Skrifter,

som udi

det

Kiøbenhavnske

Selskab

af

Lærdoms og Videnskabers Elskere

ere

fremlagte og oplæste

i Aarene 1761. 1762. 1763. og 1764.

Niende Deel.

KJØBENHAVN,
Udi det Kongelige Wäysenhuses Bogtrykkerie,
og paa dets Forlag,
Trykt af Gottmann Friderich Kisel. Aar 1765.

MARINENS BIBLIOTEK
2den Afdeling
SØKORT-ARKIVET
Fag 24 Nr. 1. 6

Det

Kiøbenhavnske Selskab

af

Lærdoms og Videnskabers Elskere:

Dets PRÆSES,

Hans EXCELLENCE,

Hr. OTTO THOTT,

Ridder af Elephanten, Kongl. Majests. Geheime-Raad i det Kongl. Geheime-Conseil, Ober-Secreterer i det Danske Cancellie, Præses i Collegio de cursu Evangelii promovendo, Første General-Kirke-Inspector og Patronus for det Kongelige Universitet i Kiøbenhavn.

Secretarius,

HENRICH HIELMSTIERNE,

Kongel. Majestæts Etatz-Raad, Assessor i Høyeste Ret, og Secreterer i det Danske Cancellie.

MEMBRA HONORARIA.

Hans EXCELLENCE,

Hr. FRIDERICH von RABEN,

Ridder af Elephanten, Kongelige Majestæts Geheime-Conference-Raad.

Hans EXCELLENCE,

Hr. ROCHUS FRIDERICH Greve af LYNAR,

Ridder af Elephanten, Kongel. Majestæts Statholder i begge Grevskaberne, Oldenborg og Delmenhorst, Geheime-Conference-Raad og Kammer-Herre.

Hans EXCELLENCE,

Hr. OTTO MANDERUP Greve til RANTZAU,

Ridder, Kongelige Majestæts Geheime-Raad, Kammer-Herre og Stift-Befalingsmand over Island og Færoe.

CAY VON RANTZAU

Kammer-Herre og Vice-Cantzler ved det Gottorffiske Ober-Gericht.

FRIDERICH LUDVIG

Greve af MOLTKE,

Kammer-Herre, og Canonicus ved Dom-Capitulet i Lübeck.

MEMBRA ORDINARIA.

PETER FRIDERICH SUHM,

Kongel. Majestæts Etatz-Raad.

LUDVIG HARBOE,

Biskop over Sielands Stift, Professor Theologiæ og General-Kirke-Inspector.

FRIDERICH NANNESTAD,

S. Theologiæ Doctor og Professor, samt Biskop over Aggershuus Stift.

BOLLE WILLUM LUXDORPH,

Kongel. Majestæts Etatz-Raad og Maitre des Requetes i det Kongelige Danske Cancellie.

HENRICH STAMPE,

Kongelige Majestæts Etatz-Raad, General-Procureur, Assessor i Høyeste-Ret og Consistorio, J. U. & Philosoph. Doctor, Professor Juris Naturæ, Gentium & Publici.

TERKEL af KLEVENFELDT,

Kongel. Majestæts Etatz Raad og Assessor i Høyeste-Ret, Secreterer i det Danske Cancellie, samt Justitz Secreterer i bemeldte Høyeste-Ret.

ADOLPH GOTTHARD CARSTENS,

Kongel. Majestæts Etatz Raad og Secreterer i det Tydske Cancellie.

JOCHUM FRIDERICH RAMUS,

Kongel. Majestæts Justitzraad, Assessor i Consistorio, Philosophiæ & Mathematum Professor ved det Kongel. Universitet.

JOHAN PETER ANCHERSEN,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad, Assessor i Consistorio, J. U. & Philosoph. Doctor, Eloquentiæ Professor & Bibliothecarius Universitatis.

PETER KOFOD ANCHER,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad, General Auditeur ved Søe-Etaten, Assessor i Høyeste Ret, Ober-Admiralitets Retten og Consistorio, J. U. Doctor, J. Civ. Prof. P. O. & Decanus Facult. Jur. perpetuus.

BERNHARD MÖLLMANN,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad, Assessor i Consistorio, J. U. Doctor, Professor Historiarum & Antiqvitatum Patriæ, Bibliothecarius & Historiographus Regius.

CHRISTIAN LODBERG FRIIS,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad, Assessor i Consistorio, Med. Doctor & Professor Publicus.

CHRISTIAN HORREBOW,

Kongel. Majestæts Justitz Raad, Assessor i Consistorio, Philosoph. Prof. Publ. & Mathem. Prof. Designatus.

JENS KRAFFT,

Kongel. Majestæts Justitzraad og Professor ved det Ridderlige Academie i Sorøe.

JACOB LANGEBEK,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad og Archivarius i det Kongelige Geheime-Archiv.

CHRISTIAN GOTTLIEB KRATZENSTEIN

Med. D. & Professor. Publ. O. ved det Kongel. Universitet.

CHRISTEN HEE,

Matheseos & Philosoph. Prof. Designatus ved det Kongel. Universitet.

CHRISTEN FRIIS ROTTBÖLL,

Medic. Doct. & Professor designatus ved det Kongel. Universitet.

GOTTFRIED SCHÜTZE,

Theol. D. og Professor extraordin. ved det Kiøbenhavnske Universitet, samt Profess. ved Gymnasium i Hamborg.

CARL DEICHMAN,

Kongel. Majestæts Cancellie-Raad.

GERHARD SCHÖNING,

Rector for Trondhiems Cathedral-Skole.

HANS STRÖM,

Sognepræst for Woldens Menigheder i Sundmöers Provstie i Bergens Stift.

GEORG CHRISTIAN MATERNUS de CILANO,

Kongel. Majestæts Justitz-Raad og Professor ved Gymnasium i Altona.

JOHAN CARL HENRICH DREYER,

J U. D. Com. Pal. Cæs. Dom Provst i Capittlet, og Syndicus i Staden Lübeck.

CHRISTIAN AUGUST EBERSBACH,

Stads og Land-Physicus paa Fehmern.

H. de UFFENBACH,

Keyserlig Raad i Francfurt am Mayn.

Fortegnelse
paa
de Materier,
som i denne 9de Deel ere afhandlede.

I.

P. F. SUHMS Tanker om de Vanskeligheder, som møde ved at skrive den gamle Danske og Norske Historie. S. 1-50.

II.

P. KOFOD ANCHERS Undersøgning om Waldemar den 1ste har givet den Skaanske og Siællandske Lov. S. 50-83.

III.

P. FRID. SUHMS Danske og Norske Handels Historie i det XI. Sæculo. S. 84-150.

IV.

GERHARD SCHÖNINGS Afhandling om de gamle Grækers og Romeres Begreb og Kundskab om de Nordiske Lande, særdeles om den saa kaldte Scandinavia. S. 151-360.

V.

CHRISTIAN HORREBOWS Beretning om Jordskiælvet den 22 Decembr. 1759. S. 361-372.

VI.

= = = = = = Tidens Bestemmelse i Henseende til de Observationer, som skeede i Solen og Venere den 6 Jun. 1761. S. 373-388.

VII.

= = = = = = Observation af Solens Formørkelse den 1 April. 1764. S. 389-393.

VIII

Beretning om en den 3. og 4 Mart. 1764. giort Jagttagelse, angaaende Veneris Drabant, indleveret af PEDER ROEDKIÆR. S. 394-395.

IX.

CHRISTIAN HORREBOWS Reflexioner anlangende Veneris Drabant, samt videre Fortsættelse af Observationer, giorte paa bemeldte Drabant. S. 396-403.

X.

X.

CARL DEICHMANS Betænkninger over Schwaden eller opstigende Damper ved Kongsberg, samt nogle Anmærkninger om samme Sølv-Verk. S. 404-448.

XI.

CHRISTIAN FRIIS ROTTBÖLLS Forsøg til en nye Grund-Lære om Koppernes Indpodning, samt Anhang til Indpodningens Historie. S. 449-511.

XII.

C. G. KRATZENSTEINS Afhandling om nogle nye Opfindelser, Dykker-Kunsten angaaende. S. 512-519.

XIII.

" " " " " Afhandling om Veneris Gang igiennem Solen 1761. med en Beskrivelse af nye og begvæmme Maader at betragte samme. S. 520-540.

XIV,

" " " " " Anmærkninger over det nye opfundne Heliometer og Forslag til dets Forbedring. S. 541-550.

XV.

C. HEES korte Anmærkninger over Frictionen. S. 551-571.

XVI.

HANS STRÖMS Beskrivelse over Ti Norske Insecter. S. 572-595.

XVII.

GERHARD SCHÖNINGS Udtog af hvad der angaaende Veirets og Lnftens Forandringer og Beskaffenhed er iagttaget i Trondhiem, fra 1 Oct. 1759. til 1 Oct. 1761. med nogle derover tilføyede Anmærkninger. S. 596-610.

XIIX.

Observation af Solens Formørkelse den 1 April 1764. indsendt fra Hr. REMMERS i Meldorph i Ditmarschen. S. 611.

XIX.

B. W. LUXDORPHS Anledning og Veiviisning til Myntens Udregning her i Landene i det 14de Aar-Hundrede, og fremdeles under Kong Eric af Pommeren hans Regiering, tillige med 2de forhen utrykte Mynte-Foreeninger, begge med Anmærkninger oplyste. S. 613-712.

XX.

* * * * * Indberetning om nogle gamle Danske Mynters Prøvelse i Aaret 1764. S. 713-718.

P. F.

P. F. SUHMS Tanker
om
de Vanskeligheder,
som møde ved at skrive
den gamle Danske og Norske Historie.

Det er og bliver vel en afgiort Sag, at faa Videnskaber, og deres Afhandlinger ere mere Vanskelighed underkastede, og udfordre mere Møye og Arbeyde end Historien, at forstaae, naar den skal skrives og udarbeydes, saaledes som den bør; thi vil jeg ikkun saa løselig hen fortelle Bedrifterne, uden at skiotte om, enten jeg noye følger Sandheden, eller udpynter den med opdigtede Omstændigheder, saa er derimod vel intet lettere end at skrive Historien, og saa er det en Sag, som enhver kand giøre, der ikkun haver saa megen Tid at kaste bort, som dertil behøves. Men naar alle Ting skal overveyes, undersøges, ingen Linie, intet Ord skrives uden største Varsomhed og Betænkning, ingen Sandhed forties, ingen Omstændighed tilsættes eller forandres, saa er det en anden Sag, saa udfordrer et Historisk Værk, fornemmelig Historien af et heelt Folk, et gandske Menniskes Alder. Men dog er der stor Forskiel paa Vanskelighederne ved at skrive et Lands Historie frem for et andet. Thi udi endeel Landes Historier, saasom: den Portugisiske, Spanske, Franske, Italienske, Engelske, Hollandske, ere visse enkelte Dele saa vel udarbeydede, at det meget haver lettet deres Arbeyde,

som siden have skrevet bemeldte Landes almindelige Historier, hvilke derfor og have langt bedre almindelige Historier af deres Lande, end enten vi, eller de andre Nordlige og Østlige Folk i Europa. Foruden det have bemeldte Lande ogsaa langt flere paalidelige gamle Historiske Efterretninger, end vi. Hos dem er og meget, og vel arbeydet i Genealogien, Chronologien, Geographien ꝛc. over deres Lande; hos os derimod i visse af disse Dele lidet, i nogle intet, og i andre igien urigtigt. Derfor have de og nogle Scribenter, som Rapin, le Gendre &c:, om hvilke man maa tilstaae, at deres Arbeyde er saa godt, som det er mueligt for Mennisker at giore. Om Dannemark og Norge tor jeg derimod driste mig til at sige, at der endnu ey findes nogen god almindelig Historie, og ligeledes ikkun faa gode historiske Efterretninger og Afhandlinger. Endskiønt nu dette kand vel synes noget haardt og dristigt talt, saa mener jeg dog, at enhver skal finde sig herom overbeviist, naar han haver igiennemlæst nærværende Afhandling.

Der ere fornemmelig tre Kilder, hvoraf et Lands Historie kand tages, 1.) Sprogene, 2.) Monumenter, og 3.) Boger og Skrifter. Jeg sætter med Villie Sprogene først, efterdi man ofte i de ældste Tider, og fornemmelig naar der handles om Folkenes Udspring, ey har andet at gaae efter, saasom i de ældste Tider, deels ey Boger ere blevne skrevne, deels de faa skrevne ere bortkomne. Men naar man ved Sprog vil søge at oplyse et Folks Herkomst, saa giver Fornuften, at man ey maa see paa det nu værende Sprog, men paa dem, som i ældre Tider enten upaatvivlelig, eller og sluttelig have været i Brug. Dette er en meget stor Vanskelighed i vor Historie, thi for det første haver ingen indtil denne Dag endnu undersøgt vort Folks Herkomst, og deres Slægtskab med andre angrændsende Folk, af de gamle Sprog, hvilket bliver derfor det første Arbeyde, som den maa foretage, der tænker fra Roden af grundigen at optage vor Historie, og at vide, hvorfra vort Folk er kommet, hvor det for haver boet, og fra hvilke gamle Folk det stammer; et Arbeyde, som er et af de vanskeligste, og som fast allene udkræver en Mands Alder; og for det andet, saa er endnu i mange af disse Sprog, ja maaskee i nogle af de fornødenste, ingen, eller tildeels ufuldstændige Dictionairer og Grammairer udkomne, og er dette allene saadan Vanskelighed, som gior, at den ældste Deel af vor Historie umueligt kand saa godt udarbeydes, som de i denne Post lykkelige Franskes og Engelskes, at jeg ey skal tale om den Vidtloftighed, som det forer med sig at forskaffe sig alle de fornødne og overkommende Hielpe-Midler til bemeldte Sproges Forstaaelse. Dog maa ingen tænke, at jeg mener, at nogen for ret at skrive vor Historie, eller egentligen om vort Folks Herkomst, maatte endelig grundigen forstaae alle de dertil hørende Sprog; ney, det vilde blive umueligt for enhver,

i Det

i det mindste kunde ingen i saa Fald udarbeyde mere end allene Folkets Herkomst; men min Tanke er ikkun, at en saadan maatte have Dictionairer og Grammairer af et hvert til dette Forehavende nødvendigt Sprog, paa det han derved kunde blive i Stand til at sammenligne Sprogene, mærke deres Forskiel og Overeensstemmelse, og saa at sige, forfærdige Sprogenes Genealogie. Dette er ey noget nyt Forslag, men allerede længe siden giort af den udødelige Leibnitz, og tildeels tænkt at sættes i Værk af den lærde la Croze i Berlin, og nogenlunde, skiønt ey efter min Smag, begyndt at udføres af den lærde Svenske Stiernhielm, som hertil besad alle fornødne Egenskaber, undtagen dette eene, at Kierlighed til hans Fæderneland giorde ham blind. Men endskiønt jeg ey paastaaer en grundig Kundskab i alle til dette Forehavende fornødne Sprog, saa udfordres dog en tilstrækkelig Erfarenhed i det Græske, Latinske, Celtiske eller Armoriske, Cambriske, Angel-Saxiske, gamle Tydske, og Islandske, uden hvilke ingen herudi kand udrette noget gavnligt.

For ret at fatte dette, vil jeg nu igiennemgaae alle de Sprog, som efter min Mening udfordres til saadant Forehavende. De Orientalske Sprog ere da først og fornemmelig fornødne, saasom alle Lærde nu omstunder tilstaae, at hele Jorden er fra Asien af bleven bebygt. Udi de fornemste Orientalske Sprog, saasom det Hebraiske, Syriske, Chaldaiske, Arabiske, Persiske, Tyrkiske, mangle os ey Dictionairer og Grammairer. Naar man haver *Cocceji* Lexicon Sermonis Hebraici & Chaldaici trykt til Frankfurt 1689. in fol. *Golii* Lexicon Arabico-Latinum, Leiden 1653. fol. *Buxtorfii* Lexicon Chaldaicum, Talmudicum & Rabbinicum Basil. 1639. fol. *Meninski* Thesaurus lingvarum Orientalium, Turcicæ, Arabicæ, Persicæ. Vien 1680. fol. 3 Tom. Ej. Grammatica Turcica, Vien 1680. fol. *Hottingeri* Grammatica Hebraica, Chaldaica, Syriaca, Arabica Harmonica, Heidelberg 1659. 4to, da besidder man de fornødenste og bedste.

Det Hebraiske er fornødent at vide, saasom det af alle gamle Sprog er mindst forandret kommet til os, og de fleste Orientalske Sprog stemme overeens med det, om de ey just, som mange paastaae, stamme fra det. Det Syriske, Chaldaiske, og Arabiske komme meget overeens med det, og ere uden al Tvivl enten dets Søstre eller Døttre, følgelig tiene de til indbyrdes at oplyse hinanden. Det Persiske og Tyrkiske vilde være meget fornødent at vide, dersom de nu værende, af hvilke vi allene have Dictionairer og Grammairer, mere komme overeens med de Gamle, saasom det er vel næsten upaatvivleligt, at de gamle Tyrker have efter al Anseende været nær i Slægt med vore Forfædre. Dog maa disse tvende nyere Sprog sammenlignes med vore, saasom der ventelig endnu fin-

des mange Ord af de ældre Sprog i dem. Mange have og villet paastaae, at finde en stor Ligheid imellem det nu værende Tydske og Persiske Sprog, hvilken dog Leibnitz ey uretteligen holder for at være mindre, end den almindeligen foregives. Men Ligheden imellem det Tydske og gamle Persiske haver Buxhorn i nogle faa Ord viist paa en sindrig og lærd Maade. Levningerne af det gamle Persiske Sprog haver Burton samlet, og er den nyeste Edition deraf udkommet til Lybek 1720, in 8vo, under Navn af Leipsana veteris lingvæ Persicæ. Ligheden imellem det Danske og Hebraiske Sprog haver Ped. Wandal søgt at vise, men er derudi gaaet for vidt, formedelst den forudfattede Meening, at alle Sprog stamme fra det Hebraiske. Dersom den lærde Pastor Süsmilch i Berlin vilde fortsætte med de andre Bogstaver i Alphabetet, det Arbeyd, som han haver giort med det Bogstav R, hvorudi han haver viset, at de fleste Tydske Ord, som begynde med bemeldte Bogstav, stamme fra ligelydende Ord af omtrent samme Bemærkelse i de Orientalske Sprog, da vilde han herudi meget lette de Nordiske Historieskriveres Umage.

Det Coptiske Sprog er ey heller ufornødent. Thi som det er en Levning af det gamle Ægyptiske Sprog, saa findes derudi endnu mange Fodspor efter de gamle Ægypter, hvilke upaatvivlelig have hist og her stiftet Colonier, og derved fornemmelig udbredt efter Leibnitzes Meening deres Gudsdyrkelse, endog til de langt bortliggende Tydske, hvorfra lettelig nogle af deres Meninger have kunnet trænge ind til vore Forfædre, hvoraf og endnu sees nogle ey gandske ukiendelige Tegn i vor Edda. Det var at ønske, at den fortreffelige *la Crozes* Coptiske Lexicon, der ligger færdig i Manuscript paa det Kongelige Bibliotheqve i Berlin, og som han med usigelig Moye og Flid haver forfærdiget, maatte til almindelig Fornøyelse og Nytte for alle Elskere af dette Sprog blive bekiendtgiort ved Trykken. Hvad man kand vente sig af det, viser tydelig bemeldte ypperlige Mands store Discipel Jablonsky, som i vor Tid haver havt, som i al Slags Lærdom faa sine Lige, saa i det Coptiske Sprog aldeles ingen. Imidlertid maa man herudi lade sig noye med Kircheri, Wilkinsii, og Bonjours Skrifter, der ey ere tilstrækkelige.

At de gamle Phœnicier have giort vidtloftige Soe-Reyser, og stiftet Colonier, er mere bekiendt og afgiort, end om Ægypterne. Deres Colonier strakte sig paa begge Sider af Middel-Havet, ja og uden for i Spanien, og med deres Seylads veed man vist, at de ere komne ind til Engeland. Hvor let har ey derfra noget af deres Sprog, Levemaade og Sæder kunnet trænge ind til os. Det var derfor at ønske, at deres Sprog havde vedblevet indtil vore Tider. Men her kand man ey andet end beklage, at deraf er end mindre tilovers

overs, end af det gamle Ægyptiske. De faa overblevne Levninger haver de Soldanis, Reinesius, Majus, og Sappuhnius samlet.

Endnu staae nogle Asiatiske Sprog tilbage, hvilke, om de vare os tilfulde bekiendte, skulle maaskee tiene mere end alle andre til at oplyse vort Folks Herkomst. Jeg mener alle de, som tales i det store og vidtloftige Land, der nu almindelig er bekiendt under Navn af Tatariet. Vore gamle Skribenter paastaae, at Othin, og hans Medfølgere ere komne fra Tanais eller Don Floden. Nu foregive Contarenus, Scaliger, Busbecq, at der i det Crimiske Tatarie tales endnu paa nogle Steder et Sprog, som i mange Maader kommer overeens med det Tydske, hvoraf den sidste og anforer til Bevis nogle Ord, og at der endog findes Bibeler iblant de Folk, skrevne med samme Characterer, og paa samme Maal, som den almindelig saa kaldte *Ulphilæ* Gothiske Oversættelse af Evangelierne. Dersom denne Sag er rigtig, om hvis Vished man ey fuldkommen kand blive overtydet, med mindre nogen grundig lærd Mand vilde didhen paatage sig en Reyse, saa kunde man herved komme til mere Sikkerhed om hvorvidt det gamle Tydske, Nordiske og Gothiske Sprog haver kommet overeens, eller ikke, hvor nær vore Nordiske og Gotherne have været hinanden beslægtede, om der er nogen Rimelighed i den Mening, at de gamle Gother ere udgangne af vor Norden, om det kand holde Stik, at Othin er kommen fra Tanais, og saa fremdeles. Da denne Undersogning, naar den retskaffen blev giort, vilde give saa stort et Lys i vor gamle Historie, saa er det underligt, at ingen haver endnu villet anvende Bekostning herpaa, da Folk dog dagligen udose mange Penge til langt mindre vigtige, ja ofte skadelige og unyttige Ting. I saadan Henseende fortiener intet Folk mere at prises, end det Engelske, som ey lader sig fortryde nogen Umag, Besværing og Omkostning, naar det kun i mindste Maade kand tiene til nogen Oplysning i den mindste Deel af Videnskaberne. Hvad de andre for nærværende Tid giængse Sprog i Tatariet angaaer, da have de vel mindre Nytte i Henseende til os, men bor dog ey aldeles forbigaaes, allerheldst da jeg ikkun forlanger, at den der noye vil undersøge vore Antiqvitæter, efterseer hvad Lexica og Grammairer der findes i dem, for at see, hvorvidt deres Ord komme overeens med vore gamle Nordiske Sprogs, og fornemmelig, om der er nogen Lighed i deres Syntaxi og vores. Thi det kand let hende sig, at nogle Ord i tvende gandske fra hinanden adskildte Sprog kand komme overeens, men nogenlunde, og end mere noye Lighed i Syntaxen, kand ey forekomme, uden imellem Sprog og Folk af een Stamme. Men her maa jeg beklage, at man udi alle disse Tatariske Sprog fattes de fornodne Haandboger. Dog have Bayer og Strahlenberg nogenlunde søgt at afhielpe denne Mangel. Dersom det gamle Scythiske Sprog endnu var tilovers, saa kunde man temme-

lig komme efter, om vore Forfædre stamme fra dem, eller om noget af de nu værende saa kaldte Tatariske Folk kand regne deres Herkomst fra dem. Men nu er det ey saa let at domme, da vi ey have andet tilovers af det Scythiske Sprog, end de faa Ord, som findes hist og her nævnte i de Græske og Latinske Skribenter, og som ingen endnu haver med tilbørlig Flid samlet. Dersom det Parthiske Sprog var tilovers, hvilket formodentlig haver været en Dotter af det Scythiske, da kunde det noget oplyse os, men nu er det ligesaa reent tabt, som det Scythiske. Dog troer jeg, dersom ey mine Tanker aldeles bedrage mig, at vi endnu midt i Europa have en anseelig og voxen Dotter tilovers af det Scythiske Sprog i det Ungerske, hvorom den lærde Belii Skrift bør eftersees. Dette Sprog kommer aldeles ikke overeens med noget af de angrændsende Folks, hvilke stamme enten fra Celterne eller Slaverne; da man derimod endnu i disse Tider finder et Folk langt borte i Rusland kaldet Uigur, hvorhen det rette og gamle Scythien, saaledes som Herodotus beskriver det, da Darii Felttog skede mod Scytherne, stragte sig, hvis Sprog kommer aldeles overeens med det Ungerske. Da de midlere Skribenter jevnligen kalde Ungarerne Tyrker, saa var det fornoyeligt, om nogen paatog sig at sammenligne disse tvende Sprog med hinanden, for at see, om de stemmede overeens. Dog troer jeg ey, at Ligheden vilde blive meget stor, saasom det nu værende Tyrkiske Sprog er en Miskmask af alle, ligesom Folket. Dersom man skal domme det gamle Scythiske Sprog efter det nu værende Ungerske, saa bliver den Mening ey meget rimelig, som dog saa mange have antaget, at vore gamle Forfædre stamme fra Scytherne. Dog skal jeg længer hen vise, at nogle af de Folk, som boe længst henimod Norden, udspire efter al Rimelighed fra de gamle Scyther, eller og fra Massageterne.

Men jeg maa forlade Asien og dens angrænsende Folk, og begive mig til Europa, hvor jeg agter fornodent først at tale om det Græske Sprog, det Ædelste af alle. Da dette er eet af de ældgamle Hoved-Sprog tilligemed det Ægyptiske, Puniske, Hebraiske, Scythiske, Sarmatiske, Mesechitiske og Celtiske, saa er det fornodent grundig at læres. Men da det er alt for bekiendt, af hvilke Boger dette fortreflige Sprog best læres, saa vil jeg ey her til Unytte igientage det, som er hundrede Gange sagt tilforn. Det Græske Sprog haver vel ellers i sig selv just ey nogen Nytte til at forklare vort Folks Herkomst; thi lad være, at nogle Tydske og Danske Ord komme overeens med det Græske, saa kan man dog derfor med Bertillo Canutio og Buxhornio ey slutte, at det viser nogen Forvantskab og Lighed imellem vore Nordiske Folk og deres Sprog og Grækerne, men med alt det er dog dette Sprog umisteligt, formedelst de mange herlige Boger, der ere skrevne deri, uden hvis Hielp vore Antiqvi-

tiqvitæter ey kan forklares, og som ere alt for vigtige, nyttige og behagelige til ikkun at læses i Oversættelser, at forstaae for dem, der vilde vide Videnskaberne grundig, og ey lade sig noye med en cavalierisk, alamodisk, flygtig, fransk saa kaldet Lærdom.

Af de gamle Thraciers, Geters, Pannoniers, Illyriers Sprog haves ingen andre Levninger, end de faa Ord, der findes hist og her strødde hos de Græske og Latinske Skribenter. Man kan derfor ey giøre sig noget ret Begreb om deres Sprog; dog synes mig af de faa overblevne Levninger at kunne slutte, at de mere nærme sig Celternes end Scythernes. Det var at ønske, at en grundig lærd Mand vilde tage sig Tid til at sammensamle hos de gamle Skribenter Levningerne saavel af disse Sprog, som af det Scythiske. Det er et Ønske, som den store Leibnitz haver allerede for længe siden giort. Det Græske Sprog kommer os altid til at tænke paa det Latinske, som en Dotter af det, og det Celtiske, udi Italien i gamle Dage kaldet det Osciske. Dersom Romerne vare ligesaavel komne ind i vor Norden, som i Gallien og Britannien, saa er det ingenlunde at tvivle paa, at jo vort Sprog havde blevet ligesaa opfyldt med Latinske Ord, som disse, men nu maa man heraf slutte, at de faa Ord, som i vort og det Latinske Sprog findes at komme overeens, stamme fornemmelig fra det Celtiske, og ere og maaskee tildeels efterhaanden komne ind til os igiennem Tydskland, da det er bekiendt, at Romerne trængde med deres seyerrige Vaaben lige ind til Elven, at jeg nu ey skal tale om, at de fleste Latinske Ord ere i de nyere og vore Tider komne ind i vort Sprog; hvorfor man ingenlunde med vor Bertillo Canutio, og Badenio kan falde paa de Tanker, at der er nogen særdeles Lighed imellem Vort og det Latinske Sprog. Nytten, ja Umistelighed af det Latinske Sprog i Henseende til vore Antiqvitæter, bliver derfor den samme, som det Græske Sprogs. Det Latinske Sprogs egen Oprindelse haver Funccius beskrevet noget nær efter mine Tanker.

Endnu staaer et gammelt Sprog tilbage i Italien, som er, og maaskee vil blive et Ænigma for alle oprigtige Lærde. Dette er det Hetruriske, hvorom saa mangt og saa meget kort for, og i vore Tider er skrevet af Dempstero, Gori, Maffei, Swinton. Ulykken er, at man af dette Sprog ey haver tilovers, uden nogle gamle Inscriptioner med ulæselige Bogstaver, som dog have stor Lighed med vore Runer, hvoraf de fleste ere fundne i de Lande, som i de ældre Tider horte til Hetrurien. Enhver haver derfor og læst dem paa sin Maade, og paastaaet, at disse Bogstaver vare fra de gamle Latiner, Phœnicier, Græker, Gother, Hetrurier. Dette Sprog kan derfor, i hvor kostbare Værker end

derom

derom ere skrevne, ey stort oplyse vore Antiqvitæter. Dog maa man for Bogstavernes Skyld have de bedste herom skrevne Bøger.

Det Celtiske Sprog haver i de ældste Tider været gængs i alle Vestlige Lande i Europa, og siden delet sig i mangfoldige Grene, saasom det Cantabriske, Aqvitaniske, Galliske eller rette Celtiske, Armoriske, Cambriske, Walliske og Hiberniske, at jeg nu ey skal tale om de Nyere. Dette Sprog tilligemed alle sine Dialecter er umisteligt for en Elsker af de Nordiske Antiqvitæter, saasom man derved lærer utallige nyttige og behagelige Ting. Et almindeligt Celtisk Lexicon, er saavidt mig er bekiendt, hidindtil ey skrevet, og vilde maaskee og blive umueligt, da vi ey have paalidelige Efterretninger tilovers af det ældste Celtiske Sprog, og derfor maa søge dets Levninger hos dets Døttre. Thi da Romerne begyndte med Krig at overfare de Lande, hvor dette Sprog taltes, vor det allerede delet i Dialecter, og det saa stærkt, at Julius Cæsar vidner, at de Gallier og Germanier forstode alerede i hans Tid ey hinanden. Det Spanske, som uden Tvivl haver i Forstningen været det rene Celtiske, var og ved Romernes Ankomst blevet meget forandret, deels ved Galliernes Indfald, og Undsættelse i nogle af de Spanske Provincer, hvis Indvaanere derfor kaldtes Celtiberier, og deels end mere ved Phoeniciske Coloniers Anlæggelse paa Soe-kysterne og Carthaginensernes Overswommelse i de fleste og bedste Lande i Spanien. Ja om det Celtiste Sprogs Tilstand i Spanien i Romernes Tid haves saare liden Efterretning, og fast mindre end om samme Sprogs Tilstand i de andre Celtiske Lande. Ved Romernes Herredomme i Spanien, som varede i 600 Aar, blev Sproget end mere fordervet, og blandet med Latinske Ord. Siden besadde Gotherne det hele Land i 300 Aar, hvilke tilligemed Sueverne ey heller formaaede lidet til at giøre det gamle Spanske Sprog end mere ukiendeligt. Ved Arabernes Ankomst bleve de Nordligste Lande, Biscayen og Asturien, frie for deres Indfald, og der er det og, at det gamle Spanske Sprog haver indtil denne Dag begaaet sig under Navn af det Cantabriske, saaledes som det omtrent var da Arabernes Indfald skede. Om dette Sprog findes ey saa mange og udforlige Efterretninger, som om de andre Døttre af det Celtiske. Hos de Henno, Aldrete, Majansium kan man dog tydelig see saa meget, at det Cantabriske Sprog er en Dotter af det Celtiske, og at følgelig de ældgamle Spanier ere af een Stamme med de fleste Europæiske Folk.

Om det Aqvitaniske Sprog, ellers kaldet Langue Basque, har jeg hidindtil endda fundet allermindst, og kun nogle faa Stykker hos Spelman, Menage du Fresne, hvoraf man dog kan see, at det er en Dotter af det Celtiske, og meget ligt det Cantabriske. Ellers slutter jeg, at den lærde Bulletus haver i sit

store

store og prægtige Værk om det Celtiske Sprog i 3 Tomer in Folio givet os et Glossarium af dette Sprog, som og af Levningerne af det egentlig saa kaldte Celtiske, hvoraf ikkun findes nogle faa Ord hist og her hos de Græske og Romerske Skribenter, og hvorhen maa næsten henføres alle de, som de sidste gemeenligen kalde Galliske. Det Aqvitaniske Sprog haver ellers lidet stor Forandring ved Blanding af Latinske, Gothiske, Arabiske og Frankiske Ord.

Af det Armoriske er endnu meget tilovers, og tales endog i disse Tider, skiønt fordærvet, i den Franske Province Bretagne. Med Latinske Ord er det temmelig blandet, saa og noget med Frankiske; dog finder man tydelige Fodspor deri af det Celtiske, hvorfor det og er værdt nøyere at læres, end de forhen nævnte. Af Chalons og Rostrenen have vi tvende gode Dictionairer i dette Sprog, og udi *Lhuyds* Archæologia Britannica en Grammatica, og et Vocabularium af *Juliano Manoir*.

Men vi maa begive os fra Frankrige til Engelland, hvor det Celtiske Sprog endnu findes bedre i Behold. Det er egentlig delet der i 2de Grene, det Corniske og Walliske, som gemeenligen sammenblandes og betegnes under eet Navn af det Cambriske. Naar jeg undtager, at det er temmelig blandet med Latinske Ord, saa er det for Resten mere reent end noget af de forrige. Aarsagen hertil er, at hverken Angel-Saxer, eller Danske have nogensinde trænget ret ind i de Provincer, hvor dette Sprog tales, og de nyere Engelske ey heller, forend i de senere Tider. Hertil kommer, at dette Folk, som er en ægte Levning af de gamle Britannier, er meget paastaaende og nidkiær over sine gamle Skikke, Sædvaner og Sprog. De fornødenste Bøger for at lære dette Sprog ere: *Davisii* Dictionarium Cambro-Britannicum. London 1632 Fol. *Rhæsi* Cambro-Britannicæ Lingvæ Institutiones. London 1592, Fol. og frem for alle bemelte *Lhuyd's* Archæologia Britannica, en Bog, som i sit Slag haver ingen sin Lige, og som kort at sige, er Engellænderne værdig, det er grundig og fuldkommen. Af den lærte jeg først den anseelige Forskiel, som er imellem det Corniske og Walliske. *Baxteri* Glossarium Antiqvitatum Britannicarum er og nyttigt for at lære dette Sprog, thi der haver han fornemmelig samlet alle de Ord og Stæders Navne med mere som findes hos de gamle Romerske Skribenter at have i deres Tider været brugelige i Britannien, og forklarer dem smukt af det Cambriske Sprog. Den som grundig vil lære dette Sprog, maa vel og forskaffe sig Biblia Wallica trykt til Cambridge 1685 in 4to, om der er nogen nyere, er mig ey bekiendt, og *G. Wottons* Leges Wallicæ, hvor Hælis Dha Love, der ere over 500 Aar gamle, findes baade paa Walliſk og paa Latin. Udi dette Sprog findes ogsaa mange gamle Poeter, men hvoraf ingen endnu til en ubodelig Skade for den lærde

Verden er udgiven. Rhæsus forklarer dog meget smukt den Maade, de brugte at giore Vers paa, hvilken kommer meget overeens med den i forrige Tider og endnu brugelige Maade hos Islænderne; thi de betiene sig hverken af Rim eller Stavelsers Lighed, som andre Folk, men deres hele Kunst beroer paa visse Bogstavers og Ords ofte Igientagelse og det Sted hvor de sættes, hvilket man finder ligeledes at være brugt hos vore gamle Islandske Poeter. Lhuyd lærer os, at nogle af disse Poeter, hvis Skrifter endnu ere tilovers, have allerede levet i det 6te Sæculo. Naar man noye vil sammenligne alle disse Dottre af det Celtiske Sprog med vore gamle Sprog, saa skal man finde en anseelig Overeensstemmelse, hvilken reiser sig af den Omgang, som disse tvende slags Folk have havt med hinanden, helst i Tydskland og England.

Det var at ønske, at vi havde noget retskaffent trykt om det Irlandske Sprog, saaledes som det endnu tales midt inde i Irland. Thi da dette Land har aldrig været undertvunget af Romerne, og siden ikkun Soe-kusterne af andre Folk, saa at mange af de indlandske Jarler have endnu indtil denne Dag ey engang havt megen Omgang med Engellænderne, i det mindste ey stort, forend i Slutningen af Dronning Elizabeths Regiering, saa er det ey at tvivle paa, at jo det Celtiske Sprog findes der endnu i sin største Reenhed, og følgelig er det ældste uforfalskede Sprog i Europa. Af de faa Efterretninger som vi have om dette Sprog, see vi og tydeligen, at det aldeles ikke er blandet med Latinske Ord, som alle de andre Celtiske. Følgende fornødne Bøger for at lære dette Sprog, ere mig bekiendte: Novum Testamentum Hibernicum London 1681. in 4to og *Lhuyds* Archæologia Britannica, hvor der overalt findes de rareste Anmærkninger over dette Sprog, og man kun maa beklage, at denne ypperlige og aldrig nokſom prisede Mand blev ved Døden borttagen, for han fik Tid til mere at oplyse dette Sprog, som han havde i Sinde. Hvad Skotterne angaaer, da er bekiendt, at de saa kaldte Berg-Skotter have selv samme Sprog med liden Forandring som Irlænderne, hvilket allene viser, om man ey desuden vidste det, at de i de ældre Tider have været eet Folk med Irlænderne. I Syd-Skotland derimod tales Engelsk, og paa Øerne fordærvet Norsk.

Men nu er det Tid at jeg og mælder om det af mig saa kaldte Mesechitiske Sprog, fordi det efter mine Tanker kommer fra Mesech Japhets Søn, om hvilket jeg udførligen skal handle i mit Skrift om de Nordiske Folks Herkomst. Vore Nordiske Sprog og det Tydske med alle sine Dialecter anseer jeg for Døttre af dette ældgamle Hoved-Sprog. Udi det Tydske findes mere Celtisk end i det Nordiske, hvortil Aarsagen efter mine ringe Tanker er denne: En stor Deel

af

af Tydskland helst af det Sondre, beboedes i Begyndelsen af Celter, indtil de af Cimbrerne, et Mesechitisk Folk, som udgik fra vor Norden, bleve deels udjagede, deels undertvungne, omtrent 3 til 400 Aar for Christi Fødsel. Af det ældste Tydske Sprog er intet nu omstunder tilovers, undtagne nogle faa Ord hos de Græske og Romerske Skribenter, hvoraf man dog kan skionne saa meget, at det fra sin første Oprindelse haver været Mesechitisk, men er siden ved Tidens Længde blevet til en fra de andre sine Søstre meget adskilt Dialect. Naar man noye overveyer de Sprog, som i de midlere Tider vare giængse i Tydskland, og som endnu, skiønt forandrede, tales der, saa skal man finde, at de lade sig bequæmelig bringe til følgende 3de, det Frisiske, Frankiske og Saxiske, hvoraf det første er barnefødt i Tydskland, men de andre tvende komne fra vor Norden, hvilket enhver lettelig skal finde, som grundig eftertænker den store Lighed, der er imellem de tvende sidste Sprog og Vort, og den anseelige Forskiel, som derimod findes imellem det Frisiske og det Nordiske. Hertil kommer, at Friserne er et ældgammelt Tydsk Folk, der fra Taciti Tid, og længe tilforn, og lige indtil disse Tider haver beboet de samme Lande. Men at Sproget dog ey haver bevaret sin første Reenhed, kommer af den idelige Omgang, som de have havt med Romere, Saxer, Franker, Danske og Normanner, hvoraf endeel ogsaa ofte have undertvunget dem. Men her maa man beklage, at vi aldeles ikke have nogen gammel Scribent i det Frisiske Sprog, saa og at ingen i de nyere Tider haver grundigen lagt sig efter det. Til at lære det maa man derfor lade sig noye med nyere Oversættelser af Bibelen, og med *Kiliani* Dictionario Teutonico. Vel have vi nogle af de gamle Frisers Love tilovers, men de ere til Ulykke paa Latin. Af dette og det Saxiske Sprog er et nyt Sprog, nevnlig det Hollandske opkommet.

Hvad det Frankiske Sprog angaaer, da kommer det vel ey saa meget overeens med vort Nordiske, som det Saxiske, men dog mere end nok for at vise, at de gamle Franker ere udgangne af vor Norden. Udi dette Sprog haves endeel gode og gamle Skribenter, hvoraf dog ingen, som er at beklage, er ældre end skrevne i Midten af det 9de Sæculo. Vi have *Otfridi* Evangelier, Anonymi Catecheſis Theotiſca udgivet af *Eccard*, *Willerani* Oversættelse af Hoysangen, Isidorum *Palthenii* og flere: Desuden haver den mageløse Engellænder *Hickeſius* givet os udi sin Theſauro antiqvæ Litteraturæ Septentrionalis en Franco-Theotiſciſk Grammatica, og den lærde *Schilter* udi sin Theſauro Antiqvitatum Teutonicarum samlet de fleste hidhenhørende Skrifter. *Wachteri* Gloſſarium Germanicum haver og i faa Sprog sin Lige. Dette gamle Frankiske kaldes og gemeenligen det Teutoniske eller Theotiſciſke Sprog, saaſom de fleste nu værende Dialecter i det høye Tydskland stamme fra det, og

ved Blanding af det og det Saxiske eller plat-Tydske er opkommet den nu værende egentlig saa kaldte Høytydske Dialect, eller Meisniske, som almindelig ansees for den zirligste, og hvorudi de fleste Tydske Bøger nu omstunder skrives. Blandingen af dette Frankiske, det gamle Galliske eller Celtiske, og det Latinske haver frembragt det nu værende Franske Sprog, hvoraf tydeligen sees, at ingen kan besidde en grundig Videnskab i det Franske Sprog, med mindre han er erfaren i vore Nordiske. Derfor have og de største Lærde i Frankrige, som man billigen bør kalde Frankriges Lys, mærkeligen feylet formedelst Mangel af denne Erfarenhed i deres Etymologier, saasom Sirmond, du Fresne, Menage, saavel i det gamle Franske Sprog, som i medii Ævi Latin.

Angaaende det Saxiske Sprog, som endnu er bekiendt og tales i Tydskland paa mange Stæder under Navn af plat-tydsk, da haver det langt mere bevaret Ligheden med vore Nordiske Sprog, end det Frankiske, og jo ældre Saxisk man læser, jo bedre forstaaer en Dansk det ved maadelig Eftertanke. Med alt dette have dog mange lærde Mænd faret vilde og søgt Oprindelsen til dette Sprog paa urette Stæder, som iblant andre Mericus Casaubonus, der udleder det af det Hebraiske; men det var endelig en almindelig Syge i hans Tid. Her maa man atter savne gamle Skrifter i dette Sprog, i det mindste i Tydskland. Men hvad Tydskland nægter os, det giver os rigeligen det herlige Engelland; thi der findes saadan Mængde af ældgamle Codices skrevne paa Saxisk, at dersom de engang alle bleve udgivne, da kunde intet gammelt Sprog rose sig af saa mange Skrifter, hvilket best kan sees af *Wanleji* Catalogo. De fornemste trykte gamle Skrifter ere: Cædmon udgivet af *Fr. Junio*, om hvilket dog Hickesius haver viset, at det ey er af den gamle Cædmon, men at vi dog formodentlig have et andet ægte Fragment af ham; Kong Alfreds Oversættelse af Bedæ Kirke-Historie udgiven af *J. Smidt*, hvilken efter alle Kienderes Tilstaaelse er et Mesterstykke i det Angel-Saxiske Sprog, den Saxiske Kronike udgiven af *Gibson*, Davids Psalter af *Spelman*, de gamle Love af Lombardo, Wheloc, Wilkins, og mange flere. Det bedste Dictionarium er *Somneri*, som dog med al sin Ypperlighed kunde endda forbedres, hvorpaa og *Benson* i sit Vocabulario haver viset en rar Prove. *Hickesius*, Fader for den gamle Nordiske Erudition, haver i sin Thesauro givet os en fortreffelig Angel-Saxisk Grammatica, og den usigelige Nytte, som flyder af dette Sprog, haver han ligeledes viist i sin Afhandling til Shoverum. At de fleste nu værende Engelske Ord stamme fra det Angel-Saxiske, sees best af *Fr. Junii* Etymologico Anglicano, som overgaaer alle andre Etymologiske Bøger. Det var at ønske, at hans Dictionarium Saxonicum og snart maatte komme for Lyset, og at den lærde Lye vilde hermed berige Verden. Fr. Junius og Hickesius

sius have frem for alle andre besiddet en ulignelig Kundskab i det Angel-Saxiske Sprog. Hvor meget dette Sprog tiener til at oplyse Vort, haver vor store Hans Gram, en Mand langt over min og alles Roes, viist i sin fortreffelige Afhandling i det Kiobenhavnske Selskabs 5te Tome. Kortelig, dersom nogen tænker at forstaae vor Historie, uden det Angel-Saxiske, da bedrager han sig meget, saasom det næst det Islandske er det allerfornodenste Sprog for os at vide.

Forend jeg begiver mig til vor Norden, maa jeg kaste et Øye hen paa den østlige Deel af Europa, hvor jeg finder, at et Sprog, nevnlig det Sclavoniske og dets Dialecter, haver opfyldt alle Lande. Det er en afgiort Sag, at Bohmisk, Polsk, Russisk, Croatisk ere ikkun Dottre af dette Sprog, hvoraf det egentlig saa kaldte Slavoniske, som tales i Kongeriget Slavonien, vel er det reneste. Da de andre derimod ere blandede med Tydsk, Scythisk, Tatarisk, Græsk. Jeg for min Deel tviler ikke paa, at jo det Slavoniske, er saa vel, som alle de Folk, der tale det, en Dotter af det Sarmatiske, hvilket efter al Rimelighed haver været et Hoved-Sprog for sig selv, dog efter Situationen af de Lande, hvor det taltes, deels blandet med Celtisk, deels med Scythisk, og deels med Mesechitisk. Af det gamle Sarmatiske Sprog findes ingen sikker Levning, uden hos de Græske og Romerske Skribenter, hvor de faa Ord, som der forekomme, gandske vel kan forklares af det Slavoniske Sprog. Til at lære disse Sprog, ere fornodne, foruden Bibelen, som paa dem alle findes oversat, *C. Wutsins* Teutsch, Lateinisch, und Böhmisch Dictionarium, Prag 1700. in 4to, *Fontani* Dictionarium Latinum, Germanicum & Polonicum 4to Gedani 1613, Teutsch, Lateinisch und Russisches Lexicon 4to Petersburg 1731. *Ludolfi* Grammatica Russica 8vo Oxonii 1696, og fornemmelig *Frencelii* Origines lingvæ Sorabicæ, som af dem alle er mest nodvendig, saasom denne Dialect er endnu brugelig i Tydskland iblant Levningerne af de gamle Vender, hvilke saa ofte forekomme i vor gamle Historie. Det er beklageligt, at udi alle disse Sprog findes ey nogen gammel Skribent, hvoraf man med Vished kunde erfare, hvor meget de have forandret sig, og om de i gamle Tider have havt nogen mere Lighed med vore Sprog end nu, da der er aldeles ingen, hvoraf man folgelig kunde slutte, at de havde havt fælles Udspring, som jeg dog ikke troer. I det Russiske Sprog er den saa kaldte Kiowske Kronike bekiendt, hvoraf dog Müller ikkun haver udgivet et Udtog paa Tydsk. Denne Kronike er skreven for over 600 Aar siden; men der findes ey, saavidt mig er bekiendt, nogen særdeles Forskiel imellem dens og det nu værende Russiske. Men hvad det ældre Russiske angaaer, da synes af de faa overblevne Stæders og Personers Navne, at det haver været meget ligt vort Nordiske, om ey det

selv samme, hvoraf jeg dog ey vil slutte, som maaskee andre giorde, at Russerne stamme fra os; men tvertimod at vore Forfædre ere komne til os igiennem Rusland. Men disse ældere Russer og deres Sprog er siden blevne fortrængte af Slaverne.

Forend jeg begiver mig til vor Norden, vil jeg endda kortelig tale om nogle Sprog, hvis Kundskab og er fornøden for dem, der grundigen ville skrive i vort Fædernelands Historie. Disse ere da først de nyere Europæiske Sprog, hvoraf man ey kand vide for mange, ikke for ved dem at lære vort Folks Udspring, men for at kunne læse de mange herlige Bøger, som i dem ere skrevne, af hvilke vi maa hente saa meget til Oplysning i vor midlere og fornemmelig nyere Historie. Men foruden dem ere der tvende andre Sprog, hvoraf det ene grundig, og det andet nogenlunde maa forstaaes. Det ene er medii ævi Latin. Her ville vel mange forundre sig over, at jeg gior det til et særdeles Sprog og adskilt fra det gamle Latinske; men det bliver ikkun saadanne, der allene have læst de Romerske Scribenter. Andre derimod, der ikkun lidet have kiget i een eeneste Skribent af medio Ævo, maa vel tilstaae, at om end Ordenes Sammensættelse er den samme, saa komme derimod saa mange Ord for, som ingen Romer vilde forstaae, og som bevise min Mening, at man vel kand kalde det et andet Sprog. Dog maa jeg tilstaae, at som de fleste af disse ulatinske Ord ere barbariske, og meest indflikkede af vore Nordiske Sprog, saa kand de temmelig let forstaaes af os. Desuden haves i dette Sprog saa ypperlige Glossarier, som neppe i noget, nevnlig Spelmanni og du Fresnes, hvilket sidste bør med Rette kaldes et Herculisk Arbeyde, og uden hvilket intet kand udrettes i den midlere Historie. Da de fleste Skribenter, hvoraf vor, og fast hele Europæ Historie skal oplyses, have skrevet paa dette fordervede Latin, saa seer enhver letteligen, hvor fornødent det er at vide, saa at det endog er fast nødvendigere end det rette gamle Latin, uagtet al det sidstes Herlighed og Sødhed. Det andet, skiønt mindre fornødne, Sprog er det nyere Græske, hvilket endda mere end det Latinske haver viget fra det gamle, saasom det ey allene er opfyldt med Slavoniske, Tyrkiske, Arabiske ꝛc. Ord, men endog forandret i Constructionen, og desuden skrevet af Skribenter, der ved at klyve til Maanen, og ved høytravende Talemaader have meent at bruge Demosthenis Stil. Men da de fornemmelig handle om den Byzantinske Historie, som ey just haver megen Sammenhæng med vor, saa ere de mindre fornødne, end hine. Dog skal enhver, som ret giver sig ind i vor Historie, formærke, at man langt fra ey kand gandske undvære dem. Til dette Sprogs Forstaaelse haves oft bemeldte *du Fresnes* Glossarium mediæ & infimæ Græcitatis, hvorudi han næsten haver udtommet alt det fornødne i dette Sprog, hvis Skribenter ey udgiøre den 100de Deel

imod

imod medii ævi Latinske. Tilsidst er det vel ufornødent at erindre, at man saaledes maa legge sig efter det nyere Sprog, at man kand forstaae deres Skribenter hvert Sæculum igiennem, iblant hvilke man finder undertiden anseelige Forskiel; for Exempel: der er en stor Forskiel paa en Fransk Skribents Stiil i disse Tider og for 3 til 400 Aar siden, og vil der visselig mere end en almindelig Kundskab til at forstaae Villehardouin, der har skrevet i Begyndelsen af det 13de Sæculo.

De Nordiske Sprogs Undersøgning agter jeg at begynde med det Finniske og dets Søstre, saasom mange, og deriblant den udødelige Leibnitz have holdt for, at de ere Nordens ældste Indvaanere, der siden ere af senere indkomne Tydske blevne drevne Nord efter. Men jeg maa tilstaae, at jeg ey kan finde mig heri for mange Aarsagers Skyld, hvilke jeg alle ey her kan opregne, saasom min Sag nu kun er at handle om Sprogene. Finner og deres Brødre Lapper, Qvæner, Biarmer, Samojeder, Ostiacker, Careler, Estlænder, Liflænder, Curlænder, Semigaller, Samogither, Litthauer og Preusser blive derimod efter min Tanke, Efterkommere af de gamle Massageter, hvilke i de midlere Tiders Begyndelse og vare bekiendte under Navn af Hunner og Avarer.

Af de faa overblevne Levninger af det Scythiske Sprog sees en nogenlunde Lighed imellem det og det Finniske, hvoraf kand sluttes, at Scyther og Massageter, Finnernes Stamfædre, have havt megen Omgang med hinanden, hvilket og den gamle Historie bekræfter. For ret at lære det Finniske og dets Dialecter, det Lappiske, det Lettiske, det Esthuiske og flere ere mig følgende Bøger bekiendte foruden Oversættelser af Bibelen: *Juslenii* Lexicon Fennicum 4. Stockholm 1705. *Leems* Lappiske Crammatica 8. Kiøbenhavn 1748. *Leems* Lappiske Ordbog, 8. Trondhiem. *Mancelii* Lettisches Wortbuch 8. Riga 1638. *Gosckenii* Manuductio ad lingvam Esthonicam. Reval 1656. Nogle have søgt Lappers og Finners Herkomst fra Hebræerne, og det fornemmelig fra de 10 Stammer, som Salmanassar førte fangne bort, dertil fornemmelig overtalede af den Lighed, som de indbilde sig at finde imellem begge Sprog, saa og deraf at Finnerne kalde sig selv Samorai, som i Lyden kommer overeens med den Israelitiske Hovedstad Samaria. Men om man end vil tilstaae, at det er rigtigt, som Strahlenberg og Brenner berette, at endeel Folk i Tatariet stamme fra bemeldte Israeliter, saa er dog fra den Caspiske Søe, hvor de omtrent nu skulle boe, og til Østersøen et alt for stort Spring, for at kunne troe, at Jøderne have begivet sig saa langt Nord, og det i saadan Mængde, at de have været i Stand til at stifte saa mange og saa talrige Folk. Desuden bestaaer den foregivne Overeensstemmelse i Sprogene, meest i en Lighed imellem Ordenes

En-

Endelser, og i præfixis og suffixis, men heraf kunde man og slutte, at Ungarer og Grønlændere havde fælles Udspring, imellem hvis Sprog findes efter Salig Dr. Wöldikes Beretning en anseelig Lighed. Ney, Lighed, ja endog Overeenstemmelse i Sprog, bevise aldrig allene et Folks Herkomst, men kun, naar andre og flere Beviser komme til, tiene de til at bestyrke den. O. C. Rudbek den yngre er ellers Autor for denne Mening om Finnernes Herkomst, hvorudi Biörner følger ham. Forfatteren til de Lappiske Taler, der ere trykte i Trondhiem, vil af nogle Ords Lighed slutte, at det Lappiske Sprog er Moder for det Norske, ja for alle Celtiske Dialecter. Men da de fleste af disse Ord betyde saadanne Ting, som Lapperne ey vidste af, forend de bleve dem bekiendte ved de Norske, saa er det meget mere rimeligt, at bemeldte Ord ere af det Norske Sprog komne ind i det Lappiske, end af det Lappiske i det Norske; at jeg nu ey skal tale om, at der for Resten er saa stor Ulighed imellem det Norske og Lappiske Sprog, som imellem sort og hvidt.

Det almindelige Hoved-Sprog, sgm almindelig i gamle Dage taltes i alle tre Nordiske Riger, og som endnu er saa lidet adskilt, at en Dansk, Norsk og Svensk gandske vel kand med nogen Agtsomhed forstaae hinanden, kaldes gemeenligen af de Svenske det Gothiske, og af Wormio det Runiske, hvilket er gandske urigtigt, saasom Bogstaverne af de Gamle vel kaldtes Runer, men aldrig Sproget det Runiske, og der heller aldrig haver været noget Folk til under Navn af Runer. Mig synes, at det retteste er at kalde det det Islandske, saasom det gamle Sprog tales allerreeneſt nu omstuuder paa Island, endskiønt med nogen Forandring. Til at lære dette Sprog, som af alle er meest fornødent for en Elsker af vore Antiqvitæter, ere følgende Boger nødvendige: *Runolphi Jonæ* lingvæ Septentrionalis Elementa 4. Hafniæ 1651. Ejusd. Grammatica Islandica 4. Hafniæ 1651. som *Hickelius* paa nye haver oplagt i sin Thesauro. med saa anseelige Tillæg, at man næsten ikke behøver nogen bedre Grammatica i dette Sprog, og *O. Wormii* Litteratura Runica f. Hafniæ 1651, hvor der findes fornøden Kundskab om de Gamles Poesie, som ellers er saa vanskelig, mørk og vidtløftig en Sag, at vel ingen lærd Mand, ja indfødt Islænder kand rose sig af tilfulde at have udgrundet den. Af Lexicis haves *Magni Olavii*, eller Wormii, *Gudmundi Andreæ* og *Verelii*, som dog langt fra ey ere tilstrækkelige for at finde alle de Ord, som forekomme i de mange Skribenter, som haves i dette Sprog; thi jeg tør vel sige, at intet gammelt Sprog, det Angel-Saxiske og det egentlig saa kaldte Lærde undtagne, kand herudi lignes med det Islandske. De fornemste af dem, som ved Trykken ere blevne bekiendtgiorde, ere Heims-Kringla eller Snorre Sturlesöns Krønike, Are Frodes Schedæ, Landnama, Christendoms, St. Oläphs, Olai Tryggvini, Grøn-

Grønlands, skrevet i de nyere Tider af Arngrimo Jonæ-Son, Hervarar, Götreks Sagar, og de mange, som Biörner haver i eet Bind samlet. Men herom, saavel som den endda langt større Mængde, der endnu ligger i Manuscript, skal længere frem videre handles. Hvad Bibelens Oversættelse paa Islandsk angaaer; da som den er først udfærdiget efter Reformationen, saa er den og ey i det gamle, men i det forandrede Sprog forfattet. Den Islandske Lov derimod, som Kong Magnus Hakonson i Norge haver givet dem, og som ved Trykken er bekiendtgiort, er paa det gamle Sprog. De andre Nordiske Rigers gamle Aarboger tiene og meget til Sprogets, saavelsom Skikkenes og Historiens Oplysning. Af dem seer man og, at der ligesaavel for 6 til 700 Aar siden, som nu, haver været nogen Forskiel imellem de Nordiske Folkes Sprog, men dog ey mere, end at man jo derfor tydelig kand see, at de i Grunden ere eet, og ogsaa uden alt for stor Moye forstaaes af alle, naar man tilgavns forstaaer eet af dem. Da fast alle Bøger i dette gamle Sprog ere skrevne paa Island eller af Islændere, Lovene undtagne, saa har man desto større Aarsag til at kalde Sproget det Islandske. Det er ellers beklageligt, at intet Islandsk Skrift haves, som endnu er 700 Aar gammel, undtagne nogle faa Stykker af gamle Vers, som i dem anføres, og maaskee Skrifterne paa endeel Runestene, om hvilke længre hen. Hvad Versene angaaer, da ere de baade saare faa, og desuden end færre af dem ældre end 800 Aar, saa man derfor ey med nogen Vished kan slutte, hvorledes Sproget haver været i de allerældste Tider, og hvor meget og hvor snart det i de nyere Tider haver begyndt at afvige. Af nogle Folks, Personers, Stæders, Floders, Bierges ꝛc. Navne hos de gamle Græske og Latinske Skribenter, kand man dog slutte, at det fra de ældste Tider af haver i Grunden været det samme.

Dersom det enten var vist afgiort, at Ulphilas var Forfatter for Oversættelsen paa Gothisk af Evangelierne, at Sproget, hvorudi denne Oversættelse er skrevet, var Gothisk, og ey Frankisk, eller og at de Gother, der brøde ind i de Romerske Lande, nogensinde vare udgangne af vor Norden, hvilke begge Dele ere meget uvisse, og snarere efter mine Tanker urigtige; saa havde vi et anseeligt Bevis paa vort Sprogs Beskaffenhed for 1400 Aar siden, og saa kunde vi deraf slutte formedelst den store Lighed, som findes i bemeldte Evangelier, imellem det saa kaldte Gothiske, og det gamle Tydske, at vort Nordiske Sprog haver i sin første Oprindelse maaskee været Celtisk, hvilket og den lærde Ihre paastaaer, og fornemmelig søger at bevise af de mange lige Ord i vort gamle Nordiske og det Latinske Sprog, og det just af Ord, som betegne almindelige Ting, og som et hvert Folk nødvendig fra Begyndelsen af haver maattet have Navn paa, og slutter han, at denne Lighed er kommen i begge Sprog

af dets fælles Moder, det Celtiske. Men herom haver jeg en særdeles Tanke, som jeg ved Leylighed skal fremsætte.

Det var at ønske, at nogen af Diplomatibus og vore gamle Love søgte at forfærdige et Glossarium over det Sprog, som i det 12te, 13de, 14de og 15de Sæculo haver været gængs i Norden, og som i adskillige Ord, helst nærmere vore Tider, er temmelig adskilt fra det egentlig saa kaldte Islandske. I Mangel heraf maa man idelig standse ved at læse vore gamle Love og Diplomata. Et saadant Glossarium i det Tydske Sprog er udgivet af den flittige Haltuus. Det Ostersön haver forfærdiget over de Ord, som forekomme i vore gamle Love, er utilstrækkeligt, hvorpaa vor lærde Etatzraad Lüxdorph haver viist en smuk Prøve. Den gunstige Læser seer heraf, hvormeget der, for grundig at vide vor gamle Historie, og fornemmelig vore Nordiske Folkes Herkomst, fattes allene i Henseende til Sprogene. Jeg vil nu ey tale om de Ting, som ingen menneskelig Flid kand erstatte, som fuldkomne Scythiske, Sarmatiske og Nordiske Lexica og Grammairer fra de ældste Tider af; men de Hielpemidler, som endnu kunde bringes til Veye, og ey ere bragte, hvor mange ere ey de allene, og hvor megen Ophold og Anstød foraarsager det ey i saa vanskelige Undersøgninger? Thi os fattes Glossarier og Grammairer over fast alle Tatariske Folkes Sprog, fornemmelig deres, som beboe Landene imellem den Caspiske Soe og det sorte Hav, os fattes Glossarier over de gamle Scythiske og Sarmatiske Ord, som findes strøddе hist og her hos de Græske og Latinske Skribenter, os fattes nøyagtig Kundskab om det gamle Preussiske Sprog, Glossarium over Ordene i de Nordiske Sprog til det 15de Sæculum, et tilstrækkeligt Islandsk Lexicon, som endda af altsammen er det verste, og som dog uden Hexerie kunde tilveyebringes. Hvor nyttigt var det ey at have et godt og grundigt Etymologicum over vore Nordiske Sprog? hvor finder man et Lexicon Harmonicum imelleme de Europæiske og Asiatiske Sprog? og endelig hvo haver indtil denne Tid med Flid søgt ved Sprogene at oplyse vore Nordiske Indvaaneres Herkomst. Det er langt fra, at jeg troer mig til at være i Stand til at udrette det sidste til gavns, allerhelst da mig mangle alle de forhen nævnte Subsidia, og endeel af dem vilde blive umueligt for mig at udarbeyde, og andre igien alt for vidtløftige, og borttage mig saa megen Tid, at jeg aldrig kom til at tage fat paa Tingen selv, nevnlig vore Nordiske Folkes Herkomst, meget mindre paa det følgende af den Danske Historie, som jeg næst Guds Bistand haver sat mig for at udføre til den Stormægtigste Oldenborgske Stammes Ankomst paa vor Danske Throne; men vilde blive herved nødsaget til bestandig at opholde mig med Hielpemidlernes Udarbeydelse. Imidlertid haaber jeg dog at kunde maaskee giøre noget mere heri end mine Formænd i Dannemark; deels fordi

jeg

jeg haver Tid til dette Forehavende, deels og Leylighed til at forskaffe mig de fornødne Subsidia, og endelig nogen, endskiønt ringe Kundskab i en Deel af de fornødenste Sprog. Af Bøger, saavidt jeg kand overkomme, stræber jeg at udfinde Sprogenes Genealogie; men at udarbeyde og udgive et Lexicon Harmonicum Lingvarum Asiæ & Europæ, bliver ey een Mands, men hele lærde Sælskabers foreenede Kræfters Arbeyde i et Sæculo. Men siden min Lyst og Attraa er til disse Ting, da agter jeg at giøre, hvad som staaer i min Magt, og vil holde mig nokſom belønnet for mit Arbeyde, om jeg ikkun udfinder een eeneste Sandhed i Historien om vort Folkes Herkomst, ved Sprogene oplyst. Sandheden er efter mine Tanker, saa smuk, saa ædel, det maa nu være en liden eller en stor Sandhed, at ingen Møye, ingen Bekostning er for stor for at finde denne rare Skat. Historien af Videnskaber og Kunster lærer os, at mange Sæcula have ofte havt Umage med at bringe i mange Ting Sandheden frem, og at som oftest de forrige Tiders Vildfarelser have tient til at opdage Sandheden for de efterfølgende Slægter. I vanskelige Ting have vi ofte de Gamles Vildfarelser at takke for vore Opdagelser. Dersom jeg derfor skulde i mit forehavende Skrift reent vildfare, som jeg gierne tilstaaer let at kunde skee, saa vil jeg ikkun ønske, at mine Vildfarelser maa tiene til at bringe Eftertiden paa rigtigere Spor; Slig Tanke opmuntrer mig at blive ved i mit Forsæt.

Efterat jeg saaledes haver betragtet de Vanskeligheder, som møde i den gamle Danske og Norske Historie af Sprogene, er det nu Tid at jeg overveyer dem, som Monumenterne foraarsage. Ved Monumenter forstaaer jeg fornemmelig gamle Penge, og gamle Inscriptioner, saa og gamle Bygninger, og flere saadanne Ting. Men siden der hos os ey findes Penge, saa gamle, at man med nogen Vished kand henføre dem til de hedenske Tider, saa vil jeg først betragte gamle Inscriptioner, af hvilke endeel findes i Norge, men flere i Dannemark, og de allerfleste i Sverrig. De Danske og Norske haver Wormius udgivet, endskiønt der, særdeles af de første, findes endda langt flere, som Meyer haver sanket, men endnu ey ere komne for Lyset. De Svenske ere fornemmelig udgivne af Bureo, Verelio, Peringskiold, Olao og Andrea Celsio, endskiønt der og staae mange tilbage, som ey ere bekiendtgiorte ved Trykken. De Bogstaver, som findes paa dem, kaldes Runiske, og er Sproget Nordisk, og det samme som almindelig kaldes det Islandske. Mange af disse Runiske Inscriptioner ere, endog af store Antiqvariis læste meget forkeerte, i hvor stor Umag Wormius i sin Litteratura, og Verelius i sin Manuductio ad Runographiam end have giort sig for at forklare, hvilke de Bogstaver ere, som ved alle forekommende Nordiske Runer betegnes. Aarsagen hertil er, deels Stenenes Ælde, hvorpaa disse Runer staae gravne, saa at Runerne ere paa mange

Stæder forslidte, og paa mange igien intet betydende Stræger have ædet sig ind i Stenene, deels Runernes underlige Slange- og Cirkel-Gang, deels Runernes adskillige Potestas, deels de saa kaldte Vild-Runer, og deels, og det fornemmelig de Lærdes, som have læst dem, deres utidige Kierlighed til deres Fæderneland, der haver foraarsaget, at de ofte have læset Ting, som aldrig stode paa Runestenen. Olaus Celsius haver grundigen viset dette sidste, og tydeligen lagt for Dagen, hvor urigtigen Verelius, Peringskiold og flere ofte derfor have læst, i hvad end Biörner forgieves haver villet herimod indvende. Samme *Celsius* haver og in Actis literariis Sueciæ uimodsigeligen viist, at de fleste Runiske Inscriptioner bære tydelige Mærker af Christendommen, følgeligen ey kand være ældre, end fra det 9de Sæculo. Men at Runiske Inscriptioner, ja endog Navnet af Runer, ere langt ældre, det viser os Venantius Fortunatus, en Fransk Skribent, der levede i det 6te Sæculo, og som siger, at den barbariske Rune blev udgraven paa Tavler af Asketræe. Udi Engelland findes og Runiske Inscriptioner, saavel paa Stene som paa Mynter, hvilke ere for den største Deel af samme Dannelse, som de Danske, men af en gandske anden Bemærkelse. Sal. Gram mener udi sit lærde og endnu utrykte Skrift imod Grauer, at de Danske fra Engelland af have faaaet deres Runer, hvilket, saavel i Henseende til den megen Omgang, som de Danske havde med Engellænderne fra Slutningen af det 8de Sæculo, som og fordi nogle af de Engelske Runer synes at være udhugne en rom Tid for de allerældste Nordiske, ey lader at være urimeligt. Ønskeligt var det, om bemeldt ypperlige Mands lærde Afhandling blev ved Trykken bekiendtgiort. Da vi tilforn have erindret, at Runerne vare i det 6te Seculo bekiendte i Frankrige, saa synes Situationen selv af Engelland og Frankerige at vise, at de fra Frankrige af ere bragte over til Engelland. Og da det er bekiendt, at den christne Troe blev overbragt til Saxerne i Engelland i Slutningen af det 6te Sæculo, og det ved Folk, som deels vare fra Frankrige, og som deels maatte tage Veyen derigiennem for at komme over til Engelland, saa er rimeligen Runerne ved denne Leylighed bragte fra Frankrige over til Engelland. Vel holder Gram i bemeldte Afhandling det ey for urimeligt, at de gamle Engelske Druides have allerede havt Runer; men mig kommer det ey saa rimeligt for, da ingen Romersk Skribent nogensinde taler om, at de gamle Britannier have havt Bogstaver, og man desuden ey finder i Engelland noget Runisk Monument saa gammelt, at man med Billighed kand formene det at henhøre til de Romerske Tider; allerhelst da jeg endog staaer i de Tanker, at Runerne have ey engang under det Romerske Herredom været bekiendte i Gallien, dertil overtalet baade af det, der ey findes noget Runisk Monument fra de Tider i Frankrige, saa og af det Cæsar udtrykkeligen vidner, at de Gallier og Helvetier betiente sig af Græske Bogstaver; hvorimod han aldrig

drig taler om, at de sidste have havt Bogstaver. Dette bekræftes og af det, at de Germanier eller Tydske have efter Taciti Vidnesbyrd aldeles ingen Bogstaver havt, hvilket vilde synes noget underligt, dersom de Gallier, deres Naboer, da allerede have havt deres egne Bogstaver. Og at Taciti Vidnesbyrd herudi er rigtigt, det viser alle de gamle Gravstene, som nu omstunder findes i Tydskland, hvoraf ingen haver mindste Tegn til Bogstav. Hvad de Græske Bogstaver angaaer, da haver Gallier og Helvetier lettelig kundet bekomme deres Brug fra Massilia eller Marseille, en Græsk Colonie udi Gallien, som blev der stiftet over 500 Aar for Christi Fødsel. Overalt synes disse Græske Bogstaver ikkun at have været brugelige hos de Fornemste, som havde havt Omgang med Græker fra Marseille, eller og maaskee været i bemeldte Stad: thi man finder, at de ikkun have brugt disse Græske Bogstaver til at skrive Breve med, og magtpaaliggende Ting, som behøvtes at være hemmelige. Derimod ere alle gamle Skribenter eensstemmige herudi, at de Galliers og Britanniers Druides lode deres Tilhørere lære uden ad mange 1000de Vers, hvilket de ey havde havt nødigt, dersom de enten selv havde havt Bogstaver, eller og de Græske Bogstaver havde været i almindelig Brug hos dem. Men at Runerne ere indkomne i Frankrige er efter min Tanke skeet paa følgende Maade: Det er unægteligt, at Runerne have været i fuld Brug i Spanien, forend i Frankrige; da nu Gotherne i Begyndelsen af det 5te Sæculo fastsatte sig i de Sydlige Dele af Frankrige, og kort efter bredde sig ud i Spanien, saa have de formodentligen der lært de Spanske Runer, og tillige fort dem ind i den Deel af Frankrige, som stod under deres Herredom, hvorfra de siden have udspredt sig i de mere vestlige Dele, som da besaddes af Franker og Burgundier, fra hvilke de siden mod Slutnigen af det 6te Sæculo, som forhen er sagt, ere spadserede over til Engelland. Men at der nu omstunder findes i Frankrige aldeles ingen Runiske Monumenter, kand komme deraf, at de Latinske Bogstaver vare ved Romerne der komne i fuld Brug, længe forend Runerne finge Sted der, hvilke og funde mere Bifald hos Frankerne end Runerne; hvorimod de i England node større Gunst hos Angel-Saxerne, der ey havde havt saa megen Omgang med Romerne, som Frankerne. Hvis derfor ovenmeldte Venantius Fortunatus ey talte om Runerne, saa havde vi aldrig vidst, at de havde nogensinde været i Brug eller bekiendte i Frankrige. Hvad Spanien derimod angaaer, saa finde vi der mange Penge, deels med bare Runeskrift, deels med Runer og Latinske Bogstaver, og deels med Runer og Romerske Hoveder, hvoraf man maa slutte, at Runerne have været brugelige der for Romernes Tid; thi det er ey rimeligt, at disse stolte Overvindere have under deres Herskab tilladt nye og fremmede Bogstaver at maatte der indføres. En anden Sag var det derimod med Bogstaver, som de fandt for sig, hvilke ey vare saa let at udrodde, hvor-

for man og finder disse Spanske Runer endog at have været i fuld Brug under de Gothiske Konger til imod Slutningen af det 7de Sæculo. At Runerne ey i saa lang Tiid ginge over Pyrenæerne, og fæstede Fod i det tilgrændsende Gallien, maa man altsaa tilskrive Romernes Myndighed, der udi Gallien ey vilde taale andre end Latinske Bogstaver, saasom Bogstavers Brug havde der tilforn ey været bekiendt, undtagne de Græckiske hos nogle faa og i visse Leyligheder. Altsaa seer man heraf, at Runerne ere langt ældre i Spanien end Christi Fodsel. En stor Deel af de Penger med Runiske Inscriptioner haver Lastanosa i et særdeles Verk og Antonius Augustinus i sine fortreffelige Dialogis giort bekiendte for den lærde Verden. Men den rette Maade, hvorledes disse Runer skal læses, haver ingen indtil denne Dag udfundet, thi baade er Sproget ubekiendt hvorpaa de ere skrevne, og ligesaa ubekiendt er og deres Potestas, endskiont nogle af Figurerne komme overeens med vore Nordiske Runer. Gram mener og, at de Spanske Runer ere ældre end Romernes Herskab der i Landet, og er derhos af de Tanker, at disse Runer ere de gamle Celtiberers Bogstaver. Men endskiont jeg ey vil nægte, at jo Celtibererne ligesaa vel som andre Folk kand have betient sig af bemeldte Runer, saa troer jeg dog ey at de ere deres Opfindere. Naar jeg betragter de Bogstaver, som findes paa nogle Mynter af Carthago og Cossura, da finder jeg en særdeles stor Overeensstemmelse imellem dem og de Spanske Runer, og naar man legger hertil Carthaginensernes anseelig udbredte Magt i Spanien, saa er intet rimeligere, end at de fra Africa af have fort deres Bogstaver ind med sig til Spanien. Eller man og maaskee vil sige, at Phoenicierne have længe for Carthaginenserne fort disse Runer ind i Spanien, hvilken Mening jeg ey vil være saa meget imod, saasom de Phoenicier have havt stor Handel paa Spanien, og iblant andre Stæder der stiftet den navnkundige Bye Cadix; og det desuden er bekiendt, at Carthaginenserne stamme fra Phoenicierne, hvilke efter al Rimelighed have havt de samme eller i det mindste lige Bogstaver, som deres Colonister. Ja det som mere er, de grundigste Lærde holde for, at de saa kaldte Samaritanske Bogstaver ere de rette Phoeniciske og Canaanitiske, og de samme som de ældre Hebræer have brugt, forened de i det Babyloniske Fængsel lærte af Chaldæerne de nu saa kaldte Hebraiske Bogstaver. Er dette rigtigt, saa sees heraf, at Runerne ere efter lang Omsvob, og megen Tids Forlob komne ind til os fra Phoenicierne og de ældste Hebræer. Hvorom alting er, saa kand ingen nægte, at der jo er temmelig Lighed i Figurerne imellem Runerne og de Samaritanske Bogstaver. Dersom man udi England kunde finde noget Runisk Monument fra Romernes Herredom af, saa vilde jeg dog ey være saa meget imod den Mening, at de Brittanniske Druides have havt Runer og Bogstaver; thi da det er bekiendt, at Phoenicierne have ligesaavel drevet der stor Handel, som paa Spanien, saa

var

var det lige saa let for dem der at indføre deres Bogstaver, som i Spanien. Ey at tale om, at herved kunde best forklares, at Runerne synes neppe nogen Tiid at have været brugelige i Gallien, endskiønt de vare bekiendte i begge deres Naboelande, paa begge Sider af dem. Dog det kommer an paa, som ovenmeldt, at finde Runer i England i det mindste fra Romernes Tid af.

De saa kaldte Hetruriske Bogstaver, som Eugubinus, Buonarotti, Maffei, Gori, have skrevet saa meget om, kommer tildeels i Henseende til Figurerne meget overeens med endeel af Runerne, men mange af dem synes og snarere at være Latinske og Græske. Hvorom Alting er, saa er det vist, at endeel af de Monumenter, hvorpaa disse Bogstaver findes, overgaae i Ælde efter al Anseende de ældste Romerske, og følgelig have ey nogen Connexion med, eller Udspring af Gotherne. Rimeligst have Phoenicierne først giort deres Bogstaver bekiendte i Etrurien i Anledning af den vidtløftige Handel og store Skibsfart, som de overalt dreve i Middel-Havet; hvortil Grækerne ere komne og have tillige indført deres Bogstaver.

Udi det store Tatarie, særdeles Permia, Siberia og flere Stæder findes og Inscriptioner med Bogstaver, hvoraf mange ligne vore Runer. Da der i Rusland, Liffland, Finland, som ligge just imellem os og bemeldte Lande, ey findes mindste Fodspor til Runer, saa er det at slutte, at Runerne ey ere fra dem komne ind til os, i det mindste ey Landeveyen; og til Soes kan de ey heller være komne, saasom de Folk have aldrig, saavidt Historien viser, været bekiendte for Soe-Væsen; hvilket bringer mig paa den Formodning, at vore Forfædre have snarere bragt Runerne til dem, og de siden ved Tidens Længde i mange Maader forandret dem. Dette bestyrkes heraf, at vore Forfædre have i det 9de, 10de, ja 11te Sæculo giort store Soe-tog til Permia eller Biarmeland, hvor Kong Regnar Lothbrok efter Saxonis Beretning skal endog med Bogstaver have ladet udhugge sine Bedrifter. Fra bemeldte Permia var det let at Bogstaverne kunde langs ad Dwina-Floden udbrede sig ind i Siberien.

Hvad de Preussiske Bogstaver angaaer, som *Bayer* anfører in Commentariis Petropolitanis Tom. 2. pag. 470, da have de ey mindste Lighed med Runer eller nogen anden bekiendt Skrive-Maade; overalt frygter jeg for, at den gode Simon Grunow haver opdigtet dem.

Dersom de Svenskes Paastand er rigtig, at den saa bekiendte Codex Argenteus indeholder en Oversættelse af de 4 Evangelier paa Gothisk, og er giort af den bekiendte Biskop Ulphilas, saa er det en klar og afgiort Sag, at de Bog-

Bogstaver, som Ulphilas haver opfundet, aldeles ikke komme overeens med vore eller noget Slags Runer; Thi Øyesynet viser, at de snarere ere forvendte Latinske Bogstaver. Sproget i bemeldte Codex kommer og langt mere overeens med det gamle Tydske, end med vort Nordiske eller Islandske, hvilket tiener til at bestyrke mig i den Meening, at de i Historien saa navnkundige Gother ere af nærmest Udspring Tydske, og følgelig rimeligen ikke ere udgangne af vor Norden. Men er Sproget udi denne Codex ikke Gothisk, men Frankisk, som mange lærde Mænd synes ey uden Grund at paastaae, saa falder det Beviis, taget af den, bort om Gothernes Udspring og Herkomst, endskiønt endeel andre blive tilovers, som efter min Tanke vise, at de af nærmeste Udspring have snarere været Tydske end Nordiske, skiønt de tilhobe have efter min Tanke havt fælles Oprindelse fra Mesech. Bemeldte Sprog, som gemeenligen kaldes det Mæsogothiske, fordi Gotherne nedsatte sig i Mæsien, er ellers overmaade meget blandet med Latinske Ord, hvilket tilligemed dets Bogstavers Lighed med de Latinske tiener til at bestyrke den Mening, at Ulphilas er Forfatter af denne Codex, som ellers er det eeneste Monument af dette Sprog, til hvis Forstaaelse Hickesius haver bemøyet sig med af ofstomtalte Codice at forfatte en treffelig Grammatica og Fr. Junius et ey mindre ypperligt Glossarium.

Hvad de nyere Engelske, Nederlandske, Tydske, Danske, Norske og Svenske Bogstaver angaaer, da ere de ey andre, end fordærvede Latinske Bogstaver, saadanne, som Munkene brugte in medio Ævo.

Vi have altsaa seet, at Bogstaverne tiene end mindre end Sprogene til at vise det ene Folks Fællesskab med det andet. Under vor Betragtning komme dernæst Monter, og maa vi da tilstaae, at vi ey fra de hedenske Tider af have nogen Mont, i hvor stor Umag den lærde Keder har giort sig for at bevise det, særdeles med en Guld-Mont, som han haver villet tilskrive Othin, hvilken andre derimod med bedre Grund tilskrive de gamle Konger i Thracien. Denne tillige med andre baade Guld- og Sølv-Monter, hvorpaa findes underlige Billeder, Kaars, halve Maaner, og mere saadant, og hvoraf endeel ere ogsaa opgravne af Jorden i vor Norden, blive vel alle Udenlandske, endskiønt det som oftest falder vanskeligt at sige fra hvad Land de egentligen ere. Efter al Anseende have vore Forfædre ved deres idelige Roverier, fornemmelig til Søes, bragt saadanne Ting hiem med sig, og siden nedgravet dem i Jorden, af Frygt for at blive dem igien fratøvede. De Engelske have uden al Tvivl været de første Mont-Mestere i Norden, og Knud den Store først i Dannemark ved dem ladet slaae Penge, og Olaph Skautkonnung i Sverrig. Om Norge have vi i

denne

denne Post end mindre Efterretning, og troer jeg neppe, at man kan fremvise ældre Mønt, end af Kong Sverre, som døde Aar 1202, endskiønt jeg derfor ikke nægter, at jo bemeldte Rige haver havt egen Mønt tilforn. Fra Knud den Store af have vi næsten Mønt af hver Konge i Dannemark, hvoraf de ældste ere prægede paa begge Sider, de seenere derimod ikkun paa een, og kaldede Bracteati, hvilke først, som den lærde Sperling haver beviist, bleve slagne i Engelland af Henrico I, som døde 1135, i Tydskland i Keyser Lotharii Tid, og i Dannemark formodentlig først indførte under Waldemarii I Regiering. De allerseeneste Mønter ere igien prægede paa begge Sider: Fra de ældste Tider af haves ingen Kobber-Mønter. Kong Nicolao, som døde 1134, tilskrives een, hvorpaa staaer et stort N. De ældste derimod ere af purt Sølv, men jo mere det nærmer sig de nyere Tider, jo mere bliver Mønten blandet med Kobber, og tilsidst næsten pur Kobber, som dog skulde gielde det samme, som de andre der vare af fint Sølv; Hvoraf det og kommer, at vi have saa faa af de gode Penge, der bleve slagne i Knud den Stores, Svend Estrithsøns, og Knud den Helliges Tider, saasom de i de seenere Tider ere blevne omsmeltede, og forvandlede til slet Mønt. I disse midlere Tider var det og, at Bisperne og Stæderne tilegnede sig Mønte-Rettighed, hvoraf sees de mange Mønter med Bispers Billede, og at man saa ofte finder Stædernes Navne paa de Tiders Penge. Guld-Mønt haves ey fra de Tider, men den tilligemed Sølv-Møntens Forbedring maa tilskrives den Oldenborgske Stamme. Overalt maa man tilstaae at vore Mønter, at sige de Gamle, (thi jeg handler i dette hele Skrift ikkun om gamle Ting;) tiene kun lidet til Historiens Oplysning, thi hverken ere de, som de Romerske, slagne paa visse store Tildragelser, ey heller findes Aarstal paa dem, og som oftest ey heller Kongens Navn, under hvis Regiering de ere slagne, og naar det endda findes, da ikkun gemeenligen det første Bogstav af hans Navn. Da der nu have været mange af det Navn, Svend, Knud, Waldemar, Erik, saa er man ofte gandske uvis, til hvilken i Ordenen af det Navn man skal henføre dem, hvilket som oftest gior i Tiden Forskiel af meere end eet Sæculo. Men i hvor ringe i Henseende til Historien, end Nytten af vore Mønter er, saa er den dog nogen, og da maa man beklage, at ingen haver endnu viist den, ja ey engang til gavns bekiendtgiort en rigtig Samling af dem, stukne i Kobber. Thi det Bircherod haver udgivet, er langt fra ikke tilstrækkeligt, og paa mange Steder urigtigt, hvormed jeg dog ey vil betage Manden den billige Ros, som tilkommer ham, fordi han først i saa vanskelig en Sag haver brudt Isen. Og da saadanne gamle Mønter, som gemenligen ere smaa og uanselige, let bortkomme, saa var det at ønske, at nogen lærd og flittig Mand vilde paatage sig at beskrive dem paa samme Maade, som le Blanc haver giort med de Franske, hvor han fornemmelig med

utrolig Moye og Nigtighed haver undersøgt deres Gehalt og Værdie i sin Tid.

Af egentlig saa kaldte Bygninger findes ingen fra de hedenske Tider, men desto flere Grav-Hoye, deels med Stene omkringsatte, deels uden Stene. Alle saadanne Hoye ere dog ey Begravelser, da endeel deraf have tient vore Forfædre til Domsteder, og endeel til Offer-Pladser. Udi disse Grav-Hoye findes som oftest Urner med Aske og brændte Been udi, men rart hele Beenrader, hvoraf man maa slutte, at den saakaldte Hougs Old, hvilken er yngre end Brænde Olden, ey haver taget sin Begyndelse, saa meget længe, for Christendommen indkom i vor Norden. Af disse Hoye og den derpaa liggende Jords Hoyde haver den navnkundige Rudbek villet tage et Bevis til at fastsætte deres Alder, og følgelig Beboelses Tiden af vor Norden, men med slet Lykke. Udi saadanne Urner findes som oftest Ringe, Armbaand, Sporer, Hegter, og mange andre Ting, som vore Forfædre have brugt, hvilket kand tiene til at oplyse vore Forfædres Skikke, Levemaade og Gudstieneste, allerhelst da man kan nogenlunde være vis paa, at de Ting, som i saadanne Urner findes, virkeligen tilhore vor Norden, hvorimod man er saare uvis om andre Ting, som findes løse i Jorden. Urnerne og de Ting, som udi dem findes, ere vel oplyste af *Olao Wormio* i Monumentis Danicis, *Trogillo Arnkiel* i Cimbrische Heyden-Antiqvitæten, og *Dethlev Rhode* i Cimbrische Grab-Hügeln, som endda best af alle haver oplyst denne Sag, og herpaa anvendt utrolig Moye, endskiont hans Bog og indeholder mange uvedkommende Ting. Herved maa og eftersees *Keysleri* Antiqvitates Septentrionales. Overalt ere faa Dele af vore Antiqvitæter bedre oplyste, end just denne.

Til de ældste Tiders Bygninger kan og regnes underjordiske Gange, som vore Forfædre bygte, for derigiennem at have Leylighed til at undflye deres Fiender, naar de uformodentlig bleve overfaldte. Om saadanne findes ey allene Efterretning hos vore gamle Skribenter, men endog nogle, som virkeligen endnu ere til, helst i Norge, hvor mange Huler i Klipperne bor regnes derhen. Og endskiont dette ikkun oplyser endeel af vore Forfædres Levemaade, saa er dog for den store Mangels Skyld Alting i Antiqvitæterne kastbart, og derfor vel Umagen værdt, at de Steder flittig optegnedes, hvor saadanne Huler og Gange findes og de allerede fundne derhos af kyndige Mænd undersøgtes. Almuen tilskrive saadanne Gange gemeenligen Munkene, for der igiennem at besøge Nonnerne, men de ere virkeligen for den største Deel fra de hedenske Tider, endskiont og Almuen ofte fabulerer underjordiske Gange, hvor der ingen ere,

og

og hvor der efter Fornuften ingen kan være, som under Søer, Elver, og saa videre.

Af medio Ævo findes langt flere Bygninger, men som ingen endnu med Flid haver undersøgt, og som fortiente at samles og gives i Trykken, ligesom *Montfaucons* Monumens de la Monarchie Françoise. I saadanne Ting kan vi endnu neppe regnes iblant polerte Nationer, og der ere og ikkun faa, ja fast ingen, som sætte Pris derpaa. Vore Naboer de Svenske have allerede herudi foregaaet os med gode Exempler. Saaledes haver *Peringskiold* udgivet Monumenta Uplandica og Ullerakensia, *Rhyzelius* Suiogothia munita, hvorudi de gamle Svenskes Fæstninger og Befæstnings Maade beskrives, Wallin sine Gothlandske Handlinger ꝛc. Hvor mange gamle Ligstene, hvor mange Inscriptioner, hvor mange Levninger af forfaldne Slotte og Fæstninger findes der ey i Dannemark og Norge? Af hvilket altsammen intet er ved Trykken bekiendtgiort, undtagne Inscriptionerne, hvoraf vi have *N. Chytræi* Deliciæ Itinerariæ, *Resenii* Inscriptiones Havnienses, *Asseroi* Inscriptiones Siælandicæ, og *Pontoppidani* Marmora Danica, som dog alle have sprunget mange forbi, og hvorledes kunde det vel anderledes skee? da ingen af disse brave Mænd haver selv havt Leylighed til at reyse allevegne om, uden hvilket det ey er mueligt at bringe noget fuldstændigt herudi til Veye, og hvortil ey udfordres een, men manges Arbeyde og Reyser. Vel haver den berømmelige Thurah giort sig fortient af sit Fæderneland ved at udgive saa mange kostbare og prægtige Værker om dets Steder og Slotte; Men hidindtil, naar jeg undtager Bornholms Beskrivelse, haver han allene, saa at sige, handlet om nye Steder og Slotte, Beskrivelsen af Roeskild undtagen, hvor endeel forekommer, som henhører til den gamle Historie. Desuden er hans Hensigt mere at oplyse Bygningskonsten, end Antiqvitæterne. Saa vidt jeg kand domme af de faa overblevne Levninger, saa havde *Resenii* store Atlas Danicus, som skulde bestaae af mange Folianter, fornemmelig sigtet til at oplyse vore gamle Monumenter, hvorved ikkun var at beklage, at Forfatteren, manglende en sund og streng Critique, forfaldt til saa mange Fabler og Eventyr næsten paa hver Side. Det var derfor at ønske, at Etatsraad Klevenfelds længe forehavte Monumenta Scanensia og Jutensia maatte komme for Lyset til Fædernelandets Zir og Berømmelse; Thi fra ham kan man vente noget godt, saasom han er en Mand af Smag og Indsigt i disse Studeringer. Til vore Landsmænds Ære var det og at ønske, at den lærde og flittige Rector Schöning i Tronhiem, maatte komme nogenledes skadeslos fra hans med stor Flid udarbeydet Beskrivelse over Tronhiems Domkirke, som med stor Bekostning nu næsten fra Trykken er færdig. Samme Kirke er udi hele Norden det fornemste Monument og Antiqvitæt af medio Ævo. Skade er det og, at det

Danske Magazin haver saa længe ophørt, hvor den ey mindre af sin grundige Lærdom, end Modestie bekiendte Jacob Langebek ofte smukt har oplyst Monumenta medii Ævi, særdeles Sigiller og Vaabener.

Til Monumenter kan endelig og regnes mange andre Ting, som gemenligen i disse Tider opgraves af Jorden. De fornemste heriblant ere de tvende navnkundige Guldhorn, som begge ere fundne ved Megel-Tondern i det Slesviske. Over det første haver Wormius, Randulf, Egard, Vinstrup, Sorterup og Arnkiel skrevet Forklaringer, over det sidste Grauer og Paulli. Men naar man haver læst dem alle, endskiønt der er stor Forskiel paa dem, og Wormii, Sorterups og Arnkiels ey kan nægtes at være Lærde, saa er man dog lige klog paa, hvor disse Horn ere først forfærdigede, og hvad de derpaa udgravne Billeder betyde. Jeg for min Part holder med vor udødelige Gram i hans utrykte Afhandling mod Grauer, at disse Horn ey ere Danske, men komne fra Engelland, og følgelig ey henhøre til vore Antiqvitæter. Paa Bornholm opløyes undertiden Græske og Arabiske Monter, ligesom paa Gulland, saa og undertiden heel tynde Plader af Guld, og smaa Billeder ligeledes af Guld. Over disse Antiqvitæter have Jacob à Meller og den bekiendte Fanaticus Dippel under Navn af Christiano Democrito yttret deres Tanker. Men da de begge holde for, at disse Guld-plader og Billeder skrive sig fra vore Forfædre, saa kan jeg ey herudi give dem Bifald. Thi da de findes i Selskab med udenlandske Monter, saa maa man om dem, ligesaavel, som om de Gullandske troe, at de ved Handel ere didbragte, og det fra Grækerland af igiennem Rusland; saasom det er bekiendt, at Russerne havde i medio Ævo en stærk Handel til Wisbye paa Gulland, og Bornholm ligger ey langt derfra. Ligeledes findes og ofte i Jorden Sværd, Spyde, Øxer, Knive, og andet mere, hvilket altsammen burde af visse Antiqvitæts Elskere, som saa at sige, alene befatte sig med denne Deel af Antiqvitæter, sammensøges, forklares og beskrives, til hvilket Forehavende Museum Wormii fornemmelig kunde tiene, endskiønt det ellers meest har med Naturalia at giøre.

Efterat vi saaledes have seet, at der i Dannemark og Norge ikkun findes faa Monumenter imod mange andre Europæiske Lande at regne, og at de faa endda dagligen forsømmes og til Side sættes, og fast alle ey endnu med tilbørlig Flid ere undersøgte, hvilket og ved hvert Skrit standser en Dansk og Norsk Historieskriver, der grundigen vil gaae til Værks; saa er det Tid, jeg vender mig til Skrifter, af hvilke i disse Landes Historier, som i alle andres, den største Hielp skulde ventes, og som ofte just foraarsage den største Vanskelighed. Skrifter deler jeg igien i tvende Slag: Bøger og Documenter. De første

lader

lader sig atter beqvæmeligen dele i gamle Bøger og Autores, hvilke ere at anse, som Autoris Classici og Fontes, og nye Bøger, der handle om gamle Sager.

Hvad de gamle Bøger angaaer, da vil jeg melde om dem, ey efter Materierne, men efter Tiden, som man enten vist veed, eller kan slutte sig til, at deres Forfattere have levet paa. Men her maa man høylig beklage, at der af indenlandske ey findes nogen ret gammel Skribent, og at man i Mangel af samme maa betiene sig af Udenlandske, der for mange Aarsagers Skyld have vidst baade lidet og urigtigt om vor Norden. Imidlertid maa man dog betiene sig af dem, og er jeg i den Henseende eenig med Hr. Prof. Ancher'en udi hans Vallis Herthæ Deæ, endskiønt denne Slutning bliver maaskee undertiden drevet for vidt. For ret at vide vort Folks Herkomst, saa og Oprindelsen til alle de adskillige Folk, der enten have beboet, eller endnu beboer vor Norden, maa man temmelig noye undersøge de andre Europæiske og Nord-Asiatiske Folks Herkomst og Flotninger, og til den Ende igiennemlæse alle de gamle Hebræiske, Græske og Romerske Skrifter, som Tiden haver levnet os. De gamle Skribenter, som gaae os nærmest an, ere: Herodotus, Diodorus Siculus, Cæsar, Strabo, Mela, Plinius den Ældre, Tacitus, Plutarchus, Ptolemæus, de smaa græske Geographi, som Hudson haver udgivet, Historiæ auguſtæ Scriptores, de gamle Panegyrister, og Ammianus Marcellinus. Af disse lære vi endeel om vore Nordiske Landes og Indvaaneres ældste Navne, og fornemmelig om Historien og Bedrifterne af de Folk, der enten virkelig have flottet ud af vor Norden, eller og foregives derfra at have udflottet. Disse gamle Skribenter fornemmelig, saa og de fleste andre gamle Skribenter, bør den der grundigen agter at undersøge vor gamle Historie selv med Agtsomhed læse og overveye, og ey lade det komme an paa de nyere Skribenter, der have handlet om de Nordiske Folks Herkomst og Flotninger, og om hvilke jeg længere hen udførligen skal handle, saasom de dog maa have det fornemste af de gamle Skribenter, hvilke de ofte urigtigen have fattet og forklaret.

Naar man haver igiennemgaaet de gamle Scribenter indtil det 4de Sæculi Slutning, og man træder ind i det 5te, da det Romerske Herredom gik til Grunde, og saa mange nye Kongeriger bleve af Barbarerne oprettede, forekomme os alt flere og flere Efterretninger, som henhøre til vor Nordens Historie. Da maa man fornemmelig overveye Zosimum, Olympiodorum, Hieronimum, Priscum, Salvianum, Prosperum, Sidonium, Apollinarem og flere. Udi den Edition af Servii Anmærkninger over Virgilii Æneis, som Daniel haver udgivet, nævnes Dani, men da det ey findes i nogen af de foregaa-

ende Editioner, saa er det efter al Anseelse et Glossema. Det 6te Sæculi Skribenter ere endda af langt større Vigtighed for os, saasom de ey allene upaatvivlelig nævne Dani, men endog fortælle adskillige af deres Bedrifter. De fornemste ere: Procopius, Agathias, Cassiodorus, Jornandes, Gregorius Turonensis, Gregorius Magnus, Venantius Fortunatus og mange andre. Men da Mængden af Skribenterne bliver efterhaanden saa mange, at det vilde falde kiedsommeligt for Læserne at opregne dem alle, saa vil jeg ikkun betragte de fornemste, og som, saa at sige, fast allene handle om os, og for det øvrige lade mig noye med at erindre, at de andre findes udi Samlingerne af Spanske, Franske, Engelske, Nederlandske, Hollandske, Tydske, Schweitzerske, Italienske, Pohlske, Ungerske, Russiske og Byzantinske Skribenter, samt i Actis Sanctorum og Collectionibus Conciliorum, hvilke Samlinger alle tilhobe bør noye igiennemgaaes af den, der agter at afhandle noget Grundigt i vor gamle og midlere Danske og Norske Historie.

Men her er det atter beklageligt, at vi ey have nogen Samling af vore Scriptores, som de fleeste andre Europæiske Folk, hvoraf manges endog ere med Flid collationerede med adskillige Manuscripter, og forsynede med herlige Noter. Dette er atter en Vanskelighed, som hart ad ved hvert Skrit opholder en varsom og oprigtig Dansk og Norsk Historieskriver.

Men at jeg skal komme til de Skribenter, som enten ere vore egne, eller og temmelig udforlig handle om vore Sager, da er *Otheri* og *Wulstani* Periplus den ældste af dem. Den er skrevet paa Angel Saxisk, og dediceret den Engelske Kong Alfred, der var en Zirat for alle Regenter udi sin Tid imod Slutningen af det 9de Seculo. Denne liden Tractat oplyser adskilligt i vor gamle Geographie. Dersom noget skal holdes ældre end den, da maa det være Ragnar Lothbroks Vise i *Wormii* Litteratura, endeel viser i Hervarar og Wolsunga Sagar, Begyndelsen af Biarkamal i Heimskringla, og Havamal og Voluspa i Edda, hvilket altsammen er paa Vers. Efter Other ere vore ældste Skrifter de Vers, som findes i Heimskringla og Knytlinga Saga indtil Harald Haardraades og Svend Estrihtsons Død. Alle disse Vers ere paa Islandsk, og bør med rette ansees, som de kostbarste Levninger af vor Alderdom.

Den første Skribent, som paa Latin haver handlet noget udførligt om os, er den saa bekiendte *Adamus Bremensis*, der levede omtrent Aar 1080, som Canonicus i Bremen. Af ham have vi Historia Ecclesiastica Septentrionis, og de Situ Regnorum Septentrionalium. Da han vidner sig at have samlet sine Efterretninger af Kong Svend Estrithsons egen Mund, saa skulde man jo tænke

tænke at kunde slaae stor Lid til ham. Men Torfæus og Gram have viset, hvor lidet han er at lide paa, og hvor ofte han uden Grund viger fra de ældre Skribenters, Eginhardi, Witechindi, Remberti, Ditmari, Dronning Emmæ Panegyristes Beretninger, hvilke alle, endskiont udenlandske Skribenter, der aldrig have været i Dannemark, undtagen den eeneste Rembertus, dog bor staae mere til Troende, end Adamus, i de Ting, som ere skeete i deres Tid. Man maa ellers tilstaae, at Editores og fornemmelig Lindenbrog ere ofte Skyld i de Feyl, som findes hos Adamum, i det de jævnligen have læst urigtig, og indført den gamle Scholiastis Ord i Texten, hvilket Staphorst og Lakman fornemmelig have viset.

Nogen Tid efter Adamus omtrent Aar 1120 levede Ælnothus, en Engelsk Munk udi Odense, hvilken paa Latin haver skrevet den Danske Konges og Martyrs Sanct Knuds Liv og Levnet, eller rettere hans Død og Canonisation. Dette Skrift, som er udgivet af Meursio, haver sin Nytte, endskiont opfyldt med Munke-Fabler og Overtroe. Paa samme Tid havde Island de tvende navnkundige Mænd Are Frode og Sæmund Frode. De fleste af deres Skrifter ere forkomne, men om dem vil jeg lige saa lidet handle, som om andres af samme Slag. Af Are haves endnu en kort Historie paa Islandsk, som Bussæus bedst haver udgivet. Af Sæmund findes den ældste Edda paa Vers, hvoraf det meeste dog endnu ligger i Manuscript.

Omtrent Aar 1160 levede ligeledes paa Island Oddur Munk, der med stor Flid af de gamles Vers og Traditioner sammenskrev den navnkundige Norske Konge Olaph Tryggvesons Levnet paa Islandsk. Udi Norge skrev omtrent ved samme Tider Theodoricus Monachus paa Latin et Compendium af den Norske Historie, som efter de Tiders Maade ey er at foragte. Kirchman haver givet det for Lyset.

Med Aar 1170 slutter Helmoldus, som levede paa de Tider, sin Slaviske Kronike, hvilken her anføres, saasom den i Historien af det 11te og 12te Sæculo er gandske umistelig for os. Ham og hans Continuator, Arnoldus Lubecensis, som slutter med Aar 1209, haver Bangertus udgivet.

Omtrent Aar 1190 er den liden Afhandling de Profectione Danorum in Terram Sanctam skrevet, som Kirchmann haver udgivet. Paa samme Tid haver og Sveno Aggonis omtrent skrevet sit Latinske Compendium af den Danske Historie.

Efter

Efter al Formodning ere og udi dette Sæculo skrevne Hervarar, Landnama og Christendoms Sagar, hvilke i adskillige Ting oplyse vor gamle Historie.

Men det 13de Sæculum haver frembragt vore største gamle Skribenter; thi Aar 1203 skrev Saxo Grammaticus sin saa bekiendte Danske Historie paa Latin med saadan Zirlighed, helst i Versene, at fast ingen Skribent i Middel-Alderen kand derudi lignes med ham. Men hvad Historien derimod i sig selv angaaer, og fornemmelig Sandheden, da er det bekiendt, at han i den Henseende ey fortiener nogen synderlig Roes, hvilket Torfæus bedst af alle haver viset. Med Aar 1186 slutter Saxo sin Historie. Stephanius haver bedst udgivet ham. Men det var at ønske, at den gode Mand havde været lige saa vel dreven i den gamle Historie, som i Philologien; dog herudi haver han slægtet sin Autor paa. Omtrent Aar 1240 døde den Islandske Laugmand *Snorre Sturleſön*, som haver skrevet en Norsk Historie fra Odin af indtil Kong Magnus Erlingsøn, eller omtrent Aar 1176. Dette Skrift fortiener i mange Henseender at kaldes et Mesterstykke, og vilde vi uden det næsten være blinde i vor gamle Historie; thi hvad Frimodighed for at sige Sandhed, Møye for at udlede den, og Omstændighed i at fortælle Bedrifterne angaaer, da tor jeg paastaae, at ingen Historieskriver herudi kand foredrages ham, havde han ikkun været saa lykkelig at leve paa de Tider, da en sund Critique herskede, og den gode Historiske Stiil var i Brug, saa havde han kommet til at staae ved Siden af Thucydides og Polybius. Men nu maa man holde ham disse Mangler til gode, i Henseende til den Tid han levede udi. Hans Skrift kaldes gemeenligen Heimskringla af de to første Ord, hvormed det begynder. Peringskiold haver først udgivet den Islandske Text, med Versioner hos paa Latin og Svensk, som dog i mange Meader ere urigtige. Uden derfor grundigen at forstaae det Islandske Sprog er det lige saa got, at man ey tænker paa at skrive vor gamle Historie, efter hvilken Regel man altsaa let kand domme de Mange, som i vore Tider have lagt Haand derpaa.

Efter Snorres Død ere vore fornemste Skribenter, Knytlinga Saga, som beskriver den Danske Historie fra Gorm af til Knud den 6te, og hvis Forfatter synes at have levet omtrent Aar 1300, og Karl Abbot, som haver skrevet Kong Sverres Liv og Levnet. Begge ere paa det Islandske Sprog. Den første har Arnas Magnæus ladet paa Latin oversætte, hvilken Oversættelse af Gram siden er igiennemseet, og af ham tilligemed den gamle Text til Trykken befordret, hvorfra den alt siden sammes Død har ligget færdig, manglende i sær Titelblad og

For-

Fortale, hvilket erfares af de gandske faa Exemplarier, som fra Trykkeriet ere udkomne. Den anden haver Gyllenstolpe udgivet i Nordlands Chronica.

Udi den Danske Oversættelse af Snorre Sturlesön, som Olaus Wormius haver befordret til Trykken, findes de Norske Kongers Hagen Sverressons, Guthorm Sigurtson, Inge Baardsson og Hagen Hagensons Levnets Beskrivelser, hvis Forfattere ere ubekiendte. Skade, ja Skam er det, at den Islandske Text af disse Skribenter ey endnu er kommen for Dagen.

Ericus Upsaliensis den Svenske Historieskriver, som omtrent levede Aar 1470, haver og meget til vor Histories Oplysning, særdeles om de 3des, Margarethæ, Erici Pomerani og Christophori Bavari Regieringer. Det samme kand og siges om de Svenske Rimkroniker, udgivne af Hadorph.

Da den Norske Kong Hagen Hagenssons Gesandt var i Spanien, og havde didhen bragt Kongens Dotter Christina, som Brud, hørte han der læse de Vers, som de Tydske Poeter udi det 12te Sæculo havde sammensat, og som ere befattede udi den saa kaldte Helden-Buch. Han forelskede sig da saaledes i dem, at han bragte dem hiem med sig til Norge, hvor de i ubunden Stiil bleve oversatte paa Islandsk. Denne Oversættelse er det, som Peringskiold haver udgivet under Navn af Niflunga Saga; og efter dens Indhold ere vore fleste Kiempe-Viser smiddede, dog med den Forskiel at Italienske og Tydske Bedrifter ere forestillede at være skeete i vor Norden. Enhver skionsom Læser kand vel lettelig heraf formærke, hvor liden Hielp disse Kiempe-Viser kand giøre i vor Historie, og hvor ilde det er, at saa brave Mænd, som *Wedel* og *Syv* have anvendt saa megen Tid og Møye paa dem.

Foruden de hidindtil opregnede haves endeel andre gamle Skribenter, som Saxonis Epitomatores, Frater Nigels i Sora, hvis Skrift og er bekiendt under Navn af Riim-Kroniken, hvorudi han haver fortsat Historien til Christiani 1. Tiid, og Thomas Geysmer, en Continuator af Saxo, udgiven af Benzelio, den saa kaldte Erici Pomerani Kronike, 2de Chronologiske Series over de Danske Konger udgivne af O. Wormio, en Genealogie over Kongerne i Danmark udgiven af H. Ernstio, den Siellandske Kronike af Arna Magnæo, Chronicon Eccleſiæ Ripensis, 12 smaa Kroniker paa Latin af Ludwig, og flere; hvilke alle have deres Nytte i vor Historie, endskiønt undertiden saare liden.

Foruden alle disse haves endda en stor Deel Islandske Sagar udgivne af de lærde Svenske, Verelio, Hadorph, Salan, Renhielm, begge Peringskiol-

der, Biörner; men da de fleste af dem ere saa beskafne, at de indeholde stridige Ting mod andre Historieskriveres troværdige Beretninger, og ere desuden opfyldte med Fabler, saa haver jeg med Villie giemt dem tilsidst. Naar jeg noye læser dem, finder jeg i de fleste tydelige Fodspor, at de ere skrevne i de nyere Tider, og kand jeg da ey holde mig fra at falde paa de Tanker, formedelst Fablernes Lidhed, at de enten have betient sig af Saxone Grammatico selv, eller og ofte af samme Kilder, som han, nemlig Almuens uvisse Tradition, og deres egen stærke Indbildnings Kraft. Men om de ey nytte meget i den borgerlige og Rigets Historie, saa ere de dog umistelige i Hensende til Historien af vore Forfædres Videnskaber, Konster, Skikke, Levemaade og Guds-Tieneste. Ey heller forkaster jeg dem gandske og aldeles i Hensende til den første Brug; Thi af Fundinn Norregur lære vi meget angaaende Norges ældste Historie og udi Volsunga og Alfs Saga finde vi de herligste Vers bevarede. Men jeg seer derimod ey, hvorledes man vel kand bygge nogen Historisk Sandhed paa saadanne Sagar, som Samson Fagres, Illyge Grydar Fostres, Halfdan Brana-fostres og flere.

I Almindelighed lider vor Historie meget ved det, at ey den tyvende Deel af de Islandske Skrifter ere komne for Lyset. De Svenske have udgivet en stor Deel, saa at jeg ey troer, at der findes just mange flere utrykte; men hos os er det langt anderledes. Allene paa Universitetets Bibliothek i Kiobenhavn, ligger en stor Mængde, og hvor mange opbrændte der ey 1728. i den ulykkelige Brand, og endda flere udi Arnæ Magnæi Bibliothek? Udi det Kongelige Bibliothek ligge og endeel forvarede, og hvor mange mon der endnu ey kandskee findes paa Island? Saadanne Ting burde man skynde sig med at give for Lyset, at ey nye ulykkelige Tilfælde skal berove os slige, kostbare Skatter.

Vi klage over Mangel i vor Historie, og ville dog ey stræbe at afhielpe den, naar vi kunne. Hvor ilde man i Norden haver holdt Huus med Papirer, Documenter og Antiqvitæter, kand bedst sees af den brave Bircherods Skrift de Causis deperditarum Antiqvitatum Septentrionalium hos Westphal. Vel haver den udødelige Torfæus betient sig af mange Islandske Manuscripter, men det er hverken sagt, at han haver havt dem alle til Eftersyn, ey heller, at han jo i de efterseete kand have efterladt sine Eftermænd Anmærkninger og Opdagelser at giore. Intet var derfor ønskeligere end om disse rare Skrifter bleve giorte bekiendte til almindeligt Brug, helst den kostelige Flateyar-Bok; dog dette maatte skee med Skionsomhed, ey alting udgives, allene fordi det var gammelt, den gamle Text med behorig Flid, Nøiagtighed og Rigtighed trykkes, flere Manuscripter eftersees, om de findes, og med Flid holdes mod hinanden, de bedste

Læse-

Læsemaader udvælges, betydelige Variantes Lectiones antegnes, gode Latinske Versioner forfærdiges til de udenlandske Lærdes Tieneste, hvilke maatte være mere oprigtige end zirlige, men dog tydelige, og Anmærkninger tilføyes til at forklare rare Ord og Talemaader, oplyse mørke Steder, legge Poeternes Kunst for Dagen, og korteligen, hvor det behøvedes, forklare og rette Skribenterne. Noterne maatte være paa Latin. Dansk Version kunde man lade blive borte for at undgaae unødige Omkostninger. Med faa Ord: disse Skribenter burde saaledes udgives, at de ey behøvtes paa nye at bekiendtgiøres, og at de kunde blive til fuldkommen Tieneste for dem, der vilde skrive Historien. Med dem kunde man ogsaa giøre en Begyndelse til en Samling af Scriptores Rerum Danicarum, hvilken vi fast allene af alle oplyste Folk endnu savne.

Foruden rette Historieskrivere og Kroniker haves endda endeel andre gamle Skrifter, blant hvilke Edda fortiener at staae først i Spidsen. Denne er sammensamlet af Snorre Sturlesön i det 13de Sæculo, af Sæmundi ældre Edda, der var skreven i Begyndelsen af det 12te Sæculo, af gamle Vers, og af Forfædrenes mundtlige Beretninger. Udi den findes de ældste og paalideligste Efterretninger om vore Forfædres Gudstieneste og Troe. Resenius haver udgivet den, tilligemed endeel af Sæmundi Edda. Men endskiønt Resenius var en flittig Mand, saa var han dog ey mindre end noye agtende og grundig lærd, desuden har han ey troffet paa det bedste Manuscript, eller havt nok af dem til Eftersyn. Göransson i Sverrig haver nyeligen givet Edda ud paa nye, af et andet Manuscript, som vel ey er saa fuldstændigt som Resenii, men i mange Maader rigtigere. Desuden haver han og begyndt med at udgive Sæmundi Edda. Mig er sagt, at den lærde Jhre i Sverrig har i Sinde at udgive Edda paa nye; hvis saa er, da kand man vente noget godt, saasom han er baade en lærd og skionsom Mand. Mallet haver oversat det meste af Edda paa Fransk.

Vore gamle Love tiene og meget til at oplyse Historien, men her møder atter Klagemaal og Vanskelighed, i det ingen endnu haver udgivet dem i eet Verk, som dog andre polerte Folk have giort, særdeles de Engelske. Og med alt det kand dog ingen forstaae vor gamle Historie, uden at være grundigen forfaren i vore gamle Love. En Dansk og Norsk Historieskriver maa derfor og herudi bryde Isen, i det mindste saa vidt, det endelig er fornødent til hans Forehavende. Jeg vil nu ey tale om de ældste og hedenske Love, hvoraf intet er tilovers, uden det Saxo anfører, om man og herudi kand lide paa ham. Den ældste er da Knud den Stores **Virherlaghs Ret** udgiven paa det gamle Sprog af Resenio, og paa Latin oversat af Svend Aagesen og udgiven af Ste-

phanio. Samme Konges Engelske Love, hvilke vel ey just angaae Dannemark, men dog tiene til at oplyse hans Historie, ere udgive af Lambardo, Wheloc, Wilkins, Spelman og Twysden i Johan Bromptons Krønike. Valdemari 1. Siellandske Lov, som paa nye er oplagt Aar 1576, tilligemed Erke-Biisp Absalons Kirke-Lov. Samme Konges Skaanske Lov udgivet Aar 1505 og bedst 1676 af Hadorph; Erke-Biisp Andreæ Sunonis Latinske Version af bemeldte Lov, udgiven af Hvitfeldt Aar 1590 Valdemari 11. Jydske Lov trykt 1504 med Canuti Biskop i Viborg hans Expositiones, og siden 1643. Denne Lov er af Erik Krabbe oversat paa hoy Tydsk, og trykt Aar 1684 og af Blasio Eckenberger paa plat Tydsk, og trykt først 1590. og siden 1603. Og siden den endnu er i fuld Brug paa adskillige Steder i det Slesvigske, saa er 1717 Blütings Glosser over den udgivne. Man haver og i Trykken en Slesvisk Stads Ret, som tilskrives Kong Svend Gratehede. Udi Christiani 4ti saa kaldet Rigens Ret og Dele findes mange af de gamle Kongers Love og Forordninger. Resenius haver udgivet Kiobenhavns Stads Ret, given af Kong Christopher af Bayern, og Ribers Stads Ret, som er meget gammel og jevnlig forandret af adskillige Konger. De saa kaldte Thord Degns Articler findes trykte hos den Jydske Lov med Canuti Viburgensis Forklaringer, og siden i *Ludewigii* Reliqv. Tom. 12te desuden paa plat Tydsk af *Er. Krabbe* i Westphal. Monument. Men hvor mange af de gamle Kongers Love, Forordninger, Haandfæstninger, Stadsretter, Bye-Privilegier ligge ey endnu utrykte, som det dog var Tid engang at samle, og ved Trykken at redde fra Undergang? De ældste Norske Love haver Paus samlet, men ikkun udgivet samme, undtagne nogle faa, paa det nu brugelige Sprog, som er Skade, siden hans Version er paa mange Steder ikke noyagtig. Den Norske Hirdskraa, som Hvitfeld, Dolmer og Resenius have udgivet, er et kosteligt Monument, og viser os bedst Tilstanden og Forfatningen af Norge i gamle Dage. Den Islandske Lov, given af Kong Magnus Hakonsson er trykt Aar 1578 og 1709. Den Færoiske, hvorom Debes taler i sin Færoa Reserata, og som er given af Kong Hakon Magnusson, imedens han endnu var Hertug, findes sammesteds trykt i det nu brugelige Danske Sprog. Men for grundig at vide Oprindelsen til vore Love, for at skielne, imellem hvilke Skikke der ere opkomne hos os selv, og hvilke vi have faaet udenlands fra, og fra hvad Land, ja maaskee for at see, med hvilke Folk vort er forvandt, og hvilke Folk, der stamme fra dem, er det ey nok at være kyndig i vore egne, men man bor og være heel dreven i andre Nationers gamle Love. Til den Ende tiene fortreflig *Lindenbrogs* Leges Antiqvæ, *Eccardi* Leges Salicæ, *Wilkins* Leges Anglicæ, *Wottons* Leges Wallicæ, *Skenæi* Leges Scoticæ. Af disse Love ere mangt og meget indkommet i vore, der ere udgivne for Aar 1200, og meget i deres Love kand maaskee ey igien forklares

uden

uden ved en grundig Kundskab i vore Forfædres Skikkes og Sæders Historie. Efter Aar 1200 tog Jus Romanum og Canonicum Overhaand i Tydskland, hvorfor man og finder mange af deres Principia anbragte i den Jydske Lov, der ey udkom forend Aar 1240. Af den saa kaldte Sachsen-Spiegel have og den Jydske Lovs Forfattere brav betient sig; men ey af Schwaben-Spiegel, saasom den ey udkom forend Aar 1284. Kundskab i alle disse Love er derfor fornøden. Hertil kommer vore Naboers de Svenskes Love, hvilke ligesom de i mange Tilfælde oplyse vore, saa oplyses de igien af vore. Her kand jeg ey fortie den billige Roes, som de Svenske have indlagt sig ved deres Lovers Udgivelse, heist de brave Mænd, Stiernhielm, Scheffer og Hadorph, dog staaer endnu tilbage for dem, ligesom for os et fuldkomment Corpus Legum Antiqvarum. Saa længe det ey er udkommet, ey heller et fuldstændigt Lexicon over alle Juridiske Ord, og langt mindre Historien ved Lovene oplyst, og Lovene igien ved Historien; saa kand man tænke, hvad denne ene Deel allene maa bryde en Dansk og Norsk Historieskriver, der vil have Vished for sig, og ey som saa mange andre, gaae i Blinde.

Nu burde jeg vel efter min Inddeelning betragte de nyere Skribenter, men jeg vil for Ordenens Skyld i Tiden blive ved at betragte alle de Fontes, Skrifter og Levninger, som vore Forfædre have efterladt sig, saasom det er dog næsten af dem allene de nyere Skribenter kand og bør betiene sig i at handle om den gamle Historie, hvorfor jeg og strax begiver mig til den anden Hoved-Afdeelning, nemlig Documenter, giemmende de nyere Scribenter tilsidst.

Ved Documenter forstaaer jeg saadanne Skrifter, som man ey just kand kalde Bøger, saasom Freds-Tractater, Forbund, Forskrivninger, Skiøder, Gave-Breve, Epistler, med eet Ord, alt hvad som kand regnes til Diplomatiquen. Alle disse Ting findes hist og her adspredte, meest hos udenlandske Skribenter, hvorved maa i agt tages, at en Historieskriver ey allene benytter sig af dem, som ere udfærdigede af Danske og Norske Konger, eller og af andre Danske og Norske Mænd, men endog af dem, som i fremmede Lande og af Fremmede ere udstædte, hvilke ofte i mange Ting give et stort Lys i vor Historie. Da alle disse smaa Stykker ey ere endnu samlede i en Samling, saa kand man let tænke, hvilken Umag det maa være for en Historieskriver at efterlede dem i saa uhorlig mange Collectioner og Bøger. End større bliver dette Arbeyd, og den deraf vor Historie tilflydende Skade ved den Mængde af Documenter, som baade hos os og vore Naboer ligge utrykte. Vor udødelige Hans Gram haver med Flid sammensanket saadanne, for at give dem ud i eet Verk, hvilket nu bliver af vor Lærde og flittige Langebek fortsat og formeret. Naar det engang kommer for Lyset, vil det tiene til at stoppe mange Huller i vor Hi-

storie, og blive til ligesaa stor Ære for vor Norden, som Rymers Samling er for Engelland. Imidlertid da det vil falde Læserne kiedsommeligt, her at opregne alle de Bøger og Samlinger, hvorudi saadanne Documenter findes trykte; Saa maa jeg dog sige saa meget, at den som tænker, at finde i Hvitfeld alle Documenta og Diplomata til vor Histories Oplysning henhørende, han bedrager sig meget, og bliver neppe i Stand til at give vor Historie et nyt Lys. Hvad den midlere Historie angaaer fra 1017 til 1448, da oplyses den best og fornemmeligst ved Diplomatiquen.

Her maa jeg endnu erindre een Ting, at i bemeldte Diplomatiske Samling, eller og i et særdeles Verk, var det og meget tienligt, om visse Regler og Criteria bleve fastsatte til at kiende ægte Diplomata fra uægte, og af Sprogets og Hændernes Forskiel at domme Manuscripternes Ælde og Fæderneland. Vel haver den udødelige *Mabillon* handlet herom ulignelig og vel i sit store Verk de Re Diplomatica, men da han fast allene haver havt Franske og Italienske og nogle Tydske Manuscripta til Eftersyn, saa haver han og eene paa dem bygget sine Regler, hvilke vel og i mange Maader kunde tiene meget en Dansk og Norsk i saadant Forehavende, men som dog allene ey ere tilstrækkelige, allerhelst da de fleste Mabillons Manuscripta have været Latinske, og de Islandske udgiøre derimod de fleste og beste hos os. I et andet Sprog maatte og vel derfor fastsættes andre Regler; og da de Islandske Bogstaver ere anderledes end de Latinske, saa seer og Skriften, Hænderne, Trækkene, Tegnene her meget anderledes ud end i Frankrige. En lang Øvelse og Læsning i vore Islandske Manuscripter og Latinske og Danske Diplomata var derfor alene mægtig til at sætte nogen i Stand til at kiende deres Alder, og det Land, hvorudi de vare skrevne. Og saa længe Critiqven herudi ey er fastsat, saa indseer vel enhver skionsom Læser lettelig, hvor meget der endnu mangler os til vor Histories Oplysning, og hvor let endog den forsigtigste og flittigste Historieskriver kand feyle i mange Ting. Prøver af adskillige Manuscripter, baade Latinske, Danske og Islandske maatte og stikkes i Kobber, som der er skeet i Tydskland udi Walthers Diplomatiske Lexicon. I Mangel af saadant, er det, at den ellers lærde Svenske Carolus Lundius haver paataget sig at forsvare Pave Agapeti aabenbar urigtige og opdigtede Bulla, endskiønt jeg endog maa tilstaae, at han allene ved tilborligen at bruge Mabillons Regler havde kundet indsee dens Falskhed.

Af Epistler haves vel ey ældre anseelig utrykt Samling, end Abbeds Wilhelmi, som til vor store Skade endnu staae i Fare for Undergang.

Under

Under denne Titel af Documenter vil jeg og melde om nogle endda utrykte gamle Afhandlinger, hvilke jeg ey vel haver kunnet henføre til det Historiske, og som dog fortiene at nævnes, og at fremdrages for Lyset. *Ardreas Suno* Erke-Biisp i Lund haver skrevet et vidtløftig Pöema paa Latin, kaldet Hexæmeron, hvilket vel ey just er af stor Vigtighed, hverken i Henseende til sin Indhold eller Stil, men som dog for sin Alders Skyld, da det nu omtrent er 550 Aar gammelt, saa og, fornemmelig, fordi det tiener til at vise vore Forfædres Smag, og hvor langt de i de smukke Videnskaber havde bragt det, fortiente at trykkes. I samme Henseende er og det saa kaldte Speculum Regale Trykken værdigt. Det er skrevet paa gammelt Norsk for omtrent 500 Aar siden, og handler om en Hofmands Opførsel, ved hvilken Leylighed anføres Adskilligt, som viser, hvorvidt vores Forfædres Kundskab gik endog i Physiqven. Og da der dog er nogen Forskiel paa gammel Norsk og Islandsk, og dette Manuscript er, saa vidt mig er bekiendt, det eeneste, undtagen Lovbogerne, og endeel Diplomata, som endnu findes paa gammelt Norsk, saa var det i den Henseende allene værdt at komme for Lyset. De saa kaldte *Petri Legistæ* Parabolæ ere vel trykte først i Kiøbenhavn 1508 og siden til Paris Aar 1515 in 4to, men ere saa rare, at de paa nye burde oplegges. Det samme kand man og sige om vore Breviarier og Missaler, hvilke burde samles i eet Verk, saasom i dem dog findes et og andet til vor Histories Oplysning. Af Beretninger om vore Klostere, findes vel saare faa, men dog nogle, som den de Cara Insula, hvilke alle burde giøres bekiendte ved Trykken. Iver Beers Relation om Grønland fortiente og at trykkes paa sit eget Sprog.

Hvor stort Lys giver os ey Erke-Biisp Absalons Testament med *Sperlingii* lærde Noter, Kong Magni i Norge hans Testament udgivet af *Arna Magnæo*, Tabula Cistercienſium Sorana af Wielandt? maaskee mange saadanne ligge endnu i Manuscript.

Men jeg maa og tale noget om den anden Deel af Bøger, som kaldes nye og handle om gamle Sager. Disse kand atter inddeles i egentlig saa kaldte Historiske, og i Bøger, handlende om Ting, der vedkomme Historien. De første ere igien almindelige og særdeles Historier. Den første som, efterat Videnskaberne begyndte i Vesten igien at reyse Hovederne, og efterat Bogtrykkeriet var opfundet, haver skrevet noget, som kan kaldes en General-Historie om Norden, er den bekiendte Albert Krantz, Dom-Herre udi Hamborg, som døde Aar 1517. Af ham have vi Chronica Regnorum Aqvilonarium. Desuden Metropolis, hvorudi forekommer Adskilligt til vor Kirke-Historie henhørende. Endelig haver han og skrevet Vandalia og Saxonia, hvorudi og meget forekommer

mer til vor Historie. Hans Latin er temmelig god, og overalt viser han en stor Frihed i at domme om de Personers Laster og Dyder, som udi hans Historier beskrives. Men ellers er han mere brugbar i den nye, end i den gamle Historie, hvor han overalt følger Saxonem, og ingensteds bruger nogen Critique, en Feyl, som han endelig haver tilfælles med alle Skribenter i sin Tid. Han var ellers meget omhyggelig for at faae gamle rare Manuscripter opspurgte, hvorfor man og finder, at han haver betient sig af Adamo Bremensi og flere, der endda længe efter laae utrykte. Men ingensteds anforer han dem, efter den slemme Vane, som var i hans Tid, da de Lærde fandt Fornoyelse i at bilde Verden ind, at de havde al deres Viisdom af sig selv, hvilket, særdeles i Historiske Ting, umuelig gaaer an. Man finder og, at han i sine adskillige Verker ofte modsiger sig selv, hvilket kommer af det, at han nu udskrev en, nu en anden Skribent Ord for Ord, uden at iagttage, om de vare hinanden imod.

Paa denne Tid blev Saxo Grammaticus først trykt til Paris ved Christiern Pedersens Omsorg efter eet eeneste Manuscript, som Erke-Biisp Birger i Lund, og Biisp Laugo Urne i Roeskild endelig med stor Moye skaffede ham og som til liden Ære for os ey heller mere er at finde. Efterat Saxo fra Trykken var udkommen, og den Svenske Erke-Biisp Johannes Magnus saae, at det Danske Rige og Folk blev udi ham giort saa gammelt, besluttede han, at Sverrig heri ey skulde give Dannemark noget efter, og derfor af sin egen Hierne opdigtede en heel Hob Konger og Bedrifter, hvorved den Svenske Historie blev endda langt ældre end den Danske, og følgelig efter hans Tanker anseeligere. Men meget bedre havde den gode Mand giort i at begynde med sin ærlige Formand Erico Upsaliensi først fra Christi Fødsel af, siden han ey var i Stand til at give os det, som bedre var i den gamle Historie. I de nyere Tider er hans Arbeyd dog ey at foragte. Vor Joannes Svaningius fortrød strax paa hans Forehavende, og derfor ey allene under Petri Parvi Rosefontani Navn skrev en Refutation imod ham, hvoraf det meste bestaaer i Skieldsord, men endog en vidtloftig Dansk Historie efter Saxonis Hypothesin i de ældste Tider, som endnu ligger i Manuscript, undtagen Kong Johannis Historie udgiven under Rosefontani Navn, og Kong Christian den Andens. Svaningius døde Aar 1570.

Endelig antog den berømmelige Cantzler Arild Hvitfeld, som døde Aar 1608, sig vor Historie, og udførte den fra Begyndelsen af indtil Christiani 3ti Død Aar 1559 i 10 Tomer i 4to, hvilke siden ere oplagte paa nye i 2de Folianter. I den gamle Historie følger han Saxonem, saasom han ey vidste noget

bedre

bedre at give os, men gaaer den meget kort igiennem. Udi den øvrige Deel haver han derimod giort os saa meget mere Tieneste, i det han ey allene af fremmede Skribenter, forstaae, saa mange som da vare udkomne, og som han kunde bekomme, haver først af alle blant os søgt at oplyse vor Historie, men endog stadfæstet den ved de mange herlige Diplomata, som han Ordlydende i den haver indført, og hvoraf ellers endeel ey mere findes i vore Tider. Men med alt det kan hans Verk i henseende til Stilen og Ordenen neppe kaldes en Historie, men kun en Samling af Historiske Efterretninger, som han og selv udi Fortalen tilstaaer. En ordentlig og sund Critique laae og da endnu, saa at sige, i Dvale i andre Lande, hvor meget mere hos os? foruden det er hans Bog opfyldt med utallige Uagtsomheds, Hukommelses, Copiist- og Trykfeyl, hvilket altsammen Gram best haver vist i hans Forbedringer til Kong Waldemar Christoffersöns Historie, dog med al den Ærbodighed, som man er denne flittige Mand skyldig, uden hvis Flid vi maatte være uvidende om tusinde vigtige Ting i vor Historie. Andreas Vellejus, der døde Aar 1616, oversatte Saxonem paa Dansk, som kan i Henseende til Stilen kaldes et Mønster af Dansk Veltalenhed paa den Tid, men hvorudi han paa adskillige Steder ey haver troffet Saxonis egentlige Meening. En Præst ved Navn Jens Mortensen havde omtrent ved samme Tider faaet fat paa et Stykke af Snorre Sturlessöns Norske Chronike, hvilket han udgav til Kiøbenhavn 1594 i 8vo paa dansk, men da det ikkun var et lidet Stykke, og endda ubekiendt, hvad Troværdighed denne Skribent kunde fortiene; saa blev Saxonis Systema endda staaende ved Magt, endskiønt her fremlagdes et gandske andet.

Noget for denne Tid søgte Nicolaus Petrejus omtrent Aar 1570 at gaae med den Danske Historie endda længere op i Tiden end Saxo, og ligesaavidt, som Johannes Magnus i den Svenske. Han forfærdigede til den Ende et Skrift, som længe laae i Manuscripto, og først Aar 1695 i 8vo blev giort bekiendt til Leipzig under Navn af: Cimbrorum & Gothorum Origines & Migrationes, hvilket dog er langt fuldstændigere i Manuscriptet. Denne Mand haver enten selv villet narre Verden, eller og er han bleven narret af den Gothlandske Abbed Johan Bonsac, som han beraaber sig paa, hvilket sidste Wallin giør meget rimeligt i sine Gullandske Handlinger. I Følge af nogle Gullandske Monumenter, som ingen haver seet, fører han vor Historie tilbage i Tiden, indtil noget over hundrede Aar efter Syndfloden. En nye og forunderlig Mening fattes aldrig Tilhængere. Johan Lyschander, der døde Aar 1582, er saa vidt mig er bekiendt, dog den første, der fulgte den. Hans Bog kom ey ud før Aar 1642 ved Olaum Tormium i Kiøbenhavn i 4to under Titel af Antiqvitatum Danicarum Sermones, hvori han giør sig Umag for at udpynte denne Digt med en

Slags Erudition. Men Olaus Christopherſön Lyſchander forſkaffede den endnu ſtørre Anſeende i Verden ved ſin Danſke Kongers Slægtebog, ſom han udgav 1622 i Kiøbenhavn i Folio. Alt hvad Dumdriſtighed og Uvidenhed kan tilveyebringe, er foreenet i denne Bog, hvorfor og Gram mener, at ingen, uden den ſom haver Meen paa Fornuften, kan finde Smag i den. I de ham nærmeſte Tider er han neppe engang at bruge, i det mindſte ey med Tryghed. Strelow udi ſin Gullandſke Kronike udgiven 1633, gior det ey et Haar bedre. Maa man da ey høylig forundre ſig over det Bifald, ſom denne vanſkabte Mening fandt hos ſaa mange Fremmede? Af Lyſchander ligge endnu mange Ting i Manuſcript, ſom og formodentlig uden den lærde Verdens Tab kan blive liggende.

Paa ſamme Tid giorde Johan Meſſenius i Sverrig ſig bekiendt ved mange Skrifter, hvoraf dog intet hører herhid uden hans Scandia, ſom først af Peringſkiold blev udgiven Aar 1700 til Stokholm. Den beſtaaer af 15 Tomer, ſom udgiøre 2de Bind i Folio. Den 14de er ey udgiven og kommer ventelig aldrig ud. Han beſkriver deri ey allene de 3 Nordiſke Rigers Geiſtlige og Verdslige Hiſtorie, men endog alt, hvad ſom paa nogen Maade kan regnes derhen. Man kan ey andet end roſe hans Flid, men er derimod nødt til at domme anderledes om hans Stil, Smag, Indſigt og Oprigtighed.

Aar 1631 udgav Pontanus ſin Danſke Hiſtorie paa Latin, hvilken gaaer indtil Chriſtophori Bavari Død. Den 2den Deel, ſom ſlutter med Friderici 2di Død og Aar 1588, er først udgiven af Cantzler Weſtphal i hans Monumentis. Af alle hidindtil anførte haver ingen giort det bedre end Pontanus, og var han ogſaa en gandſke anden Mand, end de forrige. Han beſad ſtor Erudition, en temmelig god Smag og Skiønſomhed, hvilket hans mange andre Verker udvise. Vel er ſandt, at han med alt det ey havde giort det bedre end de forrige, hvis han ey havde havt Hvitfeld og hans Documenter at gaae til. Men han har vidſt at betiene ſig af dem, og desuden ſaavel i Hiſtorien om de gamle Udtoger, ſom om Kongerne ſelv, brugt med Critique udenlandſke Skribenter. Kort ſagt: hvis han ey i den ældſte Hiſtorie, i Mangel af andet, havde fulgt Saxonem, og ey ſaa mange gamle Skrifter ſiden hans Tid vare blevne bekiendte, behøvte hans Hiſtorie ſaare liden Forbedring.

Gandſke anderledes haver det ſig med Meurſii Danſke Hiſtorie, der kort efter udkom paa Latin Aar 1638, thi man kunde næſten ſpørge, enten denne eller Pontani var først udkommet? Saa lidet har Meurſius bekymret ſig om, at

at benytte sig af Pontani giorte Opdagelser i vor Historie. Hvo som derfor har Pontanum, kan gierne undvære Meursium, hvis Stil ellers er meget god. Meursius var for det øvrige en overmaade lærd Mand, særdeles i de Græske Sager; men han skulde, enten han kunde eller ikke, skrive den Danske Historie, som han intet forstod af, saasom Folk stode da, ligesom nu, i de Tanker, at en meget lærd Mand var i Stand til at skrive i alle Ting. Meursius slutter med Christiani 2di Regiering, og Aar 1523.

Olaus Wormius udgav Aar 1632 Peder Clausöns Undals Oversættelse paa Dansk af Snorre Sturlessöns Norske Kronike, som befatter meer i sig end Snorronis Text, der slutter med Aar 1178, da denne gaaer til 1263. Herved begyndte denne ypperlige Skribent efterhaanden at blive mere bekiendt, endskiønt han endda ey nok efter Fortieneste blev anseet. Wormius tændte ellers paa de Tider et stort Lys an i vor Historie, ved at legge sig efter det gamle Sprog, og ved at drage Islændere frem for Lyset. Han opmuntrede den lærde Islænder Arngrimum Jonæ til at skrive; Han stod Stephanium bi med Raad og Daad, baade i at udgive Svend Aagesen og Saxo; Han befordrede Magni Olavii Islandske Lexicon til Trykken, og ligeledes giorde han Gudmundum Andreæ ved denne Leylighed bekiendt. Omtrent Aar 1660 skrev Vitus Beringius sin saa kaldte Florum Danicum, som først 1698 blev til Odense ved Trykken bekiendtgiort i Folio. Han slutter med Christophori Bavari Død. I den gamle Historie følger han aldeles Saxonem. Hans Stil er ey mindre end historisk, men panegyrisk og poetisk. Med faa Ord: Dette Skrift kunde den lærde Verden uden Tab have undværet. 1697 blev af den lærde Svenske Peringskiold Snorre Sturlesson udgiven i 2 Tomer i Folio paa Islandsk, Svensk og Latin; og endskiønt Oversættelserne ere ey aldeles fuldkomne, saa har han dog giort sig vor Historie ævig forbunden ved at bekiendtgiøre den gamle Text.

Paa samme Tid, og til Deels noget for og efter levede den største Mand, som vor Nordiske Historie nogensinde haver havt; jeg mener den udødelige Thormodus Torfæus. Han udgav 1702 in 4to Series Regum Daniæ, hvorudi han gandske kuldkastede Saxonis og Gothlændernes Hypotheſin, og af Islandske Monumenter oprettede en anden, som i Hoved-Tingene evig vil blive en Rettesnor, men i adskillige Bi-Ting vel endda efter mine Tanker kan forbedres, særdeles om Tiden af Othins Ankomst her til Norden; Thi Torfæus haver undertiden bygget noget for meget paa sine Islændere. De Tider for Othin rører han ey heller meget ved. 1711 udkom i 4 Folianter hans Norske Historie paa Latin. Dette er det fuldstændigste og beste, som endnu haves om samme

Rige, og kan vel ey i Henseende til Hovedtingene forbedres, men dog ligesaavel som hans Series i Henseende til mange smaae Omstændigheder. Det var og at ønske, som Clericus har anmærket, at han mere havde pyntet sin Stil efter Buchanani Exempel.

Höyer udgav 1719 paa Tydsk sit Compendium af den Danske Historie, som med alle sine Urigtigheder og alt for store Korthed dog er det bedste Compendium vi endnu have.

Jonæ Rami Norske Kongers Historie, som efter hans Død af Spydberg er udgiven 1719, er allene et Udtog af vore forhen trykte og bekiendte Skribenter, og følgelig giver intet nyt Lys i vor Historie.

Parthenays Danske Historie paa Fransk i 6 Tomer in 8vo udkom 1730. Da Holberg allerede haver i Fortalen for sin Danske Historie lagt hans Urigtighed og Utilstrækkelighed for Dagen, saa giøres det ey fornødent, at jeg mere taler derom. Holbergs Danske Historie i 3 Tomer in 4to, som udkom 1732 er den beste, som hidindtil haves. I den gamle Historie har han aldeles ingen Umag giort sig, men i en Hast søgt at skille sig fra alle Ting. I den midlere Historie har han og kun betient sig af de almindeligste Hielpe-Midler. Overalt kunde han for sin Ukyndighed i det Islandske Sprog umuelig udarbeyde disse tvende Dele til Gavns. I den nyere Historie derimod har han ey arbeydet uden Lykke. Han slutter med Friderici 3tii Død. Hans Danske Stil er fortreffelig, og, naar man undtager de alt for mange brugte Franske Ord, staaer vel ey meget til at forbedre. Hvorfor Mallets Beskyldning imod den, synes ugrundet, og saa meget mere ubegribelig, som han i det mindste den gang ey forstod meget af vort Sprog.

Endelig har bemeldte Mallet givet os paa Fransk en Introduction til vor Historie, og siden Historien i sig selv til Christophori Bavari Død, hvori han i en zirlig Stil haver sagt os, hvad vi tilforn vidste

Vor Kirke-Historie haver Hr. Procantzler Pontoppidan udarbeydet paa Tydsk i 4 Tomer in 4to, og dertil betient sig af Thom. Bartholins den yngres mange Collectioner. Paa denne Kirke-Historie bør sættes stor Priis, allerhelst, da deri mange betydelige Documenter ere indførte. Dog findes deri større Oplysning om den Danske, end om den Norske Kirke. Vel ere endnu flere almindelige Historier om vore Riger udgivne; men da de ere heel korte, ufuldstæn-

dige

dige, og til deels slette, saa anseer jeg det for ufornødent til disse at henvise Læseren. Ligeledes har det sig og i de andre Historiske Dele, hvor jeg ey agter at melde uden om dem, som nogenlunde fortiene det.

Det er vel overflødigt, at jeg her anforer, at man og for ret at skrive, og faae Indsigt i vor Nordiske gamle Historie, bør betiene sig af de bedste nyere, saavel almindelige, som særdeles, fremmede Historieskrivere, særdeles de Svenske, og alle Landes omkring Øster-Soen, de Nederlandske, Engelske, og Franske. Jo mere man haver læset og betragtet dem, og alle de forhen nævnte Skribenter, jo mere er man og i Stand til med Lykke at skrive vor Historie.

Hvad særdeles Historier, deels om Konger, deels om visse Landskaber angaaer, da have vi ingen om ældre Tider end *Torfæi* Historia Hrolfi Kraki, der dog er opfyldt med endeel Fabler, som sneppe kand være andet i saa gamle Ting. Samme Torfæus haver og in 4to med stor Flid skrevet under Navn af Trifolium Historicum Historien om Gorm den gamle, Harald Blaatand, og Svend Tveskieg, hvorudi dog adskilligt efter min Meening staaer til at forbedre og forøge. Andreas Vellejus haver paa dansk i 8vo beskrevet Svend Tveskiegs Levnet, som efter sin Tid nok gaaer an. Af P. F. Suhm og Rector Schöning ere under Navn af **Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie** udkomne de Kongers, Knud den Stores, Erik Eyegods, Erik Emuns og Harald Haardraades, samt Erkebisp Eystens Levnets Beskrivelser. Udi Däniſche Bibliothec staaet Erkebisp Absalons Levnet forfattet af Hr. Pontoppidan. Af særdeles Landskabers Historier have vi ey mange, dog kan didhen fores *Resenii* og *Thurahs* Samsoe, *Thurahs* Bornholm, Sammes Amager, *Kortholts* Femern, *Aagaardi* Thya, *Viethens* Ditmarschen, *Scholzens* Wagerland, *Cogelii* Euthiniske Kronike, *Torfæi* Grønland, Sammes Færøe, Orcades, Vinland, *Arngrimi*, *Anderſons* og *Horrebovs* Island, samt flere, hvilke alle have deres Nytte, og indbefatte bemeldte Landes saavel historiske, som geographiske Beskrivelser. Af Byer have vi beskrevne: *Bangs* Christiania, *Erichſens* Wiborg, *Terpagers* Ribe, *Holbergs* Bergen, saa og Beskrivelse over Tønsberg, Skieiskior, Helsingøer, og flere, hvoraf de fleste dog ey nytte meget. Terpagers Ribe er den beste, og meget fuldstændig, og Holbergs Bergen, samt Skielskiors ey heller at foragte. Af særdeles Kirke-Historier have vi og nogle, som Hvitfelds Bispe-Kronike, Cypræi Sleswigske, Krafts Husumske, Heimreichs Nordfrisiske, *Milzovii* Presbyterologia Vos-Hardangriana, *Poulſons* Bibliotheca Aarhusiensis, hvortil kan henfores *Zwergii* Presbyterologia Sielandica, og Treskows Jubel-Lærere, hvilke alle ere meget bedre end Stædernes Beskrivelser, af

hvilke vi vel kan vente een af de fuldstændigste, naar Rector Skiönings Beskrivelse over Tronhiem engang maatte komme for Lyset.

Men at jeg nu skal komme til andre Skrifter, som henhøre til Historien, da falder Geographien først under Betragtning, og maa jeg da her, som ofte tilforn, fornye min gamle Klage, at vi og ey have nogen god almindelig Geographie over Dannemark og Norge. De fornemste ere: *Rutgeri Hermannidis* Descriptio Daniæ, *Stephanii* Sylloge, *Elzevirii* Respublica Daniæ af 2de adskilte Oplag, *Zeilleri* Descriptio Daniæ, *Ziegleri* Scandia, *Pontani* Chorographia, som er en af de bedste, *Wolfs* Encomium Regni Daniæ paa Dansk, sammes Norvegia illustrata, ogsaa paa Dansk, Undahls Norges Beskrivelse, Rami Norges Beskrivelse, og den Beskrivning, som findes udi Hübners fuldstændige Geographie paa Dansk udgiven. Da ingen god almindelig Geographie findes, og de særdeles ey heller ere saa mange og fuldstændige, at man af dem kan sammensætte en god almindelig Geographie, saa kan enhver let tænke, hvor meget denne eene Post og kand opholde en retskaffen Dansk og Norsk Historieskriver. Hvorledes en særdeles Beskrivelse over hvert Landskab burde indrettes, kand best sees af Danckwerts Schleßwig-Holsteinische Beschreibung, som intet Land i Verden kan rose sig af at have mere fuldstændig og rigtig, og som i sit Slag er et Mesterstykke, allerhelst da dertil ere foyede meget rigtige Charter, som vi ellers overalt aldeles savne, og som vi ey have uden af fremmede, hvilke ere meget urigtige, og som udi denne Post have endda langt værre medhandlet Norge end Dannemark. En gammel Geographie fattes os ogsaa aldeles, som foraarsager, at vore gamle Skribenters Beretninger ofte forekomme, endog den kyndigste, meget mørke. Det var at ønske, at denne Deel blev hos os udarbeydet, ligesom *Cambdeni* Britannia, eller i det mindste, som *Baxteri* Vocabularium.

Udi Chronologien have vi intet som duer, uden det som findes i Torfæi Historiske Verker, der dog, saavidt den midlere Historie angaaer, allene handler om Norge, og kun i de ældste Tider oplyser Chronologien af begge Riger, hvorudi dog efter mine Tanker bliver meget at forandre, hvilket ingen maa undre paa som betænker, at Torfæus maatte først, saa at sige, brække Isen. Af Chronologiske Tabeller have vi ingen uden Svaningii, som dog ey ere brugbare, siden de følge Saxonis og Gullændernes Hypothesin. Udi Genealogien seer det endda slettere ud, thi der have vi ey nogen som ex professo haver handlet derom, uden allene Lyschander i hans Danske Kongers Slægtebog, som dog aldrig engang fortiener at læses. Ey Dansk og Norsk Genealogist kan

dog

dog have overmaade stor Hielp af Torfæi Historiske Verker. *Rami* Norvegia antiqva & Ethnica gaaer og meest ud herpaa.

Udi Historien af vore Landes Vaabener og Kongers Titler er og saare lidet skrevet. *Bircherodii* Cordati Leones ligge endnu i Manuscript. Scheidts Afhandling de Regio Vandalorum Titulo er ey ilde skrevet. Resten maa søges adspredt i adskillige Historier og Diplomata.

Beskrivelsen over Landets indvortes Indretning findes bedst i Holbergs Dannemarkes og Norges Beskrivelse, som er et umisteligt Verk, endskiønt det baade kunde forbedres og forøges. Han handler deri baade om den gamle og nye Tilstand. Da derimod udi Büschings Staat von Dännemark, og Lettres sur le Dannemarc kun handles om den nye. Hos Boterum, Bodinum, Gundling og flere, som have skrevet om alle Stater, findes og om Dannemark Efterretning, men meget ufuldstændig, helst i de gamle Tider. *Vildes* Historia Pragmatica Sveciæ er en ypperlig Bog; Saadan en burde og skrives om Dannemark og Norge.

Udi vor lærde Historie have vi ey noget almindeligt fuldstændigt Verk. Bartholins med Möllers Tilleg lader sig bruge, saa og *A. Thura* Historia litteraria Danorum. Af den særdeles Historie er samme Möllers Cimbria litterata et stort og udforligt Arbeyde. Udi Däniſche Bibliothek og Danske Magazin findes og meget til vor lærde Historie. Grams Oration om Lærdommens Tilstand i de mildere Tider i Dannemark er fortreffelig, og findes i Däniſche Bibliothek. Udi Natural-Historien haves intet uden vor flittige Pontoppidans Verk om Norge, med mindre man dertil vil regne *Olai Magni* Descriptio Septentrionis, som dog er fuld af Fabler. Hvad de store Udtoge angaaer, for saavidt at de Danske og Norske have havt, eller menes at have havt Deel derudi, saa haver velbemeldte Hr. Pontoppidan og dertil giort den største Samling i hans Gesta & Vestigia Danorum extra Daniam. Her at opregne alle de Skribenter, der have handlet om Cimbrer, Gother, Angler, Longobarder, Normanner vilde blive for vidtloftigt. Jeg vil kun kortelig sige; at de fleste af dem ere fremmede, og at de fornemste af dem nødvendig maa læses og betragtes af den, der grundig vil skrive vor gamle Historie. Om Skribenterne af Historien om vor Religion, Skikke og Sæder haver jeg tilforn handlet, og sagt, at den af alle Dele i vor Historie er bedst udarbeydet. Til de forhen opregnede maa legges *Cleffelii* Antiqvitates Septentrionales, som er et godt Skrift; Thestrups om de Gamles Armatur, der vel indeholder et og andet artigt, men er skrevet uden Skionsomhed og fornoden Lærdom; de fleste af Sperlings

lings Skrifter, som vel ere lærde, men efter de Tiders Brug alt for meget opfyldt med Grædsk og Romersk Erudition og Digressioner; Wielandt de Thoro og flere.

Om Ridder-Ordenerne have skrevet, Bircherod om Elephant-Ordenen, og Bartholin om Dannebrogs Ordenen, men begge ere urigtige, helst den sidste. *Hofmans* Portraits des Hommes illustres de Dannemarc kan nogenlunde tiene til at giore vore store Mænd bekiendte hos fremmede, men formedelst Mangel paa Efterretninger har det let kunnet skee, at Forfatteren i een og anden Post haver feylet. De handle og meest om de nye Tider, og da de fleste af disse store Mænd have været af Adelen, saa tiener bemeldte Skrivt til at oplyse vor Adels Historie, tilligemed Wielandts Samlinger. Nodt haver og skrevet om den beromte Familie Rantzow. Udi Manuscript ligge og endnu mange Adelige Slægt-Registere, og Vaaben-Boger. Naar Etatzraad Klevenfeldts Verk om vor Danske Adel engang kommer for Lyset, bliver vel denne Mangel næsten ophævet.

I vore Tider haver ingen giort sig mere fortient af vor Historie end vor udodelige Gram, en Mand, som jeg uden Blusel ey tager i Betænkning at erklære for den lærdeste, grundigste, meest belæste, og skionsomste Criticus og Historicus, som Dannemark haver havt, og for hvilken de ellers store Historici og Critici, Olaus Wormius, Otho Sperling, Arngrimus Jonæ, Thormodus Torfæus, Ludvig Holberg maa vige. Af bemeldte store Mand findes mange fortreffelige Afhandlinger til vor Histories Oplysning i endeel Tomer af det Danske Videnskabers Sælskabs Skrivter, desuden læses en yperlig Afhandling fra ham i Miscellaneis Lipsiensibus, hvor han beviser, at den Tydske Konge Henricus Auceps aldrig haver giort noget Tog til Dannemark. Men allermeest haver han beriget vor Historie ved sine herlige Anmærkninger til Meursii Historia Daniæ, der ere trykte in Folio til Florentz 1746, hvorved en ellers meget maadelig Bog er bleven til den fornemste og umisteligste i vor Historie. Foruden alle ovenmeldte ere og følgende nodvendige til vor Historie: nevnlig: alle Historiske og Philologiske Afhandlinger i Tomerne af det Kiobenhavnske Selskabs Skrifter, *Bartholin* de Regni Danici Nomine, *Vellejus* de Origine appellationis Regni Daniæ, *Bartholin* de Holgero Dano, *Rami* Ulysses & Otinus unus & idem, *Bircherodii* Arctos Alexandriæ, *Hesseldahl* de Lethra, *Paludan* de Ecclesia S. Lucii Roschildensi, mangfoldige Afhandlinger hos Westphal, *Winslovii* Farrago Arctoa, Ejusdem Spicilegium Arctoum og mange flere.

Jeg

Jeg haver da saaledes til Ende bragt Opregnelsen af de fornemste Skribenter, som vi besidde i alle Dele af vor gamle Historie, hvoraf enhver letteligen kan see, hvor vidtloftigt et Arbeyde det maa være grundigen at skrive vor Historie, baade fordi Hielpe-Midlerne dertil maa søges i saadan uendelig Mængde af adskillige Bøger, paa adskillige Sprog og i adskillige Videnskaber, saa og, og det fornemmelig, fordi saa mange ja de fleste af vor Histories særdeles Parter ere hidindtil kun utilstrækkeligen afhandlede. Hertil kommer de almindelige Pligter, som paaligge enhver Historieskriver, og som giøre Historiens Skrivning saa vanskelig, at just i denne Videnskab haves maaskee derfor de færreste ret gode Skrivter, nevnlig Lyst og Frimodighed til at sige Sandhed, og Omhu for at føre en tydelig, flydende, kort og behagelig Stiil. De største Mønstre iblant de gamle: Thucydides, Xenophon, Polybius, Cæsar, Sallustius, Livius, Tacitus, Plutarchus, og iblant de nyere: Thuanus, Guicciardinus, Davila, Rapin, Bünau maa derfor læses, overveyes, efterfølges. Hertil maa føyes, at en retskaffen Historicus maa frem for alle Ting besidde stor Skionsomhed og være meget vel dreven i Critiquen. Uden Philosophien og nogen Kundskab i Geometrie kand og hverken han, eller nogen, i hvad Videnskab det end være maa, tænke grundig og tydelig. Med Flid maa han have studeret Politiquen og Jus publicum, og særdeles noye give Agt paa de forrige og disse Tiders Menneskers Stats Videnskab. Udi Jure Naturæ og Moralen maa han ligeledes være dreven, for noye at kunne afveye deres Giernинger, som han beskriver. Og da han for en stor Deel haver med Krige at bestille, saa maa han ey heller være ukyndig i den gamle og nye Maade at føre Krig paa, saavel til Lands som til Vands. I Mangel heraf haver den udødelige Grotius i sin ellers treffelige Hollandske Historie mærkeligen herudi vildfaret. Men da Commercen, Financerne, Manufacturerne, Videnskabernes Tilstand, Lovene, Konsternes Fremvext, Religionens Beskaffenhed, og mere saadant udgiøre den væsentligste, den nyttigste, den behageligste Deel af Historien, saa maa han frem for alt aldeles ikke være uerfaren i disse Ting. Jeg veed vel, at om man efter alt dette vilde prøve endog de allerbedste Historieskrivere, skulde man finde adskilligt hos dem at mangle, saa og at den egentlig saa kaldte Historie fornemmeligst haver Res gestas til Øyemærke, og at de andre Parter gemeenligst beskrives hver for sig; men jeg veed og, at Mangel paa Kundskab i nogen af disse Deele giør, at den bedste Historie derfor haver sine Pletter, saasom alle Ting, alle Videnskaber, al Kundskab haver en noye Forbindelse med hinanden, og det desuden er bedst at fordre det meste, og det høyeste, da den menniskelige Ufuldkommenhed dog af sig selv vel hindrer fra at naae det. Var det mueligt, ønskede jeg og gierne herved at afskrække de mange

maadelige og smaa Geister, der befatte sig med at skrive i denne ædle Videnskab, hvorved de kun bringe den i Foragt hos Ukyndige, som derfor anse Historiens baade Læsning og Skrivning for et Verk, der allene beroer paa Hukommelsen, og i andre Maader ey giøre Forskiel imellem Romaner og Historier.

Skulde vel Kong WALDEMAR den I. have givet den Skaanske og Sællandske Lov? undersøgt af P. KOFOD ANCHER.

§. 1.

At den Skaanske og Siællandske Lov ere givne af Kong Waldemar den 1ste, er en almindelig Mening, som antages paa Hvitfelds Regning. Om han just har været den første, som er falden derpaa, kan jeg ikke med Vished sige. Saa meget vidner han selv, at mange i hans Tiid have været af anden Meening (a).

Ja, maaskee man har længe tilforn været af den Tanke, at Kong Waldemar den 2den har ladet forfatte saavel den Skaanske og Siællandske som Jydske Lov.

I den Forordning af 1282 (b), som findes ved den Jydske Lov under Titel af Constitutio Erici Regis Daciæ, siges: Ordinavimus insuper & firmiter permittimus, *Leges Regis Waldemari* cl. m. prout in suis Libris legalibus continentur, inviolabiliter observari: **Alle skulde holde Kong** Valdemars **Lov**

(a) **Vi meene det haver været een Kong** *Valdemar*, **dem alle haver giort** ꝛc. siger han i Dedicationen af Christiani Imi. Historie til C. 4. *Seelandicas Leges & Scanicas alii Valdemarum IIdum eôdem annô*, qvo Cymbricas *condidisse putant*, *alii Erico Filio ipsius eas adscribunt.* Præfat. ad Leges Scanicas *Sunonis.*

(b) Saaledes findes Aarstallet i det første Oplag af Jydske Lov til Ribe Anno 1504, saavelsom i gamle Haandskrifter, altsaa er det en Trykfeyl, mar der staaer i G. Gehmens Eftertryk, 1382.

Lov, heder det i Kong Christophers den 2dens Haandfæstning Hvitfeld pag. 412. Alle Konning Valdemars Lovføreres Love skulde holdes ubrødeligen: staaer der i Kong Oles Haandfæstning l. c. p. 558.

At dette skal forstaaes om alle forrige Danske Love, derom kan vel ikke være nogen Tvivl. Alligevel nævnes der ikkun een Kong Valdemar, og den eene faaer vel at være Kong Valdemar den 2den.

Det er i det mindste vist, at den, som vore nyere Skribenter saa eensstemmige beraabe sig paa i denne Post, er ingen anden end Hvitfeld: Ikke heller veed jeg nogen ældre Historie eller Kronike, som herudi kan anføres til Beviis. Vore 2de ældste Skribenter, Saxo og Svend Aagesen, tale intet om Kong Valdemar den 1stes Love. Ikke heller meldes noget derom i vore gamle Kroniker, som vi endnu have i Behold, hverken i de haandskrevne, saa mange som jeg har faaet at see, heller ikke i de trykte, som Ernstius, Stephanius, Worm, Lindenbrog, Arnas Magnæus, Ludevig og Westphal have bevaret fra Undergang. Men Hvitfelds Efterretning om vore gamle Love er saa ustadig og uvis, at hvem der vil lade det beroe paa hans Sigende allene, faaer visselig en los Grundvold at bygge paa.

Han har beskrevet os vores Lov-Historie ey allene paa vedkommende Stæder i sin Kronike, men ogsaa i Fortalen til Christiani Imi Levnets Beskrivelse, og i sær i sin Latinske Fortale til *Andreæ Sunonis* Leges Provinc. Scaniæ, men denne sidste, hvor fuld er den ikke af Vildelser?

§. 2.

Ingen tænke, at jeg hermed søger at formørke den store Hvitfelds berømmelige Navn og Æreminde hos Efterkommerne. Hvem vil være saa ubillig mod en saavel fortient Mand af Fædernelandet som han? Min Sag er ikkun at vise, at jeg finder mig foraarsaget til at tvivle om, at Hvitfeldt, naar han tillegger den Skaanske og Siællandske Lov visse Aarstal, har havt nogen fast Grundvold at bygge paa. Om nu saa er, hvem vilde regne ham det til onde? Hvad Under at han, som havde foretaget sig at skrive en Kronike, og derfor har maattet henføre, hvad der var passeret til visse Aar, omendskiønt han ofte har fundet for sig utilstrækkelige Efterretninger, allerhelst i Verdslige Sager (som vore Kroniker ere skrevne meest af Geistlige,) undertiden har maattet hielpe sig frem med uvisse Gisninger? Ingen kan nægte, at der jo ogsaa ere indløbne adskillige Feil i Hvitfelds Historie, men saadanne mestendeels, som heller bør

tilskrives hans Haandskrivere, end ham selv. Naar der staaer for Exempel i Fortalen til *Sunonis* Leges Provinciales pag. 4. At den Jydske Lov er given 1232. i Steden 1240, og sammesteds siges paa næstfølgende Side om den Skaanske Lov i Steden for den Siellandske, at den er 69 Aar ældre end den Jydske; da ere disse saaledes beskaffne, at de med ingen Foye kan legges Hvitfeldt til Last. Overalt ved at legge for Lyset een og anden Feyl hos en Skribent, som Hvitfeldt, er en lige saa lidet i Stand til at formørke hans Anseelse, som Stiernekigere har kundet formørke Solen ved at opdage nogle Pletter.

Hvem der veed hvad der udfordres til at bringe tilveye et saa moysommeligt og vidtløftigt Verk som Hvitfelds Krønike, han kan aldrig være vanskelig i at holde Skribenten en og anden Feyl til gode, allerhelst naar det kommer an paa visse Aarstal; thi derudi faaer man overalt at see i vore gamle Love, i sær naar de tilkiendegives ved Tal, Urigtigheder og Imodsigelser, som enten de Tiders Vankundighed har født af sig, eller den idelige Afskrifning, forend Bogtrykkerkonsten blev opfunden. Hvitfeldt er derfor og bliver, uanseet nogle Feyl, een af de allerstørste Historieskrivere, og fortiener saavel for hans Krønike, som i Henseende til hans Byrd (c), Stand, Lærdom og Fortienester imod Riget, en besynderlig Høyagtning. Han, som ikke begierer af nogen, at man skal troe ham paa hans Ord, men som veed at giøre Rede for, hvad han siger; som kommer frem med Historien i den eene Haand og Documenterne i den anden; som ikke lettelig lader nogen Historisk Omstændighed faae Qvarteer, naar den ikke fører Pas med sig, og kan vise, hvor den kommer fra.

Hvem der finder Lyst i at læse en god sammenhængende Historie, han skatterer uden Tvivl en Thuanum, Pufendorf og Holberg høyere end Hvitfeldt. Den derimod, som søger efter Hoved-Kilder og originale Beviser for at udsøge den rette Historiske Sandhed, han maa agte Hvitfeld høyere end dem alle. Neppe findes for hans Tid nogen, der leverer Læseren saa mange Materialier og Historiske Vidnesbyrd i Hænde, som han.

Hvad vilde der blive af Pontanus, som Svaningius med Sandhed kalder Hvitfeldum Latinum, om man vilde tage Hvitfeldt af Haanden paa ham? Det som Scriverus skal have sagt om Pontani Vers: Pontano demas Carmina

(c) Ole Worm melder i et Brev til Speelman T. 1. Epistolarum p. 442, at hand paa Moderne Side var af Kongelig Byrd.

na, major erit (d); kan slet ikke med nogen Foye siges om Hvitfelds Historie. Ja hvem i vore Tider kan vel komme nogen Vey i hvad for et Stykke det være maa af vores Fædernelands Historie, uden først at søge Redskaber dertil hos Hvitfeld?

Men alle disse hans store Fortieneſter kan dog ey forbinde os til uden videre Undersøgning at troe alt hvad han siger; thi det er her om Sandhed at giøre, men blindt hen at troe alt, hvad der fortælles af andre, det bliver aldrig rette Vey til Sandhed; Sandheds Rige er en fri Republiqve, hvor ingen Magt eller Myndighed gielder, uden den eene, som erhverves ved Overbevisning.

Naar nu Hvitfeld beskriver vore gamle Loves Historie, saa fortæller han os jo noget, der er passeret over 400 Aar for hans Tid, hvorudi han følgelig er at anſee som en Teſtis de auditu, der siger os, hvad han veed af andre, ikke af egen Erfarenhed. Maa vi da ikke spørge ham ad, hvem og hvor han veed det fra. Jeg vil troe ham endog i de Poster, hvorudi han intet anfører til Bevis, saa længe ellers intet er derimod. Men at troe ham, endog naar han modsiger sig selv, eller andre troeværdige Vidnesbyrd imodsige ham, det vilde være en alt for vidtløftig Troe.

Historieskrivere maa tages paa en Juridisk Fod. Man anseer dem som Vidner, og bør derfor prøve deres Udsigende, ligesom andre Vidners. Man maa vide Grunden og Oprindelsen til deres Fortælling, om de har det af sig selv eller andre. I sær kommer det an paa Vidnernes og Vidnesbyrdets Troværdighed, og for at skionne ret derom, bør man noye undersøge Omstændighederne i en Fortælling, og sammenligne det eene med det andet, at man deraf kan erfare, om og hvorvidt samme kan holdes for troeværdig.

§. 3.

At den Skaanske Lov tillige med den Siellandske er giort af Kong Valdemar Imo, den eene enten 1158, eller 1163, den anden 1171, for begge disse Deele er Hvitfeld vores rette Hiemmelsmand.

At tale for det første om den Skaanske Lov i sær, da siger han vel udtrykkelig i Fortalen til *Andreæ Sunonis* Leges Provinc. Scaniæ, og det to Gange

(d) Scriverius skal, som der fortælles i Menagianis, have svaret dette paa staaende Fod til det ænigma fremsat af Pontano:
Dic mihi, qvid majus fiat, qvo pluria demas.

pag. 4. & 5. at samme er givet Aar 1163. Men ham er det ogsaa, som tvertimod fortæller i sin Kronike, i Kong Valdemar den 1stes Histories Beskrivelse pag. 109, saavelsom i Dedicationen af den 5te Deel af hans Kronike til Kong Christ. 4. At den Skaanske Lov er giort 82 Aar forend den Jydske, det er at sige 1158. Ja i Fortalen til *Sunonis* Leges Scaniæ pag. 5. synes Hvitfeld at anfore endnu et andet Aarstal, nemlig Anno 1171. Naar han siger: *Leges Scaniæ 69. A. antiquiores Cymbricis esse.* Men uden Tvivl er der ved en Skrive- eller Trykfeyl kommet til at staae Leges Scaniæ i Steden for Siælandiæ.

Som det heller ikke kan feyle, naar der siges i hans Kronike pag. 206, at Kong Valdemarus I. har giort den Skaanske og Siellandske Lov 1171, at jo Aarstallet skal forstaaes om den Siellandske allene.

Naar een af Deelene endelig skal staae fast, skulle jeg vel med de fleeste heller inclinere for det første Aarstal 1163 end for det sidste; som jeg ikke kan holde det for troeligt, at Kong Valdemar i det første Aar, efterat han var bleven skildt ved sine Med-Regentere, og var bleven Eenevolds-Konge over Dannemarks Rige, strax skulle kunne have bragt den Skaanske Lov af Sted, allerheldst han havde den Tid nok at giore med Krige imod Venden, Saxen og Rygen. Ikke heller kan jeg troe, at Lands-Loven er skreven forend Kirke-Loven. Thi da de Geistlige som de eeneste, ellet i det mindste de fornemste Lærde og Lovkyndige i de Tider, fornemmelig ere brugte ogsaa til den verdslige Lovskrivning; saa er det og troeligt, at de snarere har været betænkte paa en Kirke-Lov, end paa Landets Lov. Thi den Berømmelse fortiener Geistligheden uden Modsigelse, at de altid have havt en besynderlig Omhue for Kirken og sig selv. Og var det saa, at Hvitfeldt har havt gamle Kroniker for sig, hvor Aarstallet har været tegnet med Romersk Tal, har det let kundet skee, at een ved at giore X til V har faaet indført MCLVIII i Steden for MCLXIII.

Men skulle vel ogsaa Hvitfeld have havt i Hænde nogen Kronike eller andet gammelt Skrift, som udtrykkelig sætter Aarstallet, naar den Skaanske og Siellandske Lov er givet? Det er vist han beraaber sig selv paa Kroniker(e). Han anforer ogsaa adskillige Omstændigheder Lovgivningen angaaende: han veed at sige, at Kong Valdemar er den første, som i Aaret 1163 med Stænderne

(e) Falsam vero eam esse opinionem non tantum ex Annalibus & Chronologiis nostris constat, qvæ habent, Valdemarum I. an. 1163. Leges Scaniæ condidisse. Siger han i Fortalen til Sunonis Love pag. 5. og strax efter paa samme Side legger han til: Certum itaqve manet supputatione annalium facta Leges Scaniæ &c.

derne i Skaane deres Samtykke har skriftlig og ordentlig lader forfatte den Skaanske Lov, paa det at Landet, som tilforn regiertes af mange adskillige Forordninger og Befalninger, maatte have en vis samlet Lov at rette sig efter; han veed ydermere at fortælle, at de gamle Love og Vedtægter allene bleve antagne i den Skaanske Lov, som ikke stride imod christne Skikke, præfat. ad L. Scaniæ *Sunonis* pag. 4. Ja i hans Dedication til C. 4. legger han endog dette til, at Erkebisp Eskild og Absalon var med Kong Valdemar at giøre den Skaanske Lov. Hvem skulle ikke tænke, at Hvitfeld, der veed saa omstændelig at beskrive os den Skaanske Lovs Historie, maatte have havt noget reent og fuldkomment Bevis for sig? Alligevel tvivler jeg derpaa, siden han taler paa endeel andre Steder med Uvished derom, og bruger desuden adskillige Konst-Beviser til at bestyrke sin Sag med.

I hans Fortale til Sunonis Love er hans første Indgang til Lov-Historien pag. 3, it. *Verisimile est.* Jeg veed egentlig ikke, hvorvidt dette Verisimile skal strække sig, men Omstændighederne komme mig til at frygte, at det strækker sig overalt. Strax efter pag. 4, naar han fastsætter Aartallet 1163, saa skeer det ikke med Vished, hvilket endelig maatte have skeedt, hvis saa var, han havde havt nogen Kronike for sig, men det heder: *Circiter annum Domini* 1163. Sammesteds pag. 5. fremsætter han sin Mening vel som rimeligere end den anden, dog ikke som gandske vis, naar han siger: Ego potius existimaverim &c. Endelig pag. 4. & 5. bruger han en Deel rimelige Slutninger, for at igiendrive dem, der meente, at Kong Valdemar den 2den havde givet den Skaanske og Siellanske Lov tillige med den Jydske (f). Men skulle vel dertil behoves noget videre end kort ud at sige, at den Skaanske Lov efter Historiens og Kronikernes Vidnesbyrd er given 1163? Naar man har Historiske Monumenter i Hænde, alligevel at ville bruge megen Raisonement med Konst-Beviser, det er det samme som om en Saggiver vilde giøre sig Umag for at samle sammen et stort Antal af Gisninger og Formodninger til at overbevise den Skyldige med, naar han allerede var overbeviist ved fuldkomne Beviser. I bemeldte Fortale til den Skaanske Lov siger han først pag. 5. at Uffo var med at giøre den Jydske Lov, da Anders Sunesen allerede var død, men at Erkebiskopen Andreas ikke kunde oversette den Skaanske Lov paa Latin, med mindre den havde været til for Uffonis og Kong Valdemar den 2dens Tid, dernæst, at endeel

(f) I Fortalen til Sunonis Love siges det ikkun om den Siællandske Lov, at den er tillagt Kong Valdemar den 2den pag. 4. in fine. Men at det samme bør forstaaes om den Skaanske i sær, er klart at slutte af Hvitfeldts Argumenter.

deel af Kong Knuds Forordninger, som regierede forend hans Broder Valdemar den 2den, ere indførte i Sunonis Oversættelse. For det 3die at den Jydske Lov, som den sidste, overgaaer den Skaanske og Siællandske i Billighed og Fuldkommenhed, i sær i Processens Maade. Det første Beviis kan gierne gaae ud; thi endskiønt den Jydske Lov blev giort efter Sunesens Død, som levede for Uffo, eller rettere at tale, var Erkebisp forend han; saa lod det sig dog meget vel giøre, at Kong Valdemar den 2den først kunde have skrevet den Skaanske og Siællandske Lov, og Anders Sunesen derpaa havde oversat den Skaanske paa Latin, og at samme Kong Valdemar alligevel siden efter Sunesens Død ved Uffonis Hielp har ladet skrive den Jydske Lov; som man veed, at Anders Sunesen ikke er død forend 1228. (Chron. Selandiæ p. 56.) og i det mindste i 20 Aar har været Erke-Biskop under Kong Valdemar den 2dens Regiering, da baade Kong Valdemar, forend Andreas fraſagde sig Erke-Bispedømmet, kan have havt Tiid nok til at lade den Skaanske og Siællandske Lov forfatte, og Erkebiskopen Andreas til at sætte den Skaanske Lov over paa Latin. Ikke heller troer jeg at Hvitfeld heraf har villet sluttet noget videre, end at den Skaanske Lov er skreven, forend den Jydske, som man kan slutte af Dedicationen af C. I. Historie, hvor han siger, at A. Sunesen ikke kunde have udsat den Skaanske Lov paa Latin, uden den var giort tilforn: For saavidt staaer Beviset fast, men behøves dog ikke, siden de 2 andre legges til. Hvad de 2 sidste Beviser anbelanger, naar samme ikke bruges til andet, end til at legge for Dagen, at Valdemar den anden ikke kand være Forfatter af den Skaanske og Siellandske Lov, samt at den Skaanske Lov i det mindste maa være udgiven, forend de af Anders Sunesen paa beraabte Kong Knuds Forordninger, for saavidt ere de uden Modsigelse grundige og gode. Men derved bør man og lade det beroe. Vil man ydermere slutte deraf, at Kong Valdemar den 1ste har giordt den Skaanske og Siellandske Lov, da gaaer Slutningen videre end Beviserne. Ikke desto mindre har vores berømmelige Hvitfeld uden Tvivl af dette giort sig den Slutning, at den Skaanske og Siællandske Lov maa være givne af Kong Valdemaro Imo. Dog kan jeg ikke andet troe, end at Hvitfeldt maa have havt nogen anden Grund for sig, naar han udtrykkelig fastsætter det Aar 1163. Hvem veed, om han ikke herudi har lagt Kirke-Loven til Grund? I Henseende til den Siellandske Lov i det mindste har jeg den Mistanke; at dens Aarstal er bleven sat paa Grund af Kirke-Loven, som jeg ret strax skal erindre. At den Skaanske Kirke-Lov er skreven 1162, det vidner Hvitfeld i sin Krønike pag. 108. Omendskiønt den ældste Codex vi har af den Skaanske Lov, det ypperlige Monument, som vores berømmelige Ole Worm har efterladt, ligesaa lidet ved Kirke-Loven, som ved den verdslige har noget Aarstal, ikke heller den gamle Haandskrift af den Skaanske Kirke-Ret paa Universitætets Bibliotheqve, saa

maa

maa dog vel Hvitfeldt have havt for ſig andre gamle Codices, til Beviis derpaa (g). Kirke-Loven, ſom i Kiøbenhavn 1505. er trykt ved den Skaanſke Lov, har uden Tvivl ſkulle havt ſamme Aarstal; thi den ſætter 1141. 7 Maaneder og 12 Dage, det er at ſige 1142. Thi de øvrige Data viſe nokſom, at 1142. ikke kan være meent, men at det L, ſom ſkulle ſtaae foran, ved en Skrive- eller Tryk-Feyl (hvoraf findes en ſtor Velſignelſe i vore gamle Love, ſom ere trykte hos Gottfried Gehmen.) er kommet til at ſtaae bag efter X, og at det rette Aars-Tall derfor bør være ſom Hvitfeld ſiger MCLXII. Jeg veed vel, at den bekiendte Hadorph, en ellers lærd og vel fortient Mand af den Svenſke Hiſtorie og Lovkyndighed, har faaet prydet ſin Skaanſke Kirke-Lov med et langt ældre Aarstall, nemlig af 1127, for at derved faae den Verdslige Skaanſke Lov udbragt til en deshøyere Alder. Men jeg maa undres over, hvor en ſaa lærd Mand ved dette blotte Tall har kundet lade ſig forlede til denne ſaa haandgribelige Vildfarelſe, uden tillige at give Agt paa de øvrige Tidemerker, allerhelſt han dog vidſte, at andre Exemplarer ikke vare eensſtemmige; Thi in margine anfører han ſelv den Skaanſke Lovs Underſkrift af G. Gehmen, beraabende

(g) Omendſkiønt intet Aarstal ſtaaer ved den Skaanſke Kirke-Ret i vore 2 ældſte Codices, ſaa tiene de dog til Beviis, at den er udgiven omtrent ved den Tid, ſom det vedtagne Aarstal medfører; I det de melde, at den er bleven ſat, det er givet og paabudet, og maaſkee i et og andet tillige rettet og forbedret af Erke-Biſp Eſkild og Abſolon; Thi at ikke diſſe 2 Prælater, ſom man hidindtil har meent, men Niels Erlandſen heller haver være Forfatter, eller i det mindſte den første Concipiſt af den Skaanſke Kirke-Lov, den han har ſamlet af ældre Love eller Skraaer, er en Decouvert, ſom bemeldte Codex paa Univerſitætets Bibliotecque har givet Anledning til; thi der ſluttes den ſaaledes;

Theſſæ Skra lot Niklæs Ærlundsſyn giælkyre af lund ſkrive æftir the gamblæ Skrathær Ærchibiſcbup æſkil oc biſcup Abſalon mæth Valdemar Kunungs goth villia gafæ ſkanungum thær i lund ligger ok thera incigle fore ok lôt ſændæ i hwærn hærath ſlika ſkra at böndör matte them loghlekæ wæriæ ok take æc withir v. loghum.

I Begyndelſen af ſamme Haandſkrift ſtaaer ligeſom i G. Gehmens trykte Exemplar, og i andre nyere Haandſkrifter, at den Skaanſke Kirke-Lov blev ſat efter alle Skaaningers Bøn, *mæſt mæth thorthæ gælkyræ.* Dette ſidſte Tillæg kan derfor ikke andet end være authenthiqve, omendſkiøndt det ikke findes hverken hos Hadorph eller i Worms Codex med Rune-Bogſtaver; Thi efter al Formodning er Bibliothecqvets Haandſkrift i det mindſte ligeſaa gammelt ſom Worms eller Hadorphs og vel noget ældre. I det øvrige, forſtaaer jeg alt dette ſaaledes, at Thor Gieldkere ſom Anfører for Skaaningerne har anført viſſe Stykker af den Kirke-Ret, de havde da, ſom han har begiert Forandring udi, ſiden ſamme formeenes alt for haarde, og at Niels Erlandſen derpaa af ældre Love har ladet ſamle deres forrige Vedtægter, hvilke ſaaledes maaſkee med nogen Forandring og Tillæg ere paabudne af Erke-Biſkopen og Biſkoppen, og ſamtykt af Kongen.

bende sig tillige paa en nyere Haandskrift; havde han merket, at det var den gang Kong Valdemar havde været 14 Aar Eenevolds Konge, at Biskop Absalon alleene nævnes, ikke Erke-Bispen Eskild, at Absalon den Tid havde været 13 Aar Biskop, samt at det var 5 Aar efter at Rø var vundet til Christendom, da maatte han deraf have kundet slutte, at det rette Aarstall skulle være Siuftii ikke Siufryve, det er at sige, Halvfierdsindstyve, ikke Syv og tyve; Og saa havde han ogsaa kundet slutte sig til at den hele Underskrift henhorer til den Siællandske Kirke-Lov, ikke til den Skaanske. Jeg vil i det ovrige lade den Haandskrift af den Skaanske Lov, som Hadorph i sit Oplag legger til Grund, staae ved sit Værd. Men det kan jeg sige med Vished, at Kirke-Loven, som Hadorph haver ladet trykke, er den Skaanske, ikke den Siællandske, og at Slutningen derimod, som tilkiendegiver Lovgivnings Tiden, horer til den Siællandske, ikke til den Skaanske; Thi alle Data legge det for Øyne, og alle Haandskrifter bekræfte det samme. Skulle vel og dette Tillæg virkelig findes ved den gamle gode Codex, som Hadorph har fulgt? Jeg skulle snarere troe, at samme ligesaa lidet som de 2de Ældste, vi have hos os, har havt noget Aarstall, men at Hadorph har sat det til af en anden Codex af Siællandske Kirke-Lov, holdende den Skaanske og Siællandske for een og den samme. Hvem veed, om ikke Stephanii Codex, den Ole Worm berommer saa meget, kan være bleven brugt dertil, da jeg veed af Hans Excellence Hr. Geheimeraad Thottes gundstige Underretning derom, at Stephanii Manuscripter ere blevne vore Naboer til Bytte.

§. 4.

Angaaende den Siællandske Lov, forstaae den første og ældste, som i haandskrevne Boger gemeenlig findes inddeelt i 3 eller 4 Boger, og som siden er forbedret og inddeelt i 6 Boger af Kong Erich Menved, da meener Hvitfeld, at den ligeledes er givet af Kong Valdemar I, og tillegger den det Aar 1171. pag. 169 og 206. Vel bliver Hvitfeld allevegne bestandig ved dette Aars-Tall, dog troer jeg ikke, at han her heller har havt nogen fast Grundvold at bygge paa. I Loven selv findes intet Aars-Tall, hverken i den Siællandske eller Skaanske, ikke heller veed Hvitfeld herudi at beraabe sig paa nogen gammel Kronike, men i Fortalen til Suno bruger han Kunstbeviser, for at tilskrive Kong Valdemar den 1ste saavel den Siællandske som Skaanske Lov. Jeg anseer det desuden som et Vidnesbyrd af Hvitfeld selv, at han ikke har havt noget tilforladeligt Bevis for sig, naar han fortæller i benævnte Fortale, at den Siællandske Lov af en Deel er bleven tilskrevet Kong Valdemar den 2den, af andre igien hans Son Kong Erik: Thi hvor skulle vel nogen kunde falde paa den Tanke, naar der vare gamle

Histo-

Historier og Kroniker, som tillagde Loven et Aarstall henhørende til Kong Valdemars den 1stes Regiering? Og strax derpaa siger han: Ego potius Valdemarum I. Auctorem existimaverim. Vores berømmelige Ole Vorm, en stor Kiender af gamle Danske Skrifter, bestyrker mig i denne min Meening; Thi han som levede i Hvitfelds Tid, og noget efter, da ventelig de skrevne Kroniker og Breve, som Hvitfeld har benyttet sig af, endnu have været i Behold, som de heller ikke kan have været ham ubekiendte, han, siger jeg, vidner i hans Series Regum Daniæ, som staaer ved hans Monumenta Danica pag. 23, at der alligevel indtil den Tid, han fik at see den gamle Haandskrift af Siællandske Lov paa Pergament tilhørende Professor Stephanius, har været stærk disputeret, og med stor Flid eftersøgt, naar den Siællandske Lov er given, thi uden Tvivl forstaaer han der ved Siællandske Lov den Verdslige, ikke Kirke-Loven. Nu er det vel saa, som Stubæus siger de Lege Danor. §. 21, at det Bevis af Underskriften under Stephanii Codex gielder ikkun i Henseende til Kirke-Loven, ikke til den Verdslige; men jeg mener dog heraf kan sluttes, at man paa den Tid maa have holdt for at Kirke-Loven og den Verdslige vare givne ungefær paa een og den samme Tiid, og at man derfor i Henseende til Tiden, naar de vare skrevne, med foye kunde slutte fra den eene til den anden. Herved føres jeg paa den Tanke, at det ligeledes er Aars-Tallet under Kirke-Loven, som har bragt Hvitfeld til at tillægge den Siællandske Verdslige Lov det Aars-Tall af 1171. Thi at Kirke-Loven er skreven i samme Aar, det vidner den af O. Worm ommeldte Stephanii Codex saavelsom adskillige Haandskrifter, der ere til endnu, af hvilke den smukke Danneskioldiske Codex af Siællandske Lov, som nu tilhører Hr. Etatsraad Lüxdorph, i sær fortiener at nævnes. Den af Gotfried Gehmen trykte beviser det samme; endog Underskriften under Hadorphs Skaanske Kirke-Lov tiener til Bevis derpaa. At Hvitfeld i Henseende til Aars-Tallet har lagt Kirke-Loven til Grund, det meener jeg, man og kan slutte af det Chronologiske Kiendetegn i Hvitfelds Kronike pag. 109, naar han siger, at den Siællandske Lov blev giort i Kong Valdemars Riges det 14de, og i Absalons Biispedømmes det 13de, hvilke ere just de to første af dem, der anføres i Underskriften under den Siællandske Kirke-Lov. Saa jeg holder det for rimeligere, at Hvitfeld har udskrevet dette af Kirke-Loven, end at han skulle havt for sig nogen Haandskrift af den Siællandske Verdslige Lov, hvorudi den Tiid, som Absalon har været Biskop udi, var bleven brugt til Tiidemærke. I det øvrige har Hvitfeld Ret derudi, at der fremskinner i den Siællandske Lov een langt større Eenfoldighed, og mindre Grad af Fuldkommenhed end i den Jydske, i sær hvad Processens Maade anbelanger. Men vil man ligeledes ligne den Siællandske Lov med den Skaanske, da vil man finde næsten samme Forhold; Thi uden Modsigelse findes der langt flere Spor af Alderdom i denne sidste end i den første. Jeg slutter deraf,

at der maa være en længere Mellem-Tiid imellem den Skaanske og Siællandske Lov, end 8 eller 13 Aar efter Hvitfelds Meening; thi i saa kort en Tid er det ikke rimeligt, at Lov og Ret skulle have faaet en saa stor Forandring, og troer derfor enten, at den Skaanske Lov maae være ældre, eller den Siællandske yngre, end Hvitfeld mener.

§. 5.

Efterat jeg nu saaledes har forklaret Aarsagen, hvorfor jeg neppe troer, at Hvitfeld har haft nogen fast Grund i at tillegge Kong Waldemar I. den Skaanske og Siællandske Lov. Saa maa jeg og anføre, hvad det er, som desuden har bragt mig i Tvivl om Sagen i sig selv, nemlig dette: At alle vore andre Skribenter, og i sær at Svend Aagesen og Saxo melde intet derom. Jeg veed vel, at man ikke uden stor Varsomhed bør nægte noget at være skeet, fordi een eller anden Skribent tier dermed; Som der kan være mange andre Aarsager, der føre dem til at tie, end denne eene, fordi noget ikke er skeet. Taushed kan vel undertiden udtydes til ja eller nei, men ikke altid. Som oftest er den intet andet end en Virkning af Uvidenhed, og i saa Fald siger den intet; Nam ex nihilo nihil fit. I almindelighed at ville nægte eller tvivle om en Sag, fordi een eller anden ikke veed noget derom at sige, det var at give Vankundighed et alt for stort Privilegium. Hvor ilde ville det see ud i Rettergangs Sager, om man uden Forskiæl vilde anse noget for at ikke være skeet, fordi een eller anden veed intet deraf? Ikke destomindre er det en almindelig tilstaaet Sandhed, at det Beviis af Skribenters Taushed under visse Omstændigheder kan gielde som et got og tilforladeligt Beviis. Man har i Kraft heraf giort mange Fabler til intet, for Exempel: om den tordnende Legion, om at Keyser Friderik I. blev af Paven traadt under Fødder, om Johanna den Pavinde, om Børnenes Udgang fra Hammeln; Man har derved forkastet adskillige falske Breve, for Exempel: Constantini Gave-Brev til Pave Sylvester, Isidori mange opdigtede Pave-Breve, med videre. Men det er ogsaa vist, at samme misbruges ofte. Saaledes veed man, at Christendommens Fiender have søgt derved ogsaa at svække, om ikke at kuldkaste den store Grundstotte for den Christne Religion, jeg meener den høye og hellige Lærdom om vor Frelseres Opstandelse fra de døde, fordi ingen af de gamle foruden de hellige Skribenter melde noget derom. Altsaa er det fornødent, naar vi ville bruge det Beviis af Skribenters Taushed, at vi see vel til, at det bruges ret og paa sit bequemme Stæd. Herudi kommer det fornemmelig an paa Aarsagerne, hvorfor en tier, om det skeer, fordi han ikke kan tale, eller ikke vil. Om han har kundet,

det

det beroer paa hans Kundskab, om han ogsaa har villet, derom maae man fornemmelig skionne af hans Hensigt i at skrive. Er det saa, at han baade kan og vil', og alligevel tier, nemlig naar Factum passer sig saavel til Skribentens Øyemaal, at han efter al Rimelighed maatte have meldet noget derom, og det heller ikke er troligt, at han har været uviende om samme; Da er der ingen anden Aarsag tilbage, der kan have bevæget ham til at tie, end denne eene: fordi det ikke er saa. Og da fremstiller sig den rette Tilfælde, hvorudi man sikkert kan slutte noget af Skribentens Taushed. Under disse Omstændigheder er det og, at Svend Aagesens, og i sær Saxonis Stiltienhed kan antages for et vigtigt Beviis mod Kong Valdemar den 1stes formeentlige Lovgivning. Hvad den første anbelanger, da er vel ikke hans Taushed nær saa betydelig som Saxonis, som hans Hensigt ikkun har været at forfatte et kort Begreb af Danske Kongers Bedrifter, da han vidste, at den veltalende Saxo var i Færd med at udfore dem i en fuldkommen Historie, som han selv vidner pag. 3 & 86. Dog er den ikke uden al Fynd. Thi som han levede i Kong Valdemar den 1stes Tiid saavelsom Saxo, og ligesaavel som han af Erke-Biisp Absalon var sat til at optegne Kongernes Bedrifter, hvilket Stephanius slutter deraf, fordi Svend Aagesen kalder Saxo sin Contubernal; saa er det ikke troligt, naar den Skaanske og Siellandske Lov i Sandhed kunde tilskrives denne Kong Valdemar, at han skulle have forsommet at legge ham det til Roes, da han dog paa et og andet Sted pag. 73. Cap. 4. og pag. 87. Cap. 5. melder om nogle af de forrige Kongers Love, foruden hvad han fortæller i Fortalen pag. 144. seqq. om Kong Knuds Vitterlags Ret; og naar han foretager sig i det 9de Capital at opregne tre af Kong Valdemars anseeligste Bedrifter, da tier han med hans Lovgivning. At være Forfatter af Skaanske og Siellandske Lov, skulde det ikke være nok saa berømmelig og mærkværdig en Giern.ng, som at have ladet bygge et Taarn paa Sproe?

I sær er det en betænkelig Omstændighed, at Saxo slet intet melder om denne Kong Valdemar den 1stes Lovgivning. Thi saa lidet som derom kan være nogen Tvivl, hvis Kong Valdemar 1ste virkelig havde ladet skrive den Skaanske og Siellandske Lov, at han jo maatte have vidst det; saa rimeligt er det og efter alle Omstændigheder, naar han har vidst det, at han heller ikke havde taugt dermed. Han som blev holden ved Biskop Absalons Hoff for at skrive en fuldkommen Dansk Historie, og har levet som Stephanius meener indtil Aar 1204, endende sin Historie ved An. 1186. Han som allevegne er for at udbrede det Danske Folkes og Kongers Ære, og i sær søger at vise sit store Pund, naar han finder Helter og store Mænd for sig, som saa at sige kunde tiene til Føde og

Materie for hans Veltalenhed. Men hvem skulle han vel efter al Formodning snarere have udvalgt sig til sine Helter end Kong Valdemar og Biskop Absalon? Er det da vel troligt, at han skulle holde inde med en saa vigtig og priselig Gierning af Kong Valdemar, som denne, at han er Forfatter af de Skaanske og Siællandske Lov-Bøger, en Fortælning, som unægtelig har den stærkeste Sammenhæng med hans Hoved-Hensigt i at skrive sin Historie?

At jeg seer Saxo her at tie, det forekommer mig som en, der ret har faaet Munden paa Gang, naar han midt i Talen med eet bryder af, uden at sige noget videre. Det er vist, at en, der har det Forsæt priselig at beskrive en Konges store Bedrifter, og han alligevel tier med de største og priisværdigste, allerhelst en saadan Mand, som Saxo, der hverken fattes paa Ord eller Villie til at skrive, at han aabenbare handler imod sin Hensigt. For at drive denne min Indvending saa høyt, som jeg mest kan, maa jeg tillige giøre denne Erindring, at her handles om Roes, ikke en Last. Gemeenligen tie Skribenter snarere med noget Lastefuldt end med det Roesværdige, i sær i deres eget Fædrenelands Beskrivelse, hvad heller det skeer af Ømhed over at fornærme nogens gode Navn og Rygte, eller det skeer af Frygt for Personer; Som naar Puffendorf for Ex. i det første Oplag af sin Commentario de Rebus Svecicis, som blev udgivet 1686, i den 26 Bog § 35. taler med Berømmelse om Dronning Christinæ Regiering, fordi han ikke, medens hun endda levede, torde komme frem med den 36te §, som af hans efterladte Papirer efter hans egen Anordning er bleven lagt til det 2det Oplag til Frankfurt 1705, hvor der tales om hende i en gandske anden Tone. Aarsagen hertil falder strax i Øynene. Thi der vøves mindre ved at rose end ved at laste, i sær mægtige og regierende Høveder, hvorfor ogsaa dette Beviis af Skribenters Stiltienhed gielder snarere i Henseende til det Berømmelige end til det Lastværdige. I sær har dette Beviis en besynderlig Styrke i Henseende til Skribenter, hvis Forsæt er med levende Farver at forestille det smukke og priselige i Historien, og som tillige have Veltalenhed nok for at sætte samme deres Forsæt i Verk. Begge Dele finde uden Modsigelse Sted hos Saxo. I at skrive smukt og prægtigt kan ingen nægte ham den Ære, omendskiøndt han levede i den meest vankundige Alder, at han jo har haft saa god en Smag, og saa fine Følelser, at, hvis der og maatte findes iblandt Efterkommerne een eller anden, der naaer ham, de visselig vilde være faa, der overgaae ham. Jeg veed vel at det legges Saxo til Last, at han i sin Historie lader see alt for stor Veltalenhed, man har ham mistænkt for, at han har øvet den paa Sandheds Bekostning; thi sielden kand man ønske Historien til Lykke, naar den falder Poeter og veltalende Folk i Hænde; Man siger, at han allevegne søger efter at bruge sin Veltalenhed paa noget høyt, at han har været meest for

at be-

at beskrive det forunderlige og sælsomme, i sær store Krigs-Bedrifter, og saadanne prægtige og anseelige Gierninger, som hos de gamle Romere fik Navn af Dyd; at han tilligemed mange andre lader ofte sin patriotiske Iver gaae saa vidt, at man let kan merke af hans Historie, hvad for en Landsmand han har været. Min Hensigt paa dette Sted tillader mig ikke at være Talsmand for vor store Saxo; Ikke heller giores det fornodent, thi denne Sag er allerede saavel udført af mange andre, hvis Kundskab i Historien, og hvis Anseelse i den lærde Verden er langt større end min, at jeg gierne kan tie. Hvad jeg vil sige hermed er ikkun dette, at hvormeget end Saxonis Historiske Troværdighed maatte kunde lide ved disse Omstændigheder; Saa er det dog saa langt fra, at det Bevis jeg bruger her af hans Stiltienhed, svækker eller taber noget af sin Styrke, at det tvertimod stadfæstes derved.

Thi just derfor, fordi han har været saa meget for at prægtig afmale sine Landsmænds store Bedrifter, er det saa meget mindre troligt, at han skulle have forbigaaet at melde om Kong Valdemar den 1stes Høypriselige Lovgivning, naar det ellers havde været saa.

§. 6.

Hidindtil have vi seet Saxonem at tie, nu ville vi ogsaa lade ham komme frem at tale.

Nogen maatte mene, at Saxonis Hensigt fornemmelig har været at beskrive Krigs-Bedrifter, og at derfor Lovgivnings Historien ikke har været hans rette Sag, siden han levede i den Tiid, da de Danske regieredes i sær af en Krigs-Aand, og da Tapperhed frem for alt andet blev anseet for det rette store og priselige. For at besvare denne Indvending, ville vi lade Saxo tale for sig selv. Hvem der tager Saxo i Haanden for at eftersee, hvad hans Historie gaaer ud paa, han finder vel, at den største Deel angaaer Krigs-Bedrifter, anderledes kunde det ikke være, om Historien ellers skulle rette sig efter det, som passerede; Dog uden at forbigaae med alle de øvrige Deele af en retskaffen Historie, naar der har været Anledning dertil, og han har havt behørige Underretninger. Allermindst kan man klage over, at han har forbigaaet Lovens Historie. Han, som fra de ældste Tider af med største Omhyggelighed fortæller os endog det allermindste Lovene angaaende.

Hvad vi vide af vor gamle Lov-Historie, det have vi næsten altsammen Saxo at takke for. Endnu kommer denne mærkelige Omstændighed til, som giver min Indvending stor Fynd, at man seer Saxo at fortælle os om Love, saa at

sige

sige paa alle Sider af Kong Valdemars Liv og Levnet, kort for og efter, og tier ikke dermed, forend han kommer til den Deel af sin Historie, som synes at have været hans rettte Hoved-Sag.

Paa den eene Side beretter han, at Kong Erik Emund satte Lovene, som formedelst de store Krige næsten vare gangne af Brug og lidet agtede, i deres forrige Kraft og Anseelse igien 14de B. pag. 249. af Stephanii Edition. Thi endskiont det vel er skeet ved retfærdig Dom eller anden Rettens Handthævelse, ikke just ved nye Lovgivning, ligesom han fortæller om Biskop Absalon pag. 375. at han ved sin upartiske Dom bragte Lovene, som formedelst ugudelige Vedtægter vare blevne svækkede, til deres forrige Myndighed, saa bliver dog Slutningen den samme. Har det været Umagen værdt at antegne det, som en besynderlig Fortieneste af Erik Emund, at han ved at handthæve Lovene satte dem i deres forrige Anseelse, da burde han saa meget mere fortælle noget ogsaa om Kong Valdemars formeentlige Lovgivning, som noget langt større og priseligere til Retten at befordre. Endog strax ved Kong Valdemars Historie pag. 417, giver han os den Efterretning om Svend Grathe, at han ved Tve-Kamp lod kiende i de Sager, som tilforn bleve afgiorte ved Eed. Paa den anden Side fortæller han, hvorledes Kong Valdemars Son Knud den 6te havde befalet en stor Deel af Adelen at møde paa Samsoe for at faae den Verdslige Lov rettet og forbedret pag. 375. Ja ikke engang i Kong Valdemars Historie tier han saa gandske med sin sædvanlige Lov-Fortælning, at han jo anforer de Krigs-Artikler, som det Kaper-Skib i Roeskilde havde oprettet 14 Bog pag. 259. og 60. Men han som overalt ellers giver saa gode Efterretninger om Lovene og deres Indhold, han som i den 10de Bog pag. 197-199, har giort saa vidtloftig et Udtog af Vitterlags Retten, taler derimod intet om de Love, som hans rette store Helter Kong Valdemar og Biskop Absalon formeenes at have taget Deel udi. Naar det er om de Love at giore, som ere skrevne i Saxonis egen Tid, og som han best kunde give fuldkommen og nøyagtig Beskrivelse over, da er det først han tier; noget sælsomt, at han tier der, hvor han helst burde tale, og snarest kan formodes at have talt. Hvad kan vel have bragt den gode Saxo hertil? Paa denne eene Maade kan jeg reede mig derud af, om jeg maa svare: **Fordi det maaskee er ikke saa.** Endelig naar endnu dette legges til, at hvad Saxo fortæller om Herredagen i Samsoe i Kong Knuds Tiid, synes ikke vel at kunde bestaae med Kong Valdemars den 1stes Lovgivning, (som det ikke er rimeligt, naar den Skaanske og Siellandske Lov vare skrevne i Faderens Tiid, ungefehr en Snees Aar tilforn, at de saasnart skulle behove Forandring og Forbedring) da mener jeg, at alt dette er Beviis nok, at den

Ind-

Indvending mod Hvitfelds Beretning af Saxonis Taushed ikke giøres uden Grund.

I det øvrige veed jeg vel, at man ikke lettelig bør paa Grund af een eller anden Skribents Stiltienhed giøre andres udtrykkelige Vidnesbyrd til intet. I Rettergangs Sager er det saa, at man snarere troer et bekræftende Vidne end et nægtende; thi man holder for, at den første har vissere Grund til hvad han siger end den sidste, hvor meget mere bør ikke en, der udsiger noget, troes frem for en, der tier? At tie er langt fra ikke det samme som at nægte eller imodsige; maaskee en tier ikkun, fordi han intet veed at sige. Derimod er at mærke, at denne Regel ikke finder Sted uden naar det bekræftende og nægtende Vidne ere begge lige troeværdige og af samme Kraft og Gyldighed. Ere derimod Skribenters Omstændigheder, hvorpaa deres Troeværdighed bygges, saa ulige, som Saxonis og Hvitfelds, nemlig naar den, som fortæller os noget, har levet længe efter, at det skal være skeet, følgelig ikke kan sige os andet, end hvad han veed af andre, den anden derimod har levet paa samme Tiid, og derfor ikke kan have været uvidende om det, som yngre Skribenter berette, og alligevel tier, omendskiønt han ved at tie, handler imod sin Hensigt, da er Partiet gandske ulige. Det er da det samme, som naar en vidner noget i en Sag, som han selv intet veed af, imod at en anden, som veed Sagen tilfulde, tier dermed. I saa Fald er man ofte efter Omstændighederne beføyed til at giøre den eenes Udsigende til intet med den andens Stiltienhed. Da nu Hvitfeld ikke kand vidne om denne omspurgte Lovgivnings Tid af egen Erfarenhed, men har maattet bygge sin Sag paa andres Vidnesbyrd; altsaa har hans Troeværdighed sin Grund i dem, som han har sin Fortælning af, hvorfor deres Udsigende, og hvad Troe man kan have til samme, billigen bør sættes paa Prøve. Og naarsomhelst han intet fast Vidnesbyrd har for sig, men ikkun gietter sig frem, og slutter sig noget til, da er han for saavidt intet Vidne, og kan derfor ikke begiere, at man skal troe ham paa hans Ord, men enhver har Frihed til at undersøge Grunden til hans Slutninger; han er da at ansee som et Vidne, der i Steden for at sige, hvad han selv har seet og hørt, kommer frem med sin egen Betænkning og Omdømme.

§. 7.

Skulle jeg lade Hvitfelds Vidnesbyrd i denne Sag være upaaanket, da maatte det være derfor i sær, at man i det uvisse kunde have, om ikke noget gandske fast, saa dog noget vist at bygge paa. Thi saasnart Hvitfeld sættes til Side, føres man ind i lutter Uvisheder, og det vil blive vanskeligt, om ikke

plat umueligt, af de Beviser, der nu haves, at kunde bringe til Veye nogen vis Tiid, naar den Skaanske og Siellandske Lov ere givne, allermeest noget viist Aarstal. Imidlertid vil jeg hermed fremlegge alle de Grunde, jeg har fundet for mig, som jeg mener noget med Foye kan sluttes af, tilligemed Slutningerne af samme for at underkaste min Undersøgning andres Dom.

Angaaende den Skaanske Lov, da har jeg taget under beste Eftertanke først og fornemmelig, hvad der kand uddrages af A. Sunesens Latinske Oversættelse til Oplysning i denne Sag. Denne lærde Mand, som var Doctor Juris, og havde været Professor i Paris, blev siden Kong Knud den 6tes Cantzeler, og efter Absalons Død Erke-Bisp til Lund, har ved sin Latinske Forklaring over Skaanske Lov, som vores brave Hvitfeld har ladet komme for Lyset, en udødelig Fortieneste hos Efterkommerne. Egentlig at tale er den ingen Oversættelse, men et kort Begreb af Lovens fornemste Indhold, hvor han tillige anfører hvad Forandringer der er skeet indtil hans Tid i den gamle Lov, i sær ved Kong Knud den 6tes og Valdemar den 2dens Forordninger (h), underretter os ofte om Lovens Aarsager (i), fortæller undertiden de Lovkyndiges adskillige Meeninger (k), og giver os endog paa adskillige Steder Forklaring over gamle Danske Ord i den Skaanske Lov (l). Paa den Maade har denne lærde Mand

(h) Foruden at anføre Canuti og Valdemari ommeldte Forordninger, giver han Læseren paa adskillige andre Steder Underretning om de nye og gamle Lores Maade, uden at melde tillige, af hvem disse Forandringer i Loven ere indførte. I den 1ste Bogs C. 12. lærer han os, at Børn af første Kuld fordum ikke have nydt samme Rettighed i Arv, som de af det sidste. I 2 B. 4. C. at hvem der antog en Fledføring, skulle efter en nyere Lov, allene betale Bod. I den 3 B. 7. C. Hvorledes at Lovene i Henseende til Slegfred-Børn i adskillige Tider have været adskillige.

(i) Saaledes for Ex. i den 5te Bogs 3 Cap. underretter han os om, at Aarsagen, hvorfor Manddraberen blev forbuden selv at indbrive Sal, var for at forebygge, at ikke hans Ondskab skulle give ham Anledning til at øve Voldsomhed, og at søge ubillig Fordeel, som der befandtes ofte, at de paa en voldsom Maade antastede deres egne Frender, og æskede mere af dem, end dennem tilkom efter Loven at betale. Men som dette Middel ikke var tilstrækkeligt nok til at hemme Ondskab, saa forbandt Kong Valdemar siden Manddraberen til at betale Manddebod allene, at Straffen maatte falde paa Misgierningsmanden allene, og den uskyldige ikke skulde lide tilligemed den Skyldige: Foruden mange andre Steder, hvor man ligeledes seer denne brave Mand at fremføre Lovens Aarsager, og at domme om dens Billighed.

(k) For Ex. i den 3die Bogs 2det, og i den 4de Bogs 10de Capitel.

(l) Saaledes forklares Boel 4, 1. Hornomme og Oldunge Bønder 4, 8. Trenne-Halme, 4, 12. Saal 5, 2. Tryg-Eed og Jevnit-Eed 5, 4. Valrov 5, 6. Lindebod 5, 10.

Skers-

Mand giort dette sit Arbeyde langt nyttigere og til Oplysning og Underretning over vore gamle Love, end om han havde givet os blot en Oversættelse. Theophili Praphrasis over Justiniani Institutiones agtes billigen meget høyt; men har dog langt fra ikke den Nytte i Henseende til Institutionerne, som Sunonis Oversættelse i Henseende til den Skaanske Lov. Dette Værk, saa lidet som det er, saa vigtigt og betydeligt er det. Vi finde derudi det ypperligste Hielpemiddel vi have til Lys for vore gamle Love, og er det saa meget mere tilforladeligt, som Forfatteren ikke allene har været en lærd Mand og stor Jurist, men ogsaa har levet nær ved den Tiid, da den Skaanske Lov formodentlig maa være given. Thi at Anders Sunesen virkelig er Forfatter af disse Leges Provinciales Scaniæ, derom vidner det ypperlige Mst. af samme paa Pergament iblant Arnæ Magnæi Haandskrifter paa Universitetets Bibliotheqve, hvor denne Slutning legges til:

Explicit Liber Legis Scaniæ, qvem Dominus Andreas Lundensis Ecclesiæ Archiepiscopus, Svethiæ Primas, Apostolicæ sedis legatus composuit ad utilitatem totius terræ (m).

I disse *Sunonis* Leges Provinc. Scaniæ anføres adskillige af Canuti og Valdemari Forordninger, hvorved den Skaanske Lov er bleven forbedret og forandret. Af Canuti anføres 1) i 5te Bogs 3 Cap., at en Manddraber ikke maatte med Magt selv inddrive Sal hos sine Frænder. 2) i samme B. Cap. 16. at de, som ere i Flok og Følge med en Manddraber, bør betale 3 Mark til Kongen, og 3 Mark til den Dødes Arvinger. 3) ogsaa i samme Bogs 23 Cap. At en, som tiltales for at have saaret nogen, maa med to Vidner befrie sig med Jernbyrd.

Af Kong Valdemars Forordninger anføres fire. 1) I 5te Bogs 3die Capitel, at Manddraberen bør betale Manddebøed allene uden at annamme Sal af

 sine

Skersiern 5, 15. og 7, 6. Aasvoren Eed 5, 15. Flokvaaben 5, 18. (Hvilket uden Tvivl er rettere i det trykte Exemplar, end naar det heder i Bibliotequets Haandskrift: folcwapn.) Hetwarthamand 5, 21. Vaadesaar og Hudsaar 5, 23. Madtband og Fredløs, 7, 6. Tryge og Skudsiern 7, 8. og 15. Gaardniddings Verk 9, 9. Ambudt 12, 6. Tolvmynning 14, 1. Holdsfær 16, 7.

(m) Denne Slutning staaer ikke ved det Mst., som Hvitfeld har ladet trykke efter, og som skal existere endnu. Samme er desuden fuldt af Feyl, som Hvitfeld klager over i Fortalen pag. 2., saa han paa adskillige Steder har maattet rette og forbedre det. Det derimod paa Academiets Bibliotheqve, som tilforn har tilhørt Lunde-Stift, (thi der staaer forpaa skrevet: *Istud Legisterium est sedis Lundensis*) er baade accuratere og og en heel Deel ældre.

sine Frænder. 2.) I samme Bogs 8de Cap. at en Husbonde betaler ikkun 3 Mark for sin Træl for Saar og Overlast imod fri Mand. 3.) I 5te Bogs 13de Cap. at der betales ikkun 9 Mark for Drab og 3 Mark for Saar, naar vilde Dyr, som holdes af nogen, dræber eller saarer en anden. 4) Ligeledes i 5te Bogs 19 Cap. at det er Orbodemaal, hvis nogen dræber en anden, naar Kongen er nærværende eller i Stiftet, og at der i saa Fald betales for Saar 40 Mark til Kongen, og 40 Mark til Arvingerne.

Som nu denne Canutus og Valdemarus ikke kan være nogen anden end Kong Knud 6te og Valdemar den anden, begge Kong Valdemari den 1stes Sønner. (thi Suno 5. B. 3 Cap. kalder Valdemarum Canuti Broder, og siger, at han nyelig havde udgivet den Forordning om Salt, hvilket ikke kan passe sig paa andre end dem;) saa er det og heraf klart, at den Skaanske Lov maa være given, forend disse Forordninger, hvorved den er bleven forandret og forbedret.

Altsaa tiener denne Efterretning til at stadfæste, hvad Hvitfeld sætter, at den Skaanske Lov ikke kan være forfattet af Kong Valdemar den 2den, omendskiont den maaskee vel kan være bleven forbedret af ham. Ja var ikke Saxonis Stilletienhed i Veyen, da kunde endog den Sætning, at Skaanske Lov er giort af Kong Valdemar den 1ste, bestyrkes derved.

Men er ellers denne Invending af nogen Styrke, da fører den os til at slutte, at den Skaanske Lov maa være skreven enten af Kong Knud den 6te forend nogen af benævnte hans Forordninger bleve udgivne eller og forend Valdemari I. Tiid.

Naar Saxo fortæller os, at Canutus 6te haver ladet en Rigsdag tilsige paa Samsøe for at forbedre den verdslige Lov, Juris Civilis emendandi gratia, da giver han os derved Anledning til at tænke, at den Skaanske Lov, som en af Landets Love, maa være givet af Kong Knud (n). Jeg kan dog ikke troe, det er saa. Thi enten skulle den være skreven paa Rigsdagen til Samsøe, eller enten for eller efter: Paa bemeldte Rigsdag, da der tillige skulde dømmes paa den Trette imellem Kong Knud og Hertug Bugislav, er ventelig intet bleven sluttet Lovene angaaende, siden Saxo intet melder derom; thi han siger ikkun, at en stor Deel af Adelen var for den Aarsags Skyld forsamlet, p. 376.

For

(n) Jeg mener, at Saxo forstaaer ved Jus Civile alle Landets Love, siden han ikke nævner nogen i sær. Derimod gielder dette Argument ikke, naar Jus Civile forstaaes ikkun om een eller anden af vore gamle Love, for Ex. om den Jydske allene.

For den Tid kan ingen Lov være skreven, thi denne Rigsdag blev holden i Begyndelsen af Canuti Regiering, af Hvitfeldt pag. 145. henføres til An. 1185, og hvem ville troe, at Loven i det samme den blev udgivet, strax efter er bleven forandret og forbedret; thi Kong Knud havde kun regieret den Gang i 3 Aars Tid; ikke heller efter; thi den Forordning om Sal, som er yngre end Loven, skal efter Hvitfelds Vidnesbyrd pag. 170. være giort Aar 1202.

Altsaa maa den Skaanske Lov mestendeels i samme Form, som vi har den endnu udi, være skrevet for Valdemari Imi. Tiid.

Merkeligt er det, at bemeldte Kong Knuds og Valdemars den 2dens Forordninger, som anføres af Anders Sunesen, findes alle næsten Ord efter andet ligesom hos Sunesen, i alle vore Skaanske Lov-Bøger, naar jeg undtager den eene Kong Valdemars om Sal (o), som maaskee strax igien er bleven afskaffet, hvilket man har Aarsag at slutte af den Jydske Lov, 2 B. 28 Cap. som i Henseende til Manddebod kommer vel nok overeens med Kong Knuds Forordning, men ingenlunde med Kong Valdemars. Denne sidste synes heller ikke, hvor god og billig den end var i sig selv, at passe sig vel med de Tiders Sæder. Saaledes seer man den 1ste af Canuti Forordninger at staae i den Skaanske Lovs 5te Bogs 1ste Capitel, den 2den i samme Bogs 2det, den 3die i samme Bogs 5te Cap. Af Kong Valdemars den 2dens Forordninger findes den 2den i den 6te Bogs 3die og 4de Capitel, den 3die i 5te Bogs 21de, og den 4de i samme

(o) Denne Valdemari 2di. Forordning forekommer hverken i Hadorphs gamle Haandskrift, heller ikke hos G. Gehmen, formodentlig heller ikke i den Runiske Codex, som man kand slutte af det som anføres om Ettebod, der gandske stemme overeens med 5te Bogs 9de Cap. i den Hadorphske. Paa bemeldte Sted har vel det Kiøbenhavnske Oplag saavelsom Hadorphs et nyt Tillæg, som ikke findes i de 2de nævnte Haandskrifter, men samme angaaer ikkun den Tilfælde, naar Manddraberen ville giøre den dræbte ugild, det er at sige, naar han paastød, at der ikke burde bødes for ham; hvad Hadorph sammesteds ydermere har ladet trykke til af nyere Haandskrifter, som begynder med de Ord: *Oc tha ath saa kommer til;* indbefatter vel et Stykke af Kong Valdemars Forordning om Sal, men ufuldkommen og urigtig, som sees af den Haandskrift af Skaanske Lov den Hr. Etatsraad Lindorph eyer, hvorudi Valdemars Forordning, hvoraf han har været saa god at unde mig en Afskrift, findes paa Dansk in extenso tilskreven.

Maaskee Skribenten af bemeldte nyere Haandskrift hos Hadorph har mærket, at Veldemari IIdi. Forordning ikke kunde bestaae med det i samme Capitel, saavelsom i 5te Bogs 1ste Cap. anført af Canuti Forordning, og at han derfor ved nogen Forandring i den første har villet bringe til Veye Concordiam Legum discordantium.

Bogs 7de og 8de Cap. (p). Alle disse Forordninger findes indfordte endog i den gamle Haandskrift, som Hadorph har fulgt. I Henseende til Vorms Runiske kan vel ikke om de fleste Stæder siges noget vist, for forekommende Defecters skyld; Thi henimod Begyndelsen af samme er Læseren aldrig sikker, at jo en Defect i det samme kan komme og tage ham nogle Capitler af Hænderne. Dog er det troeligt at den herudi som i andet, kommer overeens med den Hadorphske, siden de 2 sidstbemeldte Valdemari 2 Forordninger findes heele og holdne i hiin ligesom i denne.

Skulde man ikke heraf kunde slutte, at intet af Exemplarerne af Skaanske Lov, som haves endnu i Behold, hverken de to ældste haandskrevne, nemlig det Hadorphiske og Runiske, heller ikke det Kiøbenhavnske, trykt hos Gotfried Gehmen, fremstiller den rette originale Skaanske Lov, saaledes som den er kommen fra første Haand, men at den vi nu har i Hænde, maa være forandret og forbedret enten af Kong Valdemar den 2den eller nogen anden efter ham, hvilket dog, hvis saa er, formodentlig maae være skeet i det 13de Seculo, som de to bemeldte gamle Haandskrifter af Skaanske Lov kunde ikke vel efter min Tanke antages for yngre (q); Thi da disse Forordninger ere fordte ind i Loven paa

(p) For Accurateſſens Skyld vil jeg erindre, at Forskiellen imellem disse Forordninger hos Andreas Sunonis, og i vore Danske Exemplarer, er ikkun denne: at disse sige i 5 B. 2 C. at der skal betales Sagsøgeren 3 Mark i Steden for 9 hos Sunneſen, og naar denne sidste melder om Dræben og Saaren, naar Kongen er nærværende, og i Stiftet, da siges i den Skaanske Lov paa Dansk Lib. 5. cap. 7 & 8. Naar Kongen er i Landet. En Forskiel, som maaskee ved en Skriverfeyl kan være bragt til Veye.

(q) Den Codex, som Hadorph har lagt til Grund, er uden Modsigelse gammel og god, dog maa jeg uden dens Fornærmelse tillige erindre, at O. Vorms Runiske har alle indicia antiqvitatis saavelsom hin, baade i Henseende til Sproget, saavelsom Materien. De Stykker af nyere Haandskrifter, som Hadorph hisset og her har ladet trykke til med mindre Bogstaver, findes lige saa lidet i den Vormiske som i den Hadorphske. Skulle det være fornødent at nævne et Par Linier, som findes i den Runiske Haandskrift, men ikke i den Hadorphske, nemlig i den 5te Bogs 4de og 3die Bogs 6te Cap, da er det aabenbart, at denne Runiske ikke har sin Oprindelse af noget nyt Tillæg til den første, men heller af en Omission i den sidste. Det Argument, som Hadorph bruger i Fortalen No. 2 til Beviis at hans Codex er skreven midt i det 12te Sæculo, fordi der findes ingen seenere Forordninger udgivne af Kong Valdemar i bemeldte Sæculo (i Fald samme ellers var rigtigt) gielder ligesaavel for den Vormiske. Vorms Haandskrift er paa mange Steder accuratere, og tiener til at rette og forbedre Hadorphi, den kan ogsaa dermed hiemle sin Alder fremfor den Hadorphske, at den ikke er inddeelt i Bøger: thi at denne Inddeeling ikke engang i Kong Valdemari IIdi Tiid har været brugelig, derudi tiener den Flensborgske Codex af

paa samme Sted og med samme Ord i alle Exemplarer; saa synes ikke disse Tillæg at være skeete af Copiisterne paa egen Haand, men ved en authentique Lov-Revision, som og den 6te Bogs 4de Capitel synes at stadfæste det samme, naar der siges: *Konung vil thæt at Loghum havæ.* Man bestyrkes i denne Meening, naar man seer at Anders Sunesen i sin latinske Oversættelse, ikke allene paa mange Stæder iagttager en anden Orden, end den, der forefindes i Lovbogerne paa Dansk, men endog udelader adskilligt, som billigen ikke burde forbigaaes, og han formodentlig ikke havde udeladt, hvis han ikke havde havt for sig en anden ældre og kortere Lov, end den vi har nu (r). Alligevel drister jeg mig ikke til heraf at slutte noget vist, allerhelst jeg seer i den 5te Bogs 20de og 21de Capitel, baade den gamle og nye Lov, endskiøndt gandske stridige, tillige anførte, uden at melde, hvilket der er gammelt eller nyt, hvilket man ikke bør formode at være skeedt ved en authentique Lov-Forbedring.

Altsaa kunde vi ikke af Sunesens Oversættelse, med god Grund slutte videre, end at den første originale Skaanske Lov maae være ældgammel, men med alt dette kunde vi dog ikke fastsætte nogen vis Tiid, naar den er given, i det mindste ikke noget vist Aarstal.

§. 8.

af hans Jydske Lov til Beviis. Endog i det trykte Exemplar af Sunesens Oversættelse, er Inddeelingen i Bøger af nyere Haand, som sees af Haandskriften af samme paa Universitetets Bibliotheque. Hvad Capitlernes Indhold anbelanger, som paa endeel Stæder hos Hadorph anføres paa Latin, da ere samme udskrevne af Sunesens Oversættelse. Ingen af disse to Haandskrifter kan være ældre end af det 13de Sæculo, hvilket man slutter af de anførte Kong Valdemar den 2dens Forordninger. I det øvrige kommer de begge i Hovedsagen saavel overeens, at jeg ikke troer Forskiellen paa deres Alder kan være stor

(r) Om de øvrige nye Tillæg, som desuden ere komne til siden, og findes hos G. Gehmen, saavelsom i de nyere Exemplarer, hvilke Hadorph i sit Oplag har ladet trykke til med mindre Stiil, vil jeg snarere troe, at de af Copiisterne selv privata auctoritate ere tilskrevne, siden en Deel af dem findes i Haandskrifter, som dog ikke ere synderlig gamle, enten aldeles ikke, eller skrevne for sig selv. Og man veed, at de fordum vare meget for at befordre deres Haandskrifters Fuldkommenhed, ved at allevegne anføre alle Ting. Desuden anføres de undertiden meget ubeqvemt og paa uvedkommende Steder. Saaledes for Ex. passer det sig slet ikke, hvad der hos Hadorph er lagt til 5te Bogs 9de Capitel om Etteboed, af Kong Erick Glippings Haandfæstning af 1282, at ingen maa gribes eller fængsles, med mindre han tilforn er lovligen forvunden.

§. 8.

I Henseende til den Siellandske Lov, opvekker den Omstændighed en besynderlig Opmerksomhed, at der intet tales i samme om Jærnbyrd, som i den Skaanske, hvoraf man maa slutte, at denne Ild-Prove, da den blev skreven, har været, om ikke gandske afskaffet, saa dog forbudet. Vidste man nu vist, paa hvad Tid dette Forbud var skeet, saa var man i det mindste sikker for ikke at giøre den Siellandske Lov til ældre, end den virkelig er; Men ogsaa dette er meget uvist.

Den Forordning om Jernbyrds Afskaffelse, som findes trykt ved den Skaanske Lov og anføres paa Latin af Resenio i hans Vitterlags-Ret pag. 642. efter Wilhelm Worms Haandskrevne Exemplar, siger os ikkun dette, at Kong Valdemar i Anledning af Pavens Forbud, har indført anden Bevisnings Maade ved Rettterne, men ikke hvad Aar det er skeet, heller ikke hvad for en Kong Valdemar eller Pave, det Forbud er kommet fra.

Hvitfeld siger pag. 90, at Jernbyrd blev aldeles afskaffet under Valdemaro IVto ved Paven Eugenium IVtum. Resenius derimod l. c. pag. 645, mener, og Ole Worm i hans Appendix til Monumenta Danica pag. 7, er tilsidst bleven af samme Mening, at denne Forordning er udgivet af Kong Valdemar den 1ste, strax efterat han i den Skaanske Lov havde vedtaget samme.

Ja Resenius har endog udtrykkelig fastsat det Aarstal 1163. (som er just samme Aar, da den Skaanske Lov efter Hvitfelds Mening skal være givet) jeg veed ikke paa hvad Grund.

Saa meget er vist, at den ikke er udgivet af Kong Valdemar den 3die (eller 4de, som Hvitfeld kalder ham,) i Anledning af Pave Eugenii Forbud; thi i hans Tiid har ingen Eugenius været Pave. Eugenius IVtus blev først Pave i Erici Pomerani Tid, og Eugenius IIItius levede paa samme Tid som Valdemarns IIdus. Men ligesaa lidet kan jeg troe, at den Forordning om Jernbyrd er givet af Valdemaro Imo, siden Anders Sunesen intet melder derom, omendskiønt han skrev sine Leges Provinciales under Valdemaro IIdo, og ellers saa omhyggelig har antegnet de nyere Forordninger, men tvertimod anfører 2de af Canuti Forordninger, i hvilke Jernbyrd foreskrives (s).

Vel

(s) Ole Worm og Resenius have henført denne Forordning til Kong Valdemar den 1stes Alder; fordi 1.) Jernbyrd var den Gang allerede mistænkt. 2.) fordi ingen Eugenius var Pave i Valdemar den 3dies Tid. Men det sidste Argument beviser intet videre, end

at

Vel er det rimeligt, ifald Jernbyrd nogen Tid har været almindelig vedtagen i Dannemark, at noget Forbud derimod maae være udkommen omtrent i Kong Valdemar den 2dens Tid. 1.) Efterſom de ſaa kaldte Purgationes vulgares bleve ved den Tid forſt almindelig forbudne i Concilio Lateranenſi, under Innocentio IIItio An. 1215. Thi de ældre Forbud derom af Gregorio IIItio og Stephano Vto i Decreto Gratiani Cauſa 2. Qvæſtio 5. Cap. 7. og 20. (t), ſtrekke ſig kuns til ſpeciale Sager, og have ikke været almindelige; 2.) Efterſom Jernbyrd ved den Tid er bleven forbudet i Norge, Island og Sverrig. 3.) Siden intet meldes om Jernbyrd i Siellandſke eller Jydſke Lov. 4.) Endnu kan dette legges til, hvis det ſtaaer faſt, hvad Hvitfeldt ſiger, at det Forbud om Jernbyrd er kommen fra en Eugenio (u), at Eugenius III. ſad i Valdemari II. Tid. Men er det end ſaa, at Valdemarus 2dus har ladet Jernbyrd forbyde, ſaa er det dog ingen Følge, at den derfor ſtrax er kommet af Brug, men kan gierne være, at den er bleven afſkaffet ved adſkillige Forbud, ligeſom den er indfort ved adſkillige Befalninger. Saaledes er det gaaet til i Sverrig, hvor Jernbyrd forſt er forbuden ved et Pave-Brev af 1160. ſiden af Cardinalen af Sabino Wilhelmo, i det Kirkemode til Skenninge af 1 Martii 1248. Derpaa ere og adſkillige Love udgivne derimod, forſt af Birger Jarl, ſiden igien baade af hans Søn og Sønne-Søn, og omſider af Magnus Smek An. 1320, hvorom kan ſees Acta Literar. Upſal. Vol. I. *Stiernhoek* de Jure Sveonum & Gothorum vetuſto. Cap. 8, ſamt Dallin i den Svenſke Hiſtorie.

Men ſom det er forgieves at ſporge: naar Jernbyrd er afſkaffet, uden man veed forſt, om den og har været vedtaget; ſaa ville vi forſt underſoge, om man ikke kan være befoyet at ophæve det forſte Spørsmaal ved at nægte det ſidſte.

At denne Beviisnings Maade længe har været brugt i Skaane, indtil den omſider ved Kong Valdemars Forordning blev afſkaffet, derom kan ikke være nogen Tvivl; Men Spørsmaal: Om den og har været brugt i de ovrige Danſke

at Forordningen ikke kan være udgivet i følge af Eugenii Forbud af Kong Valdemar den 3die. Og hvad det forſte angaaer, da er det ingen Følge, fordi Jernbyrd i Valdemari Imi Tiid af en Deel har været miſtænkt, at den derfor ſtrax er bleven afſkaffet.

(t) Om ellers den ſidſte Deel af det 7de Capitel med rette tillægges Gregorio den 3die; Thi Ivo anforer det ſamme i et Brev fra Alex. 2. til Raynaldum, ſom Pithoeus erindrer.

(u) *Stiernhoek* de Jure Gothorum & Sveonum vetuſto pag. 95, meener, at Jernbyrd er afſkaffet i Dannemark ved Cardinal de Creſcentio i Valdemar den 2dens Tid, under Pave Honorio.

ſke Lande? Naar Saxo fortæller os om de Danſke i den 10de Bog, pag. 189, at de afſkaffede Tvekamp i Anledning af Popponis Mirakel, og i dens Sted lode Rettens Sager afgiore ved Jernbyrd, da tør jeg ikke forſtaae det anderledes, end Ordene føre med ſig, nemlig om de Danſke i Almindelighed. Jeg vil derfor troe, at Jernbyrd har været almindelig vedtaget noget efter, at Popponis Mirakel var i alle Folkes Munde og Minde. Alligevel kommer det mig for, at den Indgang, ſamme har fundet, heller bør tilſkrives de Geiſtlige end Folkets egen Tilbøyelighed. Thi ſaameget ſom de Geiſtlige omſider vare derimod, at gloende Jern ſkulle bruges til Beviis paa Uſkyldighed, ſaa meget vare de derfor den Tid Chriſtendommen forſt blev indfort hos os i Norden.

De vare overalt meget for Ild og Ild-Prøver, og ville derfor heller, at gloende Jern ſkulle bruges i Jernbyrd, end det kolde Jern i Tvekamp. Den eene Prøve blev anſeet ſom Guddommelig, og kaldtes derfor Judicium Divinum, den anden derimod for noget blot Menneſkeligt. Jeg veed ikke hvad der har bragt diſſe hellige Mænd paa denne Ild-Prøve: Allerhelſt Paverne ingenlunde have givet deres Samtykke dertil; Thi de anførte Capitler af Gratiani Decretum vidne derimod. Maaſke Overtroe og en blind Tillid til Mirakler, maaſke ogſaa Lyſt til at have Haand med i Rettergangs Sager har bevæget dem dertil.

Derimod ſynes Folket altid at have været mere for Tvekamp end Jernbyrd, enten at deres herſkende Tilbøyelighed for Krig og Slagsmaal har ført dem dertil, eller fordi de vare fra gammel Tid af vante til Tvekamp, og nødigt ville forlade deres gamle Sædvane.

Naar jeg ſeer af Vitterlags Retten, pag. 603 i Reſenii Oplag, at Kong Knud den Store har udgivet en Lov om Jernbyrd, maaſkee for at ſtadfæſte hvad hans Fader eller Farfader havde indfort, eller maaſkee tilſkyndet dertil af de Geiſtlige, ſom det er bekiendt, at de formaaede meget hos denne ſtore Konge, da ſlutter jeg deraf, hvis ſamme Lov ellers har været almindelig (v), at Jernbyrd den gang alt maa være gaaet af Brug. Og har end Kong Knud ved denne ſin Forordning faaet den igien ført i Brug, ſaa maae det dog ikke have varet længe. Thi naar Saxo i den 11te Bog pag. 214, fortæller om Harald Hein

(v) Jeg tør dog ikke ſige med Vished, at Kong Knud den Store har givet nogen almindelig Lov Jernbyrd angaaende. Thi i Vitterlags Retten Cap. 3. hedder det om en Hoffmand, der beſkyldes for Crimen Iæſæ Majeſtatis: Tha ſkal han med Gudtz Dom ællær fællis ællær væriatz thet ær med Jarnbyrth aff then loghunn ær gamble Knut giorthe. Hvormed maaſkee ſigtes til Kong Knuds Vitterlags Ret, ſom i bemeldte Caſu alleene har faſtſat Jernbyrd.

Hein, der levede i samme Seculo, som Kong Knud den Store, at han i Steden for Tvekamp indførte Eed (x), da kan man deraf slutte, at Jernbyrd ikke har været i Brug den Tid denne hans Lov blev given. Og om end saa er, som Hvitfeldt mener pag. 90, at Jernbyrd blev den Gang afskaffet, ikke Tvekamp, saa vidner han dog tillige at Jernbyrd ikke er bleven brugt med Folkets gode Villie, naar han siger: at benævnte Kong Harald giorde sig elsket hos Undersaatterne ved at afskaffe Jernbyrd.

Af det, som Saxo beretter pag. 352. om den Danske Printz Magnus, en Søn af Erik Lam, der var mistænkt for Forræderie imod Kongen, kunde man vel have nogen Aarsag at mene, at Jernbyrd har været almindelig brugt hos os i Kong Valdemar den 1stes Tid; Thi da benævnte Printz erbød sig til Tvekamp, og Hertug Henrich derpaa spurte, hvorledes den Danske Lov tilholdt, at en Skyldig skulle forsvare sig, skal Kongens Gesandt have svaret hertil, at man pleyede at afgiøre Sagen med Jernbyrd; Men foruden det, at man kan slutte af det, som Printzen indvendte derimod, (naar han siger, at dette var et uvist Beviis, hvorved ikke altid skede Mirakel; Thi mestendeels pleyede de Skyldige at frikiendes,) at Jernbyrd den gang allerede har været mistænkt, da ere desuden andre klare Beviser derimod.

Da Valdemar den 1ste blev Eenevolds-Konge, og noget tilforn, har den ikke været brugt, i det mindste ikke i Sielland, eftersom Svend Grathe efter Saxonis Beretning pag. 263. ved Tvekamp lod kiende i de Sager, som for bleve afgiorte ved Eed. Heller ikke under Kong Valdemars Regiering, siden intet derom meldes i den ældste Siellandske Lov, som holdes for at være Kong Valdemar den 1stes. Ikke engang i den Siellandske Kirke-Lov, som ellers i alle Stykker er tagen af den Skaanske, og som ikke kan tvivles om, at den jo er skrevet i Valdemari Imi Tid; (thi i steden for Jernbyrd i den Skaanske Kirke-Lov, Cap. 11, 12 og 17, befales Eed i den Siellandske); Med mindre man vil sætte, at alle Steder om Jernbyrd ere i Lovbøgerne udslettede og forandrede, siden Forbudet derimod var udkommet.

Men skulle vel slig Forandring i alle Exemplarer være rimelig, allerhelst de alle ere overeensstemmende i det, som angaaer Beviisnings-Maaden.

(x) Saxo siger klarligen, at denne Kong Harald afskaffede Tvekamp: funditus singularium congressionum usum evertit. Hvidtfeldt derimod, at han afskaffede Jernbyrd, men at samme siden igien er kommen i Brug. Hvad Stiernhoek pag. 95. tillegger Saxo: Tamen glisciente perjuriorum freqventia, revixit iterum ferri candentis usus, er ikke Saxonis men Pontani Ord pag. 195, som paa det Sted har udskrevet Hvitfeldt og ikke Saxo.

den. Og hvorfor skulde den Forandring være skeedt i den Siellandske Lov heller, end i den Skaanske?

Altsaa maae Jernbyrd den Gang enten været gaaet af Brug, eller ved en Lov afskaffet. Sætter man det første, som det rimeligste, siden Paverne endda ikke havde ladet udgaae noget almindeligt Forbud derimod (y); da behovedes ingen Lov for at faae den afskaffet.

Saa meget er vist, at om Jernbyrd nogen Tid har været almindelig vedtaget af de Danske, da maa den igien være afskaffet i Sieland, og uden Tvivl i alle de andre Danske Lande længe førend i Skaane, eftersom den Siellandske Kirke-Lov galdt overalt i Dannemark, foruden Skaane. Derfor er Valdemars Forordning om Jernbyrd given for Skaaningerne allene, som den og staaer ved den Skaanske Lov, ikke ved den Siellandske eller Jydske.

Endnu maa jeg legge denne Anmærkning til, at en stor Deel af Valdemari Imi Siellandske Lov uden Tvivl maa være vedtaget ogsaa i Skaane, siden den staaer ved den Skaanske Lov under Titel: **Om Arv og Orbodemaal.** Uden Tvivl ere disse 2de Stykker iblandt de Kong Valdemari den 1stes Anordninger, hvoraf Hadorphi Fortalen slutter, at hans gamle Haandskrift af Skaanske Lov maa være af 12te Seculo. Men denne brave Mand har vel ikke vidst, at de ikkuns ere nogle Stykker af den gamle Siellandske Lov, og at man følgelig ikke deraf kan domme noget om Skriftets Alder, med mindre man vidste, baade naar samme Lov er given i Sielland, saavelsom naar den er antagen i Skaane. Alt hvad jeg synes, at man med god Grund kan slutte heraf, er 1.) at den Siellandske Lov maae være endeel yngre og fuldkomnere end den Skaanske, ellers var den ikke bleven brugt i Skaane til et Jus subsidiarium, følgelig bestyrkes hermed det, som tilforn er blevet erindret, at der maa være en længere Tid imellem den Skaanske og Siellandske Lov end 8 eller 13 Aar efter Hvitfeldts Sætning. Dernæst sluttes deraf, at den Siellandske Lov derimod er ældre end den Jydske. Ellers var det at formode, at den sidste heller, som langt fuldkomnere var bleven antagen til Jus subsidiarium.

Tilsidst

(y) Thi i det almindelige Kirke-Mode til Rom Aar 1215, Cap. 18, blev det al Geistligheden forbudet, ved nogen Indvielses Forretning at lade sig bruge som Handtlangere ved de brugelige Ild- og Vand-Prøver. Bulla Alex. III. Tusc. 4. Id. Sept. a. 1160 ad Upsal. Archiep. den Dallin beraaber sig paa, og findes hos Sirmondus Tom. 3, forbyder vel Jernbyrd, saavelsom Vandprøve og Tvekamp, men angaaer Geistligheden allene, og er ikkun Igientagelse af førrige Pave-Breve derom.

Tilsidst maa jeg erindre, at da der intet Aarstal findes enten ved den Siellandske Lov, (thi det er aabenbart, at Fortalen for ved den trykte henhører til den Jydske Lov,) ikke heller meldes derom, naar denne Lov er given, i den Siellandske Kronike, som salig Arnas Magnæus har givet i Trykken, omendskiondt den taler om den Jydske Lov; Saa har jeg, efterat denne min Afhandling var skreven, efterseet de Haandskrevne Kroniker paa Universitetets Bibliotheqve, og fundet iblant dem een under No. 842, hvor der staaer anført ved Aar 1170. Samme Aar giorde Kong Valdemar Siellands Lov. Skulde man ikke heraf slutte, at Hvitfeldt alligevel maa have havt Kroniker for sig, der have fastsat Lovenes Aarstal, endskiont de ikke vides nu? Aarstallet er vel ikke just det samme, som hos Hvitfeldt, thi han sætter 1171. Dog er Forskiellen ikkun liden, og slet ingen, hvis man med Vished kunde sætte, at Skribenten, efter gammeldags Maade, har brugt at betyde Aarstal med fulde Aar. Men da Kroniken ikke er skreven forend hen imod 1632, og man ikke veed hvorfra den er kommen, og hvad Kilde den er tagen af, saa finder man heller ikke herudi nogen fast Grundvold at bygge paa.

§. 9.

Nogen kunde maaskee synes, at jeg strækker denne min Slutning af Saxonis Tavshed alt for vidt. Kunde det ikke være, vil man sige, at den Skaanske og Siellanske Lov uden nogen mærkelig Forandring eller Forbedring enten er bleven samlet i et Corpus af de forrige speciale Love og Forordninger eller og at gamle Vedtægter, og mundtlige Befalninger ere forfattede i Pennen i Kong Valdemar den 1stes Tiid, og det maaskee af nogen paa egen Haand, uden Kongelig Befalning eller Anordning. I saa Fald synes ikke egentlig nogen Lovgivning at have gaaet for sig, som kan tilskrives Kong Valdemar, eller legges ham til Roes, hvorfor den Indvending af Saxonis Stiltienhed heller ikke kan være af nogen Kraft.

Hertil maae jeg svare, at hvorledes man end vil forestille sig, at det er gaaet til, da kan ikke nogen slig Lov-Samling eller Skrivning være skeet, uden tillige at ove en Lovgivnings Magt, som ingen privat Person burde eller torde udove; thi vore Forfædre have altid med stor Iver holdt Haand over Lovgivning. Ingen kunde give nogen Lov uden Kongen med gode Mænds Raad, ikke heller kom den til at gielde som Lov, forend den var samtykt af Folket.

Vel finder man Spor dertil i den Skaanske Lov i sær, at vore Love først maa være udgivne Stykke-viis, men Sammenhængen af dens Materier viser tillige, at den slet ikke kan være forfattet ved en blot Samling af adskillige sær-

skilte Stykker. Endnu mindre Foye har man til at sætte, at vores Land, forend den Skaanske Lov blev givet, enten er regiert af blotte Sædvane eller Love, bestaaende allene i Undersaatternes Ihukommelse, og at nogen hvem det være kan, har allene forfattet vore gamle Vedtægter i Pennen, ligesom den bekiendte Eicko de Repkau den Tydske Saxen-Spiegel. Thi som jeg mener, kan det ikke nægtes, at vi jo have havt skrevne Love, omendskiønt faa og korte, længe forend den Skaanske eller andre vore Lov-Boger ere bragte i den Form, som de fik omsider, og mestendeels have endnu.

Vidste man noye de gamles Skrivemaade, da kunde man domme herom med større Vished. Men i dette som i andet gammelt fattes man det behørige Lys. Det kan man vist nok sette, at de Latinske Bogstaver, som omsider ere blevne til Danske, og den saa kaldte Munke-Skrift er først hos os bleven indført af de Geistlige, efterat den christne Religion var bleven indført, men det vil alligevel blive vanskeligt noye at kunde fastsætte Tiden, naar dette Slags Skrift er ret kommen i Brug. At vore Forfædre i de ældere Tider have brugt Rune-Bogstaver, derom mener jeg at Saxonis Vidnesbyrd saavelsom en Deel gamle Monumenter afgive et saa sikkert Beviis, at man ikke bør tvivle derom.

Men som denne Skrivemaade var meget vanskelig og vidtløftig, saa er det og troeligt, at den Tiid ikkun er skrevet sielden og gandske lidet.

Man vidste ikke af nogen Skrive-Syge at sige i de Tider, da de Danske vare indtagne af lutter Krigs-Aand. Lovene vare ogsaa faa og korte; thi man søgte heller at indprente dem i Undersaatternes Ihukommelse end at lade dem staae paa Papiir.

Men saasnart de Geistlige kom frem med deres Munke-Bogstaver, og derved begyndte ret at faae Pennen paa Gang, da er det ikke at tvivle om, at jo denne magelige Skrivemaade med nogle smaa flydende, og sammenhængende Bogstaver, er bleven udvalgt af hvem der ville forfatte i Pennen noget fuldkomment og udførligt, som Love for Ex. og Historier, og at Runiske Bogstaver derimod ere blevne brugte ikkun til korte ævigvarende Monumenta, som skulde udhugges i Steen og Marmor; thi derudi beholdt Runer altid et Fortrin fremfor Munke-Bogstaver. Endnu kom dette til, at de Geistlige vare meget imod Rune-Bogstaver, hvilke de ansaae som en Støtte for den Hedenske Overtroe. Derfor skal det ogsaa være knapt, at nogen skal kunde fremvise noget stort Verk eller heel Bog skreven overalt med Rune-Bogstaver, foruden den Skaanske Lovs Haandskrift, som endnu haves i Behold. Forend vores lærde Ole Worm fik den Haandskrift af Skaanske Lov, som haves endnu, tilstaaer han ikke at have seet sligt.

Lite-

Literat. Dan. Cap. 25. pag. 147, Epistolar. T. 2. pag. 624. Saa meget mere fortiener denne ypperlige Levning af Alderdommen at skatteres høyt. Det er ikkun at beklage, at derudi findes en Deel store Defecter saavel først som sidst i Haandskriften (z). Vel kan det ikke feyle, at jo Munkeskrift har været i Brug, den Gang denne Codex blev skreven; thi om den end kunde henføres til det 12te Seculum, som den ikke kan, saa veed man dog foruden andet af det Manuscript, som har Navn af Exordium Monasterii charæ insulæ, at Bisp Svend af Aarhuus, der levede 1183, lod skrive adskillige Historier, lod selv giøre Pergament, og leyede Skribenter dertil, og til disse mange Afskrifter maa han formodentlig have udvalgt Munke-Bogstaver. Som det og er troeligt, at de Engelske Bisper, som Canutus Magnus førte med sig til Dannemark, for at forsyne de Danske Bispestole, alt maa have begyndt med at føre Munke-Bogstaver i Brug. Men Sagen er vel denne, at Skribenten maa have fundet for sig en ældre Haandskrift af Skaanske Lov med Rune-Bogstaver, den han har fundet for got at afskrive med samme Caracterer. Hvad skulle ellers have bevæget ham til et saa vidtloftigt og kiedsommeligt Arbeyde, at bruge Runer i Steden for Munke-Bogstaver? Og hvad for Slags Bogstaver der end kan være brugt i de ældre Tider, da holder jeg det for vist, at vi have havt skrevne Love alt fra gammel Tiid af og længe før den Skaanske.

Naar Hvitfeld i Fortalen til Sunonis Skaanske Lov fortæller os, at Canuti Magni, samt Kong Erik Eyegods Forordninger vare til i hans Tiid endda (om dette ellers er den rette Mening af Hvitfelds Ord:) da kan det ey forstaaes om andre end som Skriftlige. Samme Canutus Magnus lod oversætte Kong Edvards Love af Engelsk paa Latin, eftersom Matthæus Westmonast. vidner, og befalede, at de for deres Billigheds Skyld skulle i Agt tages i Dannemark, saavelsom i Engeland. Altsaa maa de have været skrevne. Svend Aagesen siger pag. 87, at Harald Hein var den første, som lod Love skrive paa det Sted, hvor Kongerne bleve valgte eller hyldede, qvi præscripsit atqve

(z) De første forekomme i den 3die, 4de, 5te, og 6te Bog, og dem er det uden Tvivl, som Ole Worm selv melder om i Fortalen til Duplex Series Regum Daniæ; De sidste derimod, jeg veed ikke paa hvad Maade, ere komne til siden Ole Worms Tid. Det er at beklage, at vi derved maae savne Kong Knuds Forordning om Kone-Jord som har staaet strax efter Kirke-Loven. Denne Forordning er saa at sige kuns et Glimt, der forsvinder i det samme den lader sig see. Thi vi have ikke faaet Lov til at beholde videre af samme, end disse faa Linier:

Sel man sinne kuna iorth minne eller mere tha skal hun ater gialde meth vithnisbyrth tha skal nefna til gothe mæn af laksthing thre men eller fire ok vita hore goth

give rogavit Danis Leges in loco regiæ Electionis. Og endskient Vitterlags-Retten blev først i Kong Knud den 6tes Tid oversat paa Latin, saa vidner dog Svend Aagesen i Fortalen pag. 145, at han har fundet for sig disse Forordninger, som han har oversat, skrevne paa Dansk. At ogsaa ikke allene den Skaanske Kirke-Ret, som blev givet i Kong Valdemars den 1stes Tiid, og i sær har faaet Navn af Skraae, men at ogsaa de ældre Kirke-Love have været skriftlig forfattede, det vidner det anforte Tillæg til den Haandskrift paa Universitetets Bibliotheqve, som siger, at den blev skreven efter de gamle Skraae.

Endelig om end saa er, at den Skaanske Lov er bleven forfattet i Pennen i Kong Valdemar den 1stes Tiid, samled allene af gamle Vedtægter eller mundtlige Befalninger uden mærkelig Tillæg til, eller Forandring i de forrige Love; saa meener jeg dog vist, det ikke kunde skee privata Auctoritate.

Hvem der eftertænker, hvor uvis, og sig selv uliig paa adskillige Tider og Stæder at Sædvane er, og hvor meget derfor det beroer paa Skribentens eget Behag, deels i at vælge det rette almindelige, der bor udgiore en Lov, deels i at forfatte det med rette beqvemme Ord i Pennen, han slutter lettelig, at den Skrivning er en virkelig Lovgivning.

Er sligt derimod skriftligen forfattet efter Kongelig Befalning, saaledes som skeet er med Vitterlags-Retten i Kong Knud den 6tes Tiid, da er det en saa vigtig og priselig Gierning, at den frem for alt, hvad Saxo anforer om Love, fortiente at antegnes; en Velgierning imod Fædernelandet, der kunde hiemle Kong Valdemar det Navn af den Store med vel saa stor Foye, som alle hans Krigs Bedrifter.

§. 10.

Endelig for at ikke forbeholde mig noget som kan være min Sag enten imod, eller med, da bor jeg ikke tie med en vigtig Tvivls Grund, som næsten er

goth hun er ok eftir thera vitnisbyrth, tha skal kun ater gialdes hafer han jorth thæ giæ. - - -

Derpaa kommer den ulykkelige Defect og slaaer en Streg over Resten. Jeg veed ikke, om denne Forordning findes i Sunesens Skaanske Lov paa Latin; han taler intet derom at en saadan Forordning er udgiven af Kong Knud. Dog melder han om den Tilfælde, naar Manden selger Konens Jord i den 5te Bogs 5te Capitel, men meget kortere end i vor Danske Lov-Bøger, om ogsaa det hvad som anføres der, indeholder det samme som Canuti Forordning, derom kan ikke siges noget vist, siden Forordningen in extenso ikke er i Behold.

er ligesaa betydelig imod min Indvending, som denne er imod Hvitfelds Vidnesbyrd. Nemlig denne: At Saxo ligesaa lidet taler om den Skaanske og Siellandske Kirke-Lov, som om de Verdslige, omendskiønt hine, som Lovene selv bevidne, uden Modsigelse maa være skrevne i Valdemari Imi Tid (a).

Skal da Kirke-Lovens Alder ogsaa kaldes i Tvivl, fordi Saxo intet melder om den? Eller kan det være god Undskyldning for Saxo, at hans Hensigt har været ikke at beskrive en Kirke-Historie men ikkun den Verdslige?

Det visseste man kan sige i denne Uvished, er, at vi gaae i Mørke, naar vi gaae tilbage til Alderdommen, og hvem der gaaer i Mørke, han gaaer usikkert.

Var det saa, at man med nogen Grund kunde tvivle, om vi og have faaet Saxogandske heel og holden, eller om ikke noget maaskee kan have manglet i det Mst. hvorefter Mester Christiern Pedersen lod Saxonis Historie trykke til Paris An. 1514, som er Originalen for alle de andre Oplag; da blev denne heele Indvending derved kuldkastet. Mstet. er forgaaet, saa man ingen Leylighed har til at domme noget deraf. Ikkun 2de Pergaments Blade af samme, som vare blevne brugte til at indsye et Foged-Regnskab udi, har man for ungefehr nogle og 70 Aar siden paa Rente-Kammeret faaet i Hænde; hvorom kan sees det Kiøbenhavnske lærde Sælskabs Skrifter 4de D. pag. 287. Da nu ellers Materiernes Sammenhæng i hans trykte Historie, saavidt jeg har mærket, ingen Anledning giver til Mistanke om nogen Mangel, saa faaer man vel lade Saxonis Historie passere for fuldkommen. Thi i Historiske Ting at ville tvivle, uden at have Tvivls Grunde for sig, det er at strække sine Tvivlsmaal for vidt, og at gaae den Historiske Sandhed for nær.

§. II.

Dette er alt, hvad jeg har kundet bringe til Veye for at oplyse den Deel af vores Lov-Historie, som angaaer den Skaanske og Siellandske Lovgivnings-

(a.) Thi den Skaanske Kirke-Lov siges at være sat af Erke-Biskop Eskild og Biskp Absalon, den Siellandske af Erke-Biskp Absalon. Hvad derimod de Chronologiske Kiendetegn anbelanger, der ved Slutningen legges til, som man ikke veed paa hvad Tiid de ere tilsatte, saa kan de heller ikke udgiøre noget skikker Beviis.

De 2 ældste Haandskrifter af den Skaanske Kirke Lov have ingen saadan Underskrift, overalt findes der i Underskrifter af vore gamle Love, saa mange Urigtigheder, at man sielden kan lide paa dem.

Tiid. Jeg har maattet sige meget, for at komme til omsider at sige saa godt som intet. Hvad jeg har vundet ved denne min Undersøgning vil jeg da gierne tilstaae at være gandske lidet imod at udbede mig den milde Dom, at mit Arbeyde derfor ikke maa ansees for gandske unyttigt, vores Haandværk, som legge os efter Videnskaber, fører det saaledes med sig, at vi af lidet maa søge at udbringe noget stort. Det store i Videnskaber, som vores Alder roser sig af, er frembragt paa den Maade, og ingen anden, at man Tiid efter anden ved flittig Efterspgning og Opdagelser i adskillige smaa Dele har bygget paa Videnskaber ligesom Fuglen paa sin Rede. Saaledes bestaaer Fuldkommenhden i Videnskaber og Konster ligesom i den store og lille Verden derudi, at de af meget smaat ere blevne til noget sammenhængende Stort.

Hvad jeg selv i nærværende Sag tor udgive for vist, er ikkun dette, at den almindelige Meening, at Kong Valdemar den 1ste er Forfatter af den Skaanske og Siellandske Lov, ikke staaer saa fast, at jo vigtige Tvivls-Grunde kunde indvendes derimod. Men jeg veed ikke tillige, at sætte noget rettere i Steden, og at afgiøre Sagen med fuldkommen Vished; saa der kan siges om mig i Henseende til nærværende Sag det samme, som den berømte Voltaire siger om de stridige Partier i den Protestantiske Kirke kort efter Reformationen: **De vidste vel hvad de ikke ville, men ikke hvad de ville troe.**

Jeg tor ikke engang med Vished nægte Hvitfelds Sætning, som jeg veed af andres Exempler, hvor usikkert det er, at nægte en Historisk Sandhed, fordi de Grunde, som den maaskee kan være bygget paa, ere os ubevidste. Een lykkelig Hændelse kan maaskee opdage et eeneste Brev eller andet nøyagtigt Bevis, som med eet kan ophæve al Tvivl, og giøre alle mine Konst-Slutninger til intet. Dog meener jeg ikke, det er uden al Nytte, at man i Historien, saavelsom i andre Videnskaber, saa længe Sagen endnu er uvis, giør sig Umag for at søge efter Sandhed og Vished. Det første Trin til Sandhed er at vide hvad man veed, eller ikke veed.

Ville vi være sikkere for Vildfarelser, og føres hen paa rette Vey til Sandhed, da maa vi i sær giøre os Umage for tydelig og fra Grunden af at indsee, om og hvorvidt vi vide noget vist eller ey.

Det er i den Henseende de Verdslige Vise altid have lært, at Begyndelsen til Viisdom er, ikke lettelig at troe. For Resten bliver det Spørsmaal, jeg har forelagt mig selv: Om og Kong Valdemar den 1ste skulle have givet den Skaanske og Siellandske Lov? Endnu et Spørsmaal, som overlades til andre,

dre, der have større Lærdom, Indsigt, Tiid og Kræfter til at udgiøre noget vist, end jeg. En stor Lykke for mig, om herved kunde gives Anledning til at udvide noget mere vore Loves Alder.

Hidindtil har Kong Valdemar den 1stes Tiid været som Giærde og Grændser for vore gamle Love. Naar dette Gierde er rømmet tilside, hvem veed om ikke deres Alder kan faae derved en større Strækning end den, man hidindtil har vidst af at sige?

Det maa være som det være vil, jeg har sagt alt hvad jeg veed i denne Sag at sige, hvorfor det er Tiid, at jeg slutter, og dermed overlader Sagen til Doms.

Den Danske og Norske Handels Historie,

i det XI. Sæculo,

forfattet af PETER FRIDERICH SUHM.

Indholden af dette Værk deler det ligesom af sig selv i 2de Parter, hvoraf den første indbefatter Historien af den Danske Handel, og den anden af den Norske. Begge Rigers Handel fik i dette Sæculo en gandske anden Anseende, end den havde havt i de fremfarne. Den christne Troes fuldkomne Indførsel dæmpede meget af det forrige vilde Væsen, og fornemmelig tilsidst reent afskaffede alt Fribytterie, hvilket foraarsagede, at baade Fremmede kunde da med mere Tryghed besøge disse Riger end tilforn, saa og at Indvaanerne selv maatte legge sig efter fredelige Konster og Haandværker for at erhverve sig Eyendeele, siden den gamle Kilde at erlange Rigdom ved Røven og Plyndren var nu tilstoppet. Jorden dyrkedes nu altsaa mere, Stæder og Bygninger af Anseelse bleve hist og her opførte, og Konster og Videnskaber bleve efterhaanden ved Fremmede indførte, helst ved udenlandske Lærere og Munke, som i Hobetal kom her ind. Da finge disse Riger ogsaa deres første egen Mønt, hvilket om Dannemark i det mindste er upaatvivleligt, og ey heller urimeligt om Norge. Siden Dannemark aldrig har havt Bergværker, og de Norske endda ey vare opfundne, saa maa denne Mønt være slaget deels af de allerede i Forraad værende udenlandske Penge og forarbeydede Metaller, som ved Søe-Roverie vare erhvervede, og deels af de ved Handel og Vandel efterhaanden indkommende. Men endskiønt Handelens Tilstand blev i dette Sæculo bedre end den tilforn havde været, saa var den dog endnu ikkun saa at sige i sin Barndom, thi hverken kunde det vilde og barbariske Væsen reent endda aflegges endnu i dette Sæculo, hvoraf flode mangfoldige indbyrdes Krige, og ey heller tænkte de nye ankomne fremmede Geistlige gemeenligen saa meget paa Landets, som paa deres egen Fordeel, hvortil kom, at den christen Troe, saaledes som den da var beskaffen, overtalte Folk til at lade Rigdommene slæbes ud af Landet til Italien og Rom. Venderne begyndte og i dette Sæculo at blive meget farlige Naboer for Dannemark, og nu at plage det med Søe-Roverie, ligesom det forhen havde plaget andre Lande. Dog naaede dette Onde ey sin Høyde i det 11te Sæculo, som siden i det næstfølgende 12te, for hvilket vi maatte takke de brave, hurtige og tappre Konger, som da sadde paa Thronen. Med alt det gode, som den christen Troe i det verdslige tilføyede vor Norden, saa foranledigede den dog ogsaa noget Ont imod

den

den i følgende 2de Poster; først ved at opfylde den med utallige Klostere, hvorved baade Menneskenes Formerelse blev standset, og Landene bebyrdede med mange meest arbeidsløse Folk, som de øvrige flittige Borgere maatte føde: Dette var et væsentligt og virkeligt Onde, som siden hvert Sæculum igiennem tog alt mere og mere til; og dernæst ved at indføre mangfoldige overflødige Hellige og Festdage, paa hvilke ikke maatte arbeydes: dette var vel i sig selv et Onde, men forværrede dog ey synderlig Landets Tilstand, saasom Indvaanerne tilforn, imedens de vare Hedninger, havde overalt ikkun arbeydet lidet, og gemeenligen foretaget sig skadelige Ting. Tilligemed Handel, Politesse, Konster, Videnskaber og Lærdom blev og indført en begvemmeligere, artigere og tilligemed kostbarere Levemaade, hvilket ey kan anderledes være, og som stedse er en nødvendig Følge af de første. Jeg tvivler ey paa, at jo mange paa de Tider, der endnu vare vandte til den gamle grove og barbariske Levemaade, have skreget sig hæse imod disse nye Forandringer, og kaldet dem overdaadige, ey betænkende, at Overdaad vel er en virkelig Last, men vanskelig derhos at fastsætte, og at det som er Overdaad hos een Person i Særdeleshed, ey er det hos et heelt Selskab, en heel Stat, et heelt Folk. Anordninger imod Overdaad, og Opmuntringer til Tarvelighed maa derfor frem for alle andre Love best overveyes; thi enten bringes de aldrig til Virkelighed, fordi de i sig selv ere umuelige, og befordre altsaa Foragt og liden Ærbødighed for Lovene, den største Uheld, som kan møde en Stat, eller de og, om de komme til Virkelighed, qvæle al Flid, al Emulation, alt Haab, al Opmuntring, al Handel, og indføre Frygt, Mistillid, grove Sæder og Barbarie, følgelig, om de giøre noget Got, dog tilføye tusinde Gange mere Ont. Japan er herpaa et øyensynligt Beviis. Overalt efter mine ringe Tanker bør, som i alle Anordninger, saa i Særdeleshed i dem mod Overdaad, de menniskelige Passioner aldrig forglemmes, saasom de dog aldrig kan udryddes, og mange Ting maa for deres Skyld modereres, ja reent forbigaaes. Dersom de, der sadde i det 11te Sæculo ved Roret, havde havt saa farlige Tanker om Overdaad, da havde vi endnu været ligesaa vilde og barbariske, som i Othins Tid. Sandt nok, vi havde ey gaaet med Silke og Floyel, vi havde ey drukket udenlandske Vine, og vi havde maaskee derfor og været befriede fra visse Sygdomme, men mon noget fornuftigt Menneske vilde dog vel heller udvælge sig at have da levet i den Tilstand, som da var, end at leve i disse Tider? Skulde nogen være saa forelsket i Antiqviteter, at han udvalgte den første Levemaade, da kan man ikkun bede ham at reyse til Cannibalerne og Calmuckerne, hvor han endnu kan finde sin Fornøyelse. Det er langt fra, at jeg hermed agter at forsvare virkelig Overdaad: ney jeg vil ikkun sige saa meget, at det, som er Overdaad paa et Sted, een Tid, hos een Person, ey er det paa, og hos en anden, at der er stor Forskiel imellem offentlig og priva-

te Overdaad, og endelig at det iblant er bedre at see igiennem Fingre med nogen endog virkelig Overdaad, for ey at giøre ont værre, eller og at qvæle meget godt, for at dæmpe noget ondt.

Men nu at komme til Tingene i sig selv, da agter jeg først at handle om den Danske Handel, og det efter den Orden, som Kongerne have regieret i. Kong Svend levede en Stund hen i dette Sæculo og døde ey før 1014. I al denne Tid var han meest ude af Landet, og førte Krig i England, hvor han giorde sig navnkundig ved Mord og Brand. Derfor fik han ey heller Tid til at tænke meget paa sit eget Riges Forbedring, ey heller paa den Christne Troes Udbredelse, endskiønt han selv skulde være en Christen, helst imod Slutningen af hans Regiering; thi udi Begyndelsen var han meer Hedning end Christen, og var det vel da, at han som Saxo beretter l. 14. p. 321. forærede et Bæger af kostelig Arbeyde til den Rygiske Afgud Svantevit. Men omendskiønt han siden antog den Christne Troe, saa fik han dog hverken megen Tid til for de idelige Krige at tænke snart paa dens Udbredelse, ey heller synes han som og de fleste andre Nordiske Konger at have forfulgt nogen for Religionen, hvorudi han efter mine Tanker viste meer Christendom end hans ellers saa høyt prisede Fader, endskiønt politiske Aarsager vel meest have drevet ham hertil. Det er derfor ey at undre paa, om de Danske Krigshære, som i hans Tid ginge ud af Landet, bestode efter den Aqvitaniske Kronikes Fragments Vidnesbyrd hos *Duchesne* Hist. Franc. script. T. 4. p. 82. deels af Christne og deels af Hedninger, som vare saavel forligte sammen, at de tilhobe rovede i andre og Christne Lande, og der udøvede utrolige Grusomheder, saasom de Danskes Christendom da bestod fast allene i Navnet og i Daaben. Den Engelske Historieskriver Joannes Rossus ex edit. *Hearnii* p. 103. beskriver dem derfor saaledes: "De Danske Krigs„ hære, naar de ey holdes i Orene af deres Anførere, ere for Slaget meget til„ bøyelige til at plyndre, og tage let Flugten i Slag: I Fred ere de stærke „ Drankere. De vare grumme Hedninger, voldtoge Fruentimret, dræbte „ Mandkiønnet, opaade og opdrukke alt hvad som kunde ædes og drikkes, forte „ bort med sig alle bevægelige Ting, og ved deres Bortgang opbrændte Husene „ med alt det overblevne. Alle Engelske forbandede dem derfor, og intet uden „ Flugten kunde redde dem fra deres Grumhed." Saavidt Rossus, som vel i Grunden haver Ret, saasom denne Beskrivelse meget vel passer sig paa alle Folk, saa længe de ere Barbarer, endskiønt han vel er gaaet noget for vidt i sin Iver imod sine Landsmænds Fiender. Af saadan Indvaanernes Naturel, og af Kongens idelige Krige kan man let slutte, at Handelen da ey kunde giøre nogen synderlig Fremgang. Dog finder jeg i Bartholins Ant. Dan. l. 3. c. 4. p. 695. og Torfæi Hist. Norv. part. 3. l. 2. app. c. 1. p. 157. at Kong Svend særdeles

yn-

yndede en Kiøbmand ved Navn Hroar, først kaldet den Heimske: den Daarlige, men siden den Hygne: den Kloge. Han forøgede og Indvaanernes Tal i Roeskilde, og udvidede Stadens Grændser efter Saxonis Beretning l. 2. p. 27. Dronning Emmæ Encomiast. i Duchesnes Normanniske Scriptores p. 167. taler og om Hellig-Trefoldigheds Kloster i Roeskilde, og siger at Kong Svend blev der begravet. Herved maae forstaaes Hellig-Trefoldigheds Kirke, som da ikkun var af Træ, og siden blev kaldet St. Lucii Kirke. Maaskee nogle faa Munke af St. Benedicti Orden, som da var fast den eeneste i Christenheden, haver opholdt sig ved den, og forrettet Gudstieneften der, og Skribenten derfor kalder den et Kloster, da den dog egentlig kun var en Kirke, og de rette Klostere vel endda neppe vare indførte i Dannemark, endskiønt Saxo l. 10. p. 189 og 191 synes saavel at tale om Klosteres som Kirkers Stiftelser i denne Konges Tid, men paa saa mørk en Maade, at man for lutter Zirlighed ey kan udfinde hvad han vil sige. Paa forstbenævnte Sted taler han og om den første Biisp i Roeskilde Gerbrand, som om han havde levet i Svends Tid. Men jeg holder mig herudi snarere til Adamum Bremensem, som beretter, at han først blev indsat i hans Sons Knuds Tid af den Engelske Erkebisp Ethelnoth, da Umvanus var Erkebisp i Bremen. Men hermed maa være som det vil, saa er dette dog vist, at Roeskilde tog meget til under Kong Svends Regiering, og blev den fornemmeste Stad i Dannemark, endskiønt ey Kongernes Residence, som den aldrig var, thi i de midlere Tider havde de fleste Christne Konger ingen vis Residence, men reyste bestandigen om i deres Lande, og var Christopher af Beyeren den første som tog en fast Residence, og det i Kiøbenhavn. P. 190. vidner Saxo at Indvaanerne i Lund begyndte at bygge en Kirke. Efter al Anseende har den kun været af Træ, som alle saadanne Bygninger vare i Førstningen her i Landet. Saxo nævner ey her med et eeneste Ord, at Kongen hialp noget til denne Bygning. Imidlertid forsikre dog Pontanus i den Danske Chorographie p. 694, Pontoppidan i sin Kirke-Historie T. 1. p. 168, og Tuneld i Indledningen af Geographien øfwer Swerige, p. 232, at Kong Svend bygde St. Laurentii Kirke i Lund, hvilket og for saa vidt er rigtigt, naar ved disse Ord allene forstaaes at den blev bygt under hans Regiering. Jellinger-Kirke i Jylland skal og som Pontoppidan beretter i Marm Dan. T. 2. p. 79. være bygt af denne Konge; Dog det er kun en gammel Sagn, som ventelig er kommet deraf, at hans Farfader Gorm og Farmoder Thyra ligge der paa Kirkegaarden begravne. Større Vished har man ey heller om, at den Stad Svendborg i Fyen er bygget af ham. Navnet, som allene haver dertil givet Anledning, beviser ligesaasnart, at den er bygget af Kong Svend Estrithson, hvis vise og gode Regimente giver og denne Formodning mere Vægt. Imidlertid haver Heldvaderus, hvis Inscription i Svendborgs Kirke om denne Sag Pontop-

pidan

pidan anfører Marm. Dan. T. 1. p. 233, uden Betænkning udgivet denne Konge for Svendborgs Stifter. Dog Heldvaderus var en mere flittig end god Skribent. Den lærde Keder haver i sit smukke Skrift; Numi aliqvot diversi ex argento, ladet stikke en Mynt, som han p. 56. henfører til denne Konge. Men endskiønt Skriften derpaa viser, at den er af en Dansk Konge ved Navn Svend, saa igiendriver dog *J. Laurentzen* i Museo regio denne Keders Meening med gode Grunde, og viser, at den langt rimeligere er af Svend Estrithsön. Vel anfører *Bircherod* i Spec. Ant. rei mon. Dan. p. 32. en anden Mynt, som han efter mit Tykke ey ubilligen henfører til denne Kong Svend. Men da han selv tilstaaer at den er slaget i England, saa beviser denne Mynt intet imod den almindelige Meening, at Knud den Store haver først ladet slaae Penge i Danmark. Imidlertid haver her dog maattet være en temmelig Overflodighed, om ey af Indenlandsk, saa dog af Udenlandsk Mønt i Kong Svends Tid, saasom han tvang de Engelske til at give sig anseelige Penge-Summer for at blive befriede fra hans Overmagt. Vel vidner Sprottus p. 109. at de allene gave ham første gang 1000 Pund, anden gang 2000, tredie gang 3000, og fierde gang 4000, og Ditmarus i Leibnitzes Brunsvigske Scriptores T. 1. p. 409. kun i Almindelighed, at de Engelske maatte aarligen give de Danske Skat; men ældre og anseeligere Engelske Skribenter selv tale af en anden Tone, som den Saxiske Kronike p. 126. under det Aar 991. at de Danske da finge de første Penge af de Engelske nevnlig 10000 Pund efter Erkebisp Siricii Raad. p. 128 Aar 994. da finge de atter 16000 Pund foruden Proviant, p. 132. Aar 1002, bekom de 24000; p. 136. Aar 1006. blev den heie Danske Krigshær underholdt paa Engelsk Bekostning, og Aaret efter bekom den 30000 Pund; p. 138, Aar 1009 maatte Byen Canterbury allene give dem 3000 Pund; og p. 140, Aar 1011. blev dem paa ny lovet Skat og Underholdning, som og p. 142. Aar 1012. blev dem udbetalt med 8000 pd. Med denne Fortegnelse komme alle andre Engelske Skribenter noye overeens, navnlig Mathæus af Westmynster pag. 195, 196, 198 og 199; Florentius Wigornienſis p. 609-614, i de 5 Skribenter efter Bæda; Wilhelmus Malmesburienſis pag. 62. som der meget laster Erkebisp Siricii Raad, og siger ey ubilligen, at det kun tiened til at forøge de Danskes Begierlighed, p. 63 og 69; Henrik af Huntindon p. 357, som kalder Siricii Raad infauſtum, og hvis Vidnesbyrd er saa meget mere vigtigt, som hans Ord tydeligen vise, at det er udskrevet af en gammel Kronike, hvis Forfatter haver levet i i Svends og Ethelreds Tider, pag. 360 og 361; og Roger af Houeden pag. 428-432, iblant de 10 Skribenter, Simeon Dunelmenſis pag. 162. 164. 166. 167. 168. og 169; Radulfus de Diceto p. 461. 462 og 464; J. Bromton p. 879, som vidner, at England blev tilsidst udtømmet for Penge, pag. 887 og 891; og Gervaſius pag. 1648; i Galei ſcriptores Ingulphus p. 55,

som

som siger at Noden gik saa vidt, at Klosterne maatte og give ud til disse Skatter, ja at endog de hellige Kar, Kalke og Helgenes Skrine bleve borttagne og berøvede for at stille de Danske tilfreds p. 56; J. Rosus p. 101. at den Skat som derfor blev lagt paa England kaldtes Danageld, og at af hver Hyde eller Tonde Hartkorn efter vort Maal (endskiønt der i sig selv er i Henseende til Qvantitæten stor Forskiel imellem disse tvende Beregninger, men begge betyde et vist Stykke Jord i Skatte-Beregningerne) maatte da i hele England gives tre Pens; og Aluredus Beverlasensis p. 114, som regner alle disse Skatter sammen, og faaer ud en Summa af 134000 Pund; men da regner han den sidste Skat for 48000 Pund, som og de fleste giøre, og er det ogsaa langt rimeligere, end at den kun beløb sig til 8000 Pund; thi man seer af de andre Skatter, at de Danskes Fordringer alt stege høyere og høyere. En stor Deel af disse Penge ere vel blevne fortærede i England, men endeel ere dog ventelig spadserede over Havet til Dannemark, og ere der i Fremtiden blevne omsmeltede og omgiorde til Dansk Mønt, efterat vort Folk havde faaet sin egen Mønt. Den lærde *Spelman* i Glossario Archaiologico i det Ord Libra lærer os, at et Angel-Saxisk Pund indeholdt 48 Skillinger, og hver Skilling igien fem Penge; Og som alle Penge i de Dage bestode af purt Sølv, saa var det let efter Vægten at komme til eet Pund, som i sig selv kun var en indbildt Mønt. Det var ellers ey allene Sølv, som de Danskes Fingre kloede efter; ney, de forstode sig og paa Guld, og paastode til Løsning af Erkebisp Elpheg 60 Talenter Guld, hver Talent beregnet til 50 Punds Vægt, som du Fresne vidner i det Ord Talentum i hans fortreflige Glossario mediæ & infimæ latinitatis; Og da den gode Erkebisp ey vilde forstaae sig herpaa, bleve de saa forbittrede, at de dræbte ham. Til Søes vare de Danske mægtige i denne Konges Tid, og giør Dronning Emmæ. Encomiast. p. 166. følgende prægtige Beskrivelse over hans Flode: Stavnerne vare høye, Snablerne beklædte med Kobber, foran saaes forgyldte Løver, i Masterne Fugle og Drager. Der vare og forgyldte og forsølvede Mænds Billeder, Tyre forestillede, ligesom de vilde stange, og Delphiner støbte af Electro, ja mange andre ubekiendte Dyr udgravede; Siderne af Skibene vare herligen malede, forsølvede og forgyldte. Men Stavnerne af det Skib, som Kongen var paa, skinnede frem for dem alle. Da de lagde ud af Havnene i utallig Mængde, sloge de alle Bølgerne paa eengang med deres Aarer. Saa prægtig og poetisk afmaler denne Skribent Kong Svends sidste Tog til England, som skeede 1013. Men i hvor stor Ære end denne Konge, og end mere hans Efterfølger indlagde sig i disse Engelske Krige i Henseende til Stridbarhed, i hvor mange Penge end de Danske tillagde sig i England, ja i hvor kosteligt det end synes, at England maatte tage imod en Dansk Konges

Herskab, saa tvivler jeg dog paa, at Dannemark havde nogen virkelig Nytte af alt dette; Thi som England er i sig selv et bedre Land end Dannemark, og Forskiellen var i de Tider endda langt større end nu, saasom Landet og Indvaanerne i England havde da allerede været cultiverede, og Dannemark derimod var endda begroet med Barbarie, saa forlode de Danske i Hobetal deres eget Land for at nedsætte sig i England, hvor de giftede sig med Engelske Fruentimmer. Dette er een af de fornemste Aarsager hvi Dannemark, som havde synteſt saa stærk i Svends og Knuds Tider, maatte noget efter den sidstes Død give sig under Kongen af Norge, og kunde i lang Tid med Møye imodstaae de Norskes Vaabener. Overalt er dette den sædvanlige Frugt og Følge af langvarige og blodige Krige, i hvor lykkeligen de end føres. At de Danske nedsatte sig i England, vidne følgende gamle Skribenter: Ditmarus p. 409: Den Saxiske Kronike p. 433. Aar. 1002. hvor den taler om det store og svigefulde Blodbad, som de Engelske giorde paa de Danske; Mathæus af Westmynster p. 199 og 200; Florentius Vigornienſis p. 609. under Aar 993, p. 611 Aar 1002, og p. 614 Aar 1012, som der beretter, at endog 45 Danske Skibe sloge sig til de Engelskes Partie, og lovede at beskytte dem imod deres egne Landsmænd, naar de finge Føde og Klæder for det. Wallingford ap. *Galeum* T. 3. p. 547, at de Danske boede i England siden Kong Adelstens Tid, som var deres Velynder, og at de besadde de beste Egne; Kongerne brugte dem stedse i deres Krige, og maatte hvert Huus, som det formaaede, forsyne een Dansk med Victualier, herover tog deres Antal til Dag for Dag, og dersom nogen af dem enten ved Sygdom, Alderdom eller anden Aarsag gik af, saa fik de strax friske Folk fra deres Fæderneland, hvilke havde den skionneste Leylighed at sætte i Land i Øst-Angeln, baade for Stædets Nærheds Skyld, saa og for de gode og beqvæmme Havne, som der findes. Hver Dag kiemte de deres Haar efter en gammel Skik iblant dem, om Søndagene ginge de i Bad, og forandrede ofte Dragt, søgende paa alle Maader at pynte sig ud. De vare meget for at indsmigre sig hos de Engelske Koner og Jomfruer, og var dette een af de fornemste Aarsager, hvi Englænderne fore saa grusomme afsted med dem i det store Blodbad, og skaanede ey engang deres egne Fruentimmer, som vare giftede med dem, eller og havde avlet Børn med dem; ja slaaende end og Børnene ihiel, og p. 548. at mangfoldige Danske boede i York, hvis Sprog derfor og nærmede sig de Danskes Tunge; Joannes Rossus p. 101 og 102. at Kong Edgar fornemmelig tillod de Danske at nedsætte sig i England, saa at der neppe fandtes en Flek hvor de jo boede, til de Engelskes store Skade, saasom de som stærke Drankere og lærte dem at drikke; Thomas de Walsingham p. 427. i Camdeni Anglicis og Wilhelmus Gemmeticenſis p. 635. i samme Samling

ling vidne, at de Danske boede overalt i England, da det store Blodbad skeede paa dem.

I Svends Sons og Efterfølgers Knuds Tid opnaaede Dannemark den høyeste Spidse af Magt, som det nogensinde haver besiddet, ved Undertvingelsen baade af England og Norge. Derfor leed og Indvaanernes Sæder og Opførsel tilligemed Handel og Vandel større Forandring i hans Tid end i nogen af hans Formænds, hvilke Ting vi nu efter Aarenes Følge ville betragte. Den Flode hvormed han Aar 1016. drog til England for at undertvinge det, udgiver Adamus Bremensis p. 26. for at have bestaaet af 1000 Skibe, Ditmarus Biskop af Merseburg p. 410. af 340, og Dronning Emmæ Encomiast. p. 168 af 200. Denne sidstes Beretning fortiener meest Troværdighed, baade fordi han levede paa samme Tid, i et nær hosliggende Land navnlig Flandern, og selv havde seet Kong Knud og hans Dronning Emma, saa og fordi man gemeenlig gaaer den sikkerste Vey naar man udvælger det mindste Tal, hvad enten der tales om Krigshærers, Floders, Penge-Summers Størrelse, eller om usædvanlig Alder af Mennesker, og andre saadanne Ting. Bemeldte sidste Scribent vidner ellers og, at disse Skibe vare ladde med saadan Mængde Vaaben og Skiolde, at det var næsten utroeligt, at Skibs-Snablerne vare udzirede med Menneskers, Løvers, Dragers, Tyrers Billeder af Guld, Sølv og Metal, og at der paa den hele Flode ey fandtes nogen Træl, frigiven, eller formedelst Alderdom uduelig til Krigen. Ditmarus paa ovennævnte Sted vidner, at hvert Skib var besat med 80 Mand, hvilket viser at den hele Danske Krigshær haver, dersom man legger det Tall 200 til Grund, bestaaet af 1600 Mand. Endskiønt Knud mod Slutningen af samme Aar 1016. og Begyndelsen af 1017 saae sig eene og rolig Besidder af England, saa sendte han dog ey sin Danske Flode bort fra sig til Dannemark før 1018, da han kun beholdte 40 Skibe hos sig. Dog maatte Englænderne først give den som en Tære-Penge 72000 Pund, og Staden Londen desuden 11000 Pund. Dette beretttr den Saxiske Kronike p. 151. Naar man betænker de anseelige Penge-Summer, som de Danske i Svends og Knuds Regieringer trak ud af England, saa er det ey at undre paa, at man i de nyere Tider haver paa adskillige Steder her i Landet, helst i Jylland, fundet i Jorden mange Engelske Penge slagne af Ethelred og Knud.

Efterat Knud nu rolig besad den Engelske Throne, saa giorde han sig ligesaa megen Flid for at holde Landet sikkert, som tilforn at giøre det usikkert. Særdeles lagde han stor vind paa at afskaffe alt Fribytterie, og derfor lod dræbe Soe-Rovere paa 30 Skibe; v. Ditm. Mers. p. 420. Aar 1019. giorde han et

lykkeligt Tog mod Venderne efter al Anseende for det Søe-roverie, hvormed de da allerede begyndte at plage Dannemark, see H. Hunt. p. 364. hvor grove de Danskes Sæder have da end været, og hvor lidet Christendommen havde giort Fremgang iblant dem, kan sees af det Wilhelm af Malmesbury forteller p. 82. at Kong Knuds Søster, som var gift med Hertug Godwin, ey undsaae sig ved at kiøbe Slaver og Slavinder i England, helst smukke af det sidste Kiøn, og at sende dem til Dannemark til Forhandling og til et uanstændigt Brug. Derimod kan man ey andet end høyligen bifalde Kong Knuds egen Opførsel, som paa alle optænkelige Maader søgte at udslukke det Had, som næsten var indgroet imellem de Engelske og Danske. Til den Ende giorde han ingen Forskiel imellem dem, men holdt dem alle paa een Fod og gav dem lige Rang i Værtskab, i sit Raad og i Trefning. Ligeledes lod han overalt i England, hvor der havde været Trefninger imellem de Engelske og Danske, bygge anseelige Kirker og Klostere, og beskikkede der Siele-Messer for de Afdøde. De Klostere som enten han eller hans Fader havde ødelagt, lod han igien opbygge, M. West. p. 206. Rog. d. Hov. p. 437. Og som de Engelske vare da ey allene mere polerte end de Danske, men endog langt mere befæstede i den Christne Troe, saasom den længe havde blomstret iblant dem, da den endda ikkun var ny og svag iblant de Sidste, saa lod Knud indvie af den Engelske Erkebisp Æthelnoth adskillige til Bisper, og som det synes meest indfødte Engelske, navnlig Bernard til Bisp i Skaane, Gerbrand i Sielland i Roeskilde, og Reiner i Fyen i Odense, paa hvilke Steder der tilforn ey havde været Bisper, see Ad. Br. p. 27. Udi hvilket Aar dette egentlig er skeet, vides ikke, dog maa det være skeet for 1029, saasom Adamus vidner, at det gik for sig imedens Umvanus var Erkebisk i Bremen, og han døde i bemeldte Aar. Mathæus af Westmynster p. 207. beretter, at Knud lod Aar 1022. oversætte de forrige Engelske Love af Angel-Saxisk paa Latin, og befale at de skulde efterleves baade i England og i Dannemark; dog tvivler jeg høylig om, at denne Beretning er rigtig hvad det sidste Rige angaaer, i det mindste for saa vidt de politiske Love anbelanger; dog meener Pontoppidan i sin Kirke-Historie T. 1. p. 172. at det vel er mueligt, at den Kirke-Lov som Knud selv udgav i England ogsaa haver gieldet i Dannemark, siden han var saa omhyggelig for Religionens Forfremmelse der, og man dog ey ellers finder nogen særdeles Kirke-Lov givet af ham for det Danske Rige, hvilken dog er saa nødvendigt og væsentligt et Stykke, helst i en Religions første Plantning. Omtrent 1026. er den Sammenkomst gaaet for sig i Hamborg imellem Kong Knud, den Bremiske Erkebisp Umwan, Bernhard Hertug af Saxen, og de Slaviske Forster Udo og Sederic, hvorom Adamus p. 28. taler, og hvoraf Hvitfeldt i sin Bispe-Krønike p. 9. haver taget Anledning

ning til at udgive den for det første National Concilium, og at sammenblande det med et andet, som holdtes siden i Slesvig. Men endskiønt man ey har Aarsag at tvivle paa, at jo Kong Knud og Erkebispen have denne gang afgiort meget henhørende til Religionens Fremvext i Dannemark, saa seer jeg dog ey, at man egentlig kan kalde det et Concilium. 1027. drog Knud til Rom, og lod overalt helst i Kirker og Klostere, saa og hos Fattige og Syge store Tegn efter sig til Gavmildhed, hvortil det Rige Englands Penge gav ham god Eone. Denne Reyse haver ellers mere end noget andet giort ham bekiendt og berømmelig Udenlands. Af hans eget Brev hos Ingulph p. 59. sees, at han da og erhvervede af Keyser Conrad, Kong Rudolph i Burgundien og andre Førster, for alle sine Undersaatter saavel Danske som Engelske baade Kiøbmænd og Pillegrimme Frihed til sikkre uden Ophold og Afgifter at drage igiennem deres Lande til Rom frem og tilbage. Endskiønt det nu vel er venteligt at de fleste Pilegrime og særdeles Kiøbmænd have til den Tid været snarere Engelske end Danske, saa viser dog dette denne store Konges Omhyggelighed endog for Handelens Opkomst hos os. Til hvilken Ende han og, som Knytlinga Saga beretter p. 30. stiftede et Giestgiver-Huus, ventelig i Rom, hvor alle Danske om Natten kunde faae Herberg. I Anledning af den Norske Krig, som efter min Tids Regning udbrød 1030, beretter Heimskringla T. 1. p. 674. at Kong Knud lod legge Beslag paa alle Kiøbmands-Skibe, som da laae i England, paa det ingen af dem skulde røbe hans Krigs Udrustninger. Heraf maa man slutte at der da haver været temmelig Skibsfart imellem Dannemark og England, hvilket det Danske Folkes store Lyst til Søen, og begge Rigers Forening under eet Hoved, gior saa meget mere troligt; p. 675. fortælles, at det Skib, som Kongen selv var paa, kaldtes Dragen, fordi det havde et forgyldt Drage-Hoved for an, og at der vare paa det 60 Rader Bænke, saa og at Hagen Jarl var paa lige saadan en Drage, som dog kun havde 40 Rader Bænke. Seylene paa begge disse Skibe vare blaae, røde og grønne. Alle Skibene vare smukt malede over Vandgangen. Den Ugierning, som Kong Knud ey længe efter bedrev paa sin Svoger Ulv Jarl, i det han lod ham ihielslaae i St. Lucii Kirke i Roeskilde, blev ellers en af de fornemste Aarsager til denne Stads Opkomst, saasom Kongen for at stille Munkene tilfreds, og forsone denne Synd, gav til Kirken et Herred, H. K. T. 1. p. 688, eller som Saxo vidner, p. 196. to Herreder. I det Aar 1031. drog Knud, som der berettes i Heimskringla T. 1. p. 707, med en Flode af 1200 Skibe til Norge for at undertvinge det. Dersom man nu vil regne, at der kun have været 50 Mand paa hvert Skib, saa har hans Krigshær dog belobet sig til 60000 Mænd, hvilke dog ey alle vare fra Dannemark, men mange og fra England, ja endog Norge. Siden Kong Knud herskede over to Riger, saa er

det ey at undre paa, om der var, som Snorre Sturlesön skriver T. 1. p. 612, større Pragt og Herlighed at see ved hans Hof end ved nogen anden Konges, saa og at han forærede mere bort end nogen anden Konge. Han var derfor og i Stand til efter Saxonis Beretning p. 201. at opbygge paa sin egen Bekostning Boliger for Præster paa mange Stæder, saa og Klostere, og at forøge Munkenes Tal, og udbrede Troen. Endskiønt nu Saxo vel ey siger, at han giorde dette i Dannemark, saa er det dog meget rimeligt, at han ligesaavel herudi haver sørget for Dannemark, som for England, allerhelst siden man fra hans Tid af finder den Christne Tro at have været i Flor og herskende hos os. Ja han besørgede ey allene den Christne Troes Udbredelse i sine egne Riger, men endog i andres, som Svend Aagesen vidner p. 84, at han førte mange Præster og Bisper med sig fra England, hvoraf han lod nogle blive i Dannemark, og sendte andre til Sverrig, Gothland, Norge og Island, hvor de førde mange Siæle til Christum. Men i hvor megen Umag han end giorde sig for at stadfæste den Christne Troe i Dannemark, saa maa der dog endda have været mange Hedninger tilbage, saasom Aarbøgerne af Hildesheim hos *Leibnitz* i Script. Brunsv. T. 1. p. 727. bevidne, at den Christne Troe stod Fare efter hans Død. Det var ey allene ved Religionen at han søgte at polere sine Landsmænds grove Sæder, men og med at opmuntre og beskytte lærde Folk, særdeles Poeter, saaledes forærede han den Islænder Thoraran Loftunga 50 Mark Sølv, H. K. T. 1. p. 712, Sigvatur en halv Mark Guld, og Bersa Skalld Torfusön tvende Guldringe, der veyede een Mark, og et skarpt Sværd beslaaet med Guld, see Knytlinga s. p. 34. Munkenes første Indførsel i Dannemark, som Erici Pomerani Kronike p. 268 tilskriver ham, maa og efter den Tids Tænkemaade regnes for en Forbedring af Landets Tilstand. Saa meget har man endelig at takke dem for, saavel her som i andre Lande, at uden dem vilde vor Historie være end mørkere og uvissere end den er. I hans Tid berigede og den yngre Othincar Bisp i Ribe Bispe-Stolen der saaledes, at den næsten kan siges at være stiftet af hans Midler, og eyede han den tredie Deel af Vendsyssel, v. Ad. Br. p. 23 og 26. Ved at lade slaae Mønt i Dannemark forandrede endelig denne Konge meget den gamle Maade at handle paa, og kan man ey tage i Tvivl, at jo enhver af vore Konger haver siden ladet mønte Penge, endskiønt vi nu ey kan fremvise Penge af dem alle. Vel haver jeg i Kong Knuds Levnets-Beskrivelse p. 115. sagt at det nok kan være rimeligt, at han har ladet slaae Penge i Dannemark, men at man dog ey kan være aldeles vis derpaa, saasom alle de Penge, der endnu ere tilovers af ham, enten aabenbare ere slagne i England, eller dog ey med nogen Vished kan henføres til Dannemark. Hertil meente jeg at have tilstrækkelig Grund, eftersom alle hans Mønter hos Fountaine, Spelman

man in vita Ælfredi, Jacobæum og Laurentzen, Bircherodium, Mulenium ere af den Beskaffenhed. Men hvor vanskeligt det er at fastsætte noget i gamle Historske Ting, haver jeg og udi denne Post erfaret; Thi jeg haver siden udi den fortreflige og lærde Svenske Antiqvari *Nicolai Kederi* smukke Skrift, kaldet Numus aureus antiqvus Othinum exhibens p. 70. fundet følgende Mønt, som upaatvivlelig er slaget i Dannemark; Paa den eene Side staaer Kongens Hoved med Krone og Omskrift: *Knut Rex Daenor.* og paa den anden et Kors med Omskrift: *Godwine M. O.* Nu kunde vel nogen sige og indvende, at denne Mønt ey er af Canuto Magno, men af Canuto Sancto, af hvilken vi have andre og flere upaatvivlelige Monter; Men da denne Penge tilligemed flere Danske ere funden i Jorden i Sverrige, og deriblant een med saadan Omskrift paa den eene Side: *Harthecnut,* og paa den anden: *Outhencar on L.*, og denne Harthecnut var Kong Knuds Søn og Efterfølger, og Navnet Othincar, som er Dansk, synes at vise at denne Penge er slaaet i Dannemark, saa er det meget rimeligt, at den anden Penge er snarere hans Faders end St. Knuds, som levede længe efter, allerhelst man og tilforn haver ey heller af Hardeknud havt andre end Engelske Penge, da dog denne synes at være slaget i Dannemark. Jeg anseer nu derfor det af mig herom skrevne i Kong Knuds Historie for urigtigt, og holder for vist, at vi have Mønt af ham slaget i Dannemark. At Kong Knud haver holdt et stort og talrigt Hof, det kan best sees af den bestandige Garde eller staaende Milice, som han holdt, og som efter Svend Aagesens Beretning p. 151 og 152. bestod af 3000 Mænd, hvoriblant vare mange der ginge med forgyldte Øxer, og med forgyldte Haandgreb paa Sværdene, hvilke Kongen og derfor forundte særdeles Fortrin frem for de andre. Derover bestod og denne Garde kaldet Thinglith meest af fornemme og ansеelige Folk, saasom Armod udelukte Fattige og Ringe derfra. Til denne Garde sigter vel og Saxo naar han p. 196. beretter, at Kong Knud reyste om i sine Riger med 60 Skibe, hvoraf hvert var besat med 100 Mænd. For at holde Orden og Skik i denne Garde, var det, at Kongen udgav sin saa kaldte Witherlags-Ret eller Gaards-Ret, som endnu er til paa det gamle Sprog, og som Svend Aagesen siden oversatte paa Latin, hvilken Version og er i Behold. Og er dette den ældste Danske Lov, som vi med nogen Vished vide af at sige, saa at Norge herudi haver i Kong Hagen Adelsteens Love et Fortrin af næsten 100 Aar. Denne Lov stod ved Magt lige indtil Kong Nicolai Tid, da den kom af Brug, efterat den havde varet saa nær i 100 Aar. Tvende Siellandsfarere, Oppe den Vise, og hans Søn Eskild vare de Fornemmeste, som Kong Knud efter Svend Aagesens Sigende p. 157. fornemmelig betienede sig af til denne Lovs Forfattelse, og som han brugte som Secretairer, Og omendskiønt

denne

denne Garde bestod af Folk der vare af mange adskillige Lande, saa maatte de dog alle rette sig efter een Lov og Orden. De mærkeligste Poster i denne Lov ere, at p. 160. indfores en Slags Rang, saa at hver skulde tage Sæde enten efter den Tid han havde været i Tieneste, eller og efter sine udviste Mandoms Bedrifter, saa og forordnes, at Beviser skulde fores ved tvende Vidner, og at de for visse Forseelser skulde sidde nederst, og enhver have Frihed til at kaste Been paa dem p. 161, og de ogsaa spise og drikke af egen Potte og Beger, og ey fælleds med de andre p. 162, at Aaret herefter skulde begynde fra Christi Omskiærelses Dag p. 166, at alle Trætter skulde afgiores i Huskarlestevne, det er i Samling af Kongen og hans Mænd, og dommes efter to eedelige Vidners Udsagn p. 168, hvoraf følger at Tvekamp da blev afskaffet; Dog maa vel i agtrages, at denne Lov ey strakte sig videre end til Garden, thi paa eengang at afskaffe den hele Almuens vilde Væsen, det var noget som overgik Kong Knuds og Enhvers Kræfter; at Trætter om Eyendele og Rum, skulde afgiores ved 6 Mænds Eed af samme Fierding som den Anklagede boede i, men mindre Ting ved tvende Mænds p. 171; at dersom nogen af denne Garde dræbte hinanden, da skulde han enten miste sit Liv eller og være landflygtig og kaldes Niding p. 175, kunde den Anklagede ey overbevises, da skulde han frie sig med 6 Mænds Eed p. 188, og begik nogen Forræderie mod Kongen, da skulde han ey allene miste sit Liv, men og have alle sine Eyendele forbrudte p. 192. Men endskiønt dette er den første skriftlige Danske Lov, som er kommet til os, saa har man dog ey Aarsag at tvivle paa, at jo mange af disse Anordninger have tilforn været i Brug ved vore Kongers Hoffer. I Winchester udgav Kong Knud og Love paa Angel-Saxisk baade i Geistlige og Verdslige Sager, som skulde gielde i England, men hvor vidt, og om de have været antagne i Dannemark, derom finder jeg intet. Det samme maa og siges om de 34 Artikler om Jagten og Skovene, som Spelman haver anfort i Glossario Archaiologico p. 240, og en anden om Mord p. 195. som Engelske begik paa Danske, hvilken i Summen skiller noget fra den som Saxo p. 199. anforer for Manddrab i Almindelighed, hvilket da og længe efter kunde forsones med Penge. Til Slutning om denne Konge vil jeg anfore hvad Cypræus in An. Ep. Schlesv. C. 15. p. 92. og 94. beretter, som han selv maa være ansvarlig for, nemlig at mange Kirker i Dannemark bleve i hans Tid opbygte af hugne firkantede Stene, og et andet Slags Stene, der er som en Ciment, og takte med Blye, hvilket altsammen blev did fort fra England, som saa meget lettere kunde skee, saasom han og de andre Danske Konger, der regierede i England, gav deres Danske Undersaatter Tilladelse til at udfore hvilke Varer de vilde af England for ingen eller ringe Pris.

Efter

Efter Knud den Store blev hans Søn Harde-Knud Konge i Dannemark, og en anden af hans Sønner Harald i England. Omtrent ved samme Tider var det at Harde-Knud, som de fleste og beste Engelske Skribenter berette, sendte sin Søster Gunhild til hendes Kiæreste Henrik, Keyser Conrads Søn i Tydskland, med hvilken hun længe havde været forlovet siden 1027. da hendes Fader var i Rom. Dog seer man af deres Beretninger, at hun er gaaet til Skibs fra England, og, som det synes, imedens hendes Fader endda levede, hvoraf jeg slutter, at hun er bleven fort over til Dannemark, og derfra udstyret af sin Broder Harde Knud. Hvorom alting er, saa er det vist, at hun med stor Pragt blev udfort, og til den Ende baade det Kongelige og offentlige Skatkammer udtommede. Alle store i England fulgte hende til Skibet, og bleve herom endda længe efter, som Wilhelm af Malmesbury vidner p. 77. Viser siungne. Det samme bekræfter og Matthæus af Westmynster p. 211., som levede næsten 300 Aar efter, med Tillæg, at bemeldte Viser siunges overalt i hans Tid, og at det var utroeligt hvad hun fik med af Guld, Solv, Klæder, Ædelstene og kostelige Heste. Under det Aar 1040 fortæller Pontoppidan i sin Kirke-Historie t. 1. p. 199. at en fornem Dansk Herre ved Navn Stig Hvide stiftede det Kloster Essenbek i Jylland ved Randers, og at det er det første Danske Kloster, som man med Vished haver Underretning om naar det er stiftet. Paa samme Tiid blev og i Randers bygget den første Kirke ved nogle Engelske Kiøbmænds Hielp. Da var og St. Johannis Kirke i Viborg allerede bygt. Saaledes seer man at Dannemark blev efterhaanden christent, oplyst, poleret og ziret med Bygninger, men at det ey er dermed gaaet saa fort, som man gemeenlig indbilder sig; tvertimod at det haver taget lang Tid, inden Hedenskabet og de grove Sæder kunde udroddes. Udi samme Aar besteg og Harde-Knud den Engelske Throne efter sin Broder Haralds Død; han kom did med 60 Danske Skibe, og befoel kort efter sin Ankomst, at der skulde gives hans Soe-Folk paa hvert Skib 20 Mark af de Engelske, hvilket en Engelsk Skribent udregner at have belobet sig til 21089 Pund, foruden 11048 Pund som noget efter maatte gives til 32 Skibe. En anden siger, at han befoel at give hver af Roerskarlene 8 Mark, og hver Styrmand 12 Mark, eller kun 10 efter en andens Beretning v. W. Malm. p. 76. H. Hunt. p. 365. R. ab Houed. p. 438. S. Dun. p. 180. M. West. p. 211. og F. Wig. p. 623. hvorom alting er, saa var dette den sidste Skat som de Danske hævede af England. De Engelske rose denne Konge meget for sin Gavmildhed, hvilket var og det eeneste, hvorudi han slægtede sin store Fader paa, og anfore til Bevis, at han fire Gange om Dagen holdt Taffel for sine Folk, hvorhen og ubudne kunde komme, v. H. Hunt. p. 365. Men at Kongens Rundhed i Mad og Drikke haver gaaet vel vidt,

det kan man slutte af hans Endeligt, som de Engelske eenstemmigen bevidne at have tildraget sig paa et Bryllup under Glassene, v. Ingulphus ap. *Galeum* t. 1. p. 62. F. Wig. p. 624. og S. Dun. p. 181. Af denne Konge haves endeel Engelske Monter, men kun een, saavidt bekiendt er, og som jeg tilforn haver omrørt, der med nogen Grund kan holdes for at være slagen i Dannemark. Henrik Knygthon i den Samling af de 10 Skribenter p. 2326. giver de Danskes Forhold i England i denne Konges Tiid et meget slet Skudsmaal, særdeles at ingen Mand kunde have sin Kone, Datter eller Pige i Fred for dem, og at de derfor og fornemmelig efter hans Død bleve udjagede. Nu stikker vel nogen Had og Partisthed i dette Vidnesbyrd, som er alt for almindeligt, men ellers er det dog vel ey uden Grund.

Efter Harde-Knuds Død, som tildrog sig 1042, yttrede sig den samme Svaghed i Dannemark, som gemeenligen i alle Riger, der forhen have giort store Erobringer; thi de Danske maatte da underkaste sig de Norske og deres Konge Magno, den hellige Olai Søn. Paa Viborg Ting gik hans Val eenstemmigen for sig, hvor de Danske baade i de ældre og i de nyere Tider pleyede at vælge deres Konger, som Heimskringla vidner t. 2. p. 27, hvoraf man maa slutte, at Viborg haver fra gammel Tid været et anseeligt Sted. Kort efter sin Ankomst til Regieringen holdt Magnus en Sammenkomst i Slesvig med Hertug Bernhard af Saxen, Bezelino, Erkebisp i Bremen, Rudolpho, Bisp i Slesvig, og Thiadmaro, Bisp af Hildesheim, en indfødt Dansk, og er det vel venteligt, at adskilligt Religionen angaaende er da og iblant andre Ting blevet afgiort, helst siden saa mange Bisper vare der samlede. Dog melder Adamus, som p. 31. taler om dette Møde, intet herom, saa at det ey er paa nogen fast Grund, at de nyere kalde det et Concilium. Venderne, som beboede Jomsborg, og vare stærke Søerøvere, tænkte ved denne Forandring i den Danske Regiering at unddrage sig det Danske Scepter, som de fra Forstningen af havde staaet under. Men Kong Magnus forstod det uret, drog did, indtog Staden, opbrændte den, og plyndrede det omkringliggende Land. Og da nogle andre Vender vilde siden efter forsøge deres Held imod Dannemark til Lands, gik Magnus dem uforsagt i Møde, og overvandt dem i et stort Slag ved Hedebye eller Slesvig, og satte saaledes Dannemark i Sikkerhed baade til Lands og Vands for disse Røvere, hvorved Handel og Vandel blev i sin gamle Skik. H. K. t. 2. p. 30. 31. 31. &c. Knytl. S. p. 36. Ad. Br. p. 32. og Theod. Mon. p. 51. og 52. Udi denne Konges Tiid finder jeg ellers Kiøbenhavn nævnet, og det i Knytlinga Saga p. 38, hvor den kun kaldes Havn, og ey siges, enten den var en Stad, eller hvad den var, men af de efterfølgende

Ti-

Tiders Historie, saa og af Sammenhængen paa bemeldte Sted, sees at den da kun haver været en Sammelplads for Skibe, hvor dog maaskee allerede nogle faa Huse have været bygte. Saavel Danske som Norske Skribenter kieppes ellers som med hinanden om i at ophøye denne Konge for hans Tapperhed, Retfærdighed og Godhed, saa at de alle eenstemmigen give ham Tilnavn af den Gode. Om hans herlige Love skal jeg handle, naar jeg kommer til Norge, hvor han udgav dem, og hvor man og er vis paa at de have gieldt; da de derimod ey synes at have været brugelige i Dannemark. Med alt det blev dog Landets indvortes Fred ideligen forstyrret i hans Tiid ved de Oprør, som Hans Jarl Svend Ulfson eller Estrithson giorde, saa at Øerne og Skaane bleve jevnligen plagede med Mord og Brand. Af Magni Danske Monter haves tvende: paa den ene staaer paa den ene Side en Mand med Omskrift af Latinske Bogstaver: Magnus Rex, og paa den anden et Kors med Prikker om, og følgende Runeskrift: Sevin. Aulfiets. Frnte, hvilket *Keder* i sit Skrift: Runæ in nummis vetustis p. 21. forklarer saaledes: **Svend Olai Frende**, og er af den Mening, at denne Mont er slagen af Svend Jarl, imedens han endda var Magno tro, og at ved Olaus forstaaes den Svenske Konge Oluf Skoutkonge, med hvilken Svend var beslægtet. Den anden Mont beskriver samme *Keder* i det Skrift kaldet Numus aureus Othini p. 70, at paa den ene Side staaer en bevæbnet Mand indtil Brystet med Omskrift: Magnus Rex, og paa den anden et stort Kors med nogle Prikker om, og Omskrift: Outhencar On. L, ved hvilken sidste Bogstav upaatvivlelig maa forstaaes Lund i Skaane. Denne Mont tiener herligen til at stadfæste, at den forhen anførte af Hartheknut, som i alle Maader er ligesom denne, undtagen Kongens Navn, ey er slaget i England, men virkelig i Danmark.

Magnus var saa god en Regent, at hans Undersaatter kunde ey andet end være misfornøyede med det Aar 1047, som berøvede dem ham, efterat han havde regieret 5 Aar i Dannemark, 11 i Norge, og kun opnaaet en Alder af 21 Aar.

Hans Jarl **Svend Ulfson** eller **Estrithson**, den store Knuds Søster-Søn, besteg derpaa den Danske Throne. En Herre, der vel var ulykkelig i Krig, helst i den Norske, men som dog bør regnes iblant vore beste og berømmeligste Konger, thi han satte den christne Troe paa aldeles faste Fødder hos os, og giorde mere til Landets indvortes Forbedring end nogen af hans Formænd, hvorfor han og var inderligen elsket af alle sine Undersaatter. Saa længe den Norske Krig varede, hvilken ey fik Ende, for Aar 1064, kunde han

dog ey tænke ret meget paa sit Lands Forbedring, thi den stridbare Norske Konge Harald Haardraade foruroeligede aarligen Dannemark med sin Flode, og foer allevegne ilde frem med Mord og Brand. Iblant andre Stæder opbrændte han Aarhuus tilligemed Kirken. Ad. Br. p. 36, og plyndrede Slesvig, eller som 2de Poeter, der vare nærværende, vidne i Heimskringl. t. 2. p. 96. opbrændte den. Torfius t. 3. p. 284. beretter, at han der fik et utroeligt Bytte, saasom Slesvig var paa de Tider den rigeste Stad i Dannemark, og at han forte fangne bort med sig de fornæmste Mænds Koner og Dottre, der havde flygtet did, som til et sikkert Sted. Faa Aar efter, omtrent 1066. blev denne ulykkelige Bye atter indtaget, plyndret, opbrændt, ja aldeles ødelagt af Venderne, Ad Br. p. 47. Saa ilde gik det denne Folke- og Penge-rige Stad, som efter Adami Vidnesbyrd p. 56. sendte sine Skibe til Venden, Sverrig, Semland, nu Preussen, ja indtil Grækerland, hvorved enten maa forstaaes Rusland, eller i det mindste, at Skibene lagde sig ind i de Russiske Havne, og Handelen siden blev drevet over Land ved Flodernes Hielp lige indtil Grækerland, hvor da mange Danske, Norske, Svenske, Engelske og Russer opholdte sig, tiente Keyseren og vare bekiendte under det Navn af **Væringer**. Slesvigs Beleylighed giorde ellers, at den snart blev opbygt igien, og kom næsten til sin gamle Herlighed. Det er ey at tvivle paa, at jo Kong Svend og de Danske have igien undertiden besøgt Norge, og der holdet ligesaadant Huus, som de Norske holdte i Dannemark, hvortil jeg og finder nogle Spor i de Islandske Skrifter, men hverken ere deres Feittoge saa noye beskrevne, ey heller synes de at have været af den Betydenhed som de Norskes, thi Adamus, der levede paa de Tider, kalder den Norske Konge Harald: Fulmen Septentrionis, fatale malum omnibus Danorum insulis. Overalt synes de Danske at have fort denne Krig, med mere Lemfældighed end de Norske, hvilket maa tilskrives Kongens Omhue for at blodgiore sine Undersaatters haarde Sæder ved Politesse og Christendom. Saaledes afstod han fra at forfølge de Norske for at redde sine Mænd, som de havde kastet ud paa Havet, da han dog den Gang kunde let have indhentet dem, og efter al Formodning slaget dem, siden han var langt stærkere; ligeledes lod han sig noye med at tage til Fange de Norske, der vare paa 7 Skibe, og som bade om deres Liv, H K. t. 2. p. 98. og 99, da det dog paa de Tider var meget brugeligt at ihielslaae alle Bevæbnede og Harald kun sielden teede sig saa naadig. Denne langvarige og blodige Krig foraarsagede, at Havet var da meget usikkert, og at Soe-Rovere fra Curland, Venden og andre Østerlande foruroeligede de Danske Stromme, mod hvilke Kongen vel beskikkede Jarler og Skibe, men uden nogen synderlig Virkning, saalænge den Norske Krig stod paa; ja Kongens egen Søster-Søn, eller rettere Broder-Søn, Asmund, lag-

de

de sig efter Søe-Roverie, og plyndrede baade Ven og Fiende, hvorover han og tilsidst maatte sætte Livet til, H. K. t. 2. p. 113. Til de Tider maa derfor henføres hvad Adamus p. 56. beretter, at Belterne mellem Jylland, Fyrn og Sielland vare formedelst Søe-Rovere meget usikkre, thi efterat den Norske Krig var til Ende, er det ey at tvivle paa, at saa omhyggelig en Konge for sit Lands Beste, som Svend, jo haver giort Anstalt til at dæmpe disse Søerovere, hvilket og Saxo p. 212. vidner, sigende at Kongens Søn Knud erholdt store Seyervindinger over de Sembiske og Esthniske Søe-Rovere. Adamus p. 56. taler ellers om en Maade, som de Danske da betiente sig af mod Søe-Roverne, og de langs Øster-Søen boende Hedninger, hvilken kommer overeens med vore Kapere, dog med den Forskiel, at vi kun bruge Kapere i ordentlige Krige, men disse gamle Kapere derimod vare bestandig i Brug, under Paaskud at forsvare de Christne mod Hedningerne, saa at de kan ansees som de nu værende Maltheser-Riddere. At være Hedning gav derfor da ligesom nu at være Tyrk, en anden, saa kaldet Christen, Rettighed til at dræbe ham. Vor fælleds menneskelige Natur kunde ey redde ham. Ulykkalige Tider! ulykkalige Sætninger! som giøre evig Krig og Rov til Dyd, og som under Religionens Maskve og hellige Løfter og Pligter ophæve Naturen, Religionens Grund. Disse Søe-Rovere, (thi lad os give dem deres rette Navn), kaldtes af de Tydske **Askomanner**, af de Skibe, som de fore paa, og af de Danske **Vikinger**, fordi de gemeenligen laae i Viger og Bugter, og lurede paa de forbiseylende. Deres fornemste Ophold havde de paa Sielland, hvorfor der og fandtes stor Rigdom, som de ved Plyndren havde sammenbragt. De gave Kongen aarligen en vis Skat for denne smukke Frihed. Det værste var, at de ofte plyndrede deres egne Landsmænd, og stundom bleve selv neenige indbyrdes, og solgte hverandre imellem sig, ja endog til Hedningerne. Alt dette viser, hvor haardt det holdt, og hvor langsomt det gik, inden det gamle barbariske Væsen kunde aflegges, og at denne ellers gode Konge og hans Folk vare endda kun lidet polerede mod vore Tider at regne, da endog al Barbarie ey er aflagt midt i det store Lys som en luttret Religion og Fornuft eller Philosophie haver antændt, hvorpaa kan tiene til Beviis den næsten barbariske Adfærd, som en ellers af de berømmeligste Nationer haver i nærværende Krig udviist til Søes, hvilken vel fornemmelig maa tilskrives visse particulieres og særdeles Søefolk, der ofte ere mere upolerte, uoplyste og grove end andre; men dog tilligemed viser, at det er langt fra at Folk i Almindelighed ere nu bedre end tilforn, endskiønt de have saa megen bedre Leylighed dertil, og burde altsaa være det. Dog maa man tilstaae til vor Skam, at det er for meget at fordre, at alle Mennesker skulde være fornuftige og Christne. Men at komme til Kong Svend

igien, da finder jeg, at han i Begyndelsen af sin Regiering, omtrent 1050, haver i Følge af den Vendiske Konge Gotheskalk, og den Saxiske Hertug Bernhard giort et lykkeligt Tog imod endeel af de Vender, som kaldte sig selv Wilzi, men kaldtes af de Tydske Leuticii, og det egentlig imod Circipanerne, hvor han erhvervede stort Rov og Bytte, og dæmpede dette roverske Folk, see Ad. Br. p. 39. og Ordericus Vitalis l. 4. p. 513. in *Duchesnii* script. Norm. For at føre alle disse Krige, hvoraf de fleste ginge for sig til Vands, var det fornødent at have anseelige Floder, som jeg og finder, at Kong Svend ofte haver havt i Søen; saaledes beretter Heimskringla t. 2. p. 94. at han engang havde paa sin Flode imod de Norske halvdelen af Almuen, p. 95. at hans Skibe efter en da levende Poets Ord, vare smukt malede og forgyldte, p. 97, at de Danske Skibe vare behændigere end de Norske, p. 129. at den Danske Flode var engang 300 Skibe stærk, den Saxiske Kronike siger p. 174. at den Flode som Svend sendte 1069 til England, bestod af 300 Skibe, hvormed kommer overeens Wilhelm af Malmesbury p. 106, da Florentius af Worcester derimod p. 635. kun udgiver den for 240 Skibe. En anden Dansk Flode, som 1075. landede ved England, udgives af den Saxiske Kronike p. 183, og Wilhelm af Malmesbury paa ovennævnte Sted for at have bestaaet af 200 Skibe. Det er ey at tvivle paa, at jo de Danske, som saa vante til Søen, og havende saa anseelige Floder, have og vanket meget om paa Havet for at drive Kiøbmandskab, endskiønt jeg maa tilstaae, at jeg derom finder kun saare lidet optegnet, hvilket jeg dog tilskriver Skribenternes Skiødesløshed, saasom de faa overblevne Spor tydeligen vise, at de da have havt en anseelig Handel, ja langt større end den længe efter var, da de saa kaldte Hanseestæder havde draget al Kiøbmandskab til sig, og qvalt endog Landets indvortes Handel; jeg haver tilforn vist, hvor anseelig en Handels Stad Slesvig var paa de Tider. Adamus vidner p. 58. at Bornholm, eller Holmen, som han allene kalder den, var en Samme'plads og ypperlig Havn for alle de Skibe, der ginge til Grækerland, det er at sige Rusland. Nu omstunder er der ingen god Havn ved Bornholm, men vel Tegn til, at den der har tilforn kunnet være, som nu er grundet op med Sand og Mudder. Af samme Skribent p. 65. kan man ey andet slutte end at de Danske da have handlet paa Vinland, det er Nord-America, thi saa lyde hans Ord: desuden fortalte Kong Svend, at der endnu var af mange fundet en Øe i det store Hav, kaldet Vinland, fordi der voxede Vintræer af sig selv, som bare god Viin; ja jeg haver og hørt, ey som løs Snak og Fabel, men efter rigtige Beretninger af de Danske, at der er Overflodighed af Korn, som voxer vildt. Dersom det som Torfæus Hist. Norv. t. 3. p. 331. beretter, har tildraget sig i Roskild, som jeg troer, thi Kong Svend opholdt sig

der

der meget, saa viser det tydeligen den Stads da værende store Handel, thi der siges at langs ved Bryggerne laae Skibe og Kiøbmænd seylfærdige til Saxen, Østerlandene, (hvorved fornemmelig forstaaes Esthland, Rusland, Finland, Lisland,) og til Sverrig og Norge, hvilket sidste er det mærkeligste, saasom Krigen imellem Dannemark og Norge stod endda paa. Til Curland handlede de Danske ogsaa, thi Adamus vidner p. 58. at Kong Svend ved mange Gaver formaaede en Kiøbmand til at bygge der en Kirke. At de Danske og have handlet paa Grønland, eller i det mindste faaet Vahre derfra ved de Norskes Middel, det kan man see af Torfæi Gronlandia p. 205, hvor der beretter, at en vis Islænder kaldet Kroka-Ref bragte til Kong Svend 50 Falke, hvoraf de 15 vare hvide, 5 hvide Grønlandske Biørner, Skindvahre, Hvalbeen, og Huden af Rosmer, hvoraf da giordes Ankertouger, hvilke Vahre vare Kongen saa meget mere kiærkomne, saasom han i lang Tid formedelst den Norske Krig ey havde faaet slige. Saa anseelig Handel kunde ey andet end befordre Landets Velstand, og sætte Kongen og Indvaanerne i Stand til at giøre nyttige Indretninger og Stiftelser, hvoraf følgende ere komne til os. I Jylland havde i Begyndelsen kun været to Bispedømmer, det ene i Slesvig og det andet i Ribe, hvortil siden det tredie i Aarhuus var kommet, som dog efter kort Tid gik ud igien, saa at hele Nord-Jylland var i geistlige Ting overladt til en eeneste Mands Omsorg, som umuelig kunde bestride dem alle. Kongen stiftede derfor Riber-Bispestol i fire Dele, efterat Biskop Wall der var død; een lod han blive i Ribe, den anden i Aarhuus, den 3die i Viborg, og den 4de i Vensyssel, som fik sit Sæde, om ey stray, saa dog siden, i Borglum; see Adamus p. 39. og 55. Skaane havde hidindtil i geistlige Ting ligget under Bispen af Roskild, hvorfor det med bemeldte Landskabs Omvendelse og Forbedring havde gaaet langsom for sig. Denne Uleylighed afskaffede og Kong Svend, og stiftede der 2de Bispedømmer, det ene i Lund og det andet i Dalbye, heraf maa man slutte, at Dalbye haver været et langt anseeligere Sted, end nu omstunder. Udi Lund blev Henrik Biskop, som havde først forestaaet Kong Knuds den Storrs Skatkammer, og siden været Bisp paa Ørken-Øerne, og havde ført bemeldte Konges Skat med sig til Dannmark, men til sin Ulykke, saasom den gav ham Anledning til at leve overdaadig, og at henfalde til Drik, hvorved han forkortede sit Liv, hvorpaa begge Bispedømmerne bleve smeltede sammen til eet, og Sædet forblev i Lund, hvorimod den Lundiske Bisp Egino stiftede et Munkekloster i Dalby, hvor han tilforn havde været Biskop, vid. Adamus p. 57. og Saxo p. 205. Det er ey at undre paa, at saa mange Bispestoles Oprettelse gav Kongen Anledning til at tænke paa at have sin egen Erkebisp i Landet, hvortil og maaskee politiske Aarsager drev ham for ey

længer

længer at siddes paa Hovedet af de Bremiske Erkebisper. Adelbert, som da var Erkebisp i Bremen, var og selv villig hertil, thi han tænkte at blive Patriarch over hele Norden; og da det ey gik an, maatte og Kongen lade sit Anslag fare, og overlade denne Ære til sin store Søn Erik den Gode: see Adamus p. 41. Domkirken i Roeskilde, i hvilken Kong Svends Fader Ulf var bleven myrdet, havde kun hidindtil været af Træ, men Kongen besluttede, ventelig for sin Faders Skyld, at lade den bygge af Steen, men den blev dog ikke færdig i hans Tid, som Saxo beretter p. 215; en Anonymus hos Westphal t. 1. p. 1412. og 1413. vidner, at Kongens Moder Estrith gav udi Biisp Wilhelms Tiid 50 Bondergaarde til bemeldte Kirke, ventelig for sin Mands Siæls Skyld, og at hun besørgede den opbygt af Steen. Kongen selv gav og for at forsone et Mord, som han der havde ladet bedrive, den halve Deel af Stevns-Herred til bemeldte Kirke, Saxo p. 211. Overalt vidner Ælnothus p. 18. at denne Konge berigede Bisperne og alle Geistlige, og at han baade selv bygde anseelige Kirker paa de fornemste Stæder, saa og herligen udzirede dem, som allerede vare bygte. Ja Adamus vidner p. 51. at der da allerede vare i Skaane 300 Kirker, i Siellands Stigt 200, og i Fyens 100, hvoraf man baade kan slutte, hvorvidt den udvortes Christendom havde udbredet sig, og hvor mange Indvaanere der da omtrent have været: thi man maa i det mindste regne 100 voxne Folk for hver Kirke. Og at denne Konge frem for alle andre Danske Konger haver giort meest til Religionens Udbredelse hos os, og til det endda vankundige Folks Undervisning, det bekræfter ogsaa Saxo p. 207. Udi Slesvig havde Kongen en Sammenkomst med den Bremiske Erkebisp Adalberto, hvor under Giestebuder, som varede i 8 Dage, meget blev afgiort om Kirke-Sager, Christendommens Forfremmelse, og Hedningernes Omvendelse, v. Adamus p. 38. Saadanne Samlinger med Erkebispen havde Kongen jevnlig ved Eyder-Strommen, vid. idem p. 39. Det var ey allene udi sine egne Riger, at Kong Svend forfremmede Troen, men og udi sine Naboers, hvilket viser i hvilken Omgang og Anseelse Dannemark da stod hos Fremmede for sin Konges Skyld. Saaledes lod han ved Bisp en af Skaane besørge Christendommen i Sverrig, som der stod paa svage Fødder efter den gode Kong Steinkels Død, og sendte sine Clerke baade derhen og til Norge med underliggende Ord for at undervise Almuen, hvorved mange i bemeldte Lande bleve omvendte og bedre underviste; Til den Ende holdt han stedse Venskab ved lige med de Norske Konger, Haralds Sønner, Oluf og Magnus; han formaaede og Erkebispen af Bremen til herefter at beskikke lutter Indfødte til Prædikantere i Norden, da de tilforn meest havde været fremmede, Engelske og Tydske. Indvaanerne paa Bornholm og af Bleking vare endda Hedninger, men bleve ved den

Skaan-

Skaanske Biſp Egino omvendte, døbte og formaaede til at ødelegge deres Afguders Billeder, og for de Penge, ſom de vilde givet ham, at opbygge Kirker, underholde de Fattige, og frikiøbe Fanger, ſom der vare i ſtor Mængde, vid. Adamus p. 47. 48. 54 og 57. Slige Forretninger kunde Kongen ſaa meget bedre beſørge, ſom han var en lærd Herre og vel underviiſt i Guds Ord, og desuden havde længe opholdt ſig i Sverrige, ſaa at han kiendte Landet; og var det ey allene Theologien, ſom han var erfaren udi, men og andre Videnſkaber, ſærdeles ſit Lands Hiſtorie og ſine Forfædres Bedrifter, hvorfor han og paa ſin Bekoſtning lod underviſe adſkillige Geiſtlige, hvorpaa haves et mærkeligt Exempel udi hans Hof-Capellan Svend, en Normand, der ſiden blev Biſkop i Roſkild, vid. Adamus p. 39. 48. Ælnothus p. 13. Saxo p. 209, og Florentius Vigornienſis p. 639. Svend er altſaa den forſte af vore Konger, ſom har indlagt ſig Berømmelſe for Lærdom. Ey mindre Roes fik han for ſin Gavmildhed, hvorpaa Torfæus i ſin Norſke Hiſtorie t. 3. p. 330. og 331. fremfører et merkværdigt Exempel, og Ælnothus p. 13. i Almindelighed ſaaledes beſkriver: han underholdte og forſorgede Faderloſe, Enker, Fattige, fremmede og ſærdeles nødlidende Geiſtlige, af hvilke Ord man med god Grund kan ſlutte, at han haver ſtiftet de fleſte Hoſpitaler i Dannemark, ſom man ſiden finder i ſaadan Mængde. Men ſom alle Menneſker have deres Feyl, ſaa havde og denne ypperlige Konge, thi han var meget hengiven til det ſmukke Kiøn, og avlede mangfoldige naturlige Børn, hvoraf endog 5 efter ham beſtege Thronen. Men herudi vare for det forſte de Geiſtlige og Erkebiſpen i Bremen meget Skyld, ſom tvang ham til at forſkyde ſin retmæſſige Dronning Gunhild, der var fra Sverrige, under Paaſkud, at hun var ham for nær beſlægtet, og dernæſt var det Danſke Folk da ſærdeles hengiven til denne Laſt, hvorudi, ſaa og i Mad og Drikke, de beginge de ſtorſte Uordener, vid. Adamus p. 39. for det øvrige var Kongen langt mere poleret end de fleſte af hans Underſaatter, hos hvilke endda fandtes en ſærdeles Haardhed i Sæder, ſaa at Adamus p. 57. ſkriver, at de heller, for hvad Forſeelſe det end var, vilde halshugges, end taale Slag, og at der var ingen anden Straf end Øxe og Trældom, ſaa og at det var uanſtændigt, om nogen der var dømt fra Livet, viſte mindſte Tegn til Frygt, langt mere, om han græd, hvilket endog blev laſtet, om det ſkeede for eens nærmeſtes Død. Overalt vil han ey roſe nogen af deres Love, undtagen denne: at beſovede Qvindfolk bleve ſolgte, hvilket dog efter mit Tykke ogſaa bær Vidne om deres Haardhed, thi paa den eene Side at elſke Kiønnet, og paa den anden at ſtraffe det og befrie ſig ſelv, det er aabenbare Uretfærdighed.

Hidindtil have vi ſeet det gode ſom den chriſtne Troe indførte hos os, nu maa vi og betragte det onde, ſom dermed fulgte, hvorhen jeg regner at Landets

Rigdom blev fort ud til Rom, deels ved den aarlige St. Peders Skat, som maatte gives til Paven, see Pontoppidans Dänischer Kirchen-Historie t. 1. p. 211. og deels ved de Pillegrims Reyser, som de Danske giorde til Rom af Andagt, vid. Torfæi Hist. Norv. t. 3. p. 330. og 331. og hvilke siden vedvarede saa længe den Catholske Religion stod ved Magt. Om Haandværker og Arbeyde finder jeg kun saare liden Efterretning, endskiønt det vel er rimeligt, at de have tiltaget baade i Tal og i Arbeydernes Mængde ved den Fred og Omgang, som da var med omkringliggende christne Folk, og siden man mærker, at Kiobstæderne have tiltaget i Tal og Størrelse, hvilket særdeles maa være skeet med Roeskilde, hvor denne Konge meest opholdt sig, Saxo p. 212. Med alt det finder jeg intet udtrykkeligt om Haandværker og Konster, undtagen det Saxo p. 208 beretter om den forskudte Dronning Gunhild, at hun broderede meget smukt, og forærede iblant andet en kostelig Kaabe til Roeskildes Dom-Kirke, og at der paa det Kongelige Konstkammer i Kiobenhavn findes et Kors af Rosmer-Tænder med en Inscription, der tilkiendegiver, at det haver tilhoret Helena, ellers kaldet Gunhild, Kong Svends Datter, vid. Jacobæi Museum. Siden de Danske vare saa store Soemænd, saa maa man høylig forundre sig over, at de, som Adamus beretter p. 58. endog i denne Konges Tid ey vidste hvorvidt Øster-Soen gik, og at en Dansk Mand ved Navn Ganund Wolff, som han kalder Satrapa Danorum, hvorved ventelig skal forstaaes en Jarl, paatog sig forgieves at opdage dette. Er det saa, da maa det være Længden af den Botniske Bugt, som har været dem ubekiendt, thi den Finniske have de upaatvivlelig kiendt, saasom de maatte fare til dens Slutning for at komme til Rusland. I hvilken Anseelse Kong Svend ellers haver staaet hos omliggende Folk, kan sees af det Ordericus Vitalis fortæller l. 4. p. 513. at der vare i den Krigshær, som han sendte mod den Engelske Kong Vilhelm Norske, Engelske, Polakker, Friser, Saxer og Vender, og Annalista Saxo p. 505. og 506. i *Eccardi* corp. hist. m. ævi t. 1. at Kongen holdt Samtale og giorde Forbund med Keyser Henrik den 4de, med hvilket sidste og Adamus kommer overeens, vidnende, at han mere end engang havde Omgang og Forbund med Keyser Henrik den 3. og den 4. Ja den myndige Pave Gregorius 1. eller Hildebrand viste ey allene Høyagtelse men endog Fortroelighed og Venskab imod ham, som hans overblevne Breve vidne, der staae p. 336. og 355. i den 12te Tome af Conciliis af den Venetianske Edition. Denne Anseelse og Fortroelighed, tilligemed de Danskes jevnlige Omgang med de Engelske, foraarsagede, at mange Engellændere, der vare misfornøyede med Vilhelmi haarde Regimente, forlode deres Fæderneland, og flyede til Dannemark, som ventelig ingen Skade har havt af dem, endskiønt der synes ligesom de fleste igien ere dragne bort, see Wil-

helm

helm af Malmesbury p. 104. I Jacobæi Museo S. 3. p. 1. og 2. og hos Bircherod p. 50. finder jeg adskillige Monter af denne Konge, og deriblant nogle Bracteater eller Hulpenge, som jeg dog tvivler om bør henføres til ham, men vel til Svend, Erik Emunds Søn; thi jeg er af den lærde Sperlings Tanker, at den Engelske Konge Henricus 1. der kom til Regieringen 1100. er den første der har ladet slaae saadanne Penge. Jeg kan ellers ey holde mig fra her at anmærke, endskiønt det ey vedkommer nærværende Forehavende, at det Navn Magnus, som denne Konge fører baade i sin Gravskrift, paa ovenmeldte Kors tilhørende hans Datter Helena, og hos mange gamle Skribenter, ey betyder den Store, men var hans virkelige Navn ligesaavel som Svend, og som han efter al Anseelse haver taget sig eller maaskee faaet, da han var Kong Magni Jarl, af Magno selv. Vor berømmelige Baron Holberg havde derfor giort vel, om han i sin Danske Historie t. 1. p. 182. ey havde railleret over dette Navn.

I hvad Tilstand Dannemark ellers var paa de Tider, og at Landet efter al Anseende da ey haver havt saa mange Indvaanere, som nu, det kan best sees af følgende Adami Beskrivelse p. 55. ꝛc. " Eyder-Strømmen skiller Danne„ mark fra Nordalbingerne; alt det faste Land, som ligger Norden for den fra „ Slesvig af kaldes Jylland, og har 5 til 7 Dages Reyse i Længden, men „ er bredest ved Eyderen og bliver alt smalere og smalere. Landet er ufrugt„ bart, og næsten øde, undtagen ved Floderne. Der ere store Skove; inden „ i Landet boe kun faa Mennesker for Jordens Ufrugtbarheds Skyld, og ved „ Soe-Siden ey heller mange af Frygt for Soe-Rovere. Hvor der ere Fior„ der og Sunde, der ligge dog store Stæder; som Ribe, hvorfra seyles til „ Frisland, Saxen og England; og Aarhuus, hvorfra seyles til Fyen, Siel„ land, Skaane og Norge. Paa Fyen ligger Odense, en stor Stad, og er „ alle omkringliggende smaa Øer meget frugtbare. Sielland er 2 Dages Rey„ se lang, og næsten lige saa bred. Den har Overflod baade paa Korn og „ stridbare Mænd. Skaane er det smukkeste Land i Dannemark og bær ogsaa „ Navn deraf. Det er opfyldt med stridbare Mænd, har Overflødighed paa „ Korn, og er riig paa Vahre. I Jylland er og den Bye Aalborg. Møen, „ Falster, Lolland, ere alle frugtbare, og have Overflødighed af Korn. Saa„ vidt Adamus ". Hans gamle Scholiast skulde næsten bringe en paa de Tanker, at der da var Skibsfart fra Ribe paa Middelhavet lige til Jodeland. Rimeligt er det, at de Danske, som siden vare med paa de hellige Tog, ere seylede ud fra Ribe. Paa et andet Sted siger bemeldte Scholiast, at der fra Skaane og til Birca i Sverrig var en Seylads af 5 Dage, og derfra og til Rusland af atter 5 Dage.

Kong Svend, hvis Navn stedse bor være helligt hos os, døde 1076, og blev hans da levende ældste Søn Harald Konge efter ham, som udi sin korte Regiering sad i bestandig Fred for udvortes Fiender, men plagedes derimod af sine egne Brødre, og det saa meget desto mere, som han aldeles ey var oplagt til Krig, men tilbøyelig til Fred, og ligere en Munk end en Konge, som han beskrives i Knytlinga Saga p. 54. og af Saxone p. 214., hvilken dog siden roser hos hans Broder Knud en ligesaadan Gudsdyrkelse, saa at det synes, at Harald kun er bleven saa slet afmalet, fordi han understød sig at trætte med Knud om Kronen, og havde endog den Lykke at erholde den frem for ham; hvorimod til hans Ulykke Knud siden blev en canoniseret Helgen. I det mindste synes hans Love at vise, at han haver været en god, men ey en stridbar Konge, i hvor meget end Saxo laster dem; thi han afskaffede al Tvekamp, som indtil den Tid havde været brugelig i Rettergang, og gav de Anklagede Lov til at befrie sig med Eed, hvorfor og Ælnothus p. 19. skriver, at de Danske stedse siden forlangede, at hans Love maatte holdes ved Magt. Ja Svend Aagesen vidner p. 87. at han var den første, som gav de Danske Love, hvorved han enten maa forstaae skriftlige eller almindelige, thi Knud den Stores Gaards-Ret er ældre, men var kun for Hoffet. Derfor er det vel og, at en Anonymus hos Westphal t. 1. p. 1413. kalder ham, vir optimus, rector justissimus. Samme Skribent beretter og, at han befalede at Skovene skulde være almindelige, som de Mægtige hidindtil allene havde tilegnet sig. Sin Gudsfrygt udviste han ellers efter de Tiders Maade i Underdanighed mod den Romerske Stoel, vid. Baronius t. 11. p. 539., og blev derfor og formanet af Paven at sende unge fornemme Folk af Landets Børn til Rom, for at underviises i Kirkens Sager, Love og Skikke, Baronius p. 549. Det er ey at tvivle paa, at der jo ere blevne slagne Penge i denne Konges Tiid, endskiønt vi nu ey kan fremvise nogen, som vi med Vished kan henføre til ham, thi de som Bircherod udgiver for hans, ere Hulpenge, hvilke efter min Tanke ey have været til i hans Tid. Vel staaer et H. paa nogle af dem, men Bircherod tilstaaer selv at det kan betyde Homerus, Biskop i Ribe. Og hvad dem angaaer, hvorpaa staaer Arald, da om dette endelig skal betyde Harald, saa kan derved forstaaes Harald Kesia, Erik Eyegods Søn, saafremt de ere Danske, eller og Harald Gille, Konge i Norge, thi fordi Penge findes i Jorden hos os, derfor er det just ey sagt, at de ere Danske.

Harald regierede i 4 Aar, see H. K. t. 2. p. 190., og Knytl. S. p. 54., hvoraf alle vore Historieskrivere have sluttet, at han er død 1080. Jeg haver selv tilforn været af samme Mening i Erik Eyegods Historie p. 124, men nu troer

jeg

jeg snarere paa Grund af Pave Gregorii 7. Breve, at han er død 1079, hvilket dog ey er det rette Sted her at udføre og beviſe. Han blev begravet i Dalbye, vid. Ælnothus p. 20, hvor der endnu er at ſee en gammel og anſeelig Kirke, ſee Linnæi Skaanſke Reyſe p. 166, ſom ventelig er fra de Tider, allerhelſt Kloſteret blev der ſtiftet under hans Faders Regiering.

Efter Haralds Død kom hans Broder Knud paa Thronen, en ſtridbar og hurtig Herre, men derhos ſtræng, og meenende at hele Religionen beſtod i at forfremme Geiſtligheden, og pryde den udvortes Guds Tieneſte. Strax ved ſin Ankomſt til Regieringen ſøgte han at giøre Havet ſikkert ved at dæmpe Søeroverne. Til den Ende angreb han Kurer, Sember og Eſther, og ødelagde, ſom Saxo vidner, p. 214. aldeles deres Riger. Diſſe havde udi hans Broders ſvage Regiering meget forurolliget de Danſke Stomme, men Knud tugtede dem ſaaledes, at hverken de eller andre Søerøvere torde mere i hans Tid giøre det, v. Knytlinga Saga p. 56. Anſeelige Floder hørte til at udrette ſaadant, og dem havde og Kong Knud, thi Engelſke Skribenter vidne, at den Flode hvormed han ſiden agtede at bekrige England, beſtod af af 1000 Skibe, Wilhelm af Walnesburv p. 106. og Chron. abb. S. Petri de Burgo p. 51. Den ſamme Tryghed ſom han havde forſkaffet til Søes, ſøgte han og at indføre til Lands, hvorfor han uden Perſons Anſeelſe ſtraffede alle Misgierninger, men paadrog ſig og derved de Stores Had, fornemmelig ved det han ey vilde tage mod Penge-Bøder for Manddrab og andre ſaadanne Forſeelſer efter de Tiders Viis og Love, og tilegnede ſig ſelv de henrettedes Midler, uden at lade deres Arvinger faae det mindſte deraf. Manddrabere, Røvere og Tyve bleve uden Forſkiel aflivede, enten de vare Fremmede eller Indenlandſke. De ſom havde lemlæſtet andre, bleve ſtraffede paa ſelvſamme Lemmer, de havde tilføyet andre Skade. Han forordnede og, at hvo der havde miſtet noget ſom ey var under Laas og Giemme, eller og en løs Heſt, og andet ſaadant, ſkulde faae deres Værdie erſtattet af Kongen, hvorved han bragte det ſaavidt, at der tilſidſt ey begikkes noget Tyverie i hans hele Rige. Han forbød og ſine egne Underſaatter, at de ey maatte røve til Søes, paa andre, ey engang paa Venderne, endſkiønt de vare Hedninger og de Danſkes gamle Fiender. Fra hans Tid af kan man derfor regne, at de Danſke have aflagt Fribytterie, hvortil fornemmelig det Exempel giorde det meſte, ſom Kongen viſte paa den bekiendte Blod-Egil, hvilken han med de fleſte af hans Mænd lod uden al Naade henrette. Mod Fremmede teede han ſig meget billig, i det han gav dem ſamme Rettigheder og Friheder ſom Indfødte, v. Ælnothus p. 33, Saxo p. 214. Knytl. S. p. 58, 64, 76 og 90. Det er ey at tvivle paa, at jo Handel og Vandel haver ved ſaa god Tryghed

baade til Lands og Vands meget tiltaget, endskiønt man formedelst Skribenternes Forsømmelse ey finder noget derom optegnet. Med de Norske, og deres Konge Oluf Kyrre holdt Knud got Venskab, og blev derfor og hiulpet af dem med 60 Skibe i hans forehavende Tog mod Engelland, hvorimod han igien gav dem Lov til at handle hvor de vilde i hans Rige, v. Heimskringla T. 2. p. 193. Det er ey heller at tvivle paa, at der jo haver været megen Omgang imellem Dannemark og Flandern i hans Tid, siden Kongen ægtede den Flandriske Greves Balduini Datter Ethela, hvis Broder Robertus Friso da regierede i Flandern, Saxo p. 214, og Wilhelm af Malmesbury p. 105. Greven af Flandern havde derfor og 600 Skibe færdige til Kongens Tieneste, da han vilde bekrige Engelland, idem p. 107. Af Gregorii 7. Breve seer man og, at denne Konge haver staaet i stor Anseende udenlands, helst hos det Romerske Hof, hvorover man dog ey maa undre sig, siden han var Geistligheden saa meget hengiven. Herman, som Saxerne havde udvalgt til Keyser imod deres retmæssige Herre Henrik den 4de, efter Pavens Tilskyndelse, tog derfor og i sin Nød Flugten til Dannemark frem for til noget andet Land, v. Annalista Saxo p. 568. Silde-Fiskeriet som da gik meget stærk til i Sundet; og var et af Skaanningernes fornemste Nærings Midler, (Knytlinga S. p. 56.) haver og ventelig meget befordret og udbredet Handelen. Men at Landet ellers haver ey overalt været saa bebygget og dyrket som nu, derpaa haves et nyt Bevis i den store Eege- og Boge-Skov, som da gik langs giennem Halland, og som Indvaanerne kun nyttede til at føde Svin i; thi nu omstunder er der ingen saadan Skov, men Landet mere opryddet til Ager og Eng. Det er ellers mærkeligt at Kongen paastod, at denne Skov tilhørte sig, og at Almuen havde intet derimod at indvende, hvilket bekræfter det forhen anførte af Saxone, at Skovene i gamle Dage tilhørte de Mægtige og Store, og viser tilligemed, at Knud rykkede sin Broders Haralds Anordning, som havde skienket dem til almindeligt Brug. K. S. p. 54 og 56. Det er ellers mærkeligt hvad samme Saga p. 56. vidner, at Kongen med Almuens Samtykke paastod, at alle øde Jorder og Havet vare Kongernes Rettigheder, eller som vi kalde det, Regale. Det synes ligesom nogle nye Kiøbstæder ere opkomne i denne Konges Tid, i det mindste finder jeg da først nævnet Randers, eller som de gamle kaldte den Randar-ós, K. S. p. 102, og Medalfar i Fyen, hvor da allerede Overfarten var imellem Jylland og Fyen, ibidem. I hvilken Anseende Viborg og haver været, kan sees af det Ælnothus beretter C. 23. at der da allerede holdtes almindelige Samlinger, saavel i private Sager, som i offentlige og Lovene vedkommende, ligesom nu Snapsting holdes. Udi Bygninger og anden Pragt tiltog Dannemark meget under Knuds Regiering. Da blev Roeskilde Dom-Kirke færdig bygt af Steen ved den flittige

flittige Biskop Svend Norbagge og udziret med Marmor-Pillere, og didhen foræret af Kongen en kostelig Krone, saavel af Materie som Konst, og Omgangen bygget af dem begge. Samme Biskop opførte og i Roeskilde et Kloster af Steen, og gav dertil af sine egne Midler saa meget, at 15 Præbender kunde holdes vedlige. Ligeledes bygte han en Mariæ Kirke i Roeskild, en Mariæ Kirke og Kloster af Benedictiner-Orden i Ringsted, og en Michaelis Kirke i Slagelse, hvilke tvende sidste Kirker ere endnu i god Stand, see Ælnothus p. 17, Saxo, p. 215, 216 og 223, og en Anonymus ap. Westphal. T. 1. p. 1413, og en anden T. 3. p. 543. Aar 1085. blev den herlige St. Laurentii Kirke i Lund ogsaa færdig og indviet af Biskop Richvaldo i Kongens Overværelse, som da teede sig meget gavmild, thi han gav Bisperne i Lund til evig Eyendom den fierde Deel af Kongernes Rettigheder i Monten, den fierde Deel af den Skat som Borgerne gave, og den fierde Deel af Sommer-Skatten. Al den Deel som Kongerne skulde have af det Geistlige Gods, gav han til de ringere Geistlige; Dog forbeholdt han sig de Bøder som bleve paalagde for Ledings Veigring og for Freds Brud, saa og Arven efter dem der døde uden Arvinger. Saaledes kappedes Kongen og Biskoppen om at berige Kirken, den første af sit Skatkammer og sit Jordegods, og den anden af de Gaver som forhen vare givne til Kirken. Fremdeles stiftede Kongen bestandige Sangere, og ni Præbender for Cannikerne, og Provstiet, og gav ogsaa noget til Skolen. Og paa det at alt dette skulde holdes desto ubrødeligere, saa bleve alle de, der vilde rykke det, underkastede Bispernes Excommunication, see Saxo p. 216 og Hvitfeld T. 1. p. 91. Mange andre Kirker bleve da og ved Kongens Omsorg bygte overalt i Dannemark, v. Erici Pomerani Krønike p. 268, men at de dog ey alle have været af Steen, kan sees heraf, at St. Albani Kirke i saadan Bye, som Odense, kun var af Træ; K. S. p. 112. Det synes og at den gamle Bygningsmaade haver, hvad Vaane-Husene angaaer, endda staaet ved Magt, saa at Spise-Stuerne have været for sig, og Veggene rundt omkring inden i været beprydede med ophængte Skiolde, K. S. p. 68, hvilket var en Levning af den gamle barbariske Stridbarhed. Overalt, hvor Kongerne eyede Jorder, havde de og Gaarder, eller Slotte, som vi nu kalde dem, hvilke ey vare anderledes bygte end gemene Huse. Dog siger Knytlinga S. p. 100 at Sæfarenda, en Kongsgaard i Norre-Jylland var rig, hvilket maa forstaaes saaledes, at der have været kostelige Vaaben og Klæder, og stor Mængde af Korn og Creaturer. Over Strømme, i det mindste de smaae, vare slagne Træ-Broer, K. S. p. 124, til de Reysendes Bequæmelighed og Handelens Forfremmelse. Hvad Dragt de Store da have brugt, kan best sees af den Beskrivelse som bemeldte Saga giver os p. 112, og 114. over de Klæder som Kongen og hans Broder Benedict

havde

havde paa den sidste Dag de levede her i Verden. Kongen var ifort en kostbar Skarlagens Kiortel, som han tog af sig, og forærede Præsten, iførende sig derimod en Skarlagens Kappe, hvorunder han havde en Silke Troye. Om Livet havde han et kostbart Belte, hvorudi hang en ey mindre kostbar Kniv. Prinds Benedict havde en rød Skarlagens Kiortel paa, og Brynje, og uden om en Silke Troye uden Ermer, en forgyldt Hielm paa Hovedet, og et rødt Skiold i den eene Haand med en forgyldt Rytter i, og et kosteligt Sværd i den anden Haand. Hvor meget Kong Knud haver været Geistligheden tilgiven, kan sees af de store Fordele som han indrømmede dem; thi han lod sig ey noye med at han gav dem Underholdning, men han anviste og Bisperne Plads iblant Rigets fornemste Mænd, og over alle Verdslige Høvdinger; Han forordnede, at ingen Geistlig maatte dømmes uden af Geistlige; Han gav dem Magt til at paalegge dem Pengeboder som vare anklagede for nogen Overtrædelse mod Religionen, og overlod saadanne Forseelsers Undersøgning og Dom gandske til dem allene, see Saxo p. 214. og 215. Over Helligdagene og Fasten holdt han og strængt, og saae til at de bleve firede ligesom i andre Christne Lande. Det synes og ligesom han har havt i Sinde at afskaffe Trældom; thi han kiøbte Trælle for sine egne Penge, og satte dem i Frihed, v. Ælnothus C. 14, men hans korte Liv hindrede ham i at gaae videre i dette prisværdige Forsæt, som vilde have giort hans Regiering berømmeligere end noget andet, hvorfor denne ligesaa umenneskelige, som ufornuftige Skik blev længe staaende ved Magt efter ham. Den store Naade som han udviste mod Geistligheden haver bragt Ordericus Vitalis p. 650. paa de Tanker, at han først haver ført Munke ind i Dannemark fra Conesham i Engelland, og stiftet et Kloster for dem i Odense; men jeg haver tilforn vist, at Munke have længe forhen været her. Det er bekiendt af Historien, at det Tog, som han vilde giøre til Engelland, gav Anledning til hans Undersaatters Oprør imod ham, og hans derpaa følgende Død, hvorfor jeg allerhelst siden det er dette mit Forehavende uvedkommende, ey her vil handle derom. Dog kan jeg ey holde mig fra at giøre en Anmærkning, som jeg ey veed om nogen af vore Skribenter har giort, at Chron. Abb. S. Petri de Burgo p. 51. beretter, at den Engelske Kong Wilhelm bestak Kong Knuds fornemste Mænd, og at Toget derfor fornemmelig gik overstyre. Betragter man alle andre da indløbende Omstændigheder, saa synes Kongens Broder Oluf at have været een af dem, der tog Penge for sin Part. Det Oprør, som de Danske da giorde, bragte Kongen paa de Tanker, at nu var den bedste Leylighed forhaanden at tvinge dem til at give Præsterne Tiende, hvortil de hidindtil ey havde villet lade sig bevemme. Men som han endda ey kunde trænge igiennem hermed, see Saxo p. 215. og 218, saa paalagde han dem en meget stor Skat, kal-

det

det Nefgield, saaledes at hver der havde været Styrmand paa Floden skulde betale 40 Talenter, og hver Roers Karl 3; Paa denne Maade nævner Saxo denne Penge-Straf, som Svend Aagesen p. 96. forklarer saaledes, at hver Styrmand skulde bøde 40 Mark, og hver Baadsmand 3. Denne Straf var ey allene haard, men den blev endog drevet ind paa en haard Maade, helst ved tvende Rentemestere som Saxo nævner, men med hvis Navne jeg ey her vil besudle mit Papir. Naar de skulde imodtage Penge, og Metaller, da havde de falsk Vægt, som var langt stærkere end den burde være, saa at Marker neppe bleve af Skillingers Værdie, v. Westphal. T. 1. p. 1413, Wilhelm af Malmesbury p. 107, Ælnothus C. 16, H. K. p. 193, og Saxo p. 219, som legger til, at de Skyldiges Eyendele bleve i denne Skat taxerede for visse Penge, som de maatte betale for at beholde deres Gods, og er det ey at tvivle paa at bemeldte Rovfugle have jo og her faaet Leylighed til at øve deres Uretfærdighed, siden Taxationen var overladt til dem. Disse tvende ugudelige Mænd bør derfor ansees for Kong Knuds rette Banemænd, thi havde de ey drevet Undersaatterne i Fortvivlelse, saa havde de aldrig lagt Haand paa deres Konge; thi de Danske vare da allerede, som den Saxiske Krønike skriver p. 191. anseete for de trofasteste Folk i Verden, og have vi ey heller i vor Historie noget andet Exempel end dette, at den hele Almue haver reyst sig op imod sin Konge, og taget ham af Dage, og det som mere er, uden derfor nogensinde at blive straffet. Kong Knuds Mord skeede 1086 i St. Albani Kirke i Odense. Hvad denne Konges Monter angaaer, da henføres i Museo Regio tvende ey uden Grund til ham, hvilke, saafremt de virkelig tilhøre ham, vise at der da allerede, foruden i Lund, bleve slagne Penge i Roskild og Odense. Hvorimod de som Bircherod haver, enten ere saa tvetydige, at man ey engang kan vide, om de ere Danske, eller og, endskiønt der staaer Canutus Rex paa dem, snarere kan henføres til Knud 5te eller 6te, end til Knud 4de og Hellige, saasom de ere Hul-Penge.

Oluf blev Konge efter sin Broder Knud. De Danske maatte, saasom han sad fangen i Flandern, hvorhen hans Broder Kong Knud havde sendt ham, udløse ham for 10000 Mark Sølv, Wilhelm af Malmesbury p. 107; eller som en anden Skribent vidner for 30 Mark Guld, eller og 80. som nogle Exemplarer af ham have, K. S. p. 128. At alle paa de Tider da ey have været saa blinde og overtroiske, som man nu uden Forskiel gior dem til, kan sees af det Oluf ey vilde fæste Troe til de Jertegn, som en Præst vilde indbilde ham at tildrage sig ved hans Broders Grav; Men tvertimod tilskrev dem Præstens Bedragerie, K. S. C. 66, p. 132. Dersom ey alle vore Skribenter vare eenige i, at der

næsten den hele Kong Olufs Regiering igiennem var Hunger og dyr Tid, saa skulde jeg snart falde paa de Tanker, at de Geistlige og Munkene havde digtet det af Had til ham, og for at ophøye hans Broder Knud. Men nu tør jeg ey nægte det aldeles, endskiønt jeg dog troer, at de Danske have mere sultet paa deres Papir end virkelig i Gierningen. Saxo p. 222. beretter at Veirliget var i 7 Aar bestandig saaledes, at det var tørt om Vaaren og først om Sommeren, men meget fugtigt om Høsten, saa at Bønderne maatte i Baade afhugge de faa Ax, som stak Hovedet frem over Vandet, saa svømmede Agerne i Vand, hvorfor der og blev saadan Mangel, at en stor Deel af Indvaanerne døde af Hunger; Det lidet Korn som de finge, maatte de tørre i Bager-Ovner, og siden male og bruge til Velling, saasom de ey kunde bage Brød deraf; Hungeren gik saa vidt, at de rige maatte skille sig ved deres Sølv og Guld for at kiøbe sig Mad, ja endog sælge ingenuitatis insignia, som Saxo kalder dem, men her ey er det rette Sted at undersøge, hvad han ved disse mørke Ord forstaaer; Endog Kongen selv maatte sælge sit Jordegods for at faae Korn, hvilket var i Overflodighed hos alle omkringliggende Folk, der undsaae sig ved i slig Tilstand at bekrige de Danske, som de ellers letteligen kunde have giort af med. Til sidst gik Hungeren saa vidt, at Kongen om Jule-Aften, da han skulde tractere de Store, ey havde Mad nok til dem, hvorover han kort efter døde af Sorg. Ælnothus C. 16. p. 36, og C. 32. p. 69. skriver, at baade Pest, Hunger, Sygdom og Frygt for Fienden hiemsøgte Dannemark i denne Regiering, at Øxer og Køer bortdøde, at Fiskene omkomme i Havet. At Honningen blev rar, fordi Bierne kreperede, at Skoven ey bar Olden, og at Jorden gav kun liden Sæd af sig. Svend Aagesen p. 97. vidner og, at stærk Hunger regierede i Olai Tid. En Anonymus hos Westphal. T. 1. p. 1413. beskriver den saaledes: I de 9 Aar Kong Oluf herskede, var ey et eeneste frugtbart Aar, saa at Heste og Hunde bleve derfor slagtede til Føde. Erici Pomerani Kronike siger og p. 268. at Hungeren varede i 7 Aar, og det formedelst det onde Veir, og at de arme Mennesker sloges med hinanden paa Marken, saa at Kongen derfor fik det Tilnavn Hunger, som og Svend Aagesen vidner. Forfatteren til Knytlinga Saga C. 69, p. 140. er den som giør mindst heraf, naar han skriver, at Kong Oluf var en rig og gierrig Herre, og at stor Hunger var i hans Tid i Landet, saa og slet Justice. Hvor slet Tilstanden end var saa bygte dog Biskop Arnold i Roeskild da Steen-Muren omkring Roeskilde Kloster, og formyede Malmingerne, see Anonymus apud Westphal T. 1. p. 1414, og en kostelig Steen-Kirke blev da og bygt i Odense, og efter Olufs Død indviet hans Broder Knud til Ære, Ælnothus, p. 69. Bircherod anfører vel nogle Monter, som han holder for at tilhøre denne Kong Oluf, men

jeg

jeg troer snarere, siden de ere Hul-Penge, at de ere af seenere Tider, og tilhørende Bisper, efterdi det Ord Rex ey staaer paa dem.

Saasnart Oluf var død sidst i Aaret 1095, blev hans Broder Erik Konge efter ham. Imedens Oluf regierede, førte Erik Krig i de østlige Lande, plyndrede Hedningerne, men lod de Christne, være sig Kiøbmænd eller andre, i Roe, K. S. p. 142. Neppe havde han besteget Thronen før den dyre Tid hørte op, og Jorden igien bekom sin sædvanlige Frugtbarhed, saa at man kunde kiøbe en Skieppe Korn for een Penge, eller og for to, efter en andens Beretning, og ginge der tolv Penge paa een Skilling, Saxo p. 224, Erici Pomerani Kronike p. 268. Ved samme Tider begyndte de saa kaldte hellige Tog, som skildte Europa ved sit beste og stridbarste unge Mandskab. Vort Dannemark lod sig og af en blind Religions Iver forføre til at løbe om med de andre, og en Dansk Prinds ved Navn Svend drog did med 1500 vel bevæbnede tapre og unge Danske Mænd, hvoraf efter al Anseende ingen er kommet tilbage, v. Chron. Hierosol. Reineccii l. 1. c. 6, Albertus Aquensis i Gest. Dei p. Francos t. 1. p. 186. De Danskes Iver var saa stor, at de, som Wilhelm af Malmesbury vidner p. 133. forlode deres daglige Drikke-Lave for at tage Christi Grav fra Tyrken. Noget efter at Erik var bleven Konge, giorde han et Tog til Venden for at dæmpe og straffe det Søe-Roverie, som derfra var forøvet paa de Danske Strømme udi hans Broders Tid. Han førte der Krig med megen Lykke, indtog og opbrændte mange Stæder, og som det synes Julin selv, og tvang Venderne til at udlevere sig Søe-Roverne, hvilke han paa en gruelig Maade straffede, saa at Venderne torde ey mere i hans Tid forurolige Dannemark. Saxo p. 225, K. S. p. 148, ꝛc. Omtrent 1098 giorde Erik en Pillegrims Reyse til Rom, og lod overalt Tegn efter sig af stor Gavmildhed, forærende til hellige Steder Ringe, Guld og Skrine fyldte med kostbare Sager. I Piacenza stiftede han et Giestgiverhuus, og i Lucca gav han saa stor en Capital, at alle Danske, som af Andagt siden reyste til Rom, kunde af dets Renter faae saa meget Viin at drikke, som de behøvede. Paa denne Reyse fik han og Løfte af Paven, at Dannemark skulde bekomme sin egen Erke-Bisp. K. S. p. 146 ꝛc. Saxo p. 226. Ey længe efter var en Samling af alle tre Nordiske Konger i Kongehelle, hvor Erik stiftede Venskab og Forlig imellen den Svenske og Norske Konge som da vare i Krig sammen. H. K. T. 2. p. 219. Aar 1101. bleve Kong Knuds Been med stor Pragt Skrinlagte i Odense i den nye Steen-Kirke, som blev kaldet efter ham. De bleve lagde i en Træ-Kiste, der var beslaget med Kobber, og hvorudi vare indfattede blaa og gule Ædelstene. Vel har jeg udi Kong Erik Eyegods Historie p. 150. sagt, at Kisten var

af purt Guld, men det er en Vildfarelse, hvortil Ælnothi alt for prægtige og ey noyagtige Ord have givet mig Anledning. Bircherod i sine Noter over Ælnotho hos Westphal T. 4. p. 1437. haver selv seet Kisten som staaer i Muren, og er nu vel meget spoleret, men dog saa, at man kan tydelig see, hvorledes den tilforn haver været. Han beretter og at denne Opdagelse skeede 1694, og at Kongens Been vare indsvøbte i Linnet, Silke, hvorom Ælnothus taler, af rød og blaae mænged Farve, og et Slags ubekiendt Tøy, noget nær Bomuld. Der bleve og indstiftede Gilder eller Selskaber denne hellige Konge til Ære, hvilke efterhaanden bleve oprettede i mange Danske Stæder, dog er det uvist, hvilket der er det ældste, see K. Stobei op. T. 2. p. 278, Pontopp. An. T. 1. p. 238, Westphal. T. 3. Præf. p. 4. Disse Gilder kan, foruden at de tienede til at ære Helgene og Martyrerne, og holde deres Minde ved lige, og ansees for Selskaber, hvis Lemmer havde forbundet sig sammen at staae hinanden bi, og derfor tiente til at befordre Sikkerhed og Fred, endskiønt de til sidst mod Indstiftelsens Hensigt snarere befordrede Ufred og Utryghed, og maatte høre ilde for den slemme Drik der gik for sig. I det Aar 1104 efterkom Paven sit Løfte om at oprette et Erke Bisp-Sæde i Dannemark, hvortil Lund blev udseet, Nicol. i Chron. Arch. Lund. p. 3. Mod Slutningen af sin Regiering fik Kong Erik det Indfald at reyse til det hellige Land, hvilken Reyse ey allene kostede Landet mange Penge, saa at Kongen, derfor og imodtog det Guld, som Keyser Alexius Comnenus tilbød ham, fordi han var tom for Penge, K. S. p. 168, men skildte det endog ved sin Konge, som døde paa Cypern omtrent Aar 1105. Kuytlinga Saga p. 170. vidner at Riget tog bestandig til i Velstand i hans Tid, p. 146. at han saa skarpt straffede Søe- og Straten-Røvere, at der til sidst var ingen af dem at finde i hans Rige, og at han var en lærd Herre, der talede mange Sprog, og p. 162. at han forbedrede Landets Love, satte Byer i Stand, som vare forfaldne og ødelagte, og bygde paa sin egen Bekostning 5 Kirker af Steen. Wallin i sine Gothlandske Samlinger p. 236. taler om en Kirke bygt St. Oluf til Ære paa Øen Gothland af denne Konge. Om vi have nogen Mont, som med Vished kan henføres til ham, derpaa tvivler jeg høylig.

Efterat den Danske Handels Historie i det 11te Sæculo er nu bragt til Ende, saa forekommer den Norske i samme Tid at undersøge, om hvilken vi have nogen mere Underretning, ved det at den fornemste Norske Historieskriver Snorre Sturlesön gaaer i alle Ting omstændeligere til Værks end den Danske Saxo Grammaticus. Efter Oluf Trygvasons Død stiftede Seyer-Herrerne Norge imellem sig, saa at den Svenske Kong Oluf fik den eene Part, den Danske

Kong

Kong Svend den anden, og de 2de Brødre og Jarler Erik og Svend den 3die, hvilke tilligemed forestod begge Kongernes Parter, og havde dem i Forlæhning af dem. Enhver kan letteligt begribe, at saadan Deling ey kan være synderlig fordeelagtig for Handels og Vandels Opkomst, allerhelst den ihielslagne Kong Olufs Frænder, som vare mægtige Mænd, ey vilde finde sig i Jarlernes Herskab, og derfor hverken give dem Skat eller Skyld, ja endog paa nogle Stæder optoge hos Bønderne den Skat, som de burde yde til Jarlerne; hvorfor og Almuen undertiden maatte betale Skat til dem begge. Men af alle disse var ingen meer hovmodig og mægtig end Erling Skiagllon, som havde den dræbte Kong Olufs Søster til ægte, om hvilken man kan læse i H. K. t. 1. p. 393. Denne liden Myndighed, som Regenterne havde, foraarsagede derfor og, at de Norske vare i deres Tid ligesaa meget ude paa Søe-Roverie, som nogensinde tilforn, saa at de fleste Penge og Rigdomme, der vare i Landet, bleve meer forhvervede derved end ved ærlig Handel og Vandel. Iblant andre giorde den Norske Prinds Oluf, der siden blev Konge og fik Tilnavn af den hellige, en rig Fangst paa et Sted kaldet Gundvald Slot, beliggende i Seliopolla, som jeg mener at betyde et vist Landskab i Spanien, thi han tvang Borgerne til at give sig 12000 Guldskillinger H. K. p. 389. Liden Myndighed, og selvraadige Undersaatter nøde Regentere til at gaae meget forsigteligen frem, hvilket vi og see at Jarlerne have giort, thi, endskiønt de selv vare Christne, saa tvang de dog ingen til at antage Christendommen, men lode enhver have sin Troe, dog holdt de for Resten nøye over Lovene, og vare derfor ogsaa elskede af de fleste. H. K. p. 373. Dog er det ey at tvivle paa, at jo disse Jarlers Gemyts Beskaffenhed haver giort meget til saadan Moderation, allerhelst den hele Historie viser, at Erik fornemmelig har været en fortreflig Herre, og en ret Helt, saavidt de Tiders Omstændigheder det vilde tillade. Hvorledes Husholdningen har været paa de Tider, i det mindste hos de Store, kan sluttes af følgende Beskrivelse over bemeldte Erlings: Han holdt stadig hiemme hos sig over 30ve Trælle foruden andre Folk; dem foresatte han et vist Arbeyd hver Dag, saa at de havde den øvrige Tid af Dagen for sig selv, naar de havde giort det færdigt; han gav dem og visse Stykker Jord til at besaae, hvoraf Afgrøden hørte dem til; hver havde sit Arbeyd og Gierning for sig, saa og en vis fastsat Andeel af Penge, hvormed de kunde forhverve sig deres Frihed, hvilken endeel erlangede, naar de havde kun tient eet Aar, andre efter 2 Aars Forløb, og alle efter tre, med mindre nogen var alt for doven. For de Penge, som Trællene saaledes løste sig med, kiøbte han siden andre Trælle. De Frigivne lod han drage ud paa Sild-Fiskerie, eller og opradde Marker og øde Stæder, og der bygge Huse; overalt anvendte han dem til nogen Forretning, hvorved de kun-

de fortiene sig noget. H. K. p. 364. Havde alle, eller dog de fleste i Landet, havt denne Mands Sind, saa havde den indvortes Handel og Vandel snart kommet i Flor, Folke-Mængden tiltaget, og Trælleſtanden efterhaanaen nærmet sig til sin Undergang, en Stand som er Menneske-Slægten til Vanære, og som endnu har Sted midt iblant de saa kaldte Christne. Torfæus Hist. Norv. p. 3. p. 21. beretter, at Erik Jarl søgte ved Love at indskrænke den utæmmede Frihed, som gik i Svang med Tvekamper.

Efter Jarlerne besteg Olof Thronen, som siden blev kaldet den Hellige. Han bragte alle sine Undersaatter til den christne Troe, men meer ved Tvang, Mord, Rov og Brand end ved Undervisninger og Formaninger. Fra hans Tid af kan man derfor regne Christendommens Fortsættelse i Norge, og Hedenskabets Afskaffelse, i det mindste saavidt den udvortes Guds Dyrkelse angaaer. At Pragten endnu ey var kommet meget vidt i hans Tid, kan sees af følgende Beskrivelse over den Maade, som hans Moder Asta og Stif-Fader Sigur Stig toge imod ham paa: Da han nærmede sig Gaarden, lod hans Moder ved 4 Qvinder beklæde Veggene i Stuen, hvor de vare inde, og legge Dyner paa Bænkerne. To Karle lagde Halm paa Gulvet, 2 satte Skienken op og tillavede Drikke-Karrene. To satte Bordet frem, og 2 bare Mad ind derpaa, to sendte hun ud i Forretninger, og 2 andre bare Øllet ind. De andre Karle og Qvinder ginge i Gaarden. 4 Mænd sendte hun ud i Bygden for at indbyde de Fornemste til Giest, og alle de som vare hiemme, maatte tage deres beste Klæder paa. Faderen Kong Sigurd var da paa Ageren, og saae til, hvorledes hans Folk skar Korn, og høstede det ind. Han havde da en blaa Kiortel paa, blaa Stromper, høye Skoe, som vare sammenbundne om Leggene, en graa Kappe, en viid graa Hat, som sadde langt ned i Ansigtet, og en Kiep i Haanden med et forgyldt Solv-Hoved og en Solv-Ring om. Men da han fik at høre sin Stef-sons Komme, klædde han sig om paa følgende Maade: Paa Benene drog han Carduans-Støvler, med forgyldte Spore; han iførte sig Pelsværks Klæder og en Skarlagens Kappe, bandt et kosteligt Sværd ved sin Side, og satte en forgylt Hielm paa sit Hoved. Saaledes prydet steeg han til Hest, hvis Sadel var forgyldt, og Bidsel ligeledes, og derudi satte smeltede Steene. see H. K. p. 405. &c. Udi denne Beskrivning fremskinner vel en Slags Lyst til Pragt, men derhos og en overmaade stor Simplicite i Sæder, og tilligemed et fast Bevis, at Handelen endda ey havde giort nogen synderlig Fremgang, ikke heller Konsterne. Deres Føde var lige saa simpel, og lode de sig noye med hvad der fandtes i deres eget Land, fordi de ey vidste af andet at sige, hvorved de dog uden al Tvivl bedre bevarede deres Sundhed end vi, for

hvil-

hvilke begge Indier maa udtomme sig for at dække vort Bord. Kong Olufs Kost hos Kong Sigurd bestod derfor kun den eene Dag i Fisk og Melk, og den anden i Kiød og Øl, og saaledes stedse fort om hverandre. pag. 410.

Det eeneste, hvorudi de Tider udviste nogen særdeles Pragt, var udi deres Vaabens Udstaffering; Udi det Slag imod Svend Jarl havde de 100de Mænd, der vare paa Kong Olufs Skib, paa sig Ringe-Brynier, et Slag, som ansaaes for de stærkeste til at taale Hug og Skud, og Hielmer fra Normandie; de flestes Skiolde vare hvide med forgyldte Kors paa, eller og Kors af blaae eller rød Farve. Paa Hielmerne vare og Kors af blege Farver, og udi Fanen, som var hvid, stod en Slange, p. 424. heraf sees at det var slet bestilt med Konsterne hos vore Forfædre, siden de endog havde visse Vaaben, naar de skulde være ret gode, udenlands fra, da dog Vaaben var det, som de frem for alt andet, lagde Vind paa. Dog vare Konster og Haandværker ey aldeles ubekiendte i vor Norden, endskiønt ey bragt til den Fuldkommenhed, ey heller saa almindelig bekiendte, som nu omstunder; saaledes sendte den Svenske Princesse Yngigerður til Kong Oluf, som hun var forloved med, kostbart Tøy med Guld og Silke indvirket udi p. 486. Vil man troe, at dette er forarbeydet i Sverrige, og ey ved Handel did indbragt, saa er det ey urimeligt, at saadant og kunde giøres i Naboe-Riget Norge.

Paa et andet Sted tales om en Normand, der gik med Skarlagens Klæder, hvorudi var Guld indvirket, spiste paa en Sølv Tallerken, og brugte Spyd, hvis Haandgreeb var indlagt med Guld, p. 658. og 656. En andens Dragt beskrives saaledes: han havde en lang Stridshammer i Haanden, en sid Hat paa Hovedet, en grøn Kappe og linnede Buxer, p. 667, hvilket sidste jeg legger meest Mærke til, thi det viser at Lin eller Hør haver da enten voxet i Landet, og blevet der forarbeydet, eller og did ved Handel indført. Hvorledes Kong Oluf selv var væbned, da han blev slaget ved Stiklestad, beskrives paa følgende Maade p. 776. Han havde en forgyldt Hielm paa Hovedet, et hvidt Skiold med et forgyldt Kors udi, et Spyd af det Slag kaldet Xesie, en ringe Brynie, og et meget got Sværd kaldet Hneytir, hvis Haandgreb var indlagt med Guld. Kort sagt, de Ting som høre til Krigen, Vaaben og Værger, Skibe og deres Redskab, vare fast de eeneste, som da bleve forfærdigede i Norge; men herpaa forstode de sig og temmelig got, dog giorde de ey engang saadanne Ting i nogen Mængde, hvilket efter min Tanke kom deraf, at Materialerne, nemlig Jern og Metaller vare rare, og maatte fra andre Lande indføres, ved det her ingen Bergværker vare. Udi Tømmer-Arbeyde synes de at

have

have beſiddet den ſtørſte Færdighed, og tales p. 786. om en meget konſtig Tømmermand, ſom tillige var Kiøbmand.

Agerdyrkningen ſynes at have været i bedre Tilſtand, end man almindelig forestiller ſig om de Tider, thi p. 555. tales om en dyr Tid, ſom formedelſt Misvext indfaldt i Trondhiem, ſaa at jo længer Nord man kom, jo dyrere var det, hvilken vilde endda have trykket Almuen langt meer, derſom ey mange havde havt Forraad af gammelt Korn. Derimod var der overalt Sondenfields god Tid paa Korn.

Skulde ſaadan Misvext i vore Tider indfalde, da frygter jeg for, at Forraad paa Korn fra forrige Aar ey vilde findes hos mange, uden hos dem der legge det op for at berige ſig derved, og ſom blive fede og trives ved andres Mangel. Hoved-Aarſagen hertil er, naar jeg overveyer alting, det ulykkelige Brændeviins-Brænderie, hvis fuldkomne Afſkaffelſe vilde i Henſeende til Religionen, gode Sæder, Sundhed, Landets Velfærd, Underſaatternes Lykſalighed være af de ønſkeligſte Følger, og efter mit Begreb fortiene dens Autor flere og bedre Æresſtotter, end de Seyer-rigeſte Krige have tilveyebragt de ſtore Erobrere, eller rettere Lykſaligheds Forſtyrrere. Ovenmeldte Uaar varede, ſom gemeenlig pleyer at ſkee, meer end eet Aar, men ſtrakte ſig dog ikke længer end Nord i Landet, hvorimod Sønden paa var beſtandig god Tid p. 571; Uaaret i Norges Nordre Deel blev og meget formeret ved Kong Olufs haarde og ubetænkſomme Befaling, at fra Agdeſiden, Rogaland og Hordaland maatte aldeles intet Korn, Malt eller Meel bortføres af Aarſag, at han, efter de Tiders Sædvane, da Kongerne ſtedſe reyſte om i deres Lande, agtede at komme did og at opholde ſig der nogen Tid, hvorfor megen Fætalie bebøvedes til ham og hans mange Folk. Det verſte herved var, at han biede næſten et Aar inden han drog did, og ſaaledes til ingen Nytte forogede Hungeren Nord paa, p. 572. Det var derfor ingen Under, om hans Underſaatter for dette og meer bleve ham affpænſtige, allerhelſt de paa de Tider vare korte for Hovedet, og taalte ey meget. Efterat Misvexten havde varet i 2 Aar, indfaldt den og i det 3die formedelſt Mangel paa Sædekorn p. 576, hvilket gemeenligen pleyer ſaaledes at tildrage ſig her, og ſom ved gode Anſtalter i Tide dog lettelig kunde forebygges, hvortil vor retſkafne lærde og patriotiſke Rector Schøning udi ſin Afhandling om Korn-Magaziners Oprettelſe i Norge giver god Anledning. At Landet endog da haver været dyrket paa Stæder, ſom efter første Øyeſyn ere heel ubeqvemme til at frembære modent Korn, kan ſees af pag. 729, hvor der tales om Gaarder høyt oppe i Valldalen imod Leſſøe, hvor der voxede Korn; ligeledes

høyſt

høyst oppe i Verdalen p. 760. Af Kiokken-Urter finder jeg ingen navngivne uden Log p. 804. Fiskerie har fra gammel Tid af, som jeg og tilforn har viist, været et af Norges fornemste Nærings Midler, dog finder jeg intet talet herom udi denne Konges Tid, undtagen p. 651, hvor der siges om en, der boede paa Helgeland, at der ved hans Gaard var god Fugle-Fangst, Fiskerie, Sælhunds Jagt, og fandtes Mængde af Fugle-Æg, eller var et saa kaldet Æggevær.

Siden Agerdyrkningen var i saadan god Tilstand, saa finder jeg og, at der overalt har boet Folk i Landet, og det i temmelig Mængde, saa at man i denne Konges Historie vel finder nævnt alle de samme Bygder at være bebygte, som nu omstunder, og i de fleste af dem ogsaa, at Kongen havde Gaarder, og Avling paa dem. Indvaanernes Antal var derfor ey heller ringe, naar man sammenligner det med nu værende; p. 588. siges at der udi en Tid af 2 til 3 Dage bleve af Jædderen og omliggende Egne forsamlede 1500 Mænd, som kunde bære Vaaben, hvilket maaskee neppe skulde gaae an i vore Tider. Den Krigshær, hvormed Kongen stridede imod sine oprørske Undersaatter, var 3000 Mænd stærk p. 763, dog af den kan man ey giøre nogen vis Slutning, saasom den for en stor Deel bestod af udenlandske Folk. Sikkrere Slutning kan man giøre af Oprørernes Hærs Styrke, som efter p. 780. var saa stor, at aldrig havde nogen i Norge seet paa eet Sted større Samling, endskiønt Almuen allene var samlet fra Tronhiems og Bergens Stigter, som vi nu kalde de Lande, og der vare ingen fra Christiansands eller Christianiæ, eller Bahus Lehn, som da hørte til Norge, og følgelig halvdelen af de Norske vare i det mindste ey tilstæde p. 786. og dog beløb disse Oprøreres Antal sig til 10000, p. 789. Af Flodernes Størrelse og Udrustning kan man og nogenlunde slutte sig til Folke-Mængden, og hvorvidt de Tiders Pragt gik, følgelig og Omgang med Fremmede. P. 599. tales om et Nordlandsk Lastdragerskib, som var rødt og hvidt malet, og havde randede Segl med Flag hvorved anmærkes at det havde Dæk, hvoraf man kan slutte, at de andre Lastdragere, i det mindste de Nordlandske, vare da uden Dæk, ligesom Jægterne nu omstunder. De Nordlandske havde ellers ogsaa store Skibe, og som vare skikkede til at drage i Krig med, p. 647. Da Kong Oluf drog til Dannemark for at bekrige det, havde han en meget stor Flode, men hvoraf mange Skibe vendte tilbage, imedens han endnu laae i Norge, formedelst Mandskabets Utaalmodighed og Uvillighed, p. 670; ikke desto mindre havde han endda tilbage 60 store Skibe, besatte med de beste Folk. p. 684.

Det Skib som Kongen selv var paa kaldtes Oxen, fordi et Oxehoved stod paa Forstavnen, hvorimod Bagstavnen havde Skikkelse af en Stiært, hvilke

begge tilligemed Siderne af Skibet vare indlagte med Guld. Dette Skib var inddeelet udi 30 Rum.

Af alle disse Ting tilligemed den Fart, som var imellem Norge, og Orkenoerne, Hitland, Færoerne og Grønland, hvoraf Kong Oluf tog Anledning at giøre bemeldte Lande sig Skat-skyldige, som han og, men forgieves, forsøgte med Island, kan man slutte, at der maa dog da have været nogen Handel i Norge, hvilket saa meget meer stadfæstes ved følgende Beretninger, uddragne af den store Norske-Historieskriver: Imellem de Norske, fornemmelig de der beboede Vigen, og Vest-Gotherne i Sverrige dreves en temmelig stor Handel, særdeles med Salt og Sild, som Vest-Gotherne ey vel kunde undvære, hvorfor de kom meget i Knibe, da Kongen forbød at føre dem sligt til, p. 446, hvoraf man maa slutte, at Vest-Gotherne selv ey have havt stor Handel, thi ellers havde de vel kunnet faae disse Ting andensteds fra. Vigen synes overalt af alle Norske Landskaber at have drevet største Handel, thi der opholdte sig ey allene baade Vinter og Sommer mange Kiøbmænd fra Dannemark og Saxen, men endog Indvaanerne selv føere med Kiøbmandskab paa Engelland, Saxen, Flandern og Dannemark p. 447. Ja der vare endog Kiøbmænd, hvoraf p. 448. nævnes en, som seylede og handlede paa Rusland. Den samme kiøbte der for Kongen kostelige Klæder, og en dyrebar Borddug for andre Ting, som Kongen havde antvordet ham i Hænder, og som man ey kan vide enten de bestode i Penge eller i Vahre, saasom Skribenten der betiener sig af det almindelige Ord Fe. Det synes ellers som næsten alle kostbare Klæder ere da komne til de Nordiske Riger fra Rusland, hvoraf man ey maa slutte at de ere der blevne forfærdigede, men at de ved Handel ere did komne fra Constantinopel, og siden førte videre, thi paa de Tider var stort Venskab og Omgang imellem Russerne og Grækerne. For alle de Skibe, som seylede til Rusland synes Øen Gulland at have været en Samlings Plads, hvilket efter mine Tanker haver givet den første Anledning til Opkomsten af den mægtige Stad Wisbye, som dog ey kom i fuldkommen Flor før i næste Sæculo, efterat Staden Slesvig havde mistet al sin Handel i Kong Svend Gratehedes Tid, og Byen Sigtuna var blevet aldeles ødelagt. Hvor tungt ovenmeldte Forbud paa Handelen faldt Vest-Gotherne, kan ydermere sees p. 450. 483. Af alle Norske Byer synes ingen da at have havt større Handel end Tønsberg, thi did kom Skibe fra Dannemark og Saxen, og fra alle Kanter i Norge selv. p. 491. 571. 600.

Med Finnerne, som da ligesom nu, boede længst Nord i Landet og paa Fiældene, havde og de Norske stor Handel og Omgang, allerhelst Finnerne stø-

de

de under Norges Konge, og maattte give ham Skat, p. 552. og 751. ikke alene de der nu omstunder maa giøre det, men endog mange af dem, som nu lyde under Sverrige og Rusland, hvilket Rector Schöning heel vel haver beviist udi sin ypperlige Afhandling kaldet, **Forsøg i den gamle Norske Geographie.** Ellers synes det ey, at de Norske have da virkelig sat sig ned saa langt Nord som nu omstunder, eftersom det nordligste Sted, hvor jeg finder at de da have boet, er Tronæs p. 575, thi de lode sig noye med jevnligen at fare til Finmarken, for at drive Skatten ind og at handle med Finnerne eller Lapperne, som de og kaldes. Handelen paa Biarmeland havde de Norske ey heller endda aflagt, som kan sees af den p. 618, anførte anseelige Kiøbfærd, som Thore Hund og hans Sælskab giorde did hen. Handelen dreves der udi en Kiøbstad, som laae noget oppe ved Dwina-Floden, og vare de fornemste Vahre, som der sinnges, Graaværk, Sabel og Bæver Skind. Men det mærkeligste ved denne Handel var, at det gik kun fredeligt til imellem Indvaanerne og de Fremmede, imedens Marked et paastod; men saasnart det var til ende, og de Fremmede havde lagt ud af Floden, saa ansaae de hverandre for Fiender, hvilket viser, at Biarmerne vare endda et haardt Folk, og at ikkun Noden tvang dem til at handle med Fremmede, for at blive af med deres Vahre, og at faae andre igien, som maa have været umistelige for dem. Til saadan Handel vare de saa meget mere nødte, saasom de ved Søe-Roverie ey kunde, som andre Folk, erhverve de sig fornødne Ting, efterdi de som alle Finner, paa de Tider, vare ustridbare, endskiønt de vel maaskee vare meer stridbare end de andre Finner. Af denne Leylighed betiente sig ellers Thore Hund og hans Sælskab, satte i Land om Natten, og berøvede de Dødes Graver, hvor de fandt meget Guld og Sølv, efterdi Biarmerne havde den Skik at nedlegge deres Døde med saadanne Rigdomme. Paa samme Sted var og et Tempel, hvorudi stod Biarmernes Afgud Jomala, fra hvilken de rovede et kostbart Smykke, som hang ham om Halsen, og en Sølvskaal med Hanke, fuld af Sølvpenge, der stod paa hans Knæ p. 620. &c. Strahlenberg udi hans **Nord- und Oestliche Theile von Europa** beretter, at der findes ofte paa de Kanter kostbare Ting udi de gamle Graver, hvilket tiener til herligen at bekræfte Sturlesons Fortælling.

At ulovlige Stræger i Handelen, som nu meest bruges for at besvige Tolden, vare da allerede i Brug, kan sees p. 649. og 650, endskiønt den List, som der anføres, var vel anbragt i anden Henseende. Siden de Norske handlede paa temmelig langt fraliggende Lande, saa kan man være vis paa, at de ey forsømte at giøre det paa et angrændsende, som Jamteland, om det end aldrig meldtes udtrykkelig p. 659. Men ingen Nordmand finder jeg paa de Tider

at have vovet sig med Handel længer Sønder paa end den berømte Poet Sigvatur, som i saadan Henseende drog til Rouen i Normandie p. 673.

At det haver været sædvanligt, at Kiøbmænds Skibe, fornemmelig ladte med Salt og Sild, ginge da igiennem Øresund, kan sees af p. 693. Ingen kan tvivle paa, at jo de Norske Veyes Besværlighed haver fra de allerældste Tider af lært Indvaanerne at betiene sig af Kløf, saasom det ellers er om Sommeren umueligt paa mange Stæder at frembringe Vahre, imidlertid finder jeg dog ey Kløf udtrykkelig nævnet for i denne Konges Historie p. 728. Imellem Island og Norge var særdeles jevnlig Handel, og synes Islænderne meest at have faret paa Trondhiem; men hvor de end foere paa Norge, maatte de allevegne give en vis Skat eller Told, kaldet Landøre, hvilken ey maa have været ringe, siden den af et eeneste Skib kunde belobe sig til 10 Marker Sølv, og finder jeg ogsaa, at da denne Afgift haver fra Kong Harald Haarfagers Tid, som først paalagde den alle Norske, der droge fra Norge til Island, af Frygt for at Landet tilsidst ellers skulde blive øde, ikkun belobet sig for hver Person til 5 Øre eller 5 Lod, endskiønt med nogen Forandring snart lidt meer, og snart lidt mindre; saa steg den under Kong Olufs Regiering til et halvt Pund, som maatte erlegges for hver Person, der reyste fra Norge til Island og fra Island til Norge, Fruentimmerne undtagne, og dem som Kongen af særdeles Naade selv derfor befriede. Udi saadan Skat maatte Islænderne finde sig, men derimod kunde Kong Oluf ey bringe dem til at betale sig Herre-Skat og Næse-Skat, eller en vis Afgift for hver Person efter den Maade, som han hævede dem af sine egne Undersaatter. p. 419. 420. 460. 461 og 635, og Torfæi Hist. Norv. t. 3. p. 175.

Heraf erfares da 1.) at Kopskat, endskiønt under andet Navn, er meget gammel i Norden, og at de frieste Folk, som de Norske da uden Tvivl vare, have, lige saavel som Tyrker og andre trælbaarne Folk, begvemmet sig til at betale den, saa og 2.) at det er et gammelt Statsgreb at hæve Kronens Indkomster under adskillige Navne, hvilke jo meer de først og fornemmelig ere lempede efter Nationens Genie, og derhos indrettede efter naturlig Billighed, saa at enhver contribuerer efter sin Formue, jo bedre og visere indrettede kan de siges at være, dernæst 3.) at Mont synes jo længer jo meer at være kommet i Brug, hvilket ey kunde være andet, naar dens Begvæmhed frem for at studse med Vahre engang ret var indseet, endskiønt jeg maa tilstaae, at Beregningerne gierne kan være giorde efter Penge, men derfor ey altid Betalingen i dem, men med Vahre, allerhelst det synes troeligt, at Monten endda ey haver været saa overflø-

dig

dig her i Landet, helst af indenlandske Penge, hvilket endelig næsten kunde være lige meget, saasom al Mønt var da næsten overalt meget puur og god, saa at man ligesaa ofte tog den efter Vægten, som efter Tælling, efterdi man var vis paa, at Sølvet var uden Tilsætning, og følgelig det eene Land kunde i Mønten ey vinde noget imod det andet, og endelig for det 4.) at Landets Rigdom haver fra Harald Haarfagers Tid og indtil St. Olai mærkelig tiltaget, og derfor følgelig ogsaa Priserne paa alle Ting.

Følgende Stæder hos Sturleson vise uimodsigeligen hvor meget Penge allerede vare komne i Brug i Norge. Af Islænderne begierte Kong Oluf den saa kaldte Næse-Skat, for hver Persons Næse een Penge, hver Penge beregnet til 10 Alen Vadmel, p. 635; Thore Hund blev tildømt for et Mord at betale 30 Mark Sølv, de 10 til den ihielslagnes Slægt, og de 20 til Kongen; Disse betalte han saaledes, at han paa eengang udtog af en Pung 10 Mark Sølv der vare veyede, men Resten af smaae Punge, hvoraf udi nogle var een Mark, udi andre en halv Mark, og atter udi andre kun nogle Øre, p. 648 og 649. Af denne Beskrivelse kunde man let slutte, at der havde været Penge, som virkelig gieldte og veyede een Mark eller eet Pund, og i det mindste een Øre eller eet Lod, men alle de Nordiske Penge, som fra de Tider ere overblevne til os, vise det som er tvertimod, at Pengene da ikkun have været smaa, og at mange ere gangne paa eet Pund. Jeg haver tilforn sagt at Pengene paa de Tider vare af got og reent Sølv, hvilket og virkelig alle de gamle Penge ere som fra den Tid ere komne til os, men ikke desto mindre finder jeg dog p. 666 og 667. et Exempel, at der have været Penge paa Færøerne af slet Sølv, sluttelig blandede med Kobber. Men da de synes at have været ligesom med Villie og Flid sammensankede, om ey forfærdigede, for at udføre et vist stort Forehavende; saa kan man heraf ey slutte, at saadanne Penge have været almindelige og gængse paa de Tider, endskiønt det vel synes fornødent for den daglige Brug at Penge af mindre Værdie, end de som ere i Behold fra de Tider, have maattet være til; men saadanne have uden al Tvivl været af purt Kobber, thi den Alder lod gemeenligst Sølv blive for sig, og Kobber for sig. Det er bekiendt, at Kong Knud mere ved store Gaver og Penge end ved Magt og Vaaben underlagde sig Norge, og paa saadan Maade kom mange af de skionne Engelske Sølvpenge til os, ja endog Guld, som iblant andet 2de store og tykke Guldringe, p. 697 og 742. For Slaget ved Stiklestad begyndte, gav Kong Oluf til en Bonde i Forvaring mange Marker Sølv for siden efter Slaget at uddele til Kirker, Præster og Fattige, paa det at de skulde bede for de ihielslagnes Siele, p. 770. Om de Penge, som paa alle disse Stæder omtales, have været Inden-

den- eller Udenlandske, kan ey til, visse siges, dog troer jeg snarere at de fleste have været af de sidste, saasom det er ey at formode, at de første have i saa kort en Tid kunnet blive saa mange, da det er at formode, at denne Konge er den første som haver ladet slaae indenlandsk Mønt, og det deels for at efterfølge de Engelske, hvis Sæder og Skikke han havde lært, imedens han opholdt sig hos dem, og deels for ey at være ringere end Kong Knud. Og at Oluf haver ladet slaae Penge, det er er ey en blot Giætning, men en Vished, thi udi den store Antiqvarü Kederi numo aureo Othini p. 71. findes følgende Sølvmønt beskrevet: Paa den eene Side staaer en Konges blotte Hoved med et Scepter ved Siden, hvorpaa ere 3 smaa Kugler, og paa Mønten saadan Omskrift: *Onlaf Rex Nor.* Paa den anden Side er et Kors og Omskrift: *Godwine M O. NO.* Mønt-Mesterens Navn viser at han har været en Engellænder, og at denne Konst er følgelig kommet fra Engelland til Norge, ligesaavel som til Dannemark. Jeg haver tilforn anført en Mønt slaget af af Knud den Store i Dannemark, hvorpaa staaer samme Mønt-Mesters Navn, hvilket tiener til at vise at den her beskrevne Penge er af Oluf den Hellige, og ey af Oluf Kyrre, hans Broderson, som regierte længe efter ham. Da Knud underlagde sig Norge, er det venteligt at denne Mønt-Mester er kommet udi hans Tieneste.

Adskillige nye Kiøbstæders Indrettelse tienede og til at formere og udbrede Handelen. Saaledes kan denne Konge paa en vis Maade kaldes den rette Stifter af Nidaros eller Tronhiems Bye. Thi vel havde, som før er meldt, Oluf Trygvasön begyndt at lade bygge Huse der, men dem havde Jarlerne ladet forfalde, saasom Erik Jarl boede paa Lade, fordi hans Fader havde for ham boet der. Bemeldte Huse, som deels vare nedfaldne, deels ey færdig byggte, lod Oluf igien opreyse og fuldfærdige strax ved sin Ankomst til Regieringen, p. 418. Dog de bleve kort efter alle opbrændte af Svend Jarl, p. 421. Men saa snart Oluf var kommet i rolig Besiddelse af Riget, lod han dem igien oprette, ja endog bygge der en Kongsgaard eller Slot, og St Clementis Kirke, hvortil han forærede en Klokke kaldet Glad, T. 2. p. 34. som dog hegge formodentligen have kun været af Træ. Han lod og afdele Pladser til at bygge paa, og gav dem til Bønder, Kiøbmænd og andre, som havde Lyst at nedsætte sig der, p. 431. Aarsagen hvi han saaledes bygde der, og siden, saa ofte som han kunde, opholdt sig paa det Sted, har vel fornemmelig været, fordi den Egn var paa de Tider mest beboet, endog af de fornemste og rigeste Mænd, hvilket gav god Leylighed til at anlegge og vedligeholde der en Kiøbsted. Dernæst har han og efter al Anseende holdt for, at hans Nærværelse var der meer nødig end

paa

paa andre Kanter af Landet, baade fordi Indbyggerne vare der mere Jarlerne tilgivne end anden Steds, saa og fordi de vare meget hengivne til Landets gamle hedenske Troe, hvilken Kong Oluf havde sat sig for af al Magt at udrodde. I saadan Henseende opholdt han sig jevnlig i Tronhiem med sine Hofsinder, som belobe sig til et temmeligt Antal. Iblant andre Værelser paa Kongsgaarden lod han indrette en stor Sal med Dørre paa begge Enderne, hvorudi alle hans Hofmænd kunde opholde sig. Hans Sæde var midt i Salen; paa hans høyre Haand sadde hans Hof-Biskop Grimkel og de andre Præster, og paa hans venstre Haand Raadgivere, hvilke egentlig kan ansees som Ministrer nu omstunder. Lige over for Kongen sad Biörn Stallare, hvilken Værdighed svarer omtrent til Hofmarskalks, og hos ham alle Fremmede, hvorved forstodes alle dem der ey vare ved Kongens Hof, og altid om Kongen, endskiønt de ellers vare hans Undersaatter, og bleve de, ligesom de vare fornemme til, vel imodtagne. Hoffet bestod bestandig af 60 egentlig saa kaldte Hofmænd eller Hirdemænd, og 30 Gestir eller Fremmede, imellem hvilke efter mine Tanker var den Forskiel, at de første bestandig bleve i Tieneſten indtil de døde, eller og Kongen gav dem deres Afskeed; da de andre derimod efter visse Tider skiftede om, hvorved Kongen vandt det at han altid havde hos sig de fornemste Mænd i Landet, eller og deres Børn, baade til en Forsikring om sine Undersaatters Troskab, saa og til stor Oplysning i alle forekommende Tilfælde hvers Egn angaaende. Alle disse foreskrev han Love og gav hver sin beskikkede Forretning. Dog maa man ey forestille sig at han meget prægtig beværtede dem efter vore Tiders Tanke om Pragt; Ney, de drak Øll ved Ilds-tys, hvorved jeg forstaaer det Baal, som blev giort midt paa Gulvet for at varme Stuen, og hvoraf Rogen gik ud af det Hul, der var øverst og midt paa Taget, og hvorigiennem alt det Lys kom, som var i Husene, efterdi der ingen andre Vinduer vare. Foruden ovenmeldte vare og ved hans Hof 30 Huskarle, som maatte forrette alt hvad Arbeyd, der kunde forefalde i Gaarden, og desuden mange Trælle. Alle Hofmændene sove i en meget stor Sal, og udi en anden stor Stue bleve de sammenkaldte, naar Kongen havde noget at overlægge med dem, p. 434. Det er en almindelig Sagn, at Stænker, som ligger nogle Mile fra Tronhiem, skal have været en Kiøbstæd fast ældre end Tronhiem, og som ved dennes Indrettelse er gaaet under, saasom Landet ey var i Stand til at opholde 2 Kiøbstæder saa nær hinanden. Men jeg finder intet herom i troværdige historiske Skrifter, hvad det sidste angaaer, og ey heller Stenkær nævnet hos Sturlesön, for p. 417. udi Begyndelsen af Olufs Regiering, ja end meer, kun nævnet paa dette eeneste Stæd som en Kiøbstæd, hvoraf man maa slutte, at den haver kun staaet i en meget kort Tid ved Magt, maaske allene under Jarlernes

Eriks-

Eriks og Svends deres Regimente, og at Tronhiem rimeligen haver foraarsaget dens Undergang, men derimod finder jeg slet ingen Grund for, at den skal have været ældre Kiøbstæd end Tronhiem.

Ved Glommen Elv, som gaaer igiennem Nomerige paa det Stæd, hvor den har et stort Vandfald kaldet Sarpen, lod Oluf opføre over et Næs som gik ud i Elven en Vold af Steen, Torv og Træ, og opkaste en Grav uden for, saa at det blev en meget stor Jord-Befæstning, inden i hvilken han lod afdele Pladser til Gaarder, hvor han fik mange til at boe, og giøre Anleg til en Kiøb-Stæd, til hvilken Ende han og der opreyste en Kongsgaard, og en Kirke indviet Jomfrue Maria til Ære, p. 445. Af Stædets Beliggenhed blev denne Kiøbstæd kaldet Sarpsborg.

Jeg haver tilforn paa meer end eet Sted omtalt, at Fiskerie er et af Norges ældste Nærings-Midler, og endog bestyrket denne Sætning med paalidelige historiske Vidnesbyrd, endskiønt Sagen er af sig selv klar nok, om de end manglede. Paa nærværende Tid er det største Fiskerie udi det Norske Landskab Nordland paa et Sted kaldet **Vaagen**, hvor derfor mange Folk paa visse Tider om Aaret forsamles. Ligeledes haver det og været udi gamle Dage, som kan sees p. 598, 599 og 647. Jeg anmærker dette saa meget desto hellere, saasom heraf siden, endskiønt meget længe efter, toges Anledning til at indrette en Kiøbstæd der, hvilken dog ey havde nogen Bestandighed.

Det er bekiendt at Kongahelle nu omstunder er en Kiøbstæd, og var den det ogsaa-vissely omtrent 80 Aar efter denne Kong Olufs Tid. Men om den allerede var det under hans Regiering, det kan jeg ey med nogen Vished sige; dog nævner Sturlesön den p. 501. 529 og 627, som et Sted, hvor de Norske og Svenske Konger gierne kom sammen, naar de havde noget med hverandre at tale. Og er det troligt, at just dette, og dens skiønne Beliggenhed ved en seylbar Elv, midt imellem de tre Nordiske Riger haver givet Anledning til siden at indrette der en Kiøbstæd, om den ey allerede var det udi St. Olufs Tid. Ved at indrette Kiøbstæder maa dog ingen giøre sig den Forestilling, at det da, som nu, er skeet ved skriftlige Privilegier, thi jeg troer neppe at nogen Kiøbstæd i Dannemark eller Norge har udi det 11te Sæculo faaet saadanne Privilegier, i det mindste er intet af dem kommet til os.

Af p. 715. sees, at paa det Stæd da kaldet Dra'n, nu Drammen, haver været en god Havn, hvilket efter mine Tanker haver siden givet Anledning til

til at anlegge der en Kiøbstad, hvortil og er kommet en anden Aarsag, som jeg længer hen skal anføre.

Hillrasund, nu kaldet Hellesund, omtales og p. 11. som en god Havn, hvor Kong Oluf ofte havde ligget med sin Flode. Torfæus Hist. Norv. T. 3. p. 259. formener at den store Fyr, som der staaer og kaldes efter St. Oluf, er først opreist af ham, hvorpaa jeg dog høylig tvivler, saasom jeg i den gamle Nordiske Historie ey finder noget om saadanne Fyrer; Med mindre man vilde did henføre de Viter, som paa Fieldene tændtes til Tegn af fiendtlig Indfald, og som tilforn af mig ere omrørte under Hagen Adelsteen, thi de kunde snart bringe een paa de Tanker, at det var let for de Gamle efter deres Mønster at advare Skibe ved Ild for Fare. Mig er og sagt at nu omstunder findes ingen Fyr i Hellesund, men vel nogle Mile derfra paa Lindesnæs var der af Steen 12 Alen høye. Jeg haver forhen skrevet at Christendommen blev under denne Konge indført i Norge, og skeede det med saadan Iver og Fremgang, at man efter hans Tid finder lidet eller intet Tegn til Hedenskabet, anderledes end i Dannemark, hvor endog hele Landskaber vare imod Slutningen af det 11te Sæculo endda dermed befængte, som Blegind og Bornholm, og anderledes end i Sverrig hvor Hedenskabet paa sine Stæder herskede indtil i Midten af det 12 Sæculo. Den Haardhed og Alvor som Oluf brugte, var vel den fornemste Aarsag til den hedenske Troes saa hastige Undergang, hvorved vel Handelen i Fremtiden vandt meget, men for den værværende Tid og led meget, som enhver kan slutte af Efterfølgende: I Begyndelsen lod han sig noye med paa alle Ting at lade oplæse den Christne Lov og Tro i et kort Begreb, og at befale at alle skulde rette sig efter den, truende haardeligen uden Forskiel enhver som ey efterkom dette, p. 440; men da han siden fandt at der vare mange som ey efterlevede denne hans Befalning, satte han sine Trudsler virkeligen i Verk, og lod paa Vingulmarken (nu Borgesyssel endeel af Smaalandene) endeel jage af Landet, andre lemlæste paa Hænder og Fødder, paa nogle udstinge Øynene, ja endeel ophænge; for dem, som enten med det gode eller det onde fyldestgiorde hans Villie, bekikkede han Præster og Lærere; Paa samme Maade handlede han i Romerige, p. 468, ligeledes i Numedalen, og paa Helgeland, hvorved da forstodes alt det, som nu kaldes Nordlandene, p. 553. Paa More, enten Nord- eller Synd-Mør siges ikke, og skilles sielden ad hos vore gamle Skribenter, lod han dræbe en fornem Mand ved Navn Olver, tilligemed mange andre, fordi de vare samlede for at helligholde en hedensk Fest, p. 559; Ligesaa grusom foer han afstæd paa Dofre, Lessoe, i Orkedalen, Lerdalen, paa Lo, og i Gudbrandsdalen: Det beste var, at han der overalt anordnede Præster for at undervise den

vankundige Almue, og da havde han en Biskop ved Navn Sigurd i Følge med sig, p. 561 ꝛc; Ved samme Leylighed blev ellers Thors Billede i Gudbrandsdalen forstyrret, og der en Kirke opbygget, og paa Hedemarken adskillige; Paa saadan Maade bleve og da Toten, Hadeland, Ringerige, Romerige og Soler omvendte p. 570 og 571; Efter nogen Tid Christnede han Vors paa samme Maade p. 592, men allerverst foer han afsted i Valders, fordi Almuen der satte sig meest imod ham, thi han lod brænde og plyndre næsten alle Huse i den hele Bygd, og da han derved havde tvinget Almuen til i Ord at antage Christendommen, beskikkede han der Præster og lod opreise Kirker, p. 593 og 594; Noget efter kom han atter til Opland, hvor han end videre forbedrede Indretningen af Religionen, dog tales der ey om at han den gang øvede megen Vold, maaskee fordi ingen meer turde sige ham imod p. 608; Paa Grændserne imellem Sverrig og Norge vare dog med alt det endda mange, som, om de ikke vare fuldkomne Hedninger, dog ey heller vare Christne, og neppe havde nogen Troe, sigende at de troede og stolede paa sig selv, og deres egne Kræfter; Af saadanne havde Oluf endeel hos sig udi Slaget ved Stiklastad, som dog lode sig af ham overtale at lade sig døbe kort for Slaget, p. 758 og 779; De saa kaldte Heremestere forfulgte han og paa det heftigste og aflivede dem, i Stedet for at søge med det gode at underviise dem, see Adamus Bremensis p. 26 og 28. De hellige Reyser til Rom og andre Stæder, som da og begyndte at komme meget i Brug, v. Snoro. p. 595, 768 og T. 2. p. 10. vare ey heller til Handelens Beste, saasom de slæbede Pengene ud af Landet.

Den Omhu derimod som Kongen lod see for at bringe andre Lande til den Christelige Tro, var prisværdig og nyttig, saasom han ey kunde giøre det uden ved at sende Lærere ud, efterdi han ey fik Lov til at bruge Vold der. Saaledes formaaede han Islænderne til at afskaffe mange Hedenske Skikke, som endda vare i fuld Brug iblant dem, saasom at æde Hestekiød, og at kaste deres Børn fra sig, en grusom og skadelig Skik, p. 436; Han forærede dem og Tømmer til at bygge en Kirke af, hvilket viser at der da, ligesaa lidet som nu, voxede Træ paa Island; Til samme Kirke gav han dem og en Klokke, p. 601. Jemterne derimod kunde han ey omvende, ja ey engang bringe til igien at underkaste sig det Norske Rige, tvertimod de bleve fast hængende ved Sverrige, hvorunder de vare komne efter Oluf Trygvasöns Død p. 654; og som jeg ey finder i den Norske Historie at nogen Norsk Konge haver siden søgt at omvende dem, og de dog vare Christne, da de udi Kong Østens Tid igien kom under Norge, saa er det ey at tvivle paa, at de jo ved de Svenskes Omhu ere blevne bragte til den Christne Troe. Adamus nævner p. 27. følgende Geistlige, Sigfrid, uden Tvivl

den

den samme som Sigurd, Grimkil, Rodulf og Bernhard, som Kong Oluf havde hos sig, og udsendte til Sverrige, Gothland, og de Øer der laae længer bort end Norge for at bringe deres Indvaanere til Christum. Alle disse Geistlige vare efter hans Sigende Engellændere, hvilket tiener til at bestyrke min Meening, at disse 3 Nordiske Riger have fornemmelig hentet Moralitæt, Konster og Videnskaber fra bemeldte Folk. Ja, om jeg her handlede om de Engelske, da skulde det være mig en ringe Konst at vise at ey allene ogsaa Tydskland, men det stolte Frankrige selv haver lært af dem, og hvad det Sidste i Særdeleshed angaaer, ey allene for Julii Cæsaris og i Caroli Magni Tider, men endog i vore. Jeg haver tilforn viist, at Kong Oluf paa mange Stæder bygte Kirker; Det bekræfter ey allene Theodoricus Monachus p. 28, men legger endog til at han rigeligen begavede dem som allerede forhen vare bygte. Dog den største Fordeel Handelen havde af Christendommens Indførsel var i Henseende til Sikkerhed, som meget blev befordret ved det Kong Oluf søgte, endskiønt paa sin sædvanlige haarde Maade, reent at aflegge al Roverie baade uden for og inden i Landet, saavel til Vands som til Lands efter Snoronis Beretning p. 734; hvorudi han og bragte det temmelig vidt, i hvorvel han ey gandske kunde afskaffe denne saa gamle og indgroede Sædvane.

Christendommen foraarsagede og, at bedre Love og Skikke bleve indførte, end som hidindtil havde været i Brug, hvilke og meget tienede til at befordre Handel og Vandel. Saaledes gav han sine Hof-Folk, som jeg forhen har viist, en særdeles Lov eller Gaards Ret, hvilken vel nu omstunder ey meer er til, men hvis Beskaffenhed dog nogenlunde kan sluttes af Knud den Stores Danske, der endda er i Behold. Kong Hagen Adelstens Froste Things Lov lod han efter kloge Mænds Raad forbedre ved at tage fra, og at legge til, og Christen-Retten, som derudi findes, forfatte efter Biskop Grimkels og andre Præsters Betænkning; ja han indrettede ey allene Lovene, men sad endog jævnlig i Retter, og lod alles Klager uden Forskiel komme ind for sig, p. 435. Ligeledes lod han paa Romerige sammenkalde et Thing, hvor siden altid Heidsivia-Thing blev holdet, saa længe denne Slags Forfatning stod ved Magt i Norge, og der anordnede han, at Heidsivia-Lov skulde gielde over alt Opland, og saavidt som den siden altid gik, at forstaae i Skribentens Snorronis Tid p. 571. Vel siger Skribenten ey her, at han og forbedrede Heidsivia-Lov, og fornemmelig indsatte Christendoms Balken, ligesaa lidet som han melder det mindste om hans Forbedringer i Gule- og Borge-Things Lov, men det er vel uden al Tvivl, at han i det ringeste haver indført Christen-Retten udi alle disse Love, og findes i Hagen Adelstens Gule-Tings Lov adskilligt, som udtrykkeligen tilskrives ham.

Maaskee han og haver lagt den første Grund til den Christen-Ret, som findes i Bo-ge-Things Lov, og som Finnæus haver begyndt at udgive Stykke-viis, og derudi foretaget sig en priselig Gierning. Endeel af de Anordninger, som staae i Gule-Things Lov, og tilskrives Kong Oluf, kan dog ligesaavel henføres til Oluf Kyrre, som til Oluf den Hellige, ja undertiden med god Grund til den første. Men hvor meget end Kong Oluf forbedrede Lovene, saa gaaer dog Theodoricus Monachus p. 28. forvidt, naar han beskriver ham næsten som Stifter af dem, og forbigaaer udi Hagen Adelstens Historie aldeles at tale om bemeldte gode Konges Love, hvilken Urigtighed enten maa tilskrives hans Vankundighed, eller og Begierlighed til at ophøye sin Helgen og Patron.

Efter Oluf blev Knuds den Stores Søn Svend Konge i Norge, som dog almindeligere er bekiendt under det Navn af Alfifæ Søn. Saasom hans Regiering varede kun kort, saa findes ey heller meget om Handelen udi hans Historie. Dog beretter Torfæus hist. Norv. p. 217. at Kong Jarisleif i Rusland forbød al Handel imellem sit Rige og Norge, og lod alle Norske dræbe, som kom til Rusland, og dette giorde han, fordi de Norske havde ihielslaget deres Konge, med hvilken baade han og hans Dronning vare meget gode Venner. Saadant Forbud viser, at der da haver været større Handel imellem de Riger, end man nu almindelig indbilder sig. At Kong Olufs Kiste blev overdraget med Pelsværk, og dækket med Gyldenstykke, H. K. p. 819. er og et Beviis paa udenlandsk Handel. Udi Svends Tid vare ellers, ligesom tilforn, den største Folke-Mængde og de fornemste Mænd i Trondhiem.

Kong Svend giorde sig ellers navnkundig, endskiønt ey berømmelig, ved at indføre de Danske Love i Norge, paa hvilket Land de aldeles ey passede sig, ja han anordnede endeel endog meget strængere, end som de vare i Dannemark. Snorro opregner p. 813. følgende. " Ingen Mand maatte fare ud af Lan-„ det uden Kongens Tilladelse, forsaae han sig herimod, da forfaldt alt hans „ Gods til Kongen; hvo som dræbte en anden, skulde blive landflygtig og mi-„ ste alt sit Løsøre; faldt Arv saadan en til imidlertid, da tog Kongen Arven; til „ Juul skulde hver Bonde give Kongen en Maal Malt for hvert Ildstæd, eet „ Laar af hver 3 Aars gammel Oxe, og en Spand Smør; og hver Hustru „ saa meget ureent Lin, som man kunde 2 Gange spænde i Haanden; Bøn-„ derne skulde og bygge alle de Huse, som Kongen vilde have opført paa sine „ Gaarder; 7 Mænd skulde skaffe een duelig til Strid, og hvert Barn, der var „ 5 Aar gammel, skulde agtes for Mand; og herefter bleve Skibs-Havnerne „ indrettede; enhver som roede ud paa Havet for at fiske, skulde give Kongen

„ den

„ den Skat, kaldet **Landvorth**, som beløb sig til 5 Fiske, Kongen skulde have „ et frit Rum tvert over hvert Skib, som foer af Landet. Saavel inden- som „ udenlandske skulde betale Landøre, naar de droge til Island; Og endelig „ skulde hver Dansk Mands Vidnesbyrd gielde i Norge ligesaa meget som 10 „ Norske Mænds. " Dersom ey Snorro havde anført disse haarde og ufornuftige Love, saa vidste vi aldeles intet af dem, thi udi de Norske Love findes intet Tegn til dem, saasom de efterfølgende Norske Konger giorde sig al Umag for gandske at afskaffe dem. Vilde nogen af dem slutte Kongernes Magt og Regierings Form paa de Tider i Norge, da tog han mærkelig Feyl, saasom en uretmæssig Magt og Overvold indførte dem. De Norske selv gave meest Kongens Moder Skyld derfor, thi Kongen var gandske ung, i det høyeste 20 Aar gammel; men forunderligt er det dog, at de Danske som vare hos ham, Harald Jarl og andre, ey enten gave ham sundere Raad, eller og ey kunde formaae ham til at følge bedre, og allermeest underligt er det, at hans store Fader ey veyledede ham anderledes, og bragte ham til at regiere Norge, ligesom han selv regierede Engelland.

Men hvordan det end hermed haver sig, saa kan ingen nægte, at jo de Danske den Gang meer end alt for meget fortiente at miste Norge, som og skeede Aar 1036, da Svend blev udjaget og Magnus Olufsön besteeg sin Faders Throne. Denne Konge var meget ung, men havde den Lykke at falde i gode Raadgiveres Hænder, saa at han blev en af de priseligste Regenter, som Norden nogensinde haver eyet, ja og en af de mægtigste, i det han føyede det Danske Scepter til det Norske. Men hvad der udi hans Tid er foregaaet med Handelen i Dannemark, det haver jeg allerede anført i den Danske Handels Historie, og holder mig derfor her allene til Norge. Det eeneste som Torfæus, og det ey gandske uden Grund, legger denne Konge til Last, er hans alt for store Gavmildhed, hvorved han svækkede Kongernes Magt og Myndighed. Dog denne Feyl kan og undskyldes, naar man betragter, at han kun var 21 Aar, da han døde, at de Store bragte hans af Naturen gavmilde Gemyt, helst udi Begyndelsen af hans Regiering, til meget, som neppe kan tilskrives ham selv, og endelig at hans Faders Exempel lærte ham hvor meget det var fornødent ved Naade og Godhed at vinde saavel Almuen, som de Store. Udi hans Tid var derfor inde i Riget meget god Fred og Roelighed, undtagen at det engang saae noget ilde ud, da Kongen havde taget sig for at hævne sin Faders Død, men som dog blev snart got igien, efterat han lod dette Forsæt fare. Folke-Mængden haver vel ellers under hans Regiering ey meget tiltaget formedelst de Krige, som han maatte føre imod de Danske og Venderne. Men at de Norske have

da, som tilforn, handlet paa samme Stæder, derpaa er vel ey at tvivle, endskiønt Exempler mangle, fordi hverken hans eller nogen anden Norsk Konges, Hagen Hagensens undtagen, Historie er saa vidtløftig beskrevet som S. Oluss. Dog finder jeg i Torfæi Hist. Norv. t. 3. p. 234. at Halward, der siden blev canoniseret, haver været Kiøbmand og handlet paa Gothland, og at han er blevet ihielslaget paa Drammens Elv, hvilket Drab, og hans kort efter antagne Hellighed, haver efter mine Tanker givet Anledning til, saavelsom Stedets Bequemhed, at bygge der, hvoraf med Tiden er blevet en Kiøbstad.

Udi Trondhiem opholdt Magnus sig den meste Tid, ligesom hans Fader, og lod han der bygge en nye Kongsgaard, og en Kirke indviet til St. Oluf, hvilken han dog ey fik færdig, H.K. t. 2. p. 102; han lod og forfærdige en Kiste, eller Skrin, som det da kaldtes, indlagt med Guld og Sølv, og prydet med Ædelstene, og var dette Skrin temmelig stort, med Lister neden om, og et spids Laag oven paa med udstaaende Kanter, beslaget med Jern bag til, og havende Laas og Nøgel for til, og udi dette lod han legge sin Faders Legeme, p. 14. At Husene, i det mindste Kongernes, da have været af flere end een Etage, kan sees p. 16. hvor der tales om en Lofts Svale paa Kongsgaarden, hvorfra kunde sees langt hen.

Udi Slaget mod Venderne havde Magnus en rød Silke-Skiorte paa, og derover en Ring-Brynie, p. 34. Silke kom da uden al Tvivl hid fra Rusland og did fra Grækerland, hvor Silke-Manufacturer allerede vare, efter Procopii Vidnesbyrd indrettede i det 6 Sæculo under Keyser Justiniano. Da Magnus efter Haarde Knuds Død drog til Dannemark for at blive Konge der, bestod hans Flode af 70 store Skibe, besatte med et udvalgt og vel udrustet Mandskab, p. 25. Hans Farbroder Harald bragte med sig til Norge store og anseelige Rigdomme, som han havde erhvervet sig i sine udenlandske Krige i Africa, Sicilien, Syrien og Grækerland, og som bestode i Guld, Klæder, Vaaben og andre dyrebare Ting, p. 61. 68. 73. og Adamus p. 36. Alt dette delede Harald med sin Broder-Søn Magno, da han igien overlod ham Halvdelen af Norges Rige. Klæder, Vaaben og andre Ting deelte Harald udi Magni Hof, men Guldet lod han ved Vog-Skaaler skifte lige imellem sig og Magnum, og maatte alle tilstaae, at der aldrig tilforn var seet saa meget paa eet Sted her i Norden. Iblant andet var der et Bæger, saa stort som et Menneske-Hoved, hvorom Harald spurgte hvad Guld Magnus vilde give ham imod det, hvortil Magnus svarede: at de idelige Krige havde bragt det saavidt, at han ey besad mere Guld end den Ring, som han havde om Haanden, og som hans Fader hav-

havde givet ham. Til Þorer af Steig, som først nævnte Harald for Konge, gav han og denne Gang et Kar af Mosur-Træ, beslaaet med Solv, og med et Solv-Haandgreb, begge Deele forgyldte, og Karret fyldt med de skionneste Solvpenge; desuden to Guldringe, som tilsammen veyede 1 Mark, og sin egen Purpur-Kaabe, foered med hvidt Skind, hvoraf siden blev giort et Altarklæde, H. K. p. 82-84.

De store Bedrifter, som Harald forretede udenlands, giorde han som Anforer for Væringerne, et Slags Krigsfolk, der tiente Grækerne, og af dem vare meget agtede, og upaatvivlelig for den største Deel fra vor Norden, men om hvilke jeg ey her vil handle videre, saasom jeg haver sat mig for at skrive særdeles om dem. Dog anmærker jeg dette her, fordi det ey er at tvivle paa, at de jo have bragt adskillige Rigdomme hiem med sig til vor Norden. Men førte de Penge ind i Landet, saa bragte andre dem ud; saaledes finder jeg antegnet om Þore Hund, at han drog til Jerusalem for at bøde for sine Synder, p. 15.

Det er ey at tvivle paa, at man jo vilde finde meget Handelen angaaende udi Kong Magni Lov kaldet Graagaas, som endda udi Snorronis Tid gielde i Trondhiem p. 23., dersom man kunde komme over den, hvilken Lykke endnu ey haver hændet nogen; hvorfor man haver største Aarsag at tvivle paa, at den er mere til. Vel findes en Lov paa vort gamle Maal under dette Navn, men det er klart at den ey er andet end Islændernes gamle Lov, som haver gieldet der før Hagen Hagensens og Magni Lagebæters Love bleve der indførte; Den hele Indhold viser at den haver gaaet paa Island, endskiønt man derhos maa tilstaae, at der findes anseelig Overeensstemmelse imellem den og de ældre Norske Love, som er klart, naar man vil sammenholde den og Hagen Adelstens Gule-Things Lov; Hvorfor det er formodentligt, at man og vilde finde slig Overeensstemmelse imellem den og Graagaas, ja maaskee end større, efterdi denne Lov har faaet samme Navn. Da Islændernes ældste Lov, som Ulfliotur bragte ind Aar 927, kom fra Norge, og derfor maa være taget af Heidsivia-Lov og de andre da gangbare Skikke, og deres Christen-Ret og blev dem beskikket af den Norske Konge, Oluf den Hellige, og der desuden var stedse stor Omgang imellem de Norske og Islænderne; saa er det let at fatte, hvi begges Love kommer overeens med hinanden. Sætter man at Islænderne have betient sig af Magni Graagaas, saa maa man dog derhos ogsaa sætte, at de have indrettet den efter deres Lands Beskaffenhed og jevnlig forbedret paa den; dette giver Fornuften, og beviises desuden af det 4de Part 6 Cap. hvor anføres Marcus Lagmand, som forestod dette Embede fra 1089 til 1092. Vel holder Torfæus

p. 239.

p. 239. Hist. Norv. t. 3. for at denne Lov er et Udtog af den rette Graagaas, hvorover jeg saa meget meer maa forundre mig, siden han selv vidner at have oversat den paa Dansk; hvoraf veed han at den er et Udtog, da den rette Graagaas ey mere er til? Lad være at den i nogle Ting var et Udtog, saa kunde den dog ey saa slet hen i Almindelighed kaldes et Udtog, da den indeholder mange Anordninger, som allene passe sig paa Island, og desuden er denne Lov langt vidtloftigere end nogen anden gammel Lov fra, og til de Tider, hvilket slet rimer sig med et Udtog, thi efter al Formodning haver Graagaas selv i sin Oprindelse ey været saa omstændelig. At jeg med saadan Vished kan tale herom, derfor maa jeg takke vor lærde og berømmelige Professor Sevel, som, foruden andre Islandske Skrifter, haver og laant mig et Exemplar af denne Lov. Ved denne Leylighed kan jeg ey heller forbigaae at aflegge min offentlige Taksigelse for hans Høyærværdighed Hr. Biskop Harboe, og for Hr. Etatsraad Luxdorph for deres store Godhed i at meddele mig endeel af de rare Islandske Skrifter som de besidde. Paa hvilken deres Godhed jeg sætter end større Priis, end paa deres rare og uskatterlige Lærdom, efterdi Hiertets Egenskaber langt overgaae Forstandens. Men at komme til mit Forehavende igien, saa beretter Torfæus paa sidst anførdte Sted, at Kong Magnus deels afskaffede deels formildede i Langesund nogle af hans Formands Svends Love, saa at Frihed i at seile blev igien indført, og enhver blev raadig over sit eget Skib, de Landflygtiges Midler faldt da og som tilforn til deres nærmeste Arvinger, og det saa kaldte Dannefæ blev overladt til Grundens Eyer. v. Hagen Adelsteens Gule-Things Lov p. 140.

Kong Magnus døde Aar 1047, og blev af alle beklaget, og besteeg hans Farbroder Harald Thronen i hans Sted. Strax ved Begyndelsen af hans Regiering indfaldt en Vinter saa streng, efter de Islandske Annalium Sigende, som derfor anføre til Vidne Sæmund den vise, at Ulvene løbe paa Isen imellem Dannemark og Norge, hvoraf man kan slutte, at der da ere indfaldne Aar, som ofte pleye at følge paa meget strænge Vintre. At der ellers udi denne Konges Tid have været gode Aar, kan sees af H. K. p. 100, hvor der berettes at da en Dyr Tid indfaldt paa Island, tillod han didhen at føres Meel fra Norge, og det for en fastsat Priis, nemlig hvert Skippund for 100 Alen Vadmel. Han tillod og da alle som vare fattige, men dog kunde skaffe sig selv Kost, over Havet at reise bort af Landet, hvilket og meget forminskede den dyre Tid. Ligeledes forærede han Islænderne en Klokke til den Kirke, som hans Broder St. Oluf havde givet dem Timret til. Saa naadig teede han sig imod Islænderne, fordi de store Poeter, som der fandtes, skulde være

desto villigere til at ophøye ham i deres Vers, hvilket de ey heller glemte. Imod andre var han ey saa naadig, ikke imod sine Fiender de Danske, hvorom jeg forhen under Kong Svend Estrithsön haver handlet, og hos hvilke han heel vel vidste at hente Proviant, i Fald den havde manglet ham hiemme, iblant andet en Gang en stor Mængde Malt, Hvede og Flesk, p. 98. hvoraf sees, at Hvede var da allerede en almindelig Sæd i Norden. Imod sine egne var han ey heller af de naadigste, thi imod Slutningen af hans Regiering giorde han i halvandet Aar ey andet end med Sværd og Brand at ødelegge Romerige, Hedemarken, Hadeland og Ringerige, saa at mange derfor flyede udaf Landet p. 149. Nu er vel sandt, at Indvaanerne i disse Landskaber havde viist sig gienstridige imod ham; men Spørsmaal om han ey selv først havde givet dem Anledning dertil, og om det end ikke saa er, om han dog ey haver medhandlet dem for haardt. Overalt tiente dette ey til Landets Flor og Velfærd. Torfæus hist. Norv. part. 3. p. 323. anfører selv en Historie, som tiener til at vise, hvor lidet Undersaatterne vare sikkre paa deres Eyendele under hans Regimente. Han er ellers Torfæi Helt, som overalt søger at undskylde ham, og iblant vel ogsaa gior det med Grund, som i Henseende til E nar Tambeskelvers Drab. Skal store Krigs-Bedrifter, Hurtighed og Tapperhed allene tilveyebringe Navn af Helt, da tilstaaer jeg gierne, at han fortiener det frem for de fleste Norske Konger, men ere Hiertets Egenskaber de fornemste, hvorved med Grund saadan Titul kan erhverves, da synes mig, at den ey tilkommer ham. Af hans egen Sons Mund skal vi noget bedre frem faae at høre et Vidnesbyrd, der skal tiene til at afgiøre denne Sag. Gierrighed, som plagede ham i en høy Grad, saa at han var meget for, jevnlig at tage ind, men sielden at give ud, passer sig ey paa den, der vil have blot Navn af et Menneske, langt mindre paa en Helt. Til Bevis paa hans Gierrighed tiener, at han lod slaae meget slette Penge, mængte med Kaabber, som dog skulde gielde for lige saa meget som de gode, og hvormed han betalte sine Mænd deres Løn, som derfor og kaldte disse Penge Haralds Mønt. Torfæus p. 326.

Den 17 Aars haarde Krig imellem Norge og Dannemark tiente ey heller til det første Riges Opkomst, endskiønt den fortes lykkeligere for det end for det sidste. Hvert Aar drog denne stridbare Herre ud med sin Flode, hvilket uden al Tvivl meget maa have medtaget hans Rige. Saaledes havde han nogle Gange med sig Halvdeelen af Almuen, H. K p. 91-94. en anden Gang 60 store Skibe, p. 96., og det Aar, Slaget stod ved Nisaa, hele Almuen, p. 126., hvorved dog maa mærkes, at ved hele Almuen forstaaes kun saa mange, som det paalage at drage ud med Floden, og hvorom jeg haver handlet under Hagen

Adelsteen. Det Skib, som Kongen selv foer paa, var af samme Størrelse som Oluf Trygvasöns Ormen Lange, forpaa havde det et Drage-Hoved, og bag til gik det i Veyret med en Stiert; begge Stavnerne vare forgyldte, og Skibet deelt udi 35 Rum, p. 125. Poeten Thiotholfur vidner, at de Norske Skibe havde 70 Aarer, p. 127. Udi Nisaa-Slaget selv havde han dog kun 150 Skibe, saasom han havde ladet Bønderne fare hiem p. 129, og følgelig allene beholdt hos sig sine egne Mænd, som kan lignes med staaende Troupper nu omstunder, og Kiøbstæd-Folkene.

Da Harald giorde sit sidste Tog til Engelland, bestod hans Flode af 200 Skibe, foruden Baade og Lastdragere til at føre Proviant i p. 158. De Engelske og andre Skribenter berette derimod, at den haver været langt stærkere, ja nogle forøge den endog til 1000 Skibe, hvorom kan eftersees Rector Schönings *Harald Haardraade* p. 358. not. g. Vist nok er det, at de fleste Folk som han førte med sig til Engelland, bleve der, og satte Livet til, og vare de Kiernen af de Norske, ja efter nogles Beretning kom ey heller meer end 20 Skibe tilbage; see Schiönings bemeldte Afhandling p. 379. not. h. og Torfæus p. 382. Al den Skat, som han havde i Guld ført med sig fra Grækerland, faldt da og i Engellændernes Hender, og var saa stor, at 12 Karle maatte bære den, vid. Adami Bremensis Scholiast. p. 47. og Torfæus p. 275. hvor meget bedre havde det været for hans Rige, om han der havde anvendt den til at indrette nyttige Ting, eller og i det mindste bortgivet den til sine tappre Mænd.

Men hvorvidt hans Gierrighed har gaaet, kan sees deraf, at endskiønt han udi Grækerland havde bivaanet anden Levemaade og Sæder, end man da var vant til udi hans Fæderneland, saa førte han dog ey det mindste af dem ind, da han blev Konge, uden Tvivl af Frygt for Bekostning, og maaskee ogsaa forhindret af den store Lyst, som han havde til Krig, og dermed følgende Soldater-Levnet. De Ting, hvorudi Norden tilforn havde været prægtig, holdt han dog ved lige. Hans Seyl vare derfor af Purpur, som Theodoricus Monachus p. 53. vidner. Paa sine vidtløftige Søetog plyndrede han og ud alle de slaviske Søekuster, vid. Adamus p. 37. og søgte at udfinde Slutningen af Øster-Søen p. 58. og ligeledes af det store Nord-Hav, men begge Dele forgieves. p. 65.

Disse idelige Krige hindrede dog ikke, at jo adskillige Ting bleve foretagne til Landets Beste. Udi Tronhiems Bye lod han fuldfærdige St. Olufs Kirke, som hans Formand Magnus havde begyndt paa, ligeledes en Bygning af Steen

paa

paa Slottet, en nye Kongsgaard ved Aaen, hvor den endda stod udi Snorronis Tid, og som efter min Formening er, om ey samme Bygning, saa dog samme Plads, hvorpaa den nu saa kaldte Kongsgaard staaer, og endelig St. Mariæ Kirke af Steen, hvorudi St. Olufs Helligdom eller Legeme siden en rum Tid blev forvaret. Tæt ned ved Aaen stod for sig selv en Stue, hvorudi Kongen holdt Raad, og som intet andet Lys havde end igiennem det Hul paa Taget, hvor igiennem Rogen gik p. 106. kortelig var ligesom endeel Norske Bønders Rog-Stuer nu omstunder.

Den Tanke, som Folk kom i om St. Olufs Helligbed, og de Reyser, som de derfor giorde til Tronhiem, bragte ellers mange Penge og Rigdomme ind i Landet. Saaledes var hans Hellighed overalt erkiendt paa de Tider i Dannemark og Norge p. 122, ja ey allene der, men af Svenske, Gother, Sember og Slaver, vid. Adamus p. 20. Udi Sverrig gik denne Slags Gudsfrygt saavidt, at der aarligen af endeel Landskaber, om ey af alle, blev sammensanket en Skat og sendt til Tronhiem til St. Oluf, hvilket dog siden blev forandret og Skatten sendt til Upsal til at vedligeholde et Altar, som der var oprettet St. Oluf til Ære, v. Schefferi Chron. Archiep. Upf. p. 68 og 70. Adamus p. 37. vidner, at Harald borttog disse Gaver, og deelte dem ud til sine Soldater, hvilket han maaskee kan have giort en og anden Gang i Nods-Tilfælde. En Normand ved Navn Guttorm forærede til St. Olufs Hvilestæd et Solv-Billede af 7 Alens Høyde, der forestillede enten ham, eller hans Stavnværger, d: Styrmand, i Følge af et Løfte han havde giort udi et Slag mod en Irlandsk Konge, at give Tienden did af det Bytte, som han da fik, H. K. p. 123. Torfæus p. 306. siger, at det var et Solv-Kors af samme Høyde. Hvorom alting er, da var det endda i Behold, da Snorro skrev. Den langvarige Krig imod Dannemark foraarsagede, at Kong Harald ofte maatte opholde sig Syndenfields, hvorfor han lod der i en frugtbar Egn oprette en nye Kiøbstæd, kaldet, Oslo, H. K. p. 123. Hvorledes de fornemste Mænd da ere blevne besolde-de, kan sees af følgende: Ulf Staller, eller Marskalk, havde samme Rettigheder som en Lehns-Herre, Indkomster, der beløbe sig til 12 Markers Værdie, og desuden et halvt Fylke i Tronhiem, p. 102.

Om det som egentlig kan kaldes Handel, finder jeg saare lidet i denne Konges Tid. Torfæus p. 295. taler dog om en vis Þorfin, der drev saa stor Handel, at han derfor almindelig kaldtes Thorfin Kiøbmand, og som baade i Vaaben og Klæder førte sig prægtig op. Grunden til hans Rigdom var en forborgen Skat, som han kom over, og som havde tilhørt Hagen Jarl. Men til

hans Ulykke forte han sig alt for prægtig op, saa at Kongen kom under Veir hermed, og fratog ham ey allene Skatten, men endog det, som han ved dens Hielp havde fortient i Handel.

Krigen imellem Dannemark og Norge forstyrrede ey allene Handelen imellem disse tvende Riger, men endog imellem Norge og Island, saa at de Norske kun da handlede paa de dem nærmeste Lande, hvorved ey kan forstaaes andre end de Svenske, hvorhen Handelen dog synes at have været temmelig stor endog fra Tronhiem, p. 325. Den Finmarkiske Handel horte allene Kongen til, saa at hverken Fremmede eller de Norske selv maatte seyle did, p. 334. og 335. Oftbemeldte Torfæus taler udi denne Konges Historie p. 339. om et Nonne-Kloster, som han mener at være stiftet ved Christendommens Indforsel i Norge, og beretter han p. 383. af Morkinskinna, at Kong Harald først blev begravet i St. Mariæ Kirke i Tronhiem, men siden derfra forflottet af Erkebisp Eisten til Helgesæter, hvilket Kloster Harald selv havde stiftet. Er denne Beretning rigtig, da er det den ældste man haver om Tiden, naar noget Kloster er oprettet her i Norge, med mindre man vil antage for rigtigt, hvad Matthæus Paris p. 655. beretter, at Knud den Store i den korte Tid han herskede over Norge, stiftede et Kloster af St. Benedicti Orden paa Munkholm tæt ved Tronhiem, hvorom mere siden under Magno Barfoed.

Følgende Beskrivelse, som Adamus p. 63-65. gior over Norge, kan meget tiene til at oplyse Landets Tilstand paa de Tider; " Norge er formedelst si-
„ ne Steenklipper og Kuldens Strænghed det ufrugtbarste af alle Nordiske Riger,
„ og allene bequem til Fædrift, hvorfor det og frembringer de stridbarste Folk,
„ der ved kiælen Levemaade ey ere blevne blode, og som derfor og ofte re angri-
„ be andre, end angribes af dem. De leve uden Trætte med deres nærmeste
„ Naboer de Svenske; men iblant anfaldes de af de Danske, der ere lige saa
„ fattige som de selv, endskiont de Danske ey vinde noget derved. Saadan
„ Mangel foraarsager, at de Norske fare med deres Skibe hele Verden over,
„ og plyndre overalt, og bringe store Eyendele hiem med sig, og saaledes afhiel-
„ pe den Nød, som de lide hiemme. Dog have de nu, siden de have antaget
„ Christendommen, lært at elske Fred og Sandhed, at være fornøyede med de-
„ res Armod, ja endog at uddele det de have samlet. De ere og saavel i Mad
„ som i al anden deres Opførsel afholdne og tarvelige frem for alle andre Folk.
„ For Præster og Kirker bære de og saa stor Ærbodighed, at den neppe ansees
„ for Christen hos dem, der ey daglig giver den Præst, som han har hørt Mes-
„ se hos. Saavel de, som de Danske betale dyrt Daab, Confirmation, Alte-

rers

„ rers Indvielser, og alle de hellige Ordener. Og som alle Nordiske Folk end-
„ nu enten ikke vide af, eller ikke ville give Tiende, saa maa de derimod tilstræk-
„ kelig betale alle andre Ting, som de burde have for intet; thi de Syges Be-
„ søgelse og de Dødes Begravelse koste og Penge. Præsternes Gierrighed er
„ saaledes, saavidt mig er bekiendt, det eeneste der forderver disse Folks ellers
„ ypperlige Sæder. Fornemme Folk baade i Norge og i Sverrig vogte paa
„ mange Stæder selv deres Qvæg, og leve af deres egne Hænders Arbeyde.
„ Alle de der beboe Norge ere aldeles Christne, undtagne de, som opholde sig
„ længst borte ved det store Hav, hvor Troldom endnu gaaer i Svang, saa
„ at de paastaae at vide hvad enhver gior paa den hele Jord, og ved Ord at
„ kunne trolle til sig de største Hvalfiske af Havet op paa Stranden. Jeg har
„ og hørt, at paa de store Fielde boe vilde Skov-Folk, som sielden lade sig see,
„ klæde sig i vilde Dyrs Skind, og snarere synes at skiære med Tænderne, end
„ at tale, saa at de omliggende Folk neppe kan forstaae dem. Paa samme
„ Fielde er og saadan Mængde af vilde Dyr, at mange af Indvaanerne allene
„ nære sig af dem. Der falde Biorne, vilde Oxer og Elsdyr ligesom i Sver-
„ rig, men Ur-Oxer falde allene i Slavonien og i Rusland, hvorimod Norge
„ allene har sorte Ræve, og hvide Harer, Maarer og Biorne, der leve under
„ Vandet. Den fornemste Stad er Tronhiem, som nu er udziret med Kir-
„ ker, og har en Mængde Folk. Ved St. Oluss Legeme, som der ligger, skee
„ jevnlig store Tegn, saa at mange fra langt bortliggende Lande reyse did for at
„ blive helbredede. Man stiger til Skibs i Aalborg eller Vendsyssel, og kommer
„ efter en Dags Seylads til det Norske Landskab Wigen, siden seyler man
„ langs Kusterne af Norge paa venstre Haand, og kommer efter 5 Dage til
„ Tronhiem. Man kan og reise til Lands fra Skaane til Tronhiem. Men
„ den Reyse er langsommere formedelst Biergene, og alle Reysende pleye gierne
„ at skye den for de Farligheder, som følge den. Saasom Christendommen
„ endda er nye i Norge og Sverrig, saa ere ingen visse Landstrækninger ud-
„ deelte til Bisperne, men de reyse allevegne om i Landene, og søge at forfrem-
„ me Religionen det beste de kan, uden derover at geraade i nogen Strid sam-
„ men. Fra Tronhiem til Orken-Oerne siges, at man kan seyle paa een Dag,
„ og fra Norge til Island og Grønland i 5 til 7 Dage.“ Saavidt Ada-
mus, som beretter at have hørt alt dette af Kong Svend Estrithsöns egen Mund.
Enhver kan af det jeg hidindtil har anført i denne Handels-Historie, og af Lan-
dets nu værende Tilstand let slutte, hvorudi Adamus enten har skrevet for me-
get, eller for lidet.

Efter Haralds Død, som skeede Aar 1066, bleve hans tvende Sønner Magnus og Oluf Konger, men den første døde allerede 1069. efter et kort, men

priisværdigt Regiment. Den Danske Kong Svend meente, at det nu var Tid at giengielde de Norske al den Skade, som de i forrige Regiering havde tilføyet Dannemark; thi han meente vel at de Norske vare saa svækkede ved den i Engelland lidte Forlis, at de ey skulde være i Stand til at giøre stor Modstand. Men hans Haab slog ham feil, thi de tvende Norske Konger seilede ham imod med en stor og vel bemandet Flode, herover kom det ved deres gode Mænds Raadførsel til Forlig i Kongahelle, hvorved den Norske Kong Oluf fik den Danske Konges Datter Ingirithur til Ægte, H. K. p. 186. Og stod denne Fred ved Magt i begge Rigerne, saa længe Oluf levede, og blev end mere bekræftet ved det den Danske Kong Oluf Svends Søn ægtede den Norske Konges Søster Yngigerthur, p. 190. Men særdeles var der stort Venskab imellem Oluf og den Danske Kong Knud siden kaldet den Hellige, saa at de kom sammen i Kongahelle for at overlegge det Tog, som den sidste havde for imod Engelland, og hvortil den første laanede ham 60 store og vel bemandede Skibe. Overalt elskede denne Norske Konge mere Fred end nogen af hans Formænd, dertil bevæget deels af sit Sindelav, deels og maaske af den Nødvendighed, som han indsaae at Riget var sat i, at behøve Roelighed formedelst de forhen førte idelige Krige. Herover fik han og Tilnavn af den Stille, og af Bonde, fordi han heller opholdt sig paa sine store Gaarder paa Landet, end i Kiøbstæderne, hvoraf man maa slutte, at han haver elsket Agerdyrkningen, og at den derfor og formodentligen haver meget tiltaget i hans Tid. Saa længe han regierede, var derfor god Fred baade Inden- og Udenlands, thi ligesaa lidet som han angreb andre Riger, saa lidet blev han og angrebet af andre, p. 191 og 195.

Ved saadan dyb Fred kunde Landet ey andet end komme i en blomstrende Tilstand, hvilket og de gamle Skribenter eenstemmigen vidne. De gamle Kiøbstæder toge derfor til i Bygninger og Velstand, og nye bleve anlagte, hvoriblant dog ikkun nævnes Bergen, som i en kort Tid formedelst sin Beleylighed tog meget til, deels formedelst rige Indenlandske Folk, som satte sig derned, deels og formedelst udenlandske Kiøbmænd som seylede did. Kongen lod der opreise den store Christi Kirke af Steen, som dog ey blev gandske færdig i hans Tid. Ved Bergens Anlegning bevistе Kong Oluf Norge en Velgierning, der ey allene strakte sig til hans Tid, men endog til vore Tider, og som man vil haabe til alle Efterfølgende; thi af alle Norske Stæder ligger ingen mere beleilig til Soe-Handel. Da de andre Kiøbstæder, som han først haver indrettet, ey nævnes, saa faaer Slutninger at erstatte denne Mangel, og da man finder at Kongahelle og Stavanger have været anseelige Kiøbstæder i hans Sønne-Sønners

ners Tid, uden at der siges, naar de ere blevne anlagte, saa er det ey urimeligt at giette paa dem. I Thronhiem, saavelsom og i andre Kiøbstæder, lod han oprette et stort Gildehuus, hvor Folk allene maatte komme sammen for at drikke, da de tilforn havde holdt deres Samlinger i private Huse, hvorved megen Uorden havde gaaet i Svang. Den Norske Historieskriver vidner, at Kongen drak gierne, og at han da var meget lystig, venlig og talende, da han ellers var af faa Ord. De Forordninger, som endnu ere tilovers af ham, bekræfte det samme. Ellers er det ey at tvivle paa, at jo Kongen haver betient sig af den overalt i hans Land, saavelsom i andre Lande, indførte Drikkemode til at giøre sine Undersaatter mere omgiengelige og fredelige, hvilket det Forbud ey at drikke i andre end i de offentlige Gildehuse tydeligen viser, hvor Alting var anordnet saaledes, at det skulde gaae ordentlig til, og al Kiv og Klammerie forekommes, hvorfor og Religionen selv havde Sted i disse Gilder, saa at Alting skeede under Helgenes Paakaldelse. Da man i seenere Tider finder overalt i de tre Nordiske Riger Gilder indrettede St. Oluf til Ære, saa er det næsten ey at tvivle paa, at jo denne Konge haver i sine Gilder ihukommet ham, endskiønt man ingen Underretning haver derom. Det er ellers høylig at beklage, at den gode Indretning ved disse Gilder varede ey her længere end i andre Lande, saa at det som var anordnet for at forbedre Folkets Sæder, tienede til at forværre dem. Imidlertid kan heraf sees hvorledes en viis og god Regent kan betiene sig endog af sit Folks onde Egenskaber til et got Maal ved viselig at styre dem, uden at udrydde dem, hvilket sidste hverken er mueligt, og desuden giver alt for megen Anledning til Haardhed, og deraf følgende onde Virkninger. For at beramme Tiden naar Gildet skulle gaae an, blev der ringet med en stor Klokke kaldet Bæjar bot; Ja det som mere er, Gildes Brødrene lode bygge deres egen Steenkirke i Tronhiem kaldet St. Margarethæ. Kongen selv lod bygge en ny Steenkirke i Tronhiem, kaldet af Snorro Christi Kirke, men af Theodorico Monacho p. 64. Hellig Trefoldigheds, som dog ikkun var een Kirke, hvilket Rector Schöning haver viist i sin grundige Afhandling om Tronhiems Dom-Kirke. Til denne Kirke blev St. Olufs Lig ført, og holdt de foregivende Mirakler der ved ligesom tilforn, saa at mange af fremmede Lande, hvoriblant Sverrig nævnes, søgte did for at faae deres Hilsen p. 191 og 195, hvilket uden Tvivl haver bragt Penge ind i Landet.

Saadan Landets Velstand foraarsagede og, at Kongen meget forandrede Forfædrenes eenfoldige Levemaade, og efter udenlandske Regenters Exempel indrettede sit Hof prægtigere. Tilforn havde Kongerne havt deres Sæde midt paa den lange Bænk, og Ølet blev da baaret rundt om Ilden, som var midt i

Stuen,

Stuen, men han lod indrette Skorstener, steenlegge Gulvene, og sætte Kongens Sæde midt i Breden af Stuen ved den ene Ende. Visse dertil beskikkede Mundskiænkere, *Skutul Svende*, maatte staae for Bordet, og skienke for ham og de fornemme Mænd der sadde ved hans Bord. Ligesaa mange Personer der sadde ved Bordet, ligesaa mange andre Tienere, *Kierti Svende*, stode der og, holdende hver sit tændte Lys i Haanden. Imellem Kongens og Stallarens eller Marskalkens Bord, lod han sætte Skienkebordet, og sadde de andre ringere Giester saaledes ved Stallarens Bord, at de vendte lige imod Kongen. Da de forrige Konger havde drukket af Dyrshorn belagte med Guld, saa drak han derimod af Kar. Han forøgede og sine Hofmænds Tal, thi han holdt 100 Hirdmænd, 60 Giester, og 60 Huskarle, hvorover Almuen vel i Forstningen besværgede sig, naar han efter de Tiders Sædvane og Lov drog allevegne om i Landet, og Bønderne maatte frit underholde ham og hans Folk, men han undskyldte sig med at han behøvede saa stort Antal til Rigets Forretninger, og at det kostede dem dog ey mere at underholde dem, end hans Fader, endskiønt han kun havde havt halv saa mange Folk som han, p. 188, 189 og 190. Torfæus p. 389. beretter, at ved Kongens Bord og ved hans Sæde sad Dronningen paa hans venstre Haand, saa og andre Fruentimmer, og ved Stallarens venstre Haand Mændene, og ved hans høyre Fruentimret. Saaledes skal Skikken have været fra gammel Tid af, og der meldes ey at Kong Oluf forandrede den, som ey heller synes rimeligt, siden man finder den Skik at have vedvaret i Norden efter ham indtil vore Tider, at begge Kiøn have været i Samlinger hos hverandre. En ædel og frie Skik, og som meer end noget andet haver bidraget til at giøre vore Sæder bedre, behageligere og høfligere end vore Forfædres, saasom det er dog det elskværdige og smukke Kiøn, der danner Mandfolkene, som umuelig kan forlange bedre Læremestere. Ligesom Hoffet tiltog i Pragt, i Høflighed og Artighed, saa tiltoge og Undersaatterne, endskiønt mig synes, at de i visse Ting ginge for vidt, thi til hvad Nytte at forandre Skikkelsen paa Klædedragten, dersom den forrige var god, eller den nye ey bedvæmere? Men at de ginge med kostbarere Tøy, det laster jeg ey, helst om det havde været giort i Landet. Men saavidt vare da ey Manufacturer komne, da de ey engang ere det i vore Tider. Den udenlandske Dragt, som da indførtes, beskriver Snoro p. 188. saaledes: Buxerne vare prægtige og snorede om Beenene; Guldringe bleve spændte om Leggene, Klæderne sammendragne i Siderne, Ærmerne 5 Alen lange, og saa trange at de med et Instrument maatte drages paa, og laae de i Folder alt op til Axlerne; Skoene vare høye, syede med Silke, ja belagte med Guld. Saadan Dragt har været ligesaa prægtig og comisk, som nogen i vor Tid.

Olufs

Olufs fredelige og sagtmodige Sindelav førte ham og til at ære Religionen og dens Tienere. Simeon Dunelmensis under det Aar 1074. p. 206. beskriver med hvilken Høytid han tog imod den flygtige Engelske Præst Turgot, lod sig lære Psalmer af ham, og begavede ham tilligemed de Store i Landet rigeligen, og hvorledes han midt under Regierings-Byrden lagde sig efter Studeringer, læste flittig i Bibelen, ja endog forrettede Diaconi Tieneste hos Præsterne naar de stode for Alteret, ved at ifore dem Messe-Klæderne, og øse Vand paa deres Hænder. Det er bekiendt at St. Suniva dyrkedes i Norge, særdeles i Bergen, men Tiden er ey til visse bekiendt, naar hendes Dyrkelser her opkom. Jeg formener, at det er baade om hende og denne Konge Adami Scholiast. p. 63. Not. 98. taler, naar han melder, at en Kirke blev af Olao oprettet nogle af de 11000 Jomfruer til Ære, der havde giort Skibbrud paa de Norske Kyster. Med alt dette synes dog Levninger af Hedenskabet endda at have været hist og her i Landet, endskiønt skiulte. Hvorfor og Adamus p. 47. beretter, at den Danske Kong Svend udbredede Christendommen i Norge i Oluts Tid. Af Snorro p. 193. sees og at der have været de, som lagde sig efter at spaae af Fugleskrig, af hvilke Kongen endog belønnede anseeligen en Mand, der boede paa Liister, og som efter Fortællinger skal have spaaet rigtig. Men saadanne Levninger af Hedenskab ere maaskee ey engang gandske udroddede i vore Tider i noget Land.

Ingen kan tvivle paa at jo Handel og Vandel haver meget tiltaget i saa ønskelig en Fred, hvorom man og finder tydelige Vidnesbyrd hos de gamle Skribenter, endskiønt ey saa mange som det var at ønske. Snorro p. 193. vidner, at den Danske Kong Knud gav de 60 Norske Skibe, som kom ham til Hielp paa hans forehavende Tog til Engelland, Lov at handle hvor de vilde i hans Lande, og p. 199. at Kong Oluts Broderson Hagen havde faret til Biarmeland og der stridet og faaet Seyer, hvilket jeg anforer, endskiønt Ordene meer synes at gaae ud paa Krig end paa Handel, for at vise at Seiladsen paa Biarmeland endda var i Brug. Simeon Dunelmensis p. 206. taler om de Norskes Soefart paa den Engelske Stad Grimesbi, og Knytlinga Saga p. 72. om deres Handel paa Esthland. Möller i Tønsbergs Beskrivelse p. 77. taler om en Klokke støbt i Magdeborg, som findes i St. Mariæ Kirke i Tønsberg med en plattydsk Skrift paa og Aarstal 1076; men jeg maa tilstaae, at dette Aarstal kommer mig heel mistænkeligt for, og at den tydske Stiil ey synes at være ældre end af det 14 Sæculo.

Nye Love giorde Kong Oluf ikke, men han forbedrede de gamle, saaledes finder man i Hagen Adelsteens Gule-Things Lov, som Paus haver udgivet, p. 8. at han anordnede, at aarligen skulle i det Lagdomme paa Gulse frigives en Træl, og den hele Almue skyde sammen for at tilveiebringe de 6 Ore, som Trællens i Husbonde burde have for hans Losning, p. 9. at ligeledes skulde i samme Lagdomme i hvert Fylke aarligen frigives en Træl paa samme Maade; I begge Tilfælde skulde, om det ey skeede, bødes 12 Ore til Bispen. Ved disse Anordninger sigtede uden al Tvivl den gode Konge til med Læmpe og efterhaanden at afskaffe Trældom. Af det her siges om Bispen, skulde man snart falde paa de Tanker, at hver Bisp havde da allerede sit Stift. P. 10. anordnes, hvorledes det skulde forholdes med Oll-Gilder, og at den som ey giorde det i rette Tid, skulde bøde 3 Ore til Bispen, og biede han dermed i 12 Maaneder, da 3 Mark til Bispen. Dette stadfæster min forhen giorte Anmærkning, at Kongen var en Elsker af Drik, og at han herved ogsaa søgte at indføre fortrolig og ordentlig Omgang iblant sine Undersatter. Man seer og heraf, at han haver søgt at berige Religionens Tienere, og meer seet paa deres end paa sine egne Indkomster; Altsammen i en god Hensigt, men som siden bragte skadelige Følger med sig, i det Bisperne, da de bleve alt for rige og mægtige, vilde sidde Kongerne paa Hovedet. I denne Anordning er ellers mærkeligt, at dens Boe, som var mindre end 6 Koer, eller 6 Solder Korn, ansaaes for ringe, men havde dog Lov at holde Oll-Gilde, om han vilde. p. 14. Bispen skulde have en Oretug af hver Person i det Lagdomme, hvorimod han eengang om Aaret skulde besøge hvert Fylke. Dette synes at stadfæste, at Bisperne da allerede havde deres Stigter, endskiønt der ere og andre Grunde, hvoraf man snart skulde slutte, at de ey have faaet dem for i Kong Sigurds Tid, hvorom i det 12 Sæculo. Bispen havde paa sin Reyse frie Skyts, og hver den, som nægtede at skytse ham, maatte bøde til ham 3 Ore. p. 15. I hvert Fylke var en Træ-Kirke, som Almuen maatte holde ved lige P. 29. dømmes den, som æder Hestekiød, til at miste alt sit Gods og at rømme alle Kongens Lande. Børn, som havde Hovederne eller Fødderne forkeert staaende, naar de kom til Verden, skulde vel døbes, men siden nedlegges i Kirken og der døe; En Skik, som viser, hvor barbarisk de Tider endda vare, og hvor lidet de have seet paa det store Principium at formere Folkemængden P. 31. legges en Straf af 3 Mark paa dem, som ellers udlagde deres Børn, og p. 37. ligesaa høy Straf paa dem, der gifstede sig med sin Slægt for i 7de Leed, og med sin besvogrede for i 5te, hvorved maa mærkes, at Lederne ey regnedes som i den Romerske Ret, og nu omstunder i vore, men som i den Canoniske Ret, og derfor egentligen bleve 14 og 10. De som gifstede sig saaledes sammen, skulde desuden skilles ad, og staae Skrifte. Denne Anordning

ordning viser, hvor slet de da have indseet paa hvilke Grunde Ret og Uret beroe-
P. 42. domnes de, der omgikkes med at spaae og trolle, til Landflygtighed, og at være fredløse og miste alt deres Gods, hvoraf Halvparten skulde falde til Kongen og Halvparten til Bispen, og de som taale saadanne deres Konster, dommes til at bøde 40 Mark i lige Deling til Kongen og Bispen. Denne Anordning allene viser, hvor meget mildere Kong Oluf haver været, end hans Formænd af samme Navn, nemlig Oluf Trygvason og den Hellige.

Naar man betragter den Rolighed og Fred, som Norge haver nydt under denne Konge, saa er det ingen Under, at Theodoricus Monachus p. 64. giver ham følgende prægtige Skudsmaal: Oluf regierede i 27 Aar, og var elsket baade af Gud og Menniſker; Han holdt Fred og Rolighed ved lige i al sin Tid, lod enhver beholde sit, og holdt ved sin Myndighed allene de Onde i Ave, saa at jeg troer at ingen Norsk Konge haver fort et lyksaligere Regiment fra Harald Haarfagers Tid af indtil vore, end som han. Men intet tiener til mere at legge denne Herres ypperlige Egenskaber for Dagen end følgende Torfæi Beretning Hist. Norv. Part. 3. p. 408. Da Kongen eengang befandt sig i et stort Giestebud, og saae Alting paa det kosteligste tillavet, saavel hvad Maden, som Klæderne og Tepperne angik, brød han ud i disse Ord: Jeg glæder mig over, at mine Borgere ey nu, som i min Faders Tid, skiule deres Kostbarheder af Frygt for Kongens Nærværelse; Deres Frihed er min Lyksalighed og deres Rigdom er min Fornøyelse, saasom den er et Pant og Middel til den offentlige Rolighed,. Gyldene Ord som vise, af hvilke Grunde denne Konge handlede, der maaskee intet manglede uden bedre Tider for at staae ved Siden af Antonino Pio; Gyldene Ord, som efter mine Tanker giøre ham langt større end alle Alexandri og Cæsares.

Oluf døde efter den almindelige Regning 1093, men Torfæus fremfører adskillige Aarsager, der ey ere saa let at igiendrive, efter hvilke han i det mindste maa være død 1087. Efter ham bleve hans Søn Magnus og hans Broderson Hagen Konger. Den sidste regierede kun kort, og giorde sig imidlertid meget elsket af Tronhiems og Oplands Indbyggere ved at afskaffe endeel Paalæg, og indføre adskillige lemfældige Love, v. Theod. Mon. p. 65, og H K. p. 196. Efter hans Død var Magnus allene Konge, en Herre der mere slægtede sin Farfader paa, end sin Fader, og som ved Krig søgte at erhverve sig et stort Navn, og et større Rige. Norge var derfor idelig i hans Tid plaget med Udrustninger saavel til Lands som til Vands, hvorfor han og ey var elsket af Almuen.

Men hans Krigsfolk, for hvilke han drog stor Omsorg, og mod hvilke han tee-de sig meget gavmild, elskede ham derimod desto meer. Og som de fleste af disse Krige bleve førte med Lykke, saa at Kongen ey allene vandt meget Bytte og Gods ved dem, men endog anseelige Lande bleve lagte under Norges Krone, saa blev dog Landet næsten i samme Flor og Velstand, som det havde været i under forrige Regiering. I Begyndelsen havde Magnus noget at bestille med endeel fornemme Herrer, der vare saa stærkt indtagne af den bortdøde Kong Hagen, at de aldeles ey vilde bequæme sig til at staae under Magni Regiment, som var ham aldeles ulig i Sind og Sæder. Men disse Uroligheder bleve i en kort Tid dæmpede. Den første Krig Magnus førte, var i Halland imod de Danske, og giorde han der stor Skade med Rov og Brand p. 199. Med Sverrig hav-de han en temmelig langvarig Krig, hvorudi Lykken var foranderlig, p. 215 ꝛc. Men hans største Krige førte han i Vesterhavet, hvor han bragte Ørken-øerne igien under de Norskes Lydighed, og tvang Kong Milcolumbum af Skot-land, at afstaae til sig Syder-Øerne, eller alle de Øer, der ligge Vesten for Skot-land, hvilke siden efter i en lang Tid hørte til Norges Rige, og bleve regierede af en Konge, som de Norske Konger indsatte, og som maatte give Skat til dem. Desuden erobrede han og deels plyndrede paa Skotland, Irland og Øerne Man og Anglesey. Men de Erobringer, som han der giorde, bleve strax for-liste efter hans Død, p. 210 og 225. Imedens han saaledes giorde Alting u-sikkert udenlands, holdt han god Fred og Tryghed indenlands, saa at han ud-rødde alle Søe- og Straten-Rovere, p. 205. Krigen imellem ham og Sver-rig kom deraf, at han paastod at alle de Lande, som laae imellem Væneren og Norge, havde fra Arilds Tid af hørt Norge til; men da de Svenske havde nu i rum Tid besiddet disse Lande, og deres Indvaanere heller vilde staae under Sverrig end Norge, saa vilde de Svenske ey miste dem, p. 215. Denne Krig blev endelig i Kongahelle bilagt ved den Danske Kong Eriks Mellemhandling, saa at den Norske Konge skulde ægte den Svenske Konges Datter, begge Kon-gerne betale deres egne Undersatter hvad Skade de i Krigen havde lidt, og en-delig Grændserne imellem Rigerne blive ligesom de havde været for Kri-gen, p. 219. Vel siger Theodoricus Monachus p. 69, og Monkinskinna apud Torfæum p. 439. at Kongen i Sverrig overlod til Kongen i Norge de omtvi-ste Landskaber som en Medgift med hans Datter, men Historien af de følgende Tider viser langt anderledes og bekræfter Snoronis Beretning.

Da det engang var indført at bruge fremmed Klædedragt, saa opkom der jevnlig nye; saaledes tales i H. K. p. 206. om en Indbygger ved Goth-Elven, der havde en lodden Kappe paa sig, og en stor Dansk Hat paa Hovedet;

p. 207.

p. 207. om en stor Herre, der var ifort en rød Skarlagens Kiortel med blaa Kappe over; p. 218. om Kong Magno selv, at han gik med en rød Troye over Harnisket; p. 221. at han og hans Mænd ginge efter de Vesterlandskes Viis barbeenede om paa Gaderne med korte Klæder og Kapper, hvoraf han og i Historien har faaet Tilnavn af Barfoed, og p. 227. at han i det sidste Slag mod Irrerne, hvor han faldt, havde Hielm paa Hovedet, et rødt Skiold, med en forgyldt Love i, et Sværd kaldet Leggbitur, hvis Hæfte var af en Tand indlagt med Guld, et Spyd, af det Slag kaldet Kesia, i Haanden, og over Harnisket en rød Silke-Troye, hvorpaa baade for og bag var indsyet en guul Silke-Love. Jeg er af de Tanker, at man her maa søge Oprindelsen til Loven, som nu staaer i det Norske Vaaben.

At Fiskerie altid haver været, ligesom nu, et af Norges fornemste Nærings Midler, derpaa kan ikke tvivles, og derom har jeg tilforn anført adskillige Vidnesbyrd; et til denne Konges Historie henhørende findes i Wilhelm af Malmesbury p. 133. Samme Skribent vidner og paa bemeldte Sted, at den hellige rasende Iver, at indtage det hellige Land og Christi Grav fra Tyrken, som overkom alle Europæiske Folk, overkom ogsaa de Norske. Hvad Snorro fortæller p. 223. om Skoftes og hans Sonners Reyse, synes at høre herhid. I hvor vel nu denne Reyse ey var til Landets Beste, og ikke skeede for at befordre Handelen, saa er dog mærkværdigt ved den, at Snorro forsikrer, at der sagdes, at de først iblant alle Nordmænd havde seylet igiennem Strædet mellem Europa og Africa.

Hvor stor Pragten da har været ved Hoffet kand sluttes af følgende Beskrivelse hos Torfæum Hist. Norv. part. 3. p. 434. over Kongens Drabanteres Klædedragt. De ginge med Klæder af to Farver, røde og sorte, forede med Maar-Skind og med en Guldplade foran paa deres Pander. Og at Landet da haver været i god Velstand, kan iblant andet sluttes heraf, at der udi Tronhiem var et stort Tillob af Fremmede, og deriblant paa engang 3 Islandske Skibe, Torf. p. 433. Saadan fri Handel, som Island da havde, giorde Landet og Folket velhavende, muntert og opvakt; da det derimod er kommet siden i en gandske anden Tilstand, hvorom jeg dog ey nu vil handle, saasom Islands Handel udfordrede en Undersøgning for sig.

Norges Velstand bekræfter Ordericus Vitalis l. 10. p. 767. i *Duchesnii* Script. Norm. end meer, naar han saaledes taler: " Den Norske Konge Ma-
„ gnus angreb Irrerne med en Flode af 60 Skibe. Han var meget mægtig

„ paa alle Øerne i det store Hav, og besad stor Rigdom og mange Eyendeele.
„ Fem Stæder ligge ved Søe-Siden i Norge, Bergen, Kongahelle, Copen-
„ ga ɔ: Tronhiem, Burgus ɔ: Sarpsborg, og Alsa ɔ: Oslo, Tunesberg ɔ:
„ Tonsberg, den 6te Stad vender imod de Danske, og ligger imod Osten.
„ Midt paa Øen, saaledes kalder han Norge, ere store Fiske-rige Søer, hvor-
„ ved ligge mange Bondergaarder. Indvaanerne havde Overflødighed af Fi-
„ ske, Fugle og alt Slags Vildt. De ere Christne, fredelige og kydske Folk,
„ og indskrenke og straffe alle Laster ved nøyagtige Love og haarde Straffer.
„ Ørken-Øerne, Finland ɔ: Finmarken, Island, Grønland, som er det længst
„ mod Norden liggende Land, og mange andre lige indtil Golland (som jeg me-
„ ner at være en Skriver-Feyl i Steden for Gotland, hvorved efter mine Tan-
„ ker bør forstaaes Vinland) staae under Norges Konge, og føres did med
„ Skibe Rigdomme fra al Verden; og ligeledes l. 11. p. 812. Magnus be-
„ satte med Folk alle Øerne lige indtil Irland, og oprettede der Huse og Stæ-
„ der ligesom hos andre Folk. Hans Skat havde en Borger fra Lincoln i
„ Forvaring, og forsynede han ham med Vaaben, Kar, Husgeraad og an-
„ dre saadanne Ting. Denne Mand skyndte sig hiem, saasnart Kongen var
„ død og begyndte at handle med den sig anbetroede Skat. Men Kong Hen-
„ rik i Engelland havde ey faaet Magni Død for at vide, som meget fornøye-
„ de ham, førend han tvang bemeldte Borger til at overlade sig den hele Skat,
„ som efter Rygtet bestod af 20000 Pund Sølv “. Saavidt Ordericus, der
ender sin Historie med det Aar 1141. Magni Død indfalt Aar 1103,
og efterlod han Riget til sine Sønner i en blomstrende Tilstand.

G. SCHÖNINGS Afhandling

om

De gamle Grækers og Romeres rette Begreb og Kundskab om de Nordiske Lande, særdeles om den af dem saa kaldte Scandinavia.

I. Capitel.

Om de Grækers og Romeres Begreb og Kundskab derom for og ved Christi Tider.

§. 1.

At de gamle Grækers og Romeres Kundskab om vor Norden har for Christi Tider været ret stor, det er saa meget mindre at formode, som man ey allene af Tingens egen og de Tiders Beskaffenhed, sammenlignet med vore, let kan slutte sig til, hvor utilstrekkelig og ringe den maa have været, men man og af deres egne beste og troeværdigste Skribenter har tydelige Vidnesbyrd derom. Til begge Deeles Rigtighed at gotgiøre, kunde mere end eet Beviis udfindes, om man vilde være vidtloftig; men da vi gierne ville tage os vare derfor, saavidt mueligt er, saa ville vi lade os nøye med, til Beviis for det sidste, og til en Prove, her at anføre følgende: 1.) At Polybius, et Mynster for alle skionsomme og troeværdige Historie-Skrivere, udtrykkelig bevidner (a), at alt det, som laae imellem Tanaim og Narbonne, og saa videre Nord efter, var til hans Tid (b) ubekiendt, og at de, som enten fortællede eller skreve noget om de Lande, frembragte lutter Drømme og Eventyr. Og giver han siden (c), Aarsagen dertil nærmere tilkiende, nemlig

(a) Histor. pag. 192. edit. *Casaub.* som Thucidydes bevidner, vidste de Grækr ey engang ret deres egne gamle Sager, ja foere end og vilde i at fortælle nye. Histor. Lib. 9. p 16, edit. *Dukeri.* Hvorfra kan sluttes om deres Kundskab, angaaende saa fremmede og langt bortliggende Lande, som vore vare.

(b) Han levede i det andet Sæculo for Christi Fødsel.

(c) Loc. cit. pag. 210. 211.

lig, at sielden nogen af de Græker havde i forrige Tider kundet undersøge de yderste Verdens Kanter for de uovervindelige Farligheder, som vare derved, at om end nogen kom didhen, var det dog heel vanskeligt at faae noget ret at vide, for de grumme barbariske Folk, som der boede, og for de mange store Udørkener, som der vare, foruden den store Vanskelighed, som reyste sig af Sprogenes Ulighed ag Udskillighed; og at de, som vidste noget fra de Kanter at fortælle, kunde ikke bare sig at opmænge det med Fabler og forunderlige Historier (d). Hvilket Polybii Udsigende er saa meget mere troeværdigt, som det ey allene er overeensstemmende med mangfoldige Exempler baade af ældre og seenere Tider, men og (2) bekræftes af en saa kyndig og anseelig Mand, som Cicero var, der levede Christi Tider saa meget nærmere end hin, men gior snart endnu mindre Væsen af de gamle Romeres Kundskab, endog om Gallien og Germanien, naar han saa siger: (e) " Han (nemlig Julius Cæsar) har sigtet „ med stor Lykke imod de meget stridbare og mægtige Folk, de Germaner og „ Helvetier ꝛc., **og de Lande, og de Folk, som ikke tilforn have været os „ bekiendte, enten ved Skrifter, eller ved Fortællelser, eller ved Rygtet**, dem har nu denne vor General, og vor Krigshær og det Romerske Folkes Vaaben igiennemvandret ". Har da det meste af Gallien, har hele Germanien, som laae de Romere saa nær, været indtil de Tider saa ubekiendt, hvilke Tanker skal vi da vel giøre os om vor Norden, som laae saa meget længere borte? Allerhelst da vi (3) af den ypperlige Skribents Strabonis Vidnesbyrd, som levede endog efter Christi Fødsel, i Tiberii Tider, kan tydelig see, at de Grækers og Romeres Kundskab derom har endnu den Tid været ringe, eller saa godt som ingen, naar han beretter: (f) " At ligesom Alexander den „ Store, ved sine Krigstoge, giorde en stor Deel af Asien og de Nordlige Dele af Europa til Floden Ister bekiendte; saa have de Romere paa samme Maade giort den hele Vestlige Deel af Europa bekiendt alt indtil Elven, som løber

(d) Det er ey at tvivle paa, at Skribenten jo her har sigtet til Pytheas Massilienses i sær, og andre gamle Græske Skribenter, som efter denne haybe beretted noget om de Vestlige Lande i Europa.

(e) In Orat. de Provinc. Consular. Part. 2. Pag. 593. edit. *Gronov.* 4.

(f) Geographiæ Lib. 1. pag. 26. edit. *Casauboni*, hvor ogsaa efterfølgende hans Ord ere værde at legge Mærke til: " Ulteriora (trans Tyran. fluv.) ad Mæotidem lacum & „ oram maritimam, qvæ ad Colchos finitur, Mithridates cognomento Eupator nota „ reddidit & Duces ejus. Parthi Hyrcaniam, Bactrianam & Scythas, ultra eam incolentes, notiores nobis reddiderunt, cum prioribus nobis minus essent nota ".

„ ber midtigiennem Germanien “. Men, siger han videre paa et andet Sted (g), „ alt det, som ligger paa hin Side Elben, hen imod det store Hav, er os „ gandske og aldeles ubekiendt; thi de Romere have aldrig kommet paa hin Si„ de Elben, ey heller har nogen reyst over Land til de Steder “.

§. 2.

Disse Ord ere saa tydelige, at vi med god Foye og Vished kan deraf giore den Slutning, at den Kundskab, som man skal hente af de Græske og Romerske Skribenter, om vor Nordens ældste Tilstand for Christi Tider, bliver liden eller næsten ingen. De ældste Græske Skribenter, som vi endnu have, have ganske vist ey engang kiendt vor Norden af Navn, end sige mere: thi i Homeri Tider var end og det sorte Hav for Grækerne næsten saa fremmet og ubekiendt, som Havet mod den Sydlige Pol kan være for os (h), og Herodotus, som dog blant alle Græske Skribenter har været best underrettet om de Lande, som laae neden for bemeldte Hav, „ maa selv bekiende (i), at endskiønt „ han havde giort sig Umage og stor Flid for at sporge derom, saa kunde han dog „ ey af nogen, som selv havde seet det, faae at vide, hvorledes Havet paa den „ Kant af Europa (mod Vesten (k,) var beskaffet, at han selv intet vidste „ om disse disse Europæ yderste Kanter med nogen Vished at berette; at han „ ey kunde antage det for gyldigt, at Eridanus var nogen Flod, saa kaldet af „ de Barbarer, som løb ud i Havet mod Nord, hvorfra man fortalte, at „ Bernsteen kom, da Navnet Eridanus selv kunde bevise, at det var et Græsk, og

(g) Loc. cit. Lib. 7. pag. 451. See og pag. 452. hvor han siger: at man ey vidste, om der boede Folk imellem de østlige Tydske og Havet, og at man var ligesaa vankundig om de øvrige Steder der Norden for.

(h) See *Strabonis* Geographiæ Lib. 1. pag. 39. hvor det saa heder: “ Omnino ista ætate „ (Homeri) mare Ponticum pro Oceano qvodam secundo habebatur, & qvi eo na„ vigassent, non minus procul ab hominibus recessisse putabantur, qvam qvi extra „ columnas Herculis essent profecti “.

(i) In Thalia v. 115. pag. 203. edit. *Gronovii.*

(k) Om disse Europæ yderste Kanter vidste Herodotus for Resten ikke meget andet at berette, end at Ister-Floden havde sit Udløb fra de Celter og Staden Pyrene, at de Celter boede uden for *Herculis* Støtter yderst i Europa, og at midt igiennem Europa løb Ister-Floden. Saa denne Skribent har altsaa forestillet sig Europam, som en lang Strimmel Land, strækkende sig fra Osten til Vesten.

„ og intet barbarisk Navn (l), opfundet af een eller anden Poet (m); at han „ ey heller kiendte de Cassiteriske Øer, hvorfra der kom Tin; men (det han kun„ de med Vished sige, var dette, at) fra det yderste af Europa kom Tin og „ **Bernsteen.** „

§. 3.

Efter Herodoti Tider har de Grækers Kundskab om de nord-østlige Lande af Europa, heller taget af, end til, og om de Nordvestlige synes den ey at have været synderlig større, end den var i hans Tid: Thi alt hvad man af Aristotelis rette og egne Skrifter kan slutte sig til at han har vidst om de længst bortliggende Lande mod Vest og Nord, beløber sig ey til videre, end dette (n) „ At af det Pyrenæiske Bierg i Celtica udløbe de Floder Tartessus og Ister, „ den første i Havet uden for Herculis Stotter, men den sidste igiennem hele „ Europa ude i det Pontiske Hav (o); At af de **Arcyniske** (p) Bierge, som „ baade i Mængde og Høyhed vare de største paa de Steder udløbe de fleste „ andre Floder hen mod Norden (eller Nord-Stiernen); Men under Nord-Stier-

(l) Italien var Herodoto kun lidt bekiendt, og derfor er han saa uvis paa, hvor han skal finde denne Flod igien. Dersom jeg torde komme frem med Gietninger, saa var det maaskee ey urimeligt at sige, at Navnet Eridanus var sammensløbt af det Græske ἐρὶ og Ordet *Dan*, *Tan* eller *Don*, som hos de Gamle bemærkede en Flod i Almindelighed. Saa at Eridanus ey vilde sige andet, end den store Flod, fordi den er den største i Italien.

(m) Altsaa tager vel den berømmelige Bayer feyl, naar han in Comment. Acad. Petropolit. Tom. 7. Pag. 346, og efter ham *Franeheville* in Dissert. sur l'origine du Peuple Prussien pag. 504. in Histoire de l'Acad. de Berlin An 1749. mene, at Navnet Eridanus er taget af den lille ubetydelige Flod Ruden, Rodaune eller Reddune i Preusen: Thi da disse Lande vare i de Tider endog af Navnet ubekiendte, saa er det saa meget mindre rimeligt, at saadan liden Flod var de Gamle bekiendt. Ligesom alle de Beviser, som tages af en blot Overeensstemmelse mellem visse Navne ere meget usikre, naar de ey understøttes af andre stærkere.

(n) See hans Meteorolog. lib. 1. cap. 13.

(o) Dette kommer næsten overeens med foranførte Herodoti Ord, undtagen at Aristoteles har vidst, at Pyrene var en Field-Strekning, og ikke en Stad, og deri rettet den andens Vildfarelse.

(p) Dette Ord udtrykker bedre Navnet Hartz, hvormed visse bekiendte Bierge i Tydskland endnu kaldes, end Ordet, **Hercyniske Bierge**, **Hercyniske Skove**, som de seenere Græske og Romerske Skribenter bruge.

„ Stiernen selv, oven for Scythien og dens yderste Grændser, laae de Bierge „ Rhipæ, om hvis Storrelse Fortællingerne vare fulde af mange Fabler „. Og om man end og vil antage, at de saa kaldte Mirabiles Auscultationes ere Aristotelis egne, som de dog vel ikke ere, saa faae vi deraf dog intet andet, at vide, end (q) at „ det Celtiske Tin var blødere end Blye, og lod sig end og opløse i Vand (hvilket er godt Snak); at i det Adriatiske Havs Bugt laae de „ Electriske Øer, hvilke Floden Eridanus havde udkastet, hvor Bernsteen flød „ ud af visse Træer, hvilken Indbyggerne opsamlede og førte til Grækerland; „ at, som man fortællede, udløb Floden Ister af den Hercyniske Skov deels i „ det Pontiske, deels i det Adriatiske Hav „, og andet mere, som slet ingen Oplysning giver i de Ting, som egentlig angaae vort Øyemerke.

§. 4.

Saa vidt gik da de Grækers Kundskab om de nordvestlige Lande af Europa i de Tider, og stort længer har den ey heller gaaet i de følgende lige indtil Christi Fødsel. Jeg siger med Flid: De Grækers; saa vidt nemlig, som man af deres overblevne Skrifter kan slutte sig til: Thi derfor nægter jeg ikke, at jo andre, men i sær Phoenicier, kan have havt langt bedre Kundskab baade om de vestlige og nordlige Kanter af Europa: Thi at de Phoenicier fra ældgamle Tider af have været mægtige til Søes, at de have strakt deres Seilats og Handel næsten til alle Verdens Hiørner, at de i sær vare de første, som giorde Europa bekiendt for de Asiatiske Folk (r), at de ere komne til dens yderste Grændser mod Vesten, nemlig til Gades eller Spanien, som de kaldte Tarteſſus (s);

(q) Disse mirabiles Auscultationes staae blant *Aristotelis* Opera; og endskiønt deres Autor vel er meget yngere end Aristoteles, saa vise de dog, hvor Herodoti *Eridanus* bør søges, nemlig ikke her i Norden, men i Italien, hvor og andre Skribenter sætte den.

(r) Thi for de Phoeniciers Tider var Europa for dem i Asien saa fremmed, at hine maatte lede efter den, som et ubekiendt Land. See *Herodoti* Euterpe. v. 44.

(s) Med dette Navn har og Herodotus med andre Græske Skribenter, *Festus* Avienus i sær, og de Romere selv kaldet Spanien. At Skriveren *Tharsis* er dette Tarteſſus, tvivler jeg ey paa: thi vel er det saa, at Veyens Længde, da Seiladtsen varede i 3 Aar, og Vahrenes Beskaffenhed, som iblant andet bestode af Aber og Paafugle, synes at være derimod; men hvo har sagt, at Seylatsen paa Tharsis gik lige fra Tyrus igiennem Middel-Havet? Jeg troer, at den heller har gaaet fra det røde Hav omkring Africa til Spanien; og antager man den Troe, saa falde begge disse Vanskeligheder bort paa eengang. Ja jeg troer endnu mere, nemlig at de Phoeniciers Skibs-

at de under en Herculis Anførsel have fort Indbyggerne der Krig paa (t), og der været mægtige og rige (u); at de have giort saa vidtløftige Seilatser, at de have været borte i tre samfulde Aar; at de ere komne langt uden for Herculis Støtter, og at de have drevet Handel end og paa Britannien, det er ey allene en bekiendt Sag, men og noget, som baade af den hellige Skriftes og andre gamle Skribenters Vidnesbyrd kan giøres nokſom bevisligt.

§. 5.

Ere da de Phoenicier komne vor Norden saa nær, at de have drevet Handel i Britannien, saa er det læt at slutte, at de ey allene have kundet faae nogen Kundskab om samme, men at de ogsaa have strakt deres Seylats didhen, hvorom vi siden faae Leylighed at tale noget mere; Og det saa meget mere, som man ey allene finder, at det i *Taciti* Tider var et gangbart Rygte, at Herculis Støtter vare at finde i Norden, (v), og at der ogsaa paa Den Valeheren i Nederlandene skal i en Kirke være, eller have været, at see en Inscription, opsat Herculi Magusano til Ære, hvilket Ord Magusanus skal paa Phoenicisk bemerke en, som reiser over Havet eller til Søes (x); hvilken Hercules altsaa vel

Skibsfart, omkring Africa til Spanien, er enten ældre, eller i det mindste lige saa gammel, som deres Skibsfart fra Tyrus paa Middel-Havet. Hvilket, som vor Materie uvedkommende, her ikke videre kan udføres.

(t) Dette bevidner Auctor til de forommeldte Mirabiles Auscultationes.

(u) At leve paa sin Tartesſisk var derfor hos de Gamle det samme, som at leve vel og lykkelig. Som *Photius* i sit Bibliotheca pag. 1119. anfører af *Himerii Sophistæ* Declamationibus.

(v) Det er venteligt, at Taciti Mening hermed har ikke været anden, end at der i Norden var et trangt Sund mellem 2de Hav, som det Herculiske mellem Spanien og Africa, og at en Hercules sagdes at have befaret samme Sund. At denne har boet paa Kullen i Skaane, og at Hercules vil sige det samme, som Herren paa Kullen, er noget, som bør regnes blant det lærde Spøg. Rimeligst er det, at Navnet er Phoenicisk, og bemærker en Kiøbmand. Men derfor er det vel ikke sagt, at alle Hercules vare ey andet, end omstrippende Kiøbmænd, som den lærde Clerc har villet giort dem til. Thi det har havt sig med de Phoenicier omtrent, som med Hollænderne i vore Tider, at Kiøbmandskab vel har været deres Hoved-Sag, men at de og under tappere Anførere have figtet for deres Handel, naar det galt derpaa. Ligesom og Mela beretter, at de først opfandt den Kunst at figte til Søes.

(x) See Journal des Scavans An. 1688. p. 454. af *Servatii Gallæi* Dissert. de Sybillis.

vel ikke kan blive nogen anden, end den Phoeniciske (y); Men som man ogsaa, naar man antager, at Phoenicierne og vore Forfædre have havt Omgiengelse med hinanden, let kan udfinde Aarsagen, hvorfor vore Forfædre have, som *Pytheas Massilienſis* bevidner, vidst af Agerdyrkning, længe forend de fleste Tydske begyndte at drive den; hvorfra vore Forfædre have faaet deres Rune-Bogstaver, hvilke saa meget ligne de Phoeniciske Bogstaver, samt de Britanniske og Spanske Runer; og af hvem de have lært Skibsfarten, samt ved hvilken Leylighed de ere blevne saa mægtige til Soes, som Tacitus beretter (z), frem for de Tydske, som vare næsten gandske vankundige derudi.

§. 6.

Igiennem de Phoenicier og deres Skibsfart, er det da slutteligt, at Homerus, om han ellers har havt nogen Kundskab om de Steder, som Strabo paastaaer (a), og fornemmelig Herodotus har ved Rygtet faaet den smule Underretning, som man hos den sidste i før finder om de yderste Kanter af Europa. Og kan deraf tillige udfindes, hvorfor denne sætter Europæ yderste Grændser mod Vesten, og ey mod Norden; hvorfor han ingen kunde faae fat paa, som selv havde været paa de Steder; hvorfor han ved at nævne de længst bortliggende Cassiteriske Øer, og at berette, at fra de yderste Kanter af Europa kom Tin og Bernsteen, samt at de Celter der boede, men har derimod ey engang kiendt de Romere af Navn, og sætter ey en Toddel om Germanien, da disse Lande dog laae ham og de Græker saa meget nærmere, uden man didhen vil føre hvad han beretter om Ister- eller Donau-Floden, nemlig at den havde sit Udspring fra *Pyrene*, hvorved han maae have forstaaet de Pyrenæiske Bierge, og synes endog at giøre disse til en Stad (b). Hvilket nokſom viser, hvor urigtigt Begreb han har giort sig om de Steder.

(y) *Plinius* fortæller i sin Historiæ Natur. l. 7. cap. 57. at en ved Navn *Midacritus* var den første, som bragte Tinnet fra den Cassiteriske Øe. Dette Navn Midacritus ville nogle giøre til Midas Phrygius; men jeg troer, at det heller er giort af Navnet *Melchartus*, hvormed den Phoeniſiske Hercules blev kaldet.

(z) In Germania.

(a) Geographiæ Lib. 1. pag. 4. 6. Ja endeel ville mene, at Moses end og af de Phoenicier har lært, hvad han beretter om de Folk og deres Oprindelse, som boede ved Middel-Havet. See Forsøk til Historia om Handel ok Siøfart i de ældste Tider. p. 54. Hvilket ikke er saa let at troe.

(b) See hans Thalia v. 33. pag. 102. edit. *Stephani*.

§. 7.

Efter Herodoti og Aristotelis Tider synes de Græker først at have lært at nævne Britannien (c) og tillige hørt adskilligt fortælle eller snakke, deels om en stor Ø, som laae Norden for benævnte Britannien, kaldet Thule, deels om en anden saadan Ø, liggende lige over for det faste Land af Scythien, ved Navn Baltia, Basilea eller Abalus. Navnene paa disse Lande, eller i det mindste en Slags Underretning om dem, synes de Græker først at have faaet af en, ved Navn Pytheas Massilienſis, hvilken skal have levet 300 Aar omtrent for Christi Fødsel, og den Tid foretaget sig en Reyse til de Nordlige Lande omkring Europa, ja lige til Verdens Ende som han selv foregav (d). Strabo (e) Polybius (f) og endeel andre troværdige Skribenter give ham kun et meget slet Skudsmaal for hans Kyndighed og Troværdighed i de Ting, hvilke han fortæller. At dette Skudsmaal er tildeels rigtigt, skal vi see af efterfølgende, men tro tillige, at det og til deels igien er gaaet den gode Pytheas, som det gemenligen gaaer dem, hvilke ere befundne i Løgn, at man ey vil troe dem, end og naar de sige sandt; eller som dem, der frembringe Ting, der overgaae andres Begreb og Kundskab, at de Ukyndige anſee dem for Fabelhanſe: thi at Pytheas har om de Nordlige Kanter af Europa havt bedre Kundskab, hvor han end har faaet den fra, end baade Polybius og Strabo, det er vel en rigtig Sag, hvorom vi længere frem skal faae Leylighed at sige vor Mening.

§. 8.

Men for ey at afbryde Materien, ville vi strax tage bemeldte Pytheam for os, og høre hans Efterretninger, som det var at ønske, vi havde hele og holdne, i Ste-

(c) De ældste Græker have altsaa ey engang vidst af noget egentlig Navn paa denne Ø, men kaldet den efter de fornemste Vahrer, som derfra bleve førte, Tin-Øen, eller den Cassiteriske. Da nu Navnet Britannien siden kom i Brug, og blev bekiendt for et Sted, hvorfra Tinnet kom; saa vidste de seenere Skribenter ey, hvor de skulde gisre af de Cassiteriske Øer, og satte dem til deels saa langt borte fra Britannien, at vore Tiders Fortolkere over de gamle Skribenter have til deels anseet det for rimeligt, at dermed kan være meent endog de Azoriske Øer, som *Hill* i hans Comment. ad *Dionysii* Periegesin pag. 220.

(d) See *Strabonis* Geographie lib. 2. pag. 163.

(e) See bemeldte Skribent lib. 1. pag. 110. hvor denne kalder ham den største Løgner, som har været til, pag. 111. 160. lib. 2. og pag. 308. lib. 8. hvor han beskyldes for, at have løyet om Stæder, som vare vel bekiendte, hvorfra man kunde slutte om Resten.

(f) See hans Vidnesbyrd hos *Strabon.* Geograph. lib. 2. pag. 163.

i Steden for at vi nu maa lade os noye med nogle faa Stumper deraf; og som forbenævnte store Øe norden for Britannien, Thule kaldet, er uden Tvivl bleven først bekiendt, saa ville vi og begynde fra den, da vi finde, at han om den og omliggende Steder har vidst at berette: "At en 6 Dages Reyse fra den Øe „ Britannien, hen imod Nord, laae Thule, nær ved det sammenfrosne Hav „ (g); at Øen Britannien var 20000 Stadier lang, Kent laae nogle Dages „ Seylats fra Celtica (h); at paa hin Side Rhinen boede de Ostiæer hen til „ Scythien (i); at han vel ey havde overfaret hele Britannien, men dens Om„ kreds var dog mere end 40000 Stadier (k); at ved Thule og de Stæder „ var hverken Jord, eller Hav, eller Luft, men en Blanding af alt dette, ligt „ en Havlunge, hvori Jorden, Havet og alle Ting hængte, og hvorved alle „ Ting bleve som ved et Baand sammenføiede, men var ey at komme hen til, „ hverken til Lands eller Vands (l). Hvilken Lunges Skikkelse han selv haver „ seet, men Resten hørt af andres Fortællinger (m); at omkring ved Thule, „ som blant de Britanniske Øer laae allerlængst mod Nord, var Verdens „ Ende, men melder intet derom, at Thule just var en Øe (n). Hvortil endnu Strabo

(g) See *Strabonis* Geograph. Lib. 1. pag. 109. Den lærde *Gassendus* forsvarer Pytheam ret grundig i sin Proportio Gnomonis ad Solstitialem Umbram, observata Massiliæ, og siger, at hans Fode-Bye havde udsendt ham, for at undersøge de nordlige Lande, som en, der var baade Philosoph, samt forfaren i Astronomie og Mathesi.

(h) Forstaaer man ved Ordet Celtica det nu værende Frankerige, saa har Pytheas her skammelig løyet; men den Beskyldning kan han lettelig befries for, naar man, hvilket og i sig selv er rigtigt, ved Celtica forstaaer Spanien, i hvilket Land Herodotus og de ældste Skribenter sette de Celters Boepæl.

(i) Saaledes staae vel ikke Ordene hos *Strabonem* pag. 111. l. cit.; Men Meeningen af dem bliver dog denne, naar han siger, at Pytheas har overalt løyet om de Ostiæer og de andre Steder paa hin Side Rhinen, hen til de Scyther.

(k) *Strabo* loc. cit. pag. 163.

(l) Dette har og en nyere Græsk Skribent *Joh. Tzetzes* videre udført og paa sin Maade udtydet i et Vers hvoraf *Casaubonus* anfører nogle Stykker i hans Anmærkninger til *Strabonis* Geographie p. 110.

(m) Manden har visselig bedre hørt end seet: Thi det som han siger sig at have seet, er urimeligt, men hvad han havde hørt om Thule, er langt anderledes beskaffet. Til Bevis, at de fortællende havde vidst temmelig god Besked om de Steder.

(n) Pytheas har intet derom, at Thule var en Øe, som *Strabo* beretter, loc. cit. pag. 175. Dog anfører han i det næstforegaaende Pytheæ Ord saaledes, som han skulde have anseet Thule for en Øe.

Strabo lægger, naar han taler om Oerne, som laae omkring Britannien (o): „ At Historien om Thule var endnu mere mørk (end om Irland) fordi den laae „ saa langt bort: Thi af alle de Oer som man havde Navn paa, satte man „ denne allerlængst mod Nord. Og endskiønt man kunde see, at det, som Py„ theas havde fortaalt om denne Oe og andre Steder der omkring, var Løgn, „ deraf, at han havde løyet om andre bekiendte Steder; Saa synes han dog „ ikke ubillig at have beskrevet Luftens Beskaffenhed i de Lande som laae saa „ nær mod den kolde Nord, nemlig at af Have-Frugter var der slet intet, og af „ tamme Dyr kun lidt; at man levede der af Hirse, adskillige andre til Mad „ tienlige Urter og Rødder; at hvor Korn voxte og Honning faldt, hos dem, „ lavede man ogsaa Drik deraf, og at fordi Solen der ey skinnede reent og „ klart, bar man Kornaxene sammen i store Huse, og bankede (eller tærskede) „ dem der af, da de ellers formedelst Mangel paa Soelskin og alt formegen Regn „ bleve udskiemte „ (p). Saa meget har Strabo anført af Pytheæ Beretninger om Thule, hvortil endnu kan legges hvad Plinius i sine Skrifter af ham beretter, nemlig: „ At oven for Britannien (hvor Thule laae) var sterk Ebbe og „ Flod (q), og at der paa Thule var om Vinteren 6 Maaneder lutter Nat, og „ om Sommeren lige saa længe idel Dag „.

§. 9.

Dette er hvad vi endnu have tilovers af Pytheæ Beretninger om Thule. Har han været i Britannien, som han selv bevidner (r) saa er det venteligt, at han der har faaet disse Underretninger, eller og maa han have faaet dem derfra, eftersom han bestemmer Thules Beliggenhed efter Britanniens; Men da man af foranførte Herodoti Ord, kan see, at Britannien eller de Cassiteriske Oer

(o) See Geograph. Lib. 4. pag. 309.

(p) Man seer vel hvad Pytheas her har meent, nemlig den Skik, som har været og endnu er i Brug her i Norden, at bringe Kornet af Ageren ind i Korn-Lader og der tærske det af, hvilket kom dem fremmet for som vare fra de sydlige Lande, hvor man ey giorde sig saa megen Umage, men lode Kornet staae ude under aaben Himmel, og der ved Hielp af Øxne tærskede det af.

(q) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 2. Cap. 97. Og Lib. 4. pag. 482. siger han, at paa Thule var ved Sœlhvervs Tider, naar Solen gik igiennem Krabbens Tegn, ingen Nat, og tvertimod om Vinteren ingen Dag.

(r) See *Strabon.* Geograph. Lib. 2. pag. 163, hvor han dog tilstaaer, at han ey havde overfaret den hele Oe.

Der ere blevne de Græker bekiendte af det Tin, som kom derfra, det og er vitterligt nok, at de Phoenicier vare de, som allene dreve Handel paa de Steder, og hentede Tinnet derfra, uden at andre Folk havde Deel derudi (rr); Saa maae enten den gode Pytheas paa een eller anden Maade være kommen til at giøre en Soe-Reyse paa et Phoenicisk Skib til Britannien, som kan synes rimeligt deraf, at han har vidst saa vel at bestemme denne Øes baade Længde og Omkreds, og at han fornemmelig kun taler om Soe-Kysterne og Øerne, som laae omkring ved de Steder, eller og maae den ringe og mørke Kundskab, som han havde faaet om Britannien og bemeldte store Norden for samme beliggende Øe, være kommen til ham fra de Phoenicier, men disse, enten fordi de selv ey vidste bedre, givet ham tildeels nogle uvisse Skipper-Tidender at løbe med, eller for at skiule deres Handel, og udelukke alle andre derfra, bundet ham og andre tildeels noget paa Ermet, og givet dem et langt andet Begreb om Landenes Beskaffenhed og Beliggenhed, end Tingen var i sig selv (s).

§. 10.

Hidhen kan i sær og fornemmeligen henføres den Snak om Hav-Lungen ved Thule (*), hvilken han siger, sig selv at have seet. Men af den Beskrivelse, som han giør derover, kan man let mærke, at han maa have seet med andres Øyne, og disse vidst at indbilde ham Ting, som de aldrig havde seet: Thi af det som legges

(rr) Dette er ikke en blot Gietning og Formodning, men noget, som *Strabo* selv bevidner, sigende Geograph. Lib. 3. pag. 265. c. at de Phoenicier i de første Tider allene seilede fra Gades didhen (til de Cassiteriske Øer) og holdte den Seilads hemmelig for andre. Saa at en Phoenicisk Skipper da han mærkede, at et Romersk Skib seylede efter sig, for at lære Veyen didhen, seylede sit eget og det Romerske Skib tillige paa en Grund, hvorved begge Skibene gik til Grunde, men sig selv vidste han dog at bierge, og fik siden, for denne Velgierning mod Fædernelandet, alle sine Vahrer, som han havde tabt, af det almindelige Skatkammer betalte. Som Strabo paa nys anførte Sted bevidner.

(s) I Almindelighed giorde man sig den Tanke, at Thule laae allerlængst henne mod Norden. Omnium qvorum feruntur nomina, maxime versus Septentrionem esse hanc Thulen dissitam ferunt, siger *Strabo* Lib. 4. pag. 308. Hvilket og var næsten det eneste, som man vidste om dette Sted at sige.

(*) *Gassendus* paa foranførte Sted. See §. 7. Not. (g) meener, at ved Hav-Lungen kan Pytheas og tildeels have forstaaet den tykke mørke Luft og bestandige Taage, som er om Island. Sætter man i Steden for Island Norge, kan dette vel passe sig sammen med hvad strax efter anføres om denne Hav-Lunge.

legges til, nemlig at ingen kunde komme didhen, hverken til Lands eller Vands, lader det sig ansee, som Thule har været et betydeligt Sted for de Phoeniciers Handel og Skibsfart (t), som de gierne vilde holde skiult for andre, og søgte derfor at bilde dem ind, at didhen var ikke at komme formedelst bemeldte Hav-Lunge, hvorved jeg troer, at de Phoenicier ey andet have forstaaet imellem sig selv, end det, som af andre kaldes pigrum og congelatum mare, hvilket sidste Navn Pytheas og selv bruger, sigende at Thule laae tet hos samme (u), og som de Phoenicier mueligt have kaldet **Lever-** eller **Lunge-Havet**, og af saadant Navn taget Anledning til at snakke Pytheæ noget for om bemeldte Hav-Lunge.

§. II.

For Resten er der i Pytheæ Beretninger intet urimeligt, men adskilligt, som viser, at han om de Steder har havt bedre Kundskab, end Strabo, som af Uvidenhed beskylder ham for en Løgner. Saa det nu allene kommer an paa at udfinde, hvilket Land, den gode Herre har forstaaet ved sin Thule. Skal man domme derom efter hvad hidindtil er anført, og efter Pytheæ egne Ord, som vel er den ældste og første Skribent, der nævner Thule, og hvilken de andre uden Tvivl have fulgt; Saa kan derved hverken forstaaes nogen af de Hetlandiske, eller nogen af de andre omkring ved Britannien beliggende Øer, efterdi det Mellemrum paa 6 Dages Reyse, som Pytheas sætter imellem Britannien og Thule (v), den Omstændighed at Thule laae nær ved Is-Havet, og andre

(t) Hvo veed, om de Phoenicier ikke have i Norden, som stedse har været og endnu er berømt af dens store Fiske-Mængde, drevet Fiskerie, og siden Handel dermed i de sydlige Lande? Det som gior saadant heel rimeligt, er et mærkværdigt Sted i de saa kaldte Mirabiles Auscultationes, hvor der fortælles, at de Phoenicier fra Gades, naar de uden for Herculis Stotter i fire Dage havde seilet med en Sydost-Vind, saa komme de hen til nogle øde Steder, fulde af Tang og Siv, og som undertiden stode under Vand, hvor de fiskede en stor Mængde af den Fisk Thynnus, som der faldt særdeles stor og feed, hvilken de nedsaltede i Fade og førte til Carthago. At dette Sted har været her i Norden, kan man just ey paastaae. Men nok er det, at man deraf tydelig seer, at de Phoenicier have lagt Vind paa Fiskerier, at de have forstaaet den Kunst at virke den fangede Fisk, og ført den omkring til fremmede Stæder.

(u) See *Strabonis* Geograph. Lib. 2. p. 109.

(v) Som Ptolemæus beretter, har Manius blandt de Gamle regnet paa een Dags Reyse til Sees 1000 Stadier. Men *Aristides* in Ægyptio skriver, at naar god Vor blæser,

dre saadanne, ingenlunde kan passe sig derpaa, det og ingen Rimelighed har, at da de gamle Græker ikke kiendte de største og betydeligste Lande mod Nord, ey engang af Navnet, de dog skulde have kiendt og vidst at nævne og at snakke saa meget og med saadanne Omstændigheder om en liden Øe, som intet mærkværdigt var ved. For hvilke og andre Aarsagers Skyld det lige saa lidet kan holde Stik, at Thule skulde være Island (x), en Øe, som i nogle 100de Aar efter Christi Fødsel var ubekiendt, endog for de Nordiske Folk selv; og hvorledes kunde den da være bleven bekiendt for Fremmede, som neppe vidste at nævne de mærkværdigste Lande her i Norden, og som laae dem nærmest? Ligesom og Strabo, ved at sætte (y), at foruden andre smaa Øer, som laae omkring ved Britannien, laae endnu Norden for den en stor Øe Hibernia, som til den største Deel var ubekiendt, men endnu mere Thule, fordi den laae saa langt borte, nokſom tilkiendegiver, at Thule kan hverken ansees for een af de smaa Øer ved Britannien (z), ey heller for Island (a), men, som han selv si-

blæser, kan man let een Dag reise 2200 Stadier. See *Casauboni* Anmærkninger til Strabonis Geograph. Lib. 1. pag. 60. Regner man altsaa som gemeenligen skeer 30 Stadier paa een Miil, saa kommer Thule, naar den første Regning følges, at ligge 200 Miile fra Britannien, men efter den andens over 400 Mile derfra. Og denne Regning kommer heel vel overeens med vor Meening: Thi fra Kent, og hen til Nord-Cap, haver man en Længde imellem 200 og 300 Tydske Mile.

(x) Om denne Materie var der i forrige Sæculo i sær en stor Strid imellem Joh. Il. Pontanum, som endelig vilde have Thule til at være Island, og den lærde Islænder Arngrim. Jonæ, som af al Magt bestridde den Meening, og det med god Føye, skiønt en anden af hans Landsmænd, nemlig Theodorus Thorlacius, har i en Disputats, holdt i Wittenberg, under *Ægidii Strauchii præsidio*, de Islandia, søgt at forsvare den gamle Meening.

(y) See *Strabonis* Geograph. Lib. 4. pag. 307.

(z) At saa er, tilkiendegiver og Strabo selv end videre, naar han loc. cit pag. 110. siger, at de, som have seet *Hibernia*, eller Irland, intet melde om Thule, men tale kun om andre smaae Øer, som laae omkring ved Britannien, beskyldende derfor Pytheas for at være en Løgner.

(a) Dem, som mene, at Thule er Island, vilde jeg gierne høre forklare, hvorledes det kan være gaaet til dermed, at de Gamle havde kiendt og af adskillige Omstændigheder vidst at beskrive Island, et øde, saa langt borte fra alle andre i det store Is-Hav beliggende Land, og derimod intet vidst om vor store og mægtige Halv-Øe? Thi naar Thule skal være Island, saa findes bemeldte Halv-Øe ey engang nævnet hos de Skribenter, som have levet for Christi Fødsel. Ligesom jeg og gierne gadt see, hvorledes de got Folk vilde bære sig ad, naar de skulde faae de Omstændigheder som

Pytheas

ger (b) for det nordeste blant alle de Lande, som man vidste at nævne, hvilket sidste naturlig viis vel hellere og snarere maa være skeet med et beboet, og de Phoenicier i sær saa nær ved Haanden, nemlig ey langt fra Britannien, beliggende Land, end med Island, som saa længe derefter laae ubeboet, og var endog af Navnet ubekiendt, eller rettere at sige, havde slet intet Navn.

§. 12.

Jeg tor derfor, uden mindste Frygt for at tage feyl, paastaae, at ved Pytheæ Thule ey kan forstaaes noget andet Land, end vor Scandinaviske Halv-Øe (c), eller rettere, de Sydvestlige og Nordlige Kyster deraf (d), hvor den lange Landstrækning er, som man nu kalder Norge (e). Thi da den ringe Kundskab, som Pytheas og efter ham de Græker havde om de Nordiske Lande, havde de, som tilforn er viist og erindret, paa de Kanter, faaet fra Britannien og ved de Phoeniciers Skibsfart, saa er det let at begribe, hvorledes og hvorfor de Vestlige Dele af vor Halv-Øe, som ligge lige over og Norden for de Nordlige Dele af Britannien, maatte og kunde efter denne blive dem først bekiendte, som Steder, der laae dem nærmest, og hvilke de først maatte komme hen til, som beseilede Nord-Søen, eller Havet, Norden for Britannien (f). Ligesom ogsaa

Pytheas og andre anføre om Thule, til at passe sig paa Island, saaledes at noget sundt og antageligt kom ud deraf. Videre er her unødvendent at sige, da der maatte skrives en heel Tractat, naar Alting herom skulde noye igiennemgaaes.

(b) Geograph. Lib. 4. pag. 307. See §. 9. not. (s)

(c) Saaledes som *Carlström* og meener i hans Tractact om Thule.

(d) Thi Søe-Kysterne have allene været de Folk bekiendte, men Resten som laae længere ind i Landene, som venteligt er, ubekiendt, ved det de havde al deres Viisdom i disse Sager fra Skibsfolk og Søefarende.

(e) Thi Pytheas har og vidst af en anden Øe paa de Kanter, Baltia kaldet, hvorved han har meent de østlige Kyster af Scandinavia, som siden skal vises, og følgelig maae hans Thule blive dens vestlige Søe-Kyst.

(f) Det er venteligt, at de Phoenicier og ved den Leylighed have under Veys lært at kiende de nu værende Danske Øer og de Skaanske Kyster, hvorhen de siden søgte med deres Handel og Skibsfart, fornemmelig for Bernsteenens skyld, hvilken de der opkiøbte og siden førte til Britannien, og saa videre, hvoraf de Danske Øer har faaet den Ære, af de Gamle ogsaa at blive kaldede de Glessariske Øer. Hvilket siden paa sit Sted nærmere skal beviises.

ogsaa ey allene det Mellemrum, som Pytheas sætter mellem Britannien og Thule, gandske vel kommer overeens med vor Mening, men samme ogsaa bekræftes af andre Omstændigheder, saasom at Thule laae nær ved det sammenfrosne Hav, at ved den var Verdens Ende, og at paa Thule var om Vinteren 6 Maaneder Nat, og 6 Maaneder Dag, hvilket altsammen ikke passer sig saa vel paa noget Land, som paa de Nordeste og yderste Kanter af Norge. Ey at tale derom, at Navnet Thule allerbest findes igien i de Sydvestlige Dele af vor Halv-Oe, hvilke de Phoenicier først formodentlig ere komne hen til, særdeles i den Norske Provinz Thiele eller Thilemark, hvis Indbyggere i de ældre Tider bleve kaldte Thilir, (ligesom Thule ogsaa hos Æthicum og andre (g), skrives Thyle, Tile og Tille) og som ved een eller anden Omstændighed, som er os nu gandske ubekandt, maa være blevne de Phoenicier, og ved dem de Græker, blant de Steders Indbyggere allerførst bekiendte, hvorover bemeldte Fremmede, som gemeenligen er skeet, have fra dem udstrakt Navnet til dem alle, og til hele Norden selv paa den Kant.

§. 13.

Om Oprindelsen til Navnet Thule fattes der for Resten ikke paa adskillige, til deels ret latterlige og urimelige Meninger, som det vilde blive alt for vidtløftigt og til ingen Nytte her at opregne. De, som have Lyst, kan finde en god Slump af dem anførte hos Th. Torfæum (h), og hos Carlström i hans Tractat om Thule (i). Til hvilke kan legges, som en af de artigste, den som Gervasius Tilberiensis fremsætter, nemlig at Navnet skulde komme af Sole Titane (k), hvilken Skribent og skiller Thule fra Island, sigende blant andet, at dens Træer aldrig fælde Blade (l). Skulde ellers den i forrige (§pho) anførte Mening om Oprindelsen til Navnet Thule, af hvilken ogsaa den bekiendte Olaus Magnus er (ll), ey ansees for at være i alle Maader antagelig;

(g) Som hos *Vincent. Fortunatum* de fama Hilarii; *Arnobium* adversus Gentiles, Lib. 6, og i endeel Exemplarer af *Virgilii*, *Juvenalis* og *Statii* Skrifter.

(h) See hans Historiæ Norv. Par. 1. Libr. 1. Cap. 5. pag. 12.

(i) Pag. 20. seqq.

(k) See *Leibnitzii* Scriptores Rerum Brunsvicens. Tom. 1 pag. 920.

(l) Dette passer sig meget vel paa de, her i Norden i stor Mængde voxende Gran- og Fyrre-Træer.

(ll) In Auslegung der neuen Mappen, pag. 9.

saa veed jeg ingen, som næst den er mere rimelig, og med Tingen selv og det, som hidindtil er anført og fastsat, mere overeensstemmende, end den lærde Bocharts, som paastaaer (m), at Navnet er Phoenicisk, og bemærker Mørke eller Taage: thi dette kommer best overeens dermed, at Phoenicierne først have opdaget dette Land, og giort det, i det mindste af Navnet, bekiendt for Grækerne, og disse for andre, og med foranførte Pytheæ og andre Gamles Forestilling om Thule, at den laae ved Verdens Ende, hvor Luft, Jord og Vand var blandet sammen, hvor Solen aldrig skinnede klart, som Pytheas beretter, og hvor ingen Dag var om Vinteren. Hvorover man og hos Statium finder nævnte vada caligantia Thules, og nigra littora Thules (n). Ligesom man og har anseet Norden for Mørkheds Bolig (o). Altsammen efter det Begreb, som de, der først ere komne didhen, have giort sig og andre derom.

§. 14.

Foruden hvad Pytheas har berettet os om Thule, skal een, ved Navn Antonius Diogenes, ikke ret længe efter Alexandri Magni Tid, som Photius mener, have sammenskrevet hele 24 Bøger om Thule, hvori man skulde tænke, at der vare store Opdagelser om dette Land at finde; men intet mindre: thi af det korte Udtog, som bemeldte Photius har efterladt os deraf (p), er det let at see, at det hele Værk har kun været en Digt og en Roman, hvilken har siden tient endeel andre Græske Skribenter til Mynster i at sammenskrive andre saadanne opdigtede Historier om adskillige fremmede Lande (q). Saa at de derfor,

(m) See hans Chanaan. Lib. 1. Cap. 40.

(n) See hans Silvarum Lib. 3. & 4. pag. 171 og 199. edit. *Joh. Veenhusen.*

(o) Pars mundi damnata à rerum natura, & denſa merſa caligine, som *Plinius* siger Hiſtor. Natural. Lib. 4. Cap. 12. pag. 471.

(p) See hans Bibliotheca fra pag. 355 til 365. edit. *Hoeſchelii.* *Carlſtröm* i hans Tractat om Thule anfører Photii Ord om denne Diogenes, ligesom han skulde have taget sin Beretning om Thule af ældre Skribenter. Men naar man efterseer Photii Ord herom, saa ere de ingenlunde saa at forstaae, men at *Diogenes* selv har foregivet, at han havde taget sin Beretning af ældre Skribenter, paa det hans Snak skulde ey anseés for at være opspunden af ham selv.

(q) Som *Heliodorus* om Æthiopia, *Jamblichus*, *Achilles Tatius*, *Damaſcius* &c. See *Photii* Biblioth. pag. 363. See og pag. 237.

for, som meene at finde stor Trøst i den Snak, tage mærkelig feyl (r); allerhelst da deri neppe findes en Toddel om Thule, men hele Historien gaaer ud derpaa: at en ved Navn Dinias, som var bleven landflygtig, reyste med sin Son over det Pontiske til det Caspiske Hav, og derfra videre til de Riphæiske Bierge og Floden Tanais Udløb. Men som Kulden faldt dem der for stræng, toge de Turen hen til det Scythiske Hav, og komme derfra i det Østlige, og til de Lande, som ligge mod Solens Opgang, hvorfra de reyste rundt uden omkring i det ytrere Hav, og foere længe vilde, indtil de endelig komme hen til Øen Thule, hvor de en Tid lang opholdt sig, og Dinias imidlertid kom i Bekiendskab med en Qvinde Dercyllis, hvilken med sin Broder Mantinia opholdte sig der paa Stedet, men var ellers fra Staden Tyrus, og der født af fornemme Forældre. Denne Dercyllis fortæller ham sine egne og sin Broders Eventyrer, iblant andet, hvorledes hun kom til en Stad i Iberien, hvis Indbyggere kunde see om Natten, men vare blinde om Dagen; at hun kom derfra hen til de Celter, et grumt og vildt Folk, og videre til de Aqvitaner ꝛc. Endelig fortælles, at Dinias besøgte og de Steder, som ligge oven for Thule, og kom ved den Leylighed i Erfaring om, at der kunde boe Folk under Nord-Polen, at Natten der kunde vare een heel Maaned, omtrent et halvt Aar, og endeligt et heelt Aar, hvorimod Dagen og var proportioneret lang, og at han endelig kom Maanen gandske nær, og fik der mange Rariteter at see.

§. 15.

At man af denne og anden mere endnu urimeligere Snak, som denne Diogenes bringer paa Bane, ingen synderlig Oplysning kan hente om Thule, det kan vel enhver see. Dog maa det være mig tilladt derover at giøre følgende Anmærkninger: 1.) at til de mange Vers og Sange, som Mela beretter (s) at baade de Græker og de Romere have vidst at synge om Thule, har Materien uden al Tvivl været tagen af disse Eventyr, hvoraf en heel Visebog let kunde fyldes, maaskee ogsaa til Deels af det forunderlige i Pytheæ Beretninger, af hvilke denne Diogenes ey synes at have laant stort mere end det blotte Navn Thule og sammes Beliggenhed, om de ellers have været ham bekiendte; hvilket er gandske uvist. 2.) At af den Tour, som Diogenes beretter, at Dinias har taget, nemlig at han er kommen af det Caspiske Hav i det Schytiske, og derfra uden omkring til Thule, samt af Pytheæ Foregivende om sin Reyse, nem-

(r) See Dalins Svenske Historie. Tom. 1. pag. 57.

(s) See *Mela* de Situ Orbis. Lib. 3. pag. 76. edit. *Meisneri*.

nemlig: " at den først har gaaet til Thule, og at han derpaa har igiennem-
„ vandret alle de Europæiske Lande, som laae ved Havet, lige fra Gades til
„ Tanais " (t), maa de senere Græske, og efter dem de Romerske Skribenter have taget Anledning til at giøre sig selv og andre den vrange Indbildning, at det Caspiske Hav hængte, ved en lang Arm, sammen med det Scythiske eller Is-Havet, tvertimod de ældste Skribenters Herodoti og Aristotelis Vidnesbyrd, som have vidst og udtrykkelig berette, at det Caspiske Hav er et Hav for sig, allevegne omringet af Land. Og er dette saa meget mere rimeligt, da det lader sig anseе, som disse 2de, Diogenes og Pytheas, har efter Alexandri M. Tid været de eeneste, som have berettet noget om de Kanter, hvis Fortællinger, som de nyeste, Skribenterne efter deres Tider have anseeet for meest antagelige. 3.) At da der i Fabler ogsaa kan være noget sandt, og Grunden til samme eller Anledningen gemeenlig tages af rigtige og sande Omstændigheder; saa tiener dette til temmelig Styrke for vor Mening om Phoeniciernes Skibsfart, Handel og Vandel her i Norden, at Dinias skal have truffet Tyriske Folk paa Thule, og levet der i Omgiængelse med dem.

§. 16.

Dette maa for denne Gang være nok sagt om Thule, da alt det, som Skribenterne for Christi Fødsel veed at fortælle os derom, ey beløber sig til videre, og for at blive i vor foresatte Tur, ville vi strax komme til den anden foromtalte (u), mod Norden beliggende store Øe, som og for Christi Tider har været Græckerne i det mindste af et Slags Navn bekiendt, og hvilken Kundskab de uden al Tvivl ligeledes have faaet igiennem Phoenicierne, og bemeldte Pytheam over Britannien: Thi alt hvad endeel gamle Græske Skribenter, hvis Ord Plinius i sær paa et og andet Sted i sine Skrifter anfører, have vidst at fortælle eller snakke om forbenævnte Øe, løber næsten ud paa det samme, som Pytheas derom beretter (v), nemlig: "At de Guttones, et Folk i Germanien (x), boe-

(t) See *Strabonis* Geograph. Lib. 2. pag. 163.

(u) See den 7de §.

(v) See *Plinii* Histor. Natur. lib. 37. Sect. 11. pag. 367. Tom. 5. edit. *Harduini.*

(x) Det er ikke vel troligt, at Navnet Germania har været Pytheæ bekiendt, eller i hans Tid brugt til at betegne det Land, som vi nu kalder Tydskland, eftersom Tacitus udtrykkelig siger, at det Navn var opfundet nyelig for hans Tid, han som levede omtrent ved det 100 Aar efter Christi Fødsel. Hvorfor det er slutteligt, at de Ord: Ger-

„ boede hos en Land-Strekning ved det store Hav (y), Mentonomon kaldet, „ paa 6000 Stadiers Længde (z); at en Dags Seilads derfra laae den „ Ø Abalus, og at didhen blev Raven, eller Bernstenen af Havet opkastet, „ som var en Slags Uhumskhed eller en Materie, som det sammenfrosne Hav „ kastede fra sig, hvilket Indbyggerne der paa Stedet brugte at brænde i Ste„ den for Vedd, eller solgte det til det næstboende Folk, de Teutones. " Den Græske Skribent Timæus har heri overalt fulgt Pytheam, undtagen at han kalder Øen Basiliam (a), hvilket Navn Plinius paa et andet Sted (b) beretter, at ogsaa Pytheas selv har kaldet den med. Samme Timæus skal ellers ogsaa have udladt sig paa en anden Maade derom, nemlig saaledes: " at en „ Dags Reyse fra Scythien laae den Ø Bannomanna, hvorhen Bernstenen „ om Vaaren af Havet blev opkastet " (c). Hvormed ogsaa Xenophon Lamsacenus stemmer, dog med en Forandring i Øens Navn og i Mellemrummet mellem den og det faste Land, naar han siger: " at en tre Dags Rey„ se fra de Scythers Strandbred laae Øen Baltia, og var en overmaade stor „ Ø " (d). Til hvilke endnu kan føyes Diodorus Siculus, eftersom han, foru-

Germaniæ genti, ere ikke Pytheæ, men Plinii egne, som her har sat Tingen, som den var i hans Tid. At de Germaniers Navn har været de Romere bekiendt ved Hannibals Tider, vil vel den ypperlige Leibnitz godtgiøre af de saa kaldte Fastis Capitolinis. Men disse ere vel alt for nye dertil, at saadant af dem kan beviises. See Tom. 1. Rerum Brunsvicens. Pag. 9. 10.

(y) Æstuarium kalder Skribenten det, hvorved forstaaes lave og jævne Steder ved Strandbredden, som undertiden staae under Vand, undertiden ere tørre, saadanne, som der findes mange af i Preussen, hvilket Land derfor herunder rigtig bør forstaaes tillige med den hele østlige Kant af Øster-Søen, hvilket den store Strækning af 6000 Stadier udfordrer.

(z) Thi regner man endog 30 Stadier paa en Miil, saa bliver det dog en Strækning af 200 Mile, som de Guttones den Tid have bebøet.

(a) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 37. Tom. 5. pag. 367. I andre Editioner staaer *Baltia*.

(b) See hans Histor. Natur. Lib. 4. Sect. 27.

(c) Det er altsaa af dette og efterfølgende let at see, at Navnene Abalus og Basilea, Baltia og Bannomanna, (om det sidste ellers er rigtigt) ville ey sige andet, end eet og det samme, og sigte alle til eet Sted.

(d) See *Plinii* Histor. Natur. Lib. 4. Sect. 27. Naar man holder disse anførte Steder sammen, saa seer man, at nogle Skribenter have sat Øen Baltia eller Basilea een Dags

foruden forbenævnte Skribenter, ogsaa udtrykkelig nævner denne Ø, og taler om den omtrent paa samme Maade, som de, naar han siger: " at tvært over „ for Scythien, oven for Galatien (e), laae i det store Hav en Ø, som de „ kaldte Basilea, hvorhen Bernstenen i stor Mængde af Havets Bølger blev „ opkast, da den ellers ingensteds i Verden var at see eller finde, * * * at paa „ bemeldte Ø blev Bernstenen samlet (f), og at den af Indbyggerne blev ført „ over til det, lige tværts over beliggende faste Land, hvorfra det over Land „ blev bragt til Italien og de Steder (g) ".

§. 17.

Disse ere de ældste og eeneste Efterretninger, som man hos de Græske Skribenter finder om oftbemeldte Ø. Hvorved 2de Hoved-Poster komme til at afgiøres, nemlig: 1.) Af eller ved hvem Grækerne har lært at kiende og nævne Øen Baltia eller Basilia? 2.) Hvilket Land de derved have forstaaet, eller efter

Dags, og andre 3 Dages Reise fra det faste Land; hvilket efter foranførte Regning (See §. 11. not. (v)) kan beløbe sig, efter de førstes Opgivende, til 40 omtrent eller 80 Mile, men efter de sidstes til 100de eller 200de Mile.

(e) See hans Bibsiothecæ Lib. 5. pag. 347. Tom. 1. edit. *Weslingii*. Hvorved er at mærke, at ved Galatien her ikke bør forstaaes andet end Tydskland: thi Navnene Galatæ, Celtæ og Galli bemærke undertiden hos de gamle Skribenter et og det samme, ligesom de og i sig selv vel ere det samme. Dog kalder Diodorus Siculus dem egentlig Celter, som boede oven for Marseille, og ved de Alpiske og Pyrenæiske Bierge, men dem Galater, som boede ved den Hercyniske Skov hen imod Havet, og som strakte sig lige hen til Scythien, som han selv siger loc. cit. pag. 355.

(f) Af dette see vi, om nogen skulde tvivle derpaa, at Pytheæ foranførte Ord hos Plinium bør saaledes forstaaes, at Bernstenen blev af Havet opkast paa Øen Abalus eller Basilea, ikke paa det faste Land, hvilket desuden ey allene Ordenes og Meningens Sammenhæng beviser, men og Skribentens Hensigt paa det Sted, hvor han allene handler om Bernstenen, og ved den Leylighed taler om Øen Abalus, hvilken han her havde ikke mindste Anledning at nævne, hvis det ey havde været hans Mening, at Bernstenen der blev funden.

(g) *Cluverius* i sin Germania Antiqva beskylder her *Diod. Siculum* for Urigtighed og Vildfarelse, fordi han heri ey taler ham efter Munden, og efter hans forudfattede Meening. En Maade, som er meget giængse blant dem, som have med de gamle Skribenter at bestille, at saasnart disse tale dem imod i noget, raabe de dem strax ud for Løgnere, ofte uden videre Undersøgning, og uden at vise, hvad der har bragt dem til at lyve saaledes. Hvilken Maade er visselig ligesaa ubillig, som den er almindelig, og som en sikker Nødhielp, naar man er i Knibe.

ter deres Begreb derved bør forstaaes? For at svare til det første, saa vidt skee kan, ordentlig og tydelig; saa er herved at mærke; 1.) At af det foranførte er let at see, at Navnene Abalus, Baltia og Basilia, ey ville sige uden eet og det samme, og at de anførte Skribenter ey have derved meent uden eet og samme Land. 2.) At de paaberaabte Skribenters Vidnesbyrd stemme allesammen i det Væsentlige overeens med Pytheæ Beretning, og ere derfor uden al Tvivl tagne af ham. Da nu denne Pytheas, som tilforn er viist, havde al sin Viisdom og Kundskab om de Nordlige Lande fra Britannien og fra de Phoenicier, saa er for det 3.) deraf at slutte, at fra samme Kant, hvorfra de Græker havde lært at nævne Thule, have de og lært at kiende Øen Baltia eller Basilea, nemlig ved Pytheam og igiennem Phoenicierne. Hvilket endnu bliver saa meget mere rimeligt, som man finder, at dette Navn har kun været de ældste Græske Skribenter bekiendt, som levede, medens de Phoeniciers Handel og Skibsfart var endnu ikke gandske undergaaet, da de senere derimod vide ligesaa lidt deraf, som de Romerske Skribenter: thi hvad Plinius derom anfører, er altsammen kun noget, som han har taget af gamle Græske Skribenter, uden at han selv har vidst noget derom. Desuden saa er Baltia eller Basilea et Navn, som aldrig har været hørt eller brugt her i Norden af Nordens egne Indbyggere til at betegne enten hele Norden eller et Stykke deraf; følgelig maa det have sin Oprindelse fra Fremmede, og fra hvilke Fremmede skulde det heller være, end fra Phoenicierne? som man gandske viist veed at være komne vor Norden saa nær, og efter alle Omstændigheder maa have kiendt den temmelig vel, da man derimod ikke finder mindste Spor derefter, at noget andet fremmet Folk i de Tider har giort nogen Reise didhen, eller er kommet vor Norden saa nær, at de have kundet give den saadant Navn.

§. 18.

Hvad den anden Post angaaer, nemlig hvilket Land foranførte Skribenter have forstaaet ved ostbenævnte Baltia eller Basilea; saa skal Navnet selv for det første sætte os paa Spor, for at komme efter, hvad derved er meent. Thi endskiønt Navnet er givet vor Norden af Fremmede, saa har disse dog vel havt en Anledning til at falde paa samme, hvilken efter al Rimelighed ey kan være tagen af noget andet, end af det Nordiske Ord Belte eller Balte, hvilket foruden sin egentlige Bemærkelse ogsaa af vore gamle Forfædre er blevet brugt til at betegne Havet, dersom et Belte omringer Jorden (gg). Og eftersom vor

(gg) Ses Verelii Anmærkninger til Hervarar-Saga. pag. 17.

Nordens ældste Indbyggere have uden al Tvivl havt deres Boepæl ved Øster-Søen (h), førend de komme videre herind i Norden; saa have de kaldet bemeldte Hav i Særdeleshed, som det eeneste, der var dem bekiendt, Beltet eller Baltet, hvoraf Sundene mellem de Danske Øer endnu kaldes Beltene. Af en af Delene, nemlig enten deraf at Øster-Søen er kaldet Baltet, eller deraf, at bemeldte Sunde ogsaa den Tid have fort Navn af Beltene, er visselig Navnet Baltia eller Basilea taget, følgelig kan derved ey være meent noget andet Land, end det som laae nær ved Beltene eller de nu værende Danske Øer, og ved Øster-Søen, hvilket Pytheas er faldet paa at kalde Baltia ved den Leylighed, at han har hørt sige i Britannien om dem, som seilede igiennem Categat til de Danske Øer og Øster-Søen, at de foere paa Beltene eller til Baltet, ligesom vi nu sige om dem, som seile til Middelhavet, at de fare paa Strat, og at de ere Stratsfarere.

§. 19.

Vi see altsaa saa meget heraf, at ved Baltia er meent et Land, som laae ved Øster-Søen, rimeligst et Land, som laae nær ved Beltene, eftersom det af disse havde faaet sit Navn. Men dette er endnu ikke nok til den fornødne Oplysning. Eftersom der ligge mange Lande ved Øster-Søen, saa spørges: hvilket af dem er de Gamles Baltia? Vi ville lade foranførte Skribenter selv svare hertil. Disse sige da: 1.) at Baltia var en Øe, og en overmaade stor Øe. Følgelig kan derved ey være meent noget Stykke af det faste Land omkring ved Øster-Søen: thi vel er det saa, at de Gamle let kan have feylet i deres Udsagn, naar de tale om saa langt fraliggende Steder (i); men saa vil der dog meget til at troe, at saadant ogsaa er skeet i dette Tilfælde, og at de saa udtrykkelig have kundet kalde det en Øe, som kun var en Søe-Kust, som havde kun Hav paa den eene Side, og som ingen Græsk eller Romersk Skribent (k) efter dem har givet Navn af en Øe. Allerhelst da de 2.) sige, at denne deres Øe laae

(h) Adskillige Navne paa dette Hav anfører Hartknock i hans Alte und Neue Preussen. pag. 5.

(i) Med disse Ord afviser Auctor til Historia om Handel ok Siöfart i de ældsta Tider dem, som synes, at denne og andre Omstændigheder ey kan passe sig paa Preussen.

(k) At nogen i de nyere Tider, saadan en, som *Adam. Bremenſis*, har giort disse Steder til en Øe, det gior vel ey meget til Sagen. See hans Histor. Eccleſ. Cap. 223. 224. hvor han kalder Æstland og Curland Øer.

laae een eller tre Dages Reyse fra det faste Land, at dette faste Land var Scythien (l), og at Øen laae oven eller norden for Galatien (m). Hvilket altsammen, med mindre der skal vendes op og ned derpaa, umueligt kan passe sig paa nogen Kust eller Stykke af det faste Land, da de Gamle have kiendt dette og vidst at skille det fra Øen, og ikke nok dermed, men og vidst at fastsætte, hvor langt Øen laae fra samme, og da de have vidst, at Øen laae Norden for Galatien eller Tydskland (n). 3.) Kan derfor ey heller Gulland, Oeland, Oesel, Rygen eller andre saadanne middelmaadige og endnu mindre Øer i Øster-Søen her komme i nogen Betragtning, meget mindre, nogen Odde eller Strimmel af det faste Land, som kan strække sig et Stykke ud i Søen, da alle foranførte Omstændigheder og Kiendemærker ere tvert derimod. Men eftersom 4.) Øen Baltia efter de tilforn anførte Skribenters Vidnesbyrd, laae nær hos de Teutones, man og veed, at disse boede i gamle Dage paa de nu værende Danske Øer; saa maa bemeldte Baltia have grændset til nys nævnte Øer, og tillige strakt sig temmelig langt op mod Norden, eftersom der 5.) siges, at Bernstenen blev paa denne Øe opkast af det sammenfrøsne Hav, hvilket de Gamle sætte længst op i Norden.

§. 20.

Naar man nu tager alle disse Omstændigheder og Kiendemærker sammen, og holder dem mod hinanden, saa er der intet Land, af alle dem, som ligge

(l) Herved maa mærkes, at de Græske Skribenter efter Herodoti Tider har strakt Navnet Scythien langt videre, end han har giort, og at de derunder har indbefattet alle de Lande, som laae Norden for det sorte og det Caspiske Hav, og strakte sig lige til Is-Havet. See *Pomp. Mela.* Lib. 3. cap. 4. *Plinii* Histor. Natur. Lib. 4. pag. 466. og andre. Saa at det Scythiske Navn ogsaa har strakt sig til de Lande, som ligge Østen for og ved Øster-Søen.

(m) Det er gaaet ligedan med Navnet Galatien, at det undertiden er blevet brugt til at betegne alle de Lande, som ligge Norden for Italien, lige til det store Hav. Som hos *Diodor. Siculum* i sær. See foranførte Sted af hans Biblioth. Lib. 5. pag. 355. §. 16. not. (e).

(n) At ved Galatien hos *Diod. Siculum* bør forstaaes Tydskland, er vel let at begribe af hvad nyelig er erindret, og bliver endnu mere tydeligt, naar man holder det sammen med de andre foranførte Skribenters Beretning, om hvor langt Øen Baltia laae fra den Scythiske Strandbred, hvorefter den nødvendig maa komme til at ligge Norden for Tydskland. Ligesom det og er bekiendt, at den Talemaade oven for, vil sige det samme som Norden for; og altsaa bliver oven for Galatien, det samme som Norden for Tydskland. Men om de Galater eller Celter derfor have været eet Folk med de Tydske, det bliver et andet Spørsmaal, som jeg meuer bør besvares med Ney, og som for Resten er vor Materie uvedkommende.

ved Øster-Soen, paa hvilket de alle tillige og saa vel passe sig, som paa de Sydlige og Østlige Kuster af vor Scandinaviske Halv-Øe, saa jeg ey længer kan tvile derpaa, at jo de Gamle ved Navnet Baltia have meent den: Thi 1.) er bemeldte Scandinavia, om ey en Øe, saa dog næsten en Øe; og at de Gamle har kundet ansee, og give den ud for en Øe, det kan man saa meget lettere finde sig i, som det til alle Tider ey har været rart hos Skribenter, at de have giort Halv-Øer til Øer; ligesom ogsaa de seenere Græske og Romerske og andre Skribenter efter dem have i sær kaldet Scandinavia en Øe. 2.) Naar man nu tager Scandinavia for en Øe, saa er det den største i Nord, om hvilken anførte Skribenter med Foye kunde sige, at det var en overmaade stor Øe; ligesom det og paa den allene passer sig, at den strakte sig til Jis-Havet. 3.) Ligge de Østlige Kuster af Scandinavia tvert over mod det faste Land af Scythien, det er, Preussen, Liſland og flere Lande paa de Kanter. 4.) Ligger den næst hos de Danske Øer og hos Belterne, hvoraf den har faaet Navn af Baltia.

§. 21.

Enhver seer altsaa heraf, at jeg ikke er af deres Meening, som holde for, at ved de Gamles Baltia bør forstaacs Preussen, en Meening, som saa mange lærde og oplyste Mænd have antaget for rigtig, hvilke vel maatte man sige, have havt nogen Grund for sig, og ey kundet feyle i saa betydelig en Ting. Jo vist have de havt en Slags Grund for sig, men som og er den eeneste for dem og mod os, nemlig denne: At foranførte Skribenter berette, at paa Øen Basilea eller Baltia blev **Bernsteenen** samlet og derfra solgt til andre, men nu, vil man sige, er det bekiendt, at i en 1700 Aars Tid omtrent er Bernstenen samlet i og ført fra Preussen, følgelig maa Baltia og Preussen være eet og det samme: Thi lad være, kunde der siges, at foranførte Herodoti Ord synes at kunne forklares didhen, at **Bernstenen** i de ældste Tider er bleven bragt sammesteds fra som Tinnet, og Diodorus Siculus synes at bekræfte dette, naar han siger (o): At Tinnet blev (i hans Tid) bragt fra Britannien over til Gallien, og saa videre over Land til Rhone-Flodens Udløb, leggende strax derefter til, naar han taler om Bernstenen, at den ogsaa over Land blev bragt til dem, **ligesom tilforn var sagt derom** (p); Saa bevidner dog Plinius udtrykkelig (q): „ At „ Bern-

(o) See hans Biblioth. lib. 5. p. 347.

(p) Nemlig paa det Sted, hvor han tilforn har talt om Tinnet.

(q) Saadan Meening, som herefter anføres, har omtrent Plinii Ord, saaledes som de læses in edit. Basilienſi Fol. 1549. Lib. 37. Cap. 3. p. 656. Skiønt de findes langt

a)

„ Bernstenen blev bragt af de Germaner (eller Tydske) fornemmelig til den Pro-
„ vints Pannonien, hvorfra de Veneter allerforst giorde Tingen rogtbar, ved
„ det de boede nærmest Pannonien, og fik den omkring ved det Adriatiske Hav „
(r). Ligesom ogsaa Tacitus beretter (s), at de Æstier vare allene de blant alle, som samlede Bernstenen; med hvilken man veed at bemeldte Folk dreve Handel end og længe derefter, og sendte den til Italien og andre Steder, som kan sees af den bekiendte Ost-Gothiske Konges Theodorici Brev til de Æstier (s), hvilke just for denne Handels Skyld ere blevne de Græker saa tilig bekiendte.

§. 22.

Dette er alt, hvad som med nogen Foye og Rimelighed kan indvendes mod vor tilforn antagne og fastsatte Meening. Men mon al denne Vanskelighed, som ogsaa i sig selv ey veier op mod vore anforte Beviser, ey lettelig paa denne Maade kan hæves, og hertil svares? nemlig: At Vanskeligheden ey er saa meget i Tingen selv, som i Maaden at forestille sig den paa, at de Gamles anforte Vidnesbyrd, denne Sag angaaende, ere at forstaae om adskilte Tider og Steder, at de, som hidindtil have handlet herom, ey have forstaaet det ret, eller vidst til gavns at skille der imellem, og at det altsaa er ingen Følge, at fordi Bernstenen i Plinii Tider kom directe fra Preussen, derfor er det samme ogsaa skeet i de ældre, og følgelig Preussen og de Gamles Basilea, hvorfra de finge deres Bernsteen, været eet. I det mindste maae jeg tilstaae, at dette ligesaa lidet kan gielde og holde Stik, som om man i vore Tider vilde sige, at fordi vi nu omstunder hente vor Thee directe fra China, som vi tilforn fik fra Holland og kaldte Hollandsk Thee, derfor er Holland og China eet; og at jo mere jeg eftertænker Sagen, jo mere troeværdigt forekommer det mig, at Bernsteenen i de ældste Tider ey er kommen fra Preussen, eller om man ey skulde ellers vilde paastaae

anderledes in Edit. *Harduini* Tom. 5. p. 370. Os kommer det ikke saa synderlig an derpaa, hvilken af Delene er den rigtigste, men det kan være os nok, at man ellers saavel af Plinii eget og andres Vidnesbyrd, som af andre Omstændigheder kan see, at Bernsteens Handelen i de Tider efter Christi Fødsel har havt den Gang, som her anføres, hvilket og iblant andet, kan sees af *Solini* Ord herom. Polyhistor. Cap. 33. de Scandinavia.

(r) Heraf vil *Plinius* ogsaa forklare den Fabel om Phaëthons Søstre loc. cit. lib. 37. Sect. 11. edit. *Harduini*, hvorom videre siden.

(s) See *M. A. Cassiodori* Varianum Lib. 5. Epist. 2.

staae dette (t), dog ey lige eller directe fra Preussen, og igiennem den Tur, som Handelen dermed siden tog, men enten over Britannien giennem anden og tredie Haand ved Phoenicierne, eller over Gallien og igiennem Italien til Grækerland: Thi man behage kun at betænke, at Grækerne kiendte Bernstenen længe forend de kiendte Norden selv, som tilforn er viist, følgelig maae den være kommet til dem ey lige fra Norden, men fra andre Steder; at Herodotus, som temmelig vel kiendte Landene norden for den sorte Soe, ey har vidst af nogen Bernsteen paa den Kant, men siger tvertimod paa foranførte Sted, at den kom fra de yderste Kanter af Europa mod Vesten, hvoraf vi see, fra hvilke Steder Bernsteenen kom; at Diodorus Siculus, som tilforn er viist, bekræfter det samme, naar han siger, at Bernstenen blev ført fra Britannien over Gallien til Italien og Sicilien; at en vis gammel Skribent hos Plinium (u), Sotacus ved Navn, stemmer og i dermed, sigende: „ At Bernstenen randt i Britannien „ af visse Træer, som han kalder Electridas „, da Philemon derimod hos samme Plinium beretter, at den blev opgraven i Scythien; at endeel andre Skribenter sette de Glessariske Øer langt henne norden for Britannien, ligesom ogsaa Dionysius (v) fortæller, at Electrum blev samlet hos Is-Havet; at Pytheas paa foranførte Sted bevidner, at Indbyggerne paa Øen Basilea solgte Bernstenen til de næstboende Teutones, hvilke man ingensteds finde at have boet henne ved Preussen, men vel i de ældste Tider paa de nu værende Danske Øer, og til hvilke det altsaa var heelt forkeert giort af andre, men allermest af Preusserne, at

(t) At Bernstenen i de ældste Tider maae være funden i Preussen, kan ikke vel nægtes, da man har en gammel Skribents Philemons Vidnesbyrd hos Plinium, at Bernstenen blev opgraven i Scythien, det er at sige, paa det faste Land, østen for det Baltiske Hav, hvorhen de senere Græske Skribenter udstrakte Navnet Scythia, som tilforn er erindret §. 19, n. (l), og hvilken Landstrækning vore Forfædre kaldte *Austurveg* eller Austurrike (Østerrige) hvilket Navn allerbest og nærmest udtrykker Ordet *Oserica*, som en gammel Skribent hos Plinium, Mithridates betiener sig af som Navn paa en Øe, liggende ved Strandbredderne af Germanien, og fuld af Ceder-Træer, af hvilke Bernstenen udrandt. See *Plinii* Histor. Natur. Tom. 5. pag. 368. Hvor Plinius, efterat han har opregnet de andres Beretninger om Bernstenen, legger selv til: „ At det var viist, at den blev frembragt paa Herne i det store Hav mod „ Norden, og af de Germaner kaldet Glessum, hvorfor og de Romere kaldte en af „ Herne Glessania, da Cæsar Germanicus havde der at bestille med den Romerske „ Flode, men de Barbarer kaldte den *Austravia* „. I hvilket sidste Navn ogsaa Ordet Austurveg findes igien, eller det Ord Austuraat; som hos vore gamle Forfædre ogsaa bemærkede Østen eller den østlige Kant. See og §. 27.

(u) See *Plin.* Hist. Nat. lib. 37. p. 367.

(v) In Periegesi sive Descriptione Orbis pag. 16' edet. *Hillii* v. 317.

at sælge deres Bernsteen, om Handelen dermed den Tid havde gaaet over og fra Preussen, eller Estland til de der sonden og osten for beliggende Lande; at de Gamle (x) sætte de Electriske Øer, hvor Bernsteenen blev funden, ogsaa uden for Mundingen af Po-Floden, og de Græske Poeter have vidst at fortælle adskillige Fabler om Phaethons Søstre, hvilke ved Floden Eridani Udløb skulde være blevne forvandlede til Træer, af hvilke siden Bernstenen der udrandt; at de Lande mellem det Adriatiske Hav og Øster-Søen synes at have i de ældste Tider været allermindst skikkede til saadan Handel at drive der igiennem, formedelst de mange barbariske Folk, som boede i den Strækning, med hvilke hverken de Græker eller Romere havde nogen Omgang; og at man endelig, naar man efterseer og betragter Plinii og Taciti Ord, angaaende Bernsteens Handelen blandt de Æstier og paa de Preussiske Kyster, kan ey andet slutte deraf, end at denne Handel har i deres Tider været nyelig begyndt: Thi Plinius siger (y): „ At den Soe-Kust i Germanien, hvorfra Bernstenen blev fort, var nylig „ bleven ret bekiendt. Da en Romersk Ridder i Neronis Tid besaae den, „ og reyste omkring ved samme Kyster, og drev Handel med Bernstenen „. Men endnu mere eftertrykkelige ere Taciti Ord, naar man sammenligner dem med foranforte Plinii, i det han siger: „ (z) At de Æstier allene samlede Bern„ stenen, som de kaldte Glesur, ude paa Bankene og ved Strandbredden ***, „ hvilken længe havde ligget blant andet Opkast af Havet, indtil de Ro„ meres Overdaadighed gav den Navn; At de (Æstier) selv ey brugte den til „ noget, men samlede og bragte den frem saa raae og uarbeidet, som de fandt „ den; og at de med Forundring imodtoge den Betaling, som man gav „ dem derfor „. Hvilke Omstændigheder, nemlig at Bernstenen havde længe ligget,

(x) See *Strabonis* Geograph. lib. 5. p. 329. *Plinii* Histor. Natur. lib. 3. p. 26. *Diodori Sicul.* Biblioth. og andre, blant dem Auctor til de saa kaldte Mirabiles Auscult. som beretter, at de Electriske Øer vare et Opkast af Floden Eridanus, at paa dem nedflød Bernstenen af Træerne, ligesom Gummi, og at Indbyggerne der samlede den, og bragte den til Grækerland.

(y) See hans Histor. Natur. lib. 37. p 370. Tom. 5.

(z) See hans Germania p. 451. in Opp. *Taciti* per *Lipsium*. De Romere have uden Tvivl lært at kiende Preussen og selv at hente Bernstenen derfra ved deres Krige i de østlige Kanter i Tydskland, og formedelst den Omgang og Bekiendtskab, som de komme i med de der bvende barbariske Folk, f. e. med Marabudio og Catualda de Marcomanners og Gothers Forster, og andre fra de Kanter ved Øster-Søen, hvilke vel først have givet de Romere Anslag paa, og Underviisning om Bernstenen at hente lige fra Preussen.

ligget, uden at være agtet, blant anden Havets Uhumskhed paa Strandbredden; at de Æstier ey havde noget Navn derpaa, forend de Romere ved deres Overdaadighed gave dem Anledning til at kiende og nævne den, og at disse undrede sig derover, at de Romere vilde give dem Betaling for saadant Snavs, ingenlunde kan passe sig sammen dermed, at Handelen med Bernstenen skulde fra de ældste Tider have været der i Gang.

§. 23.

Alt dette viser da tydeligt nok, at Bernsteens Handelen har i de ældste Tider havt en langt anden Tur, end den siden fik, saa at den i Begyndelsen er drevet paa, og Bernstenen kommen ey fra Preussen, i det mindste ey lige og directe fra Preussen, men kun fra de vestlige Kanter af Øster-Søen, hvilke de Gamle have betegnet med Den Baltia eller Basilea, som tilforn er viist. Men er dette rigtigt, som det upaatvileligt er, saa henfalder foranførte Vanskelighed af sig selv, nemlig at Navnet Baltia ey synes at kunne passe sig paa vor Scandinavia, eftersom de Gamle sige, at Bernstenen der blev samlet, som dog har sit Hiem i Preussen: Thi om man ikke kan komme sig til at troe, det Bernstenen i de første Tider er paa bemeldte Scandinavia selv virkelig fundet i saa stor Mængde, at Handel dermed kunde drives, hvori dog intet urimeligt er, da denne Slags Materie endnu virkelig der findes; Saa er jo dette en meget gængs Sag, at Handels-Varer siges at falde, ikke paa det Sted hvor de egentlig produceres, men heller nævnes efter det Sted, hvorfra man har dem paa næste Haand? Ligesom de i Kiøbenhavn kalde den Fisk, som virkes norden for Bergen og i Nordlandene, Bergens Fisk, vi her i Trondhiem Thee, som er kommen fra China, Kiøbenhavns Thee, og de Franske kalde de Vestphalske Skinker efter Staden Maintz; Saa ere Phoenicierne komne i Vane med at kalde Bernstenen, som de tilhandlede sig her i Norden, efter Den Baltia, enten fordi de selv ey vidste andet, end at den virkelig faldt der paa Stedet, eller fordi bemeldte Oes Indbyggere først og forneemmelig havde bragt dem disse Varer til, og dreve Handel dermed.

§. 24.

Ligeledes henfalde ogsaa alle deres Beviser, som mene, at paa alle de Steder, hvor der hos de Gamle tales om Electrum, bør der forstaaes Preussen, at det er en afgiort Sag, at Bernstenen er den rette Character og Kiendemærke

paa

paa Preussen hos de gamle Skribenter (a), at den lille Flod Rodaune eller Reddune er de Gamles Eridanus, og at Baltia eller Basilea er derfor ey heller andet, end det nu værende Preussen: Thi disse Beviser strække sig kun i det høyeste til Plinii Tider, og ikke til dem, hvori der tales om Øen Baltia, som man vel og efter Plinii Tider ikke mere vidste at finde her i Norden, saa at Handelen med Bernstenen, paa Øen Baltia og i Preussen bliver to ganske adskilte Ting, og man altsaa ey bør slutte fra den eene til den anden, eller domme om de gamle Tider efter de nye, hvilket vel i de gamle Sager ofte skeer, men skeden holder Stik.

§. 25.

Herover gaaer det ey heller an paa dette Sted at giøre den Slutning, at fordi Bernstenen i de seenere Tider blev ført over Land fra Preussen til Italien og de Steder, derfor er samme og skeet i de ældste Tider for Christi Fødsel: Thi dette kan umuelig bestaae og rime sig sammen med hvad tilforn er anført, ey heller med de gamle Skribenters Udsagn, naar man ret skal forstaae dem, og foreene dem sammen, saa vidt denne Sag angaaer: Thi af foranførte ældste Skribenters Vidnesbyrd see vi, at Bernstenen i de ældste Tider blev funden paa og kom fra Øen Baltia, hvilken efter bemeldte Skribenters Beskrivelse, som tilforn er viist, ey kan være Preussen, fra hvilket Sted vi dog finde, og det efter gamle Skribenters Vidnesbyrd, at Bernstenen i de ældre Tider fornemmelig og næsten allene er ført, ligesom den og i vore Tider der fornemmelig findes. Heraf maatte da følge, at enten have de ældste Skribenter, som sige, at Bernstenen kom fra Øen Basilia, snakket om noget, som de selv ey vidste nogen ret Besked om, og heri taget skammelig feyl, eller og maae Bernstenen i de ældste Tider, som vi tilforn har paastaaet, være kommen andensteds fra, end fra Preussen. Det første kunde være læt at gribe til, (hvorfor og næsten intet

(a) Endskiønt det ikke er min Sag at anføre og igiendrive andres Meninger, saa maa jeg dog her til Exempel anføre *Franchevilles* Dissert. Sur l' Origine du peuple Prussien pag. 504. Historie de l' Acadamie de Berlin An. 1749, som et af de nyeste Skrifter der handle om denne Materie, hvori Auctor fremsætter det, som en afgiort Sag, at Bernstenen er den rette Character og Kiendemærke paa Preussen, hos de gamle Skribenter o. s. v. Men hvormeget herimod med Føye kan være at indvende, og hvor stor Ret han har til at giøre saadan Paastand, kan enhver let see af hvad hidindtil, som og af hvad *Plinius* paa et Sted har samlet Bernstenen angaaende. Hist. Nat. lib. 37. Cap. 2. Hvilket tydelig viser, at de gamle paa mange Steder tale om Bernstenen, hvor der ey kan være meent Preussen.

er mere gængs blandt dem, som skrive i de gamle Sager', end at de beskylde de gamle Skribenter for Urigtighed og Uvidenhed, saa snart de sige noget, som ey kommer overeens med deres Meening) og samme maatte nødvendig gribes til, hvis man vilde foreskille sig Turen af Bernsteens Handelen saaledes som hidindtil er skeet. Men mig synes, som dette er noget, hvilket man allersidst bør gribe til, og at dette i sær, som vi handle om, kan hielpes og begribes, og Alting jævnes paa en bedre og grundigere Maade. Vil man sporge, hvorledes? og paa hvad Maade, eller igiennem hvilken Vey og hvorfra Bernstenen i de ældste Tider er kommen, naar den ey er kommen fra Preussen? Saa kan det have sin store Vanskelighed, hertil ret og grundig at svare, formedelst Mangel paa tilstrækkelige Efterretninger; Dog vil jeg til Sagens desto mere Oplysning giøre det saa vidt jeg kan, da det maaskee er noget, som man vil ansee for en Skyldighed af mig.

§. 26.

Det er rimeligt, at de Phoenicier, som havde deres Herkomst fra det røde Hav, som Herodotus beretter, og dreve Handel derpaa, forend de satte sig ned hos Middel-Havet (b), have i de østlige Lande lært at kiende Bernstenen, og da de komme med deres Handel indtil Britannien, eller maaskee lige til de Teutones, da enten forefundet den Materie i saadan Mængde paa de Steder, at de dermed har kundet drive Handel (c), hvilket kunde skee, sær i Begyndelsen,

(b) See Herodoti Skrifter strax i Begyndelsen pag. 1.

(c) I *Plinii* Hist. Nat. lib. 4. p. 481. Tom. 1. forekommer et Sted, som synes mig tydelig nok at vise, at de Gamle have kaldet de Danske Øer de Electriske eller Bernsteens Øerne: Thi efterat Plinius der har opregnet de Øer, som laae Vesten for Britannien, saa kommer han strax derpaa og siger, at lige tverts over (det er mod Osten, som Harduinus ret nok forklarer det) laae de Glesariske Øer adspredte i det Germaniske Hav, hvilke de nyere Græker kaldte de Electriske, fordi Bernstenen der faldt. Og yderst af dem alle laae *Thule*. Skribenten tager i sin Fortælling paa dette Sted Turen vesten fra og øster paa, men osten eller nord-ost fra Britannien møde først de Danske Øer, følgelig maae disse Øer nødvendig komme til at regnes blandt de Glessariske Øer, allerhelst da Thule sættes østen eller nord-ost og strax efter dem. Ellers negtes derfor ikke, at jo Plinius ogsaa kan have hørt noget om Bernstenen paa de Preussiske Kyster, og derover regnet dem tillige til de Glessariske Øer, og at han i sær har forstaaet dem ved den Glessaria, som han beretter at de Barbarer kaldte Austravia. See §. 22. n. (t); Thi han har blandet sammen hvad han havde læst hos de Gamle og hørt af de nye, hvoraf han har giort en Miskmask, som det er vanskeligt at hitte Rede i.

sen, om der end ikke fandtes just saa meget deraf (d), eller og have de Teutones, da de mærkede, at de Phoenicier vare begierlige efter de Varer, kiøbt sig det mere, som de selv ey havde, til fra Indbyggerne paa Øen Baltia, som Pytheas udtrykkelig siger, det er, fra dem, som da boede paa de Skaanske og Svenske Kyster, hvilke havde denne Materie i saadan Mængde, at de brugte den til Brænde-Ved eller vare i Begyndelsen, hvilket jeg troer at være den rigtigste Forklaring, saa vankundige om denne Materies Brug og Kostbarhed, at de, ligesom Tacitus beretter om de Æstier, førend Phoenicierne, ved deres Handel lærte dem at kiende den, og sætte Pris derpaa, ey kiærte sig videre derefter, end at de, naar de fandt raae og store Klumper deraf ved Havet, toge det op og lagde det paa Ilden, som en brændende Materie, for at kaage, eller varme sig derved; Thi Brugen, en vedtagen Sædvane og Menneskenes Indbildning er den, som sætter Priis paa Tingene; og er det derfor ligesaa lidet at undre sig over, at bemeldte Abaliſter i de ældste Tider brændte deres Bernsteen op, som at de Americanske Indbyggere i Begyndelsen byttede deres Perler og Ædelstene bort med Glas, og ansaae deres Guld at være af intet Værdie, hvilket de gamle Spanier i de ældste Tider og giorde, saa at de Phoenicier engang af Mangel paa Rum paa deres Skib lode smide deres Ankere og saadant Jern-Redskab af Sølv.

§. 27.

Men efterat Handelen med Bernstenen først var kommen i Gang, og efterat vore Abaliſter havde lært, at noget derved var at fortiene, have de ey længer brændt den op, men som Pytheas beretter, solgt den til de Teutones, deres Naboer, og da deres eget Land derfra var udtommet, eller da der ikke var saa meget at finde, som de kunde faae afsat, saa have de begyndt at hente Forraad deraf fra de østlige Kanter af Øster-Søen, enten ved Handel, eller maaskee rettere ved Fribytterie, hvori Scandinaviens Indbygger fra de ældste Tider have været store Mestere: thi at Bernstenen ogsaa i de ældste Tider, hvorom vi nu handle, er kommen fra Preussen og de Kanter, er noget, som giøres meget rimeligt deraf, at Pytheas har kiendt eller vidst at nævne de Æstier, hvil-

(d) P. *J. Resenius* fortæller i sin Atlas Dan. Mſs. At man ved Canalens Reenselse i Kiøbenhavn ofte har fundet store Stykker Rav eller Bernsteen i den gamle Hav-Bund, som Havet fordum havde kastet paa Stranden.

(e) See *Strabonis* Geograph.

ke han kalder Østiæer (f), hvilket ey vel kan være skeet af anden Anledning, end ved Bernsteens Handelen; men at de Æstier ere blevne ham eller de Phoenicier bekiendte, og have faaet Navn af Østen, det kan ey være skeet uden ved dem, som boede Vesten for, og fordi de maatte tage Touren Østen paa, naar de skulde reyse didhen for at afhente derfra Bernstenen, hvilket at være skeet, og at Bernstenen ogsaa da er falden paa de Kanter, endnu videre bestyrkes af den gamle Græske Skribent Philemons Vidnesbyrd hos Plinium (g), som siger, at **Bernstenen blev opgravet i Scythien** (h). Om de fra Baltia have der selv samlet og opgravet den, som kan være venteligt, hvis de have hentet den derfra paa deres Soerøver-Toge, eller de Æstier selv have giort det og overladt den til forommeldte, det er uvist at sige, og kan begge Dele være. Ligeledes kunde man og vel sige, at de Phoenicier selv, uden saadant Omsvøb, har hentet Bernstenen fra de Æstier; det kan være mueligt, det negter jeg ikke, men efter alt, hvad man kan opspore hos de gamle Skribenter, findes ingen Grund hos dem for, at de Phoenicier selv have drevet Handel i Øster-Soen, eller at de har hentet Bernstenen derfra: thi havde det saa været, saa havde Indbyggerne paa Øen Abalus eller Baltia vel ikke følgt deres Bernsteen til de Teutones; men da dette sidste er skeet, saa er heller at formode, at de Phoenicier have hentet den fra dem, og hos disse været som et Oplags-Sted for de Vahrer. Det eeneste, som skulde give en Slags Formodning, at de Phoenicier tilsidst kan have havt nogen Omgang med de Æstier, er dette, som Tacitus berettter (i) at de Æstier i Sprog lignede de Britannier, hvilke formodentlig, efter de Phoeniciers Exempel, da disses Handel undergik, have havt Omgiængelse og drevet Handel med de Æstier, hvoraf den Lighed i Sprogene har reyst sig (k). Hvori jeg

(f) See *Strabonis* Geographiæ Lib. 2. pag. 101. See og hvad herom tilforn er anført §. 22. not. (t).

(g) *Plinii* Histor. Natur. Lib. 37. p. 367. Tom. 5.

(h) Scythien nemlig taget i den Bemærkelse, hvorom tilforn er erindret.

(i) See hans Germania loc. cit. At de Britannier have havt en Slags Seilads og Handel her paa Norden, det synes ey urimeligt af hvad Plinius anfører Lib. 4. p. 482. af den gamle Skribent Timæo, at de Britannier seilede en 6 Dages Reyse ind ad (mod Østen) til den Øe *Mictis*, hvor der faldt Tin. At ved denne Øe Mictis skulde Øen Vectis være forstaaet, kan ey gaae an; men heller maa derved være meent en Øe her i Norden, hvilket Seilatsens Længde viser, som er just det samme Stykke, som Pytheas sætter mellem Britannien og Thule. Men Pytheam har denne Timæus fulgt, som Plinius bevidner Hist. Natur. Lib. 37. p. 367.

(k) See næst foranførte.

jeg vel ikke vil disputere nogen sin Mening, men troer dog tillige, at Aarsagen til denne Lighed er alt for vidt sogt, og at man maatte kunne udfinde nogen nærmere, om Tingen ellers i sig selv saaledes har været.

§. 28.

At tale videre om denne Sag, vil vort Øyemærke ey tillade, hvilket vi nu mene, for saavidt at være opnaaet, at vi have viist, hvorvidt de Græker for Christi Tider have kiendt vor Norden, og hvad der bør forstaaes ved deres Thule og Baltia. Da de nu saa længe for Christi Tider, som tilforn er erindret, havde saadan Kundskab om vor Norden, skiønt de havde den, ey af egen Erfarenhed, men ved Fremmede; saa skulde det deraf synes slutteligt, at den siden ved Tidens Længde anseelig maatte have tiltaget. Men intet mindre. Den har heller, som tilforn er erindret (l), taget af; og de Græker have ligesom paa nye maattet heri gaae i Skole. Hvilken Mening vel maaskee vil ved første Øyekast ansees for at være ny og noget dristig, men har dog sin gode Grund og Rigtighed: thi man behage kun at betænke, at i Herodoti Tider vare de Lande, som ligge omkring og Norden for det Sorte Hav, de Græker vel bekiendte, og dog siger Strabo (m), at hvad, som laae oven for Borysthenes, og den hele Søe-Kust hen til Colchis, har Kong Mithridates ved sine Krige først giort de Græker og Romere bekiendt, da man tilforn vidste kun lidt deraf; ligeledes er det en nokſom vitterlig Sag, at de Phoenicier havde deres Handel og vidtloftige Seylatser i det Atlantiske Hav, langt uden for Herculis Stotter; men anderledes var det i Polybii Tider, som beretter (n), at da var det sielden, at nogen seilede igiennem det Herculiske Sund, **eftersom det Atlantiske Hav er ganske ubekiendt.** I Pytheæ Tider vidste de Græker, som tilforn er viist, at tale om Thule, om Basilea, og det med adskillige Omstændigheder, om de Ostiæer eller Æstier, og om de Teutones; da Strabo derimod bevidner, at i hans Tid var alt det, som laae Norden for Elben, ganske ubekiendt, og at man

(l) See §. 3.

(m) Geograph. Lib. 1. pag. 26. Herodotus har ey allene kiendt de Scyther, som boede Norden for det sorte Hav, men og de Folk, som boede Norden for det Caspiske, og langt henne i Siberien selv, som den lærde Bayer har viist. Men anderledes var det i Strabonis Tid, da det meste af disse Lande var ganske ubekiendt. Som sees af disse hans Ord. Geograph. Lib. 2. pag. 167. Cum neqve Tyræ fontes visi sunt, neqve Borystenis, neqve Hypanis, multo magis ignotæ erunt partes eorum septentrionales.

(n) See hans Historiar. Pag. 735.

man da ey vidste af noget beboet Land Norden for Irland (*), igiennem hvilket han derfor har trukket den Nordeste Parallel, beskyldende Pytheam for en Sladderer og for en Løgner, fordi han satte den saa langt Nord, og talede om beboede Lande saa langt Norden for Britannien, hvilke endelig bleve saa ubekiendte, at man begyndte at tænke, at de vare reent opdigtede (o), særdeles Øen Thule. Bemeldte Pytheas har ogsaa vidst at sige, hvor mange Skridt Britannien havde i Omkreds (p); Og endskiønt han har giort for meget deraf, saa har han dog ikke været nær saa vankundig om dette Land, som Strabo, der har giort sig den Tanke, at Britannien var ikke længer, end den Strækning er deraf, som vender mod Gallien, hvorom siden lidt mere. Ey at tale om den betydelige Vildfarelse, hos de seenere Græske Skribenter, som de ældre vare frie for, nemlig at det Caspiske Hav var en stor Indbugt af Søen og hængte sammen med Jis-Havet.

§. 29.

Saaledes, som hidindtil er anført, holder jeg da for, at de ældste Græske Skribenter, som vi endnu have tilovers, have forestillet sig vor Norden, nemlig de Vestlige og Nordlige Kanter af Halv-Øen Scandinavia, som en stor Ø, liggende Norden for Britannien, og de østlige samt sydlige Kuster deraf ogsaa som en anden stor Ø, liggende oven eller Norden for det nu værende Tydskland eller det faste Land, hvor de og maa have forestillet sig, at de Teutones boede, efterdi Diodorus Siculus, hvis Ord tilforn ere anførte (q), siger, at Bernstenen blev ført fra Øen Basilea over til det faste Land, i Ste-

(*) *Strabo* siger udtrykkelig i sin Geograph. Lib. 2. pag. 124. at den længst mod Norden gaaende Seylats var i hans Tid fra de Celters Land til Hibernia, som laae oven for Britannien, og kunde for Kulde neppe beboes, saa at hvad som laae der oven for, det holdte man for ey at kunde beboes. See og pag. 175.

(o) *Synesius* Ep. 147. *Thule iis, qvi ad illam navigant impune ac citra reprehensionem mentiendi potestatem facit.* See *Carlström* de Thule pag. 28. Og naar Eusebius vil beskylde Philostrati Beretninger om Apollonio for at være Løgn, saa ligner han dem med de forunderlige Fabler, som fortaaltes om *Thule*. Saa at de Vers og Sange, som Mela beretter, at de Græker og Romere vidste at synge om Thule, have derfor vist nok ey havt andet Indhold og anden Oprindelse, end den vi tilforn har givet dem §. 15.

(p) See *Strabonis* Geograph. lib. 2. pag. 163, hvor der staaer at Pytheas har anseet Britanniens Omkreds for mere end 40000 Stadier. Og p. 111. lib. 1. staaer, at Pytheas har sat Øens Længde for mere end 20000 Stadier.

(q) See §. 16.

Steden for at Pytheas siger, at den blev solgt til de Teutones. Men mindre man vilde sige, at Diodori Ord ere saaledes at forstaae, at de Teutones, efterat de havde faaet Bernstenen fra Øen Basilea, have videre bragt den, over det faste Land, eller ladet den ved andre bringe, til Gallien og der igiennem videre. Hvilket heel vel kan være, og er det ey urimeligt, at denne Handel kan have taget den Tur, efterat de Phoeniciers Skibsfart hidtil Norden ophørte (r). Flere Øer, end de tvende bemeldte, have de Tiders Græske Skribenter ey vidst af at sige paa de Kanter; Og blant alle de Romerske Skribenter, som have skrevet, for og ved Christi Tider, finder man ey heller hos nogen mindste Spor efter, at de om vor Norden have havt nogen Kundskab, i det mindste, nogen videre Kundskab, end den, som de have kundet hente af de foranførte og andre saadanne Græske Skribenter, og derfor have de ey heller vidst andre Navne paa vor Norden, end dem, som bemeldte Skribenter havde givet den. Hvilket man kan see af et Sted hos Virgilium (s), hvor han, for at betegne de yderste Lande mod Norden, betiener sig af Navnet Thule, og det paa en Maade, som tilstrækkelig nok viser, at han derved ey har forstaaet nogen ringe Øe, et lidet Land, eller et ubetydeligt Folk, meget mindre et øde og ubebygget Sted, saadant som Island da var; men et Land af Betydenhed, hvis Indbyggere havde giort sig navnkundige og vare mægtige, i sær til Søes, hvoraf man, efter Tacitι Vidnesbyrd i sær, kan slutte, at vor Nordens Indbyggere have været berømte (t). Saa at man følgelig ved Thule hos ham og hans Landsmænd ey har fornødent at forstaae noget andet Land end tilforn er sagt, eller at have videre med de Romerske Skribenter i den Post at bestille.

(r) Efter alle Omstændigheder synes det at være heel rimeligt, at Handelen med Bernstenen, saa meget deraf, som blev ført til Marseille, Sicilien, Italien og andre Steder hos Middel-Havet, er gaaen fra Britannien og over Land igiennem Gallien, ned efter Rhone-Floden, og hvad som skulde til Italien, er siden ført ned efter Po-Floden, hvorfra det blev bragt til Grækerland: thi at Bernstenen er ført over Gallien til Middel-Havet, det har vi tilforn seet af Diod. Siculo, og at den har gaaet need efter Rhone- og Po-Floden, det see vi deraf, at de Gamle, just naar de tale om Bernstenen, have sat disse 2de Floder om hinanden: thi den gamle Poet Æscylus siger: at Floden Eridanus løb igiennem Iberien eller Spanien, og kaldtes tillige Rhodanus; men Euripides og Appollonius sige, at Rhone- og Po-Floden løbe tilsammen need i det Adriatiske Hav. See *Plinii* Hist. Natur. Lib. 37. pag. 367. Tom. 5.

(s) See hans Georgicor. Lib. 1.

(t) See hans Bog de moribus Germanorum, paa det Sted, hvor han taler om de Svione.

§. 30.

Nu skulde det derfor vel være Tid at slutte dette Capitel; Men vi maae bede om Tilladelse først at melde noget om en Post, som kan tiene til nogen Oplysning baade i det Foregaaende og Efterfølgende, samt rydde af Veyen en Indvendning, som maaskee kunde giøres os deraf, at det synes noget underligt, at de gamle Skribenter sætte Thule, hvis den var det Land, som vi have opgivet, Norden for Britannien, da det dog ligger Østen for den. Skulde man ikke ville lade sig noye med det, som hertil først og enfoldeligen kan svares, nemlig at naar man ikke vil gaae alt for noye til Verks, kan vor Halv-Øe virkelig siges at ligge Norden for, det er at sige, længere Nord end Britannien; Saa maae vides, at det er ikke mere underligt, at de sige, Thule eller vor Halv-Øe at ligge Norden for Britannien, end at de sætte Irland Norden for den, som dog ligger i Vest derfra, hvilket maae synes endnu mere forkeert (u). Saa vidt jeg kan begribe, maa Aarsagen hertil søges i det Begreb, som de Gamle have giort sig, saavel over den da beboede og bekiendte Verdens Skikkelse i Almindelighed, som de Nordiske Landes i Særdeleshed: Thi man maa ingenlunde tænke, at de Gamle forestillede sig alt dette, som det er, og som vi forestille os det; Ey heller maa vi, naar vi ret skal forstaae de Gamle, forklare deres Ord efter det Begreb, som vi have om Tingen, eller som de kunde have havt, men efter det, som de virkelig have havt. Men nu kan man af Aristotelis (v) Strabonis (x) og andres (y) Beretninger temmelig tydeligt see, hvorledes de Gamle have forestillet sig den da værende Verdens Skikkelse, nemlig næsten dobbelt saa lang, som breed, eller som en lang udbredt Kappe (z), hvis yder-

(u) See *Strabonis* Geograph. Lib. 2. pag. 175. hvor han saa siger: De som nu reyse, veed intet at fortælle om noget Land oven, eller Norden, for Hibernia, som ligger mod Norden næst hos Britannien, beboet af lutter vilde Mennesker, som vanskelig kan boe der, for Kuldens Skyld. Der holder jeg for, at Verdens Ende maa settes, det er Grændserne for de beboede og bekiendte Lande paa den Kant.

(v) See hans Metorolog. Lib. 2. cap. 5. hvor det saa heder i det Latinske: Longitudo multum differt à latitudine, qvod enim ab Herculis columnis est ad Indicam, eo qvod est ex Æthiopia ad Mæotim & extrema Scythiæ loca *plus est*, *quam qvinque ad tria*.

(x) See hans Geograph. Lib. 2. pag. 111. hvor han siger, at Længden af den bekiendte Verden er dobbelt saa stor som Breden.

(y) Plinius siger Lib. 2. cap. 108, ligesom Strabo at den beboede Jord var kun halv saa bred, som den var lang. See og Eratosthenes hos Strabo Lib. 2. pag 108. no. 5

(z) Saaledes kalder og sætter Strabo det selv Geograph. Lib. 2. pag. 179. c. d.

yderste Spidser vendte mod Vesten og Osten, saaledes, at den yderste Spidse deraf mod Vesten endtes med det Forbierg, som man nu kalder Capo St. Vincentii i Spanien (a), hvorfra de have foreſtillet ſig, at Landene gik omtrent i en lige Strækning, undtagen at de midt paa boyede noget af mod Nord (b), fra Syd-Vest til Nord-Ost, Nord efter til et andet Forbierg eller en Spidse mod Norden, dog mere ſtump end den Vestlige, liggende omtrent under ſamme Høyde, ſom Irland, eller de Nordligſte Deele deraf (c), og at Strækningen paa den anden Side mod Osten, gik ligeledes omtrent i en krum Linie, undtagen at der var en Indboyning for eller ved Mundingen af Indløbet til det Caſpiſke Hav (d), hen til den Østlige Spidse. Hvilket ey allene er tydeligt at ſee af de paaberaabte Steder, ſær hos Strabonem, men og ſtadfæſtes af Pomp. Melæ og andres Beretninger herom (e).

§. 31.

I Følge af forommeldte de Gamles Begreb om Landſtrekningen, giorde de ſig videre om Britannien i ſær den Foreſtilling, at den laae ey imellem Sør og Nord, ſom den virkelig gior, men ogſaa omtrent mellem Sød-Vest og Nord-Ost (f), ſaaledes, at der imellem den og den Celtiſke Strandbred, ſom laae lige tverts over for, var alleſteds et lige ſtort Mellemrum; ſom tydelig kan ſees deels af et Sted hos Plinium, hvor han ſiger (g): " At tverts over

(a) See *Strabonis* Geograph. Lib. 2. pag. 180. 181.

(b) See herom *Mela* in Deſcript. Orbis pag. 7.

(c) Thi Strabo trækker ey allene den Nordeſte Parallel, inden hvilken den beboede Jord indſluttedes, giennem Irland. Geograph. Lib. 2. pag. 179, men han ſiger ogſaa, at de Lande, ſom laae ved Mundingen af det Hyrcaniſke Hav (hvilket de Gamle meente at være forenet med Is-Havet) og endnu mere Hibernia, ſtrakte ſig længer mod Nord, end det yderſte af Scythien bagen for de Indianer. loc. cit. pag. 180.

(d) Saaledes ſætter Mela det.

(e) Mela ſiger Lib. 1. cap. 1. **At vor Jord ligger i en Strækning fra Osten til Vesten, og fordi den saa ligger, er den noget længere, end hvor den er bredeſt, og allevegne omgivet af det ſtore Hav.**

(f) Saaledes maa den og nødvendig komme til at ligge, naar man ſkal kunne foreſtille ſig, at Irland laae Norden for den, og at den yderſte Parallel mod Norden gik, ſom Strabo ſiger, igiennem Irland, naar den ey tillige ſkulde gaae igiennem Britannien, ſom ingenſteds meldes. Cluverius har derfor in German. Antiqv. Lib. 2. pag. 360. giort ſig et gandſke forkeert Begreb, angaaende de Gamles Meening om Strekningen af Britannien, naar han ſætter dens Længde fra Syd-Ost til Nord-Vest

„ for Rhinens Udløb laae Britannien mellem Norden og Vesten," hvilket vel ey kan forklares anderledes, end at Britannien strakte sig fra Syd-Vest til Nord-Ost. Deels og af disse Strabonis udtrykkelige Ord (h): " Tvert „ over for den (Gallien) og Parallel med den ligger den Øe Britannia ". Hvortil kan legges hvad han siger paa et andet Sted (i): " At Britannien er „ af Skikkelse som en Trekant, hvis længste Side strækker sig langs Gal„ lien (k), og er hverken større eller mindre end den ". Saa det derfor efter saadant deres Begreb om Landenes Strekning og Beliggenhed paa de Kanter ey andet kunde være, end at ligesom Irland kom til at ligge Norden for den Sydlige Ende af Britannien, saa maatte Thule eller de Vestlige Deele af vor Halv-Øe komme til at ligge Norden for eller i Nord-Ost fra bemeldte Lands Nordlige Odde, og denne, efter deres Foreſtilling, som ansaae Britannien større end Strabo har giort den, f. E. Pytheas og andre, komme til at strække sig temmelig langt henne mod bemeldte vor Halv-Øe, saa det derover ey er at undre over, at forømtalte Pytheas har sat Thule blant de Brittanniske Øer, eller talt om den næst efter Britannien og Irland, eftersom han har anseet dem allesammen for at ligge i en Strekning, hvortil vel Touren af den Seylats har givet ham Anledning, som han maa have giort fra Britannien hen imod Thule, eller de Nordlige Kanter af Norge, hvor Natten var kun paa endeel Steder tvende, paa andre 3 Timer lang, og Solen, naar den var gaaen ned, efter en liden Tids Forløb, kom op igien (l).

§. 32.

Endnu et Par Ord om de Scyther og Hyperboreer, hvilke nogle ville giøre til vor Nordens ældste Indbyggere, og man derfor ey kan lade gaae urørte forbi. Hvad de Scyther angaaer; saa findes de hos ingen af de Skribenter, som have levet for og indtil Christi Tider, saaledes nævnte eller anførte, at man med nogen Foye kan trække dem hid ind i vor Norden. Og at sige, at vore For-

(h) See hans Geograph. Lib. 2. pag. 190.

(i) See bemeldte Sted Lib. 4. pag. 304.

(k) Her have vi et nyt Bevis, at Strabo og andre have anseet Britannien for at strekke sig, som tilforn er sagt, fra Nord-Ost til Syd-Vest.

(l) Dette anfører Gassendus i sit Brev til Wendelinum, angaaende proportionem Gnomonis &c. (See §. 7. not. (g)) af Gemino, hvor han og viser, at hvad Pytheas beretter, nemlig at paa Thule var Tropicus æstivus loco Arctici, passer sig paa saa nordlige Lande, som Irland, følgelig og, som den Nordlige Deel af Norge, er.

Forfædre have deres Oprindelse fra de Scyther, er det samme, som at sige intet, efterſom man endda er ligeſaa klog ſom før. Det ſamme omtrent kan og ſiges om de Hyperboreer, hvilke ingen af de ældſte Græſke eller Romerſke Skribenter have ſat ſaaledes eller ſaa langt mod Norden, at de kan finde noget Sted hos os. Vel melder Diodorus Siculus, for hvis Skyld fornemmelig dette erindres, " at hen over imod Galatien laae i det ſtore Hav, under Nord, en „ Ø, ikke mindre end Sicilien, ſom blev beboet af de Hyperboreer, hvilke „ ſaa kaldtes, fordi de laae **længere borte end Norden-Vinden**, og hvor „ man høſtede 2de Gange om Aaret, hvor Latona var født, hvor Apollo for„ nemmelig blev dyrket, og hvor hans Tempel var, bygget i en Runddeel (m) „ ꝛc.". Hvilket mange have giort ſtort Væſen af, ſom noget, der umuelig kunde paſſe ſig paa noget andet Sted end vor Scandinavia. Men om dette er rimeligt, vil jeg overlade til Læſerens eget gode Skionne, naar han har overveyet følgende Poſter: 1.) At hvad Diodorus Siculus har berettet om de Hyperboreer, er ikke hans eget, men taget af Hecatæo og andre, ſom han beraaber ſig paa, og om hvilke han i Forveyen har erindret (n), at de alle have været hendfaldne til Fabel-agtige Fortællinger; og altſaa kan den nys anførte og ventelig være ſaadan een. Men at man ſkal lade dette ſtaae ved ſit Værd, ſaa maa 2det) mærkes, at naar man efterſeer Diodori Fortælling om de Hyperboreers Ø, og dens hele Sammenhæng, ſaa ſkal man let begribe, at bemeldte Ø ingen anden Steds maa ſøges, end i Aſien, om hvis nordlige Ingbyggere de Amazoner, Scyther og ſ. v. Skribenten har nyelig talet i Forveyen, og om hvis ſydlige Lande han ſtrax derpaa begynder at fortælle, efterat han har ſluppet de Hyperboreers Ø, ſom den yderſte mod Nord. Ligeſom man og kan ſee, at bemeldte Hecatæus, eller hvo det ellers har været, har taget ſine Beretninger om diſſe Folk af Herodoto, hvis Hyperboreer, ſom den fortreffelige Bayer har viiſt, boede hen oppe i Siberien, og forbedret dem i ſær med det Tillæg, at de havde deres Boepæl paa en ſtor Ø, liggende ved det ſtore nordre Hav, hvorved han har flottet dem længere op imod Norden. At faſtſætte for Reſten, paa hvilket Sted egentlig denne Ø har ligget, er et ligeſaa uſikkert Arbeyde, ſom at ville afgiøre, hvilket Folk i ſær de Gamle have kaldet Hyperboreer; da dette Navn er efterhaanden flottet alt længere og længere Nord paa, ligeſom de Nordlige Lande blev mere og mere bekiendte, og brugt til at betegne de længſt op mod Nord boende, i Aſien nemlig. I det mindſte maa denne Dio-

(m) See *Diod. Sic.* Biblioth. pag. 130. edit. *Rhodomanni.*

(n) Loc. cit. pag. 33.

odori de Hyperborers Øe der sættes, og kan hverken blive Scandinavien, saa vel af foranførte Aarsager, som (3die) af denne, at hos Diodorum beskrives Beliggenheden af Basilea, som vi tilforn har beviist, at være Scandinavien, anderledes end den af de Hyperboreers Øe: thi om den sidste heder det, at den **laae paa hin Side af** (eller ved Siden) **tverts over for Galatien** (o), men om den første, at den **laae oven for** (eller Norden for) **Galatien** (p), dette Navn taget i sin vidtløftige Bemærkelse, som Diodorus har tillagt det, nemlig for det hele faste Land, Norden for de Alpiske Bierge, lige til det store Hav (g). Ey heller kan, efter foranførte Omstændigheder, og andre Kiendemærker, som Diodorus anfører om de Hyperboreers Øe, herved forstaaes Britannien, saasom denne ligger alt for langt borte mod Vesten dertil, og man ellers aldrig hos nogen gammel Skribent finder Hyperboreer paa den Kant. Men at Estland, Curland, Preussen med andre, Østen for beliggende Lande, ved denne Øe kan være meent, skulde maaskee ey være urimeligt (r). Hvorom man paa et andet Sted kan faae Leylighed at tale noget meere.

(o) *Diodor, Sic.* Bibliothec. Tom. 1. Lib. 2. p. 156.

(p) Loc. cit. Lib. 5. pag. 347. edit. *Weslingii.*

(q) See foran §. 16. not. (e).

(r) Iblant andet er det mærkeligt, at Diodorus berømmer de Hyperboreers Land af dets Frugtbarhed, ligesom Tacitus berømmer de Æstier for den Flid, som de anvendte paa Agerdyrkningen.

II. Ca-

II. Capitel.

Om de gamle Grækers og Romeres Kundskab og Begreeb om de Nordiske Lande efter Christi Tider, i Følge af Melæ Efterretninger.

§. 1.

Vi har i det Foregaaende (a) beviist, at den Kundskab, som de gamle Græker havde om vor Norden, havde de fra de Phoenicier, og ved disses Seilatser i de ældre Tider til Britannien og andre Nordiske Lande. Da nu denne Skibsfart og de Phoeniciers Handel aftog og endelig ophørte, ophørte ogsaa den Kundskab, som de Græker ved dem havde faaet om vor Norden (b), og de Navne Basilea og Thule begyndte efterhaanden at blive ubekiendte uden for de Lærdes Skrifter, i hvilke det sidste i sær vel blev brugt, man kun til at betegne det yderste Land mod Norden (c), da man for Resten var gandske uvis om, hvilket Land det egentlig skulde være. Saaledes forsvandt disse Lande og bleve en Tid lang ligesom usynlige, saa den Kundskab, man imidlertid havde om vor Norden, var næsten uddød. Vel blev den efterhaanden igien nogenledes oplivet, men igiennem en langt anden Vey, over andre Lande, og ved andre Folk. Havde de Romere tilforn i de Sager havt al deres Viisdom fra Grækerne (ligesom disse fra Phoenicierne,) saa maatte nu derimod disse tildeels gaae i Skole hos hine (d); Og i Steden for at Norden tilforn ved fremmede Nav-

(a) See det 1ste Capitel i denne Afhandling. §. 6. 9. 16.

(b) At dette virkelig er skeet, derpaa have vi anført Beviis tilforn. See Cap. 1ste. §. 17. 28. og skal samme i det efterfølgende endnu videre stadfæstes.

(c) Derfor heder det hos dem: Ultima Thule. See *Virgilii* Georg. og Ultima omnium Thule. *Plinii* Hist. Natur. Lib. 4. Den lærde Bochart mener, at Navnet Thule er givet nu et og nu et andet Land i Norden, det yderste blant dem, som efterhaanden der bleve bekiendte. Men deri kan jeg ey være aldeles eenig med ham: Thi det efterfølgende skal vise, at hvad de nyere Skribentere sige om Thule, er det samme omtrent, som de Gamle har sagt, og passer sig altsammen paa eet og samme Land.

(d) Nemlig hvad de Lande angik, som de Romere ved deres Vaaben havde giort sig bekiendte. Men i Henseende til vor Norden maatte de Romere derimod lade sig nøye med hvad de derom fandt hos de Græske Skribenter, og har af dem selv vidst faa got som intet derom at sige. Som siden skal vises, naar vi komme til Tacitum i sær.

Navne (e), over Britannien, Spannien og Middel-Havet, var bleven nogenledes bekiendt, begyndte man nu ogsaa over Tydskland, samt Nord- og Oster-Søen, at faae et og andet Navn paa Landene og Folkene i Norden, fra Indbyggerne selv eller deres Naboer, at høre ved de Romere, efter hvert som disse fik noget lidet om de Nordlige Lande at vide, fornemmelig ved deres Krige udi de Nordlige Deele af Tydskland, i Augusti og Tiberii Tider, deels og ved deres Seilatser i Nord-Søen (f).

§. 2.

De Romerske Skribenter blive da de, som vi herefter har fornemmelig at holde os til, om hvilke vi her i Forveyen og i Almindelighed maae mærke, at deres Beretninger om vor Norden, finder man dem deels og for det meste, at have taget af ældre, nemlig Græske Skribenter, deels af deres egne Landsmænds, enten ved egen Erfarenhed, eller ved andres Udsagn samlede Underretninger, hvilke begge Deele de undertiden have saaledes mænget sammen, at man har Møye ved at skionne, hvorfra de har denne, eller hin Beretning, en Sag, som til at faae den rette Oplysning heri, nødvendig maa tages i Betragtning, men er neppe at udfinde, med mindre man gaaer ordentlig frem efter Tids-Følgen, fra de ældre til de nyere Skribenter, noye iagttagende, hvad disse har tilfælles med hine, eller hvad de har lagt til, da dette maa ansees for nyt og deres eget, men Resten at være tagen af de ældre. Naar jeg derfor seer, at alt hvad de nyere Skribenter berette om Thule og Baltia eller Basilea, og det meeste af hvad de ellers veed om vor Norden, er intet andet end hvad de ældre har sagt, saa slutter jeg, at hine har heri taget sit af disse, og bestyrkes tillige i min forrige Meening, at nys bemeldte Navne har været opfundne af Fremmede, naar jeg betragter de nyeres Uvished om Navnet Thule i sær, som et Land der ey var at finde, og som endeel derfor domte at være blandt de fabelagtige og opdigtede Steder (g).

§. 3.

(e) Som Basilea, Thule, Baltia, Raunonia.

(f) Drusus kom med de Romeres Flode ey længere end til Elben, men Tiberius seylede med bemeldte Flode ogsaa ind i og op efter nys omtalte Flod. Stort længere er det ey troeligt, at de Romere ere paa den Kant komne til Søes op imod Nord, hvilket og adskillige Omstændigheder, som siden anføres, skal giøre bevisligt.

(g) Det fremmede Navn, som ingensteds var at finde igien, og Skribenternes Ueenighed, som det syntes, i at bestemme Beliggenheden af Thule, særdeles Ptolomæi Afvigelse

§. 3.

I Følge af foregaaende ville vi da først tage *Pomponius Mela* for os, som den ældste blant de Romerske Skribenter, der have beskrevet vor Norden eller de Øer, som laae i den store Hav-Bugt Norden for Tydskland. Denne Skribent har levet i Kæyser Claudii Tider, 50 Aar omtrent efter Christi Fødsel, og taler om de Lande, som laae Norden for Elben udi Tydskland (h), saaledes (i). „ Oven for (k) Elben er den store Codaniske Hav-Bugt, som er fuld af store „ og smaa Øer. Herudover (l), har Havet ingensteds nogen stor Vidde, ef„ tersom det gaaer igiennem trange Sund, seer ey heller ud nogensteds som et „ Hav; men ved det at Vandet løber allevegne ind imellem Landene, og ofte „ oversvømmer dem (m), er det at anseе som mange Floder, der løbe her og „ der over sine Brædder (n). I den (Hav-Bugt) ere de *Cimbrer*, og *Teuto-*

„ *ner*,

vigelse deri fra de andre, kunde give dem Anledning nok dertil. Dog er denne Afvigelse ey saa stor, at hans Beretninger jo let kan foreenes med andres, som siden skal vises.

(h) Eller Germania. Det er for ret at indsee Melæ Meening, her særdeles magtpaaliggende at mærke, at han her taler om det faste Land af Germanien, men siden i det 6te Cap. om Øerne, som laae der Norden for; og at han altsaa har regnet den Codaniske Havbugt i sig selv, samt de Cimbrer, Teutoner og Hermoner til det faste Land af Germanien, ey til Øerne, de Teutoner allene undtagne, som han derfor udtrykkelig siger at boe paa Øen Codanonia.

(i) See *Pomp. Melæ* de Situ Orbis L. 3. C. 3.

(k) Pintianus og Ciacconius ville mene i deres Anmerkninger til Mela (see *Abr. Gronovii* Mela Lugd. B. 1748. 8. p. 22. & 395.) ad Lib. 1. C. 2. at *Super* hos Melam bemærker det samme som, længer ind i Landet, hvilket her ey kan passe sig. Rettere er Nunnesii, som heri følger *Eustathii* Comment. in Dionys. og Is. Vossii Forklaring, at ved bemeldte Ord som oftest forstaaes længer op mod Norden. See loc. c. p. 58. hvilken og er dets rette Bemærkelse.

(l) I endeel ældre Oplage af Mela staaer i Steden for Hac re mare: Acre mare, hvilket efter de beste Fortolkeres Meening vel er urigtigt.

(m) Sammenligner man dette med hvad *Plinius* Hist. Nat. l. 16. fortæller om de Chaucers Boepæl hos Vester-Havet, saa skal man finde derimellem en fuldkommen Overeensstemmelse.

(n) Resten af det som Skribenten her anforer, har jeg udelukt, da det er kun en Igientagelse af det forrige.

„ *ner*, og længere hen de *Hermoner*, de yderste Folk i Germanien „. Hvortil endnu maa legges, hvad han paa et andet Sted anfører med disse Ord: (o) „ Tredive ere de Orcadiske Øer (p) som ligge kun et lidet Stykke fra hinanden, „ syv de Aemodiske, (q) sex, som ligge tværts over for Germanien, i den Hav„ bugt, som vi have kaldet den Codaniske (r). Blant dem er Codanonia (s), „ som de Teutones endnu beboede, ligesom større end de andre, saaledes og „ frugtbarere. De Steder som ligge lige over for de Sarmater, ere forme„ delst Havets Tilvext og Aflob, som der skiftesviis indfalder, og fordi de Mel„ lemrum, hvorved de Steder skilles fra hinanden, undertiden staae under „ Vand, undertiden ere tørre, at ansee nu som Øer, nu igien som et eneste „ fast Land. At paa disse Steder ere de Oaeoner, som leve allene af vilde „ Fugler, Æg (t) og Havre, samt de *Hippopodes* med Heste-Fødder, og „ *Panoti* (u), hvilke gaae for Resten nogne, undtagen at de i Steden for Klæ„ der betiene sig af deres store Øren, som ere tilstrækkelige nok til at bedække „ det hele Legeme, det finder jeg Skribenter for: som jeg drister mig til heri at „ følge, foruden at man har adskillige Fabler og Eventyr derom. *Thule* ligger

(o) See Lib. 3. Cap. 6.

(p) Mela er uden Tvivl den første, der nævner de Orcadiske Øer, med mindre man vil ansee Ptolemæi Beretning derom for ældre, som den vel og er.

(q) Eller, som andre læse, *Hæmodæ*, som vel er rettest, eller *Aemodæ*.

(r) I det tilforn anførte og af Abr. Gronovio besørgede Oplag af Mela læses efter de beste Haandskrifter dette Sted langt anderledes nemlig saaledes: Septem Hæmodæ contra Germaniam rectæ. In illo sinu, quem Codanum diximus, ex insulis Codanonia &c. Hvilken Læsemaade jeg anseer for at være den rigtigste, skiønt den anden i Begyndelsen synes mere antagelig, og vil derefter have ovenstaaende rettet og forandret.

(s) Endeel have her og læst Scandinavia i Steden for Codanonia; men hvor urigtigt dette er, kan nokſom skiønnes af Sal. Etatsraad Grams Erindringer derom i hans Fortale til *Molleri* Cimbr. Liter. Ellers læses i endeel Manuscripter Codanaovia, i andre Condonnia, Codoniovia, Condanonia. See *Ab. Gronovii* Noter til Melam Lib. 3. C. 7. l. 73. p. 1028. i forommeldte Edit. af Mela. Hvilket løber ud paa eet og det samme.

(t) Deraf har Navnet Oæoner, eller rettere Ooner sin Oprindelse, der vil sige det samme som Æg-Ædere.

(u) I endeel ældere Oplage af Mela staaer her Satmali og Sannatli, hvilket maa gandske vist være urigtigt. Pintianus mener, at der i Steden for Satmalos bør staae Otomegalos. See hans Anmærkninger l. c. p. 283. Hvilket ogsaa vel neppe bliver antageligt. Af Panoti eller Panuati er først giort Fanatli, og deraf igien Sannatli.

„ ger tvert over for de Belgers Strandbreed (v), og bliver meget omtalt baa-
„ de i de Grækers og vore Vers og Sange. Efterſom Solen er der længe oppe
„ og kort under, ſaa ere Nætterne meget korte, dog om Vinteren, ſom anden-
„ ſteds, morke, men om Sommeren lyſe, efterſom (Solen) den Tid ſtiger meget
„ høyt op paa Himmelen, og endſkiont den ey ſelv ſees, dog med ſit Skin,
„ ſom ey er langt borte, oplyſer de nærmeſte Steder. Men ved Soelhvervs
„ Tid ere der ſlet ingen (Nætter), efterſom (Solen) da laer ſig tydeligere
„ ſee, og ey allene giver et Skin fra ſig, men er og for den ſtørſte Deel
„ tilſyne.

§. 4.

Saadan Beſkrivelſe gior Mela over vor Norden, ſaa vidt den i hans Tid var de Romere meſtendeels af de ældre Grækers Skrifter bekiendt; Hvilken deres Kundſkab, i Henſeende til det lidet eller intet, ſom de derom tilforn vidſte, ſynes at være temmelig betydelig og mærkværdig: Thi i Steden for at de i Tiberii Tider intet vidſte om hvad der laae Norden for Elben, ſom ved Strabonis Vidnesbyrd tilforn er beviiſt, ſynes de i den korte Tid imellem hans og Claudii Regiering, ey allene at have fornummet, at der Norden for Elben laae adſkillige ſtore og ſmaae Øer, men at de ogſaa laae ey i det ſtore Nordre Hav, men i en Havbugt. Hvilket tilligemed den Beſkrivelſe, ſom Mela gior over diſſe Øer, og den Omſtændighed, at han har vidſt Navnet og Tallet paa de Orcadiſke og Æmodiſke Øer, ſkal ſætte os paa Spor at komme efter, fra hvilken Kant og igiennem hvilken Vey de Romere har faaet bemeldte om vor Norden at vide, nemlig at det kan være ſkeet ey over Land, eller fra de Steder Norden for Elben, over hvilken det er bekiendt at de Romere aldrig komme, undtagen en eeneſte Gang under Domitii Anførſel (x), ligeſom man og ſeer af Melæ egen Beretning, at de Romere den Tid ey vidſte andet, end at der Nor-

(v) Thule Belgarum littori *appoſita*, ſtaaer i endeel gamle Editioner, hvilket og er en Feiltagelſe i Steden for oppoſita. Hvor ofte fordømme vi ey de Gamles Ord, Talemaader og Meeninger, fordi de ey ſtrax ville rime ſig ſammen med vort Begreb?

(x) See *Taciti* Annal. Lib. 6. Denne hans Overgang ſkeede høyt op i Landet, langt fra Søen, hvor der ey var meget om vor Norden at høre. Som Strabo beretter, Geogr. lib. 7. p 447. ed. *Caſauboni*, havde Keyſer Auguſtus udtrykkelig forbudet de Romere at komme over Elben, for ey at opirre de Norden for ſamme boende Folk. Hvilken Omſtændighed her vel maa legges Merke til.

den for Elben laae lutter Øer (y), og endnu mindre Øster fra, eller over Øster-Søen; men fra den vestre Kant, og over Vester-Havet, deels ved deres Seilatser i bemeldte Hav, hvilket man har sikker Underretning om (z), at de allerede i Augusti og Tiberii Tider har med deres Krigs-Skibe beseilet, i det mindste langs Kysterne indtil Elben, deels ved deres store Krigstog til Britannien under Claudii Regiering, hvilket synes fornemmelig at kunne have hiulpet til at udbrede deres Kundskab om Landene mod Norden. Hvorover man og seer, at Mela i at opregne Øerne i Nord-Søen, som han kalder det Britanniske Hav (a), og i den Codaniske Havbugt, begynder fra Irland, hvilken han med Strabo sætter Norden for Britannien, som den meest bekiendte, og ender med de længst mod Østen bortliggende Oæoner, Hippopoder og Panoter, som de meest ubekiendte, om hvilke han intet vidste, uden de blotte Navne, som han desuden havde allene hørt saa snakke noget om, eller seet hos ældre Skribenter (b).

§. 5.

Denne Tur ville vi og tage, for desbedre at komme efter, hvordan Melæ og de Romeres Begreb om de Nordiske Lande den Tid har været. At Mela derfor gaaer fra Irland til Orkenoerne, er gandske naturligt; men at han efter disse

(y) At paastaae, det de Romere have faaet nogen Kundskab om vor Norden, ved de Tydske, gaaer ey an, da disse vare den Tid et omstreifende Folk, som ingen Skibsfart, Omgang og Handel havde, i det mindste med vore Nordiske Lande.

(z) See *Taciti* Annal. Lib. II. og hans Germania, samt *Plinii* Hist. Nat. Lib. II. c. 67. p. 220.

(a) Lib. I. Cap. 3. Hvilket Navn han og tillegger det hele Hav Norden for Europa, til Tegn, at de Romere fra Britannien af maa have lært at kiende det Hav.

(b) Hvilke han og selv beraaber sig paa, og man af nys anførte Navn kan see at have været Græske, af hvilke de Romere i saadanne Ting havde deres eneste Kundskab. Mela har altsaa ligeledes betient sig af dem, og uden Tvil af dem taget det meste, som han beretter om vor Norden, naar man undtager hvad han har om den Codanske Havbugt, og om Øen Codanonia. Mærkeligt er hvad Strabo anfører om de Romerske Skribenter Geogr. lib. 3. p. 252. "At de efterfølge de Græskes Beretninger, men kortelig, og betiene sig saaledes af hvad disse have sagt, uden selv at gisre sig megen Flid". Hvormeget Mela i sær har taget af Herodoto allene, viser Andr. Schottus i en Sammenligning mellem begge, som staaer i forbemeldte Gronovii Oplag af Mela pag. 330. seqq.

disse sætter de Æmodiske Øer, hvis han herved har forstaaet de Hæbudiske, synes at være forkert, saa man herover maatte falde paa de Tanker, at han ved de Æmodiske Øer har heller meent de Hetlandske. Men eftertænker man Sagen noget nøyere, skal man befinde, at dette ey saa kan være: thi ligesom Navnet Ædmodæ eller Hemodæ ligner Hæbudæ paa een Bogstav nær, og disse ligge under Engeland og Irland saa nær, at de nødvendig maatte være blevne de Romere snarere bekiendte end de Orcadiske, som laae saa meget længere borte imod Norden; saa har det paa den anden Side ingen Rimelighed, at de Romere den Tid har vidst af Hetland at sige, der ligger saa høyt oppe i Nord-Søen, saa langt fra det faste Land, og som maaskee den Tid endnu laae øde (c), uden at kiende de Hæbudiske Øer (d). Men at Mela har sat de Hæbudiske Øer efter de Orcadiske, da hine burde staae først, det er en Sag, som foruden at den staaer til at undskylde med en blot Feiltagelse eller Omsættelse, som her let kunde have Sted, ogsaa kan giøres begribelig af det Begreb, som vi tilforn har beviist (e), at de Romere den Tid giorde sig over Beliggenheden og Strækningen af Britannien og Irland, i Følge af hvilken Mela ogsaa har forestillet sig, at Britannien laae i en Strekning mellem Vesten og Norden (f), og at Irland laae Norden for denne, omtrent af lige Størrelse med den; ligesom han derfor taler først om Britannien og siden om Irland, saa maatte han ogsaa, naar han kom til de smaa Øer, som laae ved dem, tale først om de Orcadiske, som laae Norden for og i en Strekning med den første, og derpaa om de Hebudiske, som laae i lige Linie med den sidste (g).

(c) I det mindste berette vore egne gamle Skribenter, at de kun havde kiendt til et Slags Opholds-Sted for Søerovere, indtil de i det 9de Sæculo bleve af adskillige Familier besatte, som flygtede did over fra Norge.

(d) Ptolemæus nævner kun disse og de Orcadiske Øer, hvilket nokſom viser, at de Hetlandske kan i Melæ Tid ey have været bekiendte. Hos Plinium staae vel baade Orcades, Aemodæ og Ebudæ hvortil skal gives Aarsage, naar vi komme til at tale om hans Beretninger; Men Solinus, der ellers saa trolig følger ham, veed ey af andre, end de Orcadiske og Hebudiske Øer. Navnet Hetland har derfor gandske vist ey været de Romere bekiendt; Dog kan man derfor vel have vidst, at disse Øer i sig selv vare til, men regnet dem til de Orcadiske. Hvilket siden af Solini Beretning skal giøres rimeligt, og videre beviſes, naar vi komme til Ptolemæum.

(e) See det 1ste Cap. af denne Afhandling. §. 28. 31.

(f) Dette siger han udtrykkelig Lib. 3. C. 6. 59. 60.

(g) Har Mela giort sig samme Begreb om Beliggenheden af disse Steder, som Ptolemæus, hvilket er at formode, saa maatte han nødvendig, efter den Orden, i hvilken han ellers

§. 6.

Derpaa gaaer vor Skribent til Øerne i den store Codaniske Havbugt, hvor vi see adskillige Vanskeligheder for os, og Ting, som de største Mænd længe har stridet om, og i hvilke det altsaa kunde ansees for en Formastelighed af mig at ville domme, eller med dem ey at være enig. Jeg tilstaaer det, og anseer det visselig for lige saa stor Uforskammenhed, uden tilstrekkelig Grund at mestre andres Mening, som Taabelighed at ville uden Undersøgning antage alt, hvad andre har sagt, for rigtigt, helst i Ting, som endnu ikke til Gavns ere oplyste, og hvor Meningerne ere saa ulige, at man ey kan vide, hvilken man bør holde sig til, som den rigtigste. I saadant Tilfælde bliver det vel best at gaae til Kilderne selv, at sætte alle forudfattede Indbildninger tilside, ikke giore nogen Mening til sin Afgud, ey at see paa andet, end det sande og rimeligste, og for at udfinde samme, betragte Sagen paa alle Kanter, og vende den om paa alle Sider.

§. 7.

Vil man da spørge, hvad Mela har forstaaet ved den Codaniske Havbugt? hvad Codanoniâ har været for et Landskab? og hvor de Cimbrer, Teutoner og Hermoner efter hans Beskrivelse har boet? Saa maatte, efter det almindelige og vedtagne Begreeb herom, naar man sætter, at de Cimbrers Halv-Øe har ey været noget andet Land, end det nu værende Jylland, hans Cimbrer have boet paa sidst bemeldte Sted, hans Teutones paa de nu værende Danske Øer, hans Hermoner i Skaane omtrent, og hans Codaniske Havbugt været Øster-Søen: thi at trække disse Folk og Steder længer op mod Norden, gaaer ey an, og er noget, som hverken har mindste Rimelighed for sig, ey heller med noget gyldigt Beviis kan godtgiøres (h). Og hermed kunde da Sagen synes at være

lers gaaer frem, sætte de Hæbudiske Øer til sidst, som de længst op mod Nord beliggende, saaledes som Ptolemæus og sætter dem.

(h) Blant vore Naboer har vel endeel lærde Mænd, for hvis Kundskab og Indsigt i de gamle Sager jeg bær al Høyagtelse, giort sig Umage for at faae de gamle Cimbrer til at have boet i Sverrig, og villet til Bevis for denne deres Sats betiene sig af Melæ Vidnesbyrd. Men at de gamle Cimbrer har boet i Sverrig, det kan jeg lige saa lidt troe og begribe, som jeg kan holde med Hartknok deri, at de har havt deres Boepæl i Preussen, og Oprindelse fra de Sember. Skal man gaae efter de gamle Skri-

være afgiort, og intet videre staae tilbage, end at udfinde, hvilke de Hermoner har været, hvor de har boet, og hvilken blandt de Danske Øer man skal holde for at være Codanonia. Men dette er visselig endnu ikke nok: thi ey at tale om de adskillige Maader, paa hvilke det Sted hos vor Skribent læses, som vi her fornemmelig har med at bestille, hvilke giøre Sagen i sig selv endnu mere vanskelig og indviklet; saa forekomme her desuden adskillige Omstændigheder, som billig kan sætte en i Tvivl om de oven anførte Sætningers Rigtighed, og derover foraarsage, at her nøyere maa undersøges, om Mela ved sin Codaniske Havbugt har egentlig meent Øster-Søen? om hans Cimbrer bør søges og sættes i Jylland? om hans Codanonia er Siælland? og om hans Hermoner har boet i Skaane?

§. 8.

At Mela ved den Codaniske Havbugt har forstaaet hele Øster-Søen, i det mindste under bemeldte Navn indbefattet eller med sin Beskrivelse derover sigtet tillige til den østlige halve Deel af den, er ingenlunde rimeligt: thi man behage kun at betænke, at man ey finder mindste Spor, at de Romere den Tid ere komne over Elben, uden en eeneste Gang (i), og endnu mindre til Øster-Søen, hvilken paa de østlige Kanter blev dem allerførst bekiendt i Keyser Neronis Tid, som sendte en Romersk Ridder didhen, for derfra igien at oprette den forfaldne Bernsteens Handel (k); at Mela ikke har eet Ord om Bernstenen, en i Norden saa berømt Ting, og som de Gamle giorde saa stort Væsen af, hvilket nok-som viser, at han intet har vidst om de Lande, og det Hav, hvorfra disse Vahrer komme (l); og at de Romere ey heller ere til Søes komne omkring Skagen

Skribenter selv, og ey hænge i pure Gietninger, eller spille med visse Ord og Navne, saa kan de gamle Cimbrer ey have boet, uden enten i den Halv-Ø, som ligger Norden for Elben, eller paa den Ø, som skiær sig ud i Søen strax Sønden for Elben. Men Knuden bestaaer i at fastsætte, paa hvilket af begge disse Steder de egentlig har boet, hvilken vi derfor i det efterfølgende ville søge at opløse.

(i) See den foregaaende §. 4. i dette Capitel.

(k) See *Plinii* Histor. Natur. lib. 37. Tom. 5. edit. *Hard.* p. 370. og 1ste Capitel af denne Afhandling. §. 22.

(l) *Strabo* taler ligesaa lidt om Bernstenen i Germanien eller paa Øerne derved, som Mela. Hvilket viser Rigtigheden af hvad vi tilforn derom har erindret, nemlig at Bernsteens Handelen har en Tid lang været forglemt.

gen (m), følgelig langt mindre til Skibs ind i Øster-Søen selv. Saa man af disse Omstændigheder kan let slutte sig til, at Landene ved de østlige Kanter af Øster-Søen har endnu været den Tid de Romere, om ey aldeles, dog næsten ubekiendte, at den ringe Kundskab, som de da havde om vor Norden, har de ingenlunde faaet fra den Kant af, og at Melæ Codaniske Havbugt ey kan strækkes didhen.

§. 9.

Ligesom det derfor er paa den eene Side rimeligt, at de Romere har faaet den Kundskab, som de da ved egen Erfaring havde forhvervet sig, om vor Norden, fra Britannien, i Anledning af denne Øes Erobring under Keyser Claudio (n), og altsaa først lært at kiende de Sydligste Deele af samme, som laae Britannien og de Stæder nærmest, hvor de Romere havde i Tydskland fort deres Krige, og som de havde besøgt med deres Skibe; saa er det paa den anden og heraf at see, at ved den Codaniske Havbugt hos Mela maa være meent det nu saa kaldte Cattegat, tillige med den vestlige Deel af Øster-Søen, og Bugten Vesten for Jylland mellem Lindesnes og den yderste Odde af Bremen eller af Øst-Frisland, hvilket sidste Stykke jeg af Aarsager, som siden nærmere skal anføres, anseer for ogsaa at have udgiort en Deel af denne store Codaniske Havbugt, hvilken altsaa har indbefattet det Slesvigske, Jylland og Vendsyssel, som een eller 2de Øer, tillige med de Østen, og særdeles Vesten, for samme beliggende mindre Øer, de store og mindre Danske Øer, og tillige Skaane, som en Ø, paa, eller ved hvilke Steder man altsaa maa oplede de Cimbrers, Teutoners og Hermoners Boepæl, som Mela taler om, og igienfinde Øen Codanonia.

§. 10.

(m) Denne Satses Rigtighed bliver ey saa vanskelig at tilstaae, som man maaskee i Begyndelsen vil anse den for at være, naar man kun sammenligner Taciti Beretning om Druſi Seilats i Nord-Søen, med Tillæg, at ingen efter ham forsøgt videre derpaa. See hans Germania, og Plinii Fortællelse, at de Romeres Flode i Auguſti Tider kom til de Cimbrers Forbierg. See hans Hiſtor. Natur. lib. II. c. 67., med *Strabonis* Udsagn: at de Romere ey heller til Søes vare komne Norden for Elben, og med Velleji Paterculi Beskrivelse over Tiberii Seylats ind i Elben Hiſt. lib. II. See og vor lærde Otthо Sperlings Betænkning i forbemeldte Sl. Et. N. Grams Fortale til Mölleri Cimbr. litterata; og hvad videre til denne Sags Stadfæstelse siden bliver anført, naar vi komme til Plinium og Ptolemæum i sær. Cap. 3. §. 18. og Cap. 5. §. 13.

n) See foregaaende §. 4. samt hvad vi har erindret ved Slutningen af samme under Not. (b).

§. 10.

At jeg anseer Mela for at have giort den store Peninsel, som strækker sig fra Eyderen eller Elben til Liimfiorden eller til Skagen, og Skaane til Øer, er intet urimeligt udi, ey eller noget, som er stridigt med de Gamles egne Talemaader og Brug: thi at vi skal holde os allene til vor Norden, saa finder man jo, at de Gamle har giort der Steder til Øer, som ligne Øer langt mindre end enten Jylland eller Skaane. Den vestlige Deel af vor Scandinavia have de giort til en Ø, under det Navn Thule (o), den Østlige ligeledes til en Ø, under Navn af Baltia eller Basilea (p), Norge eller Nerigon og til en Ø (q), Scandia eller Skaane selv til en Ø; ligesom de midlere Tiders Skribenter og har giort det samme med Scanzia eller Scandinavia (r), med Vensyssel (s), med Curland, Estland og andre Lande, (t). Ey at tale derom, at vore egne Forfædre har, ved at kalde Skaane Scaney, enten røbet deres egen Meening, at Skaane var en Ø, eller i det mindste givet andre Anledning til at mene det; og at man i at domme om de gamle Skribenters Udsigende om Landene i deres Tider, mere bør see paa deres egne Ord, og hvordan Beskaffenheden da kunde være, end domme derom, efter det, som nu er: thi endskiønt den Sats om Havets idelige Aftagelse, som den lærde Celsius og endeel andre Svenske i vore Tider saa meget har forelsket sig udi, skiønt de visselig ey ere de første Opfindere af den (u), er endnu alt for usikker til at bygge noget paa, og dens Udregninger i det mindste gandske vist ere falske (v); saa bliver det dog paa den an-

(o) See hvad i foregaaende 1ste Capitel derom er anført §. 7. 12.

(p) Derom er paa nys anførte Sted ogsaa udførlig berettet. §. 7. 16.

(q) See *Plinii* Histor. Natur. Lib. 4.

(r) Som man kan see af Jornandis, Pauli Diaconi, Dudonis de St. Qvintino, Guilhelmi Gemmeticeusis og mangfoldige andre Exempler.

(s) Som nu hænger sammen med det faste Land, men af Adamo Bremensi kaldes en Ø. See hans Tractat de Situ Daniæ.

(t) Disse nys benævnte Steder kaldes og af Ad. Bremensi paa foranførte Sted en Ø.

(u) Endog gamle Skribenter, som Eratosthenes, Aristoteles, Strabo, Ovidius, Plinius med flere, har vidst at tale om Vandets eller Havets Aftagelse, og at anføre adskillige Kiendetegn derpaa.

(v) Endeel lærde Mænd blant de Svenske selv, som f. Ex. en Browal, en Bring, en Biörner med flere har indseet Urigtigheden deraf, og i deres Skrifter lagt den for Dagen.

anden Side igien en vis og afgiort Sag, at mange Steder, som nu ere tørre, og ligge høyt oppe i Landet, har tilforn staaet under Vand, eller ligget ved Havet, at mange Elve, Strømme, Moradser og Soer ere med Tiden udtørrede, og at saadant følgelig og kan have Sted i Henseende til Skaane, men fornemmelig til den smale Nakke, mellem Vester-Havet og Øster-Soen, ved hvilken Holsteen og Jylland hænger sammen med det faste Land, da bemeldte Nakke paa den Side mod Vester-Havet, ligger endnu saa lavt, at den enten til en stor Deel vil staae under Vand, eller i det mindste paa visse Tider af Havet oversvømmes, hvis dette ved Diger og Demninger ey blev udstængt, som det i gamle Dage ey blev, og da den desuden er igiennemskaaren af mange Elve og Soer, hvilke uden al Tvivl i de ældre Tider har udbredet sig langt mere end nu (x), og da, særdeles naar Havet høyt opsvolmede, eller det ved Vestlige Storme blev drevet ind paa Lander, saaledes løbet sammen, at de Steder selv saae ud som Øer, og den hele Strækning Norden for og kunde ansees for en Ø.

§. II.

Disse Landes egen og andres Beskaffenhed i de ældre Tider giver os altsaa ey allene Anledning og Rettighed til at giøre den Slutning og at fastsætte, at Holsteen og Jylland har i de ældre Tider enten til deels været en Ø, eller ere blevne der for ansete, men og Melæ egen Beskrivelse over vor Norden: thi 1.) taler han ingensteds om nogen Odde eller Halv-Ø, som skulde stikke ud i Havet mod Norden fra Germanien, men sætter Norden for den intet andet end Øer, blant hvilke altsaa Holsteen og Jylland ogsaa nødvendig maa regnes, som et Land, der laae de Romere, i de vestlige Dele af Tydskland, hvor de da havde sat sig fast, under deres Seilats i Vester-Havet, og fra Britannien, nær-

(x) Heraf kan det og være kommet, at *Orosius* Historiar. Lib. 7. cap. 32. pag. 549. edit. *Haverkamp.* og *Paul. Diaconus* de Gestis Romanorum Lib. XI., berette om de Saxoner, hvilke Ptolemæus sætter paa Nakken af den Cimbriske Halv-Ø, at de bode imellem Kiær og Moradser, ved Strandkanten af det store Hav, hvor ingen kunde komme frem. Man læse og hvad Plinius fortæller Histor. Natur. Lib. 16. om de Chaucers Boepæle hos Vester-Havet, som undertiden af Soen vare overalt omringede, undertiden igien paa det Tørre, for at faae et Begreb om de Landes Tilstand og Skikkelse, i de Tider, som nu med Demninger ere forsynede. Hvortil ogsaa kan føyes, hvad Strabo af Ephoro anfører om de Celter, i Anledning af at tale om den store Vandflod, som skulde have været Aarsag til de Cimbrers Udvandring, at de nemlig maatte taale, at deres Huse af Havet bleve overskyllede, og at flere af dem omkomme i Vandet end i Krigen. See hans Geograph. Lib. 7. pag. 450.

nærmest, og hvilket de der for blant alle vore nordiske Lande allerførst maa have lært at kiende, og nødvendig maatte kiende, hvis de kiendte Siælland eller Skaane, som laae saa meget længere fra dem mod Osten. 2.) Passer den Beskrivelse, som Mela giør over Havets Beskaffenhed i den Codaniske Havbugt, nemlig at det allesteds var smalt, løb ind imellem Øerne, som trange Sund, saae ingensteds ud som et Hav, og ofte overswømmede Landene, sig ingenlunde paa Øster-Søen, hvor ingen Ebbe og Flod er, som paa de fleste Stedere er stort og aabet, og hvor de fleste Øer ligge een eller flere Mile fra hinanden. Den passer sig og kun lidt paa Cattegat; men allerbest paa Havet Vesten for Jylland og Holsteen (y) ved Marschlandene, hvilket enhver, uden videre Forklaring let kan begribe, allerhelst naar man tillige forestiller sig hvad tilforn er blevet erindret om de Landes Beskaffenhed i de ældre Tider, hvilke, tillige med de omkring og Sønden for Elben beliggende Steder og Øer, de Romere under deres Seylatser allene havde lært at kiende, efter hvis Beskaffenhed de har dømt om hele Resten der Norden for, efter hvilken Mela følgelig har indrettet sin hele Beskrivelse over den Codaniske Havbugt, lad være, at den har strakt sig langt videre end til de Steder allene, og med hvilken hans Beskrivelse over bemeldte Havbugt endnu allerbest stemmer overeens, saa alt dette meget bestyrker, hvad vi derom tilforn har anført. Ligesom og Mela, ved at sætte, at den Codaniske Havbugt laae oven for Elben, derved 3.) tilkiendegiver, at den samme maa søges ved og Norden for denne Flods Udløb (z).

(y) Man betragter J. Meyers Kart over det gamle Friesland, som staaer i C. Dankwerts Beskrivelse over Slesvig og Holsteen pag. 80, for at indsee Rimeligheden, saavel af dette, som hvad i næst foregaaend §. er anført. Ligesom og hermed maae sammenlignes hvad i næst foran staaende Note af Plinio og Strabone er forebragt, da man uden stor Vanskelighed skal udfinde, hvad der har givet Melæ Anledning til at giøre saadan Beskrivelse over Havet og Landets Beskaffenhed i den Codaniske Havbugt, som hos ham forekommer, og hvad han derunder har havt for Øyne.

(z) Naar man overveyer, at Mela her bestemmer Beliggenheden af den Codaniske Havbugt efter Elbens Udløb (thi anden Forklaring kan man vel ey giøre over hans Ord, end at Norden for denne laae bemeldte Bugt); at han regner denne Bugt til det faste Land af Germanien. See §. 3. not. (ir); at han ey med et eeneste Ord melder om nogen Halv-Øe Norden for Elben; og at Plinius udstrækker den Codaniske Bugt til de Cimbrers Forbierg, hvorved de Romere, som siden skal beviises. Cap. 3. §. 18. og Cap. 5. §. 13 har forstaaet den Odde af Germanien, som stikker ud i Havet strax Sønden for Elben; saa kan man ey andet, allerhelst naar nys anførte (under not. (v) og (y)) Omstændigheder dermed sammenlignes, end falde paa den Tanke, at hans Codaniske Havbugt maa fornemmelig søges ved og Norden for Elbens Udløb, og den største af Øerne, som laae i samme, blive just den, som vi siden derfor opgive.

§. 12.

Dette, som en, baade med Melæ egne Ord, og andre Omstændigheder, best overeensstemmende Forklaring over hans Codaniske Havbugt, skal nu videre veylede os til at finde den rette Codanonia igien, samt de Cimbrers, Teutoners og Hermoners Boepæle, som Mela omtaler: thi da de Romere har efter den Codaniske Havbugt givet Øen Codanonia Navn (a), saa maa denne 1.) blant alle Øer i bemeldte Havbugt have været den beromteste, anseeligste og for de Romere meest bekiendte. Har den været de Romere mest bekiendt, saa maae den 2det) og have ligget de Steder nærmest, paa hvilke de Romere den Tid vare, eller hvorfra de kunde faae nogen Kundskab om vor Norden. Ligesom og Mela selv med udtrykkelige Ord siger, at den blant alle var 3.) **den største**, og tillige 4de) den **frugtbareste**. Disse Kiendemærker, baade hver for sig, og tilsammen tagne, samt betragtede, i Sammenhæng med foranførte Omstændigheder, passe sig ingenlunde saa vel paa Siælland, Skaane eller noget andet Sted, som paa Holsteen og Jylland, betragtede som en Øe, for hvilket vi tilforn har beviist, at de Romere har anseet dem: thi her have vi den største og frugtbareste Øe, og et Sted, som efter al Rimelighed maatte blive de Romere først bekiendt, saasom nærmest beliggende hos Elben, hvorhen man vist veed, at de Romere saavel til Lands, som til Vands, ere komne, hos Britanniien og hos de Vestlige Kanter af Tydskland, som de Romere da havde inde, samt i et Hav, hvorpaa Melæ Beskrivelse over den Codaniske Bugt allene passer sig. Da derimod alle disse Omstændigheder enten ikke, eller langt fra ey saa vel rime sig sammen, naar man vil giøre noget andet (b) Land, end dette, til Codanonia, allerhelst om man vil giøre enten Norge eller Sverrig dertil, hvilket visselig allermindst vil gaae an, i hvor megen Umage man end vil giøre sig derfor.

§. 13.

Efterat vi da har fundet Melæ Codanonia igien, saa maa vi ogsaa forsøge, om vi kan oplede hans Cimbrer, Teutoner og Hermoner, hvilke vi skal tage

(a) Jeg vil heller troe, at Øen Codanonia har faaet Navn af Sinu Codano, end denne af hin, eftersom Plinius vel veed at nævne den Codaniske Havbugt, men ey Codanonia. Hvoraf man har største Anledning til at formode, at da Mela ey vidste noget egentlig Navn paa bemeldte Øe, saa har han givet den det Navn Codanonia efter Havet, hvori den laae. See og den 13de §. her næst efter.

(b) Herpaa har man ey Aarsag at tvivle, da de Romere har allene paa denne Øe vidst Navn, eller givet den Navn, de øvrige ikke.

tage fat paa, naar vi i Forveyen har med faa Ord erindret noget om de Navne selv: *Codanus* og *Codanonia*. Det er bekiendt, at man gemeenligen holder for, det de Danskes Navn ey bliver hos fremmede Skribenter nævnet, førend hos den Græske Skribent Procopium (c), som levede i Keyser Justiniani Tid i det 6te Sæculo, og at samme har sin Oprindelse fra en Kong *Dan* (d). Det sidste ville vi lade paa dette Sted staae ved sit Værd; men at det Danske Navn ey har været bekiendt førend det nævnes af Procopio, det troer jeg sikkert at Melæ Codanus og Codanonia bevise at være falskt (e), da disse Navne i Grunden og i sig selv ey ere andre end Danus og Danonia eller Dania: Thi hvad den Stavelse *Co* angaaer, saa bør den ey ansees for andet end et Tillæg af de Græker eller Romere selv, hvis blode Tunge paa anden Maade ey har kundet udtale de Nordiske Folkes meget haarde og vanskelige þ, som kommer omtrent overeens med Anglo-Saxernes Th, og nu omstunder af deres Efterkommere ey engang kan ret udtales. Hvorover de Græker eller Romere efter den Lyd, som bemeldte Bogstav for dem syntes at have, har ligesom i Navnet Gedanum er skeet, deelt dens haarde og dobbelte Klang ved at sætte en Vocal ind imellem og i Steden for Gdanus eller Cdanus sagt Codanus (f). Ligesom de har sagt Camalodunum i Steden for Malodunum eller Maldon (ff). Men om de egentlig saa kaldte Danske har i Melæ Tider boet i Jylland, og dette Land derover faaet Navn af Codanonia, eller de har boet paa den anden Side af Cattegat, og samme efter dem havt Navn af de Danskes Bugt, eftersom de boede længst

(c) See hans Gothicor. Lib. 2. p. 15. og noget videre herom i *Th. Bartholini* Dissert. de Danici Regni nomine p. 41.

(d) Som Saxo Grammaticus og endeel gamle Islandske Skribenter berette. Men vor store Polyhistor Sl. Et. R. Gram vil ey antage den Meening for gyldig. See hans Noter til Meursii Histor. Dan. p. 4 og 33; hvor jeg og troer at han har aldeles Ret.

(e) Ey at tale om *Ptolemæi* Dauciones, hvilken Skribent vel har levet efter Melæ Tid, men hvis Beretning om vor Norden dog uden Tvil ere ældre end hans, som skal vises, naar vi komme til Ptolemæum.

(f) Af denne Meening har og den Lærde og i de gamle Sager som oftest rigtig dømmende *Jonas Jacobi Venusinus* været in Thesibus de fabula, og i hans Originibus Danicis Manuscriptis, hvis Tanker herom kan eftersees i foranførte *Th. Bartholini* Diss. de Regni Dan. nomine pag. 46. Men at ville med Pet. Galthio. See nysanførte Sted p. 43 og 45, udlede Navnet Danus eller Codanus af de Persers Gud Coda, det kalder man at gaae for vidt.

(ff) See *Plinii* Histor. Natur. Lib. 2. C. 75. p. 129. not. 3.

henne mod Vesten eller Soer paa Øen Scandia, hvor Ptolemæus sætter dem, og følgelig vare derved blevne Fremmede først bekiendte, hvoraf Mela da kan have taget Anledning til at give det ham der mest bekiendte Land, eller Øe, som ellers den Tid intet egentlig og almindeligt Navn havde (g), Navn derefter, og efter Bugten, hvori det laae, kaldet det Codanonia, det er en Sag, som er vanskelig at at afgiøre og fastsætte. Dog anseer jeg det sidste, for at være det rimeligste, deels fordi Navnet Codanonia efter Melæ Tid ey er at finde hos nogen Skribent, skiønt Sinus Codanus endnu nævnes (h), hvilket viser, at Codanonia maa være et Navn, som Mela selv har optaget, og aldrig har været brugeligt i Norden selv, saa det derover har havt samme Skiebne, som Navnet Baltia og Basilea, hvorom tilforn (i); deels og fordi det efter alle Omstændigheder, saa vidt man i saa gamle og mørke Ting kan skiønne, synes rimeligt, at den Green af de gamle Gother, vor Nordens ældste Indbyggere, hvilken, ved en eller anden Anledning, har enten selv antaget, eller af andre faaet Navn af Danske, har i de ældste Tider fornemmelig beboet Halland og Skaane, samt de nu værende Danske Øer (k) og derfra udbredet deres Herredomme til Jylland og Holsteen (l). Hvilket man paa et andet Sted (m) kan faae Leylighed til nærmere at udføre.

§. 14.

(g) At Landene i de ældste Tider intet almindeligt Navn havde, men gemeenlig bleve kaldte efter de der boende Folk, er bekiendt.

(h) Nemlig hos *Plinium* Hist. Nat. Lib. 4. Men for Resten veed ingen deraf at sige, hverken Tacitus ey heller Ptolemæus. Saa Navnet maae kun i en vis Tid have været i Brug, og ey almindelig bekiendt.

(i) See det 1ste Capitel i denne Afhandling. §. 17. Ligesom Navnet Baltia og Basilea synes at være optaget af Grækerne, saa Navnet Codanonia af Romerne, da dette sidste ikke findes brugt af nogen Græker.

(k) Den ældste Nordiske Geographi og Reise-Beskrivers Otheri Periplus, Eddæ Fortællinger om Gefion, Saxernes Forvandtskab og Overeensstemmelse med de gamle Jyder og andre Nordiske Folk, i Sprog, Religion og Othins Dyrkelse, tillige med en Hoben andre Omstændigheder give stor Formodning til at tænke dette.

(l) Dette er langt mere rimeligt, end at de Danske, efter Leibnitzes og endeel andre Tydskes Meening, skulde have fra Tydskland af udbredet sig over Jylland og Holsteen til de Danske Øer.

(m) I en Afhandling om de Norskes og andre Nordiske Folkes Oprindelse.

§. 14.

For nærværende Tid ville vi nu see, hvorledes vi kan komme til Rette med de Cimbrer og Teutoner, som Mela siger at have boet i den Codaniske Havbugt, og endelig med de Hermoner, som han siger at være de yderste i Germanien. Hvad de første angaaer; saa er om dem først i Almindelighed at merke, at Mela sætter dem Sønden og Vesten for de Teutoner, og disse igien i samme Beliggenhed mod de Hermoner. Hvilket vel er værdt noye at legge Mærke til, som noget, der skal i det efterfølgende tiene os til Veyledning, og af Mela selv let kan beviises. Thi han gaaer stedse fra Sønden og Vesten, Noer og Øster paa, fra Spanien til Gallien, fra denne til Germanien, herfra til Sarmatien, og derpaa til Scythien (n), det hele faste Land af Europa igiennem mod Vesten og Norden, efter hvilken Tur og Orden han og siden opregner Øerne, som ligge langs Kysterne af det faste Land. Samme iagtager han ogsaa i at opregne Stæderne og Indbyggerne i et hvert Land (o); sættende i Spanien dem først, som boede hos det nu saa kaldte Cap de Finisterre, sidst dem, som boede hos Pyrenæerne; I Gallien først de Aqvitaner, boende næst ved nys bemeldte Bierge, sidst de Belger, hos Rhin-Strommen; I Germanien først nys nævnte Flod, siden Ems, derpaa Veseren, og endelig Elben, Norden for hvilken han udtrykkelig sætter den Codaniske Havbugt, og i den først de Cimbrer siden de Teutoner, og endelig længere hen (p) de Hermoner yderst i Germanien, hvis Grændser Mela selv mod Østen siger at have været Sarmatien og Veixelen (q). Følgelig ligesom de Hermoner, som han sidst opregner, maa have boet længst hen mod Østen, saa de Cimbrer i samme Strækning længst hen mod Vesten, hvilke ogsaa tillige med de Teutoner, ere de eeneste Folke-Slag, som han nævner i hele Germanien.

§. 15.

(n) See den 3die Bog i hans Jord-Beskrivelse.

(o) I alle dem nemlig i sær, som ligge ved det store yttere Hav.

(p) Ultra, det er borten for den Codaniske Havbugt: Thi saaledes bruger Mela ogsaa Ordet Ultra, for det, som ligger længer hen til Siden, som f. e. Lib. 1 Cap. 3. In Tusco intimo Gallia est, *Ultra* Hispania? Da nu Mela gaaer frem fra Vesten mod Østen, saa kan de Ord: Ultra, ultimi omnium Hermones, ey forstaaes anderledes, end at borten for den Codaniske Havbugt, længer hen mod Østen, boede de Hermoner.

(q) See Cap. 3. Lib. 3. & Cap. 4. de Sarmatia.

(r) Jeg siger her med beraad Hue: *Melæ Cimbri*, for at tilkiendegive, at man her handler i Særdeleshed om de i hans Tid i Germanien boende Cimbri, men ey om de Cim-

§. 15.

I Følge af dette kan Melæ Cimbri ey vel have boet nogen anden Steds end ved Elben, og Vester-Havet, deels i det nu værende Bremiske (s), deels og paa den Vestre Kant af Holsteen. Hvilket jeg saaledes sætter, ey for at bringe noget Nyt paa Bane, ey heller for at ville ansees som den, der skulde forstaae og begribe dette bedre, end endeel af vore lærdeste og berømteste Mænd, som har været af anden Meening (t); Men blot og allene fordi jeg ey bedre kan skionne, end at det best stemmer overeens baade med Melæ egen, samt Strabonis, Plinii og Taciti Beretning om de Cimbrers Boepæl her i Norden (u), og at mange vanskelige Knuder baade i den Nordiske gamle Geographie og Historie, derved allerletteſt kan opløses: Thi hvad Strabo i sær angaaer, saa regner han blant de Folk, som boede imellem Rhinen og Elben henne ved Havet (v), af de mindre Folke-Slag (x) udtrykkelig de *Cimbrer* og siger (y) „. At de „ Nordlige Germaner boede langs Strandkanten af Havet og vare de Romere „ bekiendte fra Rhinens Udløb lige til Elben, dog de *Sicambri* og *Cimbri* de „ bekiendteſte; Men hvad som laae paa hin Side af Elben mod Havet, var „ de Romere gandske og aldeles ubekiendt: Thi det var ham ey vitterligt, at „ nogen for hans Tid havde seilet forbi den Kyst hen til de Østlige Lande og de „ Steder,

Cimbrer i Almindelighed, eller om deres ældste Boepæle, hvorom nærmere skal tales, naar vi komme til Ptolemæum.

(s) Naar man betragter, hvad nyelig er erindret, saa skulde jeg ey troe, det nogen vil ansee mig for at giøre det Danske Folkes Ære for nær, ved at trække de Cimbrer ud af Jylland, allerhelst da vor lærde Antiqvarius Otth. Sperling, som Sl. Etatsraad Gram beretter i Fortalen til Mölleri Cimb. Lit. ogsaa har været af den Meening, som han dog ey har grundet paa Mela, men i sær paa Tacito, at Spidsen af Bremen eller Hadeler-Land, har været de Cimbrers Halv-Ø, men hvor om denne Mand har dette uagtet, været for det Danske Folkes Ære, det kan blant andet i sær sees af haus Commentario de Danicæ Lingvæ & Nominis antiqua gloria.

(t) Blant dem maae jeg her i sær nævne med vedbørlig Berømmelse Sl. Etatsraad Gram, samt Hr. Justitzraad og Professor J. P. Anchersen.

(u) En anden Sag er det med Ptolemæus, med hvilken vi her ey ville befatte os førend Turen kommer til ham.

(v) See hans Geograph. Lib. 7. p. 414. edit. *Casauboni.*

(x) See loc. cit. p. 451. c.

(y) Ogsaa paa bemeldte Sted p. 451. c.

„ Steder, som laae ved Aabningen til det Caspiske Hav (z), ey heller vare de „ Romere komne til de Steder, som laae paa hin Side af Elben (a), ja der „ havde ey engang nogen til Lands beseet de Steder „. Hvilket om man endog kun saa løselig hen betragter, og hvad han videre paa et andet Sted melder (b), nemlig: „ At det ey kom ham troeligt for, at de Cimbrer af den Aarsag havde „ begyndt at streiffe omkring og røve, fordi de ved en Vandflod vare drevne ud „ af den Peninsel, som de beboede (c), eftersom de endnu boede i det samme „ Land, hvori de tilforn havde boet, og havde nylig sendt Keyser Augustus „ en Kedel, som hos dem holdtes for meget hellig, til Foræring, udbedende sig „ hans Venskab, og Forladelse for hvad de tilforn havde forurettet de Romere „ udi, hvorpaa de efter vel forrettet Erinde reiste hiem; det og var latterligt, „ at de havde villet giøre sig vrede paa en naturlig Hændelse, som 2de Gange „ hver Dag bestandig skeede hos dem, og derover forladt deres Land (d), ja „ det syntes at være en pur Digt (e), at saadan umaadelig Vandflod nogen- „ sinde var skeet, eftersom saadanne Slags Havets Forandringer skede vel un- „ dertiden i en større, undertiden i mindre Grad, dog altid i en vis og fastsat „ Orden „. Saa er det dog heraf tydelig at see, at de Cimbrer i Strabonis Tid ey kan have boet uden paa hin Side af Elben i det Bremiske eller Oldenborgske omtrent (f), og at den Halv-Øe, i hvilken de Cimbrer skal have boet, der omkring maa søges, eftersom Strabo udtrykkelig siger, at de i hans Tid endnu

(z) Dette Hav meente Strabo tilligemed endeel andre Græske og de Romerske Skribenter, ved en smal Aabning at hænge sammen med Is-Havet.

(a) Nemlig til Søes ved Seilatser, hvorom han i Forveyen taler. ligesom siden om Reyser til Lands.

(b) See Geograph. Lib. 7. p. 449. b. c.

(c) At de Cimbrer ved en stor Vandflod vare nødte til at forlade deres Land, det bevidner og *Florus* Hist. Rom. Lib. 3. Cap. 3, samt de ældste Skribenter, som tale om dem.

(d) Enhver seer vel, at Strabo ved den naturlige Hændelse, som han her taler om, forstaaer Ebbe og Flod.

(e) Strabo betiener sig her af den saa meget giengse Udflugt, at saa snart en Skribent kommer frem med noget, som ey vil rime sig sammen med den Meening, som man har sat sig i Hovedet, beskylder man ham strax for Løgn og Vildfarelse.

(f) Med mindre man vil sige, at de Cimbrer vel og kan have boet Norden for Elben i Strabonis Tid, men denne ey vidst noget deraf, da han ey kiendte de Lande. Hvilket vel kan være mueligt, men løber for Resten mestendeels ud paa en blot Gietning.

endnu boede, hvor deres gamle Boepæl havde været (g). Ligesom ogsaa den gamle Sagn om en Vandflod, som havde overswemmet de Cimbrers Land, allerbest passer sig paa de Steder, hvor jeg har sat de Cimbrer, og er ingenlunde, som Strabo mener at ansee for en Digt, da man paa store Oversvømmelser i de Egne har og i de senere Tider havt mange og bedrovelige Exempler. Men for Resten kommer denne Strabonis Beretning om de Cimbrers Boepæl og Havets Beskaffenhed ved de Steder, som de beboede, noye overeens med den Beskrivelse som Mela giør over Havet i den Codaniske Bugt, i hvilken de Cimbret boede, saa det deraf er let at see, at de har omtrent meent eet og det samme.

§. 16.

Plinii, Taciti og andre Skribenters Cimbrer skal vi siden nærmere faae at see; hvorfor vi for denne Gang ey har videre med dem at bestille, men begive os til de Teutoner, hvis Boepæle i Melæ Tid vi uden synderlig Vanskelighed skal finde igien, efterat vi i Forveyen har udfundet, hvor de Cimbrer boede. Thi eftersom hine boede Osten for disse, som tilforn er fastsat, og derefter Melæ Beretning, endnu i Codanonia; Saa er det let at see, hvor deres Boliger har været, nemlig paa den Side af Holsteen, som vender imod Øster-Søen (h), hvorfra de videre har udstrakt sig igienem det Mechlenborgske og omkringliggende Steder, hvor Ptolemæus omtrent sætter dem (i), og vel mueligt i de ældste Tider og havt en stor Deel af de nu værende Danske Øer i Besiddelse, hvor de

(g) At Strabo heri har taget Feyl, gaaer ey vel an at sige, da man heller har Aarsag til at formode, at han enten selv, eller andre havde i Rom hørt saadan Beretning af de Cimbrers til Kæyser Augustum udskikkede Gesandter, eftersom Strabo taler om dem, just i Anledning af at melde om de Cimbrers gamles Boepæl og Udvandring. Vel taler Strabo ogsaa om en Peninsel, hvori de Cimbrer havde bort, men det skeer kun efter ældre Skribenters Ephori, Clitarchi og Posidonii Udsagn, hvilken Strabo selv for Resten anseer for urigtig, eftersom man i hans Tid ey kiendte saadan Halv-Øe. Hvorom videre, naar vi komme til Ptolemæum.

(h) Mela synes ved det Ord: Adhuc, at tilkiendegive, at de Cimbrer havde tillige med de Teutoner tilforn bebovet Øen Codanonia, men at den i hans Tid blev beboet af de sidste allene, hvilke hidindtil havde forsvaret sig i Besiddelsen af denne Øe, da de første derimod vare blevne nødte til at flytte ud.

(i) See hans Geograph. Lib. 2. Cap. II.

de paa den Maade, som vi tilforn har fastsat (k), kan have drevet Bernstens Handelen. Videre er det vor Sag uvedkommende, særdeles for denne Gang, at handle om dem. Hvilket og maa gielde om de Hermoner, hvilke efter Melæ Beretning, og den Forklaring, som tilforn er giort derover, maa sættes i Pommeren omtrent (l), og som man derfor ey har videre fornødent at trække hid ind i Norden, hvor de sandelig intet Sted har (m). Allerhelst da Mela selv sætter dem paa det faste Land, hvilket nokſom kan sees deraf, at han just nævner dem, naar han igiennemgaaer det faste Land af Germanien, hvilket han ogsaa gior med de Cimbrer og Teutoner, til ydermere Bekræftelse for hvad tilforn om disse Folkes Boepæle er sagt, og erindrer kun om de Teutoner, naar han kommer til Øerne, at de endnu og boede der.

§. 17.

Hvilke Mela har meent med de Folke-Slag, som han sætter lige over eller Norden for de Sarmater, det behøver ingen lang Undersøgning, eftersom Navnene selv, som han giver dem, og alle ere Græske, tagne af disse Folkes enten Levemaade eller formeente Skikkelse, kan overbevise os om, at han har fundet dem hos en ældre Græsk Skribent, eller hørt, at saadanne Slags Folk skulde der være boende, ved endeel Fabler og Eventyr, som derom bleve fortaalte; Hvilket ogsaa Skribenten selv tilstaaer. For Resten maa man, saa vel af den Beliggenhed, som han giver Øerne, hvorpaa disse Folk skal have boet, som af hans Beskrivelse over Havets Beskaffenhed, hvori samme Øer laae, slutte sig til, at han derved har meent, eller derved bør forstaaes, fornemmelig Strandkanten af det nu værende Preussen, og desuden de Liflandske og andre, længere mod Norden beliggende Øer, om ey endeel af det nu værende faste Land

(k) See det 1ste Cap. af denne Afhandling. §. 16. 22.

(l) Eller hvilket er maaskee det retteste, endnu høyere op i Germanien, hvor Plinius sætter de Herminoner.

(m) Ey heller kommer de Gamles Germania vor Norden ved. Alle de Steder hos de gamle Skribenter, hvoraf man saadant har villet bevise, har man gandske vist ey ret forstaaet, i sær Plinii Beretning om Sevo-Bierget i Germanien, hvilket man med tilstrækkelige Beviser mener at kunne godtgiøre ey at være det, som man hidindtil har udgivet det for, men en gandske anden Fieldstrekning Hvilket Plinii egne Beretninger skal bære Vidne om, naar vi komme til at tage dem under Betragtning.

selv (n). Hvilket, som vor Sag ey egentlig vedkommende, vi overlade andre noyere at undersøge.

§. 18.

Men det, som af Melæ Fortællelse om vor Norden endnu staaer tilbage for os at undersøge, angaaer Thule allene, over hvilken han gior saadan Beskrivelse, som i alle Maader kommer overeens med foranførte Pytheæ Beretning, og hvad vi derom tilforn har sagt, saa man derover kan være vis paa, at han ey derved har meent noget andet Land, allerhelst da han saa noye bestemmer Beliggenheden af sin, og følgelig tillige de ældre Skribenters Thule, at man lettelig kan finde den igien: Thi efterat han har igiennemgaaet det faste Land af Germanien og Sarmatien, og derpaa opregnet Øerne, som laae Norden for disse Lande, saa sætter han tilsidst Thule, som den længst henne mod Norden beliggende, og legger til, paa det man ey skulde mene, at den laae Osten eller Norden for de nys omtalte Øer Norden for Sarmatien, at den var *Belgarum littori oppoſita*; Hvilket baade efter den Tur, som Mela følger, da han i de nordlige Landes Beskrivelse, overalt fastsætter de nordlige Steders Beliggenhed efter de Sydligeres, og i Følge af hans egne Talemaader, ey kan forklares anderledes, end at **Thule laae lige i Nord for de Belgers Strandbred**; Ligesom han siger, at Øerne i den Codaniske Havbugt laae contra Germaniam, Norden for Germanien og Øerne **Norden for** Sarmatien, adverſa Sarmatis. Enhver kan altsaa lettelig finde Melæ Thule igien. Thi trækker man en Linie fra de Belgers Strandbred, eller fra de Nordlige Kyster af de nu værende Nederlande, lige i Nord, saa trefferman just paa den vestlige Kant af de Gamles Scandinavia (o), eller det nu værende Norge; Hvilket Land altsaa, og intet andet, bliver de Gamles rette Thule, hvorom de Græker og Romere sang i deres Viser, som Mela beretter, hvis

(n) Man skal i det Efterfølgende, naar vi komme til Plinium og Ptolemæum i sær faae at see, at derved kan og være meente Øerne ved den Østlige Kyst af Sverrig, samt Øland, Gotland og de Liflandske Øer. Det har været og er endnu Brug her i Norden at spise meget Havre, hvoraf et vist Slags Folk her hos Mela beskrives, i sær Havre-Grød, hvilken og var den eene Slags Grød, som de gamle Tydske spiste efter Plinii Beretning. Lib. 18. p. 484. Tom. 4. Hist. Natur.

(o) At de Gamles Scandinavia har indbefattet de tre Nordiske Kongeriger, eller i det mindste Norge og Sverrig, er en gienge og vedtagen Meening, men som for Resten er i sig selv ligesaa urigtig, som den er almindelig: Thi Plini Scandinavia, hvoraf al denne Stats er giort, kan vel ey, paa hvad Maade man end vil lave det, komme til at strække sig saa vidt, som man i det Efterfølgende skal faae at see. For Resten er Navnet Scandinavia her af mig ogsaa brugt i den almindelig vedtagne Meening.

hvis øvrige Beskrivelse over Thule passer sig saa vel paa de nordlige Kanter af Norge, at jeg ey seer, hvad man med nogen Slags Rimelighed kan have herimod at indvende, og det altsaa er ufornødent videre at handle herom: Thi her bestemmer Mela dens Længde, men Pytheas og Ptolemæus dens Brede, ved at sætte den under 66 eller 63 Grader, hvilket siden skal vises, saa nøye, at man ey behøver længe at søge efter Thules rette Beliggenhed, eller heri kan tage feyl. At der for Resten forekommer en Slags Forskiellighed mellem Skribenternes Beretninger om den længste Dag paa Thule, hvilken endeel giøre kun 20 Timer lang, andre endog et halvt Aar, samt om dens Beliggenhed fra Britannien, da nogle sætte den nær hos denne (p), andre langt derfra, det giør heri intet til Sagen, som noget, der i saa gamle Ting, og i Hensende til et saa langt fraliggende Land, nødvendig maatte skee, og for Resten har sin Aarsag deels i Norges eller Thules vidtløftige Strekning fra Sønden Nord paa, deels i de ældste Skribenters Forestilling om Beliggenheden af Britannien, hvilken de holdte for at strække sig langt længere hen mod Østen, end den nu virkelig giør, som siden skal vises, naar vi komme til Ptolemæum i sær og endeel andre gamle Skribenter.

(p) Til disse kan blant andre ogsaa henregnes Servius, hvilken i hans Anmærkninger til Virgilii Georg. Lib. 1. v. 30. anfører dette om Thule, som han gandske vist har taget af en gammel Græsk Skribent: „ At den er en Øe i det store Hav, imellem „ Norden og Vesten (beliggende),) hos de Orchadiske Øer og Hibernien; paa hvil„ ken Thule, naar Solen er i Krabbens Tegn, siges at være bestandig Dag uden „ Nætter. Desuden bleve endnu andre forunderlige Ting fortaalte om denne Øe, „ som *Cteſias* og *Diogenes* blant de Græker, og *Sammonius* blant de Latiner berette „. Hvorhos endnu dette kan mærkes, at *Thuanus* Hiſtor. Lib. 21. forkaster Scaligeri, og andres Mening, at Thule skulde være Island, men derimod anseer den for at være det samme Land, som man nu kalder Scandinavia. See Thomæ de Pinedo Anmærkninger til Stephan. Byzantinum. pag. 310. not. 77. Hvilket vel kommer Sandheden temmelig nær, men er dog ey i alle Maader rigtigt, som deels kan sees af det Foregaaende, deels i det Følgende videre skal vises.

III. Capitel.

af

Afhandlingen

Om de gamle Grækers og Romeres Begreeb og Kundskab om de Nordiske Lande efter Christi Tider, i Følge af Plinii Beretning.

§. I.

Efterat vi hidindtil har seet, hvad Begreb de Romere har giort sig om vor Norden ved Melæ Tider, og at deres Kundskab derom har endda neppe strakt sig ind over Grændserne af den, naar man undtager, hvad de af ældre Græske Skribenter har vidst om Thule og endeel andre Nordiske Lande; saa ville vi nu, efter den foresatte Tour gaae videre, og tage en anden af deres Skribenter for os, som har efterladt sig nogen Beretning om de Nordiske Lande. Blant dem kommer Plinius først til at træde frem paa Banen, som den ældste næst Mela, og som en af de vigtigste og meest betydende, deels formedelst de Efterretninger, som han i sit Skrift (a) har optegnet af ældre, særdeles Græske Skribenter (b), deels og for den store og vidtloftige Læsning, som han har havt. At man ey skal tale derom, at han har været selv personlig i Tydskland eller Nederlandene, og følgelig derved havt bedre Leylighed, end nogen af hans Landsmænd for ham, at skaffe sig nogen Kundskab om bemeldte saavelsom de Nordlige Lande (c). Hvorover man og hos ham finder endeel flere Folk og Lan-

(a) Jeg mener hans Historia Naturalis, bestaaende af 37 Bøger, blant hvilke den 4de fornemmelig indeholder de Beretninger, som ere vor Sag angaaende. Det beste og nyeste Oplag deraf er Harduini i 5 Tomer in 4to, hvorefter og Stederne ere her citerede. Ilde er det, at denne Skribents 20 Bøger om de Romeres Krige i Germanien ere bortkomne, hvilke den yngre Plinius omtaler i sine Epistler, og Svetonius in Vita C. Plinii.

(b) Paa dem finder man en vidtloftig Fortegnelse i den 1ste Bog af hans Histor. Natur.

(c) At han har været høyt oppe i Germanien, næsten saa langt op mod Nord, som de Romere nogensinde ere komne, det kan man see af Begyndelsen til den 16de Bog, see T. 3. p. 224. hvor han siger sig selv at have seet de Chaucers usle Levemaade, og den Beskaffenhed, som der var med Ebbe og Flod. Han levede ellers et halv hundrede Aar efter Melæ Tider.

Lande her i Norden nævnte, end hos nogen af de ældre. Det Sted hos ham, som fornemmelig handler om disse Nordiske Lande, og hvad vor Materie i Særdeleshed angaaer, er af følgende Indhold (d):

§. 2.

" Hernæst maa vi gaae ud (e). for at tale om de yttere Kanter af Euro-
„ pa, og efterat vi ere gangne over de Riphæiske Bierge (f), følge Strand-
„ Siden af Nord-Havet, paa den venstre Haand, indtil vi komme til Gades.
„ I denne Strækning siges der at ligge mange Øer, uden Navn. En af dem
„ har Timæus optegnet at ligge lige for Scythien (g), som kaldes Raunonia,
„ (h) en Dags-Reyse derfra, hvorhen om Vaarens Tid Bernstenen af Havet
„ opkastes. De øvrige Kyster har man antegnet efter et uvist Rygte (i).
„ Hvad Nord-Havet angaaer, saa kalder Hecatæus det Amalchium, fra
„ Floden Parapamisus af, hvor det støder an paa Scythien, hvilket Navn paa
„ det Folkes Sprog bemærker Sammenfrøsset. Philemon (beretter), at det
„ fra de Cimbrer af kaldes Morimarusa, det er, det døde Hav, indtil des
„ Forbierg Rubeas, men siden længere hen Cronium. Xenophon Lampsa-
„ cenus beretter, at en 3 Dags Reyse fra de Scythers Strandbred laae en
„ over-

(d) See hans Histor. Natur. lib. 4. pag. 474. sqv.

(e) For at indsee, hvad Plinius vil sige med dette, maa man vel legge Mærke til den Tur, som han gaaer frem efter: thi han beskriver først de Lande i Europa, hvilke ligge ved *mare interius*, som det hedte, eller Middel-Havet, fra Spanien af indtil det Caspiske Hav, hvorfra han gaaer til de Steder, som laae der uden for ved det yttere Hav mod Norden og Vesten i Europa, eller paa den venstre Haand. Efter hvilken Tur han og gaaer frem pag. 667, S. 14. naar han vil tale om Landene Norden for den Caspiske Søe, hvilke laae paa den høyre Haand, efterat han har beskrevet de Sydlige Lande i Asia.

(f) Disse sætter han lib. 4 p. 471. og Mela Lib. 1 Cap. 19. & Lib. 2. cap. 1. Norden for det Mæotiske Kiær, dog temmelig høyt op mod Nord.

(g) Dette Navn udstrekker Mela til alle de Lande, som laae Norden for det Sorte og det Caspiske Hav, og Østen for de Sarmater. Hvilket og Plinius giør, med Tillæg, at det Scythiske Navn og blev givet de Germanier og Sarmater, see Lib. 4. p. 467. Hvilket vel er at forstaae om de ældre Tider, da endeel Jord-Beskrivere ey vidste flere Navne paa de Nordiske Folk, end de 2de Celter og Scyther.

(h) See herom det 1ste Capitel i denne Afhandling.

(i) Man maa mærke, at Plinius her skiller imellem de Steder, som man kun kiendte ved det blotte uvisse Rygte, og dem, som man havde en vissere Kundskab om.

„ overmaade stor Øe, Baltia kaldet (ii). Den samme kalder Pytheas Basi-
„ lea. Der fortælles og (k) om de Oniske (Øer) hvor Indbyggerne skal leve
„ af Fuglenes Æg og Havre, om andre, hvor der skal fødes Menniſker med
„ Heste-Fodder, kaldede *Hippopodes*; og om de Faneſiers, hvor de skal bedæk-
„ ke deres ellers nogne Legemer med deres meget store Øren “ (l).

§. 3.

Derpaa begynder man, fra de Ingævoners (ll) Folk af, som fra den Kant er det første i Germanien, igiennem Rygter at faae en tydeligere Kundskab. Der er den overmaade store Fieldstrekning Sevo, som ikke er mindre end den Riphæiske, og gior en stor Havbugt, (strekkende sig) lige til de Cimbrers „ Forbierg, hvilken kaldes den Codaniske, fuld af Øer, blant hvilke Scandi-„ navia er den berømteste, hvis Størrelse man endnu ikke veed, men saavidt „ (os) er bekiendt, beboer en Deel af den de Hillevioners Folk i 500 Dorpe „ (m), og kalder samme den den anden Verden. Eningia er, som man me-„ ner, ey mindre end den. Nogle berette, at disse Steder alt indtil Veixel-„ Floden beboes af de Sarmater, Veneder, Scirrer og Hirrer; at Bugten „ der kaldes Clylipenus, og at i Mundingen af den ligger den Øe Latris, „ men at strax derhos var en anden Havbugt, Lagnum, som grændsede til „ de Cimbrer. Det Cimbriske Forbierg stikker langt ud i Havet, og gior en „ Halv-Øe, som kaldes Cartris. Siden ere der 23 Øer, som ved de Rome-„ res Vaaben ere blevne bekiendte. Blant dem ere de berømteste Burchana, „ af vore Fabaria kaldet, formedelst Ligheden af (denne) Slags Grøde, som „ der voxer af sig selv; som og Gleſſaria, saa kaldet af Soldaterne (n) forme-„ delst

(ii) Eller som i endeel gamle Excerptis af Plinio skal læses (see *Salmaſii* Exercit. Plin. p. 153. b.) *Balcia*, i Steden for hvilket Solinus har hos Xenophon Lampſac. læst *Abalcia*. See den 27. §. i dette Capitel not. b.

(k) Man maa slutte, at Plinius enten har taget dette af Mela, som han ey allene følger paa adskillige Steder, see Lib. 2. pag. 136. og pag. 221. Lib. 4. pag. 471. men og anfører blant sine Skribenter. Lib. 1. pag. 19. 20. &c. eller af andre.

(l) At disse Faneſii ere de samme som *Melæ* Panotæ, og *Ptolemæi* Phavonæ og Phireſii, er vel en rigtig Sag, som siden videre skal beviſes.

(ll) Eller Ingvæoners, som Ordet læses hos Solinum, og i bemeldte gamle Excerptis af Plinio. See *Salmaſii* Exercitat. Plin. p. 162.

(m) Eller smaa forenede Sælskabe, som for Sikkerheds Skyld havde slaaet sig sammen.

(n) De Romerske nemlig, som havde tient under Druſi og Tiberii Anførsel paa de Romeres Krigstog ved Veſter-Havet mellem Rhinen og Elben.

„ delst Bernstenen (o), men af de Barbarer Austrania (p), og desuden „ Actania ".

§. 4.

Derpaa siger vor Skribent, at i dette hele Hav (q) lige til Schelde-Floden boede Germaniske Folk, hvilke han siden opregner i samme Orden, hvorefter han tilforn har gaaet frem, nemlig først dem, som horte til de Vindiler, (r) saasom de Burgundioner, Variner, Cariner og Guttoner, hvilke boede længst henne mod Osten, derpaa de Ingævoner, under hvilket Folke-Slag henhorte de Cimbrer, Teutoner og Chaucer, saasom boende næst hos hine mod Vesten; siden de Istævoner, som boede næst ved Rhinen, og med hvilke de Sicambri vare af een Folkefærd; videre de Hermioner, boende midt inde i Landet, og til hvilke de Svever, Hermundurer, Chatter og Cheruseer henhorte; og endelig de Peuciner og Bæsterner, boende allerlængst op i Germanien ved Donau-Strommen, foruden hvilken Flod han og nævner dem, som lobe ud i det store Hav, nemlig: Guttalus, Vistula, Albis, Visurgis, Amisius, Rhenus, Mosa. Hvoraf man end videre kan til visse skionne, at Plinius i at opregne Stederne og Hoved-Folkene (s) i Germanien, som tilforn ere anforte, har iagttaget samme Orden, som han her folger i at opnævne Floderne, nemlig gaaet fra Osten Vester paa. Hvorimod han, i at opregne Berne i Havet ved og Norden for Germanien, gaaer tilbage igien, og begynder med dem, som laae i og omkring Rhinen, fra hvilke han gaaer til Britannien, som han ogsaa legger imellem Norden og Vesten, og fra denne til Hibernien, hvilken sidste vel sættes Norden for hine, dog som en temmelig Deel mindre. Hvorpaa han videre fortæller: (t) " At de Orcadiske Oer vare 40 i Tallet, og laae et maa- „ deligt

(o) Efterſom denne, og de flere her opregnede Oer, ere, som Plinius siger, blevne bekiendte ved de Romeres Vaaben, saa maa de alle have ligget Sønden for Elben, og følgelig veed jeg ikke, hvorledes den Sætning kan forsvares, at Oen Burchana eller Byrchanis skulde være Birka eller Bergen i Norge. See Dalins Svenske Historie. Tom. 1 p. 80.

(p) I Haandskrivterne staaer Austeravia. See *Plin.* Hist. Nat. lib. 4. p. 477. not. (i).

(q) Det nemlig, som han nu har talet om, fra de Ingævoner af, eller Nord-Havet.

(r) See Lib. 4. p. 477. Sect. 28.

(s) I at opregne de mindre Folke-Slag, gaaer han gierne frem i en anden Tur, nemlig fra Vesten Oster paa.

(t) See Lib. 4. pag. 481. Sect. 30.

„ deligt Stykke fra hinanden. Syv de Acmodiske og 30 de Hæbudiske. Og „ at tvers over for dem (u) laae hist og her adspredte i det Germaniske Hav „ de Glessariske (Øer), som de nyere Græker kaldte de Electriske, fordi „ Bernstenen der voxte; men den yderste blant dem alle, som omtaltes, var „ Thule, hvor han tilforn havde sagt (v) at ved Solhvervs-Tid var ingen Nat, „ naar Solen gik udi Krebsens Tegn, og tvert imod ingen Dag om Vinteren. „ Hvilket nogle meente at skee i 6 Maaneder efter hinanden ꝛc. Der vare og „ de, som talte endnu om andre (Øer), Scandia, Dumna, Bergos, og den „ største blant dem alle Nerigon, fra hvilken man kunde seile til Thule. En „ Dags Reyse fra Thule var det sammenfrosne Hav, som af nogle kaldtes „ Cronium " (x).

§. 5.

Her har vi Plinii Beretning om vor Norden og tilgrændsende Lande, hvilken jeg har anført i sin rette Sammenhæng, og i den Orden, som Skribenten selv har fulgt; hvilket vel er den rigtigste og naturligste Maade at gaae frem paa, naar man lader det være sin Hoved-Sag at udfinde de gamle Jord-Beskriveres egen rette Mening, og ey hvad man ønsker at de maatte have meent. Samme Plinii Beretning, noye og for sig selv betragtet, indeholder vel adskilligt, dog ey saa meget mere, end hvad Mela har sagt, naar man nemlig derfra undtager, hvad Plinius anfører af ældre Skribenter, hvilket her (1ste) maae i Almindelighed noye i Agt tages, og vel skilles fra Plinii egne Beretninger, saasom noget, der kun angaaer de ældre, særdeles Græske Skribenters Meeninger og Navne paa endeel Nordiske Steder, givne til deels, som Plinius selv siger, efter et uvist Rygte, og er ingenlunde Plinii eget eller noget, som de Romere allerforst i hans Tid havde erfaret eller faaet Kundskab om. Hvortil henhører alt hvad som staaer i Begyndelsen af hans Fortælling, og af os tilforn er anført for sig selv i den 2den §., hvilket han selv tilstaaer, at han kiendte

(u) Det er mod Østen, som Harduinus ret nok forklarer det, da Plinius gaaer herfra Vesten Øster paa; men som dog feyler deri, at de Glessariske Øer, som her omtales, skulde være Øland og Gotland. Den forudfattede Mening, at alt hvad som angik Bernstenen, skulde just høre til Preussen, og de Steder deromkring, har bragt ham og mange andre i denne og flere Vildfarelser.

(v) See Lib. 2. Sect. 77.

(x) Dette sidste staaer Lib. 4. Sect. 37. pag. 482.

te kun igiennem et mørkt Rygte (y). Da nu dette uden al Tvivl saaledes forholder sig, saa er (2det) at mærke, at i Plinii Tider har de Romere endnu været ukyndige om den hele Nord-Østlige Deel af Europa, næsten fra Veixelen af, og saa videre Nord efter; da de derimod havde ved samme Tid lært at kiende mange Øer, Steder, Folk og Lande i de Nord-Vestlige Deele af samme. Hvilket altsaa i alle Maader stemmer overeens med, og videre oplyser, hvad vi tilforn (z) om Oprindelsen til de Romeres Kundskab om vor Norden, og sammes Fremgang har sagt. Endelig er ogsaa (3die) dette, i Henseende til foranførte Plinii Beretning, vel at legge Mærke til, som det betydeligste til ret at kunne indsee Plinii Mening, at han begynder sin Fortælling Østen fra, opregner først de af et uvist Rygte, og af ældre Skribenter allene bekiendte, Lande paa de Kanter, gaaer siden immer Vester paa, hele Strandkanten af Germanien, med hosliggende Bugter og Øer, igiennem lige til Rhinen eller Schelde-Floden, og derfra over Havet til Britannien og Hibernien, samt de der Østen og Norden for beliggende Øer, og ender tilsidst med Thule, som den yderste, og endeel andre Øer, som han der omkring, i det Nordlige Hav, havde faaet Navn paa (a).

§. 6.

Denne Tur, som den sikkerste, ville vi og tage, og dette tilligemed endeel andre Omstændigheder, skal tiene os for den beste Veyviser til at finde igien de

(y) Man kan og gierne didhen regne det meste af hvad som er anført under §. 3. naar man derfra undtager det, som staaer ved Slutningen af samme, de Øer angaaende, hvilke laae Sønden for Elben; som og meget af hvad den 4de §. indeholder, fornemmelig hvad dens sidste Deel angaaer.

(z) See det 2det Capitel af denne Afhandling. §. 1. 4. Incipit deinde clarior *fama*: siger Plinius, naar han kommer til Landene Vesten for Veixelen. Hvilket viser, at alt hvad han didindtil har sagt, og det meste af hvad han fremdeles siger, grunder sig paa et enten uvist eller vissere Rygte, men ey meget paa egen Kundskab og Erfaring.

(a) Nemlig efter ældre og Græske Skribenters Beretning, hvilket baade Navnene selv vise. See herefter §. 20. og den Omstændighed, at han her næsten overalt beraaber sig paa hvad andre sagt: Tradunt. pag. 480. 12. Proditur p. 481. 6. Memorantur, arbitrantur, dicunt, produnt p. 482. 1. 5. 7. 3. Dog negter jeg derfor ikke, at jo de Romere i Plinii Tid kan have faaet at vide, at der i det store Nord-Hav laae endeel store Lande og Øer, skiønt de ey havde faaet noget egentlig Navn paa dem. Hvilket Plinius selv giver at forstaae, naar han siger. Lib. 2. pag. 261. " At den „ ubeboelige Kant af Jorden maatte være langt større og strække sig langt høyere „ op mod Nord, end man gemeenlig holdt for, eftersom han vidste, at man ey for „ længe siden havde fornummet, at borten for Germanien laae endeel overmaade „ store Øer ".

Steder, som Plinius i foranførte sin Beretning omtaler. Efterſom han da begynder Osten fra, saa bør vi og giøre det samme, og først tage de Steder for os, som han sætter, under Navn af Øer, i de Nord-Østlige Deele af Europa, eller i Nord-Havet, ved Kysterne af Scythien eller Sarmatien omtrent, eller tvers over fra dem. Det meste deraf har vi i det 1ste (b) og 2det Capitel (c) af denne Tractat tilforn igiennemgaaet; hvorfor vi derom intet videre har at erindre, end følgende Poster: 1.) At imod den ældste Græske Skribents Herodoti udtrykkelige Vidnesbyrd har næsten alle de øvrige Græske (d) og Romerske Skribenter anseet det Caspiske Hav for at være en Arm af Nord-Havet, og at hænge sammen dermed. Hvilket Mela i sær, og efter ham Plinius, ogsaa udgiver det for, naar den første siger (e) " At ligesom den Persiske og " Arabiske Havbugt skare sig ind i det faste Land fra det Indiske Hav, saa " den Caspiske fra det Scythiske; og at det Caspiske Hav gaaer først ind igien" nem Landene, igiennem et trangt og langt Sund, ligesom en Flod, og deler " sig siden i 3 Bugter ". Og den anden omtrent paa samme Maade (f), " At af det Scythiske Hav skar det Caspiske sig ind i de tvers over liggende " Lande af Asien, igiennem snævre og lange Aabninger ". Da nu Plinius selv siger: (g) at bemeldte Caspiske Hav var overalt omringet af de Caucasiske Bierge, og end videre (h), at en vis Strækning af nys benævnte Bierge heed Paropamisus; saa kan man 2det) deraf begribe, hvad der egentlig har givet He-

(b) §. 28. 32.

(c) §. 17.

(d) Naar man derfra undtager Aristotelem og Diodorum Siculum. Dionysius Periegetes, som levede i Augusti Tider, giør det Caspiske Hav til en Bugt, som skar sig ind i Landet fra Nord-Havet af. p. 30. v. 633. og p. 34. v. 722. edit. *Hill.* See og *Orosii* Hist. Lib. 1. c. 2. p. 22. edit. *Haverkamp.* Som Strabo beretter, Georg. Lib. 2. pag. 774. b. have nogle, iblant dem Polyclerus, ogsaa trækket det Mæotiske Kiær og det Caspiske Hav sammen. Hvoraf man tillige kan indsee, hvad der kan have givet Auctor for Orphei Argonautica Anledning til at føre de Argonauter fra det Sorte-Hav ud i Nord-Havet, og derfra videre omkring til Middel-Havet forbi Herculis Støtter. See v. 1065. 1077. og 1240.

(e) Lib 3. Cap. 5. og Lib. 1. cap. 2. & 9. de Situ Orbis.

(f) Histor. Natur. Lib. 3. cap. 5. 76.

(g) Hist. Natur. Lib. 6. Sect. 15. Tom. 1, p. 668. 69. Appollonius Rhodius kalder det derfor og det Caucasiske Hav. Argonaut. Lib. 4. v. 134.

(h) Histor. Natural. Lib. 6. Sect. 10. pag. 665.

Hecatæo (i) som Plinius heri beraaber sig paa, Anledning til at berette, at Nord-Havet fra Floden Paropamisus af blev kaldet Amalchium eller det sammenstorknede, nemlig intet andet, end den Tanke, at nys bemeldte Hav strakte sig lige ind i eller til det Caspiske, hos hvilket Bierget Paropamisus laae, og hvor altsaa Hecatæi Flod af samme Navn maa søges, som med ingen Rimelighed kan giores til Oby (k) eller nogen anden af de i Is-Havet udlobende Floder, hvor aldrig nogen Paropamisus har været til, eller kan være efter foromtalte de Gamles Begreeb om Nord-Havets Foreening med det Caspiske.

§. 7.

De Øer **uden Navn**, som vor Skribent 3die) omtaler strax i Begyndelsen af sin Beretning, blive omtrent de samme, som Mela (l) beretter, at man **kaldte de Scythiske, og intet egentlig Navn havde**, og som han sætter allerlængst henne mod Østen i Havet Norden for Europa, fra hvilke Plinius altsaa, efter sin Tur, først maatte begynde, naar han kom til Nord-Havet, hvilket han, efter en anden gammel Græsk Skribents, Philemons (m), Vidnesbyrd, siger at man kaldte Morimarusa, det er, det Døde Hav, fra de Cimbrer af indtil det Forbierg Rubeas. Hvorom 4de) er at mærke, at man let kan see, det Navnet Morimarusa ey er noget Græsk Ord (n), følgelig maa de Græker have faaet det fra Fremmede. Vil man sporge fra hvem? Saa synes mig intet rimeligere, end at de har faaet det fra de samme, hvorfra vi tilforn (o) har erindret og viist, at de ældste Græske Skribenter havde deres Kund-

(i) See Hist. Natur. Lib 6. Sect. 25. Forresten foranførte maa her og legges Mærke til dette, at Bierget *Paropamisus* efter Plinii Beretning Lib. 5. p. 590. ogsaa boyede sig hen til, og stødte sammen med de **Riphæiske Bierge**. See loc. cit. lin. 8. 10. See og den 6te §. i Anhanget til denne Tractat.

(k) Hvortil Cluverius i hans Germania, og Harduinus i hans Noter til Plinium Tom. 1. pag. 474 not: 13 og andre ville gisre den.

(l) De Situ Orbis Lib. 3. cap. 6. l. 99. ed. *Meisneri*.

(m) See Histor. Natur Lib. 4. pag. 474. Dersom denne Philemon, som man fastsætter. See *Harduini* Ind. Auctorum Tom. 1. Opp *Plinii* p. 125. har levet ved Alexandri M. Tider, saa er ey allene de Cimbrers Navn, men og Kundskaben om vor Norden meget gammel. See og herom den 8de §. i bemeldte Anhang.

(n) Dette viser ey allene Ordet selv, men og den Græske Skribent, ved at oversætte det eller forklare dets Bemærkelse.

(o) See det 1ste Capitel af denne Afhandling. §. 6. 9. 17.

skab om vor Norden paa den Kant mod Vesten, hvor man tydelig kan see, at Havet Morimarusa maa søges, deraf, at Skribenten siger, at det strakte sig fra de Cimbrer af, hvis ældste Boepæl vi af Strabone, Mela og andre, har tilforn viist (p), og siden af Ptolomæo videre skal vise, at have været ved Nord-Soen eller Vester-Havet, følgelig maa dette, og intet andet, være de Gamles Morimarusa, og nys bemeldte Navn være det givet enten af de Phoenicier, eller, som jeg mener, rettere af de gamle Britannier, op til hvis Land det stotte: thi da More, Möre, Mare, Meer næsten i alle Nordiske Sprog bemærker Hav, og Marus eller Marwsi i det Cambriske gielder det samme som Dod; saa er intet rimeligere, end at dette Navn er fra Britannien, eller Celtisk, som den lærde Wachter meener (q), skiønt denne store Mand, hvis Navn ikke uden med Ærbødighed nævnes, uden Tvivl deri har feylet, at han vil have Plinii eller Philemons Ord: à Cimbris vocari, saaledes forstaaede, at de Cimbrer kaldte Havet Morimarusa: thi at denne Forklaring her ey kan have Sted, det viser nok-som baade hele Sammenhængen af Plinii Fortælling og hans egen Talemaade, naar han først af Hecatæo (r) anfører, at Nord-Havet kaldtes Amalchium *a Paropamiso amne*, hvilket vel ingen kan forklare anderledes, end fra den Flod *Paropamisus* af, og strax derefter af Philemone legger til, at samme Hav blev kaldet *Morimarusa a Cimbris usque ad* promontorium Rubeas *ultra* deinde Cronium; hvilket derfor nødvendig maa ligeledes forklares: Fra de Cimbrer af til det Forbierg Rubeas &c., og det i Følge af Plinii egen Fortolkning, som heri vel er den beste og sikkerste at lide paa.

§. 8.

Men hvor skal man finde nys benævnte Rubeas igien? Den almindeligste Meening er, at derved bør forstaaes det yderste Forbierg af Norge mod Norden, nemlig Nord-Cap, men den er uden Tvivl og den urigtigste, grundende sig

(p) See det 2det Cap. i bemeldte Afhandling.

(q) See Fortalen til hans Glossarium. pag. 18. Et Værk, som er meget lærdt, men gaaer til deels for vidt i at giøre alting til Celtisk.

(r) Man holder gemeenligen for, at det er Hecatæus Abderita, som Plinius anfører, en Skribent, som har levet ved Alexandri M. Tider, ja endog fulgt denne paa hans Tog, som Josephus bevidner. See *Harduini* Index Auctorum ad Lib. 1. Plinii p. 114. Men der har og været en anden og ældre Hecatæus, Milesius kaldet, hvilke de Gamle og har betient sig af, men tillige været selv uvisse om, hvilket egentlig tilhørte ham, eller andre af samme Navn. See *Dodwels* Dissert. de Arriani Nearcho. p. 137. Tom. 1. Geograph. Græc. Min. *Hudsoni.*

sig allene paa den vrange Indbildning, at de Gamles Thule er Island: thi da Plinius siger (s), at fra Thule var en Dags Reyse til Mare Cronium, og at dette laae oven for Forbierget Rubeas, som han paa nys anførte Sted sætter, saa kunde det, efter saadan Beskaffenhed, synes man, ey andet være, end at Rubeas maatte være Nord-Cap, som det, der grændser næst til Jis-Havet oven over Island. Men naar sidst benævnte Land ikke er Thule, som det visselig ey er, saa ligger denne hele Slutning og tillige med den foromtalte Sats over Ende. Saa meget kan man dog af nys anførte Steder hos Plinium, naar man holder dem mod hinanden, rimeligen slutte, at Rubeas maa have ligget paa Thule, saasom et Land, der nødvendig, efter hvad tilforn er fastsat, maa have grændset til Havet Morimarusa eller Nord-Soen. Skulde altsaa Ligheden af Navnene kunne giøre noget til Sagen i de gamle Ting at undersøge, som den visselig kan, naar den bestyrkes af andre Omstændigheder: saa synes det rimeligst, at de Gamles Rubeas er det, i gamle Dage mere end nu bekiendt, Forbierg i Nordlandene i Norge, Raudaberg eller Rauberg, liggende under den 69 Grad Nordlig Bredde omtrent, følgelig et godt Stykke fra Nord-Cap (t), men dog saa høyt op i Nord, at det gierne kan ansees for det yderste af Thule, efter de Gamles Beretning om dette Land, allerhelst da bemeldte Forbierg Rauberg eller Röberg har i de ældre Tider været, som jeg paa et andet Sted har bevist (u), den yderste Odde og Grændse mod Norden af det gamle Norge, hvilket og efter tilforn anførte Beviser, er de Gamles rette Thule, hvis Nordligste Grændser har altsaa længe for Christi Tider været nogenledes bekiendte, og havt Indbyggere af samme Folkefærd, som dem endnu beboe (v).

§. 9.

(s) See hans foranførte Ord ved Slutningen af §. 4.

(t) Som ligger omtrent under den 71 Grad.

(u) Nemlig i det 1751 udgivne Forsøg til Norges og de andre Nordiske Landes gamle Geographie, hvori godtgiøres, at Finmarken og andre Norden for dette Forbierg beliggende Lande vel fra de ældste Tider af, om hvilke man har nogen Underretning, har hørt Norge til, og været denne Krone Skat-skyldig, men ere dog ey blevne regnede til Norge i i sig selv og egentlig betragtet, eftersom deres Indbyggere i de Tider vare lutter Finner, en Folkefærd, imellem hvilken og de Norske der stedse har været ligesaa stor Forskiel, som imellem en Russ og en Japoneser, man maa nu synes at finde saa stor Overeensstemmelse imellem dem, som man end finde vil.

(v) Dette skiønnes af Navnet Rauberg eller Rubeas, som virkelig er et Nordisk Navn. De Navne Baltia, Ostiæ, Scandia, Nerigon og flere, hvilke, naar man ret betragter Sagen, ere virkelig ældre, end Christi Tider, vise ogsaa tydelig, at Nordens nu værende Indbyggere ere ey allerførst i de seenere Tider komne hid ind, som nogle ville mene, men at deres Forfædre har fra de ældste Tider af beboet den.

§. 9.

Hvad mare Cronium og Amalchium ellers angaaer, hvilket Plinlus giør til eet og det samme (x) omtrent; Saa er det vanskeligt at fastsætte, hvad der har givet de gamle Skribenter Anledning til at legge saadanne Navne paa det yderste Hav mod Norden. Vel forklarer Plinius eller Hecatæus selv Navnet Amalchium, at det skal betyde **sammenfrosset**; Men i hvilket Sprog finder man Ordet Amalchium at bemærke saadant? Mig synes det rimeligst, at Ordet er Celtisk, og har samme Herkomst som foranforte Morimarusa. Skulde det til sin Oprindelse være et gammelt Nordisk Ord, som det vel neppe er, saa maae det komme af Ordet **Malk**, Lac, og Anledningen dertil være tagen af den Lighed, som der er mellem et med Is og Snee betækt Hav og **sammenstørknet Melk**, ligesom man og finder, at Nord-Havet af de Gamle er kaldet concretum eller det **sammenstørknede**; Og saa maae Bogstaven, A, som staaer foran i Ordet, paa dette Sted ey ville sige mere, end i Abalcia eller Abalus, og være tillagt allene for Klangens Skyld. Hvilket altsammen vi dog ikke kan udgive for andet end en pur Gietning, og maa overlade til andres nøyere Undersøgning, som ere stærkere i det Etymologiske (y). Da det ogsaa for Resten mere er vor Sag, at finde igien den retteste Beliggenhed af de Steder her i Norden, som de gamle Skribenter omtale, end at udfinde Oprindelsen til de Navne, som de legge paa samme, uden for saa vidt vi kan giøre det med

(x) Conf. Lib. 4. Sect. 27 & 30. Det kan heel vel være, og den Forklaring over Navnet Amalchium bliver uden al Tvivl den rigtigste, ligesom den tillige er den eenfoldigste og letteste, at Navnet er i sig selv pur Græsk, bemærkende det samme som Congelatum i det Latinske, saaledes som Plinius ogsaa selv forklarer det: Thi Μάλαχον paa Græsk bemærker kold, frossen, hvortil naar (α) intensivum legges, kommer deraf, uden megen Omdreining eller mange kunstige og vidt søgte Sammensættelser, Ordet Amalchium der vil sige det samme som meget sammenfrossen. Vel synes det, som Plinii eller Hecatæi Ord om Navnet Amalchium skulde kunne hentydes dertil, at Nord-Havet paa de Scythers Sprog blev saaledes kaldet; Men den Forklaring falder en heel Deel tvungen, hvorfor de Ord: Quod nomen ejus gentis lingva significat congelatum, langt heller bør saaledes forstaaes: At Nord-Havet paa hans (Hecatæi) Folkes, nemlig de Grækers Sprog blev kaldet Amalchium, som bemerkede sammenmenfrosset, da Alting passer sig meget vel sammen.

(y) Den Mening at Navnet Amalchium har sin Oprindelse fra den Ostrogotiske Slægt Amala, eller og fra Hercules Tyrius, som af de Amoniter og andre til Syrien grændsende Folk, blev kaldet Malcami, Malchi og Malice. See *Vossius* de Idolat. Lib 1. C. 22. og *Mens. Altingii* Notit German. Antiq. p. 31, kunde være ligesaa rimelig, som endeel andre af saadant Slags, som man med stor Hestighed har forsvaret, skiønt de intet andet har grundet sig paa, end en blot Lighed mellem visse Navne.

med nogen tilstrækkelig Rimelighed, eller det kan tiene os til Oplysning. Hvorfor vi ey heller skal længe opholde os med at undersøge Oprindelsen til Navnet Cronium, hvilken synes at være ey mindre uvis. Saa meget tor jeg forsikre, at de visselig tage feyl, som mene, at Nord-Havet har faaet dette Navn af Grønland, Grönlandia, eller om man saa vil kalde det, Gronia, hvilket Land ey engang har været nogen af de nordlige Europæer bekiendt, forend det mod Enden af 10de Sæculo af de Norske og Islænderne blev opfundet, følgelig langt mindre for de Græker i saa gamle Tider. Rimeligere er det (yy), at sidstbemeldte har taget Anledning, til at kalde Nord-Havet efter *Croni* eller Saturni kolde Stierne (z) af den store Kulde, som de forestillede sig at regiere paa de Steder, og derved Havet at løbe sammen som tyk Melk, eller som størknet og levret Blod (a). Men rimeligst skulde det være, at oftbemeldte Hav havde faaet dette Navn af et Land, som grændsede dertil, om noget saadant var at finde. Og til dette giver Ptolemæus os Anledning, naar han i sin Sarmatia, eller i Beskrivelsen over den Strekning af Landene i Europa, som laae Osten for Germanien, sætter efter Veixel-Floden, eller Osten og Norden for denne, en anden Flod, som han kalder *Chronis*, og blant de Folk, som boede i bemeldte Strækning, hos den Vene-

(yy) Hvilket og er overeensstemmende med Eustathii Meening i hans Commentarier til Dionysium Perieget. pag. 37. edit, *Opporini.*

(z) Saaledes kalder *Virgilius* den Georg. Lib. 1. v. 336. Denne Stiernes formeente Virkning, og Pytheæ Beretning om Nord-Havets Beskaffenhed, har altsaa vel givet de Gamle Anledning til at kalde det Croni eller Saturni Hav. Hvilket kan bekræftes med følgende Sted hos Jo. *Tzetzes* in Allegorico Carmine Jambico & Schedis *Is. Casauboni.* See Casauboni Noter til Strabon. p. 100. saaledes paa Latin oversat:

„ Terram Rheam elementariter rursus puta,
„ Tellurem eam qvæ non sit ornata, assero,
„ Ac *materiæ servat, ut Cronus, statum,*
„ Qvod protulisse *Pytheam* refert Strabo&c.

(a) Hvoraf de Navne Lung-Havet, hvormed *Fr. Baco de Verulamio* bevidner in Hist. Vent. p. 391. & de Augment. Scient. p. 133. at de Engelske Søemænd endnu i hans Tid kaldte Havet Norden for Britannien, en mærkværdig Omstændighed, som viser Anledningen til Pytheæ Fortælling om Hav-Lungen ved Thule; Lever-Havet, hvilket Navn den gamle Adami Bremens. Scholiast, legger paa Nord-Søen; Det sammenstørknede, sammenfrøsne, døde og urørlige Hav, som Dionysius v. 30, Auctor til Orphei Argonautica v. 1077. Tacitus og andre kalde det Nordiske Hav.

Venediske Bugt (b), høyest oppe mod Nord, de *Carboner*. Da nu de Gamle har givet Is-Havet en vidtloftig Strækning, og Dionysius i sær hos samme sætter (c) den Strandbred, hvor Bernstenen blev funden, og hvor Ptolemæus omtrent sætter Floden Chronis; Saa er det heel rimeligt, at efter denne Flod Chronis er først det næstgrændsende Hav og siden hele Havet der Norden for kaldet Cronium, og at Floden selv har faaet dette Navn efter et vist hos samme boende Folk; men hvilket skulde det vel være, uden de *Curones* (d), eller Chori, et ældgammelt Folke-Navn i Norden, hvilke uden al Tvivl ere *Ptolemæi* Carbones, da saavel Navnet som Stedet, hvor han sætter disse, dermed stemmer overeens (e).

§. 10.

Efterat vi endnu med faa Ord har erindret, at Plinii *Fanesii* ere de samme, som Melæ *Panoti* (f), hvilke sidste, i endeel gamle Editioner af nys bemeldte Skribent, ogsaa kaldes *Satmali* (g); Saa ville vi nu komme til de Steder, som Plinius siger, at man kiendte af et vissere og tydeligere Rogte, og som egentlig ere vor Sag vedkommende, nemlig de Kyster og hosliggende Bugter og Øer, som strakte sig fra Scythien og de Steder, som Plinius hidindtil har handlet om, hen til Rhinen og Britannien. Ligesom da Mela begynder Vesten fra og gaaer Øster paa, fra Germanien til de Oæoner, Hippopoder og Panoter, saa gaaer Plinius tvertimod efter den Tur, som han har fore-

(b) Eller den Deel af Øster-Søen, som stoder til Preussen, Liland o. s. v. hvorom meer, naar vi komme til Ptolemæum.

(c) In Periegesi v. 316.

(d) Saaledes kalder den gamle Skribent *Rembertus* dem in Vita Anscharii.

(e) Den Meening, at *Ptolemæi* Carbones ere de gamle Curones, har vor af sin rare Lærdom berømmelige Etatsraad Suhm først bragt mig paa, hvilken jeg og har at takke for de af Baco og Adami Scholiast. tilforn anførte Steder. Ellers maa jeg om Navnet *Mare Cronium* endnu erindre dette, at den simpleste Forklaring derover er vel den beste, og at det hos Grækerne har villet sige det samme, som *mare pigrum* hos de Romere, da Cronos hos de første ofte bemærker pigrum stupidum.

(f) Pintianus har og virkelig hos Plinium læst *Panoti* i Steden for Fanesii. See *Harduini* Notas Lib. 4. p. 515. Tom. 1. Opp. *Plinii*.

(g) Dette med meget andet viser, hvor meget mange Navne hos de gamle Skribenter ere blevne fordreiede og omsnoede.

foretaget sig (h), fra disse til Germanien, hvilken han følgelig begynder Østen fra; og altsaa kan de *Ingævoner*, som han der siger at være de første Folk i Germanien, ey havde boet der nogen andensteds end mod Østen og henimod Grændserne af Scythien; Hvilket Solinus ogsaa tydelig nok tilkiendegiver, naar han beretter (i): „At nest efter de Scyther begyndte de Germaners Navn at „ komme for Dagen fra de Ingævoner af, som de allerforste „. Da man nu veed, at de gamle Skribenter, som levede efter Herodoti Tider, har udstrakt de Scythers Navn og Scythien lige til Nord-Havet, ja til Øster-Soen (k), og hen imod Veixel-Strømmen (l); Hvorover Plinius siger at Scythien grændsede til Germanien (ll); Saa maae de Ingævoner i Følge heraf have boet ey langt fra dem, og, ligesom de, paa det faste Land, følgelig Vesten for nysbenævnte Flod, og langs den søndre Strandbred af Øster-Soen, hen til og over Elben, eftersom Plinius paa et andet Sted siger, at de Cimbrer, Teutoner og Chaucer henhørte til dem. Men har de Ingævoner da boet hen imod Veixelen og i Tydskland, hvilket de efter alle disse Omstændigheder nødvendig maae have giort, saa bliver ogsaa denne Slutning rigtig, i hvor fremmed den end kan synes at være, at den store Fieldstrækning Sevo ingen andensteds, end paa bemeldte Grændser maa søges, eftersom Plinius føyer de Ingævoner og bemeldte Bierg sammen, og Solinus end videre udtrykkelig siger (m), at de *Ingævoner* end og beboede samme. Sevo kan altsaa ingenlunde være den store Field-Ryg, som skiller Norge og Sverrig fra hinanden, i hvor almindelig end denne Meening er bleven, og det af ingen anden Aarsag, som jeg troer, end fordi man paa den Maade syntes lættest at komme derfra, og man her havde en stor Field-Strækning at opvise: Thi for Resten vil det blive heel vanskeligt, om ey ganske ugiorligt, at finde saadant et Sevo-Bierg igien her i Norden, og at faae de Ingævoner, det er, de Cimbrer, Teutoner og Chaucer til at boe ved eller

(h) I hans Beskrivelse over Europa begynder han fra Gades, og gaaer saa Spanien, Italien, Grækerland ꝛc. igiennem op efter Hellesponten, det sorte og det Caspiske Hav, og derfra uden om langs Germanien, Gallien o. s. v. tilbage til Gades igien.

(i) See hans Polihystor. Cap. 32.

(k) Dett sees nokſom deraf, at de bevidne, det Bernstenen blev opgraven og funden i Scythien.

(l) Herover siger Mela Lib. 3. Cap. 3. at Sarmatien var smal mod Havet, hvor nemlig Scythien paa den eene og Germanien paa den anden Side kneb den sammen.

(ll) Hist. Natural. Lib. 8. Cap. 15. p. 154. Tom. 2.

(m) See hans Polihystor. Cap. 32.

paa vor Field-Ryg, det er paa Plinii Scandinavia, paa hans Nerigon, eller paa hans Thule, hvor han hverken sætter Sevo-Bierg eller Ingævoner, men allene de Hillevioner paa Scandinavia.

§. II.

Men endskiont Plinii Sevo, efter foranførte og andre Omstændigheder ey bor eller kan efterspges i vor Norden, hvor det altsaa ingen Rimelighed har at et heelt Kongerige deraf skulde have faaet sit Navn (n): Saa seer jeg dog og paa den anden Side, at det vil blive vanskeligt at finde dette Bierg igien i Tydskland, allerhelst naar man betragter den Omstændighed, som Skribenten legger til, at det nemlig **giorde en stor Havbugt indtil de Cimbrers Forbierg:** Thi hvor viser man os, maatte man sige, en saadan stor Strekning af Bierge, i Tydskland, som de Riphæiske, og saaledes beliggende, at de kan siges at giøre nogen Havbugt indtil de Cimbrers Forbierg? Hvortil jeg (l), i Almindelighed svarer, at Plinii Ord om bemeldte Sevo-Bierg, at det giorde den store Codaniske Havbugt, ey just udfordre, at dette Bierg maatte have ligget nær derved, eller omringet den: Thi paa saadan Maade kan man ikke faae nogen Field-Strækning til at passe sig sammen dermed, efter Landenes nu værende Beskaffenhed, Field-Ryggen mellem Norge og Sverrig til deels ligesaa lidt som nogen anden, til deels allermindst, da den paa den ene Side ligger meget langt fra Havet, og paa den anden gaaer frem, ey i en krum, men lige Linie, og ingenlunde omringer den Botniske Bugt, som man maaskee forestiller sig, men endes omtrent paa Høyden af forommeldte Roberg i Nord-Landene. Og hvorledes vil man da vel forestille sig, at den kan giøre nogen Havbugt, allerhelst den Codaniske indtil de Cimbrers Forbierg, med hvilket den ligger omtrent i een Strækning? Ney, skal denne Field-Ryg siges at giøre nogen Havbugt, saa kan, i hvor man end snoer og dreier det, deraf bemeldte Havbugt ey udkomme, men, om saa skulde være, en langt anden Bugt, naar man nemlig for saadan

(n) Som den berømte Dalin mener i hans Svenske Historie, holdende for, at Sverike skulde ville sige det samme som Siörike, og *Sevoberg* det samme som *Siöberg*. Navnet Sverike har gandske vist en langt anden Oprindelse, allermindst nysbemeldte, som velbemel. berømmelige Mand vel aldrig var falden paa, dersom hans Mening om Vandets og Havets Formindskelse her i Norden havde ey bragt ham dertil. Ligesom man ey heller har mindste Anledning til at slutte, at de Gamles Sevo, ey Sevoberg, skulde være det samme som Siöberg, da her ey engang er nogen Lighed mellem Navnene, hvilken man ellers i saadan Ting saa ofte følger, men er uden Tvivl den allerusikkerste Veyviser, naar man har den allene at gaae efter.

saadan en vilde anſee den oſtlige Strandkant af Sverrig (o) indtil Enden af den Botniſke Bugt. Hvilket altſammen da viſer, at Field-Ryggen mellem Norge og Sverrig ey kan være Plinii Sevo, ey heller den Field-Strækning ſom han ſiger at giøre den Codaniſke Havbugt (p).

§. 12.

Men, maatte man da ſige, hvor er da den ſtore Fieldſtrækning, ſom Plinius her mener, og hvor ſkal man finde den igien? hvortil jeg 2det) ſvarer, at til dette at udfinde bliver Plinius os ſelv den beſte Veyviſer, naar han ſiger, at Sevo Bierget giorde den grumme ſtore Codaniſke Havbugt indtil det Cimbriſke Forbierg. Da han nu ſætter bemeldte Bierg, ſom tilforn er viiſt, i den oſtlige Kant af Germanien, ſaa maa det, naar det ſkulde formere ſaadan en Havbugt, ſom ſtrakte ſig derfra til det Cimbriſke Forbierg, have ligget i en Strækning fra Oſten til Veſten; følgelig maa ved hans Codaniſke Havbugt være forſtaaet den hele Strækning af Øſter-Søen fra Preuſſen omtrent og ſaa videre Nord efter, indtil forbi Jylland, og ved hans Sevo-Bierg en Rad Bierge, ſom har ligget den Sydlige Strandbred af Øſter Søen nærmeſt, og løbet omtrent parallel med ſamme, eller i en Slags Krumning, mellem Oſten og Veſten. Nu er det vel ſaa, hvilket og her maa anſees for den værſte Knude, at der i de Nordligſte Dele af Tydſkland, ſom ligge Øſter Søen nærmeſt, ey findes nogen ſaadan ſtor Field-Strækning, ſom kan anſees for at være Plinii Sevo, ey heller henne ved Veixelen, eller deromkring ſaadanne Bierge, ſom kan ſættes i Ligning med de Riphæiſke. Viſſelig en ſtor Vanſkelighed, ſom jeg ſikkert troer at have afſkrækket Plinii Fortolkere og dem, ſom har handlet om de Nordiſke og Tydſke gamle Sager, fra at ſætte hans Sevo i Germanien, ſkiønt de Tydſke for Reſten har nødig villet blive af med de Ingævoner, hvilke dog Plinius og Solinus ſaaledes føyer ſammen med Sevo-Bierget, at de ingenlunde kan ſkilles fra hinanden, ſaa at hvis de overlade os dette, maae de og overla-

(o) Denne Landſtrekning kunde ogſaa, i Henſeende til bemeldte Field-Ryg, efter Plinii egen Meening og Talemaade, virkelig kaldes en Havbugt, ſom vi ſtrax ſkal nærmere faae at ſee.

(p) Thi denne Field-Ryg ligger ey i den Strekning, at den kan ſiges, fra de Ingævoner af til det Cimbriſke Forbierg, det er fra Øſten til Veſten, at giøre en Havbugt, ſær den Codaniſke, ved hvilken vi tilforn har beviiſt af Mela, at de Gamle fornemmelig har meent Bugten ved Jylland og Veſter-Havet. See det næſtforegaaende Capitel §. 8 Dog bliver det vel en rigtig Sag at Plinius under bemeldte Havbugt har indbefattet en langt ſtørre Strækning, hvorfor han ogſaa kalder den immanem Sinum.

de os hine. Men jeg troer sikkert, at de ey trænge til nogen af Delene, og at man gierne kan faae Sevo-Bierget til at staae i Germanien, naar man ey lader sig for meget forvilde af det Ord Sinus, som Plinius, hvilket her bliver Hoved-Sagen vel at legge Mærke til, ofte betiener sig af i sin Jord-Beskrivelse, for derved at betegne ey allene en Bugt af Havet, men og tillige den hele derhos liggende Land-Strækning, indsluttet af visse Grændser, saasom af en Rad-Bierge, af Sunde, Forbierge, eller andet saadant, hvori jeg her til Exempel allene vil beraabe mig paa Begyndelsen af hans Fierde Bog, hvor han kalder hele Grækerland og Thracien tilsammen en Bugt, eftersom denne Landstrækning udgior mod det Ægeiske Hav en stor Havbugt, fra Forbierget Malea af i Peloponneso til Sundet ved Constantinopel, eller rettere til Hellesponten, og indsluttes mod Land-Siden af de Acrocerauniske og andre Bierge, naar han saa siger (q): „ Den tredie Bugt, Sinus, i Europa begynder fra de Acroce-„ rauniske Bierge, og endes med Hellesponten, og indbefatter, foruden 19 „ mindre Bugte, 2500000 Skrit. I denne (Bugt) er Epirus, Acarnania, „ Ætolia, Phocis, Locris, Achaja &c. Thessalia, Macedonia, Thra-„ cia &c. I denne (Bugt) ville vi opholde os en Stund „. Hvoraf man da seer, hvor vidt Ordet Sinus hos vor Skribent har strakt sig, og hvorved dette tillige til videre Oplysning er at iagttage, at han beskriver først disse Sinus i Henseende til det faste Land, og siden Øerne, som ligge i eller for samme.

§. 13.

Naar Plinius altsaa siger, at Sevo-Bierget giorde den store Codaniske Havbugt, saa behoves det slet ikke, at man skal finde bemeldte Bierg igien henne ved Øster-Søen, men man kan meget gierne derfor antage den nærmeste Field-Strækning, som i Germanien er at finde, og som først forekommer i den østlige Kant af den. Saa det derover synes mig at blive den rimeligste Slutning, at Plinii Sevo ey kan være andet end en vis Strekning af de nu værende Slesiske

(q) See Lib. 4. Tom. 1. pag. 403. Under den 1ste store Havbugt i Europa indbefatter han den hele Strækning af Spannien, Gallien og Italien, som ligger ved Middel-Havet, fra det Gaditanske Sund til den yderste Odde af Italien. See Lib. 3. p. 336. og under den anden alt hvad som ligger omkring det Adriatiske Hav fra bemeldte Odde af til det Acrocerauniske Forbierg, Indbyggerne paa de Alpiske Bierge, og i de sydlige Dele af Germanien ogsaa derunder indbegrebne. Efter hvilken Maade han ogsaa gaaer frem i de øvrige Dele af sin Beskrivelse, hvor han har Leylighed dertil. Saa det og i denne Henseende er let at begribe, hvorfor han har forestillet den største eller den hele nordlige Deel af Germanien, under Navn af en stor Havbugt.

Slesiske Bierge, betragtet i Sammenhæng med de Bohmiske, Saxiske, Hessiske, og andre Bierge i Germanien, som de, der i alle Maader best passe sig herpaa: thi (1ste) seer man saavel af foranførte Plinii Beretning, saa og af disse Solini Ord (r): " Germanien ligger i en stor Strækning imellem den Hercyniske Skov og de **Sarmatiske Klipper**, at nys benævnte Germanien har havt sin Begyndelse fra visse Bierge mod Osten, i sær de Sarmatiske; men hvor finder man vel saadanne Bierge, som hermed kan rime sig sammen, uden i bemeldte Slesien, og i det hos grændsende Bohmen og Saxen? Følgelig maa Sevo-Bierget i det mindste der have sin Begyndelse, ligesom og Solinus siger, at Sevo-Bierget giorde **Begyndelsen af Germanien**. Cap. 32. Hvilket bliver (2det) saa meget rimeligere, som man i bemeldte Slesien finder et berømt og mærkværdigt Bierg, der maaskee iblandt alle Bierge, i Henseende til Navnet, allerbest svarer til Plinii Sevo, jeg meener det baade i Slesien, og paa andre Steder navnkundige Zottenberg, hvis ældste **og fornemste Navn** er, som Goth. Henr. Burghart bevidner (s), Sabothus, hvoraf enhver uden stor Vanskelighed kan begribe, hvor let og naturligt Ordet Sevo kommer, uden at her behøves mange Dreyninger og Vendinger, eller andre Forandringer, end de simpleste Etymologiske Regler tillade. Ligesom det og ingenlunde er vor Meening imod, at bemeldte Bierg ey har den vidtløftige Strækning, som Plinii Sevo udfordrer, da intet er mere gængs i den gamle Historie og Jord-Beskrivelse, end at enkelte Steders og Folkes Navne, som ere blevne fremmede Skribenter først og fornemmelig ved een eller anden Leylighed bekiendte, har disse siden udstrakt til alle nærgrændsende Folk og Steder. Saa at om bemeldte Bierg Sabothus eller Sabo ey, for sig selv betragtet, (t) har den vidtløftige Strækning

(r) See hans Polyhistor. Cap. 32. Hvortil endnu kan føyes Ptolemæi Vidnesbyrd, som udtrykkelig beretter, at de **Sarmatiske Bierge**, de som havde samme Navn, som de Alpiske, og de som laae **oven for Donau-Flodens Udspring**, tilligemed de Anobiske, Bierget Melibocus og Asciburgium, samt de Sudetiske Bierge vare de fornemste og bekiendteste iblant dem, som **omringede Germanien**. See hans Geograph. Lib. 2. Cap. XI. Saa det heraf kan noksom skiønnes, at de Gamle har forestillet sig Germanien, paa den eene Side omringet af vidtløftige Bierg-Strekninger, og at Plinius deraf har havt Anledning nok til at forestille bemeldte Land under Skikkelse af en en overmaade stor Bugt.

(s) See hans Iter Sabothicum pag. 3. 8.

(t) At det egentlige Sevo-Bierg har ligget i de østlige Kanter af Germanien, eller derfra havt sin Begyndelse, det kan man see af Solini Vidnesbyrd in Polyhist. cap. 32., at de Ingævoner havde paa samme deres Boepæl, hvilke Plinius, som tilforn er erindret, sætter henne mod Osten i Germanien, og fra hvilke først efter de Scyther Solinus siger loc. cit. at det Germaniske Navn begyndte.

ning, som her udfordres, saa faaer det den dog visselig, naar man dertil legger de tilgrændsende, og i sær de derfra mod Vesten sig udstrækkende Bierge, saasom de Saxiske, Thüringiske, Brunsvigske og flere, længer op mod Sønden i Tydskland beliggende, hvilke ogsaa nødvendig maa regnes med til det store Sevo-Bierg, naar dette skal kunne siges at udgiore den store Codaniske Havbugt indtil de Cimbrers Forbierg.

§. 14.

Eftersom vor Skribent, at vi nu skal gaae videre, saasnart han kommer til den Codaniske Havbugt, tager strax fat paa Øen Scandinavia, som han siger at være den meest berømte eller bekiendteste blandt alle dem, som bemeldte Havbugt var fuld af; saa er det et Kiendetegn, at han har anseet denne Øe for at ligge temmelig langt henne mod Østen i samme Havbugt, og at han følgelig derved ey kan have forstaaet noget andet Land end Skaane tillige med de Sydlige og Østlige Kyster af det nu værende Sverrig, samt de der Østen for beliggende Øer. Vel lader det, som Plinius paa dette Sted skulde have betient sig af Mela, og at følgelig hin ved sin Scandinavia ey kan have meent noget andet Land, end dennes Codanonia: hvilket vel og har været den fornemste Aarsag, hvorfor endeel hos denne har villet læse Scandinavia i Steden for sidst bemeldte Navn Codanonia. Men ligesom jeg paa den ene Side ey vil eller kan nægte denne Sætning at være rigtig i sig selv (u), saa bliver dog Følgen, som man deraf vil trække, paa den anden urigtig: thi lad end være, at Mela har i sin Tid anseet Øen Codanonia for at være den største og fornemste i den Codaniske Havbugt, og at Plinius af ham har laant Navnet Sinus Codanus; saa kan dog vel denne, det uagtet, have giort sig i sin Tid et andet Begreeb om bemeldte Havbugt, end hin, ligesom den var bleven de Romere alt mere og mere bekiendt, eller ligesom de havde Skribenter for sig at gaae efter, hvis Beretninger i et og andet kan have været adskillige fra hinanden; ligesom og de Romere efter Melæ Tid kan have lært at kiende, og faaet Navn paa en endnu større Øe, som i Plinii Tid meest blev omtalt, end Melæ Codanonia var, skiønt de endnu ikke vidste, hvor stor den kunde være, da man, naar ubekiendte Lande og Ting opdages, gierne taler meest om det, som sidst og nyeligst er blevet bekiendt. Man behøver derfor slet ikke at giøre Melæ Codanonia og Plinii Scandinavia til eet og det samme (uu). Hvilket ogsaa endeel andre Omstændig-

(u) Nemlig, at Plinius har betient sig af Mela, hvilket er tydeligt at see af *Plinii* Histor. Natur. lib. 1. pag. 19. 20. pag. 136. og lib. 4. Sect. 6. Opp. *Plin.* Tom. 1.

(uu) Hvilket med mange flere ogsaa *Salmasius* har giort in Exercitat. Plinian. pag. 164. g.

digheder vise at man ey heller bør eller kan giøre: thi dersom Plinius ved sin Scandinavia havde meent Melæ Codanonia, saa havde han vel ey glemt, foruden de Hillevioner, hvilket Folk han siger at være det eeneste, som da var bekiendt i Scandinavia, ogsaa at give de Teutoner der sin Plads, eftersom Mela udtrykkelig sætter disse i sin Codanonia; saa maatte han have sagt om sin Scandinavia, som Mela om sin Codanonia, at den var den største og frugtbareste Øe i den Codaniske Havbugt, i Steden for han siger, at man ey vidste, hvor stor den var, og taler slet intet om dens Frugtbarhed; ey at tale om Uligheden af Navnene. Hvilket altsammen da nok som viser, at Melæ Codanonia og Plinii Scandinavia ere to gandske forskiellige Lande eller Øer (v).

§. 15.

At sidst bemeldte Land, som her hos Plinium allerførst nævnes, dog uden al Tvivl efter ældre Græske Skribenters Beretning, har faaet sit Navn efter den sydligste Huk eller Odde af vor store Halv-Øe, som vore gamle Skribenter kalde Skaney, er den naturligste og rimeligste Mening, skiønt den store Leibnitz, ey at tale om endeel andres Tanker herom, har villet have, at Navnet Scandinavia er blevet sammensat af Scania, Dania og Ordet au, som bemærker en Øe (x); da denne Sammensættelse synes at være alt for kunstig til at passe sig paa saa gamle Tider her i Norden. Men at dens Naboer, de Germaner eller de Britanner, kan have forlænget eller noget fordreyet Ordet, efter deres Mundart, og i Steden for Skaney, sagt Scandiney, eller Scandinöy og Scandinau, hvoraf de Romere siden har giort Navnet Scandinavia, det kan man let komme sig til at troe. Ligesom man ogsaa, saavel af sidst bemeldte Navn, og andre Omstændigheder, hvilke tilforn ere anførte, kan med temmelig Vished slutte, at Plinii Scandinavia er intet andet, end det tilforn af os fastsatte Land, som endnu videre deraf, at Indbyggerne kaldte Scandinavia, i Henseende til dens Størrelse formodentlig og fordi den ved Havet var skilt fra den øvrige Verdens Deel, den anden Verden, hvilket Navn ey kan passe sig paa nogen middelmaadig stor Øe, uden paa saadan en, som vor Halv-Øe er; og endelig af den Omstændighed, at paa Øen Scandinavia blev fundet det store Dyr

(v) Samme sees og deraf, at Mela sætter, som tilforn er viist, sin Codanonia saa langt henne imod Vesten, og Plinius derimod, hvilket vi siden skal faae at see. §. 17. i dette Cap. sin Scandinavia saa langt Øster paa, at de neppe kan blive eet og samme Land.

(x) See Miscellanea Leibnitiana *Fellerí.* pag. 157.

Dyr Alchin (y) eller Alces (z), det er, det her i Norden mere i gamle Dage end nu omstunder giængse Dyr, som de Norske kalde Alg eller Elgen og Elgin, et Navn, som i alle Maader svarer til Plinii Alchin eller Achlin, og som derfor let kan bringe os paa de Tanker og den Formodning, at Rogtet om dette Dyr er kommet til de Romere fra den Kant af.

§. 16.

Hvilken Folkefærd bør forstaaes ved de Hillevioner, som blandt de Scandinaviske Indbyggere vare blevne Plinio i sær bekiendte, det er noget, som mestendeels vil komme an paa en pur Gietning, og som jeg ey fordrister mig til at fastsætte. Det kan gierne være, at de Svenske derved ere meente, eftersom det blant dem skal i de ældste Tider i sær have været brugeligt, at inddeele deres Land udi Hundrede (centum pagos) eller Hundari (a). Jeg vil sige end videre: dersom Plinii Hilleviones og Ptolemæi Læuones ere de samme, hvilket Ligheden af Navnene og endeel andre Omstændigheder vise at de maa være, saa er Stavelsen Hil her overflodig og ey at anse for noget Væsentligt i Navnet, og saa kan ved en Læse- eller Copiist Feyl Ordet Leuon's let have indsneget sig i Steden for Seuones eller Sueones, og det baade hos Plinium og Ptolemæum; lad end

(y) Saa kalder Plinius det Hist. Nat. Tom. 2. p. 154.

(z) Saaledes heder det hos Solinum Polyhist. Cap. 33. Plinius bruger og dette Navn loc. cit. men om et andet Dyr, som vel skulde i visse Maader være ligt, dog adskilt fra Dyret Achlin, hvilket han siger at avles paa Den Scandinavia, og aldrig at være seet i de Romeres Lande, skiønt af mange omtalt. Men for Resten giør han samme Beskrivelse derover, som Solinus giør over Alces. Vist nok er det, at ved Plinii Achlin i sær, og ved Alces, maa være meent det Dyr Elg, da der ellers paa vor Halvøe ey falder noget Dyr, som skulde være saa rart, at det ey var seet i de Romeres Lande, skiønt endeel Skribenters, i sær *Jul. Cæsaris* lib. 6. de Bello Gallico, Beskrivelse over Alces ey synes at passe sig derpaa, men derved heller at være sigtet til vore Rhins Dyr. Saa de maa have tillagt det eene af disse Dyr det andets Navn, og, efter hvad de derom havde hørt, ey vidst ret at skille dem fra hinanden.

(a) Man kan finde herom adskilligt i Rudbechs Atlantica Tom. 1. p. 265. Hr. Ol. Dalins Svenske Historie 1ste Deel. p. 160. Ol. Graus Beskrivelse over Westmanland, og flere. Imidlertid forekommer det mig dog heel uvist, om denne Inddelings Maade er ret gammel, eller om de nyere Svenske Antiquarii ey rettere har dreyet visse Navne didhen, at de kunde faae den ud deraf, og samme til at passe sig sammen med J. Cæsaris Beretning om de Svevers centum pagis: thi vel ere de Navne Fiathrindaland, Tiundaland, Attundaland meget gamle, men om man af Endelsen unda kan med Foye giøre hundra eller hundare, det er gandske vist noget, som man med rette kan kalde i Tvivl.

lad end være, at saa overeensstemmende en Vildfarelse er noget vanskelig at forestille sig. Eller og kan man komme herfra paa en endnu artigere Maade: De Leuones og Hilleviones har virkelig været eet Slags Folk, og boet i det nu værende Sverrig, men de første ved Soe-Siden, hvorfra de har giort et stort Krigstog til Liſland, og der stiftet det vidtberømte Liuoniske eller Levoniske Folk, som stedse siden har beholdt Navnet (b); de sidste derimod boede længer oppe i Landet blant Klipperne, og ere derfor kaldte Hilleviones eller Hellevionnes, af Ordet Hell, Æll, eller Hill, en Steen, hvorefter ligesom de gamle Norske fordum kaldte et vis Land i Nord-America Helluland, de længere op i Landet boende Svenske, eller de fordum saa kaldte Uppsvear, har faaet Navn af Hillevioner, allerhelst da i gamle Dage Upsala Kongers eller de ypperste Kongers Hof var blant dem, som de Gamle kaldte Hall, hvoraf de Hallevioners eller Hellevioners Navn og kan være kommet, og disse blevne kaldte de Kongelige Leuones, ligesom et vist Slags Scyther (Scoiter, Suither, hvoraf Navnet Suithiod eller Sverrig) ere, som Herodotus bevidner, kaldte de Kongelige Scyther. Og saaledes kunde man paa en artig og behændig Maade, som derfor ogsaa staaer mange saavel an, komme fra alt dette; men at Videnskaben forfremmes, Tingen oplyses, og Sagen i sig selv afgiores ved at fylde Papiret med saadant etymologisk Spog, og ved at gaae saaledes uden omkring, det vil vel enhver skionsom og fornuftig nægte. Hvorudover vi og, at vi skal tale igien i den alvorlige Tone, ville lade os denne Gang noye dermed, at de Hillevioners Folk, samme maa være hvilket det være vil, har boet i Scandinavia, og med Resten beroe indtil vi tage Ptolemæum for os.

§. 17.

At Plinii Eningia er det samme, som Fenningia, paa hvilken Maade ogsaa endeel læse dette Sted hos ham, eller det nu værende Finnia og Finlandia, er en almindelig vedtagen Meening, og som jeg ey negter, at man jo snareſt kan og har Anledning at falde paa; men for Resten veed jeg ey, hvad jeg skal

(b) At de rette Liflænder ere saa meget forskiellige fra de Nordiske Folk i Sprog, Skikkelse og Levemaade, gielder intet mod Ligheden af Navnene: thi naar man finder Levones paa Scandia og Livones i Liſland, saa maa de vel være eet og samme Folk, enten Resten rimer sig sammen, eller ey. Og hvorfor skulde ey Leuones og Livones være de samme, naar Ingævones og Angermanlændinger, Ovidii Sithones og Indbyggerne i Sigtuna i Sverrig, *Plinii* Birchanis og Bergen, Ptolemæi Alöeciæ og Aslo i Norge, Nerigon og Nerike, Plinii Cartris og Carlsundt eller Carmsund o. s. v. skal være eet og det samme?

sige derom, naar jeg betænker, at dette Navn ellers aldrig forekommer hos nogen ældre, eller de Tiders Græsk eller Romersk Skribent, at Plinius selv ellers aldrig nævner de Fenner, at Taciti Fenner har visselig boet i et andet Land, end det nu værende Finland, nemlig i Lifland omtrent eller der omkring, som derfor i de ældre Tider og er blevet kaldet Finland (c); at det nu værende Finland faaer af vore egne gamle Skribenter et langt andet Navn, og kaldes Jotland (d), hvor en gandske anden Folkeførd end Finnernes i de næste Tider for og efter Christi Fødsel maa have boet; og at endelig, hvilket er det fornemste, i de haandskrevne Exemplarer af Plinii Værker ey staaer enten Eningia eller Fenningia, men Epigia (e), et Ord, som med det foregaaende slet ingen Overeensstemmelse har, og er ey, efter al Anseelse, af det Celtiske eller Nordiske Sprog, men synes i alle Maader at være et Græsk Navn. Hvilket har givet mig Anledning til at falde paa de Tanker, at ved bemeldte Navn hos Plinium ey bør eller kan forstaaes nogen Finningia, eller Finnia, hvilken, i Henseeede til de Romeres da værende ringe Kundskab om vor Norden, og foranførte Omstændigheder, det ey vel er rimeligt, at disse da vidste noget om, men heller et Sted eller en Øe, som han har fundet nævnt hos nogen ældre Græsk Skribent, maa skee forommeldte Hippopoders Land (f), eftersom han her beraaber sig paa andres.

(c) For dette kan man finde nærmere Beviis i mit Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges gamle Geograph. pag. 16. not. (n). pag. 116. not. (k). og p. 129. not. (o).

(d) Saaledes kaldes dette Land i Særdeleshed udi et gammelt Islandsk Skrivt, kaldet Fundinn Noregs, eller Norges Opfindelse; hvilket Navn synes efter al Rimelighed at være det ældste, som dette Land har fort, i det mindste af dem, som ere komne til os.

(e) See Not. Harduini ad Tom. 1. Opp. Plinii 476. not. (4). Ligesom og den der paa beraabte Auctor de mensura Orbis terræ har paa samme Maade: Nec minor opinione *Epigia*. Hvilket tiener nokſom til at beviise, at denne er den rette Læsning.

(f) Dette bliver saa meget mere troeligt, som man finder, at det blant de gamle Græske Skribenter har været brugeligt, at kalde de Folk og Lande, hvorpaa de intet egentlig Navn vidste, efter Indbyggernes Skikke eller Gestalt. Hvori den ældste Græske Skribent Homerus har foregaaet dem med sit Exempel, som intet egentlig Navn giver os paa de Nordiske Folk, jeg mener de siden saa kaldte Scyther og Sarmater, men nævner dem efter deres Levemaade Hippomolgos, Galactophagos og Abios. See Strabonis Geographia Tom. 1. p. 454. ligesom derfor først benævnte Hippomulgi paa et andet Sted hos Strabonem. loc. cit. pag. 457. kaldes Ippemulgi, saa kan af de Gamles Hippogea læt være giort Ipegea og Epigia. Flere Exempler paa saadanne Navne, som ere avlede i Skribenternes egen Hierne, kan man, foruden hos andre, endnu finde hos Strabonem loc. cit. pag. 121. og hos Plinium Lib. 6. pag. 741. 744. &c.

dres Mening. Dog negter jeg derfor ikke, at jo Plinius, eller den, som han har taget dette af, derved kan have meent et Land, som laae temmelig langt henne mod Østen, omtrent hvor Liſland og de næſt dertil grændſende Veſtlige Dele af Rusland nu ligge, efterſom vor Skribent, ſtrax efter at have talet om Epigia, anforer, at efter nogles Beretning, bleve diſſe Steder alt indtil Veixelen beboede af de Sarmater, Veneder, Hirrer og Scirrer; følgelig maa ſidſtbemeldte Land i det mindſte, om ey noget af Scandinavia (diſſe Stæder) have, efter det Begreb, ſom man ved de Tider giorde ſig derom, ligget noget oſtligere end Veixelen, Østen for hvilken det er bekiendt, at de nys opregnede Folkeſlag virkelig har boet. Hvilket vel efter diſſe Steders virkelige Beliggenhed, og det Begreb, ſom man nu har derom, maa komme en underligt for, men blier ey ſaa ubegribeligt, ſom man ved første Øyekaſt vil anſee det for at være, naar man foreſtiller ſig, hvad Begreb de Gamle har giort ſig om Strækningen af de i Nord-Havet beliggende Lande, nemlig ſaadant, at alt hvad ſom virkelig ligger mellem Norden og Sonden, har de foreſtillet ſig at ligge i en Strækning mod Østen eller Nord-Oſt; hvilket vi tilforn har beviiſt, at de har giort med Britannien og Hibernien, og man af Ptolemæo tydelig kan ſee, at de ligeledes har giort med vor Norden, hvilken ſidſtbemeldte Skribent, ved at ſætte ſin Scandia maxima ved eller lige for Veixelens Udløb (g), giver os et tilſtrækkeligt Bevis i Hænde, at vi ey har gaaet for vidt ved at paaſtaae, at den Østlige Kant af Plinii Scandinavia har ſtrakt ſig Østen for Veixelen. Og naar ſaa er, ſaa bliver vel hans Hilleviones og hans Epigia andre Karle og et langt andet Sted, end man hidindtil har foreſtillet ſig.

§. 18.

I Følge af dette maa og den Clylipenſke Bugt, ſom nogle berettede der at være, nemlig hvor ſidſtbemeldte Sarmater, Veneder, Scirrer og Hirrer boede, blive den oſtlige Deel af Øſter-Søen, og Bugten henne ved Preuſſen omtrent (h), men Bugten Lagnum derimod den veſtlige Deel af ſamme, ſom

(g) See hans Geograph. Lib. 2. cap. XI.

(h) Var man vis paa, at Sinus Clylipenus hos Plinium bemærker kun en Deel af hans Sinus Codanus, ſaa kunde det nogenledes lade ſig høre, at Anledningen til Navnet Clylipenus var tagen af Floden *Pene*, ſammenſøyed med det Celtiſke Ord Clyd eller Clyth, ſom bemærker et Æſtuarium, en Havbugt. Men da det første, efter hans egne Ord at dømme, vel neppe kan blive hans Meening, ſaa har det andet ey heller ſtor Rimelighed: Thi at Plinii Ord ſaaledes bør forklares, at forommalte Sinus Codanus

ligger omkring ved de nu værende Danske Øer, eller Cattegattet. Men for Resten overlader jeg andre at betænke, hvoraf disse Navne har sin Oprindelse, og hvor Øen Latris er at finde (i). Dersom Plinii Ord skulde didhen kunne udtydes, at nogle berettede, at den hele Codaniske Havbugt blev kaldet den Clylipenske, som de visselig kan og uden al Tvil saaledes allerretteſt; Saa bliver denne den rimeligſte Forklaring derover (k), at ved Latris er meent Øen Siæland, eller Jylland selv, og saa maa Bugten Lagnus blive Cattegatet tilligemed Bugten Vesten for Jylland og Holsteen, eftersom man havde berettet Plinio at sidstbemeldte Havbugt grændsede til de Cimbrer, hvis Boepæle vi i det foregaaende har beviist (l), at de ældre Skribenter, som har levet næst for Plinii Tider, og hvis Beretning han her uden Tvil mener, har sat ved Vester-Havet, eller paa de sydlige Kanter af nysbenævnte Lande. Efter al rimelig Formodning har Plinius derfor ved sit Cimbriske Forbierg, som han siger at strække sig langt ud i Havet og giøre en Halv-Ø, Cartris kaldet, forstaaet samme Land omtrent, som bemeldte ældre Skribenter havde for ham indrømmet Cimbrerne; skiønt hans Ord ere i det øvrige for sig selv betragtede, saa beskaffne, at de helst kunde synes at passe sig paa Jylland, naar man vilde domme derom efter vort nu værende Begreb, som i saa gamle Ting at undersøge er ofte en meget usikker Veyviser, og som jeg derfor i denne Post i fær ey heller tør følge, allerhelst da man allene har dette eeneste for sig at gaae efter, og alle øvrige

danus, efter andres Beretning, blev kaldet Clylipenus, er vel en rigtig Sag, og naar saaledes er, saa seer man ey, hvorledes Sinus Codanus kan have faaet Navn efter Pene-Floden.

(i) Det kan meget gierne være, at alle disse Navne, Sinus *Clilipenus*, *Lagnus*, *Latris* og *Cartris* ere, ligesom Epigia, forderved Græsk, giøre af visse gamle Græske Skribenter, efter Havets og Landenes formeente Beskaffenhed eller Beliggenhed, og at deres Oprindelse er derfor hverken at søge i det Nordiske Sprog, ey heller i det Tydske og Celtiske.

(k) Rudbek har i sin Atlantica Tom. I. p. 491. anseet Latris for at være Lædre eller Hleidre i Siæland. Et Ord af langt mindre Lighed og Betydenhed var mere end nok for ham til at bygge de vigtigste og dristigste Sætninger paa. Vist nok er det, at Navnet har blant de Gamle her i Norden været meget bekiendt; men at det dog er saa gammelt, at Plinius, eller rettere de ældre Skribenter, som han heri følger, har deraf kundet giøre Latris, det er noget, som man har Aarsag at tvile paa, for endeel andre Omstændigheders Skyld, hvilke om man dermed kunde forene, vilde det for Resten være af stor Betydenhed til at udfinde de Danskes Boepæle og Regierings-Ælde paa Øen Siæland.

(l) See det 2det Capit. af denne Afhandling §. 8. not. (m) §. 15.

øvrige Omstændigheder synes for Resten at være derimod: Thi fordi een og anden af de gamle Skribenter, blandt dem ogsaa Plinius, berette at i den Nordvestlige Kant af Germanien stak en stor Odde ud i Havet, som en Halv-Øe, derfor er det ey strax sagt, at de derved har meent Jylland, naar Resten af deres Beretninger ey svare dertil, og naar man veed, at de om vor Norden i alt det øvrige har giort sig et langt andet Begreb, end som Tingen virkelig er i sig selv. Hvilket jeg her erindrer, ey for gandske at nægte, at Plinius ved sin Cartris kan have meent Jylland, eller i det mindste den sydlige Deel deraf, da det meget vel kan være, at dette Land kan allerede i Plinii Tider være kiendt og anseet af de Romere for en Halv-Øe, og at nysbemeldte Skribent derfor til samme, som det i hans Øyne beqvemmeste Sted, har henført hvad han hos ældre Skribenter fandt om de Cimbrers Halv-Øe; Men for at erindre, at det endnu er uvist, om Plinius ved sin Cimbriske Halv-Øe har meent det Sted, som Strabo derfor udgiver (m), eller det, som man nu gemeenligen anseer for at have været de gamle Cimbrers Boepæl.

§. 19.

De Øer, som Plinius regner for 23 i Tallet, og som han kommer til strax efterat have forladt de Cimbrers Forbierg, ere gandske vist ey andre, end de Øer, som man endnu finder at ligge i en Rad efter hinanden langs Kysterne af Øst-Friesland, Gronningen og Vest-Friesland, eftersom han (1) sætter dem efter bemeldte Forbierg, følgelig, efter den Tur, i hvilken han gaaer frem, Vesten for samme; siger (2) at de ere blevne bekiendte ved de Romeres Vaaben, hvilke, som tilforn er erindret (n), ere i det mindste til Soes, ey komne Norden for Elben, og maaskee neppe engang Norden for Veseren

(m) Rimeligst er det, at han her har fulgt den i sin Tid og blant de Romere herskende Meening om de Cimbrers Boepæl, hvilke ey har vidst af andre Cimbrer her i Norden, end dem, som boede ved Elben, og at han ved de Cimbrers Forbierg har forstaaet det samme, som de Romere saa kaldte i Augusti Tider, og hvorhen de Romeres Flaade da var kommen, hvilket ey kan være Skagen i Jylland, men et gandske andet Sted, som videre skal bevises i det 5te Capitel af denne Afhandling. §. 12 og 13.

(n) See det 2det Capit. af denne Afhandling §. 1. not. (f), og §. 8. not. (m).

ren (o); Slutter (3die) sin Beskrivelse, over Kysterne af Germanien med dem, og kommer derpaa til Indbyggerne, Floderne og Oerne i Rhinen, hen til hvilken altsaa bemeldte 23 Oer maae have strakt sig, og opnævner endelig (4de), som de beromteste blant disse, Burchana og Austrania, hvoraf den første efter Strahonis Vidnesbyrd, blev af Druso erobret, og tydelig kiendes igien af Navnet for at være Oen Borchum eller Borchna, som ligger uden for Udlobet af Floden Ems, men den sidste ingen anden er, end den Norden for Vest-Frisland beliggende Oe, som nu omstunder kaldes Ameland, men hos Middel-Aldernes Skribenter faaer Navn af Austrachia (p), hvor man i de Tider, ligesom endnu tildeels skeer der omkring, maa have truffet paa at finde en Deel Bernsteen, og de Romerske Soldater deraf taget Anledning til at kalde den Glessaria; Saa man heraf tydelig seer, at de Romerske, og nyere Græske Skribenter (q) har givet alle de Stæder, hvor de fornumme at Bernstenen var at faae eller finde, Navn derefter, hvilket derover ogsaa paa saa mange Steder er at træffe at det er aldeles uvist, hvilke Oer de Græker har meent ved deres Electriske Oer, som Plinius siger (qq), og hvoraf altsaa end videre (r) kan skiønnes, hvor rigtig den Slutning er, at Bernstenen hos de Gamle er et eget Kiendemærke paa Preussen, og at hvor samme hos dem nævnes, bor derved bemeldte Land forstaaes.

§. 20.

(o) Nemlig til store Erobringer at giøre, eller til nogen varig Besiddelse af samme. Med et og andet hastigt og kort Søe-Tog ere de visselig komne længere, nemlig Drusus til Elben, og Tiberius end og ind i den. Men det Skibbrud som den Romerske Flode engang leed ved Kysterne af Nord-Søen, og det fæle Begreb, som de giorde sig om samme, efter de Gamles Beskrivelse derover, afskrækkede dem fra at vove sig ud paa bemeldte Hav. Hvorom Taciti Ord ere tydelige nok, som findes i hans Germania, og i det næstfølgende 4de Capit. af denne Afhandling §. 7. skal anføres i deres rette Sammenhæng.

(p) See *Menss. Altingii* Notitia Germaniæ Inferioris P. 2. p. 14. Efter Plinii Beretning var Drusus just den, som erobrede disse Oer, og giorde dem derved bekiendte for de Romere. Og altsaa laer det sig ey vel giøre, at man kan sage Austrania til at ligge inde i Øster-Søen, og at de Romere ved den har forstaaet den Pomerske Provints Ostrosna, som den lærde Schwartz holder for i sin Einleitung zur Geographie des Norder-Teutschlandes pag. 317.

(q) Plinius bevidner selv med udtrykkelige Ord at de nyere Græker kaldte dem de Electriske Oer, eftersom der blev fundet Berensten. See Lib. 4. p. 481. 10.

(qq) See Histor. Natur. Lib. 3. Cap. 26. p. 387.

(r) See hvad tilforn er indret i det 1ste Cap. af denne Afhandling, §. 21--24.

§. 20.

Hvad de Germaniske Folkeførde angaaer, som vor Skribent opregner, efterat han har igiennemgaaet den hele Strækning af Germanien mod Nord-Havet, med didhen hørende Bugte og Øer; Saa forbyder vor Hensigt os at gaae ind i nogen vidtløftig Afhandling om dem, hvilken Sag vi derfor overlade til de Tydske, og ville lade os nøye med følgende at anmærke: (1) At eftersom Skribenten begynder fra de Vindiler, og gaaer fra dem til de Ingævoner, saa maa, efter hans Tur og Sætning, hine have boet Østen for disse (s) omkring og Østen for Veixelen omtrent, og udbredt sig derfra et temmeligt Stykke hen imod Oderen, omkring og Vesten for hvilken samt derfra videre hen til Øster-Søen og Vester-Havet, de Ingævoners Folkeførde da maae have beboet en stor Strækning Land eller den nordre halve Deel og Nordvestlige Kant af Tydskland, hvilken ey heller kan synes at være for stor for saa store og mægtige Folkeførde, som de Cimbrer, Teutoner og Chaucer skal have været, og til at romme saa talrige Folke-Sværmer, som fra dem skal være udvandrede, og ved hvilke Udvandringer deres fordum vidtløftige Land-Strækning vel med Tiden er bleven indknebet inden meget snævrere Grændser, eller andre Folk til Boepæle. Hvilket kan tiene dem til Svar, som maaskee ville anse den Land-Strækning, som vi her har afmaalet til de Ingævoner, at være alt for vidtløftig, eller ey i alle Maader at komme overeens med de Landes snevre Tilstand. I hvordan dette end er, saa bliver dog (2det, dette heraf at see, naar man tillige tager under Betragtning hvad tilforn (t) om de Ingævoner er bevist og erindret, at den

(s) Man har derfor stor Anledning til at kalde det i Tvil, om de Vindiler have virkelig været et Germanisk Folk, skiønt de derfor af fremmede ere ansete, eller om de ey rettere have kun været et med de Germanier forvandt Folk, som derover, og formedelst det lange Naboeskab have temmelig nær liguet disse, men dog egentlig været af en anden Folke-Færd. Giver ikke Plinius os selv Anledning til at tænke dette, naar han siger, at de Ingævoner var det første Folk i Germanien, nemlig i den østlige Kant deraf? Thi naar saa var, saa kan jo de Vindiler ey blive Germanier; men de maa have boet uden for Germanien. Derudden beretter jo og Tacitus, at (i Steden for Plinius nævner fem) de gamle Germanier selv ey vidste af flere end tre Hoved-Nationer blant sig, nemlig de Ingævoner, de Herminoner, og de Istævoner, og at det var kun efter en vis Frihed, som man bruger i saa gamle Ting, at nogle paastaae, det de Vandaliers tilligemed de Marsers, Gambriviers og Svevers Navne, ogsaa vare det Germaniske Folkes ægte og gamle Navne. See hans Germania.

(t) See den 10de §. i dette Cap.

at den store Leibnitzes Meening vel ey kan holde Stik, naar han sætter (u) de Ingævoner, Hermioner og Istevoner saaledes i Orden efter hinanden, at de første skulde have boet ved det store Vester-Hav, og de sidste derimod mod Osten: Thi ligesom det første er i visse Maader rigtigt, og overeensstemmende med Taciti Vidnesbyrd (v), som efter de Germaniers egen Beretning siger, at de **Ingævoner boede næst hos Havet**, nemlig hos det store Nord-Hav og Øster-Søen, hvilken de gamle ansaae for en Deel af det første; Saa er det sidste gandske stridigt med Plinii udtrykkelige Ord, som beretter, at de **Istevoner boede næst hos Rhinstrømmen.** Men at de Hermioners Navn kan have givet Anledning til Navnet Germani, og det hele Germaniske Folk efter dem ved en eller anden Leylighed være blevet opkaldet, det er noget, hvori jeg gierne vil være eenig med denne store og fortreffelige Mand.

§. 21.

At Plinius har af Mela til deels taget hvad han anfører om de Orcadiske og Acmodiske eller Hæcmodiske Øer, det er let at see af Overeensstemmelsen mellem begges Talemaader; men derhos ey saa let at forklare, hvorledes Plinius er kommen til at tale om de Hæbudiske Øer, som adskilte fra de Acmodiske, hvis disse skulde hos Mela, efter den Forklaring, som vi derover tilforn har giort (x), være de samme, som de Hæbudiske. Saa det derover maatte ansees for desto mere antageligt, at ved de Acmodiske Øer de Hetlandiske har været meente. Men denne Vanskelighed er dog ey saa stor, som man maaskee ved første Øyekast vil ansee den for at være, ey heller af den Betydenhed, at jeg for dens Skyld allene skulde forandre min forrige Meening, som jeg dog ingenlunde har saaledes forelsket mig udi, at jeg for den at forsvare vilde opofre den mindste Sandhed, som jeg kunde blive overbeviist om: Thi det kommer mig denne hele Vanskelighed uagtet, dog endnu rimeligere for, at Plinius, som har været en større Samler, end Criticus, har her under eet anført hvad han havde fundet hos Mela, og hvad han havde hørt hos andre, eller selv fornummet om Øerne Norden for Britannien, og sat det sammen paa eet Sted, uden at bekymre

(u) See *Fellerí* Miscellanea Leibnitiana p. 62. in Epist. ad *Meyerum*.

(v) See hans Germania i Begyndelsen.

(x) See det 2det Cap. af denne Afhandling §. 5.

bekymre sig meget derom, enten det passede sig sammen eller ey (y); Heller end at de Romere skulde have lært at kiende de Hetlandske Øer, som laae saa langt borte fra dem i Nord-Havet, og som maaskee endda intet Navn havde (yy), forend de kiendte de Hæbudiske, hvilke laae Britannien og Hibernien, saa meget nærmere, allerhelst da Solinus, der saa troelig har fulgt Plinium, ikke nævner de Acmodiske Øer, ey heller nogen anden Græsk eller Romersk Skribent efter Plinii Tider, hvilket vel maae blive et sikkert Kiendetegn, at de Acmodiske Øer har maattet give Plads for de Hæbudiske, eller at Navnet Acmodæ er gaaet af Brug, efterat man havde lært det rigtige og giengse, og kunde ingensteds finde det forige igien.

§. 22.

Hvor de Øer ere at finde igien, som Plinius derpaa taler om, og beretter at man kaldte de Glessariske, men de nyere Græske Skribenter de Electriske Øer, vil ey blive saa vanskeligt at komme efter, naar man kun iagttager, hvilken Tur vor Skribent følger, og hvorledes han gaaer frem i at opregne Øerne omkring Britannien, som han her har at bestille med: Thi da han nævner disse Glessariske Øer, efterat han først har opregnet dem, som laae Norden omkring Britannien (z), siden dem, som vare at finde mellem sidstbemeldte Øe og Hibernien, dernæst dem, som laae neden for eller ved den Søndre Ende, og endelig de Glessariske, som laae tverts over for Britannien; Saa seer vel enhver, at ved sidstbemeldte maa forstaaes de Øer, som laae Østen for Britannien,

(y) Quum è diversis opus suum compilavit, sæpenumero res easdem quas varii auctores diverse nominarunt, ipse separat ac sejungit, siger Salmasius om ham in Exercitat. Plin. pag. 165. a.

(yy) At de Hetlandske Øer har hos de Gamle havt noget særdeles Navn, skal man visselig vanskeligen og neppe kunne bevise: Dog synes de ey at have været de Gamle ganske ubekiendte, for saa vidt, at de vel har vidst at de vare til, men dog henregnet dem til de Orcadiske Øer, og indbefattet dem under disses Navn. See det 2det Capitel af denne Afhandling. §. 5. not. (d), og hvad i dette Cap. herefter findes om denne Sag vidtløftigere udført, i Anledning af Solini Fortælling §. 28. not. (m) og §. 29. not. (u) og (v), hvoraf tydelig skal kunne skiønnes, at de Hetlandske Øer ere af de Gamle regnede blant de Orcadiske, ja end og forbyttede med dem.

(z) Nemlig først Hibernien, og dernæst de oven for denne Øe beliggende Orcadiske, Acmodiske og Hebudiske Øer. Saa at Plinius altsaa ligesom Mela. See det 2det Cap. i denne Afhandling §. 5. not. (g), og Ptolemæus. See det 5te Cap. §. 8. har sat de Hæbudiske Øer længst af alle op mod Nord.

nien, saaledes som Harduinus og rigtig nok har forklaret dette Sted (a), hvilken dog feyler derudi, at han ved disse Glessariske Øer vil have Øeland og Gothland forstaaede, saasom beliggende henne mod Veixelen og den Preussiske Strandbred. Hvilken Vildfarelse reiser sig af den forudfattede Meening, at hvor de Gamle tale om Bernstenen og Bernsteens-Øerne, der maae Preussen være meent, hvis Urigtighed jeg tilforn (b) har bevist, og som allermindst her kan have Sted: Thi hvor finder man vel, at Plinius eller de Tiders Skribenter, har strakt det Germaniske Hav didhen? Og om end saa var, saa kan det dog ey udtydes didhen paa dette Sted, hvor Skribenten har ey at bestille med de saa langt Øster ud beliggende Kanter, som han for længe siden har forladt, men med de nærmest omkring ved Britannien beliggende Øer, til sidst med dem, som laae i det Germaniske Hav, eller i Havet ved Germanien. Og hvilke skulde vel disse være, uden de tilforn omtalte Øer ved Kysten af Germanien, (c), som Plinius selv bevidner, at de Romerske Soldater gave Navn efter Bernstenen, som de der fandt, da Germanicus Cæsar havde der med sin Flode at bestille (d)? Da ingen andre Øer findes Østen for Britannien i Havet ved Germanien, end just disse, og de, som ligge langs Kysterne af Holsteen og Jylland, hvor og Bernsteen findes, og som derover ogsaa til de Glessariske Øer kan være blevne henregnede, ja maaskee tildeels de Danske Øer selv.

§. 23.

Hvad Plinius paa dette Sted melder om Thule, kommer i alle Maader overeens med hvad vi derom tilforn har anført, saa vi samme angaaende intet videre her have at erindre. Alt hvad han beretter om denne blant alle yderste Øe mod Norden, er taget af fremmede og ældre Skribenter, hvilket og maa gielde om hvad han af Timæo eller Pythea anfører om den Øe Mictis, som man

(a) See hans Noter til Lib. 4. Tom. 1. opp. Plinii. pag. 481. not. 9.

(b) See det 1ste Cap. af denne Afhandling, §. 21--24. Dette Sted kan altsaa, foruden de der anførte, tiene til at bevise, at de Gamles Glessariske, Electriske eller Bernsteens Øer her i Norden nødvendig maae søges andensteds end altid i Øster-Søen og ved Preussen. Det er og ikke nok at fæste Øyet allene paa en vis Omstændighed, men man maae tage flere og dem alle under Betragtning, naar man vil komme efter Tingenes rigtige Sammenhæng og de Gamles rette Mening.

(c) See den foregaaende 19 §. i dette Capitel.

(d) See hans Histor. Natur. Lib. 37. Sect. 2. Tom. 5. p. 369.

man berettede, " at ligge 6 Dages Seilats fra Britannien, at frembringe en „ en Hoben Tin, og at de Britannier seilede didhen med Skibe, giorte af Vi„ dier, og overtrokne med Læder ", en Øe, som blant alle, efter Plinii Beretning, i de nordlige Kanter af Europa beliggende Øer og Steder, er den vanskeligste at finde igien, og synes ey at kunde passe sig nogensteds, men at være en pur Digt: thi hvor viser man os en Øe af saadant eller et nogenledes dermed overeensstemmende Navn, der ligger saa langt fra Britannien, og som har kundet, hvilket er det fornemste, frembringe Tin? Jeg vilde gierne overlade andre, som det mere end mig tilkommer at svare herpaa, og at løse denne Knude; Dog vil jeg kortelig sige min Mening, om den maaskee kunde tiene til nogen Oplysning herudi. Dersom de Gamle har havt nogen Grund for hvad de heri har berettet, som de vel har havt, saa maa, i hvordan Sagen ellers er beskaffen, Øen søges omkring ved Britannien, som af sit Tin i de ældste Tider har været allene beromt her i Norden. I Følge heraf maatte Øen Vicht anses for den rette Michtis (e), dersom ey det store Mellemrum mellem den og Britannien af 6 Dages Seilats var i Veyen. Hvortil endnu kommer denne Omstændighed, som Plinius legger til, nemlig at Øen Mictis laae introrsus à Britannia, det er, vel noget borte fra Britannien, dog ey i det aabne Hav, som Thule, men langt derfra inde imellem Landene, i hvilken Mening Plinius paa andre Steder bruger Ordet introrsus (f); saa man derover kan falde paa de Tanker, at ved denne Mictis er meent en vis Øe paa hin Side af Britannien, liggende temmelig langt borte fra de Steder af sidst nævnte Land,

(e) Naar man nøye eftertænker Sagen har man neppe Aarsag at tvivle paa, at ved Navnet Mictis jo maa være sigtet til ingen anden end Øen Vict, som Ptolemæus kalder Ουεκτις, men i Theonis Tabeller nævnes Ουικτις, (See *Th- Gales* Emendationes & notæ ad Ptolemæum pag. 788. Hist. Brittan. & Anglic. Scriptorum Vol. I.) hvoraf ved en Skrive- eller Læse-Feyl let kan være giort Mictis. Men at Timæus sætter den saa langt borte fra Britannien, da den dog ligger saa nær derved, det er uden al Tvivl skeet af den Anledning, at han eller de, som han har faaet sin Beretning fra, har her ved Britannien meent ey det hele Land, men kun den yderste Odde deraf ved de nu saa kaldte Sorlingiske Øer, som uden Tvivl ere de rette og egentlige Cassiteriske Øer hos de Gamle, som derfra har afhentet det Britanniske Tin, hvilket tildeels der og i Nærværelsen er opgravet, deels ogsaa bragt didhen fra Øen Vict og omliggende Steder, hvilke i Henseende til bemeldte yderste Odde af Britannien kan rigtig nok siges at ligge længere ind enten i Canalen mellem Engelland og Frankerige, hvor Øen Vict egentlig ligger, eller i den mellem Engelland og Irland, hvor den af en blot Forbyttelse af disse 2de Canaler let kan være ansat. See videre herom efterfølgende 30. §. not. (a).

(f) At Ordet har denne Bemærkelse, det kan let erfares, naar man vil efterslaae Registeret over Plinii Værker, udgivne af Harduino.

hvor fremmede pleyede at komme, og hvilke disse egentlig kaldte Britannia, rimeligst inde i Bugten mellem dette Land og Hibernien, eftersom Plinius blant Øerne, som laae mellem disse Lande, sætter just en Øe Vectis (g), hvorhen de Britannier vel kunde behøve 6 Dages Seylats, naar de skulde fare med bemeldte deres svage Skibe didhen fra de Sorlingiske Øer, eller de Steder der omkring, som i Britannien vare blevne de Phoenicier, og efter dem de ældre Græker først og allermeest bekiendte (h).

§. 24.

Endelig slutter Plinius sin Beskrivelse over de Øer og Steder, som laae i og ved Nord-Havet, med at opregne endeel Øer, som nogle berettede der forudden foranførte endnu at findes. Blant disse sætter han allersidst Thule, og ender med det Cronisse Hav, som det yderste mod Norden. Følgelig kan man antage det for en Regel, at han i at opregne disse Øer, gaaer Øer fra og Nord paa; og altsaa bliver Scandia, som han først nævner, blant dem den Sydligste, hvilket og allerbest passer sig: thi hvilken Øe skulde vel Scandia være uden Skaane? men hvad gior man da, maatte man sige, af foromtalte Scandinavia? bliver den og Skaane eller ey? Hvortil jeg har to Ting at svare: 1.) At da Plinius anfører disse Navne paa to adskilte Steder, og paa det sidste i sær beraaber sig paa andres Beretning, saa kan det meget vel være, at de bemærke kun eet og det samme Land, og at den hele Forskiæl imellem dem beroer kun paa deres adskillige Udtale og ulige Sprog, fra hvilke de Romere har faaet disse Navne, som vi tilforn har erindret (i). 2.) At disse tvende Navne vel

(g) See Lib. 4. Sect. 30. Tom. 1. pag. 481. 8.

(h) Naar man betænker, at de Britannier paa saa skrøbelige Skibe skulde føre saa tung en Ladning, som Tin og Bly er, er det ey at undre over, men let at begribe, at de til at fare mellem Øen Vict og de Sorlingiske kunde behøve 6 Dages Seilats, da det er venteligt, at de idelig maatte holde sig tæt ved Landet, hvorved Veyen blev saa meget længer. Ellers vil jeg her ogsaa saa løselig anmærke dette: At ved de Nordlige Kyster af Norge, under 65 og en halv Gr. omtrent ogsaa ligger en Øe, Vict eller Victen kaldet, hvorhen man kunde have den beste Anledning til at bringe de Britannier med deres Vidie-Skibe, for at hente Tin, lad end være, at der intet af saadant nu findes, hvis man vilde hænge i blotte Navne og Gietninger, eftersom Længden af Seilatsen mellem Britannien og Mictis saa nøye kommer overeens med det af Pythea opgivne Mellem-Rum mellem Britannien og Thule af en 6 Dages Reyse. See Strab. Geograph. lib. 1. pag. 109.

(i) See den 15de §. i dette Capitel.

vel har fælleds Oprindelse fra eet og samme Land, men bemærker dog i visse Maader adskilte Steder, saaledes nemlig, at ved Scandia er meent det egentlig saa kaldte Skaane eller Scaney, men ved Scandinavia de øvrige tilgrændsende, og derfra videre hen sig strækkende Lande; hvilket giøres rimeligt og troværdigt ey allene af disse tvende særskilte Navne, som Plinius her bruger, men og deraf, at Ptolemæus. som vi siden skal faae at see, taler om fleere Scandiske Øer, til Beviis for os, at Scandia og Scandinavia er vel eet og samme Navn, men at de Gamle tillige under det Navn har forestillet sig flere end een Ø her i Norden.

§. 25.

At den Dumna, som Plinius herpaa omtaler, er den samme, som Ptolemæus sætter Sonden for de Orcadiske Øer, og ligeledes kalder Dumna, er ey at tvivle paa, efterdi Navnene saavel komme overeens, og her ingen flere Omstændigheder ere at gaae efter. Altsaa kommer den ey egentlig vor Norden ved; og følgelig bliver det tillige ufornødent at giøre mange Ophævelser, for at finde den der igien, eller at giøre sig Tanker om, i denne Sag at finde nogen Trøst enten i Navnet Dumshaf, hvormed endeel af vore gamle til Deels fabelagtige Skribenter, som har levet 1000 Aar omtrent og mere efter Plinii Tider, har kaldet en Deel af Nord-Havet Norden omkring Finmarken (k), eller, skiønt dette lod sig bedre høre, i det Navn Dunnö eller Dunney, som en Ø fører, der ligger Nord paa Helgeland i Nordlandene, omtrent under Circulo polari arctico selv (l), og som skal være det Sydligste Sted her i Norden, hvor man ved Soelhvervs Tider om Sommeren seer Solen hele Natten igiennem (m). Endnu urimeligere er deres Indfald, som ville bilde sig selv og andre ind, at Plinii Bergos er det samme som Wargö, eller Sverrig, et Navn, som man efter eget Gotbefindende har sammensmedet, og som aldrig har været brugt her i Norden til at betegne Sverrig, som vist nok ikke bliver Plinii Bergos, hvad Land man ellers derved har meent. Ligesaa lidt kan dette Navn henregne sin Oprin-

(k) Ey endeel af Øster-Søen eller den Botniske Bugt, som endeel Svenske Skribenter har urettelig villet paastaae, for at trække det med hele Resten til Sverrig.

(l) Paa M. Rami store tegnede Kart over Nordlandene trækkes den over denne Ø, beliggende under den 66 og en halv Gr. omtrent Nordlig Brede.

(m) See Jonæ Rami Tractatus de Ulysse & Outino. Cap. 10. §. 3 p. 146. hvor han siger: " In noſtro Septentrione, præſertim Helgelandia, ubi *Dunnöen* prima eſt inſularum, in qvibus ſolſtitio æſtivo Sol per totam noctem conſpicitur.

rindelse til Staden Bergen her i Norge, som er over 1000 Aar yngere end Plinii Tider (n). Dersom man kunde anse det for at have nogen Slags Rimelighed, at bemeldte Øe Dunnöe var bleven de Fremmede i saa gamle Tider bekiendt af den Omstændighed, som tilforn er omtalt, nemlig af Solens bestandige Skin baade Nat og Dag, som man virkelig seer at de gamle har lagt saa særdeles Mærke til, og tale saa meget om i deres Beretning om Thule, som om en Hoved-Post, og at denne Øe ved den Leylighed er bleven omtalt for dem, som et Sted, hvor man først blev denne merkværdige Omstændighed vaer; saa er det ey heller urimeligt, at de ved samme Leylighed kan have hørt nævne den af sin Størrelse og Vigtighed vel u-anseelige, men dog i den Henseende mærkværdige Øe Værö, i bemeldte Nordland beliggende, at den omkringringes af den, blant fremmede saa meget udraabte og navnkundige, Maelström eller, som Indbyggerne kalde den, Mosköström, og at man deraf har giort Navnet Bergos. Vist nok er det efter alle Omstændigheder, at de Gamle synes allerbest at have kiendt den vestlige Kant af vor Norden, hvorfor det ey er urimeligt, at disse 2de Øer kan ved anførte eller andre Leyligheder være komne dem for Ørene; men for Resten beroer alt dette kun paa en pur Gietning, som vi og alene udgive det for (nn).

§. 26.

(n) See Harduini Noter til *Plinii* Histor. Natur. Tom. I. p. 482. 6. og andre.

(nn) Jeg har her strandet ved den Klippe, som jeg stedse har anseet for saa usikker og farlig for dem, der ville udfinde de Gamle Skribenters rette Mening, nemlig Navnenes Lighed. Ligesaa lidt som Dumna er for opnævnte Dunnöe, hvilket skal vises, naar vi komme til Ptolemæum, saa lidt tror jeg nu, at Bergos er bemeldte Værö, eller bør søges hos vor Halv Øe. Uden al Tvivl har en eller anden gammel Græsk Skribent givet Irland dette Navn, hvilken Øe Britannierne kalde Yverdhon. Heraf har Grækerne, for hvilke det var vanskeligt at udtale Begyndelsen af Ordet, udelukt enten U, og sagt Jernis, som er det ældste og almindeligste Navn blant dem paa denne Øe, eller Y, og giort deraf *Vernia*, paa hvilken Maade Eustathius udtaler det i hans Commentarier til *Dionysii* Periegesis pag. 182. edit. *Opporini*. At de 2de nær beslægtede Bogstaver V og B let kan forbyttes med hinanden, det er en bekiendt Sag, og at de virkelig i bemeldte Navn i sær ere forbyttede, det sees af Ordet Hibernia, som man har giort af Jernis eller Vernis og Uernis. Ligesom ogsaa Ptolemæus, ved at kalde Havet mellem Irland og Britannien, det Iberniske og Uergiviske Hav, noksom viser, at Ivernis eller Jernis og Uergis eller Bergis er alt eet og det samme, og at følgelig Navnet Bergos enten af en og anden Skribent er blevet brugt for Ibernia eller Irland, eller at det i det mindste er et heraf omsnoet og fordervet Ord. De Gamles Fabel om Herculis Strid med de 2de Neptuni Sønner, Albion og Bergion. See *Pomp. Melæ* lib. 2. cap. 5. kan og i denne Sag give en Slags Eftertanke og Anledning til at falde paa den Mening, at derved er sigtet til 2de Strids-Helte eller Søe-Røvere, som Hercules har havt at bestille med, den ene fra *Albion*, eller den egentlig saa kaldte Britannien, og den anden fra Irland, som da bliver *Bergion*.

§. 26.

Med langt større Vished kan vi paastaae, og andre antage det for rigtigt, at Navnet Nerigon, hvilken Ø Plinius derpaa kommer til, og siger at være den største iblant dem alle, som han her opregner (o), har sin Oprindelse fra vort Norge, som de Gamle kaldte Norveg, Noreg og Norege. Mellem dette Land og Thule synes Plinius virkelig at giøre Forskiel, naar han siger, at man kunde seyle derfra til Thule. Hvilken Omstændighed er bleven anseet for et u-overvindeligt Beviis for dem, som ville paastaae, at de Gamles Thule er Island (p); men enhver, som eftertænker Sagen noget nøyere, og hvad tilforn er erindret, særdeles om Plinii Beretninger, indseer lettelig, hvor vidt dette strekker sig: thi da Thule er et fremmet Navn, som Fremmede har givet de Vestlige og Nordlige Kanter af vor Halv-Ø, som Indbyggerne selv derimod kaldte Norege, eller efter de Grækers Udtale, Nerigon, og de Gamle forestillede sig, at vor Norden bestoed af lutter Øer; saa maatte de naturlig-viis falde paa de Tanker, at 2 saa adskilte Navne, som Thule og Nerigon, maatte og bemærke to adskilte Øer, som grændsende nær op til hinanden, saa man til Skibs kunde let komme over fra Nerigon, som den Sydligere til Thule, som den længst op mod Norden beliggende Ø (q) med hvilken Plinius ogsaa derfor slutter sin Beretning om vor Norden; hvorom vi har endnu dette allene at mær-

(o) Saa at den altsaa og maatte være større end den tilforn omtalte Scandia eller Skaane. Med hvad Rimelighed kan man da paastaae, at ved Nerigon skal Nerike i Sverrig være meent, et saa lidet og midt inde i det faste Land beliggende Landskab? Allerhelst da Navnet Nerike, efter vore gamle Historiers Beretning, ey kan være saa gammelt, at det for og i Plinii Tider kunde være bekiendt.

(p) Arngrim. Jonæ, som af al Magt var imod denne Sætning, har derfor ey vidst paa anden Maade at redde sig ud herfra, end ved at paastaae, at *Plinii* Nerigon ey var Norge. See hans Specimen Islandiæ pag. 94. hvori han og efterfølges af Auctor til det Swediske Bibliothec. P. 1. pag. 56. og de fleste Svenske Skribenter.

(q) Al Vanskelighed, som endn kunde synes at være tilovers, i Henseende til den imellem Thule og Nerigon omtalte Seilats, kan endnu paa en anden Maade, og uden Tvivl saaledes best og rettest, roddes af Veyen, ved at giøre den Forklaring over Ordet: *Navigetur*, at derved er ey egentlig meent nogen Seylats, men at Plinius kun har betient sig deraf paa dette Sted til at betegne den Tur, som han i sin Fortælling tager over Havet, fra den eene Ø til den anden, tilsidst fra Nerigon til Thule, som den længst op mod Norden beliggende, paa samme Maade, som han tilforn har brugt Ordet: *Exire*, og som ellers hos Skribenterne ey er usædvanligt.

mærke: At Navnene Bergos og Nerigon kiendes af Endelserne at være heller Græske end Romerske, og at følgelig Plinius, som i at anføre visse Navne og Ord beraaber sig paa andres Beretning, har taget dem af ældre Græske Skribenter. Hvilket om saa er, som Tingens Beskaffenhed i sig selv nødvendig fører med sig, at det saa maa være, saa bliver Navnet Nerigon eller Norege vist nok og i det mindste jevngammelt med Christi Tider, eller rettere, en temmelig Tid ældre end disse, og kan altsaa umueligt have sin Oprindelse fra en Kong Norr (r), som maae vel have levet efter bemeldte Tider, i hvor gammel end nogle imod al Rimelighed ville giøre ham, og imod de faa historiske Beretninger, som vi har blant os tilovers om saa gamle Ting (s). Hvilket dog ikke er vor Sag, paa dette Sted at tale videre om (t). Ligesom vi ogsaa til Slutning kun med faa Ord ville røre noget om det Sted hos Plinium, som ey heller egentlig angaaer vor Norden, men dog af de fleste trækkes didhen, nemlig hvor han taler om Floden *Carambucis* og det første Forbierg i Celtien *Lytarmis* (u), og som er eet af de vanskeligste hos ham at forklare: Thi da han her taler om de Nordlige Kanter af Asien, som laae Norden for de Riphæiske Bierge og det Caspiske Hav, saa maatte man med Forundring spørge, hvorledes han kan komme til at sige, **at man derfra havde Kiending af det første Forbierg i Celtien** *Lytarmis*, da Celtien laae i en gandske anden Kant af Verden? Skal man komme vel fra dette, saa maae her noye iagttages, hvad tilforn er erindret om (v), nemlig at Plinius her anfører meget og mere af ældre Skribenters Beretninger, end af sit eget, hvilket de Talemaader, som han her bruger, nemlig aliqui posuere, accepimus, existimatur, narrant &c., nokſom vise. Men nu veed man, at endeel gamle Græske Skribenter (x) har kaldet den heele Nordlige

(r) Endeel af vore gamle Historier eller Sager ere selv for denne Mening, ey at tale om hvad andre af mindre Betydenhed og Troværdighed derom forebringe, hvilket gandske vist for den største Deel er urigtigt, men bliver her ey Sted noyere at undersøge.

(s) Endeel Svenske Skribenter gaae efter deres sædanlige Maade, saa høyt op i de ældre Tider med denne Nor, og hans Stamme-Fader Forniotr i sær, at de giøre denne næsten saa gammel, som Noah selv, eller som Chiuefernes Fohi, i det mindste ældre end Othin selv.

(t) Dette med mere haaber man med Tiden at kunne tage under noyere Betragtning i en særdeles Tractat om de Norskes i sær, og andre Nordiske Folkes Oprindelse, hvorhen det egentlig hører.

(u) See Plinii Histor. Natur. Lib. 6. Sect. 14. Tom. 1. pag. 667.

(v) See §. 5. i dette Capitel og andensteds.

(x) Iblant dem Aristoteles selv.

lige Strækning af Asien, og som det synes et Stykke af den næst dertil grændsende nordlige Kant af Europa, Scythien, men den øvrige nordlige og vestlige Deel af Europa, lige til Gades, Celtien; som Plutarchus bevidner (xx), og Strabo i sær, naar denne siger (y): „At de gamle Græske Skribenter indbefatte alle nordlige Folke-Slag med hinanden under de Scythers og Celto-Scythers Navn„. Og altsaa forstaaes her ved det første Forbierg i Celtien, Lytarmis kaldet, ey andet end det yderste Forbierg mod Osten af vor nu værende Nordiske Halv-Øe omtrent, eller en der Osten for beliggende Odde af det faste Land, efter de Gamles Begreb, Norden for Mundingen af det Caspiske Hav, paa hvilke Kanter man og maa søge Floden Carambucis (yy), og den ey langt derfra beliggende de Hyperboreers Øe, *Elixoea* kaldet, som Hecatæus Abderita omtaler hos Stephanum Byzantinum, berettende, at den ey var mindre end Sicilien, og Th. de Pinedo i hans Anmærkninger derfor ey urettelig anseer for at være *Diodori Siculi* insula Hyporboreorum, hvorom tilforn er handlet; Men hvilket Forbierg, og hvilken Flod ved Lytarmis og Carambucis egentlig er meent, det kan, og det fordrister jeg mig ikke til at fastsætte (z).

§. 27.

Nu ere vi komne til Ende med Plinii Beretning om vor Norden, dog endnu ey saa vidt, at vi gandske kan forlade ham, forend vi have seet os lidt om i *C. gul. Solini* saa kaldte Polyhistor, en Skribent, som har levet enten i Midten, eller mod Slutningen af det andet Seculo (zz) temmelig langt henne efter Plinii Tider, men giort et kort Udtog af dennes Jord-Beskrivelse i sær, og som

(xx) In Mario p. 411. cit. *Harduino* in Not. ad loc. cit. not. 13.

(y) Geograph. Lib. 11. pag. 774. edit. *Casauboni.*

(yy) Efter Rimelighed maa derfor ved Navnet Carambucis være sigtet enten til Oby-Floden, eller til Dwina, som Harduinus vil giøre dertil, in not. 14. ad pag. 667. Tom. 1. Opp. Plinii. Det sidste er uden Tvivl det rigtigste.

(z) Ligesom det ogsaa er uvist, hvor man skal finde den Øe Oserícta igien, om hvilken Mithridates hos Plinium Lib. 37. Tom. 5. pag. 368. beretter, at den laae ved Kysterne af Germanien, og var bevoxet med et Slags Ceder-Træer, af hvilke Bernstenen randt ned paa Klipperne.

(zz) Endeel have villet giøre ham ældre end Plinius; men hvor urimeligt dette er, koster ey stor Vanskelighed at indsee, allerhelst naar man vil efterslaae *Salmasii* Prolegomena ad Solinum, som staae for hans Exercitation. Plinian.

vi derfor her ville tage for os, ey for Ordenens eller Tidens Skyld, i hvilken han har levet, men for den Sammenhæng, som der er imellem ham og Plinium hvilken sidste eftersom han næsten overalt har fulgt (a), saa ville vi kun rore lidt ved de Steder, hvor han kan tiene til at oplyse hvad hin har sagt, eller hvor han synes at vige fra ham. I hvilken Henseende vi mærke, 1.) at Solinus i at anfore det Sted hos Plinium, hvor der tales om Den Baltia (b), samt om de Oæoner, Hippopoder og Fanesier (c), er langt tydeligere, og viser langt bedre Tingens rette Sammenhæng, end Plinii egne Ord, saaledes, som de findes i de Exemplarer, som vi endnu har tilovers af ham: thi Solinus anforer ey allene, hvilket og Plinius gior, den gamle Græske Skribent Xenophon Lampsacenus, som den, der beretter, at Den Baltia var en overmaade stor Oe, men legger og til, efter bemeldte Skribents Fortælling, " at den samme „ saae næsten ud som et fast Land (d); at det var ey langt derfra til de Oøner; „ at de Hippopoders Oer laae ligeledes nær derved; og at der vare ogsaa „ de Phanesiers Oer og Folk, som havde overmaade store Oren ꝛc. " Hvilke tvende mærkværdige Omstændigheder i sær, nemlig at den gamle Græske Skribent Xenophon Lampsacenus har talt om de Oæoner, Hippopoder og Phanesier, og at disse Folk boede ey langt fra Den Baltia, man ey kan udfinde af Plinii egne Ord, som de nu staae hos ham, men tiene i det øvrige til et meget kraftigt Beviis for hvad jeg tilforn har paastaaet, nemlig 1.) at hvad Mela (e) og Plinius (f) fortælle om sidstbemeldte Folke-Slag, har de altsammen taget af ældre og Græske Skribenter, hvilke de uden Tvivl har og det meste af deres øvrige Beretninger at takke for, hvad vor Norden angaaer, i sær Me-

(a) Dette kan ey allene noksom skiønnes af enhver, som vil holde begge disse Skribenter mod hinanden, men og sees af hvad foromtalte Salmasius herom anforer, saavel i bemeldte Prolegomenis, som i nys nævnte store og lærde Verk næsten overalt. Dog kan ey negtes, at der jo hos Solinum forekommer et og andet, som han har taget af andre Skribenter, og hos ham allene nu forekommer.

(b) Hos Salmasium paa anførte Sted læses overalt i Steden for Baltia, *Abalcia*, hvilket Navn enhver seer at være det samme, som Pytheæ *Abalus* eller Basilea, og at følgelig vor derom tilforn anførte Mening, er i alle Maader rigtig. See C. 1. §. og Cap. 3. §. 9.

(c) See Plinii Hist. Natur. Lib. 4. Sect. 27. T. 1. pag. 475. 3.

(d) See hans Polyhist. cap. 30. eller cap. XIX. hos *Salmasium*.

(e) See det 2det Capitel i denne Afhandling §. 3. og 17.

(f) See den 2den og 10de §. i dette Cap.

Mela; og at 2det) disse samme Folke-Slag ere af Plinio og andre satte ind paa Den Scandinavia selv (g), hvorom videre siden.

§. 28.

Naar Solinus 2det) kommer til at tale om Germanien, saa siger han (h) „ at Sevo-Bierget, som og var meget stort, og ey mindre end de Riphæiske „ Høye, giorde Begyndelsen af Germanien, (nemlig imod Østen; at de Ingævoner beboede dette Bierg, fra hvilke først, næst efter de Scyther, de „ Germaniers Navn begyndte; og at Germanien laae i en Strækning mellem „ den Hercyniske Skov og de Sarmaters Klipper “. Hvorom vi tilforn har sagt vor Mening, og hvorledes det tiener til at oplyse Plinii Beretning om Germanien, men som vi dog her har villet anføre i sin rette Sammenhæng. Om Scandinavia (i) beretter han os 3die) intet, som er forskielligt fra Plinii Fortælling, eller værdt i sær at legge Mærke til, uden “ at denne Ø laae tverts „ over for Germanien, og var den største blant alle Germaniske Øer, men „ havde intet stort eller betydeligt at opvise uden sig selv “ (k). Hvad han for det 4de) siger om Thule (l), er omtrent det samme, som saa mange andre for „ ham har sagt, nemlig at den laae allerlængst borte blant Øerne omkring Brittannien; at der om Sommeren var næsten ingen Nat, men derimod ved „ Solhværv om Vinteren Dagen saa kort, at dens Begyndelse og Ende indfaldt strax paa hinanden, at oven for Thule var det dovne (ubevægelige) og „ sammenstørknede Hav; og at der fra Chaledoniens (Skotlands) Forbierg vare for dem, som vilde fare til Thule, tvende Dages Seilats “ (m). Hvil-

(g) See den 16de §. i dette Cap., og hvad videre herom siden anføres §. 19. Cap. 5.

(h) See hans Polyhist. Cap. 32. hos Salmasium det 20de.

(i) Som Salmasius bevidner. See hans Exercitat. Plinian pag. 164. f. findes i alle Haandskrevne Bøger af Solini Polyhistor. i Steden for Scandinavia Navnet *Gangavia*, og i gamle Udtoger af *Solino* og *Plinio Candavia*. Hvilket atter viser, hvor forkeert man ofte har læst og afskrevet adskillige Navne hos de gamle Skribenter.

(k) See hans Polyhist. Cap. 33. hos Salmasium det 20de.

(l) See bemeldte Sted. Cap. 35, som hos Salmasium er det 22de.

(m) I Steden for den almindelige Læsemaade: A Chalidoniæ promontorio Thulen petentibus bidui navigatio est. Excipiunt Hæbudes insulæ &c., mener *Salmasius* in Exercit. Plin. pag. 175. at der bør staae: Bidui navigatione perfecta, excipiunt Hæbudes &c.

men

ken sidste Omstændighed han maa have laant af ældre eller andre Skribenter, end Plinius, eller og derudi fulgt de Efterretninger, som man i hans egen Tid havde fra de Lande, eftersom den ellers, saavidt jeg veed, ey forekommer hos nogen anden Skribent. Men det, hvorudi han 5te) meest viger af fra Plinius, og hvorom han har en Hoben flere Omstændigheder end andre for ham, angaaer de Hæbudiske Øer, som han regner for 5 i Tallet (n), et Tal, som meest nærmer sig til Melæ 7 Æmodiske Øer, og som han beretter, at have allesammen havt en Konge over sig, med mere. Ligesom han og 6te) ey mindre gaaer baade fra Plinii og andres Beretning, i Henseende til de Orcadiske Øer og deres Beliggenhed mod de Hæbudiske og mod Thule, naar han siger (o): " At de, „ som reyste fra det faste Land, toge anden Gang Havn ved de Orcadiske Øer; „ men de Orcadiske Øer laae langt borte fra de Hæbudiske, 7 Dages og lige„ saa mange Nætters Seylats. De vare 3 i Tallet, uden at beboes af noget „ Menneske. Havde ingen Skove, men vare overgroede med høyt og stivt „ Græs, ligesom Siv. For Resten var der overalt intet andet, end den blot„ te Sand. Fra de Orcadiske Øer indtil Thule var der 5 Dages og 5 Nætters „ Seilats. Men Thule var en stor (Ø), og havde Overflødighed paa bestan„ dig (grønnende) Træers Frugter. De, som der boede, levede i Begyndel„ sen af Vaaren blant Qvæget af Føder, siden af Melk, og til Vinteren sam„ lede de sig Forraad af Træernes Frugter. Der var intet vist Ægteskab blant „ dem, men Qvinderne vare der fælleds. " §. 29.

Men deri mener jeg, at denne store Mand har feylet: thi hvad Land man end vil giøre Thule til, bliver det dog gandske forkeert at sætte, det de Gamles Seylats didhen havde fra bemeldte Forbierg gaaet i den Tour. Skal nogen ret Mening komme ud heraf, saa maa Ordet: Excipiunt, ansees ey for at betegne den Tour, som de Gamles Seilats har taget fra Chaledonien til Thule, men den Tour og Orden, hvilken vor Skribent selv følger i at opregne Øerne Norden for Britannien, og hvori han gaaer fra Norden Sør paa, begyndende fra Thule, som den Nordeste, efter hvilken følge i Ordenen (excipiunt) de Hæbudiske Øer, og siden de Orcadiske, da han tillige hos hvert Sted antegner Mellemrummet mellem dem indbyrdes, samt mellem dem og det faste Land eller Chaledonien. Vil man sige, at denne Tour er ogsaa forkeert, da de Hæbudiske Øer derved komme til at ligge Norden for de Orcadiske; saa maa vides, at i sig selv er det vel saa, men ey efter de Gamles Begreeb om disse Steders Beliggenhed, som her fornemmelig maa sees paa: thi Ptolemæus sætter og Thule under den 63, de Hæbudiske Øer under den 62 og de Orcadiske under den 61 Grad, følgelig i samme Orden, som vor Skribent, der ventelig heri har fulgt Ptolemæum og andre gamle Skribenter.

(n) Det samme giør og Ptolemæus.

(o) See paa sidst anførte Sted, hvor Salmasius vil, at i Steden for: *Secundam à continenti Stationem*, bør staae: Secundam continenti stationem; hvilket kommer os ud paa eet.

§. 29.

Disse Solini Ord ere saa merkværdige og angaae saa meget vor Norden, at de fortiene at tages under nøyere Betragtning, allerhelst da de synes at være temmelig morke og uforstaaelige. Den berømte Cluverius, som endelig vilde have Thule til at være Island, og følgelig indsaae, at dette, som nyelig er anført, kunde umuelig rime sig sammen dermed, er derfor strax færdig til at forandre Ordene og Ordenen i Solini Fortælling, for paa den Maade at komme derfra (p), og at beskylde ham for Vildfarelse, samt Copiisterne for at have skrevet feil. En Maade, som er baade heel usikker, og meget ubillig, naar man ikke har anden Grund derfor end egen Meening og eget Godtbefindende, men som man som oftest maa redde sig ved, naar man vil have, at de Gamle skal rette sig efter Vort, og vi ey os, som det burde være, efter deres Begreb. Jeg for min Deel tor visselig ikke tage Sagen paa den Fod (q), men meener, at forepregnede Solini Ord kan, endog uden videre Forandring, giores forstaaelige, naar man kun vil følge Solini eget og de andre gamle Skribenters Begreb om Strækningen af de Nordiske Lande, hvorom tilforn er erindret: Thi da de Gamle har forestillet sig Britannien at ligge mellem Vesten og Norden (r), og endeel har sat dens yderste Odde saa langt henne mod Osten (s), at den er kommen til at ligge næsten under samme Længde med Elbens Udløb, eller lige i Nord for denne, som man tydelig kan see af Agathodæmons Tabeller over Ptolemæi Jord-Beskrivelse (t); Saa er det let at begribe, hvorledes Solinus kan

(p) See hans Germania Antiqva. Lib. 3. pag. 166.

(q) Man bør vel skille imellem de Gamles Vildfarelser, i Henseende til Tingenes rette Beskaffenhed eller nu værende Omstændigheder, og det almindelige blant dem antagne Begreb. Efter det sidste maae de Gamle dømmes, ikke efter hine, og fra det ene ey sluttes til det andet.

(r) *Longitudo* Albionis incipit ab *occidentali* horizonte juxta Dumnonium promontorium &c finitur ad Orcas promontorium, siger *Marcianus Heracleota* in Periplo Maris externi pag. 59. in *Hudson.* Geograph. Vet. Scriptor.

(s) *Albion.* accedit *ad orientem* ad mediam fere Germaniam, siger Agathemerus loc. cit. T. 2. pag 39. See og videre herom i det 5te Cap. i denne Afhandling §. 11. Hvormed Vossius ogsaa stemmer overeens, naar han siger in Not. ad Pomp. Melam. pag. 814. edit. *Abrah. Gronovii* cum Not Var. Veteres omnes Britanniam longe supra Germaniam extenderunt, in qvo licet peccavit etiam Ptolemæus; minus tamen, ille, qvam cæteri.

(t) See den 1ste Tabel over Europa blant dem, som ere føyede til *Ptolemæi* Geographie.

kan komme til at sige, at det Caledoniske Forbierg laae Thule, eller de Vestlige Kanter af Norge, saa nær, at der var kun 2de Dages Seylats der imellem. Vel siger han siden, at de Orcadiske Øer laae fem Dages Reyse og fem Nætters Seylats fra Thule, hvilket synes paa den anden Side at være imod den, af os her giorte Forklaring. Men heri kommer det atter an paa Solini Begreb om bemeldte Øers Beliggenhed og Strækningen af Thule (u). Man seer, at han sætter disse Øer **langt borte fra det faste Land**, ventelig i Nord derfra, omtrent midt imellem de Hæbudiske Øer og Thule, dog noget nærmere sidstbemeldte Land; Han siger, at de vare ubeboede, og at man der tog **anden Gang Havn**, naar man drog fra det faste Land. Hvilket ikke kan passe sig paa de egentlig saa kaldte Orcadiske Øer, som hverken ligge langt fra det faste Land, ey heller kan ansees for at have i Solini Tider ligget øde, da Tacitus udtrykkelig bevidner, at Agricola undertvang de Romere dem (v), og om hvilke det heller maatte hede, at man der, under Reysen fra det faste Land, tog første end anden Gang Havn. Hvorover denne Forklaring kommer mig mest rimelig for, og allerbest at passe sig med alt dette: At Solinus, eller de, som han har havt sin Beretning fra, har hørt fortælle om de nu værende Hetlandske Øer, som ligge

(u) Her kommer det og meget, vel mueligt fornemmelig, an paa at fastsætte, hvad Solinus har forstaaet ved sit *Chalidoniæ promontorium*. Er derved meent det ellers saa kaldte Promontorium Orcas, eller det Østligste af Britannien, kan og maae nys anførte og efterfølgende Forklaring nødvendig antages som den rigtigste. Vil man derimod sætte, som meget vel og uden Tvivl rettest kan skee, at ved bemeldte Forbierg er meent et andet, det nemlig, som Ptolemæus kalder Novantum, det Nordligste af Albion, efter bemeldte 1ste Tabel hos Ptolomæum, strækkende sig ud mod det Deucalidoniske Hav, samt beliggende ey langt fra Silva *Caledonia*, og nær ved de Hæbudiske Øer, efter nysnævnte Tabel; Saa kan baade den tilforn, under §. 28. not. (m) anførte Læsemaade hos Salmasium anseés for antagelig samt alting komme til at passe sig ret vel sammmen, saaledes nemlig: At de Gamles Seilats fra Britannien til Thule har taget sin Begyndelse fra sidstnævnte Forbierg, hvorfra de har havt en 2de Dages Seilats til det Nordligste af de Hæbudiske Øer, derfra til de Hetlandske, forbi de Orcadiske Øer 7 Dages og 7 Nætters, og endelig fra Hetland til Thule 5 Dages og 5 Nætters Reyse at giøre. Hvilket rimer sig vel sammen indbyrdes, skiønt Reysens Længde, efter de Gamles Regning, synes alt for stor. Men den Vanskelighed kan vel og uden stor Møye hæves.

(v) See *Taciti* Vita Agricolæ. Naar man taer alle disse Omstændigheder sammen, nemlig at Solinus med fulde Ord siger, at de Orcadiske Øer vare kun tre: *Numero tres*. See *Salmasii* Solinus loc. cit. Cap. 22. p. 31, at de ey vare beboede, men laae udørkede, at de fornemste Hetlandske Øer ere just tre i Tallet. See Geographia Scotiæ, ed. 1749. 8 1ste. og 32 Kort, og at Solinus sætter dem saa langt fra det faste Land; Saa bliver det let at indsee, at ved hans Orcadiske Øer ey kan forstaaes

ligge Norden for og i en Strækning omtrent med de Orcadiske, og tillagt disse hvad som egentlig tilkommer hine, eller anseet dem for eet og det samme, og ladet dem alle lobe under samme Navn: Thi de Hetlandske Øer ligge (1) accurat saaledes, som Solinus sætter de Orcadiske, mellem de Hæbudiske Øer og Norge eller Thule, den Nordeste af dem i sær; (2det) har man ey mindste Anledning til at anse de Hetlandske Øer for beboede i, eller for Solini Tider, men vore egne gamle Historier give tvertimod at forstaae, at de længe derefter har ligget øde, indtil det 9de Sæculum, da en Hoben flygtige Norske satte sig derned, eller at de indtil sidst bemeldte Tid, har i det mindste kun været besøgte af visse Søe-Rover-Partier (x), som der igiennem har taget Veyen til og fra Engelland eller Skotland. Hvilken Vey (3die) er uden al Tvil ogsaa i de ældste Tider bleven fulgt af dem alle, der vilde seyle fra Engelland eller Skotland til Thule eller de Vestlige Kanter af vor Halv-Øe, som man virkelig finder at vore gamle Norske i de ældre Tider har taget, paa deres Reyser til og fra Engelland (y). Og bliver alt dette saa meget mere rimeligt, som man heraf, og neppe paa nogen anden Maade, kan udfinde, hvad der har givet Solino Anledning til just at melde om Stationes (z), naar han taler om de Orcadiske Øer, nemlig

staaes de rette Orkenøer, men at derved de Hetlandske maa være meente. Men underligt er det, at han heri saa meget viger baade fra sin Hoved-Formand Plinius, som regner de Orcadiske Øer for 40 i Tallet, som fra Mela og Ptolemæus, hvilke tælle 30 af dem. Venteligt er det, at han her maa have havt andre Beretninger, end sidst bemeldtes, at gaae efter. Hvorvver det kommer mig rimeligst for, at Solinus heri har rettet sig efter de Romerske Itineraria: Thi det er mærkeligt, at i den saa kaldte *Antonini* Itinerario regnes ogsaa kun *tres* insulæ *Orcades*. See edit. *Wesselingii*. pag. 508. Hvilke Itineraria har ventelig saaledes optegnet Stederne allene efter de Reysendes Tour, og de mest bekiendte Stationes, som de underveys toge, blant hvilke da een har været paa de, til de Orcadiske henregnede Hetlandske Øer, som vare fornemmelig tre i Tallet, saa ere disse blevne ansatte for hine, og kun de opnævnte, paa hvilke de Reysende toge sædvanlig deres Havn.

(x) See Heimskringla eller Snorro Sturlesons Norske Kongers Historie. Tom. 1. pag. 95.

(y) Her er det ogsaa værdt at anmærke, hvad bemeldte Sturleson paa nysanførte Sted p. 97. beretter, nemlig at Kong Harald Haarfager paa sit Toeg i Vester-Havet tog først Touren til Hialtland, siden til Orkenøerne, videre til Suderøerne, (eller de Hæbudiske Øer,) derfra over til Skotland, og endelig til Øen Mann. Hvilken Tour treffer i alle Maader ind med den af Solino tilforn anførte.

(z) *Itinerariorum* auctores nomine *mansionis* intellexerunt *media*, qvibus se reficiebant, *loca*, Gracis dicta σταθμοι. Siger *Dodwell* in Dissert. de Arriani Nearcho. pag. 134.

nemlig de Gamles sædvanlige Reyse-Tur over disse Øer fra Britannien til Thule, da de har gaaet først over fra det faste Land til de rette Orcadiske Øer (a), og saa anden Gang taget Havn paa Hetland, hvorfra den korteste Overfart var

(a) Eller rettere, som tilforn under not. (u) er viist, først fra det faste Land til de Hæbudiske, og derfra til de Orcadiske, eller rettere Hetlandske Øer, hvor man anden Gang har taget Havn. I Anledning af hvilket, jeg endnu paa dette Sted maae giøre følgende Anmærkning: At da det af Solino forhen anførte Sted er, saa vidt jeg veed, det eneste hos de Gamle, hvor noget meldes om de Gamles Reyse-Tour og Seilats fra Britannien til Thule; Saa giver samme en stor Formodning, at om de Phoenicier har havt Skibsfart og Handel paa Thule, som de visselig efter alle Omstændigheder og al Rimelighed maae have havt, saa maae de, om ey bestandig, dog for den største Deel have taget den Tour didhen, som vi tilforn af Solino har fastsat, og fra de Sorlinske eller Cassiteriske Øer, hvor de fornemmelig synes at have havt deres Handels-Sæde, heller reist did over langs de Vestlige end de østlige Kyster af Britannien: Thi (1) var Veyen fra bemeldte Sted Vester om Britannien baade kortere for dem, som og sikkrere formedelst de der liggende mange Øer og Lande, som de næsten bestandig kunde seile imellem, og laae beleyligt for deres Handel. (2) Kan heraf gives en grundig Aarsag, hvorfor de Gamle har sat Thule Norden for Britannien, regnet den blant de Britanniske Øer, og tillige sat den yderste Odde af Britannien saa langt mod Østen: Da Reyse Touren til Thule fra bemeldte Sted gik for den største Deel Nord paa, da efter denne Tur kom Thule til at ligge som i en Strekning med de øvrige Britanniske Øer, og var altsaa at ansee som et Anhang til dem, og da endelig Reysen fra de Hæbudiske Øer til Thule gik bestandig Øster paa, hvorhen de Gamle desuden, som tilforn er viist, saa meget dreyede af med Landenes Strækning. I Betragtning af Ovenstaaende kan det derfor og være rimeligst, at den tilforn omtalte Øe Mictis er ey Wict, men en anden Øe eller et andet Sted i Canalen mellem Irland og Britannien, hvor og Plinius sætter Øen Vectis, mueligt den Odde eller Halv-Øe af Skotland, som stikker ud mod bemeldte Kanal, og kaldes *Vigton*-Shire, allerhelst da paa den yderste Pynt af samme ligger Staden Withern, og tæt hos bemeldte Pynt Øen *Withern*, og da Solinus, hvilket endnu er det fornemste, udtrykkelig siger, at de tilforn omtalte Vidie-Skibe, paa hvilke Timæus beretter, at Tin blev bragt fra Mictis til Britannien, bleve just brugte i foranførte Kanal. Ligesom og det af Plinio brugte Ord introrsus allerbest passer sig paa et Sted der ligger langt inde imellem 2de Lande, ved Enden af en Canal. Med mindre nogen skulle heller ville ansee Øen Oeitis, som Ptolemæus sætter Norden og Østen om Forbierget Orcas, og ved hvilken een eller anden blant de rette Orcadiske Øer synes at være meent, for Plinii Mictis. Hvilken Meening kunde giøres rimelig ved Hielp af de Omstændigheder, at denne Øe ligger omtrent ligesaa langt fra Britannien, eller de Sorlingiske Øer, som Thule, efter Ptolemæi Udregninger, ligesom der efter Pytheæ Beretning paa den ene, og Timæi paa den anden vare sex Dages Reyser fra Britannien til Thule, og ligesaa mange fra Britannien til Mictis. Hvortil endnu kommer, at der paa adskillige af de Orcadiske Øer skal virkelig findes baade Tin og Blye. See *M. Martins* Description of the Western Islands. pag. 355.

ad pag. 258.

MARE-CRONIUM s. AMALCHIUM PIGRUM et CONGELATUM

Facies
EUROPÆ, potissimum BOREALIS,
ad mentem Veterum Græcorum, eorum
præcipue quibus Melæ Plinïique mi=
nuntur testimonia,
Expressa
a
G. Schöning
Nidros. A. 1763.

Rubeas
THULE
s:
Peuce
OSSA.
Hæbudæ
s.
Hæmodæ
Caledoniæ promont.
Dromna
Orcades
Orcas.
NERIGON
BALTIA
EPIGI=A
Hippopodes
Liparmis promont.
ELIXOEA
s.
Carambucis
Caramb. promont.
Caucasus Mons
Caucasi Maris Caspii
IERNIS
s. HIBERNIA
Oceanus Verginius
CALEDONIA
ALBION
BRITTANIA
Hyperboreorum Insula
HYPERBOREI
RIPHÆI Montes
SCANDINA=VIA
SCANDIA
Codanus Sinus
Chytipenus
Vistula
Cassiterides Insulæ
Celticum promont.
Oceanus Britannicus
Calbium Vxisamorum
Ossidamnii
Tedis
Rhenus s. Alpis
Abies
Hercynes
Ingevones
Codanus
Hermones
Sive
Hermiones et Hermionées
Hercynium
s. Heroynium
Danubius.
SARMATIA
EUROPÆA
GERMANIA
GALLIA
ITALIA
IBERIA olim
SPANIA postea
et
HISPANIA
Pyrenæi Montes
Alpes
Alpes Mons.
Adriacus s. Hadriacus
Ister
Ister
Tanais
Meotis
Bosporus Cimmerius
PONTUS EUXINUS
THRACIA
GRÆCIA
Dnaster fl.
Dnaprus fl.
Dniester fl.
Dnieper fl.
Borysthenis fl.
Hypanis fl.
Panticapes fl.
Tyras fl.
Ptolemæi fl.
Carcinites s.
Achaia
Gades
Herculis Columnæ
Tartessus
Tartessii
Cynesii
Cynetes
Brigantium
Lucus Augusti
Asturica
Augusta
Tarraco
Narbo
Massilia
Arelate
Lugdunum
Augusta Vindelicorum
Augusta Trevirorum
Colonia Agrippina
Treviri
Mogontiacum
Moguntia
Argentoratum
Argentina
Vindonissa
Aventicum
Augusta Rauracorum
Basilea
Mediolanum
Aquileia
Ravenna
Roma
Capua
Neapolis
Tarentum
Brundusium
Rhegium
Messana
Syracusæ
Panormus
Carthago
Utica
Hippo Regius
Cirta
Numidia
Mauritania
Tingitana
Mauritania Cæsariensis
Africa
Cyrene
Pentapolis
Ægyptus
Alexandria
Memphis
Nilus
Nilus fl.
Arabia
Mare Rubrum
Sinus Arabicus
Sinus Persicus
Babylon
Seleucia
Ctesiphon
Parthia
Media
Hyrcania
Mare Caspium
Caspium Mare
Caspii Montes
Caucasus Mons
Caucasi Pylæ
Albania
Iberia
Colchis
Phasis fl.
Phasis
Armenia
Armenia Major
Armenia Minor
Euphrates fl.
Euphrates
Mesopotamia
Assyria
Tigris fl.
Tigris
Arabia Deserta
Arabia Petræa
Arabia Felix
Palæstina
Jordanis fl.
Jordanis
Damascus
Phœnicia
Syria
Cilicia
Cilicia Campestris
Cilicia Aspera
Cappadocia
Pontus
Pontus Polemoniacus
Galatia
Bithynia
Paphlagonia
Propontis
Propontis Mare
Hellespontus
Hellespontus s. Fretum Gallipolitanum
Thracia
Thracia Bosporana
Macedonia
Græcia
Achaia
Peloponnesus
Athenæ
Sparta
Corinthus
Isthmus
Isthmus Corinthiacus
Creta
Cyprus
Rhodus
Lesbos
Chios
Samos
Lemnos
Thasos
Imbros
Samothrace
Tenedos
Troja
Ilium
Troas
Lydia
Ionia
Caria
Lycia
Pamphylia
Pisidia
Lycaonia
Galatia
Phrygia
Mysia
Bithynia
Paphlagonia
Cappadocia
Pontus
Pontus Polemoniacus
Colchis
Iberia
Albania
Caucasus Mons
Caucasi Pylæ
Caspii Montes
Caspium Mare
Mare Caspium
Hyrcania
Parthia
Media
Assyria
Babylonia
Babylon
Seleucia
Ctesiphon
Mesopotamia
Euphrates fl.
Euphrates
Tigris fl.
Tigris
Armenia
Armenia Major
Armenia Minor
Arabia Deserta
Arabia Petræa
Arabia Felix
Mare Rubrum
Sinus Arabicus
Sinus Persicus

var til Thule. Ligesom det og meget vel kan være, og er maaskee den beste Forklaring, at den to Dages Seilats fra det Caledoniske Forbierg for dem, der vilde til Thule, som Solinus omtaler, har han forstaaet om de to Dags Reyse, til de Orcadiske Øer, paa Veyen didhen, og ey om den hele Reyse.

§. 30.

At Solinus viger saa meget baade fra Plinii og andres Beretning, i Henseende til Tallet paa de Orcadiske Øer, er maaskee en Følge af forbemeldte hans Meening om disse Øer. Dog vil jeg ligesaa snart troe, at der kan være indløben en Copiist- eller Læse-Feyl, og at der for *tres* bør læses *triginta* eller *triginta tres*. Den bestandige eller bestandig grønnende Pomona, som vor Skribent videre bevidner at der har været paa Thule, de Frugter af Træerne, som Indbyggerne skal have samlet sammen til Vinters, og det Foder, som de blant Qvæget skal have spiset, maae enten og til deels grunde sig paa Pytheæ Beretning, at man paa Thule levede af adskillige spiselige Urter, Vexter og Rødder, skiønt denne negter, at man der havde Frugter; eller have sin Hensigt til vore bestandig grønnende Fur- og Grane-Træer samt Eene-, Hegg-, Ronne-, vilde Ribs-, Hassel- og andre saadanne Træer, hvis Bær, Nødder og Frugter man den Tid kan have vidst bedre at benytte sig af eller i visse Tilfælde været nødt til at bruge, ligesom man her i Norden i Hungers Nød, naar Uaar indfalder, maa behielpe sig med Barken af Furre- og endeel andre Træer, hvorom Solinus, eller de, som han har havt sin Beretning fra, kan have hørt noget synge, og deraf giort en enkelt Ting, som kan have været i Brug paa visse Steder allene og i visse Tilfælde, til almindelig og overalt brugelig. Hvilket er saa meget mere troligt at kunne være skeet i de Tider, da vore Forfædre havde saa liden Omgang med Fremmede, i sær med Græker og Romere, som saadant endnu skeer i vore Tider, som skulde være saa meget mere oplyste, end og af vore Naboer selv. Hvorfor det ey heller er at undre paa, at Solinus har kundet bringe den Snak paa Bane, at Indbyggerne paa Thule ey har levet i noget vist og ordentligt Egteskab, en Ting, som vel i sig selv er urigtig, men som Fremmede dog kunde have en Slags Anledning til at falde paa, ved visse af vore gamle Forfædres Levemaade, i sær deres, som Fremmede allerhelst havde Leylighed til at see og kiende, jeg mener de gamle Nordiske Fribyttere eller Søerovere og vandrende Riddere, hvoraf vor Norden i de ældre Tider var opfyldt, særdeles den Vestlige Deel af vor Halv-Øe, og som gemeenligen førte et meget uordentligt og vildt Levnet, havde som oftest ingen vis Boepæl eller Fa-

milie, men sværmede om fra et Sted til andet, og giorde sig ingen Betænkning over at bortrove og krænke andres Døttre og Hustruer uden Forskiel. Ligesom og vor Nordens gamle Indbyggere har over Hovedet i den Post ey været saa aldeles Regelmessige. Men at der i det øvrige har været ordentlige Egteskaber blant dem, det er en Ting, som ingenlunde kan negtes.

IV. Capitel

af

Afhandlingen

Om de gamle Grækers og Romeres Begreeb og Kundskab om de Nordiske Lande efter Christi Tider, i Følge af Taciti Beretning.

§. 1.

Med den Skribent, hvis Beretninger vi nu ville tage under vor Betragtning, saa vidt de angaae vor Norden, har det sig langt anderledes, end med dem, som vi hidindtil har igiennemgaaet: thi i Steden for at disse har taget deres Beretninger om de Nordiske Lande for den største Deel af andre eller ældre Skribenter, har han taget det meste af, hvad han beretter os om Germanien i sær og de Nordlige Lande, af egen Kundskab og Erfarenhed, og holder sig kun til det, som i hans Tiid var de Romere bekiendt og da blev omtalt, uden at kiære sig meget efter gammelt Sagn, eller uvisse Beretninger og Navne, som man til hans Tiid intet hørte om (a). Han var i sin Tiid

(a) Dette kan nokssom skiønnes saavel af alle Omstændigheder og den hele Indretning i det bekiendte Skrift, som han har efterladt os de moribus Germanorum, hvilket i dette Capitel skal fornemmelig blive vor Veyviser, som og af Slutningen af bemeldte hans Skrift, hvor han kun saa løselig nævner de Oxioner og Hellusier, fordi man intet vist om dem havde erfaret: *Cætera jam fabulosa:* Hellusios & Oxionas ora hominum vultusqve, corpora atqve artus ferarum gerere; qvod ego *ut incompertum in medium relinquam.*

Tiid en af de anseeligste og berømmeligste Mænd i Rom, og en Tid lang Statholder i Gallia Belgica, eller de nu saa kaldte Nederlande, hvilket Embede gav ham god Leylighed til at lære at kiende det tilgrændsende Germanien i sær, hvoraf han ogsaa har saa vel betient sig, at hans Beretning om bemeldte Land er den fuldstændigste, rigtigste og ordentligste af alle dem, som de ældre Tider har givet os. Det derimod, som han beretter os om vor Norden, er heel lidet, og gaaer ud paa langt andre Ting og Navne, end man finder hos de ældre Skribenter, hvilke derimod anføre mangfoldige Navne, som han slet ikke nævner, og som følgelig i hans Tiid blant de Romere ey har været bekiendte eller i Brug: thi han nævner hverken Codanonia, ey heller Sinus Codanus, eller Scandinavia, eller Chersonesus Cimbrica, eller Cartris, eller Latris, eller Nerigon, eller de Hillevioner (b) eller Epigia, ja ey engang de Teutones o.s.v. Hvilket altsammen er et stort Beviis for vor foranførte Menings Rigtighed, at Plinius, og andre Romerske Skribenter for Taciti Tider, ey har beskrevet os Tingen, som den var i deres Tider, men allene efter hvad de fandt for sig hos ældre og Græske Skribenter. Hvoraf videre følger, at Kundskab om vor Norden maa være meget gammel, og kan altsaa ey være kommen fra noget andet Folk, end de Phoenicier (c), at den fra dem er kommen til de Græker, og fra disse til de Romere; og at den under sidst bemeldte er heller bleven fordunklet, end den har udbredet sig og tiltaget.

§. 2.

Taciti Beretning om vor Norden sætter denne Sætnings Rigtighed uden for al Tvivl: thi holder man den mod Lyset, saa skal man blive vaer, at alt hvad han veed at berette os om vor Norden, beløber sig ey til videre, end at „ I det store Hav selv (Norden for Germanien (d)) vare de Suioners Stater,

(b) Uden man vil sige, at *Taciti* Hellusii og Oxiones ere de samme, som *Plinii* Hillevioner, og som Ptolemæi Æluæones; hvilket vel ogsaa bliver en i sig selv rigtig Sag.

(c) Man har derover god Anledning til at troe, at de fleste Navne paa Øer og Steder i Norden, som forekomme hos Græske og Romerske Skribenter, ere mod 300 Aar ældre end Christi Tider, eller i det mindste jævngamle med Pytheæ Alder, fra hvilken de fleste af dem ere maaskee komne til de Græske Skribenter, men blevne efterhaanden saa ubekiendte, at de seenere Skribenter, som Strabo og andre, have anseet dem for Digt og Fabel, saa de derover har udelukt mange af dem af deres Skrivter.

(d) At det Hav, som Tacitus her omtaler, sættes af ham Norden for Germanien, det kan tilfulde skiønnes af den Tur, som han følger, i at beskrive bemeldte Land, da han fra de Sydlige Steder gaaer til de Nordlige, og kommer endelig til foromtalte Hav og de deri liggende Øer, som de Nordligste Steder.

„ som foruden at de vare Folkerige og vel udrustede, ogsaa havde mægtige Flo-
„ der, skiønt deres Skibe vare anderledes indrettede end de Romeres; at de
„ satte Priis paa Rigdom, og at derfor var een allene regierende Herre hos
„ dem, som regierede uindskrænket (e), og uden at tigge sig Lydighed til af sine
„ Undersaatter (f) ꝛc.; at paa hin Side af de Suioner var et andet, det dov-
„ ne og næsten ubevægelige Hav, af hvilket man man troede, at Jordens
„ Klode blev omringet og indsluttet ꝛc.; og at næst hos de Suioner boede i sam-
„ me Strækning de Sitoners Folkeslag, som for Resten komme overeens med
„ de forrige, men vare dem allene derudi ulige, at de lode et Fruentimmer re-
„ giere over sig ". Hvilke Ord, (hvoraf vi her har udeladt en og anden Post, som siden noyere skal betragtes) ligesom de indeholde Ting, som ey findes hos de ældre Græske eller Romerske Skribenter, men har været næsten allesammen dem ubekiendte, saa indbefatte de og alt hvad de Romere, af egen Erfarenhed og Kundskab har vidst om vor Norden, da Tacitus vel ikke havde tiet stille dermed, hvis noget mere havde været dem derom i hans Tiid bekiendt. Og kan man derfor være vis forsikkret, at alt hvad Mela, Plinius og andre Romerske Skribenter for Resten anføre om vor Norden, er ey deres eget, men taget af de ældre Græske Jord-Beskrivere, hvilke de Romerske troelig har fulgt og udskrevet, naar man tildeels undtager de Steder, til hvilke de Romere ved deres Vaaben har banet sig Veyen, og paa den Maade giort sig bekiendte.

§. 3.

At de Romere ved deres Vaaben ere komne ind i, eller til vor Norden, det kan man saa vel af endeel andre Omstændigheder, hvilke tildeels foran ere anførte (g), som og af Taciti egen Beretning med god Grund og Foye negte. Men eftersom han dog har faaet noget i Almindelighed at vide om de Folk, som beboede de Østlige og Sydlige Kanter af vor Halv-Oe, og saadant, som ingen for

(e) De gamle Nordiske Regenters Magt og Myndighed beroede mere paa deres egne besynderlige Egenskaber, end paa nogen fastsat eller almindelig vedtagen Regel, saa det er vanskeligt at fastsætte, om de nogensinde har regieret ret uindskrænkede.

(f) Herudi sætter Skribenten dem uden Tvivl imod de da værende Tydske Konger, som ey kunde anseés for andet, end deres Undersaatters Krigs-Anførere.

(g) See den 8de §. i det 2det Cap. af denne Afhandling not. (m): det 3die Cap. §. 18. hvormed ogsaa maa sammenlignes, hvad herom end videre er anført i det 5te Cap. §. 13. Hvilket altsammen jeg formoder skal være tilstrækkeligt Beviis for denne Sætnings Rigtighed.

for ham har kundet berette, han og ey, som tilforn er erindret, har taget sine Beretninger af andre og ældre Skribenter; saa følger deraf, at han enten selv, eller de Romere, nyelig for eller ved hans Tider, har havt Leylighed til at indhente en nye og nærmere Kundskab om bemeldte Steder, end den man hidindtil havde havt. Vil man spørge paa hvad Maade og igiennem hvilken Vey? Saa synes mig, at efter alle Omstændigheder bliver det rimeligst, at den Kundskab er kommen til dem over Øster-Søen, og fra de Folk, som boede ved de Østlige Kyster af samme: thi ligesom man paa den eene Side har ey mindste Anledning til at troe eller tænke, at vor Nordens Indbyggere har i de Tider havt nogen Omgiængelse med de Folk, som boede i de Vestre Kanter af Germanien, og de Romere derfra at kunne have hentet bemeldte Kundskab (h); Saa forekommer paa den anden adskilligt, som gior det høyst rimeligt, at den maa være kommen fra en anden, og ingen, uden nys omtalte Kant: da vor Nordens ældste Indbyggere har uden al Tvivl beboet de Steder, forend de besatte vor Halv-Øe, og man finder, at de Nordiske Folk har stedse vedligeholdt Omgiengelse og Samqvem med dem (i); da de Gother fra ældgamle Tider af har havt de Steder inde, og det dog vel bliver en unegtelig Sandhed, at disse enten ere komne didhen fra Norden, eller har i det mindste staaet i nær Forvantskab og Foreening med de Nordiske Folk af samme Navn, i hvor meget end endeel har villet være derimod; da det er af Plinii Vidnesbyrd nokſom bekiendt (k), at de Romere i Neronis Tider har aabnet sig Handel og Omgang med de Folk, som der boede, og endnu for den Tiid havde meget at bestille med Cattualda, bemeldte

(h) Nemlig den Kundskab, som angik de østlige Kanter af vor Halv-Øe, hvilke i de ældre Tider havde været uden al Tvivl temmelig vel bekiendte, saa længe Bernstens Handelen var i Gang, men som man, da bemeldte Handel henfaldt en Tiid lang, intet hørte om, indtil bemeldte Kundskab tillige med den foromtalte Handel igien blev oplivet, i sær under Keyser Neronis Regiering, kort for eller i Taciti Tider. Saa vidt havde de Nordre forsøget deres Kundskab om de Nordlige Lande siden Melæ Tiid, da de herom intet vidste, see det 2det Cap. i denne Afhandling §. 8. not. (l). men havde kun forhvervet sig en ringe Kundskab om de Nordlige Kuster af Germanien, og om de Øer, som laae derhos. Saa at hvad vi her sige, og tilforn om de Romeres Kundskab, vor Norden angaaende, har sagt. See Cap. 2det §. 4. er sig ey selv imod, men bør forstaaes om adskilte Tider og Steder.

(i) Dette med følgende skal videre udføres og beviſes i en anden Afhandling om de Nordiske Folkes Oprindelse.

(k) See hans Histor. Natur. Lib. 37. pag. 370. Tom. 5. og hvad herom tilforn er anført i det 1ste Capitel i denne Afhandling §. 22.

meldte Gothers Konge (l); og da man seer, at Tacitus har just kiendt dem blant de Nordiske Folk, som boede nærmest ved og tverts over for bemeldte Steder, og intet andet: thi hvad de Svioners næste Naboer de Sithones angaaer, saa er det vel en almindelig vedtagen Mening og Forklaring, at derved bør forstaaes de Norske, en Sag, som jeg undrer mig over, at den store Grotius har og villet lade sig indbilde (m), og som man er falden paa, allene fordi Tacitus sætter de Sithoner Vesten for de Suioner, og nævner kun disse tvende Folk i Norden, men har for Resten ey mindste Grund og Rimelighed, thi hvor finder man vel, at de Norske ere blevne kaldte med saadant Navn eller noget andet, som i mindste Maade ligner det? hvorfor skulde han vel kalde de Svenske med deres rette Navn og give de Norske et saa aldeles fremmet? Hvad Aarsag kan man vel give dertil, at Tacitus har lært at kiende de Norske, som langt bortliggende, og ey de Gother, der boede tæt hos de Svenske og Germanien saa meget nærmere? thi at ville sige, at de Gother den Tid ey boede her i Norden, det gaaer visselig ingenlunde an; og hvorledes kan det endelig vel rime sig sammen, hvad Tacitus siger om de Sithones, at de boede i een og samme Strækning med de Sviones og næst op til dem, hvis de Sithones skal være de Norske? da de Gother, og ey de Norske, har fra de ældste Tider af været de egentlig saa kaldte Svenskes Naboer, men disse derimod og de Norske stedse været skilte fra hinanden ey allene ved vidtloftige Landstrækninger, men og store og høye Fielde.

§. 4.

(l) Denne var allerede i Keyser Tiberii Tider kommen i Bekiendtskab med de Romere, i Anledning af de Krige, som han førte med Marabudio, de Marcomanners Konge, udi hvilke han endelig kom til kort, og maatte derover tage sin Tilflugt til de Romere, hvilket Marabudius i lige Tilfælde tilforn havde giort. See *Taciti* Annalium. Lib. 2.

(m) See hans Prolegomena til Histor. Gothorum, Vandalorum &c. pag. 6 et Skrivt, som denne store Mand synes allene at have skrevet, for at skrive de Svenske til Behag, og som visselig gior ham ingen Ære Man skulde helst troe, at han har skrevet det, allene for at drive Giæk med Vedkommende, og at han umueligt kan have meent det saa: Hvilken Forklaring over de Navne Suethi eller Suiones og Sithones, kan være artigere end denne? Suethi (af Ordet Suede, kan jeg tænke) sunt laborioſi, cujus oppoſitum Sithones *Sedentarii* (skal vel komme af at Sidde) ſive pigri. Saadanne Derivationer, som disse og andre flere, der beroe paa Ordenes blotte Lyd eller en fordreiet Udtale, ere artige at spøge med, men for Resten due de slet intet.

§. 4.

Skal man derfor ey drive de Sithones reent ud af vor Norden, saa maa man visselig giore dem til en anden Folkeferd, end vore Norskes (n). Og til hvilken hellere, end foromtalte Gothers, paa hvilke saavel Navnet selv, som alle andre foranforte Omstændigheder, saa vel passer sig? thi hvem er det vel ubekiendt, at de Gother af fremmede Skribenter kaldes ogsaa Guthones og Gythones? og hvo vil ey lettelig finde sig deri, at der hos vor Skribent kan i Steden for Gythones have indsneget sig ved en Skrive- eller Læse-Feyl, Sithones? da de Bogstaver G. og S. saa meget ligne hinanden i den gamle Skrivt, og da saadanne, ja endnu langt grovere, Feyl ere saa meget giængse hos de gamle Skribenter (o). Enhver kan altsaa lettelig indsee saavel Nødvendigheden, som Rimeligheden af nys omtalte Forandring af Navnet Sithones til Gythones, hvilken vil sættes uden for al Tvivl, dersom man i et eller andet Mscr. af Taciti Værker kan finde Spor derefter: thi for Resten troer jeg ganske vist, at ey allene ved, men og længe for Taciti Tider har de Gother boet paa vor Nordiske Halv-Oe, som et Folk, der uden al Tvivl er det ældste her i Norden, i det mindste i Hensende til Navnet, som i de første Tider vel har været tilfælles for

(n) *Pontanus* i hans Chorographia Daniæ pag. 689. og 90. paastaaer ogsaa, at ved de Sithoner hos Tacitum de Norske ey har været meente. C. Dankwerth vil i sin Beskrivelse over Slesvig og Holsteen giore dem til Teutones pag. 46, hvilket visselig ey gaaer an. Endnu mindre kan det have Sted, at ved Taciti Sithones, Indvaanerne i den gamle Stad Sigtuna i Sverrig ere meente, og at Ovidius har sigtet til dem, naar han saa siger: Fastor. Lib. 3. v. 715.

„ Sithones & Scythicos longum narrare triumphos “.

Som Dalin holder det for at være i hans Svenske Historie 1ste Deel. pag. 72. Thi jeg kan ey begribe, hvorledes de her af Ovidio omtalte Sithones, som boede i Thracien, kan blive Indvaanere i Sverrig.

(o) Det er herved i Besynderlighed at mærke, at der hos de Latinske Skribenter gemeenligen findes at være brugt y i Steden for Grækernes υ eller u, som f. e. Thyle for Thule, Thyrii for Thurii o. s. v. næsten overalt. Af Gutæ eller Guthones er altsaa for det første giort Gythones, saaledes som dette Navn findes endog at staae i endeel Oplage af *Ptolemæi* Geograph. Lib. 3. c. 5. i Steden for Gothones eller Guthones. Ligesom dette kan ogsaa her tiene til Oplysning, at blant de Folkeslag, som bemeldte Ptolemæus sætter paa den vestre Side af Veixel-Floden, næst ved de Burier, nævnes de Sidones, hvilke sidste, naar man holder Ptolemæi Beretning sammen med Taciti, skal befindes ingen andre at være end dennes Gothini, saasom Naboer af de Oser og Burier. See *Taciti* Germania, og *Ptolemæi* Geographiæ Lib. 2. c. 4.

for alle Nordiske Folk, særdeles dem, der beboede den Sydlige Deel af vor Norden. Ligesom ogsaa Ptolemæi Vidnesbyrd (p), at de Gutæ og Dauciones beboede de Sydlige Deele af den store Scandiske Ø, hermed fuldkommen stemmer overeens, og noksom viser, andre Omstændigheder her at forbiegaae, at de Gother længe for Taciti Tider har boet i Scandinavien: thi lad end være, at Ptolemæus er en yngere Skribent end Tacitus, saa bliver det dog vel en afgiort og vis Sag, at hin har taget sine Beretninger om vor Norden af langt ældre Skribenter, end som denne er, og vist nok ikke af nogen Romersk Skribent, eftersom man, om saa var, vel maatte treffe noget Spor hos ham af Melæ, Plinii, Taciti og andre saadannes Beretninger, som man ey finder, men rimeligst af en og anden blant de ældste Græske Jord-Beskrivere, og saadanne, som har endog været ældre end Strabo selv, hvilken Skribent han ey engang synes at have læst eller fulgt, end sige de Romerske, da han trækker den yderste Parallel mod Norden ey, som Strabo vil have det, giennem Hibernien, men efter de ældste Græske Jord-Beskriveres, Eratosthenis, Pytheæ og andre saadannes Exempel, giennem Thule, hvilke sidste, som vel bekiendte i Alexandria, hvor Ptolemæus selv boede, denne ogsaa i andre Ting nødvendig maa have fulgt, sær i dem, der angik saa langt bortliggende Lande, som de, der laae i det yderste Norden.

§. 5.

Alt dette viser da, at Ptolemæi Gutæ og Taciti Gythones eller Sithones maa være eet og samme Folk, og at man ey behøver, at tvivle om foranførte Sætzes Rigtighed, nemlig at der hos Tacitum i Steden for Sithones bør læses Gythones, af den Aarsag, at man ey finder de Gother ved de Tider at have boet her i Norden. Jo visselig maa de baade da og for den Tid have boet der (q); og havde de ey boet der da, saa havde de vel aldrig siden kommet

(p) See *Ptolemæi* Geograph. lib. 2. cap. 4. de Germ. Magna.

(q) Jeg veed vel, at endeel ville holde for, at Othin har først bragt de Gother hid ind i Norden med sig, og at denne er kommen derhen længe efter Christi Tider; men jeg troer og sikkert, at denne deres Mening ingen Grund har, og at, om Othin skulde med de Gother være først kommen ind i Norden paa den Tiid, til hvilken Eccard med endeel andre vil henføre ham, saa kunde Ptolemæus ey have sat de Gutæ paa Scandia, hvor de i hans Tid, efter bemeldte Sætning, endda ey skulde have boet, eller i det mindste ey været der saa længe, at han derom havde kundet indhente nogen Kundskab, om den ellers paa de Tider var at faae, hvilket er visselig aldeles ikke at formode. Ptolemæus har heller, som tilforn er erindret, og siden videre skal bevises, taget sine Beretninger af de ældste Græske Jord-Beskrivere, følgelig maa hans Gutæ have boet paa Scandia 2 à 300 Aar for Christi Fødsel.

met derind, hvor Landene allerede vare saa fulde af Indbyggere, og saa mægtige Riger stiftede, som Tacitus beretter, at de Gothers Flytning didind efter hans Tider ingenlunde kan have Sted, og det saa meget mindre, som man finder dem at have giort store Udvandringer Sør paa, men aldrig Nord efter, hvor desuden Indbyggernes Tilbøyelighed fra de ældste Tider af, saavidt man kan spøere i Historien, har vel været at sende Folke-Sværme fra sig, men aldrig at tage imod dem. Ligesaa vel derfor som Tacitus kiendte de Svioner, maa han og have kiendt deres Naboer de Gother, og disse derfor være meente ved hans Sithones. Men at Ptolemæus, skiønt han har vidst at nævne de Gother eller Gutæ, dog intet melder om de Svioner, det viser kun, at hans Beretninger, som tilforn er erindret, ere ingenlunde yngre end Taciti, eller tagne af Romerske Skribenter, og kan for Resten have 2de Aarsager til Grund, nemlig at enten har de Svioner, da de Beretninger, som Ptolemæus har fulgt, ere forfattede, ey boet paa vor Halv-Øe, eller i det mindste ey været saa mægtige og navnkundige, som de siden bleve og vare i Taciti Tider; eller og fordi de Phoenicier, fra hvilke de Græker har faaet deres første Kundskab om vor Norden, har fornemmelig kiendt de Vestlige Kanter af vor Halv-Øe, og derfor vel faaet Navn paa de Gother, som boede henne ved Categat og mod Vester-Havet, men ey paa de Svioner, hvis Boepæle laae langt inde i Øster-Søen, og tillige temmelig høyt oppe mod Nord. Dog maae jeg tilstaae, at jeg anseer den først anførte Aarsage for at være den rigtigste og rimeligste.

§. 6.

Af lige saadan Aarsage, og fordi Tacitus, som tilforn er viist, har faaet sin Kundskab om vor Norden fra de østlige Kanter af Germanien, er det tvertimod skeet, at han vel har vidst at fortælle noget om de østlig Kyster af vor Halv-Øe, men derimod slet intet om de Vestlige, hvilke han ikke taler det allermindste om i hans Germania, hvor det rette Sted, efter hans Anlæg, havde været at tale derom, dersom hans Kundskab havde strakt sig didhen, men rører kun saa løslig ved dem, under det gamle Navn Thule, paa et gandske andet Sted, hvor han taler om sin Sviger-Faders Agricolæ Bedrivter i Britannien, og ved den Leylighed beretter (r) " At den Romerske Flode da først om-

 „ kring-

(r) See hans Vita Agricolæ. Af det, som i næst foregaaende Capitel er anført i Anledning af Solini Beretning om de Gamles Reyse-Tur fra Britannien til Thule, fornemmelig i den 29. §. Not. (n) og (a), kan man let begribe, hvorfor de Romere, som vare saa meget bange for det uregierlige Hav Norden for Elben eller Germanien,

„ kringseylede Kysten (af Britannien) ved det yderste Hav, og kunde da for-
„ sikkre, at Britannien var en Øe, samt opfandt og undertvang de Øer,
„ som de kalde de Orcadiske. Man fik og see Thule, hvilken Snee og Kulde
„ hidindtil giemte af Veyen. Men de sige, at det er et dovent Hav, som
„ er tungt at roe udi, og som Vinden derfor ey heller kan giøre oprørt". Hvil-
ke Ord i adskillige Henseender ere ret mærkværdige, og, ligesom de bekræfte,
hvad tilforn er anført, give end videre Anledning til følgende Anmærkninger:
1.) At det Foregivende, at de Orcadiske Øer skulde af de Romere, under Key-
ser Claudii Tog til Britannien, være blevne undertvungne, som Math. West-
monasterienſis i sær, og endeel andre berette, af foranførte Taciti Vidnesbyrd
befindes at være urigtigt (s). 2.) At de Romere for Taciti Tider, har ey en-
gang til visse og fuldkommen vidst, at Britannien var en Øe; forstaae af egen
Erfarenhed og efter Kundskab, som man med Sikkerhed kunde følge: thi i an-
den Henseende bliver det vel heel urigtigt, at den Sag har været de Romere
saa længe ubekiendt, da alle Græske Skribenter eensstemmig berette, at Bri-
tannien var en Øe, og de ældre Romerske selv udtrykkelig bevidne det samme,
saasom J. Cæsar, Mela, Plinius og flere. Men Sagen er, at det har, som
tilforn er erindret, været Tacito fornemmelig derom at giøre, at hans Fortæl-
ling kunde grunde sig paa tilforladelige Efterretninger, og sikkre, i sær hans
egne Tiders Erfaringer; hvorfor han har gaaet de andre forbi, og ey villet hol-
de sig til dem, som ey saa sikkre at lide paa: Af hvilken Aarsag og Anledning
han ogsaa 3die) siger, at lige indtil Agricolæ Tider havde Thule formedelst
Snee og Kulde været skiult og forborgen. Ey fordi man jo fandt nok derom
baade

nien, torde vove at komme saa langt Nord om Britannien, at de fik Thule eller
Norge at see, nemlig den Omstændighed, at de i Anledning af at undertvinge de
Orcadiske Øer, vare just komne i de Farvande, over hvilke de Gamles sædvanlige
Tur til Thule havde faldet, og som altsaa ikke kunde forekomme dem saa meget far-
lige; men at de ey har vovet sig længer eller lige til Thule, deri har den Indbild-
ning været Aarsag, som de Phoenicier, for at skiule deres Handel paa Thule, hav-
de vidst at binde Folk paa Ermene, og som man af Taciti Fortælling tydelig seer,
at de Romere endda vare indtagne af, angaaende Havet ved Thule, at det var tykt,
ligesom lerret, eller som størknet og sammenløben Melk, saa man ey kunde komme
„ der igiennem: " Diſpecta eſt & Thule, siger *Tacitus*, qvam hactenus nix & hiems
„ abdebat. *Sed mare pigrum* & grave remigantibus *perhibent*, ne ventis qvidem
„ proinde attolli ".

(s) Med Taciti Vidnesbyrd stemmer herom og Juvenalis overeens, naar han siger: Satyr. 2.
v. 160. - - - - - - " Arma qvid ultra
„ Littora Juvernæ promovimus, & *modo captas*
„ *Orcadas*, & minima contentos nocte Britannos ".

baade i endeel Grækers og Romeres Skrivter, men allene af den Aarsag, at de Romere paa deres Søetog Norden omkring Britannien og til de Orcadiske, ja, som venteligt er, ogsaa til de Hetlandske Øer, fra hvilke var den korteste og sædvanlige Overfart til Norge (t), vare selv komne da først saa langt, at de havde seet Kysterne af nys bemeldte Landskab, som de Gamle kaldte Thule. Hvis Beretning, angaaende Havets Beskaffenhed omkring ved bemeldte Kyster, han 4de) tilkendegiver sig at have fulgt, ved at bruge Ordet perhibent (u). Ligesom det og meget vel kan være, at de Romerske Soldater og Skibsfolk, som vare med paa foromtalte Tog, har enten ladet saadan de Gamles Beretning om bemeldte Hav, og en Slags Frygt, indbilde sig at see og mærke Ting, som virkelig ey vare til, eller betient sig af den gamle vedtagen Indbildning derom til at binde sig selv og andre noget paa Ermene, og til en Undskyldning for at de ey kunde eller torde komme videre.

§. 7.

Alt dette er saa meget mere rimeligt, som det ey allene stemmer overeens med Erfarenhed og Menneskens sædvanlige Sinds Beskaffenhed, men og med hvad Tacitus paa et andet Sted beretter (v) om Aarsagen, hvorfor de Romere,

(t) See hvad nyelig tilforn herom er erindret under not. (r) og det næst foregaaende Capitel. §. 29. Not. (u) og (a).

(u) Hvorved han og giver at forstaae, at de Romere havde ey selv befeilet dette Hav, eller vare komne Thule saa nær, at de havde naaet didhen: thi han gior tydelig Forskiel imellem at have seet Thule, hvilket han udtrykkelig tillegger de Romere, og imellem Kundskaben om bemeldte Hav, hvilken han, ved at forandre Talemaaden, og sætte Ordet *perhibent* til, bevidner at de havde fra andre. Saa man heraf kan sikkert slutte, at de Romere ey ere den Gang komne til vor Norden. Og naar det da ey er skeet, saa er det vist nok ey heller skeet enten før eller siden.

(v) See hans Germania, paa det Sted, hvor han taler om de Folke-Slage, som boede ved og Norden for Rhin-Strommens Udløb, samt omkring de store Ind-Søer, som der vare (i det nu værende Holland, Vest- og Ost-Frisland omtrent,) og melder ved den Leylighed, at de Romere havde ey allene med deres Floder befeilet bemeldte Søer, men og forsøgt at befeile det store Hav selv paa den Kant: Ipsum qvin etiam *Oceanum illa* tentamimus. Følgelig kan ved den Oceanus, som de Romere engang, under Drusii Anførsel forsøgte at befeile, men hvilket ingen efter ham torde vove, som Tacitus videre beretter, ey med nogen Rimelighed forstaaes det store Vester-Hav mellem Jylland samt Norge og Britannien, men allene den Drel deraf, som strøder op til den Nordvestlig Kant af Tydskland, sønden for Elven; Norden for hvilken Drusus ey kom med de Romeres Flode.

re, som dog havde deres Skibs-Flode i Nord-Søen ved Ems og Veseren, ey videre undersøgte og beseilede bemeldte Hav, naar han saa siger: „Vi har end„ ogsaa forsøgt at beseile det store Hav selv, og har Nogtet giort bekiendt „ blandt os, at der endnu vare *Herculis* Støtter at finde, enten nu Hercules „ er kommen didhen, eller vi ere komne i den Vane, at vi kalde alt hvad som „ er stort og prægtigt, efter ham. Drusus Germanicus havde og Mod nok „ og Dristighed (til at forsøge det), men det store Hav hindrede, at man ey „ kunde giøre Undersøgninger baade om det selv, og om Hercules. Strax „ derefter var der ingen, som mere forsøgte derpaa, og synes man at vise mere „ Helligbed og Ærbødighed ved at troe Gudernes Gierninger, end ved at ville „ udforske dem„. Hvoraf tydelig kan skiønnes, at de Romeres Skibsfart i Nord-Søen har fra den Kant af ey gaaet ret vidt, men kun bestaaet i et Forsøg, hvilket og kommer overeens med andres Vidnesbyrd og med hvad herom tilforn er erindret (x); At de Romere har kun ved Nogtet hørt noget berette om Herculis Støtter i Norden ved det store Hav, og følgelig har de aldrig beseilet Øresund, eller Bugten imellem Lindesnæs og Skagen, hvor Herculis Støtter her i Norden maa søges (y), om de der nogensinde har været til

(x) See det 2det Cap. i denne Afhandling §. 1. not. (f). §. 8. not. (m); det 3die Cap. §. 18. og det 5te. §. 13.

(y) Thi da her tales om Herculis Støtter, kan derved ey være meent Kullen, i Skaane allene, som og synes at være et dertil alt for ubetydeligt Sted: da det er rimeligst, at naar de Gamle vilde give visse Steder her i Norden Navn af Herculis Støtter, maatte de dertil udtage dem, som for de Søefarende vare de meest bekiendte og betydeligste, de fornemste og største mod det store Hav sig udstrækkende Forbierge, og som meest lignede de egentlig saa kaldte HerculisStøtter. Hvilket altsammen enhver vel lettelig seer at passe sig langt bedre paa de af os ovennævnte 2de Forbierge, der fra 2de store Landstrækninger løbe langt ud i Havet mod hinanden, end paa noget andet Sted her i Norden: Ligesom og dette til videre Oplysning er at merke. at de Gamle have sat Herculis Støtter og flere Steder, end ved det Gaditanske Sund. See *Murciani Heracleotæ* Periplus Maris externi p. 18. Hvor han taler om Herculis Støtter i Susiana; og at de derved ey have forstaaet Land-Oddene paa begge Sider af visse trange Sund men høye Bierge, hvilke med et Forbierg strakte sig ud i Havet, som Scymnus Chius forklarer det in Periegesi p. 11. 12. Ligesom og Atlas samt Ætbna ere kaldte cœli columnæ. See *Evstathii* Commentar. til Dionysii Periegesin p. 46. edit. *Opporini.* Og Dionysius selv taler om *Bacchi* Støtter i den yderste Kant af Verden mod Østen, ligesom Herculis mod Vesten. See loc. cit P. 190. Over hvilket bemeldte Evstathius giør den Forklaring, at nys omtalte Bacchi Støtter stode paa de Indianers yderste Bierge yderst ved Havet. Saa at følgelig de Gamle, naar de vilde give noget Sted her i Norden Navn af Herculis Støtter, maae nødvendig derved have meent, ey en Land-Odde beliggende langt inde mellem Øerne, men høye Forbierge ved det yderste Hav mod Norden.

til (z); Og at de Romere har anseet det store Hav, Norden for Germanien, som ret forunderligt og forskrækkeligt, og for et Sted, hvor Guderne i sær lode see saa store Prover paa deres forundringsværdige Gierninger, deels i Henseende til dets forfærdelige Storhed, og dets heftige men dog ordentlige Bevægelse, jeg mener dets Ebbe og Flod, hvorved det, ligesom et levende Kreatur, trak sin Aande frem og tilbage (a), en Ting, som var de fleste Romere aldeles ubekiendt, men som de havde havt store og sørgelige Prover paa, ved Skibbrude og andre Ulevligheder (b), under deres Krigs-Toge i de nu saa kaldte Forenede Nederlande og den Nordvestlige Deel af Germanien, hvor Landenes Beskaffenhed gav det Leylighed, frem for paa andre Steder, at vise sin forfærdelige Virkning, deels ved ordentlige og undertiden ved større, imellemstunder indfaldende heftige Overvommelser (c); Deels i Betragtning af dette Havs formeentlige Tunghed (d), samt leveragtige og sammenstorknede Vand (e), som giorde det forskielligt fra alle andre Hav; Og endelig formedelst Solens bestandige Skin over bemeldte Hav, en for Romere og Græker ey mindre merkværdig og forunderlig Ting, som bragte dem paa den Tanke, at denne Guddom havde der sin Bolig, og flere Guder med den. Hvorom Tacitus iblant andet saa taler (f):

„ Paa

(z) Tacitus synes selv at kalde dette i Tvivl. Men efter den giorte Forklaring kan de Gamle have havt god Anledning til at sætte Herculis Stotter her i Norden, om end Hercules selv ey er kommen didhen.

(a) Det er ey rimeligt, at denne Havets forunderlige Beskaffenhed kan have givet Anledning til Pytheæ Snak om Hav-Lungen i det yderste Hav mod Norden, hvor de Gamle, som man blant andre kan see af *Orphei* Argonaut. v. 1128, have foreskillet sig eet eller flere store Hav-Svælg at være, af hvilke, som af en Lunge, Havet til visse Tider blev indtrukket, og igien udblæst.

(b) See Taciti Beskrivelse over det Germaniske Havs Raserie i Anledning af de Skibbrud, som den Romerske Flode under Germanici Anførsel leed omkring ved Ems-Floden. Annal. Lib. 2.

(c) See Plinii Histor. Natur. Lib. 16. og hvad videre om denne Sag er anført i det 2det Cap. af denne Afhandl. §. 10. not. (x).

(d) Hvorfor de Gamle kaldte det Mare pigrum, Saturnium, immobile, mortuum &c.

(e) Herover har det faaet Titel af mare congelatum, Amalchium &c.

(f) See hans Germania i at anføre dette Sted af Tacito følger jeg det gamle Mss, som Vossius beraaber sig paa i hans Anmærkninger til Melam Lib. 3. c. 3. lin. 37. Hvor i Steden for hvad almindelig læses hos Tacitum paa dette Sted: Extremus cadentis jam Solis fulgor in ortus edurat, staaer: Extremum radens jam Solis fulgor in ortus edurat &c. See *Gronovii* Mela p. 795.

„ Paa hin Side af de Suioner er et andet, det tunge og næsten ubevægelige Hav, „ hvoraf man vil troe at Jordens Kreds omringes og indsluttes, af den Aar„ sag at Solens Skin, mod Slutningen (naar den nemlig er færdig at gaae „ need) stryger (allene langs Havet) og bliver bestandig ved indtil dens Op„ gang, med saadan Klarhed, at den gandske dover Stiernernes Glands. „ Man legger end videre til, efter hvad man vil overtale sig til at troe, at man „ kan høre Lyden af den, naar den kommer op af Havet, og see Gudernes „ Skikkelser samt Straalerne omkring dens Hoved. Didhen strækker kun „ Rogtet sig, dog ophører Naturen der ikke „ (g). Saa man heraf seer, at de Romere har den Tiid giort sig tildeels den samme Indbildning om Solens Nedgang her i Nord, som de gamle Græker og iblant dem Posidonius, har havt om dens Nedfart i Havet ved Spanien, nemlig at den gav en Susen fra sig, ligesom en Hvinen og Hvislen i Havet naar den der i sin Nedfart til Bunden udsluktes. Hvilket Strabo bevidner sig at have erfaret at være Logn (h).

§. 8.

Dette er det fornemste, som vi af Taciti Beretninger har kundet' udtrekke, vor Norden egentlig angaaende. Et og andet, som endnu kan høre did hen, skal til Slutning følge med, naar vi i Forveyen, hvilket til Oplysning af dette, og endeel andre tilforn anførte Ting vil være fornødent, har giort nogle 'almindelige Betragtninger over Taciti Germania, dog kuns kortelig, og uden at ville i mindste Maade betage andre deres Meening, da enhver i saadanne Ting maa have Frihed til at dømme efter beste Indsigt. Mig synes derfor, at efter„ at Tacitus har fastsat Grendserne af Germanien, nemlig mod Sønden og mod Vesten til deels, Donau og Rhin-Strømmen, mod Østen de Sarmater og Dacier, fra hvilke de Germanier bleve skildte ved store Bierge, (i) eller indbyrdes Frygt, og paa de øvrige Kanter det store Hav, som indbefattede store vide Havbugte og uendelig store Øer, og hvor man nylig, i Anledning af den

(g) Dette er ogsaa efter nys bemeldte Msst, hvor i Steden for det almindelige: illuc usqve (et fama vera) tantum natura, hvilket man let kan skiønne at være urigtigt, læses: illuc usqve ut fama, non tamen natura.

(h) See hans Geographiæ Tom. 1. edit. *Casaubboni* p. 202. 203.

(i) Han mener uden al Tvil det store Sevo-Bierg, hvorom vi i næstforegaaende Cap. udførlig have handlet, og som af endeel efter de, ved den østlige Kant af samme boende Folk kaldes de Sarmatiske Bierge.

den der førte Krig, havde lært at kiende endeel Folk og Konger, og efter-at han derpaa kortelig har anført de Germaners egen Mening om deres Herkomst, nemlig: „ At de i deres Vers og Sange vidste meget at tale om den „ Gud Tuisto, som var født af Jorden, og hans Søn Mannus, som deres „ Folkes Stamme-Fædre og Stiftere, hvilken sidste de tillagde tre Sønner, „ efter hvilke de, som boede næst det store Hav bleve kaldte *Ingævones*, de som „ boede i Midten *Herminones*, og de øvrige *Istævones*. Dog paastode nogle, „ efter den Frihed, som man bruger i saa gamle Ting, at (den) Gud (k) havde „ flere Sønner, og at (der vare) flere Navne (l) paa (det Germaniske) Folk, „ saasom de Marser, Gambrivier, Svever, Vandalier, hvilke vare de rette „ og gamle Navne „; Saa gaaer han, naar han tager sig for at beskrive et hvert Folk for sig (m) hele Germanien igiennem efter de 2de Floder Rhin og Donau, som man tydelig kan see af disse hans egne Ord, hvilke forekomme midt i hans Beskrivelse over Folkene i Germanien: „ Ligesom jeg nylig til-„ forn har fulgt Rhinen, saa vil jeg nu følge Donau „, og begynder med først opnævnte Flod Rhinen, fra de Heluetier, som boede ved dens Udspring, hvorfra han gaaer efter Turen alle de Folk igiennem, som boede Norden og Østen for den, indtil dens Udløb, hos hvilken de Frisier boede, og hvor de overmaade store foromtalte Bugter og Søer vare, hvilke de Romere, som han selv siger, havde beseilet med deres Floder, og derved nylig giort dem sig bekiendte (n).

§. 9.

(k) Nemlig Tuisto, som han allene kalder Gud.

(l) Nemlig end de nysopregnede: Ingævoner, Herminoner og Istævoner. Hvorved er at mærke, at de Germanier selv, som Tacitus udtrykkelig siger, antoge sidst bemeldte, som rette og ægte gamle Navne paa de tre Germaniske Hoved-Nationer; Men derimod synes de andre, som han siden opregner, kun af Fremmede, fordi de fandt disse Navne ogsaa at være store Folkes Navne i Germanien, at være udgivne for de Germaniers rette gamle Navne, eftersom de meente, at man i saa gamle Ting kunde have Frihed at domme derom, som man best syntes. Saa vidt jeg skiønner, troer jeg og, at de tre først bemeldte Nationer har kun været rette og ægte Germanier, men de andre ikke. Hvorom maaskee mere paa et andet Sted.

(m) Efterat han i Almindelighed har talt om deres Sæder, Regierings-Maade, Gudsdyrkelse, Giftermaale og saa videre.

(n) Hvor man skal finde de latos sinus & insularum immensa spatia igien, som Tacitus omtaler i Begyndelsen af sin Germania, det forklarer han selv best, naar han strax legger til, at de Romere ved deres Vaaben havde nylig lært at kiende de Steder, og siden nesten igientager samme Beskrivelse derover, hvor han taler om de Frisiers

§. 9.

Efterat Tacitus har giort denne Tur mod Vesten, saa vender han sig derfra mod Norden (o), og opnævner de Folk, som boede Norden for de for opregnede, først dem i den store **Boyning** af Landet eller **Bugt** af Germanien (p), som strakte sig fra det nu værende Øst-Friesland omtrent (q), og saa videre Nord og Øster paa, alt indtil Elben: Thi at bemeldte Taciti *ingens flexus*, som siden af ham kaldtes *Sinus*, og i hvilken han sætter de Cimbrer længst Nord mod Havet, har strakt sig længer ud mod Norden, end som sagt er, det er noget, som jeg neppe kan overtale mig til at troe, naar jeg betænker, at Tacitus ikke med et eeneste Ord melder noget om den Cimbriske Halv-Ø, en Omstændighed, hvilken nokſom viser, at den ey kan have hørt til bemeldte hans Sinus, i hvilket de Cimbri boede, men maae have været de Romere i hans Tid endog af Navnet ubekiendt (r); og at Strabo hvilket er det fornemste, sætter udtrykkelig alle de Folk, som Tacitus henfører til oftomtalte Bugt, naar man undtager de Foser, som Strabo ey nævner, Sønden for Elben, imellem den og Rhinen. Saa man deraf med god Føye kan

Lande ved og Norden for Rhinen. Saa han derved har meent deels den Nordvestlige Strandkant af Germanien, deels de uden for samme liggende Øer, som og Plinius bevidner, at de Romere havde giort sig bekiendte ved sine Vaaben. See denne Afhandlings 3die Cap. 3 og 19 §§. Følgelig kommer ikke dette enten de Danske Øer eller den øvrige Deel af vor Norden noget ved.

(o) Dette sees tydelig af disse hans egne Ord: Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septentrionem ingenti flexu redit. Og i denne Flexu sætter han først de Chaucer næst hos de Frisier, hvilket Folkes begge Nationer han udtrykkelig siger at have boet hos Rhinen indtil Havet, samt omkring endeel store Søer. Altsaa kan de Chaucer ey heller have boet ret langt fra Rhinen.

(p) Thi hvad han tilforn har kaldet Flexum, kalder han strax derefter Sinum, naar han siger: *Eundem* Germaniæ *Sinum* proximi Oceano Cimbri tenent. Andensteds kan man med ingen Rimelighed henføre dette hans Eundem Sinum, da han aldrig tilforn har nævnet noget Sinum. Vil man ellers her tillige erindre sig hvad i næstforegaaende Cap. i denne Afhandling er anført om Plinii *immenso Sinu* Codano §. 12. 13., saa skal man letteligt kunne indsee hvad der har givet Tacito Anledning til at sætte de Chaucer, Cimbrer og flere in *Flexu* & in *Sinu ingenti*.

(q) See videre herom *Meursonis Altingii* Karter i hans Frisia antiqva.

(r) Jeg mener i Henseende til deres egen Kundskab og Erfarenhed: Thi efter ældre Græske Skribenter kunde de Romere og Tacitus vel have vidst at nævne den, hvis den ellers i hans Tid havde været bekiendt, og hans Cimbri der boet.

kan slutte, at Taciti Cimbrer kan neppe komme til at boe nogen andensteds, end Sønden for Elben, nærmest op til den, og endnu mindre de Cheruscer og Chaucer (s). Den Omstændighed derfor, som Tacitus anfører om de Cimbrer, og om hvilken man har været af saa ulige Mening, nemlig at „ de Cimbrer vare nu vel **et ringe Folk**, men stor deres Ære, og at man havde endnu tilovers mange Kiendetegn, at det gamle Rygte om dem var sandt, „ nemlig de Leiere og Rum, som man saae efter dem **ved begge Aabredde**, og „ hvoraf man kunde kiende hvor stort og talrigt et Folk de havde været, samt „ skionne hvor vidt det stod til troende, at de havde fort saa stor en Krigshær i „ Marken „, denne Omstændighed, siger jeg, kunde synes allerbest at passe sig paa Elben, saa at ved utraqve ripa maatte forstaaes dens Bredde, og at de Cimbrer hos den havde opslaaet deres Leyer, da deres store Udvandring skede. Men jeg tør, dog andres Meening i al tilbørlig Ære, hvilke kan forstaae Tingen bedre end jeg, her paastaae, at naar man vil tage Tacitum selv til Raads med sig herudi, kan ved Ripa paa dette Sted ey andet forstaaes, end det, som Tacitus paa mange andre Steder derved meener, nemlig *Ripa Rheni*, saaledes som han selv udtrykker sig, naar han siger (t): *Aſciburgium in ripa Rheni ſitum*, men bruger ellers som oftest Ordet *Ripa* allene, som paa følgende Steder: Pro„ximi *ripæ* negligenter. ulteriores exquisitius (u); Proximi *ripæ* & vi„ num mercantur (v); Batavi non multum *ex ripa*, sed insulam Rheni am„ nis incolunt (x); Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoqve solis Germanorum non *in ripa* commercium, sed penitus, atqve in splendidis-

(s) Dette gior ogsaa, at den Indvending ey kan holde Stik, at der for de Cimbrer er ingen Plads Sønden for Elben at boe i, hvis man der vil sætte dem, eftersom de Chaucer efter Taciti Ord: Tam immenſum terrarum ſpatium non tenent tantum, ſed & implent, havde den hele Strækning inde: thi om man end vil sætte, at *Taciti* ſpatium bør udstrækkes saa vidt, hvortil jeg dog ingen Fornødenhed seer, saa er det alligevel en vis Sag, at de Cimbrer have i Strabonis Tider boet tillige med de Chaucer og flere Folk Sønden for Elben. Kunde de i Strabonis Tid have Rum der, hvorfor ikke i Taciti?

(t) See hans Germania ey langt fra Begyndelsen.

(u) Ogsaa i hans Germania, hvor han taler om de gamle Tydskes Klædedragt af Skind, hvori de holdte sig nettest som boede langt fra Rhinen, eftersom de ey kunde handle sig andre Klæder til, hvilket de kunde, som boede Rhinen nærmest.

(v) Dette staaer ligeledes i hans Germania, og maa nødvendig forstaaes om Rhinen.

(x) Ogsaa dette paa bemeldte Sted, hvor Skribenten kort forau tvende Gange nævner ripam Rheni.

sima Rhætiæ provinciæ colonia (y). Paa hvilke Steder der overalt ufeylbarligen menes *Ripa Rheni* eller Aabredden af Rhin-Strømmen, hvis Sondre og Vestre Side, som de Romere holdte besat, Tacitus og kalder *Ripam noſtram* (z); Saa det derover vel maa blive en rigtig Sag, at ved foranførte *Ripa utraqve* maa forstaaes Ripa Rheni, og dens begge Aabredde, og at de Cimbrers *ſpatia* og *caſtra*, som Tacitus omtaler, der og ingen andensteds maa søges; Allerhelst da det er en bekiendt Sag, at de Cimbrer paa deres Udvandring har giort et Tog over Rhinen ind i Gallien, og man, hvilket endnu er mere, hos J. Cæsarem finder tydeligt Beviis for, at de Cimbrer, da de toge Veyen til Italien, har hos Rhinen efterladt sig deres Trods, og til dens Forsvar 6000 Mænd; naar det saa heder (a) „ De selv (de Attuatici) nedstammede fra de Cimbrer og Teutoner, som da de vilde tage Veyen over til vor Province og Italien, lode deres Trods, som de ey kunde bringe afsted med sig, tilbage paa denne Side af Rhinen, og til sammes Forsvar 6000 Mænd af deres Folk „, hvilke formodentlig maa have staaet i en forskandset eller befæstet Leyr, da de vare i et fiendtligt Land.

§. 10.

Fra de Nordlige, oven for Rhinen mod Vesten boende Folk, gaaer Tacitus til dem, som boede mod Osten og Norden for Elben, strækkende sig hen til de Steder i Germanien, som vare de Romere mest ubekiendte (b), hvilke Folk han allesammen indbefatter under det Navn af Svever, hvorefter han og kalder Øster-Soen det **Sveviſke Hav**. Fra dem kommer han til de oven og Norden for Donau boende Folk, og først de Sydligste og mest bekiendte blant dem, de Hermundurer (c), hos hvilke Elben en Flod, som tilforn var meget berømt,

(y) See og oftanførte Sted, hvor Taciti Mening er, at det var de Hermundurer tilladt at komme med deres Varer ind i de Romeres Lande, da det derimod ey var de øvrige Tydske tilladt at drive Handel uden hos Bredden af Rhinen.

(z) See hans Vita Agricolæ, hvor han og taler om den Handel, som de Romere hos Aabredden af Rhinstrømmen førte med de Tydske.

(a) See *J. Cæſaris* Commentariorum Lib. 2. Cap. 29.

(b) Hæc qvidem pars Svevorum in *Secretiora Germaniæ* porrigitur, siger han in Germania.

(c) Det er mærkeligt hvad Tacitus beretter om dette Folk, at de vare de Romere saa særdeles tro, og at de Romere havde fortrolig Omgang med dem, frem for med andre Folk. Hvilket viser en lang Bekiendtskab paa begge Sider, og gior det heelrimeligt,

berømt og bekiendt, men man nu allene hørte nævne, (d) havde sit Udspring, samt de jævnsides hos dem og videre hen mod Donau boende Nariscer, Marcomaner og Qvader, hvor den yderste Kant af Germanien var paa den Side (e), og endeel flere, hvilke alle havde deres Boepæle Sønden for den lange Bierg-Strækning, som skar Svevien igiennem (f), og for den største Deel, som vor Skribent udtrykkelig bevidner, ved og paa samme, eftersom han sætter dem imod de paa hin Side af bemeldte Bierge, mod Norden nemlig, boende Folke-Slag, først de Lygier, hvilke blant de næstgrændsende indtoge den vidtloftigste Strækning, derpaa videre mod Norden de Gothoner, og endelig tet hos Havet de Rugier og Lemovier, men i det store Hav selv de Svioner, Vesten for hvilke ligesom de Sithones, eller rettere Gythones, havde deres Boepæle, og med dem Svevine Ende, saa boede Osten for dem de Æstyer. Men de videre der Osten for, mod Sønden og Norden, boende Peuciæer, Veneder og Fenner, bevidner Tacitus sig ey at vide, enten han skal giøre til Germaner eller Sarmater, og slutter endelig med endeel Fabuløse Folk, der skulde boe mod Norden, saasom de Helluſier og Orioner, hvilke man foregav at have Menneske-Ansigter, men deres øvrige Lemmer at ligne vilde Dyrs. Hvilket han, som noget, man ey havde den behørige Underretning om, overlader andre at domme udi.

§. II.

Dette er det fornemste Indhold af Taciti Germania, saa vidt vor Sag er angaaende, og saa vidt jeg kan skionne, den rette Sammenhæng af hans Be-

 skrivelse

rimeligt, at de Hermundurer har været de samme som de ellers saa kaldte Herminones, og at de Romere efter disse har givet alle Tydske Navn af Germani; af hvilken Mening og Leibnitz er i Fortalen til hans Scriptores Rerum Brunvicens:.

(d) Albim in Hermunduris oriri, non recte Tacitus. Fons Egræ pro Albis: Siger Leibnitz paa nys bemeldte Sted. Efter de sneyre Grændser at domme, inden hvilke de Hermundurer i Taciti Tid vare indsluttede, kan denne store Mand vel have Ret heri; Men uden al Tvil har dog de Hermundurer engang tilforn strakt sig saa vidt Nord og Øster paa, at de, eller en Folkefærd af dem, har boet ved Elbens Udspring: Thi fra et saa bekiendt Folk, som de Hermundurer vare for de Romere, maatte disse dog vel have de beste og sikkerste Efterretninger.

(e) Eaque velut *Germaniæ Frons* est, qvatenus Danubio pergitur: siger Tacitus.

(f) Her have vi Plinii overmaade stor Fieldstrækning, *Sevo* kaldet, og et tydeligt Beviis for, at de Gamle have anseet Germanien, i sær dens nordlige Dele, for at have været igiennemskaaret af en sammenhængende lang Field-Ryg. Saa man altsaa for den Skyld ey behøver at søge efter *Sevo*-Bierget paa noget andet Sted.

skrivelse derover, hvoraf jeg til videre Oplysning endnu vil udtrække følgende Poster, som man i det foregaaende har maattet gaae forbi, for ey at afbryde for meget Materien, nemlig (1) at Taciti Inddeling af alle Germaniens Folke-Slag i tre Hoved-Nationer, er uden al Tvil rigtigere end Plinii (g), som gior disse til fem, og at de Peuciæer og Bastarner paa den ene og Vindiler paa den anden Side, har enten været Grene af en Hoved-Nation, eller rettere en Blanding af Germaniske og andre Folk. (2det) At deres Mening er uden al Tvivl rigtig, som anser det Sveviske Navn for almindeligt (h), og at være brugt til at betegne alle Nordiske Folk i Germanien, ligesom det Germaniske synes i Begyndelsen kun at have været almindeligt for de Sydlige Tydske: Thi derfor har Øster-Soen heller faaet Navn af Mare Svevicum, end Germanicum, og deraf kan man begribe, hvilke Svever det maa have været, som efter Taciti Beretning (i), opsnappede til Søes de af de Romeres Krigs-Tieneste forløbne Usipier, hvilke vare gangne om Bord paa nogle Skibe, for at komme deres Vey, nemlig enten de Svioner og Gythoner, til hvilke man seer at Tacitus har udstrakt det Sveviske Navn, eller rettere Norske Soe-Rovere, eftersom Tingen tildrog sig Norden omkring ved Britannien, hvilke man, som ubekiendte, og som man intet Navn vidste paa, har derfor givet Navn af Svever. Men i det øvrige gaae de (3die) visselig alt for vidt, som ville mene, at det Sveviske Navn har strakt sig lige til Nord-Cap, da saadant er gandske ubevisligt, og grunder sig allene paa foromtalte vrange Forklaring over Taciti Sithones, men for Resten skal man ey kunne godtgiøre mig, at enten det Germaniske eller Sveviske Navn

(g) See herom noget mere i den foregaaende 8de §. not. (l) i dette Cap.

(h) Blant disse maa jeg her i Særdeleshed nævne vor bersømmelige Salig Etatsraad Gram i Fortalen til *Molleri* Cimb. lit. og Hr. Justitsraad samt Professor Ancherssen i hans Origin. Dan. 1 Part. 4 Cap. p. 75.

(i) See hans Vita Agricolæ. Mig synes ogsaa heraf temmelig vel at kunne forklares hvad Pompon. Mela, til Beviis, at de Nordlige Kanter af Asien kunde omkringseiles lige indtil Indien, anfører efter Cornelii Nepotis Fortælling om endeel Indianer, som ved Storm skulde være fordrevne fra Indien, lige til Kysterne af Germanien, og siden af de Svevers Konge forærede Q. Metello Celeri den Romerske Proconsul i Gallien. Hvor Vossius i Steden for Rege *Svevorum* vil at den skal læses: *Rege Bætorum*, og Bæti at være de samme som Batavi. Men som mig synes uden nogen ret tilstrækkelig Grund, da der overalt hos Plinium, som og anfører samme Historie, læses Rex *Svevorum*, men hverken Rex Bætorum eller Rex Bojorum, eller Rex Lydorum, som endeel hos Melam har villet læse. See *Pomp. Mela* de Situ Orbis. Lib. 3. Cap. 5. lin. 75.

Navn har strakt sig engang til Norge, end sige til Nord-Cap (k). Ligesom man og (4de,) naar man noye betragter Taciti Germania, skal tydelig finde Rigtigheden af hvad vi tilforn har erindret (l), nemlig at han har nogenledes kiendt de Østlige Dele af vor Halv-Øe, og faaet den Kundskab fra de Østlige Kanter af Germanien, men derimod intet vidst om den vestlige Deel af bemeldte Halv-Øe: Thi i Steden for at Tacitus veed at opgive et hvert Folkes Boepæl, det ene efter det andet, hvilket har boet ved og paa Biergene, hvilke ved Soen, og hvilke paa Øerne i Havet, naar han taler om de østlige Kanter af Germanien, hvilket han ligeledes gior i at opregne Folkene i den Vestlige Deel af bemeldte Land; Saa finder man derimod ey den mindste Tvivl hos ham om alt saadant, hvor han taler om de Svever og hvad som laae Norden for Elben (m), men han anforer kun Folkenes Navne tillige med nogle andre Omstændigheder om endeel af dem, uden at bestemme deres Beliggenhed mod hinanden, og uden at melde det mindste, angaaende hvilke af dem boede ved Soen, hvilke længere op i Landet, og hvilke ved Bierge og Floder, til Tegn og Beviis, at han har vidst langt mindre om dem, end om forstbemeldte, at han har havt sin Aarsag, hvorfor han kalder de Steder Secretiora Germaniæ, og at man med Billighed kan mistænke ham for at have, som jeg tilforn har beskyldt ham for, slet intet vidst, eller rettere de Romere i hans Tider, enten om den Cimbriske, eller om den Vestlige og Nordlige Part af vor Scandinaviske Halv-Øe.

§. 12.

At Tacitus (5te) først taler om de Sviones, og om det store Hav Norden for dem, siden om de Æstier, og endelig om de Gythones, hvorved han synes

(k) Tacitus siger selv udtrykkelig, naar han har beskrevet de Svioners og Githoners Folk: Hic Sveviæ finis, endskiønt han har udstrakt Navnet Svevien langt længer Nord paa, end nogen for ham havde giort.

(l) See den nærstforegaaende §. 3.

(m) At der har været en meget stor Forskiel imellem Taciti Kundskab om de øvrige Deele af Tydskland, og den, som han havde om de omkring Elben, men i sær Norden for dens Udløb beliggende Lande, kan foruden af det her anforte, ogsaa sluttes deraf, at i Steden for han, som og tilforn er erindret, beskriver i sin Germania de Sydlige, Vestlige og Østlige Kanter af Germanien efter Folkenes Boepæle og Landenes Beliggenhed mod hinanden, samt efter de 2de Floder Rhin og Donau, saa har han derimod ey en Tvivl om Elben, eller angaaende hvilke Folk boede ved og omkring den, naar man undtager et eeneste Sted hos ham, hvor han i Anledning af at tale om de Hermundurer, nævner den, og det paa en Maade, som viser, at man den Tiid hverken om den, ey heller om de Folk, som boede ved den i sær paa de Nordlige

nes at giore et ham usædvanligt Spring, det kommer efter mine Tanker af ingen anden Aarsag, end at han har anseet de Sviones at boe lige Norden for de Rugier og Lemovier, hvorfor han maatte strax efter disse tage hine med, for ey at afbryde sin Tur; Af hvilken Aarsag han og taler om Nord-Havet, førend han kommer til de Æstier, men ender med de Gythones, fordi de ware de sidste paa den Kant, som man da kiendte. Hic Sveviæ finis. De Helluſier og Oxioner, som han til Slutning rører ved, ere efter hvad i foregaaende Capitler er anført, let at kiende igien, nemlig de sidste at være Melæ og Plinii Oœones, og de første de af nys bemeldte omtalte Hilleviones, hvilket sidste Navn er uden Tvivl sammensmiddet af de 2de Helluſii og Oœones, hvorom noget meere i det efterfølgende.

lige Kanter mod Vesten, havde nogen ret Kundskab, ved det han siger, at den Flod var inclytum & *notum olim*, nunc tantum auditu. Hvorved Tacitus selv tydelig tilstaaer sin Uvidenhed om den Flod, hvilken desuden og skiønnes deraf, at han ey følger den i at beskrive de Nordlige Kanter af Germanien, hvilket han dog efter sin antagen Plan burde have giort, ligesaavel som han har giort det, i Hensende til Rhin- og Donau-Strømmen, da Elben var i Germanien ey af mindre Betydenhed end som nogen af dem. Hvortil endnu kommer, at man ey med nogen, jeg vil ey sige Vished, men god og antagelig Rimelighed, skal kunne vise mig, at Tacitus har nævnt noget Folk eller Sted Norden for Elben hen imod Vester-Havet, hvor han ender sin Beskrivelse med de Cimbrer, et Folk, som baade efter Taciti egen Beretning, og hvad derom tilforn er bevist, nødvendig maa have boet Sønden for Elben i Taciti, ligesaavel som de boede der i Strabonis Tid. Ligesom de og begge har ikke en Tøddel enten om den Cimbriske Halv-Øe, eller om de Teutones, som Norden for Elben bønde, eller om Sinu Codano, eller om Scandia og Scandinavia, eller om Nerigon o. s. v. til Tegn, at de begge har været lige uvidende derom, og at den samme Bekiendelse, som Strabo giør, nemlig at man i hans Tid slet intet vidste om de Steder Norden for Elben, maa ogsaa gielde om Tacito og hans Tider.

V. Cap.

V. Capitel.

Om de gamle Grækers og Romeres Begreeb og Kundskab om de Nordiske Lande efter Christi Tider, i Følge af Ptolemæi Beretning.

§. 1.

De Efterretninger, som den Græske Jord-Beskriver Ptolemæus, der levede omtrent midt i det 2det Hundrede Aar efter Christi Fødsel (a), og skrev i Alexandria i Ægypten, har efterladt os, vor Norden egentlig angaaende, ere vel faa, men dog i adskillige Henseender vel værde at tages under noye Betragtning. Ham gives gemeenligen, end og af de Gamle (b), den Berømmelse, at han har været en ypperlig Mand i sin Videnskab, som har afhandlet den efter Kunsten, og søgt at rette de Feyl, som de ældre derudi havde begaaet. At dette har været hans Øyemærke, kan man nok see af hans Jord-Beskrivelse (c); men at han ey tilfulde har opnaaet det, kan maaskee mere tilskrives de da værende Tiders Omstændigheder, og fremmede Feil, som efterhaanden har indsneget sig i hans Skrift, end ham selv. Vil man for Resten sporge, hvad man skal domme om hans Jord-Beskrivelse og Efterretninger i Almindelighed; saa synes mig, at alle Omstændigheder vise, at de, i det mindste de fleste af dem, bør henføres til ældre Tider, end Ptolemæi egne: thi man behage kun at betænke, at det har været Ptolemæi Forsæt, ey at skrive nogen nye

(a) *Dodwell* beviser i hans Dissert. de Agathemero pag. 142. Tom. 2. Geograph. Græc. Minor. per *Hudson*. at han kan ey have skrevet sin Geographie førend mod Slutningen af Antonini Pii Regiering, hvormed og Jo. Alb. Fabricius stemmer i hans Bibliothecæ Græcæ Lib. 4 Cap. 14. Geographus Ravennas forbytter ham med de Ægyptiske Konger af det Navn Ptolemæi, i hvilken Vildfarelse og endeel andre har været.

(b) Marcianus Heracleota kalder ham in Periplo Maris externi p. 2. diviniſſimum, Agathemerus titulerer ham for en stor Mester i Geographien pag. 17. Og begge anse de ham for derudi at overgaae Artemidorum, en meget berømt Mand blant de Gamle. See og herom Dodwels Dissert. de Agathemero pag. 143.

(c) Det var nesten overalt giengs i de Tider at tractere Jord-Beskrivelsen paa den Maade, at de nyere Jord-Beskrivere igiennemgik og rettede de ældres Feil, hvilket ogsaa Strabo, Polybius og flere har giort.

nye Geographie, men kun at sammenligne de ældres Beretninger, at bringe dem ret i Orden, og at udvælge deraf hvad ham syntes at være det retteste (d); at han til den Ende har lagt til Plan for sin Jord-Beskrivelse, ey nye Efterretninger, men en ældre Skribent Marinum (e), hvilken han for Resten følger, men allene retter hans Feyl (f); og at han, i dette at udføre, beraaber sig, ey paa nye Skribenter, som han ingensteds nævner, men paa dem, som ere langt ældere, end han selv, nemlig Eratosthenes i sær og Hipparchus (g), hvilke han har anseet for de kyndigste og paalideligste blant alle hans Formænd (h), og hvis Maade i at behandle den Geographiske Videnskab og Jord-Beskrivelsen han derfor ogsaa har betient sig af (i); legger man hertil, at Ptolemæus skrev i Alex-

(d) Saadan var de gamle Jord-Beskriveres egentlige Methode at tractere Videnskaberne paa. Hvori ogsaa Strabo i sær kan tiene til Exempel.

(e) Med Tilnavn Tyrium, hvilken *Jo. Ant. Maginus* in Comment. & Annot. ad Ptolemæum mener at have levet 60 Aar efter Christi Tider; men Dodwel sætter ham nærmere Ptolomæi Tider in Dissert. de Agatharchide. pag. 88. 90.

(f) Dette giver Ptolemæus selv at forstaae, naar han siger Geograph. Lib. 1. c. 6. At Marinus Tyrius var i hans Tider den nyeste blant dem, som havde lagt megen Vind paa Jord-Beskrivelsen. Hvis Skrifter og Tabeller han kunde have fulgt, i at beskrive Verdens Kreds, uden noget videre Arbeyde, hvis han ikke tydelig havde seet, at han ey ret havde forstaaet endeel Ting, ey ret beskrevet andre, og ey brugt den tilbørlige Flid i sin Afmaaling. Hvorover han havde paataget sig at forbedre det af hin begyndte Arbeide.

(g) Ptolemæus deceſſorum ſuorum omnium peritiſſimos Eratoſthenem credidit & Hipparchum siger *Dodwel* in Diſſert. de Agathemero. p. 136.

(h) Eratosthenes var Opsynsmand over det Alexandrinske Bibliothek i Ptolemæi Euergetis Tid, efter hvis Befaling han har skrevet de gamle Thebanske Kongers Historie, og skal være død omtrent 196 Aar for Christi Fødsel. See Forfatternes Fortale til Algem. W. Historie. p. 69. Han kaldtes den anden Plato, og hans største Dadlere maatte tilstaae ham, at han var en ypperlig lærd Mand. See Ch. W. Bayers Grundsætze der Egyptischen Zeitrechnung i Tilsætze zur Algem. W. Historie Tom. 1. p. 7. Man seer af Strabonis Beretning, at han meget har betient sig af Pytheæ Fortællinger om vor Norden, og følgelig kan anses hvad Ptolemæus og ældre Græske Skribenter fortælle om den, at være fra ham. Ligesom og bemeldte Strabo, der ellers paa mange Steder dadler Eratosthenem, dog tilsidst maa give ham det Skudsmaal, at han var in poëſi & grammatica, philoſophia & mathematicis excellens, ut qvisqvam alius. See *Strabonis* Geograph. pag. 1195- edit. *Caſauboni*.

(i) In Geographia climata primum inveniſſe Eratoſthenem, ait Scymnus Chius; & *Schemata*, qvæ erant figuræ rerum artificiales vel naturales, qvibus limites deſignabantur Hipparchus lineis Aſtronomicis ſitus locorum circumſcripſit. See *Dodwels* Diſſert. de Scymno Chio. pag. 99.

i Alexandria, og at han følgelig maatte efter al Rimelighed betiene sig af saa berømte Jord-Beskrivere, som Timosthenes, Eratosthenes (k), Heraclides, Agatharchides, Artemidorus og andre saadanne Navne, hvilke selv havde levet paa bemeldte Sted (l), da det derimod er heel uvist, om og hvorvidt han har betient sig af andre; at vor Skribent ofte nævner Byer og Stæder med deres gamle Navne, og saadanne, som for længe siden vare i hans Tid gangne af Brug, talende derom, ligesom de endnu i hans Tiid vare til (m); til et stort Tegn og Beviis, hvorvidt han har gaaet i at betiene sig af de Gamle; og at endelig Agathemerus selv udtrykkelig bevidner: " At Ptolemæus, den store „ Kunstner i Geographien, har tydelig forklaret den, ikke efter sin egen „ Kundskab eller Mening, men rettende sig derudi efter de Gamles Beret„ninger " (n). Saa synes mig, i Betragtning af alt dette, at min foranførte Sætning, angaaende Ptolemæi Jord-Beskrivelse, og dens Beretningers Ælde, bliver saa beviislig, at jeg ey seer, hvad man med Føye kan have derimod at indvende.

§. 2.

Henvende vi nu dette, som hidindtil er sagt, paa Ptolemæi Beretninger om vor Norden i sær, og tillige forestille os hvad som tilforn er blevet erindret om den saa meget større Kundskab, som Herodotus (o) har havt paa den ene

(k) Til dette, som ham angaaende tilforn er anført, kan endnu dette legges: At *Marcianus Heracleota* in Perip. Mar. Externi p. 63. bevidner at han blev kaldet Beta.

(l) Agathemerus og Marcianus sætte derfor Ptolemæum i Ligning med den blant de Gamle meget berømte Artemidoro, og tildømmer hin Prisen frem for denne. See *Dodwels* Dissert. de Agathemero. p. 148.

(m) See *Dodwels* Dissert. de Auctore Peripli Maris Erythræi p. 101. in Tom. 1. Geograph. Græc. Min. *Hudsonis*.

(n) See *Agathemeri* Compendiar. Geograph. Expos. pag. 17. Tom. 2. Geograph. Græc. Minor.

(o) See det 1ste Capitel i denne Afhandling. §. 2. Til et uomstødeligt Beviis for de Skribenters Ælde, som Ptolemæus har betient sig af, og til at vise, hvor gamle hans Efterretninger bør ansees for at være, kan ogsaa dette tiene, at han stemmer overeens med de ældste Græske Skribenter Herodoto og Aristotele, i Henseende til det Caspiske Hav, og viger derimod i saa betydelig en Sag fra alle de øvrige Græske nyere Jord-Beskrivere. Hvortil vel ingen anden rimelig Aarsag kan gives, end at Ptolemæus har heller fulgt de ældre eller ældste Græske Skribenter end de nyere.

Side om de Nordlige Lande mod Osten, og om dem mod Vesten paa den anden Pytheas og hans tro Efterfølger Eratosthenes, hvilken just er een af Ptolemæi Hoved-Skribenter, fremfor de seenere Græske Jord-Beskrivere; saa kan man ey andet end falde paa de Tanker, at forommeldte Ptolemæi Beretninger bør ansees med andre Øyne, end hvormed de hidindtil ere anseete, nemlig ey som nyere, men langt ældre end baade Strabonis, Melæ, Plinii og Taciti Beretninger, uden for saavidt disse kan være tagne af ældre Skribenter. Hvilken Sats, i hvor dristig den end kan synes at være, dog forekommer mig heel rimelig, naar jeg, foruden foranførte, end videre betænker, at oftomtalte Ptolemæi Beretninger ere endogsaa i sig selv saaledes beskafne, at de ey vel kan henføres til andre, end saa gamle Tider. Thi (1ste) kan man med ingen Slags Rimelighed slutte, at de ere fra Strabonis og de øvrige nylig opregnede Skribenters Tider, da de næsten i ingen Ting komme overeens med deres Fortællinger. Endnu mindre Rimelighed har det (2det), at de henhøre til en yngre og Ptolemæi egen Tid; da deraf maatte følge, at de Romere, fra hvilke denne Kundskab maatte være kommen til de Græker og Ptolemæum i sær, havde efter Taciti Tid indhentet en anden og en større Kundskab om vor Norden, end de derom havde, da Tacitus skrev sin Germania. Men dette kan saa meget mindre have Sted, som man veed, at de Romeres Magt i Germanien, og følgelig med den ogsaa deres Kundskab om dette og de længere mod Norden beliggende Lande, havde allerede ved Taciti Tider begyndt at aftage, og efterhaanden saa reent ophørte, at de havde Møye ved at forsvare sig paa hin Side af Rhin-Strømmen (p). Ligesom man og finder, at alle de Jord-Beskrivere, som har levet Taciti og Ptolemæi Tider nærmest, har ey engang vidst at betiene sig af Taciti Beretninger om vor Norden, og endnu mindre at give os derom noget nyt og forskielligt fra de ældres, men har alle troelig fulgt Ptolemæum, eller hvad Plinius har af ældre Skribenter samlet (q). Hvilket da nokſom viser, hvor ubekiendte saadanne Efterretninger om vor Norden, som skulde være nyere end Taciti, har været, end og for de Romere selv, og hvor liden

(p) Jeg siger her: paa hin Side, i Betragtning af os, og meener den Side af Rhin-Strømmen, som vendte til de Romeres Land, og af dem holdtes besat. Fra Keyser Tiberii Død og indtil Marci Aurelii Tider var det temmelig stille i Germanien mellem de Romere og de Tydske, naar man undtager et og andet Tog, som de Romere giorde did ind, mere for at skrække de Tydske, og holde dem fra Grændserne, end for at giøre nye Erobringer. Ligesom og de Vestlige Tydske allerede i de Tider begyndte at reyse Hovedet i Veiret, og de Bataver i sær, under deres Konge Civili, skaffede de Romere nok at bestille, og vare nær ved at drive dem ud igien af de Lande, som de paa den Kant besade.

(q) Saadanne som Solinus, Marcianus Capella, og flere.

liden Foye man altsaa har til at tænke, at en Skribent, som Ptolemæus, der lovede saa langt borte fra vore Lande, har faaet om disse andre og bedre Efterretninger, end dem han kunde hente af de ældre Jord-Beskrivere; allerhelst da de sidste Fortællinger vare, som tilforn er viist og erindret (r), langt fuldstændigere, end de nyere, om man nu end vil sætte, at nogle af disse vare komne ham for Øyne, hvilket man dog neppe skal kunne godtgiøre.

§. 3.

Dette, som hidindtil er sagt, maa dog ey udstrækkes videre, end til vor Norden, hvorom jeg allene og fornemmelig vil have det forstaaet: thi at Ptolemæus selv til deels, og til deels hans Hoved-Skribent Marinus, om endeel andre Lande, end og Germanien selv, i sær dem, som de Romere, enten i forrige eller seenere Tider havde giort sig bekiendte ved deres Vaaben (s), eller man ved nye Seylatser og Handel havde opdaget (t), har havt nyere Beretninger, i hvor de end har faaet dem fra, det er af adskillige Omstændigheder let at see, saasom af Ptolemæi egen Udsagn, naar han lover (u): " At hvad Marinus „ ey til gavns havde forklaret, det vilde han bedre udarbeyde, ved Hielp af „ den nyere Historie, og ved at indrette rigtigere Karter "; af dobbelte Navne, som han ofte giver een og samme Stad, et gammelt og et nyt, hvorved af een ofte giores 2de Stæder (v); af endeel gandske nye Ting og Navne, som han veed at opgive, som f. e. Trophæa Drusi i Germanien, Ælia for Hieruſalem; og endelig deraf, at han veed at navngive de Stæder, end og i Ger-

(r) See det 1ste Capitel i denne Afhandling. §. 17. 28.

(s) Saaledes beraaber Ptolemæus i sin Geograph. Lib. 1 Cap. 8. sig paa Septimii Flacci Krigstog i Lybien og Jul. Materni Tog til Æthiopien, efter Marini Udsigende.

(t) Efter nysbemeldte Marini Vidnesbyrd des angaaende taler ogsaa Ptolemæus loc. cit. Cap. 9. om en Diogenes, som havde seilet til Indien, om en Theophilus, som med flere var vant at seile til Azaram, og om en Philemon, hvis Udsagn, at Hibernien allene var 20 Dage (20 Dages Seilats) lang fra Østen mod Vesten, Marinus ey vilde anse for at være rigtig, eftersom ham syntes, at Philemon maatte have faaet dette af Kiøbmænd at vide, hvilke havde saa meget med deres Handel at bestille, at de ey saa nøye kunde udforske Sandheden. loc. cit. Cap. 11.

(u) See hans Geographiæ Lib. 1. Cap. 19. strax i Begyndelsen.

(v) See *Salmaſii* Excercitat. ad Solinum, cit. à *J. Al. Fabricio* in Bibliothec. Græcæ. Tom. 3. p. 415. der herom iblant andet saa siger: „ Sæpe vetus & recens ejusdem „ oppidi vocabulum velut urbium diverſarum poſuit. Interdum urbes jampridem „ exſtinctas & everſas cum novis commemorat, qvæ in earum locum ſucceſſere &c. „

manien, hvor de Romerske Legioner havde deres Stand-Quarterer, og hvilke Stæder vare Romerske Colonier, til Bevis, at han har havt temmelig god Kundskab om dette og andet mere, ja større, end han kunde hente af Mela, Plinio og Tacito, eller andre saadanne Skribenter. Hvortil endnu dette kommer, at han har vidst at fastsætte et hvert Steds Længde og Brede, endogsaa de længst fraliggende, en Ting, som naar den noget nøyere eftertænkes, maa billig give en Anledning, med den lærde Christ. Cellario at falde i Forundring over (x): "Hvorfra en, som boede i Ægypten, vel har faaet saa vis en Kund„ skab, som han foregiver, om de længst bortliggende Ting. Da han er lige„ saa vidtløftig og sikker i de Stæders Beskrivelse, som laae længst borte, hvor„ hen neppe noget Menneske var kommen, som i de nær bosliggendes og meest „ bekiendtes ".

§. 4.

Man kan derfor med største Foye have Aarsag til at spørge: Hvor Ptolemæus eller Marinus for ham, har faaet de Beretninger fra, paa hvilke de har bygget saa stort et Arbeyde, større end nogen for dem synes at have vovet? af hvem de har lært at opnævne saa mange Stæder? og det, som mere er, hvorefter de har fastsat sammes Beliggenhed, Høyde og Længde? Hvilke Spørsmaale jeg vel heller ønskede at see opløste af en anden, end selv at svare derpaa. Men at jeg dog kortelig skal sige min Mening herom; saa synes mig intet at være vissere og rimeligere, end at Ptolemæus, der levede i en Stad, som Alexandria, hvilken paa de Tider var Lærdoms og Videnskabers Sæde; som havde frembragt saa mange store Jord-Beskrivere (y), hvilke til Geographiens Forbedring havde paa den eene Side betient sig af de Underretninger om de østlige

(x) See *Fabricii* Bibliothec. loc. cit. p. 414, hvor dette af Cellario anføres.

(y) Alexandri M. store Krigstog til Asien udbredde meget de Grækers Kundskab om mangfoldige Folk og Lande, som de ey tilforn kiendte, hvilken siden mærkelig blev forøget, ved adskillige lærde Mænds Flid, fornemmelig i Ægypten, i Anledning af det Alexandrinske Bibliotheks Indretning, samt de Ægyptiske Kongers store Lyst til at see den Geographiske og Historiske Videnskab forfremmet; og ligeledes i lille Asien, hvor de Pergameniske Konger ogsaa anlagde et stort Bibliothek, og adskillige lærde Mænd ved den Leilighed begyndte at arbeyde i Geographien. Hvorved der reiste sig ligesom 2de stridige Partier, der søgte at giøre hinanden Fortrinnet i den Geographiske Videnskab disputeerligt, ved at mestre hinandens Skrifter. Paa hvilket vor Ptolemæus kan tiene til Exempel, i Henseende til Marinum, og Strabo i Henseende til Eratosthenes; Ey at tale om flere.

lige Lande, der vare samlede i Anledning af Alexandri M. store Krigstog, og paa den anden, hvad de Vestlige og Nordlige Lande i Europa angik, af hvad man derom ved Phoeniciernes Seilatser havde faaet at vide; hvor man havde et saa stort og udvalgt Bibliothek at betiene sig af; hvis Konger havde været saa store Befordrere af den Geographiske Videnskab i sær, og selv til deels arbeydet derudi; og hvorhen saa stort et Tillob var fra alle Kanter, ligesom ogsaa Rom i sær fik derfra i sær sine fleste lærde, at han, siger jeg, i Henseende til bemeldte Lande, og hvad den ældre Jord-Beskrivelse angaaer, har overalt troeligt fulgt, som tilforn er erindret, de Gamle, i sær Eratosthenem og Hipparchum, hvilke og først har opfundet eller i det mindste vidst den Maade at inddele Jordens Kreds i visse Climata (z), Meridianen i visse Grader (a), og ved Astronomiske Linier at betegne Stedernes Beliggenhed (b), som Ptolemæus derfor og har betient sig af, og i visse Maader forbedret (c). Ligesom han og selv bevidner, at forbemeldte Hipparchus havde allerede for ham fastsat nogle faa Steders nordlig Brede, samt endeel Steders Beliggenhed under samme Parallel, og saa videre (d); men nogle andre antegnet visse Steder, som laae lige mod hinanden, ikke just lige langt fra Jevndøgns Linien, men kun under samme Meridian (e).

§. 5.

Det har altsaa ey kundet mangle Marino og Ptolemæo paa gamle Efterretninger. Men da de ogsaa har betient sig af nye, hvilket er at see baade af foran-

(z) See *Dodwels* Dissertationes de Scymno Chio & Agathemero p. 99. & 148. Tom. 2. Geographos. Græc. Minorum per *Hudson.*

(a) I Eratosthenis og Hipparchi Tid var Meridianen inddeelt kun i 83 Grader, ikke som siden, i 360. See *Dodwels* Dissert. de Agathemero. loc. cit. p. 140.

(b) Dette skal i sær være Hipparchi Paafund. See den næstforegaaende §. 1. i dette Capitel. not. (i).

(c) Geographiam ante Ptolemæum juxta artem excoluit Hipparchus. Invento novarum linearum meridian: Sphæricarum ornavit Ptolemæus. *Dodwel* Dissert. de Agathem. p. 143.

(d) Solus Hipparchus nobis paucarum civitatum elevationes poli borealis tradidit, easque eidem subjectas parallelo. Geographiæ. Lib. 1. Cap. 4.

(e) Dette ogsaa paa nylig anførte Sted.

foranførte Omstændigheder, som og deraf, at Ptolemæus udtrykkelig bevidner, (f) " at Marinus, som næst for ham havde anvendt stor Flid paa Geogra-
" phiens Forbedring, havde til den Ende igiennemlæst mange Historier foruden
" dem, som i forrige Tider vare bekiendte "; Saa bliver det fornemste Spørsmaal, som herved er at afgiøre, dette: hvor de har faaet samme fra? At Ptolemæus efter pure Gietninger, Formodninger og til deels uvisse Rygter har nævnet og fastsat mange, om ey de fleste Steders Beliggenhed, er noget, som mange, end og de kyndigste Mænd, har tillagt ham (g), og synes saa meget mere at have Sted, som han skal end og have ey lidet forseet sig i at bestemme Alexandriens egen Beliggenhed (h). Men ihvordan det end hermed er beskaffent, saa maa han dog have havt noget at gaae efter i at opnævne Stederne. Og deri mener jeg, at han, foruden hvad han i seenere og sin egen Tid havde selv erfaret, ved de Romeres nyeste Krigstoge, samt ved nye Seylatser og Reyser (i), eller andet saadant, har fornemmelig havt Hielp af de saa kaldede Romerske Itinerariis, hvoraf vi endnu have en heel og holden tilovers, under Navn af Itinerarium Antonini, og en Stump af en anden, gemeenligen kaldet Tabula Peutingeriana: Thi at Ptolemæus har kundet betiene, og virkelig har betient sig af disse, det er saa meget mere at formode, som i dem Stedernes Beliggenhed fra hinanden er nøye affat, en Ting, der frem for andre kunde være Ptolemæo til Hielp og Underretning i hans Arbeide; Som saadanne itineraria vare i hver Krigs-Anførers og nesten hver Mands Hænder, saa de kunde være let at komme over, hvorom der findes et mærkværdigt

(f) See hans Geographiæ Libr. 1. Cap. 6.

(g) Som f. E. Leibnitz i hans Excerptis af gamle Skribenter i Fortalen til Scriptores Rerum Brunsvicensium. pag. 15. Paul. Merula i Fortalen til sin Geographie. Ligesom og Ortelius, Gerh. Mercator, Phil. Cluverus og andre har viist adskillige Feyl hos Ptolemæum, hvoraf dog en stor Deel vel bør ansees for Læse- og Skrive-Feil. See Bertii Fortale til Ptolemæum p. 9. heller end for Skribentens egne.

(h) Hvilket den Astronomus *Chazelius* skal have anmerket, som Jo. Alb. Fabricius beretter Bibliothec. Græc. Tom. 3. p. 414 sig at have fornummet af *Bern. Lamii* Apparatu Geograph. in Harmoniam Evangel. p. 273 seq.

(i) Keyser Adrianus, der levede ved og i Ptolemæi Tider, var en meget lærd og nysgierrig Herre, som sees af *Arriani* Periplo Maris Euxini, hvilken selv igiennemreiste det hele Romerske Herredomme, og søgte at samle de beste Efterretninger, som kunde faaes. Det er altsaa rimeligt, at i hans Tid ere mange nye Ting til Geographiens Forbedring opdagede, og de Romerske *Itineraria* i sær derved bleve forøgede og forbedrede.

digt Sted hos Vegetium (k), der udfordrer af enhver retskaffen Krigs-Anforer, „ At de skulde have Veyen og Reyse-Turen igiennem de Provincer, hvor no„ get for dem var at udrette, ey allene opskrevne og annoterede, men ogsaa „ afridsede og afmalede, for derefter baade med Sindet og Øynene at kunne „ skionne, hvilken Vey man helst burde tage „. Og som jeg ved Sammenligning har fornummet, at mange Stæders Navne, som ellers ey findes hos andre, har Itinerarium Antonini og Ptolemæus til fælles, ja ofte i samme Orden, som f. E. naar paa første Sted staaer i Britannien assat: Jsurium. Eburacum Leg. VI. Victrix (l), men noget derefter: Devæ Leg. XX. Victrix (m); og hos den anden Iturium, derpaa Eboracum. Et Legio sexta Nicephorica, og kort derefter: Deuana & Legio vicesima Nicephorica (n). Ey at tale om flere.

§. 6.

Vel er det saa, at man mod bemeldte Itineraria kunde indvende dette, at deres Alder synes ey at stige saa høyt op i Tiden, at Ptolemæus vel kan have betient sig deraf, eftersom Constantinopolis, Diocletianopolis, Maximianopolis deri findes nævnede (o); men ligesom det første Navn ey forekommer i endeel gode

(k) See *Vegetium* de Re Militari, Lib. 3. Cap. 6. int. Scriptores de Re Militari, edit. Vesal. 1670. 8. pag. 67.

(l) See Itinerarium Antonini. edit. *Wesselingii*, pag. 465 & 466.

(m) See nysanførte Sted paa den 469 Side.

(n) See *Ptolemæi* Geographiæ Libr. 2. Cap. 3. Hvorhos jeg ogsaa har anmærket dette, at Itineraria og Ptolemæus ofte følges ad, sed ordine inverso, saa at det Sted, som staaer foran i Itinerariis, staaer bag efter hos Ptolemæum. Som for Exempel: I Itineraria staaer loc. cit. pag. Mussa, Cibalos; men hos Ptolemæum: Kibalis, Mursella. I hine: Gaza, Raphia, men hos denne: Raphia, Gaza. o. s. v. Hvilken Forskiel reiser sig blot af den forskiellige Tur, som de gaae frem efter, paa et eller andet Sted. Ligeledes er at mærke, at Ptolemæus kommer overeens paa mange Steder ey allene med Itinerario Antonini, men ogsaa med den saa kaldte Tabula Peutingeriana. Som f. E. I denne staaer pag. 204. See *Wesselingii* Itineraria Romanorum: Siva. Campe. Mazada, just ligedan hos Ptolemæum. pag. 242. staaer i hin: Aciminium in Pannonia; hos denne ogsaa. I hin pag. 243. Cornacum. Teutoburgum; hos denne paa samme Maade.

(o) See Wessellings Fortale til de af ham udgivne Vetera Romanorum Itineraria.

gode Mseter (p), til Tegn, at det i senere Tider er tilsat, saa kan det samme og være skeet med de øvrige, og Ptolemæus altsaa vel ey have betient sig af bemeldte Itinerariis, saadant som Antonini Itinerarium er, som vi endnu har tilovers, men dog af ældre: Thi at saadanne i hans Tid har været til, som siden efterhaanden ved nyere Tillæg ere blevne forøgede, er vel den rigtigste Meening, og saa meget mere troværdig, som endeel gamle Codices af Antonini Itinerarium føre Titel af Itinerarium Julii Cæsaris (q); som bemeldte Itinerarium af endeel gamle tillegges nysnævnte J. Cæsari eller hans Collegæ M. Antonio (r); som Æthicus i Fortalen til sin Cosmographie bevidner: „ At efter „ det Romerske Raads Beslutning satte Julius Cæsar sig for at opmaale hele Jor„ dens Kreds (s) ved kyndige Mænd; Og begyndte man derfor med denne Op„ maaling da Julius Cæsar og M. Antonius vare Borgemestere, fra hvilken „ Tid, indtil Augusti 3die (t) og Crassi Borgemesterskab, Zenodoxus, op„ maalede hele Osten, i 21 (u) Aar, 5 Maaneder og 9 Dage; Fra bemeldte „ Tid indtil Augusti 10de Borgemesterskab Theodotus den Nordlige Deel af „ Verden, i 29 (v) Aar, otte Maaneder, og 10 Dage; og endelig fra sam„ me Begyndelse indtil Saturni og Cinnæ Borgemesterskab Polyclitus den syd„ lige Jordens Deel i 32 Aar (x), 1 Maaned og 10 Dage „; Og som M. Agrippa, Keyser Augusti egen Svoger, i sin Tid saae sig i Stand til at forfatte et nyt Kart over Verden, hvilket i at fastsætte Stedernes Mellemrum fra hinanden, ofte viger fra andre Jord-Beskriveres Meening, og Plinius, som tiest beraaber sig paa, i sær paa det Sted, hvor han siger (y): „ At det ey vel „ var troligt, at M. Agrippa, saa flittig en Mand som han var, og der havde „ anvendt saa stor Umage paa det Verk, skulde have faret vild, da han vilde „ fremstille Jordens Kreds for Byens (Roms) (z) Øyne, og med ham Keyser Augu-

(p) See Antonini Itinerar. p. 139 og. p. 140.

(q) See herom bemeldte Wesselings Fortale p. 1.

(r) Dette bevidnes ogsaa og vises paa nysbemeldte Sted p. 5.

(s) Nemlig for saa vidt at det Romerske Herredomme strakte sig, hvilket her, som og paa endeel andre Steder, i Hensende til sin store Vidtløftighed, betegnes under Navn af Jordens Kreds.

(t) Wesseling vil mene i forbemeldte Fortale, at Æthicus her har skrevet, det 4de.

(u) Her vil atter Wesseling, at der bør staae, i Steden for 21, 14 Aar. p. 6.

(v) Her skulde ligeledes, efter bemeldte Mands Meening, staae 20 i Steden for 29.

(x) Ligeledes skal her, som han paastaaer, læses i Steden for 32, 25 Aar.

(y) See hans Histor. Natural. Lib. 3. Cap. 2. pag. 298. Tom. 1.

(z) Endeel har i Steden for: Urbi, læst Orbi; Hvorefter det skulde blive: For hele Verdens Øyne.

„ Augustus selv, som fuldforte hans Arbeyde „. Hvilket altsammen nokſom viser, hvor rimeligt det er, at bemeldte Itineraria har deres Oprindelse fra J. Cæsaris og Augusti Tider, at under dennes Regiering virkelig er skeet en Opmaaling og Beskrivelse over den hele da bekiendte Verden, saa vidt det Romerske Herredomme strakte sig (a), og at foranførte Æthici Vidnesbyrd om de tre udsendte Land-Maalere, og deres Arbeide ingenlunde bør forkastes, fordi han ene beretter det; allerhelst da Plinius dog selv bevidner (b) at Augustus lod giøre en nye Beskrivelse og Inddeling af Italien, og Priscianus beretter (c): at J. Cæsar lod maale hvor store og dybe Havnene vare, ved visse, som han til den Ende udsendte, hvilke da befandt, at deres Dybhed var 15 Stadier, hvilket Maal og Plinius af Fabiano sætter for Havets største Dybhed (d).

§. 7.

Men om man nu end vil sætte, at Ptolemæus har betient sig af forbemeldte til at fuldføre sit Arbeide, som han uden Tvil har; Saa bliver her endnu Spørsmaal: Om han derfra kan have hentet de Efterretninger, som han giver os om vor Norden? Jeg mener Ney: Thi foromtalte Itineraria strække sig ey videre, end til det Romerske Herredømmes Grændser, og hvor vidt Agrippæ Kart har kundet givet Oplysning om vor Norden, det kan man nok see af Melæ, Plinii og andres Beretninger derom, som beløbe sig ey til stort mere, end hvad de har fundet hos ældre Skribenter, som tilforn er viist. Men hvor har da Ptolemæus det fra, maatte man sige, som han beretter om vor Norden? Jeg kan visselig ey begribe det rettere, end at han har taget det meste af ældre Skribenter, og har han faaet noget nyt derom at vide, saa maa det være kommet til ham fra Britannien, hvilken Øe de Romere under Domitiani Regiering havde næsten gandske igiennemstreifset (e), og under Adriani end videre sat sig fast udi. Ligesom det og er mærkeligt, at Ptolemæi Beskrivelse over Skotland er rigtig nok, naar man kun undtager dette, at endeel Steder ere ey satte saa høyt op mod Norden, som de burde (f), (hvilket viser, at han om

(a) See ogsaa herom Bertii Fortale til Ptolemæum p. 5.

(b) See hans Histor. Natural. Lib. 3. Cap. 6. §. 6. pag. 317. Tom. 1.

(c) See Harduini Anmærkninger til Plinium Tom. 1. pag. 248. not. 4.

(d) See det sidst anførte Sted.

(e) See hvad Wesseling herom videre anfører i ostbemeldte hans Fortale.

(f) Som Guil. Nicolson har anmærket in Bibl. Scot. efter Jo. Alb. Fabricii Beretning i hans Biblioth. Græc. Tom. 3. p. 415. at Ptolemæus har affat Stæderne længere Øer

dette Land maa have faaet en temmelig nøyagtig Kundskab) og at Ptolemæus berette (g), hvorledes Marinus ey har villet antage Philemons Udsigende for „ rigtigt. „ At Hiberniens **Længde fra Østen til Vesten** var 20 Dages „ (Seilats), foregivende, at han og andre havde saadanne Beretninger af „ **Kiøbmænd**, hvilke man i deslige Ting ey kunde fæste nogen Troe til „ (h).

§. 8.

Men det er endelig Tid at vi tage Ptolemæi Beretninger om vor Norden i sær i Betragtning, for at undersøge, og saa vidt os mueligt er, at udfinde, hvor vidt vore foranførte Betænkninger dermed stemme overeens, og hvad Begreb han, eller de Skribenter, som han har fulgt, har giort sig om vore Nordiske Lande. Vi merke da i Forveyen, at han kalder det Nordlige Hav, ogsaa den Deel deraf, som omringer den Nordlige Kant af Hibernien, det **Hyperboreiske**, det **Sammenfrosne**, det Saturniske, og det **døde Hav** (i); At oven, (eller Norden) for Hibernien siger han de **Ebudiske Øer** at ligge, 5 i Tallet, som han navngiver, alle under den 62 gr. Nordlig Brede (k), saa de

Søer paa, end de virkelig ere beliggende, det er en Følge af de Gamles overalt antagne Mening, at Britannien strakt sig saa langt hen mod Østen, som tilforn er erindret, og for saa vidt ingen Vildfarelse af Ptolemæo, hos hvilken jeg troer at og mangfoldige andre Feyl reyse sig af samme Aarsag, og bør derfor dømmes, ey efter Tingenes nu værende Beskaffenhed, men de Gamles egen Mening; Hvilket ikke er nøyagtig nok af de fleste iagttaget.

(g) See hans Geographiæ Lib. 1. Cap. 10.

(h) Har den Philemon, som her nævnes, været den samme, som Plinius anfører, Histor. Natural. Lib. 4. Cap. 13. p. 474. blant de Skribenter, der har meldet noget om vor Norden, hvilket uden Tvil er en i sig selv rigtig Sag; Saa bør han regnes blant de gamle Skribenter, som baade Marinus og flere har taget deres Beretninger af, skiønt man ey ved paa hvad Tid han egentlig har levet, og vel mueligt, at Marinus og Ptolemæus har fra ham det meste, som de anføre om Hibernien i sær, i det mindste kan de ey have faaet den Kundskab, som de har derom fra de senere Tider, da hverken de Romere, som aldrig fæstede Fod paa Hibernien, eller andre kunde berette dem noget nyt derfra.

(i) See hans Geographiæ Lib. 2. Cap. 2. Havet strax Norden omkring Albion kalder han ellers det Deucaledoniske. Lib. 2. Cap. 3.

(k) See *Ptolemæi* Geographiæ Lib. 2. Cap. 2. pag. 34. edit. *Bertii*.

de altsaa, efter hans Meening, laae i en Strækning fra Vesten til Osten (l); At Havet Norden for Britannien kalder han allene, eller de som folge ham, det Deucaledoniske Hav; At paa den Vestlige Kant af Britannien, under den 53 gr. sætter han et *Herculis* Forbierg (m); At hos ham kommer Forbierget Orcas til at ligge paa den Østlige Odde af bemeldte Land, som vendte mod Germanien, under den 60 gr. omtrent, folgelig et par Grader længer Soer paa, end de Ebudiske Oer (n). At ved Den Albion (o), eller Britannien, hos sidstbemeldte Forbierg, siger han Den Dumna at ligge under den 61 gr. (p), noget mere Vestligt, end det (q), men oven for sidst bemeldte De de Orcadiske Oer, 30 omtrent i Tallet, hvis Middelpunct laae under den 61 gr. (r), og en-

(l) Dette er imod deres rette Beliggenhed, som gaaer fra Sønden Nord paa, og grunder sig paa ostommeldte de Gamles Meening og Strækninger af Britannien mellem Øst og Vest, eller mellem Vest og Nord, hvis Rigtighed altsaa af dette Sted end videre stadfæstes.

(m) See hans Geographiæ Lib. 2. Cap. 3. pag. 35.

(n) Dette staaer ogsaa paa sidst anførte Sted.

(o) Navnet Albion synes at være ældre end Navnet Britannien, i det mindste naar sidst bemeldte bruges i sær for nu værende Engelland og Skotland allene, som kan skiønnes af disse *Plinii* Ord, Histor. Natural. T. 1. Lib. 4. p. 480. *Albion* ipsi (Britanniæ) *nomen fuit*, cum Britanniæ vocarentur omnes. Altsaa sees heraf, at Ptolemæus i at beskrive Britannien og de Steder deromkring har fornemmelig fulgt de Gamle. Efterdi Alp eller Alb i det Celtiske betyder høy, og Skotland i sær er et meget Bierg-rigt Land frem for det øvrige af Britannien, saa er det rimeligt, at bemeldte Land, hvis Indbyggere kalde sig selv *Albinich*, og deres Land *Albin*, see *Buchanani*, Hist. Scot. p. 11. 12. er først kaldet Albion, men den søndre og Vestre Deel af den Britanniske Ø, hvilken vore gamle Forfædre have kaldet Bretland, i sær Britannien, hvilket sidste Navn synes just af den Aarsag at være blevet saa almindeligt, fordi Stedet, som førte samme, laae de fremmede nærmest.

(p) See *Ptolemæi* Geogr. Lib. 2. Cap. 3. p 37. Herved er at mærke, at fra de Ebudiske Oer til denne Dumna ere hos Ptolemæum 12 Grader, som er just det Mellemrum, der er imellem bemeldte Oer og de Vestlige Kyster af Norge.

(q) Conf. pag. 35. lin. 3.

(r) I Bertii Oplag af Ptolemæi Geographie ere i sær mange Feil, som Jo. Gravius har merket ved at holde den mod et Msst. See J. *A. Fabricii* Biblioth. Græc. Tom. 3. p. 414. Hvorover jeg har betient mig af Jo. Ant. Magini Latinske Oversættelse af Ptolemæi Geographie udgiven 1617. 4. som synes at være temmelig rigtig, hvad Tallene angaaer, allerhelst da de næsten overalt stemme noye overeens med det Stykke af Ptolemæo, som Gale har indført in Append. Antiqv. Brit. til hans Scriptor. Hist. Angl. & Britan. Vol. 1.

delig oven for disse igien Den Thule, under samme Længde med dem og Den Dumna, men under 63 gr. Brede (s); At efter hans Sætning skal Elbens Udløb være at finde under den 56 gr. kun en Grad østligere end Thule, Dumna og de Orcadiske Øer (t); den første Strækning af den den Cimbriske *Chersonesus* at gaae en Grad længere, den anden tre, den 3die imod 4re, og den Nordligste samt den Østlige gaae endnu henved 2de, det er omtrent 10 Grader længere mod Østen, og strække sig til den 59 og en halv gr. Nordlige Brede; men efter førstbemeldte Strækning Strækningen (gaae tilbage) mod Vesten, først 1 og siden 2de Grader, med en Bøyning mod Østen paa andre to Grader, det er, overalt 5 gr. tilbage mod Vesten.

§. 9.

Endnu videre beretter han, at blant de Bierge, som omringede Germanien (u) vare ogsaa de egentlig saa kaldte Sarmatiske de mest bekiendte; At Chauci Majores boede lige indtil Elben, men derneest paa Nakken af den Cimbriske Halv-Øe de Saxones, i bemeldte Halv-Øe selv oven (eller Norden) for de Saxoner mod Vesten de *Sigulones*, næst dem de *Sabalingi*, videre de *Cobandi*, oven for disse de *Chali*, oven for disse igien endnu mere mod Vesten de Phunduſier, men længer mod Østen de Charuder, og endelig de Cimbrer, som boede længst mod Norden. At mellem de Saxoner og Svever boede de Teutonarii, men mellem de Svever og Pharadener de Teutones; At hos Germanien ved Elbens Udløb laae tre Øer kaldte de Saxoners, lige i Nord fra bemeldte Udløb og noget mere end 1 Grad Nordligere end samme (v), under den 57 gr. Nordlig Brede; At oven for den Cimbriske Halv-Øe fandtes tre andre Øer, kaldte de Alociske, ogsaa beliggende 6 Grader længere hen mod Østen, end nysbemeldte de Saxoners Øer, dog ey saa langt didhen, som den Cimbriske Halv-Øe, skiønt under samme Høyde, som det Nordeste af denne, nemlig 59 gr.; At ved den østlige Kant af sidstomtalte Halv-Øe laae de 4re saa kaldte Scandiske Øer, nemlig tre smaae, af hvilke

(s) *Ptolemæi* longitudines & latitudines Urbium ex *Theonis* Codice in Biblioth. Bodleyana, som staaer in Tomo tertio Scriptorum Geographiæ veteris, hvilke Hudson har udgivet, har jeg ey endnu faaet at see, saa jeg ey kan vide, om noget i de her anførte Tal kan rettes eller ikke.

(t) See *Ptolemæi* Geographie Lib. 2. Cap. 11.

(u) Og som giorde den store Bugt, hvilken Plinius omtaler.

(v) At saa er, det sees naar man sammenligner Begyndelsen af det XI. Cap. hvor Beliggenheden af Elbens Udløb fastsættes, med det Sted, hvor de Saxoners Øer nævnes.

hvilke den mellemste var beliggende 4 og en halv gr. længere hen mod Osten, end de Alociske Oer, men kun 1 og en fierdedeel gr. længere didhen, end den Cimbriske Halv-Oes østlige Kant (x), men den ene af dem, som og var den storste, og den Østligste, laae ved Mundingen af Veixel-Floden, 2 og en halv gr. Osten for de andre, hvad dens vestlige Kant angik, men med den Østlige 5 og en halv gr. derfra under en Høyde af 58 eller 58 og en halv gr. undtagen dens Sydlige Deel, som laae under den 57 og en halv gr.; Og at endelig denne Oe blev egentlig kaldet Scandia eller den Scandiske, i hvis Vestlige Kanter de Chœdini boede, i de Østlige de Phavonæ og Phiresii, men i de Sydlige de Gutæ og Dauciones, og midt paa Oen de Levoni.

§. 10.

Naar man nu foyer hertil, hvad Ptolemæus har om endeel Steder i det Europæiske Sarmatien, som han siger at omgrændses paa den Side mod Norden, hos den Venediske Havbugt af det Sarmatiske Hav tilligemed en Deel af de ubekiendte Lande mod Nord, og paa den Vestlige Kant af Veixel-Floden (y), nemlig at sidst nævnte Flods Udløb var at finde under den 56 Grads Høyde, ikke fuldt 5 Grader Osten for den østlige Kant af den Cimbriske Halv-Oe, at Strandkanten af de bekiendte Lande ey gik længere Nord paa, end den Nordlige Deel af Thyle, at de Veneder beboede den hele Venediske Havbugt i Sarmatien, men hos Veixel-Strommen nogle mindre Folke-Slag, saasom under de Veneder Gythones, efter dem Phinni, næst dem Bulanes, under dem Phrungundiones, derefter Avarini hos Veixelens Udspring, at den øvrige Deel af den Venediske Havbugt blev beboet hos Havet af de Veltæ, oven for dem af de Hosii, siden af de Carbones, som boede længst Nord paa, og at endelig vor Skribent endnu paa et andet Sted beretter, at paa Thule, som laae 2 Timer (z) vestligere end Alexandria, var den længste Dag 20 (zz) Jævndøgns

(x) Dette udfindes ogsaa, naar man sammenligner med hinanden den 56. 60 og 61 Side edit. *Bertii.*

(y) See *Ptolomæi* Geograph. Lib. 3. cap. 5. p. 80. edit. Bertii.

(z) See nysanførte Sted Lib. 8. cap. 2. pag. 223.

(zz) Derefter har uden Tvivl Stephanus Byzantinus indrettet sig Beskrivelse over Thule: at den var en stor Oe i det store Hav henimod de Hiperboreiske Kanter, at Dagen om Sommeren der bestod af 20 lige Timer, men Natten af 4, og at om Vinteren forholdt det sig tvertimod. *Stephanus* de urbibus.

dogns Timer, i Hibernien, beliggende fra bemeldte Stad 3 og en Fierdedeel Time, 18 Timer, paa Dumna, hvis Beliggenhed var derfra 2 Timer, den længste Dag 19 en Siettedeel Hor., og paa Øen Scandia, som laae en Time længere mod Vesten end Alexandria, den længste Dag 18 Timer; Saa har vi her det fornemste Indhold af hvad Ptolemæus veed at fortælle os, vor Norden angaaende, hvilket jeg har søgt at fremsætte saa tydelig, som meest mueligt har været, ved at anmærke et hvert Steds Længde og Brede, samt Beliggenhed mod andre, efter de af Skribenten selv opgivne Grader, hvorefter vi nu ville søge at udfinde Fortællingens rette Mening og Sammenhæng.

§. II.

Vi mærke da 1ste) at Ptolemæus sætter Øen Dumna, de Orcadiske Øer og Thule under samme Længde, næsten halvanden Grad Vesten for Forbierget Orcas, eller den Nordligste og tillige Østligste Odde af Britannien (a). Hvilket synes tydelig at tilkiendegive, at Ptolemæi Thule ey kan være Norge, eller den vestlige Kant af vor Scandimaviske Halv-Øe, som ligger nogle Grader Østen for bemeldte Forbierg og de Orcadiske Øer. Dette er en Hoved-Knude i Henseende til Øen Thules rette Beliggenhed at udfinde, og en Sætning, som uden Tvivl har forledet ey allene endeel gamle, men ogsaa de nyere Skribenter, til at søge og finde bemeldte Øe andensteds, end de burde. Men betragter man Sagen ret, og tager de Gamles Mening om Britanniens Beliggenhed og Strekning, som Ptolemæus ogsaa følger, i Raad med sig, saa skal man befinde, at denne Knude er ingenlunde uopløselig, men kand meget vel foreenes med hvad vi tilforn har fastsat, Øen Thule angaaende: thi Agathemerus, som er lidt yngre end Ptolemæus (b), som har seet og betient sig af dennes Arbeyde (c), og roser ham for en stor Mester i sin Kunst (d), bevidner ey allene, " at Øen „ Albion, som var meget stor og lang, strakte sig mod Østen næsten til det „ mid-

(a) See Ptolemæi Geograph. Lib. 2. cap. 3. pag 35.

(b) See Dodwels Dissertat. de Agathemero pag. 144. og 145. Tom. 2. Scriptor. Geographiæ Veter. per *Hudson.*

(c) See Dodwel paa anførte Sted pag. 141.

(d) See *Agathemeri* Compendiarias Geographiæ Expositiones ad Philon. pag. 17. Tom 2. Auctor. Geographiæ Veter. edit. ab *Hudson.* Samme siger og pag. 39. " At i det „ yderste Hav laae de 2de Britanniske Øer, Hibernia og Albion, af hvilke hiin „ strakte sig hen mod Vesten, og laae til deels lige for Hispanien ".

„ middelste af Germanien "; men Ptolemæus selv sætter og bemeldte Forbiærg Orcas næsten en halv Grad længere mod Osten end Elbens Udløb (e). Da nu den Vestlige Kant af Norge ligger mere Vestlig end Elbens Udløb; og Ptolemæus sætter Forbierget Orcas end og Østligere end nys bemeldte Udløb; Saa maatte det, efter hans Mening, og som han foreſtillede sig bemeldte Landes Strækning, blive en rigtig Sætning, at Norge ellee Thule maatte komme til at ligge Vestligere end oftomtalte Forbierg, nemlig Norden for og omtrent under samme Længde med de Orcadiske Øer, som laae hos samme Forbierg. Hvilket ogsaa bestyrker mig i den paa et andet Sted fremsatte Mening, at Dumna har været en af de Norske Øer; thi efter Ptolemæi Regning skulde der mellem bemeldte Øe og de Ebudiske være et Mellemrum af 12 og en halv Gr. (f) i det mindste, hvilket er dobbelt mere, end det virkelig er i sig selv, om Dumna skulde have ligget ved Skotland; men mellem de Hæbudiske Øer og Norge er just Distancen saa stor. Saa at ligesom Ptolemæus har rykket saa langt frem mod Osten med den yderste Odde af Britannien, at Norge eller Thule er kommen til at ligge ligesaa Vestlig eller under samme Længde, som de Orcadiske Øer, saa har og Dumna derover faaet Plads hos bemeldte Øer, skiønt den laae ligesaa langt derfra som Thule. Men om Dumna er derfor just den tilforn af mig opnævnte Øe Dunnöen i Nordlandene, det er noget, som baade kan være og ikke være (g).

§. 12.

(e) See hans Geograph. Lib. 2. caq. 3. og 11. pag. 35. og 56. Endskiønt disse og flere, tilforn anførte Beviser ere tilstrækkelige nok til at stadfæste vor Mening, angaaende de Gamles Begreb om Strækningen af Britannien; saa ville vi dog til Overflod endnu fremføre et, som sætter Tingen uden for al Tvivl, nemlig den Omstændighed, som *Wil. Stuckeley* fortæller i hans Itinerario Curioso. pag. 6. seqv. og pag. 87. nemlig: at da de Romere, formodentlig i Keyser Neronis og følgende Tider havde foretaget sig at anlegge en saa kaldet *Viam militarem*, som fra Staden Londinum af skulde strække sig hele Britannien igiennem fra Sør til Nord, saa har de efter det falske Begreb, som de giorde sig om Landets Strækning mod Osten, gaaet saa langt Øster paa med bemeldte Vey, at de, paa det den ey skulde løbe lige ud i Havet paa den Kant, maatte ved Lincoln dreye tverts af med den mod Vesten, for at komme paa den rette Tur igien, hvilken de ved saadan deres Vildfarelse havde taget feyl af; Hvorom end videre kan eftersees foranførte Stuckeleys Kart over bemeldte Via militaris.

(f) Dette skiønnes at være rigtigt, naar man hos Ptolemæum eftersee de Grader, under hvilke disse Steder af ham ere blevne assatte.

(g) Gale meener in Notis & Emendationibus ad Ptolemæum, som staae in Appendice Antiqvitat. Britann. føyet til hans Scriptor. Historiæ Angl. & Britann. Vol. I. pag. 788. at

§. 12.

Vi see altsaa tydelig heraf, hvorledes Ptolemæus har forestillet sig Beliggenheden af de Vestlige Kanter i vor Norden, nemlig den yderste Odde af Britannien at strække sig forbi Elbens Udløb mod Østen, men Dumna, de Orcadiske Øer og Thule at ligge der Norden for, i en Linie efter hinanden, hvor Norge egentlig er beliggende, som da maa blive Ptolemæi Thule. Men gaae vi nu videre efter Ordenen til de Sydlige Deele af vore Nordiske Lande, saa bliver Vanskeligheden endnu større, i at udfinde vor Skribents rette Mening derom, og foreene hans Beretninger med andres, fornemmelig hvad hans Cimbriske Halv-Øe angaaer, om hvilken vi til Sagens desto bedre Oplysning, maa i Forveyen erindre dette, at ingen af alle de Romerske Skribenter, som have levet for Ptolemæi Tider, ey engang Mela, Plinius, Tacitus og andre, hvis Øyemærke det dog har været at beskrive de Nordiske Lande, har vidst at nævne den Cimbriske Halv-Øe. Strabo nævner den vel eengang, men kun saa løselig hen, og blot efter ældre Skribenters Udsagn, i Anledning af at tale om de Cimbrers store Udvandring (h), nemlig efter en ældre Skribent Posidonius, som selv igien har taget det af en endnu ældre, hvis Vidnesbyrd om dette og andet mere, de Cimbrer angaaende, han anseer for lidt troeværdige (i), og med ham Strabo, som for Resten udtrykkelig bevidner sig intet at vide om det, som laae Norden for Elben. Hvilket, ligesom det paa den eene Side lærer os at indsee, hvor høyt de Cimbrers Udvandring stiger op i de gamle Tider, saa viser det ogsaa tydelig, at man vel engang har vidst at tale om den Cimbriske Halv-

at Dumna er, som den lærde Cambden og holder for, den Øe Faire, paa hvilken den eeneste Bye, som der findes. heder Dumo, og synes at have givet den hele Øe Navn. Men da dette grunder sig allene paa en Overeensstemmelse mellem de Navne Dumna og Dumo, saa afgiør det ikke Sagen. Imidlertiid kan dog denne Sætning vel derfor i sig selv være rigtig nok, hvilket kommer mig meget rimeligt for, naar jeg holder denne Øes Beliggenhed og Ptolemæi Beskrivelse sammen med hinanden, da denne synes mig endelig best at svare til hin, saa at Dumo derfor heller kand ansees for Ptolemæi Dumna, end bemeldte Dunnøen, allerhelst da denne ligger saa langt mod Norden, at den ey paa nogen Maade kan komme til at ligge Sønden for de Orcadiske Øer, saaledes som Ptolemæus sætter Dumna, hvilket dog gaaer an med Dumo, naar man taer de Gamles Mening om de Steders Strækning mod Østen, til Hielp, som her maa og bør giøres.

(h) See Strabonis Geographiæ Lib. 7. pag. 449. edit. Casauboni.

(i) See herom nys anførte Sted pag. 450.

Halv-Øe, men at det Navn var i de seenere Tider kommet gandske og aldeles af Brug. Hvoraf videre følger, at hvad Ptolemæus veed at berette os om bemeldte Halv-Øe, det er altsammen taget af ældre Skribenter, som har levet for Christi Tider, eller at han i det mindste, om man end vil sætte, at han har faaet noget nyt derom at vide, hvilket man dog har liden Grund for sig til at kunne troe, mindre til at bevise, har mænget nyt og gammelt sammen, og fremstillet Tingen mere efter den Skikkelse, som den havde i de ældre, end som den var i hans egne Tider.

§. 13.

Man kunde vel herimod have dette at erindre, at Plinius dog mere end paa eet Sted taler om de Cimbrers Forbierg, naar han nemlig melder (k): "At „ under Augusti Regiering har de Romeres Flode seylet omkring Germanien „ indtil de Cimbrers Forbierg "; At den Codaniske Havbugt strakte sig didhen, som vi tilforn har handlet om (l); Og at de Cimbrers Forbierg strakte sig langt ud i Havet, og giorde en Halv-Øe, Cartris kaldet (m). Men dette beviser ey videre, end at Plinius, som har taget af ældre og Græske Skribenter næsten alt hvad han beretter om vor Norden, har hos dem fundet noget om en Halv-Øe, som strakte sig ud i Havet fra det faste Land; ikke at de Romere selv vidste noget derom: thi saa maatte Mela, men i sær Tacitus, have nævnt den. Hvilket da, foruden hvad derom tilforn er erindret (n), bliver at svare paa de 2de her sidst anførte Steder. Og hvad det første angaaer; saa er det heller for, end imod vor Mening: thi hvor er det Cimbriske Forbierg, som den Romerske Flode i Augusti Tider omkringseilede, eller kom hen til? Skagen i Jylland? Efter det Begreeb, som vi gemeenlig giøre os derom, er dette den letteste og naturligste Mening at falde paa den, men bliver neppe Plinii, og er endnu mindre i sig selv rigtig: thi Strabo, som levede selv i de Tider, da dette skal være skeet, bevidner udtrykkelig, at de Romere ey vare komne paa hin Side af Elben, ey heller nogen anden didhen enten til Lands eller Vands (o), og Vellejus Paterculus, der levede de Tider saa nær, at han vel maatte vide, hvad

(k) See hans Histor. Natur. Tom. 1. Cap. 67. lib. 2. pag. 220. edit. *Harduini.*

(l) See det 3die Capitel i denne Afhandling. §. 18.

(m) See Plinii Histor. Natur. lib. 4. pag. 476. Tom. 1.

(n) See det 3die Capitel i denne Afhandling. §. 18.

(o) See *Strabonis* Geographiæ lib. 7. pag. 451. e.

da var gaaet for sig, i sær en saa vigtig Ting (p), gior saa meget Væsen af de Romeres Seilats i det store Hav, dog ey længere end omkring til Elben, naar han taler (q) om Tiberii Bedrifter i Germanien, og iblant andet siger: „ At de Longobarder bleve overvundne, et Folk, som var grummere, end de „ grumme Germanier selv, og at endelig den Romerske Krigshær, hvilket al„ drig tilforn var formodet at kunne skee, end sige nogensinde sat i Værk, og „ forsøgt, blev fra Rhin-Strommen fort lige til Elben, som løber forbi de „ Senoners og Hermundurers Grændser, hvorhen ogsaa de Romeres Flode, „ efterat den havde seylet uden omkring det store Havs Bugter, kom op efter „ Elb-Strommen, fra et Hav, som man tilforn ey havde hørt eller kiendt, „ med en forunderlig Lykke og Vindskibelighed af dens Anforer, samt ved „ noye at passe paa de rette Tider (r), og foreenede sig med Krigshæren til „ Lands, " at man ey har mindste Foye eller Grund for sig til at tænke eller paastaae, at de Romeres Flode allerede i Augusti Tider var kommen saa meget længere Nord, som til den yderste Pynt af det nu værende Jylland eller Skagen; men maa heller efter Rimelighed slutte, at det de Cimbrers Forbierg, som den Romerske Flode da opnaaede, har ey været andet, end den Nordeste Odde af det nu værende Bremiske, hvor Strabo og sætter de Cimbrers Boepæl (s).

§. 14.

At dette har været fra de ældste Tider af de Cimbrers rette Fæderneland, og denne Odde af Germanien de Gamles egentlige Cimbriske Halv-Øe, som i gamle Dage, forend de store Oversvømmelser skeede, som nødde de Cimbrer til at forlade deres Land, kan have været langt større, end den nu er, og strakt sig langt videre ud i Vester-Havet, af hvilket saa mange store Landstrækninger ere bortskyllede, det har man saa vel af foranforte store Formodninger til at troe, som og deraf, at Strabo udtrykkelig bevidner, at de Cimbrer endnu i hans Tid besadde deres gamle Boepæle (t). Jeg seer ey heller paa hvad Grund man vil negte,

(p) Han skrev omtrent Aar Christi 30. ved Tiberii 18de Regierings Aar.

(q) See *Velleji Paterculi* Historiarum Lib. 2.

(r) Han mener her Ebbe og Flod, som giorde de Romere ofte meget forlegne i deres Seylatser ved de Vestlige Kyster af Germanien.

(s) Der maa de og efter Melæ og Taciti Beretninger sættes.

(t) See hans Geographiæ Lib. 7. pag. 451. Man kan med ingen Rimelighed tvivle om dette hans Udsigendes Rigtighed, da han levede paa de Tider, i hvilke de Cimbrer hav-

negte, at dette jo virkelig ogsaa har tildeels saaledes forholdet sig. Men Ptolemæi samt hans Efterfølgeres Vidnesbyrd allene, og den Beliggenhed, som han giver den Cimbriske Halv-Øe, kan paa ingen Maade rime sig sammen dermed. Hvorfor vi nu maa tage samme under nøyere Betragtning. At Ptolemæus sætter bemeldte Halv-Øe Norden for Elben, det er tydeligt nok. Vi see og af foranførte hans Antegnelse over dens Længde og Brede, at han har trækket dens østlige Kant saa langt mod Østen, at sammes østlige Odde kommer til at staae henimod 10 Gr. østligere end Elbens Udløb, det er, naar man sammenligner det med den nye Geographie, omtrent lige i Nord fra Rygen, men ey mere end lidt over 3 Gr. omtrent Nordligere end bemeldte Udløb, hvorfra Strandkanten, efter vor Skribents Udregning, har dreyet først af 1 Gr. mod Vesten og ligesaa meget mod Sønden, atter i samme Proportion mod bemeldte begge Verdens Kanter, og endelig 2 Gr. mod Vesten, men kun 1 mod Sønden, indtil den med en Bøyning mod Østen (nærmest hos Elben) kom under samme Høyde med bemeldte Flods Udløb (u). Saaledes mener jeg, at Ptolemæi dupplex Extensio Cherſoneſi Cimbricæ bør forklares, nemlig om Strækningen af dens begge Strandkanter, først mod Østen og Norden, men siden derfra mod Vesten og Sønden (v), og derefter maa man da udfinde, hvad Begreb han egentlig har giort sig om den Cimbriske Halv-Øe. Den Brede, som han giver den, fra Elbens Udløb mod Norden, af 3 Grader treffer temmelig nær ind med Distancen fra bemeldte Udløb til den yderste Odde af Jylland (x). Men eftersom Ptolemæus havde sat den Nordligste Odde af Bri-

havde selv skikket Gesandter til Rom, fra hvilke det er troeligt, at de Romere har faaet bemeldte at vide. Hvoraf videre kan sluttes, at enten var allerede den Tiid de Cimbrers store Udvandring skeet for saa længe siden, at deres da værende Efterkommere havde glemt deres forrige Boepæle, hvilket jeg helst vil troe, eller og har de Cimbrer kun meent deres gamle Boepæle paa den Søndre, men ey dem paa den Nordre Side af Elben.

(u) See herom Ptolemæi Geographiæ Lib. 2. Cap. XI. ved Begyndelsen og med Slutningen.

(v) Jeg seer ey heller paa hvilken Maade man ellers kan forklare bemeldte hans 2de Extensiones, allerhelst da man seer, at den første Extensio gaaer hos ham immer fra Vesten og Sønden Øster og Nord paa, men den anden tvertimod fra Østen og Norden Vester og Syer paa.

(x) Hvorhos man ogsaa her maa iagttage dette, at Ptolemæus, som siden skal vises, har ey regnet den yderste Deel af Jylland, hvilken man nu kalder Vendsyssel, med til den Cimbriske Halv-Øe.

tannien saa langt henne mod Osten, som tilforn er viist (y), og han i Almindelighed beskriver Landenes Længde mellem Vesten og Osten for langt større end den virkelig er i sig selv, saa at Strekningen fra Elbens Udløb til Veixelen alene er bleven en 3die Deel større end den burde være (z); saa maatte samme ogsaa nødvendig skee med den Cimbriske Halv-Øe, og dens Strekning sættes fra Vesten mod Osten. Men dermed komme vi endnu ikke ud i vor Regning, da man, om Strækningen af Landet fra Elben til Skagen end sættes en 3die Deel længer end det virkelig er, ja og engang til saa stor, dog langt fra ey faaer den Strækning ud, som Ptolemæus giver den Cimbriske Halv-Øe fra Elbens Udløb mod Osten af henimod 10 Grader. Hvorover det forekommer mig heel rimeligt, at den Deel af Holsteen, som man nu kalder Vagrien har enten i gamle Tider strakt sig langt længere ud i Oster-Søen, end den nu gior, over Femern (a), og de mindre nu værende Danske Øer, eller Ptolemæus, efter de Beretninger, som han har fundet for sig, forestillet sig det saaledes, og deraf taget Anledning til at give den Cimbriske Halv-Øe saa stor en Strækning og Længde mod Osten.

§. 15.

Har nu dette sin Rigtighed, saa bliver det ey vanskeligt at finde den store Havbugt igien, og føre den til sit rette Sted, som Marcianus Heracleota, en Skribent, der har levet ey længe efter Ptolemæi Tid (b), og betient sig af hans samt endeel andres Arbeyde til at forfatte sit Periplum Maris Externi (c), omtaler, sigende: " At den Cimbriske Halv-Øe strakte sig langt ud i det store „ Hav, men bøyede sig hen mod det faste Land, der løb Oster paa, saa den „ giorde

(y) See den foregaaende 11te §. i dette Capitel.

(z) Dette sees, naar man sammenligner hans Geographiæ Lib. 3. Cap. XI. pag. 56. med de nyere Land-Karter.

(a) Dette har man saa meget større Anledning til at troe, som der virkelig 1100 Aar omtrent for Christi Fødsel skal være indfalden en meget stor Vandflod, som har paa de Kanter borttaget et stort Stykke Land, strækkende sig fra Dartz i Pomeren indtil Femern; som Frank beretter i hans Alt- und Neues Mecklenburg. pag. 65. Det kan hende, at en endnu meget større Vandflod her i ældre Tider borttaget et større Stykke Land, og derved givet de Teutoner, som boede paa de Kanter mod Oster Søen, Anledning til at giøre de Cimbrer Selskab paa deres store Udvandring fra Norden.

(b) See *Dodwels* Dissert. de Marciano Heracleota. pag 157

(c) Dette hans Skrift staaer i *Hudsons* Scriptor. Geographiæ Vet. Tom. I.

„ giorde en meget stor Havbugt hos Floden Svevus, som skar sig ogsaa dybt „ ind i Landet selv “. Hvorved da maa være meent det Stykke af Øster-Søen, som støder til Meklenborg, Vagrien og endeel af Pommern. Man bliver ey heller forlegen med de 3 Saxoners Øer, som Ptolemæus sætter lige i Nord fra Elbens Udløb, og den middelste blant dem at have ligget noget mere end halvanden Gr. derfra: Thi disse kan nu bequemmelig faae Rum, hvor de Schlesvigske Øer nu ligge (d). Derimod er det ey saa let en Sag at fastsætte, hvilken Plads man skal give de 3 Alociske Øer, som efter Ptolemæi Regning komme til at ligge 6 Gr. Østen for Elbens Udløb, næsten under eens Høyde med den østlige Kant eller Odde af den Cimbriske Halv-Øe, dog 3 Grader længere mod Vesten end bemeldte Odde, under samme Længde, som Ptolemæus giver den 2den Strækning af nys omtalte Halv-Øes vestre Strandkant (e). At mene det ved de Alociske Øer skulde være sigtet paa Øen Als, som vore egne gamle Skribenter har kaldet Halsøyar, kan vel en Slags Lighed imellem Navnene komme en til at falde paa; men ey at tale om, at man her ey faaer det fastsatte Tal af 3 Øer ud, og at bemeldte Øe for sig allene synes at være alt for liden og ubetydelig dertil, at den i saa gamle Tider skulde være kommen i nogen særdeles Betragtning, sag kan hverken den Omstændighed, at de Alociske Øer laae oven eller Norden for den Cimbriske Halv-Øe, ey heller de øvrige tilforn opregnede Kiendemærker paa disse Øers Beliggenhed, dermed passe sig sammen. Hvorover, om jeg skal sige min Mening derom, intet synes mig rimeligere, end at ved de Alociske Øer, om de ellers nogensteds skal være at finde igien, bør forstaaes Øen Mors, samt Thye og Vendsyssel, hvilke 2de sidste ere nu vel landfaste, men synes i gamle Dage at have været Øer, da alle foranførte Omstændigheder (f) allerbest passe sig paa dem, og de ere desuden beliggende i eller hos Limfiorden, ved Indløbet til hvilken det Sted Hals ogsaa i meget gamle Tider har været bekiendt, og kan have givet Anledning til Navnet Alociæ.

§. 16.

(d) Danckwerth mener i hans Beskrivelse over Schleswig og Holsteen pag. 147., at ved de 3 Saxoners Øer hos Ptolemæum forstaaes Eyderstædt, Everschop og Utholm, som tilforn har været 3de temmelig store Øer.

(e) See Ptolemæi Geographiæ Lib. 2. Cap. XI. pag. 56. og 60. hvilke Steder maa sammenlignes med hvad i foregaaende §. 14. er anført.

(f) Til de øvrige Omstændigheder, som giøre dette troeværdigt, kan denne endnu legges, at Ptolemæus sætter de Cimbrer paa den yderste Odde af den Cimbriske Halv-Øe, hvilket, naar man ey regner Vendsyssel til Jylland, treffer i alle Maader overeens med det nu værende Himmer-Syssel, som ligger Nordest paa bemeldte Land ved Limfiorden.

§. 16.

Vi have nu saa længe talet om den Cimbriske Halv-Ø, at det endelig skulde være Tid at gaae videre; men førend vi slippe den, vil det dog være fornodent, at vi ogsaa kaste et Øye til de Folkeslag, som Ptolemæus sætter i bemeldte Halv-Ø, om hvilke dette er først og fornemmelig at mærke, at ingen Skribent for ham nævner noget af dem, de Cimbrer allene undtagne (g), som han sætter Nordest i den Cimbriske Halv-Ø, men Strabo længst op mod Norden blant de Germaniske Folk, som boede paa den Søndre Side af Elben. De Saxoner nævner ingen uden han og hans Efterfølgere. Derimod nævner han ey Melæ Codanonia, ikke den Codaniske Havbugt, ikke Nerigon, ikke Scandinavia, ikke Suiones, ikke Taciti Fosos, ikke de Hermiones, Istævones, eller Ingævones, og ikke de Æstiet, med flere, da dog de Sviones nødvendig maae i hans Tid have boet her i Norden, og de Æstier ved Øster-Søen, da de allerede boede der i Taciti Tid. Dette er vel værdt at legge Mærke til, naar der spørges: Om bemeldte Folkeslag, som Ptolemæus sætter i den Cimbriske Halv-Ø, har boet der fra' gamle Tider af, eller de først ere komne did ind nylig for eller i Ptolemæi Tid? Jeg troer, den første Sætning at være den rigtigste, og at de har boet der længe for hans Tid, lad end være, at ingen nævner dem for ham: Thi vi har tilforn viist, hvor rimeligt det er, at hvad Ptolemæus beretter om vor Norden, det har han taget af ældre Skribenter; Og ligesaa lidt, som man kan giøre den Slutning, at fordi Ptolemæus ey nævner de forepregnede Folk og Steder her i Norden, derfor har de endnu i hans Tid ey boet der eller været der at finde, hvilken man tydelig kan see at være falsk, da man har andre Skribenters Vidnesbyrd derom for sig; saa liden Føye har man og til at paastaae eller anse det for en rigtig Sag, at hvad Ptolemæus allene og ingen anden for ham taler om, det har ey heller for hans Tid været til. Hvoroper jeg ogsaa anseer det for den rimeligste Slutning, som man kan giøre sig af alt dette, at de Saxoner har virkelig fra meget gamle Tider af beboet de Steder, som Ptolemæus giver dem til Boepæle, uden Tvil fra den Tid, om man skal fastsætte nogen, da de Cimbrers store Udvandring skede, til hvilke at fordrive, eller de af dem forladte Boepæle at indtage, de Saxoner synes at have været blant de første og fornemste, og derfor faaet deres Boepæl strax Norden for Elben, men for Resten staaet i Forbund eller nær Forvandtskab med de øvrige Folkeslag, som Ptolemæus sætter i den Cimbriske Halv-Ø, og som uden Tvivl

(g) Dem gives dog af de Skribenter, hvilke have levet for Ptolemæi Tider, langt andre Boepæle, end de han giver dem, som i det foregaaende er viist.

Dvil har havt deres Herkomst fra vor Nordens ældste Indbyggere de Gother, følgelig været Stamme-Fædre for de Landes nu værende Beboere, da de Cimbrer derimod maa have været et Tydsk eller Celtisk Folk, eller maaskee rettere en Blanding af begge. Vel synes den Omstændighed at være foranførte min Mening imod, at Ptolemæus sætter de Cimbrer yderst mod Norden i den efter dem kaldte Halv-Øe, da de tvertimod burde have boet Sønden for den, om Sagen havde havt den Gang, som jeg har fremsat den udi: men til denne Ptolemæi Sætning kand man give 3de Aarsager, enten at han her taler om Tingen, som den var for de Cimbrers store Udvandring, da de indehavde det hele Vestlige Strog af bemeldte Halv-Øe tillige med den yderste Odde deraf, eller at der virkelig er bleven en liden Sværm tilbage i Landet af de Cimbrer, da deres øvrige Landsmænd udvandrede, hvilken har taget sin Tilflugt til den yderste Kant af Landet, og siden blandet sig med de nyere Indbyggere, eller og maa Ptolemæus have hørt fortælle om de Cimbrer, som boede paa den Odde, der stikker ud i Havet fra det nu værende Bremiske, hvilke Strabo omtaler, og deraf taget Anledning til at sætte dem yderst i sin Cimbriske Halv-Øe, hvor det synes ham at de egentlig burde staae. Ligesom jeg ogsaa her til Slutning maa anmærke dette, som noget merkværdigt, at Ptolemæus sætter alle de Folkeslag, som han opregner at have boet i oftomtalte Halvøe, Vestligere end de Saxones (h), de Phrundusier allene undtagne. Hvilket giver stor Formodning, at disse Folk ere komne didind igiennem den Vestlige Kant af Landet, som de Cimbrer havde beboet, og maaskee fra Vester-Havet, hvor de Saxoner og havde nedsat sig paa Øerne.

§. 17.

Af dette, som hidindtil er sagt, mener jeg, at man nu paa en let Maade kan foreene Ptolemæi Beretninger om den Cimbriske Halv-Øe med Plinii Taciti og andres Fortællinger om de Cimbrer og det Cimbriske Forbierg, nemlig saaledes, at hin taler om bemeldte Sted, som det var i de ældre Tider, men disse derimod, som levede paa en Tid, da den Cimbriske Halv-Øes Navn var gandske gaaet af Brug, og man intet vidste om de Lande, som laae Norden for Elbens Udløb, men hørte berette, at der boede Cimbrer ved en Odde eller et Forbierg, som skar sig ud i Havet strax Sønden for Elben, har anseet dette Sted for de gamle Cimbrers rette Boepæl, bemeldte store Jord-Tunge for den Cimbriske Halv-Øe, ogden yderste Odde deraf for de Cimbrers Forbierg. Hvormed det om de Cim-

(h) See hans Geographiæ Lib. 2. Cap. XI. pag. 56. og pag. 61.

brer og den Cimbriske Halv-Øe maa for nærværende Tid være nok talt, og Turen nu at komme til de Scandiske Øer, om hvilke Ptolemæus beretter, at de laae Østen for nys omtalte Halv-Øe, 4 i Tallet, 3 smaa og een stor, saaledes, at den middelste af de første laae 1 og en fierdedeel Gr. østligere end den østligste Kant af den Cimbriske Halv-Øe, men halvanden Gr. (i) Sydligere; men den store med sin vestlige Kant 2 og trefierdedeel Gr., og med den østlige næsten 6 Grader mod Østen fra omtalte Sted, samt med sin Nordlige Side 1 og med den Sydlige lidt over 2 Grader længer mod Sønden (k), strækkende sig med den østlige Odde 1 heel Grad Østen for Veixelens Udløb, hvorfra den laae kun lidt over halvanden Grad mod Norden. Hvoraf man kan see disse Øers Beliggenhed mod hinanden, samt mod den Cimbriske Halv-Øe og Veixelen, og derefter skionne hvilke Lande dermed maa være meente, nemlig ved de 3 mindre Scandiske Øer, Fyen, Siæland og Skaane, blant hvilke den mellemste skiær sig virkelig længst ud i Havet mod Sønden, som Ptolemæus sætter, men ved den store, Halland (l), Bleking, det nu værende Vester- og Øster-Gotland, den Sydlige og Østlige Deel af det egentlig saa kaldte Sverrig, tillige med Øerne Øland og Gulland, hvilke Lande Ptolemæus har flottet tillige med hele Resten saa langt Øster paa, at ligesom den yderste Odde af Britannien er kommen til at staae, som tilforn er viist, hvor Norge er, saa har og den østlige Kant af den store Scandiske Øe, efter Ptolemæi Sætning, stødet sammen med de nu værende Curlandske Kuster og Liflandske Øer, eftersom den skulde, som tilforn er erindret, strække sig en heel Grad Øster ud forbi Veixelens Udløb. Hvilken Omstændighed vel bør legges Mærke til, og skal tiene os til Oplysning i at udfinde, hvilke de Folke-Slag ere, som Ptolemæus sætter paa den store Scandiske-Øe.

§. 18.

(i) I foranførte Latinske Oversættelse af Ptolemæi Geographie, udgiven med *Jo. Anton. Magini* Notis & Commentariis, staaer den middelstes af disse 3 Scandiske Øer dens Høyde assat med de Tal: 58. o. men i *Bertii* Ptolemæo derimod: 56. o. Det første Tal kan allene være rigtigt, da bemeldte Øe, efter det sidste, skulde ellers komme til at ligge under en Høyde med Elvens Udløb, hvilket nødvendig maa være urigtigt.

(k) See Ptolemæi Geographiæ Lib. 2. Cap. XI. pag. 61.

(l) Dette Land ligger vel Vesten for Skaane, og synes altsaa ey at kunne henregnes til Ptolemæi store Scandia, som han sætter 3 Grader omtrent Østen for de smaa Scandiske Øer, til hvilke vi her har henregnet Skaane. Men herved er at mærke, at ligesom den Nordeste Odde af den Cimbriske Halv-Øe blev af de Gamle flottet saa meget længere hen mod Østen, end dens rette Beliggenhed er, som tilforn er viist, saa maat-

§. 18.

At de Chædiners Navn, hvilke hos ham ere de Vestlige Indbyggere af den store Scandia, skulde findes igien i de Norske Provincers Navne, Hedemark, Hadeland, Hadingdal, Jæderen, Hardanger (m), det kan jeg neppe komme mig til at troe, da det paa ingen Maade kan rime sig sammen med Ptolemæi Sætninger og den Beliggenhed, som han derefter giver sin Scandia. En Slags Lighed i Navnene, som desuden er her meget ringe, gior nesten intet til Sagen, naar intet mere kommer dertil. Efter Beliggenhed og den Strækning, som Scandia faaer hos vor Skribent, synes det rimeligst at ved de Chædiner maae være meente Indbyggerne i det nu værende Bahus-Lehn eller de Steder deromkring. Længere Nord kan man ey komme med dem, naar man skal gaae efter Ptolemæi egen Beretning. Men hvor han for Resten har faaet det Navn Chædini fra, det maa jeg overlade til andre at domme, som ere mere drevne i det Etymologiske. At de Gutæ og Dauciones eller Danciones, som Ptolemæus sætter i den Sydlige Kant af sin store Scandia, ere de endnu paa de Kanter boende Gother, eller som vore gamle Forfædre kaldte dem, Gauter, og vore Danske, hvilke i forrige Tider og hedte Daunir (n) eller Daunskir, det er noget, som baade Navnenes utvungne Overeensstemmelse, og Stedernes Beliggenhed tillige med andre Omstændigheder, kan nokſom overtyde os om. Vel synes den Omstændighed at være herimod, hvilken og uden Tvil har afskrækket vor lærde Bartholin (o) og andre fra at anſee Ptolemæi Dauciones for Danske, at de derved ey komme til at staae paa deres rette Sted, nemlig de nu værende Danske Øer. Men mon Ptolemæus vel negter at de Danske har boet paa bemeldte Øer, hvis Indbyggere han ey nævner, fordi han sætter dem paa Øen Scandia? Og hvo veed ikke, at Skaane og Hal-

maatte ogsaa de lige i Øster fra samme beliggende Steder derefter flottes langt længere hen mod Østen, end de virkelig ligge, Norden omkring de mere mod Sønden beliggende, hvilke man ey behøvede at rykke saa langt frem.

(m) Dette er den lærde Svenske Antiqvarii *S. Brings* Meening i hans Dissert. de Blekingia p. 3.

(n) Saaledes kaldes de paa adskillige Steder i vore gamle Sager eller Historier, og det venteligt efter Navnets ældste Udtale, af hvilken de Græker synes at have giort Navnet Dauncion, in plurali Daunciones, eller Danciones, ligesom de af Navnet Noreg har giort Nerigon, af Albin Albion, o. s. v.

(o) See hans Dissertat. de Regni Danici nomine.

land, i hvilket sidstbemeldte Land Ptolemæi Dauciones fornemmelig maa sættes, har fra ældgamle Tider været beboede af de Danske, og hørt dem til? Ligesom det ogsaa for Resten synes at være heel rimeligt, og en uden al Tvil i sig selv rigtig Sag, at nys bemeldte Lande har været de Danskes første og ældste Boepæl, hvorfra de har udbredet sig over de nu værende Danske Øer og til Jylland. Hvilket dog, efter vort Øyemærke, det ey bliver Sted her noyere at undersøge og fastsætte.

§. 19.

For nærværende Tid bliver det heller vor Sag at komme til vor Scandia igien, for at eftersee, hvilke Karle de Levoner, Phavoner og Phiræser har været, som Ptolemæus sætter i den østlige Kant og midt paa bemeldte Øe. At ville finde disse Navne igien paa vor nu værende Scandinaviske Halv-Øe, bliver gandske vist et forgieves Arbeide: Thi der har vel aldrig boet Folk, der har ført saadanne Navne, men samme er uden al Tvil af visse Græske Skribenter, efter deres sædvanlige Maade, sammensmidte i Anledning af den Skikkelse og Levemaade, som de havde hørt at disse Folk havde og førte, ved det de intet egentligt Navn vidste paa dem (p). Dersom jeg derfor ey farer alt for meget vild, som jeg sikkert troer at jeg ey gior, saa bliver disse Ptolemæi Karle ey andre, end Melæ *Oœones* og *Panoti*, samt Plinii *Hilleviones* og *Faneſii*, nemlig den førstes Levoni det samme som disses Oœones og Hilleviones (pp), hines Phavonæ de sidstes Panoti, og Phiræsi det samme som Faneſii. Hvilket bliver saa meget mere rimeligt, som ey allene Navnene stemme saa noye overeens med hinanden, som mest venteligt kan være, i Hensende til den sædvanlige store Ulighed mellem samme Navne hos de gamle Skribenter, men ogsaa Beliggenheden af den østlige Kant af Ptolemæi Scandia, som har strakt sig forbi Veixel-Flodens Udløb, og følgelig ligget Norden for Sarmatien, passer saa vel sammen med de Øer hos Mela, paa hvilke hans Oœones og Panoti har boet, og som han ligeledes sætter Norden for Sarmatien. Ptolemæi Le-

(p) See hvad herom tilforn er erindret i det foregaaende 3die Cap. i denne Afhandling §. 17. not. (f).

(pp) Jeg kan derfor neppe troe, at *Plinii* Hilleviones har egentlig boet i Blekingia. See *Brings* Diſſertat. de Blekingia. §. 3, endnu mindre at saadant deraf kan beviſes, at i Blekingen findes Fiskeleyet Hellevik: Thi paa samme Grund kunde man og paastaae, at de Hilleviones har boet i Nordlandene i Norge, hvor man og har Helleværr, Helleſund, Hellesöy, Helleſeggen, Hillienes, ja ogsaa en Hellevik, ey at tale om den store Strækning Land, som der fører Navn af Helleland.

Levoni, Melæ Oæones, og Plinii Hilleviones anseer jeg altsaa for eet og det samme, og Forskiellen imellem disse Navne allene at bestaae deels i en Fordreyelse og deels Forkortelse deraf: Thi ligesom af Panoti hos Mela er først giort Plinii Fanesii, og siden Ptolemæi Phiræsi; saa har uden al Tvil det Navn, hvormed de Folk her i Norden ere kaldte, der efter Melæ Beretning levede af Havre og Fuglenes Æg, ogsaa fra Begyndelsen af været ἐλαιώονες eller med Partiklen hos οἱ ἐλαιώονες (q), hvoraf enhver seer hvor læt man kan faae Hilleones eller Hilleviones, samt ved at udelade det første af Ordet Levones og Oones. Saa at ved disse Folk maae altsaa være meente de, som boede ved de østlige Kanter af det nu værende Sverrige, samt paa Øerne i Øster-Søen, Øland og Gulland, ja vel mueligt ogsaa tildeels Indbyggerne paa de Vestlige Kuster af Curland og Liefland eller paa de derhos liggende Øer, hvorhen Ptolemæus har virkelig udstrakt den Østlige Kant af sin Scandia, og efter al Formodning, som tilforn er erindret (r), Plinius sin Scandinavia, saa at dennes Epigia derover, som han sætter der Østen for, vel ey kan blive andet end det samme som Hippigia eller Hippogea, det er, de Hippopoders Land, hvilke Mela sætter sammen med de Panoter og Ooner, og har følgelig boet i een Strækning med disse.

§. 20.

Hvad Ptolemæus for Resten har, vor Norden just ikke egentlig angaaende, men som kan dog i visse Maader høre didhen, bestaaer i Følgende: (1) At den Deel af Øster-Søen, som nu støder til Preussen, Curland og Liefland, af ham kaldes den Venediske Havbugt, efter de næst hos Havet boede Veneder (s), hvilken Bugt Marcianus Heracleota udtrykkelig siger (t) at begynde fra

(q) Man kan saa meget mere anseе dette for at være rigtigt, som selv samme Navn, kun med en ringe Forandring, hvorved det endnu mere i Ligheden nærmer sig til vore Helveones eller Helleviones, findes hos Ptolemæum selv, som i sin Geographie Lib. 2. Cap. 11. nævner et Folk Ἀιλαιῶνες eller *Ælueones* kaldet, skiønt han for Resten sætter dem paa det faste Land i Germanien mod Øster-Søen imellem de Ruticleer og Buganter, saa at disse Hellevoner derover vel ey kan blive eet og det samme Folk, som *Ptolemæi* Levones paa Scandia, samt *Plinii* Hillevioner paa Scandinavia, men dog alligevel saadant felleds Navn dem begge givet efter felles Levemaade, vel mueligt ogsaa, fordi de har havt fælleds Oprindelse, eller de Hellevoner paa det faste Land været en Green af de talrige Hillevioner, som boede paa Øen Scandinavia.

(r) See det foregaaende 3die Cap. i denne Afhandling §. 17.

(s) See hans Geographiæ Lib 3. Cap. 5. pag. 80 og 81.

(t) See hans Periplum Maris Externi i *Hudsons* Scriptor. Geograph. Vet. Tom. I. pag 55.

Veixel-Floden, og strække sig derfra overmaade vidt; At Germanien var omringet af de Sarmatiske og andre Field-Strækninger (u), hvilket tiener til Oplysning i Plinii Udsagn om den store Bugt i Germanien, som Sevo-Bierget giorde, og til at stadfæste den derover af os tilforn fremsatte Forklaring; At Sonden for de Veneder, hvilke uden Tvivl er Stamme-Fædre for de i seenere Tider saa meget bekiendte Vender, har hos Veixelen de Gother boet, og strax Sonden for disse igien de Phinni, hvilket viser, hvorvidt sidst bemeldte Folk ere komne mod Vesten, og at deres ældste Boepæle har heller været i de Sonden og Osten for Oster-Soen beliggende Lande, end i vor Norden; og at endelig de Hosii, som Ptolemæus og sætter hos den Venediske Havbugt (v), dog længer op mod Norden, og synes derfor ey at kunne være Osi hos Tacitum, blive maaskee Pytheæ Ostiæi, som ellers og kaldes Ostiones, Ostii og Ostini (x), eller de Æskhier, og de Norden for disse boende Carbones ey andre end de GamlesCurones eller Curer, eftersom Beliggenheden dermed treffer temmelig vel overeens. Skulde ellers nogen, hvilket jeg her tilsidst maa erindre, synes at en eller anden Forklaring, som jeg har giort over Ptolemæi Beretninger, vor Norden angaaende, ey stemmer overeens med de Karter, som ere foyede til hans Geographie; saa maa man vide, at jeg ey kan ansee bemeldte Karter for saa paalidelige, at man sikkert kan følge dem, da de ey ere forfattede af Ptolemæo selv, men længe efter hans Tid afregnede af en Alexandrinsk Mechanicus, ved Navn Agathodæmon, som skal have levet omtrent i det 4de Seculo (y), og derfor kan, ligesaa vel som andre, have feylet i at fremstille ethvert Steds Beliggenhed efter Ptolemæi egen Mening, saa man derover vel gior best, at man holder sig til Skribenten selv.

§. 21.

(u) See *Ptolemæi* Geographiæ Lib. 2. Cap. 11. pag. 57.

(v) See nysanførte Sted Lib. 3. Cap. 5. pag. 82. Hvorhos dette er at mærke, at naar man overveyer, hvor langt Soer paa Ptolemæus sætter de Phinner, og at disse har siden trukket sig saa høyt op mod Norden; Men at derimod de Gythones, som i Pytheæ eller de ældste Tider, som man har nogen Efterretning fra, boede ved Havet, og efter Ptolemæi Beretning endnu Norden for bemeldte Phinner, ere siden vandrede Soer paa; Saa kan man derefter giøre sig et temmelig tydeligt Begreb om Folke-Vandringens Beskaffenhed paa den Kant.

(x) See de Fragmenta som ere lagte til *Marciani Heracleotæ* Periplo i *Hudsons* Scriptor. Geograph. Vet. Tom. 1. pag. 87.

(y) See *Fabricii* Biblioth. Græcæ Tom. 3. pag. 412.

§. 21.

Derover maa jeg ogsaa, i Henseende til det her af mig hosfoyede Kart, have den Ære at erindre dette: At derom maa ey dommes efter den yderste Mathematiske Strænghed, da jeg vel veed, at deri kan let være feylet, enten i Inddelingerne eller paa anden Maade; men at samme er forfattet, deels for at give Læseren et desto tydeligere Begreb om mine foranforte Forklaringer over Ptolemæum, i sær over hans dupl. Extensionem Chersonesi Cimbricæ, som her paa Kartet med Tal et assat, deels for at fremvise paa een Tabel den hele Strækning af de Nordiske Lande og deres Beliggenhed mod hinanden, efter Ptolemæi Opgivende, i den Sted, at den kun paa adskilte Tabeller tilforn er assat, hvorved Tingen ey falder saa vel og kiendelig i Oynene. Man seer iblant andet heraf, hvor meget de Gamles Begreb om vor Norden har viget af fra Tingenes rette eller i det mindste nu værende Beskaffenhed, og hvor aldeles de folgelig maa tage feyl, som ville domme om de Gamles Mening i de Ting efter den Beliggenhed og Strækning, som Landene nu har. I Særdeleshed maa det komme en underligt for, at endeel af de Gamle, iblant dem Ptolemæus, har assat Britannien saa overmaade stor imod de ovrige Nordiske Lande, at han har giort den Cimbriske Halv-Ø baade langt længer og breder, end den virkelig nu er, og at han derimod indslutter Thule og Scandia saa store Lande, inden saa meget snevre Grændser. Vel mener Bertius, det Sagen, i Henseende til sidstbemeldte, kan hielpes paa den Maade, at Tallene ere blevne forkeert afskrevne, og at Ptolemæus har uden al Tvivl selv assat sidstbemeldte Øe større, da ellers alle de Folk, som af ham der opnævnes, ey kunde sammesteds faae Rum (z). Hvis det af rigtige Haandskrivter eller paalidelige Codices stod til at godtgiore, at bemeldte Tal just paa det Sted hos Ptolemæum vare blevne saa urigtig afskrevne, kunde dette meget vel lade sig høre. Nu derimod kan Sagen ingenlunde dermed afhielpes, men det bliver langt rimeligere, at de ældre Jord-Beskrivere, som Ptolemæus har fulgt, har vel vidst at opnævne de Folk, hvilke han sætter paa Scandia, som Indbyggere paa de Kanter, men af den hele Landstrækning ey kiendt eller aftegnet videre, end det Stykke omtrent, inden hvis Grændser Ptolemæus eller andre for ham har indslutter hele Scandia. Det samme, mener jeg, maa ogsaa gielde i Henseende til Thule, hvis Vestlige Odde eller et vist Stykke, som var bekiendt, de Gamle kun har assat, men udelukt Resten, som gemeenligen skeer i Tilfælde, naar lidt bekiendte Lande

skal

(z) See til hans Anmærkninger til Ptolemæi Geographie pag. 13.

skal aftegnes, hvis yderste Kant man kun har lært at kiende (zz). At de Gamle har giort den Cimbriske Halv-Øe saa stor, eller givet den en saa vidtloftig Strækning mod Norden og Osten, dertil har vel uden Tvil været tvende Aarsager paa Jord-Beskrivernes egen Side, nemlig deels denne, at de har sat Britannien, men i sær Germanien, (følgelig med denne ogsaa den Cimbriske Halv-Øe) høyere op mod Nord, end disse Landes rette Beliggenhed er, hvilket kan sees, naar man holder Ptolemæi Karter mod de nyere; deels ogsaa ostbemeldte deres Meening om de Nordiske Landes, eller disses nordlige Kanters vidtloftige Strækning mod Osten. Imidlertid har man dog, særdeles i Hensende til bemeldte Halv-Øes Brede, ogsaa store Formodninger, som giore det troligt, at den i de ældste Tider har virkelig i sig selv været langt større, end den nu er. Hvo veed ikke de Gamles eenstemmige Beretninger om en stor Vandflod, som den fornemste Aarsag til de Cimbrers store Udvandring af deres Halv-Øe? Og hvo vil vel ansee det for utroligt, at ostbemeldte Halv-Øe har i fordum Dage været langt større, og i sær langt bredere paa den vestre Kant, end den nu er, som eftertænker, hvilke store Stykker Land Vester-Havets idelige Overstrømmelser, end og i de senere Tider, har borttaget fornemmelig i det Slesvig-Holsteenske, og langs den hele Vestlige Kust af Tydskland (a) og Nederlandene? Vil man altsaa sætte, hvori visselig intet urimeligt er, at de ældste Græske Jord-Beskrivere har indhentet deres Kundskab om den Cimbriske Halv-Øe, nylig for eller ved de Tider, da bemeldte de Cimbrers store Udvandring skede, saa kan deres Beretning om dens Størrelse, hvilken fra dem er siden kommen til Ptolemæus, være i sig selv rigtig nok, og den derefter med samme foregaaende Forandring, hvilken synes at have været saa stor, sær paa dens sydlige Kant, at den er næsten gandske reven los fra det faste Land, have givet Anledning dertil, at de senere, endog de Romerske Skribenter selv, ey vidste af nogen saadan Cimbrisk Halv-Øe paa den Kant.

§. 22.

(zz) At det virkelig saaledes er gaaet til hos de Gamle, naar Lande skulde aftegnes, som de ey kiendte, sees tydelig af Plutarchi Vidnesbyrd herom, naar han siger i Begyndelsen af Theſei Levnets Beskrivelse: „At naar Historie-Skriverne ey kiendte i det „ Geographiske visse Steder, som blandt andre de Scythiske Bierge, eller det sammen„ frosne Hav, satte de dem af i Bredden eller den yderste Kant af deres Tabeller„. Thi deraf maatte nødvendig skee, at saadanne Steder bleve kun for en ringe Deel aftegnede, og Resten udelukt.

(a) *Plinius* fortæller i hans Histor. Natur. Lib. 16. Cap. 2. pag. 225. Tom. 3, at i hans Tid brekkede Havet i de Chaucers Land store Stykker Jord ud, med store høye Eege-Træer paa, hvilke siden svømmede omkring paa Soen, og skaffede ofte de Romeres Flo-

§. 22.

At ogsaa Britannien, efter den Strækning, som Ptolemæus og andre give den (b), skulde i de ældste Tider have været dobbelt saa stor omtrent i Længden, som den nu er, men ved bemeldte, eller en anden overmaade stor Vandflod mist en anseelig Deel, i sær det meste af den store Landstrækning, som hos Ptolemæum løber ud i Vester-Havet Øster paa mod den Cimbriske Halv-Øe, det er noget, som jeg ey tør give ud for nogen vis Sandhed, da Tingen, om den er skeet, stiger op i saa gamle Tider, at man derom slet intet Historisk Vidnesbyrd har tilovers. Imidlertid fattes os dog ikke paa endeel andre Vidnesbyrd og Omstændigheder, hvilke gisre denne Sag, der vel fortiente nøyere at undersøges, end her kan skee, baade troeværdig og rimelig: Thi at man her ey skal tale om den store Vandflod, hvorved den mægtige Øe Atlantica, som Plato fortæller, af det store Vester-Hav skal være opslugt, hvilket viser, at der af bemeldte Hav maa i de ældste Tider store Oversvømmelser været skeete, hvad man end for Resten vil gisre af Fortællingen i sig selv; saa kan man (1.) neppe forestille sig, at saa stor en Vandflod, som de Gamle omtale, kan have overgaaet den Cimbriske Halv-Øe, med mindre den og har rammet de Østlige Kyster af Britannien, allerhelst da man (2.) finder de Kanter af Britannien at have i gamle Dage været af samme Beskaffenhed, som Ditmarsken tilforn var, hvilket er tydeligt nok at see af Herodiani Vidnesbyrd (c), som fortæller: „At de fleste Steder i Britannien vare, formedelst Havets idelige Oversvømmelser, „ lutter Kær og Moradser, over hvilke Indbyggerne svømmede og hoppede, „ da Vandet eller Skarnet gik dem op til Belte-Stedet, hvilket de, som for „ den storste Deel nogne, ey kærte sig efter „. Ligesom man og (3die) paa bemeldte Kanter finder mange og kiendelige Spor efter saadanne Oversvømmelser, nemlig en uendelig Mængde Træer under Jorden, fornemmelig Fyr- og Eege-Træer, samt ligeledes under Jorden Baade eller Kaner, udhulede af store Træers Stammer (d), saadanne, som Plinius fortæller (e) at endeel Søerøvere i Ger-

Flode nok at bestille, saa at de undertiden maatte holde ligesom Søe-Slag med disse svømmende Øer.

(b) See *Ptolemæi* Geographiæ Lib. 2. Cap. 3. og *Marciani Heracleotæ* Periplus Maris Externi in *Hudsoni* Scriptor. Geograph. Vet. Tom. 1. pag. 57.

(c) See hans Historiar. Lib 3, hvor han taler om Keyser Severi Tog paa Britannien.

(d) See herom W. *Stuckeleys* Itinerarium Curiosum pag. 14.

i Germanien betiente sig af, saa store til deels, at nogle af dem kunde romme 30 Mennisker, hvilke derfor enten ved en stor Vandflod maae være førte over fra de Germaniske til de Britanniske Kyster, eller skiønt i meget gamle Tider, brugte i Britannien, hvor Plinius og Solinus berette, at de ellers brugte Vidie-Skibe, og den første (f) endogsaa giver at forstaae, at de endnu i hans Tid vare i Brug.

§. 23.

Det er derfor heel vel troligt, at dersom den store Vandflod, hvilken har overgaaet den Cimbriske Halv-Øe, har brekket ind under en stærk og overmaade gruelig Storm af Nord-Vest, saaledes som adskillige Omstændigheder give tilkiende at det maa være skeet, og dersom de gamle Jord-Beskrivere har havt nogen Grund for sig, hvorefter de har giort Britannien saa stor (ff), og i sær givet den saa stor en Strækning mod Østen, som den visselig maa have havt; Saa maa bemeldte Strækning først og fornemmelig have følet Virkningen af Havets Grumhed, da den laae aaben for det brusende Hav, hvilket maae først have skollet den bort, førend det med al sin Magt kunde brekke løs paa de der inden for beliggende vestlige Kyster af den Cimbriske Halv-Øe og Germanien, som derover vel lede meget, men komme dog med mindre Tab derfra, end bemeldte uden for beliggende Strekning. De mange Banker, Grunde og Riv, som findes overalt i Vester-Havet mellem Jylland og den Sydlige Odde af Norge paa den eene, samt Engelland og Skotland paa den anden Side, vise nokſom Rimeligheden heraf, hvilken og meget bestyrkes af den store Ulighed, der er imellem Størrelsen af Britannien hos de ældste Jord-Beskrivere, og den, som de nyere Græske og Romerske Skribenter har givet den. Hvor stor Forskiel er der ikke mellem Pytheæ Beregning herover og M. Agrippæ? (g). Ptolemæi Britannia er tredobbelt saa stor som Hibernia; derimod siger Mela, at denne er næsten ligesaa stor som hin (h), hvori han ventelig har efter Sædvane fulgt

(e) See hans Histor. Natural. Lib. 16. Cap. 40. Tom. 3. pag. 297.

(f) See nys anførte Sted. Lib. 7. pag. 104. Tom. 2.

(ff) Hvor vidt man heri har gaaet, kan foruden det, som strax herefter anføres, ogsaa sees deraf, at Plutarchus bevidner in C. Cæsare, det ingen (ved de Tider, da denne foretog sig det bekiendte Tog til Britannien) vilde formedelst dens Størrelse troe at den var en Øe; eller som hans Ord og synes at kunne forklares, troe at den var til, fordi man giorde den saa overmaade stor.

(g) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 4. Cap. 16. pag. 480. Tom. 1.

(h) See hans Lib. 3 de Situ Orbis. Cap. 6.

fulgt endeel nyere Græske Skribenter, da han af J Cæsaris Commentariis havde kundet hente en rettere Kundskab herom, og som best kommer overeens med de Landes nu værende Størrelse mod hinanden (i). Og i Steden for at Marcianus Heracleota, som har taget sine Beretninger ey allene af Ptolemæo, men og af Artemidoro, en af de ældste Græske Jord-Beskrivere (k) og andre saadanne, beretter: „ At Den Albion laae ligesom adskilt og adspredt i en lang „ Strækning over den største Deel af det Nordlige Hav, og havde fornemme„ lig tvende smale Rakker, ligesom Fodder „ (l). Saa siger Strabo (m), at den længste Side af Britannien var ey længer end den lige derimod beliggende Kyst af Gallien, og at den var dannet som en Trekant, hvilken Skikkelse Mela og J. Cæsar ogsaa tillegge den.

§. 24.

Det kommer mig foruden alt dette, heel rimeligt for, at Ptolemæus har sammensat sine Beretninger om vor Norden af tvende temmelig adskilte Kilder, eller at han har fulgt to Skribenter i at forfatte samme, en ældre og en nyere, hvoraf den første kan have beskrevet vor Norden og de tilgrændsende Lande, tildeels saaledes som de vare for bemeldte store Vandflod, men den anden forestillet samme under den Skikkelse, som den havde efter oftomtalte Flod. Hvilken Hoved-Omstændighed da Ptolemæus intet har vidst af, saa har han kun søgt at forene disse adskilte Beretninger sammen, saaledes som det best kunde skikke sig, og derover kastet gammelt og nyt sammen om hinanden, som i det foregaaende er viist at han virkelig har giort. Alt dette synes mig at kunne giøres temmelig bevisligt, deels deraf, at man hos Ptolemæum ofte finder tvende adskildte Navne paa eet og samme Sted, som f. Ex. naar han beretter at Forbierget Orcas ogsaa blev kaldet Tarvedum, Forbierget Antivestæum ogsaa Belerium, og Forbierget Damnonium ogsaa Ocrinum (n); deels ogsaa deraf, at eet og samme Steds Navn undertiden forekommer hos ham affat paa adskilte Steder og un-

(i) See dennes Commentarior. Lib. 5. Cap. 12. hvor han siger, at, som berettedes, var Hibernia en halv Gang mindre end Britannia.

(k) See Marciani eget Vidnesbyrd herom i hans Periplo maris externi. pag. 1. in Tom. 1. Scriptor. Geograph. Vet. per *Hudson.*

(l) See *Marciani* Periplus paa nysanførte Sted, p. 57.

(m) See hans Geographiæ Lib. de Britannia, p. 304. c. edit. *Casauboni.*

(n) See hans Geographiæ Lib. 2. Cap. 3. de Albionis insulæ situ.

der forskiellig Høyde og Brede. Saaledes forekomme Alauni fl. ostia to Gange hos ham: først ansatte under 17. 40. ÷ 52 ÷ 40, siden under 21. 40. ÷ 58. 30. (o); Ligeledes Navnet Deuana først assat under 26 ÷ 15 ÷ 59. 45, siden under 18. 30. ÷ 55. 0. (p) Paa samme Maade staae Rheni fl. ostia paa et Sted under 28. og 26. 45 ÷ 53. 20 eller 10. (q) paa et andet under 28. ÷ 54. 0. (r). Videre Navnet Tulihurdum først under 32. 54. 0. men strax efter under 32. 40. ÷ 53. 20. (s). Og endelig Navnet Marionis tvende Gange assat tæt paa hinanden, først under 34. 30 ÷ 54. 50 og strax derpaa under 36. ÷ 55. 36. (t). Af dette og andet saadant slutter jeg derfor: at naar Navnet Teutonarii forekommer hos Ptolemæum paa et Sted, men strax derhos paa et andet Teutones, betyder det kun eet og samme Folk, men er taget af adskilte Skribenter; at Saxones, som paa et Sted hos ham sættes langt henne i Vester-Havet paa tre Øer, ere de samme som han et andet Sted sætter et langt Stykke derfra mod Osten paa det faste Land, og at Forskiellen imellem dem bestaaer kun derudi, at efter de ældste Skribenter har han fundet dem at boe paa bemeldte Øer, maaskee for bemeldte store Vandflod, men hos de nyere paa det faste Land, hvorfor han har sat dem paa begge Steder; At da han hos de ældre Skribenter fandt de Cimbrer at beboe den Cimbriske Halv-Øe, men derimod hos de nyere samme at være beboet ogsaa af adskillige andre Folk, saa har han for at skaffe dem allesammen Rum, puttet de Cimbrer ind i et lidet Hul yderst paa Halv-Øen, hvor han syntes de helst burde sættes, eftersom den hele Strækning forte Navn efter dem; Og at han endelig, da han hos de ældre Skribenter fandt berettet, at det yderste Forbierg af Britannien strakte sig langt ud mod Osten hen til Thule, men hos de nyere, at det yderste Forbierg af Britannien stak lige ud i Nord mod de Orcadiske Øer, saa har han, for at hielpe paa Sagen, sat sidstbemeldte Øer, Thule og det første Forbierg sammen, og for at faae et andet Forbierg mod Norden, flottet Forbierget Novantum, og Øen Man, som hos ham kaldes Monæda, tilligemed Hibernien, høyt op mod Nord, saaledes at han fik de Hebudiske Øer til at ligge nær ved det Nordlige Forbierg i Steden for de Orcadiske, som man andensteds

(o) See herom nysanførte Sted.

(p) Ogsaa dette er at see paa nysanførte Sted.

(q) See hans Geographiæ Lib. 2. Cap. 9. og Cap. 11.

(r) See nysanførte Sted Lib. 2. Cap. 11.

(s) See ogsaa nysanførte Cap. 11.

(t) Ogsaa dette er at see paa ostbemeldte Sted.

Facies
ORBIS SEPTENTRIONALIS
ad mentem Ptolemaei
expressa
à
G: Schöning
Nidros: Aº 1763.
ad pag. 316.
THULE
ORCADES
Dumna
Ocitis
ORCAS
Promont.
OCEANUS DEU=
=CALIDONIUS
Insulae Ebudae
Novantum
promont.
Monaeda
HIBERNIA
Edri
Limnos
Mona
CALEDONIA
Silva
Caledonia
ALBION
S.
BRITANIA
Heroulis
promont.
Dumnonium
promont.
Vectis
Caunos
Taliepis
Rheni
Ostia
Phrysii
Amasii
Ostia
Visurgis
Cauchi
Minores
Cauchi
Majores
Saxonum
Insulae
Ostia
Albis
Saxones
Sabalingii
Sigulones
Chali
Cobandi
Phindusii
Charudes
Alociae
Cimbri
CIMBRICA
CHERSONE=
=SUS
Scandiae
Parvae
Chaedini
Levones
Phavonari
Phiresi
Gutae
Danciones
SCANDIA
Maxima
Chatusi Ostia
Svevi Ostia
Teutonarii
Viruni Teu-
Pharodeni
tones
Sideni
Viadi Ostia
Vistulae Ostia
Chronis Ostia
Rubonis Ostia
Ruticlii
Æluaeones

densteds behovede. Hvilket altsammen mig synes at rime sig meget vel sammen, men vil for Resten, af Mangel paa saa tilstrækkelige Bevis, som vel giordes fornødne, overlade til bedre Kienderes Skionne og Rettelse.

VI. Capitel.

af

Afhandlingen

Om de gamle Grækers og Romeres Begreeb og Kundskab om de Nordiske Lande, indeholdende videre Betragtning over endeel Skribenter, eller visse Steder hos dem, som i de foregaaende Capitler ey ere anførte, eller og kan tiene til nærmere Oplysning: tilligemed et hosføyet kort Begreeb af denne Afhandlings Indhold.

§. 1.

De til de ældste og ældre Tider henhørende Skribenter, som have optegnet noget, vor Norden egentlig angaaende, kan ey ubilligen henføres til 4 Classer. Til den 1ste kan de Alexandrinske Jord-Beskrivere henføres, hvilke har uden Tvivl havt de ældste og bedste Beretninger om vor Norden, som de maa have indhentet af de i det Alexandrinske Bibliothek fra de Phoenicier, fra Pythea, som synes allerførst at have givet Grækerne næsten al den Kundskab om vor Norden, som de siden vidste at opgive, eller fra andre, vel mueligt og fra de Carthaginienser og Gaditaner, hvilke en Tid lang vare de Phoeniciers Eftertrædere i Handelen, indhentede eller opsamlede Efterretninger. Til den anden henhøre de Asiatiske Jord-Beskrivere, hvilke synes allerførst blant Grækerne at have for det første samlet sig en Slags Kundskab om de Nord-Østlige Lande af Europa, deels ved de Scythers Indfald i Asien, deels og fornem-

nemmelig ved Darii Hystaspis Tog mod bemeldte Scyther, men siden at have ret for Alvor begyndt at legge sig efter Geographien, i Anledning af Alexandri M. store Krigstog i de Asiatiske Lande, og de derved indkomne Efterretninger, hvilke dog, deels af et Slags forfængeligt Pralerie, deels af Vankundighed, heller har forværret og forvirret Kundskaben om bemeldte Nordlige Lande, end forbedret den. Ligesom ogsaa de til denne og efterfølgende Classe henhørende Jord-Beskrivere om de Nordlige Europæiske Lande og vor Norden i sær ey synes at have vidst stort mere, end de af først anførtes Efterretninger kunde indhente, hvoraf dog endeel af dem, i sær de, som levede i de seenere Tider (a), har anseet de fleste for Fabler, saasom indeholdende Ting, der vare dem selv ubekiendte. I den 3die Classe kan de, til det egentlig saa kaldte Grækerland henhørende Skribenter, og i den 4de de Romerske sættes, hvilke 2de sidste Slags Skribenter har enten vidst saa got som intet om bemeldte Nordiske Lande, eller taget al deres Kundskab derom af først anførte, naar man undtager hvad de derom i de senere Tider har kundet faae at vide, i Anledning af de Romeres i Germanien og Britannien førte Krige, hvilket dog for en saare ringe Ting har angaaet vor Norden i sær. Anderledes kan man om sidstbemeldte ey domme, naar man, foruden hvad til denne Sags Oplysning tilforn er anført (b), endnu overveyer dette: At Ovidius, som dog levede paa en Tid, da Germanien var bleven de Romere næsten allermest, i det mindste langt bedre, bekiendt end nogensinde tilforn, kalder dog bemeldte Land Orbem novum, Orbem ignotum (c), og Orbem Romanis modo cognitum (d); At Plinius paa samme Maade bevidner (e), det han vidste, at nogle overmaade store Øer vare, fra Germanien af, ey for længe siden, blevne bekiendte (f), og at Havet Norden for det Cimbriske Forbierg (g) havde de Romere kun seet, eller kiendte det kun

(a) Som for Exempler Polybius, Strabo og andre.

(b) See 1. og 28. §. i det 1ste Capitel i denne Afhandling. Hvortil endnu kan legges, hvad Plutarchus siger in C. Cæsare: " At (da denne foretog sig et Tog til Britan- " nien) var der Trette imellem mange af Skribenterne (om bemeldte Øe) ligesom den " var kun et blot Navn og en Fabel om et Land, som ingensteds var seet, og som " ey var til i Verden.

(c) See hans Elegia til Liviam, v. 314. og 456.

(d) Dette er ogsaa at finde paa nys anførte Sted v. 391.

(e) See hans Histor. Natural. Lib. 2. pag. 281. Cap. 108. Tom. 1.

(f) Han mener de Øer mellem Rhinen og Elben, som tilforn er viist i det 3die Capitel i denne Afhandling. §. 19.

(g) Hvorved hos ham ey menes Skagen i Jylland, men Odden Sønden for Elben.

kun af et blot Rygte (h): At denne samme Skribent, som levede paa en Tid, da de Romeres Kundskab om Germanien maatte være paa det høyeste, udtrykkelig beretter (i): " At Germanien blev ey de Romere ret bekiendt, forend „ mange Aar efter Agrippæ Død, og endda ey hele Germanien (k) ". Ligesom bemeldte Skribent desuden nokſom tilkiendegiver, med hvilke Øyne og hvor fremmet de Romere end og i hans Tiid maa have anseet hele vor Norden for at være, naar han kan sige om de Steder, hvor den saa kaldte Herba Britannica voxte, det er de Frisiers Land (l): " At Naturen selv der tabte „ sig, og at de Lande laae uden for Verden (m) "; og naar han kan kalde Havet mellem Germanien og Britannien eller sidst bemeldte Land selv: Inane naturæ (n).

§. 2.

At Homerus har vidst noget om vor Norden at sige, det har man ingen Aarsag til at troe, da han ey har kiendt, i det mindste ingensteds nævnet enten de Scyther eller Celter. Men at han dog ved et Slags Rygte kan have hørt noget om Tarteſſus, og deraf giort sit Tartarus, samt om Norden i Almindelighed, da han veed at nævne Nordstiernen, hvilket Strabo vil paastaae (o), følgelig ogsaa om de Phoenicieres Skibsfart didhen, hvilke først har betient sig af bemeldte Stierne, for derefter at indrette deres Seilatser, hvorover Ovidius siger i et af sine Vers (p):

„ Nec seqvar aut Helicen, aut *qva Tyrus utitur*, Arcton
„ Publica non curat sidera noſter amor,,.

Det

(h) See hans Hiſtor. Natur. Lib. 2. cap. 67. pag. 220.

(i) See nys bemeldte Sted. Lib. 4. Cap. 14. pag. 477.

(k) Men hvilken Deel af Germanien kunde vel i Plinii Tiid være de Romere ubekiendt, uden den, som ligger Norden for Elben? da man finder Spor efter og Beviser for, at de da maa have kiendt Resten.

(l) Som Plinius selv bevidner. Lib. 25. pag. 379. Tom. 4. conf. *Abrah. Muntingii* Tract. de vera herba Britannica.

(m) See Lib. 27. Cap. 1. p. 508. Tom. 4. In ipſo rerum naturæ defectu, siger han, ex inſulis extra terras poſitis.

(n) See Lib. 30. Cap. 1. pag. 728. Tom. 4.

(o) See hans Geographiæ Lib, 1. pag. 5. 6. edit. *Caſauboni*

(p) See hans Epiſt. XVIII. Leander Heroni. v. 149.

Det er noget, som jeg langt heller vil troe, end negte, allerhelst dersom de vidtloftige Reyser, hvilke han lader Ulysses giøre, ey har været indskrænkede inden for Middel-Havet allene; men heller, hvilket er mere rimeligt, strakt sig langt uden for samme, om ey just til det yderste af vor Norden, som vor lærde Jonas Ramus med klogtige Beviser har søgt at godtgiøre (q), saa dog langt uden for Herculis Stotter, som Strabo mener (r), og hvilket Eratosthenes blant de Gamle i sær har indseet (s). Hvilket altsammen er saa meget mere troligt, som man finder, at Homerus ey allene taler om de Phoenicier og deres Skibsfart, men har og kiendt de tvende blant de Gamle meget berømte Varer fra Norden, Tinnet (t) og Bernstenen (u), skiønt han ey nævner, ventelig ey heller har vidst de Steder, hvorfra de egentlig komme, men sluttelig har han, hvad Bernstenen i sær angaaer, holdt for, efter de ældste Skribenters fælles Meening, at den kom fra Floden Eridanus, hvilken han og nævner (v). Ligesom ey heller andet kan være mueligt, end at Bernstenen maa have været bekiendt i Homeri Tid, hvis man skal troe den Græske Poet Coiatus Smyrnæus, som beretter (x): „ At de Græker blant andre Sager kastede ind „ paa Ajacis Baal ogsaa **Bernsteen**, som var sammenløben hos Eridani Flod, og hvis Strabonis Beretning er rigtig, hvilket den uden al Tvil er: At de Phoe„ nicier allerede for Homeri Tid havde den beste Deel af Africa og Hispanien „ i deres Magt, samt at Homerus fra dem havde faaet noget at høre om Tar„ tessus, Ulysses Seilats o. s. v. „ (y).

§. 3.

(q) I en Afhandling, hvori han vil bevise, at Ulysses og Nordens Othin er den samme.

(r) See hans Geographiæ Lib. 3. pag. 237.

(s) See *Strabo* loc. cit. pag. 47. Lib. 1. edit. *Casauboni*.

(t) See hans Iliadis Lib. 18. hvor han taler om Achillis Skiold.

(u) See hans Odysseæ Lib. IV. hvor han beskriver Telemachi Ankomst til Menelaum. Som Bochart mener in Chanaan Lib. 1. Cap. 33. har Ulysses selv af de Phoenicier faaet adskilligt at vide, sær om Italien, som han har fortaalt sine Landsmænd, og Homerus siden indført i sine Vers, hvilket er ey urimeligt.

(v) See hans Batrachomyomachia.

(x) See hans Derelicta ab Homero. v. 623.

(y) See Strabonis Geographiæ Lib. 3. pag. 224. 6.

§. 3.

Dersom det Vers, som tillegges Hesiodo under Navn af Herculis Skiold, er hans ægte Foster, hvorpaa dog mange, end og blandt de Gamle selv, har villet tvivle (x), saa har han ogsaa vidst at tale om Tinnet og Bernstenen (a). I det mindste er det ey urimeligt, at han har kiendt bemeldte Vahre, da han har vidst at nævne Floden Eridanus, ja det som mere er, ogsaa Ister-Floden (b); hvorover det og vel kan være, at de Scythers Navn ey har været ham ubekiendt, hvilket Strabo vil bevise af et hans Vers hos Eratosthenes, hvori de Scyther nævnes (c), skiønt det ingensteds nu findes igien i de Skrivter, som vi have tilovers fra ham, og maa derfor enten være taget af hans bortkomne eller ham falskelig tillagte Skrivter, eller og i sig selv være urigtigt (d). Vist nok er det, at de Scythers Navn ey engang forekommer hos den saa meget yngre Pindarum, hvilken vel taler om de Phoenicier og deres Handel til Soes (e), men giver tillige at forstaae, at de Grækers, som boede i det egentlig saa kaldte Grækerland, deres Kundskab, om de Vestlige og Nordlige Lande af Europa, i hans Tid ey strakte sig uden for Herculis Stotter, naar han siger (f): " At „ hvad som laae der uden for, det kunde ingen komme hen til "; At Havet der uden for kunde ey nogen beseyle (g); At den Kant af Gades, som vendte mod Vesten, stod ey til at komme forbi (h); og at de havde opnaaet den største Ære, som vare komne til Herculis Stotter (i). Imidlertid finder man dog de Scyther at nævnes hos den fortreffelige Græske Poet Æschylus, som er omtrent

(x) See Fabricii Bibliothec. Græc. Tom. 1. pag. 374. Lib. 2. Cap. 8.

(a) See bemeldte hans Scutum Herculis. pag. v. 143. og 208.

(b) See hans Theogonia v. 238. og 239.

(c) See Strabonis Geographiæ lib. 7. pag. 460.

(d) Dette sidste mener Xylander i hans Anmærkninger til Strabo ved nys anførte Sted.

(e) See Pindari Pytheorum od. 2.

(f) See hans Olympior. Od. 3.

(g) See hans Nem. Od. 3.

(h) See ogsaa dette paa sidst anførte Sted. Od. 4.

(i) See hans Isthmic. Od. 10. conf. Olympior. Od. 3. Foruden hvilket her endnu maa mærkes, at Pindarus og nævner de Hyperboreer. Olymp. Od. 3. og i hans Pytheor. Od. X.

trent af samme Alder som Pindarus, om han ey er tildeels lidt ældre end denne. Bemeldte Æschylus var selv med i de store Slag ved Marathon og Salamis, og har mueligt, i Anledning af Xerxis Tog i Grækerland, faaet noget om de Scyther og andre Nordiske Folk at høre af de Græker fra lille Asien, som selv havde været med paa Darii store Felttog ind i Scythien: Herover taler han paa et Sted i sine Vers (k) om de Scyther, som vare Hyrder, og om de Arimaspers eensøyede Krigshær til Hest (l), samt paa et andet om de Scythiske Syendele og det Scythiske Jern (m). Ligesom han og desuden nævner Bierget Caucasus, og de yderste Kanter af det store Hav ved Europa (n), samt Floden Araxes, hos hvilken de Massageter boede (nn). Østbenævnte Scyther har ogsaa den gamle Græske Poet Euripides, der levede i, eller næst ved Æschyli Tider, vidst at tale om, med de mærkværdige Omstændigheder derhos, at de grændsede til Thracien (o), og at de ragede deres Hoveder (p). Hvilke Navne og Beretninger foranførte Poeter enten maa have faaet paa forbemeldte Maade at vide, eller taget af visse andre Skribenter, som man finder paa de Tider at have levet, saasom en Aristeas Proconnesius, der i 3 Bøger har beskrevet de Arimaspers Krig med Gripherne paa Vers (q), og foregivet, som Herodotus beretter (r): " At han var selv kommen hen til de Issedoner, oven for hvil„ ke boede de Arimasper, oven for disse Gripherne, som forvarede Guldet, „ men oven for disse igien de Hyperboreer, som naaede til Havet. Hvilke, „ de Hyperboreer allene undtagne, førte idelige Krige paa hinanden, ligesom „ Scytherne paa de Cimmerier ". Foruden hvilken ogsaa ved foranførte Poeters Tider har levet Hecatæus Milesius, som først skal i ubunden Stil have forfattet en Historie samt en Jord-Beskrivelse, og desuden, som endeel ville me-

(k) See hans Prometheus Vinctus. v. 682.

(l) See nys anførte Sted. v. 778.

(m) See hans Tragoedie, kaldet Septem ad Thebas. v. 685. og 756.

(n) See hvad J. A. Fabricius herom anfører i hans Bibliothec. Græcæ Tom. I. p. 597.

(nn) See Eustathii Commentar. in Dionysii Periegesin. p. 211. edit. Opporini.

(o) See Rhesi Ord om dem i hans Tragoedie, kaldet Rhesus. v. 426.

(p) Dette sees i hans Troades. v. 129.

(q) See herom Vossius de Histor. Græc. p. 6. og 433. Fabricius paa nys anførte Sted pag. 9. og Strabo Geograph. Lib. 13. pag. 881.

(r) See hans Histor. Lib. 4. cap. 13.

mene, skrevet om de Hyperboreer (s). Ey at tale om flere, saasom en Hellanicus, en Onomacritus, hvilken sidste man vil anse for Forfatter af de saa kaldte Orphei Argonautica, men uden tilstrækkelig Grund, som siden skal vises. Hvorover det af alle disse anførte Omstændigheder bliver rimeligt, at nys opregnede Poeter og Skribenter har giort sig bemeldte Folk og Navne bekiendte, enten i Anledning af de Persiske Kongers Cyri og i sær Darii Hystaspis store Krigstoge mod de Massageter og Scyther, eller om sidstbemeldte Navn i sær har været Grækerne bekiendt for den Tid, det da at være skeet ved Scythernes Indfald i Asien, hvilket mueligt og har givet Anledning til bemeldte Navn.

§. 4.

Men nu er det Tid, at vi komme til den ældste Græske Historie-Skriver, som vi endnu har tilovers, nemlig Herodotus; der har levet ey meget længe efter forbenævnte gamle Poeters Tider, og samlet sig en temmelig vidtloftig og udførlig Kundskab, saavel om endeel andre, som i sær om de Norden for det Sorte Hav beliggende Lande, hvilken dog i de seenere Tider igien er gaaen forloret, eller bleven forsømt og foragtet. Hos ham findes ogsaa endeel, i det mindste flere Navne, end andre for ham har vidst at opgive, paa adskillige Steder i de Vestlige Kanter af Europa, skiønt det lader sig tydelig see, at han derom har havt en meget mork og utilstrækkelig Kundskab. Saaledes veed han at tale om Ister-Floden, om de Umbrer, om en Flod Carpis, om en anden Alpis kaldet, hvorved rimeligst af ham er meent en Flod fra de Alpiske Bierge (t), om de Celter, som boede yderst i Europa mod Solens Nedgang, næst de Cyneter (u), hvilke han paa et andet Sted kalder Cynesier (v), om den Stad Pyrene,

(s) See om ham Vossius de Histor. Græcis pag. 6. 12. og 439. samt Harduini Register over de af Plinio anførte Skribenter.

(t) Uden al Tvivl Rhin-Strømmen, hvilket er tydelig at see, naar man holder dette Sted hos Herodotum sammen med følgende Dionysii Periegetis Beretning: At Rhin-Strømmen løb ned midt igiennem Bierget Alpis hen til det yderste Nord-Hav, og at Ister-Strømmen havde igien fra denne sit Udspring. See herom videre i følgende 17. og 18. §.

(u) See hans Melpomene eller Lib. IV. cap. 49. De Cyneter eller Cynesier, som her omtales, skal have boet omkring Floden Anas henne ved Havet, og som Justinus beretter, i de Tartessiers Skove. See If. Vossii Anmærkninger til Melam. pag. 784. edit. *Abrah. Gronovii.*

(v) Saa kalder han dem Histor. Lib. 2. cap. 33.

som skal være de Pyrenæiske Bierge, om Tarteſſus (x) og om de Caſſiteriſke Øer (y). I hvor ringe end denne Skribentens Kundskab er at anſee, saa har den dog uden al Tvivl været større end nogen blant Grækerne paa de Kanter, jeg mener i Grækerland selv, eller i lille Asien, for ham har havt, og er upaatvivlelig kommen til ham fra hans Landsmænd, de Phocæenſer i bemeldte Asien, hvilke paa deres Seilatser ere komne hen til Tarteſſum, som Skribenten selv fortæller (a), og ventelig har af Indbyggerne der faaet disse og andre saadanne Ting at vide. Længere synes Grækerne fra bemeldte Steder ey at være komne, og derfor enten af et Slags Pralerie eller Vankundighed at have udraabt eller anseet alt hvad som laae uden for det Herculiske Sund at være af den Beskaffenhed, at intet Menneske kunde befare eller beseile de Steder; hvilket det var Phoeniciernes og de Gaditaners Fordeel ogsaa at binde dem paa Ermene, som tilforn er viist, ja vel ogsaa med Magt at holde dem fra, om de eller andre Fremmede vilde forsøge derpaa, at komme uden for bemeldte Grændser, hvori man finder, at Phoeniciernes Eftertrædere i Handelen, de Carthagenienſer, har troelig fulgt hines Fodspor, ved at dræbe og drukne alle dem, hvilke understode sig at seile hen til Sardinien eller til Herculis Stotter, som Strabo fortæller (b). Hvilket altsaa, foruden andet, har vel meget hiulpet dertil, at disse Europæ yderste Kanter bleve endnu mere ubekiendte, end de havde været tilforn.

§. 5.

I Besynderlighed er det ey at undre over, at den Kundskab, som Herodotus paa forbemeldte Maade har kundet samle i sit Fæderneland, og de fra foromtalte Phocæenſer overblevne Beretninger, angaaende de yderste Kanter af Europa mod Vesten, ere blevne baade saa faa, og til deels saa urigtige, da der fra Phocæenſernes første Reyse til Iberien og til den Tid, paa hvilken Herodo-

(x) See hans Clio eller Lib. 1. Cap. 163. Steſichorus, en ældre Poet end Pindarus og de andre foranførte, taler og om de Tarteſſier eller Tarteſſus, samt om dens store Overflødighed paa Sølv, og om Erythia. Om Muræna Tarteſſia melder Ariſtophanes i sin Comoedie, kaldet Ranæ, Act 2. Scen. 1. men denne er nyere end nogen af forbenævnte.

(y) See hans Thalia eller Lib. 3. Cap 115. Herodotus er den første, som taler om disse Øer, hvilke han saaledes har kaldet efter de Vahre, som komme derfra, da han intet egentlig Navn vidste at give paa dem.

(a) See hans Clio eller Lib. 1. Cap. 163.

(b) See hans Geographiæ Lib. 17. pag. 1154. edit. Caſaubonii.

rodotus skrev sin Historie, maa i det mindste 150 Aar være forløbne(*), i hvilken Tid meget af bemeldte Beretninger kan være glemt, meget ogsaa forandret. Men ligesom bemeldte Phocæenser har givet Anledning til den første Kundskab om benævnte Kanter af Europa, naar her maaskee undtages, hvad man i Homeri Tider fra Phoenicierne selv kan derom have hørt; eller fra Colæus Samius, som efter Herodoti Beretning. Lib. 4. Cap. 152. af en Storm blev dreven hen til Gades, og kom derfra med en overmaade riig Ladning, 600 Aar omtrent for Christi Fødsel, efter Bocharti Regning i Chanaan. Lib. 1. Cap. 34. og 400 efter Homeri Tider. Saa har man ogsaa uden al Tvil deres Efterkommere eller Colonister, jeg mener de Massilienser, at takke for hvad videre og nøyere Kundskab de Græker har siden faaet ey allene om de Kanter, men og om vor Norden: Thi der er herved at merke, at bemeldte Massilienser har ey allene i de ældste Tider været meget mægtige til Soes, paa Skibe og dertil hørende Udrustninger (**), men at de ogsaa har stiftet mange Colonier, end og i Hispanien, henne ved Gades selv (***). Hvilket tydelig viser, at de har været meget formuende paa de Kanter, at de har deelt Landet eller Kysterne der med de Phoenicier, om ey trængt disse ud af deres Besiddelser, og at de følgelig vel ogsaa har forsøgt at faae Deel med dem i Handelen, fornemmelig i den meget fordeelagtige Tin- og Bernsteens-Handel. Herover forekommer det mig heel rimeligt, at de enten paa egen Haand har foretaget en Seilats til Norden, hvilken ved et eller andet Tilfælde ey har gaaet af efter Ønske, eller at endeel af deres Landsmænd i det mindste har paa de Phoeniciers, Gaditaners eller Chartaginienseres Skibe tient for Soefolk, hvortil man veed, at de Phoenicier i sær antoge alle Slags Folk. Ved hvilken eller anden saadan Leylighed det da ogsaa er uden al Tvil skeet, at en af bemeldte Massilienseres Landsmænd, jeg mener den blandt de Gamle meget berømte Pytheas Massilienses er kommen hid til Norden, og har derfra bragt med sig de Efterretninger, paa hvilke de Græske Skribenter har siden grundet al den Kundskab, de har havt om vor Norden, og alt hvad de derom har vidst at berette, som ved en nøye Undersøgning kan erfares, og i det Efterfølgende videre skal vises, hvor man og om Pytheæ Person skal give en nærmere Under-

(*) Thi Eusebius beretter, at Marseille er bygt Olympiad. 45. og Scymnus Chius, at det er skeet 120 Aar for det Salaminske Slag. See dennes Periegesis p. 13. og *Salmasii* Exercit. Plinianæ p. 114. a. E.; Men for Olymp. 83. har Herodotus ey skrevet. See *Vossius* de Histor. Græc. pag. 14.

(**) See *Strabonis* Geographia Lib. 4. p. 272. a.

(***) See *Scylacis* Periplus p. 1. og *Scymni Chii* Periegesis p. 9.

retning (*). Paa hvad Tid bemeldte Pytheæ Seilats hid til Norden, og hans derpaa fulgte Reyse fra Gades lige hen til Tanais, har gaaet for sig, det er vanskeligt at fastsætte. Dog vil jeg heller troe at det er skeet enten i Herodoti Tid eller og kort derefter, end at Pytheas har levet efter Alexandri M. Tid, som siden skal vises, men at hans Efterretninger, formedelst det temmelig store Mellemrum, ey ere blevne Grækerne i lille Asien og Grækerland selv bekiendte, forend nylig for eller ved Alexandri Tider omtrent.

§. 6.

Plato har derfor endnu til sin Tid saa lidet vidst af de Nordlige Lande at sige, at efter hans Mening var Verden ey længere mod Vesten beboet, end til foromtalte Herculis Stotter, og mod Osten ey videre end til Floden Phasis (c). Men hans Discipel Aristoteles derimod, i hvis Tid baade Alexandri M. store Tog til Asien indfaldt, og adskillige ved den Leylighed begyndte at legge større Vind, end tilforn var skeet, paa Geographien, eftersom bemeldte Konge havde selv stor Lyst til nye Ting at opdage, og forte til den Ende adskillige lærde Mænd (d), blandt dem ogsaa nogle af Aristotelis Disciple med sig paa Toget (e), havde derover samt ved Hielp af foromtalte Pytheæ Beretninger, fra hvilke man da havde faaet et og andet at vide, bedre Leylighed til at erhverve sig en større Kundskab om de Nordiske Lande, hvilken derfor ogsaa har strakt sig videre, end hans Formænds, ey allene til de yderste Kanter af Europa mod Vesten (f), hvorom tilforn er handlet (g), og til de Steder Norden og Osten for det

(*) See den efterfolgende 12 §. Det er merkeligt, at han har anseet Maanens Af- og Tiltagelse for Aarsag til Ebbe og Flod, som Plutarchus bevidner. De Placitis Philosoph. Lib. 4.

(c) See Casauboni Anmærkninger til *Strabonis* Geograph. Lib. 1. p. 80. not. 4.

(d) Som Dionysium, Hecatæum Abderitam, Callisthenem, Clitarchum, Onesicritum &c.

(e) Eratosthenes hos Strabo Lib. 1. p. 26. bevidner, at meget blev opdaget paa Alexandri M. Tog, om hvis Nysgierighed mere kan eftersees paa nysbemeldte Sted p. 120.

(f) Clitarchus bevidner, at de Celter sendte Gesandtere til Alexander M. af hvis Beretning man om de Steder har kunnet faae et og andet at vide. See *Plinii* Hist. Natur. Lib. 3. p. 324. blant andre Ting ogsaa den merkelige Omstændighed, at der ved de Kanter var Ebbe og Flod, hvilket har været Aristoteli bekiendt. See *Strabonis* Geograph. Lib. 3. p. 229.

(g) See det 1ste Cap. i denne Afhandling §. 2.

det Sorte-Hav, hvorom de Græker paa bemeldte Tog havde faaet noget mere at høre, end de tilforn vidste, skiønt tildeels mænget med Fabler, hvilket Aristoles selv tilstaaer i Henseende til de Rhipæiske Bierge (h), hvilke han uden Tvil er den første der nævner, men ogsaa til endeel af vor Norden, hvorom videre siden. Hvor slet det for Resten har været bestilt med hans øvrige Kundskab om sidstbemeldte Steder, kan nokſom sees, naar han siger (i), At fra „ det store Bierg Parnassus i Asien (skal være Paropamisus) fra hvis Top „ man kunde see det yttere Hav (k) udløbe de Floder Bactrus, Coaspes, In„ dus og *Araxes*, af hvilken sidste *Tanais* var en Arm, som løb ud i det Mæ„ otiske Kiær; at fra Bierget Caucasus udløbe og mange store Floder, iblant „ dem Phasis, og at ved Foden af dette Bierg var en Soe, som de omkring„ boendede kaldte et Hav, der intet til Syne værende Udløb havde o. s. v. „ Hvoraf man kan skiønne, hvor aldeles forkeert Begreb de Græker i den Tid have giort sig om de Steder, i sær om Floden Tanais, og hvor langt ind i Asien mod Sonden, de have foreſtillet sig, at det Nordlige Hav løb op ligesom dette kan ogsaa tiene til at oplyse hvad tilforn (l) er sagt om Floden Paropamisus.

§. 7.

Hvad ellers forbemeldte hans Kundskab om vor Norden, eller i det mindste om en Deel deraf, til sidst angaaer; saa er det ey allene af hvad han melder om det Pyrenæiske Bierg, om den Arcyniske Skov og om de Ripæiske Bierge, tydelig at see, at han har faaet noget mere om de Nordlige Lande at høre, end Herodotus og andre for ham har vidst. Men dersom det Skrivt De Mundo, som ham gemeeniigen tillegges, er hans ægte Foster, hvilket den lærde Fabricius paastaaer tillige med endeel andre (†), og det, som mig synes, med saa god Foye, at man gierne deri kan være enig med dem, saa har hans Kundskab udstrakt

(h) See hans Meteorolog. Lib. Cap. 13.

(i) See nysanførte Sted.

(k) ἡ ἔξω θάλαττα det er Nord-Havet, hvilket Plinius kalder Mare exterum. Ellers maa her erindres, at Dionysius Periegetes ogsaa kalder det Bierg, ved hvis Fod de Bactrier boede, Parnassus, i Steden for hvilket Navn Eustathius i sine Comment. til Dionys. bevidner, at i mange Exemplarier læses Prapamisſus

(l) See det 3die Cap. i denne Afhandl. §. 7.

(†) See *Fabricii* Biblioth. Græc. Tom. 2. pag. 127. Lib. 3. p. 6.

strakt sig end og til de Britanniske Øer og til de Steder mod vor Norden, som havde været alle hans Formænd, saavidt man i det mindste af deres efterladte Skrifter kan spore, gandske ubekiendte; ja saa bliver han blant de Gamle end og den allerførste, der nævner sidst bemeldte Øer med deres egentlige Navn kaldende dem de Britanniske, samt Albion og Jerne, med mindre man vil anseе de saa kaldte Orphei Argonautica, for at være ſrevne for Aristotelis Tider, hvilket de visselig vel ikke ere. Det, som Aristoteles i benævnte hans Skrift de Mundo veed om de Nordiske Steder at berette os, gaaer ellers fornemmelig ud derpaa: „At det Østlige Hav, efter at det paa den ene Kant har dannet den Indiske og Persiske Bugt, strakte sig hen til den anden med en „trang og meget lang Hals, hvorpaa det igien udvidede sig grændsende op til Hyr„canien og Caspien (†). Men Havet oven for denne (Caspien) indtog det „store Dyb (eller mægtige store Rum) oven for den Mæotiske Søe; At Havet „oven for de Scyther og Celtica lidt efter lidt kneb sammen de der beboede Lande, indtil den Galatiske Bugt og forømtalte Herculis Støtter, uden for „hvilke det store Hav løb omkring Jorden; At i dette Hav laae tvende de „største Øer, kaldte de Bretaniske, Albion og Jerne, større end alle forom„talte, og liggende oven for de Celter, dog var Øen Taprobane ey mindre „end de, ey heller en anden Phebol kaldet; Og at omkring bemeldte Breta„niske Øer og Iberien laae mange andre smaae Øer, der ligesom med en Kro„ne omringede denne Verden, som han tilforn havde kaldet en Ø e „ (††). Hvoraf sees, at Aristoteles i dette Skrift har villet forandre eller i visse Maader forbedre sin forrige Mening om det Caspiske Hav, at det intet Udløb havde (*), hvilket man seer at han har været forlegen for at finde, ved end og at søge det under Jorden, saa han derover desto villigere har antaget den Beretning fra dem, som fulgte Alexander M. paa hans Krigstog, at bemeldte Hav hang ved en lang og smal Arm sammen med Nord-Havet, for at være rigtig. Man merker og af ovenanførte, at i dette Skrift kaldes alle Nordlige Folk Scyther og Celter, at Spanien faaer Navn af Iberia, at de Britanniske Øer ansees for de største i hele Verden (hvilket altsammen viser Skriftets høye Alder) og at Aristo-

(†) Af alle Omstændigheder seer man, at herved maa være meent det Caspiske Hav, til hvilket han her vil udfinde en anden Aabning, end den, som han paa et andet Sted giver det, nemlig en Gang under Jorden til det Pontiske Hav. See hans Meteorolog. Lib. 1. Cap. 13. mod Slutningen; men beretter ellers, at det blev rundt omkring beboet. See nys anførte Sted. Lib. 2. Cap. 1.

(††) Herved menes hele Verdens Kreds, ey den Britanniske Verden alene, som sees af det Efterfølgende.

(*) See foranførte hans Meteorolog. Lib. 1. Cap. 13.

Aristoteles har vidst, at omkring Britannien laae mange mindre Øer, men ey Navn paa dem, ligesom han og har hørt om de Celter, som med bevæbnet Haand vilde giøre Havet Modstand (*). Hvoraf jeg endelig slutter, at endeel af forømtalte Pytheæ Beretninger om vor Norden ere komme ham for Øren, men ey alle, ey heller i deres Sammenhæng, saa det maae være skeet først efter hans Tid, at man har faaet dem ret frem for Dagen.

§. 8.

Herover har og den gamle Græske Historie-Skriver Ephorus, hvis Skrivter ere forlorne, havt en endnu mindre Kundskab om de Nordiske Lande, end Aristoteles, efterdi han har skrevet for dennes Tider, hvilken hans mindre Kundskab man og saa kan erfare deraf, at han har anseet hele Iberien (Spanien) for at være en eeneste Stad, hvoraf Josephus (m) slutter, at de Græker har meget silde lært at kiende de Lande mod Vesten (n). Men Aarsagen, hvorfor vi her blant andre anføre ham, er fornemmelig denne Strabonis Beretning om ham, " at han i sine Skrivter fremsætter de Gamles Mening om Æthio-„ pien, tilkiendegivende, at alt hvad som laae mod Østen blev beboet af de In-„ dianer, alle Lande mod Sønden af de Æthiopier, alle **mod Vesten** af de **Cel-„ ter**, og alle **mod Norden** af de **Scyther**; men at Æthiopien var større end „ Scythien " (o). Thi at dette Ephori Udsigende om de Celter og Scyther har givet de seenere Græske Skribenter Anledning til at giøre det Celtiske og Scythiske Navn saa almindeligt, det kan man ey andet end komme sig til at troe, naar man seer, at ingen før ham har udstrakt disse Navne saavidt. Desuden er det ogsaa mærkeligt, at Cimbrernes Navn var allerede i hans Tid blevet bekiendt endog for Grækerne i lille Asien (p), og at adskillige Omstændigheder vise, det saavel de Cimbrers Udvandring fra Norden, som Aarsagen til den, nemlig en stor Vandflod, maa være skeet temmelig længe før Ephori Tider:

(*) See hans Eudemiorum Lib. 3. Cap. 1.

(m) Lib. 1. contra Apion.

(n) See *J. Vossius* de Historicis Græc. Lib. 1. c. 7. p. 37.

(o) See *Strabonis* Geographiæ Lib. 1. pag. 59. edit. Casaub.

(p) Thi Ephorus var fra Øen Samus, og tillige med den gamle Historie-Skriver Theopompus, en Discipel af Isocrates.

der: Thi som Strabo beretter (q), skal denne Skribent have optegnet: " At de „ Cimbrer har grebet til Vaaben for at sætte sig imod Oversvømmelsen (r), og „ at de Celter, som vante sig til ey at blive bange, lod Vandet overskolle deres „ Huse, og bygde dem atter op igien, saa at flere af dem derover omkomme i „ Vandet, end i Krigen ". Ligesom det ogsaa ey synes urimeligt, at hvad Strabo videre beretter om de Cimbrer efter ældre Skribenter, skiønt han selv anseer det tillige med foranførte at være lutter Fabler, nemlig: " At de ved en „ stor Vandflod vare drevne ud af deres Halv-Øe, saa de derover bleve nødte „ til at vandre omkring og nære sig ved Roverier ", at det, siger jeg, er ogsaa taget af Ephoro eller andre saadanne, omtrent med ham jevngamle Skribenter, saasom af en Clitarcho (s), der i sine Skrivter har optegnet (t): " At „ visse Ryttere, som saae paa (bemeldte) Oversvømmelse og Havets Tillob, va„ re neppe i fuld Rend mægtige til at undflye den, saa de næsten af Floden va„ re blevne overskollede ". Hvoraf saavelsom af foranførte man kan giøre sig et temmelig tydeligt Begreb om denne mærkværdige Vandflods Beskaffenhed, nemlig: at den har brækket ind med en forfærdelig Magt og Hastighed, at den har været usædvanlig stor, eftersom man tænkte ved Folke Magt at ville standse den, hvilket var en umenneskelig Daarlighed, dersom saadanne Vandflode havde tilforn været giængse, og at den har brækket ind meere end eengang, eftersom her siges, at de Celter, til Tegn paa deres Dumdristighed, lode deres Huse oversvømmes af Vandet, og bygde dem atter op igien.

§. 9.

Det er ellers besynderligt, at i den Sted disse Tiders Skribenter vidste endda noget at berette om de længst bortliggende Kanter af Europa, vidste de neppe Navn paa de Romere, som dog boede dem saa meget nærmere, saa at den Græske Historie-Skriver Theopompus, der levede paa samme Tid, som Epho-

(q) See hans Geographiæ Lib. 7. pag. 450. hvilket maa holdes mod det, som han paa næst foregaaende Side siger strax i Begyndelsen af hans Beretning om de Cimbrer, da man skal finde, at det her af os anførte maa efter al Rimelighed være taget af Ephoro, skiønt Strabo er paa dette Sted meget uforstaaelig.

(r) Dette fortæller ogsaa Aristoteles, som tilforn er viist, Nicolaus Damascenus og Ælianus om de Celter. See Casauboni Not. ad Strabon. loc. cit.

(s) Denne Clitarchus levede i Alexandri M. Tid, og var med paa hans store Krigstog til Asien.

(t) See Strabonis Geographiæ Lib. 7. p. 450.

Ephorus, er efter Plinii Vidnesbyrd (u) den allerførste af Fremmede, som nævner dem, og næst efter ham Clitarchus, der beretter, at de har sendt et Gesandtskab til Alexander den Store (uu). Theophrastus, en Discipel af Aristoteles, har først skrevet noget udførligt om dem, ligesom han ogsaa vel er den første, der tilligemed Dicæarchus har i Grækerland selv begyndt ret for Alvor at legge Vind paa Geographien og Geographiske Karter at udarbeyde. De har dem tildeels arbeydet med fælleds Flid. Det Skrivt, som falskeligen er blevet Aristoteli tillagt, under Navn af Mirabiles Auscultationes, er uden Tvivl et Foster af een af dem, i det mindste forfattet ey længe efter Aristotelis Tider (v); hvoraf vi ville her anmærke følgende Ting, som henhørende til vort Øyemærke. 1.) At Skribenten taler om det Celtiske Tin med de hosføyede Omstændigheder, at det smeltede snarere end Blye, at det opløstes i Vand, og farvede hvad det rørte ved; At han 2.) ved Anledning af at anføre de Gamles Beretning om de Electriske Øer hos Floden Eridanum i den Adriatiske Bugt, bevidner at Indbyggerne der samlede Bernstenen, og at den derfra førtes til Grækerland (x), hvoraf man maa slutte, at Bernsteens Handelen endnu i hans Tid var i Gang, og blev drevet paa Po-Floden igiennem Italien til Grækerland og saa videre (y); At han 3.) beretter, hvorledes de Carthaginienser havde uden for Herculis Støtter fundet en meget frugtbar men øde Ø, mange Dages Reyser borte fra det faste Land, hvis Opfindere Raadet i Carthago lod skaffe af Veyen, paa det Stedet skulde blive ubekiendt, og forbød under Livs Straf at seyle didhen, hvilket viser, at de Carthaginienser vare den Tid

(u) See hans Histor. Natural. Lib. 3. pag. 324. Tom. 1.

(uu) Som Plutarchus bevidner in Camillo, har Aristoteles og faaet høre, det Staden (Rom) af de Gallier var indtagen; Og Heraclides Ponticus (som levede omtrent ved Aristotelis Tider) vidst at berette: " Hvorledes et Budskab var kommen fra Westen, " at en Krigshær, kommen fra de Hyperboreer, havde erobret den Græske Stad " Rom, som laae paa de Kanter hos det Store Hav ".

(v) Den lærde Dodwel. tillegger det Theophrasto. See hans Dissertat. de Hannonis Periplo, in Tom. 1. Scriptor Geographiæ Veteris per Hudson pag. 33.

(x) Skribenten taler blant andet om en Vey, som laae fra Italien til Celtien, de Celtoligyer og Iberer, kaldet Herculis Vey, paa hvilken alle Reysende enten de vare Grækere eller Indenlandske, paa det nøyeste af Indbyggerne bleve beskyttede mod al Slags Overlast. At dette er skeet for Handelens Skyld er let at slutte.

(y) Uden saa skulde være, at Skribenten har heri kun fulgt de ældres Beretning om Bernstenen, hvilket lader sig heel vel troe, da man finder, at seenere Skribenter, end og de, som har levet efter Christi Fødsel, tale derom paa samme Maade, som de allerældste.

Mestere af Seen uden for Herculis Stotter, og havde for en stor Deel sat sig i Besiddelse af de Phoeniciers Handel; og at han 4.) har holdt for, det Ister-Strommen havde sit Udløb fra den Hercyniske Skov, men deelte sig i tvende Arme, hvoraf den eene løb ud i det Sorte, og den anden i det Adriatiske Hav (z), hvilket sidste kunde giøres bevisligt deraf, at man paa de Steder kunde opvise endeel Altere, som Jason der havde ladet bygge.

§. 10.

Denne Mening, nemlig at Ister-Strommen paa bemeldte Maade ogsaa løb ud i det Adriatiske Hav, har været meget gammel blant de Græker, da baade Theopompus, som Strabo beretter (a), og Aristoteles, hvilket man kan see af hans Skrivt om Dyrene (b), ey at tale om yngrere Skribenter, har været indtagne af den Mening, hvilken uden Tvivl har sin Oprindelse deraf, at de Græker havde fornummet, hvorledes der længst inde i den Adriatiske Bugt boede visse Folk, Istri kaldede, efter Formodning af Ister-Strommen, som man kan see af foranførte Sted hos Strabo (c), og af Trogo eller Justino, der beretter (d): " At efter et gammelt Rogte skal de Istrier nedstamme fra de Col-„ cher, hvilke af Kong Aëta vare udsendte for at forfølge de Argonauter, og til „ den Ende, ligesom de fornumme at disse havde giort, ginge op efter Ister-„ Strommen, af denne ind i Floden Sabus, og derfra videre til den Adriati-„ ske Bugt, bærende deres Skibe paa Skuldrene ligesom de hørte, at de Argo-„ nauter for dem havde giort med Skibet Argo ". Dette bekræfter ogsaa Plinius (e), som desuden siger, at sidstbemeldte Skib var virkelig kommet ned i det Adriatiske Hav paa en Flod, men paa hvilken vidste man ikke. Saa man deraf seer, at det har været et gammelt og almindeligt Rogte, at Skibet Argo var kommet ned i bemeldte Hav, samt over samme og Middel-Havet tilbage

(z) Eustathius i sine Commentarier over Dionysium tillegger og Aristoteli denne Meening. pag. 100. hvilken dennes Histor. Animal. Lib. 8. Cap. 13. og viser, at han har havt.

(a) See hans Geograph. Lib. 8. pag. 488.

(b) See foranførte hans Histor. Animal. Lib. 8. Cap. 13.

(c) See hans Geographiæ Lib. 7. pag. 488. hvor han just taler om denne de Gamles Meening i Anledning af de Istrier. Conf. Lib. 1. pag. 79.

(d) See hans Historiar. Lib. 32. Cap. 3.

(e) See hans Hist. Natural. Lib. 3. Cap. 18. pag. 375. Tom. 1.

bage til Grækerland. Ligesom det og kan meget vel være, at Tingen i sig selv er virkelig saaledes skeet. Da man nu foruden Valerii Flacci Argonautica paa Latin, som kun er en Stumpe, har endnu tilovers tvende Beretninger om de Argonauters Tog paa Græsk, hvoraf den eene fører dem igiennem forommeldte Vey tilbage til Grækerland, en Tur, som efter foranførte er baade overeensstemmende med de ældste Græske Skribenters Mening, og kan desuden i sig selv være gandske rigtig, allerhelst da man har troeværdige Skribenters Vidnesbyrd derfor; men den anden fører dem fra det Pontiske Hav op efter Tanais-Floden, ind i det store Nordlige Hav, forbi den hele Strækning af de Vestlige og Nordlige Kyster af Europa, igiennem det Gaditanske Sund og over Middel-Havet hiem igien, en Reyse, som man ey med Vished finder at nogen Skribent, ældre end Alexandri M. Tid har meldet noget om, som det er utroeligt, naar man betragter alle Omstændigheder, i saa gamle Tider at kunne være skeet, og som man sikkert maa have i eller strax efter Alexandri M. Tid smedet sammen deels af Homeri Beretning, at Jason kom hen til Oceani Strandbred (f), hvoraf Mimnermus, Demetrius Scepsius og andre blant de ældste Græske Skribenter, der gemeenligen fulgte Homeri Udsagn, som et Orakel, har giort sig den Tanke, at Aëtas boede ved det yttere store Havs Strandbred mod Osten (g), hos Verdens Ende (h), deels af den Indbildning, i hvilken man var kommen, at det Mæotiske Kiær var en Bugt af det store Nordre Hav, eller hængte sammen med det Caspiske Hav (i), der var en Arm af sidst benævnte, hvilken Indbildning man sikkert maa tilskrive enten en Patrocles, der levede i, eller strax efter Alexandri Tid, og foregav, at man fra bemeldte Steder kunde seyle uden omkring lige indtil Indien (k), eller andre, der vare med paa Alexandri Tog (kk), da man herom slet intet finder hos ældre Skribenter,

(f) See hans Odyssea, efter Strabonis Geographiæ Lib. 1. pag. 79. 80.

(g) Dette bevidner Strabo paa nys anførte Sted. See og *Casauboni* Anmærkninger dertil pag. 80. not. 14. Hvortil kan føyes, at *Æschylus* in Prometheo vincto kalder Colchis den yderste Kant af Jorden.

(h) Thi de ældste Græker ansaae til deels Floden Phasis for at være ved Verdens Ende.

(i) See *Plinii* Beretning herom Histor. Natur. Lib. 2 pag 120. Tom. 1. See og *Arriani* Periplus Maris Erythræi pag. 37. Tom. 1. Scriptor. Geograph. Vet.

(k) See Strabonis Geograph. Lib. 7. pag. 127.

(kk) Efter Plutarchi Beretning in Alexandro maa denne have været selv Ophavsmand for denne Mening, da der siges: " At han (om det Caspiske Hav) ey skal have faaet

" noget

deels og af en Forbyttelse, af de 2de Floder Tanais og Danubius eller Ister, hvilket er tydeligt at see af den gamle Græske Skribent Schymno Chio, som beretter (l): " At Argonauterne komme igiennem Floden Tanais ned i det Mid„ dellandske og Adriatiske Hav ", og endelig af de seenere Tiders Erfarenhed, at der ey løb nogen Arm af Ister-Floden ned i det Adriatiske Hav, hvorover man for at hielpe paa Sagen, og for tillige at giore Tingen desto større og forunderligere, hvilket var en Hoved-Syge i de næste Tider efter Alexandri M. Tog (m), har ladet de Argonauter giore saa lang en Tur uden omkring hele Europa, og komme tilbage over Middel-Havet, igiennem hvilken Vey, jeg mener bemeldte Hav, man af et gammelt Rygte og de ældres Skrivter havde Underretning om at de vare komne tilbage til Grækerland.

§. II.

Da dette, siger jeg, nu har sig saaledes, som hidindtil er viist, saa kan jeg ey vel troe, at Auctor til de saa kaldte Orphei Argonautica skulde være saa gammel, som man gemenligen vil anse ham for at være, eller at Onomacritus, der levede ved Æschyli Tider omtrent, og er altsaa noget ældre end Herodotus selv, skulde under Orphei Navn have forfattet dette Skrivt (n), hvilket

„ noget viist at høre, men selv holdt det for rimeligst, at det var en Bugt af den „ Mæotiske Søe. Dog havde det sande og rigtige heri ey været Physicis ubekiendt, „ som mange Aar for Alexandri Tog havde skrevet, at blant de 4re Bugte, som „ skare sig ind af det store Hav, var denne (den Caspiske Søe) den Nordeste '. At sidst anforte Mening om det Caspiske Hav har været bekiendt for Alexandri M. Tid, som Plutarchus her beretter, det har man, i Hensende til Herodoti og Aristotelis Vidnesbyrd om bemeldte Hav, stor Aarsag at tvivle om. Dog kan det vel have været en Gietning af een eller anden, som siden i Alexandri M. Tid er bleven almindelig bekiendt og vedtagen.

(l) Som Apollonii Rhodii Scholiast. beretter. See Harduini Anmærkninger til Plinii Hist. Natur. Lib 3. Cap. 18. p. 373. not. 10. 11. Bemeldte Scoliast er yngere end Marcianus Heracleota. See Dodwells Dissert. de Marc. Heracleota. p. 157.

(m) Da der ogsaa vare saa mange Rerum Mirabilium Collectores, som f. E. Theophrastus, Antigonus Carystius, Callimachus og flere. See Dodwells Dissert. de Scylace. Tom. 1. Scriptorum Geograph. Vet. per *Hudson* pag. 44.

(n) Man synes at være falden paa den Tanke, at Onomacritus var Fader for dette Skrivt, meest af den Aarsag, at Herodotus beretter, hvorledes han blev dreven ud af Athenen, som en Falskner, fordi han havde sammensmiddet endeel Orakler under Musæi Navn, hvilket samme han og skal have giort under Orphei Navn. See *Fabricii* Biblioth. Græc. Tom. 1. p. 102.

ket alle foranførte Omstændigheder vise at være heller sammensat efter Alexandri M, Tid, og at om dets Forfatter ey er yngere end Apollonius Rhodius, saa er det dog rimeligt, at denne har taget Materien til sit Skrivt om de Argonauters Tog af de ældste Skribenters Beretninger, da hin derimod har fulgt de nyeres. Hvorover jeg da finder mig nokſom beføyet til at tage fat paa bemeldte Apollonii Argonautica, førend jeg kommer til Orphei. Bemeldte Apollonius var en Alexandriner, og i Ptolemæi Euergetis eller Philopatoris Tid (o) Forstander for det berømte Alexandrinske Bibliothek, næst efter Erathosthenes, hvilken ypperlige Mands Beretninger han synes meget at have betient sig af i benævnte sit Skrivt at sammensætte, da man finder, at Eratosthenes og har havt den Mening om Ister-Floden, at dens eene Arm løb ud i det Adriatiske Hav (p). For Resten gaae hans Beretninger, saavidt de henhøre til vort Øyemærke, fornemmelig ud derpaa: " At Ister-Strømmens Kilder udvælde„ de langt borte, oven for Norden-Vinden (q) paa de Riphæiske Bierge, men „ deelte sig, naar den kom til Grændserne mellem de Thracer og Scyther, i „ tvende Arme, hvoraf den ene løb ud i det Joniske Hav, men den anden i en „ dyb Havbugt (r); At de Argonauter igiennem Ister-Strømmen komme til „ den Electriske Øe nær ved Eridanus (s); at de Colcher satte sig for at lede ef„ ter dem over det hele Croniske Hav (t); At de Celter har udbragt Rygtet om „ Bernstenen hos Eridanum (u); At de Argonauter komme igiennem Floden „ Rhodanus, som løb ind i Eridanus, ned til det Middellandske Hav (v); og „ at Juno raabte af det Hercyniske Bierg (x) ". Hvoraf man seer, at Apollonius

(o) See Vossius de Historicis Græc. pag. 101. 102.

(p) See Strabonis Geograph. Lib. 7. pag. 488. Det er bekiendt, hvor meget denne har fulgt Pytheam, sem ventelig derfor har været af samme Mening.

(q) Dens Sæde eller Boelig, var hos de Gamle Thracien, ligesom og vor Skribent Lib. 1. v. 1300. taler om Boreæ Thracensis filiis. De som boede oven eller Norden for Thracien, bleve derover kaldte Hyperborei i de ældste Tider.

(r) See Lib. 4. v. 235.

(s) See nys anførte Sted. v. 507.

(t) See og dette paa samme Sted. v. 510. 548.

(u) Herom ogsaa sammesteds. v. 610.

(v) Ogsaa herom sammesteds v. 627.

(x) Paa ofbemeldte Sted. v. 640.

lonius gior Tanais og Danubius eller Jster til en Flod, og kalder, hvilket Eustathius ogsaa har anmærket (y) det Joniske eller det Adriatiske Hav, Mare Cronium eller Saturnium; hvilke Beretninger hos ældre Skribenter, af hvilke Apollonius har uden Tvivl taget dem, har ufeylbarlig bestyrket de seenere i den Indbildning, at de Argonauter vare komne igiennem Floden Tanais til Nord-Havet, hvilket de ogsaa rimeligen har kaldet det Croniske og Saturniske Hav, fordi de fandt hos ældre Skribenter, at det Hav, hvortil de Argonauter komme, fra Jster-Floden eller Tanais af, havde det Navn: thi at Apollonius har for den største Deel fulgt de ældste Skribenters Beretninger, i Henseende til de Steder, som han omtaler, det viser, foruden hvad herom tilforn er erindret, hans Overeensstemmelse med Herodoto, i Henseende til Jster-Strommen, som Grændse mellem Scythien og Thracien, samt med Æschylo, i Henseende til Po- og Rhone-Floden, som løbende i hinanden.

§. 12.

Fra Apollonio komme vi nu til de saa kaldte Orphei Argonautica, hvori om de Argonauters Tilbagereyse fra det Pontiske Hav blant andet berettes: at da de droge fra det Mæotiske Kiær, foer deres Skib immer fort igiennem en trang Giennemfart, hen op mod det store Hav, i 9 Nætter og lige saa mange Dage (z); men efterat de vare komne forbi de Caspiske trange Sund (Lukkelser), de Scyther, Hyperboreer og Nomader, naaede de paa den 10de Dag de Riphæiske Bierge, og begave sig derpaa videre med deres Skib, efterat det var kommet ud igiennem Havets snevre Strandbredde, ind i det store Hav, kaldet det **Døde Hav**, og det **Saturniske** (a), komme siden paa den 6te Dag hen til de Macrobier, og videre til de Cimmeriers Strandbred, hvilke heele Aaret igiennem maatte leve uden at see Solen, eftersom det Riphæiske Bierg og dets Top Calpe betog dem Solens Skin (c). Derfra ginge de til Fods til en Klippe, hvorfra den **dybe Acheron** løb med sine dybe Virbler langs de kolde Ky-

(y) See hans Commentarier til Dionysium pag. 27. edit. Oporini.

(z) See Orphei Argonautica. v. 1065.

(a) See nys anførte Sted. v. 1077.

(b) Ogsaa dette sammesteds. v. 1105.

(c) Dette er og at finde paa samme Sted. v. 1118. og 1120.

Kyster (d), finge videre Øen Jernis at see (e), samt langt borte Øen Peuceesta, som var rigelig forsynet med Cereris Gaver, men omringet af en stor Skye, som af en Krone, og komme endelig til Herculis Stotter o. s. v. (f). Af dette som en Prove, og fornemmelig til vor Hensigt henhørende, mener jeg at enhver skal kunne see, hvor meget Forfatteren til dette Skrivt viger fra de ældste Skribenters Meninger, og derimod holder sig til de nyeres, ved at sætte de Scythers saa langt op mod Nord, ved at udgive det Mæotiske Kiær og det Caspiske Hav ved trange Sunde at være foreenet med det store Nord-Hav, ved at sætte de Cimmerier længst op i Nord hos den yderste Kant af bemeldte Hav, skiønt Ephorus, der levede nær ved ellers til deels i Alexandri M. Tid, ey at tale om ældre Skribenter, endnu sætter dem i Italien (g), og ved at kalde det store Norder-Hav det Døde og det Saturniske, hvilket Navn denne Skribent, hvis man vil sætte at han har levet kort efter Alexandri M. Død, som er ey urimeligt, er den første næst Aristoteles, der giver bemeldte Hav (h), ligesom han da ogsaa bliver den første, som nævner Hibernien, kaldende den Jernis, uden at nævne tillige Britannien eller Albion, hvilket er mærkeligt nok, og tiener til at stadfæste hvad af os tilforn er sagt om de Gamles Seilats til Thule forbi Hibernien: thi at ved Øen Peuceesta ingen anden end Thule er meent, det giver Navnet selv nokſom tilkiende, som bemærker en Øe, fuld af Grane- eller Fyrre-Træer, samt de øvrige Kiendetegn, nemlig dens Overflødighed paa Cereris Gaver, som svarer til Solini Larga & diutina Pomona, og at den var omringet af en idelig Taage eller tyk Skye, som sigter til de Gamles idelige Nat og Mørke, i hvilket Thule svævede (i). Men at Skribenten har sat Øen Peu-

(d) See herom ogsaa sammesteds. v. 1128.

(e) Denne omtales v. 1179.

(f) See endelig om dette v. 1188. og v. 1240.

(g) See Strabonis Geographiæ Lib. 3. pag. 375.

(h) Nemlig blant dem, hvis Skrivter vi endnu har tilovers: Thi for Resten troer jeg gandske vist, at Pytheas baade for Aristotelis og nærværende Skribents Tid har vidst at nævne den, og at Navnet fra ham er kommet til hine.

(i) At denne Skribent har vidst af Thule at sige, viser efter min Mening tydelig nok, at at han ey kan være Onomacritus, eller nogen, der har levet for Alexandri M. Tiid, da det er vist, at man ey finder den nævnt hos nogen ældere, end Pytheas, eller at nogen har vidst det mindste om den, førend han gjorde den bekiendt.

Peuceesſa efter Jernis, hvilket synes at være imod anførte vor Forklaring, det kommer allene deraf, at han havde hørt fortælle, eller fundet hos andre Skribenter, det man seilede fra Jernis til bemeldte Øe, hvorfor han har ladet sine vandrende Riddere tage samme Tur, enten af Uvidenhed eller af Ueftertænksomhed, som det ofte hænder dem, der skal smidde Fabler sammen, og til den Ende kaste Tingene om hinanden, eller flotte dem fra deres rette Sted, saaledes som man seer, at Skribenten har giort med hans Cimmerier, med hans gyldne Acheron, hvilken han meente med de Cimmerier ogsaa at maatte flotte fra Italien til Nord-Havet, med at lade sine Helte gaae til Fods og bære deres Skib, efterat de vare komne ud i det store aabne Nord-Hav, jeg kan tænke, fordi han fandt, at de Argonauter paa deres Tilbagereyse havde baaret deres Skib et Stokke Veys, med de Riphæiske Bierge og Bierget Calpe i Spanien, hvilke han, som en anden Titan, har sat oven paa hinanden, for at faae en Høyde ud, som kunde betage de Cimmerier Solens Skin.

§. 13.

Dersom den Antonius Diogenes, som har skrevet Incredibilia de Thule insula, har derfor, hvilket Photius mener (k), levet kort efter Alexandri M. Tid, saa er det ey urimeligt, at ovenanførte Skrivt er enten et Foster af denne Antonius, eller af en Antiphanes Bergæus, som bemeldte Antonius beraaber sig paa (l), men af Strabo udraabes for en stor Fabel-Hans (m), eller og, hvilket jeg tildeels helst vil troe, af Callimachus, som ellers er beromt af andre Skrivter, har levet ved de Tider, men været meget for, efter den da værende Mode, at sammenskrive admirabilia og incredibilia (n) og iblant andre saadanne Ting har tillige forfattet en Samling af de forunderlige Ting, hvilke forekomme paa et hvert Sted i Verden (o). Hvoraf maaskee saavel Forfatteren af Orphei Argonautica, om Callimachus selv ey er den (p), som Antonius

(k) See hans Biblioth. p. 363. edit. *Hoeſchelii*.

(l) See *Photii* Biblioth. pag. 363.

(m) See hans Geographiæ Lib. 2. p. 160. 6.

(n) See *Dodwells* Diſſert. de Scylace Tom. 1. Scriptorum Geograph. Vet. par *Hudſonum* pag. 44.

(o) See *Voſſius* de Hiſtoricis Græc. pag. 92. 93.

(p) Dersom Callimachus ey er Forfatter af dette Skrivt, hvilket jeg tilstaaer at man kan have Aarsag til at tvile om, saa vilde jeg helst ansee den gamle Skribent Timæum, om

nius Diogenes, dog i det mindste begge kan have betient sig, da de begge føre deres Helte igiennem samme Vey til Norden: Thi sidstbemeldte fortæller: (q) „ At en vis Dinias med sin Søn Demochares, som vare blevne flygtige fra „ deres Fæderneland, vare igiennem det Pontiske, og fra det Caspiske eller „ Hyrcaniske Hav, komne hen til de saa kaldte Ripæiske Bierge og til Flo„ dens Tanais Udløb, maatte siden for den strænge Kulde vende sig hen til det „ Scythiske Hav, da de komme hen mod Østen, ja til Solens Opgang, men „ derfra vendte de om og droge i en lang Tid rundt omkring i det yttere Hav, „ indtil de endelig komme hen til Thule, hvor de traf en Qvindes Person Dercyllis, som fra Tyrus var først reyst til Rhodus, derfra til Creta, videre „ til de Tyrrhener og derfra til de Cimerier og de Dødes Lande (r), var siden „ kommen til en af de Sirener hendes Grav, derfra til en Stad i Iberien, „ hvis Indbyggere saae om Natten, men ey om Dagen, fra dem til de Cel„ ter, fra disse til de Aqvitaner, videre til de Artabrer og Asturer, hvorpaa „ hun var reyst til Italien og Sicilien, men derfra videre til Thracien, til de „ Geter og de Massageter, og endelig til Thule, oven for hvilken Dinias havde „ seet at der boede Folk under Nord-Polen selv, at Natten der var en Maa„ ned, et halvt Aar ja vel og et heelt Aar lang, da han endelig var kommen til „ Maanen selv „, med mere af samme Surdey, som er ey værdt at anføre, ey heller kommer vort Øyemærke ved, men tilligemed for opregnede viser, at Forfatteren deels af Homero og ældre Skribenter, deels af de nyeres Beretninger har villet sammenflikke en Historie, som er bleven forunderlig, men tilige urimelig nok.

§. 14.

Det er derfor fornødent, at da vi, i Anledning af foromtalte *Orphei* Argonautica, ere komne alt for langt frem i Tiden, vi da gaae noget tilbage igien,

om ey for dets egentlige Forfatter, saa dog for den, der har udkastet den derudi udførte Plan: Thi man finder, saa vidt jeg veed, ey nogen ældre Skribent end han er, der har foregivet: At de Argonauter har gaaet fra det Pontiske Hav op efter Floden Tanais indtil dens første Udspring, hvorfra de havde bragt deres Skib hen til en anden Flod, paa hvilken de vare komne ind i Nord-Havet, og derfra til Gades. See Casauboni Anmerkninger til Strabo Lib. 1. Geograph. p. 80. not. 1. og *Diodori Siculi* Biblioth. Lib. 4.

(q) See *Photii* Bibliotheca p. 356.

(r) Hvo veed, om endeel Græske Skribenter, som har villet flytte de Cimmerier til Nord-Havet, ey heraf har taget Anledning til at kalde det det døde Hav?

for at kaste et Øye til de Skribenter, hos hvilke man finder noget optegnet om vor Norden, men ere ældre end de sidst her anførte. Blandt dem bør uden al Tvil Pytheas Massilienſis staae fremst i Spidsen, en Skribent som de ældste Græske Jord-Beskrivere har vidst at tale om, og som man gemeenligen vil henføre til Ptolemæi Philadelphi Tider (s), men jeg sikkert troer, at være temmelig ældre, eftersom Timæus, der levede ey allene i, men og for bemeldte Ptolemæi Tid (t), har allerede læst hans Skrifter, som Plinius bevidner (u), saa han følgelig maa være ligesaa gammel, om ey ældre end Aristoteles. For Resten bliver det heel uvist ret at fastsætte hans Alder, hvilken de Gamle selv ey har vidst, til Tegn, at den maa stige temmelig høyt op i Tiden; Ligesom ogsaa den Omstændighed, at hans Landsmænd, de Massilienſer, i Scipionis Africani Tid, intet mærkværdigt vidste at berette denne om Britannia, om hvilket Land Pytheas dog har vidst at fortælle en temmelig Deel i sine Skrifter, er heller, efter mine Tanker, et Bevis paa hans Beretningers høye Alder, end at han har været en Sluddrer og Fabel-Hans, som Strabo af anførte vil slutte (v), hvilken om de Nordlige Lande har vidst langt mindre end hin, og derfor havde giort den lærde Verden en langt større Tieneste, om han havde optegnet os flere af hans Beretninger, end ved at udraabe dem af lutter Vankundighed for Fabler; da jeg tvertimod efter alle Omstændigheder troer, at de maa have været af stor Vigtighed, og at i det mindste de fleste Efterretninger, som de senere Græske Skribenter har optegnet om vor Norden, ere fra ham, efter som jeg neppe troer, at man med nogen Vished skal kunne opvise nogen ældre Skribent end han, der har vidst at nævne enten Britannien, eller Thule, eller de Teutoner, eller Den Baltia, eller de Guther med mere, eller som har kundet, hvilket her vel maae merkes, opvise det rette Sted, hvorfra Bernstenen kom; hvoraf altsaa tillige sees at bemeldte hans Beretninger maae virkelig legges til Grund for vor Nordens ældste Historie og Jord-Beskrivelse. Saa mange af dem, som egentlig og fornemmelig angaae vor Norden, ere i Afhandlingen selv anfø..e (x), hvorfor vi har allene villet anmærke Følgende: (1) At, som han selv bevidner

(s) See *Voſſius* de Hiſtoricis Gr. p. 467.

(t) See herom Voſſius paa nysanførte Sted. pag. 81.

(u) See hans Hiſtor. Natural. Lib. 37 Cap. 2. p. 367. Tom. 5. Caſaubonus i hans Anmærkninger til *Strabonis* Geograph. Lib. 1. p. 109. not. 2. anseer og Pytheam for ældre end *Dicæarchus* og Polybius ere.

(v) Eller rettere Polybius. See *Strabonis* Geographiæ Lib. 4. p. 288.

(x) I dens første Capitel fornemmelig.

bevidner, er han kommen personlig hid til Norden, og havde vel ey omkringfaret hele Britannien, men ansaae dog dens Omkreds for at være mere end 40000 (y); At, som han ogsaa selv beretter i de Boger, hvilke han har sammenskrevet om det store Verdens Hav (x), „ har de Barbarer (i Norden) „ (2det) viist ham det Sted, **hvor Solen lagde sig**, da det havde den Be„ skaffenhed paa de Steder, at Natten var meget kort, paa nogle to, paa „ andre tre Timer lang, saa at Solen, en kort Tid efter at den var nedgaaen, „ gik op igien „; At (3die) ligeledes efter Pytheæ egen Beretning, er han, efter sin Tilbagekomst (fra Thule og de Nordlige Lande) reyst fra Gades hele Strækningen af Europa, langs det store Hav igiennem indtil Tanais (a); At Pytheas (4de) sætter Thule paa det Sted, hvor Tropicus æstivus var i Steden for circulus Arcticus (b); og at han beretter, det oven for Britannien var Ebbe og Flod saa stor, at denne steeg til 80 Albuers Høyde (c). Ligesom han og (5te) har vidst at berette, at fra Celtica (det Celtiske Forbierg i Spannien) var nogle Dages Seilats til *Cantium* (d), at uden for Herculis Støtter giorde Europa en stor Boyning, lige mod Iberien, som ey var mindre end 3000 Stadier, og at der modre man saa vel andre Forbierge, som fornemmelig de **Ostidamniers**, Calbium kaldet, hos hvilket laae endeel Øer, og den yderste blant

(y) Nemlig Stadier. See *Strabonis* Geogr. Lib. 2. p. 163. Thi Skridt kan derved ey være meente, i hvor liden man end vil giøre Britannien, allerhelst da Strabo paa et andet Sted bevidner, l. cit. p. 111. a. at Pytheas har opgivet bemeldte Øes Længde, for at være over 20000 Stadier.

(x) Efter det som Geminus (der levede omtrent 77 Aar for Christi Fødsel. See *Fabricii* Bibl. Gr. Tom. 2. p. 98.) anfører i hans Skrift. ad Phænomena. Vid. *Vossius* de Hist. Gr. p. 468.

(a) See *Strabonis* Geographiæ Lib. 2. p. 163.

(b) See Strabo paa nysanførte Sted. p. 175. Efter Xylanders Forklaring i hans Anmerkninger til Strabo. See dennes Geographie p. 151. not. 3., har de tropicum pro arctico, som boe under den 66 og en halv Grad. Som Strabo selv paa nysanførte Sted forklarer det, bliver arcticus circulus hos de Gamle ey nogen vis og fast Cirkel, men omtrent det samme, som et hvert Steds Horizont. See ogsaa *Dodwells* Dissertat. de Agathemero. p. 162. Og følgelig bliver Tropicus æstivus pro arctico der, hvor Solen ved Soelhvervs Tid om Sommeren ey gaaer under Horizonten. Hvorved Beliggenheden af Thule nøye nok bestemmes.

(c) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 2. cap. 97. p. 244. Tom. 1.

(d) See *Strabonis* Geographiæ Lib. 2. p. 111. a.

dem *Uxisama*, tre Dages Reyse derfra (e). Hvoraf man kan slutte, at Pytheas har reyst med et Phoenicisk Skib fra Gades, at han er kommen til Britannien, ja end og til Thule eller Norge paa den Hoyde omtrent af sidstbemeldte Land, som ligger under samme Parallel omtrent med det Nordligste af Britannien, eller med de Hetlandske Oer, som kan sees af den Længde, som han der giver den korteste Nat, at han har anseet dette Land for at strække sig derfra langt op mod Norden (ventelig hvor hans Hav-Lunge var), ey allene til over 66 Graders Hoyde, efter vor Regning, men og hen til de Steder, hvor Natten var 6 Maaneder lang (f) hvilket Pytheas ogsaa skal have berettet om Thule, ventelig allene efter en slags Udregning eller Formodning, formedelst Landets Beliggenhed saa hoyt op mod Norden, hvorefter og endeel har giort sig den Tanke og berettet, at dette ligeledes skede paa Oen Mona (g), hvor det dog langt mindre passer sig.

§. 15.

Den som blant de Gamle har mest betient sig af Pytheæ Beretninger er Eratosthenes, hvorfor Turen nu maa komme til ham. Denne Mand, som i Ptolemæi den Tredies eller Euergetis Tid blev den anden Forstander for det Alexandrinske Bibliothek (h), har uden al Tvivl været en af de største Jord-Beskrivere blant de Gamle, hvorover man maa beklage, at hans Skrivt om de Celter eller Galater, men fornemmelig hans Jord-Beskrivelse er gaaet forloren, hvori han har søgt at rette de forrige Skribenters Feyl, samt til den Ende ogsaa forfattet en nye Geographisk Tabel. Sidstbemeldte hans Skrivt har, foruden Hipparchus og Polemo blant de Gamle, Strabo tildeels meget at sætte ud paa, deels med en Slags Grund, deels og uden. I sær behover dette en temmelig Indskrænkelse: „ At Timosthenes, Eratosthenes og andre, som har „ levet for dem, har været ganske uvidende om de Spanske og Celtiske Sager, „ men endnu langt mere om de Germaniske, Britanniske, Getiske og Bastarniske „

(e) See *Strabo* loc. cit. p. 112. Palmerius har uden al Tvil Ret, naar han meener: See hans Anmærkning til nys anforte Sted. not. 3. b., at herved forstaaes Ouessant, fordum kaldet Uxantos.

(f) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 2. Cap. 75. p. 129.

(g) Plinius paa nysanforte Sted.

(h) Hodius meuer, at han derfor blev kaldet Beta. See *Fabricii* Biblioth. Græc. Tom. 2. p. 472. Men deri ere ey alle enige med ham.

niske „ (i): Thi lad være, at bemeldte har været vankundige om bemeldte Landes indvortes Beskaffenhed, i sær hvad de Germaniske, Getiske og Bastarniske Sager angaaer, saa har de dog deels om Kysterne fornemmelig, deels og om Landene selv, i sær Britannien og hvad som laae deromkring, havt en langt bedre Kundskab end Strabo selv og andre hans Lige, hvilke af pur Uvidenhed har anseet deres Beretninger for urigtige, som andensteds er viist. Alt hvad derom tilforn og heroven for er anført efter Pytheæ Beretning, er for den største Deel taget af Eratosthenis Skrivter, hvilken man finder desuden at have vidst at berette: „ At Jordens Størrelse var 252000 Stadier (k); At hos dem, „ som boede 6300 Stadier borte fra Byzantium, fra det Mæotiske Kiær op „ mod Norden, steeg Solen ey høyere op paa Himmelen om Vinteren, end „ mod 6 Albuers Høyde i det meste (l), hvis længste Dag var 17 Timer, og „ at det, som laae der oven for, og grendsede hen til de Steder, hvilke for „ Kulde ey kunde beboes, giorde en Jord-Beskriver ingen Nytte at vide noget om; At Bierget Caucasus af de hosboende blev kaldet det Caspiske (m); „ At fra Udløbet af det Pontiske Hav til Begyndelsen af det Mæotiske Kiær vare 1645000 Skridt „ (n); Ligesom han og har vidst at opgive hvor stort det Caspiske og det røde Hav var, samt den Persiske Bugt, og regnet fra Hellesponten til Borysthenes 5000, men herfra til den Cirkel, som gik igiennem Thule 11500 Stadier (o), hvilket sidste Strabo ey har kundet komme sig til at begribe, paa den Grund, at Borysthenes og Britannien laae under samme Parallel, hvorom videre siden.

§. 16.

Da vi nu ville komme til foromtalte Hipparchus fra Nicæa i Bithynien, der er noget yngere end Eratosthenes, og skiønt han ofte har betient sig af denne dog

(i) Disse ere Strabonis Ord. Geograph. Lib. 2. p. 149.

(k) See Strabo paa nys anførte Sted. Lib. 2. p. 194.

(l) Ogsaa dette er at finde hos Strabo loc. cit. p. 197.

(m) See og dette hos Strabo Lib. 11. p. 760. *Appollonius Rhodius* Argonautic. Lib. 4. v. 265. kalder derimod det Caspiske Hav det Caucasiske.

(n) See *Plinii* Histor. Natural. Lib. 5. Cap. 9. P. 550. Tom. 1.

(o) See *Strabonis* Geograph. Lib. 1. p. 109. Hvortil endnu kan legges hvad Strabo videre beretter om Eratosthenes loc. cit. Lib. 3. p. 221. c. at han har kaldet det Landskab (i Spanien) som laae hos Calpe, *Tarteſſis* og Erythea den lyksalige Ø.

dog ved alle Leyligheder søger at beskylde ham for Vildfarelse: Thi denne Hipparchus er det, som Strabo og grunder forbemeldte sin Mening paa, at Boryſthenes og Britannia laae under samme Parallel, hvilket han med endeel andre har villet slutte deraf, at Byzantii og Marseilles Parallel var den samme (p) efter hans Erfaring paa det første, og Eratosthenis paa det sidste Sted (q). Da man nu fra Marseille til midt i Britannien ey regnede mere end 5000 Stadier, og herfra til Hibernien kun 4000 (r) paa den ene, men der paa anden Side vare fra Byzantio til Boryſthenes 38000 Stadier (s); Saa gior Strabo heraf den Slutning, at det Mellemrum, som Eratosthenes og efter ham Hipparchus sætter mellem Boryſthenes og Thule af 11500 Stadier maatte være alt for stort, eftersom deraf maatte følge, at ligesom der fra Boryſthenes til Thule vare 11500 Stadier, saa skulde der og være ligesaa langt fra Britannien til Thule, hvilket var urimeligt, da Hibernien, det yderste beboede Land mod Norden, ey laae længer end 4000 Stadier fra Britannien (t), hvoraf altsaa fulgte at Thule ey var til, og Pytheas, som talede derom, en Fabel-Hans, en Slutning, der følgeligen grunder sig allene paa Strabonis Vankundighed om vor Norden, og betager ikke Pytheæ det mindste af sin Troeværdighed. For Resten finder man endnu Følgende til vor Materie henhørende, af Hipparcho optegnet, nemlig: „ At i de Lande omkring Boryſthenes og i „ Celtica (u) skinnede Solen hele Nætterne igiennem om Sommeren, og gik „ omkring fra sin Ned- til Opgang, men om Vinteren stod den i det høyeste kun 9 Albuer (over Jorden); At hos dem, som boede 6300 Stadier oven „ for Marseille, hvilke han endnu holder for at være Celter, men Strabo de „ Britannier derved at være meente, boende 1500 Stadier Norden for Cel- „ tica, var dette endnu kiendeligere, saasom Solen der om Vinteren ey stod „ høyere

(p) See Strabonis nysanførte Sted. Lib. 1. pag. 111.

(q) Som Strabo beretter paa sidstanførte Sted; Men paa et andet, nemlig Lib. 2 p. 123, siger han, at Hipparchus følger Pytheæ Udregning i at sætte Byzantium og Marseille under samme parallel, hvilket han og igientager Lib. 2. p. 175. og vel er det rigtigste, da Eratosthenes uden Tvil har laant baade dette og det meste, som han ellers har kundet berette om de Vestlige og Nordlige Lande i Europa, af Pythea.

(r) See Strabo loc. cit. pag. 111.

(s) Hvilken Længde, efter hans egen eller deres Sætning, som han der har med at bestille, var ogsaa mellem Marseille og Havet Norden for. Strabo loc. cit. p. 123.

(t) See loc. cit. p. 111. Lib. 2.

(u) Navnet tages her i en vidtløftig Mening for alle nordlige Lande mod Vesten.

„ høyere over Jorden end sex Albuer (v), ey mere end fire hos dem, som boede „ 9100 Stadier borte fra Marseille, og mindre end tre hos dem, hvis Bolig „ var længer Nord paa (x); At i Følge af Pytheæ Beretninger, som Hippar- „ chus troede, var den længste Dag i de Sydlige Dele af Britannien 19 Ti- „ mer lang, men paa de Steder, hvor Solen stod om Vinteren 4 Albuer „ over Jorden, 18 Timer (y); At Ister-Floden deelte sig paa de Kanter, „ som laae hos det Pontiske Hav, i 2de Arme, hvoraf den ene løb need i be- „ meldte, og den anden i det Adriatiske Hav „ (z).

§. 17.

Polybius som levede i Scipionis Africani den yngeres Tid, og er født et par hundrede Aar omtrent for Christi Fødsel, har ogsaa havt en Hoben paa Pytheæ og Eratosthenis Beretninger at udsætte, ofte uden Grund, i sær i de Ting, som angaae vor Norden, om hvilken vi i Afhandlingen selv har anført hans fornemste Betænkninger, hvortil vi derfor her allene ville legge følgende Efterretning fra ham: At Floden Tanais løb fra Osten eller Nordost; som Strabo bevidner (a), hvilken ved denne Leylighed anfører endeel andres Meninger om bemeldte Flod, nemlig sin egen, at den kom fra Norden og løb ud i Mæotis, dernæst deres, som holdte for, at den kom fra Vesten, og havde sit Udspring tæt hos Ister-Floden, samt endelig deres, som foregave, at den løb igiennem de Caucasiske Bierge mod Norden, hvorfra den siden vendte om til det Mæotiske Kiær, sluttende dermed, at ingen lader den løbe fra Osten, uden Polybius; fra hvilken vi nu komme til en yngere Skribent, nemlig Posidonius, der har levet i Pompeji Magni Tid, hos hvilken han ogsaa stod i stor Yndest, og af hvis overblevne Beretninger vi her ville anføre Følgende: „ At han un- „ der sin Nærværelse i Gades har merket hvor falskt Artemidori Foregivende „ var

(v) Man seer tydelig, naar man erindrer sig hvad i nest foregaaende §. er anført, at Hipparchus har taget alt dette af Eratosthenes, og denne det igien af Pytheas, saa det altsammen kan ansees for dennes Beretninger.

(x) See Strabonis Geographiæ Lib. 2. p. 128.

(y) See og herom Strabo loc. cit. p. 128.

(z) Dette findes og hos Strabo loc. cit. pag. 98. Lib. 1.

(a) See hans Geographie Lib. 2. pag. 166.

„ var (b), at Solen gik need 100de Gange større end den ellers var, og at „ Mørket strax derefter faldt paa (c); At Tinnet fandtes ey, som nogle Hi„ storie-Skrivere foregave, i den øverste Skorpe af Jorden, men blev opgra„ vet hos de Barbarer, som boede oven for Lusitanien (d), og paa de Cassi„ teriske Øer, ligesom det og blev bragt fra de Britaniske Øer til Marseille, „ samt hos de Artabrer et vist Slag deraf, som var blandet med Sølv, sam„ let og vasket af Jorden „ (e); At han har holdt for, det de ældre Skribenters Udsagn om de Cimbrer, nemlig at de ved en stor Vandflod vare drevne ud af deres Land, var ey at fæste Troe til, men at de heller vare nogle omkringstreifende Røvere, som havde foretaget sig et Tog til det Mæotiske Kær, hvor Bosphorus Cimmerius havde faaet Navn efter dem, eftersom Grækerne kaldte de Cimbrer Cimmerier. Et Foregivende, som visselig ingen Rimelighed har (f).

§. 18.

Med foranførte Artemidoro har den Græske Jord-Beskriver Scymnus Chius været af een Alder (g), følgelig noget ældre end Posidonius, og levet i den Bithyniske Konges Nicomedis den Tredies, eller Christi Tid (h), for hvilken han og har sammensat den Jord-Beskrivelse, som vi endnu fra ham har tilovers paa Vers, og er af stor Betydenhed. I samme at forfatte har han, efter

(b) Denne Artemidorus har levet enten i eller kort efter Polybii Tider.

(c) See herom *Strabonis* Geographiæ Lib. 3. p. 203. Posidonius har ogsaa vidst at nævne de Germaner, og at fortælle et og andet om deres Levemaade som Athenæus bevidner Lib. 4. p. 13. Hvilket er ey at undre over, eftersom han levede paa en Tid, da de Germaners Navn, i Anledning af de Krige, som J. Cæsar førte med dem, var blevet temmelig bekiendt.

(d) Diodorus Siculus, hvilken her, som saa mange andre Steder har taget sit af Posidonio, uden at nævne ham. See Casauboni Anmerkninger til Strabonis Geographiæ Lib. 3. pag. 219. not. 7., sætter her i Steden for, hos de Barbarer: Paa mange Steder i Iberien.

(e) See *Strabonis* Geograph. Lib. 3. p. 219. 220.

(f) Dette har Strabo ogsaa optegnet loc. cit. p. 450 Lib. 7 Eftersom Posidonius har forkastet de forrige Skribenters Beretninger om de Cimbrer, saa er deraf at see, at ældre Skribenter end han er, har talet om dem, følgelig bestyrkes herved hvad tilforn §. 8 er sagt nemlig at Ephorus har vidst at nævne dem.

(g) See *Dodwells* Dissert. de Scymno Chio p. 100.

(h) See ogsaa herom Dodwell paa nys anførte Sted p. 93.

efter eget Udsagn (i), mest betient sig af Ephorus, Dionysius Chalcidensis, Demetrius Calatianus, Cleon Siculus, Timosthenes, og den, som han mest har forladt sig paa, Eratosthenes, hvilken han i det, som egentlig hører til Geographien, synes ene at have fulgt (k), skiønt han vel ogsaa har betient sig, foruden oven anførte, af Timæo og Herodoto (l). Af hans Beretninger kan følgende tiene i vor Kram: At til Staden Tartessus kom Tin fra Celtien, som en Flod førte med sig (m); At de Folk, som boede mod Østen, bleve kaldte Indianer, de mod Sønden Æthioper, de mod Vesten Celter, og de mod Norden Scyther (n); At Eridanus frembragte den beste Bernsteen (o); At Ister-Floden kom fra de Steder, som laae langt henne mod Vesten, og løb need i det Pontiske Hav igiennem fem Grene, men med en Arm og ud i det Adriatiske (p); At man paa Floden Borysthenes kunde giøre en 40 Dages Seilats fra Søen op ad, men til de Steder, som laae der oven for, kunde man ey komme for Snee og Banker (q); At oven for Bosphorus (Cimmerius) laae de Scythers store Land, som grændsede hen til de udørkede Steder, der vare de Græker aldeles ubekiendte (r), og at Tanais havde sit Udspring fra Floden Araxes, eller, som Ephorus berettede, af en Søe (s). Hvortil endnu kan legges hvad Apollonius Dischylus anfører (t) af Scymnus, nemlig at han skal have berettet om Britannien; det den var kun 400 Stadier i Omkreds; hvori visselig enten af Scymno selv, eller rettere af Apollonio, maae være begaaet en Forseelse, og læst, eller tænkt at der burde læses, 400 i Steden for 40000; thi

(i) See hans Orbis Discriptio p. 7. T. 2. Geographorum Græc. Minor. per *Hudson.*

(k) See Dodwells Dissert. de Scymno Chio loc. cit. p. 100.

(l) Dodwell paa nysbemeldte Sted p. 101.

(m) See *Scymni Chii* Orbis Descriptio p. 10. Uden Tvil mener han her det samme Slags Tin, som Posidonius omtaler i nest foregaaende Spho.

(n) Dette har han taget af Ephoro, eller maaskee af Eratosthene.

(o) *Scymnus Chius* loc. cit. p. 23.

(p) Ogsaa loc. cit. p 45.

(q) See og dette paa foranførte Sted. p. 47.

(r) See loc. cit. p. 49.

(s) See loc. cit. p. 50.

(t) In Historia Commentitia hos *Meursium* in Commentar. in Apollonium p. 115, hvoraf det staaer anført for ved *Scymni Chii* Orbis Descript. hos *Hudson.*

saa stor Omkreds finder man at Pytheas har givet Britannien, som tilforn er viist (u), af hvilken eller Eratosthene Scymnus nødvendig maa have taget dette. Desuden beretter Apollonii Rhodii Scholiast (i) om Scymnus, at efter hans Fortælling „ har de Argonauter seilet igiennem Tanais ind i det store Hav, „ og vare derfra komne til Middel-Havet „. Hvilken Beretning Scymnus efter al Anseelse maa have taget af Timæus der levede i Ptolemæi Lagi og Philadelphi Tider, og giorde sig om de Argonauters Tog det Begreb, at de fra det Pontiske Hav vare gangne ind i Floden Tanais, havde siden fulgt den indtil dens Udspring, bragt derfra deres Skib til en anden Flod, paa hvilken de vare komne ind i Nord-Havet, og derfra til Gades, (x). Hvilken Timæus man ogsaa har grundig Aarsag for at anse som første Ophavsmand til bemeldte Meening om de Argonauters Tog, eller og Hecatæus Abderita, der var med paa Alexandri M. Tog, skiønt han har ladet de Argonauter giøre en gandske anden ja endnu mere forkeert Tur, ved at føre dem paa Floden Phasis need i det store Hav, og over dette, efter et langt Omsvøb, need efter Nil-Strømmen ind i Middel-Havet (y).

§. 19.

Jevnsides med Scymnus Chius fortiener den berømte Jord-Beskriver Dionysius at staae, da denne, ligesom hin, har forfattet sin Beskrivelse paa Vers, og er ey af mindre Betydenhed. Han bliver undertiden Afer kaldet, skiønt urigtigen, af andre Periegetes, af endeel ogsaa Alexandrinus, ikke efter den berømte Stad Alexandria i Ægypten, men efter en anden af samme Navn i Susiana i Persien, og har levet i Keyser Augusti Tider. Af hans Periegesi eller Jord-Beskrivelse, som vi endnu har tilovers, kan følgende tiene til Oplysning i vor Materie: At mod Norden, hvor de stridbare Arimasper boede, blev Havet kaldet det Sammenfrosne, det Saturniske eller og det Døde Hav, fordi Solen der gav saa svagt et Skin fra sig, kom seent op over dette Hav, og var altid indhyllet med mørke Skyer (z); At fra dette Hav gik en Havbugt

ind

(u) See den 14 §. her næst foran.

(v) Libr. 4. hos Hudson paa oven anførte Sted.

(x) See Casauboni Anmærkninger til *Strabonis* Geographiæ Lib. 1. p. 80.

(y) See Casauboni Anmerkninger paa nys anførte Sted Not. 4.

(z) See Dionysii Periegesis eller Orbis Descriptio. pag. 35. edit. Oporini. cum Commentariis Eustathii.

ind i det Caspiske eller Hyrcaniske (a); At omkring Mæotis boede de Scyther, som kaldte det Havets Moder, og hos Bosphorus Cimmerius de Cimmerier (b); At i Nord-Havet boede de Britanner, og de hvide stridbare Germaniske Folk, hvilke sidste i stor Mængde sværmede omkring i den Hercyniske Skov (c); At igiennem det Middelste af (Bierget) Alpis løb Rhinen hen til det yderste Nord-Hav, og fra denne igien Ister ud i det Sorte igiennem 5 Aabninger (d); At nær hos de Germaner var det Pyrenæiske Bierg og de Celter tet ved Eridani Kilder, hvor de Celter samlede Bernstenen (e); At de Iberer beboede det hellige Forbierg og de Hesperiske Øer, hvor Tinnet voxte (f), og at hos det store Havs Nordlige Strandbredde laae 2de andre, de Britanniske, Øer lige for Rhinen, som vare overmaade store, saa de deri ey havde deres Lige, men nær hos dem igien en anden Strækning af Øer, hvor de Amniters Qvinder helligholdte Bacchi Fæst; At naar man havde faret et langt Stykke derfra over Havet, kom man til Øen Thule, hvor Solen, naar den var kommen til Nord-Stiernernes Pol, skinnede baade Nat og Dag (g); At Tanais havde sit Udspring paa de Caucasiske Bierge (h); At hos det Croniske Hav, omkring det Caspiske Havs Udløb, boede de Scyther, dernæst de Unner, næst hos disse de Caspier, Sønden for disse de Albaner o. s. v. (i), men mod Osten, paa hin Side af Araxes de Massageter; Og at Aldesci og Ponticapeæ Vande susede paa de Riphæiske Bierge, hos hvis Udløb, nær ved det Sammenfrosne Hav, Bernstenen voxte (k).

Xx 3 §. 20.

(a) See nysanførte Sted, p. 41.

(b) See loc. cit p. 66. 67.

(c) See ogsaa dette loc. cit. pag. 96.

(d) Ogsaa at see loc. cit. pag. 99.

(e) See loc. cit. pag. 98.

(f) See loc. cit. pag 180.

(g) See Dionysii Periegesis eller Orbis Descriptio. pag. 184.

(h) See loc. cit. pag. 196.

(i) See loc. cit. pag. 208.

(k) See loc. cit. pag. 105.

§. 20.

Over disse Dionysii Beretninger maa det være os tilladt at giøre nogle faa Anmærkninger: 1.) At de i Almindelighed betragtede maa ansees for meget gamle, tagne af de ældste Skribenter (kk) for den største Deel, som man endnu har tilovers, eller øste af samme Kilder, hvilke disse har betient sig af, naar man undtager hans Sætning om det Caspiske Havs Sammenhæng med Nord-Havet, som en overalt i hans Tid vedtagen Mening har paatvunget ham, og endeel Navne, som de nyere Tider havde lært ham, f. e. Rhinen, Germani og maaskee flere; At 2.) hans Udsagn, om de Alpiske Bierge og om Tanais, komme i sær, hvad hine angaaer, overeens med Herodoti, og hvad denne, med Aristotelis Beretning; At han 3die) i Hensende til Bernstenen og Tinnet, samt Floden Eridanus og mange andre Ting kommer overeens med Herodoto eller ham nærmest; At 4.) hans Beretning om Bernstenen, at den fandtes ved Nord-Havet i Særdeleshed viser, at han har fulgt de Gamle, da vi tilforn har giort det bevisligt, at Pytheas har først opdaget det rette Sted, hvorfra Bernstenen kom, og at det Sted paa de Tider, da Dionysius levede, var de da værende Skribenter aldeles ubekiendt, som af Strabonis og Melæ Exempler tilforn er viist; Og at 5.), i Besynderlighed er værdt at anmærke, hvad han beretter om Thule, at den laae langt borte fra de Britanniske Øer; Thi deraf kan sees, at den ey bør søges igien nær hos sidst bemeldte Øer, ey heller nogen af de Norden omkring samme beliggende smaa Øer antages for at være Thule, lad end være, at Strabo og andre regne denne blant de Britanniske Øer, og det allene, fordi han enten ey ret har forstaaet Pytheæ Beretning derom, eller fordi denne har sat den næst efter de Britanniske Øer, som de, hvilke den grændsede allernærmest op til. For Resten tiener Dionysii Udsagn om de nysnævnte Øer, at de vare de største i hele Verden, meget til at bestyrke, hvad vi tilforn om de ældste Skribenters Britannia har sagt. Ligesom det ey heller maa komme nogen fremmed for, at Dionysius sætter de Hesperiske Øer, hvorfra Tinnet kom, og endeel andre de Cassiteriske Øer eller de Sorlingiske, hvilke alle tilhobe bemærke, eet og samme Sted, saa nær hos Spanien, da vi af foranførte Pytheæ, Eratosthenis og Hipparchi Beretninger kan see, at de Gamle har sat den Vestlige Odde af Britannien ey langt fra Spanien, under den Parallel omtrent, under hvilken de Øer Re og Oleron eller Rochelle i Frankerige ligge.

§. 21.

(kk) Dette bekræfter ogsaa Eustathius i hans Commentarier til Dionysium, naar han siger: "At Dionysius i mange Ting troelig følger Eratosthenem". See pag. 27. edit. Opporini.

§. 21.

Foruden de Skribenter, som vi hidindtil have igiennemgaaet, fortiene endnu 2de i sær, at man noget noyere skal tage dem under Betragtning. Den eene er Marcianus Heracleota, der har levet ey meget længe efter Ptolemæi Tider (l), hvis Skrivter han og meget har betient sig af, saavelsom af Artemidori Ephesii Jord-Beskrivelse eller Periplo i 11 Bøger (m), af hvilke han har giort et kort Udtog, som han selv bevidner (n), samt af Eratosthenes, Protagoras (o) og flere. Af hans Beretninger, saavidt de i nogen Maade angaae vor Norden, ere foruden de, hvilke tilforn paa et og andet Sted ere anførte, endnu følgende værde at anmærkes: At oven for det Europæiske Sarmatien laae den Nordlige ubekiendte Jord, og i Nord-Havet 2 Øer, som man gemeenligen kaldte de Pretanniske, af hvilke den eene heed Iverna, den anden Albion (p); At Bierget Pyrene skildte Iberien fra Celto-Galatien (q): At Germanien havde til Grændse mod Østen de Sarmatiske Bierge, og bagen for dem Veixel-Flodens Udspring samt Floden selv indtil Havet (r); At efter Floden Rhudon kom (videre op mod Norden) Floden Turunta, efter denne Floden Chenusus, oven for hvilken var det Hyperboreiske og ubekiendte Hav, nær hos det Hyperboreiske ubekiendte Land, hvilke 2de sidst bemeldte Floder havde deres Udspring af de Riphæiske Bierge mellem det Mæotiske Kiær og det Sarmatiske Hav, men Floden Rhudon kom fra det Alauniske Bierg, som havde en lang Strækning og blev beboet af de Alauner hos Floden Boryſthenis Udspring (s); og at Øen Albion havde ey over 28604, og ey under 20526 Stadier

(l) See Dodwells Dissert. de Marciano Heracleota. pag. 157.

(m) Denne Artemidorus levede omtrent 100de Aar for Augusti Tider, hvorom see Dodwells Dissertat. de Agathemero pag. 137.

(n) See *Marciani* Periplus maris externi. pag. I. og 6.

(o) Denne har og levet kort efter Ptolemæi Tider.

(p) See Marciani Periplus p. 9. og 35.

(q) See loc. cit. pag. 38.

(r) See Marciani Heracleotæ Periplus maris externi in Tom. I. Geographorum Græc. minor. per *Hudson*. pag. 51.

(s) See loc. cit. pag. 56.

dier i Omkreds (t). Hvorved tillige er at mærke, at vor Skribent i sine Beretninger om de Nordlige Kanter af Germanien, og om de der Norden for beliggende Øer kommer overeens med Ptolemæi, med den mærkværdige Omstændighed derhos, at han angaaende næsten et hvert Steds Beliggenhed opgiver to Slags Maal eller en dobbelt Beregning, hvilket kan tiene os til et kraftigt Beviis for foranførte vor Menings Rigtighed, at Ptolemæus om bemeldte Lande har havt to Slags Beretninger for sig at gaae efter.

§. 22.

Den anden Skribent, som vi endnu kortelig vilde melde noget om, er Agathemerus, som ogsaa har levet kort efter Ptolemæi Tider, og er af samme Alder omtrent, som forbemeldte Marcianus, hvis saavelsom Ptolemæi Exempel han ogsaa følger i at legge de Gamle til Grund for sin Jord-Beskrivelse, ligesom han og foruden Ptolemæum beraaber sig paa Eratosthenes, Dicæarchus, Artemidorus, Hipparchus, Posidonius og flere. Blandt hans Beretninger fortiene disse i sær at anmærkes: At de ældste Græske Skribenter har anseet Jorden for at være rund, og sat Grækerland i Midten af den, men de seenere, jo længere frem i Tiden de har levet, jo mere aflang har de giort den (u); At nogle ansaae det Caspiske Hav for at være krumt, som en Maane, andre for aflangt, men dets Munding var ey mere end 4 Stadier (v); At hvad som laae Norden for Flodens Tanais Udløb var ubekiendt (x); At under den Cirkel, som gik igiennem Thule, var den længste Dag 20 Timer (y); At den 21 Parallel gik over Thule, oven for hvilken ingen fleere bekiendte Lande laae, og var Thule 63 Grader fra Jevndøgns Linien (z); At de Gamle kaldte baade Europa og Africa med eet Navn Europa (a); At i det Ytre Hav laae de 2 Britanniske Øer Ivernia og Albion, hvoraf den første strakte sig langt mod Vesten, og

(t) Ligeledes loc. cit. pag. 59.

(u) See Agathemerus, de Geographia in Tom. 2. Geograph. Græc. Minor. per *Hudson.* pag. 2.

(v) See loc. cit. p. 8.

(x) See loc. cit. pag. 11.

(y) See loc. cit. pag. 25.

(z) See loc. cit p. 32.

(a) See loc. cit. pag. 35.

og laae til deels lige for Hiſpanien, men Albion var den ſtørſte og længſte, ſaaſom den ſtrakte ſig fra Norden af lige til det middelſte af det Tarraconenſiſke Landſkab (i Hiſpanien); men mod Øſten til Midten omtrent af Germanien (b); At Thule fortiente ogſaa at omtales, ſamt den ſtore Scandia, ſom laae under den Cimbriſke Halv-Øe (c); At de Caucaſiſke tillige med de Riphæiſke Bierge bleve anſeete for de allerhøyeſte (d); Og at endelig den Deel af det ſtore Nord-Hav, ſom laae mod Øſten, blev kaldet det Scythiſke, og den mod Veſten det Britanniſke eller Germaniſke Hav, men overalt blev bemeldte Nord-Hav kaldet det Croniſke, det Døde eller Is-Havet (e). Hvilke hans Beretninger, ſaa mange af dem i det mindſte, ſom angaae vor Norden i ſær, enhver vel kan ſee at have alle Kiendemærker efter at være meget gamle, og hvor meget de tillige kan tiene til at beſtørke hvad om vor Norden og de Britanniſke Øer af os tilforn er anført.

(b) Agathemerus de Geographia, pag. 39.

(c) See loc. cit. pag. 40.

(d) See loc. cit. pag. 47.

(e) See loc. cit. pag. 56.

Et kort Begreb

af

Denne Afhandlings fornemste Indhold, og de Poster, som i samme ere opdagede, forklarede og bevisie.

1. Om vor Norden, som ved Christi Tider var de Græker og Romere næsten gandske ubekiendt, havde Grækerne ved Alexandri M Tiid havt en temmelig Kundskab.

2. Denne har de faaet, deels ved Pytheæ Massilienſis Skibsfart hid til Norden, nogen Stund, eller kort for sidst bemeldte Tid, deels ved Phoenicier-nes Handel paa de Cassiteriske, eller nu saa kaldte Sorlingiske Øer, paa Britannien og paa Thule.

3. Denne Handel har bemeldte Phoenicier, saavidt mueligt var, holdt hemmelig, og er maaskee gaaet for sig, end og for Homeri, ja for den Trojanske Krigs Tider.

4. De fornemste Vahre, som de førte fra Norden, vare Tin og Bernsteen, hvilken sidst bemeldte er i de ældste Tider til, og igiennem Gallien samt Italien, fra Gades eller Spanien af, sendt over Rhone- og Po-Floden.

5. Fra sidstbemeldte er den videre fortsendt til Grækerland, hvoraf deres Poeter har taget Anledning til at digte, at Bernstenen blev samlet hos bemeldte Flods Udleb.

6. Den Vestlige Kant af den store Nordiske Halv-Ø har Phoenicierne kaldet Thule, og fra Britannien af, havt Handel og Skibsfart didhen.

7. Deres Seylats didhen er skeet, ey paa den østlige Side af Britannien, maaskee til deels af den Aarsag, at sidstbemeldte Lands østlige Odde hængte endnu den Tid til deels sammen med det faste Land.

8. Den

8. Den har tvertimod gaaet for sig Vester om Britannien forbi Irland, samt over de Hæbudiske, Orcadiske og Hetlandske Øer til Thule.

9. Sidstbemeldte Øer ere af de Gamle regnede til de Orcadiske, og har intet særdeles Navn havt.

10. De Gamle har forestillet sig Britannien meget stor og lang, og som liggende i en vidtloftig Strekning mellem Syd-Vest og Nord-Ost omtrent, rekkende med den eene Kant eller Odde til henimod Spanien, og med den anden Nord om Germanien.

11. Britannien synes i de ældste Tider virkelig at have været langt større, end den nu er, men ved den store Vandflod i sær, som foraarsagede Cimbrernes Udvandring, at have mist anseeligt paa de østlige Kanter, fornemmelig mod Norden.

12. I Følge af forommeldte har de Gamle ogsaa til deels forestillet sig Hibernien at ligge Nord om Britannien, samt de Hæbudiske Øer høyere op mod Norden, end de Orcadiske og Hetlandske.

13. De Sydlige og østlige Kyster af vor Nordiske Halv-Øe har Phonicierne kaldet Baltia efter Belterne eller efter Øster-Soen, hvoraf Grækerne har siden giort Abalica eller Abalus og Basilea.

14. Indbyggerne paa bemeldte Baltia har i de ældste Tider, da deres Kyster strakte sig maaskee længere Soer og Øster paa, end de nu giore, enten samlet Bernstenen hos dem selv, eller hentet den fra de nu værende Preussiske Kyster, og solgt den til dem paa den østre Side af nu værende Jylland og Holsteen, samt maaskee ogsaa til de paa de Danske Øer boende Teutones.

15. Disse synes igien at have solgt den til de Phoenicier selv eller til de Britannier.

16. Den Cimbriske Halv-Øe, eller nu saa kaldte Jylland og Holsteen, har i de ældste Tider været meget længere og bredere, end den nu er, men er ved den store Vandflod, som nødde de Cimbrer til at forlade deres Land, bleven meget formindsket, ja revet los fra det faste Land.

17. I denne Tilstand er den bleven anseet for en Øe, og saaer hos Pomp. Mela, enten efter hans eget Paafund, eller han nu saaledes har fundet det for sig, Navn af Codanonia.

18. De Cimbrers Udvandring er skeet, uvist hvor længe for Alexandri M. Tider, da deres Navn var allerede blevet de Græker i lille Asien bekiendt.

19. De Cimbrer har i de ældste Tider boet i bemeldte Cimbriske Halv-Øe, men de Cimbrer, som Strabo, Mela, Plinius og Tacitus omtale, boet Sonden for Elben, i det Bremiske omtrent, hvis yderste Odde, som stikker ud i Vester-Havet, har hos de Romere faaet Navn af det Cimbriske Forbierg.

20. Sidstbemeldte Cimbrer har enten været en Sværm af de udvandrende Cimbrer, som er paa bemeldte Sted bleven tilbage; Eller og, hvilket er endnu langt rimeligere, har den, efter de Cimbrers store Nederlag ved Marium, overblevne Levning af dem, som vandrede tilbage til Norden, sat sig derned, efterat deres forrige gamle Boepæle af andre Folk vare blevne indtagne.

21. Disse har fornemmelig været Saxerne, som tilforn havde beboet endeel Øer i Vester-Havet, tilligemed de nu værende Jyders Stamme-Fædre.

22. Det er uvist, om de Cimbrer selv har været af sidstbemeldte Folke-Slag, eller om de ey rettere maa ansees for at have været Celter, som de ældste Skribenter kalde dem, eller ogsaa Tydske.

23. Endskiønt Ptolemæus er en yngre Skribent, end Strabo, Mela, Plinius og Tacitus, saa ere dog hans Efterretninger om vor Norden at ansee for langt ældere end hines, naar man undtager, hvad de har laant eller anført af ældre Skribenter.

24. Vor Norden er fra de ældste Tider af, saa langt man op i Tiden kan spore, bleven beboet af samme Slags Indvaanere, som den endnu har, hvilke hverken nedstamme fra de Tydske, ey heller ere komne hid ind fra Tydskland.

25. De Romerske og de seenere Græske Skribenter har taget næsten altsammen, een og anden Ting allene undtagen, af hvad de berette om vor Norden, af ældre Græske Skribenter.

26. Den Handel, som Phoenicierne i gamle Dage førte her paa Norden, har ved deres Undergang i en lang Tid været nedlagt og forglemt, Bernsteens Han-

Handelen i sær, indtil denne under Keyser Neronis Regiering igien begyndte at komme i Gang.

27. Pomp. Mela har kun kiendt de Vestlige Kyster af Germanien omkring og lidt Norden for Elben, hvorefter han har indrettet sin Beskrivelse over den hele Codaniske Bugt Norden for bemeldte Flod, skiønt den i sig selv strakte sig langt videre, da han i den sætter end og de Hermoner, som boede midt inde i Germanien, langt henne mod Osten.

28. Plinii Codaniske Bugt har indbefattet ey allene en Deel af Oster-Soen, men end og det meeste af det nu værende Tydskland.

29. Bierget Sevo hos Plinium og Solinum bemerker ingenlunde Field-Ryggen mellem Norge og Sverrig, men derved maae forstaaes de Slesiske, Bohmiske, Saxiske og andre der Sonden for i Tydskland beliggende Bierge.

30. De Ingævoner har ingen andensteds boet end i Tydskland.

31. *Melæ* Panotæ og Sanatli eller Satmali, *Plinii* Faneſii og *Ptolemæi* Phiresii og Phavonæ bemærke kun eet og det samme, nemlig visse Folkeslag i Oster-Soen eller Norden for, som de Græker har givet saadanne Navne, efter deres formeentlige Skikkelse eller Levemaade.

32. Det samme gielder og om *Melæ* Oæones, *Taciti* Oxiones og Helusii, *Plinii* Hilleviones og *Ptolemæi* Ælveones og Levones, som alle blive eet Slags Folk.

33. Det er en Vildfarelse, at de Gamle har under Navnet Scandinavia indbefattet alle de tre Nordiske Riger, eller at vor hele Nordiske Halv-Oe derved er meent, da dette Navn allene tilkommer de Sydlige og Østlige Kyster af den.

34. De gamle Græske og Romerske Skribenter har ey heller nogensinde udstrakt Navnet Germania længer end til Oster-Soen, saa de tage feyl, som mene, at hele Norden og skulde være derunder indbegreben.

35. De Romere ere i de Vestlige Kanter af Germanien aldrig komne over Elben, og har af egen Erfarenhed intet vidst om alt hvad som laae Norden for bemeldte Flod, uden hvad deres Skribenter har laant af de Grækers gamle Beretninger.

36. De Romere ere aldrig til Søes komne Nord om Skagen i Jylland, men vel engang i Agricolæ Tid Norden omkring Britannien.

37. Ved Plinii Bergos maa man rimeligst anſee Hibernien for at være meent.

38. Ved *Nerigon* hos ham bør ey forſtaaes noget andet Land end Norge.

39. De *Sithones*, ſom Tacitus omtaler, ere ey at anſee for det Folk, ſom man nu kalder Norſke, men af Githones eller *Gythones* har man ved at forandre en Bogſtav giort Sithones.

40. *Scandia* og *Scandinavia* er eet og ſamme Navn, taget af det Nordiſke *Scaney*, dog kan derved til deels adſkildte Steder af de Gamle være meente.

41. De *Svioners* eller Svenſkes Navn har ey været de gamle Græker bekiendt, ey heller de Romere forend i Neronis Tider, da de og fik en Slags Kundſkab om de Oſtlige Kyſter af Germanien ved Oſten-Søen.

42. De Danſkes, Norſkes og Gothers Navne maa have været bekiendte en temmelig Stund for Chriſti Tider.

43. De Hermoner ere blant alle Tydſke forſt blevne de Romere bekiendte og deraf har diſſe taget Anledning til Navnet *Germani*.

44. *Plinii Epingia* er ey Finland, men kun et fordærvet Græſk Navn, der vil ſige det ſamme, ſom deres Land, der have Heſte-Fodder.

45. Det Navn *Morimaruſa*, ſom Philemon hos Plinium giver Nord-Havet, bemerker det ſamme ſom: Det døde Hav.

46. Mare *Cronium* eller *Saturnium*, hvilket Navn man og har givet Nord-Havet, er det ſamme ſom Mare pigrum eller immobile.

47. Forbierget *Rubeas* hos Plinium ſynes at være Röbierg i de Norſke Nordlande.

48. Det Navn *Amalchium*, ſom hos Plinium forekommer paa Nord-Havet, er et Græſk Ord, og bemerker Sammenfroſſet.

49. Ved

49. Ved Den Mictis, som Philemon omtaler, maa være meent enten en Ø mellem Britannien og Irland, eller *Ptolemæi* Ocitis, hvormed synes at være sigtet til en af de Orcadiske Øer.

50. Blant disse eller de Hetlandske, maa ogsaa Den Dumna efterledes.

51. De ældste Græske Skribenter, som har levet efter Herodoti Tider, har udstrakt Navnet Celtien til alle de Vestlige Lande af Europa og dem, som laae Norden for Italien.

52. De har under Navn Scythien indbefattet alle Lande Norden for det Sorte og Caspiske Hav.

53. Dog komme ingen af disse Navne vor Norden ved, da samme af de Græker stedse er bleven anseet for Øer, der ey hørte til, men laae Norden for bemeldte Lande og Britannien.

53. Har Herculis Støtter været at finde her i Norden, saa maa derved rimeligst de 2de store Land-Odder og Forbierge Lindesnes og Skagen været meente.

54. De Romere har under de Svevers Navn indbefattet alle de Nordiske Folk, som de ey vidste noget egentligt Navn paa, og udstrakt Navnet Svevien til en Deel af vor Norden.

55. De Norden for Elben beliggende Lande vare i Taciti Tider mere ubekiendte, end de havde været i Augusti og Tiberii.

56. Angaaende vor Norden har Ptolemæus, som tilforn er erindret, betient sig allene af de gamle Græske Skribenters Beretninger, men af nyere derimod, fornemmelig af de Romeres Itinerariis, i Henseende til de andre Lande.

57. De Aloeciske Øer hos Ptolemæum ere Vendsyssel, Thye og Mors.

58. Hans tre mindre Scandiske Øer, Fyen, Siælland og Skaane, eller i Steden for sidstbemeldte Laalland, Falster med andre omkringliggende, anseete for een Ø.

59. Hans store Scandia den samme som Plinii Scandinavia.

60. An-

60. Angaaende vor Norden har han fulgt 2de adskildte Beretninger, en ældre og en nyere, som dog beggge ere tagne af gamle Skribenter, ældre end Strabo, Mela, Plinius o. s. v.

61. De Gother har i de ældste Tider boet nær ved Øster-Søen, Østen for Veixelen, men siden trakt sig derfra længere op i Landet.

62. Finnerne har tvertimod i de ældste Tider boet længere Søer paa, end bemeldte Gother, op i Lithauen og Polen til Deels, men ere siden blevne nødte til at vandre Nord efter.

63. Den Cimbriske Halv-Ø og Britannien synes i de ældste Tider at have været langt større, end de nu ere, og ved en stor Vandflod at have mist en stor Deel.

64. *Melæ* Codanonia og *Plinii* Scandinavia, bemerke ey det samme, men tvende adskildte Lande, det første Jylland og Holsteen, men det sidste Skaane med de Østlige Kyster af Sverrig og de der Østen for beliggende Øer.

CHRI-

CHRISTIAN HORREBOWS

Beretning om Jordskiælvet,

som skeede d. 22 Dec. Ao. 1759.

En af de store Feyl, som vore Forfædre, saavel her i Landet, som i andre Lande, i Henseende til Videnskabernes Befordring har begaaet, er visselig denne, at de ikke flitteligen have optegnet, hvad store og mærkværdige Hændelser, som i deres Tiid ere indfaldne: De have tænkt, naar noget særdeles og usædvanligt skeede, at dette var en Ting, som var alle bekiendt, og at det var underligt, at vilde optegne det, som noget mærkeligt, som ingen kunde være uvidende om; men de toge sig ikke vare for, at det, som i Dag vides af alle, om nogle Aar ikkun vides af mange, om nogen Tid igien af et maadeligt Tal, atter om nogen Tid ikkun af faa, og endelig tilsidst af slet ingen, saa at omsider en meget mærkelig Ting i Naturen bliver tabt for Efterkommerne, og dem gandske ubekiendt. Historien er som en Kiæde, naar vi sporge om Aarsag til det, som i vore Tider passerer, maa vi søge den i forbigangne Tider, naar vi til det, som da skede, vil igien vide Aarsag, maae vi stige høyere op, og har man da glemt at optegne, hvad som passerede, tabes et Leed af Kiæden, saa den ey mere kan samles.

Physiqven er vel en Part af Philosophien, men naar man efterseer, hvorpaa den grunder sig, saa er Historisk Kundskab den Hoved-Kilde, hvorfra den skal udledes. Den Erfarenhed man faaer daglig ved at betragte Naturen, kunstigt indrettede Experimenter, og den Erfarenhed, som vore Forfædre have havt, ere de Ting, hvorpaa en klog Natur-Forsker bør fæste sine Øyne, om han ikke vil snuble og gaae i blinde; vil han ved blotte Speculationer veylede sig, lærer han os ikkun, hvordant han selv vilde skabe, om han kunde, men ikke, hvorledes Gud har skabt Naturen, og bliver altsaa hans Natur-Videnskab ikkun et Hiernespind, som uden for ham er ikke til.

Men omendskiønt vi betiene os af den Erfarenhed, som vi kan selv have, saa bliver dog vores Indsigt i Naturen meget stakket og ringe, om vi ikke tilligetage den Erfarenhed til Hielp, som vore Forfædre i gamle Tider have havt.

Til Exempel herpaa kan Cometerne tiene, hvilke naar de sees, ikke uden Rimelighed kan foraarsage os nogen Frygt, efterdi vi endnu ikke til visse vide, hvad de ere: men havde vores Forfædre i gamle Tider flitteligen optegnet, naar de saaes, og tillige anmærket deres Løb, saa vilde denne, formodentlig ugrundede, Frygt nu være gandske bortfaldet, efterdi vi da, ved at sammenligne de gamle Observationer med de nye, kunde uden Tvivl paa vore Tider have med samme Vished udregnet Cometerne, som Planeterne, og havde følgelig ey havt mere Aarsag at frygte for en Comet, som nærmede sig, end for Planeterne Mars og Venus, naar de paa visse Tider sees usædvanlig store.

Til ydermere Exempel kan tiene det Jordskielv, som vi for et Aars Tiid siden in Decembri 1759. havde her i Dannemark. Man hørte den Gang mange sige, at Joeden forværredes, forældedes, og lakkede til sin Undergang; til Bevis blev anført Jordskielvet, hvilket hos os var usædvanligt, og efter nogles Tanker aldrig eller overmaade sielden erfaret før. Endelig fandtes nogle faa Steder Jordskiælv optegnede, som her tilforn vare skeete i Dannemark, og ogsaa vidste gamle Folk at erindre sig, at de tilforn havde mærket sligt. Men endnu kunde ikke fuldkommen svares til Objectionen, thi nu blev videre Spørsmaal, om Jordskiælv ogsaa tilforn her havde været saa stærkt og almindeligt, som denne Gang. Herpaa kan intet svares noget, efterdi ingen gamle Beretninger om Jordskiælv hos os ere omstændeligen nogensteds anførte, og maa vi altsaa lade Knuden blive uopløst i Hensende til Dannemark. Men da Quæstionen synes af Vigtighed, og det virkelig kunde være værdt at vide, om vores Jord bliver slettere hvert Aar eller ikke, saa vil jeg til Besvaring anføre Observationer, giorde andre Steder, hvor Jordskiælv tidere indfalde, og flittigere ere bleven observerede. Jeg vil tage til Exempel Sweitzerland, hvor udi afvigte 17de Sæculo ere bleven observerede 49 Jordskiælv, og derimod fra Begyndelsen af dette Sæculo til Ao 1756. ikkun 23, ikke engang halvt saa mange i mere end et halvt Sæculo, saa at efter den Erfarenhed Verdens Tilstand ikke er forværret.

Dette maa være nok til Introduction, hvilket jeg haver anført, deels for at vise, hvor nødvendigt det er, at i vores Afhandlinger anføres disse mærkelige Naturens Gierninger, deels for at opmuntre mine Landsmænd til flittigt at optegne, hvad mærkeligt nyt de erfare, for enten selv at publicere det til Efterkommernes Underretning, eller, naar de ikke vilde det, da at indsende det til Videnskabernes Societet, at det i dets Afhandlinger til Eftertiden kunde bevares.

Jeg

Jeg begiver mig da nu til min foresatte Materie, som er, at beskrive det Jordskiælv, som skeede udi Dannemark den 22 Dec. Ao. 1759. om Morgenen Kl. halvgaaen 1. Enhver seer vel, at det ikke her bliver min Sag at forklare, hvad Aarsagen er til Jordskielv; den forklares paa adskillige Maader af Skribenterne i Natur-Læren, og om jeg endskiønt havde noget nyt at legge til, saa var dog ikke denne Afhandling rette Sted dertil. Her bliver alleneste Spørsmaal, hvorledes dette Jordskiælv yttrede sig i Dannemark, og hvad andre besynderlige Ting man tillige mærkede derved: mine Anførere i denne Beskrivelse skal være til deels min egen Erfarenhed, til deels, hvad jeg har kundet faae at høre og spørge hos andre. De beste Relationer jeg har i denne Materie, har jeg deres Høyærværdighed, Biskopen i Siælland, at takke for, som strax efterat Jordskiælvet var passeret, skrev alle Præsterne til i Siælland, og begierede, at enhver skulde indsende til ham, baade hvad han selv i denne Tilfælde havde mærket, og tillige, hvad han havde derom kundet udspørge hos sine Sogne-Folk. Alle disse Breve og Efterretninger ere blevne mig communicerede, og har jeg deraf udtrukket paa det nøyeste alt, hvad som kunde siunes meest værd at legge Mærke til, endskiønt jeg maa tilstaae, som ogsaa burde ventes, at Relationerne ofte have været meget uovereensstemmende og stridige, saa det har faldet mig mange Gange tungt nok, deraf at faae det retteste udledt. Videre maa jeg ogsaa melde, at endskiønt dette Jordskiælv har yttret sig over hele Dannemark, nogle Steder i Norge, og ogsaa andre Steder, saa angaaer min Beskrivelse dog Provincen Siælland allene, thi da jeg fra de andre Stæder ikke har faaet tilstrækkelige Efterretninger, saa kan om dem intet meldes andet, end dette in genere, at man og har fornummet Jordskiælvet der.

Det første, der i denne Afhandling naturlig-viis maatte spørges om, er dette, om man forend Jordskiælvet har mærket noget, som man kunde anse enten som Aarsag, eller som Forbud og Tegn, at denne Forandring skulde skee. I Henseende til foregaaende Tegn maae da først tales om dem, som vare længe foran, og dernæst om de, som skeede strax forend Jordskiælvet. Længe foran, nemlig 3 à 4 Aar efter hinanden, forend Jordskiælvet skeede, mærkede man i Dannemark en usædvanlig Tyrke, som alle vel endnu kan erindre sig, hvilken foraarsagede, baade at adskillige ferske Vande begyndte at udtørres, og at Kornvahre begyndte at blive dyre og rare. Jeg vil ikke sige, at lang Tørke skal altid drage Jordskiælv efter sig, men dette er dog vist, at det meget ofte er bleven observeret, at paa saadan lang Tørke i Luften har fulgt Jordskielv. Da det blev mig sagt, at en anseelig geistlig Mand her i Byen havde forud spaaet

om, at dette Jordskiælv skulde skee, spurgte jeg ham, om det var sandt, og da han svarede ja, og jeg nærmere udforskede, hvorpaa han havde grundet denne sin Spaadom, sagde han mig, at han havde mærket her lige saadan Torke i Luften, og lige saadant Veyrligt, som han havde observeret nogle Aar tilforn i Jylland, da Jordskiælvet skeede derefter i Viborg og deromkring Ao. 1745. Ligeledes heder det i en Relation om Jordskielvet, som Ao. 1755. i Decembri skeede i Schweitz, que depuis trois ans le pais de Vaud étoit exposé à une secheresse facheuse.

Maaskee man kan ogsaa anse som Forbud og Følge af Jordskiælvet den særdeles og usædvanlige Rødme, som paa nogle Aar er bleven observeret i Himmelen, men vissere Forbud have de mange Meteora ignita dog været, som i temmelig Mængde i samme Uge, som Jordskiælved skeede, ere bleven observerede. M. Flamsted og Hales have meent, at svovelagtige Dunster, som i Luften blive tændte, kunde ogsaa trænge ind i Jorden, der antænde Ild og foraarsage heftige Bevægelser, og ligeledes har Scheuchzer ofte mærket, at saadan Ild i Luften har været Forbud for Jordskiælv i Sweitz. Her i Siælland er Ugen for Jordskiælvet seet saadanne mange Ild-Phænomena. Nogle skrive, at de have seet 8 Dage: Tiid tilforn af og til en stærk Blusning i Luften, andre, at de have seet Liunild, andre at de have seet Nordlius, men stillestaaende, en anden igien, hvilken Observation er skeet af en god Observator, at han havde seet nogle Aftener tilforn, særdeles ildrøde Skyer i Sønden, hvilke ey vare saa flammede, ey heller saa lyse, som de, der ellers pleye at være Forbud for Blæst.

Jeg vil ey her anføre, at en Mand i Traunerup foregav for sin Præst, 3de Uger forend Jordskielvet at have hørt hver Nat et Tordenskral, thi denne Beretning falder mig noget suspect, efterdi andre slet intet have meldet derom.

Endnu er der een Omstændighed af Luften at legge Mærke til: det er bekiendt, at Luften i vores Clima ikke er meget stille, men at vi som tideſt fornemme enten Blæst, eller dog i det mindste vindig Luft, hvilket fornemmelig kan mærkes af Observatoribus in Astronomia, som gierne vilde have roeligt Veir, for at kunde giøre sine Observationer noye. Men derimod i Decembri Maaned Ao. 1759. mærker jeg, at Luften har været særdeles stille, ved de 66. Observationer, som vare giordte af Vinden fra Begyndelsen af Maaneden indtil den 22de, finder jeg 16 Gange anteignet i Observatorii Meteorologiske Observations

vations Protocol, at man ikke kunde skrive, hvad Kant Vinden kom fra, og fra den 11 Decembris indtil den 22de staaer for de 3 første Dage klart og stille Vœir, og siden for de andre 8 Dage klart og stille Vœir, og siden for de andre 8 Dage, tykt og stille, og det i 32. Observationer i Rad, som følge paa hinanden. Dette er visselig noget meget og særdeles rart hos os, men stemmer meget vel overeens med det, som paa andre Steder i lige Tilfælde ofte er bleven observeret; det er bekiendt, at den Dag, paa hvilken det store Jordskiælv skede i Lissabon, var en af de allerbehageligste Dage, og at Luften var særdeles stille; ligeledes skriver ogsaa M. Bertrand, at da det store Jordskiælv d. 9 Dec. Ao. 1755. skeede i Schweitz, og paa de Alpiske Bierge, Luften var meget stille, og at man knap kunde fornemme nogen Vind; og naar man med Flid læser Efterretningerne om Jordskiælv, finder man dette meget ofte antegnet, endskiønt man derfor ikke kan giøre det til en almindelig Regel.

Een Omstændighed maa endnu ey forbigaaes, som er denne, at hos Byefogeden Mr. Jessen i Store-Hedinge, som er bleven berettet fra Præsten i Holtou, skeede det 3 Dage for Jordskiælvet, at Vandet i hans Brønd stoed i en stærk Skum, hvilket visselig tilkiendegiver en særdeles Beskaffenhed og Arbeyde under Jorden.

Nu kommer jeg til Dagen og Aftenen for Jordskiælvet, for at see, hvordan Luftens Beskaffenhed da var, og da er det klart af alle Beretninger, at der ere mærkede mangfoldige Ild Phœnomena i Himmelen paa mange Steder; at det ikke er samme Ild, som alle have seet, kan vides baade af de adskillige Kanter, som Ilden observeredes i, og af den adskillige Tid, som disse Phœnomena saaes. Jeg vil forbiegaae alle de Beretninger, som ikke melde om andet, end at der var bleven seet Liunild og Glimt i Luften, og alleneste anføre dem, som synes noget omstændeligere, og tillige give anden Beskrivelse. Saaledes berettes fra Udbye og Baarse, at om Aftenen tilforn imellem 9. og 10. er hørt et Buldr under Jorden 2 Gange, ligesom af Torden. I Weile i Hammer-Herred blev Klokken halvgaaen 12. fornummet en Hvirvelvind. I Jernløse ved Holbecks Kanten blev remarqveret om Aftenen for Jordskiælvet en svovelagtig Lugt i Luften. I Sodeup blev Klokken halvgaaen 11 seet et Skiær i Nord-Ost nær ved Horizonten, bleegt og blander med Søe-grønt, og siden Klokken over et Quarteer paa 1. hørt en Buldren i Nordvest til Vesten, som dog strax gik over. I Ods-Herred saaes om Aftenen Skyer i Nord-Ost af forunderlig Klarhed. I Quisle-Mark blev hørt et Skral, som ey kom oven fra, og derforuden observeredes Luften usædvanlig klar, endskiønt den var tillige tyk.

Paa Veyen imellem Forslev og Nestved bleve for Jordskiælvet af Reysende seete nogle Lyse-Flammer i Nordvest, hvilke ved en hastig Afvexling nu forsvandt, nu igien loede sig see, og vedvarede henved eet Quarteer. Norden paa Moen var det strax for Jordskiælvet saa lyst, at man kunde see at optage en 2 Skilling paa Gulvet, men samme Lys vedvarede ikkun kort.

Ved disse Observationer er at mærke, at den Liusning, som i Soderup blev seet i Nordost, er bleven observeret mange Steder, hvoraf man maa slutte, at den Materie, som foraarsagede dette Skin, maa have været længere fra Jorden, end de andre Ild-Phænomena, som andre Steder bleve seete.

Da jeg nu saaledes har anfort alle de Observationer, som jeg har kundet samle, om Luftens Tilstand for Jordskielvet, saa kommer jeg efter Ordenen til Jordskielvets Beskrivelse, hvilket begyndte den 22 Decembris om Morgenen Klokken halvgaaen Eet med en mork Luft og vindig Susen, samt et Knal, som naar Torden slaaer need; derefter hordtes Rummel, som af mange Vogne, som kiorte meget fort, og havde noget paa, der klatrede og klamrede stærkt, hvorpaa fulgte en huul, fæl og stærk Brummen, og syntes til sidst, ligesom mange Skud kunde have gaaet af langt fra, et efter det andet, hvilket beskrives af andre, som den Dumren man mærker, naar der er Ild i en Skorsteen. Herefter kom Stodet eller Stodene, og blev efter Stodet Luften usædvanlig klar og skinnende.

Anlangende den Dumren og Bragen, som ved Jordskielvet fornemmedes, maae mærkes, at Adskillige berette, at denne Lyd kom unden og ikke oven fra, og at de horte, ligesom at mange Canonskud losnedes under Jorden, og fra Sockanterne erfares, at ligesom Jorden rystede, saa mærkedes ogsaa en usædvanlig og stærk Bevægelse i Vandet, som Morgenen efter paa mange Steder steeg langt hoyere, end det ellers pleyede.

Naar der sporges om, hvor mange Stod man forman ved Jordskielvet, da finder jeg ikke Efterretningerne enige, i 37 Relationer heder det, at der er ikkun merket eet Stod, i 32 Relationer derimod foregives, at være fornummet 2 Stod, og endelig statueres 3 Stod i 5 Relationer. Det retteste bliver uden Tvivl at gaae Middelveyen, og at antage 2 Stod, thi baade synes mig, at en Hob af de Relationer, som angive 2 Stod, ere indgivne af dem, som have noyere observeret, og ogsaa er det meget at formode, at de adskillige Stod i den Confusion og Skræk ikke saa letteligen af alle ere blevne observerede. Videre

dere kan ogsaa ikke bestemmes, hvilket af Stødene, der haver været stærkest eller længst, 8 Relationer angive det første Stød for stærkest, og 6 derimod sætte det andet stærkest; ligeledes har det første Stød efter 4 Beretninger varet længst, og efter 2 Beretninger har det andet Stød varet længst.

Anlangende Tiden, hvor længe Jordskielvet varede, da ere Beretningerne mindre overeensstemmende, og finder jeg en Forskiel fra 1 Minut til 15 Minuter, eller eet Qvarteer. Dette er ogsaa ikke at undre over, thi først er det umueligt for uøvede at vurdere en Tids Længde, naar de ikke ere beredte, og ey strax have Uhrverk ved Haanden, og betiene sig deraf, og for det andet er det at formode, at nogle have skrevet alleneste om, hvor længe Rystelsen varede, og andre derimod om, hvor længe det varede fra første Begyndelse af Allarmen, indtil alle Ting fik Ende. Af 73 Relationer, som jeg haver, komme de 45 overeens i at determinere Jordskielvets Længde eller varende fra 1 til 3 Minutur, og er der altsaa ikkun 28 tilbage, som fastsætte en længere Tid, hvorfore det maaskee er rettest, at antage Tidens Længde for Rystelsen 2 og en halv Minut, saadant som en Præst skriver, der med Uhrverk har observeret Tiden, nemlig han fastsætter, at Rystelsen begyndte Klokken 12. 32 og en halv Minut, og endte Klokken 12. 35 Minuter. Denne Tid af 2 og en halv Minut skal igien deles i 3 Deele, den ene Deel for den første Rystelse, den anden Deel for den Tid, som passerede imellem Rystelserne, og den 3die Deel for den anden Rystelse. Men tales om, hvor længe alting varede fra første Begyndelse af, saa maae Tiden visselig være noget vel længere, endskiønt formodentlig ikke saa lang, som Relationerne fra Ods-Herred udfordre, hvilke dog synes for Resten at være skrevne med temmelig Betænkning; i dem staaer der, at fra Begyndelsen af første Susen i Luften kunde være et Qvarteer, eller faa Minuter derover, da alting igien var forbie og stille.

Jordskielvet var ikke saa stærkt, at det nogensteds har foraarsaget nogen Skade, saa vidt mig er bevidst; jeg finder alleneste i de Relationer, som jeg har faaet, at et indmuret Billede faldt need i en Kirke, men dette sad maaskee saa løst, at det kunde have faldet alligevel: Men for nogenledes at kunde skiønne om, hvor stærkt Jordskielvet har været, er det maaskee ikke af Veyen, her at anføre alle de Talemaader, hvormed Effecten af Jordskielvet er bleven beskreven. Det heder da, at Jorden gungrede, og Husene knagede, at der var Buldren ved Dørrene, som man med Magt vilde have dem op, at Vinduer og Dørre klamrede, at Dørre sprang op, at endogsaa Dørre, som vare i Laas, gik op, og svingede frem og tilbage, at Sengene hoppede, og det var ligesom Overdynen

nen blev loftet af, at det var ligesom Sengene vilde velte, at Sengene bevægedes, som en Baad af Bølgerne i en temmelig Soe, dog noget hastigere, at man vaklede i sin Gang i Stuen, kunde ey staae stille i Stuen, men maatte holde sig ved noget for ey at falde, hvilket en maatte, som dog var Søevandt, at Loftet knagede og bragede, og hver Fiel i Loftet rortes, at Meublerne rortes, Skeerne, som hængte i Skabet, klingrede imod hinanden, Tallerkenerne paa Rækken løbe sammen, og sommesteds faldt ned, at Væggen giorde med Gulvet en Vinkel paa 45 Grader, og Klæderne paa Væggen svingede i en halv Cirkel, hvilke Expressioner dog vist nok ere outrerede, at Lintøy paa Snore viftede hastigt op og neder, og hvad der hang paa Væggene, rorte sig hastigt frem og tilbage, at Høns faldt need af Stængerne, at Folk paa Gaden stode Fare for at falde, at Sækkene i Mollerne og Torv i Torvehusene faldt ned, at Heste for Vognene knælede ved Stoddene, Fugle i Burene flagrede og faldt ned, ja Burene selv sommesteds faldt.

Disse ere de Expressioner, hvormed mine Autores have beskrevet Jordskielvets Effect, hvortil jeg endnu alleneste vil legge dette, at fra 3 adskillige Steder er bleven berettet, at de have under Rystelsen seet Gulvet bevæge sig i Stuen op og neder, og at gaae, ligesom Bølgerne i en Soe, hvilket stemmer vel nok overeens med Beskrivelser, som jeg haver læst over Jordskielv andre Steder. Ellers, at de umælende Creaturer ogsaa har følet til Jordskielvet, kan sees af adskillige Relationer, da der fortælles, at Hundene tudede og peeb, at Hestene og Qvæget vare uroelige, og Qvæget brølede, at Giessene flagrede og skreeg strax førend Stodet, som et Rovdyr havde været imellem dem, og at Bierne forlode deres Kuber.

For Resten maa observeres, at Jordskielvet langt fra ikke har været lige stærkt paa alle Steder, end ogsaa har man fornummet stor Forskiel i een og den samme Bye. Her i Kiøbenhavn selv har Folk, som vare oppe, fortaalt mig, at de have slet intet fornummet, uden alleneste, som Uveyr, da andre derimod have mærket Rystelsen meget kiendeligt; denne Forskiel maae uden Tvil (at jeg intet skal tale om, at Folk kan være mere og mindre sensible) fornemmelig komme af den adskillige Situation, som Murenes og Veggenes Strækning have havt i Hensende til Stodenes Direction. I Almindelighed paa aaben Mark har man ikke merket meget dertil, og de, som paa samme Tid har været ude, og kiørt i Vogn, berette, at de ikke have merket andet, end at det var for dem, som een eller flere Vogne kom bag efter.

Fremdeles,

Fremdeles ved at gaae alle Observationerne igiennem, som jeg har fra Sielland, og ved at sammenligne dem med hinanden, har jeg udtrukket denne almindelige Conclusion, som skal nok være Sandheden temmelig nær, nemlig, Norden og Osten i Sielland har Jordskielvet været stærkest, saasom i Kiøbenhavns, Cronburgs og Friderichsburgs Amter, i Odsherred og paa Refsnes, og langs ned ad fra Kiøbenhavn, i og forbi Stevens-Herred. I Flakkebierg Herrederne har det været maadeligt stærkt. Fra Hammer-Herred forbie Nestved og Ringsted op til Tutze-Herred imod Callundborg har det endnu været svagere, og endelig i Love-Herred og i de nærmeste Byer der omkring af Artz-Herred er det slet intet fornummet, og er det merkeligt, at de indgivne Beretninger i Henseende til denne sidste Post stemme alle overeens, endskiønt adskillige Præster i de Egne baade vare vaagne, og ere mig ogsaa bekiendte, som agtsomme og gode Observatores. Endnu derforuden have Præsterne paa den Strækning fra Hammer-Herred, forbie Nestved og Ringsted til Callundborg, i Sandbye, Vetterslew og Forslew berettet, at de i deres Sogne slet intet Jordskiælv har fornummet.

Plinius skriver om Jordskielv, maritima maxime quatiuntur, nec montosa tali malo carent: Jeg har appliceret Reglen paa Efterretningerne fra Sielland, men ikke fundet, at de stemmede ind med den; vel er det sandt, at nogle smaa Øer, saasom Overøe og Sejerøe have merket meget stærkt til Rystelsen, men derimod har Rystelsen i Kallehauge og Vordingborg, som begge ligge ved Soen, ikkun været meget liden, og langs med Strandbredden i Artz- og Love-Herred er slet intet fornummet: Ligeledes har Jordskielvet paa adskillige høye Steder i Sielland, saasom i Ringsted, Roeskilde, Kundbye, Faxøe, Torwerd ikkun yttret sig meget svagt.

Nu kommer omsider dette Hoved-Spørsmaal, hvad Direction at Stødene havde; dette er meget vanskeligt at observere, og derfor bør man ingenlunde vente her, at Beretningerne skulde stemme overeens; efter dem skulde Directionen komme fra alle Verdens Kanter, thi 21 Efterretninger sætte Stødene fra Osten, 9 fra Nordost, 8 fra Norden, 4 fra Nordvest, 5 fra Vesten, 9 fra Sydvest, 20 fra Sønden, og 5 fra Sydost. Men hvor adskillige end disse Bestemmelser ere, saa sees dog lettelig, at jo nærmere Directionen tages ved Sydost, jo flere Efterretninger stemme ind dermed, og jo længere fra Sydost, jo færre. Om man sætter, hvilket bør antages, at en Observator udi sin Bestemmelse ikke kunde undgaae en Feyl af 45 Grader, og tager Directionen for Sydost, saa stemme af 81 Observationer 46 ind dermed, og de øvrige 35 ikke.

Sætter man nu videre, hvilket vel er noget meget, men dog lettelig kan skee, at en Observator kan tage feyl omtrent imod 90 Grader i sin Bestemmelse, saa stemme ind med Sydost Direction 64 Observationer, og 17 blive ikkun derimod, saa at heraf sees, at, naar noget af disse Efterretninger skal sluttes, saa bliver uden Tvivl Sydost Direction sikkerst at tage.

Heraf kunde maaskee ogsaa forklares Aarsagen, hvorfore man saa stærkt har fornummet Jordskielvet Osten paa Sielland, og derimod lidet eller intet paa Vestre Kanten, thi naar Vandene fik Stod fra Sydost, saa maatte de drives stærkt over paa Østrekanten, men fores fra Vestrekanten. Ligeledes skulde efter denne Sætning Fornemmelsen af Jordskiælvet ikkun være liden i Hammer-Herred, som for er anfort, thi nedre ved Wordingborg lober Knudshoved ud i Soen, og beskiermer den Part af Siælland for Vandenes Anfald. Paa samme Maade beskiermer ogsaa Stevens-Herred Kioge og de nærmeste Byer deromkring, hvilket ogsaa meget vel stemmer overeens med Beretningerne.

Om Vindens Direction har jeg dette at berette, at den i Decembri Maaned, som Jordskielvet skeede, blev observeret, som oftest Østlig; jeg finder den 86 Gange optegnet i Observations-Protocollen, og af de 86 Gange har den 52 Gange været til Osten, men om dette for Resten skulde have nogen Sammenhæng med Stodenes Direction, kan jeg ikke vide.

Det er bekiendt, at i Jordskielv ogsaa merkes Forandringer med Magneten og Magnet-Naalen, at Directionen ikke bliver den samme, og at Byrden, som hænger ved Magneten, falder. Jeg finder ikke nogen Observation giordt med Magneter ved Jordskielvet, dette var ikke heller at vente, saa have dem, og de fleste, som kunde have dem, tænke ikke paa at bruge dem i slige Tilfælde, og desuden faldt denne Rystelse ind paa en Tid, da ikkun meget faa vare oppe, og kunde være i Stand til at giøre Observationer; jeg har en Magnet hængendes ved mine Boger, chargeret med saa stærk Byrde, at den falder strax, naar der rores ved, dog mærkede jeg, at min Magnet havde holdt sig denne Nat, og ikke mistet Byrden, som hængte ved den.

Barometrum pleyer ved Jordskiælv at sunke, jeg har ved at eftersee vore Observationer fundet, at det i Decembri Maaned meest har holdt sig imellem 27 Tom 8 Linier, og 28 Tom; om Aftenen for Jordskiælvet stod Barometrum paa 27. $10\frac{1}{2}$, og om Morgenen derefter paa 27. $10\frac{1}{4}$, saa at herudi ingen Forskiel er bleven mærket.

Ther-

Thermometrum pleyer derimod ved Jordskiælv at skulde stige; det holdt sig i Decembri Maaned imellem 0 og 2 Gradus frigoris, Aftenen for Jordskiælvet stoed det paa $0\frac{3}{4}$ gradus frigoris, og om Morgenen derefter paa $0\frac{1}{4}$ gradus frigoris, saa her er ogsaa ey nogen Forandring at tale om; ikke heller kan jeg sige, at Luften blev observeret varmere efter Jordskiælvet, end tilforn, dette alleneste kan mærkes, af hvilket dog ikke kan trækkes nogen vigtig Følge, at Luften i de Dage, da Jordskiælvet passerede, var 1 til 2 Grader varmere, end den var nogle Dage tilforn, og nogle Dage derefter.

Nu kommer jeg endelig til de Forandringer, som fornammes efter Jordskiælvet, hvilke ikke ere mange: et Sted i Siælland, nemlig i Reerslev, blev Eftermiddagen efter Mærket en besynderlig Taage af usædvanlig Klarhed, som svevede over endeel lave og sumpige Stædtr; et andet Sted, nemlig i Jystrup blev Vandet giort ilde smagende baade for Menneskr og Creaturer: i Ods-Herred saaes 3 Timer efter Jordskiælvet 2 klare Skin eller Ild-Skyer, det eene strax efter det andet, og siuntes det, at Lusningen forsvandt ved Jorden, og fremdeles blev ogsaa remarqveret i Ods-Herred, at i den Sted Strandbredden Dagen for Jordskielvet var belagt med Jis, befandtes den Morgenen efter reen og uden Jis, endskiont Luften havde været gandske stille: ellers mærkes denne Effect, at Jisen bliver borte ved Jordskiælv, heel almindeligen paa alle Steder, og er den ogsaa ofte bleven observeret, at brække sig med stærk Force.

Angaaende Værligets Beskaffenhed efter Jordskiælvet, kan man sige, at det samme skeede her, som i lige Tilfælde pleyer at skee paa andre Steder, nemlig Luften var meget uroelig, og der indfaldt meget fugtigt Vær med Snee og Blæst, hvilket alle endnu kan erindre sig, fornemmelig de, som i næstfølgende Jule-Helligedage havde en lang Kirkevey: ja man kan sige, at samme uroelige og fugtige Værligt har continueret lige indtil i Martii Maaned Ao. 1761., thi vi have her i Landet efter Jordskiælvet havt meget mere Regn, Blæst og Ild-Phænomena, end man kan erindre sig at have havt mange Aar tilforne, og efterhaanden mærker man ogsaa, at Soerne igien begynde at fyldes, som tilforn, formedelst den langvarige foregaaende Tørke, mesten vare udtorrede.

Nu maatte sporges tilsidst, hvordant Jordskiælv ere at ansee af os Mennesker, og om vi bor holde dem i Hensende til Jorden enten skadelige, eller nyttige. Ingen kan tvivle paa, at de jo bor ansees for et stort, ja et af de allerstørste Guds Riis; Al anden Fare, som kan møde os, siunes vi dog at see Udveye til at kunde flye fra, men naar Jorden ikke vil bære os, hvor skulde vi

da tage vores Tilflugt? Men som den vise Skabere veed at bruge alle andre frygtelige Ting til Menneskets Beste, naar han finder det for got - saa er det ikke at tvivle paa, at han jo ogsaa ved Jordskiælv, foruden den Moralske Nytte, hat sine vise og os tienlige Hensigter. En vis Autor anseer Jordskiælv i Jorden, som Febere i et menneskeligt Legeme, hvilke ofte ere fornødne, for at bringe Sundhed til veye, og alle Ting til sin rette Circulation igien. Vi see, naar Jorden har baaret sit Korn og Afgrøde, og derved er bleven mager og udpisket, at den igien faaer nye Kræfter at give Frugter, naar den gisdes, arbeydes, og bliver vendt ved Ploug og Spade; men hvad store Forandringer skee der ikke ved Jordskiælv, hvor meget vendes ikke da Jorden, og hvor mange nye Blandinger skee der ikke da, som maaskee ere høystfornødne til, at Jorden kan bevare sin Frugtbarhed? Physici pleye af Jordskiælv at spaae tilkommende frugtbare Tider; vi kan ikke heller sige, at Spaadommen denne Gang har slaget feyl hos os; Capitels Taxten var i de næste Aaringer for Jordskiælvet for 1 Pund Biug ved 9, 10, 7 og 8 Rixdaler, og for de andre Kornvahre i Proportion, men i Aar efter Jordskiælvet er den igien faldet til 5 Rixdaler, som pleyer at være det rette Kornkiøb i gode Aaringer. Men dette maa være nok, Gud beskierme os og vore Lande fremdeles, og han give os, naar han sender Noden, Naade med Frimodighed at kunde sige: **Lad os falde i HErrens Haand, thi hans Barmhiertigheder ere store.**

Tidens Bestemmelse

i Henseende til

de Observationer, som skeede i Solen og Venere,

da Venus Anno 1761. den 6te Junii passerede igiennem Solen.

meddeelt af

CHRISTIAN HORREBOW.

Anledning til den Afhandling, som jeg i Dag har den Ære at læse for det Kongelige Videnskabernes Societet, gives mig af Planeten Veneris Gang igiennem Solen, som skeede udi afvigte Aar 1761. den 6 Junii. Hvor rart dette Syn var, og hvor vigtig min Materie er, som jeg har at handle om, kan ikke andet end være nokſom bekiendt, og er der nogen lykkelig Omstændighed at observere en Planet i, for at rectificere alle Elementer henhørende til dens Theorie, saa er det visselig denne, naar man seer Planeten passere igiennem Solen.

Planeterne ere 2de Slags, nemlig de høyere Planeter (Superiores), hvilke ere længere borte fra Solen end Jorden, og de lavere Planeter (inferiores), hvilke ere Solen nærmere, end Jorden: de høyere Planeter komme i Conjunction bag Solen, og kan altsaa aldrig sees at passere igiennem den; de lavere Planeter komme aldrig i Oppoſition med Solen, imedens de beskrive deres Gang om den, men derimod komme de 2de Gange i Conjunction: den eene af disse Conjunctioner skeer bag Solen, den anden foran Solen, imellem Solen og Jorden, og det er i denne sidste Conjunction at man faaer Planeten at see, naar den er nær nok ved Ecliptiquen, at passere igiennem Solen.

De lavere Planeter ere allene Venus og Mercurius, og altsaa er der ingen Planet, som man faaer at see imellem Solen og os, uden disse tvende, hvilke siden Verdens Skabelse have meget ofte passeret forbi Solen, men ere ikke blevne observerede, efterdi til dette Slags Observationer at giøre behøves

Kikkerter, som ikke bleve brugte til Astronomiske Observationer forend i Begyndelsen af forrige Sæculo. Vel er det sandt, at den berømmelige Kepler i sine Paralipomenis ad Vitellionem anfører af en gammel Skribent om Caroli Magni Liv og Levnet, at Planeten Mercurius A. 807. eller 808. blev seet i Solen, som en liden rund Plet, i 8 Dage, men da disse Ord ere aabenbare falske, efterdi Mercurius ikke kan blive længere i Solen end 6 til 7 Timer, saa er det vel troeligt, at det er ikke Mercurius, som den Tid er bleven observeret i Solen, men en Plet, om hvilken det kan siges med Sandhed, at den kan sees i Solen 8 Dage i Rad.

Efterat Kikkerter vare blevne fundne, passerede Mercurius i forrige Sæculo A. 1615. 1618. og 1628. igiennem Solen, men disse Phænomena ere ikke af nogen blevne iagttagne; hverken vare Astronomi paa den Tid saa noye paapassende, ikke heller vare Mercurii Tavler paa samme Tid saa fuldkomne, at de meget kunde forlade sig paa dem, hvorfore de ikke saae saa noye efter, naar endogsaa deres Tavler tilsagde, at der skulde passere noget rart og usædvanligt med denne Planet.

Den 1ste Gang Mercurius er bleven seet udi Solen, var Ao. 1631, da Gassendus den 7 Nov. i Paris til sin største Satisfaction observerede den, som en Soelplæt, hvilken syntes ham saa liden, at han ikke turde troe, at det virkeligen var Mercurius, men da han siden mærkede af dens Gang, at det ikke kunde være en Plet, forsikkrede han sig om Observationens Rigtighed, og bestemmede Mercurii centri Udgang af Solen Klokken 10. 28 Minuter. Gassendus var til at observere dette Phænomenon bleven advaret ved den Paamindelse, som Kepl'erus skrev til Astronomos om de rare og forunderlige Phænomenis, som skulde skee A. 1631, men Kepler fik ey selv den Glæde at see dette angenemme Syn, thi han døde Aaret, forend det faldt ind, nemlig Ao. 1630.

Efter 1631. indtil nu er Mercurius bleven 10 Gange observeret i Solen, nemlig i forrige Sæculo 5 Gange, og i dette Sæculo 5 Gange.

Første Gang efter 1631. blev den observeret Ao. 1651. den 24 Oct. af en Engelsk Astronomo Shakerley, som havde den Zele, at han reyste fra Engelland til Surate i Ostindien, for at observere denne Conjunction, efterdi den i Europa det Aar ikke blev at see.

Den

Den anden Gang, eller den 3die Conjunction imellem Solen og Mercurius blev observeret Ao. 1661. den 3 Maji i Dantzig af Hevelio, og i London af Hugenio, Mercator og Streete.

Den 4de Conjunction indfaldt Ao. 1677. den 7 Nov., og blev observeret paa St. Helena af den berømte Engelske Astronomo Halley, og i Avignon af Gallet og Beauchamp.

Den 5te Passage af Mercurius igiennem Solen skeede den 10 Novembris Ao. 1690, og blev observeret i Canton og Tchaotcheou i China af Jesuiterne, men i Europa af Würtzelbauer i Nürnberg, og af Kirch i Erfurd.

Den sidste Gang Mercurius i forrige Sæculo passerede igiennem Solen, var Ao. 1697. d. 3 Novembris, da den i det Kongelige Observatorio i Paris blev observeret af Cassini, la Hire og Maraldi, i Rotterdam af Cassini den yngre, i Nürnberg af Würtzelbauer, og i Tchaotcheou i China af Pere Fontanay.

I dette Sæculo er ogsaa Mercurius seet at gaae igiennem Soelen 5 Gange, og observeret af mange Astronomis, som her vilde blive for vidtløftigt at opregne. Aarene vare 1723. d. 9 Novembris, 1736. den 11 Novembris, 1743. den 5 Novembris, 1753. den 6 Maji, og 1756. den 7 Novembris.

Dette er da i alt 11 Gange, at Astronomi have seet Mercurium i Solen, vel have de haabet, at see den nogle Gange oftere, men de ere blevne bedragne, og Tavlerne have slaget dem feyl; saadant skeede det Ao. 1720, da man den 8 Maji betragtede Solen, for at finde Mercurium deri, men fandt intet, uden nogle Pletter, endskiønt der blev observeret flitteligen derefter baade i Paris, Kiøbenhavn, Berlin, Konigsberg, Nürnberg, Strasburg og Wittenberg.

Venerem har man derimod forend Ao. 1661. ikkun seet een eeneste Gang i Solen, nemlig Ao. 1639. den 24 Novembris gl. Stil. Horroxius, en Engelsk Astronomus, havde udregnet sig ephemerides efter Landsbergs Tavler, og endskiønt han, tvertimod den store Roes, som Autor selv havde lagt paa dem, fandt disse Tavler meget slette, og følgeligen sine Udregninger ikkun lidet med Himmelen overeensstemmende, saa vandt han dog saa meget derved, at han

han forud fik Nys om, at dette Phænomenon skulde indfalde. Han lavede sig derfore paa at observere det, og skrev til sin Ven Crabtrium i Manchester, og sin yngre Broder i Liverpol, at de ogsaa vilde observere derefter, og Udfaldet blev, at baade Horroxius og Crabtrius fik Venerem at see udi Solen, men den yngre Horroxius blev derimod forhindret formedelst tykt Vær og Skyer, saa han, endskient han passede flittigt paa, fik dog slet ingen Ting at see.

Disse ere de 2de eeneste, som forend vores Tid have observeret Venerem i Solen, alle de andre Astronomi tænkte ikke derpaa, og saae ikke heller derefter, Aarsagen er uden Tvivl denne, at 1.) exhiberedes Venus ikke i Solen efter tabulas Rudolphinas, endskiondt de ogsaa i Henseende til Venerem vare langt bedre, end Landsbergs, og 2.) bleve Astronomi bedragne Ao. 1631, da Keplerus havde spaaet forud, at Venus skulde blive i Solen at see, thi da den ikke blev funden den Gang, saa tænkte de meget mindre paa, at dette skulde skee Ao. 1639, og derfore vare de sikkre, og lavede sig ikke paa at see derefter.

Men havde Venus i Solen Ao. 1639. ikkun faa Tilskuere, saa havde den desto flere udi afvigte Aar, da den anden Gang kom der: ikke alleneste alle Astronomi agtede derpaa, og giorde flittige Observationer i alle Verdens Parter, men endogsaa alle andre Lærde og Curieuse vare opmærksomme, og anstillede Observationer; dog kan jeg ikke sige, at Tilskuerne paa vores Observatorio vare den Dag mange, til deels havde jeg forekommet, at ikke for mange skulde komme til Hinder for Observatoribus og deres Arbeyde, og til deels vare ogsaa formedelst Aarets Tiid adskillige af de Mæcenatibus borte, som ellers ved Deres Nærværelse og naadige Attention for Videnskaberne pleye at oplive alle Ting; dog glæder jeg mig ved her at kunde nævne 2de af Societetets Membris, som bievaanede Observationerne, og observerede Selv med, den eene var den Danske Mæcenas hans Excellence Hr. Geheimeraad THOTT, som siden er bleven vores naadige Præses, og den anden Hr. Etatsraad LÜXDORFF, begge store Kiendere, som baade indsaae Methoderne, efter hvilke der blev observeret, og som kunde skionne, om alting gik i god Orden, og om enhver giorde, hvad ham tilkom. Vores Observatorium brillerede ellers den Dag af 14 Astronomis, som vare, foruden mig og mine sædvanlige Coobservatoribus, Studiosi Matheseos, hvilke havde Vinteren og Foraaret forud frequenteret Observatorium, for at kunde den Dag bevise mig sin Tieneste. Jeg holdt ogsaa nogle Dage for Observationen ligesom Lyst-Campement, da vi observerede en Plet i Solen med alle Machinerne paa samme Maade, som vi agtede at observere Venerem; herved jeg vandt dette, at alle vidste, hvad de skulle

fore-

foretage sig, og at den eene ikke lod sig confundere af den anden, da den virkelige Observation skulde giøres, hvilket ellers let havde kundet skee, efterdi vi vare den Dag paa eengang saa mange forsamlede paa eet Sted.

Jeg har tilforn skrevet 2de Dissertationer om Veneris Passage igiennem Solen, og der anført de Observationer, som min Broder Mag. Peder Horrebow giorde med den Astronomiske Quadrant for at determinere Veneris Bane i Solen: mit Forsæt er ikke at begaae Repetitioner, hvorfore jeg ikke nu agter at røre noget om denne Sag. Hvad Uhrværkerne og Tidens Bestemmelse angaaer, da har jeg derom i min første Dissertation skrevet §. 11. Cæterum in anteceſſum notandum eſt, horologia noſtra in obſervatorio monſtrare horas & tempus primi mobilis, eáqve non niſi in minutis à vero tempore primi mobilis tempore obſervationis defeciſſe; heraf sees, at til retteligen at bruge disse anførte Observationer behøves, at man noget nøyere bestemmer Tiden, og det er det, som jeg i denne Afhandling tænker nærmere at giøre, ved at anføre de Observationer, som jeg har anstillet for at corrigere Uhrværkerne, og ved at udtrække deraf, hvad Correction af Tiden, der behøves til enhver Observation: hvad andet der ellers endnu kunde være at skrive i Henseende til Veneris Passage og dens Theorie, reserverer jeg mig til anden Leylighed, da allene Tidens nøye Bestemmelse skal være min Hensigt i denne Afhandling.

For at vist kunde forsikkre sig om Observations Tidens Rigtighed, behøves, at man veed 2 Ting, 1.) hvorledes Uhrværkerne gaae, og 2.) hvorledes de ere stillede. Gaae Uhrværkerne gandske accurat, og ere de tillige rigtigt stillede, saa er det klart, at de ogsaa accurat vise Tiden ved enhver Observation: gaae Uhrværkerne ikke rigtigt, men for langsomt eller for hastigt, dog æqvabiliter, og ere de ikke rigtigt stillede, men man veed dog, hvad dem fattes, saa kan man ogsaa være vis om Tiden; thi naar man veed, hvormeget Uhrværkerne gaae for fast eller for langsomt, og hvor meget der manquerer i Stillingen, saa kan man af disse principiis corrigere enhver Observation.

Naar man nu videre vil bestemme, om Uhrværkernes Gang er lige fort (æqvabilis) eller ikke, saa betiener man sig af 2de Methoder, den første er, at man observerer nogle Dage i Rad Tiden, naar en Stierne kommer til et vist Punct i Himmelen; er Tiden fra Stiernens Bortgang fra dette Punct indtil dens Ankomst til samme Punct altid net op 24 Timer, (jeg taler her om Stierne-Timer) saa er det Tegn til, at Uhrværkerne gaae rigtig; men er denne Tid

altid lige lang, men længere eller kortere end 24 Timer, saa er det Tegn til, at Uhrværkerne gaae vel æquabilirer, men for fort eller for langsomt; og endelig er denne Tid ikke altid lige lang, saa er det Tegn til at Uhrværkerne ikke gaae æqvabiliter, dog kan ogsaa denne Uordentlighed corrigeres i Uhrværkerne, naar denne deres Acceleration eller Retardation i 24 Timer tager æqvabiliter til eller af.

Den anden Maade, hvorved man forsikkrer sig om Uhrværkernes rigtige Gang er denne, at man comparerer flere Uhrværker sammen, thi folges de altid ad, eller differere de altid paa samme Maade, er det Tegn til at de gaae æquabiliter, efterdi det maatte blive en underlig Hazard, naar Uhrværkerne hvert for sig gik urigtigt, at de just skulde gaae urigtigt paa een og den selv samme Maade; jeg haver betient mig af begge disse Methoder, for at forsikkre mig om mine Uhrværkers Gang, og vil jeg nu anfore Observationerne, paa det enhver skal være i Stand til selv at kunde skionne, hvor tilforladelige mine Observationer ere, og hvorvidt man kan forsikkre sig om Tiden, som anfores ved enhver Observation.

Endskiondt der er bleven observeret efter mange Stierner, saa har jeg dog imellem Observationerne af Stiernerne ikkun fundet 3, som kan være til Nytte og bruges til at bestemme Uhrværkernes Gang; thi de andre ere ikke blevne observerede uden eengang, hvorfore af dem intet kan sluttes.

Den 1 Junii 1761. blev da i Rota Meridiana med det Horologio, som vi kalde Solare, observeret følgende Stierner:

Ursæ minoris lucida in armo - -	h.	14.	50.	15.
			51.	58.
			53.	50.
Libræ lanx borealis - -	h.	15.	4.	10½.
			--	--
			5.	6.
Antares - - - -	h.	16.	14.	8.
			14.	20.
			14.	50.

Mi-

Micrometrum i Rota meridiana er af min Faders Basi Astronomiæ bekiendt, de 2 første Observationer refereres til de 3 Middel-Filamenter, og den sidste til de 3 første Filamenter.

Den 4de Junii bleve disse 3 samme Stierner observerede til samme Filamenter med samme Uhrværk:

Ursæ minoris lucida in armo - -	h.	14.	49.	41.
			51.	26.
			53.	17.
Libræ lanx borealis - -	h.	15.	2.	37.
			3.	3.
			4.	32.
Antares - - - - -	h.	16.	13.	33.
			13.	45.
			14.	$16\frac{1}{4}$.

Efterdi Uhrværket viiste mindre i sidste Observationer, end i de første, er det Tegn til, det gik for langsomt, og naar man sammenligner alle Observationerne, seer man, at Retardationen beløber til 33, 34 eller 35 Secunder for 3 Dage: naar jeg comparerer alle de første Observationer med de sidste, finder jeg Uhrværkets Retardation for alle 3 Dage $33\frac{3}{12}$ Secunder, og for hver Dag $11\frac{1}{8}$ Secunder, eller $11\frac{1}{4}$ Secunder.

Af Solen har jeg i de Dage, da Veneris Giennemgang skeede, giordt følgende Observationer.

Den 1 Junii.

Solis limbus anteced.	h.	4.	36.	39.	limb. seqv.	h.	4.	38.	$55\frac{1}{2}$.
			37.	8.				39.	$24\frac{1}{2}$.
			37.	38.				39.	54.
Middag - - -	h.	4.	38.	$16\frac{1}{4}$.					
Middag var den Dag	h.	4.	37.	52.	efter Beregning.				
var altsaa				$24\frac{1}{4}$.	prægressus horologii.				

Den 3 Junii.

Solis limbus anteced.	h.	4.	44.	30.	limb. seqv.	h.	4.	46.	46½.
			44.	59.				47.	15.
			45.	30.				47.	46.
Middag - -	h.	4.	46.	7.					
Middag var -	h.	4.	46.	3.	efter Beregning.				
var altsaa prægressus - -				4.					

Den 5 Junii.

Solis limbus anteced.	h.	4.	52.	18.	limb. seqv.	h.	4.	54.	35.
			52.	47.				55.	4.
			—	—				55.	34½.
Middag - -	h.	4.	53.	55½.					
Middag var -	h.	4.	54.	16.	efter Beregning.				
var altsaa postgressus - -				20½.					

Den 6 Junii.

Solis limbus anteced.	h.	4.	56.	12.	limb. seqv.	h.	4.	58.	29.
			56.	42.				58.	59.
			—	—				59.	29.
Middag - -	h.	4.	57.	50½.					
Middag var -	h.	4.	58.	24.	efter Beregning.				
var altsaa postgressus - -				33½.					

Naar jeg nu regner, at Uhrværkets prægressus var

den 1ste Junii - - - -	24¼ Sec.
Postgressus den 6te Junii - - - -	33½ Sec.
legger dette sammen - - - -	57¾.
og deeler med Dagenes Tal - - - -	5.
saa bliver Qvotus Retardationum for 1 Dag. - -	11 11/20.

Den-

Denne Quotient og den forrige, som jeg fandt udaf Stiernernes Observationer, er neſten den ſamme, dog finder jeg for hver Dag omtrent en fierde Deel Secunds Forſkiel, ſom Solens Obſervationer requirere retardationen ſtorre, end Stiernernes; Denne Forſkiel kommer maaſkee deraf, at der er længere Tid imellem Solens forſte og ſidſte Obſervation, end imellem Stiernernes, thi det kommer mig for, ſom Retardationen har voret noget lidet, og at den har været ſtorre de ſidſte Dage, end de forſte: Til Beviis herpaa vil jeg gaae de 4 anforte Solens Obſervationer igiennem, og finder jeg da, at Retardationen har været fra den 1ſte til den 3die Junii 20 ¼ Secunder, fra den 3die til den 5te 24½ Secunder, og fra den 5te til den 6te 13 Secunder; Diſſe Retardationer deles paa hver Dag retteſt ſaaledes: fra den 1ſte til den 2den Junii 10 Secunder, fra den 2den til den 3die 10 ¼ Secunder, fra den 3die til den 4de 11 ½ Secunder, fra den 4de til den 5te 13 Secunder, og fra den 5te til den 6te atter 13 Secunder.

Denne liden Forøgelſe daglig i Retardationen ſtemmer ogſaa vel ind med de Thermometriſke Obſervationer, ſom bleve giordte i ſamme Dage; thi Thermometrum Reaumurianum, ſom hænger lige ved Uhrverkerne, ſtoed den 1ſte Junii paa 11 ⅝ om Middagen, den 2den Junii paa 12 ⅝, den 3die Junii paa 14, den 4de paa 15, den 5te paa 15 ⅜, og den 6te paa 15 ⅝. Heraf ſees, at Varmen har hver Dag taget noget til, hvorfor ogſaa Perpendiculen i Uhrverket er bleven hver Dag lidet længere, hvoraf igien ydermere følger, at Retardationen maatte dagligen lidet voxe. Fremdeles ſees af de Thermometriſke Obſervationer, at Varmen har den 5te og 6te Junii omtrent været lige ſtærk, hvorfore ogſaa Retardationen er de 2de Dage bleven obſerveret lige ſtor, nemlig 13 Secunder for hver Dag, hvoraf mærkes, at man ſikkert for Uhrverkets Correction kan antage 13 Secunders Retardation for hver 24 Timer i de 2de ſidſte Dage, og er det paa denne Grund, at jeg har udregnet følgende Tavle.

Tiden fra Middag. d. 5 Jun. H. I.	Correctio. II.	Correctio. II.	Tiden fra Middag. d. 5 Jun. H. I.	Correctio. II.	Correctio. III.	Tiden fra Middag. d. 5 Jun. H I.	Correctio II.	Correctio III.	Tiden fra Middag. d. 5 Jun. H. I.	Correctio. II.	Correctio. III.
15		8	15		23	15		38	15		53
30		16	30		31	30		46	30		10. 1
45		24	45		39	45		54	45		9
1. 0		32	7. 0		47	13. 0	7.	2	19. 0		17
15		41	15		56	15		11	15		26
30		49	30	4.	4	30		19	30		34
45		57	45		12	45		27	45		42
2. 0	1.	5	8. 0		20	14. 0		35	20. 0		50
15		13	15		28	15		43	15		58
30		21	30		36	30		51	30		11. 6
45		29	45		44	45		59	45		14
3. 0		37	9. 0		52	15. 0	8.	7	21. 0		22
15		46	15	5.	1	15		15	15		31
30		54	30		9	30		24	30		39
45	2.	2	45		17	45		32	45		47
4. 0		10	10. 0		25	16. 0		40	22. 0		55
15		18	15		33	15		48	15		12 3
30		26	30		41	30		56	30		11
45		34	45		49	45	9.	4	45		19
5. 0		42	11. 0		57	17. 0		12	23. 0		27
15		51	15	6.	6	15		21	15		36
30		59	30		14	30		29	30		44
45	3.	7	45		22	45		37	45		52
6. 0		15	12. 0		30	18. 0		45	24. 0		13. 0

Brugen af denne Tavle er, at man søger, hvor mange Timer og Minuter enhver Observation af Venere i Solen var fra Middagen den 5te Junii; med disse Timer og Minuter gaaer man ind i Tavlens første Pille, og saa finder man i den anden Pille de Secunder og Tertier, som skal legges til Observationens Tiden formedelst Uhrverkets Retardation fra Middagen den 5te Junii.

Hidindtil

Hidindtil har jeg forsøgt Uhrverkets Gang med Solens og Stiernernes Observationer i Meridianen, nu vil jeg fremdeles prøve den ved at sammenligne Horologium Solare med det andet Observations Uhrverk, som vi kalde Horologium Lunare: Til denne Prøve at giøre har jeg da at anføre følgende 4 Observationer.

d. 3 Junii.

Viiste Horologium Solare	- -	h.	8.	7. 0.
Samme Tid viiste Lunare	- -	h.	8.	6. 58.

d. 4 Junii.

Viiste Horologium Solare	- -	h.	7.	27. 0.
Samme Tid viiste Lunare	- -	h.	7.	27. 9.

d. 5 Junii.

Viiste Horologium Solare	- -	h.	6.	59. 0.
Samme Tid viiste Lunare	- -	h.	6.	59. 20.

d. 6 Junii.

Viiste Horologium Solare	- -	h.	4.	52. 31.
Samme Tid viiste Lunare	- -	h.	4.	53. 0.

Af disse Observationer sees, at imellem den første og anden Observation har Horologium Lunare gaaet 11 Secunder fortere end Solare neſten i 24 Timer, at imellem den 2den og 3die Observation har Horologium Lunare ligeledes gaaet 11 Secunder fortere end Solare neſten i 24 Timer, og at imellem den 3die og 4de Observation har Horologium Lunare gaaet 9 Seeunder fortere end Solare i neſten 22 Timer, saa at Forskiellen imellem Uhrverkerne har holdt sig got nok, og man kan regne, at Lunare har omtrent i 24 Timer gaaet 11 Secunder fortere end Solare.

Jeg har tilforn anmerket, at Horologium Solare gik i 24 Timer 11 til 13 Secunder for langsomt, hvoraf følger, at Horologium Lunare har heelt nær fulgtes med Himmelen i Observations Tiden, og at Forskiellen imellem det og Himmelen bedrager sig neppe til 1 Secund eller 2. Om nogen derfore spørger,

ger, hvorfore jeg da ikke hellere i mine Observationer har brugt Horologium Lunare end Solare, efterdi det første fulgte nærmere med Himmelen end det sidste, saa svarer jeg, at (1) var det lige meget, hvilket Uhrverk jeg brugte, naar jeg var lige forsikret om begges Rigtighed, og (2) saa har jeg i hele Vinteren og Foraaret, førend Veneris Observation skede, ved mange Leyligheder merket, at Horologium Solare holdt sig altid vel og i jevn Gang, da jeg derimod fornam, at Lunare somme Tider feylede noget, hvorfore jeg, da Venus skulde observeres, meest forlod mig paa Solare, endskiønt Lunare ogsaa samme Tid holdt sig vel og rigtigt.

Jeg har nu viist, hvorledes mit Observations-Uhrverk har gaaet: Observationerne tilkiendegive, at det gik noget for langsomt, og ogsaa at Retardationen voxede tilligemed Thermometri stigende; men da Maaden er anført, hvorledes man noye kan corrigere Uhrverkets Gang til enhver given Tid, saa er det klart, at her er alting saa sikkert, som om Uhrverket gandske accurat havde fulgt med Himmelens Bevægelse: nu kommer den anden Hovedpost, nemlig, her spørges, hvorledes var Uhrverket stillet? viiste det rigtigt Rectascensionerne i Himmelen, eller, om det ikke giorde det, hvor meget vigede det da fra dem? Til at besvare dette Spørsmaal, behoves at vide, hvad Uhrverket viiste, naar Solen eller en Stierne var i Meridianen; thi saa kan man, ved at sammenligne den observerede Rectascension med den Rectascension, som Solen eller Stiernen til Observations Tiden virkelig havde, udfinde, hvad Feyl, som kunde være i Uhrverkets Stilling, og hvor meget der skulde legges til eller tages fra Uhrverkets Tid, for at faae den rette Tid.

Hovedsagen bliver da denne, for ret at opløse Spørsmaalet, at faae sin Meridian noye bestemt. Hertil bruger man Culminations Instrumenter, saasom Roemeri Rota meridiana, eller Pariſernes Instrument des Paſſages. Paa Observatorio have vi Rotam meridianam Roemeri; denne observerede jeg med den gandske Vinter, for at faae Meridianen viſt bestemt, jeg corrigerede ogsaa efter Observationerne Instrumentets Situation adskillige Gange, og endelig den 2den Maji i afvigte Aar satte jeg det i den Positur, som jeg vilde, at det stadigt skulde blive udi. Correctionen, som jeg gav Instrumentet sidste Gang, fornam jeg nok, ikke at have været alt for lykkelig, og af Obſervationibus altitudinum correſpondentium, som bestandigen bleve giordte, merkede jeg, at Instrumentets Meridian var et par Minuter for Vesterlig; men jeg vilde dog ingen Forandring giøre udi Rota og dens Stilling, thi man kan ved en urigtig Meridian ligesaa viſt bestemme Tiden, som ved en rigtig, naar man alleneste

fuld-

fuldkommen kiender, hvor meget den urigtige Meridian allevegne i Himmelen afviger fra den sande: Jeg lod derfor Instrumentet blive staaendes i den Situation, som det havde, og satte mig for, ved flittige Observationer at søge, hvor stor Afvigningen kunde være; men Veyrliget, som ikke var gunstigt, giorde mit Anslag til intet; og siden kom Sommeren og de lyse Nætter, som ikke tillode, at man kunde observere Circum polar-Stiernen paa begge Sider af Meridianen: Her blev derfor intet andet for mig tilbage, end at jeg maatte oppebie Efterhøsten og de morkere Nætter, for da at faae Observationer, som kunde tiene til at finde Meridianens Afvigning; thi Instrumentets Situation var fast, og jeg havde Mærker i Instrumentets Meridian, som jeg daglig saae efter, for at forvisse mig om, at Rota blev altid staaendes paa samme Maade; men denne min Ventен blev ogsaa forgieves, thi i Augusti Maaned gav Muren sig, hvori Instrumentets Østre-Pol hvilede, og forstyrrede gandske dets Situation, saa der var nu intet Raad mere tilbage. Min Broder har siden udi afvigte Vinter, efter at Muren var sat i Stand igien, giort mangfoldige Observationer med Rota meridiana, og derved corrigeret dets Situation, saa at Meridianen nu haves paa et par Secunder nær, jeg har ogsaa ved at sammenligne hans Mærker, som han nu har i Meridianen, med dem, som jeg tilforn havde, fornummet, at det er omtrent et par Minuter, som Instrumentet i Veneris Observations Tid afvigede fra den sande Meridian, og det er al den Frugt jeg har havt af de mange moysommelige Observationer, som ere giorte med Rota meridiana, at jeg nemlig ongefær paa nogle Secunder nær kan determinere Tidens Vished, og at dette ikkun lidet lønner Umagen, kan de best skionne, som af Erfarenhed vide, hvad det koster at stille et Instrument i den sande Meridian.

Veneris Observation i Solen var af alt for stor Vigtighed til at jeg alleneste skulde lade det beroe paa eet Instrument for at forsikkres om Tidens Rigtighed; der blev flittig i de Dage Conjunctionen skulde skee, baade for og efter Conjunctionen observeret med Quadranten, for at faae altitudines correspondentes, paa det man af dem kunde forvisses om Uhrverkernes Gang: Veyret favoriserede ikke gandske, naar man om Formiddagen havde giort gode Observationer, blev det tykt om Eftermiddagen, saa man kunde ingen Correspondentes faae, og naar Eftermiddagen var klar, hialp det ikke at observere, efterdi man ingen Correspondentes havde havt om Formiddagen, som man kunde sammenligne dem med. Dog lykkedes det for M. Roedkiær den 5te Junii Dagen forend Veneris passage at faae 3de gode Altirudines correspondentes baade Formiddag og Eftermiddag, hvilke jeg her vil anføre, for af dem

noye at bestemme Tiden for alle Observationerne, som bleve giorte ved Veneris Giennemgang.

Den 5 Junii om Formiddagen.

h.	2.	56.	43.	altitudo Solis	51°.	0'.
h.	3.	0.	3½.	altitudo Solis	51.	20.
h.	3.	3.	40¾.	altitudo Solis	51.	50.

Om Eftermiddagen.

h.	6.	37.	42.	altitudo Solis	51°.	50'.
h.	6.	43.	19½.	altitudo Solis	51.	20.
h.	6.	46.	40½.	altitudo Solis	51.	0.

Meridies Correspondentium er af

den første og sidste Observation - -	h.	4.	51'.	41¾. 11
af den anden og 5te - - - -	h.	4.	51.	41½.
af den 3die og 4de - - - -	h.	4.	51.	41⅜.
Summa. - -		14.	35.	4⅛.
divide per		3.		
Meridies Correspondentium - -		4.	51.	41 13/24.
herfra trækkes Middags Correctionen -		-	-	4 19/24.
den sande Middag efter altitudines corresp.	h.	4.	51.	36¾.

Solens Rectascension var efter Astronomisk Beregning den 5 Junii om Middagen - - 4'. 54'. 16''.
Uhrværkerne viste samme Tid - - 4. 51. 36¾.
Forskiællen er - - - 2. 39¼.

Naar man nu da vil have den rette Tid for enhver Observation giordt af Venere, saa lægges først 2 Minuter 39¼ Secunder til den observerede Tid for Uhr-

Uhrværkets Stillings Skyld, dernæst søges, hvor langt Observationen var fra Middagen den 5te Junii, ogsaa findes i Tavlen, som tilforn er anført, de Secunder og Tertier, som endnu skal legges til formedelst Uhrværkernes Retardation fra bemeldte Middag af. For at give Exempel herpaa, skal jeg anføre de Observationer, som bleve giordte af min Broder og mig paa Veneris Udgang af Solen. Jeg observerede da med en Kikkert paa 22 Fod, at Venus rørte Solen indvendig Kl. 2. 3^{I}. 30^{II}; man pleyer temmelig noye at kunde bestemme den Tid, naar Venus eller Mercurius røre Solen indvendig, men jeg tør dog ikke forsikkre, at min Observation er gandske accurat, thi jeg var saa forlegen for at vilde observere gandske noye, at jeg just derover ikke blev i Stand til at giøre det; jeg sat længe forud, forend Contactus skulde skee, og attenderede meget stærkt baade paa Venus og Solen, men herover blev mit Øye saa trætt og mat, at alting blindedes for mig, da Contactus skeede, saa der kan let være begaaet en liden Feyl i min Determination. Contactum internum fik min Broder slet ikke at see, thi han var nyelig gaaet fra Quadranten, som han den hele Tid observerede med for at opstille en Kikkert paa 17 Fod at giøre denne Observation med; men inden Kikkerten blev opstilt, var allerede Phænomenon forbi. Derimod fik jeg meget bedre Lykke til at observere contactum externum, og jeg troer ikke, at min Observation skal meget feyle, thi alle Omstændigheder føyede til at giøre Observationen net: jeg observerede da contactum externum Kl. 2. 21^{I}. 0^{II}, og min Broder observerede med sin 17 Fods Kikkert samme Contactum net op at skee samme Minut og Secund, endskiønt han var paa den anden Side af Observatorio, saa jeg hverken kunde vide, hvad han skrev, eller han vide, hvad jeg skrev. Nu vil jeg da begive mig til at corrigere disse Observationer efter det, jeg tilforn har meldet.

		I	II	III
Contactus internus	h. 2.	3.	30.	0.
leg til for Uhrværkets Stilling		2.	39.	15.
	h. 2.	6.	9.	15.
leg til af Tavlen for Uhrværkets Retardation i 21 Timer 12 Minuter		-	11.	29.
den rette Tid af Contactu interno	h. 2.	6.	20.	44.

Contactus externus	h.	2.	21.	0.	0.
leg til for Uhrværkets Stilling	-	-	2.	39.	15.
	h.	2.	23.	39.	15.
leg til af Tavlen for Uhrværkets Retardation i 21 Timer 27 Minuter	-	-	-	11.	37.
den rette Tiid af Contactu externo.	h.	2.	23.	50.	52.

Observation af Solens Formørkelse,

som indfaldt den 1ste Aprilis 1764.

giordt paa det Kongelige Observatorio i Nærværelse af Hans Kongelige Majestæts Høye Geheime-Conseil,

og forfattet af

CHRISTIAN HORREBOW.

Begyndelsen blev observeret med en Kikkert paa 18 Fod at skee h. 22. 58. 0. hvorved er at mærke, at herudi letteligen kan tages nogle Secunder feyl, efterdi det Øyeblik, naar Maanen gaaer ind i Solen, meget vanskeligen determineres; med samme Kikkert blev Enden af Formørkelsen observeret h. 1. 53. 54., hvilket samme Øyeblik blev ogsaa determineret af en anden Observator med en meget god Kikkert paa 6 Fod. En 3die Observator determinerede Maanens Udgang af Solen med en excellent Kikkert paa 3 Fod h. 1. 53. 45. Med denne Kikkert blev ogsaa observeret, at der var i Solen ved Maanens Udgang en meget stærk Skiælven, endskiønt Instrumentet, hvorpaa Kikkerten laae, stod gandske stivt, og Kikkerten i ingen Maade bevægede sig. Denne Skiælven blev vel ikke observeret med de andre Kikkerter, men Aarsagen var maaskee, at de, fordi de vare større, og laae ikke paa saa fast en Fod, som denne, vare mere i Bevægelse, saa at slig Skiælven ikke saa noye med dem kunde observeres. Aarsagen til denne Skiælven i Solen ved Maanens Udgang kan vel ikke letteligen søges andensteds, end i Maanens Atmosphæra.

Formørkelsens Tiltagende og Aftagende blev observeret med en Kikkert paa 8 Fod, hvori var et Micrometer, som inddeelte Solens Discum, i 12 lige Parter eller digitos, saaledes:

	Tiltagende Formørkelse.				Aftagende Formørkelse.			
dig. I.	- h.	23.	6.	3.	= h.	1.	45.	30.
dig. II.	= =	=	13.	30.	= =	=	38.	0.

dig. III.	-	-		21.	30.		-	-	29.	30.
dig. IV.	-	-		28.	30.		-	-	22.	0.
dig. V.	-	-		35.	0.		-	-	14.	30.
dig. VI.	-	-		43.	0.		h.	1.	7.	0.
dig. VII.	-	-		50.	30.		h.	0.	59.	30.
dig. VIII.	-	-		58.	0.		-	-	51.	30.
dig. IX.	-	h.	0.	6.	30.		-	-	43.	30.
dig. X.	-	-	-	14.	0.		h.	0.	35.	0.

Formedelst at Kikkerten blev under Observationen af Vinden meget bevæget, saa har man i Observationen alleneste anført halve Minuter og ikke Secunder, hvilke ikke saa letteligen formedelst Instrumentets Bevægelse lode sig bestemme.

Af disse Observationer følger, naar man imellem dem gaaer en Middelvey, at Midten af Formørkelsen indfaldt Kl. 0. 25. $7\frac{1}{2}$. Efter Observationerne af Formørkelsens Begyndelse og Ende, som for ere anførte, falder Midten af Formørkelsen h. 0. 25. $57\frac{1}{2}$, naar man her imellem igien tager Mittel-Tallet, bliver Midten af Formørkelsen Kl. 0. 25. $32\frac{1}{4}$.

Formørkelsens Størrelse blev observeret med den samme Kikkert paa 8 Fod at være $10\frac{5}{8}$ digitorum, hvilken Observation kommer temmelig overeens med Formørkelsens Størrelse beregnet efter Mr. Mayers Tavler.

For nu nøyere at bestemme Tidens Rigtighed i disse Observationer, blev med rota Meridiana observeret, at Middagen indfaldt.

den 31 Martii, da Uhrværket viste	-		h.	0.	40.	$31\frac{1}{4}$.
den 1 Aprilis,	-	-	h.	0.	43.	$49\frac{1}{2}$
den 2 Aprilis,	-	-	h.	0.	46.	$52\frac{1}{4}$.

Af hvilke Observationer følger, at Uhrværkets Retardation i 24 Timer har omtrent været 30 Secunder, til hvilken man ikke har nødig her meget at attendere, efterdi Midten af Formørkelsen indfaldt strax for end Middag, men det, som kunde fornemmelig kaldes i Tvivl, er, om meridianus rotæ meridianæ

næ stemmer rigtig ind med Himmelens Meridian. Der var vel giordt en Mængde Observationer af Circumpolar-Stiernerne Vinteren tilforn, hvoraf man kunde slutte, at Instrumentets Meridian var et Par Secunder mere vesterlig end den sande Meridian, men for desto meere at forsikkre sig i denne Sag, blev den 2 Aprilis med Qvadranten giordt følgende Observationes altitudinum correspondentium:

Formiddag.			Altitudo.			Eftermiddag.		
h. 21.	43.	56.	27°.	40½.		h. 3.	50.	28.
	48.	52.	28.	20.			45.	32.
	53.	53.	28.	50.			40.	30.
	56.	37.	29.	10.			37.	46½.

Efter disse Observationer bliver da meridies Correspondentium:

Af den første Observation	h.	0. 47.	12.
af den anden		0. 47.	12.
af den tredie		0. 47.	11½.
af den fierde		0. 47.	11¾.
Meridies Correspondentium er da	h.	0. 47.	12.
Herfra skal, fordi Solen var i opstigende Tegn, subtraheres			22.
Meridies correspondentium verus	h.	0. 46.	50.
Efter Rota var meridies	h.	0. 46.	52¼.
Forskiellen			2¼ Secunder,

hvilke skal subtraheres fra den observerede Middag den 1ste Aprilis, for at faae den sande Middag.

For nu at vide hvor meget Uhrverket viiste for meget eller lidet om Middagen d. 1ste Aprilis, tages Middag efter Rota

meridiana	0.	43.	49½.
Derfra subtraheres			2¼.
Uhrverket viiste da om Middagen	0.	43.	47¼.
Efter Astronomisk Beregning skulde det viist	0.	44.	53.
Følgelig viiste Uhrverket for lidet		1.	5¾.

Disse

Disse legges til Midten af Formørkelsen - - h. 0. 25. $32\frac{1}{4}$.

Blev altsaa Midten af Formørkelsen efter
Stiernetid observeret - Kl. 0. 26. 38.
Middagen indfaldt - Kl. 0. 44. 53.

Følgelig skeede Midten af Formørkelsen før Middag - - 18'. 15''. eller efter Soletid om Formiddagen Kl. 11. 42 Min. omtrent, hvilken Observation stemmer temmelig vel ind med Mr. Mayers og Mr. Clairauts Tavler, men viger langt fra Zanottis og andres Beregninger giorte efter andre Tavler.

Dagens Lysen tog meget af under Formørkelsen, Klokken eet Qvarteer paa 12 kunde man see Venerem med bare Øyne, men flere Planeter eller Stierner bleve med bare Øyne ikke at see.

Ligeledes tog Varmen under Formørkelsen heel kiendelig af. For at bestemme Varmen, blev observeret med 3 Thermometris Reaumurianis, alle 3 med Spiritus udi. Det første af dem blev bundet fast ved en Pnrallactisk Machine giort af Træe, og da Machinen vendte lige mod Solen, saa faldt Solens Straaler perpendiculair derpaa. Med dette Thermometro blev observeret baade Dagen før og Dagen efter Formørkelsen; d. 31 Martii steeg det fra Kl. $10\frac{1}{2}$ til Kl. 3 Qvarteer paa 12. fra $17\frac{1}{2}$ Grad til $21\frac{1}{4}$ Grad, og den 2den Aprilis steeg det fra Kl. 11 indtil Kl. 3 Qvarteer paa 12 fra $17\frac{1}{2}$ Grad indtil 21 Grader, men derimod forholdt Forandringen af Thermometro, den Dag Formørkelsen indfaldt, sig saaledes:

Kl.	10	- -	$17\frac{1}{3}$	Grad.
- -	$10\frac{1}{4}$	- -	$18\frac{1}{2}$	- -
- -	$10\frac{1}{2}$	- -	$18\frac{4}{5}$	- -
- -	$10\frac{3}{4}$	- -	$17\frac{1}{2}$	- -
- -	11	- -	16	- -
- -	$11\frac{1}{4}$	- -	$12\frac{1}{2}$	- -
- -	$11\frac{1}{2}$	- -	10	- -
- -	$11\frac{3}{4}$	- -	$7\frac{1}{2}$	- -
- -	12	- -	$8\frac{1}{6}$	- -
- -	$12\frac{1}{4}$	- -	$8\frac{2}{3}$	- -
- -	$12\frac{1}{2}$	- -	$12\frac{1}{6}$	- -
- -	$12\frac{3}{4}$	- -	$14\frac{1}{2}$	- -
- -	1	- -	$16\frac{1}{2}$	- -
og endelig - -	$1\frac{1}{4}$	- -	$18\frac{1}{2}$	- -

Det

Det andet Thermometrum var ogsaa bundet fast paa en Parallactisk Machine giort af Jern, det hængte saaledes, at det dreyede sig om tillige med Machinens Axel, og følgelig var det stedse exponeret for Solens perpendiculaire Straaler; dette Thermometrum stod Kl. 10. paa 13 ¾ Grad, Kl. 10 ¼ paa 13 ½, Kl. 10 ¾ paa 11 ¾, Kl. 11 paa 12, Kl. 11 ¼ paa 9 ¾, Kl. 11 ½ paa 8, Kl. 11 ¾ paa 6 ¾, Kl. 12 paa 8 ½, Kl. 12 ¼ paa 9, Kl. 12 ½ paa 10 ½, Kl. 12 ¾ paa 11 ¾, Kl. 1. paa 12 ½, Kl. 1 ¼ paa 13 ⅓, hvoraf sees, at begge Thermometerne have under Formørkelsens Til- og Aftagende saa kiendelig og ordentlig steget og faldet, at man hart ad af dem alene kunde bestemme baade Formørkelsens Phases og ligeledes den Tiid, naar den var størst. Vel haver man paa andre Steder ligeledes observeret med Thermometre under Formørkelser, naar de ere indfaldne, men sielden have Thermometri Observationer saa nøye truffet ind med Formørkelsens Forandringer, som denne Gang er skeet, maaskee kommer det fornemmeligen deraf, at Dagen var saa klar, og at ingen Skyer eller andre Ting forhindrede Solens regulaire Virkning paa Thermometer-Glasset.

Det 3die Thermometer blev hængt op nedre i Byen paa et Plankeverk, som vendte imod Solen, dette Thermometer stod Kl. 10. paa 26 ½, Kl. 10 ¼ paa 27, Kl. 10 ½ paa 26 ½, Kl. 10 ¾ paa 23 ½, Kl. 11. paa 19 ½, Kl. 11 ¼ paa 14 ¾, Kl. 11 ½ paa 11 ½, Kl. 11 ¾ paa 12 ⅔, Kl. 12. paa 16, Kl. 12 ¼ paa 19 ⅓, Kl. 12 ½ paa 22, og Kl. 12 ¾ paa 25.

Ingen maa her forundre sig over, at Thermometrum i Byen stod meget høyere, endskiønt paa samme Maade indretter, end Thermometra paa Observatorio, thi det maa nødvendig være meget varmere nedre i Byen, end paa Observatorio, efterdi Solens Straaler der nedre paa mange Maader blive reflecterede og opholdte imellem Bygningerne, hvilke paa saadan en Høyde, som Observatorium har, passere frit og ubehindrede, og følgeligen ikke give saa megen Varme fra sig, at jeg ikke skal tale om, at det bør i Almindelighed ogsaa formedelst andre Physiske Aarsager være varmere paa nedrige end paa høye Steder.

Beretning

om

een den 3 og 4 Martii 1764. giort Jagttagelse,

angaaende

Veneris Drabant.

tilstillet

det Kongelige Videnskabernes Sælskab

af

PEDER ROEDKIÆR.

Da jeg den 3 Martii Kl. 6 om Aftenen vilde prove et nyt paa begge Sider convext Objectiv-Glas, som er af en extraordinaire Godhed, blev jeg ved Venus vaer een Stierne, som havde et meget mat Skin, og var af en kiendelig Diameter. Dens Skikkelse lignede fuldkommen Veneris, hvis Figur er, saasom den mod Osten er udkommen af Solens Straaler, Globosa; da jeg altsaa havde største Aarsag til at holde den for at være maaskee den saa længe omtvistede Drabant, bestemte jeg, for derom at forsikre mig, saa got mig uden Micrometer mueligt var, dens Position i Henseende til Venus: Den saaes i Tuben paa den venstre Side af Venus, dens Afstand fra Venus var ungefær tre fierde Deele af Veneris Diameter, dens Middelpunct var ungefær i samme Horizontal, som Planetens Middelpunct, og dens synlige Diameter var ungefær en fierde Deel af Veneris. Denne Jagttagelse blev giort med bemeldte Objectiv-Glas paa $9\frac{1}{2}$ Fod, som præsenterede saavel Veneris, som Drabantens Figur meget net og uden ringeste Farver, samme havde et Oculair-Glas paa 3 Tommer, og forstorrede altsaa Objecterne 38 Gange. Aftenen derpaa nemlig den 4 Martii ligeledes Klokken 6, saae jeg igien med samme Objectiv-Glas Venus, og var saa lykkelig strax igien at finde den seete Stierne, den havde kiendelig nærmet sig til Venus i Rectascension og var ikkun en halv Veneris Diameter fra samme, dens Centrum giorde en Vinkel paa ungefær 45 Grader med Veneris Horizontal, dog paa samme Side af

Ve-

Venus, og var dens synlige Diameter af samme Størrelse, som Aftenen tilforn, dog med den Forskiel, at den denne Aften var meget vanskeligere at see end Aftenen tilforn, for derfor ikke at bedrage mig, applicerede i Tuben et større Objectiv-Glas, nemlig en 14 Fods Menisk, som er slebet af Instrumentmageren Ahl.

Saasom Oculair-Glasset blev endnu det samme, nemlig 3. Tommer, forstørrede det Objectcrne 56 Gange. Jeg var altsaa forsikret, at i Fald det virkelig var Drabanten, dens Diameter nødvendig maatte forstørres; min Formodning traf ogsaa rigtig ind, da den blev kiendelig større og saaes meget distinct, uagtet Glasset farvede, hvilket maa tilskrives den alt for store Aabning Objectiv-Glasset havde. Da jeg derpaa Kl. 6½ gik op paa Observatorio, for at see igien efter samme, var jeg ey i Stand til hverken med en Tub paa 18, eller en paa 7 Fod at finde samme, uagtet jeg tydelig kunde see 2 Fix-Stierner, som sad i nogen Afstand fra Venus, hvilket maaskee bør tilskrives den imidlertid paakommende Forandring i Luften formedelst det stærke Nord-Lys.

Af disse Observationer, hvis Rigtighed for bemeldte Hr. Ahl er Vidne til, slutter jeg, at denne af mig seete Stierne har været Veneris Drabant, de fornemste Beviis, hvorpaa jeg grunder min Slutning, er dens matte og svage Skin, dens Figurs noye Overeensstemmelse med Veneris, dens Forstørrelse ved at bruge større Tuber, og endelig dette, at man ey kunde see den, uagtet den var temmelig stor og i nogen Afstand fra Venus, paa samme Tiid, som jeg med samme Tuber var i Stand til at see andre Fix-Stierner. At det ey var noget Skin af Venus selv, som man ofte med maadelige Kikkerter seer, er jeg fuldkommen forsikret paa, efterdi Veneris Figur var saa nær, i sær i den Tubo paa 9½ Fod determineret, at jeg ey nogen Tiid har seet den bedre. Jeg frygter derfor ingenlunde for at begaae nogen Overilelse, naar jeg udgiver denne af mig seete Stierne for at være den virkelige Veneris Drabant, hvorvidt samme er overeensstemmende med de i Frankerig 1761. af Mr. Montaigne giorte Jagttagelser, er mig nu ikke bekiendt; dette alleneste tør jeg med Vished forsikre, at den Tvivl om Veneris Drabant er nu efter denne min Jagttagelse fuldkommen Hævet; thi om den endskiønt ey kom overeens med Baudouins 1761. udgivne Theorie, tiener den dog til et Bevis paa Montaignes Jagttagelsers Rigtighed. Jeg har den Forhaabning, at denne min underdanige Beretning ey skal være det høye Videnskabernes Sælskab ubehagelig, opnaar jeg dette, skal det være mig den største Belønning, og den kraftigste Opmuntring til at med meere Flid anvende mine ringe Kræfter paa nye og nyttige Jagttagelser.

CHRISTIAN HORREBOWS
Reflexioner,
anlangende
Veneris Drabant.

Er der noget Astronomisk Spormaal, som ofte er blevet bragt paa Bane, og altid blevet udecideret, og mange Besværligheder underkastet, da er det visselig det om Veneris Satellites; M. Cassini var den første, som fik noget Nys om Veneris Drabant, da han den 25 Januarii Ao. 1672. om Morgenen fra Kl. 6. 52 Minuter til Kl. 7. 2 Min. saae en Stierne tæt ved Siden af Venus, som syntes at have 4de Parten saa stor Diameter, og samme Figur, som Venus. Da M. Cassini aldrig siden i 14 Aar, i hvor flittig han ogsaa observerede Venerem, fik dette Phænomenon at see, saa vidste han ikke hvad han skulde tænke om denne Observation, og han var mere bereed til at troe, at han havde observeret Feyl, end til at yttre sine Tanker for andre, men da han siden Ao. 1686. den 28. Auguſt om Morgenen Kl. 1 Qvarteer paa 5 et heelt Qvarteer i Suite saae Osten for Ven s, ¾ af Veneris Diametre fra den, et Lysen, som havde samme Figur som Venus, og hvis Diameter var saa stor, som 4de Deelen af Veneris Diameter, saa blev han mere vis i sin Sag, og endskiønt han var meget forsigtig i at opdigte hypotheser, saa kunde han dog ikke undlade at yttre sine soupçons om Veneris Satellite for andre Astronomis. Herved blev Astronomorum Nysgierrighed opvakt, alle begyndte at observere paa Venus og dens Drabant, og iblant andre observerede M. Cassini selv, og M. Bianchini, som særdeles er bekiendt af sine smukke Opdagelser i Henseende til Venus, flittigst; men hverken de eller andre fik noget at see, hvorfore Veneris Drabant kom gandske igien i Glemmebogen, saa at Astronomi havde ikkun liden Troe til den, ja Baron Wolf i hans elementis Astronomiæ udgivne Ao. 1736. tvivler ingenlunde om, gandske at udelade den af syſtemate Planetario, endskiønt M. Gregori, som nogen Tid tilforn udgav sine elementa Astronomiæ, var noget mildere i sin Dom, og meente, at der maaskee kunde være physiske Aarsager, som forhindrede, at man ikke oftere havde faaet det at see, som M. Cassini den Gang saae.

I den-

I denne Stand blev Quæstionen om Veneris satellitio indtil Aaret 1740, da den berømte M. Short den 3 Nov. om Morgenen med et telescopio, som forøgede Størrelsen 50 til 60 Gange, uformodentlig saae nær ved Venus en liden Stierne: han satte da et stærkere Oculair og et Micrometer paa sit telescopio, og observerede Stiernens Distance fra Venus 10 Min. 20 Secunder, og fandt med Forundring, at denne liden Stierne havde samme Skikkelse, som Venus: dens Diameter var ikke fuldt en 3die Deel af Veneris Diameter, og dens Lius var ogsaa svagere end Veneris, endskiønt gandske tydeligt at see. Disse Observationer continuerede M. Short en heel Time, da endelig Dagbrækningen, hvilken uden Tvivl ogsaa har forkortet M. Cassinis Observationer, forhindrede ham at observere længere.

Nu lavede M. Short sig til følgende Dag i Nærværelse af fleere, som han dertil havde inviteret, med sit berømte store 12 Fods reflecterende Telescop at observere denne nye fundne Stierne, men hans Haab slog ham feyl, der blev ingen Ting at see, og han fandt aldrig Veneris Satellitem siden, endskiønt han ikke sparede paa Umage for at søge den; hans Observation blev da allene, ligesom M. Cassinis var, og endnu siuntes ikke Sagen fuldkommen decideret, hvorfore ogsaa M. Mairan, som fik Ordre af det Parisiske Societet at examinere denne M. Shortes Decouverte, ikke med Vished tør sige, om Venus har Satellitem eller ikke.

Da nu Venus Ao. 1761. skulde passere igiennem Solen, lavede alle Astronomi sig paa, at observere dette vigtige Phænomenon, og de meente ikke uden Aarsag, hvilket M. de L'Isle ogsaa i sin Memoire havde erindret, at ved denne Anledning skulde Quæstionen om Veneris Satellite kunde decideres thi naar Venus passerede igiennem Solen, maatte dens Satell:s, som de meente var saa nær ved den, ogsaa passere igiennem, og saaledes blive seet af mange Observatoribus. M. Baudouin, som var særdeles curieux for Veneris Observation, lod det ikke være nok, selv at lave sig til at observere, men han skrev ogsaa til Secretairen i Societetet i Limoges, M. Epine, at han vilde formaae Societetet dertil at observere Venerem flittigt, Societetet gav Commission til M. Montaigne at opvarte Venerem, han giorde sig ikkun liden Haab om at finde nogen Drabant, men hvor stor blev ikke hans Forundring, da han den 3die Maji Kl. halvgaaen 10. om Aftenen med en Kikkert paa 9 Fod saae 20 Minuter fra Venere en liden svag Stierne af samme Figur, som Venus, hvis Diameter var saa stor, som en 4de Deel af Veneris Diameter. Følgende

gende Dag samme Tid om Aftenen saae han denne Stierne igien, da den imidlertid havde gaaet 30 Grader omkring Venerem. Den folgende 5 og 6 Maji kunde han ingen Ting observere, efterdi en tynd Taage ved Horizonten formeenede ham at kunde see saa lidet en Stierne, som denne var, men den 7de Maji om Aftenen Kl. 9½ blev han igien Drubanten vaer, som havde flyttet sig i sin Cirkel omkring Venerem fra den første Observation af til denne 155 Grader. Af disse Observationer udvikler da M. Baudeuin i en Piece, som han derom har udgivet, Veneris Drabantes Theorie, han finder, at Veneris Drabante er 60 Semidiametris Veneris fra Venere, at dens orbita, som den beskriver omkring Venerem, er perpendiculair paa ediptiquen, og at dens Nodi ere 22 Grader i Fisken og Jomfruen. Han slutter ogsaa af Drabantens periodiske Gang omkring Venerem, som efter disse Observationer skeer i 9 Dage 7 Timer; at den skulde blive at see udi Solen den 6 Junii, naar Venus passerede der igiennem, hvorved der kunde da gives alle Astronomis Leylighed til at forsikkre sig om Decouvertens Sandhed. Hans Piece fandt vel Modsigelse i det Parisiske Societet, da den der blev oplæst, men Societetets Censur blev dog denne: *Ainsi l'observation ne nous semble pas pouvoir etre conteſtee.* Fra den 7de Maji gik 3 Dage forbi, i hvilke M. Mentaigne ikke fik denne nye Drabant at see, men den 11 Maji lod den sig igien observere, hvorved M. Baudouin blev bestyrket i den Theorie, som han havde allerede udgivet, alleneste maatte han giøre denne Forandring, at Drabantens periodiske Bevægelse skeede omkring Venerem i næsten 12 Dage, hvoraf videre fulgte, at Drabanten ikke skulde blive at see i Solen, naar Venus passerede der igiennem, saa at Astronomis derved blev betaget det Haab, som de af de første 3 Observationer kunde giøre sig.

Siden M. Montaigne har igien ingen seet Drabanten, saa at Visheden, om den er til, beroer alleneste paa 7 Observationer, 2 af M. Caſſini, 1 af M. Short, og 4 af M. Montaigne, dette er Aarsagen, hvorfore der endnu tvivles om denne Drabants Exiſtence, og er det troeligt, at denne Tvivlen vil blive ved, indtil fleere Astronomi paa eengang og paa adskillige Steder blive Vidne om Tingens Rigtighed, imidlertid foroges dog meget Formodningen ved disse Observationer, som M. Roedkiær har indgivet, hvortil ere 2 Vidner, som begge ere vandte til at betragte Himmelen, og som begge have fuldkommen Øvelse nok i Astronomiske Observationer, saa at de kunde kiende en Planet fra en Fix-Stierne.

Siden den 4de Martii, da M. Roedkiær om Aftenen advarede mig om dette nye Phænomeno, er intet blevet seet til Veneris Drabant, den 5te, 6te

og

og 7de var det tykt Vœir, og i Aftes den 8de Martii betragtede jeg tilligemed de andre Obſervatoribus Venerem flittigt i Kikkere af adſkillig Storrelſe, men ſaae intet; ogſaa har M. Ahl, i den ſamme 9 Fods Kikkert, ſom blev brugt i de af M. Roedkiær anforte Obſervationer, ſeet efter Satellitem, men ikke fundet den, men heraf tages lige ſaa lidet Argument imod de forſte Obſervationers Rigtighed, ſom man kan argumentere af det, at alle andre Aſtronomi ikke har obſerveret noget, imod M. Caſſinis, M. Shortes og M. Montaignes Obſervationers Accurateſſe.

Jeg har for Reſten ſammenlignet M. Roedkiærs Obſervationer med dem, M. Baudoin har udgivet, jeg finder, at han gandſke ſtemmer overeens med M. Montaigne i Henſeende til Drabantens matte Skin, dens Storrelſe og Figur, ſom ligner Veneris, men i Henſeende til Afſtanden fra Venus kommer han ikke overeens med M. Montaigne, men ſnarere med M. Caſſini, thi M. Montaignes obſerverede Afſtand er langt ſtorre, hvilken ogſaa burde vœre ſaadan, thi M. Montaignes Obſervationer ere giordte i Maji Maaned paa en Tid, da Venus var langt fra Drabantens Nodo, da derimod Mr. Roedkiær har ſeet Drabanten forſt in Martio, og Venus var ikke over 23 Grader fra Nodo, i hvilken Fald Drabantens orbita bor efter M. Baudouins Theorie ſynes meget elliptiſk for os, og altſaa Drabanten, naar den er nær ved Ecliptica, ſom den i diſſe Obſervationer har vœret, ſkydes meget nær ind til Venerem.

Dette er hvad jeg kortelig har at anfore anlangende M. Roedkiærs Obſervationer, og haaber jeg, at da man nu i en Tid af 24 Aar er 3 Gange kommen paa Spor efter Veneris Drabant, man dog engang ſkal faae en fuldkommere Viſhed om denne Decouverte, ſom beriger vores Syſtema med en Planet mere, og ſom i Tiden kan give Anledning til mange nye Theorier og Opdagelſer.

Videre

Videre Fortsættelse

af

Observationerne

giorte paa

Veneris Drabant,

af

CHRISTIAN HORREBOW.

Da jeg om Aftenen d. 9 Martii præsenterede i Videnskabernes Societæt de anførte Afhandlinger om Veneris Drabant, blev imidlertid paa Observatorio seet efter den af min Broder Prof. Peder Horrebow, Mr. Roedkiær og Mr. Boserup, og saaes den igien af alle 3 Observatoribus gandske tydelig, endskiønt dog ikke saa kiendelig, som i de 2de for anførte Observationer af 3die og 4de Martii. Drabanten syntes at sidde i Kirkerten til høyre Side fra Venus, saa at Linien, som gik igiennem begge Planeternes Centra, giorde med Veneris Vertical omtrent en Vinkel paa 30 Grader; dens Afstand fra Venere var efter Observatorum skiønnende $1\frac{1}{4}$ eller $1\frac{1}{2}$ af Veneris Diametre, og den syntes meget liden, saa at dens Diameter var neppe $\frac{1}{8}$ saa stor, som Hoved-Planetens Diameter. Denne Aften blev den observeret med 2 Kikkerter, een paa $9\frac{1}{2}$ Foed, og een paa 6 Foed, tillige syntes det for min Broder, som han undertiden kunde see den endogsaa i Quadranten, hvorpaa der er en Tubus ikkun paa 3 Foed, men herom turde han dog ikke med Vished sige noget. Dette Syn var Observatoribus en fuldkommen Fornoyelse, og de vare saa forsikrede om Tingens Rigtighed, at de strax vilde bringe Observations Kikkerten hen til Videnskabernes Societet, som den Gang var forsamlet, paa det at de der værende Membra kunde være Vidner, og blive forvisset om Decouverten, men da de nærmere betænkte sig, og vidste af forrige Aftener's Erfarenhed, at længere hen, naar Venus kom dybere at sidde, intet blev at see, forandrede de deres Resolution, og lode sig noye med alleneste at optegne deres Observation.

Da

Da man nu saaledes ikke havde hart ad mere Aarsag at tvivle om denne opdagede Drabants Vished, forstaaer det sig at jeg tillige med alle 3 foran nævnte Observotoribus igien den 10 Martii om Aftenen, da det var klart Veyr, var tilstæde paa Observatorio, vi saae da fra Kl. 6 til 7. noget i en Kikkert paa 9½ Foed tet paa høyre Side af Venere omtrent paa en Vinkel af 45 Grader med Veneris Vertical, og endskiønt vi havde Aarsag at troe, at dette skulde være Drabanten, og vi desuden toge alle muelige Præcautioner, for ikke i vores Observation at bedrages, saa torde dog hverken jeg eller min Broder statuere noget vist, eftersom vi frygtede for, det vi dog havde stræbt i alle Maader at forekomme, at dette Phænomenon kunde være en Blinding af Glasset. Vi observerede samme Aften med en Kikkert paa 18 Foed og en paa 6 Foed, men i begge disse kunde vi ingen Ting see. Kl. 7. blev ogsaa Drabanten borte udi vores Observations-Kikkert paa 9½ Foed, og siden den Tid var den ikke mere den Aften at see. Vi havde vel denne Aften indrettet et Micrometer paa Kikkerten, som vi observerede med, for derved noyere at fastsætte Drabantens Position, men da dens Skin var saa svagt, at man ikke kunde applicere noget for at oplyse Filamenterne, efterdi Drabantens Skin derved tabtes, saa blev det ikke mueligt med Micrometro at giøre tilforladelige Observationer, hvorfor ogsaa ingen af det Slags her anføres.

Efterdi Drabantens Skin var den forrige Aften saa utydeligt og svagt, giorde jeg mig slet intet Haab om mere at faae den at see, ikke desto mindre forsamlede vi os dog, formedelst Veyret var klart, alle paa Observatorio d. 11 Martii om Aftenen fra Klokken 5 til 7¼, vi observerede med 4 Kikkerter, en paa 18, en paa 12, en paa 9½, og en paa 6 Foed, i de 3 Kikkerter kunde vi ingen Ting see, men i den paa 9½ Fod saae vi alle gandske tydeligen til vores Forundring, efterdi vi den Aften ikke var os dette formodende, et meget lidet Lysen paa høyre Side af Venere, som stod høyere end Venus omtrent 30 Grader over Veneris Horizontal. Aldrig har jeg i Himmelen seet noget Syn, som mere har indtaget mig, og min synes, at jeg rigtig saae en Veneris Maane, og det var for mig, ligesom jeg følede en Glæde i Hiertet over, at jeg nu saae, at Veneris Indbyggere vare, ligesom vi, med en Drabant af Skaberen forsynede. Jeg forsøgte paa mange Maader at komme efter, om dette lidet Lysende ikke kunde være et bedrageligt Skin i Kikkerten, men jeg kunde omsider dog ikke andet, hvor frygtsom jeg end er i slige interessante og omtviste Materier at statuere noget vist, end slaae mig til mine Med-Observatorum Partie, og statuere, at dette Skin maatte virkeligen være Veneris Drabant. Skinnet var meget lidet og blegt, det havde fuldkommen saadan en Lysen, som man kunde

forestille sig en Maane ved Venus skulde have, det lignede ingenlunde det Skin, som Fix-Stiernerne give, og dets Afstand fra Venere var henimod een Veneris Diameter. Naar denne Observation skulde endnu noyere beskrives, vidste jeg ikke at anføre andet, end net op alle de Expressioner, som Mr. Cassini bruger, naar han beskriver sine Observationer af 25 Januarii 1672, og 28 Augusti 1686, hvilke alle her meget noye kunde passe, saa at vores Observation kunde passere for en fuldkommen Repetition af den Cassinianske. Det er ellers at merke, at Drabantens Skin fra første Observation til denne sidste havde meget aftaget, hvorfore man denne sidste Aften giorde sig ikkun lidet Haab at faae den oftere at see, hvilket ogsaa saaledes er indtruffet, thi endskiont man ikke har efterladt hver Aften, naar Veyret var bequemt, at søge Drabanten, saa har den dog ikke, siden den 11te Martii, været at finde.

Disse ere da Observationerne, som vi have havt af Veneris Drabant, saa nodigt, som jeg vilde være Aarsag til at noget skulde komme ud, som kunde være Sandheden til Hinder og Præjudice, saa ubilligt holder jeg det paa den anden Side at fortie det, som kunde være til Nytte, og decidere en Omtvistet Quæstion, endskiont jeg ingenlunde tvivler paa, at jo denne Sag endnu vil blive Problematisk for mange, helst for dem, som selv flitteligen observere, og have ey truffet den rette Tid eller brugt bequemme Kikkerter til at finde den omtvistede Stierne med; ja jeg har selv i denne Materie været saa Sceptisk, at endskiont jeg under Observationerne slet intet tvilede om, at jeg jo observerede rigtig, jeg dog saa snart, jeg gik fra Observationen ftygtede for jeg havde taget Feyl, og ladet mig bedrage, thi jo vigtigere og nyere en Ting er, jo mere frygter man for at irre, og jo lettere taber man Tilliden til at troe det, som man selv seer, og erfarer, fornemmeligen havde jeg altid i Tanke, at jeg maaskee kunde lade mig bedrage af et Slags falsk Lysen, som kunde tages for en Drabant; men foruden det, at Vederskin er noget som kiendes, og som man er vandt til at tage sig vare for, saa seer jeg ingen Aarsag, hvorfor net op de Tider, da disse Observationer giordes, og ingen andre Tider, hverken for eller siden, da Aftenerne vare lige saa klare, og af lige saadan Beskaffenhed, dette Vederskin skulde indfinde sig. Ja for desto større Sikkerhed, stilte jeg samme Aften, da jeg saae Veneris Drabant, Observations-Tuben baade imod Jovem og Saturnum, jeg saae dem begge meget tydelig og vel determinerede, Saturni Rand saaes saa net og skarpt, at den ikke kunde ønskes bedre, og Banderne i Jove lode sig ogsaa endskiont noget utydelig distingvere, uden at man i mindste Maade merkede til noget falsk Skin i Kikkerten. Fremdeles for ydermere des bedre at vare mig, vendte jeg Kikkerten under Observationerne paa mange

Maa-

Maader, men Drabantens Sted i Henseende til Venus blev altid uforandret, og tillige lod jeg Venus nogle Gange passere heelt igiennem Tuben fra Begyndelsen til Enden, da Drabanten hele Tiden, uden at blive borte imellem, som Vederskin pleyer, ordentlig fulgte sin Hoved-Planet, som den burde, ja naar jeg sat Kikkerten saaledes, at Venus var tet uden for den, saa kunde jeg see Drabantens maatte Skin i Tuben allene, paa samme Maade som det saaes, naar Venus selv var i Kikkerten.

Endnu stod mig dette Tvivl tilbage, om ikke, efterdi Venus i Observations-Dagene var i Conjunction med adskillige Fix-Stierner in nodo piscium, disse Stierner da kunde foraarsage Irring, og tages for en Veneris Drabant, men hertil svarede jeg mig letteligen selv, saa at al Tvil betoges mig, thi (1) var der en kiendelig Forskiel paa Stiernernes og den observerede Drabants Skin og Ansеelse, (2) havde Drabanten beskrevet omtrent en halv Circul omkring Venerem, hvilket ingenlunde kunde passe sig paa Fix-Stiernerne. (3) saae jeg jevnligen Fix-Stiernerne i Tuben tillige med Drabanten, hvorved jeg saa meget desto vissere kunde forsikkre mig om den kiendelige Forskiel, som fandtes i deres Udseende, og (4) kom ingen af disse Stierner Veneri saa nær, som Drabanten, uden det skulde maaske være Z in nodo piscium (trium in lino lucidarum sequens) hvilken af Fix-Stiernerne var i disse Tider Veneri nærmest, men den kunde ikke heller foraarsage nogen Feyl-Lagen, thi dens Conjunction med Venere indfaldt ikke nogen af Observations-Aftenerne, men den 5te Martii, da det var tykt Veir, og ingen Observation kunde skee. Jeg har saaledes candide anført alle de Tvil, som have mødt mig i og under Observationerne, og indstiller for Resten til Læserens beste Skiønnende, hvad Slutning han af dem vil giøre sig, haabendes, at disse Observationer skal give Astronomis Anledning til desto flittigere paa bequemme Steder at observere Venerem herefter, og at de saaledes skal blive i Stand til tydeligen at legge det for Dagen, som man nu ikke tør, uden med en Slags Frygt og Undseelse, driste sig til at sige.

CARL DEICHMANS

Betænkninger

over

den ved Sølv-Verket Kongsberg sig yttrende saa kaldede Schwaden, eller opstigende Damper, hvorved Bergmanden ofte maa sætte Livet til, og, i Anledning deraf nogle faa Anmærkninger om samme Sølv-Verk.

Ut enim modò dixi, omnibus ferè in rebus, & maximè in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

Cic. de Nat. Deor.

Foruden mange andre Sygdomme, Farligheder og Besværligheder, Bergmanden er undergivet, fortiener ikke mindre at komme i Betragtning de Tildragelser, hvor han uformærket i Gruberne mister al Sands og Følelse, henfalder som død, og virkelig maa sætte Livet til, om han ikke i Tide bliver reddet og udbragt. Dette indtreffer ved adskillige Bergverker mere og mindre, efter Omstændighederne, noget nær det samme hænder sig paa andre Stæder ved visse Grotter eller Huler, ved Brynd-Gravning, ved visse Vande og Kilder. Nogle saadanne Stæder har bestandig en saadan Virkning, andre ikkun paa visse Tider, nogle naar de først aabnes, eller efter at de en Tid har været tilsluttede; endskiønt nu Virkningen synes den samme, maa dog dertil upaatvivlelig være adskillige Aarsager (a). Mangt og meget har derom været anført; adskillige givet sine Betænkninger derover, endskiønt af ulige Formeeninger, som er ikke at undres over i en saa mørk Sag, siden faa af nogen Indsigt finde sielden Leylighed selv at prove det, i sær paa saadanne Stæder, hvor det ikkun hændelseviis indtreffer, foruden den Fare man blev underkast, om

(a) Unius rei plures possunt esse Causæ.

om nogen vilde vove sig til saadanne Stæder, og fornemmelig i dybe Gruber, som her omhandles.

Ved Solv-Verket Kongsberg har man havt alt for mange beklagelige Prover paa deslige farlige Dampers Opstigelse, hvorved mangen en Bergmand har maattet sætte Livet til. Aarsagen tilskrives almindelig gistige, i sær de svovelagtige og Arsenicalske Damper, som ordinaire betegnes med det Ord, Schwaden. De Tydske Bergfolk, hvis Berg-Termini til deels har vundet Borger-Ret hos os, kalde saadanne mineralske Damper, Schwaden, Dämpfe, Dünste, Broden, böse Wetter, mineralisk Hauch-Witterung, dog ved dette Verk kalder den gemene Mand det paa sit eget Sprog, Stank, hvorved almindelig forstaaes en giftig opstigende Damp. Efter den Beskrivelse adskillige Bergmænd der paa Stedet har givet mig, siges, at de, som finde sig i en saadan Stank, fornemmer først en sodagtig Smag, at en kiendelig Damp opstiger af en viderlig Lugt, at den undertiden legger sig som en Riimfrost paa Farterne og Stemplerne, som en hvid-blaae Hinde paa Sumperne, og, om dette Vand rores, opstiger samme Damp endnu mere farlig, Arbeiderne blive strax magtesløse, Lamper og Fakler udslukkes, og om de ikke i Tide blive udbragte, er intet vissere end Døden.

Intet bliver vissere, end der jo i disse Tildragelser bliver meget skiult og forborgen, og ikke saa let at finde rede udi: Luften, som modtager saadanne og andre forskiellige Damper, og i hvilken vi maa søge de nærmeste Aarsager til disse Virkninger, med hvilken vi stedse ere omgivne, og aande fra vores første Indgang til vores sidste Udgang af Verden, er os allermindst bekiendt, uagtet alle de herlige Opdagelser i meere end et hundrede Aar derudi ere giordte. Vi maatte være begavede med finere, rorligere, eller maaskee andre Sandser, om vi meere fuldkommelig skulde kunde undersøge dens Egenskaber, Forandringer og Maader at virke paa. Det vilde blive Spørsmaal, om vore Vilkaar derved forbedredes, eller om ikke snarere vore Ulevligheder vilde blive større (b)? Vi maa altsaa i disse Tildragelser som oftest lade os noye med rimelige Formodninger: det er kættere at distingvere falsum à vero, end falsum à verosimili.

(b) The touch, if tremblingly alive all o'er,
To smart and agonize at ev'ry pore?
Or quick Effluvia darting thro the brain,
Dye of a Rose in aromatic pain?

Pope Essay on man.

Ingen tænke da, at jeg driſter mig til at angive paa en demonſtrativ Maade den rette Aarſag: mit eeneſte Øyemeed er allene at conferere diſſe Beretninger med andre af noget nær lige Beſkaffenhed, at udlede andres Tanker herom, og prøve, hvorvidt det alt eller noget deraf kan paſſe ſig paa Solv-Verket Kongsberg, og den ſig der yttrende Schwaden.

I de ældre Tider, da Natur-Læren lidet blev dyrket, var det almindeligt at anſee alle uſædvanlige Tildragelſer, hvortil man ikke kunde finde nogen begribelig naturlig Aarſage, for Diævelens eller viſſe Aanders Gierning; ſamme maatte bære Skylden for alle haarde og voldſomme Sygdomme, ſom: deliria, Convulſioner, Suffocationer, Epilepſiæ &c. Og, ligeſom den gandſke Natur var opfyldt med ſaadanne Dæmones, hvoraf enhver var anviiſt ſit Element, ſaa var ey heller Bergverkerne derfra befriede. Viſſe ſaadanne Aander havde der deres Boelig og Opholds-Sted, ſom Cobolder, ſmaa Bergmænd, homunculi ſubterranei, Berg-Munker; hvortil man maaſkee kunde regne de Nordiſke Berg-Trold og Dverger og andre Underjordiſke, ſom vidſte ſaa hændig at ſmidde de forunderlige Sværd og andet Arbeyde; Og ligeſom man ofte hørte dem arbeyde under ſig, ſaae dem i Gruberne at fylde Vandſpandene, dreje Haſplerne, undertiden at drille Bergmanden i at udſlukke hans Lygte, og at belee ham: ſaa maatte de og bære Skylden for de ulykkelige Hændelſer, naar enten Bierget faldt ind, eller Bergmanden paa anden Maade kom til Skade, men i ſær at de kom afſtæd forgiftig Stank og tyk Luft i Gruberne, qvælede og omdrejede Halſen paa Arbeyderne. Undertiden blev Skylden lagt paa viſſe giftige Dyr, ſom: Baſiliſker, Slanger, ja endog viſſe Ederkopper (c). Ligeſaa ſælſomt er, hvad Arbeyderne ved de Engelſke Bergverker foregive om en Slags farlig Dunſt, de kalder Peaſe bloom Damp, (Erte-Blomſter-Damp) ſom de indbilde ſig at være Uddunſtninger af et Vegetabile, der voxer under Grubens Dybeſte.

Hvo ſom ſkulde finde Behag at roe ſig med flere deſlige Hiſtorier, kan finde nok deraf hos Agricola, Munſterus, Olaus Magnus, Kirkerus i hans Mundo ſubterraneo, og flere andre. Mærkeligt er det dog, at en vis anſeelig Mand endog i dette Sæculo har heller villet tillægge den onde Aands Gierning en Tildragelſe, noget nær af ſamme Beſkaffenhed, ſom findes ved denne Schwa-

(c) In Sardinia animal nominatum (Solifuga) in Argentariis & Metallis, certa peſta incautorum. *Solinus* apud *Agricolam* de re metallica.

Schwaden, og hvortil erfarne Læger har anviist en saa rimelig naturlig Aarsage (d). Bergmanden plages endnu idelig med disse Indbildninger, og har saa mange saadanne Historier at frembringe. Men da man baade er uvis om saadanne Aanders Existentz, og hvad Indflydende de maatte have i de naturlige Ting, og om det ikke alt er Frugten af en forvildet Indbildnings Kraft, saa meget mere, som de fleeste foregaaende Hændelser lade sig forklare af rimelige naturlige Grunde, som allerede en Deel af de Gamle Authores har giort: Saa har end og Lucretius i sin Tiid viist en naturlig Aarsage til de farlige og dødelige Damper, og sagt os, at Bergmandens Ulejligheder maatte henføres til Metallernes skadelige Exhalationer:

Deinqve, ubi argenti venas auriqve sequuntur
Terrai penitus scrutantes abdita ferro
Qvaleis exspiret scaptensula subter odores
Qvidqve mali fit ut exhalent aurata metalla,
Qvas hominum reddunt facies, qvaleisqve colores &c.

Lib. VI. v. 808.

Og et andet Steds, at, om endog Aarsagen var skiult til visse saadanne Hændelser, havde man derfor ikke nødigt at forestille sig der nogen Helvedes Indgang:

Omnia, quæ naturali ratione geruntur,
Et quibus è causis fiant, apparet origo:
Janua ne his Orci potius regionibus esse
Credatur pôsta. - - - Lib. VI. v. 760.

Plinius beskriver os i sær Solv-Verkerne for saa meget farlige formedelst deres skadelige Uddampninger; men hvorledes samme skulde være mere farlige for Hunde, end for andre Creature, begriber jeg ikke. (e).

Fra

(d) Det er bekiendt, at den berømmelige Theologus *Buddeus* saaledes ansaae den Hændelse, som tildrog sig med nogle Personer i et Vinbierg-Huus ved Jena 1715, der vilde besvære Diævelen til at opdage for dem en nedgravet Skat, og da nogle af dem, af Kull-Dampen maatte sætte Livet til, og deraf beviste, at dette gik gandske naturlig til, svarede *Buddeus*: at Diævelen betiener sig og af naturlige Midler til at skade Mennesket; men det vilde da blive vanskeligt at distingvere imellem naturlige og Diævels Gierninger.

(e) Odor ex Argentifodinis inimicus omnibus animalibus, sed maxime canibus. Hist. Natur. Lib. 33 T. 6.

Fra den Tiid af, at Lærdom, Kunster og Videnskaber begyndte at uddrages af det Mørke, hvorunder de nogle hundrede Aar vare skiulte, og da Berg-Videnskaberne ligeledes fik et større Lys, har de fleeste søgt Aarsagerne til Schwadens Farlighed i Ertzernes og Metallernes Natur og i deres Exhalationer: Zacharias Theobaldus, som maaskee er den første, der ex professo har behandlet denne Materie de Halitu Minerali, quem Metallici vocant Schwaden, og som for den første Gang udkom 1542. tilligemed Agricola og en stor Mængde andre, sige os alle eenstemmig det samme: Intet skulde synes mere rimeligt, naar man veed, hvor lettelig visse Ertzer og Mineralier, ikke allene ved Ildens Kraft i Gruberne, ved Grube-Vandet, ved andre tilstødende Materier, men endog ved den blotte Luft lade sig opløse og blande sig med Luften; tillige, hvor farlige de metalliske og mineralske Dele og Uddunstninger ere for det menneskelige Legeme, som oftest afgive den stærkeste Forgift, og endnu mere, naar man har saa overbeviisende Prøver paa deslige mineralske Dampers Opstigelse, og de deraf flydende dødelige Virkninger. Og, paa det jeg ikke skal fremføre noget, som kan siges, og ikke beviises, tillades mig at fremsætte nogle Exempler, som vel ikke kan imodsiges, og hvoraf de fleeste synes upaatvivlelig at have deres Grund i de der brydende Mineralier og Berg-Arter; jeg forbigaaer Volcanerne eller de Ildsprudende Bierge, som egentlig ikke høre hertil, endskiønt visse Ting derved forekomme, som tildeels har nogen Overeensstemmelse med de før ommeldte Phænomena, nemlig de saa kaldede Moffetes, saavelsom den ildfangende Dunst af visse Vande.

Den redelige Agricola, efter at han har beskrevet os Schwadens Natur med mere, beretter om visse Steder, som af sig selv avle en saadan forgiftig Stank, visse Drueshuller, naar de først aabnes, og den Hule ved Planam i Bohmen (f). Grotto del Cane, eller Hunde-Grotten i det Neapolitanske er alt for vel bekiendt og saa ofte beskreven, at det var forgieves at melde videre derom. Af samme Egenskab synes den Hule i Ungern, nær ved Ribar i Grevskabet Zoli at være (g). Ligesom Steenbrudet ved Pyrmonter-Bronden (h), Og nogle Steder ved Ems-Badet og Schwalbach, hvor fast alle levende Creature maa sætte Livet til. Om det er paalideligt, skal der være et Sted paa den flette Mark ved Withay i Yorck-shire, hvor Vild-Giessene, som tage sin Flugt derover, falde døde ned, som MISSON i sin Italienske Reyse ommelder.

Visse

(f) De re metallica. Lib. 6.

(g) Lulofs Einleitung zu der Kenntniß der Erd-Kugel.

(h) Seips Pyrmonter-Brunn.

Visse Vande og Bader indeholde ligesaadanne skadelige Damper, eller en Spititum Vitrioli crassorem svolatilem suffocantem, som ved bemeldte Pyrmonter-Brond, hvor de som øse Vandet, undertiden blive svimlende, Lysene udslukkes, Fiske, Frøer, Ender og Giæs og Hunde blive tumlende, matte og endelig henfalde, begynde at synke; hvilket til deels bestyrker hvad de gamle Autores: Virgilius, Lucretius Silius, Italicus, berette om Laco Averno i det Neapolitanske og andre flere Steder af samme Navn, som Lucretius i Almindelighed betegner under Loca averna (avibus carentia) formedelst ingen Fugle kan tage Flugten derover, men af den opstigende Damp qvæles og falde døde ned; endskiont de Reysende bekræfte, at det nu omstunder ikke forholder sig saaledes, saa kan det dog ikke til intet giøre de ældre Beretninger, eftersom Forandringer Tid efter anden derved ere foregaaede, enten at de omstaaende Skoves Nedfældelse, Communication med andre Vande, eller andet deslige kan herudi have tilveye bragt en Forskiel. Det samme har været beretted om Mari mortuo i Palæstina, at endog ikke Fiskene kunde leve derudi, som Scheutzer tilskriver den der hyppig faldende Arsenicalske Berg- eller Jord-Beeg, endskiont Maundrel, som et øyensynlig Vidne imodsiger det (i).

Men at komme til saadanne Stæder, som bedre passe sig paa denne Afhandling, og give os et fuldkommen Beviis paa de farlige Mineralske Damper ved Berg-Verkerne; saa har man ikkun at overveye hvad der berettes om Steenkull-Gruberne i Auvergne, som ere af en 200 Fods Dybhed, hvor der af Gesenket eller det dybeste opstige farlige Dunster, som der kaldes Pousse, som hverken kan findes enten ved Syn, Lugt eller nogen anden Følelse. I Gesenket kan den stige til 5 à 6 Fod, men i Strosserne ikkun 2 Fod, ofte ikkun 6 Tommer; Denne Damp, saa ukiendelig, kan dog merkes i det den udslukker Lamperne. Mr. Monnier siger, at alle de derved giorte Prøver give tilkiende, at denne Damp er af det Slags, som betager Luften sin Elasticitet, hvilken Egenskab han betog Dampen i det mindste nogle Timer, i at brænde Viinæddike, Saltartari og andre saadanne Materier, som eye den Kraft at sætte Luften i sin forrige Stand igien (k). Det samme berettes og om Steenkull-Gruberne til Lauenstein i det Brunsvig-Lyneborgske (l). Kiendeligere og tillige over alt farligere

(i) Voyage d' Alep à Jerusalem.

(k) Bibl. raisonnée. Tom. 42. p. 199.

(l) Keyslers neue Reisen Tom. 2. p. 346.

gere Beviser har man ved de Engelske Steenkull-Gruber, ikke allene paa qvælende men endog Ildfangende Damper, hvis Virkninger ere saa voldsomme, at de fast i alt ligne Torden og Lynild, eller Krudets høyeste Kraft, hvorpaa haves meget bedrøvelige Exempler, hvorom Ray i sær kan eftersees (m) Men, som de der opstigende Damper ere ikke alle af een Natur, regnes fire Slags forskiellige: (1) den almindeligste Sort, som først formerkes paa Lamperne, da Luen bliver orbiculaire, og tager af efter Haanden, hvorved Arbeiderne tilbringes Mattighed, Convulsioner, omsider qvæles eller døe af Mangel paa Luft: Den (2) kaldet Pease bloom-damp, hvorom tilforn er meldet: Det (3) Slags er den farligste; Arbeyderne mærke den i Fursten (Taget) i de Orter, som gaae ud fra Hoved Gesenket, som en opblæst Bold, omgivet med en tynd Hinde, hvilken naar den ved en Hændelse brækkes, udbreder sig, omkommer og qvæler alle Nærværende. Det (4) Slags ere de Ildfangende (fulminating Damp), som antændes, naar man kommer dem nær med Blus eller Lamperne, og ved explosion kaster Grube-Bygninger ud af Schachterne, qvæster og lemlæster Arbeiderne, som ofte sætte Livet til (n). Har det sin Rigtighed hvad Ray (o) beretter, naar der er Mangel paa frisk Luft i Gruberne, at den da antænder sig selv og lader sig see i Sprækkerne eller Sletterne i Gestalt af en Lue, der farer hid og did, ligesom Lynild, er det noget besynderligt, og kunde give Anledning til større Eftertanke (p).

Ikke mindre skadelige ere Tin-Grubernes Uddampninger, hvor Arbeiderne staae nesten samme Fare, hvor Skylden bliver tillagt saavel de Svovelagtige som de Arsenicalske Exhalationer (q).

Saaledes

(m) Von der Welt Anfang und Untergang p. 379 & seqv.

(n) *Hales* Ventilator Tom. 1. p. 17.

(o) Loc. citat.

(p) Om saadanne Damper kan, forunden hos Boyle og Triewald eftersees Berger von den Entzündungen des Berk-Wetters, og Bergr. Lehmans Tractat om den Svovelagtige Jord ved Tarnowitz, i de Berlinske Videnskabers Handlinger for 1757. Tom. 13.

(q) Bibl. raison. Tom. 28. p. 435. Lorsque les Ouvriers ont fouillé un peu avant ils sont obligés de se donner de l' air par des ventouses ou Canaux quarrés perpendiculaires au Canal qu'ils ont creusé, sans cela ils n' y pourroint tenir leurs Lampes allumées, & courroient risque d' étre etouffes euxmemes par des Vapeurs sulphureuses & souvent arsenicales, qui sortent subitement des Cavites naturelles, qu'on rencontre souvent dans les Mines & qui les surprennent.

Saaledes og ved de Ungarske Bergverker, som Agricola i sin Tid har beskrevet saa farlige, at der fandtes Qvinder, som syv Gange vare gifte, og hvis Mænd alle vare omkomne af saadanne Damper (r). Hvad Edward Brown beretter om disse Verker, fortiener at anføres, nemlig at der af disse Gruber opstaae saadanne tykke Damper, at man snart med Hænderne kunde gribe dem, og det ikke allene af sumpige og vaade, men endog af meget tørre Steder, saa at en Mand i hans Nærværelse forsøgte 4 à 5 Gange forgieves at fare ind i et saadant Sted, da hans Lygte stedse slukkedes, at mange Biergmænd derover maa sætte Livet til, at man havde fundet 28 Mænd i disse Gruber, som alle vare omkomne af denne giftige Schwaden; at i Herrengrunds Kobber-Mine udkom en saadan forgiftig Damp, af en meget haard Klippe (s). Keysler berætter ligeledes om deslige farlige Damper ved disse Verker, og at det er høy Tid at gaae tilbage, naar Lamperne ikke ville brænde; thi ellers vil man strax finde en sødadtig Smag og u-opholdelig sætte Livet til; bemerker tillige, at Ertzerne ere meget Arsenicalske.

For ikke at blive alt for vidtløftig, tillades mig at anføre nogle merkelige Exempler ved de Indianske Verker: Mr. Frezier, en skionsom og paalidelig Reysere, beskriver os de Peruvianske Verker overmaade besværlige, formedelst de Mineralske Uddunstninger endog i Dagen, eller udvendig, baade for Creaturer og Mennesker. Muulæslerne maae ofte hvile, for at tage Pust og Aande. Spanierne, som boede der omkring, ere tvungne idelig at lædske sig med den Urt Paragai eller Maté; men ulige farligere ere Gruberne indvendig, hvor de, som ikke ere vandte til dette Arbeide, og ikkun for en føye Tid vilde opholde sig, blive lamme, finde stor Smerte i Lemmerne, som blive ubrugelige; De sorte Negrer eller Slaver kan ikke bruges til dette Arbeide, de døe alle; endog selv Indianerne eller de Indfødte, som ere vandte dertil, maa ofte afløse hinanden; Disse tygge idelig af Coca et Slags Betel, uden hvilket de ikke kunde giøre Arbeyde, at undertiden paa visse Steder opkommer saadan forgiftig Stank og Dunster, at Arbeiderne u opholdelig døe paa Stedet, hvorfore mange af disse Steder maae forlades (t).

(r) Loc. citat.

(s) *Wallemont* de Virgula divinatoria; item Boyles Underviisning for en Reysende, i Uddraget af de Nordiske Reyser.

(t) Voyage de la Mer du Süd.

Mere omstændelige Efterretninger har den redelige og oplyste Alphonse Barba meddeelt os, hvis Geistlige Stand ikke hindrede at legge Vind paa Berg-Videnskaber og Metallurgien, hvormed han giorde sit Fædreneland saa vigtige Tieneſter, og derfor af Reaumur kaldes den anden Agricola, hans ypperlige Skrift, kaldet: Arte de los Metales, udkom først 1640 i det Spanske, har været for lang Tid siden oversadt i andre Sprog, men ikkun de 3de første Boger; hvorfore saa mange længe har ønsket, at de øvrige Dele maatte komme for Lyset, siden de Spanske Editioner vare saa meget rare (u). Han fortæller herudi, at da han reiste til Lipes, til den nys opfundne St. Christophers-Grube, fandt 2de Spanier en Aare, som først blev kaldet Gallega, men siden fik Navn af Puante, formedelst de forderlige Damper, som deraf opkom: I Begyndelsen faldt meget rig Erts, blandet med Calichal (som indeholdt Arſenicum.) Formedelst at nogle Indianer satte Livet til af denne Damp, blev samme Grube indstillet. Efter nogen Tids Forlob fik en anden Bergmand Lyst at prove Lykken paa nye, i Tanke, de skadelige Damper vare forgaaede, men det koſtede atter 2de Indianers Liv: Barba selv var et Vidne til en ligesaadan Hændelse paa samme Sted: Man søgte efter en anden Gang lidet fra det første Sted, men neppe var kommen 2 og en halv Fod ned, forend Arbeidet af samme Aarsage maatte forlades. Han besaae Stedet nogle Dage efter, da han fandt døde Spurrer og Insecter. Man vilde bygge endeel Huse og en Qvikmølle nær derved, men hvor man aabnede Jorden, opkom altid en slem og farlig Damp, liig saadan Dunst, som i Kieldere, hvor nye Viin er i Arbeide; Beretter videre, at en Bergmand et andet Sted arbeidede paa en rig Sølv-aare, men for at treffe paa en anden Gang, gik han med en Ort ind i Bierget, hvortil han betiente sig af 2de Indianer, hvilke bleve en Cavitet eller et Hull vaer, hvoraf udkom en forgiftig Stank, saa at Indianerne strax deraf døde paa Stedet. Bergmanden, for at redde disse, foer strax efter dem, men forend han kunde række dem, blev han hængende død paa Farten (Stien) og fandtes der lige indtil Barbas Tid, som siger, at den dristigste og meest behiertede ikke vovede sig at ophente de Dødes Legemer til at begraves. Da Barba besaae disse Steder, forefandtes et lidet Hull i een af de aabnede Ganger, hvoraf udkom en saa farlig Damp med stærk Lyd, som var mægtig at betage alle dem Livet, som for den mindste Tid ville opholde sig der.

Saa

(u) Den Engelske Oversætter af dette Skrift forsikrer, det var forbuden under Inqvisition, at udføre den Spanske Original, som i Engelland allene fandtes i Hans Sloanes Bibliotheque For faa Aar siden ere alle 5 Bøger oversatte i det Franske af Mr. Gotford, med flere andre Tractater.

Saa merkelige som disse Phoenomena ere, saa meget havde det været at ønske, at denne erfarne Mand havde givet os nogen omstændeligere Underretning om disse Stæders Beskaffenhed, om de Berg-arter og Mineralier der havde Overhaand, og mere andet, paa det nogen kunde været i Stand til at domme, hvorudi man skulle søge Grunden til disse farlige Hændelser, saa meget mere, som det synes, at det har noget særdeles frem for andre saadanne Tildragelser.

Hvo som skulle ville have flere Exempler, kan foruden andre, finde en god Deel hos Wallemont i hans Tractat de Virgula divinatoria, som han behøvede til at bestyrke sin Hypothesin med. Efterseer man Agricolæ Beskrivelse (v), hvorledes denne Schwaden yttrer sig, og hvorledes Arbeiderne deraf angribes, synes det, at de fleste har Ord fra andet udcopieret ham; Lohneis siger os intet andet, end det samme, som stemmer fast aldeles overeens med hvad Arbeiderne ved Qvikneverk ved Trundhiem sagde til Browallius (x), som og hvad forhen er anført om Kongsberg.

Den første, som mig er forekommet der har handlet noget om denne Schwadens Natur og Egenskaber, er den forommeldte Zacharias Theobaldt, endskiønt han beskriver den forskiellig, i Henseende til de Metaller og Ertzer, som findes, hvor den yttrer sig. Saaledes anseer han den mindre farlig ved Blyeverkerne, men skadeligere og mere virkende ved Qvikselv-Verkerne. Men, da denne hans Afhandling er aldeles ufuldkommen, at man deraf ikke kan giøre sig noget tydeligt Begreb, er der liden Oplysning hos ham at hente. Saa meget seer man, at den fornemste Aarsage tilskrives Arseniquen: Difinitionem reipsa talem pono: halirus ille mineralis est crassus arsenicalis Vapor, vi caloris summi in Fodinis stanniferis ex Stanni fecibus ortus. Men dette hensigter fornemmelig til de Schlachenwaldiske Tin-Verker. Hvorvidt dette er rigtigt eller ikke, vil jeg lade staae ved sit Værd. Hvad enten han har villet deducere Qvikselv-Minernes Farlighed af dette Halv-metals eget forgiftige Væsen, eller af den store Overeensstemmelse imellem Arseniquen og Qvikselvet, da det første for den største Deel er af et Mercurialsk Væsen, saa stemmer dette dog ikke overeens med Beretningerne om de 2de fornemste Qvikselv-Verker i Europa, nemlig Ydria i Friaul og Almaden i Provintzen la Manche i Spanien. Ved det

(v) Loc. citat.

(x) Vetenskabs Handlinger for Aar 1743.

første Verk findes en temmelig Mængde reen naturlig Qvikſølv, Mercurius virginius, og omendſkiønt ſamme ſvever i en fiin Dunſt, og giennemtrænger Arbeidernes Legemer, formerker man dog ikke til den ovenbenævnte Schwaden, vel at Arbeiderne almindelig derved tilbringes Paralytiſke Paſſioner, blive ſkielvende, endſkiønt Keysler tænker, at den overmaade Drukkenſkab har vel ſaa ſtor Deel i dette, ſom ſelve Qvikſølvet; Til Almaden derimod, hvor reen Mercurius ikke findes i nogen Qvantitet, fornemmer man ikke til nogen ſkadelig Virkning. Mr. Juſſieu, der noye gav Agt paa dette, ſiger, at de Mercurialſke Exhalationer hverken tilføyede Arbeiderne, eller de omliggende Marker med deres Træer og Frugt nogen Ulevlighed, og at man fandt intet her, naar man nærmede ſig de Stæder, hvor der arbeides, andet, end ved alle andre Underjordiſke Steder, nemlig en ſuur Lugt, ſom han tilſkrev Sveden af Arbeiderne, en Vanſkelighed i at aande, og nogen Smerte i Lemmerne ꝛc. Og at dette maatte være en nødvendig Følge af den haſtige Forandring fra en varm til en kold Luft, fra en tør til en fugtig Luft: Nægter dog ikke, at Slaverne, ſom ikke formaae at bytte Klæder, og ſom ſpiſe i Gruberne, ere behæftede med Hævelſe i Hovedet, ſom Parotides og Apthas, og med Bylder paa Kroppen ꝛc. med Salivation, men dog farligſt for dem, ſom ere hengivne til Drukkenſkab.

Denne Zachariæ Theobaldi ufuldkomne Afhandling om Schwaden har Hr. Berg Raad J. G. Lehman for nogle Aar ſiden ladet paa nye oplegge, og overſat paa Tydſk med ſine egne Anmærkninger, og derudi grundig igiendrevet de mangfoldige urigtige og utydelige Begreeb og Sætninger, og erindret, at man maa giøre Forſkiel paa de i Gruberne opſtigende Damper, deels af Fyhrſætning, deels af Mangel paa Væjr-Verling eller friſk Luft, deels paa Exhalationerne af Ertzerne, ſom haſtig forvittres eller oploſes, til hvilke ſidſte han fornemmelig regner de arſenicalſke Ertzer, ſom han tilſkriver mange farlige Virkninger; I Særdeleshed ſiger han, at det giftige Veyr eller Luft har ſin Oprindelſe af den med Mineralierne og Metallerne forbundne Arſenic, og at ſamme tilveyebringes ved en Slags Fermentation, naar enten Luft eller Vand kommer til at berøre ſaadanne Minera, og tillige viſer, hvor lettelig viſſe Ertzer forvittres; videre: at denne Berg-Schwaden er en af giftige Deele tyk-giort Luft, ſom fornemmelig opholder ſig i de underjordiſke Stæder, og efter Beſkaffenheden er mere eller mindre ſkadelig; ligeledes: at ſamme, paa gamle Stoller, paa gamle Vandſtæder, temmelig ſynlig for Øynene, hviler ſom en blaa Damp, hvilken, ved den allermindſte Bevægelſe i Sumperne, ſtiger op til ſtor Ulevlighed for Arbeyderne; at ſamme først har opholdt ſig i Stenen, og efterhaanden, endog uden

Ildens

Ildens Kraft, ved den blotte Luft bleven opløst, og siden trukket sig i Vandet eller Sumperne; endelig: at denne Schwaden fornemmelig yttrer sig ved de ædle Ertzer; og at samme Ertzers Glands og behagelige Farver foraarsages af Arseniqven, som rothgüldige og weis-güldige, Lazur, de rige Tin-Grauper og Tin-Granater, med videre. Men, da denne erfarne Mand har været indskrænket i at commentere over et saa ilde indrettet Skrift, og ikke har kundet gaae ordentlig frem, har han ikke fundet Leylighed udforligen at handle om alle Slags Schwaden.

Det er troeligt, at den Erfarenhed, man har havt om de mineralske Exhalationer, har været Anledning til, at de ældre, som Plato, Aristoteles og en Mængde Efterfolgere baade i de gamle og nyere Tider, har søgt Metallernes første Oprindelse i saadanne forskiællige Damper, eller i en Blanding af vaadagtige, feede og slimige Uddunstninger, som siden baade Chymici og Metallurgici har forklaret hver paa sin Maade.

Den bekiendte Joach. Becher, som ingen nægter jo har været en habil Chymicus, ansees med Billighed som den første, der har frembragt det meest grundige, eller i det mindste det meest Plausible om Metallernes Frembringelse, Avlelse, Forandringer og Forvandlinger; har han just ikke været Opfinder til alt, har han dog været den som har bragt det til et nogenlædes ordentlig Systema; I Anledning deraf har han og rort noget her og der om denne Schwaden.

Allerede i hans Metallurgia, som udkom 1660, siger han, at denne Witterung kiendes af sin store Forgift, ved hvilken foraarsages de almindelige Bergsucht, Berg-Sygdomme; hvor den fornemmes, er der Tegn til overflødig, utidig og umoden Berg-Sæd; kiendes og deraf, at den bestandig farer og giennemstryger alle Schachter og Stoller, at samme Damp hverken lider Lys, Ild, Luft, eller den menneskelige Aande, hænger sig i Schachter og Stoller som Støv, lignende Snee- eller Salpeter-Flokker, og at samme formenes at være Begyndelse til Arseniquen, kaldes ellers en giftig Damp eller Schwaden, men proprie er den en utidig Bergsæd: Samme igientages i hans Physica subterranea, hvor han fremsætter de bekiendte 3de Slags Jord, nemlig den Glasagtige, Svovelagtige og Mercurialske, som Grunden til Metallernes Avlelse, hvilke Damp-viis sættes i Bevægelse. Disse Exhalation r, naar de lade sig fornemme i Gruberne, ere de høyst farlige, i sær det 3die Slags, eller det Mercurialske, som han forestiller som en Liquor, eller Alkaheſt, som giennemtræn-

ger

ger alle haarde Corpora, undertiden saa voldsom, at den udbreder Luen i Lamperne, som et Tegn for Arbeyderne at gaae tilbage, om de ellers ikke af denne Damp ville qvæles og omkomme; foraarsager desuden adskillige Sygdomme; at denne Schwaden lader sig undertiden see under en vandagtig Gestalt, eller som en Rog, hænger sig paa Grube-Væggene, som skavet Linned, i Form som Salpeter-Flokker, af Klands som Perler: igientager, at den formenes at være Grunden til Arsenicum (y).

Deraf er maaskee denne almindelige Definition i de fleste Bergbøger paa denne Schwaden, nemlig: ondt Væsr eller giftig Luft, Witterung, utidig Bergsæd, Coboldiske og Arsenicalske Damper. Hvorvidt Valentini Liquor Metallorum æthereus staaer i Forvandtskab hermed, veed jeg ikke, som skal være et volatiliskt Svovel og Salt, sublimeret af Vitriol-Vandet, der bestandig farer frem og tilbage i Gruberne.

Den berømmelige Henkel synes at slaae paa samme Streng, i det han tilskriver denne Witterung, eller mere præcise Einwitterung, som det fornemste Middel, hvorved Metallerne avles og frembringes: at samme bestaaer i Damper, Schwaden ꝛc. ja, at Bergmanden ikke allene ofte finder den i Gruberne, men endog af dens Virkning ikke andet end derfore maae erkiendes: at samme Schwaden bestaaer i en Luft, som i Jordklodens Indvændige formedelst Vandet maa giennemtrænge Ritser og Klofter: at denne Luft svæver og er ligesom indviklet i et tyndt fluido, foranderlig ved tykkere, tættere og tungere Deele, og allermeest saadanne, som nærme sig Metallerne, i Særdeleshed saltagtige, fede og Arsenicalske Moleculis, eller Mineral Corpergen, og af alle ingen saa meget underkast Forvitterung, som Alun, Cobold, Wismuth, Kieser, men fornemmelig de Arsenicalske Ertzer (z).

For gandske faa Aar siden har M. Eller, i de Berlinske Videnskabs Acter, foretaget sig en egen Afhandling om Metallernes Production, og derudi lagt Becheri 2de Slags Jord til Fundament, men tillige grundet paa hans egne Erfaringer, i det han siger sig selv at have havt Leylighed at besee Klofter og Giænger, og derudi betragte de Mineralske Exhalationers Egenskaber: Jeg vil allene uddrage saa meget, som egentlig henhører til denne Sag, nemlig: at Me-

(y) *Becheri* Physica Subterranea.

(z) Pyritologia p. 737-38-758.

Metallernes Frembringelse skeer ikke uden ved bestandige og temmelig vældige Uddampninger, som de Tydske Bergfolk kalde die Wetter (a), (Tempete) eller Berg-Schwaden, i hvilken de Metalliske moleculæ indeholdes, bæres og bevæges, indtil de ligesom ved en Strid skille sig fra hinanden, og siden søge at indtrænge i Stenen eller Gangerne, at Arbeyderne, ligesom de komme dybere ned, foruden Dag-Vandet, fornemme Vand neden fra, som egentlig kaldes Grund-Vandet, fra Jordens Indvold eller fra Afgrunden; og i Afsynkningen møde en meer heed og bevægelig Luft, som undertiden forvolder saa overflodige og skadelige Uddampninger, at Arbeyderne tvinges til at begive sig andensteds hen, for at undgaae Qvælelse og Suffocation, som de Arsenicalske og Svovelagtige Particuler, der i denne Fugtighed ere oploste og indeholdes, og ved Varmen frembragte, u-opholdelig vilde tilbringe dem.

I Anledning deraf bemærker han, at Svovel og Arseniqve i Almindelighed findes ved alle Ertzer. At bemeldte Grund-Vand begynder at evaporere formedelst Heeden, og ved Lugt og Aandedræt kiendes mere eller mindre dets Svovelagtige ag Arsenicalske Oprindelse. Videre, at dette Vand er Grunden til de Svovelagtige og Arsenicalske Uddunstninger; Endelig, at ligesaa uomgiængelige og nodvendige disse ere til Metallernes Production, ligesaa farlige ere de for Arbeyderne; erindrer tillige med Becher, Stahl og Henkel, hvortil man og kan regne Künkel, at Mercurius eller Qvikselvet er af en Arsenicalsk Natur. De 2de sidste forsikkre, at Arsenicum for den meeste Deel er Mercurius, og i den Henseende af adskillige kaldes dette sidste et Arsenicum fluidum (b).

Wallerius i hans smukke Mineralogiske Systema gior Forskiel paa saadan Schwaden, nemlig, at ligesom den i Steenkul-Gruberne er af en Svovelagtig Natur, anseer han den i Metal Gruberne blandet med Arsenico; under de

(a) Min Erfarenhed gaaer ikke saavidt, at jeg enten tor nægte eller affirmere dette. Det kan vel ikke nægtes, at man jo har Exempler paa underjordiske Vinde og Storme, hvoriblant er vel det mærkeligste, hvad Doctor Connor beretter om Salt-Gruberne ved Cracau, vid. *Derhams* Theologie Physiqve: som og den store Heftighed, hvormed de antændelige eller Ild-fangende Damper i Steenkul-Gruberne fremkomme, vid. supra Men om den her omhandlende Schwaden saaledes nogensinde fremstiller sig, skulle man meget tvivle paa.

(b) Histoire de l'Academie Royal. des Sciences & bell. Lettr. l'annee 1753. Berlin.

de Arsenicalske Ertzer regner han endog Berg-Schwaden, Arsenicum nativum vaporosum, Arsenique, der, som Rog, svæver i Gruberne, ved hvilken Arbeyderne lettelig omkomme, og at den som forstaaer sig paa disse Exhalationer, og kan giore sig et Begreb om Metall-Moderen, kan og giore sig et Begreb om Metallernes Avlelse og Frembringelse. Ligesaa i hans Hydrologia kalder han denne Damp Succus mineralis Spirituosus Metallorum, arsenicum volatile, at man af Lugten kan kiende en saadan fiin, undertiden grovere, Dunst, som fæster sig paa Stenen, hvoraf siden Metal produceres, og endelig, saa vel af den store Forraad af de Arsenicalske Dunster, som af Metallernes Composition, synes troeligt, at i bemeldte Damper ligger noget forborgent til Metallernes Frembringelse.

Endskiont Biskop Browallius ikke i alt er eenig om Aarsagen til en saadan Schwaden, erindrer han dog, at Pyrites flavus, hvoraf den meeste Ertz ved Qvikne-Gruben bestaaer, er altid Arsenicalsk, og at saavel den søde Smag paa Læberne, som Arbeyderne finde i denne Damp, som den Fare ved Grube-Vandets Rørelse, synes at ville give noget saadant tilkiende. loc. cit.

Man maatte nu sporge, hvorfra disse Exhalationer have deres Oprindelse, der baade indeholde Grund-Evnerne til Metaller og Mineralier, og tillige ere saa farlige for Bergmanden? Efter de flestes Beskrivelse kan man ikke andet finde, end de opstige fra Afgrunden, fra Jordens inderste Skiod, og det i Følge af det Begreb man har giort sig om Jordens inderste Bygning, hvorom vi hat saa mange forskiællige Beskrivelser, maaskee alle lige saa paalidelige, som N. Klims meddeelte Relationer.

Man domte maaskee ikke Uret, om man troede, at alle disse Formeninger staae i en Slags Connexion med hvad baade Hedninger og endeel af Kirke-Fædrene har frembragt om de afdode Siæles Boeliger. Man veed hvilket Sted de først har assigneret ikke allene til deres Helters og store Mænds, men endog til de vanartige og onde Menneskers Opholds-Sted efter Doden, til deres Tartarum og de Elysæiske Marke. I Anledning deraf ere alle Svovelagtige og stinkende Vande, maaskee og de Ildsprudende og brændende Bierge (c) bleyne an-

(c) Anderledes har ikke Hecla været ansect i de ældre Tider, vid. *Ol. Magni* Descript. tab. Reg. Sept. Zieglerus & Munsterus; men i sær *Barthol.* Antiqv. Dan. hvor et Sted allegeres af det gamle Skrift, Speculum Regale; hvorved Bartholin erindrer, at dette

anseete som Helvedes Porte og Indgange, som de gamle Poeter betegnede ved Ostia Ditis, Orci Janua, Inferni janua Regis. Endog i vore Tider blive saadanne Stæder ikke anseete for andet. Capuciner-Munkene paastaae, at man ofte ved Solfata hører en forskrekkelig Hvinen og Hylen, og ofte bliver ængstet af Spøgelser og Giengangere (d). Hvorom og Saxo Grammaticus og Olaus Magnus melder. Becherus anseer Berg-Spøgelserne for Udsendinger fra de Fordømte i Jordens Skiød. I Anledning af visse Skriftens Sprog er det bekiendt, at en Tertullianus, Hieronymus, Irenæus, Bernhardus, Beda Venerabilis og en Mængde af Catholske Theologi intet andet Sted har anviist til Helvede (e).

Det vilde blive kiedsommeligt og til ingen Nytte her at opregne alle de besynderlige Systemata og Afridsninger, som Philosophiske og sindrige Hoveder har givet os paa Jordens indvortes Beskaffenhed, de ere alt for vel bekiendte; Men det maa være dermed hvad det vil, saa bliver intet vissere, end baade Chymici og Metallurgici og Berg-Mænd har derpaa grundet det Begreb, de har giort sig om Jordens Indvolde, og enten forestillet sig en stedsevarende Central-Ild, eller en heed og varm Kierne, en bestandig Fermentation, et underjordisk Svælg, et Hav, eller her og der staaende Vandkommer og Søer, der at forefindes mægtige Beholdninger, Accumulationer af Metaller og Mineralier ꝛc., Deraf ere de almindelige vedtagne Meninger, at Ertz-Gruberne ere ikke andet, end Grene og Spirer fra denne Roed eller Samling, at, jo dybere man kommer ned, jo rigere, ædlere og mægtigere blive Ganger og Gruber, at man kiendelig finder en hedere og qvalmere Luft; at, ligesom Dag-Vandet kommer oven fra, kommer Grund-Vandet fra Afgrunden, eller som Becher siger, Central-Vandet (f); at endog de vædske-fulde Dunster og Damper derfra har

dette er en Digt, som maa hentes fra de Tider, da den christelige Religion blev indbragt, og siden bleven en almindelig Mening. Men at dette endog efter Reformationen skulde vedvaret, skulde man ikke have troet, hvis ikke et rart Beviis derom var fremstillet i den lærde Afhandling om den Islandske Reformation; at endog vores høyfortiente Biskop Palladius noget nær giorde sig et ligesaadant Begreb om dette Ildspydende Bierg (Hecla) vid Act. Soc. Scient. Hafn. Tom. VII.

(d) Missons Italienske Reyse.

(e) Vid. *Cunradi Aslaci* Oratio de Inferno, & Systema Theologic. *Brochmanni.*

(f) Quam etiam Metallicolæ observant, cum inter aquas superficiales, quas Tage-Wasser, & Centrales, Grund-Vasser, vocant, distinguunt. Phys. Subterran.

sin Oprindelse (g), at Havet, som indtrænger sig igiennem visse Aabninger i Jorden, eller og Central-Vandet sættes i Bevægelse, bliver Volatilisk, til en bitumineuse Materie, eller til et inflammabile, sublimeres, stiger op i Dunster, derefter giennemtrænger Ritzer, Klyfter og Sletter, som i Gruberne lade sig kiende under Navn af Witterung: deraf komme omsider adskillige Mineralier, i sær Arsenicum, som en Begyndelse til Metaller. Denne Witterung er Aarsag til Berg-Distrikternes U-frugtbarhed, hvor Urter og Træer hindres i deres Vext, med mange andre Virkninger (h).

Af foregaaende kan man intet andet udtrække, end at denne Schwaden har sin Oprindelse fra Jord-Klodens inderste Parter (i). At ligesaa uomgiengelig som den er til Metallernes Production, saa farlig er den og for Arbeyderne og Bergmanden, og at dens Natur er enten svovelagtig, eller Arsenicalsk, eller begge tillige, men at det sidste har fornemmelig Overhaand ved de ædle Metaller, eller ved Guld- Solv- og tillige Tin-Verkerne. Intet er vissere, end at baade Svovelen og Arsenicum ere høyst farlige for alle levende Creature. Svovel-Dampens Skadelighed har man alt for mange Prøver paa, og at Arseniquen er af alle Mineralske Forgifter det voldsomste: begge ere troe Følgere af alle Ertzer, det sidste i sær ved de ædle Geschiche, fornemmelig ved de rige Ertzer.

I Hen-

(g) Wodward og fleere.

(h) At endog Torden og Lynild mere almindelig og kraftigere lader sig fornemme, hvor der er Metal-Aarer, forsikrer *Ol. Magnus* Histor. Gent. Septentrion. Lib. IV. Cap. 1.

(i) Saaledes forestiller og Hr. Brock sig denne Sag, som i hans Physicalische und Moralische Gedanken über die 3 Reiche der Natur, har giort et Udtog af de Berg- og Naturkyndiges Systema:

Düffte, die gezeuget werden
In der Mittelpunct der Erden,
Und von dannen aufwertz gehen,
Machen, das Metall entstehen.

Ja, at endog, til at forskaffe visse Ædelstene deres behagelige Farver, behoves en saa dybt neden fra opstigende Metall-Dunst: Les Exhalaisons & les Vapeurs les plus subtiles des metaux & des demi-mateux mönteut du sein le plus profond de la terre, & impriment souuent, leur trace sous terre, non seulement aux masses terrestres, mais aux pierres les plus dures. Vid. les Memoir. de l'Acad. des Scienc. de Berlin Tom. XI. pag. 214. Man kan her sige: Abyssus Abyssum invocat: Kunsten viser dog, de haardeste Stene at kunde temmelig dybt imprægneres alene ved visse farvede Liquores eller Menstrua.

I Henseende til dens Egenskaber, har Chymici været tvivlraadige, til hvilken Classe den skulde regnes, thi den participerer fast i alle: den lader sig oploese i Vand, er Ild fangende som Svovelen, besidder uimodsigelig en Mercurialsk Egenskab, om den ikke for den meeste Deel er Mercurius. Saa at de som har Lyst at tale om Metallernes Principia, kan ikke giore det meere begribeligt, end i Arsenico, efter Henkels Sigende: Ingen Under da, at den bliver af de fleste ansect som Begyndelse, eller i det mindste som en approprieret eller determineret Materie til al Metallisation, som det rette Principium Mercuriale, og snart ansect som Egget eller Froet, ja som Pater omnium Metallorum: de Chymiske Prover give og hertil virkelig en Formodning. Naar man nu tillige overveyer, at den i visse Ertzer lettelig forvittrer, end og af den blotte Luft, naar den deraf berores, saa skulde intet synes mere rimeligt, end at Aarsagen til Schwadens farlige Virkning bliver sogt i dette Minerale, tillige med det svovelagtige. Dette er og maaskee Aarsagen, at Bergmanden har tillagt de Arsenicalske og andre giftige Ertzer det almindelige Navn af Cobold, hvorved ellers betegnes Berg-Spogelserne, deels og formedelst dens rovende Natur i Smeltningen; den sees og ugierne i Ertzgangerne, siden den betyder intet godt; og har derfore maattet imodtage saa mange Maledictioner af Bergmanden. Der siges, at ved Salfeld i Thüringen, da Cobolden hyppig lod sig finde iblant de andre Ertzer, man offentlig paa Prædikestolene bad at blive befriet fra den Rover-Geist, men, efter at man havde lært at kiende den bedre, og hvortil den nyttede, maatte man bede om igien, og onske sig en større Mængde. Bedre har det vel ikke gaaet den ved Schneeberg i Begyndelsen, da Cobolden nu fast allene underholder dette i sin Tiid overmaade rige Verk.

Hvorvidt nu de foregaaende Exempler kan have nogen Overeensstemmelse med hvad indtreffer ved Solv-Værket Kongsberg, eller de fremsatte Formeninger kan derpaa appliceres, skulde nu staae til at undersoge; men jeg maae frygte, ikke at blive i Stand til at fornoye dem, som allene ville lade sig noye med grundige og overbeviisende Argumenter; thi jeg haver intet at fremfore uden maaskee rimelige Formodninger; det var og tildeels nodvendigt i den Henseende at have havt en nogenledes omstændelig Natural-Beskrivelse over dette Ertzbierg, og en paalidelig Geographiam Subterraneam specialem; men jeg er dertil saa lidet i Stand, at jeg maa lade mig noye med det lidet jeg har i Hukommelsen, fra den Tid jeg der opholdte mig, og, end mere, med de Efterretninger, andre har meddeelt mig, dog ikkun for saa vidt som kan rore denne Sag; derhos onskende, at nogen habile og erfaren Bergkyndig engang vilde lade sig overtale til

at meddele os en udførlig Beskrivelse over dette Berg, som i mere end een Henseende fortiente det, og vel vidende hvad Indsigt og Erfarenhed dertil behoves.

Saa let som det er, nogenledes at give en Afridsning paa visse Tracter og enkelte liggende Bierg, som ligge lige for Øynene, med deres afbrudte Sider, eller fast perpendiculaire staaende Vegge, hvor Strata lettelig kan tælles, og oversees; saa vanskeligt vil det derimod blive, at giøre sig et fuldstændigt Begreb af et saa vidt udstrakt Bierg i alle sine Forandringer, hvor man ikkun kan overse Superficiem og det yderste Dække, og ingen Leylighed har at betragte Strata, Paa- og Afsætninger, eller selve Stenens Afvexlinger, uden hvad stykkeviis kan erfares ved Afsynkningerne ved Felt-Orter, Overslag og i sær ved Stoll-Arbeidet. Een Mands Erfaring vilde ikke være tilstrækkelig; manges Observationer maatte samles med mere, om man skulde komme til et nogenledes fuldstændigt Begreb. I Følge deraf bliver det vanskeligt endog for de erfarne at kunde sige med nogenlunde Præcision, af hvilken Steen-Art dette Ertzbierg for det meste bestaaer.

Skal man troe en vis erfaren Bergmand, der nogle Aar har opholdt sig her, og daglig befaret dette Verk, da anseer han det saa forskielligt fra andre Bierge, at han snarere anseer det for en gandske særdeles og fremmet Art, og staaer i Tvivl, til hvilket Slags han skal henregne det (k). Ingenlunde kan jeg troe, at det bliver rigtigt, hvad som skal være berettet den berømmelige Naturkyndige Linnæo, nemlig: at dette Bierg skulle have en Overeensstemmelse med Kinnekulle, Mosse-Bierg, Alla-Bierg, og de fleste andre Svenske Bierge, som bestaae først af Sandsteen, siden af Skiffer med Ørsteen, derpaa et Lag Kalk-Steen, atter Skiffer, og tilsidst eller øverst af Graaberg (l). Det havde været at ønske, at denne vittige og store Naturkyndige med sit eget færdige Øyekast havde selv kundet overse det; maaskee han her havde forefundet en Exception i det almindelige Begreb, han har giort sig om Strata Terræ: Overalt er det ikke let at bestemme Steen-Arterne, thi ofte forekomme saadanne Arter, at man har vanskeligt ved at føre dem til nogen vis Classe.

Mig er ikke vitterligt, at her skulde antreffes noget særdeles Lag Kalkberg, meget mindre nogensinde af den rette Schiffer, saafremt herunder ikke skal forstaaes

(k) *Zeitlers* Bericht i *Brükmans* Magnal. Dei. Tom. II. p. 859.

(l) Vest-Götha-Reisa.

staaes Skiffrigsteen, som ligger Skive-viis eller i Lameller; thi da kan hertil føres adskillige andre Arter: Andre ville for troe, at den almindelig saa kaldede Graaberg-Art har her den meste Overhaand, dog undergivet megen Forandring i Afvexlingerne. Saa meget bliver vist, at Steen-Arten er overmaade fast, haard og compact, og paa ingen Maade kan ansees som en Accumulation, eller at indeholde saadanne Materier, som Tiid efter anden kunde foraarsage en Motum inteſtinum; saavidt vitterligt, ere endnu ikke forekomne nogle Heterogenea, eller Petrificata, som man dog nyelig har antruffet i en anden Tract, ikke saa langt derfra, endskiønt i ingen Connexion med dette Bierg; man kunde altsaa have Aarsag at anſee eller henregne dette Bierg til Montes primævos, vel antediluvianos.

Ligesom selve Ertz-Bierget har sin Strækning fra Sønden til Norden, sit høyeste mod Vesten, mere heldende til Østen; saa følger i samme Strækning fra Sønden til Norden, visse Lag, under Navn af Faller, af friskere Steenart end det Øvrige, af foranderlig Farve, bruunrøde, indsprengte her og der med fine Kieser, Granater, Skimmer, Talcum og flere saadanne Arter, i Almindelighed Eisen-schützig (Jernhaltig) fra ¼ til 2 à 3 Lachters Brede. Ofte følge 2 à 3 og flere saadanne Faller jevnsides med hinanden, fraskildte ved anden død Mittel, eller mat Steenart, blive fortrykte i staaende og strygende, mindre mægtige, giøre Omsvøb, naar de møde høyt Bierg, eller Bergknader, har et lidet Dohnlag til Østen, derimod gaae fra Østen til Vesten mange Qvartz- og Spathgange, som overskiære forbemeldte Faller, oft af Fingersbrede, undertiden meget tyndere, uden Sahlband, eller Skillerum, fastvoxne til selve Bierget. I disse spæde Gange, saa vidt de giøre eet med Fallerne, eller hvor de overskiære hinanden, forefindes Ertzerne. Dog haves mægtigere Gange fra ¼ Lachter og derover, men almindelig yde de brede Gange sielden nogen riig Ertz. Som et rart Exempel har Charlotta Amalia-Grube haft en Gang fra Dagen paa 3 à 4 Lachters Mægtighed, og givet overflødig Scheid- og Mittel-Ertz. Det er alt for vel bekiendt, hvor ofte der indtreffer død Mittel og Steen, da Gangene intet yde; Lige saa ofte fortrykkes selve Gangene i staaende og strygende, at det er hændt, at Gangene har dreyet sig hart ad fra Sønden til Norden, men end mere, at de ere blevne saa forklemte og sammentrykte, at de ere blevne heel ukiendelige, og i Afsynkningen gaaene reent forbi, samt blevne saaledes borte, at man har maattet oplede dem igien ved Qværslag.

Uagtet den rige Velsignelse, Skaberen har nedlagt i disse kleinlige Gange, havde det fast ikke været mueligt at hente den, eller at den kunde komme

til

til Nytte, om hans Forsyns-Øye desuden ikke havde forundt dette Verk tvende besynderlige, foruden andre Fordele, nemlig: 1. At Stenens Af- og Paasætninger ikke folge med, men at de overskiere Gangene; thi, havde det første været, seer enhver Bergkyndig, hvor vanskeligt, om ikke fast umueligt det havde blevet at kunde forbygge og befæste Stenen, eller befrie Gruberne fra Indfald, og neppe kunde saadan Mængde stærkt og stort Tømmer anskaffes, som dertil skulde behoves. 2.) At dersom der intet andet havde været at hente ved dette Verk, end de rige Ertzer, som i Særdeleshed falde i selve Gangene, skulde de neppe kunde stoppe eller betale Arbeidet; men derimod er Stenen ved Siden og uden for Gangen, saaledes imprægneret af den Mineralske Hauch eller Aande (at bruge Bergmandens Talemaade) 1, 2 à 3 Fod og derover, som under Navn af Malm fores til Pukverkerne, pukkes, og drages til Schlich, til en besynderlig Fordeel for Solvverket, ja af saadan Betydenhed, at den maae ansees som een af Solvverkets vigtigste Understottelser, da denne Malm kan ansees at vindes gratis: thi, om den end ikke fandtes der, maatte Gruberne ligefuldt have deres behørige Vidde og Brede. Gang-arterne bestaae her, som flere Steder af de saa kaldede petris paralíticis, nemlig af Qvartz, Spath, Hornsteen, Skimmer, Glimmer, Talcum, adskillige Sorter Blænder, men fornemmelig af Qvartz og Spath, og i sær af denne sidste, som for det meste er den saa kaldede Kalk-Spath, og som i Almindelighed ansees som den rette og ægte matrix Metallorum. (m).

Omendskiønt nu her ved dette Verk adskillige Ertzer eller Metaller findes mineraliserede, som: Glantzer, Glas-Ertzer, weiß- og rothgyldige Ertzer, endeel Blænder, saa, naar Glas-Ertzer undtages, findes de andre ikke i nogen overflødig Mængde. Saa man skulde maaskee ikke tale urettelig eller for meget, om man siger, at alt hvad her vindes ved dette Verk, er idel gediegen Solv; Glas-Ertzen bliver her altid regnet til det gediegene, naar den ikke er for meget blandet, og det med al Rette; De øvrige mineraliserede ere og som oftest saaledes giennemvorne med gediegen Solv, endog baade Kieser og Glantzer saa rare, at en Henkel selv skulle maatte opholde sig derover, og ansee det som rare Phænomena i Mineral-Riget, saa at fra de ringeste til de rigeste Ertzer indeholdes Solvet i sin Forma Metallica; ja at end ikke selve Malmerne, som fores

(m) Denne Berg-art, formedelst sin besynderlige Tyngde, og dens Selskab med Metallerne, har bragt mange paa den Tanke, at den maatte være af et Metalliſk Væsen, og indeholde mere, end man ved Ilden har kundet udbringe deraf. Ved dette Verk er den ligesom et Vehiculum til det gediegene, eller som en frugtbar Grund, hvoraf Solvet udspirer i mangfoldige Gestalter.

res til Pukverkerne, kan undtages, endskiont Metallen er mere adspredt og i mindre Particuler; til Beviis herpaa maa tiene hvad herefter meldes om Atterhaugens Amalgamation. Det var og i den Henseende ikke mange Aar efter Verkets Opfindelse, at man søgte at indbringe Qvik-Arbeidet, eller den Methode at udtrække Sølvet af Ertzerne med Mereurio, og for den første Gang blev sat i Verk af Ober-Bergmesteren Johannes Barth, der paa sin udenlandske Reyse med Berg-Hauptmand Brostrup Giedde i Aaret 1652 og 53 forefandt denne Methode ved de Ungarske Bergverker; men dette blev strax nedlagt, da man erfarede Qviksølvets slette eller ingen Virkning paa de mineraliserede Ertzer, i sær paa Glas-Ertzerne, hvoraf her findes en stor Mængde (n). Det har

(n) Det er bekiendt, at P. Fernandes de Velasco 1571 først lærte Spanierne denne Hemmelighed, som med saa stor Fordeel benyttede sig deraf i Potosi Bergverker, som siden af Barba meget forbedredes. Endskiont denne Methode befandtes saaledes utienlig for de Kongsbergiske Ertzer, blev den dog optaget igien faa Aar derefter af Ober-Berghauptmand Detlev Bulke, til liden Fordeel baade for Sølv-Verket og for ham selv, da han derved, som og ved hans slette Smelte-Methode, forgvaklede en stor Deel Ertzer og Sølv, som blev ham overbeviist, og dog ligefuldt vedblev det; Hvorfore en Commission hvori tillige med flere var den bekiendte Chymicus J. Fr. Burrhi, blev anstilt, og han derefter maatte gaae sit Embede qvit: Uagtet dette, blev atter denne Methode paa ny bragt paa Bane af en Guldsmed fra Scheen, navnlig Jens Borring 1726 som noget synderligt nyt, da han fra den ringeste Sort til Scheider-Ertzerne inclusive vilde udbringe Sølvet ved Amalgamation; Ham bleve i Begyndelsen allene tilstaaede Atter-hougerne, som Levninger fra Puk-Verkerne, og nogle af Berg-Halderne. Da han idelig paastod, ved sine Qvik-Machiner at giøre forommeldte Sorter til gode, og de rigere Ertzer paa fordeelagtigere Maade at smelte, hvorved store Summer for Sølverket skulde spares, blev der oprettet Accord med ham; men da han ved Prøver ikke kunde præstere sit Løfte, vedblev han alleene det ham først var tilstaaet, hvormed han continuerede en Snees Aar, eller noget længere, uden nogen synderlig Fordeel. Jeg erindrer dette og i den Henseende, at man paa de Tider var fast uvidende om saadant Qvik-Arbeide i fordum Tid. Afgangne Berg-Hauptmand Stukkenbroch blev ret opmerksom, da han under de gamle Slag-houger forefandt rudera af en saadan Qvik-Machine, et Beviis, at endog en blot Historisk Efterretning om Bergverkernes forandelige Skiebne kan have sin Nytte. Dette fortiente dog nogen nærmere Undersøgning, om ikke Amalgamationen i visse Tilfælde kunde have sin Nytte, naar den blev ret anbragt, og med de behorige Præcautioner, som dog overlades til bedre Skiønnende. Maaskee det var i Anledning deraf, at man nogle Aar derefter giorde nye Indretninger ved Pukverkerne med Plan-Hærder, for at bringe Schlicherne til høyere Gehalt, men de vilde ikke giøre her saa god Tieneste, som ved de ringhaltige Sølv-Ertzer, i sær hvor det meste bestaaer af Blye-Glantzer; hvorfor for nylig den gamle Vaskemaade er atter indbragt: Atter et Beviis, at Metallen maa her være mere samlet i tyngere Dele, og almindelig i sin Metal-Form.

har ikke andet end kundet opvække Forundring hos mange Bergkyndige at see et Ertzbierg i vores kolde Norden uden de sædvanlige Kiendetegn (o), af en saa fast og compact Steenart, at indeholde, i disse spæde og tynde Gange, som man ikke har vildet tilstaae denne Titel, men allene som Drummer og Drummerken, Diminutiva af Diminutivis, saadan en Mængde gediegen Solv, og saadanne vigtige Stykker Tid efter anden at udhentes deraf, ja, som kunde blevet ulige vigtigere, om de heel og holdne havde været at udbringe: Jeg forbigaaer de Exempler, som findes nok af hos andre, og vil allene anføre, at 1719. blev fundet i St. Andreæ-Grube et Stykke saadant gedieget Solv paa 229 Mark, i en Gang af 2 à 3 Fingers Brede, saa Stuffen var 5 à 6 Gange tykkere end selve Gangens sædvanlige Mægtighed, og maatte altsaa afmeisles eller afhugges, og, i at forfølge Arbeydet, hentede man 2de andre næsten ligesaa store Stykker, som alle tre vare sammenhængende, eller rættere, at ansee som ikkun et eeneste Stykke, om Gangen havde tilladt at udarbeyde det heelt og efter al Formodning endnu meget større ved andre mere gavmilde Gruber, om de i deres Sammenhæng havde kundet udbringes: Ikke at melde, hvor ofte, ja end og Lachter-viis i denne haarde Klippe uden for Gangen i Ritzer og Sletter er forefunden saadan Mængde rige Ertzer og Gediegen, hvor den forbemeldte foregivne Mineralske Aande ligesom har aabnet sig Vey, for at nedlegge sin indeholdende Skat og Frugtbarhed. Et Syn, som maaskee sielden sees, ja, saa vidt bekiendt, neppe skal forefindes i denne Verdens Deel, i det mindste skal det, efter Beretningerne, endog derudi have et Fortrin og langt overgaae de rige Indianske eller Perouvianske Verker, hvor Metallen er mere adspreedt i finere Dele, som Blade og tynde Traader, under Navn af Haar-Solv, eller Arana, liig Spindelvæve ꝛc.

Een af vore for nylig afdøde vel oplyste Bergmænd, der daglig befoer dette Verk, naar han talede om denne dette Verks Beskaffenhed, forestillede sig, at her engang maatte have været en Underjordisk Brand, eller optændt Ild,

(o) Jeg siger uden de sædvanlige Kiendetegn; thi det er alt for vel bekiendt, at dette Bierg, efter de Fremmedes sigende, har allermindst Anseende af et Ertz-Bierg. I Anledning deraf, maae jeg berette, at Aaret forend dette Solvverk blev fundet, vare nogle Tydske Bergmænd herinde, ved den gamle Blye-Grube nær ved Kongsberg, som tillige flittig ledte efter andre Anviisninger; i deres Relation til Kong Christian den 4de, raade de aldeles fra at giøre noget videre Forsøg i denne Egn, eftersom her er ikke allermindste Formodning, og Distrietet uskikket at indeholde Metall-giænger med mere; raade heller til at forsøge andre Steder her i Riget, hvor der ere bedre Formodninger. Et Beviis paa de Bergmændske Reglers Uefterrætlighed herudi, som i meget andet.

Ild, som havde reduceret Metallen af sin Ertz eller Matrix til sit gediegene Væsen, som nærmer sig til Leibnitzes Tanker, der troede, at de gediegne Metaller ikke anderledes end ved Ildens Kraft kunde frembringes (p) og anfører en Deel Beviis paa saadan fordum Underjordisk Ildebrand.

Mr. Guettard (q) har og for nyelig befundet, at adskillige Bierge, af visse efterladte Tegn, har fordum været Volcaner, eller brændende, som man ellers ikke havde formodet; Men jeg tvivler om, at noget saadant Tegn forefindes her; ikke desmindre forekomme visse Omstændigheder, hvoraf kunde gives Anledning til at troe noget saadant, nemlig; Ligesom Bergmandens Haab tiltager, naar han treffer paa visse Bergarter, saa taber han Modet, naar ham forekomme andre Sorter: Visse Sorter velartede Blænder ere ham ofte et got Tegn; maaskee det er i den Henseende Pott berætter, at en vis Alchymist pleyede at sige, at saa ofte man nævnede Blænde, maatte man tage Hatten af. Derimod forekommer et andet Slags, som og betegnes under samme Navn af Blænde (thi denne Terminus har ikke nogen ret bestemt Bemærkelse hos Bergmanden) denne betyder sielden godt; betragter man den noget noye, har den visselig Anseende, som den havde været i Ilden, seer ud som virkelig Slagg, ligesom smeltet, af sort, glasagtig, los Natur, af ingen synderlig Tyngde; som ofte indtreffer ved dette Verk, i sær naar en Grube, efter gode Anbrucher gaaer igien til Hvile, og synes noget nær at være af samme Art, som Henkel beskriver os under Navn af Russ, hvorved han melder, at den almindelig ansees for Levninger af en anden Ertz, som ved Ilden (maatte det endda ikkun heede Damper) er udtæret og forvandlet; Men samme Sort forefindes dog ofte i Følge med de ædlere Bergarter, paa den Tid at Gangene yde gode og rige Ertzer, og altsaa ikke kan være et usvigeligt Tegn til nogen slet Forhaabning: Herudi, som i meget andet, ere de Bergmandske Regler undergivne mange Undtagelser.

Det er her vel ikke Sted at undersøge, om der just behoves nogen virkelig Underjordisk Ild til at frembringe de gediegene Metaller; Det gaaer og visselig over min Captum og den ringe Indsigt jeg besidder, da Naturens Veye til

(p) De argento, auróve, aut alio Metallo, quod statim suum est, vel certè obryzo accedit, suspicari promissimum est, non sine vi ignis in metallicum Corpus iviſſe. Protogæa *Leibnitii* §. 13.

(q) Biblioth. des Sciences & des beaux arts Tom. 6.

at frembringe baade Ertz og Metaller, ere skiulte og forborgne endog for de meest Bergkyndige, og som daglig giennemsøge Jordens Indvolde: Det maae her heede med rette:

Invida præclusit speciem Natura videndi. Lucret.

Ikke desto mindre maae jeg dog yttre mine ringe Tanker om denne Sag, for saa vidt, som den kan have nogen Sammenhæng med den forommeldte Metall-frugtbringende og tillige farlige Schwaden, og gandske eenfoldig betragte de Midler, Naturen synes at have betient sig af til at frembringe Ertzgangene, i sær ved dette Verk, og saaledes, som de Berg-kyndige selv har forestillet sig det.

1.) Intet synes mere rimeligt for Øyesynet, end dette Verkes staaende og strygende Gange, at have været Revner og Ritzer foraarsagede, da Jordkloden begyndte at naae sin Consistence, og indtørkede, eller, om man vil, af anden Rørelse, ved Jordskielv, eller Biergets Fundament at kunde have svigtet.

2) Disse Revner og Ritser synes naturlig Viis Tid efter anden at være blevne opfyldte med Vand, deels oven fra, deels igiennem andre Klyfter og Sletter, og ved Tidens Længde forvandlede til en Steenagtig Materie. Naturkyndige paastaae, at Vandet er ikke andet end en fiin Jord. De nyere Chymici have ved mange Prøver beviist, at Vandet altid deponerer en Jord, ja at visse Slags Vande indeholde et Acidum og tillige et Inflammabile, og i Følge deraf tienlige og bequeme til Mineraliers Frembringelse. Gang-Arterne, i sær Qvartzen og Spathen, som er en Kalkagtig Materie, synes efter al Formodning at være et Foster af Vandet, at samme Vand desuden baade oven fra, og det som har siet igiennem Stenens Aabninger, altid medfører en Hoben fremmede Materier; Qvartzen, i sær Spathen, ansees almindelig for Matrices Metallorum.

3.) Skulde nu dette have nogen Rimelighed, maatte man spørge, om den Frugtbringende Schwaden, enten før disse Revner vare fyldte, eller efter, skal have udviist sin Virkning? I det første maatte man spørge, hvor den skulde have deponeret Grund-evnerne til Metallerne? De kunde vel ikke sweve i dette Vacuo; skulle de siden have indfundet sig, maatte man atter spørge, hvorledes de skulle trænge igiennem de allerede tillukte tynde Aabninger? Betragter man de spævende eller horizontal-liggende Gange, med deres Tag og Gulv

(die

(die Sohle) hvorledes skal man forestille sig denne Schwaden der at have udviist sin Virkning? Hvorledes i fast tillukket Bierg, uden Gang eller Aare? Naar man betragter de store Samlinger af Ertzer og Malm, ved Roraas, Konnerud her i Landet, ved Salberg og Fahlun i Sverrig; eller ved Stokverk, vena cumulata, hvad Deel og Part kan en saadan Schwaden have havt i saadanne fast utømmelige og mægtige Ertz-Beholdninger?

4.) Endelig maatte man sporge, hvad Tegn eller Beviis man nogensinde har havt paa en saadan frugt-bringende Schwaden fra Jordens inderste Dele? Det eeneste, mig er forekommet, og som saa ofte er bleven paaraabt, er hvad Johannes (ikke Georg, som nogle sige) Agricola beretter i hans Annotationes til *Poppium* de Antimonia, nemlig da han var i de Ungerske Gruber, bemærkede han, at der ofte opkom en varm Dunst, som fæstede sig ved Grube-Veggene, og, da han efter nogle Dages Forlob, kom igien, for at efterse denne Dunstes Virkning, befandt han, den var bleven fast og glindsende, samlede endeel deraf, destillerede det per retortam, og fik deraf en fiin Spiritus, og at Arbeyderne berettede ham, at denne Dunst eller Damp vilde tilsidst blive til Metal, som Guld eller Solv. Herved maae mærkes, at denne Autor ikke bliver antaget for den paalideligste: Jeg har ikke seet denne hans Tractat, men maa behielpe mig med hvad den paalidelige Boyle deraf anforer (r); har han ikke sagt videre, end at han deraf fik en fiin Spiritus, er det lidet efterretteligt, og Arbeydernes Udsigende synes mig staaer lidet til troende: de maatte da have meere end eet Beviis paa denne Forvandling; Et saa vigtigt Beviis, naar det oftere, end een Gang fremstillede sig, kunde umueligt undgaae Bergkyndiges Examination og Undersogning, som ville give et saa stort Lys i denne ellers aldeles morke og skiulte Sag. Skulde man have nogen Tillid til dette Forebringende, saa er det værdt at legge Mærke til Autors Ord, naar han siger derhos, at denne Damp ikke var af de onde og farlige, som de Tydske kalde Schwaden, hvilken er en virkelig Forgift, og ved hvilken Arbeyderne ofte omkomme; altsaa disse Damper forskiellige, da endeel af forommelde Autores anse dem for eet og samme Slags, endskiont Becher, som deres Forgiænger, kalder Schwaden en utidig Berg-Sæd.

5. Det er vel en lov-værdig Forsigtighed, ikke at forhaste sig, eller at tage alle Bergmands Sagn for Evangelia; men det skulde og være betænkeligt, uden Forskiel at forkaste alle de Efterretninger, man har om Metallernes Re-

(r) Sceptical Chymist.

generationer, i sær, naar de fremsættes af kyndige Mænd, og hvis Troværdighed man ingen Aarsage har at tage i Tvivl: Den befrygtende Vidtløftighed forbyder mig at anføre dem, og maae altsaa henvise Læseren til en Agricola, Mathesius, Albinus, Lohneis, Barba, Boyle, Frezier og flere andre, hvor Exempler i Hobetal antreffes; men at dette maatte derhos bemærkes, at det synes af de fleste af disse Exempler, som og af de fleste Ertzganges Beliggende, tillige med deres Gangarter, at Vandet, efter al Formodning, har den største, om ikke den fornemste og eeneste Part udi Metallernes og Ertzernes Production og Regeneration. Derimod spaaer os sielden tørre Stæder nogen bestandig Ertz. Adskillige Stæder, end og ved Solv-Verket Kongsberg, kunde her tiene til Bevis: Een Omstændighed ved de forommeldte Faller giver Anledning til at troe, at Vitriol-Vandet har nogen Deel i deres friskere og forskiællige Steen-Art fra det øvrige. Monne dette og ikke kunde ansees for Aarsagen til Gangenes Ædelhed, saa længe de ere inden for Fallerne? Betragter man alle Slags Chrystaller fra de største til de mindste, fra de ædelste til de ringeste, deres gandske Textur og Form, kan man vel intet rimeligere Begreb giøre sig, end at de ere et Foster af Vandet; ja selve Kunsten viser os ligesom Maade og Vey til al Crystallisation. Beseer man og tillige overveyer Sletter og Ritzer i Biergene, som Canaler og Trakter for Dag-Vandet, som ere lukte og tilsluttede med et Blad af Qvarts eller Spath, kan man da troe andet, end dette at være en Virkning af Vandet? Hvor ofte findes ikke ved dette Værk en Mængde saadanne Stuffer, hvor det gediegene Solv har sit Roedfæste i Qvartzen og Spathen, voxet ud med Druserne, ja ofte bedækker Druserne selv, og undertiden har maattet paatage sig visse tærnede og lamelleuse Spathers Form og Aftryk? Det er ikke ret længe siden man forefandt ved et andet Værk her i Landet baade virkelige Pecteniter og deres Aftryk, ikke allene i den kalkagtige Berg Art, men endog i Kobber-Ertzer, i sær i en dærb og riig Jern-Malm. Naturkyndigerne synes altsaa at have god Føye til at søge Prima naturalia og de første Grund-Eyner til Metaller og Mineralier i Vandet, hvad enten det naturligviis indeholder dem, eller paa anden Maade har tilbragt sig dem, som et Lixivium, eller som et Vehiculum, saa synes i det mindste, at Vandet behøves til Metallernes Frembringelse, om det ikke og henhører til deres partes constitutivas. Svovelen synes at være en væsentlig Deel af fast alle Ertzer, og det er bekiendt, at dette Minerale indeholder en temmelig Mængde Vand. Her kunde nu siges, at disse Eyner behøve uomgiængelig at sættes i Bevægelse; men dette maae og siges om alle naturlige Productioner, her bliver Spørsmaal allene, om hertil nødvendig behøves en underjordisk Ild, eller en fra Jordens inderste opstigende Schwaden, og om ikke en simplex motus intestinus kunde hertil være

nok,

nok, naar her er først en Approximation af Principiis? Alle de foregaaende Exempler synes rimelig at bestyrke det sidste, og ikke det første.

Hvad de virkelige gediegene Metaller betreffer, saa paastaaes, at de enten ved en Einwitterung, eller dampe-viis hefte sig paa dertil bequemme Steen-Arter, eller at deres Partikler og fineste Dele fremføres af Vandet, og ved deres naturlige Attraction gaae i een Masse: At jo saadant undertiden kan hende, bør ikke nægtes. Betragter man derimod i Almindelighed det gediegene Solv ved dette Værk, og som udgior det meeste, om ikke det eeneste, saa synes det ligesom at være udklækket eller frembragt af selve Gang-Arterne, eller generered af de derudi værende Grund-Eyner, eller have skilt sig derfra, da de stode i en Blanding med hinanden. Jeg maae dog ikke nægte, mangt og meget ligesom ved Vegetation at være frembragt. Uden at beraabe mig paa de Exempler, hvorledes det er voxet ud over Gangen, haver slynget sig om Vin Ranker, er fundet i Træe-Bygninger ꝛc., saa er intet vissere, end en Mængde forekommer ved dette Værk, som paa ingen anden Maade for Øyesynet synes at være fremkommet; da det gediegene fremstiller sig snart som Blade og Greene, og udspirer i sær i tynde Traader, eller det saa kaldte Haar-Solv, der ligger i mange Lag sammenkryllet, baade af Glas-Ertzer, og andet gediegen paa cubiske og rhomboidalske Spather, paa Druser og Crystaller, i Cavitæter eller Drus-Huller, hvor det ligesom er fremvoxet i sin Frihed, uden at være rørt eller omgivet af anden Steen. Man har paastaaet, at det gediegene Kobber ikke uden ved Præcipitation blev frembragt; men meget af det Slags her i Landet synes at bestride denne Mening; i sær stemmer dette ikke overeens med det rare Stykke, som fandtes i Hr. Zehndner Schlüters Cabinet, hvor det gediegene Kobber i et Stykke Fyrre-Træe, som understøttede en Grube-Bygning, havde giort sig subtile Gange op efter i Træets Aarer, og som fine Traader havde trængt sig til det inderste. Det bekiendte Arbor Dianæ fremsættes af nogle som et Exempel, hvorledes saadant kunde skee, men visse Omstændigheder strider derimod.

Jeg har tilforn rørt noget ved de Bergmands Erfaringer, af hvilke kunde tages nogen Formodning til den ofte bemeldte Frugtbringende Schwaden, og i Anledning deraf maae jeg opholde mig noget ved disse almindelige Formeninger:

1.) At Ertzgiængene forædle sig og blive mægtigere i Dybet, er et almindeligt Sagn og Forhaabning. I Forlehninger paa Gruber, hvor et vist

Maal

Maal gives paa Længde og Brede, sættes ingen Grændser paa Dybheden, men gives et evigt Dyb (die ewige Tieffe); Deraf er maaskee og denne Talemaade, at have naaet den rette Ertz-Dybhed (Ertz-Tieffe). Dette kan for saa vidt have sin Rigtighed, om derved forstaaes at være kommen igiennem Dam-Jorden, formudret Steen, ned til en friskere Art, hvor Gang og Berg har naaet sin Fastighed (s). Ved dette Verk har det dog en anden Beskaffenhed; thi paa de fleste Steder, hvor Gruber og Gange ere blottede, har de været befriede fra nogen Dam- eller overliggende Jord, og mange af dem ydet rige og vigtige Anbrucher lige fra Dagen: Det maae dog ikke negtes, at mange ofte har forædlet sig og blevet mægtigere ved Afsynkningen, men ligesaa ofte igien aftaget og gaaet til Hvile. Og, det eene med det andet under eet betragtet, veed jeg ikke, om man med nogen god Grund kan sige, at Ertzgangene enten ere blevne mægtigere, eller rigere. Vore dybeste Gruber fremvise ikke uden tilfældigviis denne Tiltagelse, saa at om de skulde være Grene og Spirer af nogen Roed eller vældig Ertz-Beholdning, maatte man maaskee endnu have lang Vey at fare. Tvertimod var det et almindeligt Klagemaal i de ældre Tider, baade af Fremmede og Egne, at vore Gruber ikke vilde fort i Dybet, men skar sig af, bleve fortrykte og ofte gik reent ud: paa hvilken Grund ofte og mange af vore endnu i Drift værende Gruber bleve indstillede, til Verkets yderlige Decadence, hvorpaa kunde fremstilles overflødige Beviser. De Gamle, om de kunde see op igien, maatte altsaa falde i Forundring over, at see Gruber, de havde indstillet paa en 20 à 30 Lachters Dybhed, nu at være 200 à 300 Lachters Dybhed, i fuld Drift, og ligesaa gavmilde som i fordum Tid, og at spaae os en større Ertz-Dybhed, end ved mange andre Bergverker.

2.) Ligeledes er det en almindelig Sagn, at Ertzgangene forædles og blive mægtigere, naar andre Drummer og Sletter stode til Hovedgangene, hvilket ikke maae negtes under visse Omstændigheder. Skal man troe de ældre Beretninger, saa har ingen anden Aarsag været til nogle Gyldiske Ertzer, som Tid efter anden ere forefundne, og som jeg ved et Exempel af et andet Verk her i Riget kunde bestyrke; Men man har ulige flere Exempler her, at, naar differente Gange har ramlet sig, eller stødt til hinanden, ikke allene ingen Forædling er skeet, men tvertimod har ligesom forstyrret Hovedgangens Ædelhed, saa at saadan Foreening alt for ofte er ikke got Tegn. Et merkeligt Exempel havdes herpaa ved **Beständige Liebe**, hvor man spaaede sig de gyldene Tider, og en rarere

(s) Eller som det paa en anden Maade forklares, den Dybhed, hvorudi og hvortil de beste Ertzer brydes i visse Bierge, hvorefter de siden forringes og afskiære sig.

rarere Skat, end man var vandt ved at høste; i hvilken Anledning der bleve giordte saa mange præparatoria: denne Forædling blev og tillagt en anden Gang, som samlede sig med Hoved-Gangen; men Haabet forsvandt alt for hastig; det som skulde være Grunden til Haabet, blev siden viist at være just det som forstyrrede og til intet giorde det forventede. Jeg tør ikke længere opholde mig herved, endskiønt den gandske Sammenhæng fortiente at komme for Lyset, med de Bergkyndiges Betænkning for Efterkommerne, saa meget meere, som samme Grube meere end eengang, med store og forgieves anvendte Bekostninger har været optaget, alt i det gamle Haab (t).

En Virkning af den Mineralske Witterung skal og være denne, at Urter og Træer hindres i deres Vext, blive forknyttede og kiendelige fra andre af samme Slags: disse Tegn har ikke her havt Sted; thi de fleste Gruber og Gange har været fundne paa saadanne Stæder, hvor hverken Urter eller Træer kunde komme fort, formedelst det haarde Veyr, som stryger over dette Ertzbierg. Ikke desto mindre saae man det som var tvertimod, da Gruberne Fridericus Qvartus, Anna Sophia, og Neues Glück fandtes i Rummedal; thi Skov og Træer stode tæt ved Gruberne i deres frodige og fulde Vext, uden at lide nogen Nød af de Mineralske Exhalationer.

Saa foregives og, at, jo dybere man arbeider sig ned, eller afsynker sig i Gruberne, jo mere varm og qvalm Luft moder man: atter en Virkning af de neden fra komne Mineralske Damper, om ikke af Central-Ilden, eller den underjordiske Hede: det kan og tilstaaes, uden at man har nødigt at hente Aarsagen saa langt borte eller neden fra; thi intet synes meere begribeligt, naar man eftertænker, at jo dybere man kommer ned, jo tættere og tyngere bliver Luften, hvilken nødvendig maae kunde modtage en større Grad af Varme, af Fakler, Lamper, Fyhrsætning, og Arbeidernes Transpiration, med videre; foruden at Veyr-Verlingen bliver alt mindre, som man kommer dybt til. Det er bekiendt, at Vand modtager ulige større Hede i tyk og tung Luft, end ellers: Per analogiam kunde man slutte fra det eene til det andet.

En-

(t) Det var i denne Grube, Beständige Liebe, man Ao. 1697. fandt det Guld, hvoraf nogle Ducater bleve slagne med denne Opskrift: Vom Mitternacht kommt Goldt; Men man blev det ikke vaer, forend et par Maaneder efter, at Gruben allerede var indstillet, og ved Proven først befandtes Gyldisk, hvorpaa Gruben strax igien blev optaget; Men, som sagt, man fandt siden hverken Tegn til Guld eller Sølv.

Endelig siges der, at ligesom Dag-Vandet enten umiddelbar kommer ind igiennem Grubernes selve Aabning, eller trænger sig igiennem Ritzer og Sletter, saa har Grund-Vandet sit Udspring fra selve Afgrunden, fra Jordens inderste Dele, som Becher derfore kalder Central-Vandet, hvorfra baade Woodward og flere ligeledes derivere de opstigende vædske-fulde og andre Mineralske Dunster. Hvad Grund-Vandet angaaer, da synes det en blot Gisning, og snarere et Paafund til at bestyrke det Systema, Metallurgici eengang har indbildt sig. Bleve alle Omstændigheder nøyere i agt tagne, har maaskee dette Grund-Vand ingen anden Oprindelse, end selve Dag-Vandet; thi det kommer maaskee allene an paa, hvor dybt de Sletter og Klofter findes, hvor igiennem Dag-Vandet trænger sig; blive disse aabnede ved Afsynkningen, eller andre Sletter, som har Communication med de først blottede, maae de have Navn af Grund-Vand. Visse nær eller længere bort liggende Vande, Moratzer og Myrer kan lettelig have en Connexion med saadanne Klyfter, som tilstode Gruberne, hvilket og erfarne Bergmænd har ofte vidst at benytte sig af, i at udtappe saadanne stillestaaende Vand-Sumper, og derved befriet Gruberne fra deres Vanddrægtighed. Dette Grund-Vand fra sit første Sted holdes for af mange at indeholde de første Grund-Evner til Mineralier og Metaller, og damp-vis i Gange og Aarer at nedlegge de indeholdne Mineralske Moleculas og Particuler. Forskiellen bliver altsaa allene denne, naar man er eenig om, at Vandet kan forvandles til alle de Deele og Parter, som constituere de fleste Corpora i alle Naturens trende Riger, efter visse bestemte Love, om Metaller og Mineralier ikke ligesaa vel kan med god Grund supponeres at frembringes af det Vand, som enten oven fra eller siet igiennem Klyfter og Sletter, og derved har tilbragt sig andre til Mineralisation tienlige Deele, og fra umindelig Tid fyldt og sadt sig, og omsider storknet i alle Caviteter, Gange og Aarer; som at sligt just behøvedes at skee fra Central-Vandet, eller andensteds fra, og tillige at saadant maae have tildraget sig, da Bierget og de omliggende Steen-Arter ey endnu havde naaet deres fulde Fastighed, som visse Omstændigheder ved dette Værk synes at give tilkiende. I hvor meget herom kunde siges, tør jeg ikke længer opholde mig derved. Saadant kunde naae et større Lys, naar man engang af en vittig og erfaren Bergmand kunde vente sig en omstændelig Beskrivelse over dette Ertz-Bierg.

I det mindste har man ved dette Værk ikke allermindste Tegn til en saadan langt neden fra opstigende Mineralsk Damp, foruden at baade selve Biergets naturlige Fastighed, som og de fast vorne spæde og tynde Gange synes at imodstride og forhindre dens Opstand; der burde i det mindste ytre sig nogen Leylighed, hvorved man kunde blive den vaer.

Der

Der staaer mig altsaa ikke meere tilbage, end at undersøge, saavidt det lader sig giøre, en mere rimelig Mening, nemlig, at denne omhandlede farlige Schwaden skulde have sin Oprindelse af de i selve Gruben forefindende og blottede Mineralier og Metaller, hvortil kunde være en Formodning, baade i Henseende til den Overeensstemmelse, der maatte findes med andre Stæder, hvor Aarsagen unægtelig maa hentes af de der forefundne Mineralier, som i de her ved dette Verk antreffende Ertzers og Mineraliers Natur og Egenskaber, nemlig i de feede, bitumineuse, svovelagtige og Arsenicalske Ertzer (u). Intet er vissere, end at baade de svovelagtige og Arsenicalske Ertzer ere høyst-farlige og i visse Tilfælde ere mægtige til at betage alle levende Creature Livet. Ikke alene mange Chymiske Prøver, men endog visse naturlige Stæder vise uden Modsigelse de Svovelagtiges store Skadelighed. Men endskiønt dette Minerale fremstiller sig ved alle Gruber og Gange, og jevnlig forefindes her ved dette Verk; saa er det dog aldrig i nogen Qvantitet, men her og der vidt adspredt i Ertzerne og i meget smaa Dele, allermindst af det som hastig victrioliseres og oploses, men af saa stor Consistence og Fastighed, at hverken Vand eller Luft formaaer noget over dem, da de og for det meste ere forbundne med andre Metaller, og fast aldrig forekomme af saadanne, som har været underkastede nogen Forwittring: Derimod maae ikke nægtes, at, ligesom Arseniqven er en bestandig og troe Følger i sær med de ædle Metaller, om den ikke er en af deres constituerende eller væsentlige Deele, saa lader den sig ved dette Verk fast ved alle Ertzer indfinde, og ingen af alle Arter ere derfra befriede, ja end ikke Glas-Ertzerne i Almindelighed; thi endog visse Sorter af dette Slags, nemlig de som ere sprøde og usmidige, ere dermed beblandede. Visse Sorter bedrage ofte Øyesynet, da de under en mørk Hinde, af Ansseende som Glas-Ertz, ofte forberge et Slags rothgyldig Ertz, maaskee det man ellers kalder sort rothgyldig Ertz; foruden at den baade aabenbar og fordækt forefindes i adskillige Berg-Arter: ligesom og her ikke savnes den rette ægte Arsenic-Ertz, hvor den fremstiller sig i sin naturlige halv metalliske Gestalt, nemlig den rette Fliegenstein; denne er bekiendt, som og endeel Cobold-Ertzer, af saadan Natur og Egenskab, at de endog af den blotte Luft, i gandske kort Tiid forwittres og oploses (v), ingen Under da, at siden den saa hyppig findes ved de ædle Geschiche, den saa lettelig forstyrres

(u) Det er tilforn anmærket, at Gangene ved dette Verk ere fast-vorne uden Sahlbaand, altsaa forekommer meget sielden de saa kaldte Schmeer-Klüfte, eller feedagtig Leer-Lag, som paa sine Steder kunde maaskee contribuere noget til Schwaden.

(v) Denne Arsenic-Ertzes hastige Forwittering maa vel tilskrives, at den ikke er synderlig forbunden eller blandet med noget andet Metal, men allene indeholder dette Minerale.

og opløses, og derhos afgiver et af de allerkraftigste og voldsomste mineralske Forgifter, at den her, som i mange andre Tilfælde maae bære Skylden ikke allene for den omhandlede farlige Schwaden baade ved Guld-Sølv-Tin- og andre Bergverker, men endog ved de ovenanførte Grotter, Bade, Søer, ja endog, at den skulde være Aarsage til smitsomme Sygdomme og Febrer, som Woodward og fleere paastaae.

Alt dette uagtet, synes det, at dette Minerale, efter nærmere Overveielse, maaskee tilkommer den mindste, om ikke aldeles slet ingen Deel i Schwaden ved dette Verk; thi naar man undtager denne Fliegensteen og nogle Cobolder, samt nogle rothgyldige Ertzer, er dette Minerale saaledes med de øvrige Ertzer, Metaller og Mineralier forbunden, at hverken Vand eller Luft formaaer noget over dem; og er mærkeligt, at begge disse Menstrua agere med langt større Kraft paa selve Metallerne, end paa deres Ertzer. Det er alt for vel bekiendt, hvad Kobberet, Tinnet, Blyet og Jernet maae lide, naar de ere exponerede Luften eller en fugtig Luft, da som oftest deres Ertzer modstaae al Forandring.

Cobolder, rothgyldige Ertzer og denne Fliegensteen findes ey heller her i nogen Qvantitet, ja tildeels rare at antreffe, uden det maatte være paa tørre Stæder. Overveyer man denne sidstes Forvitterring, saa er det ikkun dens Superficies eller det yderste Skall, som angribes; efter et friskt Brud bliver den 12 à 24 Tomer, strax smutzig af Anseende som Soed; men beholder dog ligefuldt sin friske og Metall-anseende indvendig, som lettelig kan erfares paa de Stykker, som giemmes i Mineral-Samlinger. Og de øvrige Sorter, som en ligesaadan Forvittering ere undergivne, vil dog have en temmelig Tiid, forend de angribes og opløses, og det alleene, naar de paa alle Sider ere exponerede Luften; altsaa hvor de sidde i selve Gang-Stenen, og ligge ligesom under Laas og Lukke, vise de almindelig deres friske og uforandrede Skikkelse. Vel nægtes ikke, at undertiden forekomme endeel Ertzer, som synes at tilkiendegive en Forvittering, forend de udbrydes af Gruberne, og at sligt vel ikke kan begribes at skee uden ved en foregaaende indvortes Bevægelse eller Giæsing; men man maa statuere Grader i Fermentationerne, og at dette er just ingen nødvendig Følge, at deraf skulde foraarsages nogen farlig mineralsk Damp; Foruden at her er ingen Chronologie, hvorefter man kunde bestemme, om sligt er skeet længe siden eller nyelig, og ikke troeligt, at de nogensinde ere fundne in flagranti delicto, om jeg saa maae tale.

Hvad

Hvad Tiid dette Verkes Gange med sine Ertzer og Metaller ere blevne til, er ikke at determinere, mindre om der endnu i disse Gange tilvirkes Mineralier og Metaller. Jeg har tilforn erindret, at man har nogen Grund til at regne dette Ertzbierg iblant de ældgamle (montes primævos). Skulde visse Naturkyndiges Formodninger blive bedre bestyrkede, nemlig, at vor Jordklode kunde ligesaa snart være Levninger eller Rudera af en ældre Verden, da ville det maaskee altsaa opstige til en langt høyere Alder; men hvorledes dette kan concilieres med vores ældste Historieskriver, eller rettere, med det aabenbarede Ord, bliver deres Sag, som har fattet denne Tanke.

Ligesaa foregives, at de, som angribes af denne Schwaden, finde en sød Smag paa Læberne, at en kiendelig Damp opstiger, og, om samme legger sig paa Sumperne, eller andre Vandstæder, og dette Vand skulde blive rørt, opstiger den endnu farligere; endelig, at man fornemmer en hviid Logs Lugt, som et Kiendetegn paa Arseniqvens Nærværelse; men hertil maae siges, at den søde Smag er ikke noget usvigeligt Kiendetegn til dette Minerale, som Potterindrer imod Linnæus, og at adskillige andre Chymiske Operationer komme ofte afstæd en lige saadan hvide Loegs Lugt. Foruden dette ere af vore Sandser ingen ufuldkommere, (om end ikke in sensu philosophico) end Lugt og Smag, og flere Forandringer undergiven; men i Særdeleshed er at iagttage den Tilstand, hvorudi de befinde sig, som angribes af denne Schwaden, som skeer uformærkt; Alle Sandser maae derved lide, og ere nu ikke i deres naturlige Stand, i sær afficeres Lugtens og Smagens Organa, eller deres Pupillulæ nerveæ ikke paa den almindelige Maade; Selve Lympha, eller det naturlige opløsende Menstruum er en Forandring undergiven. Man har saa overflødige Exempler paa disse Sandsers foranderlige Beskaffenhed i Sygdomme, at der vel ikke behoves mere herom at anføre.

Saa unægteligt det er, at baade Vand og selve Luften, som et Menstruum-universale, lader fast ingen Corpora urørte, men altid rører dem noget; saa var det heel uforsigtigt, om jeg vilde bestride en saa ofte prøvet Sandhed. Altsaa er det baade mueligt og troligt, at baade den her omhandlede Schwaden og alle Vapores og Exhalationer ere blandede mere og mindre med de subtileste og fineste Dele af de allerede blottede og i Gruberne udbrudte Mineralier, men om de har nogen Deel i Schwadens Farlighed, er et andet, og end mere, om de dertil kan ansees som den fornemste Aarsage; i det mindste er der ingen Grund til nogen Formodning at de her, i sær de Svovelagtige og Arsenicalske, skulle

agere som en virkelig Forgift, eller som et miasma veneficum: Maaden, paa hvilken Bergmanden angribes, og de derved følgende Symptomata, med mere, stride aldeles derimod.

Foruden dette sigte alle Anstalter ved dette Verk, som betreffe denne Sag, blot allene til at forskaffe frisk Luft og Veyr-Vexling i Gruberne, som Overslag, Stolorther, afdeelte Schachter, Lutter, Fal-Dorre, Wetter Lotten, at legge Gulv i Orter og Stoller, et Stykke fra Sohlen eller Grunden, at Lusten oven til kan trække ind, og neden til ud, eller tvertimod ꝛc. Mange Steder kan disse Anstalter ikke anstilles formedelst Grubens beliggende og Situation. Ofte opnaaes ikke herved det tiltænkte Øyemeed, men skeer Forandring efter det udvortes Veyrligt, og ligesom visse Steder ere exponerede Solens Skin, og fra hvilken Kant Vindene komme, saaledes, at hvor Veyret almindelig har havt sit Opdrag, undertiden saaer Neddrag, ja ofte bliver stille staaende. Jeg erindrer mig, efter afgangne Berg-Hauptmand Stükkenbrocks Sigende, at da han ved een af Gruberne lod anlegge et Overslag fra en anden Grube, for at befordre saadan Veirvexling, blev han noget forundret, at, i Steden for at naae dette, blev den nedre Luft i sit Stillestaaende, da Veyr-Vexlingen allene blev frembragt oven til, saa han, for at afhielpe dette, maatte føre Lusten af Overslaget ved en Trumme, eller Indbygning, ned til Gesænket, og derved hialp paa denne Sag.

Formodentlig maae den anordnede Anstalt ved Strossernes Anlæg sigte derhen, nemlig, hvor Veyret har sit Neddrag, eller falder ned, blive de forte lavere, nemlig en Lachter hoy, men hvor Veyret har sit Opdrag, blive Strossserne 1¼ Lachter, for at forskaffe Træk for Fyr-sætningen, og tillige at kunde contribuere noget til Veyr-Vexlingen, hvorved den eene Luft-Columne forlænges, og den anden forkortes; eftersom det er en bekiendt og beviist Sandhed i Aerometrien, at 2de ulige Luft-Columner ikke staae i Jevn-Vægt, men at den eene maae vige den anden.

Ey heller besværes Gruberne, eller rettere Arbeyderne med saadan skadelig Luft, forend de komme til nogen temmelig Dybhed; da de foregaaende Exempler vise, at endeel Steder yttre sin Farlighed snart fra Begyndelsen, eller fra Dagen af.

Nogle

Nogle Gruber ved dette Verk ere dermed mere besværede end andre, alt efter deres Beliggende, Situation og naturlige Indretning.

Ingen Grube er bestandig dermed beladt, men ikkun paa visse Aarets Tider, og i sær Veyrligt, eller efter den udvortes Luftes Beskaffenhed.

Fornemmelig har Fyhrsætningen havt mange besværlige Følger med sig. Hvorfore man allerede for et hundrede Aar siden har været betænkt paa, alt mere og mere at indbringe Minering; og i de seenere Tider, da Fyhrsætningen befandtes mest farlig Sommers Tid, opholdes dermed paa de Steder, hvor den uomgiengelig behoves, fra April-Maaned, indtil Vinteren begynder paa nye igien, eftersom derved foraarsages Qvalm og mat Luft i Gruberne.

Man maatte nu spørge, om Gruberne ved disse Anstalter ere befriede fra denne besværlige og farlige Luft, som da maatte blot allene foraarsages af denne Fyhrsætning? Endskiønt nu dette for endeel paastaaes af nogle, paa Grund maakee af de i senere Tider giorte Forandringer, deels ved Hoved-Stollens Indbringende, deels ved de mange Qværslag og andre Indretninger, hvorved Veyrveplingen meget er befordret: Saa bliver dog intet vissere, end, hvor denne skulde mangle i de dybe Gruber, vilde Schwaden ligefuldt indfinde sig, om end ingen Fyrsætning blev brugt, og som upaatvivlelig ved dette Verk ofte er indtruffet, i det mindste i de forrige Tider, og er god Formodning, at det endnu saaledes maae skee, hvor enten de anbragte Anstalter paa visse Tider ikke vilde befordre Luftens Fornyelse, eller hvor de ey endnu ere bragte i Stand. Det som for gandske faa Aar siden indtraf ved et af Licht-Locherne, synes aldeles at bevise dette, hvor tre Mænd maatte sætte Livet til af saadan Luft, og er mig ikke bekiendt, at Licht-Locherne ere drevne uden ved Minering; og maatte tillige observeres, at disse Licht-Locher ere anlagte paa Hoved-Stollen, hvor der hverken er Gang- eller Gang-Art, mindre noget Metall eller Mineral, eller mindste Tegn til Ertz; og i afvigte Vinter 1760. bleve endeel Arbeydere saa matte og tumlende i Hovedet i en Jern-Grube, som allene ved Minering drives, at, havde de ikke i Tide søgt op, havde de havt samme Skiebne. (x).

Jeg

(x) Dette skeede paa en Tiid, at Veeyliget fra overmaade stærk Kulde forandrede sig til tør og fugtig Luft. Samme Grube fremgiver den beste og vel artede Jern-Malm, og har ikke mindste Tegn til noget Minerale, som kunde have nogen Skyld.

Jeg har vel engang havt Leylighed selv noget nær at betragte en saadan Schwaden ved Solveverket; Men jeg beklager, at Aar og Eftertanke ikke var moeden nok til at giøre de fornødne Observationer, og maatte undsee mig for at anføre noget derom, hvis jeg ikke, i Anledning af dette maatte udtrække nogle Omstændigheder. Om Høsten sidst i August eller først i September 1725, foer jeg an med da værende Markscheider, for at giøre et Overslag i Seegen Gottes-Grube. Da vi kom til Sechenhuset, blev Markscheideren, som tillige var Ober-Einfahrer, noget ilde til Mode, da han forefandt alle Folkene der, og blev sagt, at der var Stank i Gruben, og et par Mænd var gaaene need, i hvilken Hensigt, kand jeg ikke erindre. Jeg med min yngre Broder, som vel havde hort tale om Stanken, men havde intet tydeligt Begreb derom, blev nysgierrig efter at betragte dette noget nærmere, maaskee og af en Vanitet, for at sige, man havde været i Stanken, begierer af Markscheideren, at maatte fare et Stykke need i Gruben; En Hejer leedsager os med sin Lygte; men vi vare neppe nedkomne nogle Farter, førend man hørte et ynkeligt dog sagte Raab: Bergmanden, som mærkede, hvad der var paa færde, foer strax need, og efterlod os i Mørket, som med stor Frygt endelig samlede saa længe, at vi kom op igien uskadte, og fortaalte, hvorledes det var sat, hvorpaa endeel andre Bergmænd fore need, for at rædde de Nedfarende; den eene kunde noget lidet røre sig, men den anden, blev som død udbaaren, med Forundring saae vi dem, som de havde allerede ligget nogle Dage paa Liigstraae: De bleve lagte Næsegruus paa Græsset, hvorefter de begyndte at røre sig noget, brækkede sig strax, og blev derefter indgivet noget af en Extract, som stændig findes ved Gruberne i slige Tilfælde: De bleve derpaa førte til Bergstaden, og, efter nogen Tids Forløb restituerede. Her hørte jeg strax, at de havde faaet Forgift i sig i Gruben, men jeg bekymrede mig ikke videre derom, uden hvad almindelig blev sagt om denne Schwaden, som forhen er meldt; Men dette maae jeg ikke forbigaae at melde, at samme Dag var det heel stille Veyrligt, tyk Luft, og Himlen gandske bedækket, saaledes, som det tegnede sig til Regn. Førend vi foer ned, gik vi til Kåhet, for at betragte Stanken; en drivende Damp steeg hastig op af Schachten, men vi kunde ikke kiende mindste Rog-Lugt. Saa vidt kand jeg til visse erindre mig: Naar nu Skylden ikke kan tillegges noget Minerale, eller i visse Begivenheder Fyhrsætningen, hvorudi skal man da søge Aarsagen til en saadan undertiden sig yttrende Schwaden, eller farlig Luft, med videre?

Det var baade at falde Oplyste besværlig, og maaskee tildeels ilde appliceret, om jeg her vilde frembringe noget om Creaturenes Tilstand i Luft-tomme Rüm, eller i en rareficeret og comprimeret Luft, saa meget mere, som det synes,

synes, at denne Luftens Beskaffenhed ikke saa aldeles her finder Sted. Skulle noget deraf her komme i Betragtning, maatte det maaskee være en mere end almindelig sammentrykket Luft. Betragter man derimod Luften i sin almindelige Tilstand, uden Hensigt til forommeldte Forandringer, saa bliver vel intet vissere, end at Creaturenes Forundringsværdige Mechanismus og gandske Dannelse er egentlig indrettet til at leve i Luften, og at alle deres Partes og Deele ere derefter bestemmede, saa at der er en saa noye Forbindelse imellem Creaturene og dette Element, at, naar det mindste skulle mangle i denne Overeensstemmelse, maatte uomgiengelig deraf strax flyde en Uorden.

Det er derfore, med Rette, at dette Element maae hede et cummune receptaculum: alma Matrix Creaturarum totius Globi terraquei. Ingen Under da, at dens mindste Forandring har saa stort Indflydende i alle Levendes Liv. Daglig Erfarenhed overbeviser os derom: Vi ere selv de rette Veyrhaner. Mennesker, saavel som Creaturene rores af den mindste Forandring i Luften. Intet vissere, end den maae være af en vis Temperatur og Beskaffenhed, om den skal være tienlig til Respiration, og til at underholde og vedligeholde vores Livs-Flamme.

Vi veed, at den har de Egenskaber, at indtrænge sig i alle Corpora, saa vel i de flydende, som i de allerhaardeste og tætteste. At den idelig nager og losriver de fineste Parter deraf, trækker dem til sig og forer dem med sig; ja den gandske Luft er saaledes opfyldt med fremmede Dele, at visse Physici har ladet sig forføre til at troe, at den var intet andet end en Samling af de Jordiske Legemers fineste Exhalationer. At den, efter sin foranderlige Tilstand undertiden besværes mere med Damper og Exhalationer, end en anden Tid. At den maae være i en idelig Bevægelse, saafremt den skal være tienlig for Creaturene, da den ellers forderves, inficeres, og om jeg saa maae tale, raadner, om den staaer stille. Visse fremmede Deele som lettelig blande sig med Luften, giøre den ikke allene aldeles ubeqvem til denne dens bestemte Brug, men end og mere end almindelig falde alle levende besværlig.

Vi har Calculationer, grundede paa adskillige paalidelige Forsøg, over Menneskets Transpiration og Exspiration: over en vis Qvantitet Luft, aandet i en vis Tid, og derefter ikke mere duelig for Aandedrættet: Over hvor meget frisk Luft et Menneske behover i hvert Minut til sin Aande, og hvor meget deraf fortæ-

res: Det var baade kiedsommeligt og overflødigt, om jeg her vilde igientage dette, saavelsom Luftens egentlige Virkning, eller hvorledes den agerer paa Creaturenes Lunger og andre Parter.

Foruden mange andre vil jeg i sær beraabe mig paa hvad derom saa grundig er blevet anført i den curieuse og smukke Afhandling om Dykker-Klokken (y), og allene erindre dette: om der er ikke god Formodning til at troe, foruden dens Nytte i Henseende til Respirationen, om den ikke tillige indeholder nogle nødvendige Dele til Livet; thi, da man har Beviser paa, at Luft, endskiønt den besidder sin nødvendige Tyngde og elasticitet, ligefuldt kan blive aldeles utienlig for Dyr og Mennesker, saa kunde det være rimeligt, at der undertiden findes noget i saadan Luft, som hindrer den fra at meddele Blodet sin levendegiørende Kraft. Det er vist, at Luften i et indsluttet Kar er ikke i Stand til at imodtage en vis Portion af Exhalationer; Men naar dette skulde appliceres paa de her omhandlede Tildragelser, hvor Mennesket just ikke finder sig i nogen indsluttet Luft, men at samme staaer dog i Connexion med den øvre, saa bliver der Luft nok til at imodtage de skadelige Dele af Blodet; og altsaa synes det, man maatte søge Mangelen i en anden Luftens Beskaffenhed, eller og, som Hales anmerker, at en fugtig og qvalm Luft har ikke Kraft nok til at dilatere de smaa Vesiculas, eller Luft-Blærer, hvorved Blodets Circulation hæmmes igiennem de tynde Blod-Aarer i Lungen, hvoraf uomgiengelig maae flyde en stor Uelighed i Blodets gandske Massa og dets Omløb, som derved upaatvivlelig maa hindres. Jeg kan ikke nægte, det jo forekommer mig, at dette er just hvad Arbeyderne vederfares i en saadan Luftens Tilstand i Gruberne; Og, foruden de ved Kunsten giorte Prøver med Luftens Forandring, og de deraf flydende Uelligheder for Creaturene, har man saa mange andre Beviisligheder, hvad en fordervet Luft formaaer, at derom ingen mere Tvil kan være, som i Arresthuse, i andre store Forsamlinger, i Kieldere, i Huuler, Brønd-Gravninger, i gamle Schachter eller indstillede Gruber ꝛc.

Disse eenfoldige og tillige alt for vel bekiendte Sandheder sætter jeg forud, for enten at vise en Overeensstemmelse med de her omhandlede Tildragelser, eller hvorvidt herudi kunde være nogen Forskiel, endskiønt man kunde formode, at Aarsagen noget nær bliver den samme; ikke at jeg just veed at pøge paa den sande eller rette, eller saaledes angive den, at den kunde modtages, som demo-

(y) Vid. Act. Scient. Hafn. Tom. 8.

demonstrativ, som maaskee endog vilde blive store og erfarne Naturkyndige vanskeligt: Min Indsigt gaaer ikke videre, end at forklare en Tildragelse ved en anden, som ofte er tilladt i Physiquen.

Mig staaer intet videre tilbage, end at give et Begreb om saadan Grubes, saavelsom Arbeidernes Tilstand, i sær, naar saadan Schwaden indfinder sig: Man forestiller sig en Brønd, eller Cavitet, fra 100, 200 til 300 Lachters Dybhed, som almindelig har et Dohnlag til enten af Siderne af en 5 til 6 Lachters Længde, og derover, af en 2 à 3 Lachters Brede: en saadan Grube at være forbygget fra det Øverste til det Nederste med Stempler, Sprisler, Schachter, Faring, Gulv (Bühne) Pumpesætning ꝛc. At, ligesom Veyrverlingen paa en vis Maade derved befordres, saa hindres den dog ligesaa ofte ved alle disse Afdelinger: At mangt og meget af disse Træ-Bygninger ere formudrede, giennemtrukne med Vand, ja ofte heel raadne: At mange Steder i en saadan Grube forefindes Vand-Sumper, gamle Gesænker, hvor Vand har staaet i lang Tid stille: At disse Gruber arbeides Aar ud og Aar ind med Minering, og visse Aarets Tider med Fyhrsætning: Hvor mange Lamper og Fakler der forbruges: Hvor mange Arbeidere derudi jevnlig findes, hvis Transpiration og Aandedræt mere end almindelig befordres ved det stærke Arbeide. Foruden, at stille staaende Vand, efter nogen Tid forderves, har det og den Egenskab, at trække til sig fast alle Effluvia.

Jo dybere man kommer ned i en saadan Grube, jo mere condenseret og tyngere bliver Luften, følgelig mere beqvem til at bære og opholde grove og tykke Damper og Exhalationer. Jo længere fra Dagen og den øvre Luft, jo mindre Bevægelser i den nedre Luft, da det endog af det foregaaende er beviist, at den nedre Luft kand blive staaende, omendskiønt den Øvre er bragt i Bevægelse. Naar den øvre Luft gaaer til Forandring, giver det sig strax tilkiende i den Nedre, ja Arbeiderne paa sine Steder kan noget nær i Gruberne spaae det paafølgende Veyrligt: hans Lampe giver ham og noget tilkiende. At blive allene ved en given Casus, saaledes som det og for det meste indtreffer, nemlig, naar den yttere Luft er qvalm, fugtig, stillestaaende in æquilibrio, Himmelen tildækket, naar Taagen legger sig paa Biergtoppene, som visse Tider Høst og Vaar, paa en Tiid, da Veyr-Glasset viser en lættere Luft, og saaledes, som det tegner til vaadt Veyrligt, paa en saadan Tiid er det læt at begribe, at den nedre Luft staaer uden Bevægelse (som just dog ikke kan siges absolute), paa en saadan Tiid har man overflødigt Bevis paa, at Damper og Effluvia, ligesaavel som paa andre Tider, og om ikke mere, opstige og forene sig med Luf-

ten. Det er i saadan Luftens Tilstand, at Soestranden, de hemmelige Gemacher, Aadseler og alle lugtende Ting, allermest give Lugt fra sig; Er der da ikke god Formodning, at ligeledes i Gruberne en Hoben Effluvia mere hyppig fremstille sig, og ikke af det beste Slags, siden man veed, at alle raadne og alcaliske Deele lætteſt og allerforſt stige op, muelig saadanne, som har søgt sin Tilflugt til de vandagtige Steder, saa vel i Træ-Bygninger, som i Sumper. Dette kan bestyrkes med det Foregaaende, thi da Veyret almindelig har sit Neddrag giennem Schachten, og søger ud ved Siderne igien, saa fornam man det som var tvert imod, nemlig en kiendelig Damp at opstige igiennem Schachten ꝛc.

Hvorledes Luften, mere een end en anden Tid, suger og trækker dette til sig, er ikke min Sag at undersøge, maaskee det ikke urimelig kunde siges, om den yttere Luft lætnede, at da ikke allene den nedre, men endog den Luft, som findes i Vandet, i Bygninger, i Steen, Sletter og Ritzer, faaer Frihed at udvide sig, gaaer ud, i Følge med mange andre fremmede Deele, som den kunde have oploſt, foruden en Hoben fordærvede Vandagtige Dunster. I saadant Veyrligt er det bekiendt, at endog oppe i Dagen mange Mennesker, i sær de, som ere af kleinlig Natur, (raræ texturæ), Astmatiske, finde en Mattighed og en besværlig Aandedræt.

Saadan Luftens Tilstand indfinder sig ikke paa eengang, men har allerede i en Tiid staaet i en saadan Forandring; naar nu Arbeyderen nedfare i en saadan besværlig Luft, hvor Veyr-Vexlingen mangler alt meere, som han kommer længere ned, aander han fast ikke uden Ofset af sin Lampe eller Fakkel, og til deels sin egen Aande: Jo længere han kommer ned, jo mattere brænder Lampen; Kommer han derefter afsides fra Schachten i Orterne eller andre Afsynkninger, forefinder han alt meere stillestaaende, besværet og mat Luft; sin Lampe maae han idelig forfriske, som omsider endelig slukkes; selv bliver han uformærket mat og krafteslos, kiender lidet til sin egen Tilstand, og sielden veed at rædde sig i Tide: søger han endelig op, bliver ham Opfarten end meere besværlig, saa at, om han ikke ved andres Hielp bliver reddet og udbragt, er ham intet vissere end Døden.

Efter den Progression, Luftens Tyngde tiltager i saadan Dybhed, endskiont man ikke med nogen Accuratesse har kundet bestemme det i Gruberne, som er ingen Under, formedelst Luftens foranderlige Beskaffenhed fra Sted til andet, da man

man ofte kommer fra en heed og qvalm til en kiølig, fra en stille til en stærk bevæget Luft, finder man dog, at Mennesket opholder sig i en ulige mere condenseret Luft, end den han sædvanlig lever udi. Det er vel saa, at dette paa ingen Maade kan sættes i Ligning med hvad Dykkeren maae modstaae i Dykker-Klokken paa en given Dybhed; men det maatte og være snart bestilt med ham, om man ikke ved saa lykkelige Inventioner vidste at hielpe ham til rette: men mig synes, at her er en Formodning, at Vandet under ham tildeels maaskee absorberer noget af Exhalationerne i Klokken, men fornemmelig meddeler ham nogen frisk og kiølig Luft. Foruden hvad forhen er meldt, maatte man erindre sig det almindelige Huusraad, i at sætte Vandkar i Kieldere og Værelser, for at trække de usunde Vædsker og Damper til sig. Mangen Grube-Arbeyder har og frelst Livet, naar han i forommeldte Tilstand har kundet nærme sig Vandstæder og Sumper i Gruberne, og kaste sig derved ned: Ligesom naar han er opbragt, soger man strax at legge ham paa den friske og fugtige Græstorv, som strax bringer ham i Rørelse. Man har tænkt at det var allene et Paafund, naar noget Dyr i Grotta del Cane var aldeles betaget, at kaste det i Lago d'Agnano: det er sandt, at det kommer sig lige fuldt, om man lader det allene i den friske Luft, men efter Beretning, tager det dog meget længere Tid, som Keysler beretter.

Om denne condenserede Luft ikke kan komme op imod anden comprimeret Luft, saa er det dog let at begribe, hvor besværlig den maae være i saa dybe, trange og tilbygte Gruber, hvor opfyldt den maae være af saadan Mængde foranderlige Dunster og Exhalationer, og hvorledes det maae være fat med dem, som skulde opholde sig derudi, paa den Tid, da fast all Veyrvexling er borte.

Naar man har giort sig et Begreb om dette, synes mig, herudi er ikke noget usædvanligt, uden det, som naturlig-viis maatte flyde af en saadan Luftens Tilstand. Man maae snarere undres over, at det ikke jevnligere indtreffer, og at man med Kunst og Paafund er kommen saavidt, at kunde forfriske og renovere Luften i saa dybe Gruber; upaatvivlelig har Bergmandens Inventioner givet Anledning til andre deslige paa andre Stæder; i det mindste synes de nyelig opfundne Ventilatores at være laante af de fordum brugelige Grube-Belger.

Det er et almindeligt Sagn, som forhen er meldt, at naar denne Schwaden legger sig paa Sumperne, og om disse blive rørte enten ved nedfaldende Vænter eller

Steen, eller paa anden Maade, at den da ulige farligere staaer op paa nye, som Agricola allerede i sin Tid, og Mængde efter ham, har anmærket. Men som forhen er anført, at i saadan Luftens Tilstand baade Damper og effluvia mere hyppige opstige, mere samlede og mindre adspredte; at en saa condenseret Luft er mere bequem til at modtage og bære dem; og at Vandet i Sumperne og Gesenket, for den meste Deel er fordærvet og tillige opfyldt med en Mængde fremmed Materie, som først og allersnareſt opstiger; hvad Under da, om saadant Vand, og paa en saadan Tiid bringes i Bevægelse, at en skadelig Damp deraf maae opkomme?

Det er tilforn viist, at her er ingen Mængde af Svovelagtige Ertzer, og allermindst af saadanne, som hastig forvittre, og at samme ikke vel kan contribuere til Schwadens Farlighed. Men saavidt det Svovelagtige skal betyde det Ildfangende, inflammabile, phlogiston, ja maaskee tildeels den electriske Materie, saa forefindes dette saa almindeligt i alle Naturens 3 Riger, i og omkring selve Jordkloden, at man ikke har nødigt at søge den i særskildte Gange eller Ertzer, endskiont i en Blanding med andre Materier. Kan vel være, at den paa en saadan Tiid mere end sædvanlig lader sig finde, som til deels kunde bestyrkes med hvad forhen er anført om Steenkul-Gruberne, nemlig naar der er Mangel paa Luft, fremstiller sig allermeest de ildfangende Dunster, ja, at man bliver dem vaer i Stenens Ritzer og Sletter som smaa Ilds-Luer med videre. Skulde saa være, kunde man have Foye til at troe, at Luften meere paa den Tiid absorberes, end ellers, eller at den Svovelagtige Materie, i det den blander sig med Luften, foraarsager en Effervescentz, og derved betager dens Elasticitet. Kunde der og ikke være en Formodning, i Fald denne Materie tillige kunde ansees som electrisk, at de vandagtige Dampers Opstigelse derved meere kunde befordres, end almindelig, naar man erindrer sig, hvorledes Vand-Particuler forholde sig mod et electriseret Glas-Rør? Dog dette overlades større Naturkyndigeres Eftertanke og nøvere Undersøgning; thi det er mig alt nok, om jeg ved denne Afhandling har kundet vise, at her er ingen Formodning, i det ringeste ved dette Verk, at enten den paaberaabte frugtbringende Schwaden, eller en saadan Witterung, som skulde indeholde de Metalliske Moleculas, fra Jordens inderste Skiød, ja end ikke Exhalationer af selve Ertz-Giengene, har nogen Deel i denne Luftens Farlighed, eller, at enten de Svovelagtige, eller Arsenicalske Ertzer, dertil noget contribuere.

Det er mærkeligt, efter de behændige og artige Prøver, Hr. Nollet har anbragt ved Grotta del Cane, og hvor de der opstigende Dunsters Farlighed

har

har været tillagt baade de Arsenicalske, og i Særdeleshed, de Svovelagtige Deele, som man med saa god Grund kunde formodet, Hr. Nollet dog ikke fandt, i det mindste i nogen Qvantitet, enten noget acidum, eller alkali, eller nogen Arsenicalsk eller Svovelagtig Materie, som maatte givet sig tilkiende formedelst de der giorte Prøver (z). Dog maae ikke nægtes, at det vel ikke andet kan være, end under Jordskorpen maae forefindes nogen fermenterende Materie, og at de Svovelagtige Ertzer rimelig derudi maae have den største Deel, eftersom den gandske Grund deromkring viser Utallige Kiendetegn til dette Minerales Nærværelse fast over alt.

Jeg maae nu slutte, og tillige giøre en Undskyldning for en alt for vidt geraaden Vidtløftighed, saa meget mere, som jeg intet nyt har vidst at frembringe, uden allene at bestride endeel præjudicata. Er det rigtigt, at Natur-Læren tæller sine Fremtrin og Skridt, saavel i at rydde saadanne forudfattede Meninger af Veyen, som i at opdage nye Paafund, og jeg herudi skulde være lykkelig, formoder jeg, mig noget holdes til gode af retskionnende; derhos ønskende, at nogen meere erfaren, og som har Leylighed noget nærmere at giøre de fornødne Observationer, vilde paatage sig at meddeele Publico sine Tanker i denne Sag, da intet skal være mig kiærere, end selv at blive anderledes overbeviist, og derved Sandhed at nyde sin Ret. Jeg maae og bede, mig maatte holdes til gode, at jeg har betient mig saa meget af de Tydske Berg-Terminis. Det havde bleven kiedsommeligt at have forklaret dem ved vidtløftige Circumlocutioner; thi at give dem Ord for Ord var ikke giørligt, forend de enten vare autoriserede, eller deres Bemærkelse ret bestemmet. Vi skamme os ikke ved at have laant saavel disse Terminos af de Tydske, som selve Videnskaben. Vi maatte heller ønske, at denne brave Nations store Erfarenhed og roesværdige Paafund maatte blive os alt meere og meere bekiendte, og jeg siger, uden Tvivl, ikke for meget, at de fleeste Europæiske Folk maae erkiende den maaskee for deres første Læremester. Skulle jeg ellers have forløbet mig i visse Talemaader, maat-

(z) Memoire de l'Académie des sciences. 1758. p. 110. Jeg veed ikke om noget mærkværdigt Sted i denne Verdens Deel, saa ofte er taget i Øyesyn og saa nøye undersøgt som dette, og hvor de Naturkyndige mere magelig kunde prøve Naturens Virkninger, end her; Af alle har maaskee ingen meere hændig udforsket denne Dampes Egenskaber, end Mr. Nollet, og dog alligevel siger han: par ces experiences, nous ne voyons pas positivement, ce que c'est que ce fluide qui eteint la flamme, & qui fait mourir les animaux dans la grotte du chien; mais il me semble que nous apprenons assés bien ce qu'il n'est pas.

maatte det holdes mig til gode, siden jeg af Profession er ingen Bergmand, og saa meget meere, som det Bergmandske Sprog er ikke lige overalt, ja ofte ikke i een Provintz, som Mr. Eller bemærker. For det øvrige vil jeg henvise dem, som meere opholde sig ved Ord og Talemaader, end ved selve Sagen, til den redelige Henkel, som i hans Pyrotologia giver saadanne en gandske god Erindring; om jeg ikke ellers maatte frygte mig selv at blive forekast at have glemt en anden Autors Erindring:

„ Sumite materiam, vestris, qvi scribitis, æqvam
„ Viribus, & versate diu, qvid ferre recusent,
„ Qvid valeant humeri. - - - - *Hor.* Art. Poet.

CHRI-

CHRISTEN FRIIS ROTTBÖLLS
Forsøg til en nye Grund-Lære
om
Kopperнes Indpodning.

§. 1.

Børnekoppers Indpodning er i vore Tider en Materie, hvorom for og imod saa meget er skrevet, at det synes at være heel vanskeligt i saa forslidt en Materie at kunde bringe noget nyt til Veye, ikke desto mindre driſter jeg mig til paa nye at fremtræde paa Banen, og formoder at skulde kunde vise, at ey alt i saa vigtig en Materie er sagt, som kunde, og maaskee ey heller som burde siges; mit Hoved-Øyemeed er at give en Lære, hvorpaa denne Lægemaade grunder sig; dog haaber jeg, at mig holdes til gode, om jeg i Forveyen besvarer nogle af de Beviser, som hos os holdes for de betydeligste imod denne Maade at læge Kopperne paa, deels fordi det synes nødvendigt at forsvare en antastet Lægemaade, hvis Hoved-Grunde man søger at fastsætte, deels og fordi jeg holder for, at disse af mig her besvarede Indvendinger af andre enten aldeles ikke, eller ey fuldkommelig nok, eller dog ey i det mindste paa den Maade ere besvarede.

§. 2.

Jeg veed ey hvorfore nogle have fundet for godt at ville bringe denne Lægemaade under det Theologiske Forum?

Navim agere ignarus navis timet, abrotanum ægro
Non audet, nisi qvi didicit dare: qvod Medicorum est
Promittunt Medici, tractant fabrilia fabri.

Mon den Læge var ey værd at belee, som ey vilde stille krampagtige Sygdomme med Opio, Veneriske med Qvæg-Sølv, eller Feberagtige med China,

undtagen han først havde spurgt sig om Forlov hos sin Skrifte-Fader? Men man vil kanskee svare mig, at det har en anden Beskaffenhed med en Sygdom, som man allerede har, og en anden med den som man venter kuns at faae; jeg maae hertil svare, at jeg seer det ikke, da jeg troer, at den samme Gud, som har tilladt os, at redde os af en nærværende Fare, har ey forbudt os at afvende en overhængende Ulykke; og kan jeg ey nok forundre mig over, at der ere Læger, som med tvivlsomme Hielpe-Midler holde sig berettigede til at afvende de Sygdomme; som ikke have Sted uden i deres egen Indbildning, og vaa samme Tid med største Iver forkiætre deres Medbrødre, som med sikkre Midler gaae de Sygdomme i Møde, som ufeylbarlig vilde angribe de Mennisker, som betroe deres Helbred i deres Hænder. I at stræbe at redde os ud af den nærværende Fare have vi intet forud for de umælende Dyr; men ved at afvende den forestaaende Ulykke vise vi os at være fornuftige Skabninger.

§. 3.

De som nægte Sandheden af Beretningerne om Indpodningens lykkelige Fremgang, ere ey værde at besvares, siden de nægte den Historiske Vished, som er Lægekonstens Hovedpiller; men der er et andet Slags Modstandere, som bruge et Beviis, der just er farligt, fordi det i Begyndelsen synes at være af ringe Betydenhed, og ey uden ved Eftertanke viser sin Styrke; de sige: Indpodernes store Registere bevise mindre end de selv troe, det er jo kuns Exempler, og hvo veed ey, at de oplyse meget, men bevise saare lidet. Lad de Herrer Læger kuns gaae tilbage i Tiden, og eftersee Læge-Kronikerne, saa ville de finde, at Lægerne i een Alder have ved utallige Erfaringer bevist ved et Middel at have reddet mange Mennesker fra Døden, da deres Efterkommere have bevist ved ligesaa mange Exempler, at samme Middel har kostet mange Mennesker deres Liv, og at det var just det, som var tvert imod samme Middel, som med Nytte kunde bruges. Koppe-Sygen giver herpaa saa tilstrækkelige Prøver, at man har ey nødig at hente dem fra andre Sygdomme. Mon ikke Oldefædrene i Konsten have erfaret, at en Skarlagens Kappe, hvori den Syge blev indsvøbt, var et sikkert Middel mod Kopper og Meslinger? mon ikke deres Efterkommere vores Forfædre have forkastet dette og efterladt sig, at hidsige og flygtige Medicamenter vare de beste og tienligste imod disse Sygdomme? Belee nu vore Tiders Læger de forstes uskyldige Enfoldighed, og vredes med Rette over de sidstes skadelige Klogskab; saa kan der ingen vide, om en sildigere og klogere Afkom, oplærdt af en mere grundig og moeden Erfaring ikke med største Foragt vil anse alle vore med Indpodningens store Fordeele prunkende Beregninger.

§. 4.

§. 4.

Dette heele Beviis taber al sin Styrke og Anseende ved en bestemt Forklaring af anforte Philosophiske Grundsætning. Exempler bevise intet, naar de have en tilfællig og adskillelig Overeensstemmelse med den Ting, for hvis Skyld de frembringes; men anfores de derimod som Erfaringer, der stedse paa een Maade falde ud, og ere uadskillelige fra Tingen og Satzen selv, for hvis Skyld de anfores, saa udgiore de en Indforsels-Slutning, (inductio) som vi ikke kan nægte vores Biefald; med mindre vi vil forkaste alle bag fra sluttende Beviser, (Demonstrationes a posteriori) og forkaste vi dem, trække vi Stotterne fra de nyttigste og smukkeste Videnskaber, og forvandle heele Natur Læren til et Eventyr. Denne Videnskabs forundringsværdige Fremgang beroer hverken paa Betingelser eller for fra sluttende Beviser, (demonstrationes a priori) men paa ofte igientagne Exempler og Erfaringer; ved dem have vi lært Luftens Federkraft, Farvens Beskaffenhed, Sammenhængnings Reglerne, Ildens Egenskaber og Electricitetens Kræfter. Ja alt det som er vist og uryggeligt i Lægekonsten, have vi lært ved Exempler og Erfaringer; hvad der derimod er foranderligt og tvivlsomt er bygget paa for fra sluttende Beviser; hvad andet end utallige Erfaringer have lært os, at Rhabarbara foraarsager Stoelgang, Ipecaco anha Brækning, at Opium tilveyebringer Sovn, at China heeler Kolde-Sygen, og Qvæg-Solv de Veneriske Sygdomme? Dersom nu utallige lykkelige Erfaringer have forvoldt, at Lægerne slet ikke tage i Betænkning at betiene sig af ovenanforte Midler, hvorfore betænke de sig paa at indpode, da samme Lægemaades Fortreffelighed bevises ved samme Grunde; skulde nogen holde en Syg til gode, at han ey vilde betiene sig af Rhabarbara til at forkaffe sig Aabning, fordi dens losnende Kraft beroer allene paa Exempler, hvilke han meente vel at oplyse, men ikke at bevise noget? Men kan Exempler bevise, at Rhabarbara uden Skade giver Losning; saa kan de og gotgiore, at Indpodningen uden Skade helbreder Smaakopperne: Ja dersom vi gaae den Medicinske Historie igiennem, vil man finde, at det har aldrig været sunde Erfaringer, men stedse Fornuft-Slutninger for fra, som have bragt Lægerne i Vildfarelser; disse sidste er det at tilskrive, at Lægekonsten saa ofte ligesom en Chameleon har forandret sit Udseende, og det er dem, som have indfort først den Skarlagens Kappe, og siden de hidsige Midler imod Kopperne; Eftertiden har kuldkastet disse saavelsom utallige andre Hiernespind, men den har aldrig kundet omstode det, som en forsigtig Erfaring har beriget os med; og saaledes vil det upaatvivlelig gaae herefter; saa at Barken, Staalet, Qvæg-Solvet og Indpodningen skal af vore Efterkommere faae Ærestotter, som Tidens Ælde aldrig skal kunde antaste,

da de samme derimod gandske vist ville giøre Gravskrift over en stor Deel af vore Theriaker, Latverger, Essentzer, Tincturer, Elixirer og mange andre pralende og prunkende Sammensætninger, som jeg veed ikke, om jeg skal sige, at de meest pryde eller besvære vores nærværende Lægebode. I Natur-Læren og Lægekonsten bør Erfaring altid gaae foran, og Fornuft-Slutninger følge efter. Det er i disse Videnskaber, at Exempler bevise; da Fornuft-Slutninger for det meeste alleene oplyse og udpynte?

§. 5.

Men en Læge bør være Naturens Tiener og ey dens Herre; han bør følge dens Gang og ey vende op og ned paa dens Orden. Forsee da ey Indpoderne sig, som paafore Legemet en Sygdom, da der er ingen Bequemhed til at tage derimod, og maae de ikke i saa Maade giøre Vold paa Naturen, som vil ledes men ey twinges. Dette Tvivlsmaal synes mig at være meere forend imod Indpodningen; thi en giængse Syge (Morbus epidemicus) gior desmindre Vold paa den angrebne, jo mindre Bequemhed den udvortes frembringende Aarsag finder for sig hos samme; Altsaa blive i Følge heraf Kopperne desto farligere, jo større Bequemhed der findes i den Syges Legeme og desto taaleligere, jo mindre Overeensstemmelse, der er imellem dem og hans Legems Beskaffenhed. Dette er saa sandt, at hele Konsten anvender al sin Umage allene paa at forandre og rette den indvortes Beskaffenhed, som stemmer overeens med Sygdommen. Frantz er syg af Kopperne, han lader hente den berømte Thoer, denne kommer og hvad gior han? den udvortes Aarsag: d. e. den Koppe-Gift, som svæver i Luften, og har paafort Frantx sine Kopper, saaer han vel lade være som den er, thi han kiender ey dens rette Natur og Beskaffenhed, og kan derfor ey forandre den, og om han end kunde forandre den, saa er det nu ey Tid dertil, da hans Syge allerede er angreben; han antaster derfore den indvortes Aarsag i Legemet, den Bequemhed, som underkaster ham denne Sygdom, og seer at han kan udrydde og gandske forandre den, saa at den, langt fra at stemme med Sygdommen, er den gandske imod, hertil sigter han med sine Aareladinger, sine Bade, fortynnende, nedslagende, kiølende og Brand-modsatte Afførings-Midler. Og dersom det lykkes ham at helbrede hans Syge, saa skeer det just derfore, at han har faaet Bugt med den indvortes Overeensstemmelse, som der er imellem den Syges Legeme og den ham angribende Sygdom. Dog det er ey allene Konstens Regler, men endog Sygdommens heele Fremgang

gang og Beskaffenhed, som friekiender Indpoderne. Thi ligesom de Personer, som nodes ved udvortes naturlige Tvangs Midler til noget som er dem imod, sætte sig imod af alle Kræfter, stride og strøbe og give sig ikke, forend de efter en unyttig Bryden see sig nødte til at vige for den stærkere Magt, saa skeer der og indvortes i vor Legeme; den aarvaagne Natur tier ikke, om den skeer Vold, men den giver tydelige Kiendetegn, at den skeer Overlast og raaber om Hevn. Giv en et stærk Brækpulver eller et skarpt Purgeer-Middel, og det skal vise sig, at der neppe er et Lem som jo vidner om den Vold Naturen paafores. Hovedet hænger, Øynene vinde, Læberne bæve, Kinderne spille ud og ind, og foraarsage undertiden en lidet godt betydende Latter, Munden savler, Svælget gulper, Brystet klemmer sammen, Maven kaster under utaalelige Angester det op, som i samme var indeholdet, Tarmene tude, føle smertefulde Kneb og vexelviis udspendes og sammentrækkes, Fodderne snuble, Lemmerne ryste, og det matte Legeme overfaldes af en kaald Sveed, hvorpaa følger ey sielden Besvimelse; Dersom en Gift uforvarende er indtagen, eller dersom i Legemet er avlet en gift-lignende Materie, saa formeres de ovenmeldte Tilfælde og fleere og betydeligere indfinde sig tillige; man maae og ey tænke, at det er allene ved stor Vold og Uret, som Naturen lider, at den viser sin Virksomhed, ney, den melder sig endog naar den end aldrig saa lidet purres. Forsøger man at drive Sveden mod Naturen, kommer der en stærk Rødme i Ansigtet, Øynene funkle, Pulsen jager, Hiertet klapper, ja Benaagelser, Uroelighed, Torst og en brændende Heede vidne at Naturen er oprørt. Jeg troer at alt dette beviser, at Naturen ikke vel kan skee nogen Overlast; uden den viser ved tydelige Tegn, at den lider samme, og at man derfor maae slutte, at Naturen lider ingen, naar den ingen Tegn viser dertil. I det slemme Slags naturlige Kopper, viser en ulidelig Mave- og Lende-Vee, en stærk Feber, et fælt Raserie, mange og sammenløbende Kopper, blodig Urin, blaa-agtige, mørke og sortagtige Pletter, at Naturen lider Vold. Hvad skulle man vel forlange mere af en Læge, end at han stillede disse Bevægelser, fordrev de Tilfælde, som havde indfundet sig og forhindrede at ingen nye skulle lade sig see? Men dersom man roser saadan en Læge; hvorfor laster man da Indpoderne, som paafore en Sygdom, der er frie for saadanne skrækkelige Anseelser, og som viser, paa den milde Maade som den frembringer sit Løb paa, at Naturen ikke slider nogen Vold. Man forlanger, at Lægerne skal efterfølge Naturen, de giøre det ved at frembringe een saa mild helbredende Sygdom, at Naturen aldrig giorde det mildere og bedre. Er det da al den Belønning de har at vente, at de skal behandles som Voldsmænd?

§. 6.

Videre siger man, at det er kuns til Anseende at denne Lægemaade er lykkelig; thi da den onde Materie og den i Kroppen sig befindende Koppe-Sæd ved den milde Feber og de faa Koppe-Blegne, som de fleste Tider ikkuns lade sig see, ey til gavns bliver udrenset, saa lader den noget efter sig, som tidligere eller sildigere stifter nye Ulykker, og paaforer enten farligere langvarige Sygdomme, eller, det som verre er, den visse Død. Jeg maatte ret gierne vide, hvorfra man havde dette? blotte Fornuft-Slutninger for fra kan ey vise det, efterdi den Maade at slutte paa, til Lykke for det menneskelige Kion, er i vore Tider temmelig gaaet af Moden, da ofte igientagne Forsøg og Erfaringer allene antages for Hovedgrunde i Lægekonsten. Men Erfaringen har jo vist, at en Hob indpodede har bag efter faaet farlige Sygdomme, og at andre ere døde? At mange ere døde efter Indpodningen nægter jeg ey, men at de ere døde, fordi de have været indpodede, faaer ingen mig til at troe; thi paa samme Maade kunde man slutte, at mange vare døde af de naturlige Kopper, længe efter de have været overstandne, og den Maade at slutte paa blev i Stand til at bringe de prægtigste Midler i Mistanke. Denne Meening grunder sig ellers paa de 2de slibrige Satzer; 1.) At al den Usundhed, som drives ud a Legemet ved Kopperne, har været der for, og 2.) at for den Aarsags Skyld Kuuren er des fuldkomnere, jo flere Kopper der ved samme vorde uddrevne.

§. 7.

Man maatte være lidet beloben i de hidsige Sygdommers Grundlære for at tage aldrig saa lidet den første Sætnings Urigtighed i Tvivl; Har ikke de største og meest lysende Fakler i Lægekonsten, nemlig: en Sydenham, en Böerhave, en Hofman, en Mead og adskillige andre bevist det, som den daglige Erfarenhed lærer os, at Forstoppelser, Betændelser, (Inflamationes) og alle Sorter af Ydringer, (exanthemata) hvorunder høre Kopper, Messlinger, Friesler, Skarlagen, Rosen ꝛc. afformes af den foregaaende og medfølgende Feber? Dette er saa vist, at alle de udvortes og indvortes Tilfælde, som i Kopperne formere Udbruds-Feberen, formere ey allene Koppernes Tal, men forverre og deres Natur; de Tilfælde derimod, som formindske Udbruds-Feberen, forringe og Koppernes Tal og forbedre deres Art; saaledes driver en varm Behandling (regimen calidum) og hidsige Sager hele Millioner af Kopper ud og gior de Kopper slemartede og sammenløbende, som ved en afpasset og maadelig Behandling havde bleve t adskildte og godartede; og paa den anden Side haver Sydenham

denham optegnet, at en ſlemartet Feber, ſom truede med ſlemme Kopper, er bleven ſaa tæmmet ved et overflødigt Næſeblod, at den uddrev gode og adſkildte Kopper. Mead (a) har endnu gaaet videre, thi han har efterladt os, at han har ſeet ſmaae og tykke Kopper at gaae deres Kaas ved Brug af en igientagen Aareladen, og at i deres Sted ere komne flere og ſtørre Kopper. De Læger derfore, ſom enten have før antaget, eller endnu antage denne her beſtredne Satz, ere faldne i ſamme Vildfarelſe ſom de Chymiſter, der have troet at de faſte og flygtige Salte, (Salia fixa & Volatilia) ſvedne Olier, (Olea empyreumatica) og andre Sammenſætninger, ſom de ved Ildens Kraft uddrive af de Legemer, ſom de undersøgte, forhen havde befundet ſig i ſamme. Ligeſom nu diſſe mørke Skyer i Chymien ere fordrevne ved et klarere Lys af nyere Erfaringer, ſom have godtgiort, at diſſe ſammenſatte Væſener vare virkelig frembragte ved Ilden eller Forraadnelſen, og ikke kan eller bør holdes for at have været i Legemerne før, hvorfra de ere udbragte; Saaledes har og en Sygdoms Lære, ſom er bygt paa de ſtørſte Meſteres Erfaringer og Agtpaagivelſer, lært de nu værende Læger, at hverken Kopper eller andre Ydringer, (exanthemata) ſom ved Feberen udjages af vore Legemer, forhen have været der, men ere ved den medfølgende Febers Ild og den deraf flydende Fordervelſe avlede og frembragte; heraf troer jeg, at den førſte Satz, nemlig at al den onde Materie, ſom ved Koppe-Sygen blev uddrevet, forhen havde lagt ſkiult i Legemet, fuldkommelig er igiendrevet.

§. 8.

Den anden Satz, at Kuren er des fuldkomnere, jo fuldkomnere den onde Materie uddrives, er en følge-Satz af den førſte ſom en Hoved-Satz, og falder derfore, ſaaſnart at Hoved-Satzen ſom Grunden dertil kuldkaſtes; thi man veed jo, at non entis nullæ ſint affectiones, og man kan altſaa ey vente nogen Fordeel af en Materies Udjagelſe, ſom ikke er til. Dette kunde være nok til Beſvarelſe; men jeg vil dog, for ikke at ſynes at overile mig, ſpørge Erfaringen til Raads om den bekræfter eller kuldkaſter denne Sætning. Skulde da Koppernes Mængde, ſom blev uddrevet, være til den Syges Beſte, ſaa følger uſtridigt, at de mindre adſkildte (diſcretæ) burde foredrages de mere

(a) *Mead* de Variol. curationibus Cap. 3. p. mihi 29. *Botalli* de Veneſect. Cap. 5. beretter om en Dreng paa 18 Aar, ſom ved Aareladning miſtede 1 Pd. Blod 2 Dage efter Udſlaget, og Kopperne forſvandt igien; han vil og forſikre ofte med lige Virkning at have forſøgt det ſamme.

de mere adskildte, og at de sammenløbende (confluentes) igien burde foredrages hine; men jeg skulde vel ey troe, at nogen er saa indtagen af Fordomme, at han skulle antage dette, siden ey allene Læger; men og andre u-erfarne med Ret og Billighed ere bange for de sammenløbende og spaae sig desbedre Udfald af Sygdommen, jo længere Rum der er imellem Kopperne, og i jo ringere Antal de lade sig see. Det er desuden saa langt fra, at en stor Koppe-Mængde forsikrer om en fuldkommen Renselse, at samme heller giver tilkiende, at der er skeet en raaden Oplosning og almindelig Fordervelse af de gode og sunde Væsker, hvoraf ey sielden kommer alle de farlige Sygdomme, som man troer almindelig at afværges ved denne tilstrækkelige Udrensning. Saaledes have de sammenløbne u-regelmæsse Kopper, som herskede An. 1674 og 1675. i Engelland efter Sydenhams Beretning (b), paafort dem, som af dem vare angrebne og allerede helbredede, giktagtige Smerter i Arme, Skuldre, Laar og andre Deele, efter disse Smerter bolnede de angrebne Steder, og de kiodede Deele bleve beslagne med Saar og Bylder, som gjorde store Viger og Renner imellem Muskterne, saa at den Syge var stedt i Livs-Fare lang Tid efter at Kopperne vare forbi. Her seer vi hvor paalidelig den saa meget roste fuldkomne Udrensning ved overflodige Kopper bor holdes for at være. Det er ellers forunderligt, at Folk kan smelde paa Indpodningen, for den udjager kuns faae Kopper, da den daglige Erfaring viser, at jo færre Kopperne ere, jo lykkeligere er Sygdommen, og at de tvert imod antage en Grund-Sats, hvoraf flyder, at den Art er den beste og renser og afskummer vore Safter meest fuldkommen, som Erfaringen viser, at være den farligste, og i Steden for at den skulde rense de gode Safter, ja befrie dem fra de onde, forderve de dem ved at betage deres milde, klæbende og balsomagtige Natur.

§. 9.

Er det desuden en afgiort Sag, at Koppe-Sæden ey fuldkommen kan udrenses fordi Kopperne ere kuns faa? Jeg maa sporge om man mener, at de hule og kugelagtige Lædiker i Koppe-Blegnene ere de eneste Magneter, som trække denne Materie til sig, og om alle andre Veye ere tillukte for den, og alle Afsondrings-Maskiner af den Beskaffenhed at de stode den fra sig? Der er vel ingen Formoedning, at Sagen saaledes kand befinde sig; thi enten vi ville holde for, at der forend Sygdommens Angreb har været et særdeles Tynder i Legemet, som anstikkes ved den udvortes Aarsag, og saaledes fortæres; eller man vil at der

(b) *Sydenhami* opera. Variol. anomalæ An. 1674 & 1675. pag. mihi 295.

der skal allene være en Beqvemhed til at blive eengang anstukket af denne Sygdom, dog saaledes at denne Beqvemhed for den meste Tid gandske forsvinder ved een eeneste Anstikkelse, som mig synes at være rimeligst; enten siger jeg, man antager den eene eller anden Meening, saa er det vist, at naar en skarp Koppe-Gift indbringes i Legemet, og træffer der en frugtbar Jord for sig at spire i, saa oprorer den alting og opvækker en hæftig Feber, hvorved alle de Af- og Fraskillinger (ex- & secretiones) i Legemet, som udfordre en mild og roelig Tilstand i Safterne, i storre eller mindre Grad hemmes og i den Sted udjages de raae og ukaagte Ureenheder ved utallige Kopper. Dersom derimod enten en mildere Koppe-Gift indbringes uden fra, eller Tilstanden i Kroppen ey synderlig stemmer overeens dermed, eller og, hvilket er saa meget desbedre, begge Deele indtreffe, saa frembringes en liden og mild Feber, som foraarsager ikkun en ringe Fordervelse og Ureenhed i Safterne, og bringer det meste deraf ud formedelst Fraskilnings-Gangene, som ey ere ved Kramper sammentrukne og tilsnorede som i forrige Fald, og hvad der er til overs, som er for grovt til ved disse Veye at udrenses, gaaer sin Vey ved et lidet Antal Kopper. See dette er Aarsagen, hvorfore utallige sammenløbende Kopper ey renser Legemet saa godt, som faa adskildte. Thi det første Slags avler mange Skarpheder og lukker tillige Veyene til for dem, hvorfore Rensningen ikke kan skee fuldkommen ved Kopperne, hvor mange de end ere; Da det sidste Slags derimod ikkun avler faa Skarpheder og lader samme faae frie Udgang af alle Udførings Kanalerne, saa at et føye Tal af Kopper er nok til at udrense det, som ved andre Veye ey er udført: Dersom jeg synes at have holdt mig noget længe oppe ved denne Forekastning, saa maae jeg tilstaae at det er skeet, fordi den synes at have stor Skin af Rimelighed, saa at lærde og vittige Folk, som just ikke have giort Lægekonsten til deres Hovedsag, mene, at de naturlige Kopper have et stort Fortrin for de konstige i at rense Safterne. Da ellers denne Tænkemaade forhen haver indfort den hidsige Lægemaade, for hvilken mange 1000 Mennesker have været et Offer, og nu paa nye ved at skrække fra Indpodningen vil hindre utallige Menneskers Frelse, saa fortiener den en stræng og alvorlig Prøve, siden her ey handles om en Grundlære som bliver allene inden for Indbildnings Kraften, men om saadan en, hvorpaa der bygges en Lægemaade, hvoraf mange tusinde Medborgeres Liv og Velfærd hænger.

§. 10.

Men kunde det ikke tildrage sig, at den, som man indpodede Kopperne, havde een saa spendt og sey Huud, at den kunde gandske forhindre deres Udbry-

delse, og naar de saaledes bleve nødte til at blive tilbage i Kroppen, kunde de da ikke foraarsage de værste Følger, ja Døden selv? Jeg maa tilstaae, at denne Knude synes mig ikke saa svær at løse, som den er forekommen adskillige brave Læger; De Folk, som underkastes Indpodningen, ere enten Børn eller unge Mennisker og meget sielden voxne, og det er bekiendt at i de unge Aar er Huden gandske smidig og bøyelig; desuden dersom man havde mindste Mistanke om saadan een Beskaffenhed, kunde man raade Bod derpaa med udblødende Drikke, milde Gnininger, dampende Bade og fetagtige Smørelser, og skulle en Læge finde, at disse Midler vare utilstrækkelige, saa stod det jo i hans Magt at lade være at indpode; Men han kunde maaskee være uvidende om denne Beskaffenhed? Lad det saa være, jeg seer ikke derfor, at det skulle være ude med den Syge; Store Læger, iblant hvilke er den udødelige Boerhave og Mead, have lært os (c) at i de sammenløbende Kopper er Kroppen befundet saa vel inden til som uden til at være belagt med Kopper, da nu mange af det Slags Syge komme sig, saa seer jeg ikke, hvorfore et ringe Antal Kopper, som satte sig paa de indvortes Dele, for de bleve forhindrede at trænge igiennem de udvortes, skulle nødvendig foraarsage saa stor Ulykke. Hertil kommer, at den Syges Kaar vilde blive ulige værre i de naturlige Kopper, om han af dem blev angrebet; Da man desuden ikke anfører Exempler af Folk, som har havt saadan en Legems Beskaffenhed, som om den skulle gives, maae være overmaade rar (d), saa taber Beviset al sin Styrke; Thi dersom een Læge vilde giøre saa meget af en Hændelse, som var saa rar, at den neppe blev meer end muelig, at han for dens Skyld vilde til Side sætte et Middel, som Omstændighederne udfordrede, saa maatte han stedse blive en orkeslos Tilskuer. Hvor torde han vel paa den Maade vove at give et Purgeer- eller Brækmiddel, da han kunde treffe paa saa følsom en Patient, at han deraf kunde faae Brand i Maven og Tarmene; hvorledes kunde han vel raade til Aareladen, da de ulykkelige Exempler af denne Lægemaade ikke ere rare; Ja hvorledes torde han driste sig til at foreskrive et halv Qvintin Krebsøyen, da den berømte Hr. Gaubius (e) har seet en Syg deraf at faae et stærkt Slag. Ville vi derfore ikke give hele Lægekonsten Afskeed, saa faae vi tilstaae, at den Frygt er ugrundet, som indjages ved dette Metaphysiske Beviis, som allene er taget af Mueligheders Rige.

§. 11.

(c) *Boerhave* in Aphorism. og *Mead* in Oper. Cap. 3. de Curat Variolar. pag. mihi 30. Hvo som desuden har Lyst at see flere Vidnesbyrd den Sag angaaende, kan efterse *Boneti* Sepulchretum Anatomicum Lib. 4. Sect. 1. Observ. 60.

(d) Komme ey Kopperne ud baade inden i Hænderne og under Fødderne, i hvor tyk og haard end Huden paa de Steder er?

(e) Jeg har hørt dette at anføres af Hr. Prof. Gaubio paa hans Forelæsninger.

§. 11.

Da det ikke i denne Afhandling er min Hovedsag at forsvare Indpodningen, men allene at igiendrive nogle af de meest betydelige Indvendinger, som hos os giores imod den, saa vil jeg lade det beroe med det som allerede er anfort, og begive mig til at undersoge den rette Aarsag til denne Kuurs lykkelige Udfald. Erfarenheder, som saa ofte ere igientagne, have vel lært Lægerne alt hvad der er fornødent til at udove denne Lægemaade; Men disse have ikke villet lade sig noye hermed, de have sogt at udgrunde Aarsagen til det, som Erfarenhed har viist dem, og meent, at det var en Skam for dem at vide allene af Erfaringen, at de indpodede Kopper havde et stort Forspring for de naturlige, naar de ikke tillige vidste hvorfore de indpodede Kopper havde dette store Fortrin; For nu at komme derefter have de opagtet adskillige Omstændigheder ved Indpodningen og betragtet dem som lige saa mange Aarsager til denne Kuurs lykkelige Udfald; men, uagtet al den Ærbødighed jeg bær for disse store Mænd, vover jeg mig til at sige, at de slet ikke ere komne efter den rette Aarsag til denne rare Begivenhed (f), ja havde de ikke været lykkeligere i Kuren selv end i at udfinde dens Aarsag, haaber jeg i de følgende Afdelinger at vise saa klart som 2 og 3 er 5, at det længe siden skulde været ude med Indpodningen.

§. 12.

Den første Grund, som de da anfore, er den foregaaende Bereedning; Jeg holder for, at man gior vel i aldrig at forsomme den, men jeg troer den ingenlunde saa vigtig, at den bor antages iblant Aarsagerne til Kurens Lykning. I Jylland bleve i Aarene 1756 og 57. af en Student navnlig Barfoed mange Bonder-Born med god Lykke uden nogen Forberedelse indpodede. Hr. Wasmuth har og i bemeldte Aar i og omkring Trundhiem paa samme Viis indpodet mange Born og unge Folk. Den Norske Bonde indymper med Tellekniven sine Born Kopperne uden nogen anden Stats. I Italien forsommes samme af Lægerne uden deres Patienters Skade, og Hr. Gandini, som lykkelig i Genua udover Lægekonsten, dommer den i sin Afhandling at være af liden Nodvendighed. Ja de beste Skribentere i denne Materie holde for, at den hos smaa Born kan til Side sættes (g), og ikke desto mindre er der en u-endelig stor For-

(f) Dog vil jeg undtage de allerforste Skribentere i denne Materie, som have formodet, at i Roddet var en mildere Koppe-Smitte (contagium varioloſum) uden at give nogen Grund, som var tilstrækkelig, for denne Formodning.

(g) *Kircpatrick* the Analysis of inocul. Sect. 9. p. 291.

skiel imellem de naturlige og konstige Kopper, endogsaa i den Alder. Indpoderne selv ere og ueenige i de Midler som bør bruges, da nogle have een, og andre en anden Maade som er tvert derimod til at berede paa; Saaledes bruge nogle Brækmidler, andre fordømme dem gandske, nogle aarelade stedse, andre fast aldrig, nogle bade, andre ikke; da nu dog alle disse indpode med Lykke, vil jeg overlade enhver at giøre sin Slutning; Ja Indpodningen hænger saa lidet af Forberedelsen, at den allerurimeligste Beredelse har havt den største Lykke i Følge med sig. Saaledes bleve i Philadelphia 700 indpodede og beredte dertil uden Forskiel paa saa voldsom og heftig en Maade, at Hr. Kircpatrik med Rette paa det høyeste laster den, imidlertid døde kuns een alleue, og det paa saa ugunstig en Jordplæt (h). Desuden er det jo Lægerne ubekiendt af hvad særdeles Beskaffenhed den Bequemhed er i Legemet, som er gunstig for denne Sygdom, og kunne de derfor ikke saa meget bestride den med deres Bereednings Midler, som andre paastægtende Svagheder og de Forhindringer, der vilde giøre denne Sygdom betydeligere om de sloge sig til den; og saaledes er denne Tillavning ey af anden Art end andre Tilberedelser, som Lægerne begynde deres store Kurer med i andre Sygdomme. Ligesom de derfore, inden de begynde at helbrede de saa kaldede Fransoser tillave Legemet i Forveyen ved Aareladen, Bade, afførende Midler, Sod, (decocta) og andre saadanne Ting, men vide gandske vel, at den Syges Helbredelse ikke bør tilskrives disse foregaaende Anstalter; men det Qvægsølv, han faaer i Livet, saaledes bør de og ikke tilskrive Indpodnings Kuren Forberedelsen; men andre Aarsager, med eet Ord at sige: Forberedelsen giør ey til, at denne Kuur lykkes, men forebygger, at den ey formedelst andre indfaldende Hændelser skal vanlykkes.

§. 13.

Hvad som er sagt om Forberedelsen, gielder og om Vallet af Legems-Arter, adskillige Aldere, Aarets Tider og saa videre, hvilket er det andet Stykke, som Kurens Lykke tilskrives. Man bør ey negte, at jo de, som faae de konstige Kopper, have et stort Fortrin for dem, som falde i de naturlige, i det hine kan underkaste sig Sygdommen paa den Tid og under de Omstændigheder, da den kan mindst skade dem, disse maae derimod finde sig i, at den, kan skee angriber dem paa den Tid, som den kan tilføye dem størst Skade. Men da den grasserende Koppefyge, en stor Frygt hos de Syge for de naturlige Kopper, og andre Omstændigheder tillade ofte ikke denne Forsigtighed, da en tilfældig og uformodentlig Indpodning ved Aareladen med en besmittet Lancet har havt lige saa

(h) *Kircpatr.* Sect. cit. p. 311. & p. 331.

saa lykkeligt et Udfald, som om Forberedelsen og Vallet havde havt Sted (i); da en Indpodning, som er bleven forrettet af dem, som ikke have kundet for Uvidenhed i Lægekonsten enten forberede deres Folk, eller giøre et fornuftigt Val af samme og de gunstige Omstændigheder, da saadan en Indpodning, siger jeg, haver reddet alle, som underkastede sig den paa samme Tid, da alle de, som bleve angrebne af de naturlige Kopper, bleve henrykkede (k); saa seer jeg ikke at Lykken i Kuren bør tilskrives dette Vall. Ney ligesom en fornuftig Feldtskierer udvælger til sine Forretninger et got Subject og en bequem Aarets Tid, om ellers Omstændighederne ville tillade det; men tilskriver derfor den Syges Helbredelse ikke dette Vall, men sin Haand-Forretning (Operatio chirurgica); Saaledes handler en indvortes Læge klogeligen, om han bruger samme Forsigtighed, naar han kan, inden han indpoder; men han farer vild, om han tilskriver dette Vall som den fornemste Aarsag, Sygdommens lykkelige Udfald.

§. 14.

Dersom man vil giøre sig den Umage at holde Indpodernes Regler i Henseende til Vallet imod Erfaringer, skal man finde, at de sidste ikke alt for vel stemme overeens med de første; Saaledes forbyder man at indpode Børn under 4 Aar og voxne over 35 à 36 Aar; Hr. Wasmuth i Norge har imidlertiid indpodet en 80 Stykker, meest Børn, fra ¾ til 4 Aar, hans Liste melder vel, at han haver mistet 2de, men af disse var den eene allerede 4 Aar, og døde de end begge af Kopperne, saa maae man dog tilstaae, at Forholdet ey er større end det som man har seet paa nogle andre Stæder, hvor alle Reglerne ere blevne iagttagne; hvo kan desuden ey see, at der er en stor Fordeel i disse frem for de naturlige Kopper i saa vanskelig en Alder at miste 2 blant 80. Hr. Barfoed har indpodet efter den Liste, som siden følger, fra ½ til 36 Aar, og bevidner sig ey at have mistet en eeneste. I Boston i nye Engelland har man indpodet 44. fra 30. til 40 Aar og mistet 1; 7 fra 40 til 50. og mistet ingen, og har man blant 6. fra 50. til 60. mistet 2, og blant 7. fra 60. til 67. Aar mistet 1. (l). Er det ikke desto mindre fordeelagtigt nok, naar man betænker, hvor farlige de naturlige Kopper ere for saa aldrende Folk, og hvor let det var, at disse, som skrives paa Indpodningens Liste, kan være døde af naturlig Smitte, da det var en meget farlig Omgangs Tiid (epidemia) paa hvilken indpodedes. Timoni, den

(i) *Thomas Frewen* Practice and Theory of inoculation p. 25.

(k) Kort Afhandling om Børne-Kopperues Indpodning ved Mr. de la Condamine p. 17.

(l) Kirkpatrick l. c. p. 127. den nye Edition.

første Skribent om Indpodningen, beretter, at i Constantinopel indpodedes alle Aldre, Legems Arter, Kion ꝛc., uden at een eneste døde, Pylarini, næst efter ham, siger, at sielden eller aldrig indfandt sig slemme Tilfælde, omendskiønt Indpodningen skede paa alle Aldre ꝛc. Dr. Schultz (m) raader derfore, ey for noye at see paa Alderen, naar Faren er i Nærværelsen. Man har holdt for, at det var ey raadeligt i stærk Varme at indpode; Erfarenheden viser derimod, at i Syd-Carolina i hedeste Sommers Tiid døde allene 8 af 800. eller høyt een af 89, efter Kircpatriks Beretning (n), og af 700 i Philadelphia 1 allene (o); saaledes har og Dr. Archer nu begyndt at fortsætte Indpodningen heele Aaret igiennem udi Indpodnings Huset i London efter Hr. Schultzes Beretning (p) ligesom og her i Kiøbenhavn, om Sommeren stedse er blevet indpodet. Fruentimmere, som have mistet sine Tider, Personer, som have Knude-Kiertler, (Scrophuli), Børn med den Engelske Syge behæftede, de som ere plagede af Skiørbug, have forstoppede Indvolde og fornemmelig Feyl i Leveren eller Galle-Gængene holdes for uskikkede til Indpodningen; Hr. Wasmuth har lykkelig indpodet et Fruentimmer paa 16 Aar, hvis Tider vare urigtige og af Dr. Schultz anføres paalidelige Exempler af adskillige Personer, som have havt een eller anden af ovenmeldte Sygdomme og dog have meget lykkelig igiennemgaaet Kopperne (q). Dr, Hadow beretter i et af sine Breve til den lærde Dr. Prengle (r), at han blant et Antal, som oversteeg 1200 Personer, udi Junii Maaned 1755, indpodede Personer fra 3 Maaneder til 62 Aar, hvoraf mange vare rheumatici, scorbutici og Asthmatici, hysthericæ, chloroticæ; og at han dog ey mistede mere end een Person, hvis Død han tilskriver en Sygevarterkes Feyl. Ja en mere uskikket Person for Indpodningen end Mr, Williamson kan man ey forestille sig, imidlertid har Kircpatrick syntes at sætte al sin Forsigtighed tilside, og indpodet ham med største Lykke imod sine egne Regler (s). Den forsigtige Gaubius har derimod paa den anden Side indpodet en Person af den beste Anseende, som fik de allerslemmeste Tilfælde, og blev med største Møye reddet (t).

See!

(m) D. Schultzes Berettelse om Koppers Ympande p. 13.
(n) Kircpatr. l. c. p. 130. 131.
(o) Kircpatrick. p. 311.
(p) Schultz l. c. p. 25.
(q) Schultz l. c. p. 14-23.
(r) Schultz p. 24.
(s) L. c. p. 276.
(t) Harlemse Maat scappy 2 Deel. p. 325.

See! her ere flere Exempler end som behoves for at vise, hvor lidet Vallet har Deel i Indpodningens Lykke; vil man forekaste, at en og anden Person er maaskee død, som kunde været reddet, om større Forsigtighed var bleven brugt i deres Behandling, saa har jeg intet derimod; men beder dem, som giøre denne Indvending, at betænke, om ikke ligesaa mange have maattet sætte Livet til for en overdreven eller bagvendt Forberedelses Skyld; og gaaer da det eene op imod det andet; tilmed maae man betænke, at man fast ikke kan antage den Mening: at Beredelsen og Vallet ere meest Aarsag til Indpodningens lykkelige Udfald, uden tillige at forsvare, at en gammel overtroisk Kierling, en uerfaren Munk, ja enhver, som har sadt sig i Hovedet at indpode, har ved Indgydelse maaskee faaet den Indsigt, som behoves til med Forstand at behandle en Syg, og berede ham efter hans Omstændigheder. Den Grædske Kielling, som frelste alle, som hun tog sig for at indpode, den Cartheuser Munk, som indpodede sin halve Hiord, og frelste den uden at miste een eeneste (u), den Jorddrot i Vestindien, som reddede sine 300 Slaver (uu), have da været større Læger end enten een Boerhave eller Sydenham. Heraf flyder nu ingenlunde, at man skal sætte al Forberedelse og Val reent tilside, og indpode paa en Troyeduus og i Blinde; en fornuftig Læge vilde det smerte mere at miste een ved sin Uforsigtighed end det kunde fornøye ham, om han reddede nogle hundrede ved en Slumpe-Lykke; han bør saaledes forskandse sig, at om Ulykken indfaldt, hans egen Samvitighed og det veldommende Folk kan see og skionne, at han har søgt at redde hans Syge fra al muelig Fare; men derfore bør han ey lukke sine Øyen og Øren til for andres Erfaringer, og giør han ey det, vil han see, at dersom Indpodningen skulle grunde sig paa Vallet og Forberedelsen, var det umueligt, at de, som ey have iagttaget begge disse Hoved-Punkter, kunde havt den Lykke, som de have havt, dette veyleder ham til en fornuftig Grundlære, uden at giøre ham for meget dristig eller forvoven i Udøvelsen.

§. 15.

Men den 3die og fornemste Aarsag, hvoraf de have villet udlede den Lykke, som følger disse Kurer, er Roddets Udflydelse af de giordte smaa Indsnit, de have saaledes tænkt ved denne aabne Vey uden stor Væsen og Allarm at skille sig ved en stor Mængde Materie, som ellers havde kommet til at opfylde mangfoldige Kopper, og opvække en meget stærk Feber. Dette synes at have stort

Skin

(u) Condamine l. c.
(uu) *Mead.* de Variol. Insit. p. mihi 65.

Skin af Rimelighed, men taber den, naar man overveyer, at i Fald Tingen saaledes befandt sig, skulde for de meeste Gange Kopperne være faa, naar Saarene bolnede stærkt, og derimod, naar disse ey synderlig vædskede, burde Kopperne være des fleere, saa at Kopperne og Roddet burde være i et omvendt Forhold imod hinanden; men jeg kan, uagtet alt hvad Butini, Kircpatrik og andre Forfægtere af denne Mening paastaae, forsikkre, at jeg, da jeg og med Flid herpaa har givet Agt, ey har fundet Sagen saaledes at forholde sig; da jeg tit har seet lidet Rod og faa Kopper, og andre Gange meget Rod og mange Kopper at følges ad; hertil svarer nu det andet Partie, at der, hvor lidet Rod og faa Kopper træffe ind sammen, er det et Tegn til, at der er en gandske liden Beqvemhed til Kopper i Legemet, og hvor der ere mange Kopper og meget Rod, er en stor Beqvemhed, og mangle de ey at forsikkre, at Kopperne her gandske vist havde blevet meget flere, dersom Saarene ey saa stærkt havde vædsket, dette lod sig og vel høre, dersom det kuns gandske sielden saaledes indtraf, men da det ofte hænder, saa giver det en temmelig Formodning om, at Meningen er urigtig, og at man søger at besmykke den med Udflugter. Foruden den lærde og erfarne Dr. Mead, tvivler og Dr. Scultz i Stockholm, (hvis smukke Bog om Indpodningen er mig, efterat denne min Afhandling var færdig, dog saa betimeligen falden i Hænderne, at jeg hist og her deraf har kundet betiene mig), om at Udflydelsen af Roddet er Skyld i Indpodningens Lykning (v), han bruger det samme Bevis, som jeg, nemlig at han har seet Syge, hvor Saarene have lidet vædsket, og Kopperne ikke desto mindre været milde og gode, han har og seet dem, som have havt gode og faa Kopper, endskiondt Saarene luktes strax inden at Kopperne bolnede, videre har han anteqnet, at nu, da man kuns gior eet Indsnit i Indpodnings Huset i London, ere Kopperne ligesaa milde og gode, som tilforn da man giorde flere, han meener og, at Saarene kan desmindre ansees for Hoved Aarsag til milde Kopper, som at de først begynde at bolne ret, naar Kopperne bolne, og da er Koppernes Tal allerede bestemt, og den største Fare forbi. Hvad vil man sige om Blære-trækkende Midler, (vesicatoria) som i Paris, Geneve, Holland og andre Steder, ja af nogle af vore Læger selv bruges med Nytte for ved deres Hielp at indpode? Kircpatrick tilstaaer selv, at de, som han i Paris paa denne Maade indpodede, havde færre Kopper, end de, som bleve ved Indsnitning indpodede, endskiont af Indpodnings Stedet ey udflod en Draabe Rod, men alleneste en gandske maadelig vandagtig Uddampning (x); han synes og at troe, at man tilveyebringer paa denne Maade et ringere Antal Kopper,

(v) Loc. cit. p. 54. & 55.

(x) *Kirchpatr.* l. c. p. 195. 196. & in Epistola ad Dnum. *Scnac.* p. 400.

per, men foredrager dog Indsnitningen, fordi det strider imod hans Erfaring og Grundlære at slutte anderledes. Men hvad behoves at klove Haar der hvor man tydelig kan legge Sagen for Øynene? der er vel ingen Tvivl om, at den Lære, som skal forklare Indpodningen, maa være saa almindelig, at den kan passe sig paa alle de forskiellige Maader, som man indpoder paa; men nu indpoder det hele Chinesiske Folk med pulveriserte Koppe-Skaager, som de lade snuse op i Næsen, og det uden Tvivl med god Lykke. Indbyggerne i Syd-Kumberland og Pembrokschire have efter Hr. Kirckpatricks Beretning fra ældgamle Tider af forskaffet sig Kopperne ved at gnie Huden med tørre affaldne Kopper, og det med et lykkeligt Udfald, endskiønt Kirchpatrik laster Maaden, saasom den imodsiger hans Theorie(y). Hr. Brooke, en Engelsk Læge, har med Linskav, som med Koppe-Materie var indtrukken og ved Plaster klæbet ved Huden, indpodet Kopperne, og det efter hans Mening med større Lykke, end om Indympningen havde skeet ved Indsnit (z). Lægerne i Florentz og Padua have og med lykkelig Fremgang ved Indgniening indpodet Kopperne (a); da nu i alle disse Tilfælde ingen Indsnitning er skeet, og intet Rod er udflydt, saa sees klarlig, at deraf lader sig Indpodningens Fordeele ikke forklare.

§. 16.

Da den Chinesiske Maade var de første Indpodere bekiendt, skulle man synes, at den burde forhindret, at man nogen Tid skulde tilskrive Roddets Udflydelse de Fordele, som ere ved Indpodningen; men hvorfore dette ey er skeet, er ey vanskeligt at komme efter; thi de brave Mænd have uden Tvivl gandske vel begrebet, at Forberedelsen og Vallet vare ikke af saa stor Vægt, at man kunde tilskrive dem Curens Lykning, de have derfor taget saa meget heller deres Tilflugt til Renselsen, som skeede ved de flydende Saar, som de troede herved at bøde paa den mangelagtige Uddrivning af Koppe-Sæden formedelst de faa Blegner ved en desto rigere Udløb af de konstige smaa Saar. Denne Mening syn-

(y) *Kirchpatr.* l. c. p. 185.

(z) Comment. de rebus in Scientia naturali & medicina gestis. Tom. 2. p. 339.

(a) Nuova scoperta a felicimente suscitare il vajuolo per artesicioso contatto di *Franscisco Berzi* Desuden er jeg derom underrettet ved min Reyse i Italien. Samme Maade er og i Sygehusene i Leipzig med Lykke forsøgt. Comment. de reb. in Sc. nat. &c. vol. IV. p. 64.

synes og at faae et Beviis for sig i Elisabethæ Harris Indpodning, som skeede paa den Chinesiske Maade (b); Historien er denne: For at indføre Indpodningen i det Kongelige Huus, og siden i Engelland, vilde man ikke noyes med de gunstige Beretninger fra Constantinopel og de faa lykkelige Exempler af Indpodninger, som allerede vare skeete i Engelland, man beordrede derfore Lægerne at indpode 7 Mennesker, som havde forbrudt deres Liv og frelsede samme derved, at Kopperne, som de ey for havde havt, bleve dem indpodede; denne Beslutning blev sat i Værk, og Lægerne tilbragte de 6 Kopperne paa den Constantinopolitanske Viis, og den 7de, som var den omtalte Elisab. Harris, fik dem paa den Chinesiske Maade, de 6 første overstode deres Kopper uden at være synderlig syge derved, men den sidste blev haardt angreben, og havde haardere Tilfælde end nogen af de andre, dog kom hun sig. Heraf begriber jeg nu gandske vel, hvorfore de første Engelske Indpodere foredrog den Constantinopolitanske Maade den Chinesiske, da de baade havde Opdagelsen fra det første Sted, og det var fornuftige Mænd anstændigt, at give den Maade Fortrin, som havde tilbragt 6 Kopperne ved milde Tilfælde for den, som havde tilbragt een dem allene, og det med meget haardere og farligere Anstod. Men jeg undrer over at man har kundet troe, at et eeneste Exempel var nok til at fordomme en Maade, som var antaget af en saa folkerig og snild Nation, og jeg undrer endnu mere derover, at ingen paa det Sted, hvor man har saa god Leylighed dertil, har igientaget Forsøget, thi da man siden undertiden er bleven vaer, at lige saa haarde Tilfælde ere komne efter den Constantinopolitanske Maade, saa synes det at have været en blot slumpe Lykke, at dette hendtes Elisabeth Harris, og jeg er næsten forsikkret paa, at dersom man havde omvendt Forsøget og indpodet hende paa sin Tyrkisk, og de andre paa Chinesisk, da havde det samme Udfald givet Anledning til at giore en Slutning, som var tvert imod den forrige. Endelig er dette vel ikke den ringeste Aarsag, hvorfore ingen har

(b) P. *Entrecolles* har Lettr. Edifiant. XX. Recueil p. 305. givet os denne Efterretning om Chineserues Maade, man kan troe ham for saavidt Maaden i sig selv angaaer; thi den var han let i Stand til at erfare; at Maaden lykkes og i China: er let at slutte, siden den der bliver ved, og har forplantet sig derfra ind i Tartariet; men de Medicinske Beretninger, som ham anfører, ere efter mine Tanker kuns lidet paalidelige, siden de sige hinanden imod, og indeholde saadanne Omstændigheder, som giøre dem stærkt mistænkte: nemlig at Kopperne undertiden kommer ud Dagen efter; at det er en god Lykke at redde 7 eller 8 af 10. ꝛc. Det er troeligt, at Chineserne have været de samme Bedragere i hans Tiid, som Hr. Osbeck har befundet dem, og i Stæden for at give ham en sand Efterretning, have bundet ham en Fabel paa Ærmene.

har vildet tage sig den Chinesiske Maade an (c), at man i den saae intet, hvad jo tildrog sig og ved den naturlige Besmittelse; men hvor falsk denne Mening er, faaer vi siden at see, naar jeg kommer til at afhandle den efter min Mening sande Grundlære for Indpodningen.

§. 17.

Da saa mange Læger ere faldne paa at sætte Hoved-Sagen i Bolningen af Saarene ved Koppernes Indpodning, saa er det at undre over, at de ey have taget bedre Skiæl af denne Meening i Udovelsen hos deres Syge, saavel i de konstige som naturlige Kopper, skulde det ikke forbundet dem til at indpode ved flere Indsnit hos saadanne i Besynderlighed, som de enten ikke havde Tiid nok til at forberede, eller som de kunde formode at ville faae en større Hob af Kopper end andre? kunde de og ikke i Følge deraf raadet i farlige Omgange til Pumphuller, (Fonticuli), paa det at Koppe-Giften kunde, i Fald disse Personer bleve befængede, finde aabne Veye til at udføres af Legemet paa; Saadanne Forsøg vilde enten (om de slog an) give dem et stort Beviis for deres Theories Grundighed, eller og om de ey lykkedes, for dens Utilstrækkelighed, og give dem selv derved Anledning til at søge Fordeelen af Indympningen i andre Aarsager (d).

§. 19.

Hr. Gandini, som jeg har kiendt i Genua, hvor han lykkelig udøver Lægekonsten, har optænkt en nye og fra alle andre meget forskiellig Grund-Lære for

(c) Elizabeth Harris Koppesyge er som et amphibium imellem de naturlige og kunstige Kopper, saa at nogle Indpodnings Skribenter snart regne den til det eene, snart til det andet Slags, ligesom Exemplet er dem gunstig eller ugunstig; saaledes siger Kircpatrik paa det Sted, hvor han afhandler Indsnittets Fordeele, at, Forberedelsen undtagen, havde hendes Indpodning intet forud for de naturlige Koppers, hun kunde holdes for at være smittet paa den naturlige Maade, men paa det Sted, hvor han viser, at de Indpodede ere frie for at smittes siden af de naturlige Kopper, anfører han hende til Exempel som den der ey blev smittet, da hun kort efter sin Indpodning opvartede 2, som laae Syge af de naturlige Kopper. See Kircpatriek l. c. p. 144. & 183.

(d) Kircpatrick l. c. har og 186-188. herom giort Erindring. Hr. Scultz anfører p. 55. at han i Fortalen p. 24 af den første Edition af sin vakkre Bog beretter om en Medicus udi Blandford, som giorde en Fontanelle paa Armen, og mistede ikke een af sine Syge i denne Epidemie, men Spørsmaalet bliver, hvor mange Syge han havde, og hvorledes Epidemien var?

Koppe-Sygen og dens Indpodning. Han mener, at det er ey ret at man tilskriver Blodet, som er besmittet af Koppe-Giften, de farlige Tilfælde, som yttre sig i de naturlige Kopper (e), han troer snarere, at Nerverne ere de første som lide, og det saaledes, at Koppe-Giften, som svever i Luften, og er den frembringende Aarsag (causæ occasionales) kommer i Legemet igiennem de første Veye, d: Sludet, Maven og Tarmene, og der treffer en Materie for sig af en vis Art og Beskaffenhed, som er den bequemgiørende Aarsag, (causa prædisponens) naar disse treffe hinanden, foye de sig tilsammen paa samme Maade som et suurt og lud-Salt foreenes sammen ved en heftig Brusen (effervescentia), og Giæren (fermentatio), som sætter de fine Nerve-Pendsler og Trevler i Bevægelse, hvilke, oprørte og opæggede af denne Uorden, foraarsage Gysen, Kulde, Ekkelhed, Brækkelser, Beklemmelse, Leede-Snurren, (torpores) Slag og saa videre, ved hvilke uordentlige Bevægelser alt Omløbet af Vædskerne forstyrres, og disse selv mere eller mindre forderves, kort og med et par Ord at sige, deraf komme alle de ulykkelige Tilfælde, som giøre denne Sygdom saa ængstlig og farlig; det Nu, da den udvendige og indvendige Aarsag stode sammen for at udgiøre Koppe Sæden, formener han at være det bedrøvelige Øyeblik, hvoraf den hele Sværm af Ulykker har sit Udspring, han troer derfore, at, dersom Koppe-Sæden var allerede sammensat, naar den kom i Legemet, og ey behøvedes der at stødes af den udvortes og indvortes Aarsags Sammenstødning, saa skulle alting gaae gandske roeligt til, og da i Koppe-Roddet, som ved Indsnitning bringes i Legemet, indeholdes en fuldkommen og allerede sammensat Koppe-Sæd, saa undgaaes paa denne Maade den Brusen, som forvoldes ved dets Sammensætning, helst da det ey ved de første Veye, men ved Legemets Overflade saa godt som umiddelbar bringes i Blodet; han slutter derfor at alle de slemme Tilfælde, som Haarreysninger, (horripilationes) Gysen, Ekkelhed, Brekken, Kramper og Slag, som allene komme af Senernes Lidelser, ved den ommeldte Brusen og Giæren undgaaes, og at de Konstige Kopper rendse vore Vædsker paa en sikker og behagelig Maade, fordi at disse forstyrrende Tilfælde aldrig have Sted i samme.

§. 19.

At anføre denne Mening, er fast det samme, som at igiendrive den, da den strider imod Naturens eenfoldige Maade at gaae frem paa, mod de første Grunde i Sygdoms Læren, og saavel mod de naturlige, som indpodede Kop-

pers

(e) Riflesfioni Medico-pratiche sopra il Vajuolo &c.

pers Natur og Egenskaber. Thi 1.) antager Autor uden al Beviis en Fegtning og Strid imellem den indvortes og udvortes Aarsag under Sammensætningen af Koppegiften; og maatte man saaledes opdigte, vilde det ikke blive vanskeligt at give Aarsag for alt hvad man vilde; denne Betingelse mener jeg og saa meget desto mindre antagelig, som den forer paa Banen igien de gamle Meninger om Brusen og Giæringer, som nu i lang Tiid lykkelig have været begravne.

2.) En sund Sygdoms Lære (Pathologia) viser os, at alle Gang-Syger (morbi epidemici) i Besynderlighed have 2de Aarsager, een ud- og en anden indvortes, den første paaforer os Sygdommen, og den sidste gior os beqvemme til at tage imod den, begge maa foreenes sammen inden i de af os, som skal blive syge, for at udgiøre den nærmeste Aarsag til vores Sygdom; men det har en anden Beskaffenhed efter Hr. Gandini Betingelse. Bliver Peder syg af de naturlige Kopper, saa bliver den nærmeste Aarsag til hans Sygdom den Smitte, som kommer uden fra, og den Beqvemhed, som findes hos ham selv til at tage imod den; men bliver han syg af Indpodningen, og Materien er taget af Povel, saa bliver den nærmeste Aarsag til hans Sygdom den Smitte, som Materien forer med sig, og den Beqvemhed, som er i Povels Legeme til at imodtage Smitten; Peder bliver da i det sidste Fald syg, ikke fordi han selv, men fordi Povels er beqvem dertil, hvilket aldrig kan lade sig forsvare, og det saa meget mindre, som den samme Koppe-Gift, som indbringes formedelst Roddet ved Indpodning, indtrænger sig i den naturlige Smittelse ved Lufften, hvori den svæver, igiennem Huden, Luftroret og de første Veye i vort Legeme; men hvordan den end indbringes, er det ey mere end den udvortes eller paaforende Aarsag, som maa forefinde i Legemet selv, hvor den indbringes, en Beqvemhed til at tage derimod, i Fald der ellers skal blive nogen Sygdom af.

3.) Klogelser, Brekkelser, Gysener, Hovedpine, Lende-Vee og de andre Tilfælde ere, naar jeg undtager Slag, almindelige Tilfælde i Febre, hvoraf man derfore ey kan forklare det strænge og farlige i denne Sygdom; da ellers gemeene Kolde-Syger og Vexel-Febre (febres intermittentes) paa samme Grund maatte være i Almindelighed stor Livs-Fare underkastede.

4.) Hvad Slag angaaer, da er det saa langt fra, at det i Begyndelsen af Sygdommen betyder altid noget ondt i den spæde Alder, at det meget meere jevnlig betegner et mildt Koppeslag, som staaer paa Pynten at udbrække, som den opmærksomme Sydenham har viist os.

5.) Autor har og af Hengivenhed til sin Betingelse, antaget de indpodede Kopper for alt for gode og milde, og saadanne, som stedse og altid vare frie for de haarde Tilfælde, som følge med de naturlige, besynderlig vil han ey tilstaae, at man har nogen Tid i dem mærket til Slag, og han kan ikke i Kraft af hans Betingelse tilstaae det; men omendskiønt de til Jevns-hold ere gode og milde, saa lærer dog troeværdige Lægers Vidnesbyrd og sikkre Erfaringer, at det undertiden falder anderledes ud; Saaledes siger Mead, at den konstige Sygdom de fleeste Tider er gandske mild, men erindrer derhos, at den undertiden kan være slemmere; den Londonske Læge Jacob Bourges siger, at Kulde og smaa Gysninger, Smerte i Lænderne og Ledemodene, Tunghed og Hovedpine, Ekkelhed, og Brekke-Lyst paakommer de Syge for Udbrydelsen, om smaa Børn melder han i Synderlighed, at de blive paa den Tid søvnagtige og tunge, faae Krampe-Trækninger omkring Munden, som undertiden betage det gandske Legeme, og forvandles til almindelige Krampe-Drag. Kirchpatrik, som i denne Materie er en Hoved-Autor, om ellers nogen er det, regner Flyve-Smerter omkring Brystet og Skulderbladene, Hoved-Svimmel, Dorskhed, Klogelser, som ved at drikke, falde ud til Brekkelser, for de sædvanlige Tilfælde, han melder og, at de Syge undertiden falde i Raserie, og at det ey er usædvanligt, at de faae Slag (f). Ja dette sidste Tilfælde glemme ey Indpodningens Fiender at forekaste dem, som betiene sig af denne Lægemaade. Jeg har selv seet her en Deel af de Indpodede, at de fik Gysninger, Ekkelhed, Brækninger, Hiertesklemmelse og Hovedpine, før Kopperne lode sig see. Ja hos den brave Hr. Schönheiters Søn (g), som efter alle Konstens Regler blev behandlet, indfandt sig Slag og andre mere betydelige Tilfælde; af hvilket tilsammen jeg haaber, at det er klart, at de naturlige Kopper ikke ere farlige, fordi de angribe Senerne, og hindre deres Forretninger, ey heller de konstige uden Fare, fordi de ikke angribe samme, eller forhindre dem i deres sædvanlige Virkninger.

§. 20.

Hidindtil haver jeg nedrevet; nu maa jeg tænke paa at opføre en nye Bygning, og da jeg haaber at have vist, at de, som forhen have vildet forklare os Ind-

(f) Kirchpatrik har l. c. p. 91. anført saadan en Begivenhed, ja han anfører hans egen Søn til Exempel pag. 340. De 2de, som døde for Hr. Wasmuth i Norge, døde og under krampagtige Bevægelser og Slag. See hans Brev herom i det følgende.

(g) Han var den af de Indpodede, som havde den haardeste Sygdom, for saavidt mig er bekiendt.

Indpodningen, ey have opfyldt deres Øyemeed, saa vil jeg prøve, hvor lykkelig jeg selv kan være i at oplose denne Knude, og vil jeg heri saaledes gaae frem, at nøyagtige Erfaringer over det, som tildrager sig saavel i de naturlige som konstige Kopper, Naturens Virkninger, ved hvilke den tvinger andre Skarpheder, som stemme overeens med den, som Kopperne fører med sig, og den Maade, som Konsten betiener sig af for at læge haarde Svagheder, hvor Naturens Bestræbelser befindes for svage til at overvinde og dæmpe de Skarpheder og Brodde, som oprøre heele Machinen, skulle være de Fakler, som skulle lyse for mig til at oplede Sandheden; jeg skal stedse søge at tage mig vare for klygtige Opdigtelser og konstige Betingelser, som Erfarenhed har viist os stedse at være blevne aflagde med lige saa stor Hurtighed af Efterkommerne, som de ere optagne af deres Formænd.

§. 21.

At Kopperne ere af de Slags Sygdomme, som smitte og paafore de Personer denne Sygdom, som ellers aldrig burde faaet den, saafremt den ey ved Besmitning var dem tilbragt, er en Sag, som af Erfaringer noksom bekiendt; deraf er det kommet, at de gamle Græske Læger have ey afhandlet denne Plage, siden den ey i deres Land endnu var indført; og saaledes findes endnu Folk, hvor denne Sygdom er ubekiendt formedelst den Mangel, som de have paa Omgang med besmittede Personer ved deres lange Afstand fra andre Lande; ja vi see daglig, at de, som have Leylighed til at hytte sig for at omgaaes med de Personer, som kan tilbringe dem Besmitning, blive frie for Sygen, endog deres gandske Livs-Tid, da utallige andre, som ey have den Leylighed, af samme blive angrebne.

§. 22.

Heraf flyder nu, at i vort Legeme er allene en Beqvemhed til at tage imod denne Sygdom, og at vore Safter ey ere af saadan en Blanding, at de nødvendig engang skal gaae i Giering og udkaste Kopperne, thi ellers maatte alle Tider, alle Lande, alle Personer være dem underkastede; videre følger og, at ingen faaer dem uden Smitte, og dersom man kunde forbyde Smitten Tilgang til et Land eller Sted, skulde man med samme hindre Kopperne i samme nogen Tid at kunde vise sig.

§. 23.

§. 23.

Man kan ey forestille sig, at Smitningen paa anden Maade kan gaae for sig end derved at nogle fremmede Partikler af den Luft-Kreds, som omgiver os, trænge sig ind i vort Legeme, og mænge sig med vore Safter, disse blive derved forandrede i deres Blanding, og sanke sig en Skarphed, som prikker og stikker de faste Dele, og derved opvækker en Feber, som end mere forderver Safterne, og ikke ender sig, før den faaer udjaget igiennem Huden under Koppe-Gestalten de Skarpheder, som i Legemet ere avlede.

§. 24.

Erfarenhed viser, at om end 20 Personer af een og den samme Person blive befængte, saa ere derfore ey deres Kopper af een og den samme Beskaffenhed; nogle af dem døe, andre ere i en haard Skole, men komme sig dog, nogle ere meget lidet syge, hin faaer disse, denne igien andre Tilfælde; vi see og, at naar Sygdommen er giengse, og gaaer over alt, er der stor Forskiel paa dens Heftighed hos adskillige Personer, saa at om Kopperne i et vist Aar ere godartede, er det derfore langt fra, at alle slippe lige let, og dersom de paa den anden Side ere ilde artede, saa feyler det meget i, at alle blive lige haardt angrebne, da nu de Partikler, som paafore Sygdommen ere over alt de samme, saa er det ey dem, men den indvortes forskiellige Begvemhed hos forskiellige Personer, som Sygdommens større eller mindre Heftighed maa tilskrives.

§. 25.

Paa den anden Side viser Erfarenhed, at Kopperne, naar de regiere, tage de langt fra ikke saa grumt afsted een Tiid som en anden, et Aar kan de være milde og gode, saa at de allerfleeste slippe meget vel igiennem, og faa allene maa bukke for dem; naar de derimod et andet Aar regiere, ere de af det værste Slags, lukke Øynene paa utallige, og lade de, som gaae dem igiennem, føle alt, hvad som kan være bittert og smerteligt; ja sætte Mærker efter sig, som vidne om deres Voldsomhed, saa længe den lever, som har undgaaet deres Grumhed; da nu alle Aldere og Legems Arter blive udi den eene Omgang meget stærkere medtagne, end i den anden, saa er i dette Fald ikke Legems Beskaffenheden, eller den forskiellige indvortes Begvemhed; men den større eller mindre Grad af Skarphed udi den Materie, som besmitter os ved at indtrænge sig i vore Legemer,

mer, Aarsag i den almindelige Forskiel, som mærkes paa Sygdommen i een Omgang frem for den anden, endskiønt den større eller mindre Bequemhed, hvilken findes i forskiellige Legemer, er Skyld i den Forskiel, som findes paa deres Sygdomme, som i een og samme Omgang (Epidemia) ere blevne befængte, som i forrige §. er viist.

§. 26.

Heraf sees, at foruden Smitten uden fra, udfordres inden i Legemet en Bequemhed til at lade sig af samme angribe, deraf følger, at hvor ikke saadan en Bequemhed er, der bliver ingen Besmitning af, og jo større eller mindre Bequemhed der er, desto stærkere eller svagere maa Sygdommen blive; det er og klart, at jo større Kræfter, som de indførte fremmede Partikler have til at virke i vore Legemer, desto heftigere Forandring maa af samme foraarsages, og bliver saaledes Sygdommens Heftighed og Størrelse i et sammensat Forhold af den indvortes Bequemhed og den Kraft, som de udvortes Partikler virke med.

§. 27.

Da nu den større eller mindre Grad af Skarphed i den Materie, som svever i Luften, og derfra indtrænger sig i vore Legemer, er Aarsag i den store Forskiel, som formærkes paa Kopperne een Tiid mere end den anden, saa flyder deraf, at dersom man kunde saaledes blive Mester af denne Materie, at man kunde forandre og formilde den, som i en vis Omgang viser sig at være meget skarpere, end den som har været i en anden; dersom, siger jeg, man kunde saaledes formilde den, at den ikke blev skarpere end den Materie, som besmittede Folk forrige Omgang; saa skulde og Kopperne, i den sidste Omgang, blive lige saa milde og gode, som de havde været i den forrige §. 26. Al Konsten bestaaer derfore i at faae Koppe-Smitten i sin Magt, thi saasnart man er kommen dertil at kunne betage denne Materie sin Brod og Skarphed, er man og i Stand at forvandle et slem Koppe-Slag til et bedre og mildere. Og dersom Lægekonsten kunde finde et Middel at betage denne Smitte i saa høy en Grad sine skadelige Egenskaber, at den kunde blive mildere end den som i nogen Omgangs Tiid indtrænger sig i Legemet, saa skulde og denne milde Materie frembringe mildere og bedre Kopper §. 26., end de i nogen Omgangs Tiid vare seete; men jeg troer i det følgende at kunde vise, at Indpoderne have fundet denne Maade, ja at de have betient sig deraf uden at de selv have tænkt derpaa.

§. 28.

Det fornemste Konstgreb, som Naturen betiener sig af for at forsvare vort Legeme imod de skarpe og bidende Partikler, som ellers kunde angribe det, bestaaer deri, at den bevæbner og overdrager de Dele, hvor igiennem Skarpheden føres, med et feedt og slimagtigt Væsen, og forbinder og indsvøber de stikkende Brodde med Olie-agtige Partikler, hvorved de giøres stumpe og slove og blive saaledes mindre i Stand til at skade. Da nu den alvise Skaber har seet, at, formedelst den Maade vi ere bygte paa, vilde allevegne i vort Legeme avles Skarpheder: saa har han givet Fedthuden, som fast i alle Deele er indvævet, saa stor en Rulle i vort Legeme, paa det at samme, foruden andre betydelige Fordeele, som den skaffer os, kunde være som et Forraads-Kammer, hvor Naturen kunde altid tage en Olie-agtig Materie, for dermed at formilde de avlede Skarpheder. Saaledes har Leveren, som adskiller een af de skarpeste Vædker i vort Legeme, saaet ved Siden af sig en Olie-Pérse, jeg mener Jsteret (omentum), ligesom den store Bygnings Mester kunde have frygtet for, at Galden, dersom den ikke var bleven forsat med den Olie, som afskilles i Jsteret, skulde blevet alt for skarp og bidende. Nyrene, som fraskille den skarpe Urin, ligge som i Feedt begravede. Spolstæderne (cloacæ) i Legemet, nemlig Krumtarmen (colon), den rette Tarm (inteſtinum rectum) og Blæren ere med en tyk Slim overdragne, for ey at beskades af de Uhumstheder, som de paa nogen Tiid maa herbergere. Naturen, som de fleste Gange allene er tilstrækkelig til at bøde paa sine egne Mangler, helbreder paa denne Maade ofte een af de alleralmindeligste Svagheder, jeg mener Betændelse, (inflamatio) i det den af det Feedt, som er i Fedthuden (tunica celluloſa) giør en Balsam, som den blander med de oploste og fordervede Ender af de betændte Kar og Kanaler, og saaledes formilder deres Skarphed, skaffer ved en Giennemædning, af Legemets Dekker (integumenta) det skadelige frie Udløb, og giør, at under denne Salve, som holder Luften fra Saaret, groe Kanalerne ud, og det tabte kiødede Væsen avles igien paa nye.

§. 29.

Det som vi har seet at Naturen giør i vore Legemer, sætter samme og andre Stæder i Værk: Saaledes betager den Skarpheden af Vitriol-Olien ved dens Blanding med en brændbar Jord, og frembringer paa denne Maade Svovlet, som i sin Sammensætning er frie for al Skarphed; Saaledes har den til den Metalliske Part i Spiis-Glasset (antimonium) føyet den svovlede,

og ved denne Blanding forskaffet os et kraftigt og tillige sikkert Medicament i Spiis-Glasset. Ja Konsten har saavel efterabet Naturen i dette som i dens andre Konst-Stykker; thi see vi ikke, at den læger en Hoste, som har sin Oprindelse af en skarp Slüm ved Olie-agtige og klebrige Sager, saasom Valrav, Mandel-Olie, Lakritz-Safter o. s. v., og de største Modgifter, som den anvender for at svække de stærkeste Gifter, ere udpressede Olier, som Mandel-Olie, Oliver-Olie ꝛc. Ja paa denne Grund have Lægerne af de største Gifter tillavet de beste Medicamenter; Saaledes have Engelænderne ved at smelte et Qvintin Vox med 2 Lod Glas af Spiis-Glas tillavet det Medicament, som de kalde Vexet Spiis-Glas eller Stibium ceratum, som de i Blodgang have givet med god Nytte til 15 Gran, ja een heel Skrupel (h), da uden Tilmengning af det Olie-agtige Væsen i Voxet gandske faa Gran ere i Stand til at opvække en dødelig Betændelse i Maven og Tarmene.

§. 30.

Disse almindelige Grunde, om vis Rigtighed ingen kan tvivle, vil jeg nu anvende paa Indpodningen, og formoder jeg at skulle vise, at Naturen i Kopperne er sig selv lig, og formilder den skarpe Koppe-Gift paa samme Maade, som den formilder mange andre ædende Skarpheder, nemlig ved at forsætte den med Olie-agtige Partikler. Herom haaber jeg ingen kan tvivle, som betragter denne Sygdoms Fremgang; thi den, som af Koppegiften bliver befænget, faaer i kort Tiid sine Safter forandrede, og en liden Deel Koppegift frembringer og yngler alt større og større Mængde, ligesom en liden Deel af Suurdey gior en heel Dey suur; denne ved Sygdommens Vold frembragte Koppegift befindes i alle den Syges Vædsker, den løber om med Blodet igiennem Hiertet og de store Blodkar, derfra trænger den sig i de snevre Kar, som forer tyndere Vædsker end Blodet. Den Deel af denne Koppe-Gift, som er den skarpeste og flygtigste, uddunster af Legemet igiennem Huden tilligemed den anden uddampende Materie; en anden Deel gaaer bort ved andre Uhumskheder, saasom: Urin, Stoelgang, Spott, Slüm ꝛc.; nok een Deel, som enten formedelst sin for store Mængde eller flygtige Skarphed ey vil lade sig holde og temme, gior sig Vey igiennem de kugelrunde Overflader (superficies) af de tynde Koppe-Blærer; og det er uden Tvivl denne, som opfylder de Syges Luft-Kreds med den sær-skildte og stygge Lugt, som Lægerne bedre kiende, end de kan med Ord forklare den; den sidste

(h) Die Mediciniſchen Verſuche und Bemerkungen von einer Geſelſchafft in Edingburgh. V. Band. 1ſter Theil. p. 238-272.

og overblevne Deel er den, som i Koppe-Blegnene giemmes, og samme er først ved dens Omløb med Blodet og Vædskerne saa løselig blandet med deres feede Partikler; men derefter har Naturen ved Bolningen af Kopperne med den allernoyagtigste og fasteste Foreening forbundet og omviklet den med den Olie-agtige Materie, som Roddet for største Delen bestaaer af, og paa denne Maade har den tabt sin giftige og skadelige Egenskab, og er da at ansee for en formildet og forbedret Koppe-Sæd, imellem hvilken og den i Luften frit omsvævende Gift er en uendelig stor Forskiel.

§. 31.

Efterat jeg nu i Forveyen har viist, at den Koppe-Sæd, som i Roddet af Koppe-Blegnene indeholdes, er af Naturen formildet og dæmpet; den anden derimod, som svæver i Luften, og er af de Syges Legemer uddampet, er af en skarpere og flygtigere Beskaffenhed, saa bliver det ey vanskeligt at forklare Indpodningen, eftersom vi forhen have seet, at ligesom den Materie, som uden fra paaforer Kopperne, er skarp eller mild til, saa bliver og Sygdommen i Almindelighed strængere eller mildere §. 25. Da nu de, som paa den naturlige Maade smittes, faae i Kroppen den flygtige og ustyrlige Gift, som frit svæver i Luften, de derimod, som Kopperne tilbringes ved Konsten, enten det skeer ved Indsmuemng, Indsnitning eller Indgnienings, eller hvad andre Maader den frugtbare Indbildning kan i Værk sætte, tage imod en Gift, hvis Flygtighed og Skarphed ved den fede Olie, som Naturen har bemænget den med, er svækket, og for den største Deel betaget, saa er det slet ingen Under, at en stærkere Aarsag frembringer stærkere Virkning, og at de første faae en heftigere Feber, og deraf enten doe, eller og om de komme sig, lide meget mere, og faae værre og flere Kopper end de sidste, hos hvilke den formildede og forbedrede Koppegift de allerfleste Tider opvækker en ringe Feber, hvilken ved en maadelig Bevægelse udbringer den meeste Part af den avlede Koppegift igiennem Afførings og Fraskillings Kanalerne, og udkaster det øvrige, som paa denne Maade ey vil lade sig uddrive, ved et ringe Antal Kopper. De som ikke kan lade sig overtale til at troe, at Koppegiften ved denne Foreening med Roddet skulle saa gandske kunde forandres, have kun at betænke, hvor stor Forandring der skeer hos Glasset af Spiisglas ved den konstige og hastige Smeltning med Voxet, og da maa de vel tilstaae, at man har en større Forandring at vente hos Koppe-Sæden ved den naturlige, fuldkomne og saa lang Tiid til sin Fuldførelse udkrævede Blanding med den feede Materie, hvoraf Roddet bestaaer.

§. 32.

§. 32.

Hvo tilstaaer ikke, at de forskrækkelige Tilfælde efter endeel Slange-Stik eller den bedrovelige Vandskræk (hydrophobia), som kommer af galne Hunde og andre rasende Dyrs Bid, reyse sig af en overmaade skarp Vædske, som bringes i Saarene? og foraarsages ikke af samme den Feber og Fordervelse i Safterne, som disse Sygdomme føre med sig? Skulde man vel tvivle om, at alle disse Tilfælde enten bleve mildere eller gandske forsvandt, om man kunde formilde den indbragte Skarphed, og betage samme sin største Virksomhed, formedelst hvilken den frembringer saa gruelige Tilfælde? er man nu forvisset om, at samme Skarphed er Aarsag i al den Fordervelse, og troer man, at al Ulykke og Fare kunde forebygges og afvendes, om man kunde formilde den; saa maa jeg spørge, hvad der forhindrer os fra at troe det samme i Smaakopperne? Vi veed jo, at Smitten er en Skarphed, som paafører dem, hvad er vimeligere end at troe, at de bleve mildere og bedre, om man kunde formilde den? men det giøre vi jo ved at bringe den indviklet af Roddet, da feede Sager formilde og svække de største Skarpheder; og jeg kan ey troe, at man vil forlange af mig vidtløftige Beviser for, at der er en Fedme og Olie i Roddet, Øyesynet viser det, dets Fødested viser det, da det kan ikke avles, uden hvor Feedthuden er, og vil man endda have større Beviis, er jeg i Stand til at give det med at henvise til den berømte Haller (i), som har fundet det saa brændsom, at det blussede op i en lys Lue, da det blev kastet paa Ilden.

§. 33.

Vi have hidindtil allene seet til Beskaffenheden af Koppe-Giften, uden at bekymre os om dens Mængde; men at den bør ogsaa komme i Beregning, nægter vel ingen; thi ligesom Lægedomme, ja Gifter selv forskaffe os vores Helbred, naar de tages i en maadelig og ringe Indgift (dosis), da de derimod, om de tages i en alt for stor, paafører de haardeste Sygdomme, ja Døden selv; saaledes da Koppe-Sæden ved den sædvanlige Befængning haver saa mange Veye at indbringe sig i Legemet paa, som der ere smaa Aabninger paa den hele udvendige, og en stor Deel af den indvendige Legemets Overflade; Ved den konstige Befængning derimod indtrænger paa en gandske liden Plads, kanskee ikke den hundrede Deel af den Sæd, som i een eller 2 Draabers Rod er indhol-

(i) Opuscula Pathol. observ. 34. pag. 122.

det, saa kan det let skee, at Naturen i det første Fald bliver overvældet af Mængden af de paa eengang i Hobetal indvæltende Brodde, (stimuli) og maa derfore endog i de sundeste Legemer enten gandske bukke under, eller slaae sig med stor Nød igiennem; da den derimod i det sidste Fald allene af en liden og ringe Deel af en mildere Gift bliver opægget og oprørt, kan den endog i mindre lykkelige Legems Arter uden ringeste Fare overstaae Sygdommen. Da nu Naturen saaledes i Bolnings Tiden tillaver og forbedrer Giften ved at betage den sin farligste Braad, da Konsten indbringer en liden Deel af samme i Kroppen, saa foreene baade Kunst og Natur sig i at indbringe en mildere Smitte end man kan troe, at det skeer i nogen anden Omgangs Tiid, hvorfore ogsaa Sygdommen følger sin fornemste Aarsag, og bliver almindelig mild og god uden Sammenløbning eller andre betydelige Tilfælde, og dette troer jeg er den rette Aarsag til Indpodningens lykkelige Udfald.

§. 34.

At Koppe-Feberens Heftighed og Koppernes Antal ere forskiellige, eftersom en større eller mindre Deel Koppe-Gift imodtages i Legemet, er ved Overeensstemmelse og de strængeste Fornuft-Slutninger meget rimeligt at slutte, men det allertungeste at bekræfte ved Agtpaagivelser og Erfaringer, da man hverken kan bestemme Gift-Partiklernes Mængde, som i den naturlige Smitning nu i større og nu i mindre Deel indkommer i Legemet, ikke heller noye beregne de sammes Forhold til den feede Rod-Materie, som uden al Tvivl i adskillige Slags Rodd er forskiællig, endnu mindre angive, hvor stor Deel der indtrænger sig i Legemet, og hvor stor Deel der bliver ude og gior ingen Virkning. En Italiensk Læge, hvis Navn og Skrift jeg har forgiettet at antegne, og nu med forgieves Umage har eftersøgt, har for faa Aar siden i Romanien indpodet 200, og vil forsikkre, at han bestandig i samme har fundet, at jo kortere Indsnitningerne vare i Huden, og jo mindre Deel af Rodd til Indpodningen blev forbrugt, desto mildere var Sygen, og desto færre Antal af Kopper; Men der ere mange Erfaringer anførte af Hr. Kircpatrick, Schultz og andre, ja nogle af mig selv, skiønt i en anden Anledning, vid. §. 15. som vise, at forbemeldte Autor har ladet sine Erfaringer alt for meget rette sig efter hans Theorie, det saae og galt ud for os i de naturlige Kopper, om saa liden Forskiæl skulle være følelig; men endskiønt den Forskiæl kan ansees som en differential Størrelse, den man, uden at tabe noget i sin Beregning, kan forsømme, saa er Sagen dog af langt anden Beskaffenhed, hvor Forskiællen bliver saa stor som den er imel-

imellem den naturlige og konstige Smitnings Maade; Hr. Kircpatrick siger vel, at en Gnist antænder et Krudt-Taarn, og et heelt Baal kan ey giore meere; men forend jeg kan lade mig overbeviise af dette Indfald, maa man godtgiore mig, at der er den samme Overeensstemmelse i Virknings-Maaden imellem Legemet og Koppe-Giften, som imellem en Gnist og et Krudt-Taarn (k).

§. 35.

Sygdoms Lærerne (Pathologi) vise os, at til alle Omgangs Syger i det mindste stode tvende Aarsager (som de kalde dem (l),) tilsammen for at frembringe dem, det er den paaforende og bequemgiorende; Begge disse tvende Aarsager have undertiden lige meget at sige, og deele Herredommet lige imellem sig, men de fleeste Tider have enten den eene eller den anden størst Deel i Sygdommen. Koppe-Sygen er af den Beskaffenhed, at den udvortes paaforende Aarsag gior som oftest det allermeeste; thi da de paa Erfaring bygte Slutninger lære, at ved Indpodningen frelses fast alle, som ved de naturlige Kopper skulle have sat Livet til; og ved Indpodningen indbringes alleene den paaforende Aarsag formildet og forbedret i Legemet, saa see vi at det kommer meest an paa den, siden ved dens Forandring heele Sygdommens Natur forandres og omskiftes, hvilket er en Folge-Satz af min Indpodnings Lære.

§. 36.

Jeg haver forhen i §. 27. & 33. sagt, at den Koppe-Gift, som indbringes ved Indpodningen, er mildere end den som svever i Luften, og besmitter i nogen Omgangs Tiid; jeg haver sluttet dette af dens Natur og de Forandringer, som den i Legemet har lidt, frem for den som svever i Luften, og jeg har uddraget som en nødvendig Folge, at de indpodede Kopper i Almindelighed burde være mildere og mindre farlige end de som herskede endog i den mildeste Omgangs Tiid. see §. 27. Lader sig vel alt dette ved Erfarenhed bekræfte? Jeg meener, ja; thi jeg tvivler ey paa, at jo de som have indpodet endog i de mildeste Omgange, have befundet den konstige Sygdom meget lettere end den naturlige. Og var det mueligt; at i et heelt Aar i et Land ingen Kopper herskede uden

(k) Man seer vel, at jeg her ved Taarnet forstaaer ey Bygningen men Kruttet, som i samme indeholdes.

(l) Thi de ere ey Aarsager (causæ,) men allene Grunde. (Principia) som Hr Gaubius og Sauvages rettelig have erindret; men jeg retter mig efter den vedtagne Benævning.

uden de indpodede, saa er jeg forvisset om, at man aldrig skulle have seet en mildere Koppe-Omgang; man maa og ikke tænke at enkelte Exempler støde denne almindelige Satz over Ende; thi jeg veed meget vel at Jacob kan af de konstige Kopper blive meget haardt angreben (m), og Klaus meget lempelig behandlet af de naturlige; men den beqvemgiorende Aarsag er den, som man i dette Fald skal holde sig til, og betænke, at Jacob og Klaus ere 2. forskiellige Personer, som have og forskiellige Naturer, der ere Koppe-Giften mere eller mindre gunstige, og man har den høyeste Formodning til at troe, at Jacob skulde dødt eller haft større Nød, om hand havde faaet de naturlige; Klaus derimod sluppet endda lættere om hand havde faaet sine Kopper ved Indpodning.

§. 37.

Da Erfaringen viser, at der gives saa lykkelige Naturer, at de ligesom med en Modgift ere bevæbnede mod denne Sygdom, og kand af ingen Smitte angribes, kan man da ey paa den anden Side formode, at der ere nogle, som ere saa overeensstemmende med Sygdommen, at den allerringeste og meest formildede Koppe-Sæd, saaledes som vi have viist i Koppe Roddet at være indholden, kan paafore dem saa haard een Sygdom, at den ey endes uden ved Døden; Følgen synes at være rigtig, og de faa Personer, som under Indpodningen ere døde, hvis Dødsfald ikke enten kan tilskrives en naturlig foregaaende Smitte, eller andre kiendelige Aarsager, maa vel have været af dette Slags. Indpodnings Historien viser ellers, at de Dødes Tal er kuns ringe i Forhold til Dem som bortrykkes i de Naturlige, og vil man betænke, at der er bleven indpodet, da Sygen tillige regierede, og at en, som er indpodet, har kundet tillige paa samme Tiid anfaldes af andre Svagheder, som ingen Overeensstemmelse havehavt med Indpodningen, bliver det meget at formode, at det mindste Tal af de indpodede ere døde for Indpodningens skyld; men saa rare Hændelser bør ey skrække fra at indpode, thi fordi der ere nogle ynke faa, som ikke kand hielpes, skal man da lade være at hielpe utallige, som ere trængende til Hielp? Tænk! hvorledes vilde det gaae os i Lægekonsten, dersom vi ikke vilde betiene os af en Lægemaade, fordi der vare nogle faa, som Curen ey slog an hos?

§. 38.

(m) Hr. Schönheiters Søn kan herpaa tiene til Exempel, som havde større Sygdom ved sine konstige end mange ved de naturlige. Ligeledes Hr. Gaubii Patient.

§. 38.

Men man vil vel ey glemme at forekaste mig, at det kommer ey meget an paa, om Materien, som indbringes i Legemet ved Indpodningen, er skarp eller mild, da vi have Exempler, at Læger have indpodet med Koppe Materie, som var tagen hos de Syge, der havde haft sammenløbende Kopper, ja deraf vare døde, da dog de indpodede finge saa mild en Sygdom, som man kunde ønske. Denne Erfaring i hvor forvoven den end synes, er saa langt fra, at den svækker, at den langt mere bestyrkker min Meening; De som døe af Kopper, døe ikke for den Materies skyld, som er i Koppe-Blegnene; men for dens Skyld, som ikke er der; da der enten er saa overflødig en Mængde af Koppe-Gift, at i hvor meget der end afskilles, saa bliver alligevel nok tilbage i Blodet og Vedskerne til at forvolde en bestandig Uorden og Uroe og til sidst at ødelegge Machinen, eller den Gifft, som engang har standset imellem Blegnene, eller og som allerede er afskillet i Blegnene, træder tilbage igien, inden den er formildet og rettet og foraarsager nye Tilfælde og Farlighed; Men omendskiønt over alt i Legemet er en saadan skarp bidende Gift, saa er dog den Deel af Giften, som i Kopperne er indeholdet, af en langt anden Beskaffenhed; thi da saavel i sammenløbende som adskildte Kopper er Rod, og da jeg forhen har viist, at de feede Partikler i Roddet, betage Koppe-Materien sin Skarphed, saa maa jo det samme have Sted i de sammenløbende Kopper, og er det derfor ey at undre over, at man kand lykkelig indpode med samme Materie, kunde man det ey, havde man ret til at bestride mig med denne Slutning: Dersom Roddet skal formilde Koppe-Giften, saa maa og Roddet i sammenløbende Kopper giøre det; men nu skeer det ey, altsaa er den Regel falsk, at Roddet formilder Koppe-Giften. Hvad kan være større Ære for min Grundlære, end at Erfaringen viser at det haver Sted, som flyder umiddelbar deraf; ellers maa jeg sige at Hr. Frewen, som har meddeelt os denne Erfaring, siger at Materien, hvormed han indpodede, var tagen af en, som havde sammenløbende Kopper (n), men melder ey at den var taget af de sammenløbende Kopper selv, og jeg skulle neppe heller troe det, da der er liden Materie at faae af dem, og man desuden gierne skaaner Ansigtet, som er det Sted, hvor Kopperne meest løbe sammen, og tager dem af de store adskildte Kopper paa Ud-Lemmerne som bolne godt, og derfore lønne Umagen at tage Materie af, og dersom man tager Materien der, saa er det efter al Anseende det samme i Henseende til Indpodningen, enten Kopperne

(n) The practice and Theory of inoculation &c by *Thomas Frewen*, surgeon at Rye in Sussex pag. 21. & 22.

i Ansigtet ere sammenlobende eller ey; dog saasom een fornuftig Læge forsømmer ey den allerringeste Forsigtighed, som det staaer i hans Magt at anvende, saa er det og at formode, at ingen saa let træder i den dristige Hr. Frewens Fodspoer, men heller følger den berømmelige Hr. Kircpatrik (o), som raader fra saadan Forvovenhed og siger, at hand allene ville betiene sig af denne Erfaring, naar det var ham umueligt at faa anden Materie, og dog derhos tage i agt, at den syge, hvoraf Materien blev tagen, var fri for den heede Brand (gangræna).

§. 39.

Da det ved Erfaringer er blevet beviist, at Materie, tagen af de Personer, som have haft sammenlobende Kopper, ikke frembringer den samme Art, men gode Kopper, saa have Lægerne af disse og andre lykkelige Forsøg sluttet, at man ikke med Koppe-Materien kan forplante andre Sygdomme, hvormed den, fra hvilken Koppe-Materien tages, kan være behæftet. Kircpatrik mener, at Koppe-Sæden lige saa lidet kan paafore andre Svagheder end sin egen Art, som et Frøe af en Plante kan frembringe en forskiellig Vext; Hans Slutning er fuldkommen rigtig; men derhos maa man betænke, at Koppe-Materien er et blandet Væsen, og at i samme, foruden Koppe-Sæden, Sæd til en anden Sygdom, som da er i Legemet, kan være indeholdet, hvilken ved Indpodning saa vel kunde paafores, som Kopperne ved deres Sæd; det er ey at frygte for at Arve-Sygdomme, som have deres Sæde fornemmelig i de faste Deeles Væv, saaledes kan paafores; Men jeg tor ey med samme Vished forsikre for, at jo beslægtede Sygdomme, og saadanne, som have deres Opholds Sted i Vædskerne og Huden, paa denne Maade kunde forplantes, og er efter min Tanke ey deres Frygt uden al Grund, som have været bange for, at den Veneriske Sygdom paa denne Maade kunde lade sig indpode tillige med Kopperne; jeg har vel seet af Indpoderne tvende Erfaringer, som fornemmelig anføres for at betage os saadan Frygt, den eene af Hr. Kircpatrik (p), hvor et ungt Fruentimmer uden onde Følger blev indpodet med Materie, tagen af et Mandfolk, som man siden blev vaer, at han havde en Lyske-Byld, (bubo) og andre Veneriske Tilfælde: Den anden af Hr. Bourges (q), hvor tre Personer bleve, uden at

(o) Kircpatrik l. c. pag. 167- & 168. han siger artig, at han vilde forskaane Hr. Frewen for at samle Materie til ham, enten for hans Ven eller Patient.

(p) Kircpatrik l. c. pag. 172.

(q) Nachricht von der Vorbereitung und Behandlung zur Einpfropfung pag. 7.

at smittes af Fransoser, indpodede med Materie, tagen af et Fruentimmer, som var faldet i Kopperne i Syge-Huset, hvor hun var henkommet, for at lade sig helbrede for den Veneriske Sygdom; Men da Erfaringer paa den anden Side lære os, hvorlet at Saar hos Veneriske Personer smitte, endog naar Huden er heel paa de Personer, som smittes; i det vi see, at Ammer smittes af deres Patte-Glutte, da Sygdommen yttrer sig først om Vorten, og at en befængt Ven ved et Kys kand tilbringe den anden veneriske Krebs i Halsen; saa synes mig at Rod, taget af en i saa hoy Grad besmittet Person, kan med soye mistænkes for at have noget veneriskt hos sig, og naar det ved Saar indbringes i et andet Legeme, begriber jeg ey at det skulle blive mindre, men snarere mere skikket til at virke og forplante Sygdommen. De anforte Erfaringer afgiore ey heller Sagen til fulde, thi for det første anmerkes ey hvor vidt Sygdommen var kommen hos de Personer, som Materien blev tagen af, om den var stedfast, (localis) eller almindelig, og sette vi end det sidste, saa ere 4. Personer for faa til at giore en almindelig Slutning af, see vi ey daglig, at af 5, 6. ja flere Personer, som give sig af med en befænget Skioge, alle kand gaae frie, undtagen een, som bliver brendt; hvor artigt var det ey, i fald man vilde slutte, at fordi disse Personer kunde, uden at have skade deraf, bemænge sig med saadan en Person, derfor var den Veneriske Syge ey smitsom, ikke desto mindre seer jeg ey, at den oven anforte Slutning er meget bedre. Jeg biefalder derfor den forsigtige Hr. Buthini, som raader til et formuftigt Val af Koppe-Materien, da tallet af de modsatte Erfaringer er alt for lidet til, at man derved skulle lade sig formaae til at forsomme een Forsigtighed som koster intet, og ssom i visse Tilfælde kan være af Vigtighed.

§. 40.

Men skulde ey flyde af min Grund-Lære, at de naturlige Kopper stedse maatte være onde, da de som med dem belades, blive alle befængte af den flygtige Gift, som svæver i Luft-Kredsen, da nu ikke desto mindre tydelig sees, at Kopperne i den eene Omgang ere meget mildere end i den anden, saa synes denne Lære fra Grunden af at faae et Stød, som den ikke kan forvinde; Fra denne Indvending, som mig synes at være den vigtigste kunde jeg redde mig ved at paalegge dem, som giore den, at bevise at al Koppe-Gift, som befænger, er af een og samme Natur i og for sig selv; men det giores ey fornodent at paalegge dem saa tung en byrde, da Knuden desuden ikke er saa vanskelig at løse; thi om jeg end tilstaaer, at Giften i sig selv er af een og samme Natur over alt, saa maa den dog virke paa forskiellig Maade, ligesom den finder sig i Sælskab

og Forbindelse med andre Partikler, som enten formeere eller formindske dens Skarphed og Virksomhed: Saaledes er det een og den samme Spiis-Glas Konge (Regulus antimonii) som befinder sig i Spiis-Glas, i Spiisglas-Lever (hepar antimonii) i Bræk-Viinsteen (Tartarus Emeticus,) i den Mineralske Chemes, i Spiisglas-Guld-Svovel, (sulphur antimonii auratum,) i Glasset af Spiisglas, (vitrum antimonii,) i Spiisglas-Smør, (butyrum antimonii) i Nedslaget Spiisglas, (Mercurius vitæ,) i Dampe Spiisglas, (Antimonium diaphoreticum &c.) Men alt dette uagtet ere disse Midler meere eller mindre hæftige og virksomme, efterdi de meere eller mindre med andre Deele ere formildede, saaledes er og Koppe-Giften i Roddet den samme, som den der svæver i Luften, men den første bliver formedelst de fede Partikler af en meget mildere Natur end den sidste. Kan nu ikke alt dette med stor Foye anvendes paa adskillige Koppe-Omgange for at oplyse Grunden til deres adskillige Mildhed og Grumhed? Er det ikke mueligt at Giften i de Syges Legemer kan mere formildes i et Aar end i et andet, og kand samme saaledes, naar den uddunster af de Syge, og gaaer over i Luft-Kredsen, være eengang mildere end den anden; Men er man ey villig til at troe det, skal man ey kunde nægte, at vores Luft-Kreds, hvori denne Gift omsvæver, er ey alle Tider af een og samme Beskaffenhed, og altsaa kan i een Omgangs Tiid Koppe-Giften finde Partikler for sig, som kan formilde den meget, i en anden treffe dem, som formilde dem mindre, og endelig i andre Omgange saadanne Partikler, som giøre den i større eller mindre Grad skarpere end den ellers er af sig selv. Erfarenhed er gandske overeensstemmende med alt dette; thi endskiønt de indpodede Kopper i Almindelighed ere mildere end de naturlige, saa befindes de dog at være strængere i en ond end i en god Koppe-Omgang, da i den sidste, Koppe-Giften, som er allererede noget svækket, lætteligere gandske temmes og formildes, end i den første. Kan skee at det heraf og kunde forklares, hvorfore Kopperne rase i Stode-Tal, og ey stedse befinde sig hos os; thi dersom i Luften kan findes Partikler, som skiærpe eller svække denne Gift, saa kan maaskee og findes saadanne, som gandske ødelegge den, og det kan med disse Partikler og Koppe-Giften gaae til paa samme Maade, som det skeer ved et suurt og Luud-Salt, som gandske omskifte og betage hinanden deres vexelviise Egenskaber, naar de af en Hændelse komme hinanden i møde.

§. 41.

Omendskiønt Koppe-Giften af Roddets fede Materie er indviklet og bunden, saa er det dog troeligst, at dette fine Væsen efter Haanden kan udvikle sig

og

og bortdunste; ligesom nu deraf flyder, at saa stærk en uddustning kan skee, at alt det smittende kan tabes, og den tilbage blevne Materie saaledes blive uskikket til at paafore Kopperne, saa synes vel og deraf at kunde sluttes, at det var bedre til Indpodningen at bruge een giemt end een gandske frisk Materie, og at det derfore var umagen værdt at vide hvor længe Roddet kunde giemes uden at miste sin Kraft for at kunde betiene sig deraf, naar det var allermildest; Men naar man derhos betænker, at den Græske Kone, som indpodede først til Constantinopel, indpodede med Roddet Draabevis, og anvendte al sin Konst paa at bringe det varmt fra den syge til den som skulde indpodes, og at de følgende Indpodere snart have indympet med eet, snart med 2. à 4. Indsnit, nogle med længere, andre med kortere Traade, og Hr. Schultz med 3de paa eengang, saa seer man at det har Sted her som jeg har erindret i §. 33. at saa liden en Forskiæl ey kan giore nogen betydelig og merkelig Forandring. Man kan og ey vente, at alt Rod skal være lige riig paa Koppe-Sæd, og kan det saaledes vel hende sig, at man kan treffe paa giemt Rod, som efter en lang Uddustning har endnu flere af disse Partikler end et andet Slags, som er gandske friskt, og har endnu lidet eller intet uddunstet. Det er ligeledes at formode, at man ikke nogen Tiid vil komme til at fastsætte hvor længe Rod i Almindelighed kan giemmes inden det taber gandske sin Kraft, thi foruden det ovenanforte er det troligt, at et Rod har en storre Seyhed og stærkere binder og indvikler sin Koppe-Gift end et andet; legger man til dette at en Koppe-Sogende (Candidatus variolarum) kan være langt lættere at smitte end en anden, saa seer man, hvoraf det kommer at Erfaringerne ere saa ulige, i det nogle have af samme vildet slutte, at giemt Rod haver virket seenere og mildere, andre derimod ingen Forskiæl fundet, nogle have holdet for at Rod 6. Uger eller 2. Maaneder efter at det var taget, havde mistet sin Kraft, og ey kunde tilbringe Kopperne, andre have derimod udstrakt Tiden meget længere, saaledes har Hr. Schultz fundet de virksom efter 2. Maaneder hos 25. Personer (r), Hr. Pott ved Bartholomæi Hospital i London efter 8te Maaneder (s), Hr. Wasmuth i Trondhiem efter 10. Maaneder (t), ja Hr. Kircpatrik (u) har viist prove paa en Indpodning som skede efter al Formodning med en Traad, som feylede en Maaned i 6. Aars Alder; dette er endnu trolig, men hvad skal vi sige om den Læge fra Bengalen, som forsikrede en engelsk Frue, hvis Born han indpodede, at han havde hos sig Koppe-Materie tagen ved hans

(r) Schulz pag. 46.

(s) Schultz l. cap.

(t) Hans Brev, som anføres i Anhanget.

(u) Kirckpatrick l. cit. pag. 212. ad not.

Farfader eller Olde-Fader? Dog siger Fortelningen ey, at Børnene med samme Materie bleve indpodede (v). Dette viser at det er ont at fastsætte noget vist i een Sag som beroer paa saa mange Omstændigheder og er som et Mathematisk Verkstykke (Problema) hvilket ingen kan opløse, eftersom det bestaaer af lutter ubestemte Størelser og ubekiendte Forhold. I Udøvelsen er det best at følge Kircpatrick: Som forkaster de gamle Traade, naar de under Forvaringen ere blevne mulne og mus-groedte (x).

§. 42.

Da nu Koppe-Sygens lykkelige Udfald fornemmelig og næsten alleene beroer paa Egenskaberne af den indbragte Koppe-Sæd; men Maaden at indbringe samme paa er forskiællig, saa flyder heraf som en Følge, at de konstige Kopper med et lykkeligt Udfald kan opvekkes ved at lade en liden Deel enten af Koppe-Roddet eller Koppe-Skaagerne indsluges af dem, som man vil tilbringe Kopperne, ligesom man gior det med andre indvortes Medikamenter. I hvor rimelig end denne min Formodning kommer mig for, saa skulle jeg hverken selv ville eller raade andre til at sette den i Verk, om jeg ey havde andre Grunde derfor, end at den var en Følge af min Koppe-Lære. Ved Rhedi Exempler er det afgiordt, at Slange-Gift skader intet, om den end i nok saa stor Mængde indtages; derimod tilbringer den mindste Deel deraf Døden naar den kommer i et Saar. Saa urettelig som nu det var, at forekaste Indpodningen ved Indskiærning disse Exempler; da Koppe-Gift og Slange-Gift ere af adskillig Beskaffenhed, og Erfarenhed har viist, at den første med største lykke saaledes indbringes; saa overilet er det og at ville med nogle omvende Slutningen og mene, at det skulle være af langt farligere Følge at tilbringe Koppe-Gift ved Indslugning end ved Indskiærning. Saa meget er viist, at det ey mangler os paa Exempler af dem, som paa denne Maade have indsluget Koppe-Materien; saaledes har en Venetianſk Kiøbmands Søn 9. Aar gammel, med stoer Graadighed uden Skade ædt een Deel Koppe-Skaager (y), og af de 3de Fortegnelser, som P. Entrecolles anfører paa Chinesernes Indpodnings Maade, lærer den eene os, at anden Dagen efter, at Kopperne ved Næsen ere indsaatte, maa den forventende Syge tage 2. eller 3. Koppe-Skaager i en Drik af et Middel, som kaldes

(v) Kircpatrick p. 213. in nota.

(x) ibidem.

(y) Acta Erudit. Mens. Junii Anno 1700.

des Chinma (z). Dersom dette ey beviser at Kopperne ved Indslugning, med Fordeel kan indpodes, saa gotgior det i det mindste at den som vil forsøge denne Maade, vover ikke meget (a). Hr. Profeſſor Berger, som jeg aabnede disse mine Tanker og Formodninger for, gav mig ved den Leyligped en Underretning, som er ligesaa betydelig som nye og artig, i fald den er rigtig, hvorom jeg haver ingen Aarsag at tvivle, han siger, at den Maade, at indgive Kopperne som et andet Medicament, er, eller haver været i Brug blandt nogle Bønder i Egnen ved Thorbeck 2. Miile her fra Byen, hvilke paastaae at skaffe deres Børn gode Kopper ved at indgive dem 3. Koppe-Skaagger i varmt Øl, som de kiøbe selv for 1. Skilling af en som har Kopperne (b). Befinder sig Sagen saaledes, troer jeg at min Grund-Lære faaer et stort Beviis for sig, den medcinske Historie faaer en nye Maade at indpode paa, og Lægerne, som have sluttet at Faren i de naturlige Kopper kommer deraf, at de indbringes ved de første Veye, faa en ubedragelig Prove paa deres Satzes Urigtighed.

§. 43.

Omendskiønt jeg i denne min Afhandling haver talt om adskillige Indpodnings Maader, saa er det ey skeet for at sette Indsnitningen tilbage, men allene for at vise, at den ey kan være Hoved-Aarsag til Kuren, thi som en Indpodnings Maade har den saa store Fordeele, at jeg fordrager den for alle andre Maader at indpode paa, thi jeg troer at den 1) vissere og sikrere tilbringer Sygdommen end de andre, da de afsnitte Kanaler stærkere og lættere indsobe Koppe-Materien som de berøre, dernæst 2) ved det at Koppe-Materien virker i Saaret og der frembringer en Betændelse, mister den een Deel af sin Kraft, og har saale-

(z) Lettres edif. & curieuſes XX. Receuil p. 334. dersom kuns den Efterretning er tilforladelig.

(a) Hr. Haen anfører efter Hr. Matty i sit Brev til Hr. Tralles en ung Dreng, som var indpodet forgieves tillige med en ung Jomfrue, som fik Kopperne; samme Dreng indslugede i Fortvivlelse hendes affaldende Koppe-Skaager, og fik derefter næsten dødelige Kopper; Jeg svarer: Gaubii Syge blev paa den brugelige Maade indpodet, og fik ligesaa farlige Kopper, dernæst er det lige saa rimeligt, at denne fik Kopperne ved den naturlige Smitte, som ved sin forvovne Indslugning, da han omgikkes med den syge Jomfrue under Kopperne.

(b) Mester Hanses Kone, som har fortaalt Profes. Berger dette, er i Vinter død og Manden er denne Sag ubekiendt, jeg burde altsaa der i Egnen udforsket Tingens Rigtighed, men min Kones Svaghed har forhindret det. Hr. Etatz-Raad de Lüxdorph har lovet mig derom nøye at foresporge sig, jeg skal og ikke selv mangle at giøre mig all Umage for at faae den nødvendige Oplysning, og da meddeele Sælskabet samme i den nestkommende Deel af dets Skrifter.

saaledes mindre tilovers at giøre Fortred med indvortes, og for det 3) er det rimeligt at ved dette Udflod formindskes een Deel af Koppe-Materien, men Koppe-Sygen staaer paa, og naar disse Saar flyde længe efter at Kopperne ere tørrede, kan de udrense en ond Materie, og derved afvende eller formilde de Saar og Bylder, som ofte efter Koppernes Overgang have foraarsaget den Syge lige saa stor Smerte, som hans Læge, Umage og Besværing.

§. 44.

Skulde videre Erfaringer og nøyagtigere Prøver og Undersøgninger i Fremtiden bekræfte at Indpodningens væsentlige Fordeel bestaaer deri, at den smittede Materie er formildet, saaledes som jeg i det foregaaende har stræbt at vise, saa faaer Lægekonsten ved denne min Grundlære en betydeligere Tilvext, end man skulde indbilde sig. Denne Videnskab har hidindtil enten allene bemøyet sig med at helbrede Sygdommene, naar de have begyndt at yttre sig i Legemet, eller og arbeydet paa at udrydde den bequemgiørende Aarsag, førend den blev i Stand til at udrue Sygdommen; men hvad den paaførende angaaer, da har Konsten i de allerfleste Tilfælde havt lidet over samme at sige, og i de smitsomme Syger, hvor der laae meest Magt paa at temme dem, aldeles intet. En blot Hændelse, et lykkeligt Indfald af et vildt og ulærdt Folk, har udvidet Konstens Grændser, og underkastet et flygtigt smittende Væsen Lægernes Herredom; hvo skulde vel dromt om, at saadant et Væsen, som frit svæver i Luften, og ved at befænge, dræber saa mange Mennesker, skulde saaledes ladet sig temme og behandle, at Lægerne kan bære det i deres Lomme, og efter Behag frembringe hos hvem de ville een for den meeste Tiid uskyldig og mild Sygdom, som for Eftertiden giør dem sikre for al videre Anfald? Som saadan en Begivenhed fortiener at sætte en nye Tids-Punct i Læge Kroniken, saa er det Lægernes Omsorg og Umage værdigt, at de søge paa saa god en Grund at opføre en større og vidtløftigere Bygning; og et det da at formode, at, som de have underkastet sig Koppe-Smitten, vil de med Tiden og komme efter at temme og svække andre Smitter, og derved udvide Konstens Grendser, frelse en Mængde af deres Medborgere, og skaffe sig selv et udødeligt Navn.

§. 45.

Giør man en Sammenligning imellem min Indpodnings Lære og de andre, som ere i Anseelse, vil man finde, at disse trykkes af mangfoldige Vanskeligheder, og have betydelige Erfaringer imod sig; min derimod er gandske frie for-

for samme, Vil man f. E. forklare Indpodningen ved Forberedelsen og Vallet, saa forekastes os Exempler i 1000 Tal, som ere med Lykke indpodede uden al Forberedelse og Val. Vender man sig derimod med de fleste til Roddets Udflydelse, saa kommer en Sværm af Chineser og Tartarer, hvilke og ville have sin Deel i Indpodningen, omendskiont de ingen have i Indskiærelsen, foruden dem adskillige Europæer, som ere ved Indgnidning uden Snit og Saar indpodede, og paastaae imidlertid, at det er gaaet dem lige saa vel som de andre. Holder man for, at Indpodningens Fordele bestaae deri, at den forrettes paa Udlemmerne langt fra Hiernen og de inderste Deele, saa at Smitten ey strax kan virke paa dem, eller paa de Seener, som umiddelbar springe ud af Hiernen, saa stode Chinesernes og den Græske Kones Lægemaade og denne Meening over Ende. Disse og andre saadanne Omstændigheder ere derfore tilfældige, og høre for den Aarsags Skyld ey til Væsenet af Indpodningen: men langt anderledes er det beskaffent med Roddet, hvo har vel faaet de konstige Kopper uden ved Hielp af Roddet? Heri ligger da Hoved-Sagen, og derfore bør man fornemmelig heri efter Reglerne af Fornuft-Læren søge Grunden til Indpodningen. Endelig bør de, som ere af andre Tanker, ikke med min Lære være saa misfornøyede, at de jo kan antage Roddets Beskaffenhed, som en Med-Aarsag i det mindste til de konstige Koppers Mildhed; thi hvo veed ey, at jo flere Kræfter der foreenes til at udøve en Virkning, desto stærkere maa og deres Magt være? Da nu en Sygdom bliver helbredet, naar dens nærmeste Aarsag hæves; og den bequemgiørende Aarsag formildes og hæves ved Vallet, Forberedelsen og Saarenes Flod; den paaforende derimod svækkes ved Roddet, hvori den er indsvøbt, saa mener jeg, det er klart, at Sygdom men snarere maa overvindes, naar begge disse Aarsager anfegtes, end naar den bequemgiørende allene skulle bestrides, og det saa meget mere, som den paaforende Aarsag er den, som spiller Hoved-Rullen i denne Sygdom. §. 35.

§. 46.

Da jeg nu saaledes har fuldendet mit Forehavende, som var at afhandle Indpodningens Theorie, for saavidt jeg deri afviger fra de antagne Meninger, vil jeg forbigaae alt hvad, som andre have lært at behoves til at sætte denne Lægemaade i Øvelse, og i den Post henvise til de Skribentere, som derom udførligen have handlet, eftersom min Afhandling ellers vilde overskride de vedbørlige Grændser; dog vil jeg, forend jeg slutter, give til Eftertidens Oplysning en kort Historie over Indpodningens Begyndelse og Fremgang i disse to Riger, og derhos føye nogle Breve og Hoved-Beviser denne Sag angaaende, paa det at

saadanne Eftermæler ved Tidens Længde ey skal gandske forkomme, og vores Tider ikke derfor af de sølgende med rette beskyldes for Efterladenhed i at optegne saa mærkværdig en Begivenhed, Hendes Naade, Baronesse de BERNSTORPH, som glimrer af adskillige høye Egenskaber, vil i den Nordiske Historie blive udødelig, som den der har giort mere end Madame Montagne (c), i det hun med sit eget høye Exempel har foregaaet 2de Rigers Indbyggere, og derved været Aarsag i, at mange Borgeres Liv ere allerede blevne reddede, og flere kunde været frelste, om de vilde have fulgt saa overlagt og saa overbevisende et Exempel: Hendes Ægte-Herre, Hans Excellence Hr. Geheime-Raad og Baron de BERNSTORPH, lod fra London hidkomme Dr. Argent, hvilken tilligemed Hr. Liv-Medicus de Berger i Overværelse af Hr. Hof-Chirurgus Wohlert foretog Indpodningen i Augusti Maaned 1754; dette lykkelige Exempel drog flere efter sig, og i Aaret 1755, bleve nogle Forældre deraf bevægede, at lade deres Børn indpode ved Hr. Liv-Medicus de Berger og Hr. Hof-Chirurgus Wohlert, som begge i Dannemark have giort sig meget fortiente af Indpodningen; ved deres Forestilling lod og hans Majestæt, vores Allernaadigste Konge sig i Efteraaret bevæge til at stifte 2de Huse til Indpodningens Nytte, hvoraf det eene tog imod 6 Børn, mens de bleve forbereedte og indpodede, og det andet mod det samme Tal fra Sygdommens Begyndelse indtil dens fuldkomne Overgang. Ved disse Indpodnings Huse var Hr. Hof-Chirurgus Wholert, tillige med mig (d), og da jeg Aar 1756. reyste uden Lands, kom Hr. Dr. Bertram i mit Sted, og forblev derved indtil han døde. Her overstod 50 Børn meget lykkelig Sygdommen, nogle faa undtagne, som ey bleve af Koppe-Materien befængede, formodentlig eftersom de tilforn enten havde havt Sygdommen, eller ey vare beqvemme til at faae den. Man forsøgte og at indpode dem 2den Gang, som tilforn havde overstaaet Kopperne efter en foregaaende Indpodning; men befandt, at Sygdommen over samme havde ingen Magt. Denne priselige og Landfaderlige Anstalt fandt store Vanskeligheder; man havde stor Møye med Løfter og smaa Foræringer at overtale fattige Folk til at afgive deres Børn, og maatte saaledes belønne dem oven i Kiøbet for den betydelige Tieneste man giorde dem i at frelse deres Afkom. Nogle faa lode sig imidlertid af

(c) Det var hende som indbragte Indpodningen i Engelland ved først at lade sine Børn indpode. Madame de BERNSTORPH har indført den her i Dannemark ved at lade sig selv først indpode.

(d) Hr. Liv-Medicus de Berger havde med Bestyrelsen saavel i Henseende til Forflegningen som Kuren at bestille; men da hans Embede ey tillod ham selv at forrette det sidste, overdrog han det til andre.

af ædlere Bevægnings Grunde overtale til at betiene sig af denne nyttige Anstalt, iblant hvilke jeg erindrer Sal. Hr. Justitzraad og Inspecteur i Kraft ii Soröe, Hr. Professor Rosenstand, Hr. Professor Bassedow og Hr. Jæger i Wallensbeck. Ved det nu Tallet alt mere og mere i Indpodnings Huset formindskedes, og tilsidst ingen mere meldede sig, lod Hs. Majest. Ao. 1760. denne Anstalt indgaae; efter at Folk først i Forveyen adskillige Gange og tilsidst eftertrykkelig ved den af Hr. Liv-Medico de Berger forfattede Bekiendtgiorelse, som under Lit. B. skal anfores, vare blevne indbudne og advarede om Hs. Majestæts Allernaadigste Hensigt, Ønske og Villie. Alle de, som imidlertid i Indpodnings Husene havde faaet Kopperne, overstod dem lykkelig, og Hr. Justitzraad Kraftes Son var den eeneste, som døde, dog var hans Døds Aarsag saa tydelig, at ingen kunde føre den paa Indpodningens Regning; eftersom han under Kopperne tilligemed 4re andre blev angrebet af en Kiig-Hoste, som her i Byen var en Omgangs Syge, og bortrykte adskillige Børn, hvoraf han var saa ulykkelig, at han kom til at formere Tallet 6. Uger efter at Kopperne vare overstandne, da de andre 4re alle bleve reddede (e). Imidlertid bleve i Byen indtil Aaret 1760. adskillige indpodede ved Hr. Liv-Medicus de Berger og Hr. Hof-Chirurgus Wohlert med ønskelig Fremgang; foruden de første 28. i Indpodnings Husene, som vare Hr. Wohlerts og mine fælleds Patienter, indpodede jeg alene i Slutningen af Aaret 1756. og i 57. fire, hvoraf den ældste var Jomfrue Arendtz, omtrent 35. Aar, hvis Saar bolnede lidet; og hvis Udslag vare saa faa, smaa og tørre, at jeg regner hende iblant de Koppe-Syge af et tvivlsomt Udslag. Hr. Dr. Jensenius indpodede og imidlertid lykkeligen nogle, deels af de største Familiers, deels andre fornemme Folkes Børn, iblant de første af disse var den unge Greve Julianus de Moltke, som en 6 Uger efter, at Indpodningen var forbi, blev angrebet og bortrykket af en forskrækkelig giængse Skarlagens-Feber, som den 3die eller 4de Dag dræbte de allerfleste af dem, som den angreb, og kan dette Tab saa meget desto mindre skrives paa Indpodningens Regning, som den indpodende Læge først havde den, og med stor Nød slap derfra, hvilket den af ham herefter anforte Beretning udviser (f), Aar 1754,

(e) Denne Efterretning er tilforladelig, siden jeg har optegnet den Ord for Ord efter en mundtlig Fortælning fra Hr. Hof-Chirurgus Wohlert, som paa den Tiid betiente Indpodnings-Huset; og kan enhver ved samme troeværdige Mand forsikres om Tingens Rigtighed.

(f) See Lit. C. i Anhanget.

forend nogen her i Landet havde begyndt at indpode, havde den berømte Hr. Fabritius, da Physicus i Staden og Amtet Tondern, men nu Hospitals-Medicus her i Byen, indpodet begge sine Sønner, og givet Anledning og Forskrift, hvorefter adskillige i de omliggende Holsteenske Stæder bleve indpodede (g). Og paa samme Tid, som Indpodningen gik lykkelig frem her i Byen, indpodede en Medicinæ Studiosus, navnlig: Georg Wilhelm Barfoed, i Jylland med stor Lykke; den af ham givne Fortegning, som af et Brev til Hans Excellence, Hr. Greve og Ober-Hof-Marchal af MOLTKE er uddraget og herefter skal anføres (h), beretter, at han havde, da det var skrevet, indpodet 102, men efter den Tid maa han have havt flere Patienter, siden Hr. Liv-Medicus de Berger anfører i et Brev til Hr. Condamine (i), at han havde indpodet over 200, han bliver saaledes den af de Danske Indpodere, som kan opvise de fleste. Hr. Wasmuth, Chirurgus i Tronhiem i Norge, indpodede samme Tid i Byen og Egnen deromkring en heel Deel, hvis bestemte Tal ey af ham anføres, men af Hr. Liv-Medicus de Berger, som derom siden nærmere er underrettet, angives for 80, hans Patienter ere af den farligste Alder, nemlig fra ¾ til 4 Aar, og befinder sig 2 af samme Dode, en paa 4 og den anden paa halvandet Aar, som begge døde, da Naturen var i færd med Udbrydelsen under Slag og krampagtige Bevægelser, og derfore bliver og uden nogen Besmykning af mig anførte paa Indpodningens Regning, som de 2 eeneste i disse Riger, saavidt man veed; herom kan læses hans Brev til Sl. Hr. Cryger, som i Anhanget følget Lit. G. Aaret 1760. var det betydeligste, og vil stedse blive det navnkundigste for den Danske Indpodning, siden Hans Kongel. Majestæt, vores Allernaadigste Konge, gav det Danske Folk en overbeviisende Prove, at han ikke tilskyndede sine kiære Undersaatter til anden Lægemaade end den, om hvis Ypperlighed og Fortrin Han selv fuldkommeligen var overbeviist, da Han lod Rigernes Haab, Hans Høytelskte Hr. Søn, vores Dyrebareste Kron-Printz CHRISTIAN, den 10 Junii indpode i sit 12 Aar, samme Indpodning blev af 3de berømte Læger, Hr. Liv-Medicus de Berger, Hr. Hof-Chirurgus Wohlert og Hr. Dr. Jensenius forrettet, og gik saa lykkelig af (k), at man skulde troet, at saa stort et Exempel vilde giort denne Lægemaade gandske almindelig; men Grev Juliani de MOLTKE, og den lille Krafts Død, i hvor uskyldig end Indpodningen var

(g) See Lit. D. i Anhanget.

(h) See Lit. E. i Anhanget.

(i) See Lit. F. i Anhanget.

k) See Lit. H. i Anhanget.

var i samme, bleve dog af dens Fiender brugte til at berygte den med, og en særdeles ulykkelig Hændelse, hvori dog Indpodningen lige saa lidet som i de andre havde Deel, gav denne Kuur paa samme Tiid, da den syntes meest at triumphere, et Stød, som fast gandske stansede den, det var en ung Enke, som i samme Aar blev indpodet, og under Indpodningen blev Maniaca, hvorudi Sinds Bevægelser og en alt for flittig Natte-Studering og Grublen under Forberedelsen var Aarsag, da Kopperne i sig selv fuldførte imidlertid ønskelig deres sædvanlige Løb; herom kan videre eftersees Hr. Liv-Medici de Bergers hosføyede Beretning (l). Til 1760. regner Hr. de Berger med Indpodnings-Husets Patienter i alt i Kiøbenhavn omtrent 150. at være indpodede, og fra den Tiid af til nu 20, saa at efter hans, Hr. Wohlerts og min Regning i Kiøbenhavn omtrent 170 skal være til nu indpodede, iblant disse ere Hr. Liv-Medici 3de Børn, hvoraf den yngste var 2 Aar, som i Augusti Maaned i forrige Aar lykkelig ere indpodede. Det har saaledes i afvigte og indeværende Aar begyndt igien at tegne heel vel med Indpodningen, da adskillige, endog af de fornemste have grebet til dette Middel for at sætte deres tilvoxende Familie i Sikkerhed for denne farlige Sygdom. Gid ikke mange andre ved en bedrøvelig Erfaring alt for silde maa komme til at beklage, at de ey have fulgt saa fornuftige Veyvisere!

(l) See Lit. I. i Anhanget.

Lit. A.

Register

Paa

De Børn, som ere inoculerede i det Kongelige Inoculations Huus udi Kiøbenhavn fra den 9de Augusti 1755. til det ophørde i Efteraaret 1760.

Navne	Num.	Alder	Navne	Num.	Alder
Johan Olsen	1.	13. Aar	Friderich Christian Hiort	26.	6. Aar.
Marie	2.	9. Aar	Anna Friderica	27.	4. Aar
Johan Rasmusen	3.	6. Aar	Friderich Christian Slow	28.	6. Aar
Martha Rasmus Datter	4.	7. Aar	Lotte	29.	8. Aar
Johanne Vendel	5.	7. Aar	Christiane } Clausbergs	30.	7. Aar
Bodild	6.	10. Aar	Dideriche }	31.	5. Aar
Beathe Suhm	7.	7. Aar	Henrich Basedow	32.	$7\frac{1}{2}$. Aar
Georg Elias Jacobi	8.	6. Aar	Helene Salicat	33.	$3\frac{1}{2}$. Aar
Friderich Vilhelm Schulz	9.	7. Aar	Peder) Rosenstand	34.	5. Aar
Christen) Schultz	10.	5. Aar	Philip)	35.	3. Aar
Marie)	11.	2. Aar	Stine Marie Adelhoff	36.	10. Aar
Marie Mister	12.	6. Aar	Adam) Kraft.	37.	6. Aar
Anne Sophie Trinchs	13.	7. Aar	Frids)	38.	4. Aar
Johanne Jæger	14.	9. Aar	Lene Hofmans	39.	6. Aar
Christian Jæger	15.	7. Aar	Friderich Holst	40.	6. Aar
Else Cathrine Jæger	16.	6. Aar	Isaach }	41.	7. Aar
Hans Jæger	17.	5. Aar	Franchon } Martin	42.	5. Aar
Johan Friderih)	18.	9. Aar	Susanne }	43.	$3\frac{1}{2}$. Aar
Grete Salicat)	19.	5. Aar	Christian) Lange	44.	6. Aar
Dorthe Catharine	20.	8. Aar	Johan Jörgen)	45.	5. Aar
Iver Dal	21.	12. Aar	Niels Madsen Hall	46.	10. Aar
Frans Christian	22.	4. Aar	Maren	47.	6. Aar
Svend Lauritz	23.	$2\frac{1}{2}$ Aar	Jacob	48.	4. Aar
Grete Charlotte	24.	4. Aar	Christian) Lund.	49.	9. Aar
Birgtte Charlotte Dahl	25.	9. Aar	Anders)	50.	5. Aar

Lit. B.

Sidste Indbydelse fra Indpodnings-Huset,

forfattet af

Hr. Liv-Medico de Berger.

Es ist dem Publico schon auf verschiedene Weise bekannt gemacht worden, daß Ihro Königl. Majestät, Ihre beständige Sorgfalt und Wachsamkeit für das Wohl dero Unterthanen, auch durch eine vor 4. Jahren gestiftete Anstalt, wodurch vermöge der Inoculation der Blattern so vieler Kinder Leben erhalten werden kann, besonders geäusert haben. Es ist aber zu beklagen, daßsich bisher so wenige gefunden welche diese Wohlthat erkannt, und sich dieses heilsame Mittels zu Erhaltung Ihrer Kinder bedienet haben. Man entsiehet sich fast es zu sagen, daß in dem gantzen Zeitlauf von 4. Jahren nur onhgefehr 50. Kinder, unter denen nach der gröβte Theil vom Lande herein geschiket worden, in das Inoculations Haus aufgenommen worden. Alle disse Kinder haben die Blattern auf die glücklichste Art bekommen, und ist keines davon gestorben. Man hätte geglaubet, daß zu dieser Zeit, da die natürliche Blattern in wenig Monathen an die 800. Kinder hinweggeraffet haben, sich Eltern finden würden, welche ihre Kinder vor der täglig über sie schwebende Gefahr durch das so augenscheinlich heilsame Mittel der Einpfropfung bewahren, und dadurch Sr. Königl. Majestät so vielen Unterthanen erhalten würden. Allein man hat leider das Gegentheil erfahren und bemerket daß die Vorurtheile gegen die Inoculation eher zu als abgenommen haben. Es wird daher dem Publico auf hohen Befehl diese Königl. Gnade hiedurch noch einmahl und zwar zum letzten mahle angetragen mit dem Beyfügen, daß, wenn zwischen hier und Michaelis 1760. sich nicht mehrere Eltern finden, die ihre Kinder nach dem Inoculations Hause senden, man genöthiget seyn werde dem Publio diese heilsame Anstalt, als eine von ihm unerkannte Wolthat vollig zu entziehen und dieselbe gäntzlich eingehen zu lassen.

Diejenige welche sich dieser Anstalt bedienen wollen addressiren sich an Mr. Kruse wohnhaft in der Regen-Strasse.

Lit. C.

Lit. C.

Fortegnelse paa dem,

som

Doctor Jensenius har indpodet,

Kopperne fra 1756. til midt i 1764.

Da jeg har havt den Naade og Lykke at have Deel i hans Kongelige Høyheds Kron-Printz Christians Indpodning tillige med Liv-Medico von Berger og Hoff-Chiurgus Wohlert; saa er dette Exempel for Inoculationens Historie og for mig selv alt for vigtig, at jeg jo samme her maa anføre. Det Antal Personer, som jeg i forommældte Aar har forrettet Inoculationen paa, beløber sig omtrent til 140, hvoraf jeg alleene her vil angive Dem, som enten ere af de fornemmeste høye eller dog bekiendte Familier i Kiøbenhavn. Baron og Kammer Junker Rosencrantz i 22de Aar. Frue Etats-Raadinde Scherwiin ligeledes over 22. Aar.

Af den Høy-Grevelige Moltkiske Familie kom d. 19. Octobris 1759. i mit Huus Conteſſe Loviſe Moltke, Greve George Moltke, og Greve Julianus Moltke for at blive indpodede. De tvende første bekomme imod Slutningen af Præparations Tiiden de naturlige Kopper let og ønskelig, saa at den konstige Indpodning hos Dem ikke gik for sig; men Grev Julianus Moltke blev inoculeret d. 11. Novembris, da d. 17. Ejusdem om Morgenen Kopperne fremkom 40. i Tallet, og samme vare d. 25. Ejusdem faldne eller sadt i Skorper: Saa vel under Kopperne som efter dem befandt han sig overmaade vel, og af Kræfter og Anseende snart bedre end tilforn, da inciſionen paa den eene Arm lukte sig d. 22. Decembris; men den anden blev endnu lidet ved at ſuppurere. Imidlertid begyndte i December Maaned en usædvanlig farlig Epidemie af Skarlagens Feber, som næsten hos alle, som deraf bleve angrebne, var dødelig den 3die eller 4de Dag, saa at ikke Sygdommens Hæftighed lod Konsten eller naturlige Midler Tid til at øve sine Kræfter. I samme Svaghed forfaldt jeg Jenſenius d. 18. Decembris, og undgik næsten imod ald menneskelig Formodning Døden den 3die Dag, da jeg noget nær agonizerede. d. 1ste Januarij forfaldt bemældte Greve, som endnu var i mit Huus, i samme Svaghed, da

strax

strax den anden Dag Scarlatina puncticulata kom frem paa Huden, hvoraf han den 4de Dags Morgen dode, uden at Inoculationen eller Følger af den i mindste Maade kan beskyldes, hvilket Vidnesbyrd, den strengeste Sandfærdighed selv paalegger mig.

Grev Ahlefeldt den yngre, som da var i 14de Aar, en Son af hans Høy Grevelige Exellence General Gouverneuren over Kiöbenhavn. Denne Inoculation var tilfælles med Hr. Wohlert. Comtesse Wedel og Greve Wedel, Froken Hielmstierne, Froken Pontoppidan, en Datter af Hr. Procantzler og Biskop Pontoppidan. Lieutenant Koëller, en Son af Kammerherre og Sous Gouverneuren hos Prindserne af Hessen Cassel, Trende Dottre af Justitz-Raad og Banque-Directeur Falck, hvoraf de tvende vare Tvillinger i 9de Aar. Trende Born af den Franske Reformerte Præst i Kiobenhavn Hr. Eiraud. En Son af Hr. Römer, da den anden under Præparationen fik de naturlige Kopper. En Datter af Hr. Reichardt, da den anden, imedens hun blev præpareret, fik dem naturligen. Tvende Born af den Kongelige Handels Inspecteur over Island Hr. Haagen. Jomfrue Drevitz i 14de Aar, som imod Principia blev inoculeret da molimina menstruorum maanedlig yttrede sig; men efter hendes og Forældres indstændigste Anmodning: Imidlertid gik alting vel. Jomfrue Kölmer, som efter eegen og Venners Persvasion troedes ikke at have havt Kopper; men blev 2de gange inoculeret uden Effect. De øvrige have været Born deels fra Provintzerne, deels af Borgerstanden, deels af Opfostrings Huset, hvor den høye Direction har tilladt mig som Stiftelsens Medico fuldkommen Frihed til Inoculationen.

C. JENSENIUS.

Lit. D.

Hr. Doct. Fabricii Beretning om sin og den Holsteenske Indpodning.

Im Jun. 1754. habe ich meinen beiden Söhnen durch mit vesicatoriis gemachte Wunden an den Waden die Blattern eingepfropfet, diese Methode war mein eigener Einfall, ob ich gleich An. 1759. in den Götting. Gelehrten Anzeigen gelesen, daß Tronchin gleiche Methode unter andern bey

den Kindern des Hertzogs von Orleans gebraucht habe. Die verwittwete Cantzeley-Räthin Boediker in Apenrade hat An. 1759. nach meiner Vorschrift nach gleicher Methode 6. von ihren eignen Kinder selbst inoculiret, und besorget, ohne daß sie von einem medico oder chirurgo gesehen worden sind, und zwar mit dem besten Erfolg. Ohngefehr zu gleicher Zeit hat des Pastoris Neve Sohn, ein Studiosus Theologiæ, auf der unter Töndern liegenden Insul Römoe 40. oder 60. Kinder, so viel ich weis, mit glücklichem Effect inoculiret.

FABRICIUS.

Lit. E.

Underdanigst Efterretning

Paa

Følgende efter Deres Høy-Grævelige Excellence, Hr. Geheime-Raad og Ober-Hof-Marschall MOLTKES Ordre ved Velædle Hr. Forvalter Laulund over Baroniet Lindenburg til mig indstillede Spørsmaal, deels angaaende mig selv, deels angaaende de her i Egnen ved mig inoculerte Børn.

1. Hvem jeg er? Da endskiønt min Person ey fortiente at remarqueres, saa maa min Undseelse dog adlyde Deres Høy-Grævelige Excellences Høye Ordre og kortelig derfor mælde: At min Fader er Capitain Barfoëd, af den bekiendte Amiral Barfoëds Familie, min Fader avancerte til den Station i Kong FRIDERICH den IV. Tiid, og formedelst sin conduite ved Kiøbenhavns Ildebrand, hvor hand var et Middel at standse Ilden ved sin Gaard i Gottes-Gaden, hvor jeg er fød, giorde sig Kongens Naade meriteret. Jeg har fra 1746. til 1749. absolveret alle mine examina theologica & philosophica ved Kiøbenhavns Universitæt, da jeg det følgende Aar 1750. fik den af mig længe forønskte Leylighed at reyse Udenlands; Mine Vilkaar tillod mig ey at reyse længere end til de Tydske Univesitæter, hvor jeg i 4. Aar har holdet mig op, den meeste Tiid i Halle og Wittenberg, tildeels og i Leipzig

og

og Jena, der lagde jeg mig strax efter Matheſin og alle til Phyſicam og ſtudium naturæ henhørende Videnſkaber, fandt og ſaadan Lyſt og Behag deri, at jeg beſluttede beſtandig at applicere mig hertil, og for at kunde desbedre i fremtiden finde mit Soutien, ſtuderte medicinen og chemien, havde ogſaa tænkt at promovere heri, men en haſtig Leylighed voldt, at jeg maatte foretage en Reyſe Hiem til mine Forældre 1754. i Tanke ſtrax at begive mig til Tydſkland igien, hvor jeg efterlod det meeſte af mine Sager. Jeg var kortelig Hiemme hos min gamle Fader, og paa min Retour til Tydſkland igien beſøgte Hr. Woldike her i Gunderup, deels ſom min gamle bekiendte Ven, ſom jeg nogen Tiid har reyſt og ſtuderet ſammen med, deels og for efter Forlangende at ſamle af dette Lands naturalier, ſom jeg var i ſtand til at kunde overkomme, og hvoraf endeel ogſaa er bortſendt til mine udenlandſke Præceptores. I den Tiid jeg opholdt mig her, blev jeg, ſom een der ved nogle Kuræ var bleven meer bekiendt end jeg havde ventet, conſuleret i de her graſſerende Borne-Kopper, og ſiden efter fornuftig foreſtilling om Borne-Koppernes inoculation og dens lykkelige Fremgang i Engelland, America, Sweitz, Kiöbenhavn og andre Stæder fik Leylighed at forrette denne Kuur og Operation paa mange, hvorved jeg, ſkiønt med Fornoyelſe blev hindret 1756. i min Reyſe, ſiden en Familie loſte den anden af med at faae deres Børn inoculeret. I dette Aar var altſaa min Tanke at reyſe ud igien, men Krigen, ſom har giort Omkoſtningerne ſaa ſtore for en Reyſende, og andre Ting, har hindret mig i det hidindtil, ſom jeg dog med Guds Hielp haaber ſnart at kunde ſette i Verk.

II. Hvor mange Perſoner jeg har oculeret? Da veed jeg ey tilfulde, hvor mange det er, ſiden adſkillige gamle Folk, hvoriblant jeg ſelv er, ſom tvivlede, at de havde havt Kopperne, har, for at forſikre ſig herom, ladet ſig inoculere, men ey faaet Kopperne, men gemeenlig kun erfaret en Art af en hidſig Feber, ſom har begyndt den 8. og endt ſig den 9de Dag uden nogen Udſlag eller videre Følge, ellers er deres Tal ohngefehr imellem 20-30. Men de ſom jeg har oculeret og virkelig faaet Kopperne, ſnart alle til den beſtemte 8de eller 9de Dag efter inoculationen, (undtagen 5-6. Stykker ſom forſt har faaet dem den 14de, 20de, 30te Dag efter inoculationen, det ſamme jeg læſer ogſaa at være paſſeret den berømmelige Kirckpatrik i Engelland) ere følgende, ſom jeg underdanigſt for at forviſſe Sandheden vil opregne med Stæderne og Byerne, hvor de ere at finde: nemlig her i Gunderup 12, Oppelſtrup 6, Lundbye 4, Haels paa Baroniet Lindenborg 9, Flamſtæd 3, Fielrad 1, Neufling 3, Geſtrup 5, Guddumlund 6, Guddum 2, Mou 8, Hoſtemarch 2, Hals Ladegaard 2, Lunderager Præſtegaard 3, Skieve 5, Jerslef 6, Kokedal 2,

Oels 4, Taastrup 1, Toberup 1, Döstrup 3, Seeglpod 8, Aalburg 1, Saltum 5. alle disse ere blevne inoculerede i Fior fra d. 25. Febr. 1756. til i Aar d. 25. Januar. 1757. altsaa i 11. Maaneder, da jeg snart i alle Maaneder har forrettet operationen, de oculerede har været fra et halv Aar til 36. Aar gammel og iblant dem Hr. Biskop Broderſens Datter paa 13. Aar, Frue Majorinde Buchwalds 4. Børn, Velbr. Hr. Braes til Kokedal 2de Froken Dottre, en Præste-Kone, 25. Præste-Børn, 4. Proprietairs Børn, 2. Forpagter-Børn, 6. Degne- og Skole-Holder-Børn, og resten Bønder-Børn. Jeg havde vel kundet oculere fleere i Fior, hvis ey de naturlige havde graſſeret og paa mange Stæder endog til Forældrenes Sorrig forekommet mig, som var occuperet med andre Børn, operationen skeer saa let, at jeg endog har forrettet den paa mange, medens de sov.

III. Hvor mange lykkelig cureret? Da endskiønt der har været de iblant dem, som da de skulde have Kopperne, ere tillige bleven attaqueret af en anden Svaghed, saa har de dog alle gaaet Svagheden vel igiennem, og ere endnu til denne Dag vel og friske; de som har været haardest syge, har oblolveret heele Sygdommen i 14. Dage, det dog neppe er skeet med en halv Snees, de øvrige har været Syge i 3. Dage og mange ikke engang været en heel Dag Sengeliggende, blandt Bønder-Børnene har været de, som, skiønt mod min Tilladelse, har hver Dag siden de blev oculeret, gaaet i deres Arbeide i Marken, bleven den 9de Dag syg paa Marken, gaaen Hiem og lagt sig, og efter 3. Dages Leye igien gaaen med deres Kopper paa i Marken til deres sædvanlige Arbeide. Jeg følger Naturen, som den beste Lære-Mester, baade i Præparationen, som gemeenlig varer i 8. 10. Dage og i Svagheden selv, og finder mig vel derved. Mange Bønder-Børn har ey nydt nogen Slags Medicin for Sygdommen, men alleene observeret at flye visse Slags Spiser og sluppet meget let. Jeg fandt vel i Begyndelsen stor Modsigelse ja blev meget ilde omtalt endog af polerte Folk, indtil den øyensynlige Guds Velsignelse viiste alle denne operations Nytte og Vigtighed. Og den naadige Omsorg som Majestæten har viist imod Kiøbenhavn ved at stifte et Indpodnings Huus, har immer encourageret mig meere til at vove Flid, Omkostning og Umage paa saa mange i sær fattige Bønder-Børns Conservation, glæder mig ogsaa over, at have været ved Guds Forsyn et Middel at conservere i det ringeste 10. 15. af Kongens Underdaner fra Døden, foruden at 80. 90. er uden Fare gaaen denne farlige Svaghed igiennem, da efter visse af mig indhentede Efterretninger paa mange Stæder hver 5te, 6te, 7de Barn af dem, der har haft de naturlige Kopper, har sadt Livet eller Lemmerne til, og slet ingen, Gud skee Lov, af dem jeg har oculeret, faaet ringeste Meen paa noget Lem, men

mange

mange bleven langt sterkere og friskere end de var, før de bleve oculerede, deels ved præparation af Medicamenter, deels og ved Kopperne selv.

IV. Hvor mange der ere døde af dem jeg har inoculeret? Da sees klarligt af foregaaende Svar, at der slet ingen er død af dem, jeg har inoculeret, men lever endog alle endnu vel, 5-6. ere blevne noget marquerede af Ar, som dog snart er ukiendelig og disse 2. Poster har contribueret meget til den store Credit, som denne saa vigtige Operation har nu faaet hos de fleeste, da den i Begyndelsen blev holden for Troiddom og Guds Fortørnelse, saa prises nu Skaberen derimod for saa herligt et Middel til det menniskelige Kiøns Conservation. Jeg forestiller enhver, som vil have deres Børn oculeret, at det er mueligt de kand døe, da det er skeet i Engeland at hver 50de af de oculerte ere døde, men hidindtil er det endnu ey her skeet; dette maae dog mælde, at skiønt der er ingen døde af dem jeg har inoculeret, saa er det dog skeet, at af de Børn, som ey har havt Kopperne, men ved Omgang ere bleven smittede af dem jeg har inoculeret, ere 2de døde. Saaledes hendte det sig, at da jeg havde oculeret 9. Børn i Hals paa Baroniet Lindenburg, og samme havde været deres ordinaire 3. Dage syge, og siden løb med deres deels umoedne, deels ey endnu affaldne Kopper iblant de andre Børn, som ey havde havt Kopperne, bleve disse smittede af hine, og fik Kopperne ogsaa, og af dem døde eet. Ligeledes i Lundbye, som tilhører Frue Majorinde Buchwaldt, skeede det, at da jeg havde oculeret 4. Børn og samme var kommen paa Fode igien smittede samme de øvrige Børn i Byen, som ey havde havt Kopperne og af disse sidste døde ligeledes eet. Jeg har ey i ringeste Maader kundet tilegne mig Skyld i disse Børns Død, siden de naturlige Børne-Kopper, som grasserede over alt, truede bestandig at attaquere disse Byer med, og havde maaskee da anrettet en større Ravage. Imidlertiid har denne Erfaring lært mig og forbudet mig, at jeg, endskiønt jeg er forlangt til adskillige Stæder i dette Aar til at inoculere, ey længe tør øve denne Operation, for ey derved at exponere saa mange spæde Børn, som siden de naturlige grasserte, ere fødte og lættelig kunde igien smittes af dem igien, som jeg oculerte, og denne Lande Svaghed, som nu cesserer igien opvekkes og blive almindelig, ja Kongens Naade misbruges, som alleene vel tillader denne Operation til sine Underdaners Beste og Lyksalighed og min Samvittighed ligeledes blesseres, som den der var Skyld i hvert Barns Død og Skade, som nu blive smittet, siden Frygt for de naturlige Kopper ey længer existerer.

V. Hvad mine Hensigter og Etablissement angaaer? Saa agter næst Guds Bistand at reyse, om mueligt er, i Aar til Göttingen, for der, ved at

promovere i Medicinen, tillige at giøre mig bekiendt med sammesteds lærde Mænd, og siden at applicere mig videre til det saa behagelige Studium physicum og medicum, som i dette Seculo har viist sig, som en frugtbar Moder til mange rare Opdagelser. De store Udgifter, som maae haves og anvendes om man vil besee Spectacle de la nature i Engelland, Franckrig, Sweitz, Italien &c. hvor de matematiske og physiske Videnskaber pousseres snart til den høyeste Grad, har hindret mig i at kunde være habil nok med Fordeel at besee Naturen indenlands, naar jeg blev understottet. Jeg havde vel i sinde 1753. da jeg studerte i Halle i Anledning af et naturalien-Cabinet, som var meget fuldstændig og for maadelig Priis til Kiøbs, en Catalogus derover ogsaa nu er kommen i Trykken under Titel af: Volständiges *Mineralien Cabinet* vom 6000. Styk Metallen, Ertzen &c. welchrs verschiedene Kenner aus allen Ländern der mit sorgfalt zusammen gebracht &c. und zuletzt der weyland Preusischer Berg-Rath *Decker* besessen &c. Zum Druck befördert vom *Prof. Joh. Joach. Langen &c.* at indgive en Supplique igiennem Deres Høy-Grævelige Excellences Hænder til Majestæten, at samme maatte forœres til Kiøbenhavns Universitæt og mig tillades at docere offentlig derover, som og in Chemia & physica experimentali, for derved at levere maaskee en Nogle til mange Skatter, som ligger begraven baade i Norge, Island og andre Danske Provintzer, confererede ogsaa herom med mine Lærere, som med Fornøyelse vilde recomendere mit Dessein, men just da jeg var i færd dermed fik jeg at høre, at den Lærde og brave Prof. Kratzenstein var kaldet dertil, hvorfor jeg med Glæde stod fra mit Forsæt, da jeg siden har, for desbedre at soutenere min Lyst til Physiquen, lagt mig efter medicinen, havde og i sinde at indsende til Deres Høy-Grævelige Excellence de observationer, jeg har giort ved Børne-Koppernes Inoculation alt i Følge af Deres Høy-Grævelige Excellences heri Herredet circulerende Tilladelse, men forandrede mit Forsæt og i den stæd agter at indføre samme i een inaugural Dissertation: de inoculatione variolorum facta circa Aalburgum 1756. som jeg agter at holde i Göttingen og underdanigst beder om Tilladelse at dedicere til Deres Høy-Grævelige Excellence.(*) I den Tiid jeg endnu bliver her, agter at anstille nogle physiske i sær electriske Experimenter. Endnu følger til Naadigst Eftersyn tvende Attester in Originali, som Bevis paa endeel af ovenmeldte, og som jeg igien underdanigst beder, naar samme er læst, maatte mig igien tilstilles.

Gunderup Præstegaard d. 14. Maij 1757.

Georg Wilhelm Bärfoëd.

(*) Han døde kort efter.

Lit.

Lit. F.

Brev fra Hr. Liv-Medico BERGER

til

Mr. CONDAMINE i Paris.

Depùis l'exemple jùſtement admiré qve Mad. la Baronne de Bernſtorff a donné au mois d'Aout de l'année 1754, l'inocùlation de la petite verole commença de gagner ſùr l'eſprit de plùſieurs porſonnes. Aù printems dé l'année ſuivante il y eût des peres de familles qvi garantirent par cette methode leùrs enfans des ſuites de cette funeſte maladie, & la même année Sa Majeſté le Roi toùjours attentif au bonheur de ſes ſujets, accorda une ſomme annuelle pour l'inoculation de pauvres enfans. Pour cet effet on a loué deux maiſons ſeparées l'une de l'autre. On fait la preparation & l'inoculation dans l'une, & l'on transporte les enfans dans l'autre aùſſi tôt qv'on s'apperçoit qve la matiere varioleùſe a produit l'effet deſiré. Jusqv'ici on pêut aſſùrer avec verité, qve toûs les eſſais ont été des plûs heureux. Aucun des enfans inocules n'a eû des ſymptomes funeſtes, & aùcun n'a été viſiblement marqvé. Un certain mal aiſé, qvelqves legeres douleurs de téte, un peu d'emotion, ſont presqve les uniqves ſymptomes par ou la maladie commence. Ils durent tout au plûs 36. heures, après ce tems les enfans ſe portent bien, & aucun a été attaqvé de la fiévre qv'on appelle communement ſecondaire. Poûr convaincre de plùs en plus le public, & poùr le raſſùrer tout à fait ſur l'objection la plùs commune contre cette methode, ſçavoir qve l'on n'eſt pas ſur de prendre la maladie encore une fois après l'inoculation, on a fait les eſſais ſuivans. On a d'abord inoculé des enfans qvi avoient eû la petite verole naturelle, ſans qve l'inoculation aye produit ſùr eux le moindre effet. On a fait la même choſe a des enfans qvi avoient deja ſubi la maladie par le moyen de l'inoculation, & le reſultat a été le même, Ces experiences ont produit chés les perſonnes raiſonnables l'effet deſiré. qui ſont actuellement pleinement convaincues qv'une perſonne qvi a eû la petite verole une fois par le moyen de l'inoculation, ſera exemte de

toute

toute crainte pour cette maladie le reſte de ſa vie. Le nombre des enfans inoculés à Copenhague dequis l'année 1755. pourra monter à 150, dont il n' eſt mort aucun. Cette methode a auſſi été introduite en Jutlande par un etudiant qvi en paſſant par cette province ravagée par la petite verole naturelle, a ſauvé la vie à plus de deux cent enfans & adultes par l'inoculation avec le ſùccés le plus heùreux. Bien avant dans le Nord de la Norvege dans la ville commerçante de Tronhiem où Drontheim un chirurgien habile a inoculé avec le plus grand ſuccés plus de 80. enfans. Jusqv' ici on n' a rien publié en Danemarc ſùr l'inoculation qve ce qvi ſe troùve dans le Mercure Danois. On s'eſt contenté de traduire en Danois en 1753. le Traité ſur l'inoculation de Mr. Butini medecin de Geneve, & en 1756. l'excellent Memoire de Mr. de la Condamine ſùr la même matiere. On ſe flatte qv' après avoir presque perſùadé les perſonnes raiſonnables ſùr la grande ùtilité de cette methode, on viendra à bout de convaincre le peùple, dont les prejugés ſont d'aùtant plus à craindre, qv' ils reſiſtent aux meilleurs raiſonnemens. Il faut que le public ignorant voye de ſes propres yeux pour croire la verité. Je ſuis &c.

BERGER.

Lit. G.

Hr. Chirurgi WASMUTHS Brev

til

Sal. Hr. Juſtice-Raad CRYGER,

angaaende

Indpodningen i og omkring Trondhiem.

Jeg har i mit ſidſte Brev givet, efter Befalning, en kort Forklaring paa det, ſom mig da var foreſkreven. Den Sag om Smaakoppe-Indpropningen, efter det, jeg derudi har erfaret, har jeg vildet nærmere giore min Fortælning om; og maatte bruge Tiid til at ſamle mine Anmærkninger. Derſom deres Høyædelhed behager min ringe Relation af det, jeg herom har giort

giort beskreven, er det min Lyst herudi og hermed at fremvise min underdanigste Pligt.

Først i Augusti Maaned i Aaret 1755. begyndte Epidemien her i Egnen at grassere, i Sidstningen af samme Maaned oculerede jeg min ældste Søn, 1½ Aar gammel, Han slap lykkelig og snart, og fik jeg intet i sær derved at anmærke. Efter Michaelis oculerede jeg paa Byenesset, Præstens Hr. Lunds ældste Søn, 2 a 3 Aar gammel, som og lykkelig blev restitueret, her blev ikke heller noget for mig at anmærke. Siden kom jeg til Orkedalen, hvor jeg lykkeligen og vel expederede Præstens, Hr. Wessels, ældste Søn, 2 à 3 Aar gammel, ligeledes Hr. Capitain Schöllers ældste Søn, 2 Aar gammel, samt Mr. Krenkels eeneste Datter, 4 Aar gammel, som og blev lykkeligen restitueret, og derpaa blev mange Bonder-Børn i samme Bye inoculeret. Ligeledes var jeg derefter i Klæboe, hvor jeg efter Præstens Hr. Meyers 2de Døttres lykkelige Restitution, den eene 3, den anden 4 Aar gammel, inoculerede mange af samme Menighed. Hidindtil er det alt gaaet af uden mindste Tilfælde, som jeg synes var nogen særdeles min Opmærksomhed værd. Men i Stordalen, hvorhen jeg blev hentet, at inoculere Sogne-Præstens, Hr. Peder Wessel Bruuns 2de Sønner, den eene 3, den anden 4 Aar gammel, tilfaldt noget min Anmærkning værd. Den yngste gik det vel med, den ældste paakom 2de Gange Paroxysmus af Epilepsien; hvilket satte Forældrene i saadan Alteration, at de vidste ikke, hvad de skulle tænke derom. Jeg mærkede, at Barnet var i sig selv hidsigt og blodrigt; og havde vel maaskee ved Præparation af Aareladen forekommet al saadan Ulempe; men jeg fik herudi ikke raade mig selv. Dette Exempel afskrækkede Menighedens Lemmer i det Sogn, og der blev sagt: Lad Gud inoculere dem. Omtrent 5 Uger for Jule-Høytiden blev, Sr. Friedlibs, en Kiøbmands Søn her i Trondhiem, inoculeret, 4 Aar gammel; samme Barn slap lykkeligen og vel, men strax derefter blev han flyttet i et Kammer, hvor Gulvet nyeligen var vadsket; fra den Damp blev han atter bragt hen at ligge i en anden Stue, hvis Gulv ogsaa nyelig var toet; hvor han havde at ligge om Natten i al den Raahed og Damp. Dette foraarsagede, at Barnet 2 Dage derefter fik Erisipelas i Ansigtet, saa det slog sig ud i smaa Blegner om hans Mund og Hage. For hvilket Tilfælde jeg dog lykkeligen og vel fik see ham cureret. Jeg maa ikke glemme, at anføre nogens Raisonnemens i denne Casu. Man vilde have, at Kopperne vare komne igien. Jeg saae Sagen efter, og agtede ikke, hvad uerfarne saa snakkede. Som jeg derhos fik bruge frie Hænder, har jeg søgt ved min Curere-Maade at overbeviise dem, som saa kunde tænke, om Sagen. Inden 8 Dage blev Barnet fuldkommen resti-

tueret; jeg brugte først Sveden og Purgeren, og derpaa udvendig tørre Urter-Poser, samt pudrede ham, indtil at Blegnerne satte Rur, og siden bestrog dem med tørrende Salve, indtil Ruren faldt af. Efter denne Overbeviisning vilde dog ikke Sagen endes uden Disput. Man blev ved at indvende, at, omendskiønt det ikke var smaa Kopper, saa sik det dog være udisputerligt, at dette Tilfælde reyste sig af den smaa Koppe-Materie, som ikke var dreven tilgavns ud; hvorpaa jeg agtede ikke at vilde svare. Man lagde fremdeles til, at inoculationen ikke var af den Betydenhed, som der troedes; at det var kun noget Chirurgisk Opfund, og hørte ikke til retskaffene Lægers Væsen. Jeg sagde: den maa være opbragt og paasundet af hvem det maatte være; naar den kun var det menneskelige Kiøn til Nytte. Og spurgte, om den Ting ikke var til Nytte, som frelste saa mange fra Døden? og der blev svaret, at det var sielden, at der i denne Sygdom døde af brave Folk eller deres Børn; men de fleeste, som deraf døde, var kun gemene Pak. Dette Svar kom mig temmelig transcendentalsk og uforstaaelig for; og altsaa lod jeg Fides forblive hos Autor selv. Denne Disput giorde nogen Opsigt; saa derover blev en liden Stands i inoculation, dog dette u-anseet, begierede en Skildrer i Trondhiem, Monsieur Dahl, mig til sig, at jeg skulde inoculere hans Datter, 4 Aar gammel. Jeg kom ogsaa derhen, og der jeg saae hans yngste Søn, ¾ Aar gammel, tilbød jeg mig, ogsaa at vilde inoculere ham, hvilket og skeete. Den yngste sik Kopperne, og overstridede dem meget let, den ældste derimod sik 9de Dagen Epilepsien Klokken 10, og halvgaaen 12 døde, uden synderlig Mærke til Kopperne. Jeg syntes vel, at see hidset og her nogle spidse Hævelser i Huden, dog ingen røde Flekker, men det kom ikke videre. Derefter var jeg paa Clemens Øvne, strax ved Trondhiem, hos Sorenskriver, Mr. Nieman, hvor jeg inoculerede 4 Personer; en Skriverkarl, 22 Aar gammel, som ikke sik Kopperne, den yngste Datter, 14 Aar gammel, som sik dem, og slap let derfra, et lidet fattig Mands Barn, 4 Aar gammel, som ogsaa, uden at vederfares noget usædvanligt, ret vel blev hiulpen. Den ældste Datter, 16 Aar gammel, lod jeg mig fortælle om, vel af en Skræk i sit 14de Aar, at have engang sine menses loste, men ikke siden den Tiid, skiønt hun hver Maaned fandt Mindelse derafs, har seet videre Virkning. Hende som til et Præservativ, aarelod jeg paa den 7de Dag efter Oculeringen. Hun sik derpaa Kopperne, dem hun overstod meget vel; dog, som jeg mærkede, at hun, imod at hendes Saar skulde lukkes, sik en Erysipelatisk Svulst i den eene Arm, saae jeg mig nødt til, derimod at bruge min sædvanlige Cuur; og skeete det da, at dette Phænomenon efter Purgering og tørrende Salvers Brug i 4 à 5 Dage aldeles forsvandtes. Ved Paasketider reyste jeg til Christiansund, hvor jeg inoculerede en Deel

Kiøb-

Kiøbmænds Børn. Deriblant var 2, som fik Epilepsien, den eene, som var 2 Aar gammel, fik den, den 8de Dag efter Oculeringen, 3 Gange, den første Gang stærkest, den anden Gang lindere, den tredie Gang kun som en lind Spasmus med 2 eller 3 Ryk, saa at jeg derover ikke saa nødigt at bruge andet end nogle Draaber Liqvor Anodynus mineralis Hoffm., for Resten gik alting lykkelig og vel. Den anden, 4 Aar gammel, fik Epilepsien den 9de Dag efter Oculeringen, første Gang Klokken 8 om Morgenen, anden Gang stærkere, som der sagdes, begyndte Kl. 12. Jeg aarelod ham i den stærkeste Paroxysmus Klokken 1½. 4 Uncer Blod fra, og Paroxysmus ophørede, end var ingen Mærke til Kopper, men inden Klokken 5 talte man 30 til 40 Pletter, som virkelig blev Smaakopper, dem Barnet ogsaa lykkeligen overstrøbede. Efter Paaske reyste jeg til Normøer, og inoculerede i Forbiereysen Lieutenant Rechelieus Søn, 2 Aar gammel, som udstod Kopperne meget let og vel. Major Ausichs 3 Børn, den eene 12, den 2den 14, den 3die 16 Aar gammel, udstod dem ogsaa gandske vel uden Tilfælde og Aareladen. Ligeledes Capitain Ridders 3 Børn, fra 2 til 6 Aar gammel. Saa og Oberste-Lieutenant Nannestads 2de Døttre, fra 8 til 10 Aar gammel, Oberst-Lieutenant Thamses Datter, 16 Aar gammel, blev inoculeret, uden at faae Kopperne. I min Tilbagereyse kom jeg til Hæsne til Capitain Losius, hvis lille Datter, halvandet Aar gammel, blev inoculeret; men samme døde 9de Dagen efter Oculeringen. Hun begyndte den 8de Dag at strøbe med Epilepsien; om Natten Klokken 11 blev hun aareladt; hvorover Epilepsien vel standsede, men den kolde Sveed continuerede indtil Enden, som var Klokken 8, 9de Dagen, uden at see Mærke til nogle smaa Kopper; derimod blev Capitain Holkes 4 Børn, fra 8 til 14 Aar gammel, i samme Bye inoculerede. De 3 yngste fik deres Kopper uden Besvær, og slap vel derfra, den ældste fik dem ikke. Hr. Buddes lille Datter, 2½ Fierding Aar gammel, overstridede dem meget vel. Jeg har ellers Ugen for Hundedagene inoculeret et Barn med en, 4 Maaneder gammel, Materie, samme slap meget let. Ligeledes ere alle de, som jeg i dette Aar 1757. har inoculeret med en, 10 Maaneder gammel, Materie, blevne inficerede, og lykkeligen hiulpne. Dette er det, jeg i sær har syntes nødigt at fortælle, af hvad jeg i denne Kunst har practiseret og erfaret. Jeg veed herhos at sige dette: naar jeg fandt Subjecta for mig, som jeg ansaae være friske og sunde, jeg da strax, efter Operationen, forlod dem, foreskrivende den vedborlig Diæt og Indeholdelse i en tempereret Luft, hverken for varm eller for kold; og er det, som min Efterspørsel siden har erfaret, falden vel ud for alle dem, som min Forskrift har holdt sig efterrettelig.

Tronhiem, d. 30 Martii, 1757. G. U. WASMUTH.

Lit. H.

Hr. Liv-Medici de Bergers.

Beretning

om

Hans Kongelige Høyheds

Kron-Prindsens

Indpodning.

Nach dem Ihro Königl. Hoheit der Cronprintz CHRISTIAN vom 22ten Maji 1760. an, auf die gehörige Art zur Inoculation der Blattern waren vorbereitet worden, geschahe selbige an beyden Armen den 10. Jun. Schon den 15ten Nachmittages, bemerkte man an Ihro Königl. Hoheit eine Bläße im Gesicht, und einiges Gähnen. Sie klagten über Schwindel und Uebelkeiten, über Schmertzen unter den Achseln, die Finger waren kalt, und der Pulß etwas geschwinder den wie natürlich. Den 16ten. Sie schliefen die Nacht ziemlich ruhig. Der Pulß war geschwinder, der Kopf schwer, Sie klagten des Vormittags über Uebelkeiten, erbrachen Sich des Nachmittags, bekamen mehr Hitze, und die Backen wurden roth. Der Pulß war bey allen diesen mehr weich als gespannt, nnd Seine Königliche Hoheit schliefen zwischen ein. Von dem Tage der inoculation an, gebrauchten Sie alle Abend ein Fußbad, und vom 15ten Junii an wurden Ihnen Epispastica auf die Fuß-Sohlen geleget. Den 17ten. Die halbe Nacht war ruhig, von 2 biß 4 Uhr war der Schlaf unterbrochen, von 4 biß 7 Uhr aber schliefen Sie gut. Sie bekamen hierauf einige Oefnungen, welches einem gestern gegebenen Divestiv-Pulver ex Lacte Sulphuris zuzuschreiben war. Der Pulß war weich und fast natürlich. Des Nachmittages hatten Sie etwas mehr Fieber und erbrachen Sich zu zweyenmahlen: Abens um 6. Uhr hatte das Fieber nach einem gelinden Schweiß nachgelas-

gelassen. Den 18ten Sie hatten gut geschlafen, waren des Morgens um 3. Uhr gantz munter, ohne Fieber, die Lefzen der Wunden hatten sich aus einander gedehnet, an dem lincken Arm um die Wunde zeigten sich einige Blattern, und gegen den Nachmittag wurden auch einige im Gesicht und in andern Theilen des Körpers bemercket. Den 19ten die Nacht war nicht sehr ruhig. Sr. Königl. Hoheit bluteten zu 3. mahlen aus der Nase. Des Morgens waren Sie ohne Fieber, bekamen des Nasen-Bluten noch 2. mahl. Sie gebrauchten desfals noch ein Fußbad, und bekamen einen pulverem nitrosum. Man sahe noch einige Blattern an den Füssen. Nach dem Sr. K. H. etwas gespeiset hatten, schliefen Sie des Nachmittages 2. Stunden gantz ruhig. Den 20ten Sie schliefen in dieser Nacht 8. Stunden ruhig, und befanden Sich gantz wohl. Man zählte 36. Blattern an dem gantzen Cörper. Diese fiengen an sich zu heben. Sr. K. Hoh. speiseten heute mit guten appetit. Den 21ten Sie hatten in der Nacht 11. Stunden gantz ruhig geschlafen. Sie befanden Sich sehr wohl. Die Blattern erhoben sich immer mehr. Da der Leib in 2. Tagen verschlossen gewesen, wurde Ihnen ein Clystier beygebracht. Den 22ten die Nacht war sehr ruhig. Einige Blattern gaben Eyter, andere trockneten ohne zu eytern. Die Wunden gaben aber mehr Materie. Den 23ten haben Sie 12. Stunden geschlafen. Die Wunden gaben viel Materie; die Blattern trockneten hin und wieder. Den 24ten. Wie gestern. Den 25ten wurde Ihro Königl. Hoheit eine Abführung aus Rhabarber gegeben. Den 26ten waren Sie den gantzen Tag ausser Bette ohne einen mercklichen Abgang der Kräfte zu verspüren. Den 27ten war der des Nachmittags gelassene Urin trübe und milchfärbig. Den 1ten Jul. wurde die 2te Abführung und die erste Fleisch-Suppe gegeben. Den 8ten laxierten J. K. H. zum dritten, den 14ten zum 4ten und den 26ten zum 5ten mahle. Den 22ten war die Wunde des lincken, den 10ten August die am rechtem Arm geheilet. Den 15ten kamen Ihro Königl. Hoheit in Fridensburg bey vollkommenen Wohlseyn an.

BERGER.

Lit. I.

Beretning

fra

Hr. Liv-Medico de BERGER

om

en Enkes Indpodning.

Eine gesunde, lebhafte und junge Wittwe von 21. Jahren wurde vom 10ten Jun. 1760. an zur Einpfropfung der Blattern durch das gehörige Regimen vorbereitet, und nach dem Ihr vorher eine Ader am Arm war geöfnet worden, geschahe die inoculation den 13ten Auguſt. Den 18ten klagte Sie über Kopf-Schmertzen. den 19ten über Schwindel, und im den beyden folgenden Tagen über einige abwechselnde hitze, wobey die Wunden eyterten. Den 22ten wurden auf der Bruſt 2, und den 23ten nach einer schlafloſen Nacht einige Blattern um die Wunden, im Nacken; keine aber im Geſicht bemercket. Den 24ten gegen Mittag bekam sie etwas hitze und Beklemmungen, die aber auf den Gebrauch der Aq. menth. mit liq anod. miner. nachlieſſen. Es wurde heute eine Blatter, und den 25ten und 26ten, (an welchen Tage sich das monahtliche, 14. Tage vor der rechten Zeit, doch nur geringer Quantität zeigte) noch einige wenige mehr in Geſicht und an den Armen entdecket. Den 27ten erhoben sich die Blattern, und den 28ten wurden sie noch gröſſer, ohngeachtet die Patientin nicht geschlafen hatte, und heute, ohne die mindeſte Anzeige vom Fieber, in ein delirium verfiel, welches in den folgenden Tagen beſtändig anhiellt dabey vollendeten die Blattern ihren Lauf auf die gehörige Weise; sie trockneten den 31ten, der Urin zeigte einen guten Boden-Satz, und sie schlief an dieſem Tage zum ersteren mahl 8. Stunden, ohne zu entwachen. Dieſer Schlaf verminderte aber das delirium nicht. Es ginge vielmehr in eine förmliche Maniam über. Die Witwe bekam den 1ten Sep. und nachhero noch zu verschiedenen mahlen Abführungen, befand sich auſſer dem delirio bey einer guten ſtarcken Geſundheit, gebrauchte dagegen viele Mittel, unter denen des Pyrmonter-Waſſer die beſten Dienſte leiſtete. Dog wurde Sie nicht eher als im Mertz des folgenden 1761. Jahres, nach einem Auffenthalt in Hanover, und durch die Vorſorge des Herrn Hoffraths **Werlhof** völlig von dem delirio befreyet. Sie gebrauchte daſelbſt vor-

vornemlich, alle Tage ein Quentin vom Extracto Anagallidis, alle 8. Tage eine Abführung ex aloës de pur. Mercur. dulc. ana 1. Scrup. und nachher das Pyrmonter-Wasser. Von dieser Zeit an geniesset Sie einer sehr guten Gesundheit, und hat Sich vor einem Jahre zum zweyten mahle vermählet.

Es ist in der Folge der Krankheit nur gar zu offenbar geworden, daß eine heftige Leidenschaft die eigentliche Ursache dieses delirii maniaci gewesen sey. Wenn aber auch dieses unbekannt geblieben wäre, so wird doch ein jeder aus der vorhergehenden kurtzen Geschichte der Krankheit erfahren, daß die Blattern daran gar keinen Antheil haben konten.

Man hat auch erzählet, es wäre die Materie, mit welcher die Witwe inoculiret worden, von einer Person genommen, welche im delirio gestorben sey. Das zuverläßigste so ich von dieser Sache weiß, ist folgendes: Es fehlete an Blatter-Materie in Copenhagen, und man war genöthiget, solche vom Lande hohlen zu lassen. Hiezu wählete man einen jungen Chirurgum, der die Materie von einem Kinde eines seiner Verwandten nahm, welches, seiner Außage nach, viele, aber distincte Blattern hatte. Dieses Kind soll 2 Tage nachher an den Folgen der febris secundariæ inter deliria gestorben seyn.

den 29 Junii, 1764. BERGER.

Afhandling.

Om

Nogle nye opfindelser, Dykker-Kunsten angaaende,

forfattet af

C. G. KRATZENSTEIN.

Dykker-Kunstens store Vigtighed, uden Hensigt paa Perle-Fiskeriet, til sunkne Skibes og Vahres Opbringelse, har jeg vel ikke nodig at bevise, man tor ikkun betænke deres store Værdie, som ofteſt stiger til Tonder Guld; undertiden synker Skibe, som ved gode Anstalter, med ringe Omkostninger af nogle 100. Rdl. kunde bringes op igien, repareres hvor de lekker og paa ny sættes i seilbar Stand. I saadanne Omstændigheder, naar man omtrent ved det Sted, hvor Skibet er synket, kan man altiid med Fordeel betiene sig af denne Kunst, helst da denne Stedets Anviisning neſten aldrig kan feyle, naar ikkuns nogle af det forulykkede Skibs Mandskab har havt Leylighed at redde sig. Da nu de hoye Fragter i Efterhosten lokker mange Skippere til at vove sig, finder en stor Deel Skibe deres Grav imellem Klipperne af den Findlandske Hav-Bugt, hvorudover nogle Russiske saavelsom Svendske Kiobmænd deromkring har oprettet et Sælskab, som kaldes Dykker-Compagniet, som efter de bergede Skiibs-Folks Anviisning, naar det er mueligt, bringer Skibene og Vahrerne op igien, da $\frac{2}{3}$ af Verdien bliver Eyeren igien tilstillet, men $\frac{1}{3}$ deraf beholder Dykkerne for deres Umage. I saa Fald har jeg seet at Dykker-Kunsten i stormende Aaringer ikke alleneste er et uskyldig, men endog et velgiorende Middel til, i een kort Tiid anseelig at beriige sig. Jeg kalder den velgiorende, fordi den giver Eyeren $\frac{2}{3}$ af hans tabte Gods tilbage, uden han derpaa anvender enten Umage eller Bekostning, hvorpaa hand ellers aldrig kunde giore sig Regning. Ikke des mindre har denne Kunst sine Vanskeligheder. Ventelig vil man foreſtille sig Folkenes Dukken under Vandet som den storſte. Af Mangel paa Erfaring var jeg tilforn af samme Mening. Men dette er virkelig det allermindſte; den storſte Vanskelighed beſtaaer meget mere deri: efter den omtrent giorte Anviisning accurat at udfinde det forulykkede Skiibs Sted. Denne Vanskelighed foraarsagede at Directeuren over dette Compagnie anmodede mig i St. Petersborg, om at give ham Anslag, hvorledes han kunde for-

forbædre denne særdeles Hitte-Kunst. Jeg var, som man lettelig kan forestille sig, strax bereed til at foreslaae ham den af Hr. Halley og Triewald forbædrede Dykker-Klokke, som Hr. Prof. Hee i det 8de Bind i Afhandlingerne af det Kongel. Societæt har beskreven. Men jeg maatte med største Forundring høre, at han forbandede Dykker-Klokken med alle dens Forbædringer, efter som den allerede havde foraarsaget ham saa megen forgieves Strapatz og Omkostning, da den i en brusende Soe og ved slingrende Skibe ikke uden med største Besværlighed og Fare lod sig bruge, hvor udover han endelig var bleven keed deraf og havde aldeeles afskaffet den, men derimod ved Forærringer bragt adskillige af sine Folk til, uden mindste difficultæt, med tilbageholdt Aande og beladte med Vægt, at lade sig paa det gesvindeste til Bunds for at hefte Hagerne i Skibet, Pakker, Kasser, eller Canoner, og saa paa det hurtigste at lade sig hidse op. Han forsikrede, at derved for ham til den Tiid endnu ingen Mand var omkommet, han lod det ey heller komme an paa Dykkernes eget Behag, hvor længe han vilde blive under Vandet, men lod ham hidse op, uden foregaaende Signal, efter een hvis Tiids Forlob, som han enten ved et Lomme-Uhr, eller et Time-Glas visende Secunder havde afpasset. Efter hans Folk saaledes havde indseet Fordeelen af slig Dukken under Vandet, vare de formedelst den profit, der med denne Dukken var forbunden, altiid villige dertil, og manglede det ham aldrig paa Folk, som en efter anden der til lode sig bruge. En Svamp med Olie for at lette Aande-Drættet under Vandet, tilstoppede Øren og Næsen med Bukke-Horn forvaret &c. som tilskrives Perle-Fiskerne, holdt han kuns for Fabler eller i det mindste meget unyttige. Kort at sige, herudi, som synes at være den vanskeligste Post var han nu aldeeles ikke forlegen; han forlangte alleneste mit Anslag til at finde under Vandet det sunkne Skibs egentlige Sted, hvilket ligesaa lidet med som uden Klokke kunde skee, hvis ikke man befinder sig just lige over Stedet, og da giver ham des uden de adskillige bag udhængende Kraage, som hægter sig i Takkelatzen Efterretning derom. I disse Hager bestod paa den Tiid hans ars heuristica gandske allene. Men eftersom han paa denne Maade maatte heele Dage ja Uger krydse om i Egnen af det forulykkede Skib, indtil han endelig ved en Hendelse traf det rette Strog, forlangte han, at jeg vilde være ham behielpelig til at opnaae følgende Hensigter, nemlig:

I. Ved Dags Lys at treffe en Maade, formedelst hvilken man bequemmeligere end sædvanlig kunde af Skibet see ned paa Vandets Grund.

II. Ved Natte-Tider med Fakler sterk at illuminere Vandets Grund.

III. At anviise nogle Haand-Greeb, formedelst hvilke man med større Vished kunde besegle een i Søen udvalgt Plats, hvor man formodede det sunkne Skib.

Da nu vor Kattegatt aarlig opsluger ligesaa mange om ikke fleere Skibe, som den finniske Hav-Bugt, saa haaber jeg, at mine den Tiid privatim givne Anslager vil blive saa meget des behageligere ved offentlig nu at giøre den bekiendt, siden samme kan blive her til lige saa stor Nytte for dem der havde Lyst til at give sig af med at opfiske slige sunkne Skibe. Angaaende den første Hensigt: ved høylys Dag at kunde see paa Havets Bund. Da er det bekiendt, at i den aabne Søe, hvor Vandet ikke ved Strømmen er giort mudret, naar Vandets Overflade er stille, og Solens Skin ikke ved Skyer forhindres, man uden nogen videre Kunst kan see til Bunds paa 300. Foeds Dybde, ja paa hviid Sand eller grøn med Urter bevoxet Grund kiende de derpaa gaaende Kraber eller Fiske. Men saa snart Overfladen bliver lidet kruset eller sat i Bølger af Vinden, saa bliver og de fra Grunden kommende Straaler, som fra Vandets Overflade gaar i Luften saa uordentlig hist og her afbrudte at derved ey kan foreestilles noget ordentlig Billede i Øyet, og man seer da slet intet. Donatus har vel i sin Natur-Historie over det Adriatiske Hav angivet et lidet Hielpe-Middel, til at stille en liden Krusning i Vandet, for at see de paa Søe-Bonden voxende Urter, ved at stenke Olie derpaa, da Olien formedelst sin Seyhed imodstaaer de smaa opstigende Bølger; Men man indseer lettelig, at dette til en saa vidtloftig Hensigt som nærværende, hvortil behøvedes en utrolig mængde Olie, dog aligevel i en maadelig Søe-Gang ey kunde være til nogen Nytte. Da det nu altsaa kom an paa under Skibets Seilads, at skaffe Vandets Overflade stedse paa det Sted, hvor man vil see ind jevn og glat, saa gav jeg dertil følgende Anslag. Man kandtre det til Dykkerkunsten bestemte Skib om paa Siden, og giøre hist og her paa dets Bug, som kommer til at stikke nogle Fødder dybt under Vandet, smaa 4. kantede eller runde Huller omtrent af 4 Tom Omkreds forsynede uden til med reene plat slebne Stykker Speil-Glas, nesten af ½ Tomme Tykkelse, og i Faltser indlagte. Naar da denne Falts er forvaret med got Kiit, hvortil kan tages enhver Sort seit Bæg, saa er den gandske Sag færdig. En Tilskuer, som under Dekket staaer ved et af disse Vinduer, kan med største Magelighed, fornemlig naar Solen spiller i Vandet, ikke alleneste see meget vidt omkring i Grunden, men endog betragte de derpaa befindelige Ting, da Straalerne, formedelst det til Vinduerne stedse tet ligende Vand, ikke mindre ordentlig end som bestandig paa en og den samme Maade refringeres, og bliver Tilskuerne ikke ved det fra Vandets Overflade tilbagefaldende Skin, eller af Dagens Lys, som umiddelbar

bar falder ham i Øynene, forhindret til at fornemme det svagere Lys, som kommer fra Havets-Bund. Angaaende det beleiligste Sted til disse Vinduer, saa mener, jeg at det var meget nyttigt, i Fald man anlagde 3. saadanne paa hver Side, nemlig et for og bag, et i mitten og et lige neden til, da man kunde see ud til alle Sider, dog kunde gierne ogsaa 3. Vinduer være nok, hvoraf det eene for til paa høyre og det andet bag til paa venstre Side, det 3die derimod paa et beleiligt Sted neden til kunde anbringes. Anlangende disse Vinduers Dybhed, holder jeg for, at Side-Vinduerne best kunde anbringes paa det Sted i Bugen, hvor det med Vandets Overflade, naar Skibet ligger lige og stille, gior en halv ret Vinkel, eftersom Straalerne da baade fra nær og noget længere bort liggende Grund bedre kunde falde ind. Vilde man just ikke til denne Hensigt igiennembore et Skib, som dog i øvrigt efter alle Skibs-Kyndiges Tilstaaelse kan skee uden ringeste Fare, da et Glas af en ½ Tommes Tykkelse og 3. til 4. Tommers Bredde er i stand til at udstaae een langt større pression (Trykkelse) end som 6. eller 10. Foeds Dybde Vands, saa kunde man behielpe sig med Vand-Kikkerter nesten giorte paa samme Art, fast giordte uden paa Skibets beleiligste Steder. Til denne Hensigt behøver man kuns at indfatte i den eene Ende af runde, fire-Kantede eller ovale Træ eller Blik-Rør store reene og tykke Stykker Speil-Glas, og forhindre Vandets Indsnigelse med Kiit. Den eeneste Forskiel imellem disse Vand Kikkerter og for ommelte Vinduer er, at man ey kan bringe sit Øye saa nær til Glasset, og altsaa ikke dermed oversee saa stor en Omkreds i Soe-Grunden, hvilket dog til Hoved-Hensigten er høyst nødvendig. Jeg har selv giort Forsøg med een saadan Vand-Kikkert, og kunde gandske tydelig see de paa Soe-Grunden gaaende Flynder og Kraber. Vilde man i stæden for det platte Speil-Glas indfatte i Rørret et ordentligt sleben objectiv og oculair-Glas, saa kunde man vel under Glasenes behørige Distance see Tingene forstørret paa Soe-Grunden, men og derimod een dismindre terrain, hvilket dog er imod Dykkeriets Hoved-Hensigt. Imidlertid kan saadan en Kikkert dog ogsaa have sine Fordeele. Man kan for det første indrette det saaledes ved Hielp af et Objectiv-Glas af en vid Aabning, af de Lyse-Straaler, som komme fra et langt fra værende object, og som formedelst den lange Vey igiennem Vandet, ere svækkede, kan blive bragte derigiennem i større Mængde udi Øyet, og blive mere solelige for det, end de ellers kunde blive igiennem pupillen allene. Vores pupilles diameter er ved Dagen ikke over $\frac{1}{10}$ Tomme. Men kan gierne i denne Hensende give et objectiv-Glas til en 3. eller 4. Fods Kikkert en Aabning af 3. Tomme, saaledes som det er brugeligt i de nye modige engelske Nat-Kikkerte. Eftersom nu Antallet af de Lys-Straaler, som falde paa den blotte pupille, forholde sig til dem, som komme igiennem objectiv-Glasset ind i Øyet, ligesom

qvadraterne af Aabningerne, det er som $\frac{1}{130}$ til 9, saa kunde man, uden at tage Lysets reflexion fra Glasset i Betragtning, 900 gange saa mange Lys-Straaler i Øyet igiennem Kikkerten, som foruden den, og lad end være, at den 5te Deel af Lys-Straalerne blev kastet tilbage fra et hvert af de 4re Glas-Sider, saa vilde der dog falde henimod 400. Gange mere Lys-Straaler derigiennem i Øyet, end igiennem de blotte pupille, hvilket virkelig er en anseelig Fordeel. Herefter kan man og, naar man stiller det efter eget tykke, kiende objecter under Vandet, som ere langt borte, meget tydeligere end med blotte Øyen, og tillige forstorrede. Betiener man sig af et plan-convex Glas, til objectiv-Glas, hvis flade Side er vendt til Vandet, saa bliver Brænde-Punktens Længde den samme, som Glasset haver i Luften, efterdi de parallele Straaler, som af Vandet falde perpendiculaire ind i Glasset, ere ingen nye Brekning underkastede, og det altsaa er ligesaa meget, som om de vare faldne paa Glasset fra Luften. Men er objectiv-Glasset paa begge Sider convex, eller man vender convexiteten af det plan convexe Glas ud til Vandet, saa bliver parallel Straalernes Brænde-Punkt derved mærkelig forlænget. Denne Forlængelse lader sig meget noye bestemme efter refractionens Grund-Sætninger, nemlig Forholdet af Indfalds Vinkelens Sinus til Bræknings Vinkelens sinus, er, som den sammensatte Forhold af Glassets og Vandets Brækning i Luften, det er, som 9 til 8. herudaf faar man følgende Formul, for Brænde-Punktens Vide af et Glas, som med den ene Side rører ved Vandet, $F = \frac{6Rr}{3R+r}$.

hvorudi F, er Brende Punktens Vide. R, radius af den Side, som rører ved Vandet, og r, betyder radium af den indvendige Side. Setter man nu R at være uendelig, og r at være $=1$. saa er Brænde Punkten af det plan convexe Glas, hvis flade Side rører Vandet, som ovenmelt er $=2$. Men dersom man lader den convexe Side røre ved Vandet, saa bliver Brænde-Punktens Afstand 3. Gange saa stor nemlig $=6$. Er objectiv-Glasset lige convex, saa er $R=r=1$, hvorved F bliver $=1\frac{1}{2}$. Altsaa faaer et paa begge Sider lige convex Glas, som rører Vandet ikkun med den ene Side, en Brænde-Punkt, som er $1\frac{1}{2}$ Gang saa lang, som den, hvilken den faar i Luften, og altsaa maa et objectiv-Glas, hvis begge radii ere af 2de Fod, udgiøre en Vand-Kikkert af 3de Fods Længde, uden at regne Rommet til oculair-Glassene.

Da det menniskelige Øye seer meget utydelig under Vandet, ja ligesaa slet, som en langsynet (presbyta) igiennem et concav-Glas af en liden radio, eller som Vand-Honner uden for Vandet, hvor den ikke engang kiender Menneskет, men kand gribes med Hænderne, saa skulde det og upaatvivlelig være meget nyttigt,

om

om Dykkerne betient sig af saadanne Briller, hvormed man kan see ligesaa tydelig under Vandet, som i Luften. Hugenius haver allerede foreslaaet saadanne i hans dioptric. Uden at opholde mig ved den theorie, som han giver om dem, vil jeg ikkun vise, at Vand-Brillerne maa bestaae af 2de paa hver Side lige meget convexe-Glas, hvis convexitæt er ligesaa stor, som convexitæten af den hornagtige Hinde (cornea). Eftersom nu diameter af denne er $\frac{3}{4}$ Tomme, saa maa convexitætens radius udgiøre $\frac{3}{10}$ Tomme. Ved hielp af disse Briller kunde Dykkerne see ligesaa vit og tydelig, og kiende de langt borte siunkne Skibe under Vandet, som i Luften foruden dem, dersom Vandet ikke indskrenkede Synets Længde, formedelst sin Ureenlighed, ligesom en tynd Taage giør i Luften. Det forstaaer sig, at da denne Regning er giort for det færske Vand, saa falder den lidet forskiellig for det salte. Men eftersom den Forskiel, der er paa Øynene, dog foraarsager en større Afvigelse fra Regulen, end den Forskiel, som er imellem Vandet, saa maa Forsøget bestemme, hvad for convexitæt der skikker sig best til et hvert Øye, som kan dog ikkun være lidet forskiellig fra den forrige. Den anden Hensigt var ved Natte-Tider sterk at illuminere Soe-Grunden, og at erfare de derpaa liggende Ting. Hertil gav jeg ham 2de følgende Anslag. Nemlig man forfærdige udaf poleret Messing eller Kaabber-Blik et paraboliſk Huul-Speil, hvilket paa sin øverste Kant afskieres, eller at tale mathematice, forestiller een Conoidem paraboliorum truncatum. Da hertil ey behøves nogen Mathematisk acurateſſe, saa kan enhver Kaaber-Smed efter given Underviisning forfærdige den; Ja en simpel polered afskaaren Huul-Speile i Form af en Tragt kan nesten giøre det samme; Dette Huul-Speil bliver uden for Skibet omtrent 3 à 4. Alen høyt over Vandet ophengt, saaledes at dets Axe staaer vertical. Rundt omkring Speilets focus bliver fastgiordte nogle vel indrettede Vind-Fakler, hvis Straaler deels umiddelbar deels ved reflection af Speilet maae falde paa Soe-Grunden, hvoraf de som skikkes tilbage fra Speilet nesten bliver paralel, og altsaa ikke saa meget som de andre formedelst deres Adspredelse bliver soekket. Er Søen da stille, kan man uden videre Omstændighed, naar man allene skiuler Øyet for andet fremmed Lys, betragte Soe-Grunden. Er Søen derimod urolig, saa at Straalernes ordentlige Fremgang ned paa Soe-Grunden, ved den uordentlige refraction bliver forhindret, betiene man sig af følgende Anstalt. Man tager Bonden ud af een bred Fisker-Baad, og binder den fast paa Siden af Skibet under det paraboliske Speil, saa bliver Vandet i denne Indfatning meget roligere, og hindrer den de uden til kommende store Bølger fra at trænge sig ind. Skulde det ikke være tilstrekkeligt nok ved større Bølger, maatte man for stedse at have Overfladen, som Lyset skal gaae igiennem, jevn, bedekke Vandets Overflade inden denne bondløse-Baad

med et Vindue, der formedelst sin Ramme kunde svømme. Den anden hertil foreslagne Anstalt bestod i en brændende Lygte, som paa et hvert Stæd, ohngefær til 30. Foeds Dybde kunde lades ned i Søen, og dermed illuminere Søe-Grunden. Til Corpus af denne Lygte kan man udsøge sig en stærk Glas-Lygte som hertil er meget bequem, da den formedelst sin kugle-formige Skikkelse nok-som er i Stand til at udholde Vandets Trykning. Denne bliver da foeret oven og neden til med hvelvede Kaabber-Dekseler, hvoraf det øverste Dekse! maae forsynes med tvende ohngefær af Fingers Tykkelse, sammenfoyede Blik-Rør, af disse Rør gaaer det eene ned paa Siden i Bonden af Lygten, og tilfører Lyset sin fornødne Luft, det andet derimod fører dem varmblevne oven ud. Disse Rør kan for Magelighedes skyld, ved Skruer og derimellemlagte Lær-Ringe forbindes med hinanden. Saadan en Lygte kan synkes saa langt ned som Rørene det tillader, og dermed det forlangte Stæd saa længe det giøres nødig illumineres. Man kunde maaskee nok ogsaa spare disse Rør naar enten Lygten var stor nok, eller ogsaa naar den varmblevne Luft formedelst et krumt Rør kunde føres igiennem Vandet, der af køles, og saa paa nye igien tilføres Lysset. Den efter haanden af Lysets Damp fortærede Luft kunde man igien skaffe paa to Maader, nemlig enten at man Tiid efter anden ved Lysets Flamme forvandlede een fornoden portion Vand i Dunster, da derved tillige frembragtes een stor Mængde Luft, eller ved at fastskrue paa det nederste Dekse! et Gefæs fyldt med Luft, hvis Hanes Aabning var saa liden, at den i en given Tiid ey tillod mere Luft at udgaae, end som imidlertid af Lyset var fortæret. Man holder disse Laternas urinatorias (Dykker-Lygter) ved Fiskeriet for meget tienlig. I Indløbet af Kattegat har jeg selv seet, at Delphinerne forsamlede og vældte sig i stor Mængde om en til Vandet nedladt Lygte, saa at de Lysthavende med gandske liden Umage kunde fange dem.

Den 3die Hensigt var at vise en Maade, hvorledes man kunde beseyle et udvalgt Sted, paa hvilket man formodede det sunkne Skib, saa ordentlig, at man kunde giøre en Streg ved den anden, saa langt borte, som Synet kan strekke sig under Vandet, eftersom man ikke kan forestille sig saadanne Kiendetegn paa Søen, som paa Landet, saa er dette ikke saa let at treffe. Compasset allene er ikke tilstrekkelig hertil. Man kundt foreslaae mere end en Maade. Det Forslag, som jeg haver giort derpaa, var indrettet saaledes; Man giør en Stang med et Flag paa fast paa et Træ-Kors, som det ellers er brugeligt, hvilket man kan see langt borte. Med saadanne 4. eller 8. svømmende Tegn, som man lader ligge for Anker med Steene indhegner man det Stæd i Søen, som man har foresat sig at efterspge. For Exempel en qvadrat $\frac{1}{4}$ Miil, dog saaledes, at Si-

derne

derne af dette indsluttede qvadrat eller rectangul gaae perpendiculaire og parallele med den Vind, som da blæser. Naar man nu første Gang beseyler den første Grendse-Side, som staaer perpendiculair imod Vinden, saa kan man meget noye bemerke den Streg paa et let vandrende Compas, som det viser paa denne Fart. Naar man ved Grendsen vender første Gang om for Vinden, for at giore den første parallele, saa maa man give Agt paa, hvor stor eller hvor liden Fart man maa give Skibet, for, ved Vendigen at komme saa meget videre under Vinden, som den første parallele skal være fra Grendse-Linien, saa kan man paa samme Maade beskrive de andre paralleler i lige distance fra hverandre. Dette lader sig endnu bedre sette i Verk med et Fartoy, som ikke haver Seyl paa Masten, men som forer Seylene ordentlig paa Raaerne, eftersom man dermed uden Fare kan vende om for Vinden, og altsaa meget noyere kan avancere saa meget man vil. Man kan og corrigere sin Fart paa de følgende paralleler, ved den rhombus, i hvilken et af Flaggene synes. Naar man vil sette, at man kan see 100. Fod paa hver Side af Skibet, saa kunde denne qvadrat ¼ Miil endes med 25. til 30. pararelleler, og Farten selv ved maadelig Hastighed i 8. Timer. Hvorpaa man maa afregne et andet Sted, dersom paa det første intet er bleven fundet.

Af-

Afhandling
Om
Veneris Gang igiennem Solen Aar 1761.
med
En Beskrivelse af nye og bequæmme Maader at betragte samme.

ved

C. G. Kratzenstein.

Efterdi det er bleven Publico bekiendt at adskillige Nationer haver udskikket Jagttagere paa adskillige Stæder, for at betragte den i Junio forefaldende Veneris Gang igiennem Solen, og for at bestemme samme efter al muelig astronomisk Nøyagtighed; saa behøver jeg vel ikke først at sige, hvor betydelig denne Tildragelse er for Astronomien. Denne Vigtighed grunder sig deels derpaa, at Solens Afstand fra Jorden, og alle øvrige Hoved-Planeters fra Solen, ulige nøyere end som forhen ved nogen astronomisk Jagttagelse har kundet skee, lader sig bestemme; saa og at denne Tildragelse skeer saa meget sielden. Saavidt man veed har ingen observeret dette rare Syn, undtagen den eeneste Horroxius. Hændelsen er artig. Kepler en Astronomus, hvis Regninger ellers ere nøyagtige og rigtige, havde beregnet den Aar 1689. forefaldende Veneris Gang igiennem Solen, af hans egne Rudolphinske Tabeller som usynlig, ved en liden Feil, som han havde begaaet i Calculeringen, og under denne Omstændighed giort det Publico bekiendt, hvilket foraarsagede at ingen af de ældere Astronomi videre bekymrede sig derom. Men en ung engelsk Astronomus ved Navn Jeremias Horrokes, beregnede (maaskee til sin egen Øvelse) den samme Veneris Gang af de samme Tabeller, og efterdi han ikke begik den Feil, som Kepler havde begaaet, fandt han at den var synlig, ventede og betragtede den d. 24. Novemb. i samme Aar om Eftermiddagen, saa godt som det efter hans ringe Tilberedelse kunde lade sig giøre, hvilken da ikke kunde være tilstrækkelig til at fastsætte nøyagtige Bestemmelser. Crabtre haver vel og seet den, men ikke observeret den astronomisk.

Dog er denne Sieldenhed, som nogle troe, ikke saaledes at forstaae, at denne Tildragelse ikkun havde hændet sig engang saa længe Verden har staaet, thi om man

man vilde give sig den Umage at anstille Regningen for de forgangne Secula, vilde man uden Tvivl finde at ♀ hver 100de Aar, een eller to Gange havde synlig gaaet igiennem Solen. Ja om 8. Aar gior denne Planet lige saadan en Gang, som dog efter en endnu ikke fuldkommen overlagt Regning, ikke bliver nær saa bequem at see, som den næstkommende.

Dette Syns Jagttagelse fortiener da vel at jeg søger at giøre nærværende Afhandling saa fuldstændig som muelig. Jeg vil derfor beskrive de dertil hørende Omstændigheder i 6. Afdeelinger; nemlig efterdi endnu i ingen astronomisk Bog Maaden at beregne saadan en transitus er fuldstændig beskreven, saa vil jeg

1) Beskrive en Maade, ved hvilken man beregner transitum som en Sol-Formørkelse, og siden videre udføre et andet Forslag til samme Øyemeed af Hr. De l'isle. Men efterdi begge Maader udfordrer Parallaxernes besværlige Regning, saa vil jeg

1) Forelegge en nye Methode, at bestemme saadan en transitum for alle Verdens Steder paa en let Maade uden Parallaxernes Beregning, og bringe samme paa et Kort.

3) Vise, hvorledes de Steder paa Jorden bestemmes, paa hvilke Jagttagelserne anrettes paa den fordeelagtigste og nyttigste Maade for Astronomien.

4) Forelegge de af de Stierne-Kyndige ved transitum ♀rii hidtil beskrevne Methoder, at iagttage saadan en transitum paa.

5) Forklare nogle nye Methoder, efter hvilke denne Jagttagelse kan anstilles meget noyagtigere og bequemmeligere, end efter de hidtil bekiendte.

6) Vise denne Jagttagelses Nytte til Astronomiens Forbedring.

Første Afdeeling.

I. Opgave. At beregne ♀is Gang igiennem Solen efter dens Lighed med en Sol-Formørkelse.

Oplosning.

1) Søger man i de astronomiske Tabeller Maaneden og Dagen, da ☉ gaaer igiennem Veneris op- og ned-stigende Knude; naar nu ♀ er Knuden nær, saa bestemmer man.

2) For den foregaaende og efterfølgende Middag, de Solens og Veneris Steder som bliver seet paa Jorden, saa har man deraf begges Afstand (Distance,) og daglige Bevægelse.

3) Drager man den mindste daglige Bevægelse fra den større, og regner: som denne forholder sig til 24. Timer, saa forholder sig begges Distance til Conjuntionens Tiid for eller efter den Middag, for hvilken Distancen var bestemt.

4) Har man funden ved at beregne Veneris Sted, at Jorden og ♀ nesten sees paa et Sted udaf ☉, saa viiser dette at ♀ conjungerer sig med Solen neden til. Er Veneris Bredde da mindre end 16. Minuter saa bliver Giennemgangen synlig.

5) Af Veneris Banes Inclination mod ecliptica C. N. A. Fig. 1, og dens Breede i Conjunctionen C. O., de to halve diametris af ☉ og ♀ C. J., finder man som ved Formørkelser arcum inter centra, Giennemgangens halve Varighed, dens Begyndelse og Ende; som den vilde blive seet af en Jagttagere i Jordens Middelpunkt.

6) Naar man videre vil bestemme transitum for et vist Sted af Jordens Overflade, saa udregner man for 4 Timer for og efter Conjunctionen, Veneris parallaxin in longitudinem & latitudinem, og deraf dens synlige Bevægelse.

7) Heraf videre den apparente Conjunctions Tiid, dens apparente Bredde og distantiam centrorum visam, halve Varighed, Transitus Begyndelse og Ende.

II. Opgave. At beregne transitum Veneris efter det Forslag som Hr. De L'isle har givet ved transitu ♀rii.

Oplosning.

Ved denne saavel som ved den forrige Methode bliver Tilskueren ligesom sadt i Jordens Middel-Punkt, og siden paa dens Overflade. Hr. De L'isle forestiller sig, som der fra centro Telluris var trokket en stor Mengde Linier til Solens Omkreds; disse maatte da udgiore en Kegle, som Veneris Bane maatte igiennemskiære paa et vist Sted. Af denne Idée folger, at saasnart ♀ i sin Bane berører denne indbildte Lys-Kegle, det ogsaa maa lade i centro Terræ som om den berorte Solskiven. Beregningen dertil maae altsaa indrettes paa folgende Maade.

J Alen

I △len PTR, foreſtiller Vinklen T Solens apparente Diameter, ST, og VT Solens og ♀ris Diſtance fra Jorden, og SV. ♀ris Diſt. fra ☉. Heraf finder man Vinkelen S, hvis Cotangens forholder ſig til Cotangenten af V.T, ſom Diſtancen SV til TV. Har man altſaa udfundet ♀ris og Jordens daglige heliocentriſke Bevægelſe, og beſtemt deres Conjunctions Tiid, ſaa lader ſig Giennemgangens Begyndelſe, Mellem-Tiid og Ende beregne paa følgende Maade.

C er locus ☉ in conjunctione, n c ecliptica, c a lat. ♀, n a f ſemita ♀ vera, a f horar. ♀ ver. c d horar. ☉ ver., ducatur c e cum d f, & g e cum c d parallela, tum eſt a e horar. ♀ ex ☉ viſu & va e ſemita ♀ris ex ☉ viſa, naar Jorden i c tempore tranſitus bliver antaget ſom ubevægelig. Efter dette Schema er altſaa:

1) cof. ac: cof. n = r: ſin. nac. vel na: r = ac: cof. nac.
2) Vinklen a f g = a n c og g a f = n a e.
3) r: af = ſin gaf: g f & g f = c d = ge.
4) g f: ge = tg. g a f: tg gae.
5) r: ac = ſin. mac: m c = cof. mac: am.
6) horar. ♀ a ☉. 3600″ = a m: med. tranſitus; vel ½ diurn. ♀ a ☉: 12 h = a m: med. tranſ.
7) Diſt. ♀ a ☉: diſt. ♀ ☉ = cot. diam. ☉: cot. N S Q; ½ N S Q = C I & cit ſemid. ♀ = cv. (Fig. 1.)
8) cv: r = mc: cof. m c v & v: cv = ſin. m c v: m v, vel log. cv i t m + log. cv-c m = log. m v. ½ diurn. ♀ a ☉ 12. h = m v: durat. dimid.
9) diſt. ♀ a ☉: diſt. ♀ a ☉ = tg c m. helioc: tg cm geocentr.

Saavidt gaaer Hr. De L'isles Forſkrift, ſom dog ikkun har givet faa af de forelagde Formler ſelv an. Vil man nu videre beſtemme Giennemgangen for et viſt Sted af Jordens Overflade, ſaa maa Parallaxernes Bereigning føyes til denne.

Anmerkning. Efterdi Parallaxernes ſædvanlige Bereigning er ſaa vidtløftig og beſværlig, ſaa har jeg for at fornøye adſkillige Liebhabere herved vildet viiſe en Maade, at beſtemme ſamme ved Hielp af Globum temmelig noye med Zirkel og Linial.

Naar man har bemerket ♀ris Sted paa Globum, retter man ſamme paa det givne Sted og den givne Tiid, bemerker paa Vertical-Cirklen dens Høyde og punctum eclipticae reſpondens, ſaa kan man dermed af Tabellerne excerpere Parallaxin altitudinis. Herpaa legger man Vertical-Buen an, fra dette

punctum eclipticae igiennem Zenith, og bemerker den 90de Grad derfra, saavel paa Vertical-Cirklen som paa Ecliptica, fatter begge terminorum Distance med Cirklen, saa viiser samme paa Æquator angulum Eclipticae c. verticali. Denne Vinkel bringer man paa Papier, og paa dens eene crus efter en Scala sexagenaria Parallaxin Altitudinis ♀ris, drager fra dens Ende en perpendicular-Linie paa det andet Crus, som efter samme Scala tilkiende giver Parallaxin latitudinis ♀ris, da det andet Crus betegner sammes Parallaxin Longitudinis.

Anden Afdeeling.

III. Opgave. Efter Autors Maade at beregne ♀ Giennemgang uden Parallaxer: saavel i Almindelighed for heele Jord-Kloden, som og for bestemte Stæder.

Oplosning.

Det er bekiendt at naar man vil befrie Soel-Formørkelsernes Bereigning fra Parallaxernes Besværlighed, man da i dens Sted kan forestille sig en Jord-Formørkelse, som ved Maanens Skygge foraarsages, og kan sees af en Jagttagere i Maanen. Man kan følgelig efter denne Liighed ogsaa anse tranf. ♀ per ☉ som en eclipsis penumbralis ♁ per ♀, med den Forskiel at Jagttageren her bequemmeligst forestilles i Solens Middel-Punkt. Dog vilde man begaae store Vildelser, om man tænkte her at anvende de samme Regler, som gielder ved Jord-Formørkelser: f. Ex. 1) Maanens apparente Diameter kommer ikke i nogen Bereigning. 2) Holdes Skygge-Keglens Vinkel for, at være lige med ☉ apparente Diam. paa Jorden. 3) Ligesaa ☉ apparente Diam. i ☾ og paa ♁. 4) Ligesaa Halv-Skygge Keglens (coni penumbrosi) Vinkel, = ☉ apparente Diam. paa Jorden. Alt dette finder ikke Sted ved ♀ formedelst dens Storrelse og Afstand fra Jorden, hvorfor der har maattet giøres en gandske anden Bestemmelse hertil, som forteligst lader sig udtrykke ved følgende Formler.

Nemlig i Fig. 3. er

SUL = semid. ☉ in ♁
SML = —— ☉ in ♀
MSV = —— ♀ — ☉
MUV = —— ♀ — ♁

videre:

180° — SML + MSV = SCM.
180 — SCM = SCL = MCV = semiang. Con. penumbrosi.
180 — SML = SMU.
180 — (SMU + SUL) = MSU
MSU + MSV = TSU = semid. penumbr. in ☉ appar.

Man

Man veed altsaa af Vinklen T S U, hvad for en Plads ♀ris Halv-Skygge indtager paa Himlen i det Rum, som er imellem Solen og Jorden, saa snart da Jordklodens Rand berører denne Halv-Skygge, maa Transitus begynde paa det Stæd, som bliver det første Berørings-Punkt. Ligesom da Halv-Skyggens Rand skyder over Jorden, maa Indgangen paa alle de Stæder i et Øyeblik blive synlig, som paa engang stringeres af samme, ligesaa forholder det sig med Udgangen. Det beroer altsaa derpaa, at man bestemmer Halv-Skyggens apparente Bane i ☉, naar man foreſtiller sig Jorden som ubevægelig, og derefter fastsetter de Stæder, som paa engang og Tiid efter anden indtræder i Halv-Skyggen. Hertil beregner man som forhen.

1) ♀ris og ☌ sande heliocentriske Conjunctions-Tiid, og ♀ris heliocentriske Breede ved Conjunctionen.

2) Af begges Motu horario, og orbitae ♀ris sande Declination, bestemmer man dens Declinat. appar. in Semit. ☌, arcum inter centra, og medium transitus.

3) Af arcu inter centra og summa semidiametrorum ☌ & penumbrae den halve Varighed, og heraf transitus Begyndelse og Ende.

4) Vil man nu videre efter Trigonometrien bestemme de Stæder, hvilke Tiid efter anden gaaer ind i Halv-Skyggen, saa kan man følge den Methode, som Wolf har foreslaaet (i Elem. Astron. fra §. 1086. til 1101.) ved Jord-Formørkelserne, ikkuns at man undgaaer to Feil som derved forrekommer. I §. 1066. ved Enden maa det i steden for "ita inclinatio orbitae lunaris &c,, hede" inclinatio viae penumbrae ad inclinationem orbitae lunaris. I §§. 1094. no. 5. i steden for PI, PT, og no. 6. for GE, GP.

Men efterdi denne Reigning er meget vidtloftig og besværlig, og desforuden den mathematiske Strenghed herved er unyttig, saasom Beregningerne efter adskillige astronomiske Tabeller kan differere paa halve og heele Timer, saa har jeg fundet følgende mechaniske Methode meget bequemmere, da den er fuldkommen tilstrækkelig til at bestemme de tvende nyttigste Stæder paa Jorden, paa hvilke en Jagttagere kan situeres. a) Da det varer et got Qvarteer, inden Halv-Skyggens Rand løber over heele Jord-Fladen, saa kan man efter Behag fra to til to Minuter bereigne Vinklen, som linea centra ☌ & penumbræ coniungens pt paa den Tiid gior med Jord-Fladen a b (fig. 4.) tilligemed Distantia centrorum pt selv. b) Man udkaster paa et Papiir en Kugles Over-Flade med circulis latitudinum og longitudinum, saaledes som den efter

perpendicularer vilde falde in sectionem sphærae per polos. Denne projection vilde da forestille den stille staaende Jord saaledes, at dens Poler skulde betyde Polos Eclipticae paa ☉, og følgelig og Cirklerne, circulos longit. & latit. ad Eclipticam. Nu bringer man de fundne Vinkler og Distancer med Transporteur og Maale-Stav paa Papiir, og betegner af de fundne centris penumbræ med radio penumbræ, Halv-Skyggens Omkredse over Jord-Fladen, saa viiser disse alle de Stæder paa Jorden, (ved at bedekke samme) som paa engang seer Ind- og Udgangen, hvis egentlige geographiske longitudo og latitudo letteste bestemmes paa følgende Maade. c) Paa en Jord- eller Himmels Globus bemerker man paa Ecliptica Solens Stæd ved Conjunctionens Tiid, drager derfra en circulum sphærae maximum, og inden for denne de samme circulos longit. og latit. ad eclipticam og inetrsectiones penumbrae, som de staaer paa det giorte Udkast, saa har man og meget lettelig longit. og latit. geographicam af alle begierte Stæder over hvilke Halv-Skyggens Rand gaaer. Longitudines bliver reignet fra loco ☉ ad aequatorem reducto, og giver siden ikkun differentias longitudinum af, efterdi Jorden mens Giennemgangen skeer, bliver ved at dreye sig om sin Axe, endskiønt man i det øvrige forestiller sig, som om den med sit Centro stedse blev paa et Stæd. d) Man bestemmer altsaa i en hver af Halv-Skyggens Intersectioner, trende Punkters longit. og latit. geographicas, søger derpaa for den responderende Tiid det Sted paa Jorden hvor Solen staaer vertical, legger til eller tager fra dens longitudine, de tre benævnte Punkters fundne longitudines, ligesom disse ligge østlig eller vestlig fra Vertical-Stædet. Latitudines bliver uforandret. Man kan formedelst disse trende geographisk bestemte Punkter, betegne enhver Bue af Halv-Skyggen paa Land-Kortet.

Anmerkning. Naar man paa bemeldte Udkast ogsaa tegner circulos longit. & latit. ad æquatorem, saaledes som Jord-Polens Situation imod polum Eclipticae ved Conjunctionens Tiid udfordrer det, saa kan man undvære Globum.

Tredie Afdeeling.

IV. Opgave. At bestemme de Steder paa Jorden, paa hvilke Transitus paa det fordeelagtigste og nyttigste for Astronomien kan bemærkes.

Oplosning.

Denne Undersøgning er herved af største Vigtighed. Naar kuns en eeneste Agtpaagivere endog paa det nøyeste bemærkede Giennemgangen, saa vilde derved ikke vindes meere for Astronomien, end en Forbedring af ♀ Bevægelses Tavler.

Men

Men Hoved-Øyemmeedet er, at bestemme ♀ris Parallaxin, og deraf alle Hoved-Planeters Afstand fra ☉. Naar dette skal skee med al muelig Noyagtighed, saa maa Giennemgangens Varighed bemærkes af tvende Agtpaagivere, paa saadanne tvende Stæder paa Jorden, hvor formedelst Parallaxin haves den største Forskiel i Giennemgangens Varighed. For at fatte dette des lettere kan man forestille sig, at ☉ mens transitus ♀varer, stod stille paa vores Meridian eller midt paa Himlen, saa forstaaer det sig, at naar transitus skeede (som det denne Gang skeer) paa Soelens sydlige Kant, en Agtpaagivere i Wardhuys vilde see ♀ paa Soelskiven videre imod Syd, og følgelig see den løbe igiennem en kortere Chorda, end en anden i Kiøbenhavn. Men efterdi det synes at ☉ tempore transitus løber nesten den tredie Deel af en Cirkel igiennem, saa ere de Steder som ligger under en Meridian fra hinanden just ikke de fordeelagtigste, men de kan meget noyere bestemmes ved ovenmeldte Udkast, hvis Nytte besynderlig viser sig ved denne Bestemmelse. Man kan deraf tillige see, hvor noye Parallaxis ☉ og ♀ris lader sig bestemme, ved Jagttagelsernes Sammenligning som ere forfattede paa to givne Steder paa Jorden: for Ex. I Japan, Archangel og Wardhuys er transitus Varighed 6. Timer 32. Min. I Trankenbar 6. T. 33. M. I Batavia 6. T. 37. M. I Island 6. T. 29. Min. Følgelig vilde to Agtpaagivere, af hvilke den eene var i Island og den anden i Batavia have otte Minuters Forskiel, og hver Secunde af Soel-Parallaxen, vilde bestemmes ved 48. Secunder af Tiden, det er, man kunde have ☉-Parallaxin bestemt til $\frac{1}{48}$ Deel af en Secunde, hvilket ikke har kundet skee ved noget hidtil bekiendt Middel. Hvem skulde vel ogsaa troe, at to Agtpaagivere i Wardhuys og Tranquebar kuns havde en Min. Forskiel, dersom Kortet ikke viiste det.

Fierde Afoeeling.

Indeholder de hidtil af de Stiernekyndige ved transitu ♀rii beskrevne Methoder, at bemærke saadan en Giennemgang paa det noyagtigste.

1) Den De L'isliske Methode.

Den yngere Hr. De L'isle har ved transitus ♀rii An. 1723. Jagttagelse betient sig af følgende Methode. I en Tubo af en Qvadrant paa 3. og ½ Fod, spendte han een Vertical-og to Horizontal-Traader meget tæt ved hinanden, (en Traad kan være nok) og betragtede den nord-og østlige Soel-Rands saa og ♀rii Appulsum til de horizontale og verticale Traader, tillige med den dertil responderende Tiid, saa ofte han kunde blive færdig med Tubi Jrætteskættelse. Dette var alt det som hørte til Observationen selv, naar man legger til at han søgte at betragte Ind-og Udgangen med en Tubus paa 20 Fod noyere end som

det

det kunde skee med en paa 3½. Af de ved appulsibus bemærkede Tiid-Punkter, beregnede han derefter Prii Bane igiennem ☉, dens Gesvindighed, Bredde og Knuder paa følgende Maade.

1) Af Tiden ved den øverste Soel-Rands appulsu til den Horizontale-Traad, dens Høyde over Horizonten, hvilket tillige ved appuls-Tiden, er Prii sande Høyde, naar den er bleven corrigert efter Parallaxin altitudinis.

2) Paa Prii appuls-Tiid til den horizontal-Traad, bliver centri ☉lis Høyde beregnet, for at faae begges Disterentz, Prii Høydes variation, og Høyden selv for hver Mellem-Tiid.

3) Paa limbi ☉ appuls-Tiid til den verticale-Traad, beregnes dens azimuth, hvilket tillige er azimuth Prii temp. appulsus.

4) Af Prii Høyde og azimuth bestemmes som sædvanlig dens declinatio, rectascensio, latitudo og longitudo for hver Tiids-Punkt.

5) I de øvrige Bestemmelser vælger man to af de noyeste og fraliggenste Observationer, og infererer: ut differentia longitudinum ad eclipticam, ad differentiam latitudinum, ita differentia longitudinum imellem en af Observationerne og Conjunctionen, til differentia latitudinum i begge Tilfælde. Heraf har man latitud. Prii in conjunctione.

6) Som differentia latitud. til begge observationers differentia longitudinis: saaledes er og den eene latitudo, til different. longitudinis nodi & loci observationis. Heraf har man locum nodi.

7) Som ovenbemeldte (No. 5.) different. longit. til different. latitud., saaledes er sinus to us til Tangenten af Planete-Banens Vinkel med ecliptica.

9) Af disse bekiendte fornemste Vinkler og Linier, bestemmes da Conjunctions-Tiden, arcus inter centra, transitus Begyndelse, Middel og Ende, efter den almindelige Regula de Tri.

9) Tilsidst udfindes ogsaa Planetens apparente Diameter, af den Tiid, som forgaaer inden den gaaer ind, eller endnu bedre ud af ☉-Randen.

II) Hr. Fouchy Methode.

Denne udfordrer foruden Uhret ikkun et Kikkert med Kors-Traader, som gior en Vinkel paa 90 Grad. I det øvrige er det just ikke nødvendig, at de

ere

ere nøye horizontale eller verticale. Man betragter herved, ved igientagne Observationer, begge ☉-Rænders og Planetens appulsus til Traaderne, tilligemed de responderende Tider, og udregner saa paa en fra den forrige gandske forskiellig Maade, i den ret-vinkligte Triangel som centri ☉'is forbigaaende Bane hver Gang gior med Traaderne, Differentias Ascensionis rectae & Declinationis, ved efterfølgende Formler.

FL: r = FK: s. FLK = CLO = MNL = PNC.
r: LO = cos. CLO: CL.
r: PN = cos. PNC: CN.
CN — CL = LN.
r: LN = s. MNL: ML, differ. declinat.
r: LN = cos. MNL: MN.
15. cos declin.: r = MN circul.: MN temp.
Temp appuls. ♀ ad N — MN = temp. ♀ in M.
Differ. temp. ☉ in L & ♀ in M = differ. ascens. rect. in temp.
r: 15. cos. decl. = diff. A. R. in temp.: diff. A. R. in circ. max.

III) Den Cassiniske Methode.

Den yngre Hr. Cassini bruger til sine Bemærkelser et Telescop paa 8 Fod, som er bevægelig paa en machina parallactica, formedelst hvilket man ved at dreye det lidet, meget let og nøye kan følge Soelens Gang. I Brende-Punkten af Objectiv-Glasset ere 4. Traader som er spendt under halv-rette Vinkler, som alle skiære sig over i en Punkt.

Formedelst denne Anstalt kan man indrette Bemærkelsen paa to Maader: Den første er, at man lader Planeten løbe igiennem en af Traaderne og bemærker dens appulsum ad centrum og appulsus limborum solis per filum horarium & obliqvum. Den anden er, naar man lader ☉ Randen giennemløbe en af Traaderne, og bemærker dens appulsum ad filum horarium, og Planetens app. ad filum horarium & obliqvum. Den første Maade er den beste, naar Planeten gaaer nesten midt igiennem ☉. Af disse appulsus bestemmes de søgte momenta ved følgende Formler.

AB, DE = temp. transit. diam ☉ per fil. OP.
AO, DP = temp inter appuls. ♀ & ☉ ad OP.
NR = temp. inter appuls. ♀ & ☉ ad fil. oblqu. sup.
NS = temp. inter appuls. ♀ & ☉ ad fil. obl. infer.
T, punctum intersectionis OP, QH, SV, erit locus ♀ in ☉.

Anmærkninger over disse tre Methoder.

Enhver af disse Methoder har sine egne Fordeele. Den De L'isliske udfordrer, at Tubus maa have saadan et Stativ, ved hvis Bevægelse Traaderne bestandig holdes noye horizontal og vertical, hvilket ved de ordinaire Stativer ikke saa let kan tilveyebringes. (Dette har Hr. Cassini ogsaa holdet for den vigtigste Indvending imod den De L'isliske Methode) Videre udfordrer den ogsaa den vidtloftige Bereigning af ☉'s Høyderne og azimuthis. Endelig er den ikke brugbar hos os paa den Tid at ☉ staaer nesten i Meridianen, og altsaa ikke mærkelig forandrer sin Høyde, saa og ikke paa de Stæder og Tider, hvor Azimuths Forandring er meget ringe, efterdi der snart Planetens Høyde snart dens Azimuth enten slet ikke, eller ikke noye nok kan haves. Man seer nemlig lettelig, at hertil udfordres, at Parallelens obliquitæt som ☉ til den Tid beskriver imod vertical og horizontal-Traaden, maa være saa stor, at Solens østlige eller vestlige Rand og Planeten kan bestryge Traaderne i den fixe Tubo, i den korte Tid som ☉ behøver til at gaae per campum visionis tubi. Derimod har denne Methode det Fortrin for alle øvrige, at Refractionen den maa være stor eller liden, foranderlig eller uforanderlig ey kan foraarsage den ringeste Vildfarelse, naar den ikkun over Hovedet ikke forandres i den korte Tid imellem appulsum limbi ☉ & planetae, hvilket man kan forudsætte som upaatvivlelig. Derimod maa man ved den Cassiniske Methode paa en besværlig og dog usikker Maade, i sær ved Solens Op- eller Nedgang, søge at rette Vildelserne af Refractionen, indtil Solens verticale og horizontale diameter ikke differerer mærkelig. Men den har den Fordeel at man formedelst machina parallactica meget let kan følge ☉, og at Methoden selv kan i alle Maader anvendes med samme Nøyagtighed (refractionen undtagen) og med samme Mageligbed, undtagen naar ☉ er meget høy, at derved alletider differentiæ declinationis & rectascensionis Solis & planetae umiddelbar haves.

Jeg ved vel, at somme Astronomer troer, at den Fouchiske Methode, hvilken dispenserer os fra den prætendrete Delicatesse, at stille Traaderne fuldkommen horizontal, tillige ikke var denne Aberration underkastet, som af Refractionen i den Cassiniske Methode kunde følge; men det lader sig meget let vise, at man ikke tor vente denne Fordeel. Solens Bane bliver bestemt efter Appulsum limborum til Traaderne, i det man regner centri Afstand af Traaden efter Solens semi diametrum apparentem. Bliver nu denne semi diameter apparens af Refractionen forandret, saa kan man og ikke vente at faae en anden semitam Solis, end som apparentem. Ikke desto mindre haver dog denne Methode det Fortrin for de øvrige, at man dertil behøver hverken Machinam parallacticam eller verticalem.

Vilde

Vilde man foretrekke den Methode for alle andre, hvor man maaler Distantserne med et Micrometrum, saa maatte man betænke, at den vel kan give differentias declinationis men ikke rectascensionis med tilstrækkelig Noyagtighed, for den bestandige Bevægelses skyld, og at den desforuden ogsaa er refractionen underkastet.

Af disse opreignede Besværligheder ved hver Methode, seer man, at man ikke ved Solens adskillige Stillinger ret vel kan betiene sig af een allene, men snart maae anvende den De L'isliske snart den Cassiniske, eller og føye Micrometrum til den De Lisliske.

Femte Afdeeling.

Viser adskillige nye Maader at anstille denne Bemærkelse bequemmeligere og noyere end efter de foregaaende.

I) Maade.

Da den De L'isliske Maade ustridig bør foretrekkes alle andre, naar den kan bringes an, saa beroer det kuns derpaa, at man ophæver den Cassiniske Indvending, som er giort imod den Vanskelighed, der er ved at holde Tubi Kors-Traader noye horizontal og vertical. Jeg har ved nogen Eftertanke funden, at dette kunde tilveyebringes noyere end det dertil giores nodig, ved en besynderlig Indretning af Stativet. Man indretter nemlig efter Tubi Størrelse (som hertil sielden tages over 6. til 8. Fod lang) et bequem Fodstelle med 3 à 4. Fodder, hvorpaa er et perpendicular cylindrisk Ror. Dette Ror bliver oven til snevrere ved en conisk Aabning, som for sig selv kan skrues dertil, neden til har det en perpendiculair Skrue, som vender op ad enten med en conisk Spidse eller conisk Fordybning. I dette Ror er en cylindrisk Axe bevægelig, som med sin underste Spidse eller Fordybning hviler paa Skruen, men oven til er bevægelig med en conisk Hals, som passer i ovenmeldte coniske Aabning. Axen ender sig oven til med en breed Gaffel som har to Arme og ligger i to Baner, hvoraf den ene med en Skrue kan giores hoyere og lavere, den bærer axin tubi transversalem, ved hvilken den er vertical bevægelig. Man setter nu paa begge Gaffens orbitas eller paa den indlagte Axe et Vaterpas, dreyer Stativets Vertical-Axe om, og seer, om Vaterpasset overalt tilkiendegiver Axens verticale Reisning, hvis ikke saa søger man at tilveyebringe det, ved at forandre Skruen paa Foden. Ligeledes indretter man orbitas axis transversalis saaledes at de stedse har en horizontal Direction. Endelig forsøger man ved at omvende transversal-axin med Tubum, om den med Tubi lange Axe gior en ret Vinkel.

Naar alt dette er tilveyebragt, saa kan man kuns een for alle Gange indrette Tubi Kors-Traader efter et fraliggende horizontal eller vertical Object, og være forsikkret, om at Tragaderne i enhver behagelig Direction af Tubo beholder deres Situation. Dette Stativ foreſtiller ligeſom et Inſtrument de paſſage portatile, og kan bruges til megen Nytte ved mange aſtronomiſke og geographiſke Operationer, f. Ex. naar man vil udkaſte og fortſætte Middags-Linien, eller en perpendiculair dertil paa Jorden, hvortil de franſke Mathematici med mindre Noyagtighed maa bruge en Quadrant paa ſit ordinaire Stativ.

Naar i denne Tubus endnu anbringes en anden Horizontal-Traad ſom ved en Skrue er bevægelig, saa kan man ved Bemærkelſerne om Middags Tiden anvende det ſom et Micrometer, for at udfinde ☉-Randens og Planetens Høydes Differentz. Bringer man denne bevægelige Traad in ſitu verticali, saa viſer den differentiam azimuthi paa de Tider, hvor azimuth ſolis kuns lidet forandres. Ved dette Tillæg kan man bruge dette ſom et Univerſal-Inſtrument, uden for Micrometri ſkyld at befrygte nogen Vildelſe af refractionen, efterdi om Middagen refractionen inden for Solens Diameter er uforanderlig, og om Morgenen af Aftenen Azimutha ved refractionen ingenlunde kan forandres.

II) Maade.

Ved den forige forbedrede De L'isliſte Methode bliver dog endnu immer den Beſværlighed tilovers, ſom reiſer af Bemærkernes vanſkelige Situation, naar ☉ er ſteget noget høyt. Paa de Stæder hvor den ſtaaer neſten eller gandſke vertical, er den faſt utaalelig. Intet andet end denne beſværlige Situation, hindrede den ellers saa behændige Halley paa Øen St. Helena at han medio tranſitus ingen Bemærkelſer kunde giore, og ikke kunde maale ſrii Afſtand fra ☉ Middelpunkt, ſom dog var nødvendig, naar Bemærkelſen ſkulde blive ret fuldſtændig. Ligeſaa lidet beqvem er denne Methode for en Tilſkuer, ſom er uøvet i at regiere Tubum. Jeg har derfor tænkt paa et Middel, ſom kunde afhielpe begge Vanſkeligheder, hvilket er lykket mig paa følgende Maade.

Man udvælger en Tubus saa lang ſom man vil, naar kuns dens campus viſionis kan fatte heele ☉, man befæſter forved dens Objectiv-Glas et kort Rør med en Oval Udſnit paa Siden, ſom indſlutter et Metall- eller Glas Speyl af ſimple reflexion, ſom med Tubi Axe gior en Vinkel ſom er æqval complemento af Solens halve Diſtants fra Polen, paa den Dag ſom Bemærkelſen ſkeer. Naar Tubus paa et hvert Stativ bliver anrettet ſaaledes, at

dens

dens Objectiv-Glas staaer med Ocular-Glasset opad, og dens Axe er parallel med axin Telluris, saa kan Tilskueren gandske magelig sette sig paa en Stoel og see ned i Tubum, og beholde ☉ i Øyesyn den heele Dag, naar kuns Tiid efter Tiid Roret med Speylet eller Tubus selv bliver dreyet lidet om deres Axe, ungefær saa meget at Rorets Omkreds absolveres i 24. Timer. Man kan hertil inddele tubi peripherie i 24. Timer, og disse igien i mindre Deele, saa kan man strax uden Forsog give Tubum eller Speylet den behorige Stilling. I det efter denne Maade Tubus ved begge extremitæter af dens Axe holdes ubevægelig, saa kan Vinden ikke være til ringeste Hinder, hvilken ellers ikke sielden ved den almindelige Apparatus pleyer at forderve endog den bæste Bemærkere sin Observation.

Forsyner man denne Tubus med saadanne Kors-Traader, som ved den Cassiniske Methode, saa kan man observere efter den Cassiniske Maade. Men da man alle Tider dersom Bevægelsen ikke hindrer det, kan maale Distantserne paa Himlen meget noyere ved Micrometrum, end ved tempora appulsuum, som maae forandres til Grader paa Himlen og deres Deele, og hvor een Feyl paa en Secund i Tiden, bliver paa 15. Secunder paa Himlen, saa vilde man ved denne Anstalt, hvor Bevægelsen skeer saa langsom, med besynderlig Noyagtighed kunde anvende Micrometrum. Men efterdi dog ved begge Methoder refractionen Aften og Morgen foraarsager Vildelser, saa er det kuns nodig at udfinde et Middel, hvorledes man kan anvende denne Maskine ved den De L'isliske Maade, hvilket er meget vel muelig. Det beroer kuns derpaa, at man bringer Kors-Traaderne noye i den Stilling, at de forestiller Tangenter af ☉-Randen oven neden og ved Siden, i steden for at de efter den forrige Indretning stedse forestiller parallelum Solis e usque perpendicularem. Ved denne Indretning vil man ustridig kunde betiene sig af dette Instrument som et af de bequemmeste og noyeste til Bemærkelserne ved Solen.

III.) Maade.

Efterdi ved den sædvanlige Micrometers Brug forefalder den Vanskelighed at fatte 2 fra hverandre staaende Objecter med 2 ligeledes adskildte Traader, saa har den berømte Pariſiske Academist Bouguer bekiendtgiort en nye Indretning af samme, med 2de Objectiv-Glas i en tubo med et Ocular-Glas til at bringe de 2 imodsatte ☉ Rænder, uden at deres Bevægelse kan være til nogen Hinder, skarp til hinanden, i det de 2 Objectiver forestiller 2 Objecter nær ved hverandre, og ved Skruer kan bringes nærmere eller længere fra hverandre. Hr. Bouguer kalder det et Heliometrum, men det er hidtil lidet bekiendt eller brugt i Astronomien. Jeg har ved at recommandere det til den foreslaaen-

de Observation, kuns den Hensigt at afhielpe en Vanskelighed, som Hr. Bouguer har fundet derved, nemlig at faae 2 Objectiv-Glas af een og den samme foco. Man behover kuns, for at undgaae denne, at skiære et hvert Objectiv-Glas midt igiennem med en Diamant, saa kan begge Segmenta, naar de paa behorig Maade bliver giort bevægelig, tiene til et saadan Heliometrum af eens foco. Man kan hermed umiddelbar bringe ♀ oven, neden og ved Siden af ☉-Randen, og kiende dens Distance derfra, ved Skrue-Gangenes Antal, uden at Solens Bevægelse kan hindre det allerringeste. Jeg erindrer endnu herved, at i de Engelske Tidender denne Art af Micrometrum tilskrives Hr. Dollond, da han dog ikke har giort andet derved, end at han længe efter Hr. Bouguer har appliceret et saadant Objectiv-Glas for det Gregorianske Telescop, hvilket dog for sig selv ikke ændrer Opfindelsen, men ikkun er en besynderlig Anvendelse deraf. Ved en anden Leylighed vil jeg derom give nærmere Forklaring.

VI.) Maade.

Skulde nogen ikke gierne vilde skiære sit Objectiv-Glas i tu, og dog betiene sig af denne saa fordeelagtige Indretning af Micrometro, saa foreslaaer jeg følgende Methode.

Man befæster Tubum paa en noget lang Regel af Træe, Messing eller Jern, som staaer for ved Objectiv-Glasset, og nogle Tommer derfra forer en Alidade paa en der befæstet Axe; den anden Ende af Reglen kan fore et lidet Stykke af en Cirkel-Bue, som kan indeholde nogle Grader, Minuter og Secunder af en Cirkel, som dog kuns maa giores halv saa store, som ellers efter radio maatte være, det er saadanne Grader, hvoraf Quadranten kan indeholde 180. Ved Centro af Objectiv-Glasset befæster man 2 Stykker af platte Glas-Speyle af simple Reflexion, hvoraf den som er paa Tubi Regel er ubevægelig, den anden, som er paa Alidaden, lader sig bevæge med samme. Begge træder efter Behag i Tubi Axes verticale eller horizontale Plan tilsammen; Speylenes Inclination mod Axen kan være efter Gotbefindende, og kan bestemmes efter enhvers Hensigt, eftersom han vil have Tubum situeret. Jeg holder hertil en Vinkel fra 20. til 40. Grader for den beste, efterdi man da kan rette Instrumentet ned ad, og ikke behover at see saa umagelig op i Veyret. Naar Alidaden er bragt nær ved tubum, maa Speylet paa et ligegyldig Sted derpaa giores ligelobende med det ubevægelige, og det samme Object fra begge Speyle falde ind i Øyet. Paa dette Sted bliver gr. 0. eller Begyndelsen af

Ind-

Inddeelingen. Dette øvrige kan enhver, som forstaaer sig derpaa, letteligen selv legge til.

Ved dette Instrument kan hverken Solens Bevægelse eller Vindens Rystelse, hindre Bemærkelsens Nøyagtighed og Magelighed. Alidaden viser, ligesom paa en Quadrant med en Nonnius, Grader, Minuter og Secunder af 2 Objecters Distance, som fra begge Speylene kommer sammen i tubo. Jeg vilde holde dette Instrument for endnu ypperligere, hvis ikke efter catoptriske Love Graderne kuns maatte have den halve Storrelse, imod de, som de ellers maa have efter i Radio, hvorfore man maa giøre Instrumentet dobbelt saa langt som et andet, naar man vil have samme Nøyagtighed i Inddelingen. Imidlertid opveyes denne Umagelighed i Længden fuldkommen ved den des større Magelighed i Situationen, som man ikke kan give nogen almindelig tubo; uden at man engang har nødig at overveye den foromtalte store Nøyagtighed ved Udmaalingen.

V.) Maade.

Naar man ikke er forsynet med Verktøy til Udmaalingen, eller ikke øvet i at bestemme appulsus til Traaderne nøye efter Tiderne, eller holder det for betænkeligt, at see længe ind i Solen, eller vil lade en Hob Tilskuere tillige see Giennemgangen uden Umage; saa kan man paa adskillige Maader projicere Solens Billede i et mørkt Kammer paa et hvidt planum, betegne Planetens Stæder paa Tiid efter Tiid, og saaledes bestemme dens Bane igiennem Solen. Denne Maade at observere per projectionem er af adskillige Astronomis ofte bleven brugt, men man maa tilstaae, at efter den hidtil brugelige Maade, just ingen astronomisk Nøyagtighed kan tilveyebringes, hvilket og Hr. de L'isle tydelig har viist i hans Afhandling om transitu Mercurii per ☉lem 1753, hvorfore han gandske forkaster den, saalænge man ikke kan undgaae de derved forekommende Vanskeligheder, saasom at: Soel-Billedet saavelsom Planeten er omgivet med mærkelige Regnbue-Farver, hvilke giøre Randens Grændser ganske utydelig; endnu betydeligere er den, at Soelbilledet, i det man vil giøre Betegningen, stedse løber snart bort, og følgelig aldrig tillader en nøye Betegnelse paa Planetens Sted in circulo projectionis; hertil kommer endnu en anden, nemlig nøye at betegne angulum eclipticæ cum verticali, til projectionens reduction. Jeg har derfor tænkt paa et Middel, som kunde afhielpe alle disse Vanskeligheder. Naar man vil undgaae Farverne, saa maa ingen concave- eller convexe-Glas bruges, hvilke af en Optisk Nødvendighed maa give Farver; man kan ikkun af et Gregorianisk Telescop tage Oculair-Glassene ud, og over-

overlade Projectionen allene til Objectiv- og Oculair-Speylet, som ikke kan foraarsage nogen Farver. For at ophæve den anden Vanskelighed, maa man som ved den anden Methode rette tubum parallel med Jord-Axen, og formedelst et Metal- eller Glas-Speyl af simpel Reflexion leede Soel-Billedet ind i samme, ligesom ved den anden Methode. Naar nu i Steden for Ocular-Glassene er befæstet et conisk-divergerende Blik-Rør, hvis større Basis er forsynet med et reent flad Glas, og er beklædt med et stint med Olie bestrogen Papiir, saa kan man, naar Oculair-Speylet har sin behorige Situation, see Soel-Billedet projiceret derpaa tydelig, reenbegrændsed og uden alle Farver. Ved denne Anrettelse har ☉-Billedet ingen anden Bevægelse, end at det i 24 Timer dreyer sig om sin Middelpunct, hvilket ikke kan hindre den noyeste Bemærkelse af Planetens Sted. Deeler man som ved den anden Methode Tubi Peripherie ind i 24 Timer og mindre Deele, og dreyer Tubum efter Uhrets Anvisning, saa faaer man uden videre Omstændigheder det hele Schema af transitus paa det noyeste, uden at man har nogen Reduction nodig ex angulo ecliptice cum verticali. Man kan ligesom ved den 2den Methode, siddende paa en Stoel, giore Teigningen saa magelig som ved et Bord, og enhver kan uden Kunst eller Moye beskue Iris Gang i Solen.

VI.) Maade.

Vil man blot til sin Fornoyelse beskue Transitum, uden at være andet end en ledig Tilskuere, saa kan man betiene sig af det helioskata, som jeg har beskrevet i commentar. Petropol. i det 1ste Bind. Naar man sætter dette i ☉ uden for Vinduet, legger enhver tubum for et Hul i Stuen inden for, saa kan man uden videre Bevægelse eller Rettelse siddendes beskue transitum, saa længe Solen skinner paa Helioskatam.

Siette og sidste Afdeeling.

Viser denne Jagttagelses Nytte i Astronomien.

I den 3die Afdeeling er allerede viist at samme fornemmelig bestaaer deri, at man paa det noyeste kan bestemme Solens Parallaxe, hvoraf saavel dens, som alle ovrige Hoved-Planeters Distance imellem hinanden, meget noyere kan bestemmes, end det efter nogen hidtil bekiendt Maade har været mueligt. Foruden dette bliver man ogsaa fuldkommen underrettet om Iris Sted i Ecliptica, om Knudens Sted, og om den Vinkel, som dens Bane gior med Ecliptica.

Da

Da de sidste Bestemmelser tilforn i den 2 Afdeeling er udgiordt, saa bliver intet tilbage uden at vise Parallaxernes Beregning. Man forstaaer i Almindelighed ved en Stiernes Parallaxis, den Vinkel, under hvilken en Deel af Jordens Overflade bliver seet i Stiernen. Da nu Solen og Planeterne er Jorden ulige nærmere end Fix-Stiernerne, saa seer vi formedelst Vertical-Vinklernes Lighed, som gaaer igiennem Planeten, samme fra 2 fraliggende Stæder paa Jorden, og saa paa 2 adskilte Stæder paa Himmelen, hvis Fraliggenhed retter sig efter Vinklens Indhold. Naar vi kan maale denne Distance paa Himmelen, saa har vi den sogte Parallaxis; men denne Maaling er store Vanskeligheder underkastet, efterdi den er indskrænkel til saa liden en Distance, hvortil vi neppe kan giøre Afdeelingen paa vores Instrumenter. Derfore blev ved Tychonis Tider Solens storste Parallaxis fastsat paa en Minut, fordi dette var maaskee den mindste Indeeling, som han tydelig kunde skille paa sit Instrument. Efter den Tid er den bleven formindsket til 10 Secunder; de la Hire har endog bragt den til 6, og nu er man ugefær tvivlsom paa 4 Secunder nær under eller over 10. Det var at ønske, at den i disse Regninger saa ovede Astronomus Halley ikke havde angivet Methoden til Parallaxens Beregning af den tilkommende Transitus (som findes beskreven i Transact. anglican. i en egen Dissertation, under Titel: Methodus singularis, qua solis parallaxis sive distantia a terra, ope Veneris intra solem conspiciendæ tuto determinari potest) alt for superficiel. Han har mere fyldestgiort Titulens Løfte ved at tilkiendegive de Stæder, hvor Jagttagelserne til denne Hensigt maatte anstilles, end ved at vise ret Astronomisk Anvendelsen til Parallaxis. Han giver kuns omtrent en Proportion an, hvor meget Forskiællen af tempus transitus efter hans Beregning og efter Observationen selv, kunde forandre den af ham formodede Soel-Parallaxe paa 12½ Secunder. Hans egne Ord ere disse; in eadem fere proportione major vel minor erit solis parallaxis. Man maa dog ikke forestille sig det, som om Halley ikke havde vidst det bedre, hans Hensigt ved denne Dissertation var ikkun at giore Astronomerne opmærksomme, og dertil var det nok, saa leseligen at skatte den Accuratesse, som derved kunde tilvebringes. Den ved Enden af Dissertationen belovede Methode, at finde denne Parallaxe formedelst Tiden af Ind- og Udgangen i Indien, og af Udgangen i Engelland har jeg ingensteds kunde giort udfyndig. Ligesaa lidet Trost har jeg fundet hos Hr. de L'isle. Han siger ikkun: Il ne sera pas difficile de trouver la methode geometrique ou mechanique pour en conclure la parallaxe du soleil soit directement ou par tatonnement. Man maa imidlertid ikke tage de Ord: il ne sera pas difficile i nyeste Forstand, thi Regningen er virkelig en af de meest intricate i hele Astronomien.

Methoden at udfinde Solens Parallaxe par tatonnement beroer paa følgende Grunde:

1.) Maa man paa et bequemt Sted betragte Solen og Venus Dagen for og efter Observationen, og bestemme paa det nøyeste deres Stæder i Dyr-Kredsen, saaog deres daglige og timelige Bevægelse. (motum diurnum & horarium.) Paa et Sted, hvor Solen ved transitu staaer vertical, lader Veneris Sted sig paa det sikkerste bestemme, efterdi Parallaxis der ingen Indflydelse har.

2.) Videre maa man paa 2de bequemme Steder iagttage saavel Indsom Udgangen, i sær naar Planeten inden til støder ved Soel-Randen, paa det nøyeste. Jo større Differencen af Ind- og Udgangens Varighed er, des nøyagtigere bliver og den deraf udledede Parallaxe.

3.) Man tager nu den efter Formodning mindste og største Soel-Parallaxe f. Ex. 8--12. Secunder til Grund for 4 Regninger, ved hvilke man for bemeldte 2de Stæder beregner Giennemgangens Varighed. Giver en af de fundne Parallaxer Giennemgangens Varighed for begge Steder rigtig tilkiende, da er man vis paa, at det er den rette.

4.) Men finder man en Forskiel imellem Regningen og Observationen, saa inferer man efter Regula de Tri: som den beregnede differentia transituum paa begge Steder forholder sig til den observerede Difference, saaledes forholder sig og den i Regningen antagne Parallaxe til den forbedrede.

5.) Er begge forbedrede Parallaxer, som udkommer, hinanden liig, saa kan man sikker holde dem for de sande. Men er det ikke, saa maa i noget af det forudsatte, f. Ex. i Veneris Sted eller Diameter, eller i differentia meridianorum eller latitudinum stikke en Feyl, hvilken man ved allehaande Satzer efter Regula falsi maa søge at opdage.

6.) For mere Sikkerheds Skyld kan man herefter anvende de fundne Parallaxer og øvrige forbedrede Astronomiske Fundamenter til en nye Regning, og igientage denne Prøve saalænge, indtil Regningen kommer fuldkommen overeens med Jagttagelsen.

7.) Der-

7.) Dersom man var sikker nok paa sin Regning, angaaende Solens og Veneris Sted, saa kunde og en forudsadt Parallaxe være tilstrækkelig til at finde den sande.

8.) Under samme Vilkaar kan man og bestemme Parallaxen ved at bemærke den indvendige Contact paa 2de fraliggende Stæder, naar man følger den Methode, som Hr. Halley har foreskreven til at finde differentiam meridianorum ved at maale en Fix-Stiernes Distance fra Maanen, thi naar man tager differentiam meridianorum an som given, saa lader Paralaxen sig deraf beregne, ved det man antager Veneris Middelpuncts Distance fra Solens Middelpunct saa stor som dennes Semidiameter, naar Veneris Semidiameter bliver fratrukken.

Hvorvel jeg først var sindet at giøre et Forsøg til en directe Geometrisk Methode over Giennemgangens Varighed, saa fandt jeg dog ved nærmere Overlæg, at det ey var Umagen værd, efterdi dog immer Veneris Steds og Bevægelses Rigtighed maa sættes forud, hvorom man ikke tilfulde kan være forvissede, uden ved Forudsætttelse af en Parallaxe, undtagen at Observationen skeede paa et Sted, hvor Solen og Venus var i Zenith, hvilket vel neppe kan erholdes. Tiden vil lære, hvor noye de af Jagttagelserne ved adskillige Stiernekyndige udledede Parallaxer vil stemme overeens med hverandre.

P. S. Da ved denne Afhandlings Aftryk allerede 3 Aar siden transitus er forloben, saa kan jeg nu give nogen Efterretning om den deraf bestemte Parallaxe. De tvende beste og brugbarste Bemærkelser af heele Giennemgangens Varighed synes de at være, som ere anstillede i Tobolsk og Stockholm. Hr. de la Lande har deraf beregnet Soel-Parallaxen til $10\frac{1}{2}$ Secunder, hvilket paa $\frac{1}{2}$ Secund kommer overeens med de for 14 Aar siden paa Cap, i Petersborg og Stockholm tilfælleds anstillede Observationer. Denne Noyagtighed er virkelig meget stor, naar man betænker, at en Secund paa Himmelen ikke udgior meget mere end $\frac{1}{1000}$ Deel af Maanens Breede, saaledes som den sees med blotte Øyne. De øvrige hist og her af de Stiernekyndige af Emersionerne allene giorte Bestemmelser, som sætte Paral-

rallaxen til 8½ Secunder, holderjeg ikke for saa sikkre, at man deraf skulde kunde forbedre den forommeldte, i Fald man maaskee tog et Middel-Tal af 9 Secunder til Parallaxen. I Almindelighed var det meget tienligt, om Astronomerne offentlig giorde deres Maade at regne bekiendt. Man kunde da meget snarere vente en Overeensstemmelse i deres Slutninger, (som ved meget smaa Forandringer kan hindres) naar man i det forudsatte var eenig, og i Almindelighed reent udelod de udvortes Contracter formedelst deres store Usikkerhed.

An-

Anmærkninger
over
det nye opfundne Heliometer,
og
Forslag til dets Forbedring,
af
C. G. KRATZENSTEIN.

Dersom Calendernes Fuldkommenhed og nøyere Bestemmelse, var den eeneste Bevægelses Grund til at dyrke Astronomien, som et for det borgerlige Sælskab og Staaten nyttigt Videnskab; saa kunde man nu gierne efterlade at forandre Nætterne til Dage ved at betragte Stiernerne, allerheist da en la Caille har bragt Solens Bevægelse under saa nøye Regler, at man tør ikke frygte en Feyl deri af een Minute, endog i mange 100 Aar. Men det er saa langt fra, at Calendernes Forbedring skulde være det eeneste og fornemste Øyemærke, hvortil Stierne-Videnskaben kunde blive anvendt, Menniskets til Nytte, at man meget mere i Fremtiden kan vente en langt større Nytte af Astronomien, dersom den bliver bragt til een endnu større Grad af Fuldkommenhed, end den endnu er, som ikke allene vil sigte til en vis Orden i det sælskabelige Liv; men som endogsaa vil vise sin Nytte ved at frelse mange Menniskers saavel Liv, som Gods. Disse Fuldkommenheder, som endnu udfordres i Astronomien, kunde maaskee bestaae i følgende Stykker.

1.) Først i Forbedring af de Tavler, som høre til at udregne Maanens Bevægelse.

2.) I nøye Astronomiske Instrumenter, til nøye at maale Maanens Distance fra Fix-Stiernerne, og dens Stilling til Fix-Stiernerne.

3.) I forbedrede Tavler over alle 4 Jupiters Drabantere.

4) I Opfindelse af bequemme Kikkerter og Stel, hvormed de 4 Jupiters Drabants Formørkelser kunde observeres paa det uroelige Hav.

Af disse anførte Stykker, seer man lettelig, at jeg sigter til den store og vigtige Nytte, som Skibsfarten og Handelen kunde erholde ved Astronomien, dersom disse, den endnu feylende Fuldkommenheder, ved de Stiernekyndiges Flid engang bleve erstattede. I Besynderlighed synes Maanen at holde de rette Regler, efter hvilke den bevæger sig, saa hemmelig for Astronomis, at hverken en udødelig Halleys idelig fortsatte 18 Aars Flid, Opmærksomhed og Moysommeligheder, eller de Priser, som ere fremsatte for i Besynderlighed at opmuntre Astronomos hertil, eller de store Belønninger, som ere udlovede for Havets Længde, ey heller en Eulers og Clairauts dybe Indsigt i de Himmelske Legemers Bevægelses Grunde, endnu have kundet formaaet at bringe denne egensindige Drabant under vore Reglers Aag. Kepler, den første Opfindere af Grundsætninger i de himmelske Legemers Mechanic, har derfore allerede for halvandet hundrede Aar siden, af Forbittrelse, kaldet Maanen Contumax sidus, leges respuens. Da de nyeste Euleriske Tabeller undertiden begaae en Feyl af $\frac{1}{12}$ Grad, de Halleyiske og Clairautiske af 6 til 8 Minuter, da de Cassiniske Tabeller have ladet den sidste Maanens Formørkelse begynde $\frac{1}{4}$ Time før, end Observationerne viste det, saa seer man vel at Maanen, naar man vil tale forblommet, med rette fortiener saadan Titul, omendskiønt Maanen virkelig er uskyldig i vores Vankundighed, ja jeg kan vel sige i den Mangel, at alle Astronomi ikke foreene deres Kræfter, for at komme efter dens Gang. De, som ikke vide anderledes, end hvad de have hørt tale om de store Vanskeligheder, som skal være forbunden med Havets Længdes Opdagelse, maa gierne udraabe dette problema, som umueligt at opløses, saa er dog intet vissere, end at man kan have Havets Længde paa 7 Tydske Mile i det store Hav, og paa 4 Mile nær i Nord- og Øster-Søen af en Fix-Stiernes opmaalede Afstand fra Maanen, som forandrer sig hver 2 Minuter paa 1 Minut af een Grad, dersom man kunde være forvisset om, at Maanens Sted ikke feylede 1 Minut efter Regningen. Denne Afhandlings Hensigt tillader ikke at tale omstændeligere herom; jeg vil derfore forbeholde mig det til en anden Leylighed, dog var det nødvendig, at melde denne Omstændighed, for at kiende dette endnu temmelig sælsomme Instrumentes besynderlige Nytte, som jeg i nærværende Afhandling vil nøyere beskrive.

Naar man vil bringe Maanens Løb i en bedre Orden, saa hører det nødvendig dertil med nøye at vide denne Planetes forskiellige Afstande fra Jorden. Man har tvende Veye at komme hertil paa, paa den eene føres vi af Maanens tem-

temmelig mærkelige parallaxe. Den anden bestaaer i en noye Bemærkelse af Maanens Diameters Forandring, i dens forskiellige Afstand fra Jorden. Det er ikke ubekiendt, hvor mange smaa Feyle en saa liden Vinkels Opmaaling, som Parallaxens, er underkastet. Vil man have den ret mærkelig, saa maa man observere den nær ved Horizonten, hvor refractionen alligevel er uvis og foranderlig. Eller den maa bestemmes af tvende paa en Tiid observerende, som maa være temmelig langt borte fra hinanden paa Jorden, hvilket er et Fald, som meget sielden er mueligt, og til Dato ikkun engang i behorig Form er i verksat, da Hr. la Caille i denne Henseende var reist til Cap. Eftersom Maanens Parallaxes Forandring, paa det noyeste og med en bestandig Forhold, er forbunden med dens synlige Diameters Forandring, saa seer man lettelig, at man har ikkun fornoden, eengang for alle at bestemme et vist Forhold imellem en ret noye observeret Maanens Parallaxe og dens Diameter, for herefter altid af dens bemærkede Diameter, at kunde slutte sig til Parallaxen med samme Accurateste, som ellers blev anvendt til en fundamental Observation. Man behover kun at have liden Kundskab om den practiske Astronomie, for at overbevise sig, at det er overmaade lettere, endog naar Maanen allene blinker frem imellem Skyerne, at maale dens Diameter, end at bestemme dens parallaxe, hvilket udfordrer en meget længere gunstig Himmel og stille Luft, til længere at kunde fortsette de delicateste Observationer.

Den almindelige Maade at bestemme Maanens Diameter paa, bestaaer enten deri, at man bemærker den Tiid, som Maanen tilbringer ved at løbe forbi Time-Traaden i Kikkerten, eller, at man umiddelbar maaler dens synlige Storrelse med et Micrometer. I det første Tilfælde faaer man den Diameter som løber parallel med Linien (diametrum in ascensione recta) i det andet, den som staar perpendiculair paa Linien (diametrum in declinatione.) Da denne ikkun kommer overeens med den verticale og horizontale diameter i meridianen, saa kan allene i saa Fald Refractionen umiddelbar bruges til den observerede Diameters Correction, men dette Tilfælde undtagen, maa man i Forveyen være betænkt paa, og det ikke ved en liden Regning, at bestemme Refractionen i Luften og Declinationen for end den kan anvendes til Correction. Dog skulde dette allene ikke foraarsage stor Vanskelighed, dersom der ikke kom een endnu storre Ufuldkommenhed til, som bestaaer deri, at den første Methode, naar man undtager Fuld Maane Timen, aldeles ikke kan blive brugt ongefehr fra første Qvarter intil sidste Qvart, da den storste Deel af Maanen forsvinder for Øynene, og Maanens Horn aldrig kommer til at staae parallel med dens diurno; Men den anden Methode med Micrometro, kan alleneste en

meget

meget kort Tiid blive anbragt hver Dag, naar Maanen er i saadan en Stilling i sin Bane, at nu Chorden af dens lyse Deel staae perpendiculair paa dens diurno, og kan løbe Vinkelret imellem Micrometerets parallel Traader. Man kunde gierne bruge Micrometeret i alle Maanens Stillinger, dersom man i et Øyeblik kunde noye indslutte dens yderste Puncter imellem tvende temmelig langt fra hinanden staaende Traader, men eftersom Maanens daglige Bevægelse gior dette fast umueligt, i det den alle Tider undviger Traaderne, naar de ikke gaae parallel med dens diurno, saa tor man ikke, naar man undtager dette Tilfælde, giøre sig Regning paa nogen end ikke middelmaadig Bestemmelse. Man kan altsaa lettelig heraf tildomme et saadant Micrometers stor Fortrin for de tilforn brugelige, ved hvis Hielp man kan maale Maanens Diameter paa det noyeste ved alle slags Stillinger, og tillige undgaae de foranførte Vanskeligheder. Et saadant Instrument have vi nu faaet i den Art af Kikkert, som for nogle Aar siden, først til deels er bleven bekiendt, og af den Parisiske Astronom Hr. Bouguer er er bleven kaldet et Heliometer eller Astrometer. Denne Kikkert afmaler tvende forskiellige Billeder af Soel, Maane eller andre Objecter i Objectiv-Glassets Brænde-Punkt, formedelst tvende ved hinanden sadte eller og eet overskaaren Objectiv-Glas. Forandrer man nu Objectiv-Glassenes Afstand fra hinanden saa længe, indtil begge Billederne komme til at røre hinanden med deres modsatte Rande, saa kan man af disse Billeders længde fra Objectiv-Glasset, eller ved en trigonometrisk Operation saa noye vide den synlige Billedets Storrelse, at man kan have derpaa en Secunde, naar Instrumentet er 20 Fod lang, til hvilken Acurateste man aldrig tor pente at bringe de almindelige, omendskiønt deres Visere endog vise Secunder. Det er bekiendt, at vi seer allene det tydelig, som bliver forestillet i vort Øye, i eller nær ved Øye-Axlen. Denne Stilling staaer altid ved Heliometeret i vores Magt, da vi have kun at see efter tvende Rande af Billedet, som røre ved hinanden. Men at betragte en Planet imellem Traaderne af det ordinaire Micrometer udfordrer tvende adskilte og fra hinanden udgaaende Øyekast. Planetens Bevægelse gior heller ikke den ringeste Forhindring ved Heliometeret, eftersom det kan ligegodt bemærkes naar begge Randene røre ved hinanden, enten Planeten staaer stille eller den bevæger sig. Det er derfore ogsaa ligegyldigt, enten man vil maale et af de himmelske Legemers horizontale, verticale eller skiæve Diameter. Men man gior alle Tider bedre, dersom man maaler Maanens horizontale Diameter, naar man kan see den heel, eftersom hverken Refractionen eller Parallaxen herudi haver ringeste Indflydelse.

Imidlertiid haver denne færdige Astronom ikke med noget Ord tilegnet sig selv denne Opdagelse. Hans Ord lyde saaledes: Le nouvel instrument, l'helio-

l'heliometre ou l' aſtrometre, dont nous voulons introduire l'uſage, fera voir -- Je prends pour cela deux objectifs &c. Denne besynderlige Beskedenhed synes neppe at være den første Opfindere af et saa nyttigt, som vigtigt Instrument, naturlig. Det synes meget mere, at hand ikke haver holdt sig selv for den første Opfindere, men dog ikke haver fundet for got at aabenbare den Kilde, hvoraf han haver taget det. Imidlertiid troer jeg at have fundet denne Kilde, som skriver sig fra Hr. Etats-Raad Römer, vores beromte Landsmand og Stiernekyndige. Man finder nemlig i Hr. du Hamels Pariſiſke Academies latinske Historie følgende Sted: Anno 1675. die 12. Decembris D. Römer brevem legit tractatum, de ratione dimetiendi diametros Lunæ & aliorum syderum, ope teleſcopii duobus vitris objectivis inſtructi, qvæ admoveri & removeri poſſunt. Naar man herved overveyer, at det Bougueriſke Heliometrum er intet andet, end teleſcopium, duobus vitris objectivis inſtructum, qvæ admoveri & removeri poſſunt; saa synes intet at være naturligere, end at man holde Hr. Etats-Raad Römer for den første Opfindere af dette Instrument. Imidlertid maa man dog tilstaae, at denne Beskrivelse kan forstaaes paa tvende Maader. Man kan ligesaavel foreſtille sig tvende Objectiv-Glas, som ere giorte bevæglige bag ved hinanden, som ved Siden af hverandre. Det er altsaa et Spørsmaal, hvad for en Maade Hr. Etats-Raad Römer haver meent, men dette lader sig ikke med nogen Vished fastsette. Af den paa den Tiid oplæste Afhandling er ingen videre Efterretning, end det korte Udtog for Haanden. Imidlertid kan man dog slutte efter Rimeligheds Regler, at den Afhandling, som er forelæst i Paris, haver formodentlig været den samme, som hans berommelige Efterfølgere Hr. Profeſſor Peter Horrebow haver leveret os under Titul: Tubus cancellatus Römeri. Dersom dette forholder sig saaledes, saa bliver ved det Römeriſke Teleſcop af tvende Glas, som kan bevæges til og fra hverandre, forstaaet den Opfindelse, hvor de blive sadte saa vidt bag hverandre, at Randen af Solens eller Maanens Billede just bliver indskrenket imellem de yderste af de Traader, hvilke bestemme Formørkelsens Størrelse. Efter al Anseelse have vi da den overmaade lykkelige Misforstand, at Hr. Bouguer haver forstaaet denne Beskrivelse, som af tvende hos hinanden bevægelige Objectiv-Glas, at takke for Opfindelsen af et af de skionneste astronomiske Instrumenter, og Aarsagen til Opfinderens derved viste usædvanlige Beskedenhed, giver sig ogsaa herved tilkiende.

Imidlertid er det meget forunderligt, at man i Aaret 1754. haver troet i Engelland af nyt at have opfundet dette Heliometer. Man seer dette af et trykt Brev, som Hr. Robert Smith af Cambridge haver skrevet til Hr. Prof. Käſt-

ner i Göttingen. Hans Ord lyde saaledes: Jeg kan ikke opfylde dette Blad med noget bedre, end dermed, at jeg meddeler dem den Efterretning, at her for nyelig er opfundet et Micrometer, som vidt overgaaer alle hidindtil bekiendte. Det bestaaer af et Objectiv-Glas, som er skaaret over i tvende Stykker og anbragt i Enden af et Speyle teleſcop. I Enden af Brevet forer han den formeente Opfinderes Shorts, Skrivelse til Don Juan an, hvorudi han beskriver dette Instrumentes Tilsammensettelse. Men man seer aabenbare at Hr. Short har brugt samme Forsigtighed, som Hr. Bouguer, i det han ikke har givet sig selv ud for Opfindere, han siger kun: Det Micrometrum af den Art som jeg betiener mig af, og som er det eeneste der endnu hidindtil er giort, bestaaer af et igiennem-skaaren Objectiv-Glas af en 40. Fods-Brænde-Punkt, som bliver sat i et Speyle-Teleſcop, som have en Brænde Punkt af 2. Fod. Hr. Smith setter endnu dertil i Enden af Brevet, at Opfinderens Navn skal være Hr. Dolland. Nu maa man virkelig tilstaae, at dette dobbelte eller igiennemskaarne Objectiv-Glasſets Anbringelse til Speyle-Teleſcopium er en meget bequem Forbedring, eftersom man derved undgaaer de meget ubequeme lange 20. Fods Ror, uden at tabe noget af Forstorrelsen. Men eftersom det dobbelte Objectiv-Glas dog alle Tider, og ikke Speyle Kikkerten, udgior det egentlige Micrometer, saa kan man ligesaa lidet kalde dette en nye Opfindelse, som om man bragte et almindeligt Micrometer an derpaa, som er endnu ikke synderlig i Brug; og Micrometerets Opfindelses Ære maa dog alle Tider hore den forste Opfindere til, om endskiondt den efterfolgende Opfindere ikke haver vist noget af den forste Opfindere. Dette er en Dom, som den store Engelænder Newton selv allerede for lang Tiid siden haver fældet, og som hans Lands-Mand Hr. Dolland altsaa uden tvivl vil lade sig gefalde. Efter denne Forberedelse, staaer det allene tilbage, at jeg hosfoyer min nye Forbedring paa dette Instrument. For desto bedre at kunde domme herom, vil det aære fornodent at undersoge de Bouguerisse og Dollandske Tilsammensættelser. Hr. Bourguer har i forstningen brugt tvende heele Objectiv-Glas, hvis Axeler vare fæstede ongefær i Breden af det Soel-Billede, som de forestillede. Men eftersom de vare saa langt fra, at han ikke efter Gotbefindende kunde forandre Objectiv-Glassenes Distants, saa maalede han Billedernes nøyere Asstand, med et ordinair Micrometer som var sat i Objectiv-Glassenes Brænde-Punkt. Dette var nu virkelig et fornoden Tillæg til Instrumentet, naar han vilde bruge saa lange Kikkerter, og ikke vilde have nogle Medhielpere ved Objectiv-Glassene, som kunde stille dem. Endnu var herved den Vanskelighed at faa tvende Objectiv Glas, som begge havde en fuldkommen lige lang Brende-Punkt, omendskiont de vare slebne i en Skaal. Dette har maaskee bevæget Hr. Short eller Hr. Dolland til at skiære et Objectiv-

Glas

Glas over i Midten, og bruge disse Stykker ligesom et dobbelt Objectiv-Glas. Denne Maade har endnu desuden den Fordeel, at man dermed ligesaa got kan maale den mindste, som den største Planetes Diameter, og kan bringe Instrumentet til rette, ved at foreene begge Billederne i eet, hvilket ikke kan gaae an med tvende heele Objectiv-Glas. Hr. Bouguer har derfor i Eftertiden ligeledes forsøgt at betiene sig af dette Middel, og har ladet et fortreffelig af Campani forfærdiget Objectiv-Glas af 18. Fods Brænde-Punkt skiære igiennem, men befunden, at det derefter forandrede de himmelske Objecter, og derfor meget fortrød at have opofret dette Glas. I det han var i Begreb med at udfinde Aarsagen til denne uformodentlige Feyl, for at kunde forbedre den, blev han overrumplet af Døden. Efter mine Tanker, saa seer jeg ikke, at man har længe nødig, at efterforske Aarsagen til denne Feyl. De almindelige optiske Regler om Farverne Oprindelse formedelst Refractionen giver os en gandske tydelig Grund herom. Saa længe Objectiv-Glasset er heelt, saa blande de falske Farver, som komme af den eene Side af Glasset, sig i en forkeert Orden, med den anden Sides Farver, denne Sammenblandelse bringer, som det er bekiendt, den hvide Farve frem. Saa længe derfore som begge halve Deele af Objectiv-Glasset træde sammen, og forestille ikkun et Billede, saa længe sees Billedet ikkun taalelig farvet, ligesom igiennem et hvert Objectiv-Glas af lige Aabning. Men saa snart at begge halve Deele af Glasset blive skildte fra hverandre, saa holder denne Farvernes Sammenblandelse op, og saae seer man begge Billeder omgivne med Regnbue-farvede Kredse. Eftersom jeg saae forud, at den Ulejlighed, som reiste sig af de stærkere Farver, mestendeels kunde afskaffes, ved at holde et farvet Glas for Øynene, naar det ligesaavel blev anvendt ved Maanen, som det ellers allene er brugeligt ved Solen, saa haver jeg, formedelst de anførte Fordeele, ligeledes sat et overskaaret Objectiv-Glas i mit Heliometer. Disse tvende Stykker haver jeg giort fast med fiin Gips i tvende dertil indrettede Capsler saaledes at de have tillige en rund Overflade, naar de forestillede et eeneste Billede. Dette kan man allerletteſt erholde, naar man betragter et Object paa Objectiv-Glasset, ligesom paa et Speyl, og forandrer et af begge Stykker saa længe, indtil Objectet forestilles i sin rette Tilsammenhæng. Efterat jeg videre paa det nøyeste havde maalet Objectiv-Glassets Brændepunkt, saa haver jeg deraf giort Beregning, hvorvidt Glassene maatte staae fra hverandre for en halv eller heel Grad. Efter denne Regning haver jeg indrettet et Kron-Hiul med Skruer, hvilket, naar det bliver dreyet om, kan bringe Glassene til og fra hverandre. Det Driv (Getriebe,) som driver Kron-Hiuler, er giort fast paa en lang Jern Stang, hvilken naaer hen til Oculair-Glasset, hvor den med sin Viser viser Secunder, paa en i 60. Deele afdeelt Ziser Plade. Bag ved Ziser-Pladen er endnu en anden

Drivere giort fast paa Stangen, hvilken driver een med den forrige concentrisk Visere saaledes om ved et Vexel-Hiul, at denne gaaer $\frac{1}{60}$ af Zifer-Pladen, naar Secund-Viseren haver gaaet et heelt Omlob eller 60. Secunder. Saaledes haver jeg strax Diameters Storrelse for Oynene paa Zifer-Pladen uden videre Regning. Uden for Secund-Viseren er giort en Knap fast med en kruset Rand, hvorved Stangen let kan dreyes om med Fingeren.

Man kan bevege Glassene paa tvende Maader, først at der bliver et Mellem-Rum imellem begge de platte Sider, og dernest at begge de platte Sider flyder sig frem fra hinanden. Den første Maade er vel den letteste at sette i Værk, den er og gandske brugbar ved Solen og Maanen, hvor man holder et farved Glas for Oyet, Men naar man undtager disse, blender det lidet, eftersom Lyset falder umiddelbar paa Oculair Glasset igiennem den Aabning, som er imellem begge Glassene. Man gior altsaa bedre at man betiener sig af den anden Maade, eftersom derved ikke foraarsages nogen Aabning.

Man gior ogsaa vel, dersom man driver begge Glassene tillige fra hverandre formedelst en ret og forkeert Skrue, som er giort paa een Axel, og haver lige eller og nesten lige Gange, thi saa beholder begge Axlerne lige lang Afstand fra Kikkertens Axel, og Billedet forestilles ogsaa tydeligere.

Hvorledes man kan bestemme Skrue-Gangenes Værdie ved et Object paa Jorden, er alt for bekiendt i Astronomien, at jeg skulde have fornoden at vise det her.

Een af de vigtigste og endnu af ingen anmærkede Forsigtigheder ved Heliometerets Brug, er, at Objectiv- og Oculair-Glassenes Afstand fra hverandre maa blive uryggelig, naar Skrue-Gangenes Værdie engang er bestemmet. At finde denne Afstand, maa man ved at bevæge dem, søge det Sted, hor den mindste Diameter falder. At denne Stilling er den rette, kan man letteligindsee deraf, at Straalerne skiære hinanden over i Brænde-Punkten. Thi naar denne treffer ind med Oculair-Glassets Brænde-Punkt, eller den Punkt, i hvilken man seer tydeligst deri, med et hvert Oye, saa maa man uimodsigelig kunde see det mindste Billede, som muligt er, og tillige det tydeligste. Da denne Omstæn-

stændighed ogsaa maa have Sted ved de sædvanlige Micrometrer, saa følger deraf, at Maalningen bliver falsk, naar det i mindste Maade bliver rykket fra sit rette Sted. Denne Feyl er den samme, som man ellers pleyer at kalde parallaxin reticuli teleſcopici, men som maa falde reent bort ved den rette Afstand. Det er derfore neppe begribeligt, at den, ellers i Optiquen saa erfarne Hr. de la Caille klager over denne Parallaxe, og behielper sig dermed, at han ved Obſervationerne tager et Middel af denne Parallaxe; da jeg dog af Erfarenhed er overbeviist om, at den maa falde bort i den rette Stilling, nemlig, naar Traaderne ere satte just i den Punct, hvor Billedets Straaler skiære hinanden over.

Saa brugbar og vigtig, som dette af tvende Objectiv-Glas tilsammensatte Heliometer endogsaa alletider maa være, saa maa man dog ikke troe, at et saadant kan foreſtille det fuldkommenste af sin Art. De falske Farver, som vel ved Solen og Maanen formedelst det farvede Glas ere blevne umærkelige, ere derfor dog ikke afskaffede. See vi igiennem et rødt Glas, saa maale vi Grændserne af de røde Straaler, og see vi igiennem et blaat, saa maale vi Grændserne af de blaae. o. s. v. Maaskee Forskiellen skulde først blive mærkelig, naar man maalede 2de Stierners Afstand dermed, eftersom da modsatte Farver komme tilsammen. Maaskee man kunde og mestendeels undgaae det ved et ret mellemgront Glas. Imidlertid var det dog bedre, dersom man reent kunde være denne Besværlighed og Usikkerhed qvit.

For at opnaae dette Øyemærke, har man ikkun fornoden, at udvælge Metal-Speyle i Steden for Objectiv-Glas eller en catoptrisk Kikkert i Steden for en dioptrisk. Herved erholder man trende Fordeele tillige, for det Bouguerisse. Først forretter et Speyle-Teleſcop af 6 Fod, som endnu er meget haandelig at styre, den samme Tieneste, som en Astronomisk Kikkert af 120. Fod. Retter man dette Speyle-Teleſcop ind, som et Gregorianſk, saa haver man derved et Soel-Billede, som efter egen Forlangende kan være en halv eller en heel Fod bred, og hvor man kan foreſtille sig en Secunde ligesaa stor, som en Vinkel af 3 Minuter for det blotte Øye, hvilken allerede meget godt kan kiendes.

Gior man nu Objectiv-Speylet af tvende halve Deele, som lader sig skrue fra hverandre, saa haver man et Heliometer, hvilket i Henseende til Objectivet slet ingen Farver giver, og som altsaa bør at foretrækkes de andre, i det ringeste ved de smaa Planeter. Endelig, saa haver man heller ikke den lange Stang nødig ved Kikkerten, hvormed man maa stille Objectiv-Glassene, thi her haver man Objectiv-Speylet gandske nær ved Haanden.

Et Heliometer af denne Art, skulde uden Tvivl være det best skikkede til, paa det nøyeste at bestemme Maanens Diameter i dens forskiellige Afstande fra Jorden, at beregne Jordens Afstand, og at forbedre Maanens Tabeller derefter. Dette Instrumentes nøyere Indretning, vil jeg forbeholde mig til en anden Gang at beskrive.

Kor-

Korte Anmærkninger

over

FRICTIONEN,

forfattede af

C. HEE.

§. 1.

Ved alt hvad, som foretages udi Machine-Væsenet, er det en af de Poster, som udfordrer største Agtsomhed, at der giores Beregning for den Friction eller Modgnidning, som forefalder, i det den eene Part af Machinen gnider an paa den anden, saasnart de bevægende Kræfter begynde at oplive det døde Konstværk, og den ved et saadant Værk formodede Hensigt skal erholdes.

§. 2.

Store og udi Mechaniske Konster øvede Mænd, have giort sig besynderlig Umage for at fastsætte nogen Theorie, bestemt ved Experimenter i denne Materie. Amonton begyndte deslige Experimenter med Tritser og Skiver, og faldt paa tillige at udforske Rebs, Trossers og Tovværks Stivhed. Parent fulgte ham efter, og giorde denne Theorie mere konstig og Mathematisk. Camus, Bulfinger, Belidor, Desaguillier, Muschenbroek, og andre flere have hver paa sin Maade arbeydet paa at forbedre, og ved Experimenter, forenede med Mathematisk Kundskab, at bringe denne Theorie om Modgnidninger til større Tydelighed og Vished.

§. 3.

Udi deslige Experimenter have de enten betient sig af et jevnt og glat hovlet Horizontal-Bræt, og forsøgt ved Vægt at sætte et fladbundet Legeme i Bevægelse paa det samme, en saadan Vægt have de antegnet som en Kraft, der

net

net op var i Stand til at balancere med Frictionen, efterdi det paa Brættet hvilende Legeme ikke syntes at kunde modstaae Bevægelsen uden i Kraft af de gnidende Parters Modvirkning, som de befandt at blive saa meget større, som Legemets Vægt trykte det meer eller mindre mod Brættet. Andre, som have indseet, at man ikke vel kunde anbringe en bevægende Tyngde til at overvinde Modstanden af en saadan Friction, uden at lade Vægten ved en Snoer rulle over en bevægelig Skive, som selv kom til at forøge Frictionen saaledes, at det vilde være besværligt, at skille eller at adskille den fra den paa Brættet, have troet, at det maatte være bedre at undersøge den Sag, Frictionen angaaende, ved Hielp af et Plan stellet skions mod Horizonten, hvorpaa et Legeme sætter sig selv i Bevægelse, og den desto større, jo større Vinkel-Planet formerer med Horizonten. For nu at vide, hvor stor Frictionen af en Krop kunde være paa et saadant Bræt, da oplofter man Brættet indtil Kroppen, som derpaa er stillet, begynder at bevæge sig, og efterdi samme Krop er af den Natur, at det i Kraft af sin Tyngde ved mindste Oploftelse vilde nedstige, hvis det ikke ved Tyngden trykte an paa Brættet, og foraarsagede en Friction, da er det let herafat finde, i hvad Oploftelse Frictionen eller Modgnidningen er i lige Vægt med den Kraft Kroppen haver til at nedglide, thi sæt (Fig. 1.) at Længden af Planet AB = a Høyden BC = b. Basis AC = c. og Kroppens Tyngde = P da er AB: BC:: = P. Forcen at glide ned = $\frac{PBC.}{AB.}$ og naar Brettet har en saadan Høyde, at Forcen til at nedglide net op overvinder Frictionen, saa at om Høyden i mindste Maader formindskes, da holder Modgnidningen Legemet fast paa Planet, følgelig kan man derved sætte, at naar Erictionen er = F. da bliver $P, \frac{BC.}{AB.} = F.$ Lad nu fremdeles en saadan Friction, som den sædvanlig antages, være $\frac{1}{\mu}$ Deel eller en vis Part af Kroppens Tryk paa Planet, da efterdi samme Tryk er $\frac{P, AC,}{AB.}$ da er Frictionen $F = \frac{P, AC.}{\mu, AB.}$ og derfore $\frac{Pb}{a.} = \frac{Pc,}{\mu a}$ følgelig $\mu = \frac{c.}{b}$. Dersom nu den Vinkel, hvorudi Planet inclineres mod Horizonten er A da er BC = b = a sin. A og AC = c = a Cos. A naar Radius er = 1 og da bliver $\mu = \frac{\text{Cos. A}}{\text{sin. A}} = \frac{1}{\text{tang A}}$ eller $\frac{\text{Rad.}}{\text{tang. A}}$ hvoraf sluttes, at for at finde hvad Part Frictionen er af Pressionen har man ikkun at dividere Radius i Tavlerne med Tangens af den Huk, Brættet gior med Horizonten.

§. 4.

§. 4.

Andre have endnu udvalgt sig end anden Maade, lagt een Cylinder i 2de Panner, og naar den har været betynget med en given Vægt, ophængt udi begge Enderne af et Reeb (Fig. 2.) A og B, som gaaer over Cylinderen. da hænger man endnu paa den ene Side af Cylinderen en nye Vægt=P, som forøges, indtil Cylinderen vender sig i Pannerne, da samme Vægt holdes for at være saa stor som Friktionen, men herved forefalder denne Subtilite, at naar Friktionen F, som er en vis Part af pressionen, (A+B+m) eller Summen af Cylinderens og begge anhængte Legemers Tyngde, da vil og P foraarsage een Friktion=$\frac{P}{\mu}$, som naar den endnu anhænges, vil foraarsage en nye=$\frac{P}{\mu}$, $\frac{P}{\mu}=\frac{P}{\mu^2}$ og den igien een $=\frac{P}{\mu^3}$ og saaledes uden Ophør, folgelig skulle efter dette Bestik Friktionen $\frac{P}{\mu}=p$ blive saa stor som en uendelig Række af Tal, som gaaer frem udi en aftagende Geometrisk Progression, men til al Lykke kan den samme summeres, thi man har denne Regel for at finde Summen af een saadan aftagende Progression, at man legger tilsammen det forreste og sidste Led, som her er saa stor som det første alleene, da man har $\frac{P}{\mu}$ som divideret med $\mu-1$ giver $\frac{P}{\mu^2-\mu}$ hvortil legges det største Led, som er det første, da Summen af den gandske Progression er $\frac{P}{\mu^2-\mu}+\frac{P}{\mu}=\frac{P\mu}{\mu^3-\mu^2}+\frac{P\mu^2-P\mu}{\mu^3-\mu^2}=\frac{P\mu^2}{\mu^3-\mu^2}=\frac{P}{\mu-1}$ folgelig bliver Friktionen=$\frac{P}{\mu-1}=f$ men mig synes, at dette kan findes meget lettere ved en simple æquation end ved en saadan uendelig Tal-Rækkes Summering, thi heele Sagen bestaaer derudi, at efterdi Friktions Vægten selv foraarsager en pression, og derved en nye Friktion, da er (naar Pressionen er P og Friktionen=f) $\frac{P}{\mu}+f=f$ og $P=\mu f-f=(\mu-1)f$ og $\frac{P}{\mu-1}=f$ ligesom tilforn.

§. 5.

Alt dette, som nu tilforn er meldet, er næsten en Summarisk Indhold af hvad som til Dato er udfunden, og sættes til Basis for alt det som skal beregnes

ved Machinernes Friction, thi i Henseende til Applicationen deraf til de utallige cas, som kan forefalde i praxi, da dependerer den aldeles af de Theorier og subtiliteter, som forefalde udi Mechaniquen i Almindelighed; thi dersom Frictionen falder paa en Axel-Tap, hvis Straale er 1, da er det naturlig, at dersom man vil hænge en Vægt paa Hiulet, som sider paa samme Axel, for at overvinde Frictionen, og Hiul-Straalen er 10 Gange større end Tap-Straalen, eller den halve Tver-Linie af Tappen, da kan en saadan Vægt være 10 Gange mindre, end den der maatte hænges paa Axel-Tappen selv for at balancere Frictionen, falder Frictionen paa Enden af en Tap, som staaer vertical, eller paa et Par Mollestene, da finde man Momentet af en saadan Friction ved at multiplicere $\frac{1}{\mu}$ af pressionen med $\frac{2}{3}$ af Steenens, eller Tappens Straale. Ere Kraft og Last ikke parallele, som kan forefalde udi alle-haande Cas, endog naar Tænder eller Kamme tage fat paa Driv-Stokkene, da consideereres den deraf foraarsagede Friction, som om den reyste sig af en eller flere sammensatte pressioner, da man ved den bekiendte Lære-Regel om Kræfternes Sammensætning lettelig udfinder den af en saadan Samling følgende Modgnidning, kort, alle øvrige cas, som forefalde udi Frictionens virkelige Beregning, dependere videre af Geometriens og Mechaniquens Regler, naar man ikkun først har bestemt de første Grunde og Love, hvorefter Frictionen retter sig.

§. 6.

Min Læsere vilde gunstigst undskylde, om han udi saa vigtig og tillige besværlig en Materie ikke finder mange nye, og for Verden tilforn ubekiendte Sandheder, men at jeg her, efter mit indskrenkede Begreb, holder mig ved at give korte Anmærkninger over det gamle, eller det som af de foregaaende Liders store Hoveder er bleven udfundet. At begribe det som af store Mænd er udponset, og at kunde oversætte det med nogen Tydelighed udi det Danske Sprog er ikke endda saa gammel en Sandhed hos os, at nogen har nødig at foragte den. At forestille Læseren udi et kort Udtog hvad som af Forgiengerne er udfundet udi nogen vigtig Materie, mon det ikke er det samme, som at sette ham i Stand til at giøre det første Skridt til selv at gaae videre. Jeg er af den Tanke at Læseren intet taber ved at vide det gamle og allerede bekiendte; thi han maae dog vide saa meget af Paasinnings-Konsten, at de ubekiendte Sandheder ere ikkun som een Yngel af de bekiendte, og af hvad som ofte skeer i den lærde Verden, maa han dog undertiden have erfaret, hvor latterlig de giøre sig, som af een utidig Lyst til at brøute, give sig ud for nye Tings Paasindere, da de

dog

dog enten under et sminket Ansigt fremsette det gamle, uden at torde citere Kilderne til det Masqverede Paasund, eller ved den foregivne nye Paasund saaledes røbe deres Vankundighed i det gamle, at hver kan finde og føle at den foregivne Nyehed strider mod gode gamle og bekiendte Sandheder.

§. 7.

Men om jeg her ikke kan satisfecere Læseren med saadant nyt, som han forgieves vilde vente af saa slet et Hoved, saa skal jeg dog i det følgende driste mig til at fortelle ham nogen nye Vanskelighed eller rettere tvivlsmaal, som jeg ikke veed af andre tilforn at være oplyste. Den første Maade at undersøge Frictionen paa synes meget simpel, thi naar Legemet P (Fig. 5.) drages ved Vægten F da faaer man ved at forøge Vægten F indtil P begynder at glide, ikke allene den Friction som reyser sig af den Trykning P har paa Planet A B men end og den som falder paa Skiven C og er meget mere Componeret end den forrige, efterdi den har sin Oprindelse ikke af Een men af Trende Trykninger, nemlig af den modstaaende Frictions Kraft i Directionen C P af Skivens Tyngde udi Directionen C D og af den tilleggende Vægt F for begge disse Frictioner udi Directionen C F hvilken pression og den deraf følgende Friction er langt besværligere ved Kræfternes Composition at finde, end den som søges paa Brettet, des foruden maa Skiven og vendes omkring sin Axel, og om Snoren er ey meget fin, da haver den og en Stivhed, hvilke 4. à 5. Poster foruden Frictionen af P forøge Vægten F hvor ved Frictionen af P søges, des foruden maae endnu een Part af F anvendes for at overvinde den inertie P haver for at forblive i Hvile-Standen, hvilket alt gior denne første Methode i hvor Simpel den end synes meget Besværlig. Men der er endnu en anden Sag, som denne første Maade har tilfælles med den anden, som skeer ved Theorien af et inclinerende Plan, hvilket gior Sagen meget Besværligere end alle foregaaende, som endda kunde bringes under Beregning, dette er, at naar Legemet, hvis Friction man vil undersøge, stilles paa et glat Plan og deraf skal glide ned, eller derpaa settes i Bevægelse, da har det vel een og den samme Trykning, hvor det end stilles paa Brettet, saa længe det bliver i een og den samme Helding mod Horizonten, men efterdi intet Brett eller Plan er til, som skulle have enten lige Glathed eller lige Ujevnheder overalt, da maae dette forvolde, at Frictionen paa et saadant Plan nødvendig maae dependere saa vel af Fladernes Beskaffenhed, som af Fladernes Trykning mod hinanden, og kan jeg ikke see at saadanne Ujevnheder kan betragtes efter Hr. Belidors vilkaarlige Sats, som om een halv Kugle skulle bevæge sig over et Plan hvis Ujevnheder

ere disponerede i Form af halv Kugler, ikke heller tillader Naturen af Tingen at antage den anden af Hr. Belidors anforte Sætninger, hvorudi han følger Mess. Amonton og Parent, og igien følges af utallige andre nemlig, at Friktionen rette sig og er i Forhold af Trykningen, men ey af Fladerne, som trykkes an paa hinanden, og er det at undre, at han med den Nethed har søgt at bevise een saadan urigtig Lære-Regel paa følgende Maade (*): Quelle que soit la resistence, que la puissance P trouvera á mouvoir le Corps Q, il est constant que la grandeur F H de sa base n'y entrera pour rien, carsi on suppose ce Corps divisé en deux parties egales & que l'on applique une de Ses moities F R. sur l'autre N K, la Puissance P sera toujours la meme, quodque la base ne soit que moitie de ce qu' elle etoit, parceque chacune des parties egales de cette derniere sera chargée d'un poids double de celui dont elle etoit presse en premier lieu, d'ou il suit enGeneral, que de plusieurs surfaces de differentesetendues chargées de poids egaux, chacune des parties, qvi composent les grandes, est moinschargée, que chacune des parties de moindre etendue, qui composent les petites, dans la raison reciproqve de ces surfaces, & comme c' est la meme chose a une puissance d' elever a l'aide d'un plan incline un nombre des petites sphæres a la fois, ou de n' en elever qu' une seule, dont la pesanteur seroit egale a celle de toutes les petites prises en semble, il sera indifferent á la puissance P qu' il y ait par exemple mille demi-spheres de la base du Corps Q engagées dans les interstices que laissent celles de la surface A C, ou qui il n' y en ait qu' une chargée elle seule du poids total, puisqu' elle sera capable d'une pression mille fois plus grande, que chacune des precedentes, & comme la houteur, on il faudra, que la puissande eleve cette demie sphere pour la degager d' avec les inferieures, sera la meme ou il faudroit, que chacune des autres s' elevassent, l' action de la puissance ne changera point, qu' il y ait un grand nombre des demi spheres, ou qu' il n' y en ait, qu' une, perce que dans l' etat d' eqvilibre sa qvantite de mouvement sera toujours exprimée par le produit du poids attribué a plusieurs demi-spheres ou a une seule par la hauteur, ou il faudra l' elever dans le meme tems. Jeg haver anfort denne Demonstration heel og holden, paa det at min Læsere maa kunde see, hvor megen Genie denne store Franskmand har maat anvende, forend han har kundet bevise en Sats, som strider mod Erfarenhed. Den tredie Maade skeer ved at chargere en Cylinder med Vægt, og da at bevæge den om sine Axel Tapper med en nye Vægt, som tillegges for at overvinde Friktionen. Denne Methode har nogle Vanskeligheder tilfælles med de foregaaende men haver

(*) Belid. Archit. Hydraul. Tom. I. Liv. I. Cap. 2. pag 71.

ver denne Fordeel (1) at Axle, og Pander kunde dreyes og poleres paa det noyeste, (2) at man kan formindske Fladerne, som bevæge og slide paa hinanden, til een overmaade liden Størrelse, at man kan formindske Frictionen selv ved at forandre den slæbende Modgnidning til en vellende. Den fornemmeste Ulevlighed, som herved synes at forefalde, er (1) at Frictions Vægten selv formeerer pressionen og derved Frictionen (2) at Forsog hermed ey kan giores uden ved Reeb, som maae være fine om deres Stivhed ey skulle hindre experimentets Rigtighed, men (3) fornemmelig kan dette ansees, som en Vanskelighed, at efterdi Frictionen ey yttrer sig, saa længe Machinen staaer stille eller er i Hvile-Standen (Statu æquilibrii), da maae Cylinderen chargeres med Frictions Vægten, indtil Cylinder-n vender sig om sine Tapper, til hvilken Vending hører een Kraft, som melerer sig med den, hvormed man søger at bestride Frictionen. Saasnart nu Frictionen ey kan udfindes uden Cylinderen, og de anhengte Trykkings Vægt skulle settes i Bevægelse, da forandrer sig den bevægende Kraft til accelerations Kraft, hvorved forefalder Momentet af inertien af alle Tre Tyngder foruden Momentet af Cylinderen selv, hvilket gior denne Materie noget besværligere end den er bleven anseet af dennem, som ved denne sidste Methode haver undersøgt Frictionen.

§. 8.

Det er af en saadan Cylinder, som vender sig omkring sine Axel-Tapper, Den store Hollandske Naturkynder Hr. Peder van Muschenbroek har Construeret, sit tribometer hvormed han pleyede at undersøge Frictionen, og ere deslige Tribometres endnu konstigere indrettede af den Lærde Desagulliers, og det saaledes at Axel-Tapper og Panner kunde forandres for at see Modgnidningens Forandring ved differente Flader, heele Machinen kan settes i Bevægelse ved et Spiral-Fieder, og kan man derhos paa een konstig Maade i denne Machine erfare til hvilken Grad man kan formindske Frictionen, naar Hiulvalsens Tapper, i steden for at bevæge sig i sine Panner, hvile og bevæges paa tvende bevægelige Hiul, og er det deslige Machiner, hvormed jeg meget ofte har haft Leylighed at giøre experimenter, som have anlediget mig til at forfatte disse faa Anmerkninger over Frictions Theorien, men i Besynderlighed de Experimenter, som den utrettelige Muschenbroek dermed haver anstillet.

§. 9.

De Moschenbrokiske Experimenter ere af trende Slags, (1) at finde Frictionens Størrelse under Bevægelsens Begyndelse, (2) Frictionens Tilvext

efter presſionens og Fladernes Storrelſe (3) Frictionens Forogelſe naar Machinen ſettes i Bevægelſe. I Henſeende til det første da anſtiltes Forſøget ſaaledes at naar de mindſte Tapper lagdes i Pannerne og Cylinderen var chargeret med Tyngderne P og Q, (Fig. 3.) da blev der anmerket hvad Vægt R der behovedes til at begynde Cylinderens Bevægelſe, og af ſamme udfunden ved experiment, giver han denne Regel, for at finde den Forhold Modgnidningen har til Trykningen. Han ſiger at man ſkal Multiplicere Frictions Vægten R med 16. og med productet dividere Summen af P. Q og Machinens egen Tyngde, da qvotus viſer Forholden mellem Modgnidningen og Vægten. for Exempel om P = Q = 2 Pund den bevægelige Kraft = 14 Drach. Cylinderen med ſin Axel = 3 Pund = M Følgelig P + Q + M = 7 P. naar nu 14. Drach. Multipliceres med 16. da faaer man 224, nu maae man giøre 7 Pund til drachmer, da der er 16. ℥ i et P., og 8. drach. paa hver ℥, følgelig 128 ℥ i et P. ſom Multipliceret med 7. og Divideret med 224. giver 4. følgelig ſkal efter denne Regel Modgnidningen forholde ſig til Vægten ſom 1. til 4. det er at ſige at Modgnidningen i nærværende cas er ¼ af Vægten hvormed Pannerne ere chargerede. Hr. Muſchenbroek har ikke givet noget Beviis for foregaaende Regel, hvorfore jeg vil anføre følgende. Det er bekiendt af Statiquen, at i Hvile-Standen, eller, ſom andre ſiger, i Bevægelſens Begyndelſe, maae Momenterne være lige ſtore, følgelig maae det Moment, ſom Tyngderne foraarſage udi presſion paa Axel-Tapperne = (P + Q + M) multipliceret med 1, være ſaa ſtoer ſom Kraften R multipliceret med Vals-Straalen 16, Lad nu Frictionen forholde ſig til presſionen ſom 1 : μ, da er Frictionen af begge Tyngderne tillige med Machinens, ſom jeg vil kalde M, $= \left(\frac{P+Q+M}{\mu}\right)$ = 16R følgelig er $P+Q+M = \mu\, 16R$ og $\frac{P+Q+M}{16R} = \mu$ ligeſom den Muſchenbroikiſke Regel tilholder. Men det var fornoden at anføre Beviiſet for denne Regel for at overbeviiſe Læſeren at derved findes en liden Feil, thi Frictions Vægten ſelv maae nodvendig og foraarſage en Trykning hvorfore $\frac{P+Q+M+R}{\mu} = 16R$ følgelig $\frac{P+Q+M+R}{16R} = \mu$ hvilket gior ingen Forandring udi Regelen end at alle Tyngderne tillige med Frictions Vægten adderes og Summen divideres med 16R for at hqve μ og derved Forholden mellem Modgnidningen og Trykningen af denne Regel appliceret til foregaaende og af Hr. Muſchenbroek anførte experimenter kan man let fornemme at hverken Hr. Amontus ey heller Hr. Parents Regler om Frictionen kan følges, da den første

ste siger at Frictionen er til Pressionen i een bestandig Forhold som 1: 3, og den sidste som 7: 20. og naar man haver under Hænder nogen delicat Machine og man er noye regnendes ved at finde Frictionen, da maae man forud giove experimenter med det Slags Materier, som kommer til at gnie mod hinanden udi den anleggende Machine.

§. 10.

Dette kan være nok sagt for at forstaae den første Regel, som egentlig angaaer den Friction Machinen haver i Begyndelsen af dens Bevægelse. I Henseende til den anden Post hvorledes Frictionen voxer i Forhold af Fladernes Storeelse, da kan man af alle experimenter see, at Frictionen tiltager naar Fladerne bliver større, men at give nogen Regel efter hvad Lov saadan Vext tiltager, og om der er nogen Flade af en vis Storrelse, som skulle give mindst Modgnidning, saaledes, at naar Fladen enten giores mindre eller større, derom tvivler jeg meget, og haver ikke ved mange experimenter kunde finde noget saadant, om endskiont Hr. Muschenbroek siger pag. 141. Ed. in Octav 1748. Idem Corpus ejusdem semper ponderis, & supra Alterum motum, diversum attritum pro varia superficiei attritæ magnitudine patitur: qvod etiam ab experientia confirmat Noletus daturque hujus corporis cum hoc pondere superficies. Aliqua cum minimo attritu: Reliqva superficies sive minor sive major fuerit, majori attritui subjicitur, quemadmodum omnia accurata experimenta constanter evincunt. Jeg ønskede at Hr. Muschenbroek havde talt et Ord om ved hvad experiment een saadan Flade med mindst Modgnidning er bleven udfunden; thi det synes at stride mod Naturen af Fladerne, at man kunde faae een Flade af Ujevnhed eller Glathed ligesom en anden og derved med Vished bestemme een saadan Regel, jeg tvivler dog aldeeles intet paa, at jo Hr. Muschenbroek kan udi sine experimenter have haft saadanne phœnomena, som kunde have confirmeret ham i denne Tanke; thi han fortarede sin Livs-Tiid udi Experimentere-Kunsten, og var af den Modestie, at naar han af de følgende Experimenter havde lært, at han kunde have taget feyl, da pleyede han udi følgende Cours for alle sine Auditores med klynkende Stemme at sige, erravi, Auditores! delenda est pagina.

§. 11.

Den 3die Regel hos Hr. Muschenbroek er meget vanskeligere at forstaae end de næst foregaaende, den angaaer Modgnidningens Tilvext ved tiltagende

Gesvin-

Geſvindigheder, hvorom han ſkriver ſaaledes: (*) In minoribus Corporum velocitatibus ſeqvitur attritus utcunqve rationem velocitatis, non tamen accurate. Verum in majoribus velocitatibus multum increſcit ratio attritus, idqve locum obtinet, ſive corpora ſicca, ſive olea uncta ſupra ſe moventur. Cum enim Axis tribometri chalybeus volvebatur in cupro rubro, oleo uncto, atqve Velocitates erant, uti 4. 6. 7. 8. 10. fuit attritus uti 1. 1½. 2. 3. 4. atqve, attritu exiſtente eodem, fuerunt Velocitates in cupro ſicco 1½ 3. 5. 7. 8. Cum velocitas erat maxima in his experimentis, ſive æqvalis 10, fiebant 25. revolutiones axeos DD intra tempus 2″ 24‴, attritus, qvi ponitur æqvalis 1, eſt ad pondus motum uti 16: 95.

Oleum inter metallicas partes interpoſitum, lubricitatem motus juvat, ſive attritum minuit: Sed præcipue in majoribus velocitatibus attritum minorem facit, qvi poſitis corporibus ſiccis ingens eſt, atqve partium abraſionem ſemper comitem habet, qvæ, parribus oleo unctis tollitur vel minuitur. Olea & pingvedines inunctæ corporum ſuperficiebus attritum minuunt, qvatenus (1) aſperitates ſuperficierum & locos confragoſos reddunt æquabiliores, implendo cavas valles, ideo mutuus ingreſſus partium Solidarum minuitur & abraſioni itur obviam. (2) Qvatenus olea globoſa conſtant partibus lubriciſſime ſupra ſe, & in cavitatibus, qvas implent, ſupra Solidas partes motis. (3.) Qvatenus calefactioncm impediunt. Jeg vil ikke binde mig til hvert Ord, thi det giver een alt for tvungen Overſættelſe, men ſøge at anføre Autors Mening med andre Ord. Naar Kropper bevæge ſig med liden Haſtighed, da befindes Modgnidningen at forholde ſig ſom Haſtigheden, dog ikke fuldkommen. Men bliver Haſtigheden ſtørre, da tiltager Gnidningen i en ſtørre Forhold, og det enten Kropperne, ſom bevæge ſig paa hinanden, ere tørre eller ſmurte med Olie; thi da Axelen ſaf Staal var ſmurt med Olie, og bevæge ſig udi en Kaabber-Panne ſaaledes, at Haſtighederne vare ſom 4. 6. 7. 8. 10., da befandtes den dertil ſvarende Modgnidning at være ſom 1. 1½. 2. 3. 4., men naar Modgnidningen var eens, og Kaabber-Pannen, da vare Haſtighederne ſom 1½. 3. 5. 7. 8. Da Geſvindigheden var allerſtørſt udi diſſe Forſøg, eller ſaa ſtor ſom 10, da giorde Axelen DD 25 Omlob i en Tiid af 2″ 24‴, og da forholdt ſig Modgnidningen (ſom ſættes ſaa ſtor ſom 1) til den bevægede Vægt, ſom 16: 95.

Den Olie, hvormed Metal-Parterne ſmøres, befordrer Bevægelſen og formindſker Gnidningen, og det fornemmelig i de ſtørre Haſtigheder, hvor Kropperne

(*) Muſcenbrock Inſtit. phyſ. in 8vo. pag. 143. §. 413. & ſeqv.

perne ere tørre, og kunde ikke andet end under Bevægelsen afgnave hinandens Parter, hvilket hindres eller i det mindste formindskes, naar disse Deele ere smurte. Det er at agte, at Olie og Fedme, naar de kommer paa Krop-Skorperne eller Legemernes yderste Flader, da formindske de som sagt er, Modgnidningen (1) i det de giøre de ujevne Flader glattere ved at opfylde de derpaa befindende Fordybninger, hvorved Parterne komme til at gribe mindre ind i hinanden, og de mindre Parters Afgnavning, saavidt mueligt, hindres. (2) i det de Deele, hvoraf Olien bestaaer, ere kugel-runde, og derved blive skikkede baade at bevæge sig meget glat paa hinanden, og paa de Skorper, hvis Fordybninger de opfylde, og endelig (3die) hielper Olien til, at den Varme, som vilde følge af Parternes Gnidning og hastige Bevægelse paa hinanden, forhindres. Min Læsere maatte snart falde paa de Tanker, at jeg tilfulde haver forstaaet denne gode gamle og vidtberømte Hollandske Naturkyndere, efterdi jeg haver givet af disse tvende Paragrapher en rigtig Oversættelse, men jeg tilstaaer, at jeg maa sige herom som de Franske Je l'entends bien mais je ne le comprends pas. Thi hvordan Hr. Muschenbroek har giort disse Experimenter, og med hvad Skiel de anførte Slutninger deraf ere uddragne, har med mit Vidende hverken Muschenbroek selv, eller nogen af hans Oversættere med mindste Tøddel forklaret os, og haver Hr. Muschenbroek i det Stykke alt for vel fulgt de Gamles Regel: Artificis est celare artem; hvilket er visselig ikke skeet for at dølge Konsten, men for at opmuntre andre til at finde Methoden, hvorledes dette anførte kan undersøges paa en vissere Maade, eller og har Hr. Muschenbroek giort dette i samme Hensigt, som den vidtberømte Bulfinger, da han skrev om Frictionen, nemlig: ut memoriam Frictionis eruditis refricaret.

§. 12.

Hoved-Sagen gaaer ud derpa, at nogen kunde udfinde en Maade at bestemme Frictionen, naar et Legeme gnider an paa et andet med en bestemt Gesvindighed, hvilket har meget større Vanskelighed end at finde den, som yttrer sig udi Bevægelsens Begyndelse, ligesom alt hvad man skal udregne i Mechaniquen, er langt lettere at finde, naar man alleneste søger det samme efter Hvile-Standens Regler, hvor Legermerne eller Kræfterne balancere med hinanden, end naar noget søges udi dynamiquen, hvor Legemerne ere satte i Gang, og Kræfterne ved deres Overvægt sætte Tyngderne i Bevægelse, hvilken sidste Part er ikke nær bragt til den Fuldkommenhed som den første. Jeg vil derfore sætte mig for, for det nærværende, at undersøge, (1) hvordan en saadan Be-

regning vil see ud, naar man sætter, at Frictionen vil stige i Forhold af Gesvindigheden, (2) naar Frictionen antages som en middel Modstand, der efter en vis Tiids Forløb ikke voxer mere, og Legemet i sit nedstigende har nærmet sig til at erholde den største Gesvindighed, som da bliver noget nær uniform eller jevn.

§. 13.

Sæt da at Frictionen=φ, naar Bevægelsen er langsom, og Gesvindigheden saa stoer, at et Legeme maatte falde fra en liden Høyde h, for at faae en saadan Gesvindighed, da bliver samme Hastighed som Vh, lad den større Tyngde Q tillige med den mindre P være hængt over Cylinderen AB (Fig. 4.) saaledes, at naar Centrum af Q er nedsteget i Linien Rq=x, da oploftes Vægten P fra p til P og Cylinderen AB tillige med Tapperne DD, hvorpaa Frictionen falder, vende sig i Pannerne EE, og det med saa mange Omlob, som perif. af Cylinderen indeholdes i Distancen Rq. Lad Gesvindigheden som et tungt Legeme vilde faae ved at falde fra R til q være=Vv. Lad Valsens eller Cylinderens Tyngde =m dens Straale =a lad Tap-Straalen være =b da er det klart, at naar Frictionen med en liden Gesvindighed, som Vh=φ eller en vis Part af Trykningen, da er, naar man vil sætte, at Frictionen tiltages som Hastigheden Vh: φ=Vv: Frictionen (naar Høyden til Gesvindigheden er v)=$\frac{\varphi V v}{V h}$ som multipliceret med b gir Momentet af Frictionen=$\frac{b \varphi V v}{V h}$ følgelig er Momentet af den bevægende Kraft=aq−aP−$\frac{b \varphi V v}{V h}$ men Momentet af Inertien er=a^2 q+a^2 P+$\frac{1}{2}a^2$ m, følgelig maa man dividere Momentet af den bevægende Kraft med Momentet af Tyngdens eller Stædigheds Kraften (momentum inertiæ) for at faa vim acceleratricem, eller Haste-Kraften, hvormed hele Machinen oplives, da man efter de Mechaniske Regler faaer en æquation imellem Elementet af Rommet dx og Elementet af den Høyde, som svarer til Gesvindigheden, saa at $\left\{\frac{a^2 (q-P) - \frac{a b \varphi V v}{V h}}{(q+P+\frac{1}{2}m) a^2}\right\}$dx.

$$= dv \text{ eller } \left\{\frac{q-p-\frac{b\varphi V v}{a V h}}{q+P+\frac{1}{2}m}\right\} dx = dv$$ for nu at forkorte denne differen-

rentiel æquation, og at præparere den til integreringen, da sæt, at $q-P=k$ og $q+P+\frac{1}{2}m=R$ og $\frac{b\varphi}{a\sqrt{h}}=m$ da er efter denne Forkortning $\frac{(k-m\sqrt{v})}{R}$ $dx=dv$ og $\frac{k-\sqrt{v}}{\frac{m}{R}}dx=dv$ lad endnu $\frac{k}{m}=\pi$ og $\frac{R}{m}=r$ da er $\frac{(\pi-\sqrt{v})}{r}dx=dv$ og $dx=\frac{r\,dv}{\pi-\sqrt{v}}$ for nu at integrere denne Qvantitet, da sæt for at tollere radicaliteten $\sqrt{v}=z$ da er $v=z^2$ og $dv=2z\,dz$ og derfor $dx=\frac{2rz\,dz}{\pi-z}$ og naar man dividerer $2rz\,dz$ med $-z+\pi$ da faaer man $-2rdz+\frac{2r\pi dz}{\pi-z}=dx$ sæt endnu $\pi-z=y$ da blir $-dz=dy$ og derfor $2r\,dy-\frac{2r\pi\,dy}{y}=dx$ og derfor $x=2ry-2\pi r\log:y$ Men alt hvad man kunde vinde ved en saadan æquation, var, at man efter fornøden Substitution kunde ved approximation determinere v udi x, og da man derved fandt Tiden $=\int\frac{dx}{\sqrt{v}}$ og da kunde man ved experiment forsøge hvorvidt den beregnede Tiid vilde stemme overeens med den Tiid, hvorndi Kraften q nedstiger fra en bestemt Høyde x, naar dens Force svekkes ved Modgnidningen beregnet paa ovenstaaende Maade.

§. 14.

Man maae herved ey forestille sig, at naar Frictionen skulle komme til at voxe i samme Forhold som Gesvindighederne, da maatte den tilsidst blive saa stor at Machinens Bevægelse derved skulle standses, eller om Bevægelsen end vedvarende, da maatte Rivning og Gnidning snart blive saa gevaltige, at de kunde giøre samme Virkning som en Fiil, saa at Machin Tapperne maatte blive ubrugelige. Thi efterdi Frictionen φ supponeres at voxe som $\sqrt{v}$, da kan en saadan Gnidnings Tilvext aldrig indfinde sig, uden naar den nedstigende Vægt har een Gesvindighed som $\sqrt{v}$, og Tappen river i Pannen med en Gesvindighed $\frac{b}{a}\sqrt{v}$ og samme Gesvindighed voxe indtil Rivning eller Gnidningen i Kraft af

en saadan Hastighed balancerer med den bevægende force da acceleration ophører men ey celeriteten som bliver størst naar den er $= \frac{a}{b} \sqrt{h, \frac{Q-P}{\varphi}}$ og Høyden hvorfra et Legeme maatte falde, for at faae en saadan Gesvindighed er $\frac{a^2 h}{b^2} \left(\frac{Q-P}{\varphi^2}\right)$ og gaaer det hermed, mutatis mutandis, ligesom med et Legeme der nedstiger i Vandet, hvis Gesvindighed voxer indtil resistencen balancerer med den nedstigende Kraft eller tyngde i Vandet, da Legemet siden bevæger sig noget nær Uniform, og da faaer den sin største Hastighed eller rettere nærmer sig til den bestandig, men aldrig overskrider den. Vilde man sætte at Frictionen voxer som en anden dignitet af Gesvindigheden saasom $v^n_{\frac{1}{2}} \cdot v^n$ da kunde man derved giøre deslige Anmærkninger som ved forrige Tilfælde.

§. 15.

Vil man nu antage Frictionen for bestandig, som den noget nær efter en vis Tiids Forlob vil blive, end og naar den dependerer af Gesvindigheden, da er det meget lettere at giøre Beregningen saa vel i Henseende til Rommet, som den bevægende Kraft beskriver, som i Henseende til Hastigheden hvormed, og Tiden hvorudi bemelte Rom til ende bringes, thi lad alle Ting være som tilforn da bliver den bevægende Kraft $Q-P$ og dens Momentum $a\,Q - a\,P$. Lad Modgnidningen være $= \varphi$ og dens Moment $b\varphi$ følgelig er det gandske Moment af den bevægende force $= a\,Q - a\,P - b\varphi$ og Momentet af inertien $= a^2 Q + a^2 P + \frac{1}{2} M a^2$ da er $a^2 Q - a^2 P - a b \varphi = Q - P - \frac{b}{a}\varphi$ og efter de

$$\frac{a^2 Q + a^2 P + \frac{1}{2} a^2 m}{Q + P + \frac{1}{2} m} \quad \frac{a}{}$$

Mechaniske Regler bliver denne acceleratrix eller haste Kraft multipliceret med Elementet af Rommet saa stor som Elementet af den Høyde hvorfra et Legeme maatte falde for at faae en Gesvindighed som $\sqrt{v}$ det er $\frac{\left(Q - P - \frac{b\varphi}{a}\right)}{Q + P + \frac{1}{2} m}$

$dx = dv$ og derfor $\sqrt{\left(\frac{Q - P - \frac{b\varphi}{a}}{Q + P + \frac{1}{2} m}\right)}\, \sqrt{x} = \sqrt{v}$ men naar man har Gesvindigheden exprimeret udi en vis størrelse af Rommet, da kan man der af finde Tiden

Tiden hvorudi et saadant Rom beskrives i Kraft af den givne Gesvindighed; thi lad den søgte Tiid være t da bliver Elementet af Tiden saa stor som Elementet af Rommet divideret med Gesvindigheden det er $dt = \frac{dx}{V v}$ og derfore efter hvad som tilforn er funden bliver $dt = \frac{V(Q + P + \frac{1}{2}m)}{V(Q - P - \frac{b}{a}\varphi)} x^{-\frac{1}{2}} dx$ og derfore

Tiden $t = \frac{2V(Q + P + \frac{1}{2}m)}{V(Q - P - \frac{b}{a}\varphi)} V x$ ved hvilken ægvation findes hvor stor et Stykke af Rommet x beskrives udi een given Tiid t og v. v.

§. 16.

Det er dog herved at agte at saa ofte man saaledes ved fluxions eller integral Reigninger bestemmer Tiden, da faaer man ingenlunde Tiden selv men en qvantité, som ler proportionel med Tiden, thi enhver kan let begribe, at Rommet, som maales i Fodmaal med de derhos connecterede qvantiteter P Q m. φ. udi Vægt ere heterogenes Størrelser med Tiden, som maales udi Timer Minuter og Secunder, saa at det eene Led udi Størrelser af Vægt og Fodmaal umuelig kan exprimere det andet Led i Secunder, om endskiønt dette end synes saaledes ved ægvationen at tilkiende gives, hvorfore det er fornoden at raadspørge Erfarenhed og af et eneste experiment lære, hvorledes deslige integrerede ægvationer maae behandles, paa det at Rommet x med sine hossøyede Factores kunde give Tiden i Secunder. Til den ende erindrer man, at udi tunge Legemers ubehindrede Fald er den bevægende Kraft saa stor som den Tyngde der bevæges, og naar samme er P da bliver $\frac{P}{P}$ saa stor som acclerations Kraften og derfor $\frac{P}{P} dx = dv$ og $V\frac{P}{P} V x = V v$ folgelig $dt = \frac{dx}{V v} = \frac{dx}{V\frac{P}{P} V x} = x^{-\frac{1}{2}} dx$ og derfor $t = 2V x$ hvilket exprimerer Tiden en general udi tunge Legemers fald. Nu har man kun at erindre sig en eneste cas af Erfarenhed for Ex. at et Legeme falder fra en Høyde paa 965. frandske Fod i een Tiid af 8''' sætter man nu denne Høyde i Stæden for x og da søger med hvad Tal $2Vx$ maae divideres for at blive til 8. Secunder da kan man bruge samme divisor ved alle øvrige ægvationer hvor Integralen er fundet paa samme Maade, men for at

finde en saadan divisor da lad den være $= u$, følgelig bliver $t = \frac{2V965}{u} = 8''$

og $u = \frac{2V965}{8} = \frac{62}{8} = 7.75$ følgelig naar $t = 2Vx$ da er $t = \frac{2Vx}{7.75}$ Secunder

følgelig er og udi forrige æqvation $t = \frac{2V(Q+P+\frac{1}{2}m)Vx}{7.75V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)}$ Secunder. Udi

deslige æqvationer hvor vis acceleratrix er bestandig, kan man finde Tiden paa en anden Maade; thi efterdi Tiden hvorudi Spatium x beskrives, naar Kræfterne ere bundne til Machinen, er altid større end udi frit Fald, og lad en saadan Tiid være $= T$ og Tiden udi frit Fald, da samme Spatium x beskrives, $= t$ da bliver Tiden af Legemets Nedstigelse fra Høyden x ved Hielp af Michinen $= T = \frac{V(Q+P+\frac{1}{2}m)Vx}{V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)}$ og derfor

$V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)\,T = Vx$ men udi frit Fald er $t = Vx$. (Man lader de tilfælles Coefficienter 2 og 7. 75 ude med Villie) følgelig er $V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)\,T = t$ og $V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi) : 1 = t : T$ eller $V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi) : V(Q+P+\frac{1}{2}m) = t : T = t\,V(Q+P+\frac{1}{2}m) : V(Q+P+\frac{1}{2}m)$. Naar man nu med en saadan Machine gior experiment, og noye anteegner Tiden, da kan man antage φ for en saadan Friction, som indfinder sig ved Begyndelsen af Bevægelsen og da erfare hvor meget man maae antage den Mindre eller Større, paa det den kan slaae ind med Tiden, ligeledes kan man finde Gesvindigheden af et Legeme, som er attacheret til en Machine; thi i frit fald er $Vx = Vv$ men udi den ved Machinen hindrede er $V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)\,Vx = Vv$ og $Vx = \frac{V(Q+P+\frac{1}{2}m)}{V(Q+P+\frac{1}{2}m)}\,V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)$

$Vv = VV$ naar Spatia ere lige store følgelig $V(Q+P+\frac{1}{2}m) : 1 = VV : Vv = V(Q-P-\frac{b}{a}\varphi)$

$= V$

$= V(Q - P - \frac{b}{a}\varphi)$ $VV = Vv$. Men VV betyder den Gesvindighed et Legeme

$V(Q + P + \frac{1}{2}m)$

faaer i frit Fald, som pleyer at exprimeres ved det Rom Legemet kan par second beskrive med den Hastighed det faaer i sidstningen af faldet, som man veed af hosfoyede liden Tavle beregnet af Monsr. Bouguer i franske Fod og ved sammes Hielp og Machinens Beskaffenhed kan finde de nedstigende Legemers Tiid, Rom og Hastighed.

§. 17.

Tiden af Faldet i″	Høyden af Faldet Franske Fod	tomme	Gesvindigheden i Sidstningen af hver Secund.
1″	15	1	30
2	60	4	60
3	135	9	90
4	241	4	121
5	377		151
6	543		181
7	739		211
8	965		241
9	1222		272
10	1508		302

Naar man nu ved noget experiment har observeret Tiden hvor udi et faldende Legeme udi en saadan Machine har beskrevet et givet Rom da ved man strax den dertil svarede Gesvindighed par second, samt den Tiid et Legeme i frit Fald kan beskrive saadant Rom, følgelig kan man af æquationen $T = t\,V(Q + P + \frac{1}{2}m)$ finde at

$V(Q - P - \frac{b}{a}\varphi)$

$T^2 = t^2\,(Q + P + \frac{1}{2}m)$ og $T^2\,(Q - P) - Q - P - \frac{b}{a}\varphi$

$\frac{b}{a}T^2\,\varphi = t^2\,(Q + P + \frac{1}{2}m)$ og

$$\frac{T^2\,Q - (T^2P + t^2\,(Q + P + \frac{1}{2}m)}{\frac{b}{a}T^2} = \varphi \text{ eller } -\varphi = \frac{t^2\,(Q + P + \frac{1}{2}m) + PT^2 - QT^2}{\frac{b}{a}T^2}$$

ved hvilken æquation man kan beregne og sammenligne Friction med Trykningen naar Kraften falder fra en given Høyde, med en given Hastighed, udi en given Tiid.

§. 18.

Vilde man hellere betiene sig af et inclineret plan for at undersøge Frictionen af et Legeme, som er sadt i Bevægelse, da kan man ligesom i det foregaaende

gaaende giøre sit Bestik paa følgende Maade. Naar Planet AB formerer en given Vinkel med Horizonten da forcen af P (Fig. 1.) til at nedglide $= P$, $CB = p$ og den force hvormed P trykke an paa Planet $= P\frac{AC}{AB} = \pi$ og naar Pressionen forholder sig til Frictionen som $\mu : 1$ da er Frictionen $= \frac{\pi}{\mu}$ og derfore accelerations Kraften som gir Legemet sin Fart ned af Planet $= p - \frac{\pi}{\mu}$ følgelig er $\frac{p - \frac{\pi}{\mu}}{P}$ $\left(\frac{p - \frac{\pi}{\mu}}{P}\right) dx = dv$ hvoraf findes Tiden da Legemet nedstiger udi et vist Rom paa Planet eller af heele Planet AB nemlig $t = \frac{2V P\, Vx}{V\left(P - \frac{\pi}{\mu}\right)}$

men $p = \frac{PBC}{AB}$ og $\pi = \frac{PAC}{AB}$ følgelig $t = \frac{2\,VP\,Vx}{V\left(\frac{PBC}{AB} - \frac{PAC}{\mu AB}\right)} = \frac{2\,VAB\,Vx}{V\left(BC - \frac{AC}{\mu}\right)} =$ $2\,VAB\,\frac{VAB}{V\left(BC - \frac{AC}{\mu}\right)} = 2\,AB$ Man kunde og have procederet saaledes. Forcen til at nedstige paa Planet er $\frac{P, BC}{AB}$ mod denne force virker Frictionen udi een oppo-site direction. Lad Frictionens Størrelse være φ, da er den bevægende Kraft $= \frac{P, BC - \varphi\, AB}{AB}$ og Accelerations Kraften $= \frac{P, BC - \varphi\, AB}{P, AB}$, som multipliceret med Elementet af Rommet tegnet i Planet selv er $\frac{P, BC - \varphi AB}{P, AB}$, $dx = dv$ og Tiden $t = 2V\frac{P, AB}{P, BC - \varphi AB}\, Vx$ og naar Legemet har nedstiget af heele Planet da er $x = AB$ og derfore $t = \frac{2VP, AB}{V(P, BC - \varphi AB)}$ for nu at see hvorledes dette stemmer over eens med hvad som haves udi Elementerne om det inclinerede Plan, da ved man, at den Tiid Legemet behøver at nedstige af Planet forholder sig til den Tiid Legemet nedstiger udi den Linie, som er saa stor som Planets perpendiculaire Høyde, som Længden af Planet til dets Høyde, hvilket findes saaledes. Efterdi den fundne

fundne Tiid er $T = \frac{2\sqrt{P, AB}}{\sqrt{P, BC - \varphi AB)}}$ og Tiden hvorudi det vilde nedstige udi perpendiculairen er $t = 2\sqrt{BC}$ da forholder sig $t : T = \sqrt{BC} : \frac{\sqrt{P, AB}}{\sqrt{(P, BC - \varphi AB}}$ eller og $= \sqrt{(P, BC^2 - \varphi AB, BC)} : \sqrt{P, AB}$ følgelig er

$$\frac{t^2 : T^2 = P, BC^2 - \varphi AB, BC : P, AB^2}{t^2 : T^2 = (P, BC - \varphi AB)\ BC : P, AB^2}$$

sæt nu at Frictonen er borte, saaledes som som den supponeres i Elementerne, da er $t : T = BC : AB$. Naar nu Tiden er given hvorudi Legemet P nedstiger udi Lod Linien, da findes deraf T, men dersom T ved noget experiment er bleven bekiendt, da findes deraf Frictionen $-\varphi = \frac{P, AB^2\ t^2 - P, BC,^2\ T^2}{AB, BC, T^2}$

§. 19.

Her kunde da til Slutning spørges, hvorledes man best kunde anstille Experimentet for at komme til nogen Vished, om Frictionen forøges ved Bevægelsen eller ikke. At afgiøre den Sag ved at lade Kropper nedstige paa et inclineret Plan, holder jeg for meget besværlig, efterdi Kroppen, som nedstiger, treffer paa hver Sted en anden politure eller Runhed, og det saaledes, at dersom det er rundt ellet fiirkantet, da dreyer det sig om sit Centrum, i det det nedstiger, efterdi den nedstigende Krop ved Frictionen attaqueres meere paa en Side end paa en anden. hvorved Bevægelsen bliver meget irregulair, og dersom man, for at forhindre dette, giør den nedstigende Krop 3 à 4 Gange saa lang som breed, da er det mig arriveret, at naar jeg har lagt samme paa een Side, og da ladet det nedstige udi en given Elevation af planet, da har Kroppen nedstegen undertiden i 5. 6. 8. à 10. Secunder, naar jeg har lagt den paa den modsattte Side i 5″ à 6″, naar den lagdes paa den eene smalere Kant, nedsteg den i 5, og naar den lagdes paa den modsatte Kant i 2 à 3″. Hvad skal man nu sige om dennem, som med megen Assurance og Vished siger, at Tyngden bliver hvilende paa Brettet, naar det oploftes i 18″, 20″, det er mig arriveret, at det har været oploftet til nogle Grader derover, og det er endda bleven staaende, omendskiønt al Umage blev anvendt for at give saavel Brettet som Kroppen den behøvende Glathed. Vil man giøre et saadant Experiment, da maatte Brættet være 10 à 20 Fod lang, lad det nu være høvlet saa lige, som Konsten kan bringe det til veye, da vil man dog finde derpaa mange Forandringer og Ujevnheder. Lad det staae nogle Dage, og man skal befinde, at man

har et andet Bræt. Gior Experimentet i fugtigt Vejr, og det vil befindes, at om den nedstigende Krop er af tung Træe, som Pukkenholts, da har det en anden anklæbende Kraft, end naar Veyret er anderledes, og har det ofte undret mig, at de som giore deslige Experimenter, ey antegne Omstændighederne hvorved de som have Leylighed og Lyst til at repetere de samme, kunde have megen Oplysning.

§. 20.

Det skulle derfore være fordeelagtigere at giøre Experimentet ved Hielp af en Haspel eller axe in peritrochio, som udi det Muschenbrochiske Experiment, thi efterdi en Part af Tappen i Rundeel altetider frotterer paa en og den samme Part af Pannen, da forefalder der ey her saa mange Frictions Forandringer, som ved det inclinerede Plan. Des foruden er man ved en og den samme Machine i Stand til at forandre Tapper og Panner, og at formindske Frictionen ved at lade Axlerne bevæge sig paa bevægelige Hiul. Man har endnu den Fordeel, at man kan med mindre Vægt bringe en stor Accelerations Kraft tilveye, og derved erholde en større Gesvindighed under mindre Friction, da man derimod med større Vægt kan tilveyebringe en større bevægende Kraft, og derved større Friction, men mindre Acceleration, og efter Theorien mindre Hastighed. Man kan des foruden attachere Tribometeren til en Bielke, som er nærmest Veggen, hvor Pendul-Uhret hænger, og derved efter nogen Tiids Øvelse udmærke den Tiid paa det noyeste, hvorudi en given Vægt nedstiger udi et given Rum, og drager en mindre Vægt op med sig, da man kan giøre Bevægelsen hastig og langsom efter Behag, og ved de foregaaende Regler finde af Rummet, Tiden og Machinens Beskaffenhed, saavel Legemets Hastighed udi Sidstningen af Faldet, samt den Modgnidning, som underveys haver hindret Bevægelsen.

§. 21.

Hvad Udslag nu dette Experiment endog vil have, saa er jeg dog af den Tanke, at om end Frictionen skulle formeres ved Machinens Bevægelse, saa vil den ikke blive synderlig større, end den, som erfares ved de ordinaire Experimenter, naar Machinen skal sættes i Gang, thi tænk efter, hvad der skeer ved den første Friction, naar man vil udfinde den ved Experiment, man hænger en Vægtskaal over en Trætse eller Hiul, eller attacherer den til en Vægt-Stang med en Snor, og da chargerer Vægt-Skaalen med Vægt, indtil Machinen

ad pag. 570.

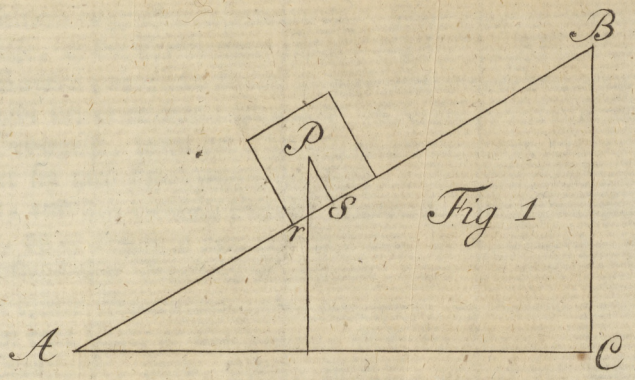

Fig 1

Fig. 3.

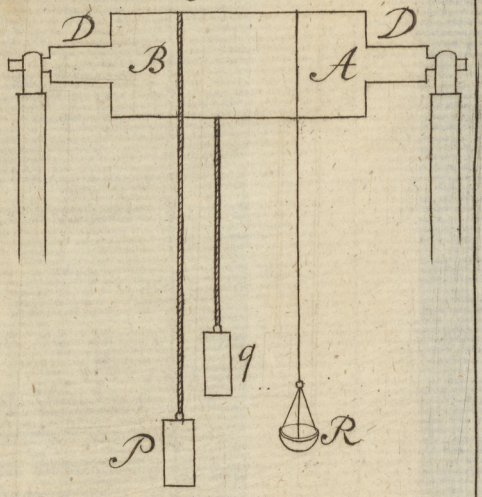

Fig. 2.

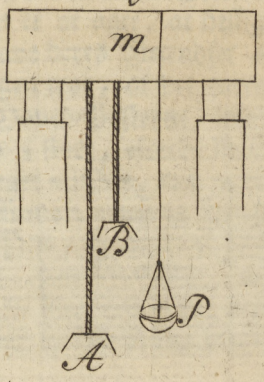

Fig. 4.

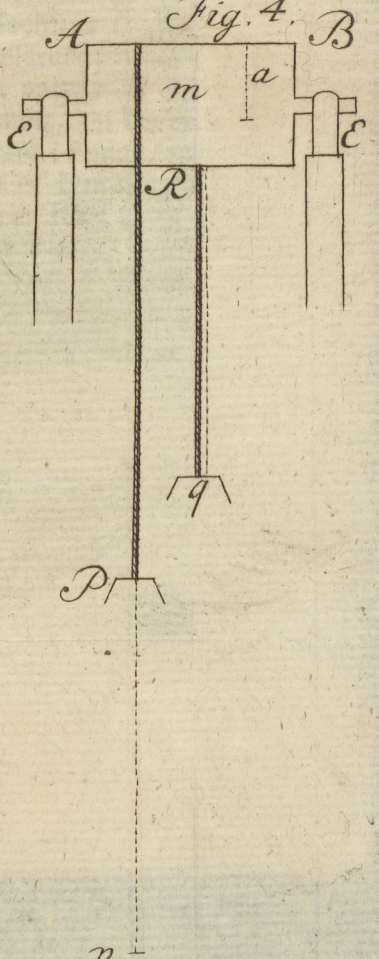

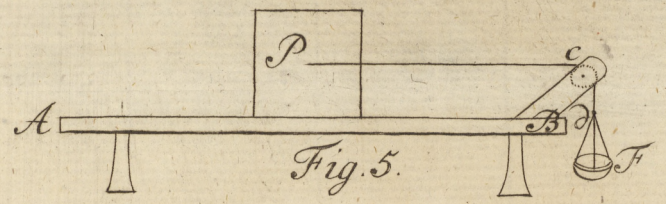

Fig. 5.

chinen begynder at bevæge sig. Men hvad er Effecten i denne begyndte Bevægelse, er det Frictionen allene? Langt fra ikke, thi foruden Frictionen maa Vægten overvinde Inertien eller Stædigheden udi hver Part af Machinen, efterdi det er en Lov i Naturen, at ingen Krop kan komme fra Hvilestanden til Bevægelse, uden det skeer ved en paadrivende Kraft, som i deslige Forsog blander sig med Frictionen saaledes, at det som tilskrives Frictionen er altid større, end den virkelig findes i Naturen. Naar nu Machinen er sat i Bevægelse, og er kommen paa den Amming af Hastighed, som den bevægende Kraft, Luftens eller Vandets Modstand, samt Modgnidningen selv har vildet tillade, da bliver Bevægelsen noget nær jevn, og derved Frictionen stadig, som i det den eene Part af Machinen, være sig Tapper, Panner, Tænder, Kamme, Drevstokke, files, slibes, poleres, glattes ved Bevægelsen og Modgnidningen selv, som den eene Deel har paa den anden, gior, at i det Stædigheden for saavidt er hævet, og hver Part har faaet et Indtryk af Bevægelse, som ikke uden Kraft og Gevalt kan betages den, da hielper Machinen sig noget nær selv ved den allerede imprimerede Bevægelse, hvorved den bevægende Kraft synes at faae en Lettelse i Henseende til Frictionen, som i Begyndelsen melerede sig med Inertien. Det er vist, at ligesom Pressions kan generere Bevægelse, saa kan og Bevægelse generere pression, hvorom jeg andensteds har bevist noget i et lidet Skrift de pressionibus ponderum in Machinis motis, men det er at agte, at deslige forogede Trykninger og de deraf følgende Friktioner, have deres Grændser og Love i Naturen, som de aldrig overskride, og maa ingen troe, at det enten er let eller unyttigt, at søge de samme, thi det er een af Hoved-Posterne, hvorfor mange Machiner, som projecteres i smaat, ey reussere i stort, efterdi Frictionen udi Modellet er i Forhold af dets Størrelse meget mindre, end naar Machinen bringes i stort, hvilket er klart deraf, at Frictionen meest og fornemmelig voxer i Proportion af pressionen, og til nogen Deel i Forhold af Fladerne, naar man derfore gior Machinen 3 Gange saa stor, som Modellet, da bliver Fladerne 9 Gange større, udi den store Machine, og Tyngderne hen imod 27 Gange saa store, hvorved den deraf følgende Trykning og Gnidning noget nær maa stige i samme Forhold.

Beſkrivelſe
over
Ti Norſke Inſecter.
Første Prøve,

forfattet og til
det Kiøbenhavnſke lærde Sælſkab
indſendt af
HANS STRÖM.

I Fogderiet Søndmøer i Bergens Stift, og følgelig vel ogſaa paa fleere Nordenfieldſke Stæder i Norge, forekomme ſaavel paa Landet, ſom i Vandet, adſkillige Orme og Inſecter, hvilke jeg anſeer for at være, deels ikke nok bekiendte, deels nye og hidindtil gandſke ubekiendte. En liden Prøve af begge Deele tænker jeg allerede at have viiſt i Søndmøers Beſtrivelſes I. P. 3 Capitel; og til ydermere Beviis derpaa, mener jeg, at følgende Afhandling kunde tiene. Den indeholder en Beſkrivelſe over 10 Inſecter, ſom alle ere anførte under Syſtematiſke Navne, og tillige oplyſte med en Deel Tegninger; alt ved Hielp af et Forſtørrelſes-Glas, ſom vel i ſig ſelv er middelmaadigt, men dog det beſte, ſom min Eyne har tilladt mig at anſkaffe.

I.
En paa Vandet løbende Flue med dens Orm og Puppe.

Muſca ſetaria piloſa, fronte alba, abdomine æneo-griſeo, halteribus nudis.

Saa-

Saaledes vil jeg kalde det Insect, som paa Tab. I. forestilles under adskillige Skikkelser, efterdi det forvandles af en Orm til en Puppe, og af en Puppe til en Flue, hvis Opholds-Sted og Forvandlings-Maade, med videre, nu skal beskrives. I vore Søe-Pytter (*), hvor Søe- og Regn-Vand bliver staaende og raadner, findes en liden blød og blind Orm (Tab. I. Fig. 1.) med adskillige Rynker eller Ringe om Kroppen, og med en opreyst Stjert, som i det yderste er kløftet eller deelt i tvende Spidser (Fig. I. a.) Neden under Stjerten sidder en Fod (Fig. I. b), som vel har dette tilfælleds med de øvrige, at den i Enden er splittet og besat med nogle smaa sorte Haar; men er derhos kiendelig tykkere, og i sær mærkværdig af sin dobbelte Brug, da den tiener Ormen til en Fod, men Puppen til en Hage eller Krog, hvorved den kan hæfte sig fast saaledes, som nu strax skal vises. Efter denne tykke Bag-Fod følge 7 smærre Fødder, som alle sidde Rad-viis langs hen ad Bugen, og ere hver for sig baade splittede og lodne, ligesom den bageste; saa at Ormen derved faaer i alt 8 Par Fødder, med hvilke den kryber paa Bunden af Pytterne. Kroppen, som ligeledes er besat med en Deel sorte Haar, har en grønagtig Farve, med 2 Rader mørke og trekantede Pletter langs hen ad Ryggen, af hvilke 2 og 2 staae lige imod hinanden.

Naar Tiden er kommen, at Ormen skal forvandles til en Puppe, forlader den Bunden af Pytterne, hvor den tilforn opholdte sig, og begiver sig op til Vandbrynen, hvor den med sin bageste tykke Fod, som nu bør kaldes en Stjert-Hage, fæster sig til smaa Græs-Straae, eller Blade af Marhalm (Zostera) og andet deslige, som af Vinden blæses hen i Pytterne, og bliver der hængende saaledes, som Fig. 2 viser, nemlig med Hovedet nedvendt i Vandet, og med Stjerten opreyst over Vandbrynen. Der forvandles den da fra en blød Orm til en haard Puppe (see Fig. 2. og noget forstørret Fig. 3.) eller rettere faaer en nye Huud, næsten af samme Skabning som Ormen, men haard som Barken paa unge Træe-Qviste, og mørkebruun af Farve. Til de 7 forreste Par Fødder sees nu kun lidet Tegn; men Stjert-Hagen og den kløftede Stjert ere endnu kiendelige nok, dog med den Forskiel, at den første er mere krumboyet ind

(*) Disse ere intet andet end Huller og Huuler i Søe-Biergene (d: de Klippe-rüige Strandbredde) opfyldte med ureent og stinkende Vand, som enten bestaaer af forraadnet Regn-Vand allene, eller af Regn- og Søe-Vand tillige, alt ligesom Pytterne ligge mere eller mindre nær ved Flod-Maalet. I disse opholde sig adskillige Insecter, blant andre ogsaa det nærværende; skiønt jeg nogle Gange har erfaret, at det kan opholde sig og leve i reent Søe-Vand eller salt Vand.

ad til Bugen, og den sidste mere udstrakt i lige Linie med Kroppen, foruden at de begge nu ere haarde, ligesom Puppens øvrige Dele. Foran, hvor Ormens Hoved eller Pande tilforn maatte forestilles at være, sees nu en liden Hule, Fig. 2. a.) som tilsidst skyder sig ud, og aabner sig i Form af en liden Hiert-agtig Lunge (Fig. 3. a.), der ikkun med den øverste og bredeste Ende hænger fast til Puppen, og giør ved sin Oplostelse saa stor en Aabning, at den i Puppen skiulte Flue kan krybe ud, da Puppen selv bliver liggende som et tomt Skall tilbage. Men forend denne Aabning skeer, begynder Puppen efterhaanden at forandre sin Stilling, ved at lette den nedvendte Ende alt mere og mere op ad, saa at den tilsidst kommer til at ligge gandske plat eller horizontal paa Vandet, og vender da altid Ryggen op, eller den Side, hvor Hullet med sin Lunge sidder. Ved hvilken skiult Mechanismus saadant skeer, maa jeg overlade andre at domme om; men Hensigten deraf bliver ufeylbarlig denne, at Fluen, saasnart den forlader Puppen, kan finde frie Luft og komme staaende paa Vandets Overflade, hvilket ikke kunde skee, om Puppen hængde perpendiculair ned som for, da Fluen nødvendig maatte drukne og omkomme i Vandet. Næst denne mærkelige Vending er intet mere forunderligt, end at dette lille Dyr, uagtet det er blindt, dog kan finde Middel til at opholde sig i Vand-Kanten, og ved Hielp af sin Stiert-Hage holde sig i den rette Stilling, saa at Fluen, uden at drukne, kan avles i Vandet. Vel har jeg befundet, at Puppen kan flyde paa Vandet, uden at have noget at holde sig ved, men at Ormen, medens den forvandles til en Puppe, skulle kunde giøre det samme, er ikke rimeligt, og endnu mindre, at Puppen, uden noget at hænge ved, kunde dreye og vende sig i den behørige Stilling. Overalt blev Stjert-Hagen, som just er dannet til at holde sig fast med, da gandske unødvendig. Ellers har jeg og mærket, at Ormen eller Puppen, naar den intet andet finder at hæfte ved, griber med sin Stiert-Hage om en anden Puppes Stjert-Spidse, saa at man ofte kan see en Hoben Pupper at hænge sammen som i en Klase; og dette viser uden Tvivl bemeldte Stjert-Spidsers egentlige Hensigt og Nytte, nemlig at den eene Puppe derved kan hænge sammen og opholdes i Vandet ved den anden. Dette kan ogsaa meget lettere skee, som Ormene ikke forvandles alle paa eengang, men den ene efter den anden næsten hele Sommeren igiennem; saa at de uforvandlede Orme altid kan finde en Puppe at hænge ved i Mangel af Straae eller andet saadant.

Fluen, hvis naturlige Storrelse er at see Fig. 4, arbeyder sig meget hastig ud af sin horizontal liggende Puppe, og løber da strax om paa Vandet. Vingerne ere vel i Begyndelsen vaade og sammenfoldede; men torres og udvikles i en gandske

ske kort Tiid, saa at Fluen snart kommer til at flyve, hvor den vil, og opholder sig da enten paa Søe-Pytterne, som er dens rette Element, eller paa de i Nærværelsen liggende Klipper, overalt temmelig skye og vanskelig at fange. Den er i sig selv kun gandske liden; men har dog en temmelig stor og tyk Snabel, item et Par Følhorne, som bestaae af 3 Knuder, eller runde Leder, med et enkelt Føle-Haar i Enden. Disse Knuder ere sorte af Farve; men Panden hviid; Øynene brune; og Nakken, som sidder imellem dem, blaaeskinnende. Overlivet er sort-kaabberfarvet, med en Deel blaaeagtige og paa langs gaaende Striber, som dog ikke altid ere lige kiendelige. Bagdelen, som bestaaer af 7 Leder eller Ringe, er overalt graae-kaabberfarvet, og besat med adspredte sorte Haar, ligesom Hovedet og Overlivet. Vingerne ere uden Farve; men dog igiennemdragne med nogle sorte Seener, af hvilke den øverste og tykkeste er besat med smaa Haar. Medens Fluen gaaer, ligge begge Vingerne over hinanden saaledes, at de ikkun synes at udgiøre een (see Fig. 4.); men naar den strækker Vingerne ud, seer man under enhver af dem en hviid Vægtstang med en aflang Kolle i Enden, som dog er gandske nogen, eller uden Dække-Skiæl. Fødderne ere 3 paa hver Side, middelmaadig store, og graae-kaabberfarvede ligesom Bagdelen; hvilket med mere kan sees af Fig. 5, som forestiller Fluen flyvende og forstørret. Endnu bliver, hvad Fluens Farve i sær angaaer, dette at mærke: at den i Begyndelsen seer noget anderledes ud end siden, nemlig næsten overalt bleeg-bruun, undtagen Panden og Nakken, af hvilke den første strax er hviid, og den sidste blaae. Om denne Flue tilforn er bekiendt, skal jeg ikke forviist kunde sige. I Linnæi Syst. Natur. pag. 598. edit. 10. forekommer vel en Flue under Navn af Musca petronella, som deri kommer overeens med denne, at den løber om paa Vandet; men da Beskrivelsen i øvrigt ikke passer sig, troer jeg ikke, at den kan være det samme Species. Om end saa var, findes den dog ikke saa udførlig beskreven som her.

Paa Tab. 1. forestiller
Fig. 1. Ormen i naturlig Størrelse.
Fig. 2. Tvende Pupper, hængende ved et Straae.
Fig. 3. En Puppe med sin Aabning, noget forstørret.
Fig. 4. Fluen i naturlig Størrelse og gaaende.
Fig. 5. Den samme forstørret og flyvende.

II.

En hoppende Bierg-Loppe med tredobbelt Stiert.

Lepisma squamosa saltatoria, setis caudæ tribus, intermedia majore.

Dette

Dette Insect, som i Mængde sees at hoppe paa vore Søe-Bierge d: Klipperige Strandbredde, og kaldes af nogle Skurke-Trold, forekom mig i Forstningen som en Begyndelse til et Insect, der endnu ikke havde faaet sin fulde Forvandling; men er ved nøyere Undersøgning befundet at være et eget Species, som kan henføres til det Genus Lepisma, og ved Hielp af de paa Tab. II. anbragte Tegninger beskrives saaledes: I Bierg-Loppens bevægelige og mod Jorden nedvendte Hoved sees en Mund, som bestaaer af en smal Overlæbe, men noget bredere Underlæbe, der atter er deelt i 2 Parter. Den øverste Læbe er paa begge Sider forsynet med en lang og krum Æde-Spidse, bestaaende af 6 Leder (Fig. 2 a.), og fæstet til en i Munden horizontal staaende Tand, som har neden for sig et Par andre Tænder, med en hvas Tagge paa den ind ad vendende Side. Den underste Læbe har ligeledes en Æde-Spidse paa hver Side (Fig. 2. b.); men disse ere dog meget kortere, og bestaae kun af 3 Leder. Øynene sidde tæt sammen oven paa Hovedet, eller i Nakken (Fig. 2. c.); og ikke langt fra dem staae 2 fine Følhorne, som ere længere end Kroppen. Denne er temmelig lang, og foran meest tyk; men bliver derefter alt mere og mere smal, og endes tilsidst med en meget lang og smal Stiert, som har 2 kortere Stierte, een paa hver Side. Alle disse Stierte ere, ligesom Følhornene, meget svage og brækkelige, saa at de neppe kan vedrøres, uden at beskadiges. Kroppen har (foruden en liden Halskrave, hvori Hovedet sidder bevægeligt) 12 Leder, af hvilke de 9 bageste ere bedækkede baade med Ryg- og Bug-Skiæl, som stode umiddelbar til hinanden saaledes, at Kroppen der seer gandske trind ud; men de 3 foreste og største Leder have ikkun Ryg-Skiæl allene, og ere neden under ligesom indhuulede, følgelig paa begge Sider tynde, og af Legemet ey gandske opfyldte. De Skiæl, som bedække Insectets Krop, saavelsom Stierte, ere alle af en parallelogrammisk Figur, og af adskillig Farve, nemlig mestendeels sorte, men ogsaa tildeels brune og hvide eller Sølvfarvede; hvilket giver en behagelig Blanding af Farver, i sær naar de holdes mod Solen, da de tillige faae en grøn Glands. Skiællene sidde alle temmelig løse, og naar de rives af, smitte de paa Fingrene som et Tusk, da den nøgne Krop selv seer guulagtig ud. Bug-Skiællene bedække Bugen, ligesom Skiællene paa en Orm, og have alle nogle Indskiærelser i Kanten, i sær een mærkelig Indskiærelse paa hver Side af de 7 foreste Bug-Skiold, hvoraf fremstikke 14 smaa og nedvendte Spidser, som vel maa adskilles fra 2 andre og tykkere Spidser (Fig. 2. d.), der sidde ved Kroppens Ende lige under Stierten. Disse 2 bageste Spidser (som sees forstørrede Fig. 4. a. b.) ere fornemmelig de Instrumenter, hvoraf Insectet betiener sig til at hoppe; men da de sidde saa langt bag, skulle de neppe være i Stand til at hæve Insectets lange Krop i Veyret, uden Hielp af de 7 foreste Par, hvilke jeg formoder at have selv samme Brug og Nytte. Medens Insectet gaaer, pæge alle disse Spidser hen til Stierten; men naar det vil hoppe, ven-

der

der det uden Tvivl Spidserne frem ad, og, ved at stode eller trykke dem til Jorden, letter Kroppen op i Veyret, ligesom ved Spring-Fiære. Saaledes forestiller jeg mig, at det maa gaae til, skiont jeg derhos bør tilstaae, at den store Hastighed, med hvilken Insectets Hoppen skeer, har betaget mig Leylighed til at betragte alting noye og tydelig. For ved bemeldte Spidser, nemlig ved Brystet og Halsen, staae 3 Par Fodder, af hvilke det foreste er det mindste, og pæger altid frem ad; men de 2 bageste Par, hvis Skikkelse er at see Fig. 3, lade sig i Gangen mere udspile og boye, og have paa Laaret (eller paa det overste Leed) en noget plump og tyk Spidse (Fig. 3. a.), som egentlig vender op ad, men kan dog tillige med Laaret dreyes og vendes saaledes, at den rører ved Jorden (Fig' 2. e.). Nytten deraf er nok denne, at naar Insectet klavrer op ad steile Klipper, og spiler de bageste Fodder meget ud, det da kan betiene sig af disse Spidser, for des bedre at feste Fodderne, men da denne Hensigt ikke kan have Sted ved det foreste Par Fodder, som altid pæger frem ad, saa sees ikke heller slige Spidser paa dem.

Alt dette passer sig nu saa vel paa Hannerne som Hunnerne i Almindelighed; men ellers gives der dog nogen Forskiel imellem dem i Hensende til Kiønnet, og denne maae egentlig søges imellem de 2. bageste Spidser, med hvilke Insectet hopper. Der sidder hos nogle af dette Slags et lidet Lem, som gaaer ud i lige Linie med Kroppen (Fig. 4. c.), og er i det yderste baade cylindrisk og indhuult (hvilket sidste kan sluttes af den Vædske, som det giver fra sig, naar det trykkes) men befindes ved Roden at være bedækket, baade over og under, med et langagtigt og i Enden splittet Blad (Fig. 4. d.), som oven til hænger fast til Lemmet selv, men er neden til løst og adskilleligt. Hos andre derimod findes, i Stæden for dette tykke Lem, en lang og smal, samt horizontal udstaaende Preen eller Spidse (Fig. 2. f.), som splitter sig paa langs i 4. Deele, saa snart den trykkes, og giver derved tilkiende, at den ligeledes er indhuul. At dette Lem er Hunnens Æglægger-Spidse (*), derom kan jeg saa meget mindre tvivle, som jeg altid blant Indvoldene hos disse, men aldrig hos hiine, har fundet en Hoben gule og blode Æg, ligesom smaae Egge-Blommer; og da dette Slags befindes desuden altid at være en god Deel større end hiine, saa bestyrkes derved min Mening desto meere, efterdi man veed, at Hunnerne blant Insecterne ere gemeenlig større end Hannerne. Bliver nu dette Lem Hunnens Æglegger-Spidse, saa er intet rimeligere, end at hiint tykke Lem (Fig. 4. c.)

(*) Hunnerne blant de Insecter, som kaldes Ichneumones, have og gemeenlig lange Spidser i Rumpen, med hvilke de legge eller fastikke sine Æg, skiont de samme see noget anderledes ud end disse. Jeg meener, at saadanne Instrumenter best kan kaldes Æglegger-Spidser.

maae være Hannens Mandlige Lem, og at de forommældte Blade paa begge Sider af Lemmet bør ansees for et Slags Forhud, endskiønt de ikke bedække meere end Lemmets øverste halve Deel. Hvorledes disse Insecter parre sig, og hvorledes Hunnen legger sine Æg, med videre, derom har jeg intet kundet erfare, uagtet jeg længe har havt dem staaende i et Glas, for at give Agt paa deres Levemaade.

Det eeneste, jeg endnu vseed at tillegge, er dette, at deres Gang falder ustadig, i det de snart løbe lidet frem, snart giøre et lidet Ophold og standse; item at deres Hoppen skeer meget hastig, og meere lige frem, end op ad eller i Høyden. Deres sædvanlige Opholds-Stæder ere nogne Klipper ved Stranden, hvor de sees i Mængde, i sær naar Solen skinner varmt; men naar Veiret er lidt koldt og umildt, søge de Skiul under fortørret Tang i Stranden, eller andet saadant. I Linnæi Syst. Nat. edit. 10. findes ikkun et par Species af denne Art, som egentlig kaldes Lepisma af λεπὶς squama; og af dem beskrives ingen hoppende, som denne.

Paa Tab. II. forestiller

Fig. 1. Insectet saaledes, som det sees paa Ryggen, i naturlig Størrelse, eller lidet derover.
Fig. 2. Det samme paa Siden, noget forstørret.
Fig. 3. Een af de bageste Fødder forstørret.
Fig. 4. De 2. bageste Spring-Fiære, tillige med det mellem-siddende Mandlige Lem hos Hannerne; begge forstørrede.

III.

En hoppende Jord-Loppe af sort Farve, med en hvid Ring om Følhornene og Kroppen.

Podura atra cingulo antennarum abdominisque albo.

Dette navn tillegger jeg et langagtigt og trindt Indsect, som i naturlig Størrelse findes afteegnet paa Tab. III. Fig. 1. og er vel af samme hoppende Egenskab, som det næst foregaaende, men dog i mange andre Poster derfra adskilt. Indsectets Hoved er temmelig stort og rundagtigt. Neden under samme sidder Munden, som kan lignes med en i Bunden ujævn Huule (Fig 3. a.), hvori

hvori intet Tegn sees til Tænder eller Spidser. Fra Panden udgaaer 2. lange lodne Folhorne, bestaaende af 4. Leder (*), af hvilke de tvende forste (Fig. 2. c. a.) ere de korteste, og det tredie (Fig. 2. b.) det længste. Tæt ved Folhornene sidde Øynene som paa hver Side ere 6. i Tallet, og staae i en besynderlig Orden, saaledes som Fig. 4. udviser. Skulle de være fleere i Tallet, da maa de enten ligge gandske skiulte, eller og være meget smaae og vanskelige at opdage; men de fornævnte ser ere kiendelige nok, samt sorte og skinnende ligesom Beeg. Kroppen, som er overdragen med et temmelig fast, sort og glændsende Skind, bestaaer af 8. Leder, af hvilke det foreste seer ud som et langagtigt Hals-Skiold, og det bageste, som udgior Stierten, er i sær mærkeligt deraf, at det er deelt i 2. ulige Parter, og gaaer skraas op ad saaledes, at det staaer i Foreening baade med 6te og 7de Leed, af hvilke det sidste er det mindste, og det forste det tykkeste Leed. Fodderne ere 6. i Tallet, 3. paa hver Side, alle bestaaende af 3. Leder, i Enden forsynte med 2. smaae Kloer eller Hager, samt mestendeels lodne og sorte; dog saa, at det yderste Leed er hviidt. Bugen har en paa langs og midt ad gaaende Fuure, som er skikket til at modtage og giemme det lange og hvide Instrument, hvoraf Insectet betiener sig til at hoppe, og hvis Skabning er at see Fig. 5. Dette Lem seer ud som et tyndt Blad, hvilket bagen til er heelt og fast siddende til Stierten, men foran løst og tveekloftet, eller splittet i 2. Deele, omtrent som en Gaffel. Saa længe Insectet gaaer, ligger dette Lem sammenfoldet, eller tet sluttet til Bugen (Fig. 3 b.), at det ey skal giore nogen Hinder i Gangen; men saa snart Insectet vil hoppe, støder det begge disse Gaffel-Formige Spidser mod Jorden, og hæver derved sit Legeme i Veiret, ligesom ved 2de elastiske Fiære. Det heele Insect er, i Almindelighed at tale, gandske sort og derhos loddent, eller besat med stride Haar, af hvilke de fleeste ere sorte som Kroppen selv, men nogle derimod gandske Sneehvide. De sorte Haar viise sig næsten overalt, men dog meest kiendelig paa Ryggen, hvis forreste Deel er besat med en Hoben stride Haar, som oven til ere tykkere end neden til. De hvide Haar ere ikkun faa imod de sorte at regne, men staae dog paa visse Stæder samlede i den Mængde, at de udgiore nogle Sneehviide Pletter, som endog for blotte Øyne ere gandske kiendelige, nemlig 1) en liden hviid Ring om den overste Deel af Folhornenes forste Leed (Fig. 2. c.), hvilken bliver saa meget kiendeligere, som den næstfolgende Deel af 2det Leed er mere sort og lodden, end alle de ovrige Parter af Folhornene; 2) Et par hvidr og paa skraas gaaende Stræger, een paa hver Side af

(*) En eeneste Gang har jeg befundet, at det eene af Insectets Folhorne havde ikkun 3. Leder, da det tredie Leed alleene var lige saa langt, som baade det tredie og fierde tilsammen tagne ellers pleye at være; hvilket kan ansees som en sær Undtagelse, og en Afvigelse fra den almindelige Regel.

det lange Hals-Skiold (Fig. 2. d.); og 3) en hviid og temmelig breed Ring om Kroppens 4de Leed (Fig. 2. e.), som foran er guult og glat, men bagen til hviidt og loddent. Insectets Opholds-Stæd er Jorden, hvor man under visse paa Marken liggende Steene kan finde dette Slags i Mængde; skiønt jeg og nogle faae Gange har seet det imellem Barken af Fyrre-Træerne. I Linnæi Syst. Nat. pag. 609. edit. 10. forekommer en Podura, kaldet Podura arborea nigra pedibus furcaque albis, som i Henseende til Beskrivelsen temmelig ligner denne; men ved at holde den Tegning, som over samme er given i det Svenske Academ. Handlinger for 1740. Tab. 4., mod den, som her meddeeles, vil man finde en merkelig Forskiel imellem dem, og følgelig vel ogsaa ansee dem for 2. adskilte Species.

Paa Tab. III. forestiller

Fig. 1. Insectet i naturlig Størrelse.
Fig. 2. Det samme forstørret, og gaaende.
Fig. 3. Det samme forstørret, og liggende paa Ryggen.
Fig. 4. Øynene tillige med en Deel af Hovedet og det eene Følhorn; altsammen forstørret.
Fig. 5. Den tweekløftede Spring-Fiær forstørret.

IV.

En gaaende Soe-Loppe af guul Farve, med tvende lodne Bag-Spidser.

Podura ambulatoria lutea, cauda bifida.

Denne Podura, som i naturlig Størrelse findes afregnet Tab. IV. Fig. 1., er deri fornemmelig adskilt fra de fleeste Jord og Vand-Lopper, at den er gaaende og ikke hoppende, og at den opholder sig paa Soe-Vandet, eller rettere, paa de ved Stranden beliggende og forhen beskrevne Soe-Pytter. Hovedet paa dette lille Insect er oven paa rundt og glat, men neden under noget udhuulet ved Halsen, og henimod det yderste forsynet med en liden smal Aabning (Fig. 3. a.), som er Munden. Følhornene ere 2. og bestaae af 4. runde Leder, af hvilke det yderste er lidt længere og tykkere end de øvrige. Ved Roden af disse sees nogle smaae hviidagtige Prikker, som formodelig maae være Øynene; men deres Tall og Orden har jeg ikke kundet opdage. Kroppen, som er noget blød og næsten lige tyk overalt, bestaaer af 9 Leder, af hvilke det foreste er kun lidet, og seer

ud

TAB: I.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 5.

TAB: II.

Fig: 1.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 2.

TAB: III.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 5.

TAB: IV.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

ud som en smal Hals-Krave, men de efterfølgende falde noget større, og have paa begge Sidder visse smaae Bie-Leder, som fra Kroppen ere adskilte ved smaae Furer; ey at tale om en Hoben Leder og Furer paa Insectets Bug, hvilke bedre kade sig betragte paa Fig. 3., end med Ord beskrive. I Enden af det bageste og mindste Leed sidde 2. smaae, Kiødagtige og lodne Spidser, som slet ikke ere saaledes dannede, at Insectet ved Hielp af dem skulle kunde hoppe. Fødderne ere paa hver Side 3. i Tallet, alle bestaaende af 3. Leder, foruden et lidet Grund-Leed, og alle i Enden forsynte med 2. smaae Kloer, af hvilke den underste (Fig. 4. a.) bedre kan lignes ved et tykt Haar, end ved en Kloe. Den gandske Krop er lodden, eller besat med smaae lyse Haar, og af Farve Guul som Sems-Læder; men Fødderne og Følhornene ere hvide, og Ryggen befindes hist og her at være med lidet hvidt ligesom marmoreret. Dette er dog egentlig at forstaae om de gamle og fuldvoxne; thi de unge, som endnu ikke have opnaaet deres fulde Størrelse, ere gandske hvide overalt. Der gaaer og en hvid eller Mælkagtig Vædske ud af disse Insecter, naar de enten trykkes eller giennemstikkes med en Naal. En sær mærkværdig Egenskab hos dem er dette, at de kan aftrække sig en hvid Ham, og saaledes omskifte deres Huud. I Begyndelsen saae jeg ofte disse hvide Hamme flydende paa Vandet i det Glas, hvor jeg havde Insecterne staaende, uden at vide, hvorfra de komme; men omsider mærkede jeg nogle Gange, at de virkelig vare i Arbeid med at skyde den yderste Huud fra sig bag over, og fik under Forstørrelses-Glasset at see, at den aftrokne Huud var en gandske tynd og hvid Hinde, som i Skabning aldeeles lignede Insectet selv indtil Fødder og Følhorne. Disse Insecter sees ikke andensteds, end paa det Søe-Vand, som bliver staaende i Biergenes Huler ved Stranden, hvor de opholde sig i Mængde, og altid Flokkevis samlede, kravlende idelig ved og paa hinanden, maaskee for at parre sig. Naar Veiret er koldt, ligge de næsten ubevægelige; og naar Solen gaaer ned, sees de ikke mere, ventelig fordi de da have skiult sig i de nærmeste Bierg-Kløfter. Hos systematiske Skribentere at ville søge Synonyma til dette Insect, bliver uden Tvivl forgieves. Det meest lignende Species skulle vel være den gaaende Jord-Loppe, som i Linnæi Syst. Nat. pag. 609 edit. 10. anføres under Navn af Podura terrestris alba; men da denne opholder sig i Jorden, er altid Sneehvid af Farve, og har ingen Bag-Spidser, saa kan den ikke være af samme Slags, som den beskrevne.

Paa Tab. IV. forestiller

Fig. 1. Insectet i naturlig Størrelse.
Fig. 2. Det samme forstørret, og gaaende.
Fig. 3. Det samme forstørret, og liggende paa Ryggen.
Fig. 4. En Fod forstørret.

V.

En gaaende Søe-Loppe af mørkeblaae Farve, og uden Bag-Spidser.

Podura ambulatoria cærulea, cauda carens.

Ligesom Poduræ i Almindelighed ligne hinanden saa meget, at de let kan forvilde de beste Kiendere af Indsecter, om man ikke paa een Gang stiller sig 2. eller fleere lignende for Øynene; saa er og den nærværende Søe-Loppe, som findes aftegnet paa Tab. V., den næst foregaaende i Størrelse og Skabning saa lig, at jeg ikke paa bedre Maade veed at vise deres væsentlige Forskiel, end ved anstille en kort Sammenligning imellem dem. Hovedet paa denne er mere breedt bag til end foran, og ikke glat oven paa, som den forriges, men ved visse smaae Furer afdeelt i adskillige Forhøyelser, blant hvilke de 2. aflange (Fig. 2. a. b.), som sidde bag ved Nakken, ere de kiendeligste, efterdi enhver af dem indbefatter 6. i en oval Kreeds staaende Øyne, som alle ere sorte og skinnende. Neden under seer Hovedet ogsaa noget anderledes ud paa denne, end paa den forrige; og af dens meget lille Mund (Fig. 3. a.) fremstikke undertiden 2. bløde Spidser, som jeg ikke har kundet mærke hos den anden. Folhornene sidde her mere vidt udstrakte fra hinanden; og deres 4de eller yderste Leed, som hos hiin var det største, er her det mindste. Kroppen er omtrent af eens Skabning hos dem begge; dog har denne 1. Ryg-Leed meere end hiin (see Fig. 2.), og lidt anderledes dannede Furer paa Bugen, eller paa den underste Deel af Kroppen (see Fig. 3.). De 2. Bag-Spidser, som sees paa hiin, fattes her gandske; men derimod er Anus eller Rumpens Aabning (Fig. 3. b.) her mere kiendelig. Imellem dennes og hiines Fødder er ingen anden betydelig Forskiel, end at Klørne, som hisset ere dobbelte, befindes her kun enkelte (see Fig. 4.) De lyse Haar, hvormed begge overalt ere besatte, sees her nok saa kiendelig, som hos hin; men derimod er Grund-Farven her (saa vel hos de unge som fuldvorne) mørkeblaae overalt, undtagen paa den underste Side imellem Fødderne, hvor den er noget brandgul, ligesom Insectets indvortes Materie. Det besynderligste er, at denne, uagtet den har en mørkeblaae Farve, dog alligevel trækker af sig en lige saadan hvid Ham eller Hud, som den forrige. Søe-Pytterne ere de rette Opholds-Steder for dem begge, men denne sees dog meest paa dem, som ligge nærmest ved Søen, eller længst ned i Stranden, og ere bedækkede med Tang, under hvilket den som oftest skiuler sig. Ofte sees den og at forlade det vaade Element, og at krybe paa Søe-Biergene under Tanget, som der voxer. Denne Sammenlig-

ning

ning er vel nok til at vise, at disse 2. Poduræ ere i adskillige væsentlige Poster adskilte fra hinanden, og følgelig udgiøre et særdeles Species hver for sig. Jeg troer og, at denne sidste bør ansees for et nyt og hidindtil ubekiendt Species, ligesom den næst foregaaende; thi omendskiønt man i Jorden og forraadnet Træe kan finde Poduras af mørkeblaae Farve og omtrent af samme Skabning, saa opholde dog disse sig alleene paa det tørre, og have desuden et kloftet Instrument at hoppe med, som aldeles mangler den her beskrevne.

Paa Tab. V. forestiller

Fig. 1. Insectet selv i naturlig Størrelse.
Fig. 2. Det samme forstørret, og gaaende.
Fig. 3. Det samme forstørret, og liggende paa Ryggen.
Fig. 4. En Fod forstørret.

VI.

Et Spindel-lignende Insect med en tagget Knop paa Ryggen.

Phalangium corpore ovato, tuberculo thoracis spinoso.

Imellem de egentlige Spindler, eller Araneas, og de Spindel-lignende Phalangia giør Linnæus den Forskiæl, at de sidste ey have Over-Livet saa meget adskilt fra Under-Livet, som de første, ikke heller 8. Øyne i Nakken, men kun 2. Øyne siddende paa en Knop, og 2. andre ved Siderne; foruden at disse ikke spinde eller bygge nogen Væv som hine. Efter denne Generiske Beskrivelse bliver det Insect, som findes aftegnet paa Tab. VI., et Phalangium; og derom kan da mærkes følgende. Foran sidde først et par Bide-Tænger af Skikkelse, som Fig. 3. udviiser, og dernæst et par Fodlignende Folhorne (Fig. 2. a. b.), som paa den ind ad vendende Side ere taggede overalt, og have desuden paa det andet eller mellemste Leed 2. taggede Ophøyelser (Fig. 4. a. b.), af hvilke den eene er rund, den anden aflang. Næst disse sidde vexelviis om hinanden, og rundt omkring Over-Livet, en liden spids Tagge og en meget lang Fod, tilsammen 8. Tagger og 8. Fødder, som alle kan sees af Fig. 2., skiønt ikke Fødderne selv, men blot deres Grund-Leder, findes der aftegnede. Foruden det lille Grund-Leed har hver Fod 5. Leder; og af disse igien har det første 2. Tagger i Enden (Fig. 6. a.), det andet meget korte Leed ligesaa (Fig. 6. b.), men det sidste og længste Leed derimod mange mindre Leder. Lige midt paa Overlivet sidder en stor og ansеelig Knop (Fig. 5.) med 10. opstaaende Tagger i det øverste,

og

og med to store, udstaaende, sorte og skinnende Øyne, et paa hver Side (Fig. 5. a.): saa at den seer ud som en Krone med et par Ædelsteene. Oven for denne Knop sees ved hver af de to forreste Fødder en liden sort Plet, ligesom nedsunken i en liden Knop eller Vorte, og deri adskilt fra de øvrige sorte Pletter, som sidde ved de andre Fødder. Disse to Pletter holder jeg for at være de to andre Øyne, som dette Insect efter sin Art bør have, skiønt de ere ulige mindre end de to første, og ikke udstaaende som de, men ligesom nedsunkne eller indfaldne; saa at, naar hine tiene til at see alt, hvad der forekommer paa Siderne, saa kan disse maaskee have sin Nytte, naar Insectet vil see op eller frem ad. Under-Livet er større og lidt breedere end Over-livet, men ikke adskilt fra samme uden ved en ophøyet smal Stræg, som paa tvers overskærer en anden breed og mørk Stræg, der næsten indtager heele Kroppens Længde og Bredde, efterdi den gaaer rundt om den taggede Øyen-Knop, og strækker sig derfra lige ned til Stierten, dog saa, at den ikke er lige breed overalt, som kan sees af Fig. 2. Denne Stræg er ikke høyere men mørkere end den øvrige Deel af Kroppen, hvis Farve er oven til grønagtig og sortplettet, men neden under hviidagtig overalt. Fødderne ere ligeledes grønagtige, og omgivne med en Deel hvide Ringe. Dette Indsect opholder sig i temmelig Mængde paa nogne Bierge, blant smaae Mosse-Arter affides for Solen, og bliver efter mine Tanker at anseе for et nyt Species iblant de saa kaldte Phalangia. Den Græs-Spindel med de lange Fødder, som i Linnæi Syst. Nat. pag. 618. kaldes Phalangium abdomine ovato subtus albo, ligner vel denne i nogle Ting; men beskrives dog mere end dobbelt saa stor, og uden Tagger paa Øyne-Knoppen, saa at den vist nok maae være af et andet Slags.

Paa Tab. VI. forestiller

Fig. 1. Insectet i naturlig Størrelse.
Fig. 2. Kroppen allene, forstørret.
Fig. 3. En Bide-Tang, forstørret.
Fig. 4. Et Følhorn, ligeledes forstørret.
Fig. 5. Den taggede Øyne-Knop, forstørret.
Fig. 6. En Fod forstørret.

VII.

En fortagtig Spindel med et hviidt Kors paa Ryggen.

Aranea abdomine subgloboso fusco, cruce alba picto.

Denne Spindel eller Edderkop er den største blant alle dem, som her findes, og undertiden nok saa stor, som Tegningen Tab. VII. Fig. 1. viser. Foran har

har den, ligesom alle andre i sin Art, to Hornagtige og bevægelige Bide-Kloer (Fig. 2. a. a), som, naar de bøyes ind ad, støde imod visse dertil svarende Tagger, og klemme saaledes til med desto større Eftertryk. Ved Siderne af disse staae to maadelig lange Folhorne (Fig. 1. a.), foran lidet tykkere end bag til, og bestaaende af fire Led. Imellem Folhornene, eller oven paa den forreste Deel af Overlivet sidde 8. Øyne i den hos Edderkoppene sædvanlige Orden, nemlig fire i en Firkant og paa en liden Forhøyelse, og to paa hver Side af dem i en skraae Linie, som kan sees tydeligere af Fig. 2. b. Overlivet har en lysebrun Farve, og derhos gemeenlig en sort tagget Stræg eller Bræmme paa hver af Siderne, hvor Fødderne staae. Disse ere 8. i Tallet, og have foruden et lidet Grund-Led 5. andre større Led, som alle ere brune og omgivne med sorte Ringe, saa og besatte med en Deel stive Børster, foruden de fine Haar, som overalt bedække baade dem og den heele Krop. Den tykke og aflang-runde Bag-Deel, som hænger meget los og bevægelig til Overlivet, har oven til en Hiertedannet Plet (Fig. 3.), der som oftest er sort, men hos de fuldvoxne mørk-castaniebrun, og altid udziret med en Deel hvide Pletter og Puncter i Form af et Kors eller Smykke. Ved Siderne af denne i Grunden mørke Plet er Farven først hviidagtig, og dernæst sort eller Castaniebrun igien, med nogle i en Buegang gaaende Stræger, som bestaae af hvide Puncter og strække sig hen til Bugen. Paa Bugens forreste og breedeste Deel sidder hos de fleeste, som jeg har seet, et krumt og udhængende Lem (Fig. 4. a.), som uden Tvivl er Penis, tillige med to vedhængende Steene eller Testiculi (Fig. 4. b.), som ligge mestendeels skiulte i Kroppen. Paa hver Side af samme sees en rødbrun Plet, og neden for dem to hvide Pletter eller Stræger, som indslutte en breedere sort Stræg, der gaaer ned til de ved Bag-Enden siddende Spinde-Patter (Fig. 5.), hvoraf Spindelen trækker de fornødne Traade til at forfærdige sin Væv. Disse Spinde-Patter (saaledes meener jeg de kan kaldes, i hensende til deres Lighed med Patter) blive vel ikkun 6. i Tallet, endskiønt det Lem, som bemældte Fig 4. forestiller, virkelig bestaaer af 7. Deele, nemlig af to smaa i Midten, og fem store rundt om de smaae. Den nederste og største af de fem yderste (Fig. 5. e.) anseer jeg for at være Anus, efterdi jeg aldrig har kundet mærke nogen Spindel-Traad at komme ud af den; men af alle de øvrige Deele udgaaer, saa ofte man trykker paa Spindelens Bagdeel, et hvidt Fon, i sær af de to smaae, som sidde i Midten; og af dette hvide Fon lade sig igien udtrække Spindel-Traad i mange og usigelig fine Greene. De to øverste og største Spinde-Patter (Fig. 5. a. b.) ere oven til forsynte med en liden Patte-Vorte, og neden til mere runde og butte, end de to middelmaadige (Fig. 5. c. d.), som gaae mere skraas ned til Middel-Puncten; men alle fire ere sorte, og neden til omgivne med en guul Bræmme,

ligesom Anus. Af disse 6. Spinde-Patter, men i sær af de to midterste, trækker da Spindelen de fornødne Traade til sin Væv; og kommer det mig for, at den, ved at sætte flere eller færre Patter i Brug, kan spinde sine Traade tykkere eller finere, ligesom den finder for got, endskiønt jeg derfor ikke nægter, at den jo meget betiener sig af de 4. store Patter til at styre og omvikle de Traade, som trækkes ud af de to smaae i Midde!-Puncten, hvilket er Hr. Frischs Mening i hans **Beschreibung von allerley Insecten.** 7. Theil pag. 9.

Den særdeles konstige Maade, paa hvilken denne og andre Spindler sammensætte deres Væv, og som med Billighed bør ansees for een af de sælsomste Ting i Naturen, kan jeg ved denne Anledning ikke forbigaae at melde noget om. Man har vel tilforn adskilligt skrevet i samme Materie, fornemmelig i Hamburg. Magaz. 1. Band, 1 St. 5. Abhandl.; men da den Maade, som Spindlerne bruge i at udtrække og fæste sine Traade, paa bemeldte Sted ikkun løselig ommeldes, og samme dog efter mine Tanker er det rareste ved den hele Vævning, vil jeg her beskrive, hvorledes dermed tilgaaer, eller hvad jeg i den Henseende har i Agt taget hos disse Spindler, som i Mængde udspile sine Væve uden for Vindverne, og kan da med Bequemmelighed betragtes inden for. Naar Spindelen har fæstet alle Hoved-Traadene (Fig. 6. ab cb. db. o. s. f.) og den da skal giøre Islættet eller Cirkel-Traadene, begynder den uden fra ved Peripherien, og legger først Cirkel-Traaden an, dernæst om, og saa fort videre ind ad til Middelpunkten b; saa at den bestandig gaaer om i en Cirkel, og følgelig snart horizontal, eller lige frem, snart perpendiculair op eller ned. Saa længe den har at gaae lige frem, saasom fra e til f paa den 2den Cirkel-Traad (*), hielper den sig fort ved at gribe med det foreste Par Fødder om den nærmeste Cirkel-Traad, der allerede er lagt, nemlig cd, og trækker imidlertid Traaden efter sig af den nedhængende Bagdeel, indtil den omtrent er kommen til den Punct. g. Der giør den et lidet Ophold, og træder med de 2 bageste Fødder (nemlig først med den ene og strax derefter med den anden, undertiden og med en Fod allene) paa Traaden ehg ved h, ventelig for at trække den ud og forlænge den; og saasnart dette er skeet (thi alting gaaer het meget hastig til) griber den med sin eene Bagfod om Hoved-Traaden db, imedens den anden endnu staaer paa h, og ved Hielp af Hoved-Traaden trækker sin tunge Bagdeel op til Puncten f, tillige med Traaden ehg, som fæstes i en Hast til bemeldte Punct, blot ved et lidet Tryk af Rumpen, og staaer da spændt i en lige Linie fra e til f, parallel med Linien cd. Derpaa

(*) Hvorledes den første og yderste Cirkel-Traad forfærdiges, har jeg ikke havt Leylighed at see; men tænker, at man kan slutte sig det til af det, som derom mældes paa foranførte Sted i Hamburg. Magazin.

paa farer den uden Ophold fort fra f til i paa selv samme Maade, og bliver immer saaledes ved, indtil den faaer en perpendiculair nedstigende Gang, saasom fra k til l, da den ikke gior sig nær saa megen Umag som for, men sænker sig kun ned efter Traaden, eller rettere kaster sig ned fra k til l. og det saa behændig, at den hverken kommer for høyt eller for dybt, men accurat saaledes, at den med Spinde-Patterne støder an mod Punctet l, hvor den i en Hast gior et lidet Tryk med Rumpen for at fæste Traadene, der straxt hænge sammen, som de vare knyttede. Saaledes farer den fort, indtil den paa nye faaer en horizontal, og derefter en perpendiculair opstigende Gang, da den maa arbeyde sig frem paa samme Maade, som i Begyndelsen er viist, indtil den hele Cirkel-Traad er færdig. Alt dette skeer med en forunderlig Hurtighed, fornemmelig i Forstningen; thi jo nærmere Spindelen kommer hen til Middelpuncten, jo mere langsomt tager den afstæd, enten fordi den trættes af Arbeydet, eller og maaskee forvikles af de nu saa nær hos hinanden staaende Hoved-Traade.

Hvad Spindelen selv videre angaaer, da agter jeg ikke at give den ud for et nyt eller hidindtil ubekiendt Species, men vil helst troe, at den er Aranea abdomine rufo cruce alba picto Linnæi, eller rettere en Varietet af samme; thi, ved at holde disse 2 Spindler imod hinanden, har jeg ikke mærket nogen anden Forskiæl imellem dem end denne, at den eene altid er rødguul paa Bagdelen, men den anden gemeenlig sort, sielden Castanie-bruun. Den sidste opholder sig uden for Huus-Vægge og Vindver, men den første paa Marken og blant Træerne.

Paa Tab. VII. forestiller

Fig. 1. Spindelen i naturlig Størrelse, skiønt den ofte er mindre, sielden større.

Fig. 2. Dens Bide-Kloer, med de tæt oven for siddende Øyne; begge forstørrede.

Fig. 3. Det hvide Kors paa Ryggen, forstørret.

Fig. 4. Hannens mandlige Lem, forstørret.

Fig. 5. Spinde-Patterne forstørrede.

Fig. 6. Et Stykke af dens Væv.

VIII.

[Et Hummer-lignende Insect med runde Laar paa Bag-Foderne.

Cancer macrourus articularis, manibus adactylis, femoribus posticis orbicularibus, spinis caudæ bifidis.

Dette Insect henhører til den Art, som formedelst sin Hummer-lignende Gestalt gemeenlig kaldes Pulex cancriformis, og forestilles i naturlig Størrelse Tab. VIII. Fig. 1, men forstørret og mere udstrakt med alle sine Lemmer Fig. 2. Munden paa dette Insect er tillukt ved en lang og smal Underlæbe (Fig. 2. a.), som mod Enden er deelt i tvende flade Parter, og skiuler inden for dem adskillige hvasse Æde-Spidser, men har oven for sig 2 krumme Tænder, som udgiøre Overlæben. Paa Siderne af Hovedet sees 2 gandske runde, sorte, puncterede og temmelig store Øyne; og i Panden 2 lange Følhorne, bestaaende (foruden det korte Grund-Leed) af 2 lange og 16 til 17 meget smaa Leder, hvilke sidste ere foran tykkere end bag til. Oven for, og ved Roden af disse lange Følhorne, sidde endnu 2 gandske korte (Fig. 2. b.), som bestaae først af 2 noget tykke, og siden 6 meget smaa Leder. De Skiæl, hvormed Kroppen bedækkes, ligne Hummer-Skiæl i Haardhed, og ere egentlig kun 7 i Tallet; thi de 3 bageste bør kaldes Stjert-Skiæl, og efter dem følger endelig Stjerten selv, eller den yderste Deel af Stjerten, med sine 3 Par Stjert-Spidser. De 7 foreste stode alle paa begge Sider til lige saa mange mindre Side-Skiæl, som oven til bedækkes af Ryg-Skiællene, men hænge neden til frie og adskilte fra Kroppen, af hvilken de ikke opfyldes; og foruden disse sidder endnu, næst ved Hovedet, et gandske lidet Side-Skiæl, af samme Beskaffenhed som de øvrige, og i Rad men dem, skiønt det kommer lidet eller intet tilsyne, forend Insectet strækkes ud saaledes, som Fig. 2. udviser. Under de 3 Stjert-Skiæl sidde 3 Par to-deelte, eller i Enden kloftede, Pigger skiulte, hvilke synes at være Insectets Æglægger-Spidser, efterdi jeg ofte har fundet i dem smaa ovale Æg af en smuk violet-blaae Farve; men i det yderste af Stjerten sees 2 enkelte smaa Spidser, og neden under dem igien 2 lange og dobbelte Spidser (Fig 2. g.), af hvilke den øverste er meget kortere end den underste, men begge af eens Skabning saaledes, som Fig. 5. udviser, det er, begge bestaaende af 2 Hoved-Grene, som i det yderste slaae sig ud i 2 mindre Grene (Fig. 5. a. b.) og begge besatte med smaa hvasse Tagger. Under de 7 Par Ryg- og Side-Skiæl staae lige saa mange Par Fødder, som dog hverken ere af eens Dannelse,

eller

eller af eens Nytte og Brug. Det foreste og korteste Par (Fig. 2. c.), som altid ligger skiult under Side-Skiællene, bestaaer af adskillige smaa Leder, og er i Enden forsynet med en Kloe. Det andet Par (Fig. 2. d.), som og altid ligger skiult under Bugen, seer ud som en tyk Hummer-Sax, men har dog kun en eeneste boyelig Kloe eller Finger, som, naar den boyes, falder paa nogle smaa Tænder (Fig. 3. a.) og klemmer derved des bedre fast. Det 3die og 4de Par (Fig. 2. e.), som altid pæge frem ad (see Fig. 1. a.), ere begge af eens Skabning, begge temmelig smale, og forsynte med en Kloe i Enden. De 3 bageste Par (Fig. 2. f.), som altid pæge bag ud, ere alle imellem sig selv lige, men deri fornemmelig adskilte fra de øvrige, at deres Laar eller øverste Leed (Fig. 4, a.) er rundt og fladt, som en tynd Skive. Disse 3 Par Bag-Fødder, som tillige med de 2 Mellem-Par, der altid staae udstrakte, tiene da Insectet egentlig til Fødder; hvorimod de 2 foreste skiulte Par mere bør ansees for Hummer-Saxe end Fødder.

Farven paa dette Insect, er enten blaae eller rødagtig; og een af dets mærkeligste Egenskaber er, at det kand hoppe henved en halv Alen høyt fra Jorden, hvilket skeer ved Hielp af de forhen ommeldte Stjert-Spidser, og saa hurtig, at man har Møye for at faae det fat. Det har gemeenlig sit Ophold under middelmaadige Steene ved Stranden, saa og ofte under fortørret Tang, men altid noget høyt op fra Flod-Maalet, efterdi det ikke kan leve i det vaade, som andre mig bekiendte Species af denne Art; i det mindste har jeg aldrig troffet det i Vandet, men tvertimod befundet, at det, ved at legges i Vand, har efter nogle faa Vendinger vendt Bugen i Veyret og ligget halv dødt. Dette Insect, som kommer dette her beskrevne nærmest, er den bekiendte Marflue, eller egentlig saa kaldte Pulex cancriformis, der dog kiendelig nok adskiller sig ved følgende Egenskaber, nemlig 1.) derved, at den har 4 Følhorne næsten af een Længde; 2.) at den har langagtige og lidet krumme Øyne, omtrent som halve Maaner; 3.) at den ey har runde men aflange Laar paa Bag-Fødderne; 4.) at den oven paa Stjerten har 2 lange og i Enden ukloste Spidser, som gandske fattes denne; 5.) at den sielden sees at hoppe som hiin i det mindste aldrig perpendiculair eller lige op i Veyret, men gemeenlig at skyde sig frem, liggende paa Siden; 6.) at den baade kan svømme i Søen, og opholde sig paa Landet under Stenene i Stranden. 7.) at den paa Stjerten har en liden rød Plet, som uden Tvivl har givet Anledning til, at Linnæus kalder den Cancer macrourus rufescens thorace articulato. Fn. Sv. §. 1253. Af denne Pulex cancriformis, gior Linnæus vel 2de Species, men giver dem dog begge eet og samme Navn, som kan sees af hans Syst. Natur. pag. 633. & 634.; og omendskiønt han

noye beskriver enhver for sig i hans Blandska Resa pag. 42. og 260., saa synes mig dog, at begge Beskrivelser løbe ud paa et og det samme. I det mindste er ingen af dem saadan, at den kan passe sig paa nærværende Insect, som følgelig maa blive det 3die Slags; foruden den i Sondmørs Beskrivelse pag. 188. ommeldte Pulex cancriformis antennis brevissimis corpore latiore, som da bliver det 4de Species, hvortil endnu kan legges nogle faa af Linnæi Syst. Nat. til denne Classe henhørende.

Paa Tab. VIII. forestiller.

Fig. 1. Insecteter selv i naturlig Størrelse og Stilling.
Fig. 2. Det samme forstørret og udstrakt.
Fig. 3. En Hummer-Sax med sin bøyelige Kloe, forstørret.
Fig. 4. Een af de bageste Fødder, forstørret.
Fig. 5. Et Par Stjert-Spidser, forstørret.

IX.

En eenøyet Søe-Loppe med 2 lange Rumpe-Haar.

Monoculus antennis (mari) ungviculatis, setis caudæ binis longissimis.

Dette meget lille Insect, hvis naturlige Størrelse er at see Tab. IX. Fig. 1., kommer vel i Skabning nogenledes overeens med Hummer-Arten, men ligner dog endnu mere Pulex arborescens Swammerdami, hvorfor jeg helst har villet kalde den paa Dansk en Søe-Loppe; og da Linnæus indbefatter alle Insecter af denne Art under det Generiske Navn Monoculi, fordi de ikkun have eet Øye, eller rettere to Øyne i eet, saa har jeg paa Læserens Behag smedet begge disse Navne sammen, og giort deraf en Een-Øyet SøeLoppe, som nu noget noyere maae beskrives. Kroppen (som paa Ryggen sees forstørret Fig. 2.) er overdragen med et temmelig fast Skind, og bestaaer af 3. ulige Deele, nemlig først af et foran ovalt men bag til ligesom tvert afskaaret Ryg-Skiold, som er det største og breedeste Stykke; dernæst af 3. smale og efterhaanden i Længde aftagende Leder, som udgiøre Mellem-Stykket, eller Kroppens anden Deel; og endelig af 5. endnu kortere og smalere Leder, som udgiøre en temmelig lang Stiert, hvis yderste Leed er tveekløftet og i hver af Enderne forsynet med eet fiint Haar, længere end heele Kroppen, foruden nogle kortere Haar paa begge Si-

Sider af de to lange. De to første Parter af Kroppen ere oven til convexe og neden under concave, næsten som hos Hummer-Slægten; men Stjerten er baade over og under convex, og derhos paa Siderne ligesom indskaaren, ved det at alle dens Leder ere i Kanten lidt længere neden end oven til. Af saa mange Parter bestaaer denne i sig selv meget lille Krop, og har desuden en Hoben andre mærkværdige Lemmer, som nu kortelig maa betragtes hver for sig. Jeg begynder fra Øyet, som sidder høyt op paa Ryg-Skioldet (Fig. 2. a.) og gaaer lige igiennem den heele Krop, saa at det kan sees lige saa vel under som oven paa Kroppen, ja endog, formedelst Kroppens Giennemsigtighed, paa begge Sider (Fig. 3. a.); hvoraf maae følge, at dette Insect med eet og samme Øye kan see rundt om sig overalt, nemlig saa vel over og under sig, som til begge Sider. Naar Øyet meget stærkt forstørres ved Hielp af Microscopio, synes det dobbelt, og tillige glændsende som Guld; men ellers er det rødt. Ikke langt fra Øyet, og i det allerøverste af Kroppen, sidder en liden flad og Kiødagtig Læp (Fig. 2. b.), og paa hver Side af den et maadeligt langt og tykt Følhorn, hvis Skabning er paa Hannen saaledes, som Fig. 2. c. d., men paa Hunnen, som Fig. 3. b. udviiser, følgelig efter Kiønnets Forskiel meget ulige; hvilket da er noget rart hos dette Insect, som ikke findes hos de fleeste andre. Den væsentligste Forskiel imellem disse Følhorne er ellers denne: at ligesom Hannen har et Klumpagtigt Leed i Enden af Følhornene forsynet med en blød Kloe eller Hage (hvoraf jeg har taget Anledning at kalde den Monoculus antennis ungviculatis) som baade kan strækkes ud (Fig. 2. d.) og klemmes sammen (Fig. 2. c.); saa har Hunnen derimod i sine Følhorne tykkere Leder ved Roden, end i det yderste, og i stæden for en Kloe eller Hage to med smaae Haar i Enden forsynte Greene; hvilket alt tydeligere forestilles Fig. 4. og 5., hvor begge Slags Følhorne sees forstørrede. Naar denne Forskiel undtages, ere alle de øvrige fra Kroppen udstaaende Lemmer eens dannede hos begge Kiøn, nemlig 1) Et Par smaae og smale Følhorne, forsynte med en Deel stive Haar-Dusker eller Qvaste (Fig. 3. c.), som sidde et Stykke neden for de øverste Følhorne, og noget inden for Kroppens Concavitet, og sees endnu mere forstørrede (Fig. 6. - 2.) Et par meget smaae og i Enden to-deelte Følhorne (Fig. 3. d), som ligeledes ere forsynte med et Par Haar-Qvaste, og sidde lidt neden for de to øverste par Følhorne. 3) Et Par smaae og mod hinanden staaende Lemmer, som holdes saa skiulte og sammenbøyede, at jeg aldrig ret har kundet betragte dem; dog forekom det mig nogle Gange, at enhver af dem havde en Kloe i Enden, ligesom det efterfølgende 4de Par Lemmer (Fig. 3. e.), som vel ere noget mindre end hiine, men derimod næsten altid kiendelige, efterdi de ofte rækkes ud, da de befindes at have en liden Kloe i Enden, som undertiden er udstrakt, men som oftest sammenfol-

menfoldet. 5) Et Par andre og meget større Kloer (Fig. 3. f), som vel i visse Maader ligne de næst foregaaende, men have 3. Leder (i Stæden for at hiine ikkun bestaae af eet Leed) med en Fieragtig Stilk paa andet Leed, og en glat Stilk eller Børste ved Siden af den udstrakte Kloe, som alt tydeligere forestilles Fig. 7. 6) Endnu et Par længere samt bredere og fladere Lemmer (Fig. 3. g.), som ligeledes bestaae af 3. Leder, men ere stumpe i Enden, og der forsynte med 4. Kloer, foruden dem, som sidde ved begge Ender af det mellemste Leed, og findes aftegnede Fig. 8. 7) Efter disse 4. Par Kloer, om jeg saa maa kalde dem, folge 3. Par Fødder Fig. 3. h.), et Par for hvert af Kroppens mellemste Leder, og hver Fod af saadan Skabning, som Fig. 9. viiser, det er, bestaaende af 4. Leder, og besat med en Deel lange Stilke, besynderlig i Enden. 8) Endelig sees paa hver Side af Stiertens øverste Leed et Lem (Fig. 3. i.) af to Leder og med en Qvast i Enden; hvortil komme 4. Par smærre og mere ukiendelige Qvaste, eet Par for hvert af Stiertens nederste Leder. Alle disse Folhorne, Kloer, Fødder og Qvaste sidde Parviis og Radviis langs ned ad Bugen paa begge Sider, ligesom Fryndser, og ere alle blanke uden nogen Farve; men Kroppen selv falder for blotte Øyne rød, og under Forstørrelses-Glasset rødguul og giennemsigtig, med en lyseguul Stræg langs ned ad Ryggen (Fig. 2. e.), som maae være Insectets store Blod-Aare, efterdi man deri under Microscopio mærker en Bevægelse, ligesom naar Blodet løber om i en Aare. Foruden denne lysguule Stræg sees ofte (paa Hunnen allene) en meget mørk Stræg langs ned ad begge Sider (Fig. 3. k.), som foraarsages af de mange Æg, den bærer i sig, foruden den ovale Ægge-Stok, eller Samling af Æg, som ofte hænger neden under Stierten, midt imellem dens to øverste Leder (Fig. 10.), og seer ud som en Klase af runde Druer, af Farve gemeenlig gandske sort, sielden grøn, og kiendelig endog for blotte Øyne, naar Insectet løber om i Vandet. Naar jeg har sat en Vand-Draabe paa mit Forstørrelses-Glas, og deri betragtet disse smaae Insecter, har jeg ofte mærket en Deel ovale og blanke Æg at løbe om i en Cirkel, ligesom de vare levende, saa og nogle smaa Unger, af samme Skabning som Moderen, men neppe femte Deelen saa store, og med to Rumpe-Haar, som efter Proportion vare langt kortere. Hannen, som imod de fleeste Insecters Art er større end Hunnen, parrer sig med hende saaledes, at han med de to øverste Folhorne (hvilke maaskee rettere burde kaldes Gribe-Horne) griber hende midt over Livet, eller ved Enden af Ryg-Skioldet, og holder hende der fast med Folhornenes yderste Hager, da han imidlertid spiller stærkt med sine øvrige Folhorne, saa vel som med de paa Stierten siddende Haar-Qvaste, men trækker sig med sine 3. Par Fødder hen til Hunnens krumboyede Stiert (thi under Parringen ligge de begge krumme, som Fig. 3. viiser, omtrent i Form af

et La-

et Latinsk S.) og holder samme imellem Fodderne, med en heftig og idelig Bevægelse af Kroppen selv og dens Lemmer, som forvirrer Øyet og forbyder at see noget mere. Den Hidsighed, hvormed Parringen skeer, er meget stor, saa at jeg ofte har jaget dem med Fingeren i Vand-Glasset, klemmet dem til een af Glassets Sider, og taget dem op paa Fingeren, uden at kunde faae dem adskilte, ja endog lagt dem i en Vand-Draabe paa Microscopio, og der skillet dem fra hinanden, men befundet, at Hannen strax giorde nyt Angreb, og tumlede sig nogle hundrede Gange om med Hunnen i samme Vand-Draabe. At dette Insect har sit rette Hiem i det store Hav, derom kan jeg ikke tvivle, endskiønt jeg hverken har seet det i Havet eller Fiorderne, hvor det er alt for lidet til at kunde opdages; men i Soe-Pytterne, eller det Soe-Vand, som bliver staaende i Bierg-Hullene ved Stranden, sees det i stor Mængde, bevægende sig altid ustadig, snart op ad snart frem ad med visse Ophold derimellem, undertiden ogsaa gaaende paa Soe-Pytternes steenige Bund (*), hvor det dristig løber ind paa den i Søndm. Beskrivelse I. Part p. 202. beskrevne Onisscus stylis caudæ utrinqve binis, som idelig gaaer og suer paa disse Pytters sliimige Bund, og holder en farlig Jagt efter disse smaa Insecter, naar de komme den for nær, dog uden at opsluge dem, saa vidt jeg har kundet mærke. Blant alle de Monoculos, som Linnæus har beskrevet, findes ingen, som mere ligner denne, end Monoculus antennis qvaternis cauda recta bifida, som findes aftegnet i Hr. Doctor Langes Lære om de naturlige Vande Tab. I. Fig. 2. 3. 4.; men ved at holde samme Tegning imod den, som her meddeeles, vil man let mærke en kiendelig Forskiel imellem dem. I visse Poster kommer den og overeens med Pulex arborescens Swammerdami, hvis Figur ligeledes er at see i forbemeldte Hr. Langes Skrift Tab. II. Fig. 1; men Forskiellen imellem dem er stor nok til at vise, at de maa være 2 adskilte Species. At ellers bemeldte Pulex arborescens, som opholder sig i staaende ferske Vande, kan formere sig i saadan Mængde, at Vandet til Skræk for eenfoldige Folk seer rødt ud som Blod, det har Swammerdam viist i Bibl. Nat. Tom. I. pag. 89. & 90; og at nærværende Soe-Loppe, naar den paa et viist Sted er

(*) Med hvilke Lemmer og paa hvad Maade denne Gang egentlig skeer, lader sig med blotte Øyne ikke bestemme; og under Forstørrelses Glasset, hvor jeg har havt disse Insecter levende i en Vand Draabe, bære de sig ikke i alle Tilfælde saaledes ad, som naar de ere i deres Element og have sin Friehed. Dette allene har jeg under Microscopio mærket, at de, naar Vand-Draaben udtørres, og vil forlade dem, kan skyde sig frem paa Glasset, omtrent som en Frøe eller Frosk, da de først skyde Følhornene og Fodderne frem ad, og trække dem strax derpaa tilbage igien; og dette Exempel synes at vise, at man ikke saa slet hen eller i Almindelighed kan sige om alle Insecter af denne Art, at deres Fødder tiene dem ikkun til at roe og svømme, og ey til at gaae, hvilket Hr. Schäffer synes at paastaae udi en i Aaret 1756. udgiven Afhandling, kaldet: Der Krebsartige Riesenfuss.

er samlet i Mængde, foraarsager det samme Syn i Søen eller det salte Vand, derom kan jeg saa meget mindre tvivle, som denne har en stærkere rød Farve end hiin. Derfor, i Fald det Foregivende iblant Pøbelen, at Søe-Vandet i visse Fiorde skal undertiden have seet blodfarvet ud, ikke er gandske opdigtet, troer jeg, at samme heraf bør udledes, som af sin rette Kilde, hvorved bortfalder den overtroeske Mening, at slig: skulle betyde Krig og Blods Udgydelse.

Paa Tab. IX. forestiller

Fig. 1. Insectets Størrelse for blotte Øyne.
Fig. 2. Hannen, forstørret og betragtet paa Ryggen.
Fig. 3. Hunnen, forstørret og betragtet paa Siden.
Fig. 4. Et af Hannens 2 øverste Folhorne, forstørret.
Fig. 5. Et af Hunnens dito.
Fig. 6. Et af begge nederste Folhorne, ligeledes forstørret.
Fig. 7. og 8. Tvende fra Kroppen udstaaende Lemmer med Kloer i Enden; begge forstørrede.
Fig. 9. Een af Fødderne, forstørret.
Fig. 10. Hunnens Egge-Stok, forstørret.

Et Søe-Skrukketrold (*), med en aflang Spids, og neden under ved tvende Luger tillukt Stjert.

Oniscus cauda ovali-acuta subtus duabus valvulis clausa.

Dette Søe-Insect, hvis naturlige Størrelse er at see Tab. X. Fig. 1. har et rundt Hoved, med en meget liden Mund, der viser sig som en liden bruun Prik, item med gandske smaa og hvidagtige Øyne. Folhornene ere 4 i Tallet, nemlig 2 meget korte, bestaaende af 3 Leder, og 2 andre temmelig lange, hver med 5 Leder, af hvilke det yderste atter er deelt i 18 mindre Parter eller smaa Leder, som kan sees af Fig. 3. Kroppen er langagtig og oven til convex, men neden under noget indhuul eller concav, og har foruden Hoved og Hale 10 Leder, følgelig lige saa man-

(*) Det Navn Skrukke-Trold tillegges her egentlig Oniscus ovalis cauda obtusa bifida Linnæi, som er et Land Insect; og til Forskiel fra denne, mener jeg, at de Oniscí, som opholde sig i det salte Vand, kan kaldes Søe-Skrukketrold, undtagen naar de ere af det Slags, som plage Fiskene i Søen, da det efter Landets Sprog bør heede Fiske-Bisørne. Ellers kaldes det her beskrevne Insect af nogle Skrubbe-Trold.

TAB: V.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

TAB: VI.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 5.

Fig: 6.

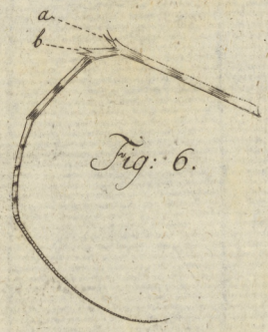

TAB: VII.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 5.

Fig: 6.

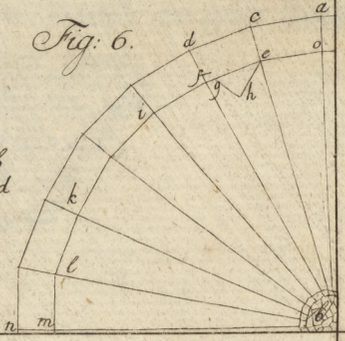

TAB: VIII.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

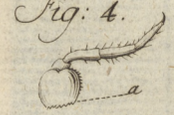

Fig: 5.

TAB: IX.

Fig: 1.

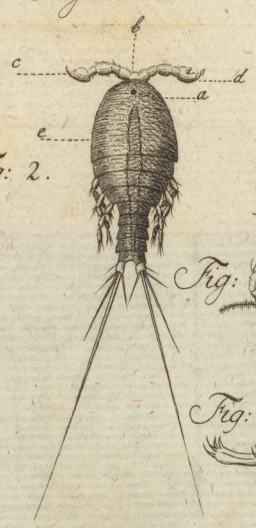

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

Fig: 5.

Fig: 6.

Fig: 7.

Fig: 8.

Fig: 9.

Fig: 10.

TAB: X.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.

Fig: 4.

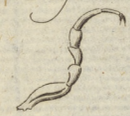

Fig: 5.

Fig: 6.

mange Furer eller Indskiærelser, af hvilke den nederste er deri adskilt fra de andre, at den ikke gaaer tvert over hele Ryggen, men blot indskærer den paa begge Sider. De 7 foreste Leder er ellers de storste, og have hver et lidet Bie-Leed paa begge Sider; men de 3 bageste, i sær det allersidste, ere ikkun smaa og smale. Bugen er ey tyk og opblæst, som paa andre Insecter af denne Art, men gandske svang og mærket med visse Tvær-Striber eller smaa Furer. Fødderne ere 7 paa hver Side, alle af eens Skabning (see Fig. 4.) og i Enden forsynte med 2 Kloer eller Hager, hvormed Insectet kan klæmme meget stærkt til. Stjerten er aflang, men dog i Enden temmelig spids, oven til convex, men neden under flad, eller rettere sammensat af 2 flade Dorre (see Fig. 5.), som kan aabnes og lukkes til, ligesom en dobbelt Port. Inden for disse dobbelte Dorre sidde nogle fryndsede eller ligesom med Fier omgivne Blade (Fig. 6.), som synes at være Insectets Æglægger-Spidser. Farven er overalt grønagtig bruun, ligesom Tanget i Stranden, hvorunder dette Insect opholder sig. I Linnæi Syst. Natur. pag. 636. edit. 10. findes vel en Oniscus, som siges at opholde sig i det Norske Hav, og at have Abdomen subtus nudum item caudam semiovalem acutam, ligesom denne; men samme maa dog, saavidt man kan domme af de ovrige Omstændigheder, være et gandske andet Species.

Paa Tab. X. forestiller

Fig. 1. Insectet i naturlig Storrelse.
Fig. 2. Det samme noget forstørret.
Fig. 3. Et af de store Folhorne, forstørret.
Fig. 4. En Fod, forstørret.
Fig. 5. Stjerten betragtet paa den underste Side, med een tillukt og een aabenstaaende Dor.
Fig. 6. Et inden for Stjerten siddende fieragtigt Blad.

Udtog

af hvad der angaaende

Veyrets og Luftens Forandringer og Beskaffenhed

er iagttaget i Trondhiem

fra den 1ste Octob. 1759. til den 1ste Octob. 1761.

af

GERH. SCHÖNING.

§. 1.

Staden Trondhiem ligger under den 63°, 26½ Nordlig Brede, efter de nyeste og beste Jagttagelser, og 20 Mile omtrent Vesten for Kiøbenhavn, imellem Floden Nid paa den Sydlige og Østlige, og Havet paa den Nordlige Side, men mod Vesten hænger den sammen med det faste Land, hvor ogsaa i Nærværelsen ligger et temmeligt høyt Bierg, Steen-Bierget kaldet, men paa de øvrige Land-Sider er den omringet af lavere og jævnere Høyder, hvilke mod Sonden i sær og mod Nord-Øst endes med temmelig store Sletter og jevne Marker. Mod Norden er den store Strind-Fiord, en til 2 Mile breed tvers over. Omkring Byen er nu ingen Skove, undtagen lidt Krat og Løv-Skov, paa en Fierding eller halv Miil nær; ligesom og ingen ferske Vande af Betydenhed findes i Nærværelsen. Hvilket jeg har anseet fornødent at erindre, da saavel et Steds egen, som omliggende Steders Situation gior meget til Veyrets Forandring og Beskaffenhed.

§. 2.

I Begyndelsen af Aaret 1759 (a) blev Vinteren her usædvanlig mild, særdeles i Februarii Maaned, da der indfaldt saadant Tøe- og mildt Veyr, at da jeg mod

(a) I de saa kaldte Neue Gesellschaftlige Erzählungen P. 3 p. 281 findes, at Veyret i Leipzig og deromkring har og i Januarii og Februarii Maaneder været usædvanlig mildt dette Aar.

mod Slutningen af bemeldte Maaned reyste fra Meldalen igiennem Buvigen, som ligger 2 Mile herfra Byen, og hvor Sneen om Vinteren gemeenligen blæser bort, saae jeg der paa sine Steder Bakkene at blive grønne, og Græsset at spire frem. Men saadant Veyr er det ikke, som man her ønsker sig paa den Tid af Aaret, ligesom det ey heller betyder noget godt, som og da skeede; thi denne alt for tilige Vaar blev siden forandret til en ubehagelig Efter-Vinter, som varede saa længe med Snee og Kulde, at man paa adskillige Steder ey kunde beede sine Creaturer ude paa Marken, forend mod Slutningen af Maji Maaned (b), saa mange derover sprade, at derpaa vilde følge et U-Aar. Dog forandrede Veyret sig ved Junii-Maaneds Begyndelse til det bedre, og blev siden den meste Tid af Sommeren bestandig godt, saa her blev et temmelig got Aar, og paa sine Steder en rig Høst baade paa Korn og Høe, men paa andre derimod toge begge Dele stor Skade, deels ved Kulde, deels ved indfaldende vaade Veyrligt, den Tid Høet skulde indhøstes. Høsten blev ogsaa kold og fugtig: thi i hele October-Maaned havde man kun 5 Dage, paa hvilke det ikke regnede eller sneede, den 3die Oct. havde man allerede stærk Rim-Frost, den 17de sneede det til Fields, og Dagen efter ogsaa i det lave. I Begyndelsen af Maaneden blæste Vinden Sydlig og Østlig, men fra den 6te Sønden-Vind og Syd-Vest eller Nord-Vest om hinanden, da det i den første Stags Vind regnede, men i den sidste sneede. Den 21de havde man en stærk Storm af Nord-Vest, som varede den hele Dag og Nat igiennem, med stærkt Snee-Drev, men Dagen efter den 22de, lynede det om Eftermiddagen, hvormed fulgte en stærk Hagel-Iling, og den 29de havde man atter en stærk Storm af Nord-Vest med Snee og Regn.

§. 3.

I de 6 første Dage af November-Maaned havde man Regn, siden indtil den 24de godt og klart Veyr, undtagen at det sneede lidt den 13de, og imidlerlid blæste Vinden af Sønden og Syd-Øst, men den 16de Nord-Øst. Mod Slutningen af Maaneden var Vinden Syd-Øst og Syd-Vest, da det regnede og var klart Veyr om hinanden. I December Maaned havde man i 9 Dage klart Veyr, i 7 Regn, i de øvrige Snee. Den 9de og 10de blæste en stærk Storm af Nord-Vest, som endtes med en Storm af Nord-Øst, hvilken Vind blæste den 11te mere Østlig og Sydlig, og bragte en stærk Kulde med sig, saa at Mercurius den 11te om Morgenen var falden til 12½, men den 12te til 14 Gr. under Frys-Puncten paa Celsii Thermometer, som jeg har betient mig af, og paa hvilket Mercurius her i

(b) Af nys bemeldte Sted p. 284. sees, at Luften i den sidste halve Deel af Majo har, og ved Leipzig været meget kold.

den allerstrængeste Kulde ingensinde har faldet dybere, end 20 Gr. Den 13te om Eftermiddagen gik Vinden om til Syd-Vest, da Mercurius og steeg til 8½ Gr., og den 13de, efterat der om Natten havde blæst en Storm af Syd-Vest, indtil 3 Gr. over Frys-Puncten.

§. 4.

Aaret 1760. begyndte med en skarp Kulde. Vinden havde fra den 30 Dec. til den 6 Jan. været Østlig og Sydlig, til deels og Nordlig, hvorpaa Mercurius faldt den 4de Jan. til 13½, den 5te til 18¼, men den 6te om Morgenen alt til 20 Gr. under Fr. Pt., da Kulden var her ret usædvanlig streng. Men samme Dag den 6te begyndte Himmelen mod Aftenen at blive tyk, da Mercurius var stegen til 14½ Gr., og om Morgenen efter den 7de, til 9, men om Aftenen til 3½ Gr., da Sydlige og Vestlige Vinde begyndte at blæse, hvilke siden vedbleve indtil den 22de og derefter, da Vinden igien blev Østlig; men Kulden var ellers den heele Maaned igiennem kun maadelig, og størst den 28, da Mercurius stod paa 9 Gr. under Fr. P.; ja det regnede fra den 15de til den 19de incluſ., og det iblant ret stærkt, og i 12 Dage i denne Maaned havde man klart Veyr.

§. 5.

I Februarii Maaned var ligeledes Snee og Regn om hinanden, med klart Veyr imellem, dog uden synderlig Kulde, hvilken var i Martio endnu mindre, saa den var størst den 5te og 6te, da Mercurius stod paa 6 Gr., og den 20de, da samme stod paa 7½ Gr. u. f. p. Vinden var meest Sydlig. Dog indfaldt der den 7de, 8de og 9de i sær et slemt stormende og haardt Veyr af Nord-Vest med stærkt Snee-Drev. Men fra den 11te til Slutningen af Maaneden havde man mestendeels klart og deyligt Veyr, eller Regn, og den 31te stod Mercurius 5½ Gr. over f. p. Fra April Maaneds Begyndelse indtil den 17de var tyk Luft med Regn og Snee om hinanden; men sidst bemeldte Dag begyndte en Østlig og Nordlig Vind at blæse, da det klarede op og blev koldt, saa at Mercurius stod den 8de paa 11, og den 19de paa 11½ Gr. under fr. p. Siden blev Vinden atter Sydlig og Vestlig, samt Vestlig og Nordlig, da det imidlertid regnede og sneede til Maanedens Udgang. Men den 14de, 15de og 16de blæste en Storm af Nord-Vest.

§. 6.

Maji Maaned var imod de forrige meget kold og ond i Begyndelsen indtil den 13de, i hvilken Tiid Synden og Norden-Veyret holdte hinanden ligesom Stangen,

gen, da det gierne blæste Sydlig om Morgenen, siden Vestlig og Nordlig, dog stedse koldt, og Skyer imidlertid stege idelig op fra begge Kanter, baade den Sydlige og Nordlige, og need igien. Og stod den 8de Mercur. paa 9 Gr. under F. P. Dog fik Sonden-Vinden den 13de overhaand, saa at Thermometret stod den 15de paa 12 Grad over Fr. P., da man ogsaa fik et mildt og temmelig stærkt Regn, paa hvilket fulgte klar Luft og deyligt varmt Veyr, med Østlige og Sydlige Vinde, saa at Mercurius steeg den 28de til 21 Gr. over Fr. P., da det og regnede lidt. Samme milde Veyr vedvarede i Begyndelsen af Junii Maaned med Sydlige og Vestlige Vinde, deels og Vestlige og Nordlige, da det og regnede et Par Dage.

§. 7.

Men paa dette deylige og varme Veyr fulgte en uformodentlig og forunderlig Forandring: thi den 12te blev Vinden Nordlig og kold, saa det om Estermiddagen haglede lidt; men den 13de haglede det endnu stærkere, og sneede noget om Natten, saa det kunde sees om Morgenen i de høye Fielde. Dog rakte denne Snee ey ned i det Lave, ey heller blev den længe liggende, skiønt det sneede i Høyden saaledes, at Marken laae hvid af Snee nogle Timer frem paa Dagen. Den 14de blæste Vinden Nordlig og Østlig, da det atter haglede imellemstunder, og Mercurius var faldet til 10 Gr. over Fr. P. Dog var alt dette kun som en Forløber for en endnu værre Rie (c); thi den 15de blæste Vinden først Vestlig og Sydlig, siden Østlig, hvilken Østlige Vind om Estermiddagen frembragte en stærk Snee-Kave, som varede nogle Timer, og nedlagde saa megen Snee, at paa min Gaard Romningen, som ligger paa Bye-Aasen og temmelig høyt, hvor jeg den Tiid var, laae Sneen et Qvarteer høyt over Jorden. Det var et, vel ubehageligt, dog artigt og rart Syn, at see Jorden, efter saa godt og mildt Sommer-Veyr og foregaaende stærk Varme, ligge overalt bedækket med Snee, ligesom om Vinteren, og de gule Blomster, tillige med Brodden paa Agrene, hist og her at titte frem igiennem den hvide Snee, hvilken paa Agrene laae kun halv saa tyk, som andensteds, og hvor Qvæget havde staaet i Grinder (d), sær hvor Jorden var meest gødet, laae den kun en Finger tyk, ligesom den og paa de Steder, hvor man havde ladet Lyng og Qvister afbrænde til Aske, var ey saa dyb, som ellers. Hvilket altsammen nok-som viser, hvor meget Jordens Giødning og Dyrkelse gior til at betage Snee og Kulde meget af sin Kraft, og at disse Ting maa nødvendig i et Land formindskes, ligesom Jorden bliver mere og bedre dyrket.

§. 8.

(c) Rie kalder man det her til Lands, naar et ondt og haardt Veyr indfalder, og vedvarer nogen Tiid, men siden ophører. Af hvilke Rier man her har adskillige Slags.

(d) Grinder kaldes her visse Indhægninger, som man flytter fra et Sted til et andet, hvori Creaturerne staae indsluttede om Natten, og om Dagen, naar de malkes.

§. 8.

Om Aftenen efterat bemeldte Snee var falden, blæste Vinden Vestlig og Nordlig, og om Natten efter Vestlig og Sydlig, temmelig stærk og kold, da det tillige haglede og fros, saa at Sneen blev paa de fleste Steder liggende den hele Nat, paa andre, som laae høyere og til Marken, til hen imod Middag efterfølgende Dag, og paa nogle den hele Dag over, især hvor Sneen havde faldet saa dyb, at den rakte til Knæes. Det er venteligt, at de fleeste ville anfee saadant Sommer-Væyrligt med Forundring og Skræk, og det Land ulykkeligt, som samme er underkastet. Her til Lands er det og heel usædvanligt, at saadant indtreffer paa den Tid af Aaret. Dog ville kyndige Folk slet ikke anfee det for nogen Ulykke, naar saa skeer, skiønt det for Creaturernes Skyld kan være ubehageligt og fortrædeligt, da Forfarenhed har lært dem, at paa saadant Væyr gierne følger et godt og frugtbart Aar, hvilket og denne Gang indtraf. Men om Solens Formørkelse, som ved de Tider indfaldt, kan have været Aarsag, eller giort noget til saa usædvanlig en Hændelse, hvilket Bønderne her vilde foregive sig at have lært af Forfarenhed, det er noget, som behøver videre Undersøgning og Bekræftelse.

§. 9.

Den 16de, Dagen efterat bemeldte Snee var falden, stod Thermom. paa 5. grad., om Morgenen. Men Veiret begyndte derpaa strax at blive mildere, og Vinden at blæse af Syd-Vest med noget Regn imellem; hvilket vedvarede den og de 2de følgende Dage, og fulgte derpaa sydlige og østlige Vinde med klart og varmt Veir, til den 25. incl., da Thermom. stoed paa 25. gr. ov. f. p. Imidlertiid steege alle disse Dage tykke Skyer op, som truede med Regn og Torden, men den stærke sydlige og østlige Vind holdt dem stedse af, og satte dem tilbage. Dog fik man mod Enden af Maaneden Regn, og i Begyndelsen af Julio havde man Regn, og Solskin omhinanden, et frugtbart Veirligt, indtil den 15de, da der faldt et meget hastigt og stærkt Regn, som et Volkenbrud, og Torden hortes, skiønt her langt borte. Siden var Veiret mest fugtigt, Vinden Vestlig og kiølig, og fra den 26. indtil Maanedens Udgang deiligt klart Veir, hvilket vedvarede i Begyndelsen af følgende, indtil den 5, 6. og 7de, da der om Morgenen var stærk Taage, hvorpaa den 8de fulgte et stærkt Regn med Torden, hvilken man nu første Gang i dette Aar her havde.

§. 10.

§. 10.

De sidste 8te Dage af Hundedagene forte Regn med sig, ligesom de første. Ved Slutningen af Hundedagene lod Tordenen sig og et par Gange høre. Den 22de Aug. blæste en meget stærk Storm af Synden, som en Orcan, hvorpaa fulgte om Aftenen et stærkt Regn. Siden var Veiret temmelig got med vestlig og nordlig Vind og Regn, hvilken den 28. blev østlig og kold, saa der om Natten forud faldt Rimfrost i det høye og til Marken. Begyndelsen af Sept. Maaned forte koldagtigt Veir med sig, med vestlige og nordlige Vinde samt Regn; Men fra den 7de til den 21. var bestandig got klart Veir, og saa stille, at der neppe blæste en Vind-Gust, uden lidt af en Syd-Ost. Imidlertid stod der gierne hver Morgen en tyk Taage over Landet, som fordeelte sig, naar det leed frem paa Dagen, og det altid i det Høye, men i det lave holdt den nogle Dage bestandig ved. I denne tykke Taage saaes en heel Regnbue, dog allene med den røde Farve, da jeg reiste fra min Gaard, hvor ingen Taage var, og kom ned i det lavere; Og ved det jeg havde Solen, næsten den heele Vey, bag mig, stod bemeldte Regnbue stedse lige for mig, ligesom en stor Port. I Begyndelsen af Octob. Maaned var Veyret got, da Vinden blæste sydlig, og iblant noget østlig, med Regn og klart Veir om hinanden, indtil den 16, da det begyndte at blæse sterkt af en Sydvest, med Regn og Hagel, og derpaa fulgte den første Snee den 18, med stærk Vesten-Vind; hvorefter Luften igien blev klar, men kold, indti mod Slutningen af Maaneden, da det sneede, og den sidste Dag regnede. I Nov. Maaned blæste Vinden mest sydlig og vestlig, eller sydlig og østlig, og af sidst bemeldte Kant blæste den 7de en stærk Storm. Den 14de lynede det om Aftenen. Det samme skeede og om Morgenen den 19, og er det mærkeligt, at følgende Dag, den 20, var i Hannover et haardt Veir med Lynild og Torden. Mod Slutningen af Decemb Maaned, blæste det meget stærkt af Sydvest med Snee-Drev og Regn; men for Resten var Veiret temmelig got og Vinden mest sydlig.

§. 11.

Aar 1761. var Veiret først i Januar. Maaned meget haardt med stærke Vinde af Sydvest og Nordvest, samt Slud og Snee-Drev. Den 15de blæste her igien Storm af Sydvest, som siden gik om til Nord-Vest. Samme skeede og den 22. 23. 24 og 25. og ligeledes den 2. Febr., og den 21. dito af Vest. Mod Slutningen af denne Maaned sneede det sterkt næsten hver Dag. Martii Maaned var vel i Begyndelsen noget ond med Slud og Snee-Drev, men fra den 4de til den 21. var mest godt Veir med Regn og Solskin, skiønt der imel-

lemstunder indfaldt Natte-Frost, saa Sneen meest tøede bort, og paa sine Steder gik gandske af Marken, ved det gode og milde Veir. Og endskiønt Veiret blev mod det sidste af Maaneden, igien ondt, saa begyndte dog Løvet, endeel Steder, hvor Sneen gandske var borttæret, at slaae ud paa Træerne. I Begyndelsen af April Maaned havde man først nordlige Vinde med Snee og Hagel, siden vestlige og sydlige med Regn og Tøe-Veir, hvilket var den 6. saa mildt, at Thermom. stod paa 11. grad. ov. fr. p. Men den 7de blæste en Storm af Osten og Synden, hvorpaa fulgte, som vedvarede den heele Maaned igiennem, Regn og Snee om hinanden, med Vestlige og Sydlige eller Vestlige og Nordlige Vinde. Maji Maaned var i Begyndelsen bedre, end den blev mod Slutningen: Thi Veiret var til den 22. meest klart og mildt, saa at Therm. stod den 17. paa 17. grad., men siden blev Vinden Vestlig og Nordlig med Regn og Snee, hvilke sidste fornemmelig faldt den 24. 25, da Thermom. var faldet til 3. grad ov. f. p. om Morgenen, og den 26, hvorpaa Veiret blev mildt og godt, men tillige tørrere og varmere, end man gierne ønsker paa den Aarets Tid; thi den bestandige Tørke, som siden indfaldt, giorde at baade Græsset og Agrene toge Skade, saa at der paa de fleste Steder blev kun lidet Høe, skiønt man dog fik det vel indbierget, ved det at Veiret var mestendels godt og klart indtil Aug. Maaned, i hvilken det var temmelig ubestandigt og meget fugtigt. I sær faldt paa sine Steder, fornemmelig i Börse-Skogn, et usædvanligt stort og sterkt Hagel, som paa nogle Gaarder reent nedslog al Sæd den 9de Aug. For Resten blev dette et temmelig frugtbart Aar, og Kornet tilig modent, saa at man paa adskillige Steder maatte skiære sine Agre sidst i Julii Maaned. Høsten blev og usædvanlig god, saa at man i Sept. havde kun Regn et Par Gange, og i Octob. Maaned har Veiret været bestandig klart, skiønt Natte-Kulde tillige har indfaldet, indtil den 20de da man her første Gang i Aar fik Snee.

§. 12.

Efter denne korte Fortæling om Veirets Beskaffenhed i Almindelighed maa det endnu være mig tilladt at tilføye nogle Anmærkninger, hidhen hørende, for at samle paa eet Sted hvad som om een eller anden Ting endnu kan være at erindre, saasom 1) At de Vinde, som har mest regieret, særdeles om Vinteren og Vaaren, ere Vestlige Vinde, fornemmelig Syd-Vest og Nord-Vest. Med disse Vinde indfalder her gemeenligen, naar saadant skeer, den stærkeste Storm, hvilken gierne begynder af en Syd-Vest, og kan vedvare et heelt Jevndøgn, undertiden ogsaa to eller tre Dage, skiønt ey ofte, da Stormen gemeenligen ey legger sig, førend Vinden gaaer, eller som de sige, springer om til Vest og

derfra

derfra til Nord-Vest, med hvilken den gierne endes, undertiden og med Nord-Ost. Med forbemeldte Vinde har vi og her den meste Snee og det meste Regn, hvortil det store Vester- og Nord-Hav, som omringer Landet paa den eene Side, giver en riig Materie, undertiden mere, end man vel er tient med. Man kan her faae Snee med alle Slags Vinde, dog sielden med Sønden, Syd-Ost-Østen og Nord-Ost-Vind. Derimod falder her den meste Snee med Vesten- og Nordvest-Vind; Og sneer det da ikke gierne en i Træk, med mindre stormende og uroligt Veir tillige indfalder, men man har skiftesviis Snee og klart Veir om hinanden, saaledes, at en Stund er Luften saa fuld af Snee, der gierne er geleidet af en hæftig Blæst, at man neppe kan see et Børse-Skud fra sig, hvorpaa følger klart Veir og stille Luft, som atter afløses med sterkt Snee-Drev, og saaledes stedse om hinanden. Hvilket vel har sin naturlige Aarsag, men vidner tillige om Guds Vise Forsyn, som i alle Ting, saa og heri: Thi her til Lands og længere Nord falder det meste Fiskerie seent ud paa Høsten og om Vinteren, da og mange Reiser maa skee til Soes. Men nu er intet farligre for dem, som giøre Soe-Reiser, end at blive overfaldet af tykt Snee-Kave (e) og Vind tillige, ved det man umueligt kan see sig for og maatte nødvendig tage Feil af Veyen, samt sette Livet til, hvis ikke Luften paa forbemeldte Maade imellemstunder blev klar, saa man kunde rette sin Kurs og undgaae Faren. Ligesom man og har Exempler paa dem, som i saadant tykt Veir og længe vedvarende Snee-Kaver, har en heel Dag faret vildt runde om paa Søen, og været næsten paa samme Sted, hvor de begyndte: Thi det skeer og undertiden, at der falder en stor mængde Snee i mildt og stille Veir, da det kan snee et heelt Jevndøgn og længer i een Træk, og Sneen, ved det den er stor og til deels fugtig, legger sig i store Dynger paa Træernes Greene, og giør ofte stor Skade, særdeles paa Løv-Skoven. Dog spaae Bønderne, naar saadant skeer, sig her et got Aar og en fuld Lade.

§. 13.

Det skeer vel undertiden, at her falder Regn med sydlige, østlige og nordlige Vinde, dog sielden, ey heller meget og til nogen Bestandighed. Men det meste Regn faae vi med Syd-Vest-Vesten- og Nord-Vest-Vind. Og naar det skeer, særdeles naar Vinden blæser fra sidst bemeldte Kant, bliver end og midt om Sommeren, gierne Veiret koligt og ubehageligt, da det og ikke sielden hæn-

(e) Snee-Kave kalder man det om Vinteren, naar en sterk, eller maadelig Blæst, opfylder Luften, enten kortere eller længere, med saa megen Snee, som imidlertid nedfalder, at man neppe kan see de Ting, som ere end og i Nærværelsen.

der, at saadant Veir kan vedvare otte, ja fiorten Dage; Thi den megen Taage, som af det store Vester-Hav opstiger, bliver, naar Vinden begynder at blæse af den vestlige Kant, dreven ind over Landet, hvor den, deels af den lange Fieldstrækning, som ligger osten for os, mellem Norge og Sverrig, deels af Landets egne Fielde, opholdes, opsamles og tilsammen trækkes; Hvilket giver Luften stedse Materie til Regn, ved det at Biergene ey allene beholde hos sig Fugtigheden af bemeldte Taage, og samle deraf de tykke Regn-Skyer, men og, naar disse har givet fra sig hvad Regn de indeholdte, uddumste igien den Fugtighed, som de har imodtaget, ved det at Luften oven for eller omkring dem holder sig kold, hvilken atter nedfalder i Regn og paa nye opstiger og saaledes stedse om hinanden, indtil Luftens Beskaffenhed forandres. Hvorledes bemeldte Fugtighed af Fieldene opstiger, er her tydelig at see, næsten saa ofte Regn indfalder, nemlig som tynde hvide Skyer, der opstiger som en Rog, efterat de ofte i eet Øyeblik, har samlet sig; Og naar det skeer, er man som oftest vis paa Regn, men legger derimod Taagen sig ned i det Lave, venter man gierne at derpaa følger klart og bestandigt Veir.

§. 14.

Fremmede, som boe Sør paa, skulde vel gisre sig de Tanker, at vi her, saa langt op i Nord maatte om Vinteren have en stærk og bestandig Kulde. Men Forfarenhed lærer os det, som er tvertimod, ofte mere, end man her skiotter om, hvor man heller ønsker sig stadigt Frost-Veir om Vinteren, end mildt Tøe-Veir eller Regn, da det første saa vel befordrer Landets Brug og Handel, som fornemmelig til Lands skeer om Vinteren over de med Jis og Snee belagte Søer, Elver, Fielde, og Moratser, hvor man ellers meget vanskeligen eller slet ikke kan komme frem, og da man her ikke er saa meget bange for Vinterens Kulde, om den end var nok saa streng, som for een eeneste kold Nat om Høsten. Ey at tale derom, at man efter Vintre, som ere i utide alt formilde, spaaer sig kolde Foraar, og slette eller maadelige Aaringer. Den strængeste Kulde, som her har været i de 2de Aars Tiid, i hvilke jeg har givet agt paa Veirets Forandringer, indfaldt den 6. Januarii 1760, da Mercurius i Celsii Thermom. var falden til 20. grad. under Fr. p. For Resten skal Kulden her være streng, naar den falder til 14, 12. eller 10. grad, og gemeenligen staaer den derover, paa 4, 5, 6. Grader. Med østlige Vinde, og med dem, som blæse af Nord-Øst og Syd-Øst har man her om Vinteren den skarpeste Kulde, men derimod indfalder med sydlige og vestlige Vinde, ofte Regn og Tøe-Veir. Saa længe Kulden er mandelig, er Veiret og gierne mest bestandigt, og

staaer

slaaer sig heller til Snee, end til Regn, naar Forandring skeer. Bliver Kulden derimod ret streng, og tager til den eene Dag efter den anden, hvilket gierne vedvare i tre Dage, saa slaaer gemeenlig Veiret, naar Kulden er kommen paa det høyeste, sig om paa eengang til Regn og Tøe-Veir, hvormed vore Vintere ofte afvexle. Dog skeer det og i bemeldte Tilfælde, at der ved saadan Forandring Snee nedfalder, og dersom da dereſter Luften bliver klar, kan man vente strengere Kulde end før. Naar Kulden er saaledes ret streng, opstiger der af Havet en tyk Røg eller Damp, som staaer over Søen, som en tyk Skye, her Frost-Gaav kaldet, hvilken foraarsages deraf, at Luften da er saa meget koldere, end Søe-Vandet, og gior meget, og maaskee det fornemste dertil, at Vinter-Kulden her er saa maadelig streng, og at naar den er streng, den da i saadan Hast forandres.

§. 15.

Usædvanlige Phænomena har her ey været at see, i den Tiid, i hvilken jeg her har givet Agt paa Veyrets Beskaffenhed. Og hvad Nordlyset angaaer, saa har samme vel været og er her meget giængs, men om dets rette Aarsag er jeg endnu ligesaa uvis, som før. Dog synes mig endnu, at Sal. Hr. Barhows Mening derom er blant alle den'rimeligste, og at alle Nordlysets phænomena derefter allerbest kan forklares. Mærkeligt er det, at naar Himmelen ellers overalt er klar, viser sig, som jeg har ofte i agttaget, forend Nordlyset kommer, mod Norden, som en mørk Røg eller Taage, oven over og igiennem hvis øverste Kant Nordlyset, naar bemeldte Taage eller Dunster ere opstegne til en vis Høyde, først som et svagt Skin og siden klarere fremskinner. Hvilket visseligen er et kraftigt Beviis for, at Nordlyset faaer sit Skin fra Norden, og ey oven, men neden fra. Thi denne Røg, som de Gamle og har observeret (f), og som, naar Nordlyset fremskinner, staaer som en Skygge inden for Nordlysets lyse Bue, hvilket end ogsaa i de sydlige Lande i dette Seculo er iagttaget, er ikke andet, end en Samling af flygtige Snee- og Is-Partikler, hvoraf Luften om Vinteren er fuld, og som, naar Luften dertil er bequem, kommer trækkende saaledes samlet fra Norden til Sønden, men maae synes mørk for Tilskuerens Øyne, indtil den er kommen til den Høyde, at angulus incidentiæ fra Lyset, bagen for mod Norden, bliver ligesaa stor som angulus reflexionis, ligesom det skeer i Regnbuen skiønt paa uliige Maade, da først den øverste Kant bliver lys, og saa meere deraf, efter som den stiger meere og meere i Høyden til. Er nu Luften overalt jævn

(f) Som kan sees af det gamle Nordske Skrift, Speculum Regale kaldet.

og holder en lige Vægt, bliver herpaa Nordlyset at see i en ordentlig Bue, hvis ikke, saa spreeder Materien sig uordentlig ud, og Nordlyset bliver flygtigt, ligesom Luften er i Bevægelse til, hvori disse Partikler ligesom svømme omkring, hvilke jo klarere og reenere de ere, jo klarere bliver og Nordlyset, hvilket ey heller lader sig see, med mindre bemeldte Partikler ere behørig adspredde og ligesom fortyndede, som man blant andet kan see af forom talte Rog eller Taage mod Norden, hvilken ofte seer ud som en dunkel-lys Skye, øverst i hvilken hist og her eendeel Straaler af Nordlyset frembryde iblant, men undertiden igien bliver den saa staaende, uden at komme til nogen ret Klarhed, fordi Materien er alt for tykt samlet, og af een eller anden Aarsage holdes tilbage, saa den ey behørig kan udsprede sig. Og heraf meener jeg, at man tildeels kan forklare Aarsagen til den forunderlig hastige Forandring, som man bliver vaer i Nordlyset, naar det ofte i et Øyeblik udslukkes ligesom paa eet, og tændes paa et andet Sted, eller synes at fare frem igiennem Luften, som en Strom: Thi Sagen maae være denne, at den hæftige Bevægelse, som den lætte og tynde Luft er udi, i hvilken bemeldte smaa Jis-Partikle svømme, driver undertiden disse Partikler tettere tilsammen, da Nordlyset synes at slukkes, og undertiden atter fra hinanden, da det paa nye synes at tændes, og ligeledes at fare frem, som en Strom, naar bemeldte tynde Luft, af een eller anden Aarsag, sættes i en hæftig Bevægelse, som gemeenligen skeer fra Osten mod Vesten, og trækker didhen med sig de lysende Partikler, af hvilke den er opfyldt. Ligesom man ogsaa ofte har mærket, at hvor Nordlyset nylig tilforn har skinnet gandske klart, der er det blevet borte, og hae efterladt sig ligesom en klar Skye eller Rog, hvortil Aarsagen vel maae være, at den lysende Materie da er bleven for tyk, saa den har confunderet og fordunklet den forige Klarhed og Glands.

§. 16.

I saadant Tilfælde, nemlig naar bemeldte Is- og Snee-Partikler trække sig meget tæt sammen, skeer det ogsaa, at de ey alleene miste deres Glands, men ogsaa med deres naturlige Tyngde søge ned til den nedere Luft, og der blande sig med fleere af deres Art, da de tilhobe falde ned og bedekke Jorden, som med en tynd Snee, eller Rimfrost, hvilket efter et stærkt Nordlys at være skeet, baade andre har mærket, og jeg af egen Erfarenhed har befundet at være rigtigt, ligesom det samme ogsaa kan siges om hvad Sal. Hr. Parhow har anmærket, nemlig, at naar Himmelen om Dagen forud har været hist og her overtrukken med visse tynde Skyer, eller hvide Stræger, ere samme om Aftenen derpaa blevne forvandlede til Nordlyset. I Betragtning af hvilket og andet saadant, det vel

maa

maae blive en afgiort Sag, at Nordlyset henhorer til vor Dunst-Kreds, og at det har sin Oprindelse af samme Materie, hvoraf Skyer og Snee fremkomme; Dog med den Forskiel, at hvis Nordlys deraf skal blive, maae bemeldte Materie bestaae af de letteste og fineste Partikler, som ved deres Læthed skille sig fra de grovere, og jo lættere og finere de ere, jo høyere opstige de i den øverste Dunst-Kreds, hvis Flygtighed foraarsager Nordlysets hastige og forunderlige Bevægelse. Saa at efter dette bliver Nordlyset ey andet, end en Samling af de fineste og lætteste Snee- og Is-Partikler, hvilke svæmme om i den øverste Dunst-Kreds, og naar de der ere i behørig Mængde, og staae i en vis Stand mod Tilskuerens Øye, da oplyses af et vist Skin mod Norden, og kaste samme Lys til vort Øye.

§. 17.

At bemeldte Snee- og Is-Partikler ere i Stand til at brække Lysets Straaler, kan vel ingen Naturkyndig nægte, saa at Knuden alleene bliver denne: Hvorfra Nordlyset faaer sit Skin, og fra hvilket Lys de Straaler komme, som brækkes der igiennem? At det faaer sit Lys fra Norden (g) kan ikke nægtes af den, som har nogenledes givet Agt derpaa, og at det faaer bemeldte Lys neden, og ey oven fra, synes og efter de almindelige optiske Regler at være noget, som maae tilstaaes. Men hvor har vi i Norden det Lys, hvis Straaler saaledes, som sagt er, foraarsage Nordlyset i vor Dunst-Kreds? Om vi sagde, at der under Nord-Polen brændte en bestandig Ild, eller at der laae en Hoben Ild-sprudende Bierge, vilde vel ey mange troe os paa vore blotte Ord, skiønt Sagen derved kunde læt afgiøres. Men nu er, saa vidt man veed, intet saadant der at finde, men heller lutter Jis og Snee; hvorfor om det var mueligt, at samme kunde give saa meget Skin fra sig, som behøvedes til Nordlyset at frembringe, skulde intet være rimeligere, end at det fik sin Glands derfra, ved Hielp af et andet Lys, hvis Straaler bleve først brekkede fra bemeldte Jis til Nordlysets Materie, og siden derigiennem til vort Øye. At dette i sig selv er umueligt, skal vel neppe kunne beviises; og rimeligt maatte det blive om saadant Lys, som vi nylig omtalte, nogensteds var at finde. Sal. Hr. Barhow mener, at dette Lys kan komme fra Maanen og Stiernerne, og jeg mener, at han derudi har Ræt, og at de Grunde og Beviiser, som han derfor anfører, ey ere at forkaste. Den heele Vanskelighed bestaaer derudi, at det Skin, som Stiernerne give fra sig, synes at være alt for svagt dertil, at det skulde kunne, end og efterat det eengang er brækket, frembringe saa klar en Glands, som Nordlyset har.

Men

(g) Hvoraf det og kommer, at jo længere Nord man er, jo klarere og stærkere vises Nordlyset. See Spidbergs Tractat om Nordlyset Phænom. IX. p. 6.

Men denne Vanskelighed er maaskee ey saa stor, at den jo af en forfaren Naturkyndig læt kunde hæves. Og synes mig, at, endskiont det Skin, som Stiernerne kaste fra sig ned paa vor Jord, kommer os, som ere Jorden saa nær, og vante til stærkere Lys, svagt og ringe for, saa kan det derfor allerhelst naar det falder paa saadanne Ting, som Jis og Snee ere, vel synes stærkt nok for den, som var, at vi saa skal sætte, et Par Mile høyt op i vor Dunst-Kreds, og kunde med sit Syn naae den Grønlandske Jis. Ligesom en Indbygger i Maanen vel neppe skal troe, at Solens Skin, som falder paa Maanen, skal være saa stærkt, og give saadan Glands fra sig, at det kan oplyse vor Jord-Klode, eller at Maanen selv skal vises for os saa blank, som en Lue, da det er venteligt, at Maanens Overflade ligesaa lidt skinner for dens Indbyggere, som Jordens skinner for os. Og dog kan Maanens Skin og Straaler, skiont de og engang ere brekkede, og kun et laant Lys, baade give saadan Glands fra sig, og paa nye lade sig brække, som man kan see i visse tynde Skyer, naar de trække for Maanen, at der vises blaae, gule og røde Farver, ligesom i Nord-Lyset. At jeg her skal forbiegaae den Omstændighed, som jeg et Par Gange har lagt Mærke til, nemlig at i de tynde hvide Skyer eller Stræger, som undertiden sees paa Himmelen, har Maanens Skin frembragt Nordlyset, eftersom dette beroer paa noyere Jagttagelser, og er noget, som jeg endnu ikke tor give ud for en Sandhed.

§. 18.

Endnu maa det være mig tilladt at giøre nogle faa Anmærkninger om Nordlyset, for at forbedre eller rette endeel andres Beretninger derom.

1.) Saasnart Nætterne begynde her at blive noget mørke, er Nord-Lyset næsten hver Nat eller Aften at see, dog ikke altid, uden for dem, som give noye Agt derpaa, og saa fremdeles. Imidlertid skeer det dog, skiont sielden, at Nord-Lyset, end og naar Himmelen er overalt klar, ey kommer til syne, hvortil Luftens og Veyrets da værende Beskaffenhed vel er den rette Aarsag.

2.) Nord-Lyset lader sig ofte see, endog i det tykkeste Regn- og Snee- eller Storm-Veyr, nemlig naar de tykke Skyer skille sig saa meget ad, at man kan derigiennem see Nord-Lyset, som altid holder sig i Høyden over de tykke Skyer. I stille Veyr sees det og, og skiont Himmelen er skyet, dog saaledes, at det næsten er ukiendeligt, uden man giver desbedre Agt derpaa. Og altsaa er den Sætning i alle Maader rigtig, i det mindste her paa Stedet, at man aldrig bliver Nord-

Ly-

Lyset vaer, med mindre Himmelen er gandske klar, og at Nord-Lyset forsvinder, saasnart Skyer opstige (g).

3.) Ligeledes behover det og nogen Indskrænkning, at Nord-Lyset ey sees, efterat Maanen er 6 Dage gammel, og forsvinder, saasnart Fuld-Maane gaaer op (h): thi vel er det rigtigt nok, at Maanen med sit Skin ofte fordunkler Nordlyset, saa at det enten ikke, eller neppe kan sees. Men imidlertid har jeg dog meere end eengang mærket, at Nord-Lyset har ladet sig see næsten i sin fulde Glands, end og i Fuld-Maane og i fuldkommen Maaneskin, og spredet sig ud over den heele Himmel, endog forbi Maanen, uden at tabe ret meget af sin Klarhed. Dog skeer dette ey ofte, og ikkun naar Nord-Lyset er ret stort og stærkt.

4.) At Nord-Lyset uden synderlig Forskiæl bevæger sig mod alle Kanter af Himmelen (i), er vel rigtigt nok, naar derved i sær forstaaes de flygtige og ustadige Nordlyse. Men naar det heder, at Nord-Lyset som oftest bevæger sig fra Nord-Ost til Syd-Vest, saa behover denne Sætning ogsaa noget at rettes og indskrænkes: thi hvad det Slags Nord-Lys i sær angaaer, som viser sig i en ordentlig Bue, omtrent i Nord-Nordvest, saa har jeg altid mærket, at naar denne Bue trækker sig høyere op paa Himmelen, hentil eller forbi Zenith, og saa videre mod Sonden, gaaer den stedse frem ligesom efter samme Stræg, paa hvilken den i Begyndelsen stod, og bliver Sonden for Zenith staaende i Syd-Syd-Ost omtrent, skiønt bemeldte Bue underveys ofte paa een eller anden Kant viger frem eller tilbage, eller paa sine Stæder afbrydes.

5.) Ligeledes skeer det og meget sielden, at dette Slags Nordlys, (de andre kan jeg ey saa vist sige det om) bevæger sig mod Norden. Dog har jeg een eller anden Gang mærket, at bemeldte Bue, efterat den var stegen til, og over Zenith, har faaet en modsat Bevægelse, og trukket sig Nord paa igien, da derpaa har fulgt en stærk Blæst fra Norden. Ligesom det og neppe skal slaae feyl, at naar Nord-Lysets Bue trækker sig forbi Zenith hen imod Sonden, der jo skal strax efter opblæse en Sydlig eller Syd-Ost-Vind, og hvis den allerede tilforn har blæst, kan man i dette Tilfælde vente, at samme Vind vil længere holde ved.

6.) At

(g) Spidberg om Nord-Lyset. Phænom. 2. p. 1. confr. Barhow. Observation. p. 24.

(h) Spidberg. loc. cit. Phænom. 3.

(i) Barhows Observat. pag. 6.

6.) At oftbemeldte Bue, saasnart den er kommen forbi Zenith, mister gandske sin Klarhed, og gandske forsvinder (k), er vel rigtigt nok, hvad de fleste Tider angaaer; men denne Regel behover og nogen Undtagelse: thi jeg har ey allene ofte seet Buen at beholde sin fulde Glands, efterat den var kommen temmelig langt forbi Zenith, men at den ogsaa, uden at forsvinde, skiønt med et svagt Skin, har trukket sig langt henne mod Sonden, og er der bleven staaende, omtrent i samme Høyde fra Horizonten, i hvilken Nord-Lyset staaer i Nord, naar det først viser sig. Ligesom man og i dette Tilfælde altid seer 2de Nord-Lysets Buer, den eene i Nord og den anden i Soer, staaende begge lige høyt, og lige mod hinanden; da der under Buen i Soer har og været lige saadan mørk tynd Taage at see, som under den mod Norden, til Tegn, at Nordlysets Materie ogsaa mod Sonden da har været overflodig, saa jeg ey tvivler paa, at Nordlyset jo i saadanne Omstændigheder er seet langt Sonden for os. Ja det har og hændt, at der paa engang har været trende saadanne Buer at see, de 2de paa forbemeldte Steder, og den 3die ved eller i Zenith; og er det da skeet, at den sidstbemeldte har været den klareste, men den i Nord, ey mindre end den Sydlige, temmelig dunkel, til en Tiid, da den atter har begyndt at fremskinne. Ligesom der ogsaa, foruden disse Buer, har været andre mindre og flygtige Nordlyse der imellem imidlertid at see.

§. 19.

Endelig maa jeg tilsidst have den Ære at erindre: At det Veyr, som her indfalde ved Slutningen af Aaret 1761, har været meget godt, saa at Creaturerne her kunde søge deres Føde ude paa Marken hentil i November-Maaned, og at man ogsaa i bemeldte Maaned her ployede paa mange Steder. Ligesom ogsaa Vinteren siden den Tiid har været, indtil Februarii-Maaned 1762, ret god, uden stræng Kulde, og ondt eller stormende Veyr; hvorom jeg i Fortsættelsen af disse mine begyndte Jagttagelser over Veyrliget her paa Stedet, skal have den Ære at give noyere Underretning.

k) Barhows Observat. pag. 9.

Som det Kongelige Videnskabers Societet gierne imodtager de Observationer, som af kyndige Observatoribus maatte indsendes, saa indrykkes her en Observation af Solens Formørkelse, som skeede den 1ste April Ao. 1764. giort af Hr. REMMERS i Meldorph i Ditmarschen, og Videnskabernes Societet tilstillet.

Observationen skeede paa denne Maade, at Solen malede sig igiennem en 3 Fods Kikkert paa en hvid Tavle, hvorpaa ingen Soel skinnede, og Solens Billede var inddeelt i 12 Tomer eller Parter.

Formørkelsens Begyndelse indfaldt efter et corrigeret Secund-Uhr Klok. 9. 50 Minuter Formiddag noget neden til i Solens Vestlige Rand. Klokken 10. 12½ Min. vare 3 Tom. formørkede, Klokken 10. 36½ Min. 6 Tom., og Klok. 11⅓ Min. 9 Tom. Midten af Formørkelsen indfaldt Klokken 11. 20. Min., da 11 Tomer af Solen bleve formørkede. Derefter tog Formørkelsen af igien saaledes, at Kl. 11. 39½ Min. vare 9 Tom., Klokken 12. 3 Min. 6 Tom., og endelig Klokken 12. 27⅔ Min. 3 Tom. formørkede. Enden skeede oven til ved Solens Østlige Rand Klokken 12. 52. Minuter, hvoraf følger, at Formørkelsen varede i alt 3 Timer 2 Min.

I den største Formørkelse saae man oven til paa høyre Side gandske tydelig paa en Tiid af ohngefær ¼ Minut. Solens klare Rand, og følgelig heele Maanens Skive, hvilken var omringet med en rødagtig Taage, hvorfore man ikke meget skarpt kunde kiende Randen af Maanen.

Under den störste Formörkelse saaes baade Jupiter og Venus, og man fornam ogsaa en kiendelig Kulde, da Luften tilforn havde havt en angenem Varme. Solens svækkede Skin under Formörkelsen saae ud, naar man lod det falde paa hvidt, som en rödagtig Taage, om endskiönt det dog syntes, at Luften var gandske klar, men en Times Tiid efter Formörkelsen blev Luften fuld med Skyer, og derpaa fulgte om Aftenen en tyk og fugtig Taage.

B. W.

B. W. LUXDORPHS
Anledning og Veiviisning
til
Myntens Udregning
her i Landene,
i det Fiortende Aar-Hundrede,
og fremdeles under
Kong ERIC af Pommeren,
hans Regiering,
tilligemed tvende, forhen utrykte, Mynte-Foreeninger,
den første af 6 Februarii 1403. imellem Lybek, Hamborg, og fleere Hanse-Stæder indbyrdes.
Den anden af Octob. 1424. imellem Dronning PHILIPPA til Danmark og Norge, og 4 af de forbemeldte Stæder.
Begge med Anmærkninger oplyste.
Dumos inter, & Aspera.

§. 1.

I mine Anmærkninger over adskillige Mynte-Anordninger, som i Selskabets Skrifters 8de Deel ere indlemmede, udlod jeg mig med det Forsæt, stokkeviis at ville indgive, hvad Efterrætninger jeg kunde finde om de ældre Danske Mynter.

Jeg igiennemgik den Gang nogle af de Høysalige Konger, Christian II, Friderich I, og Christian III, deres Mynte-Forordninger. At jeg nu gaaer tilbage i Tiiden, dertil er Aarsagen fornemmelig denne:

Ligesom enhver bør lægge sit Øiemærke efter sine Kræfter, saa har jeg og ingen Tiid foresat mig at forfatte en ordentlig Historie over vort Mynte-Væsen, da jeg gandske vel har indseet, at jeg giorde best og raadeligst i, at overlade saadant Arbeide til dem, som dertil havde bedre Evne, end jeg: Men for dog at

befordre et saa nyttigt Værk paa nogen Maade, har jeg beflittet mig paa at samle, og besluttet efterhaanden at udgive, alt den Forraad, som jeg maatte overkomme, og anseer at kunde tiene andre til Oplysning og Hielpe-Middel. Et saadant Forsæt syntes ikke at binde mig til en Nøiagtighed i at følge Tiidens Orden, der lættelig kunde synke, om ei aldeeles qvæle, mit Arbeide, men snarere at tillade mig at skrive om det, hvori jeg fandt mine Anmærkninger at være fuldstændigst, og nærmest ved Haanden.

Jeg maae ellers strax i Begyndelsen erindre, at jeg frygter for, at faae meere at tale om fremmede Mynter, end om Landets egne, efterdi hiine vare virkelig da mere gængse her i Landet, end disse. Handelen, som blev dreven uden Vexler, maatte nødvendig bringe fremmede Penge, af hvilke en stor Mængde baade i Guld og Sølv blev slaget, sær i Engelland og Hanse-Stæderne. Begges Myntefod var ypperlig, og i sær var Lybeks og Hamborgs Udmyntning, som et Giærde for den slætte Mynt, som sloges høiere oppe i Tydskland. Det var altsaa de Danske Undersaatters Fordeel at lade sig betale i saadanne fremmede Mynt-Sorter, hvilket hverken var forbudder, eller vel kunde forbydes. Der kunde og lættelig af dennem aarlig indflyde saa meget til Regieringen, som den med god Huusholding behøvede, helst da Besoldinger og Arbeids Løn tildeels bleve betalte i Vahre. Hertil kommer, at, naar store og uformodentlige Udgifter nødte Regieringen til, at giøre sig rigere, end den virkelig var, lod man de nye Penge-Stokker bære de Omsmeltedes Navne, saasom Grosser, Sterlinger, Hvide, o. s. v., hvorfor der endog i den Henseende ligger Magt paa, at vide Monsternes rette Beskaffenhed.

Da der af adskillige Mynters Brug flyder adskillig Beregning og Bogholderie, hvoraf fornemmelig trende Slags her i Landet saaledes have været antagne, at alle slagne Mynter maatte lade sig henføre til dennem, og vurderes under deres Navne, saa vil jeg, for Ordenens Skyld, handle noget udførlig om hver af dem i Særdeleshed. Disse vare: (1) Øre-Tallet, som var den Nordiske, eller vor egentlige Indenlandske. (2) Marke-Tallet, den Lybske eller Søe-Stædernes, og (3) Grote-Tallet, eller den Flamske eller Nederlandske Regning.

Dog, forend jeg skreider dertil, maa jeg i Forveien anstille en Undersøgning om disse Tiiders Guld-Mynters Natur og Beskaffenhed, deels i Henseende til deres Ypperlighed; thi med denne, ræt Forstelige, Malm blev snart Prinzessers Brude-Skat udbetalt, snart de kostbareste Vahre, heele Stæder og Lande,

de, følgte eller indløste: Men fornemmelig fordi Guld-Mynten er den sikkerste Grundvold, hvorpaa man kan bygge Sølv-Myntens Udregning.

§. 2.

De første Nobler bleve slagne i Engelland under Kong Eduard den tredie, i hans Regierings 17de Aar, eller 1344. En Engelsk Skribent (a) beretter, at bemeldte Konge lod dem mynte for at betegne hans Herredomme over Søen, og Rættighed til den Franske Krone, samt til Erindring af det navnkundige Slag, som stod ved Sluys i Flandren 1340 (b), hvorudi Kongen i egen høie Person anførte sin Flode, og overvandt den Franske, der bestod af 120, med 40000 Folk bemandede, Orlogs-Skibe. I den Henseende forestilles han (siger bemeldte Skribent) paa disse Nobler, som en Seier-rig Eenevolds-Herre over Havet, staaende i fuld Rustning i et Skib, med Krone paa Hovedet, og havende et draget Sværd i den høire, men i den venstre Haand et firedeelt Skiold med det Franske og Engelske Vaaben om hinanden. Den fortiener altsaa rættelig at kaldes en ædel Mynt, i Betragtning saavel af dens Pragt og Kostbarhed, som af den drabelige Giærning, hvorom den bærer Vidne, og bør ansees ey allene, som en Mynt, men tillige som en Skue-Penge.

Kong Edward lod sig det ikke være nok, saavel i dette Aar, som 1347 og 1352. at slaae en anseelig Mængde af disse Nobler i Engelland, men, for at giøre dem desto meere gangbare, benøttede han sig af det Forbund, som de Flamske havde sluttet med ham imod Frankerige, og 1346 den 24 Martii (c) befuldmægtigede Willielmum Stury, og Gilbertum de Wendelyngburgh at handle med Regieringerne i Gent, Brugges, Ypren, og andre Stæder i Grevskabet Flandren, (cum fidelibus suis Gubernatoribus, Capitaneis, Scabinis, Bourgi magistris, Advocatis, Consulibus & probis hominibus Villarum de Guandauo, Brugges, & Ipre, & aliorum locorum Comitatus Flandriæ) at lade slaae i hans Navn, heele, halve og Qvart-Nobler (Denarii, Oboli, & Quadrantes), saa at denne Mynt kunde have den samme Gang og Gyldighed i Flandren, som i Engelland.

Da

(a) Stephen Martin Leake Historical. Account of English Money, London. 1745. 8vo. pag. 109. 110.

(b) See tillige Hainault Abregé Chronologique de l'Histoire de France. Paris 1749. 8vo. pag. 330.

(c) Rymer. Acta Publ. Angl. T. V. p. 506.

Da god Mynt er Livet i Handelen, saa er det ei at undre over, at dette Ærende ingen Modstand eller Vanskelighed har forefundet, ja at Greverne selv i Flandren, efterat Urolighederne vare stillede, have fundet denne Indretning gavnlig, og værd at efterfølge.

Dette kan vi see af et Haandskrift paa Pergament, udi Hr. Kammerherre Grev Holstein-Ledreborgs store og udvalgte Bog-Samling. Samme fører Navn af Recessus Hanseæ, indeholder Stædernes Handlinger fra 1361. til 1405, og har været mig til stor Hielp og Oplysning ved denne Afhandlings Forfattelse.

Man erfarer deraf (d), at Lybek udi Aaret 1392. haver skikket et Gesandtskab til Handelstæderne i Flandren, for at afgiøre endeel Irringer, der havde reist sig imellem disse og de Vendiske Hanseestæder, og at derom vidtløftig er bleven handlet med vedkommende **Schepens**, **Raad** og andre, saavel til Gent, som til Brugges.

Af den Forklaring, som disse Sendebud, Hinrik Westhoff og Johan Hoyer derom til Stæderne have aflagt, vil jeg Ord for Ord indføre de Poster, som anrøre Mynte-Væsenet, og i sær de **Flandriske Nobler**:

Do rede wy des suluen daghes van dar — vnd qwemen des andren daghes, alse vppe sunte Thomas daghe vor middaghe tho Brugghe. — Des lete wy bidden de Borgemestere, das se ene stede vnd tiid dar tho nemen wolden — dar wolde wy gerne by se komen — Des quemen se tho vns tho den Kramers — dar lete wy en dat vorstan in der wyse, alse hir na geschreuen steit —

(Her anføres den første Besværings-Post, som ei vedkommer denne Sag, hvorpaa følger:)

Vortmer, leuen Vrunde, in vorleden tiden, alse de Kopman buten landes geweseu heft, so vorlep alderhande *payment* so sere van daghe tho daghe, wor by den Kopman *Almanien* vnd alle andere Koplude groten Schaden nemen. Hir vp wart de Kopman des ens in Hollant, vmme des gemenen besten willen, vnd vmme beden willen, vele anderer Koplude vte

(d) Recessus Hanseæ MSS. fol. 192. b. seqq.

vte vele ſteden, *Vranckrike*, *Engeland*, *Brabant*, vnd ok vd andern landen, vnd ordineerde alderhande *payment van Golde*, elk ſtande vppe ſin priis, tho geuende vnd tho nemende, vnd nicht tho verhogende. Hirumme begere wy vnd bidden vruntliken, dat gi by juwen vroden rade dar ane vorſeen weſen, vnd vns den ok mede delen, wo de Kopman by *den ſuluen paymente* bliuen moghen, kopende vnd verkopende, alſe he bet tho deſſer tiid gedan heft, vp dat de vruntſchop vnd handelinge, de twiſſchen jw vnd vns geſloten ys, de iwiger vnd de vaſter bliuen moghe, wente allerhande Koplude, vt *Vranckriken*, *Engeland*, *Brabant*, *Hollant*, *Zeelant*, vnd vele vte deſſe landen by alſodane *paymente* gewone ſint tho kopende.—

Vppe dat ander Stucke van dem *paymente*, dar antwerden ſe alſo tho, *dat de Noblen, de ere duchtighe here, de Hertoghe van Burgundien* (e) *ſlan lete, alſo gud weren, alſe de Engelſchen Noblen, de men nu ſloghe, ane, dat de olden Engelſchen Noblen V. miten* (f), *offte VI. mochten beter weſen, vnd de Noble were geſat vppe VI. ſol. groten*, vnd werit, dat wy des nicht gelouen wolden, dat de *Noble* alſo gud were, *dat wy dat by vns ſuluen vorſochten*, vnd hopeden, dat de Kopman des nenen ſchaden hebben ſcholde, vnd beden by unſer diſcrecien, dat wy vns dar nicht ane ſchelen leten, *wente ſe mit ereme heren, vnd ſyneme rade des ens geworden weren, dat dat paymente by inen pryſe bliuen ſcholde.* Werit, dat dar gebrek ane vunden worde, ſo wolden ſe gherne dar tho helpen, dat de Kopman van dem *paymente* vnbeſchedeghet bleue —

Ok alſe vmme dat *payment* vorantwerde wy wedder alſo, dat de *munte nu tho ſwar were*, *wente*, *wes men in vortiden gekoft hadde vmme VI. ſol. grot*, *dat moſte men nu kopen vmme IX.*, vnd vmme des willen mochtit geuallen, dat de Kopman kopſlagede buten Brugge, dar he den beſten kop hebben mochte, vnd dat ſcholde vnwillen maken twiſſchen en vnd dem Kopmanne, dat ſe wol deden, vnd weren dar bet vp vordacht, wente wy mit en anders nicht meneden, men ghantze leue vnd vruntſchop.

Dit

(e) Philippe le Hardi, en Søn af Jean, Konge i Frankrig. Han arvede Flandren, med meere, efter Grev Louis. 1384. Hainault. p 262.

(f) Der gaaer 20 Miter paa et Gran, ſaa at der var 30 Grans, eller 600 Miters, Tab paa 100 Nobler, hvilket, da en gammel Nobel vejer 145¼ Gran, ikke fuldt giør ½ pro Cento.

Dit heft de Kopman den van Gend na vnſe rade hemeliken vorſtan laten, vppe dat ſe hirane willen vorſeen weſen, vnd des Kopmans profiit vnd beſte betrachten vnd vortſetten —

Det erfares heraf, at Geſandterne have giort deres Beſte; men, endſkiont de maatte opholde ſig der til St. Agnete-Dag (21 Januarii) Aaret derefter, fik de dog ingen ſynderlig Troſt, for ſaavidt denne Poſt angik. Saaledes lyder deres Beretning videre:

Erſt ſpreke wy vnd woruen vmme de *Munte*, gelyk alſe wy tho vorne gedan hadden, doch mank velen worden, de dar ant beydent ſiden ouer vellen, kunde vns andern nen antwerde werden, men alſe ſe vns to voren vorantwerdet hadden, alſo dat ſe vns geuen hebben *ene Scrift, dar ſe allerleye golt, dat ſe willen gande hebben, geſat vp ſin priis, vnd beden, dat wy vns dar ane noghen leten, wente de here dat also hebben wolde.*

Man ſeer heraf Ordſproggets Sandhed, at Herrebud er hoit. Men jeg maa vende mig til Betragtningen af det Væſentlige i Noblerne.

§. 3.

De Engelſke Mynter havde, i ald den Tiid, vi nu handle om, deres beſtandige Lodighed, ſom blev kaldet Old Sterling, og var for Guldet $23\frac{7}{8}$ Karat, og for Sølvet $11\frac{1}{10}$ Penning eller $14\frac{4}{7}$ lodig.

Noblerne galdt fra Begyndelſen af, og indtil 1465, 6 Sh 8 d., ſaa at der gik 3 Nobler paa et Pund Sølv, eller 20 Shilling, i Tall.

Edward III. ſlog 3 Slags Nobler:

(1.) 1345. i hans Regierings 18de, til $39\frac{1}{2}$ Stokker paa Tower-Pund (g), eller $26\frac{1}{3}$ Stk. paa den Collnſke Mark, gior fiint $39\frac{135}{191}$ og $26\frac{90}{191}$ Stokker.

(g) Efter forrige Præſident i det Engelſke Videnſkabers Selſkab, Martin Folkes, Table of English Silver Coins. Lond. 1745. 4°. i Fortalen, holder en Tower-Untze i Troy-Vægt, (ſom først 1526 blev indført i Engelland) 450 Gran, men en Collnſk 451. 38 Gr; Forſkiællen er ſaa liden, at de gierne kan anſees for lige vægtige. En Tower-Untze har 480 Gran, og en Collnſk 544 Eß, altſaa gaaer $\frac{15}{17}$ Gran paa et Eß, og $1\frac{2}{15}$ Eß paa et Gran. Den Collnſke Mark fiin i Sølv har 4352 Eß, og er 11 Rdlr. 2 Mk. eller 1088 ß. værd, altſaa gaaer 4 Eß fiint Sølv paa en Skilling.

ker. Hver vejede 145¾ Gr. eller 165⅛ Eß, og holdt altsaa næsten 145 Gr. eller 164⅓ Eß fiint. Pundet blev i Guld udbragt til 13 l. 3 s. 4. d., eller til 3160. penny's, og altsaa det fiine Pund i 3178. d., men i Solv 22 s. 6 d., det er 270 d., følgelig kom 292 d. af Hb fiint, saa at Forholdet var 10$\frac{13}{17}$ eller 11, hvorefter en saadan Nobels Værdie var 4 Rdl. 4 ℔ 4 ß, men efter nu værende Forhold hos Os af 15⅛, 6 Rdl. 2 ℔ 13⅓ ß. (h)

(2.) 1347. Regier. 20de, til 42 stk. paa Hb., eller 28 stk. paa ℔, gior 42$\frac{42}{191}$ og 28$\frac{28}{191}$ Stokker fiin. Hver vejede 137 Gr. eller 155$\frac{4}{17}$ Eß, og holdt fiint 136¼ Gr. eller 154½ Eß. Det beskikkede Pund blev udbragt i Guld til 3360, og i Solv, som for, til 270 d., altsaa det fiine til 3378 og 292 d., saa at Forholdet kan regnes 11½, hvorefter en saadan Nobel var 4 Rdl. 3 ℔ 12$\frac{3}{16}$ ß, men efter 15⅛, 6 Rdl. - ß - 8$\frac{13}{64}$ ß, værd. (i)

(3) 1352. Reg. 25de, til 45 stk. paa Hb, eller 30 paa ℔, er 45$\frac{45}{191}$ og 30$\frac{30}{191}$ stk. fiin. Vog Stokket 128 Gr. = 145$\frac{1}{17}$ Eß, og holdt fiin 127⅓ Gr. = 144⅓ Eß. Pundet blev udmyntet i Guld til 3600 d og i Solv til 300 d., saa at de fiine Pund udbragtes til 3618 og 324 penny's, og Forholdet derved nedsat til 11⅛, hvorefter en Nobel skulle gielde 4 Rdl. 1 ℔ 3 ß, men er, efter 15⅛, 5 Rdl. 4 ℔ 2 ß værd. (k)

Richards II Nobler af 1377. og Henry's IV. af 1399. ere slagne paa samme Fod, og ingen Forandring skeet i Forholdet. (l)

I sit Regierings 13de Aar, 1412, slog Henry IV. Nobler, 50 stk. paa Hb. eller 33½ stk. paa ℔, gior 50$\frac{50}{191}$ og 33$\frac{27}{191}$ stk. paa fiin. Stokket vog 115⅔ Gr. = 130$\frac{26}{27}$ Eß, og holdt fiin 114⅓ Gr. = 129½ Eß. Et Pund Guld blev udleveret af Mynten for 4000 d., og et Pund Solv for 360 d., altsaa galdt et Pund fiint Guld ikkun 4021 d., og et Pund fiint Solv 389 d. Forholdet var da faldet til 10⅓, og en Nobel var 3 Rdl. 2 ℔ 14½ ß værd, som nu, efter 15⅛, gielder 5 Rdl. - ß - 11½ ß. (m)

De Nobler, hvilke Henry V. (1412), Henry VI. (1422), og Edward IV. (1461), lode slaae, vare af samme Beskaffenhed, som disse, og der skeede ingen

(h) Leake p. 104. og i Tavlerne.

(i) Id. p. 106. & ibid.

(k) Leake p. 107. (l) Id i Tavlerne.

(m) Id. p. 130. og i Tavlerne.

Forandring, enten i Mynte-Foden, eller i Forholdet, forend 1465, hvilken Tids-Punkt ikke vedkommer denne Afhandling. (n)

Efter saadan foregaaende Oplysning vil jeg nærmere igiennemgaae endeel Stæder, som deels i Historien, deels af gamle Breve af det Geheime-Archiv, og andensteds fra, forekomme, og handle om Nobler, for nærmere at bestemme de derudi ommeldte Summers Storrelse.

§. 4.

Huitfeldt fortæller (o), at Gerhard den stores Søn, Grev Jsern-Hendrich, tiente Kong Edward i Krigen imod Frankrig med nogle Holstener, og at ham blev lovet 400 Nobler aarlig til Besolding. Af Ordene kand ikke andet sluttes, end at dette er skeet, forend 1347, da Calais blev indtaget, saa at disse har været af de beste Nobler, nogensinde ere slagne, og denne Besolding har da belobet sig til 1883 Rdl. 2 mk., (eller maaskee 2000 Rdl., siden Forholdet i Frankrig da var 12. (p)), men nu omtrent 2600 Rdl.

1374. har Peter Ludwigsen af Thyteberg udgivet en Forskrivelse paa 1000 gode gamle Nobeler, som uskaarne ere, og deres fulde Vægt skulle holde, som kaldes nu *Eddefærs* Nobele (q). Dette har uden Tvivl været af beste Slags, og Hovedstolen belobet sig til 4708 Rdl. 2 mk., men nu til 6500 Rdl.

Udi en af de 4 Rhinske Churførsters Mynte-Receis af 1386, hvorom siden udforligere skal handles, bliver en Alt-Nobel anslaaet til 4 Rdl. 0 mk. $2\frac{3}{4}$ ß, og Forholdet fast at til $10\frac{3}{4}$.

1387. pantsatte Kong Albert af Sverrig Gulland til de Preussiske Korsherrer og deres Heer-Mester, Conrad von Jungingen, for 20000 Nobler (r), som, naar man antager Myntefoden af 1352, belobe sig til 83958 Rdl. 2 mk., men nu til 113750 Rdl.

1390.

(n) Jd. i Tavlerne.

(o) Fol. (hvilket Oplag jeg stedse betiener mig af, som det almindeligste) p. 493.

(p) Le Blanc, Traité historique des Monnoyes de France. Amsterd. 1692. 4to. p. 229.

(q) Grams skrevne Optegninger.

(r) Hvidtfeldt p. 584.

1390. er der giort en Slags Afregning imellem Hanſee-Stæderne og de Flandriſke, over hvad Skade de paa alle Sider havde tilføjet deres Kiøbmænd og Sejlende indbyrdes. I ſamme anføres, ſom en Anmærkning, følgende: (s)

Notá, dat men rekent V *Nobelen* vor ll. ℔ groſs., V. Vranken (t) vor 1 ℔ groſs., Vl. rinſche Gulden vor 1 ℔ groſs, Vll. Hollanden Gulden vor 1 ℔ groſs., ℳ mark lub. vor 1 ℔ groſs.

Da denne Beregning kand komme herefter til Nytte, vil jeg ſtrax foreſtille den i en Tavle, hvori jeg følger Myntefoden af 1352, og alleene, for at undgaae alt for ſtore Broken, forhøjer Nobelens Værdie, efter begge Forhold, til $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{8}$ Skilling.

Er værd, naar betales i Nobler, efter Forhold

								11 1/6.	15 1/8.
Pund Groſs	-	1.	-	-	-			16 Rl. 3 mk. 0 ß.	— 14 Rl. 1 mk. 8 ß.
Nobel	-	2½.	1.	-	-			4. — 1 —	3 1/5. — 5. — 4. — 3 1/5.
Marck Lubſch	-	4½.	1 4/5.	1.	-			2. — 2 —	0. — 3. — 1. — 0.
Vranke	-	5.	2.	1 1/9.	1.	-		2. — 0 —	9 3/5. — 2. — 5. — 1 3/5.
Rhinſk Gulden	-	6.	2 2/5.	1 1/3.	1 1/5.	1.		1. — 4 —	8. — 2. — 2 — 4.
Hollandſk	-	7.	2 4/5.	1 5/9.	1 2/5.	1 1/6.	1.	1. — 3. —	0. — 2. — 0. = 3 3/7.
Schilling Lubſch	-	72.	28 4/5.	16.	14 2/5.	12.	10 2/7.	1. 0 — 0 —	14. — 0 — 1. — 3.

Da en Nobel altſaa galdt 8 Skilling Grot, og de Flamſke ſelv maatte tilſtaae, at deres Nobler kun vare ſatte paa 6 Skilling Grot, og endda ikke vare upaaklagelige, ſaa maae diſſe ikke have været nogle faa Miter, men virkelig mange Gran, ſlættere, end de Engelſke.

Det er tilforn erindret, at Noblerne vare ſlagne til at giælde 6 sh. 8 d., og at altſaa 3 Nobler ſkulle udgiøre et Pund Sterling, eller 20 Skilling Sterling i Sølv, følgelig, da 2½ Nobel udgiorde et Pund Grot, forholdt et Pund Grot ſig, paa den Tiid, til et Pund Sterling, ſom 5 til 6, ſaa at et Pund

(s) Receſſus Hanſæ. fol. 179. b.

(t) En Franke er omtrent en halv Nobel. See Not. (z²)

Sterling indeholdt $1\frac{1}{5}$ Pund Grot, hvilket af et andet Stæd i samme Regning nærmere synes at kunde beviises. (u)

1403. finder jeg, at efterskrevne 6 Stæder, Lybek, Hamborg, Rostok, Stralsund, Wismer, og Lyneborg, deres Fuldmægtiger have tilsammentrædet, og, iblant andet, fattet følgende Raadslutning anlangende Guld-Myntens Priis i Fremtiden (v).

Int irste hebben se sproken vmme de *Munte*, vnd sind des eens geworden, dat mit der munte holden schall in aller wise, alse de open besegelde bref dar vpgemaket vdwiset, vnde hebben vurder geramet, dat dat *gold* alleens gelden schal in dessz. vorscr. VI. steden, vnde hebben dat gesat in desser wise, alse dat de *Engelschen noblen* gelden scholen XXXI. ß. lub., de *gendesschen* XXX ß. vnde II. den., *de rinschen Gulden* XIII. ß., de *gelresschen gulden* VII. ß. vnde II. den., also schal dit vorscr. *golt* gelden an to Nienjars dage negest komende, vnde vort an vp der Stede behach.

Af

(u) Fol. 176. b. Summa dampnorum ciuium Coloniensium a Flamingis CCCLXXXII Nobelen.

Item XII^{c} LXXXV Pd. IX sol. X den. gross.

Item X^{m} CCCCLXV Rinsche Guldene.

Item XLVIII Pd. XVII. sol. IIII den. *engelsch* Item VI. ame wyns.

Summa in pagament XXXII^{c} Pd. XLII Pd. Gross.

Regningen er denne:

382 Nobler til $2\frac{1}{2}$ Nobel paa et Pd. Grot giør -	152 Pd.	16 ßl.	-
Item - - - - - -	1285 -	9 -	10 Pg.
10465 Rhinske Gulden til 6 fl. paa Pd. Grot. -	1744	3 -	4.
Giør	3182 -	9 -	2.
Hvilke drages fra	3242 -	0 -	0
Bliver igien	59 -	10 -	10. eller 14290 Pg.

Disse 14290 Pg. skal udgiøre 48 Pd. 17 ß. 4 Pg. Engelsk, eller 11728 Pg. Engelsk. Altsaa er et Pd. Engelsk $1\frac{1281}{5864}$ Pd. Grot, hvilket er al den Nøjagtighed, man kand vente i en Afskrift af en Kiøbmands Bog paa de Tider.

(v) Recess. Hans. f. 368.

Af saadan Myntens Forhøjelse siden 1390. skulle man maaskee slutte, at Forholdet var steeget fra $11\frac{1}{6}$. til 12.: Men, da andre Omstændigheder giør det rimeligt, at det snarere er faldet, saa er Aarsagen hertil Sølv-Myntens Forringelse at tilskrive, følgelig bliver en Skilling Lybsk, naar den skulle betales i Guld, nu kun at anslaae, efter Forhold af $11\frac{1}{6}$ til 13 ß, og af $15\frac{1}{8}$, til $17\frac{19}{31}$ eller $17\frac{2}{3}$ ß. Hvilket følgende Tavle nærmere udviser:

		Værd efter Forhold $11\frac{1}{6}$.		$15\frac{1}{8}$.
Nobel, Engelsk	1.	4 Rdr. 1 ℔ 3 ß	——	5 Rdr. 4 ℔ 2 ß
——, Gentisk.	$1\frac{5}{181}$. 1.	4. — 0 — $8\frac{1}{6}$.	——	5 — 3 — $4\frac{17}{18}$.
Gylden, Rhinsk.	$2\frac{5}{13}$. $2\frac{25}{78}$. 1.	1. — 4 — 9.	——	2 — 2 — $5\frac{2}{3}$.
——, Geldrisk.	$4\frac{14}{43}$. $4\frac{9}{43}$. $1\frac{35}{43}$. 1.	0. — 5 — $13\frac{1}{6}$.	——	1 — 1 — $14\frac{11}{18}$.
Skilling Lybsk.	31. $30\frac{1}{6}$. 13. $7\frac{1}{6}$. 1.	0. — 0 — 13.	——	0 — 1 — $1\frac{2}{3}$.

Naar ellers de Rhinske Gylden skulle forhøjes, just ligesom Noblerne, burde de kun været ansatte til $12\frac{11}{12}$ Skilling Lbsk. (w): Men, da de nu, for en rund Regnings skyld, ere anslagne til 13. Skilling, eller 1 Penning højere, saa giør det, paa 100 Gylden, en Forskiæl af 8 ß 4 ₰, eller omtrent $\frac{2}{3}$ p. C.

1405. Palme-Søndag, til Soröe, have Abbederne af Esrom og Sor annammet af Dronning Margarete 1000 Nobler, for deraf at foranstalte mangfoldige Pilegrims Reiser (x). Det beløb sig da til 4197 Rdr. 5 ℔ 8 ß, og nu til 5687 Rdr. 3 ℔.

De 9000 Nobler, som Kong Eric, efter Keiserens Mellemhandling (y), skulle indløse Gulland for fra den Preusiske Orden, og for hvilke Kongen 1408, paa Mauritii Dag (22. Sept.) fik Hofmester Ulrich von Jungingens Qvittering (z), beløbe sig da til 37781 Rdr. 1 M. 8 ß, nu til 51020 Rdr. 5 M.

1410. d. 16. Junii (Dagen efter St Vitus), har Willem Grulle givet K. Eric Qvittering paa Drudde half hundert Nobelen (da 1049 Rdr. 2 M. 14 ß, nu 1421 R. 5 M. 4 ß) for Sostigh Prusche Lesten Roggen, som hand solgte Kongen i Marstrand. Derefter galdt en Læst Rug $4\frac{1}{6}$ Nobel, eller 17 Rdr. 2 M. $15\frac{1}{6}$ ß da, og 23 Rdr. 4 M. 3 ß. nu, eller en Tønde, i fald der gik 12. paa Læsten, omtrent da 1 Rdr. 2 M. 12 ß, og nu 1 Rdr. 5 M. 14 ß. (*)

1411. d.

(w) $28\frac{4}{5}$: 3. = 12? f. $12\frac{11}{12}$.
(x) Orig. in Arch. Reg. (y) Huitf. p. 619.
(z) Ibid. p. 631. (*) A. R.

1411. d. Fab. Sebast. (20. Januarii) har Hertug Eric af Saxen og hans Gemahl Elizabeth, Grev Claus af Holsteen, hans Datter, udgivet en Forskrivelse (a²) til Dronning Margarete paa *dre dusend Lubische mark*, in guden *witten* penninghen, alse nu to Lubeke ghenge vnd gheue synd, effte vor jewelke *twe Lubesche mark vnde dre schillinge Lubesche eyne gude engelschе Nobele*, alse nu ghenge vnde gheue ys. Derfor pantsætte de det Slot og Feste Openraa, tilligemed Staden selv, i Sønder-Jylland, de Koningesberke, Warnes, Södorp, Alsleff, og de to Kirke-Sogne, Qweerne og Stenberki Angelen, Item de twe hundert Lubesche Mark, som de havde i aarlig Rente af Staden Flensborch (b²). End videre Sunder Rangstorp og Riis Herreder, det halve Land til Barsöö, og det Gods og Lehn, som tilforn har ligget, og nu ligger, til Openraa.

Da Nobelens Forhøielse, som for er sagt, reiser sig af Sølv-Myntens Forringelse, saa er en Lybsk Skilling, efter hvert Forhold, $11\frac{18}{19}$ ($11\frac{1}{2}$) eller $15\frac{3}{7}$ Skilling, og en Mark Lybsk 1 R. 5 ß 8 ß, eller 2 R. 3 ß $5\frac{3}{7}$ ß, værd; Saa at, naar Pante-Summen skulle betales med $1371\frac{3}{7}$ Nobler, var den da ligesaa meget, som 5757 Rdr. $13\frac{5}{7}$ ß, men nu, som 7675 Rdr.

1411. Concept. Mariæ (8 Decembris) har Abbet Pæther, og alt Convent i Ringstædhe Closter i Kalundeburgh antvordet Dronning Margaretæ de Thusende Nobele, som deres Forfather Abbet Laurens, og Conventet af hende havde laant, hvorimod de have annammet af hende derfor Tw thusende Lubysse Mark, i rethe talde pænninge, gothe, gefue, og gænge. Deraf skulle de 1500 Mark Lbsk. bruges til Ringsted Klosters Bygning, og til Kirkens Tag. Af de 500 Mark Lbsk. skal 9 nodtorftige Personer underholdes, nemlig thre fatighe welborne Jumfruer vil Klosteret giue i Fruere Closter i Sieland, thre Personer hielpe til brøthit i Hionlagh, samt föde og klæde 3. nodtorftige Enker deres Livs-Tiid i deres Kloster (**).

Der var ikke sønderlig Fordeel ved at laane Klosterne noget i de Dage; Thi sielden betalede de paa anden Maade. Disse 1000 Nobel galdt da 4197 R. 5 ß 8 ß, nu 5687 R. 3 ß. En Mark Lybsk var 2 Rdr. « $9\frac{1}{2}$ ß, en Skilling $12\frac{12}{13}$ ß, og altsaa denne Mynt bedre, end den i den Saxiske Forskrivelse.

1417. Mikkelsdag, har Clawes Lembeke, af Thyrning, Henneke Lembekes Søn, solgt til Canike og Capittele i Hadersleff eendeel Gods for fyre hun-

(a²) A. R. & Hvitf. p. 635. (b²) Herom kand eftersees Hvitf. p. 632. (**) A. R.

hundrede Lubsche Mark, i got Nobylske Gvll, hwer Nobel fore halfthridie Lubske Mark, (***) og med sin fulde Vægt.

Dette gior 160 Nobler, og, naar de antages for at være af Kong Hendrich den 4des saa beløb de 400 Mark Lbsk. sig da til 557 R. 3 ß, nu til 819 R. 1 ß; En Mark Lybsk til 1 R. 2 ß 1$\frac{4}{5}$ ß, og en Skilling til 8$\frac{8}{10}$ ($\frac{1}{9}$) ß. Men holdes de for at være af 1352., var Beløbet da 671 Rdr. 4 ß, nu 910 R. En Mark Lbsk. til 1 R. 4 ß 1 ß, og en Skilling til 10 ß og lidet over.

1419. næste Søndag efter 28. Octobris (Simon. & Jud.), i Odense har Henning van Podbusch af Schærne, Ridder, udgivet en Forskrivelse til Axel Pætherssön af Hærtlöff, Ridder, paa Atte hundrethæ gamlæ (Thi den gang vare alt Kong Hendrich den 4des Nobler af 1412. iblant Folk) Enghælschæ Nobele, som fuldvigtige ere, eller thre Lub. Mark i Siælandsche Enghelschæ, som nu ere gænge og gæve, for hwar Nobell. Han pantsætter derfor halft *Wallöff*, som tilfaldt ham, paa hans Hustrues Frue Kirstines Vegne, med Atte Marc Korn, Atte Löthich Marc til Landgilde for hvar Mark Korn. — Gaard og Gods deeles imellem dem i 2 lige Deele, og, for hvad Hr. Axel bygger paa Hr. Hennings Deel, skal ham ikke gotgiores meere, end til tw hundrethe Lub. Marc. (c²)

At jo Guld-Mynterne i disse Tider ere steegne fast aarviis, derom er ingen Tvivl, men det er derhos at formode, at den Lybske Mynt, som blev slagen i Siælland, ei har været just saa god, som den der blev slaget af Stæderne. En Mark Lybsk i Siællandske Engelske kand anslaaes fra 1 R. 2 ß 6$\frac{1}{3}$ ß til 1 R. 5 ß 6 ß, følgelig en Skilling fra 8$\frac{1}{48}$ til 11$\frac{1}{8}$ ß; Og Pante-Summen var da 3357 R. 2 ß, nu 4550 Rdr.

1424.

(***) A. R. (c²) A R. Hr. Axel Pedersen Thott, Broder til Eric Pedersen paa Næss, fra hvem dette Selskabs høje Præses stammer, var Rigens Raad og Høvedsmand paa Warbierg. (See Hofmans Fundatzer 9de Deel). Han havde til ægte Frue Kirsten Stalder, og avlede med hende Hr. Oluf Axelsen, hvis Datter var Jomfrue Birgitte Olufs Datter. Det var denne Jomfrues Deel i Wallöe Gaard, som K. Christian den første, paa Dronning Dorotheæ Vegne, lod sig indføre i, Hvitf. p. 898, og som K. Hans, ved sin Haandfæstning til Halmsted, den 2 Febr. 1483. forbandt sig til, at give hende frie og qvit tilbage. Ib. p. 971. Men, at dette ei blev opfyldt, sees deraf, at den samme Forpligt blev indført i Kong Christian den andens Haandfæstning, som desuagtet ikke vilde taale, at hendes Morbrøder Mester Christoffer, Dom-Provst i Roskilde, havde sat sig i Besiddelse af Wallöe, men tog det fra ham igien. Ib. p. 1120.

1424. oprettede Dronning Philippa en Mynte-Foreening med Stæderne, hvilken i denne Afhandling Ord til andet skal blive indført, og med Anmærkninger forsynet. Jeg vil her alleene melde dette, at en vigtig Nobel derudi vurderes for $2\frac{5}{8}$ Mark Lybsk, og at en saadan Mark Lybsk er, efter samme Foreenings videre Indhold, 1 Rdr. 3 ß. Hvoraf flyder, at en Nobel ikkun bliver 3 Rdr. 5 ß 10 ß, følgelig 25 ß mindre værd, end den forhen af mig er anslaaet til. Men det reiser sig deraf, at Forholdet sammesteds er fastsat til $10\frac{2}{7}$, hvorefter den dog, endog efter den strænge Ræt, ei burde giældet meere, end 3 Rdr. 5 ß $3\frac{1}{7}$ ß. Dronning Philippa døde d. 5. Januarii 1430, og paa den Svenske Bistops St. Sigfridi Dag (eller d. 15. Februarii) samme Aar stiftede Kong Eric en, saa kaldet, Dom eller Kirke-Tieneste til Vadsteen, hvor 10 Klerke i St. Annæ Chor skulle holde Siæle-Messe for Dronningen. Dertil gav han 1100 Engelske Nobler, at kiøbe frit Jorde-Gods for (d²).

Har disse Nobler været af K. Henry IV., saa beløbe de sig, efter Forhold $10\frac{1}{3}$, til 3832 R. 4 ß 14 ß; men, efter Forhold $15\frac{1}{8}$, til 5631 Rdr. 4 ß 10 ß, og har hver Klerk, til 6 af Hundrede, omtrent faaet 24 Rdr. aarlig. Men ere de af 1352., da beløber Summen sig fra 4617 Rdr. 4 ß 4 ß til 6256 Rdr. 1 ß 8 ß.

Vilde man tvivle om, at de sidst anførte vare Hendrichs-Nobler, da kand man derimod med desto større Vished sige det om følgende, som meldes om i et, noget beskadiget, Pergaments Brev (e²), hvorved en vis Jensson tilstaaer, at være skyldig til Dæghen oc alt Capittel i Køpmanhaffn toolff engelske Nobilæ, gothe aff Gwl, hvilke tilsammen alle weyghe Sex Lood Kolnesk weght, Eet Qvintin mynne, paa de Vilkor, at de aarlig skal oppebære VI gothe Skill. grot af hans Steenhws i Køpmanhaffn. Givet 143° St. Knud Konges Dag (d. 10. Julii.).

Da 5 Lod 3 Qvintin giøre 1564 Eß, saa har enhver af disse Nobler vejet $130\frac{1}{3}$ Eß, hvilket, indtil Brøkenen selv, indfalder med den Vægt, her oven for er angivet. De 12 Nobler beløbe sig da til 41 Rdr. 4 M. 14 ß, nu til 61 Rdr. 2 M. 10 ß. Regnes $2\frac{1}{2}$ Nobel paa et Pund Grot, da gaaer paa en Nobel 8 Skilling Grot, hver til 2 M. $9\frac{13}{16}$ ß, og Renten bliver 6. af 96.

1430. Dñca prox. post Concept. Mar. (8 Decembris) Moghæns Nilsson, Byman inne Slawelsæ, skylder Hans Krepelin, Høwætzman oppæ Stokholm, tie

(d²) Hvidtf. p. 744. (e²) I vor Frue Kirkes Arkiv.

tie løthigh Mark Stæthr Pænige, som Køpman annæ fuldt met giøre, inne Siælend, æfter Lybyke Mynt rægnæskulend., oc hwæriæ thre Lyb Mark oc thre Skyling Lyb swo gothe, som en goth fullwichtigh Engelsk Nobele. Derfore pantsætter han sin Gaard, hvoraf hand aarlig svarer Kröpelin i Landgilde thre gothæ Skyling gl. Mynt. Givet til Hælsingburgh (*).

At regne en Nobel for 4 Rdr. 1 M. 3 ß, saa gielder en Mark Lybsk 1 Rdr. 1 M. $14\frac{22}{71}$ ß.

I den Beregning, som 1431. blev giort af de Norske (f²), er den Skade, som de Engelske udi de sidste 20 Aar ved deres utilladelige Seilads og Handel skulle have tilføjet dem, anslaaet til 217348 Nobel, hvilket, en Nobel til 3 Rdr. 3 M. at regne, gior 760,718 Rdr. Men, da Registerne selv ikke ere komne mig for Øine, kand jeg ikke videre indlade mig heri, helst jeg frygter, at Tallene ikke rigtig i Hvitfeldt ere aftrykte: I sær troer jeg, at, hvor der i begge Oplagene staaer Lybsk Sterling, bør man læse Pund Sterling, da Afskriveren uden tvivl har taget det Tegn ℔, som bemærker Pund, for de 2 Bogstaver Lb, og anseet det for en Forkortning af det Ord: Lybsk.

Edwards Nobler forekomme paa nye i et Brev af 25 May (Urbani) 1433. (g²) hvorudi Johan Espensen, Borger i Kiøbenhavn (Johannes Esberni Villanus Hafnensis), tilstaaer at være skyldig til Kapitlet sammesteds, (Johanni Clementis, Decano Haffnensi totiqve Capitulo), 16 saadanne Nobler (in sedecim antiquis anglicis Eddewardske nobilianis boni auri, & pleni ponderis.) For hvilke han pantsætter sin Grund med Bygninger, 40 Siællandske Alen, mindre et Qvarteer, lang, og 20 Alen breed, norden for Lederstrædet, (fundum cum edificiis borialiter a vico Lætherstræde Haffnis situm - in longitudine 40 vlnas Syelendenses minus uno quartali &c.) og svarer deraf til Kannikerne, ratione pensionis, *sex sol. gr.* Brevet er forseglet af Borgemester og Raad, nemlig Arnoldo Krusæ, Proconsule, og Johanne.., Bertoldo Quatz og Jacobo Swenson, Coss., og uden paa staaer: Littera concernens quandam Curiam Psalterii, quam modo conductive habent Alemanni ex Compania. Disse 16 Nobler belobe sig til 67 Rdr. 1 M. Regnes 8 Skilling Grot paa en Nobel, saa er en Skilling Grot 3 M. $2\frac{3}{8}$ ß, og Renten, 6. af 128, knap 5. p.C.

Endelig vil jeg anføre et Svensk Brev, udgivet 1434. Henrici Dag (20 Oct.), af Niclis Magnusson, som kaldes Lænk, a Wapen, til Hans Kröpelin

(*) A. R. (f²) Hvitf. p. 761. (g²) Or. in A. R.

paa Halff ſyettæ hundratha Mark oc tolff Mark i ſwarta Guta, fyra Guta for Øren, ſom gewæ och genga æra her i Øſtra Gøtland, og dertil ſextan godha oc gefwa ſwara Engilſca Nobela, hwer Nobel ræknadher for tyæ Mark i Gutinſka Penninga, oc thre Tønnor Smør, hwer Tønna ræknadh for tiæ Mark Gutniſca Penninga, fyra Guta i Øran. (h²)

Siden diſſe Nobler ſkulle ej alleene være gode og geve, men endog ſwara, ſaa meener jeg, de kand tages for Edwards af 1352. Naar da en ſaadan Nobel vurderes for 400 ß, (3 ß for lidet), giælder en Gotlandſk Mark 2 M. 8 ß, en Øre 5 ß, og en Guta 1¼ ß. En Tønde Smør galdt 4 Rdr. 1 M., og den gandſke Giæld beløb ſig til 752 Gotlandſke Mark, eller 313 Rdr. 2 M.

§. 5.

Fra Nobler gaaer jeg til Gylden, en ikke mindre herlig og brugbar Mynt, end hine. Det er bekiændt, at de første Gylden bleve ſlagne i Florentz Aar 1252. gandſke fiine, til 64 Stokker paa Marken, og at 8 Stokker galdt en Mark fiint Solv (i²), ſaa at Forholdet var da kun 8, og en Florentzer Gylden var da 1 Rdr. 2 M. 8 ß, men nu 2 Rdr. 4 M. 1⅛ ß værd.

Hvad Tydſkland angik, da havde vel Keiſerne paa diſſe Tider forbeholdt ſig ſelv alleene, at lade ſlaae Guld-Mynt. Men denne Rættighed blev ikke juſt paa det nøjeſte handthævet; Thi jeg finder, at der allerede 1325. var ſlaget Lybſke Gylden, gaaende for 10 Skilling, da den fiine Mark Solv paa ſamme Tiid blev udbragt til 48 Skilling 9⅓ Penninge, eller omtrent til 5 ſaadanne Gylden (k²). Antager man med Praun (l²) diſſe Gylden for lige ſaa gode, ſom de Florentinſke, ſaa bliver Forholdet 12⅔, og en Gylden 2 Rdr. 1 M. 9⅔ ß, en Lybſk Skilling 1 M. 5½⅔ ß (meeſt 22 ß), og en Mark Lybſk ligeſaa mange Mark Danſke, værd.

Det var ellers først d. 28. Novembris 1340. at Keiſer Ludvig IV. gav til München Staden Lybek Tilladelſe at ſlaae Guld- og Solv-Mynt, dog med den beſonderlige Indſkrænkelſe, at det første Slags ej maatte være bedre, end en Florentzer Gylden, og det ſidſte ej ſtørre, end paa 6 gode Heller, (ita ſane, quod

(h²) Orig. in A. R.

(i²) Georg Andreas Septimus von Praun Gründliche Nachricht von dem Münzweſen. Zweyte Auflage. Helmſtadt. 1741. 8vo. p. 72. (k²) Praun, p. 86. ex Notitia rei nummariæ Luneburg. Hamburg & Lubecenſ. 1325-1525. ap. Leibnit. in Script. Rer. Brunsv. T. III. p. 222. (l²) p. 87.

quod unus aureus Lubicenſis non ſit gravior pondere & valore, quam florenus aureus de Florentia: Argenteus vero ſex bonorum & dativorum Hallenſium non excedat). (m²)

Den Guld-Mynt, Keiſer Carl IV. lod ſlaae, og blev kaldet Kongelig Mynt (Moneta aurea, quæ appellatur *Moneta regalis*), beſtod i to Slags Keiſer-Gylden (Floreni Imperiales), begge til 23¾ Karat. Det forſte Slags galdt 13 Groſſi, og deraf gik 63 Stokker paa den raa, og 63 $\frac{63}{97}$ Stokker paa den fiine Mark. Det andet galdt 12 Groſſi, 68¼ og 68 $\frac{22}{88}$ Stokker paa hver Slags Mark (n²); ſaa at den fiine Mark i Guld udbragtes i begge Sorter til 827 $\frac{52}{97}$ Groſſi. Den beſte Sort af diſſe Gylden kunde nu gaae for 2 Rdr. 4 M. 2½ ß, og den ringere for 2 Rdr. 2 M. 14½ ß. Sætter man, ſom jeg holder for rimeligt, at de her omtalte Groſchen ere de, ſom 1309. vare ſlagne i Bohmen, 14-lodige, til 63½ Stokker paa den raa, og 72 $\frac{4}{7}$ Stokker paa den fiine Mark (o²), hvert Stokke til næſten 15 ß (14 $\frac{12}{17}$ $\frac{6}{7}$ ß), ſaa var Forholdet 11 $\frac{3}{5}$, og derefter diſſe Gylden 2 Rdr. 3 ß og 1 Rdr. 5 M. 4 ß. værd.

Efterat forommeldte Keiſer udi den gyldne Bulla 1356. (p²) havde givet ſaavel Kongerne i Böhmen, ſom ſamtlige geiſtlige og verdſlige Churforſter, Frihed til at ſlaae Guld-Mynt, have i ſær Churforſterne ved Rhinen vidſt at benytte ſig deraf, og udmyntet Gylden, hvilke undertiden i gamle Giælds-Breve beſtrives, at de bor være gode af Guld, og ſvare af Vægt, og af de fire Korefyrſters beſte Slag. (q²)

Saaledes have (r²) Erke-Biſkopperne, Adolph til Menze, Friderich til Colne, og Cune til Triere, ſamt Ruprecht den Ældre, Palzgrave by Rine, og Herzoge in Beyern, d. 8. Junii 1386. foreenet ſig om at ſlaae Guldene, 23 Karat (dru vnd zwentzig Kraid), 66 Stokker paa Marken (gior 68 $\frac{20}{23}$ fl. paa Mark fiin, og, ſom der ikke maatte gives meere, end 67 fl. for den fiine Mark i Guld, var der omtrent 2 fl. vundet paa hver Mark). Prægen var St. Hanſes Billede paa den eene, og Lands-Herrens Vaaben i en Trekant (Tripaß) paa den anden Side.

Ligeledes vilde de ſlaae Silberne wiſſen Penninge, (med en Trekant paa den eene, og et Tabernakel, med St. Peders Bryſtbillede, paa den anden Side,)

(m²) Des teutſchen Reichs Müntz-Archiv von Johan Chriſtoph Hirſch, Fürſtl. Braudenb. Hof-Rath. Nürnberg. 1756. ſeqq. fol. T. I. p. 24.

(n²) Praun p. 75. af J. W. Hoffmanns Samlung ungedruckter Nachrichten. P. II. p. 176. Dette Caroli IVti Diplomatarium ſynes at være indrettet til en Formular-Bog, og derfor har man ei anteegnet, hvad Tiid Brevene ere udgivne. (o²) Praun. p. 91.

(p²) Hirſch. p. 29. (q²) Grams Optegninger. (r²) Hirſch. p. 50.

12-lodige, (die sullen halden vff die Essaye nun penningen fyns; das machet drutzehendehalb Loit (eller rættere 12⅔ Lod) Kuniges silbers (s²),) 96 Stokker paa Marken, som gior 128 Stokker paa Mark fiin, saa at hver Penning var 8⅓ ß værd.

Af disse Penninge gik 20 Stokker paa en Gylden, eller 1377⅜ Stokker paa den fiine Mark Guld, saa at Forholdet var 10¼, og en Gylden, som nu kunde være 2 Rdr. 2 M. 15 ß værd, galdt da 1 Rdr. 4 M. 10 ß.

Derhos var anordnet, at de Ungerske (t²) og Bohmiske (u²) Ducater, samt Janners Guldene (**), skulle ligeledes gielde 20 Penninge.

En Altnobel (v²) blev sat paa 45½ (4 Rdr. M. 2¾ ß), en Alekeysers (w²) og Frankreiches (x²) Schilt paa 25½ (2 Rdr. 0 M. 8¾ ß), en Peter (y²) paa 23½ (2 Rdr. 0 M. 7¾ ß), og en Franke (z²) paa 21½ Wissen-Penning. (1 Rdr. 5 M: 6¾ ß.)

Herudi skeede nogen Forandring (som siden 1402. blev paa nye vedtaget,) til Mayntz, Fredagen efter Korsets Ophøjelse (14 Sept.) 1399. (a³), da Erke-Biskopperne, Johan til Mayntz, Friederich til Cölln, og Wernher til Trier, tilligemed Pfaltz-Grev Ruprecht, besluttede, at disse Gylden skulle herefter ikkun være zwentzig vnd drittehalb Krait fiine, havende til Præg Vaabenet i en Firkant (Viercompaß), og St. Hanses Billede med et Kors ved Foden, men der-

(s²) See Anmærkninger over Christian II. &c. Mynte-Anordninger, i Selskabets Skrifters 8 Deel. p. 4. Not. a. (t²) I Johan Tobias Köhlers Ducaten-Cabinet. Hannover 1759. 8vo. findes Ungerske Ducater No. 650-662. hvoraf nogle maaskee kand passe hertil.

(u²) J. T. Köhler No. 947-949. (**) Jntet er rimeligere, end hvad Hr. Justits-Raad Möllman ved Oplæsningen har erindret, at en Janners-Gylden betyder en St. Andreæ Gylden. En saadan Andreas-Gylden, slagen af Karl den Dristige, Hertug i Burgundien, findes hos J. T. Köhler No. 1887. See og No. 1888-1890.

(v²) Det er tilforn anmærket, at der gik 30⅛ Nobel af 1352. paa den fiine Collnske Mark. Naar man deeler 1377⅜ Wissen-pennig med 30⅛, kommer 45$\frac{119}{121}$ Pennig ud.

(w²) J. T. Köhler No. 1-5. (x²) De Skildter eller Ecus som bleve slagne af Philippe le Valois 1336. og 1342. vare af fiint Guld, 54 Stokker paa Mark Troy, eller 56$\frac{16}{19}$ paa den Collnske Mark. Altsaa var egentlig Stokket 2 Rdr. 0 M. 12$\frac{4}{19}$ ß. værd. See Le Blanc i Tavlen og p. 206. hvor Skildet sees.

(y²) Maaskee Pavelige, og de, som findes hos J. T. Köhler No. 1193. 1194.

(z²) Francs d'or bleve først slagne af Kong Jean 1360. (le Blanc. p. 217.) af fiint Guld, 63 Stokker paa Marken, (Id. i Tavlen,) gior paa Collnsk Mark 66$\frac{6}{19}$ Stokker, og er altsaa værd Stokket 1 Rdr. 4 M. 15$\frac{16}{19}\frac{7}{9}$ ß. (a³) Hirsch p. 57, 58.

derhos gjælde, i Bingen og der oven for, 5 gamle Heller, og neden for Bingen, en halv Wissen-Pennig meere, end de forige galdt, saa at disse nye Gylden skulle gjælde, paa de første Stæder, 18 Schillinge alder Heller (b³), og paa de sidste 20½ Wissen-Pennig. Da nu derved Marken, fiin blev udbragt i 70⅖ Stk. og kostede 1443⅗ Hviide, saa steeg Forholdet til 11$\frac{11}{40}$, og en saadan lidet ringere Gylden, der nu kunde indvexles for 2 Rdr. 2 M. 9¾ß, kom da til at gaae for 1 Rdr. 4 M. 14¼ß.

Nogle Aar efter, d. 15. Augusti 1409. forenede sig de 3 Erke-Biskoper, Fryderich til Cölln, (saaledes er Ordenen (c³).) Johan til Meinze, og Wernher til Triere, at en Gulden skulle kun være 22 Grat, og at den fiine Mark Guld ikke maatte koste meere i Indkiøb end 70 fl. Marken fiin blev altsaa udbragt til 72 Stokker, 3 Stokker for hver Karat. En Gylden skulle gaae for 20½ Hviid, som vare 12-lodige, og hvoraf der gik 104. paa den raa Mark, eller 138⅔ Stokker paa Mark fiin, saa at hver var 7$\frac{2}{17}$ß værd, altsaa en Gylden da værd 1 Rdr. 3 M. 8$\frac{2}{17}$ß, men nu 2 Rdr. 2 M. 4$\frac{5}{17}$ß. Saa at Forholdet, da der blev betalt 1476 Hviide for den fiine Mark Guld, var 10$\frac{67}{104}$($\frac{3}{5}$).

I den foran paaberaabte Köhlers Ducat-Samling findes adskillige Mayntziske, Trierske og Collnske, Golt-Gülden, (Siider 271-311.), som kand høre hertil, i sær No. 881. A. Vaabenet i en ombøjet Indfatning med 3 Spidser: CONO.ARCHIEP.TREVEREN R. St Hans staaende: S JOHANNES. B., som synes slaget for 1399. No. 889. WERNERUS. ARCHIEP. TREV. Vaabenerne staae i en fire gange ombøjet Indfatning, saa den maa være myntet efter 1399. og før 1409. No. 892. af samme, hvor det Collnske Vaaben staaer paa høire, og det Mayntziske paa venstre Side, og altsaa formodentlig slaget efter 1409.

Ved denne Myntefod forblev det vel i nogle Aar. Men, som de Gylden, hvilke Keiseren slog, ikkun vare 19 Karat, vilde Churfyrsterne ikke antage dem, indtil det endelig 1433. blev bragt i Forslag, og 1437-38. samtykt (d³), at Gylden overalt skulle slaaes til 19 Karat, og 68 Stokker paa Marken, som gior 85$\frac{17}{19}$ Stk. Marken fiin; saa at en slig Gylden nu kunde gjælde 2 Rdr. 1 M. 2ß, og, i fald der

(b³) Der har altsaa omtrent gaaet 11 Heller paa en Wissen-penning: saa at denne er slagen i den Meening, at den skulde gaae for en Skilling af dem, som vare gænge paa hiin Side Rhinen. I den sidst anforte Mynte Forening af 1409. meldes blant andet: Vnd wir Herren vorgesagt sollen in vnsern Steeden vnd Landen tun gebieten die Gulden und das silberin Geld zu nemen mit namen den wissen Phennig für XII Morchion vnden heruff biß zu Heynbach vnd vort uff wert für XI alte Heller. Hirsch. p. 65.

(c³) Hirsch p. 63. (d³) Praun. p. 98. 99. Hirsch. 1 Th. p. 75. 80. 81.

der fremdeles er gaaet 20½ af samme slags Hviide Penninge, som 1409. paa en Gylden, altsaa 1761 paa en Mark Guld, har Forholdet været 12¾. (e³)

For at komme igien til den Lybske Gylden, da seer jeg af Receſſus Hanſæ (f³), at den endnu 1369. har gieldet 10 Lybske Skilling. Ordene ere disse:

Computatio etiam facta eſt de illis IX^{c}. marcis, quas Conſules Lubicenſes ſuſtulerunt a Hamburgenſibus, ita quòd primo dederunt Cancellario Ducis Magnopolenſis *C. Aureos*. Item Sundenſes dederunt XXXVI. marcas minus V ſolidis & IIII. denariis. Sic remanſit Summa VIII^{c}. marc. XXIX. ſol. & IIII. denar. (g³).

Maaskee er det og den Lybske Gylden, som paa et andet Stæd, ved Aaret 1383, anslaaes til samme Priis; Thi i en Skrivelse til Hærmesteren og de Preusiske Stæder, melder Soe-Stæderne iblant andet: Gy scholen geuen LXXX. *Gulden:* de moge gy betalen mit L. *mark lub.* (h³). Og maae det da have været kort efter, at den er steeget til 12 Skilling, da Solvets Indkiøb i Lybek var 58 Skilling, og den fiine Mark blev udbragt til 60 ß. 9⅗ ₰. saa at Forholdet 12⅘ blev uforandret (i³): men en Skilling Lybsk har da kun været 1 mk. 1$\frac{11}{12}$ ß, eller 18 ß. Dansk, og en Mark 3 Rdr. værd. (k³).

I Al-

(e³) Dette stod saaledes, indtil 1495, da det blev besluttet at slaae Gylden til 18½ Karat, og 71½ Stykker paa den raa, følgelig 92$\frac{2}{3}$$\frac{9}{3}$ Stykker paa den fiine Mark, hvilken Gylden, efter nu værende Forhold, kunde gielde 1 Rdr. 5 Mk. 2 ß. Fra den Tiid af blev der giort Forskiæl paa den gamle og nye Rhinske Gylden. Hiin blev 1506. sat paa 26, og denne paa 24 ß. Lbsk. Praun. p. 99. 120. Hirsch. ib. p. 169.

(f³) fol. 49. b.

(g³) Summen = = = = 900 Mark.
Fra Stralsund = = 35. --- 10 Skilling 8 Penge.

Igien = 864. --- 5 --- 4 Pg. Deraf betalt 100 fl., hvorefter var
Den overblevne Sum 801. --- 13 --- 4 Pg. Altsaa beløb

De 1000 Gylden = 62. Mark. 8 Skl. = 1000 Skilling. Altsaa en Gylden = 10 ß.

(h³) fol. 134. b. 50 Mk. = 800 Skill. = 80 Gylden. 1 Gylden = 10 ß.

(i³) Praun. p. 88. ex Notitia ap. Leibn.

(k³) I den foromtalte Afregning eller Rulla ſummaria dampnorum af 1390. Receſſ. Hanſ. fol. 175. a. meldes i Stadens Brugges Regning C. vnde V. gulden, den gulden vor III. ſchill. grot gerekent, hvilket har været en Hollandsk Gylden, hvoraf der gik 7 paa et Pund Grot. Hver af disse er regnet 1⅓ Penge Grot for høit.

I Almindelighed blev en Lybsk Gylden anseet for at være en tredie Deel meere værd, end en Rhinsk, og, jo højere den fine Mark i Sølv blev udbragt, jo meere steeg de begge i Priis efter deres indbyrdes Forhold. Saaledes 1411., da Sølvet kostede 5 Mark, og den fine Mark i Hamborg, Luneborg og Lubeck blev udmyntet til 5 mk. $12\frac{1}{3}$ ß, galdt den Lybske Gylden 16 til 17 ß, og den Rhinske 12 ß. At regne efter den sidste, var Forholdet $10\frac{4}{7}$, og en Skilling Lybsk $11\frac{13}{16}$. eller omtrent 12 ß, og en Mark næsten 2 Rdr. værd. Siden, formodentlig eendeel Aar efter, da Sølvet kostede 9 mk., og Marken fin blev udbragt til 10 Mark, (hver til 1 Rdr. $12\frac{4}{7}$ ß.), var den Lybske Gylden sat paa 28, og den Rhinske paa 21 ß. Aar 1461. galdt Sølvet 10 mk. 6 til 12 ß., den Lybske Gylden 2 mk., og den Rhinske 1 mk. 8 ß. Forholdet var i det første Fald $11\frac{1}{4}$, i det andet 12. Endelig 1506, da Sølvet kostede 12 mk. 8 til 10 ß., og den fine Mark, i de Markstokker med Omskrift: Status Marcæ Lubecensis, blev udbragt til 13 mk., stod den Lybske Gylden paa 35, den gamle Rhinske paa 26, og den nye paa 24 ß., og Forholdet var omtrent 11, samt et Markstokke omtrent 5 mk. 4 ß. værd. (l[3])

Nu begiver jeg mig til nogle af de, i vor Historie, forekommende Exempler.

§. 6.

I Anledning af den Valfart, som 1405. tog sin Begyndelse, til vor Frue Altere tæt ved Barth, (efterdi dog dette anføres af Huitfeldt (m[3]), og er skeet i Kong Erics Fæderneland,) vandt Præsten til Barth, Hr. Bernhart Molzan, aarlig over 600 Gylden. Siden det var over, og ikke under, saa kan man regne en Gylden da for 11 mk., og nu for 15 mk.; altsaa beløb dette Offer sig, efter det adskillige Forhold, til 1100 Rdr., og 1500 Rdr.

Udi den Fuldmagt, som Churfursten af Bayren Rupert, Romersk Konge, Aar 1406. gav til Hadmar, ædle Herre til Labes, med fleere, at begiære Kong Erics Søster Catharina (Kong Christophers Moder) til ægte for hans Søn, Hertug Johannes, meldes, at de skulle forlange til Medgift 100000, staae haardt paa 70000, og ikke gaae under 60000 Gylden, (da $183333\frac{1}{3}$, $128333\frac{1}{3}$, og 110000 Rdr., nu 250000, 175000, og 150000 Rdr. Dennem blev og foreskrevet, hvad de skulle svare, i fald de Danske skulde ville betinge Printzessen 16000

(l[3]) Praun. p. 119. 120. (m[3]) p. 627.

16000 Gylden aarlig (da 29333⅓, nu 40000 Rdr.) til Knappenaale. Men Bryllupet gik ikke for sig, forend 1410., og Medgiften fastsat til 40000 Gylden (da 73333⅓, nu 100000 Rdr.) (n³).

De 4 Rhinske Gylden, som Statholderen i Trondhiem 1432. forærede Petrus Qvirinus, og som, formedelst de Nordiske Indbyggeres Omsorg for fremmede Giæster, vare tilstrækkelige for ham selv tolvte, med 3 Heste, at bestride en Reise igiennem Norge og Sverrig, der varede 53 Dage (o³), beløbe sig da til 6 Rdr. 2 mk., og nu til 9 Rdr. 3 mk.

Den Skade, som Kong Eric skulle have foraarsaget Upsal Domkirke ved Erkebiskop Jens, og fleere, deres Indtrængelse, beregner Almuen i deres Klage af 1435. (p³) til 27000 Gylden, eller 42750 Rdr., nu 64125 Rdr.

I et Pantebrev (q³) af 1443. d. 30 Sept. (d. Hieronymi), som Biskop Gerth til Börlim har udgivet til Henrik Blik af Nysdorp, Væbner, findes den Lybske Gylden noget ringe anslaaet, mod den Rhinske; Thi Brevet lyder paa two hundræth lib. Mark i libskæ Gwld oc rinskæ Gwld, hwær libskæ Gillæn til halfffywnæ oc tywæ skillingh, oc hwær rinskæ gillæn til two oc tywæ skillingh. Her er den Lybske Gylden til den Rhinske, som 53:44., og kun ⅓, i Stæden for ⅓, meere værd. Naar en Rhinsk Gylden har gieldet 22 ß., er Marken fin i Solv udbragt til 10 mk. 7$\frac{13}{21}$ ß. (r³). At regne en Lybsk Skilling for 6½ ß., eller en Mark for 1 Rdr. 8 ß., har Gielden belobet sig til 216 Rdr. 4 mk.

Til Slutning maae jeg melde noget om et særdeles rart, og maaskee mageløst Guldstykke af denne Konge, som findes i den prægtige Kongelige Mynt-Samling. Samme haver paa den forreste Side en Krone, med Omskrift: ERICUS. REX. Dacie. Svecie. Norvegie. og paa den bageste et Kors, og der

(n³) V. Grammii not. ad Meurs. coll. 555. 556. ex collect. τῶν Martene & Durand. T. IV. p. 135. & Huitf. p. 635.

(o³) Det Trondhiemske Selskabs Skrifter. Khavn. 1762. &c. 8vo. Anden Deel. p. 147-150.

(p³) Huitfeld p. 782. (q³) Orig. in A. R.

(r³) 21: 22.=10? f. 10$\frac{10}{21}$.

der omkring: MONETA LUNDENSis. Dets Præg og Størrelse viser hosføyede Aftryk, og det neden for satte Bændel giver dets Tykkelse tilkiende (s).

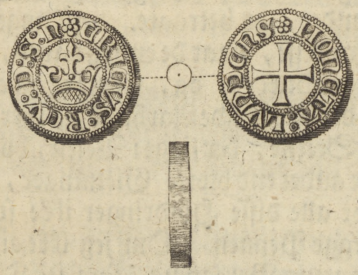

Efter foretagne Prøve af Hr. Muller, Wardien ved Banquen, er dette Støkke, saavidt Provesteenen kand viise, $23\frac{1}{2}$ til $23\frac{2}{3}$ Karat, og vejer 2688 Richtpfennig, eller $228\frac{1}{2}$ Eß, som giør 2 Qvintin $2\frac{1}{2}$ Pfennig. Der gik altsaa $24\frac{8}{21}$ Støkker paa den raa, og $24\frac{42}{47}$ eller $24\frac{360}{497}$ Støkker paa den fiine Mark. Sætter man dette sidste Tall til $24\frac{3}{4}$ Støkker, saa er Guldet derudi, (thi Mynten selv er ubetalelig), efter nu værende Forhold, 6 Rdr. 5 mk. $4\frac{52}{99}$ ß. værd.

Man seer strax, at denne Mynt ikke er slaget til at være en Nobel. Det er ikke heller troligt, efterdi Guldet er for fiint dertil, at den skulle forestille en tredobbelt Rihnsk Gylden: Men, da der af de Byzantinske Guld-Skillinger (Aureis Byzantinis, eller, saa kaldede, Bezants d'or) gik 6 paa en Untze, saa skulle jeg snarere holde for, at den virkelig var en dobbelt Byzantiner, og at Kongen maaskee har ladet mynte eendeel af det Slags, for at bruge til Drikkepenge paa sin Jerusalemske Reise 1424.

(s³) Justitzraad Langebek ejer en Sølv-Mynt, som i alle Maade er af samme Præg og Størrelse, som denne. Bemeldte Mynt er $11\frac{2}{3}$ lødig, og veyer $195\frac{1}{2}$ Richtpfennig eller $12\frac{503}{512}$ Eß. Deraf gaaer da $335\frac{1479}{6647}$ Støkker paa den raa, og $459\frac{171697}{232645}$ ($\frac{2}{3}$) Støkker paa den fiine Mark, og et Støkke er $2\frac{506}{1379}$ ß. værd.

§. 7.

Hidindtil, da jeg haver havt med Guld-Mynten at handle, har jeg kundet gaae frem med temmelig Vished; Thi, naar saavel dennes Gehalt og Vægt, som Guldets Forhold mod Sølvet, er bekiendt, synes det ikke vel mueligt at feile. En gandske anden Sag er det nu, da jeg træder til Sølv-Mynten i og for sig selv, og uden Hensigt til Guldet, at betragte. Mangel af Mynte-Ordninger, Udmyntningens Afvigelse fra disse, naar de endog haves, Myntens og Regningernes Adskillighed paa adskillige Steder, og, frem for alt andet, den store Forvirring og Forværrelse, som i det Fiortende Aarhundrede her skeede i Mynte-Væsenet, ere lige saa mange Anstods-Steene, der ligge i Vejen, hvert Trin man gaaer. Jeg kand altsaa ikke herefter love andet end blotte Gietninger, og dennem endda ikke i alle Tilfælde. Men dog have alle disse Hindringer ikke forekommet mig tilstrækkelige nok, til reent at nedlegge Pennen. Om jeg ikke giorde andet, end blot at anføre de Exempler paa Myntens Beregning, som jeg Tiid efter anden kand have antegnet, saa tænker jeg, at det alleene kunde maaskee give en anden lykkelig Geist Anledning til at udreede den Knude, som for mig var uopløselig. Overalt bør man ikke, i Sandheds Undersøgning, følge den Regel, som Horatius giver i Digtekonsten (r[3]), ved at legge de Materier tilside, som ikke synes skabte til at dannes under Hænderne, eller at faae nogen pyntelig Anseelse.

§. 8.

Den første Regning, os moder, er den Nordiske, som Vi længe siden have forladt, men endnu bruges af vore Naboer, de Svenske, og til deels i Island (u[3]). Samme bestod af **Marker**, af **Ører** (8 paa Marken), og af **Ortuger** (3 paa Øren). At

(t[3]) Hor. A. P. v. 149. 150. . . . . quæ
Desperat tractata niteſcere poſſe, relinquit.

(u[3]) I Island regnes paa en **Mark** Brand-Sølv 6 lødige **Mark**, eller 8 **Ører** Brand-Sølv eller Species-Rigsdaler, (hver til 108 ß. Danske), eller $8\frac{8}{17}$ Rigsdaler i Kroner, (hver til 102 ß.), eller 9 Rigsdaler i Courant (hver til 96 ß.). Almindelig giøres Species strax til Courant med 12 ßs. Tillæg paa hver Rdr. Men det er rettere, først at giøre Species til Kroner med 6 ß., og siden disse 1 Rdr. 6 ß Kroner til Gangbar med 6 ß. paa hver Rdr. Den Forskiel, som reiser sig af, at Opgelten paa de 6 ß. efter den første Maade bortkastes, beløber sig til $2\frac{1}{2}$. paa Tusinde. Efter en anden Beregning, hvori Kroner ere til Species, som 15: 16, gaaer der paa en Rigsdaler Sp. (til 96 ß. Sp) $1\frac{1}{15}$ Rdr. Kroner (hver til 90 ß. Sp.), eller $1\frac{1}{5}$ Vætt Fisk, (hver Vætt til 80 Pd., og ligesaa mange ß. Sp.), eller $9\frac{1}{5}$ Alen Vadmel (hver til 10 ß. Sp.), eller 12 Par Stromper (hvert til 8 ß. Sp.), eller 48 Fiske (hver paa 2 Pd. og til 2 ß. Sp.).

At Øre-Tallet maae være meget gammelt, sees deraf, at det af de Danske er indført i Engelland (v³). Dette beviises med adskillige Stæder, som Spelman (w³) har anført, og hvoraf sees, at Bøder, naar det anrørte de Danske, skulle betales i Øre, saasom i det Forbund imellem K. Edward, og den Danske Printz Guthrun, Konge over Northumberland, (som døde 890.), hvorudi meldes §. 7. Dersom nogen kiøbslaaer om Søndagen, da haver han Vahrene forbrudt, og bøde, om han er Dansk, 12 Øre, men er han Engelsk, da 30 Skilling. (x³).

Af disse Øre gik der 8 paa Marken, følgelig var en Øre en Unze i Vægt, hvilket og Spelman har erindret. Heraf kommer det, at Islænderne endnu regner en Eyrir for en Species-Rigsdaler, og 8 Aurar paa en Mörk.

Det er ellers at mærke, at, da Øre-Tallet blev indført i Engelland, maae den Angel-Saxiske Vægt have været en fierdedeel tungere, end den Danske; Thi Hickesius (y³) vidner, at en Øre galdt 20 af de gamle Penninge, saa gode som 60 af de nye. Da der nu gik 300 Penninge paa et Angel-Saxisk Pund til 12 Unzer, saa gik der ikke 12, men 15, Danske Øre eller Unzer paa samme Pund, hvilket og paa et Par Stæder hos Spelman udtrykkelig fastsættes (z³). En Øre var da det samme, som 5 Engelske Shilling, eller en Crown, og var, da et Pund Sterling galdt 5 Rdr., 1 Rdr. 1 Mk. 8 ß. værd.

Videre anfører Hickesius (a⁴) af Somners Glossario følgende: „ Der „ var 2 Slags Øre, den store paa 20 Penninge (denarii), og den mindre paa „ 16. Den første kommer næsten overalt for i Libro censuali Anglorum. I Re- „ gesto Monasterii Burton siges, at 20 Øre giælde 2 Mark Sølv. Naar dette

„ skal

(v³) Hickesii Thesaurus Lingvar. Septentr. Oxon. 1705. fol. Tom. II. in Dissert. Epistol. pag. III.

(w³) Glossar. Archaiolog. Lond. 1664. fol v. Ora. Manbote in *Denelaga* de Villano & Sokeman 12 *Oras*. In *Dacis*--luito--*Oras* duodecim.

(x³) Leges Anglo-Saxonicæ Dav. Wilkins. Londini. 1721. fol. p. 52. XII *Ore* mid *Denum*, and XXX scill. mid Englum.

(y³) L. cit.

(z³) L. cit. 15 Oræ libram faciunt. ------ Omne pondus ad metatum sit pondus, quo pecunia mea recipitur, & eorum singulum signetur, *ita quod XV Oræ libram faciant.*

(a⁴) L. c.

„ skal være sandt, maae man ved Marken forstaae de seenere Tiders Mark, som „ galdt 13 Skilling (solidi) og 4 Penninge, og, ved Øren, den mindre paa „ 16 Penninge; Thi, paa den Maade, gior 20 Øre 2 Mark Solv, nemlig „ 26 Skilling og 8 Penninge, tre Gange saa gode og vigtige, som vore.“ Saavidt Somner, og kand denne Regning, efter min Tanke best forklares paa følgende Maade: I Begyndelsen (b⁴) blev et Pund Solv paa 12 Unzer udbragt hos Frankerne til 24 Skilling. Og paa den Tid maatte 8 Unzer holde 16 Skilling; Siden efter befoel Keiser Carl den Store, (af hvad Aarsag, er mig uvitterligt), at der skulle kun gaae 20 Skilling paa et Pund, følgelig, da Mark-Vægten derefter opkom; kunde der kun gaae 13⅓ Skilling paa Marken. Denne Mark-Vægt slutter jeg at være indført i Engelland, efterat Øre-Tallet der allerede havde været i Brug, og man var kommen i Vane med at regne 15 Øren paa et Pund. Man har da ikke villet forandre den eengang antagne Regning, men, i Følge samme, regnet 10 Øren paa en Mark, eller paa to tredie Deele af et Pund. Imidlertid, siden den indførte Mark ikke vejede 8 Angel-Saxiske Unzer, men kun ⅔ deraf, som for er erindret, hvilket gior 8 Øren, eller 13⅓ Skilling, eller 160 Penninge, maatte en Øre nødvendig nedsættes fra 20 til 16 Penninge, naar deraf skulle gaae 10 paa Marken; Og altsaa havde den større Øre sin Hensigt til det Angel-Saxiske Pund, af hvilket den var en 15de Deel, og den mindre til den i Engelland siden indførte Mark, af hvilken den var en 10de Deel, naar den var bleven nedsat til 16 Penninge.

§. 9.

Ligesom der bestandig har gaaet 3 Ørtuger paa en Øre, og 8 Øren paa en Mark, saa har man derimod ikke altid, og overalt, regnet et lige Antall Penninge paa en Øre. Ærkebiskop Anders Sunesen, som døde 1228., regner i sin Latinske Oversættelse (c⁴) af den Skaanske Lov 30 Penninge paa Øren; Thi hvor Loven 5 B. 34 Kap. byder: Verær man andrum rhet Sar, ær ben tacks af, bøtæ Sar, sum Logh æræ, oc Øræ penningæ fore hvært ben, thær af tacks, e til fæm ben wardæ af takin; der fortolker han Ordene saaledes, Libr. 5. Cap. 23. Sciendum præterea, quod, pro quolibet osse, quod fuerit extractum de vulnere, donec quinque ossa extracta fuerint, præter vulneris emendationem, sunt *triginta denarii* emendandi. Og dette har, omtrent paa samme Tid, ogsaa havt sted i Norge; Thi K. Hagen Hagensen (som

(b⁴) Praun. p. 58. 67.

(c⁴) Leges provinciales terræ Scaniæ, ante annos 400 latinæ redditæ per Andream Sunonis F. Archiep. Lundens. Edente Arnoldo Hvitfeldio. Hafniæ 1590. 4to.

(som regierede fra 1217. til 1262.) sætter udtrokkelig i sin Stads- eller Biarkøe-Ræt Kap. 67. (d4), at der skal være 30 Penninge i hver Øre. Da ellers Anders Sunesen paa foranførte Stæd vidner (e4), at det da, formedelst Sølvets foranderlige Priis, var fastsat, at en Mark Sølv altiid skulle betales med 3 Mark Penninge, saa har en Skaansk Mark Penninge, naar Mark Sølv tages for fiin, derefter været 3 Rdr. 4 M. $10\frac{2}{3}$ß, En Øre 2 M. $13\frac{1}{3}$ß, En Ørtug $15\frac{1}{9}$ß, og en Penning $1\frac{23}{45}$ß, eller $1\frac{1}{2}$ß. værd.

Jens Alexandersen Hoppener (f4) har sidst i det forige Aarhundrede skrevet en, endnu utrokt, Forklaring over gammel Dansk og Norsk Mynt (g4), hvori han i Særdeleshed giør Forskiæl paa lødig Mark Sølv, lødig Mark Penge, eller (slæt og ræt) Mark Sølv, og gemeen eller slæt og ræt Mark Penge. En lødig Mark Sølv er, efter hans Sætning, 16 Lod Sølv, eller 3 lødig Mark Penge, hvoraf hver bestaaer af 3 gemeene Mark Penge. Disse sidste holde hver 8 Ører, hver Øre 3 Ørtuger, og hver Ørtug 5 Penninge, saadanne, som der ere 12 af i en Skilling, følgelig 15 Penninge paa en Øre. Da nu en lødig Mark Sølv er 11 Rdr. 2 M., saa beløber en lødig Mark Penninge sig til 3 Rdr. 4 M. $10\frac{2}{3}$ß, en gemeen Mark Penninge til 1 Rdr. 1 M. $8\frac{8}{9}$ß, En Øre til $15\frac{1}{9}$ß, En Skilling til $12\frac{4}{45}$ß, En Ørtug til $5\frac{1}{27}$ß, og en Penning til $1\frac{1}{135}$ß. "Alle disse Marker (siger han) forstaaes om rætte fulde "Skaanske Marker, som meestendeels brugtes i de Ærkebiskoppelige Fundatzer; "Thi udi Sælland synes fordum nogle ringere Marker at være bleven brugte, af "hvilke der gik dobbelt saa mange paa en lødig Mark Sølv, som af de Skaanske.

End videre melder han, at en lødig Mark Penninge var fordum 5 Skilling Grot eller 45 Skilling Danske, En Skilling Grot, 12 Grot eller 9 Skil-

(d4) Samling af Norske Love ved Hans Paus. Kiøbenhavn 1751. seqq. 4to 2den Deel p. 266.

(e4) Libr. 5. Cap. 23. Qvia sæpe monetæ pretium variatur, & modo vilior, modo carior, reputatur, statutum est, ut semper pro *tribus marcis nummorum*, quæ nominatur in satisfactione, sit *una marca argenti* --.

(f4) Han var Vice-Præsident og Borgemester i Christiania. 1672. skrev han Antegnelser over Norges Lov, og melder i Tilskriften, at han havde et større Arbeide i samme Materie under Hænder, hvilket maaskee har givet Anledning til, at han 1682. blant andre blev beordret at reise til Kiøbenhavn, for at igiennemsee den nye Norske Lov. 1684. blev der sat en Commission over ham, fordi han grovelig skulle have opført sig mod Hr. Just Höeg, Ridder, og for hans Adfærd imod nogle Engelske Skippere: Men 1685. blev han, efter Ansøgning, sine Embeder forløvet.

(g4) Gammel Dansk og Norsk Mynts Forklaring, efter sær Tiders Medfør, til Oplysning udi den Danske og Norske Lov, samt Historierne, og til en Anledning for dennem, som kunde have vidtløftigere og klarere Underrætning derom at meddeele, med mueligste Korthed nogenledes udregnet af Jens Alexandersen Hoppener. MSS.

Skilling Danske, og en Grot 9 Danske Penninge, (efter hvilken Regning en Skilling Grot bliver 4 M. $8\frac{8}{17}$ß, En Grot $6\frac{4}{17}$ß, En Skilling $8\frac{8}{17}$ß, og en Penning $\frac{27}{40}\frac{2}{7}$ß.). Det er Skade, at Skribenten hverken med Beviiser og Exempler har oplyst disse sine Anmærkninger, i sær denne, at der gik 3 Mark Sølv paa en lødig Mark Sølv, ikke heller giort noje Forskiæl paa Tiderne; Thi den Danske Skilling, han taler om i Anledning af Groterne, maae nødvendig være yngere, end den, hvorefter han udregner Ørerne.

At de Svenske dermod have 24 Penninge paa Øren, det lære vi af tvende deres lærde og skionsomme Skribentere, Professor Ziervogel (h⁴), og Hr. Brenner. Denne sidste melder udi sin Indberetning til Lov-Commissionen: (i⁴) "at der i Sverrig, fra Oluf Trœieljes (1586.) til Eric Magnussons (1360.) Tiid "ikke skal være slaget uden heele og dobbelte Penninge, af hvilke der gik 8. paa "en Ørtug, 24. paa en Øre, og 192. paa Marken, alle af fiint Sølv. Fra "Kong Erics Tiid, under hvis Navn den første Ørtug blev slaget, og indtil "Carl Knudsen blev fordrevet (1457), myntedes intet, uden Ørtuger; Disse "Ørtuger, som man har fundet en stor Mængde af i Jorden, ere igiennem Diegel-"Proven befundne af samme Gehalt, som en Rigsdaler, nemlig næsten 14-lodi-"ge; Og, som 24 saadanne Ørtuger ere endog vigtigere, end en, saa kaldet, "Species, saa sluttes deraf, at en Svensk Mark (som har 24 Ørtuger) var i "Christopher af Bayren hans Tiid, da Loven blev forbedret, det samme, som "2 Lod Sølv." Saavidt Hr. Brenner. Og har da gaaet 8 Mark Svensk, eller 192 Ørtuger, paa den raa Mark; men, da de fattes 4 Gran i deres rætte Lodighed efter Leipziger-Fod, er der ikke kommet 9 gange 24, eller 216 Stykker, men meget meere $219\frac{3}{7}$ Stykker af Marken fiin, følgelig er Stykket ikke $5\frac{1}{27}$ß, men næsten 5, nemlig $4\frac{23}{24}$ß. Danske, værd.

Vel formeener Assessor Dückman (k⁴), at man, fra Gustaff den førstes Tiid af, har først begyndt at regne 24 Penninge paa Øren, paa hvilken der tilforn gik 48 Penninge, grundende sig derudi paa Wästgiötha Laghen i Tiúgbalk. 15. Fl.: Men dette stemmer ikke overeens med den Befaling (l⁴), som Rigens-

(h⁴) Ewaldi Ziervogel Dissertat. de re nummaria. Upſ. 1749. 4to.

(i⁴) Kort Berättelse angaende wara fordna Svea och Götha Konungars Mynt ꝛc. effter Befallning och Begåran uti Kongl. Lag-Commissionen uppwist d. 22. Nov. af Elia Brenner MS. §. 7. 8.

(k⁴) Peter Dückmans Observationer wid Swenskars och Göthers Penninge-Räkning. Stockholm. 1686. 12°. Observ. 6 og 17.

(l⁴) Langebeks Optegnelser af Oernhielms Actis civilibus.

Rigens Raad 1480. (altsaa i det mindste 40 Aar tilforn) gav til Cornelius Jacobsen, Myntemester i Wester Aas, at mynte Ørtuga paa 8 Penninge, (det er 24. paa Øren) 8-lodige, og skrode 34 Kast, (136 Stokker paa den raa, og 272 Stk. eller 11⅓ M. Svensk, paa den fiine Mark,) samt Halv-Ørtug paa 4 Penninge, 6-lodige, skrode 53 Kast, (212 Stokker paa den raa, og 565⅓ Stk. eller 11⅞ M. paa den fiine Mark). Maaskee taler det anførte Stæd i Vestgiøte-Loven om Halvepenninge, ligesom Hoppener, der giver kun 15 paa Øren, kand have meent dobbelte. Det bliver altsaa, i mine Tanker, det sikkerste, at man, efter Sunonis og den Norske Lovs Vidnesbyrd, paa den eene, samt Brenners og Ziervogels, paa den anden Side, regner paa en Øre 30 Penninge i Danmark og Norge, men 24 i Sverrig. Sporges, hvorfra denne Forskiæl kommer, da kand det være gaaet saaledes til, at, da Mark-Vægten i Norden er indført, ere de Danske vedblevne at slaae lige saa mange Penninge af en Mark, eller 13⅓ Skilling, som de for sloge af et Pund eller 20 Skilling, neml. 12 gange 20. eller 240, da derimod de Svenske maae have fulgt den Lybske Maade, og ikkun slaaet 16 Skilling, det er 192 Penninge af Marken, hvilke tvende Summer, naar de deeles i 8 Parter, give paa det eene Stæd 30, og, paa det andet, 24 Penninge paa Øren.

§. 10.

Det er formodentlig, at Øre-Regningen hos os betimelig maae være fordrevet af de tvende andre; Thi, jo meere man nærmer sig til K. Erics Regiering, jo mindre finder man Fodspor deraf, naar man undtager, hvad Jordebøgger kand indeholde af staaende, og i Øren beregnede, Afgifter, saa og Mynte-Regningen i Almindelighed i Skaane. Om denne sidste meldes i sær udi en Foreening, sluttet imellem Vicke Molteke, Gielkere i Skaane, med fleere K. Waldemars troe Mænd og Raad paa den eene, og Stæderne paa den anden Side, anlangende den Told, som skulle betales af de Kiøbmænd, der handlede paa Skaane (m⁴). Samme er indgaaet i Junii Maaned 1364., og synes at være et Tilhæng til den almindelige Anstand, som Fredagen for St. Hans Dag samme Aar blev giort til Stralsund, i Kongens Fraværelse, imellem Dannemark og Stæderne (n⁴). Den lyder Ord til andet saaledes.

Wi *Vicke Molteke* Gellekor to *Schonen*, *Kerſtan Kule* Hovetman des Slotes to *Aleholm*, *Ywer Nickelſſon* vnde *Olaf Bornſſon* Riddere, bekennen openbare in deſſem breue, dat wi van vſes heren weghene des *Koninghes* van *Denemarken* vnde ſines Rikes mit den Steden *by der See* der *Dudeſchen*

(m4) Receſs, Hanſ. f. 22. a. (n⁴) Huitf. p. 532.

henze hebben geſproken vmme den tollen, den men nicht vorhoghen ſchalmer holden in deſſer wiſe, alſe hir na ſteit geſchreuen. Schepe de vmme land ſeghelen de ſcholen gheuen to tollen een iewelik Schip *x ſchilling grote* vnde *viij grote* vor Schip vnde vor alle gud dat dar inne is. Vortmer honingh bottere ſpek talck vnd alle veth gud, we dat van deme lande voret, de ghift vor dat Schippund to tollen *een öre pening* vnde nicht meer na der Stede ſeghent, dar ſegghe wi van uſes heren des Koninghes vnde ſines Rikes weghene *iiij Grote*. Vortmer vor ene thunnen vleſches *x pening ſchoneſch*, dar ſegge wi *ij Grote*. Vortmer vor de laſt haringhes *x pening lubeſch* Vortmer vor den deker oſſenhude *x pening Schoneſch*, dar ſegge wi *x pening Lubeſch*. vor den deker kohude *v pening Schoneſch*, dar ſegge wi *v lubeſch pening*. vortmer vor de Schimmeſe *I. artik*, dat ſegge wi *x den. Lub*. Vortmer vor een perd *ij artigh*, dar ſegge wi *iiij Grote* vnde vor een veltperd *ij Grot*. Vortmer vor iewelke packe wandes *I. artich*, dat ſegge wie vor iewelke packe wande, ſe ſy luttik oſte grot, *iiij Grote*. Vortmer vor de laſt ſoltes *II. artich*. Vortmer we ſe gud vppe dat Land voret, vnde dat ſulue dar wedder afföret vn uorkoft, de ſchal men haluen tollen gheuen. Deſſen tollen dar de ſtede vnde wi ane up een dreghen hebben, de ſchal dar by bliuen; mer den tollen dar de ſtede vnde wi ane entwe dreghen, denne gheue wi nicht ouer: mer de Dorluchtede *Barnym* hertoghe to *Stetin* vnde Vorſte van *Rugen* de heft ſich des vnderdan vnde vnderwunden, dat he mit vnſeme heren deme *Koning* darumme ſpreken wil. dat de tollen minret werden, vnde maket, dat he drechtlich ſy, wnde dar wille wi to helpen, des beſten, des wi moghen. In ene thuchniſſe deſſe d nghe &c.

Det ſees kættelig, at Brevet langt fra ikke giver Anledning nok, til at kunde udregne de derudi forekommende Mynte-Sorter: Endog ikke alle Vahrenes Told findes efter ſamme Forhold forhøjet, men paa nogle er den fra 1 Øre, paa andre fra 2 Ørtuger, ja endog fra 1 Ørtug, ſtreegen til 4 Grot. Det eeneſte man veed med Viſhed, er, at de Summer, ſom de Danſke Herrer ſatte, ere højere end de, ſom af Stæderne blev foregivet hidindtil at være ſvaret, efterdi det var diſſe om at giore, at Tolden blev nedſat, men det laae Kongen magt paa, at den blev forhøjet.

Maatte det, des uagtet, holdes mig til gode, at jeg ſætter et Forſøg paa at faſtſætte, hvad denne Told kunde nu belobe ſig til i vor Danſke Mynt, ſaa vil jeg i forvejen fremføre de Grunde, hvorpaa jeg bygger mine Formodninger.

Det er forhen vidſt, at Aar 1390. galdt et ℔ Grot 10 Rdr. 3 M., eller $2\frac{1}{2}$ Nobel, uden tvivl fordi den Mynt, ſom et Pund Grot blev da betalt i, ej indeholdt meere fiint Sølv, end der, ſom, efter da værende Forhold, var nok til at

betale

betale det fiine Guld, der var i $2\frac{1}{2}$ Nobler. Et Pund Grot galdt tillige $4\frac{1}{2}$ Mk. Lbſk., altſaa, da der gik $4\frac{1}{2}$ Mk. Lbſk. paa $10\frac{1}{2}$ Rdr., er der gaaet 4 Mk. 14ß Lbſk. paa $11\frac{1}{3}$ Rdr., eller paa Marken fiin (o4). Nu er det en afgiort Sag, ſom og nærmere ſiden ſkal vorde beviiſt, at Solv-Mynten, ligeſaavel den Nederlandſke, ſom den Lybſke og ſom andre Landes, forværredes Aar fra Aar, ſkiønt ikke paa alle Stæder i lige Grad. Mynten har da været bedre 1364., end 1390., og efter ald Anſeelſe er den fiine Mark i Lybſk Mynt udbragt til 72 ß, ſaa at en Skilling Lybſk da var $15\frac{1}{2}$ Skill. Danſke værd, og et Pund Grot har kundet beløbe ſig til 11 Rdr. 1 M. 8 ß. (p4).

En Skaanſk Mark var den gang ſaa meget, ſom en Skilling Grot, efter Grams Optegnelſer, ſaaledes lydende (q4): "1351. Skaanſke Mark, og "Skilling Groter, vare eens in valore. I Skagemans Gaardsbrefve ſtaaer: "ita quod idem Henrickinus mihi teneatur addere 150 *ſolides groſſorum*, "vel 150 *marcas donariorum Skanienſium*. -- Sic & an. 1349. Teneor ei obli-"gatus in 104 *marchis denarior.* novor. *Scanienſium* -- quod ſi eos in præ-"fixo termino non ſolvero, ex tunc eidem Dño centum quatuor *ſolidos* "*groſſorum Turonenſium* antiquorum, bonorum, & legalium me obligo ſo-"luturum ad 8 dies poſt feſtum Michaelis. -- NB. De ſidſte maa dog have væ-"ret bedre, efterſom dette ſtipuleredes til Straf." Saavidt Gram. Og, torde jeg lægge noget til denne ſtore Mands Betænkning, da vilde jeg ſige, at det maaſkee kunde være Straf nok, at ſkulle anſkaffe virkelige gamle, gode og gænge, Franſke Groter in natura. Man erindre ſig blot, hvad Vanſkelighed der for mange Aar ſiden mødte dennem, ſom havde forſkrevet ſig at betale i Kroner.

Efter dette foranforte var den øvrige Regning let at giøre. Men jeg frygter dog for, at den Lybſke Mynt her kunde ſætte os Taage for Øinene, allerhelſt da der ſiden vil forekomme Exempler, hvori den viſer ſig at have været af ſlættere Gehalt her hos Os, end i Tydſkland. Desuden havde man paa denne Tiid i Danmark en temmelig indviklet Regning, ſom ſiden udforligere ſkal handles om, og hvoref-ter en løbig Mark var 5 Skilling Grot, (hvorfor der og gik 5 Skaanſke Mark paa en løbig Mark (r4),) og en Skilling Grot 9 Skilling Lybſk. Følges dette, ſaa er et ℔ Grot 11 Rdr. 1 M. 8 ß, En Skilling Grot, til 20 paa Pundet, 3 M. 6 ß, En Penning Grot, 12. paa Skill. Gr., $4\frac{1}{2}$ ß, En Mark

(o4) $10\frac{1}{2}$ Rdr. : $11\frac{1}{3}$ Rdr. = $4\frac{1}{2}$ Mk. Lbſk? f. $4\frac{6}{7}$ Mk. eller 4 Mk. $13\frac{1}{7}$ ß.

(p4) $67\frac{1}{2}$ M. d. 63 M. d. = 78 ß Lbſk? f. $71\frac{43}{115}$ ß Lbſk.

(q4) Excerpt. monetar. (r4) Grams Optegn. 1358. Decem marchas puri argenti ſ. 50 marchas denarior. novor. Scanienſium.

Skaansk 3 M. 6 ß. En Øre, 8 paa Marken, $6\frac{3}{4}$ ß, En Ørtug, 3 paa Øren, $2\frac{1}{4}$ ß, En Penning, 10 paa Ortugen, $\frac{9}{40}$ ß. En Mark Lybsk 1 Rdr., En Skilling 6 ß, En Penning $\frac{1}{2}$ ß. Og Toldens Beregning udfalder saaledes:

Hvert Skib giver i Told			10 Skill. 8 ♃ Gr. eller	6 Rdr.
Skb. Honning, Smør, Flesk, Talg, og andre feede Vahre.	forhøjet fra 1 Øre	til 4 Grot	ell. fra $6\frac{3}{4}$ ß	til 18 ß.
Tønde Kiød	——	10 ♃ skaansk	2 Grot	$2\frac{1}{4}$ ß — 9 ß.
Læst Sild	blev staaende ved	10 ♃ lybsk		5 ß.
Degger Oxehude	forhøjet	10 ♃ skaansk	10 ♃ lbsk.	$2\frac{1}{4}$ ß — 5 ß.
—— Koehude	——	5 ♃ skaansk	5 ♃ lbsk.	$1\frac{1}{8}$ ß — $2\frac{1}{2}$.
Semslæder (s4)	——	1 Ørtug	10 ♃ lbsk.	$2\frac{1}{4}$ ß — 5 ß.
En Reise- eller Rytter-Hest	——	2 Ørtug	4 Grot	$4\frac{1}{2}$ ß — 18 ß.
En Bonde-Plag	——	2 Ørtug	2 Grot	$4\frac{1}{2}$ ß — 9 ß.
En Pakke Klæde liden eller stor	——	1 Ørtug	4 Grot	$2\frac{1}{4}$ ß — 18 ß.
Læst Salt	staaende ved	2 Ørtug		$4\frac{1}{2}$.

Herudi giorde Kong Albert af Sverrig 1368. nogen Forandring (t4), og skiønt det var en, ham uvedkommende, Sag, og det følgelig ingen Bestandighed havde, vil jeg dog ved denne Lejlighed samme udregne.

Af hver Silde-Baad, Læsten	20 Penning Skaansk, gior			$4\frac{1}{2}$ ß.
Af et Skib, som forer Sild igiennem Øresund	11 ß Grot		6 Rdr. 1 ℔	2 ß.
En Læst Sild fra Landet	20 Penning Skaansk		ß — ß	$4\frac{1}{2}$.
En Tønde Koe-Kiød	2 ♃ Skaansk		ß — ß	$\frac{9}{20}$.
En Tønde Smør	10 ♃ Skaansk		ß — ß	$2\frac{1}{4}$.
Et Degger Oxe- eller Koe-Huder	10 ♃ Skaansk		ß — ß	$2\frac{1}{4}$.
En levende Oxe	10 ♃ Skaansk		ß — ß	$2\frac{1}{4}$.
En Hest over 20 ℔ værd	2 Øre		ß — ß	$13\frac{1}{2}$.
En ringere	2 Ørtug		ß — ß	$4\frac{1}{2}$.
En Pakke Klæde under 20 Lagen	1 Øre		ß — ß	$6\frac{3}{4}$.

Jeg siger, at dette ingen Bestandighed havde; Thi, hvad deraf siden kand være holdet, grunder sig paa en seenere Foreening imellem Kong Woldemar og Stæ-

(s4) Dette giætter jeg mig til, at Schimmese skal betyde. [Wachter udleeder Sämisch-Leder fra Chamois.

(t4) Huitf. p. 544.

Stæderne (†), sluttet til Stralsund, næste Dagen efter Christi Himmelfart 1370., hvilken siden af K. Oluf 1376. Mariæ Himmelfarts (15 Aug.) Aften, under det store Indsegl, er stadfæstet, og hvorudi, blant andet, om Mynten og Tolden saaledes fastsættes:

Vortmer, schal unses heren des Koninghes *nie munte* nicht eer uth ghan, eer achte daghe vor sunte Michelis daghe. Ok schal een iewelik Kopman kopen mit des Koninges *munte*. Breke dar wy ane, den me dar mede openbare begrepe, de schal dat beteren mit vif march schonisch (2 Rdr. 4 M. 14 ß.) —

Vortmer, dat is de tolne, den allerleie gud gheuen schal —

van haringhe, binnen landes, van der last - - XX schonische penninghe — 5 ß.

den haring, den me schepet vmme land, dor den Oersund, de is nenen tolnen plichtich, men dat schip, dar me den hering in schepet, dat gift to tolne - - XI schill. grote, IV grote myn, — 6 R. ß ₰

(†) Recessus Hanseæ. fol. 104. a. seqq. Paa Kongens Vegne vare mødte: Her Henning van Putbusch, de do unses heren vnde Oldevader houetman was, (NB. Jeg udskriver dem med samme Ord, som de opregnes i K. Olufs Stadfæstelse) den hesulnen, dar to ghesat had de, Nicolaus, Ertzebischop to Lunden, Erik, bischop to Odenzee, Nicolaus Bischop to Roskilde, Johannes Turbach, houetman to Werdingborch, Vicko Molteke, houetman to nebbe, Jacob Olauesson, Bent Bugge, houetman to Holebeke, Othe van Budelsbach, van Jungeshouede Jacob Nikelsson, houetman to Zeeborch, vnde to Gorge, - - - Ruth, houetman to Corsöre, Hinrik Jensson, Yentzeke Paris, Riddere in Zelande, Yons Pele, houetman to Kaluö in Jutlande, Heyno Kabolt, Henning Kotelberch, riddere, houetlude to Oerkel, Henneke Molteke, Knecht, houetman to Nuborch, Jons Askilson, Riddere, Henning Meynerstorp, Riddere, houetman to Traneker, in Langhelande, Kerstan Kule, ridder, houetman to Aleholm, in Lalande, Cort Molteke, houetman to wartberghe in Hallande, Himrik von der Osten, Ridder, houetman to wesceborch, to Samso, Offe Basse, Ridder, Rikmannus van der Lanken, Peter Eskilsson, houetman to Lagheholm, Tuke Poder, houetman to Orsteen, Peter Nickelsson, houetman to Lintholm, Torkel Nickelsson, houetman to Aahusen, Peter Askilsson van Bernsholme, Bosse Parys, vnde Peter Valke, Knapen.

De af Stæderne, som udtrykkelig nævnes, at nemlig deres Raadsherrer mødte, ere følgende: Lubek, Rostok, Stralessund, Wismer, Gripeswald, Stetin, Kolberghe, Nyen Stargarde, Colne, Hamborch, vnde Bremen: In Prussen: Colme, Thorun, Elbing, Dantzik, Koningesberg, Brunsberk, vnde alle de steden, in Prussen gheleghen: In Lysande: Ryghe, Darpte, Reuele, Parnowe, vnde de andere steden, gheleghen in Lissande: An der Zuderzee: Campen, Deuentir, Vtrecht, Swolle, Haseler, Gronynghen, Sirixe, Brele, Middelborch, Arremude, Herderwik, Zutphen, Elborch, Stoueren, Dordrecht, vnde Amsterledamme, dar to mit de andere steden, de mit en begrepen sint.

mit groten, edder mit engelſchen, edder mit lubſchen penninghen, alſo de ghenghe vnde gheue ſint, to betalende, dar mede is de hering vry.

van ener laſt ſoltes, van dem lande - -	XX. ſchon. pen.	ʃ ʃ 5ß.
een deker oſſenhude, edder kohude - -	X. - -	ʃ ʃ 2½.
en punt ſpeckes - - - -	XX. - -	ʃ ʃ 5.
des ghelikes honnich vnde alle vette ware - -	XX. - -	ʃ ʃ 5.
ene thunne kovleſch - - -	V. - -	ʃ ʃ 1¼.
en perd, dat bouen XX mark (11¼ Rdr.) ghekoft is -	II. Oere -	ʃ ʃ 15.
een perd, dat beredden XX mark ghekoft is - -	II. Artich -	ʃ ʃ 5.
een ſtucke wandes, van XX lakenen, edder dar bouen -	II. Oere -	ʃ ʃ 15.
een ſtucke wandes, beneden XX laken - -	I. Oere -	ʃ ʃ 7½.

vor matten, beddekledere vnde vor kiſten, darf me nenen tollen gheuen. — vnde worme tollen ſchal, dar mach me gheuen enen lubſchen vor twe ſchoniſche.

Da en Lybſk Penning er ½ Skilling Dansk, saa har jeg i Anledning af denne sidste Post, vurderet en Skaansk Penning for ¼ ß, som er $\frac{1}{40}$ meere, end den, efter nøjeste Regning burde være værd, som for er viist.

De øvrige faa Exempler, mig ere forekomne, høre snarere til Sverrig, end til Danmark.

1396. i Februario, Løverdagen efter Skuddagen (Sabbatho poſt feſtum Matthie Apoſtoli), har en vis Niſſi Knwtſs. udgivet et Giælds-Brev paa Topneſs til Aruidhe Stenſen paa Hundradha Mark pænninga, for eth witherlikit Fængillſæ (ſiger hand), hwelkit jak gripin war ij rætto Orløghe, for hwelkit Fængilſi *Aruid Stenſs.* mik løgs giordhi. Han pantſætter derfor noget Gods i Halland, og, naar det løſes, ſkal der betales Øra for thry Mark, Koo for tholf Øra, Tunne Smør for fyra Marc, redha Pæninga, met tholikin Mint ther gangandis ær y Rikit. (u⁴).

Den Svenſke Mark er til den Collniſke, ſom 10. til 11., eller 10. paa 100. ſættere (v⁴). Altſaa gielder en Svenſk Mark fiint Solv omtrent 10 R. 1 M. 13 ß. Diickman (w⁴) beretter, at der fra 1368. til 1405. gik 6 Mark Svenſke paa Marken

(u) Orig. in A. R.

(v⁴) See Tavlen i Selſkabets Almanak for 1764.

(w⁴) Obſerv. II.

Marken fiin. At regne derefter, da er en Mark 10 M. $4\frac{4}{8}$ß, og en Øre $20\frac{5}{8}$ß. Altsaa disse 100 Mk. belobe sig til 171 Rdr. 4 M. $3\frac{1}{3}$ß. En Oxe galdt 5 Rdr. $14\frac{1}{2}$ß, En Ko halvt saa meget, neml. 2 Rdr. 3 M. $7\frac{1}{4}$ß, og en Tønde Smør 6 Rdr. 5 M. $3\frac{1}{3}$ß.

Udi den Klage (x[4]), som Almuen i Sverrig overleverede Kong Eric, efter at han paa Calixti Dag (d. 14. Octobris) 1435. var kommen til Stokholm, meldes blant andet: **At fordi Mynten førdis udaff Landet, vaar Almuen kommen i den Nød, at en gilder Oxe skattedis dem aff for 12 Øre, som i Kiøbstæderne staar for 4 Marck, og en Ko for 6 Øre, som i Stæderne staar for 2 Marck, og en gammel Robber Marck for 4 Penninge, og en nye for en Ørtug.**

Imellem 1422. og 1438. var den lødige Mark steeget fra 6 til 8 ℔, saa at en Mark nu kun var 7 ℔ $11\frac{1}{8}$ß, og en Øre $15\frac{2}{4}$ß, værd. Naar altsaa en Oxe, som 1396; galdt 3 Mk., nu galdt 4 Mk., og en Ko i samme Forhold galdt nu 2 Mk., i stæden for 12 Øre før, saa var ingen af dem steegen i sin Priis (z[4]). Var derfor denne Afpresning skeet 1396, saa havde Bønderne altiid maattet bortgive deres Vahre for halv Værd: Men nu var den saa meget større, siden de dog ikke vare pligtige at yde deres Skat i bedre Mynt, end den, der da var gængse i Riget.

I Kong Hagen **Adelsteens Guletings Lov** (a[5]), udgiven Aar 940, bydes i **Manhelge Balkens** 73 Kap., at, naar Gods beregnes i Køer, skal en, 8 Aar gammel, Ko regnes for $2\frac{1}{2}$ Øre: Hvilket synes at give tilkiende, at der da regnedes $1\frac{1}{4}$ Norsk Mark paa Mark lødig (b[5]), og er, efter den Tiids Vilde, gandske rimeligt. Men dette meldes kun løselig, som Materien uvedkommende. Og saavidt om Øre-Tallet.

§. II.

Paa Øre-Tallet følger efter Ordenen **Mark**-Tallet, eller den Lybske Regning, bestaaende i **Marker, Skillinger**, 16 paa Marken, og **Penninge**, 12 paa

(x4) Hvitf. p. 781.

(y4) Diickman l. c. (z[5]) 6: 8 = 3? f. 4.

(a[5]) Paus T. I. p. 181.

(b[5]) 16 Øre: 8 Mark = $2\frac{1}{2}$ Øre? f. $1\frac{1}{4}$ Mark.

paa Skillingen. Denne Regning er, som bekiændt, endnu brugelig, saavel i Nedre-Tydskland, som hos Os, dog med den Forskiæl, at Vi til deels have foreenet den med den Øvre-Tydske Regning, ved at antage deres Sølv-Gylden, først 1484. kaldet Gulden-Groschen, siden 1517. Joachims-Thaler, og nu i Almindelighed Rigsdaler, for Vort heele og høieste Tall.

Oprindelsen til Markens Inddeeling i de mindre Stokker skal, efter Prauns Beretning (c⁵), være denne:

„ De Tydske (siger han) beholdt, efter Carl den Stores Tiid, den af ham „ indførte Regnings-Maade, at der gik 20 Skilling, eller 240 Penninge i „ Sølv, paa Pundet. Deres Guld-Skillinger derimod vare saa meget lætt„ tere end Keiser Carls, at deraf gik 80, i Stæden for 72, paa Pundet. Forhol„ det var den gang 12., og følgelig galdt et Pund Guld 12 gange 20. eller 240, „ Skillinger i Sølv, og en Guld-Skilling, eller $\frac{1}{80}$ ℔ Guld, galdt 3 Sølv„ Skillinge eller 36 Sølv-Penninge. Da derpaa Guldets Priis faldt fra 12. „ til 10., kunde der, efter denne Regnings Maade, ikkun gaae 30 Penninge, eller „ $2\frac{1}{2}$ Skilling, paa en Skilling i Guld (d⁵): Men da man helst vilde beholde „ den gamle Regning, som man var vant til, maatte Sølv-Skillingernes Vægt „ nødvendig nedsættes fra 20 til 24 Stokker paa Pundet (e⁵), hvilket gior 16 Skil„ ling, eller 192 Penninge, paa Marken; og derved kom Regningen uformærkt til „ igien at staae paa den Fod, som den var, førend Pipinus Aar 755. forhøiede „ Skillingernes Vægt fra 24. til 22. paa Pundet. „

Det er ustridigt, at det Ord: Mark, har i Begyndelsen ikke betydet andet, end 8 Unzers Vægt i Sølv: Men man har, Tiid efter anden, saaledes beskikket Sølvet med Kobber, og saaledes forringet de af Marken udmyntede Stokkers Vægt, at en Mark Lybsk nu omstunder ikkun er $\frac{1}{34}$ af en Mark Sølv, saa at den indeholder kun 128 Eß, eller 2 Qvintin mindre 8 Eß, fiint Sølv, i Stæden for en Mark eller 4352 Eß.

Naar man altsaa vil vide, hvad en Mark Lybsk paa adskillige Tiider har været værd, skionner jeg ikke, man kan gaae anden Vej, end at see hen til, hvor høit

(c⁵) Gründl. Nachr. p. 62. seqq.

(d⁵) 12: 10. = 36? f. 30.

(e⁵) 10: 12. = 20? f. 24.

høit den fiine Mark paa samme Tiid er udbragt. Til den Ende, og for tillige under eet at foreſtille, hvorledes Mynten endog i andre Lande, ved diſſe Tiider, har aftaget, vil jeg anſøre 4 Optegnelſer paa ſammes Tilſtand, i Neder-Tydſkland, Sverrig, Frankrige, og Engelland; da jeg maae udſætte, hvad jeg om den **lødige Mark**, paa hvilken mangfoldige af Vore Giældsbreve ere ſtilede, kand have at ſige, indtil jeg kommer til **Grote-Tallet**, hvor jeg dog uomgængelig ſkal berøre ſamme.

I. Lybſk Mynt.

			Hvorefter en Mark Lybſk er værd
1325.	koſtede den fiine Mk. Solv. i Hamborg 47 Skilling, og blev udbragt til	49 ß. 9½ ₰.	3 Rdr. 3 Mk. 14 ß.
*1330.	koſtede Solvet 54 ß., og Marken udbragt til	58 ß. 10 ₰.	3. - 0. - 8.
*1350.	koſtede Solvet i Lybek 58 ß., og Marken udbragt til	60 ß. 9⅗ ₰.	2. - 5. - 14.
*1360.	koſtede Solvet 63 ß., og Marken udbragt til	65 ß. 3 ₰.	2. - 4. - 10.
*1370.	var en Mark Lybſk værd		*2. - 3. - 12.
*1380.	iligemaade		*2. - 2. - 14.
1390.	er, efter Regningen i Receſſu Hanſæ, Marken udbragt til	78 ß.	2. - 2. - 0.
1403.	Marken udbragt til	89 ß. 7⅕ ₰.	2. - 0. - 2.
1411.	koſtede Solvet i Hamborg, Lüneborg og Lybek, 5 Mk., Marken udbragt til	92 ß. 4 ₰.	1. - 5. - 12.
1424.	efter Dronning PHILIPPÆ Anordning, Marken udbragt til	112 ß.	1. - 3. - 12.
*1450.	koſtede Solvet 9 Mk. Marken udbragt til	160 ß.	1. - 0. - 12.
1461.	koſtede Solvet	172 ß.	1. - 0. - 6.

Taget fornemmelig af Notitia rei nummariæ hos Leibnitz. De Aarstall og Værdier, ſom med Stiærner ere betegnede, ere uviſſe.

II. Svensk Mynt.

Fra 1277. til 1298. under Magnus Ladulåås &c. galdt en Svensk Mark lødig = = 3 Mark Penninger.

1335 -- 1350. under Magnus Smeek = = 4½

1351. = = = = 7.

1368 -- 1405. = = = = 6.

1422 -- 1431. = = = = 8.

1438 -- 1455. = = = = 8½.

1462. = = = = = 9.

1489. = = = = = 10.

Taget af Dickman, som har uddraget det af Skioder og Kiøbebreve.

III. Fransk Mynt.

1316. under Philippe le long Marken fin udbragt til - - - 2 livres. 4 sous. 0 deniers.

1333. — Philippe Valois - - - 2. — 15. -- 6.

1343. — ——— - - - 3. — 4. -- -

1345. — ——— - - - 3. — 10. -- 6.

1354. — Jean I. - - - 4. — 4. -- -

1355. — —— - - - 4. — 16. -- -

1364. — Charles V. - - - 5. — - -- -

1389. — Charles VI. - - - 5. — 18. -- -

1391. — —— - - - 6. — 5. - -

1425. — Charles VII. - - - 7. — - -- -

1434. — —— - - - 7. — 5. -- -

1440. — —— - - - 7. — 8. -- -

1447. — —— - - - 7. — 10. -- -

1465. — Louis XI. - - - 8. — 10. -- -

1473. — —— - - - 10. — - -- -

Ta-

Taget af Le Blanc, og har jeg, i Henseende til, at Mynten saa ofte er steegen og falden, udvalt de Aar, da den er falden à n'y plus revenir, som Le Blanc siger. Saaledes er Marken fra 1364. af aldrig udmyntet under 5 Livres, fra 1425. aldrig under 7, og saa videre.

VI. Engelsk Mynt.

1307.	under Edward II.	Pundet udmyntet til	1. l.	0. s.	3. d.
1345.	— Edward III.		1.	2.	6.
1352.	— ——		1.	5.	-
1412.	— Henry VI.		1.	10.	-
1464.	— Edward IV.		1.	17.	6.

Taget af Leake.

§. 14.

Forend jeg nu, efter den første Tavle, undersøger den Lybske Marks Værdie, for saavidt den findes ommeldt i Danske Breve, maae jeg erindre, at der imod Regningens Vished, kand giores mig tvende, gandske grundige, Indvendinger. (1.) Lærer Erfarenhed, at virkelig myntede Penge-Stokker kunde længe være i Brug og Omløb, forend de forsvinde og gaae ud af Handelen, og at de imidlertiid blandes med de nyere. Saaledes var det mueligt, at nogle Hundrede Mark Lybsk, som bleve udlaante noget efter 1411., kunde bestaae halvparten af den Mynt, der var præget 1325., Marken fiin til 3 ℔, og halvparten af den nyeste Mynt, Marken fiin til 6 ℔, følgelig burde en Mark Lybsk, i saadanne blandede Penge, ikke taxeres efter den sidste og slætteste Myntefod. (2) Er det ikke sagt, at den rætte Myntefod strax er bleven bekiendt, og paa samme Tiid, da den nye Mynt er kommen iblant Folk; men det er rimeligere, at man snarere har lagt Dølgsmaal paa Myntens Forringelse, saa længe mueligt var: hvoraf følger, at man, i sær naar man vil udregne Vahres Værdie, ikke kand være aldeeles vis paa sin Sag, naar man vil fastsætte samme efter den nys forhen forandrede indvortes Gehalt; thi det er troeligt, at saavel Sælgeren, som Kiøberen, have staaet i den Tanke, at de virkelig have saavel annammet, som givet, meere, end i Giærningen skeet er. Alt dette giver jeg Magt: Men, da man, naar den af mig foreslagne Regel forlades, ingen anden haver at rætte sig efter, seer jeg ikke, hvorfor man ei skulle følge samme, helst den er grundet i Tingens Natur. Det er vist, at Myntens Forringelse kand gaae ud over de første, som det treffer paa: Men det vaagede Øie, vi Men-

neſker altiid have over det, ſom angaaer vor timelige Fordeel, gior, at Tingen jævner ſig med det ſnareſte. Dette viiſer et, paa de Tiider, da Solvets Mængde, imod Guldets, ei havde taget den Overhaand, ſom i de ſeenere, temmelig ſikkert Veir-Glas, jeg meener Guld-Mynternes iidelige Forhoielſe, naar de ſkulle betales med Solv. Men jeg maae begive mig til Sagen igien.

1396. unſe Vrowen daghe to Lichtmiſſen (2 Februarii), har Hr. Otte Beygenvlet, Ridder, annammet af Hr. Beernde van dem Rode, Raadmand i Stralſund, Vif hundert Mark Lubeſch, in Sundeſcher Muntz (f⁵). Da en Mark Lybſk galdt, fra 1390. til 1403., 2 Rdr. 2 ß, ſaa giøre diſſe 500 Mark 1166 Rdr. 2 ß.

1396. Mortensdag, har Swyn von Qvalen ſolgt til Ciſmar Kloſter de to Godſer, Gotſtorppe og Rutyn, for 1830 Mark Lubſcher Güldene (g⁵), eller 4270 Rdr.

1398. craſtino Dionyſii (eller 8de Aprilis), oplod Svend Sture, aff Vaaben, med fleere Adel af Kong Alberts Anhang, Faxeholm og Helſingeland til Dronning Margrete. Derimod ſkulle, blant andet, betales til Svend Sture 3000 Lybſk Marck, udi Sverrig, i Kaaber oc Jern, oc udi andre Kiøbmands Vare, eller udi Halland, i ſaadan Tydſk Mynt oc Penninge, ſom i Danmark ere gieffue oc gienge (h⁵). Gior 7000 Rdr., eller og, i Følge en Anmærkning, ſom ſiden forekommer, maaſkee ikkun halvparten.

1401. 2 fer. ante Laurentii (10 Aug.), ſhar Anders Jacopſön Lunge, Ryddere, udſtædt et Beviis, at Dronning Margrete var hans Broder, Hr. Folmer Jacopſs., Ridder, Atte hundreth Lubeſche Mark, og halffvortende Lyubeſche Mark, ſkyldig, og ſkulle ſætte ham til Pant, for hvert Hundrede Mark Lybſk, Een Læſt Korn, beſæt Gots, enten i Siælland, Lolland, eller Falſter. (i⁵). Gior, ſom ſagt er, 1898 Rdr. 1 ß.

1405. Octav. Aſſumt. Mariæ (15 Aug.), laante Folmer Jæcobſson Lwnge, Ridder, i Rythæ, af Niels Jenſson, Wæpner, i Swensmarke, feretyvæ Lubſke Mark, och tw hwndreth Lubſke Mark, i gothe hwidæ Pæniæ, hwor

(f⁵) A. R. (g⁵) A. R.

(h⁵) Hvitf. p. 618. (i⁵) A. R.

hvor hvit pæning sa goth, som fire Lubeske (k5). Fra 1403. til 1411. galdt en Mark Lybsk 2 Rdr. = 2 ß, altsaa en Hviid $4\frac{1}{24}$ ß, og Summen var 485 Rdr.

1405. 1ste Novembris, annammede Kong Waldemars Datterdatter Ingeborg, Abbediſſe til Ribbenitz, af ſin Frue Moſter, Dronning Margrete, 300 Marck Lybsk (606 Rdr. 1 ℔ 8 ß.). Derfor blev kiøbt en ævig Rente, i Landsbyen Bertoldshagen, paa 39 Mark (78 Rdr. 4 ℔ 14 ß.) aarlig, over hvis Udeeling der blev giort en Stiftelſe, Tiisdagen for Faſtelavn, 1406. (l5).

1406. Torsdagen efter 1ſte Søndag efter Paaſke, qvitterede Konning *Albret*, Hertug af Meklenborg, Hr. Niels Iffuerſön, med fleere Riddere, for 2000 Mark Lybsk (4041 Rdr. 4 ℔.). (m5).

1407. næſte Dag efter Chriſti Legems Dag, har Borgemeſter og Raad i Lubeke, udgivet et Beviis paa en Tilſtaaelſe fra Johan Bentlaghe, Kentzeler des Koning Albertes, Hertogen to Mekelenborch, at Meſter Gherd, Muntmeſter to Neſtwede, har betalt ham Achteduſend Mark lubeſch (16166 Rdr. 4 ℔.) i ſaadanne Penge og Mynt, ſom der i Staden gænge og geve ere. (n5).

1407. Mar. Magd. (22 Julii), Zilæ, relicta Petri Kanuti, ſkylder Tiderico Heſten, militi, in *quindecim marchis Lubicenſis monete, in Ciuitate Lubicenſi* currentis & datiue, & in *quinque marchis Lubicenſis monete, Ottonie* currentis & datiue. (o5). Gior tilſammen 40 Rdr. 2 mk. 8 ß.

1407. fer. 2. for Mortens-Dag, har en Skipper fra Dantzik, navnlig Hermen Sluchow, til Colding udgivet et Beviis, ſom kand tiene til en Slags Oplysning om Handelen, Vahres Priis, og andet paa de Tider. Hans Skib var ſtrandet ved Slottet Oleborgh i Jutlande, i Pritbern van Potbusch hans Gebeet, og derpaa var henved veſtich-halue-laken wandes; Deraf fik Podebuſk for Arbeids- og Bierge-Løn drutteyne halue-laken. Reſten, ſom var ſes vnde dortich halue laken, og drehundert unde viff vnde dortich elene ſtocbredes, blev ham ſolgt, eyn iſlich halff laken vor *achte lubiſche march*, og eyn yslich hundert ſtocbredes vor *ſesteyne Lubiſche march an ſundiſchen ghelde*.

(k5) A. R. (l5) Hvitf. p. 629.

(m5) Id. ibid. (n5) A. R.

(o5) A. R. (p5) A. R.

Summen i Brevet anføres at være *drehundert vnde ſes vnde dortich march lubiſche* (p⁵). Gior 679 Rdr., eller halvparten, ſom for er erindret, og nærmere ſkal oplyſes.

1407. d. Clementis (23 Nov.), har Jahan Tameſön, Ridder, ſtillet Forlovere til **Dradningh** Margrete, Woldemars **Dane Konigis Datter** (q⁵); for **Try hwnderth March Lubiſke, ſoodane Pæningh, ſom i Fyne ær gewe oc ganginde i hwide Pæninghe.** (r⁵). (606 Rdr. 1 mk. 8 ß.).

1408. Sabbath. Pentecoſt., fik Biſkop Jens i Odenſe af Dronning Margrete til Biſkops-Bordet den Gaard Kerſtorp med meere Kronens Gods i Thosland: Men, ſom ſamme Gods var pantſat til Odenſe-Kapitel paa Dom-Kirkens Bygnings vegne for **Thuſende Iothich March**, ſaa pantſætter Biſkopen, i Stæden, til Kapitlet, af ſit Biſkops-Bords Gods, for **thry thuſend Lubiſchæ March** (6062 Rdr. 3 mk.), **tii Læſter Korns Indgiæld**, og giver aarlig deraf til Leje **tiwghe Lubiſche March** (40 Rdr. 2 mk. 8 ß.) og **eet Pund Wor**, og **een Tyñæ Othens Øl** (s⁵). Efter denne Regning er en **Iødig Mark** 6 Rdr. 6 ß., hvilket nærmere ſiden bliver at underſøge.

1408. d. St. Katherine (25 Nov.), har Swyn van Quale, Knape, ſolgt til Prior Henrich og Conventet til Kloſteret i Nyemunſtere, aliàs Bardesholm, Landsbyen Kerſtoffers Marghe, an deme Kerſpele to der brugghe, i Stift Bremen, for vyf hundert mark, unde vertich mark lubiſcher ghuder penninghe (t⁵). (1091 Rdr. 1 mk. 8 ß.).

1409. d. Dionyſii (9 Octobr.), er til Flensborg udgivet den Forſkrivelſe, ſom Huitfeld (u⁵) anfører, og findes i det Geheime-Archiv in Copia, af Greue Hin-

(p⁵) A. R.

(q⁵) Det findes ofte, at Dronning Margrete, i offentlige Breve, kaldes Kong *Woldemars* **Datter.** Aarſagen dertil er denne, at dette var, ſom det og burde være, den fornemſte Grund, paa hvilken Stænderne kaarede hende, efter Kong Olufs Død, til Formynderſke for Riget, i Aaret 1387. Saaledes hedder det i det Skaanſke Brev: **fordi forneffnte Dronning Margrete er Konning Woldemars Daatter.** Ligeledes i det Siællandſke, og i det Fynſke: Dominam Margaretam — *filiam Domini Regis Woldemari* — in veram ſuorum Dominam, Principem, & plenipotentem totius regni Daciæ tutricem, videlicet **Formynderſke**, — recollegerunt. Huitf p. 573. ſeqq.

(r⁵) A. R. (s⁵) A. R.

(t⁵) A. R. (u⁵) p. 632.

Hinrik to Holtzſten vnd Vorſte to Stormeren, og Elizabeth, Hertoginne to Sleswig, paa *Eluenduſent vnd vier hundert Lubeſche mark*, a'ſulker *Munte*, alſe nu binnen *Fflenzeborgh* genge vnd geue ſynt, *ane hole penninge;* for hvilke Flensborg og Nienhus bleve pantſatte. De 11400 Mk. Lybſk giore 23037 Rdr. 3 ß., og de hos Huitfeld ommeldte 300 mk., 606 Rdr. 1 mk. 8 ß.

1409. Mortens-Dag, har Biſkop Johan af Sleſvig qvitteret, til Swauæſtede, for Dre hundert Mark, og druttich Mark, og neghende halue Mark lub, in ghoden Steder-pennynghen, alſe in deme Hertuhrike to Sleswik ghinge unde gheue ſint (v⁵). Gior 684 Rdr. 5 ß.

1410. foranſtaltede Kong Eric det ulykkelige Tog ind i Tönder-Amt, under Hr. Mogens Munck og Hr. Johan Skarpenberg, hvilke af Grev Adolff bleve overrumplede, og, fordi de vandrede uordentligen med deres Bytte, paadroge ſig ſelv det ſtore og uforſvarlige Nederlag, d. 18 Auguſti, hvori deres 8000 Fodfolk bleve ſlagne af 400 Fodfolk, og 700 Friſer. Dette Tog koſtede Kongen, efter Hvitfeldts Beretning, 200000 Mk. Lybſk (w⁵): Men denne Skade var ej at ligne imod den, ſom de Holſteenſke ellers i ſamme Krig havde tilføjet Kongen og hans Mænd, efter den Beregning, ſom Hans Majeſtæt har ladet forfatte ved et Indlæg, indført i den Dom, hvilken blev affagt af Rigens Cantzler, Biſkop Peder af Roſkilde, den 26 Julii 1413. (x⁵). De betydeligſte Poſter deraf ere diſſe:

1. De haffve fanget Borgemeſter aff Flensborg, oc haſve bedreffvet ſaa meget Onde, at de haſve, for ſaadan Skade at vederlegge, maat pantſætte Os Flensborg oc Nyhus: Udi hvilcket Pant de dog haffve hindret Os, og dermet ſkad Os til 200000 Mark Lybſk Udgift. ſ ſ ſ ſ ſ 404166 Rdr. 4 ß.

2. Siden haſve de fanget Biſpen aff Sleſvig oc taget, hannem hans Domkirckis Slot fra, førſt Stubbe, oc ſiden Svaveſted, ſkadendis Os, forbeneffnde Kircke, Biſp, oc Hr. Anders Jacobſſøn, vor Capelan, til 4000 Rinſke Gylden. ſ ſ 6350 - ſ

3. Vo-

(v⁵) A R. (w⁵) Huitf. p. 633-4.

(x⁵) Id. p. 645-57.

3. Vore Høffvitzmænd, som saadan Kirckerob vilde hindre, haffue de fengslig ihielslagen, oc skadet til 200000 Marck Lybsk. ⁘ ⁘ ⁘ 404166 - 4.

4. Ere de indkommen udi Flensborg, oc haffve røffvet Indbyggerne, oc Brødernis Convent, til 40000 Marck Lybsk. ⁘ ⁘ ⁘ 80833 - 2.

5. Oc Bispen aff Slesvig til 4000 Marck Lybsk. ⁘ 8083 - 2.

6. Oc haffve nød Os, oc Dronning Margrete, til Omkost, til at rette slig Vold med, 200 tusind Marck Lybsk ⁘ ⁘ ⁘ ⁘ ⁘ 404166 - 4.

7. Oc Hertug Ulrich haffuer sagt, at Flensborg skulde igiengiffvis, oc den Fred, føre giort, holdis, huilcken icke langt efter bleff brut paa vore Tienere udi Sønderborg Amt, med Mandslær, Roff, oc Fengsel, skadendis Os atter til 10000 Marck Lybsk ⁘ 20208 - 2.

8. Oc Hertug Henrick selff haffver ladet Bispen aff Slesvig berøffue udi hans By Rodenesse, til 180 Kiør oc Øxen, oc udi Tiender oc Landgilde, til 6000 Marck Lybsk (y⁵). ⁘ ⁘ ⁘ ⁘ 12125 ⁘ -

Tilsammen - 1340100 Rdr.

Om ellers den samme Sum af 200000 Mark Lybsk tvende gange her er anført, skal jeg ikke kunde sige. Det heele beløber sig endda næsten til en Million.

1411. den 20 Januarii, blev Aabenraa pantsat for 3000 Mark Lybsk i Hviide eller Nobler, hver Nobel til 35 Skilling Lybsk (z⁵), ligesom tilforn er anført i den Afdeeling om Nobler. Da altsaa de 3000 Mk. giore 1371 4/7 Nobler, og en Nobel, efter sin indvortes Værdie, udregnet efter det fine Guldes Vægt, og 11 1/2. Forhold, er værd 4 Rdr. 1 mk. 3 ß., saa giore de 3000 Mk. 5757 Rdr. 13 5/7 ß., og en Mark Lybsk 1 Rdr. 5 mk. 8 1/4 ß. Sætter man derimod en Mark Lybsk paa disse Tider, efter Optegnelsen hos Leibnitz, til 1 Rdr. 5 mk. 12 ß., bliver Summen 5875 Rdr., og en Nobels Priis 4 Rdr. 1 mk. 11 1/4 ß. Saa stor Overeensstemmelse, tilstaaer jeg, ikke selv at have kundet ven-

(y⁵) Det Tall 600., som staaer i Oplaget in 4°. p. 247. er en aabenbare Trykfeil; Thi i det Latinske p. 231. staaer 6000.
(z⁵) Hvitf. p. 635.

vente, ved at udregne en Mynts Værdie paa tvende adskillige Grunde, og i tvende adskillige Henseende, baade til dens indvortes Gehalt i Guld, og til dens fastsatte Priis i Solv, i Henseigt til Solv-Markens Udmyntning, allerhelst i en Alder, hvor man fast maae vandre, som i en Irrgang.

1411. Concept. Mariæ (8 Decembris), har Dronning Margrete i Calundeburgh antvordet en anseelig Gave af Siætzan Thusænde, Thryhundræthe Threttyughe oc halfaattande Lubische Mark, (31994 R. 1 M. 10 ß) i gothæ talde hwide pennynge, geefue oc gænge, til Biskop Pæther i Roskilde, og Kapitlet, neml. Laurents Jenssön, Dæghen, Cristiern Hemmyngssön, Proueſt, Nieles Bille, Erche Diækn, Hans Brunekessön, Cantor, og Jens Hemmyngssön, Sacrista (a⁶). Gaven skulle anvendes til adskillig slags gudelig Brug, og Brevet var, i mange Henseende, værd at trokkes, men er for vidtloftigt, her at indrykke. Det eeneste, jeg deraf vil anføre, er, at 8437½ Mk. (16523 R. 2 ℔ 10 ß) beregnes til Thrythusende lødheghe Mark tæknethe i løthug Marke Taall, fæm oc føretyughe Skillinge Lubische tæknethe for hwor Lothugh Mark, hvorefter en Mark lødig kommer paa 5 R. 3 ℔ 1 ß. Men herom forbeholder jeg mig herefter nærmere at aabne mine Tanker.

Et andet Brev, under samme Dag, hvorved høistbemeldte Dronning skiænker Ringsted Kloster 1000 Nobler, eller 2000 Mark Lybsk, er allerrede anført ved Noblerne. Her kand man ikke vel, efter Optegnelsen, vurdere en Mark Lybsk, ikkun til 1 R. 5 ℔ 12 ß, som gior 3916 R. 4 ℔, siden en Nobel da kun kom til at staae paa 3 R. 5 ℔ 10⅔ ß, da der dog endnu ingen Nobel var myntet i Engelland af ringere Værdie, end 4 Rdr. 1 ℔ 3 ß, med mindre man vil sætte, at Forholdet var faldet fra 11⅓. til 10½.

1413. vigil. Jo. Baptist. har Jæppe Jenssön Stygge af Orthærop, og hans Hustrue Elnæ Palnes Datter, forhen Jens Grubbes Hustrue, pantsat til Hr. Axel Pætherssön af Hærthlöff, Ridder, for Thwsænd Lybesk Mark, (1958 R. 2 ℔) gothæ Stæthær Pænningæ, som i Lybbek, Wismar, Lynborgh, og Hamborgh slaas, deres Howidhgardh i Grubbæ Orthærop meth Høghæ Qværn ath hwinæ Mollær, og deres Gods i Sawby og Nythærop og Walburghshærith, paa Vilkor, at beholde dette Gods i Leyæ for tywæ lødigh Mark hwært Aar (b⁶). Regnes en Mark lødig, som for er

(a⁶) A. R. (b⁶) A. R.

er meldt, for 5 Rdr. 3 M. 1 ß, bliver Lejen 110 R. 1 M. 4 ß, som er omtrent 6 af Hundrede.

1413. 8va Visitat. b. Virg. (2 Julii), har *Ludowicus de Balionibus*, Nuncius sedis Apostolicæ per regna Daciæ, Sueciæ, Norwegiæ, udgivet sit Bevis til Roskilde, at have annammet af *Nicolao Bille*, Archidyacono Roskildensi, *duo milia & quadringenta marcarum lubicensium in pecunia danica*, (4700 Rdr.), quam pecuniam idem Dñus *Nicolaus*, existens per Jutiam Commissarius Dñi *Johannis Rynkeby*, Nuncii sedis Apostolicæ, pro indulgentiis per regna Daciæ, Sueciæ, & Norwegiæ promulgandis collegit (c⁶).

1413. 4ta fer. ante Nativ. Marie (8 Sept.), har Anders Jenssön, dictus Tangæbierth, i sin sidste Villie skiænket *Johanni Michaelis*, Canonico Hadersleuensi, nigrum equum in valore *XVI marc. Lubic.* (31 Rdr. 2 M.). (d⁶).

1413. crastino Andreæ (30 Nov.), har Arent Pöleman vame Sunde udgivet til K. Eric en Qvittering, som tillige er forseglet af Meyster Gherith van Ghossen, Muntemeystere to Lunden. Indholdet deraf er følgende: Han, Arent Pöleman, havde tilligemed Hans Gholdevitzce, faaet Løfte af Kongen, paa vere dusent rinscher ghullen, og samme vare hannem paa følgende Maade betalte: (1) van Hñ Axel Peterssöne twe dusent, verehundert, drettigh vñ achtehalf lubische mark; vñ (2) van Hñ Anders Mertenssöne, borghermeyster to dem Ellenboghen (Malmoe), dusent Sundische mark; vñ (3) hundert lödik mark, vif vñ vertigh lubische skillinge rekende vore juwelich lödich mark; vn (4) nu van juwer ghnade dener Jens Jacobssöne twedusent lubische mark. (e⁶).

Jeg har tilforn, ved det Aar 1398. erindret, at det kunde hænde sig, at de der omtalte **Lybske Mark** vare kun halve **Lybske Mark**, og dertil har dette Brev givet mig Anledning. Vil man umage sig at efterregne samme, og anslaae en **Mark Lybsk** til 1 R. 5 ℔ 12 ß, da skal man befinde, at en **Rhinsk Gylden** stiiger til 2 R. 3 ℔ 13 $\frac{1}{10}$ ß, da den dog, efter da værende Gehalt og Forhold, kun var 1 Rdr. 3 M. 8 $\frac{2}{3}$ ß værd. Naar man antager det, som jeg herefter skal bevise, at en **Lybsk Mark** var 1 $\frac{1}{2}$ **Sundisk Mark**, er Regningen denne:

1. Af

(c⁶) A. R. (d⁶) A. R.

(e⁶) A. R.

1. Af Hr. Axel Peterſon - -	2437½	Mk. Lbſk.	til 11¾ ℔,	er 4773	R. 42ß.
2. Af Hr. Anders Mortenſon, Borgemeſter i Malmoe, 1000 Sundiſke Mark til ⅔ Mk. Lybſk - -	666⅔	-	- -	1305 -	53⅓,
3. Endnu af Samme, 100 løbig Mark til 45ß. - - - - -	281¼	-	- -	550 -	75.
4. Af Kongens Tiener Jens Jacobſon	2000	-	- -	3916 -	64.
Gior - -	5385 5/12	Mk. Lbſk.	- -	10546	R. 42⅓ß

Og ligeſaa en Gylden 21 Skill. 6½ ₰ Lbſk. eller 2 Rdr. 3 M 13 1/10 ß værd.

Vil man derimod ſætte, at diſſe Lybſke Mark ere kun til 8ß Lbſk., ſaa blive de 1000 Sundiſke Mark 1333⅓ halve, følgelig, ſom for, 666⅔ heele Mark Lybſk, værd, og alt Reſten bliver halveeret, ſaa at Summen bliver 3026 1/24 M. Lbſk. eller paa 1/96ß nær, 5926 Rdr., og en Gylden kommer da til at ſtaae paa 12 Skill. 1¼ ₰. Lbſk., eller omtrent 1 Rdr. 2 M. 14ß. Da der, paa de Tider, ofte er regnet paa en Slump, ſaa kunde man, for at giøre Regningen deſto reenere, antage, at de 1000 Sundiſke Mark ere kun anſlagne til 640⅔ Mk. Lbſk., ſaa at Summen blev kun 3000 Mark Lybſk at betale for 4000 Rhinſke Gylden; hvorefter der da faldt paa en Gylden 12 Skill. Lbſk., eller, naar man vil regne en Mark Lybſk endnu for 2 Rdr. (eller 90⅔ Skill. udbragte af den fiine Mark), 1 Rdr. 3 M. Følgende Brev er af ſamme Beſkaffenhed.

1416. Commemor. animar. (2 Novembris), til Worthingborgh har Jenes Nicleſſone, Ratman to Slaghlos, med fleere, givet K. Eric deres Beviis, at han har kiøbt af dennem 44½ Tønder Sild, (ſom beregnes til 3½ Læſt 2½ Tønde, altſaa 12 Tønder paa Læſten), og betalt, efter Markets-Priis, 6 Skilling Grot for Tønden, giør hundert vertich und ſöuen march, und ſoſſe Skilinge Lubiſche. (f⁶).

De 44½ Tønder Sild, til 6 Skilling Grot Tønden, giøre 267 Skilling Grot, og, da denne Sum ſkal beløbe ſig til 147⅜ Mk. Lybſk, ſaa bliver en Skilling Grot 8 2/267, eller omtrent 9 Skilling Lybſk, eller, naar en Mark Lybſk anſlaaes til 11¾ Mk., ſaa beløbe de 147⅜ Mark Lybſk ſig til 288 Rdr. 3 M. 10½ ß, og en Skilling Grot til 1 Rdr. - 8 3/4 3/4 (1/4) ß. Deraf flyder, at et Pund Grot ſkulle have giældet 21 Rdr. 4 M. 5ß, og en Tønde Sild over 6 Rdr. 3 M., hvilket ſynes aldeeles utroligt. Regner man derimod den Lybſke Mark her til

(f⁶) A. R.

8ß Lybſk, saa bliver en Skilling Grot 3 M. 4ß. værd, som er lidet over den Priis, Stæderne havde sat den paa 1390., og en Tønde Sild kommer til at gielde 3 Rdr. 1 M. 8ß, eller en Fierding 4 M. 14ß, hvilket endda synes alt for høyt i de Dage. Endnu finder jeg et Brev af samme Slags.

1417. fer. prox. ante Annuntiat. Mariæ (25 Martii), til Kiøbenhavn har Jacob Thugesson, Borger i Hathersleff solgt K. Eric af strandet Gods ved Wordingborg Fæmtan Tønner Syld, oc thre Læster oc halff annen Tønne Smøør, hver Tønde Smør for IX Skyllingge, og hver Tønde Sild for Seex Skylingge, (neml. Grot, som Regningen viiser), som thelicht Goz thær tha menleghe galt, for Twhundrethe føretyughe oc fyre lubische Mark, i saadanne Penge, som i Skaane gielder. (g⁶)

Regner man en Mark Lybſk for 11¾ Mk., saa gior 244 Mk. Lbſk. 477 R. 5 Mk., og en Skilling Grot endnu meere, end før, neml. 1 Rdr. 2 Mk. 7$\frac{1857}{2025}$ ß. (skiønt det snart ikke er værd at regne Brøken, i slige Tilfælde, hvor vedkommende selv have regnet paa Slump). Derefter skulle en Tønde Smør have gieldt 12 Rdr. 4 M. 8ß, og en Tønde Sild 8 Rdr. 3 M., og altsaa møder samme Vanskelighed, eller, om jeg saa maa tale, Uriimelighed, som før. Sætter man derimod Smørret til 6 Rdr. 2 M. 4ß Tønden, og Silden til 4 Rdr. 1 M. 8ß, saa synes det, at kunde lade sig høre. Der meenes (h⁶), at, siden den nye Verden havde den Vanheld at blive funden, haver Vahrenes Priis (Myntens Forringelse uberegnet) voxet til firedobbelt. Da en Fierding Smør, for Qvæg-Sygen, altiid hos Os har gieldet imellem 5 og 6 Rdr., kan min Gietning, i Henseende til Smørrets Priis, maaskee ikke synes ugrundet. Men jeg kand paa den anden Side, da denne Sag saa meget ankommer paa foranderlige Tider og Omstændigheder, lige saa lidet sige Aarsag til, hvorfor en Tønde Smør 1434. i Sverrig kun har gieldt 4 Rdr. 1 M., som, hvorpaa det Forhold af 2. til 3., imel-

(g⁶) A. R. (h⁶) Den ubenævnte Forfatter af Essai sur les Monnoies. Paris 1746. 4to. siger i sit Avertissement p. VI.: Ajoutons, que, les choses contant a present quatre fois plus en poids d'argent, un mouton commun se paieroit quatre trentiémes du Marc d'argent — Aussi un boeuf, qui coutoit un Marc d'argent fin, en coute-t-il aujourd'hui environ quatre. Derimod har Johann Friederich Unger, Medlem af det Preussiske Videnskabers Selskab, i sin Afhandling von der Ordnung der Fruchtpreise. Götting. 1752. 4to. p. 171, i en særdeles Tavle, viist, at den samme Mængde Korn, som man 1500. kunde kiøbe for 1 Rdr., maatte man nu give 5⅓ Rdr. for, i fald Mynten var bleven i samme Stand, som den da var, det er at sige, i fald det Ord Gylden betegnede det samme nu, som da; men at den, formedelst Myntens Forringelse, nu gieldte 11 Rdr. Men heri gior Landenes og Vahrenes Adskillighed ogsaa nogen Forskiæl.

imellem Sild og Smør, grunder sig, da man dog, saavidt jeg erindrer mig, har kundet kiøbe en Fierding Sild, i det høieste, for 9 Mk., naar man fik en Fierding Smør for 30 Mk., og den første nu kun koster 10 Mk., da den sidste koster 60 Mk. Jeg skulle ikke tænke, at Sildefangsten da har været mindre overflodig end nu, men snarere, at der har været den Tiid meere fortæret af dette sidste Slags, og mindre af det andet.

Man seer ellers heraf, hvor tvivlraadig man undertiden har Aarsag til at være, naar man vil fastsætte Gyldigheden af en Mark Lybsk, som her i Landet paa de Tiider har været gængs, ald den Stund ingen andre Omstændigheder tilstøde, som sætte Sagen i fuldkommen Vished, saadanne, som, for Exempel, indtreffe i det foranførte Claus Limbeks Brev af 1417., hvor en Nobel anslaaes til 2½ Mk. Lybsk; Thi derefter skal og kand en Mark Lybsk aldrig blive mindre, end 1 Rdr. 2 M. Og i fald den, efter ald Rimelighed, har gieldet 1 Rdr. 4 Mk., saa er det omtrent Middel-Priis imellem, hvad den fiine Mark galdt 1411., neml. 1 Rdr. 5 Mk. 12 ß, og 1424., som var 1 Rdr. 3 Mk. 12 ß.

Vi have seet ſi Hr. Henning van Podbuſches Forſkrivelse af 1419., at en Nobel skulle betales med 3 Mk. Lbsk. Regner man her en Mark Lybsk for 11¼ Mk., saa gielder en Nobel 5 Rdr. 5 Mk. 4 ß, saa at Forholdet skulle være steeget fra 11⅓. til langt over 15., hvilket er en blot Umueighed. Det bliver altsaa sikkerst, at man nu, som før, udregner denne Lybske Mark, helst da den skulle betales i Siællands Mynt, efter Nobelens indvortes Værdie, til 8 Mk. 6⅔ ß, saa at den fiine Mark, i Siællandske Engelske, skulle være udbragt til 8 Mk. 1½ Skill. Lbsk., og de 200 Mk. Lbsk. belobe sig til 279 Rdr. 5 Mk. 2⅔ ß.

I Mogens Nielsöns Brev af 1430. er en Nobel anslaaet til 3 mk. 3 ß Lbsk., hvorefter en Mark Lybsk bliver 1 Rdr. 1 mk. 14½ ß værd, og den fiine Mark udbragt i 8 mk. 9 skill. 8 ₰.

1430. fer. 2. prox. poſt Dñcam Invocavit, tilstaaer Ottæ Jenſſön, som kalles Lwngæ, at være skyldig til Hans Grubendale Fireſinnæ thiwæ Lybske Mark, i ſodane Penningæ, at hwæriæ ſiw Skillinge ſculæ wære ſo godhe, ſom eet Lod Sylff, eller oc gøræ them ſo godhe, ſom eet Lod Sylff. (i⁶). Den fiine Mark er da, ligesom i Dronning Philippæ Anordning af 1424., udbragt i 7 Mk. Lbsk, hver til 9 mk. 12 ß, og de 80 Mk. Lbsk giøre 130 R.

(i⁶) A. R.

1439. Sunte Jurgens dach des hilgen Ridder, til Nyborch, have Vicke Meydink og Hans Hagemeſter, Kopmanne van Lubeke, udgivet deres Bevis til Hr. Sten Baſſen, Ridder, til Tüdeberghe, paa hundert unde X Lub. Mark, og Betalingen ſkal ſkee i gud Lub. golt eff Rinſche gl. golt, alſe et vp de tiid ginge unde geue is. (k⁶)

Imellem 1424. og 1450. faldt en **Mark Lybſk** fra 9 mk. 12 ß til 6 mk. 12 ß. Regner man diſſe for det højeſte, da beløber Summen ſig til 178 Rdr. 4 mk. 8 ß.

§. 13.

Førend jeg ellers forlader denne Materie, vil jeg endnu ej alleene melde noget om de virkelige Mynt-Sorter, ſom høre under Penge-Regningen paa de Tider, men endog anføre een og anden kort Underrætning, ſom vel ej ellers vilde finde nogen anden bequem Plads i denne Afhandling, men dog kand tiene til Oplysning. Det vilde være forgiæves, inden de Grændſer, jeg har foreſat mig, at ſøge **virkelige Mark ſtøkker**, da ſamme først bleve ſlagne 1506. (l⁶). Jeg har ingen heel **Mark** ſeet af dette Aar, men jeg ejer saa vel den heele **Lybſke** af 1549., ſom den **halve Hamborgſke** af 1506., der begge findes hos Hr. Prof. Köhler (m⁶) ſtukne i Kobber, men alt for ziirligt, ſom er Skade; Thi i ſlige Tilfælde kand Bruden virkelig være forſmuk. Opſkriften, paa den første, er: (a) MONET' (ikke MONETA) NOVA LVBICENSIS. 1549. (b) STATVS MARCE (ikke MARCI) LVBICE. Og paa den anden: (a) MONETA. NOV'. HAMBVRGEN'. (b) SEMIS. MARCE. LVBICENSIS. 1506. ligeſom hos Köhler. Ingen maae tænke, det er Köhlers Alvor, naar han ſynes at overſætte Status Marce Lubicenſis ved: **Lübeckiſche Staats Marck**. Hans Meening har aldrig været, at give Os, paa det Stæd, nogen Overſættelſe af Ordene, hvilken først forekommer p. 210. (**Standt der Lubiſchen Mark**); men han har i dens Stæd anført det Øge-Navn, ſom Folk have tillagt denne Mynt, fordi dens Omſkrift begynder med de Ord: Status marce; hvilket han tydelig viiſer p. 214. Köhlers Ven, ſom har provet diſſe to Stokker, har befundet dem at være 14 Lod 7 Gr. lødige; Det heele Stokke vejer 5328 Richt-Pfenning, ſaa at deraf gaaer $12\frac{100}{333}$ Stokker paa Marken, (følgelig $13\frac{649}{9583}$ Stokker paa Marken fin).

(k⁶) A. R. (l⁶) Praun. ex Notitia &c. p. 120.

(m⁶) Joh. Dav. Köhlers Münz-Beluſtigung. Nürnb. 1729. ſeqq. 4to. XI. Th. p. 209.

fiin). Han vurderer dem gandſke rættelig efter Species-Fod til 15 Gute Groſchen $9\frac{2072}{4096}$ ß. Og, da 9 Rdr. ſp. eller 216 Ggr. gior en Mark fiin Solv, eller 11 Rdr. 2 mk., ſaa er en ſaadan Mark til $15\frac{5}{6}$ Ggr. værd i Danſke Penge 4 mk. $15\frac{61}{81}$ ß, (næſten 5 mk). Det ringeſte Slags Marker hos Leibnitz af 1506. ere $14\frac{1}{2}$-lodige, 12 Stokker paa den raa, og $13\frac{7}{29}$ Stokker paa den fiine Mark. Maaſkee har den heele Mark i Begyndelſen været diſſe 2 Green bedre, end den halve, men efterhaanden tabt dem inden 1546.

Der forekommer endnu andre ſlags Marker, ſom have deres viſſe Forhold til den Lybſke. En Stralſundiſk Mark var $\frac{2}{3}$ af en Lybſk, eller, der gik $1\frac{1}{2}$ Sundiſk paa 1 Lybſk. Receſſus Hanſæ ad an. 1363. (n^6): De Sundis XXIX^M IIII^c & LXXV. marcas Sundenſes. Summa XIX^M VI^c & L. marce lub. (19650 Mk. Lbſk = 54446 Rdr. 5 Mk. 4 ß. Ibid. ad an. 1364. (o^6): De Stralesſund XL^M C. mark. LXX$\frac{1}{2}$ marc. — Summa in moneta Lubicenſi XXVI^M VII^c LXXX marc. V. ſol. IIII. denar. (26780 Mk. 5 Skill. 4 ß. = 74761 R. 4 Mk. $9\frac{1}{3}$ ß.

En Rigaiſk Mark galdt 1385. omtrent 2 mk. 1 ß Lbſk. Ibid. (*): Item ab illis de Reualia & Perona VI^c marcas, XXIII. marcas, & X ſolidos Lubicenſes, pro III^c. marcis, II. marcis, & XV. ſolidis Rigenſibus.

En Roſtokiſk eller Bogſinke-Øie-Mark var en halv Lybſk Mark. Receſſus Hanſæ, 1363. (p^6): De Kolberg XIII^M IIII^c & XVII. marcas Vinkenog. -- Summa VI^M VII^c VIII marce & VIII ſol. lub. (6708 mk. 8 ß Lybſk = 18588 Rdr. 13 ß). Ibid. 1364. (q^6) De Stargard. III^M marc. V^c & LXXX marc. Vinkenoghen in denar. lub. eſt Summa manens XVIII^c lub. marc. minus VIII marc. (NB. Læs, enten 84 mk. Finkenoje, eller minus 10 marc.) (1790 mk. Lbſk. = 4959 Rdr. 4 mk. 12 ß. (r^6).

En

(n^6) fol. 6. b. Tit. Summa pecuniarum in preſenti gwerra contra Regem Dacie expoſitarum per Ciuitates. (o^6) Ibid. fol. 15. a. (*) fol. 145. a.

(p^6) fol. 6. b. (q^6) fol. 16. a.

(r^6) Efter J. D. Köhlers Anviisning. XX Th. p. 293. har jeg efterſeet Cantzler Dr. Erneſt Joachim Weſtphalens Skrift de conſuetudine ex faceo & libro. Roſtock, 1726. 8vo. hvor-

En Bremisk Mark skal giøre omtrent $1\frac{17}{29}$ Mark Lybsk, efter et Lehns-Vedkiændelses Brev (s⁶) af 1414., Dagen efter Hellig tre Konger, udgivet af Otto, und Clawes syn Sone greven to Delmenhorst, til Johann, Erzbischope, Godschalke Dekene, un Capitele der Kerken to Bremen, som tilstaae blant andet, at være Kapitlet skyldige Dre dusent Bremer Marck, de Marck to twe Rinsche Güldene to rekende.

En Rhinsk Gylden galdt da 1 Rdr. 3 mk. $8\frac{2}{7}$ ß, altsaa en Bremer-Mark 3 Rdr. 1 mk. $\frac{4}{7}$ ß. og de 3000 Mark 9525 Rdr. Marken sskin maae da være udbragt i 3 mk. 9 ß. $1\frac{1}{3}$ ₰. Bremer Fod, men i Lybsk gik den til 5 mk. $12\frac{1}{3}$ ß.

De første Skillinger, som udtrykkelig nævnes hos Leibnitz (t⁶), ere slagne 1403., $12\frac{1}{2}$-lodige, 70 Stykker paa den raa, og $89\frac{3}{7}$ Stykker paa den fiine Mark, som altsaa er udbragt til 5 ß 9 ß $7\frac{1}{5}$ ₰. Stykket er over $12\frac{1}{6}$ ß værd. I en Mynte-Ordning, som Stæderne udgave samme Aar, og herefter bliver anført, forekomme Hvide af saa meget bedre Myntefod, at en Skilling derefter er $13\frac{1}{2}$ ß værd: Men de halve-Skillinger, eller Søslinge, som Dronning Philippa 1424. lovede at slaae, og ligeledes herefter blive omrørte, vare kun $4\frac{1}{2}$ ß Stykket værd.

Hvide (Witten, eller Weis-Pfenninge) bleve saaledes kaldede, fordi de indeholdte meere Solv end Kobber (u⁶), og, i den Henseende, bleve satte imod den slættere

hvorudi han, gandske rimeligen, holder for, p. 151., at de Rostokiske Penninge, hvoraf en Vinkenoger Marc bestod, have faaet det Øge-Navn, Vinkenogen, af den gemeene Mand, fordi Prægen derpaa ikke synes uliig et Billede, med et par store Fugle-Øine. Vist er det, at Indbildings-Kraften kand deraf giøre, hvad den vil, (See Anhanget, eller Specimen document. ined. Mecklenb. i sær pag. 136.), og at en vittig Bonde, efter Westphals Ord, kunde, med sin Tælje-Kniv, giøre bedre Stempler, end disse. I samme Anhang meldes p. 109. Anno 1360. waren 2 Marck Finken-Ogen so viel, als 1 Marck, oder 16 Solidi lubecenses, schwere Lübsche Schillinge. Zehn Marck Fincken-Ogen sind so viel, als drittehalb Rheinsche Gülden. Denne sidste Regning maae høre til meget nyere Tider.

(s⁶) A. R. (t⁶) Praun, p. 118.

(u⁶) Grams Optegn. Hvide nomen acceperunt ab illa moneta, quam *albos denarios* (quia argentei erant, vel plus argenti continebant, quam ceteri denarii) vocabant. Et singuli talium denariorum alborum, qui legales & dativi æstimabantur, computabantur pro 4 denariis lubicensibus. Deraf kommer og, at der regnes 3 Hvide til 1 ß, neml. udi en Lybsk Skilling vare 12 denarii lubicenses. Ergo og 3 albi denarii solidum lubicensem constituebant.

ſlættere, eller ſorte, Mynt, ſaaſom imod de forommeldte ſwarta Guta. Diſſe Hviide forekomme ofte paa denne Tiid.

1380. Johannes Qvatz, Villanus Hafnenſis, tenetur obligatus Magno Lang, in 20 marchis argenti, in bonis albis denariis, quorum quilibet valet quatuor bonos concavos Lubycenſes. (v⁶)

1397. Epiphan. Dñi., Olauus Tygeſon, dictus Lwnghe, de Attorp, Armiger, recognoſcit ſe nobili Dño Folmaro Jacobi Lwnghe, Militi de Hoxſtorp, in decem marchis argenti, in albis denariis legalibus & datiuis, quemlibet album pro quatuor Lybiſenſibus computando, teneri. (w⁶)

1410. ſec. fer. prox. p. feſt. S. Martini Ep., Æwærd Moltika af Vixö, ſkylder Jens Görſtinge, Landsdomære i Syeland, XX Løthich March i hwidæ Peninge, hwær hwid Pening regnes fore iiij gothæ Lybeſke. (x⁶)

Penninge ere uſtridig den ældſte Sort, og Halve-Penninge, eller Hellinge, mode Os ſiden i Stædernes Mynte-Ordning af 1403.

§. 14.

Jeg træder nu til den tredie og ſidſte Regning, nemlig den Nederlandſke, eller Grote-Tallet, ſom blev fort i Pund, Skillinger (20 paa Pundet), og Penninge (12 paa Skillingen), alle med det Tillæg af Grot (y⁶), og altſaa var

(v⁶) Gram ibid. (w⁶) A. R. (x⁶) Ibid.

(y⁶) Et ſaadant Pund kaldtes paa Latin ſnart Libra, ſnart Talentum. Da Krigen 1361. brød ud mellem Danmark og Stæderne, lagde diſſe, til ſammes Fortſættelſe, en Told paa alt Kiøbmands-Gods i Öſterſøen, nemlig, 4 Engelſke Penninge af hvert Pund Grot. Denne Told, ſom fik Navn af Puntgelt, kaldes, i Receſſu Hanſæ, Pecunia libralis. Udi en Regning over diſſe Punde-Penge, giort i Stralſund, Mikkelsdag 1368. anføres fol. 53. a.: Campenſes ſuſtulerunt in ſuis ciuitatibus XLI ℔ groſſorum, & in Schania de tota XLVIII punt groſſorum, que ſimul computate ſunt ad IIII^{c}. & XLV marc. Lub. — Zutphanienſes in Scania IIII ℔ & XVI ſol. groſſ., que faciunt XXIIII½ marcas lub. den. — De Brele in Schania V ℔ V ſol. & III den. groſſorum, que faciunt XXVI marcas, & V ſolidos Lubicenſium denariorum. Diſſe Stæder beviiſe, ſaavel at der gik 20 Skilling paa et Pund, og 12 Penninge paa en Skilling, ſom og, at et Pund Grot da var 5 Mark

var juſt den af Carl den Store anordnede Regnings-Maade, der endnu bruges ſaavel i de Øſterrigſke Nederlande, ſom i Frankrige og Engelland.

Endſkiønt de virkelige Mynt-Sorter, hvormed denne Regning førtes, vare deels Franſke, ſaaſom Gros og Deniers tournois, deels Engelſke, ſom Sterlings, ſaa bør den dog kaldes Nederlandſk, efterdi den ey alleene virkelig fra Nederlandene her er indført, men havde endog engang, i K. Erics Tiid, ſaa nær fundet Leilighed til ſaa fuldkommen at tage Borgerſkab hos os, at den maaſkee med Tiiden havde forjaget Markerne, ligeſom diſſe tilforn havde fordrevet Ørerne.

Dette lærer Hvitfeldt Os, ved det Aar 1431., med diſſe Ord (z⁶): **Vdi denne Krig, ſom Stæderne haffde met K. Erich, (den begyndte 1426.), at hans Vnderſaatte vaar formeent Handel oc Vandel vdi de Tydſke Stæder, tilvandtis de Hollender, mere end tilforn, at beſøge Danmarck, Dantzigk, Righ, Reffuel, Kønigsberg, Melbing, oc Stæderne, ſaa de lærde den Næring, de Henſer tilforne haffde hafft, Stæderne til ſtor Skade oc Affbreck, at de paa det ſidſte ſtundede effter den ynſkede Fred, ſom de tilforne wforſiunligen haffde brut. Stæderne tillod Oſſ Danſke, ſiden Aar 1430, det kom til Handling om Fred, at ſegle wbehindret paa deris Stæder, oc formerkte paa det ſidſte, de haffde mere Skade aff, at de Danſke ikke beſøgte deris Stæder, end den førhaabende Profiit, om ſtørre Priuilegier at erlange, de haffde dennem faareſær.**

Foranførte Anmærkningers Rigtighed beſtørkes end ydermeere deraf, at ingen af de efterfølgende Konger, end ikke K. Chriſtian d n 2den ſelv, med ald hans Tilbøielighed til Hollænderne, have kundet faae den Nederlandſke Handel ræt i Drift hos os, hvorpaa vi have et klart Beviis i et Forſlag, ſom i Kong Friderich

5 Mark Lybſk, hvorom videre ſiden. Noget uſædvanligt er det, at der ſammeſteds, fol. 6. b. Aar 1363. regnes efter Lybſke Pund: De Hamborch IIII$^{m.}$ tal- (talenta) IX^{c} tal. XIII$\frac{1}{2}$ tal. lub. den. tum III ſolidos. Summa V^{lm}. LXXIX marce. IX fol. Lubec. Et Pund er 20 ß., og en Mark 16 ß. Fordobler man nu de 4863$\frac{1}{2}$ Pd. med 20, og legger 3 ß. til, og de 6079 Mk. med 16, og legger 9 ß. til, da ſkulkommer paa begge Stæder 97273 Skilling. Q. e. p.

(z⁶) p. 762.

rich den 1stes Tiid (a7) er indgivet, og hvilket, saavel for dets Sammenhæng med Hvitfeldts Fortælling, som for Handelens og Myntens Historie Skyld, i mine Tanker fortiener at see Lyset. Samme er saaledes lydende:

„ Itm̃. nar Koñgen och Riigens Raadt wtj Danmarck wille forbedre
„ Danmarckis Riige mett nogen gode opsatt, Tha skulle the theñom saa besinde,
„ Som her effthr̃ følger:

„ Itm̃. først skulle the ackte, alle Danske mendt, wtj all then Handell,
„ som Danske mendt handler mett tyske waare, Thaber Danske mendt Almuen
„ ij alb̃. paa huer Danske ß. Thz skall mandt saa forstaa, att, nogen stackitt
„ tiidt her wtj Riigett, war xxiiij Danske ß. saa godt, som en rinsk Gyl-
„ den, och tha war iij danske Huide wtj skillingenn, Som en nu er.

„ Itm̃. i huor en Dansk Mandt skall nu opbere en ß., Tha ber handt op
„ iij alb̃., och huor handt skall kobe tyske ware egieñ: Tha skall handt betalle
„ v alb̃. for en ß. igien: i huo thze icke forstaar, Tha skall hand thze suarligh
„ folle, met Armodt offuer altt Riigett, ingen wndertagne.

„ Itm̃. imodt saadan Brøst er notigth, att Raadet beslutther oc fulthgio-
„ re, att Danske Mentz Myntt bliiffuer saa godt gengeligh wtj wendiske
„ steder, Saa att xxiiij ß. er saa godt, som en rinsk Gylden.

„ Och tyll thze att bekoñe, skulle danske mendt biide wndertiiden ett surtt
„ eble, liigheruis som the giore wti andre landt, y huor the wille forbedre the-
„ ris myntt.

„ Itm̃. skulle Danske mendt nogen tiidt forbedre theñom wtj nogell Han-
„ dell, mett nogell handell, mett Hollender och westfardt Mendth: Tha
„ skall mandt thr̃ mett heñelig fare, Saa att the wendiske steder forstaa
„ thz icke mett thz første: Oc tha skall thr̃ tiilsiiges och tyllskickes noger

Pppp 2 „ for-

(a7) Dette beviises deraf: (1) At den Haand, det er skrevet med, forekommer i en af Kong Friderich den 1stes Registranter, nemlig i Register over alle Landene No. 3, fra 1526. til 1533., og hverken før, eller siden. (2) At det var allerede i K. Christian den 2dens Tiid, at en Gylden kom til at staae paa 24 ß. See mine Anmærkninger &c. i Selsk. Skrifters 8de Deel. p. 5.

„ forfaren, att forsla dybeth paa alle the Haffne, wtj Danmarckh er,
„ och skall saa forslaes, huadt Hollandtz waare, huer Haffnn kandt
„ wdrede, Som Danske mendt kunde wdtskiffue, och tesligtt skall offuer we-
„ gis, huadt Hollenð. wore, att Hollendetne kunde indføre, Saa att
„ the Hollandske skiiff kunde forloffis.

„ Itm̃. epthr̃ Haffnens oc warens Leylighedt, paa begge siider, schulle
„ the Hollender rette thenom̃ epthr̃, Baade mett skiiff oc ware: saa att
„ theris skiiff løbe icke vforloffeth aff Haffnn igien.

„ Itm̃. nar saadane skickelse er giortt, siiden skall icke gioris forbudt imel-
„ lom Danmarck oc the wendiske Steder: men altiidt skal Riiget staa obett,
„ mett indforelsse oc wdforelsse, for huer mandt.

„ Och tha skulle Danske Mendtz ware gielde penninge wtj Danmarck.

„ Itm̃. alle Danmarckis forbudt er' ingen andere tyll forderffue, wden
„ Danmarckis egen indbyggere.

„ Itm̃. skall mandt saa forstaa, att y Danmarck graffues ey sølff, guldt
„ eller nogen malm. Gude haffuer begiiffueth Danmarck mett fetalij, oc
„ anden ware, och naer saadan ware mue ey fores wden riigett, Tha trenges
„ danske mendt tyll att selge theris koffmandtz ware, som er ey anden en fitallii
„ och anden ware, for halffue penge: och thr̃ for raabe the wendiske steder,
„ naer the hore forbudt wtj Danmark: Denen sintt nu so ricke geworden,
„ dat see bederffuen neñ gelde mer.

„ Itm̃. wendiske Herrer hor oc gierne forbudt wtj Danmarck; Thi Dan-
„ marckis forbudt er the wendiske Herris, oc wnderfaatis, merckeligh forbe-
„ driñgh; Thj att, nar the wendiske steder fange icke fitallii aff Danmarck, Tha
„ kunde theris wnderfaathe thes dyre selge theris ware wdinden stederne.

„ Itm̃. her effthr̃ skall giores en redeligh skickelse vti huer Haffnn, Saa
„ att indlenske och wdlendske mue wiide, huor epthr̃ the skulle thenom rette:
„ Saa att Fogederne skulle ingen tyllfall haffue, att besuare wdlendske
„ Kobmendth. „

§. 15.

§. 15.

Denne sidste Regning er den allervanskeligste at finde Reede i, i hvilken Henseende jeg ikke heller tør binde mig til at frembringe andet om samme, end lutter Gietninger og Tvivlsmaal, som jeg til andre meere kyndige maae overlade bedre at oplyse. Jeg har endnu ikke været saa lykkelig, at mig noget Skrift er kommet for Øine, som grundig har afhandlet Nederlandenes Mynte-Fod i denne Alder, da dog intet Lands Mynte-Historie paa den Tiid fortiente meere at udarbeides, i Betragtning af det store Lys, man derved vilde faae om Handelens Beskaffenhed. For imidlertiid at meddeele ald den Underrætning, i hvor liden den er, som jeg derom kand have samlet, vil jeg begynde med at forklare Beskaffenheden af de Franske og Engelske virkelige Mynt-Sorter, i hvilke den Nederlandske Regning blev ført. Jeg følger herudi saavel le Blanc, som Leake, og vil i sær henviise Læseren til de Tavler, som eenhver af dem har føjet til deres Værker.

De første Gros tournois i Frankrige bleve slagne af St. Louis 1226., af 11 Deniers 12 Grains Lødighed, (og den samme Lødighed beholdte de, indtil 1381.) Paa den raa Mark 58, og paa den fine, $60\frac{12}{23}$ Stykker. Le Blanc (b[7]), meener, at de vare slagne til at gaae for 12 deniers, saa at Marken fiin var udbragt til 3 livres 6 deniers. Der gik paa den Colnske raa Mark $55\frac{1}{10}$ stk., og paa den fine $57\frac{11}{23}$ stk. Altsaa var Stokket værd $18\frac{61}{661}\frac{4}{1}$ ($\frac{10}{11}$) Skilling Danske.

Folket var, efter le Blancs Vidnesbyrd (c[7]), saa indtaget af denne Konges Anstalter, at de, ved hver Forandring, begiærede, at Mynten maatte sættes paa samme Fod igien, som under St. Louis, omtrent ligesom Almuen hos Osi de ældre Tiider forlangede, at de maatte haandthæves ved K. Woldemars Love.

Under Philippe le long (1317.) og Charles le bel (1321.) gik paa den raa Mark $59\frac{1}{6}$ Gros, hver til 15 deniers. Den fine Mark i $61\frac{17}{23}$ stk. udbragt til 3 l. 17 s. $2\frac{2}{23}$ d. Gior, paa den Colnske Mark, raa $56\frac{6}{24}$ stk., fiin $58\frac{15}{23}$ stk. Stokket værd $18\frac{74}{1349}\frac{2}{9}$ ($\frac{1}{2}$) ß.

Philippe Valois slog, 1330., af den raa Mark 60 Gros, og af den fine $62\frac{14}{23}$ stk., hver til 12 deniers, altsaa Marken fiin 3 l. 2 s. $7\frac{7}{23}$ d. Gior paa

(b[7]) p. 171. (c[7]) p. 167.

den Colnske Mark 57 og 59 11/13 stk. Stokket til 18 25/114 (2/9) ß. Og, efter adskillige Forandringer, 1343. andre af samme Beskaffenhed, men til 15 deniers, saa at den fiine Mark blev udbragt til 3 l. 18 s. 3 3/23 d.

Under Jean I. 1361., vare de ligeledes til 15 d., 84 og 87 15/23 stk. paa Marken, den fiine bragt i 5 l. 9 s. 6 8/23 d. Paa den Colnske Mark 79 4/7 og 83 31/115 Stokker, hvert til 13 79/11597 (1/16) ß. Ligesaadanne slog Charles V. 1364., under Navn af Gros d'argent.

Charles VI. slog 1381. Gros d'argent, 11 deniers, 6 gr. lødige, hver til 15 deniers, og den fiine Mark udmyntet til 6 l. 8 s., nemlig den Franske Mark i 96 og 102 2/7 stk., og den Colnske i 91 1/7 og 97 7/25 Stokker, hvert til 11 7/38 (1/6) ß.

1413. forhøjede samme Konge Lødigheden til 11 d. 16 gr., men derimod Værdien til 20 deniers. Paa den Franske Mark gik 84 7/12 stk. og 87 stk. (gior 7 l. 5 s. Marken fiin), og paa den Colnske 80 17/48 og 82 21/140 stk. Hvert til 13 1897/11571 (1/6) ß.

Endelig slog Charles VII. 1421. Gros d'argent, 11 d. 12 gr. lødige, 86 1/4 stk. paa Marken, og paa Mk. fiin 90 stk., eller, hver til 20 deniers, 7 l. 10 s. 1 17/23 d. Gior paa den Colnske Mark 81 15/16, og 85 1/2 stk., hvert til 12 121/174 (3/4) ß.

I Engelland, hvor Gehalten bestandig var 11 1/10 oz., blev fra Erobringen, eller William den førstes 1ste Aar (1066.), slaget Pennies eller Sterlings, af 24 Grains Vægt, og deraf et Tower-Pund udbragt i 240 stk. til 1 l. St. Paa Mark Colnsk 160 og 172 36/37 stk., hvert til 6 1362/8057 (1/4) ß.

I Edward 1stes 3die Aar (1275.) vejede en Penny 23 1/2 gr. Pundet i 243 stk. bragt i 1 l. 3 d. St. Paa Marken 162 og 175 5/37 stk., hvert til 6 172/8057 (1/5) ß.

I Edward 3dies 18de, (1345.) vejede en Penny 21 1/4 gr. Gior af Pundet, i 270 stk., 1 l. 2 s. 6 d., og af Marken 180 og 194 22/37 stk., hvert til 5 133/2257 (1/2) ß.

Derpaa kom Groats i Brug; thi vel vare de slagne af Edward I. i hans 18de Aar (1290.), til 3 paa en Shilling, af adskillig Vægt: Men de bleve først gængse i Edward 3dies 25de (1352.). Vog 76 3/4 gr. Pundet, i 75 stk., til 1 l. 5 s., og Marken i 50 og 54 2/37 stk., hvert til 20 16/1257 (1/8) ß.

Hen-

Henry IV. i sit Regierings 13de, (1412.) forringede Vægten til 64 gr. Gior paa Pundet, i 90 stk., 11. 10 s., og paa Marken 60 og $64\frac{32}{77}$ stk., hvert til $16\frac{8}{77}$ ($\frac{2}{3}$) ß., og derved forblev det, til efter 1460., eller de Tider, jeg har foresat mig at tale om.

Le Blanc lærer os (d[7]), at Sterlings vare gængse i Frankrig, og at der i 137 Aar, fra 1158. til 1295., gik 13 Skilling 4 Penninge (160 stk.) Sterling paa Marken fiin, (hvilket ogsaa ikke andet kunde være, naar en Mark var regnet for to tredie Deele af et Pund paa 20 Skilling eller 240 Sterlings), samt at St Louis 1262., og Philippe le bel 1289. anordnede, at de skulle gaae for 4 deniers tournois Stykket, saa at en Fransk Gros har da giældet omtrent 19 ß., og en Engelsk Sterling $6\frac{1}{3}$ ß., som for er udregnet.

§. 16.

Jeg har erindret, at dette Grote-Tall er det vanskeligste at forklare: Vel forekommer kun hos Os en eeneste slags Regning i dette Tall, som er denne:

En Mark lødig er 5 Skilling Grot, eller 15 Skilling Sterling, eller 45 Skilling Lybsk.

Men jeg maae sige, at, saa mange Ligninger, saa mange Spørsmaal, og Spørsmaal af saa megen større Betydenhed, da denne Regning findes at have vedvaret hos Os, som de Exempler, jeg siden vil anføre, skal viise, i een Række af halvandet hundrede Aar (e[7]). Jeg vil undersøge hvert Ledd af disse Æquationer for sig, og melde om dem, hvad jeg veed, og derpaa anføre de belovede Exempler, uden at binde mig til at giøre nogen Udregning ved hver i sær; Thi dertil fattes mig endnu alt for megen Oplysning. Vil jeg vandre i disse i taagede Munke-Tider, maae jeg ogsaa efterleve deres Regler: Ibant, quo poterant, quo non poterant, ibi stabant.

Der er ingen Tvivl om, at en **Mark lødig** jo var en **Mark i Vægt**, og virkelig galdt meere, end en **Mark** i Tall, eller i **Regning**. Men der kand spørges, om den var det samme, som en **Mark fiint Sølv i Vægt**, eller mindre.

Den

(d[7]) p. 166.

(e[7]) Det ældste Exempel har jeg fundet hos Gram i Peder Brocks Forskrivelse af 1533., som siden skal blive anført, og det nyeste har jeg selv optegnet (men erindrer mig nu ei, hvorfra jeg har det,) saaledes: 1479. regnedes 45 Stæder-Skillinge i hver lødig Mark.

Den første Meening, skiønt ikke den rætteste, synes dog ej at være uden ald Grund. Budelius (f7), som meener, at Lødig stammer fra det Ord Glød, holder for, at, hvor der slæt hen, og uden Tillæg af noget Tall, nævnes lødig Guld, lødig Sølv, der skal man forstaae det fineste, og ræt udglødede, Metall; Thi som den Keiserlige Cammer-Ræt, saavelsom andre Rætter, domme jevnligen i saa og saa mange lødige Marks Boder, maatte man altid, naar samme skulle inddrives, være i Uvished om deres Belob, saa længe Marken ikke havde sin staaende Pris. Hertil kommer, at i Latinske Forskrivninger oversættes bestandig den lødige Mark ved Marca puri. Saaledes finder jeg optegnet af Gram: 1346. Saxo Petersson, Miles, obligatur Benedicto Bille in 20 marchis puri argenti, in denariis grossis Turonensibus, Sterlingis, & denariis Lybic. bonis & dativis, aut puro & examinato argento in pondere Colon. Sic & an. 1356., ubi additur: vel etiam in argento fuso sub pondere Colonienſi quod Lothught Sylf dicitur. I Receſſu Hanſæ, ved det Aar 1364., vurderes (g7) marca puri for 3 Mk. Lybſk, og blant Grams Optegninger finder jeg, under 1362., at i Hertug Albrecht af Mecklenborg og hans Sønners Brev staaer 400 lodeghe Mark Suluers, de lodeghe Mark vor 3 ℔ lubesche Mark penninge. Ja, det som end meere er, man skal faae at høre herefter, saavel af Stædernes Mynte-Ordning af 1403., dat me de *lodighe mark* koft vor V mark myn

(f7) Renerus Budelius de Monetis & Re numaria. Colon Agripp. 1591. 4to. p. 111. 112. Lib. 1. Cap. 23. §. 16. seqq. Løttig itaque a verbo Germanico Gløden, hoc est, candescere, descendit. -- Sic dicimus Golt, sive Silber, 13 vel 15 Løttig. Si numerus abſit, & ſimpliciter proferatur 10. 20. 30 Marck løttig Golts, løttig Silbers, *puriſſimum* ſive aurum, ſive argentum, ſignificamus. -- Niſi enim hoc dicamus, ex quo aurum reperitur multiplex & varium -- mandata & arreſta, aut deciſiones Camera Imperialis, aliorumque Conſiſtoriorum, nihil plane certi in his definirent, ſed pro uniuscujusque arbitrio -- vel coangustarentur, aut nimium exaſperarentur.

(g7) fol. 15. b. Item reddita est ratio compoti (sic sc. ratio computi expensarum in presenti gwerra contra Regem Dacie) -- quiuis armatus computatus est supra LXVIII marc. & XXV denar. Sic Summa extendit se ad C.M & LXVI.M & II.c marc. & XXXIIII marc. C. armati faciunt VI½.M III.c XIII marc. IIII denar. Summa Lubicensium XXXVIII.M V.c XXXVII. marc. minus V. solid. De Rostok. XXXVII.M VI.c LVII. marc. X sol. IIII. den. Lubic. -- rehabent in profectu XVI.c XCVII. marc. Lub. cum IIII. solidis. It. *L marc. pure.* It. III½.M IX marc. Summa manens XXXII.M III.c III. marc. VI. sol. Rostokkerne havde udgivet 37657 Mk. 10 ß 4 ₰. De havde i Behold 50 lødige Mk. og 5206 Mk. 4 ß. Rester altsaa til de 50 lødige Mk., paa 1 Mk. 15 ß 8 ₰. nær, 150 Mk.; Thi naar 5354 Mk. 4 ß 4 ₰, drages fra 37657 Mk. 10 ß 4 ₰, bliver igien 32303 M. 6 ß.

myn 1ß, som af Dronning Philippæ af 1424., de *lodighe mark ſuluers* ſcal gelden ſouen Lubeſche Mark; Og her er ingen Redning for, at man maae jo tage Lødig Mark, og Mark fiin, for eet og det ſamme; Thi i diſſe Anordninger er Solvets Fiinhed og Vægt saa rigtig angivet, og, som man siger, saa noje udvejet i Lod og Qvintin, at man aldrig kand troe, at her meenes en, med Kobber temmelig drøit beſkikket, Mark, uden tillige at ſætte den Urimelighed forud, at Folk da har myntet til deres mærkelige Skade. Endelig beſtørkes og Budelii Meening, at, nemlig, i gamle Dage, naar det betingede Solv ikke ſkulle have ſin fulde Lodighed, blev det udtrokkelig erindret, hvor meget deri maatte fattes, denne Meening, siger jeg, beſtørkes af det eene Udkaſt til K. Waldemar den andens Løsnings Brev af 2 Julii 1224. (hvis Bekiendtgiorelſe vi have Sal. Hr. Juſtits-Raad Scheidt at takke for (h7), hvorudi meldes: uno lothone minus valente in unaquaque marca examinato argento:

Men alt dette beviiſer dog intet andet, end de Tiiders Uagtſomhed i at omgaaes med Ord og Skrivemaader, og kuldkaſtes blot alleene ved at betragte den Følge, ſom kand trækkes deraf, at, naar en Mark lødig ſkal i denne Regning være 11½ Rdr. værd, saa ſkal og et Pund Grot, siden en saadan Mark kun galdt 5 Skilling Grot, da have giældet 45 Rdr. 2 Mk., ſkiont det forhen er beviiſt, og af Nobelens indvortes Gehalt udregnet, at det, endog efter vore Tiiders høje Forhold, aldrig kunde ſtige til 15 Rdr. Det bliver vel altſaa det ſikkerſte, at holde ſig til Prauns Meening, hvilken han ſaaledes udtrokker (i7): **Denn als das Silber einen Zuſaz zu bekommen angefangen, hat man es in denen Urkunden nicht mehr genug** ſeyn laſſen, die Summe **nach Anzahl der Marcken zu rechnen, ſondern hat, wenn von feinem Silber die Rede geweſen, hinzugeſezet,** daß es argentum purum ſeu examinatum ſey; (Det var at ønſke, at de ej ofte havde forglemt det, eller kaldet beſkikket Solv argentum purum: men man er ligeſaa uvis paa den eene Talemaade, ſom paa den anden, naar det ej tillige paa andre Maader nærmere beſtemmes i Brevene.) **Dahingegen, wenn von einer Marck løthigen Silbers, einer løthigen Marck Silbers, oder einer** marca uſuali, **gedacht wird, kein ganz feines, ſondern ein, mit einem der Zeit aller Orten gewöhnlichen, Zuſaz vermiſchtes, Silber darunter zuverſtehen iſt, wie man denn etwa im** XIV Seculo (allereede i det 13de) **anfangs 1, und bald darauf 1½ Loth — einer Marck an der Feine faſt durchgehends abgezogen hat.**

Da

(h7) Orig. Guelf. T. IV. præfat. p. 85.

(i7) Gründl. Nachr. Cap. 3. §. 5. p. 69. 70.

Da jeg nu har viist, at en lødig Mark ikke er det samme i Værdie, som en Mark fiin, saa ønskede jeg gierne at kunde oplyse, hvor stor Part (quota pars) den har været af samme? Men dertil er mig alt for liden Underrætning falden under Hænder. Jeg er og uvis paa, om nogen bestandig Regel, i den Henseende nogentiid har været vedtaget. Vi have seet, at Hoppener anslaaer en lødig Mark til tredie Parten af Marken fiin (k7). Derimod finder jeg saaledes antegnet hos Köhler (l7): Von dem Unterscheid der Marcken, findet sich in einem alten Copial-Buch folgende Notiz:

1. In qua litera dicitur *una Marca*, est Marca unius cujusque patriæ.
2. In qua litera dicitur Løhdige Marck, sunt 40 Schillinge patriæ.
3. In qua litera dicitur una Marck Silbers, sunt 4 Floreni Renenses.
4. In qua litera dicitur una Løhdige Marck Silbers, sunt 7 Floreni Renenses.

Dette kommer overeens med, hvad Praun (m7) forklarer, at der 1407. til Würzburg blev slaget Thurnesse, 10 paa en Gylden, Marken fiin i $69\frac{1}{3}$ Stykker til $6\frac{14}{15}$ Gylden: Men, efter denne Regning, bliver den lødige Mark $\frac{4}{7}$ af Marken fiin.

Efter den første Beregning er en lødig Mark 3 Rdr. 4 Mk. $10\frac{2}{3}$ ß, og følgelig et Pund Grot 15 Rdr. + $10\frac{2}{3}$ ß; efter den sidste er en lødig Mark 6 Rdr. 2 Mk. $13\frac{1}{7}$ ß, og et Pund Grot 25 Rdr. 5 Mk. $6\frac{6}{7}$ ß. Den alt for høje Priis paa et Pund Grot, paa begge Stæder, viiser, at disse Beregninger ikke ere giorte paa den Tiid, da en Mark lødig var kun anslaget til en fierde Part deraf, eller til 5 Skilling.

Priisen

(k7) Hans heele Beregning er denne:
En Ørtug Penge, hører fordum Tiid gieldet 5 Penge.
En Øre Penge, var, paa samme Tiider, 3 Ørtuger Penge, som er 15 Penge, à 12 i en Skilling, gior $1\frac{1}{4}$ Skilling.
En Mark Penge, var 8 Øre Penge, er 120 Penge, som beløber sig til 10 Skilling Danske, à 12 Penge hver Skilling, som sagt blev
En Ørtug Sølv, var 3 Ørtuger Penge, som er $1\frac{1}{4}$ Skilling Danske.
En Øre Sølv, var 3 Ørtuger Sølv, som er ogsaa 3 Øre Penge, hvilket gior 45 Penge, som var 3 ß 9 Penge, eller $3\frac{3}{4}$ ß, eller 3 ß 2 Hvide 1 Penge. Giorde og 5 Grot, hvorom følger herefter.
En Mark Sølv, var 8 Øre Sølv, som er ogsaa 3 Mark Penge, og giorde 30 ß. Danske
En lødig Mark Sølv var 3 gemeene Mark Sølv, 90 ß Danske, og vejede 16 Lod, eller et halv Skaalpund Sølv.

(l7) Münz-Beluſt. XI. Th. p. 212. (m7) Gründl. Nachr. p. 100.

Priisen paa et Pund Grot var foranderlig. Af Receſſu Hanſæ erfarer jeg, at den er ſteeget og faldet imellem 4 og 6 Mark Lybſk. Til de Beviiſer, ſom herom forhen ere anførte, vil jeg endnu legge følgende:

1368. De Elborch in ſuis ciuitatibus nichil. In Schania vero de toto III ℔ & XII ſol. groſſ., que faciunt XVIII marcas Lubicenſium denariorum. (n7). Altſaa gik 72 Skill. Gr. paa 18 Mk. Lbſk., eller 4 Skl. Gr. paa Marken, følgelig 5 Mk. Lbſk. paa Pundet. Har en Mark Lybſk da gieldet 2 Rdr. 3 ß 12 ß, ſaa var et ℔ Gr. 13 Rdr ♂ 12 ß værd.

1376. De Stede hebben gheramet, dat men möte puntghelt nemen, alſe to den Vrede Cogghen (ad naves defenſorias) vnde vele anderen groten Köſten, van dem *Vlameſchen punt grote enen enghelſchen*, dat is, van *V lubeſchen marken dre lubeſche penninghe* (o7). Altſaa 1 ℔ Gr. = 5 Mk. Lbſk. = 320 Engelſke = 960 ß. Lbſk. Og 1 Mk. Lbſk = 64 Engelſke.

1385. Illi de Amſterledamme perceperunt de pecunia librali in annis LXXXI. LXXXII. & LXXXIII. C. marcas XXX marcas & X ſolidos lub. videl. de II.c libris XX. libr. & VIII den. pag. Holland., que fuerunt computate ſuper XXVIII½ libras pag. Flandrienſis, & quelibet libra Flandrienſis computabatur ſuper V marcas minus IIII. ſolidis lubicenſibus (p7). Der gik altſaa 8 ℔ Hollandſk paa 1 ℔ Flamſk; Thi naar de 219½ ℔ 8 ß Hollandſk regnes for 220 ℔, da er ℔ Hollandſk: ℔ Flamſk = 27½ : 220 = 55 : 440 = 1 : 8. Og, da et ℔ Grot var 4 Mk. 12 ß Lbſk., ſaa var et ℔ Holl. 9 ß 6 ß Lbſk. Har en Mark Lybſk da gieldet 14 ß, ſaa har et ℔ Grot været 11 Rdr. ♂ 8 ß værd.

Jeg har tilforn erindret, at der 1390. er giort en ſlags Afregning imellem Stæderne, i Henſeende til den Skade, de indbyrdes havde tilføjet hverandre. Jeg ſlutter, at den er ſkeet efter Forlangende af Stæderne i den Weſtfalſke Inddeeling, hvorunder de Nederlandſke var, ſiden der, iblant andet, paa et Stæd meldes: Dampna univerſalia communium Ciuitatum & Mercatorum anno LXXXIX. Michaelis producta *in placito cum Flamingis*, tam de iuſtis querelis, quam iniuſtis. Modet, i hvilket Afregningen blev giort, er holdet til Lybek, hvorfor og denne Stad her beſtandig kaldes Dominus. Regningen har og den Overſkrift: Rulla ſummaria dampnorum ciuium Lubicenſium. Derudi meldes følgende:

(n7) fol. 53. a. (o7) fol. 100. b.

(p7) fol. 146. b.

de: Brüg: It. Gert. Proyt C. vnde V. Gulden, den Gulden vor III. schill. grot gerekent. Iniusta querela (q7). Den Tiid gik der 7 Hollandske Gylden, i Almindelighed, paa et Pund Grot, som for er viist, saa at en Gylden burde kun været beregnet til 2 6/7 Skill. Gr. eller til 2 Skl. 10 2/7 ß. Gr. Dog derom vare de vel komne til Rætte, naar de først havde været eens om Fordringen i sig selv.

Videre forekommer sammesteds: Summa des Stocuisches, de vore consenteret was, IIIm. ℔ grosz, dat ℔ grosz gerekent vor IIII. mark lub.: men, gerekent vor ℳ mark, XXVIc LXVI. ℔ XIII. sol. grosz. (r7). At nogle Pund ere regnede til 4, andre til 4½ Mk. Lbsk., kand maaskee reise sig af Forskiellen paa Mynt-Sorterne, hvori Betalingen er skeet.

1398. besluttede Stæderne: dat me puntgelt upnemen schal. Alsø dat me geuen schal van jewelkem punt grote vlamisch IIII. lub. pen., dat is to rekende iflik punt grote vor VI. marc lub. (s7). Højere finder jeg ikke det er steeget.

Da et ℔. Gr. er her 1152 ß Lbsk., saa ere de 4 ß Lbsk. 1/288. deraf, og saaledes finder jeg ogsaa tilforn 1367. disse Punde-Penge tildeels at være lignet i Stædernes Forbund mod Kong Waldemar: (t7)

Vortmer, vmme desser Koste to dreghende, so schal en jewelik Kopman gheuen van sinem ghude puntghelt, alse van jewelken *pund groter, enen groten*, van *VI lubeschen marken, IIII lubesche peninge*, van *IX sundeschen marken, VI sundesche peninge*, van *IIII pruschen marken, VIII prusche peninge*, van *XII. mark vinkenoghen VIII vinkenogen* —

Her er Tolden rigtig 1/288. af hver Sort Mynt, undtagen af Groterne, hvor det er højere, neml. 1/240, siden der gaaer 240 ß Grot paa et Pund, og af de Preussiske Mark, hvor det kun er 1/360, siden der gik 60 Skilling paa en Preussisk Mark, og den gang (u7) 12 Penninge paa en Skilling.

De

(q7) fol 175. a. (r7) f. 179. b. (s7) f 317. a.

(t7) Confederacio Ciuitatum contra Regem Dacie, to Colne, 1367. d. Elizabet. (19 Nov.) fol. 40. a.

(u7) Christophori Hartknoch Dissert. XVI. p. 292. ad Petri de Dusburg Chronicon Prussiæ. Jenæ. 1679. 4to.

De virkelige Groter vare paa 4 Penninge, saa at der gik 3. paa en Skilling: Men, da de Engelske Sterlinger vare en fierdedeel bedre, end de Franske Deniers, (Thi, naar en Sterling kunde være 6 ß værd, saa var en Fransk Gros kun paa 18 ß), saa kunde der ikke gaae 4, men kun 3 Sterling paa en Grot. Naar man nu kalder 3 Sterling, en Skilling Sterling, ligesom man kalder 3 Grot, en Skilling Grot, saa gaaer der 9 Sterling, eller 3 Skilling Sterling, paa 3 Grot, eller en Skilling Grot. En Skilling Lybsk bliver da det samme, som en enkelt Sterling, følgelig gaaer der 3 Skilling Lybsk paa en Skilling Sterling, 9. paa en Skilling Grot, og 45. paa en lødig Mark. Hvilket hosføjede Tavle nærmere oplyser:

Pund Grot, Libra Grossorum.	-	-	-			1.	
Mark lødig, Marca argenti.	-	-	-	-	-	4.	1.
Skilling Grot, Solidus Grossorum.	-	-	-	-		20.	5. 1.
Skilling Sterling, Solidus Sterlingorum. Jt. Grot, Grossus.					-	60.	15. 3. 1.
Skilling Lybsk, Solidus Lubicensis. Jt. Sterling, Sterlingus.					-	180.	45. 9. 3. 1.

At efterse de Flamske Skillingers Skiæbne i de seenere Tider, vilde nu blive for vidtløftigt, og faaer derfor opsættes til en beleiligere Tid; Dog kand jeg ikke undlade at anføre de Forklaringer, som findes om deres Værdie, saavel hos Hvitfeldt, som hos Ostersson.

Den første, ved det Aar 1395. (v7), melder saaledes: 1 Skilling Grot, id est, 9 Skilling Dansk, som Mynten nu er, halffemte Skilling Lybsk. Og siden bedre hen: Aar 1574. vdi Kong Frederichs den II. tid, bleff Mynten omsat, saa 2 Marck, som da gick, skulle være en Marck — Siden atter er den Forordning giort, at, paa huer 3 Marck, skulle kun en Marck ydis, til Aabud, saa Mynten skulle være lige god ved Lybsk Mynt, ved hvilcken Ordning der endnu holdis.

Tilskriften i denne Kronikens 3die Part er af 24 Decembris 1602., og da var, d. 8 Sept. forhen (w7), Myntemester Nicolai Schwabe beordret at slaae Markstokker, Marken fin i $42\frac{2}{19}$ Stokker til $10\frac{1}{2}$ Thaler (Thi da gik kun 4 Mk. paa en Rigsdaler). Regner man kun de 42 Stk., saa er en Mark Danske 1 Mk. $9\frac{12}{21}$ ß, eller fuldt 26 ß, og en Skilling $1\frac{5}{8}$ ß. Altsaa bliver, efter Hvitfeldts Regning, en Skilling Grot $14\frac{5}{8}$ ß, og Pundet 3 Rdr. $+ 4\frac{1}{2}$ ß. værd. Myntens

(v7) p. 599, 600.
(w7) Orig. i Cammer-Archivet.

Omsætning i K. Fridericks II. Tiid er ældre; Thi Forordningen derom er udgaaet den 16 Julii 1572. (x7): Og den seenere Anstalt blev, under K. Christian IV., besluttet paa Herredagene til Kiøbenhavn 1589., hvorom Conference-Raad Slanges Historie vidner med disse Ord: (y7)

Efter fattet Slutning paa disse Herredage, blev Mynten udi begge Rigerne forhøjet saaledes, at alle Byeskatter, Jordskyld, Landgildes Penge, Ledings og Førings Penge, desligeste alle Sagefald, som i Kongens, Kirkernes, Capitulernes, og andre algemeene Jordebøger, stode anslagne for 3 Mark, skulle herefter beregnes til 4 Mark; hvorefter alle enkende Daler, eller Rixdaler, som her i Rigerne vare prægede med det Stempel af 3 Mark Danske, siden ginge for 4 Mark.

Christen Ostersön Weyle (z7), ved de Ord: Marck, og Skilling, giver Os følgende Efterrætning:

Lødige Mark have guldet, og endnu gielder, $\frac{15}{16}$ af en Rdr., som var, der Daleren galt 3 Mk., halfftredie Mark 5 ß, som nu er 5 Mk. 10 ß; Thi 6 ß er nu $\frac{1}{16}$ deel af en enkende Daler. Aliàs kaldes den, Mark Sølv, som er 5 Skilling Grot, eller en løde Mark Penge.

Et Slags, som kaldes Grotter, og i gamle Dage have været gængse, de have guldet, der en Rigsdaler galt 3 Mk., 9 Skilling Danske, og siden 12 ß, der Daleren galdt 4 Mk., og nu 18 Skilling Danske, og er 2 Skilling grot halvanden Rigsort, og 5 Skilling grot en Mark Sølv, som Loven allesteds omtaler, hvoraf er halvpart en halv Mark Sølv, som er halvtredie Skilling Grot, som Tyv maatte hænge for, efter Loven, i gamle Dage, og nu er 45 Skilling Danske.

Efter beage disse Beregninger skulle en lødig Mark være 90 ß, og følgelig et ℔ Grot 3 Rdr. 4 Mk. 8 ß. Praun (a8), i Aaret 1741., anslaaer det kun til 3 Rthlr 2 Ggr. 11 Pf.

Hvad ellers ved denne Regning er særdeles besonderligt, bestaaer og derudi: Deels, at saa mange Forskrivelser, i saa langsommelig Tiid, have, i den Henseende, alle eet og det samme Mundheld, ræt ligesom det var en afgiort Sag, enten, at

(x7) Siællandske Tegnelser. No. 12. f. 34. a.
(y7) p. 31. (z7) Gloss. Juridic. Danico-Norveg. Kiøbenhavn. 1652. 4to.
(a8) Anhang. p. 437.

at den Franske, Engelske, og Lybske Myntefod imidlertiid ingen Forandring havde været underkastet, eller, i fald Forandring var skeet, at den eene Myntefod derudi saa noje havde rættet sig efter den anden, at der ved den Leilighed dog ingen Forandring var indlobet i Henseende til det Forhold, hvorudi de tilforn stode imod hverandre; hvilket dog Erfarenhed anderledes viiser: Deels, at den Lybske Skillings Priis derefter udfalder saa ringe, at det ikke er rimeligt, at den fine Mark, paa de Tiider, saa hojt skulle være udbragt.

Det forste kand formodentlig have reist sig deraf, at, ligesom man efterhanden har slaaet slættere og slættere Lybsk Mynt, saa har man tillige været betænkt paa at mynte de dertil svarende Grosser og Engelsker eller Sterlinger, og det alt i behorig Forhold med de nye Lybske. (b[8]).

Det andet kand til Deels forklares af de Spor, jeg tilforn har viist, at man finder til, at den Lybske Mynt paa denne Side Eideren, ikkun har været halv saa god, som den paa hiin Side. Men overalt er det dog kun Uvished, saa længe man ikke haver de virkelige Mynter i Hænde, og tillige veed, hvad de ere slagne til at gaae for. Saa at det billig her kand gielde i den eegentlige Forstand, hvad Pope (c[8]) under en, just af Mynte-Væsenet tagen, Lignelse siger om Menneskene:

A man's true merit 'tis not hard to find:
But each man's secret standard in his mind,
That Casting- weight pride adds to emptiness,
This, who can gratify? for who can guess.

Til nærmere Beviis herpaa, vil jeg kortelig udregne, saavel hvad Pund Grot og Mark lodig burde gieldet, som hvor hojt Marken fin skulle været udbragt, naar begge Deele efter de Franske og Engelske virkelige Mynters Gehalt og Vægt fastsættes.

De Franske Gros tournois af 1226., 1321. og 1330., holde efter Middel-Tall, i Stokket fint Sølv $74\frac{1402}{4039}$ Eß. Deraf gik 3 Stk. paa en Skilling Grot

(b[8]) I Danmarks Raads Beskyldninger mod K. Eric, Huitf. p. 823. meldes: Det samme giorde hand oc med de GROSSER, som her nu ere genge udi Riget; thi at hand dem haardeligen bød, at tage, oc giffve, huer stycke for 9 Lybsk huilcket som whørligt waar --. I Grams Optegninger: 1419. Gode Sialandske Engelske. -- 1390. *Sterlingi Lybicenses.* Sic in variis literis. -- 1429. in bonis argenteis *Neſtwedienſium Sterlingis.* -- 1477. Hvide Neſtvede Engelske. --

(c[8]) Epiſtle to Dr. Arbuthnot v. 175. &c.

Grot, altsaa 60 Stk. paa et Pund, saa at et ℔ Grot holder fiint 4460$\frac{3350}{4049}$ Eß, eller 1115$\frac{835}{4039}$ ($\frac{1}{5}$) ß. Danske, eller 11 Rdr. 3 ℔ 11$\frac{1}{5}$ ß. Altsaa er en Mark lødig eller $\frac{1}{4}$ af ℔ Grot, 2 Rdr. 5 ℔ 6$\frac{4}{5}$ ß. Da nu et ℔ Grot er baade 1115$\frac{1}{5}$ ß Dansk, og 4. 45 eller 180 ß Lybsk, og Marken fiin er 11$\frac{1}{5}$ Rdr. eller 1088 ß Danske, saa er Marken fiin udbragt i 175$\frac{425}{697}$ ß. Lbsk., eller i 10 ℔ 15 ß 7$\frac{321}{697}$ ₰ Lbsk., i stæden for 3 Mk. 6 ß 3$\frac{3}{4}$ ₰. efter Middeltall, i den foregaaende Tavle ved Marke-Tallet.

De Franske Gros tournois af 1361., 1413. og 1421. (Jeg udelukker dem af 1381., som alt for lætte) holde, paa samme Maade, i Stokket fiint 51$\frac{1074457}{1156653}$ Eß. Pund Grot holder fiint 3115$\frac{865057}{1156653}$ Eß, eller 778$\frac{361222}{385551}$ ß. Danske (779 ß), eller 8 Rdr. + 11 ß. Mark lødig 2 Rdr. + 2$\frac{3}{4}$ ß. Og Mark fiin udbragt i 251$\frac{311}{7779}$ ß Lbsk., eller 15 Mk. 11$\frac{311}{7779}$ ß Lbsk., i stæden for 5 Mk. 1 ß 3$\frac{1}{2}$ ₰.

Altsaa Marken fiin overalt tredobbelt højere udbragt.

De Engelske Sterlings, eller Penninge, af 1066., 1275., og 1345., holde, efter Middeltall, i Stokket fiint 24$\frac{82}{1257}$ Eß. Deraf gaaer kun 3 paa en Grot, eller 180 Stk. paa ℔ Grot, som da holder 4331$\frac{191}{2511}$ Eß, eller 1082$\frac{2376}{2511}$ ß. Danske, eller 11 Rdr. 1 mk. 11 ß. Mark lødig 2 Rdr. 4 mk. 14$\frac{3}{4}$ ß., og Mark fiin udbragt i 180$\frac{200}{1083}$ ß. Lbsk., eller 11 mk. 4$\frac{2}{10}$ ß. Lbsk., i stæden for 3 mk. 6$\frac{1}{3}$ ß.

De Engelske Groats af 1352. og 1412. holde i Stokket fiint 73$\frac{53}{275}$ Eß. ℔ Grot til 45 Stk. 3294 Eß eller 823$\frac{1}{2}$ ß. Dansk, eller 8 Rdr. 3 mk. 7$\frac{1}{2}$ ß. Mark-lødig 2 Rdr. + 13$\frac{7}{8}$ ß. Mark fiin 237$\frac{1341}{1647}$ ß. Lbsk., eller 14 Mk. 14 ß., i stæden for 5 Mk. 1$\frac{1}{3}$ ß. Lbsk.

Ellers kand herved loselig anmærkes, at, efter Sterlings at regne, er et Pund Sterling, til et Pund Grot, som 5776:4332=1$\frac{1444}{4332}$., og efter Groats, som 4392:3294=1$\frac{1098}{3294}$. Eller og, ved at ligne den Engelske Mynt mod den Franske, saasom Sterlings mod de ældste Gros, da som 5776:4461=1$\frac{1315}{4461}$, og Groats mod de nyere Gros, da som 4392: 3116=1$\frac{319}{779}$.

Hvad i øvrigt angaaer den Danske Mynts Lødighed under K. Eric, da have vi ikke havt den Lykke, som de Svenske, efter Brenners Beretning, at den har været 14-lødig, men man har været fornøjet med ringere.

Det kunde synes nok, herom at beraabe sig paa Rigens Raads Beskyldinger mod K. Eric, hvorudi udtrykkelig meldes (d[8]): Item, haffde vi her udi Danmarck

(d[8]) Hvitf. p. 823.

marck en god reedelig Mynt, saa veyget Kaaber holdt 9 Lod Sølff, huilcken Mynt Riget oc huer Mand i Riget nyttig oc bistandig vaar. Men det maatte tillades mig endnu at fremføre et, ikke mindre vigtigt, Beviis derpaa, som i de seenere Tider er opdaget. Jeg understaaer mig at opkræve til Vidne tvende Mænd, hvis Navne Selskabet aldrig hører, uden med den allerærbødigste og kierligste Erindring. Vel opvækker jeg hos mine kiære Medlemmer en længselfuld Sorg over den Forstes Tab: Men hvad er den at ligne imod den Glæde over, at Gud har sparet os den Anden, (hvilket endnu skee i mangfoldige Aar!) til nu at være vor trofaste Beskyttere. Jeg vil da lade vor Salige Gram selv tale: (e[8])

At Mynt-Foden (siger hand) har været den selvsamme, saavelsom og Udmyntningen, lige fra K. Erici Pomer. Tiid, til nu, nemlig lige med de Wendiske Stæders, er beviist hoc exemplo: Anno 1735. bleve fundne en stæds her i Siælland en Quantitet af smaa Penge, over 300 piecer, temmelig vel conserverede: Deraf var major numerus af Erici Pomerani, alle af et Præg: Saa vare og nogle derhos af Stædernes Penge. Hr. Conference, Raad THOTT var med Wardeinen om, at prøve disse Stykker paa det nøjeste, og befandt, at de vare alle samtlige 9-lødige, ligesom og vores Courant nu er, og at der, paa og efter slig Myntefod, var udmyntet 11⅔ Rdr. af hver Mark fiin. Den samme Observation har man og giort med ald K. Christiani IV. og Friderici III. Courant: Ergo, naar man finder nogen Courant Mynt af ringere Gehalt, er det af saadan Slags, som er bleven klaget paa, ut contra leges regni & Regum Haandfæstninger. Vel siges, og skrives, at Stædernes Mynt-Fod var, at der, i Courant Mynt, maatte være halv Sølv, og halv Kobber, 8 Lod fiin og 8 Lod Kobber: Men man lagde et Lod Sølv til for Slids Skyld, ne argenti plus justo detereretur.

§. 17.

Nu er det Tiid, at jeg, efter min vedtagne Maade, anfører Udtog af de Danske Breve, som lyde paa lødige Marker, og Groter.

An. 1330. N. N. agnoscit se teneri Regi Christophoro in 40 marchis *puri argenti*, sub pondere Colonienſi, vel 40 lagenis butiri boni & dativi. (f[8])

Disse

(e[8]) Gramm. Excerpt. Monet. MSS.

(f[8]) Grams Optegnelser.

Disse Marker skulle, efter Biskop Knuds Anmærkninger over den Jydske Lov, som siden bliver omrørt, ikke just være lødige Mark, skiønt det endda kunde være en Hændelse. Ere de ikke lødige, saa maae de være fiine, og saa har en Tønde Smør kostet Kongen 11⅓ Rdr. Efter Huusholdningen paa de Tider kunde det være troligt: Men da det dog er rimeligere, at anseе dem for lødige Mark, saa kand man anslaae et Pund Grot, til Regningens Lettelse, for en Mark fiin, og vurdere en af disse Tønder Smør for fierdeparten, eller 17 Mk.

1333. Petrus Brok tenetur obligatus Ottoni Spliith in 100 marchis *puri argenti*, proximo anno, in festo Jacobi Apostoli (25 Julii), in civitate Kyyl persolvendis integraliter in prompto argento, vel in *pondere Colonienſi*, vel 5 *ſolidis groſſorum* Turonenſium pro marcha puri, vel 15 ſolidis ſterlingorum *coronatorum* pro marcha puri argenti. (g⁸)

Dette Brev er i meere end een Henseende mærkværdigt. Man seer deraf, at det Tillæg, ſub pondere Colonienſi, hielper ikke, at jo en Latinsk Marca puri kand betyde en Dansk Mark lødig; Thi her bestaaer Marken kun af 5 Skilling Grot. Man seer end videre, at der kun er regnet 3 Sterlinger paa en, saa kaldet, Skilling Sterling; Thi regner man af disse Sterlinger, eller virkelige Engelske Penninge, 12 paa en Engelsk Skilling, og femten saadanne Skillinger paa 5 Skilling Grot, saa faaer man ikke mindre, end 720 Sterlinger, eller 3 Engelske Pund, paa et ℔ Grot, som dog bestandig var mindre, end et ℔ Sterling. Ligeledes, naar man vurderer en Sterling for 6⅓ ß., kommer en lødig Mark til at giælde 6⅔ × 180 = 1110 ß., altsaa bliver en lødig Mark meere, end en fiin Mark, og en Part større, end sit Heele. Hvad som end ydermeere betager ald Lejlighed til Udflugt, er den nøje Bestemmelse af de virkelige Mynt-Sorter, Turonenses paa den eene, og Sterlingi coronati paa den anden Side. Vil man nu slaae et Øje i de Kobber-Tavler, som Folkes har fojet til sit ypperlige Værk (h⁸), saa skal man befinde, at det ikke er, forend i de 3 første Edwarders Tid (1272-1377), at Kongens Brystbillede, paa Sterlingerne, haver faaet en ret kiendelig, og velstukken, Krone paa Hovedet; ej at tale om den halve Groat af Edward III., med Kongens kronede Hoved paa den eene, og et Kors, med 4 Kroner, en i hver af dets Vinkler, paa den anden Side, som Leake anfører (i⁸).

1360.

(g⁸) Grams Optegn. (h⁸) Plate. II. & III.

(i⁸) p. 119. it. 1 Ser. Plat. II. No. 16.

1360. den 6 May, har Hertug Barnim af Pomeren udstædt en Qvittering, som findes paa Pergament i det Kongel. Geheime-Arkiv, og lyder saaledes:

Vniuersis Christi fidelibus presens scriptum cernentibus, Barnym Dei gratia Stetinensis, Slauie, Cassub. & Pomeranie Dux, & Rugie Princeps, Salutem in Domino, & subscripte rei agnoscere veritatem. Tenore presentium recognoscimus & constare volumus tam presentibus qvam futuris: Qvod discreti viri & honesti, videlicet Henninghus de Putbuszeke miles, & Reynoldus, familiares Dñi Regis Dacie, *ducentas marcas argenti*, pro *qvalibet marca qvinqve solidos grossorum*, & pro *qvolibet grosso tres sterlingos*, & pro *qvolibet sterlingo tres denarios Lubicenses*, nobis promptis denariis exsoluerunt & pagârunt ex parte Regis Danorum expeditè, de qvibus dictum Regem qui tum dimittimus & solutum. De residuis centum marcis argenti, ipsis videlicet Henningho & Reynoldo usqve ad festum Johannis Baptiste nunc instans inducias dedimus, ita ut dictas centum marcas argenti nobis tunc persolvant integrè & ex toto. qvod si in solutione earum remissi fuerint uel desides, extunc predicti Henninghus & Reynoldus nostram ciuitatem Sundis intrabunt, & de ea non exibunt, nisi dictis centum marcis argenti totaliter persolutis, vel exeundi nostram habuerint licentiam specialem. Datum Gripeswold sub anno Domini. Millesimo. CCC°. LX°. ipso die Johannis, qvi dicitur ante portam Latinam. In præmissorum clarius testimonium nostrum secretum huic litere est appensum.

Ved Grossus og Sterlingus kand forstaaes de virkelige Mynter; Thi en Skilling Grot bestod af 3 virkelige Groter, hver til 4 Penning Grot, eller af 3 Skilling Sterling, 3 virkelige Sterlinger paa Skillingen at regne, som gior 9 virkelige Sterlinger: Men, i saa fald, maae man ikke ved Denarius forstaae en Skilling Lybsk, ikke heller en Penning, men snarere en Hviid, hvoraf der gik 3 paa en Skilling Lybsk. Altsaa bliver en Mark lødig, eller 5 Skilling Grot, saa meget som 15 Grot, eller 45 Sterlinger, eller 135 Hviide, hvilke Summer, naar de deeles ved 3, frembringe de foromrørte Tall 5—15—45. Da ellers enhver af disse Skillinge, uden Forskiæl, holde 12 Penninge, saa kand man giærne, i dette Tilfælde, tage alle Navnene for Penninge-Navne; Thi 60 ß Grot, og 180 ß Sterling, og 540 ß Lybsk, deelt overalt med 12., giore atter 5—15—45 Skl. Alleeneste, at man iagttager, hvad tilforn saavel om Sterlinger, som om de Lybske Penninge, er erindret, at der, i saa fald, ingenlunde maae forstaaes de virkelige.

1362. I Hertug Albrecht af Meklenborg, og hans Sonners, Brev staaer 400 lodeghe Mark Süluers, de lodeghe Mark vor 3 Mark lubesche Mark penninge (k⁸). Her er den lodige Mark vurderet for 48 ß. Lbſk. Men jeg meener, at her maae være glemt de Ord, ſom findes i andre Breve: myn dre Schillinge; Thi Gram ſkriver paa et andet Stæd (l⁸): 1390. I Pomerſke Hertugers Brefve, de lodeghe Mark to rekende um 45 ſhillinge Lubes ſundeſſcher Münthe— ſic & aliàs.

1395. gik Stæderne i Borgen for K. Albert (m⁸). I deres Forſkrivelſe meldes blant andet: Offt men de Summen erbenomet (nemlig 60000 lødige Mark) betalen ſchal, ſo ſchal men ſe betalen in deſſer wys, dat men vor yſſlike lodige marc, de mark to rekende vor V ſol. groſs. ſchal bereden XLV Lubiſch in guden witten penningen - edder mit nobelen, edder mit golde (maaſkee Gylden; Thi Nobler var jo og Guld), na werde des ſuluen geldes.

De 60000 lødige Mark, 4 paa ℔ Grot, giore 15000 ℔ Grot, eller, til 2½ Nobel paa Pundet, 37500 Nobler, ſom, til 4 Rdr. 1 mk. 3 ß. Stykket, udgior en Sum af 157421 Rdr. 5 mk. 4 ß.

1366. Invent. S. Cruc. (3 May), pantſætter Dronning Margaret til Biſkop Peder af Roſkilde, bona ſua in Eſmendorp, in Parochia Skuldælöff, in Hornshærit, pro CXXX marchis argenti, quamlibet marcham argenti pro 45 ſolidis Libycenſibus computando. (n⁸)

1398. d. Martini Epiſcopi (11 Novembris), har Albert, Greve til Holſteen, Stormarn og Skovenborg, i Kolding udſtædt Qvittering (o⁸) til Her Peter Lukke, Arche Dyaken tho Roſchilde, Her Jons Anderszone, og Her Berneke Schinkel, Ryddere, anl. 500 lode Mark, ſom dette Aar ſkulle betales af de Duſend lodighe Mark, alze unſe Omeke (ſaaledes lyde Ordene) Konyngynne Margharete unſen Vedderen, Greuen Clauſe, zeligher Dechniſſe (p⁸), un-

(k⁸) Grams Optegn. (l⁸) Ibid.

(m⁸) Receſſ. Hanſæ. f. 213. a. Cf. Hvitf. p. 594.

(n⁸) Arch. Reg. (o⁸) A. R.

(p⁸) Grev Claus, Alberts Farbroder, kand altſaa ikke have levet til 1400., eller 1403., ſom Hvitfelt ſkriver p. 620.

unſen Bolen (Frænde) Hertoch Gherde, und uns, ghegheuen heft, und ze, unde Byſcop Eſkel van Rypen (q[8]), vns ghelouet &c. For den tredie Deel, ſom Greven af diſſe 500 lode Mark tilkommer, bekiænder hand at have faaet verhundert Lub. Marken, und achte und zeſtich Lub. Marken, vnd twolf ſchillinghe Lub.

Heraf ſees, at den lødige Mark er beregnet til 45 Lybſk Skilling; thi naar 500 fordobles ved 45., udkommer 22500., hvis tredie Deel er 7500 Lybſk Skilling, eller 468 Mk. 12 Sk. Lybſk.

1399. St. Katherine Aften (25 Novembris), haves en Qvittering fra Albert, Greue to Holſten, Stormeren, Schowenborch, dat Berneke Schinkel, Riddere, betalet heft, van unſer leuen Omeken vnd Moder wegen, Vrouw Margareten, wandaghes Koningh Woldemers Dochter to Deñemarken, Dridde half hundert lodeghe mark penninge, alſo in deme Ryke tu Denemarken ghenge uñgheue zin, uñ vor jewelike lodeghe Mark, dre Mark penninge, min dre Schillinge. (r[8])

1400. d. Valentini (14 Februarii), har Dronning Margrete forſkrevet ſig at give Esrom-Kloſter i aarlig Landgilde af Eghebiærgh Gods i Otz-Hæreth thre lødhe Mark, fæm och føretywe ſs lubſk regneth for hwer lødhe Mark. (s[8])

Ods-Herred var ellers af K. Eric og Dronning Margrete pantſat til Kapitlet i Roſkilde, og haver ſamme, tillige med ſin Biſkop Peder, i dette Aar 1400., profeſto b. Gregorii Pape (12 Martii), ladet Ærke-Biſkop Jacob i Lund, med fleere, ſætte deres Segl under et Brev, af Indhold: at Godſet i Ods-Herred ej ſkal loſes dyrere fra Kapitlet, end for Ottæ thuſænd lødich Mark, fem oc føretiwoghe Skilling lub. reknethæ for huar lødich Mark (t[8]). Dette Pant beholdt Biſkopen og Kapitlet ikke længere, end til Mortens-Dag, Aaret efter, 1401. Da er der til Helſingborg oprettet trende Forſkrivelſer (u[8]), hvorved de oplade Odhz-Hæret med Nygarth og Nycöping, Tune-Hæret, med Nabek, Brund-

(q[8]) Men dette være ſkeet 1392., da der til Wordingborg, Fredagen efter S. Canuti R. & M. (10 Julii) blev giort en ævig Fred imellem Dronningen og Hertug Geert, ſamt de Holſticenſke Grever, hvorved Biſkop Eſkild og var tilſtæde? Hvitf. p. 591.

(r[8]) A. R. (s[8]) ibid.

(t[8]) ibid. (u[8]) ibid.

by med Ringebek, Lywngby og Lywngby-Fang, og Lywngby-Møller, og Stokörp og Jæcops Torp: Saa meget Gods, som Hr. Ficke Smegher har i Stöffnis Hæret, Litlæ Hæret, Skippings Hæret, med de Oer Nigxel og Seræ: Saa meget, som Kongedømmet har i Görstingæ og Görstingæ-Fang: Saa meget, som Biskop Pæther indløste af Hr. Hinric Daa i Odz-Hæret for Hundrethæ lødic Mark; saa at de ikke beholdte meere tilbage i Pant, end Scanör og Falsterbothæ, hvoraf de forpligte sig at betale, paa K. Erics Vegne, til Hertugerne Barnym og Wartslaf, Brødre, af Bardh, (Man veed Kongens Hiertelag til de Pommerske Forster,) aarlig fem hundreth Sundische Mark: Og endelig anslaae de Pante-Summen, hvilken de, i det første Brev, havde kaldet Ære thusent Mark Sølffs, i det sidste til Feretiwghe thusand Lybisch Mark i Penninge oc Mynt, som paa Scane Markneth ere geue oc genge.

Man har her et nyt Beviis paa, at en Skaanst Mark var det samme, som en Skilling Grot; Thi de 8000 Mark lødig giorde 40000 Skilling Grot, og følgelig, lige saa mange Skaanske Mark.

Og nu meener jeg at kunde forstaae et Sted hos Hvitfeldt (v[8]), som hidindtil er forekommet mig heel utydeligt, og hvorom jeg af Brevet selv, som nu ej meere er at finde, ingen Oplysning kunde hente.

„ Aar 1400. (skriver han) hafuer Dronning Margrete pantsæt Biskop Esskild „ aff Ribe, Troyborrig oc Lyherret, som Hun kiøbte af Hr. Claus Limbeck. Der„ fore fik Hun af Bispen 5000 Lode Marck, dubbelt regnet, for huer Marck „ 40 Skilling, herudi Riget gialt. " Meeningen er aldeeles ikke, at Biskoppen skulle have laant Dronningen 5000 lødige Mark dobbelt regnet, eller 10000 Lode ℔, og kun faaet Pant for Halvparten; (Nej! dette tog den ærværdige Fader sig vel vare for!) men, at der blev regnet to gange 40, eller 80 Skaanske Skillinger, det er 5 mk. Skaanst, paa hver Lode-Mark.

1401. feria 6ta ante Oculi, Bertæ, relicta Hennikini Grewesmøle, quondam villani Hafnensis, skylder Thomæ Tagheson, convillano suo, in viginti marchis argenti, in albis, puta, denariis legalibus & dativis, og pantsætter ham derfor sin fundum, una cum domo lapidea in platea, dicta Thydiskemannegadæ, inter curias Mönichini Sutoris, & Benichini Sudenaa, ad sedecim annos, saa at han, Thomas Tagheson, og Arvinger, omnes obventiones, fru-

(v[8]) pag. 620.

fructus & reditus, ſublevent omni anno, in ſortem debiti principalis minime computandos. Hermannus Kruſe, Proconſul Hafnenſis, Johannes Jacobi, og Magnus Nielſon, Conſules, have tillige ſat deres Indſegl for dette Brev. (w8)

1401. Søndagen Oculi, har Petrus Jacobi, Villanus Hafnenſis, for viginti ſex marchis argenti legalibus & dativis pantſat Thomas Thageſön dimiditatem curiæ ſuæ occidentalem, inter curiam Johannis Godenſteen, & domum lapideam Thomæ Thageſon, paa 27 Aar. (x8)

Dette er en Vidiſſe, udſtædt af Jacobus Johannis, Proviſor Caſtri Hafnenſis, Hermannus Kruſæ, Nicholaus Boſon, Proconſules, Petrus Andreæ, Advocatus civilis, Johannes Jacobi, Johannes Boſon, Matthias Rud, og Henricus de Bergh, Conconſules.

Begge diſſe Breve tænker jeg at lyde paa Lødige Mark.

1401. d. Jacobi (25 Julii), Jacobus, dictus Billæ, Miles. ſkylder Dño Petro Baſſæ de Swenſtæorp, Militi, in centum marchis argenti, in alba pecunia monetæ legalis & dativæ, cum quibus mercator poteſt alteri ſatisfacere mercatori, qualibet marca, in valore, pro quinque ſolidis groſſorum computanda. (y8)

1401. profeſto S. Michaelis, Gertrudis Pæthærsdotter, relicta Dñi Erici Barnumſſön, militis, de Skarſæholm, er i Giæld hos Benedictus Billæ, Armiger de Solbierghe, in centum marchis puri argenti, ponderis Colonienſis, & nullo alio valore. (z8) Endog dette Brev, frygter jeg, at lyde paa Mark lødig, og ikke Mark ſtin.

1402. fer. 6ta ante Reminiſcere, har Frater Laurentius Abbas, og Kloſteret i Ringſted, forpagtet Arnoldo Matiſſon, Armigero, og Huſtrue, paa Livs Tiid, deres Gods i Windorp, Brethueth, Thordorp, og Drawæthorp, i Myærlöſe-Hæreth, imod aarlig Afgift ſeptem pund ſiliginis, & ſeptem pund ordei, tres marchas argenti in bona & currenti moneta, & ſex lagenas alecum, dicto-

(w8) A. R. (x8) ibid.

(y8) ibid. (z8) ibid.

dictorum Fiorth Sild, aut, pro qualibet lagena, anno, quo aleca ibidem in paſſagiis non capiuntur, duos ſolidos groſſorum. (a⁹)

Naar et Pund Grot er 10 Rdr. 3 mk., ſaa galdt en Tonde Sild, efter dette Brev, 1 Rdr. 5 ß.

I et Brev, udgivet Mikkelsdag 1406., findes: cum uno porco, valente unum ſolidum groſſorum, vel duabus pernis lardi (b⁹). Et Svin for 3 mk. 2 ß., og en Fleſke-Skinke for 25 ß.

1407. Sabb. p. Qvaſimodogeniti, Bo, Biſkop i Arws, og Kapitlet, kiændes, at Dronning Margretæ har givet forſt thuſendæ lødicæ Þ, i retæ pæningæ, til Dom-Kirkens Bod og Bedring i Tag, Bygning, Ornament, og Glarwindhughæ; Dernæſt Sier Hundrith lødhige Mark, for hvilke ſkal kiøbes frit Jordegods og Rente, hvoraf Kannikerne ſkulle hver Aften, Evindelig til Dommen, mellem Aften-Sang og Nat-Sang, giøre en høitidelig Procesſionem med Blus og Rogelſe, med Klerke og Peblinge, ſom da hver Aften i Aftenſang ſtande, ud af Choret, og til vor Frue Altere, næſt ſonden ved Chors-Dørren, der for at blive ſtaaende, og ſynge, o. ſ. v. Og hver af Kannikerne faaer paa den Tiid Een Engilſk, eller thre ſma Pæningæ, ſom i Landet tha gangæ — Givet til Calungburgh. (c⁹)

Regnes 4 lødig Mark paa et Pund Grot, og dette til 10½ Rdr., ſaa er en Mark lødig 2 Rdr. 3 mk. 12 ß., og diſſe 1600 lødig Mark 4300 Rdr.

1407. 2. fer. prox. ante 21 Sept. (Matthei Evang.), Eſkil, Biſkop i Ribe, og Kapitlet, ſkiændes, at Dronning Margretæ har givet fæm hundret løthich March, til at ſtifte et Altar, og en Evig Meſſe i Dom-Kirken, og ſkal der giøres Dronningens Faders, og hendes egen, Aar-Tiid, hvert Aar, anden Dag næſt efter vor Frue Dag Annunciacionis, og paa ſamme Tiid ſkal den, ſom fornævnte Altar foreſtaaer, give Kannikerne, ſom om Dagen ere i Sicæle-Meſſe, og om Aftenen tilforn i Vigiliis, Een løtich March, at ſkifte iblant dem, og ſkal Meſſens

(a⁹) Min beſonderlige gode Ven, Hr. Juſtitz-Raad Brinch Seidelin, har haft den Godhed at underrætte mig om, at diſſe 4 Stæder ligge til hans Sædegaard Erichsholm, og ved Stranden. Winderup var en Gaard, ſom er afbrudt. Bretved Bye beſtaaer af 5, Thorup af 3, og Dragerup af 4 Gaarde.

(b⁹) A. R. (c⁹) ibid.

sens og Alterets Forstandere pleje Kannikerne, det beste han kand, til Øl og Matt, paa den Dag, og Pæplingenæ bethes hælacht den Dag, og dem skal da gives Een Tunnæ Øl, og Eet hundreth Brøødh, og Mat dertil. (d9)

1407. Vigilia 30 Novembr. (St. Andree), Petrus, Episcopus Roskildensis, consilio Roskildensis & Hafnensis Capitulorum, Jacobo Dachslaap, Carnifici (Slagter) & Uxori, & heredibus, fundum in Carnificio Hafnis, in plathea Byörnebrogaden (uden paa staaer: nu kallet Kiøtmanger gaden: Maaskee har just disse Slagter-Boder givet Oprindelsen til det nye Navn, som nu er fordrejet til Kiøbmager-Gade) dat, & tradit, ita quòd Capitulo Hafnensi unum *solidum grossorum*, quolibet anno, sub pena trium marcharum, persoluere teneantur possessores. (e9)

Jeg har forhen undskyldt mig for at giøre Udregninger ved Grote-Tallet: Maaskee havde jeg giort vel i at entholde mig derfra i visse Tilfælde ved Markerne, for ej at tilbagekalde mine egne Regler. Saaledes kunde det gaae mig, for Exempel, med Biskop Jens i Odense, hans Brev af 1408., hvorudi en løding Mark beregnes til 3 Mk. Lybsk. Regner man her en løding Mark for 15 Mk. 12 ß, saa er en Mark Lybsk 5 Mk. 4 ß, og den fine Mark udbragt i 12 Mk. $15\frac{5}{21}$ ß Lybsk. Hoved-Stolen bliver da kun 2625 Rdr., og Lejen 17 R. 3 Mk.

1408. profesto 25 Januarii (Convers. Pauli), har Niels Mikelsön af Næsum, Ridder, som man kalder Krabbe, skiødet Dronning Margrete eendeel Gods i Jylland for Ting- og Kirke-Freds Brydelse, og, iblant andet, En Gard, i hwilken nu boor Olaff Jenssön, oc giuer fire Ørthuger Korn, og hauer eet Øgh, swo goth, som two Skilling Grot til holdsgoths (f9). For et Ploug-Beest er 1 Rdr. 5 ß. ikke at regne for overmaade got Kiøb, da det endnu kand faaes for 4 til 5 Rdr.

1410. 2 fer. prox. p. S. Martini Ep., har Æwærd Moltikæ af Vixø, Riddære, udstædt et Giælds-Brev til Jens Görstinge, Landsdomære i Syeland, paa XX løthich March i hwidæ peninge, hwær hwid pening regnes fore iiij gothæ Lybeske. (g9)

1411. Sabb. prox. ante fest. Martini, har Hertug Ulrich af Mekelenborg givet sig i K. Erics og Dronning Margretes, K. Waldemars Datters, Tiene-

(d9) A. R. (e9) Ibid. (f9) Ibid. (g9) Ibid.

Tieneſte, til Lands eller Vands, med hundert Wapend: En jeſlik wepener ſcal, eft des behoff ys, enen hingſt mit ſik hebben. Derfor betale de ham, hvert Fierding-Aar, vyff hundert lodeghe mark, vyff vnde vertich lubeſche ſchillinge vor jewelke lodege mark to rekenende. (h9)

Ligelydende haves ſaavel fra Hertug Wartslaf til Stetin, Forſte til Rygen, ſom fra begge Hertugerne til Stetin, Otto og Caſimir. (i9)

Jeg har tilforn anfort Dronning Margretes anſeelige Gave til Roskilde Kapitel af 1411. Naar ſamme udregnes efter den af mig nys brugte Maade, ſaa belober de 16337½ Mk. Lybſk, eller 261400 Skl. Lbſk., ſig til 5808 Lode Mark 40 Skl. Lybſk, eller 15248 Rdr. 1 Mk. 2 ß, og de 8437½ Mk. Lbſk., eller 3000 Lode Mark, til 7875 Rdr.

Da der i Pôlemans Regning af 1413. foreſindes en Sum, der ogſaa endes med 37½, ſaa har ſligt givet mig Anledning til at udregne den i Lybſke Skillinger, hvorved jeg befinder, at den bedre udvikles. Jeg ſætter forud, at en Rhinſk Gylden gielder 24 Skill. Lbſk., og altſaa - - - 4000 fl. = 96000 ß Lbſk.

Dertil have vi (1) 2437½ Mk. Lbſk. - - gior - - 49000 ß. L.
(2) 100 lodig Mk. - - — - - 4500 -
(3) 2000 Mk. Lbſk. - - — - - 32000 -
(4) Folgelig ſkal 1000 Sundiſke Mk. giore 10500 - 96000 ß Lbſk.

Og en Lybſk er til en Sundiſk Mark, ſom 16000: 10500 = 32: 21 = 3: 2.

1413. 4 April (St. Ambroſii), Jeſſæ Lunggæ, Wepnær af Thwedhæ, ſkylder Fru Elyzabeth Hanſs dother, Her Folmar Jæppſöns, Ridder, æfterleue, VII Lødæge march, ij Schill. Grot myn, i ſodan Mynt, oc Pæningæ, ſom gewæ| og gengæ ære i Falſter oc i Selandhæ, oc hwar Lødhæge March V. ſkill. grot, pantſættendes derfor ſit Gods i Lydhæmark i Sælandhæ, ſom giver iij ſkill. Groter arligæ til ſkyld. (k9)

1415.

(h9) Ibid. See Udtog af Brevet hos Hvitfeldt p. 641. hvor hingſt overſættes ved en læt Heſt. Afſkriveren har ellers tvende Stæder paa ſamme Side ſat 500 Lode Mark, 45 Skilling Lybſk, uden at legge de ovrige Ord til, ligeſom den ſidſte Sum var en Tilgift til den forſte.

(i9) A. R. (k9) Ibid.

1415. 6 Dec. (Nicholai Ep. & Confeſſ.), har Ake Thorbiörnſön givet ſin Huſfru Ingebwrgh Tii Løbhogh Mark i Morghongawa, for hvilke han pantſætter hende 2 Gaarde i Götaby, og i Giislaſtadha i Liwngby Sogn. (l⁹)

1423. Sabb. infr. 8vas Nat. Mariæ (8 Sept.), Magnus Magnuſs., a Wapn, aff Geiſthe, ſkylder K. Eric thry hundrethe Løthighe march, fæm oc firetii ſchilling Lubiſche regnede for hver Løthich March. Givet i Köpendhaffn. (m⁹)

1425. 14. Sept. (Exalt. Crucis), er til Moſegarth ſluttet et Samfrænder-Skifte mellem Jörien Rwt af Schiolde næs, Ridder, og Pa'ne Jenſſön, a Wapn, hvori meldes paa et Stæd: thre Schilling Grot for eet Pund Korn: Og paa et andet: En Garth, giver vij Schillinge Engilſche, og en Garth, giuer tw Lub. Marck, the ſchule boothe ſtande for ij Pund Korn. (n⁹)

1425. Lucie dagh (13 Dec.) Wærnær Byttou, Byman i Köpendhaffn, er gælth ſchyldugh beſkedhen Man Jenis Andreſſön, callet Langebonde, Byman i Köpendhaffn, fæm løbh Mark Sølffs, fæm Skeling grot i hwar Løbh Mark, ni Skeling Lubiſk i hwar Skeling grot, ſodanæ penninge, ſom i Lubike oc i Wiſmer æræ geuæ oc gænge. Hvorfore jeg pantſætter (ſiger han) to mynæ Bodher, oc all myn Rætigheth i then Grwnd, ſom the forn:te Bodher ſta uppa pa Draghör, ſynnen vidh Talbodhen ſtrædit, liggendis hos then Strandbodh, ſom jæc ſælver ibor om Høſten pa Draghör. Lovendes at hiemle den meth Landz logh, ſom andræ Bymæns Bodher oc Grwnd, ſom bo i Köpendhaffn oc Bodher hauæ i Draghör. Niels Jude, Fiærthings Man i Köpmanhaffn, har tillige ſat ſit Jncile for dette Brev. (o⁹)

1429. Martini. Nicholaus Erici in Aasleff, Armiger, ſkylder viro nobili Petro Andreæ, dicto Griis, Armigero, in viginti quatuor marcis argenti, in bonis argenteis Neſtwedienſium Sterlingis, ita quòd quilibet Sterlingus tres argenteos Lybicenſes æquiparatur & ponderatur, og pantſætter ham curiam in Gerlowe in Löwe-herrit, ex qua duo talenta annonæ, cum dimidio, cum duobus ſolidis groſſorum, pro annua penſione ſolent dari. (p⁹)

1438. quinta die Pentecoſtes. Ilyænæ (Ellen) Hans Ranſaws Dotar, oc Otæ Maiænſtorpæ Eftæleværæ, ſkylder Michiel Rwdh af Wetby, a

(l⁹) A. R. (m⁹) Ibid. (n⁹) Ibid. (o⁹) Ibid. (p⁹) Ibid.

Wapn, XX Lodiic Marc, gewæ penninge oc genge, meth hwilkyæ Kiøpman ma fwlt gøræ annæn Kyopmann ij Syæland, wndæntagnæ Koberpenninge, vm thee wordæ gienſſæ. Pantſætter ſin Gaard i Sowæ i Lillæ hæret, ſom giver thry pund Korn aarlig i Landgilde. Blive Pengene gwlnæ til Mortens dag, da ſkal Landgildæt folwæ Howet-Penningæne. (q9)

1440. 6. Fredag før Kyndelsmiſſe, Pedher Smed, Radman i Malmöge, ſkylder Wælbyrdigh Hannes Mindel, Kongens Foghet ok Myntemeſtere i Malmöge, Halfftredie hwndrethe Lubſke Mark ok othe Lødig Mark, i thøligh Mynt, ſom Kongen tager i ſin aarlige Skat i Malmöge. Pantſætter ſine 3 Bodher med Kiældere under, og ſvarer deraf Othe lødige Mark til Landgilde. (r9)

Jeg vil ſlutte med Biſkop Knuds Regel, ſkiønt den er intet mindre end frie fra Undtagelſe. Ved de Ord i Jydſke Lovs 2 B. 5 K. en halv Mark Sølff, lyder hans Gloſſa ſaaledes: Item, licet marca argenti ſit multiplex, tamen hic in legibus, & in communi loquela danica, atque literis, intelligitur, ut hic, de quinque ſolidis groſſorum, niſi adjectio alia fuerit adpoſita, ut quia marca argenti colonienſis, vel aliter. (s9)

§. 18.

Efterat jeg ſaaledes, ſaavidt mueligt, har ſtræbt at opfylde mit Løfte, ſtaaer nu intet meere tilbage for mig, end at fremlegge de tvende, hidindtil utrokte, Mynte-Foreeninger. Den forſte henhører vel ikke egentlig til den Danſke Mynte-Hiſtorie, men giver dog god Oplysning om Stædernes Mynt, der næſten altid har ſtaaet i nær Forbindelſe med Vores, og tiener tillige til at giore Tavlen over Mynte Fodens Aftagelſe, ſom et got Kompaß at ſejle efter i denne vildſomme Soe, deſto fuldſtændigere. Om den anden kand derimod ingen Tvivl være, at den jo baade oplyſer en betydelig Tids-Punkt i vor Mynte-Kronike, og tillige fortiener ſaa meget meere at ſættes Priis paa, ſom den, efter mit Vidende, er den ældſte af det Slags, der indtil denne Tiid er kommen os for Øjne.

Foruden de Anmærkninger, ſom jeg haver tilføjet denne ſidſte, er der tvende Poſter, ſom jeg ikke kand forbigaae endnu i Korthed at berøre. Den eene betreffer Dron-

(q9) A. R. (r9) Ibid.

(s9) Expoſitiones circa leges Jucie. Haffniæ. 1508. 4to. plag. H. 6.

Dronning Philippæ Person, og den anden viser nogle Omstændigheder i Historien, som just af Foreeningen selv noget nøjere kand bestemmes, og fores i en rettere Orden.

At denne priisværdige Dronning og retskafne Landets Moder, foruden andre ypperlige Anstalter til Rigernes Beste, ogsaa skulle komme den forfaldne Mynt til Hielp, dertil anseer jeg som et Forvarsel det Rogte, hvilket, formodentlig strax ved Hendes Majestæts Ankomst, blant Almuen har været udstrodt, at Hun skulle have bragt Kongen til Medgift en eeneste Guld-Mynt, af mange tusinde Gyldens Vægt og Værdie.

At jo Høistbemeldte Dronning kom vel udstyret og bemidlet til Dannemark, er fast ikke tilladt at tvivle om. Hvitfeldt vidner (t9), at "hendis Løsen bleff „siden Konge Christiern den første tildømt, Aar 1478., fordi at ingen haffde „fordrit paa Arffve inden Aar oc Dag.„ Og man læser hos Rymer (u9), at Kong Henry IV. den 26 Julii 1406. har givet Biskop Henry af Bath, med fleere, Fuldmagt at handle om Medgiften, (de & super dote sive dotalitio cariſſimæ filiæ noſtræ, Philippæ, ſecundogenitæ noſtræ). Men at hun derimod skulle have bragt den største Deel af sin Brudeskat med sig i een saa uhandelig og urimelig Guld-Penge som denne, det er paa den anden Side mindre tilladt at fæste Troe til.

Brenner (v9) har vel ikke ventet at faae denne Mynt, der, efter hans Tanke og de Svenske Kronikers Beretning (w9), skulle være paa nogle tusinde Ducater,

(t9) Pag. 744. (u9) Tom. VIII. 447. Det er saavel i dette Brev, som i et foregaaende af 28. Junii 1402. (Ibid. p. 266.) at Dronning Margareta kaldes Isabella, i hvilken Anledning Gram (Not. ad Meurſium, Florentiæ 1746. fol. col. 551. not. c.) med største Føje siger, at man end ikke kand forlade sig paa de høitideligste Documenter og Konge-Breve, naar de handle om fremmede Personer og Sager. Saaledes, for Exempel, gifter Speed denne vor Dronning Philippa med Kong Hans, (John Speed Hiſtory of great Britaine. Ed. 2. London 1627. fol. Pag. 634. Philip, married to John king of Denmarke and Norway) sættende hende ellers ret nok, som den anden i Ordenen, næst efter Blanca, blant K. Henry IV. hans Døttre. Det eeneste jeg ellers vidste at sige til denne Skrivefejls Undskyldning, er dette: Man erindrer sig, at Isabelle, den ældste Daatter af Charles VI. Konge i Frankrige blev 1396., i hendes Alders 7de Aar, viet og givet til Kong Richard II. af Engelland, og at de Engelske, efter Richards Død, maatte, i Anledning af de Franskes ofte igientagne Paastand, nødes til at sende hende 1401. hiem igien; men at der om Brudeskattens Tilbagelevering som det vigtigste, endda længe blev trættet (Rapin Thoyras Hiſt. d' Angleterre, Haye 1733. 4to. Tom. III. p. 310. ſeq.) Jeg tænker altsaa, at de Engelske Cancelliſter have haft deres Hoveder saa opfyldte med denne Sag, at de lettelig kunde sætte Dr. Isabellæ Navn i steden for Dr. Margretes.

(v9) Eliæ Brenner Theſaurus Nummor. Sveo-gothicor. Holmiæ, 1731. 4to. p. 28.

(w9) See Hvitfelt pag. 629.

nogensinde at see; men derimod har han ønsket at faae Erfaring om dens Præg paa begge Sider, eller i det mindste at kunde meddeele den Lærde Verden en nøiere Beskrivelse over den. Jeg for min Part forlangede heller at see Stemplet og Mollen, eller hvad andet Smede-Verktøy den var forarbeidet med.

Sandhed at sige, da bliver det vel sikkerst at holde sig til Hr. Professor Rinks (x[9]) Meening, der ogsaa af Laverentzen (y[9]) er antagen, at nemlig Nummus, eller Denarius, eller hvad andet Ord, ved den Kastevind, kand være kommet ind i de gamle Kroniker, ej vil sige andet, end den vis Sum Penge, eller en saadan Klump Guld, som Valentiniani og Valentis Lov taler om, L. quotiescunque. 27. C. de susceptorib. (z[9]), ligesom vi nu sige om en riig Brud, at hun har bragt sin Brudgom en god Skilling til Medgift. (a[10])

Overalt fortælles Historien paa saa adskillige Maader, og om saa adskillige Personer, at man fast ikke kan ansee den for andet, end et Eventyr.

Gram (b[10]) lærer Os, at det samme fortælles om den Portugisiske Printzesse Eleonora, som ægtede den elskværdige Danske Printz, og udvalgt Konge, Woldemar III, Son af K. Woldemar II, og skulle have tilbragt ham en Penge paa 100000 Gylden.

Krantzius, der maaskee nu er vor eeneste ægte Hiemmelsmand, men som dog vist har havt et slags Hiemmel igien for sig, beretter (c[10]), at Philippa var Kongens Datter af Portugal, og, som Ordet gik, bragte K. Eric til Medgift Een Guld-Penning, af megen Vægt, og af Værdie til mange Tusinde.

Men

(x[9]) Eucharius Gottlieb Rink, Professor Juris publici til Altorf, er Forfattere af det grundige Skrift. De veteris Numismatis potentia & qualitate. Lipsi. 1701. 4to. See p. 189.

(y[9]) z[12] b. (z[9]) Quotiescunque certa summa solidorum pro tituli qualitate debetur, aut *auri massa* transmittitur, in septuaginta duos solidos libra feratur accepta. Altsaa gik der 48 Skilling paa Marken, eller 6 Skilling paa Unzen, følgelig forstaaes ved solidus en saadan Byzantiner, som jeg meener K. Erics Guld-Mynt at holde tvende af.

(a[10]) Christian Gottlob Haltaus Glossar. germanic. med. ævi. Lipsi. 1758. fol. PFENNING, Penning, denarius, numus. Pecunia in genere, quantulacunque, vel quantacunque

(b[10]) ad Meurs. col. 554. not. (a)

(c[10]) Alberti Krantzii Wandalia. Francof. 1580. fol. L. XI. C. 18. p. 258.

Men ingen af disse vejer op imod den, Rink (d[10]) taler om: „Den største „Penge, (siger han) som Verden har seet, er slaget i Kiøbenhavn (nemlig Skue„pengen paa Admiral Niels Juells Søe-Slag): dog undtager jeg den, som „Printzessen af Frankerig bragte sin Brudgom, Kongen af Engelland, til Med„gift, hvilken vejede til nogle Hundrede-Tusinde Ducater.„ (e[10])

Han melder ej, hvilken Printzesse han sigter til; ikke heller kand jeg paatage mig at giætte det: Ikke desto mindre, naar man vil sætte det fabelagtige til Side, og ikke forestille sig, at der haver været Mynter, eller Skuepenge, til af den Vægt, at Thor kunde nøjes med en Eeneste saadan, til at lade sig giøre en Guld-Hammer af, tænker jeg, at han ligesaavel kand have meent den forommorte Franske Isabella, Enke-Dronning i Engelland, som nogen anden.

I den Fuldmagt, som K. Richard II. den 8 Julii 1395. (f[10]) giver sine Gesantere, Ærke-Biskopen af Dublin, Biskopen af St. David, Greven af Routland, med fleere, at handle om dette Giftermaal med de Franske, befales de, at begiære til Medgift, 2 Millioner Guld, nemlig i Franker, hver Franke til 40 Sterling, Engelsk Mynt, og den Begiæring skal de vedblive een Dag: Ville de Franske ej samtykke deri, skulle de begiære halvanden Million, og blive derved i tre Dage: Kunde de endnu ikke erholde dette, skal de, til endelig Slutning, paastaae een Million Franker. Men herpaa blev dog endnu noget meere at aftinge; Thi af Kongens Erklæring, given den 1ste Januarii 1396. erfares, at han lod sig nøje med Otte Hundrede Tusinde Franker i Guld. (g[10])

Disse

(d[10]) I. cit. (e[10]) Man betænke, hvad Tyngsel den skulle have havt, da en Tønde Guld eller 100000 Rdr. i fiint Guld., efter $15\frac{1}{8}$. Forhold, vejer 18 ℔ 3 ℔ 21 Lod 3 Qv. 3 Pf. $7\frac{12}{121}$ Eß Collnisk, eller 17 ℔ 2 ℔ 16 Lod 2 Qv. 1 Ort $1\frac{86}{2057}$ Eß Dansk Vægt, hvilken er til den Collnske, som 17:16.

(f[10]) Rymer. T. VII. 804. Instructiones, traditæ Ambaxatoribus &c. -- ITEM, de demander Deux Millions d'Or, (c'estassavoir) en *Franks*, esteant chescun Frank de la value de XL Esterlings de la Monoie d'Engleterre -- & demoergent les ditz Messages sur cest demande un jour. ITEM, en cas que les Franceois ne soi vozront accorder, les ditz Messages demanderons un Million & demy -- en Franks -- & sur cest demande demoergent -- trois jours. ITEM, les trois jours passéz, les ditz Messages demanderont, pour finale conclusion, une Million de Franks &c.

(g[10]) Ibid. VII. 811. Instructiones, sive Declaratio voluntatis Regis super Articulis Matrimonii cum Isabella Franciæ -- Qvant à la Primer Article.: Qvi parle de la Somme de Oyt Centz Milles Franks d'Or - la voluntée de notre Seignur le Roy est que -- il se tient pour content de la dite Somme --

Disse vare visselig ikke smaae Summer. Det er forhen viist, at en Nobel var slaget til 6 Sh. 8 d., eller 80 d. Sterling, altsaa var en Franc d'Or, ligesom den og her beregnes, 40 Sterling, og, da en Nobel galdt 4 Rdr. 1 Mk. 3 ß, saa var den først paastaaede Sum, 4,197,916⅔ Rdr., og den siden indgaaede, 1,679,166⅔ Rdr.

Vil man ellers kaste et Øie tilbage paa Fuldmagten til den Handel, om Ægteskab imellem Hertugen af Bayren og K. Erics Søster, af 1406., saa sees, hvormeget man har bundet sig til Forskrifter i de Dage, og at den Eenes Maade at handle paa har været en rigtig Gienpart af den andens. Men saavidt om denne Post.

Jeg melder kun et par Ord om den anden Post; Thi jeg haster, og undseer mig ved, længere at opholde Selskabet. Den almindelige Sagn er, at K. Eric tilsatte saa mange Penge paa den Jerusalemske Reise, at han, ved sin Tilbagekomst nødtes til at slaae slæt Mynt, hvilken dog Dronningen, ham uafvidende, indkaldte, og lod mynte bedre Penge i Stæden.

„ Efter Konning Erich (skriver Hvitfelt (h[10]),) vaar igienkommen fra „ Vngern, oc den Jerusalemske Reyse, lod han slaa en ond Mynt her udi Ri„ get, af Kaaber; Derfore hørde han ilde aff alle Mand. Mange Pasqviller „ oc Riim vaare giorde derom, hannem til liden Ære. Saadant vaar den „ gode Dronning Philippa hart imod, Oc siges hun paa hendes egen Haand, „ hannem ubeviist, under samme Stempel at haffve ladet slaae en bedre. „

Cornerus (i[10]), som levede i Kong Erics Tiid, fortæller omstændelig: „ Hvorledes Kongen brugte denne Verdens Tredskhed, og lod slaae Kobber„ Mynt,

(h[10]) p. 726. (i[10]) Chronicon Herm. Corneri. in Joh. Georg. Eccard. Corpore Hist. med. ævi. Francf. 1743. fol. Tom. II. col. 1266. ad ann. 1425. Ericus Rex Danorum astutia mundana usus, inconsveta tamen, monetam fieri fecit novam ex toto cupream, & illam solam recipi præcepit, ut vulgabatur, & non aliam, ab incolis regni, sub poena privationis omnium bonorum. & ut moneta prædicta ad manus omnium eo expeditius veniret, mandavit omnibus sibi subjectis, ut monetam qvamcunque aliam, si quam haberent, suis præsentarent campsoribus & monetariis, & novam pro ea reciperent ab eo factam, qva in emendo & vendendo, & nulla alia, uti deberent. Quod præceptum injustum satis, ut apparet, oppidani & villani audientes, & poenam appositam incidere formidantes, monetas extraneas, argenteas & aureas, supradictis monetariis præsentaverunt, & pro auro & argento cuprum receperunt, & sic Regem ipsum suosque campsores & monetarios ditaverunt, se ipsos vero depauperaverunt. Videntes autem mercatores

„ Mynt, samt befalede sine Undersaatter at aflevere deres gode Mynt til hans „ Vexelerere og Mynte-Mestere: Men at Kiøbmændene, som mærkede, at denne „ Treedskhed blev dem til Skade, holdte deres Vahre tilbage: Endelig at Dron- „ ningen strax derpaa afskaffede denne onde Mynt, og lod slaae god Mynt i „ Stæden, efter Søestædernes Mynte-Fod.„

Messenius (k[10]) efter at have fortalt, hvad der tildrog sig paa Reisen til Jerusalem, henfører det om Mynten til Aar 1425., og siger, at Dronningen ofte tilforn hemmelig havde forbedret Mynten.

Jeg siger, at, skiønt Hoved-Sagen upaatvivlelig har havt sin Rigtighed, er den dog ikke just skeet paa den Maade, som nu er anført. K. Eric var ikke kommen tilbage fra sin Reise for September-Maaneds Udgang 1424., da han befandt sig til Helsingborg (l[10]). Fra den Tiid af, og indtil Foreeningen med Stæderne blev sluttet, havde han alt for kort Frist til at kunde anstille nogen Myntning. Det var ikke vel mueligt at holde en saa offentlig Handling skiult for

catores & advenæ, prudentiam hanc mundanam non in bonum eorum vergere, merces suas apud se retinuerunt, & res pro rebus commutare studuerunt. Regina tamen non valens audire detractiones & oblocutiones hominum, in dedecus & vituperium honoris domini sui Regis & mariti sonantes, statim post dictam monetam cupream abjecit, & bonam monetam cum civitatibus maritimis æquivalentem fabrefecit, ac eam recipi ab omnibus mandavit.

(k[10]) Joh. Messenii Scondia illustrata. Stokholm. 1700. fol. Tom. III. pag. 49.

Anno 1424. ineunte, in Pomeraniam Ericus contendit, & inde Cracoviam Poloniæ accedens, illic XII Februarii, nuptias Regis Uladislai, cum Sophia celebratas, sua cohonestat præsentia. Quando etiam cum Uladislao agit, de filia Hedvige, suo patrueli desponsanda Bugislao. Deinde Budam Ungariæ profectus, ad Sigismundum Cæsarem, litis arbitrum à se adversariisque priori anno delectum, XXVIII. Junii, sententiam illius assequitur, Jutiam sibi australem tenore firmissimo adjudicantis. Hinc proinde alacrior, votivæ Jerosolymam se accinxit peregrinationi, & in reditu suo proditus effigie per quendam Casaris aulicum, Buda cuidam Turcarum destinata, quod Scondiæ foret toties Monarcha, dato clam auro, periculum evadit.

Anno 1425. Ericus in Scondiam reversus, pro argentea complet illam monetâ cupreâ affatim signatâ. Illius vero dolens vicem optima Regina Philippa, & mariti consulens existimationi, hoc tempore, velut aliàs frequenter, clanculum percutit argenteam, tacite per regna dispersam.

(l[10]) Olof Dalins Geschichte des Reichs Schweden. Leipz. 1757. 4to. 2. Th. p. 493.

for Kongen, som den, der i October strax efter gik for sig mellem Dronningen og Stæderne. Man indseer ikke heller, hvad Fornødenhed der var i; Thi ligesom Dronningen aldrig havde brudt til, at hendes Gemahl skulle fortornes paa hende, saa læser man heller ikke andet, end at han jo altiid var fornøjet med hendes Opførsel, undtagen den eene Gang, da hun vilde være Kaper, og derved faldt ham ind i det Haandværk, som han paastod, alleene at være Mester i, og derfor vilde have sig selv forbeholdet.

§. 19.

Stædernes Mynte-Foreening.

Receſſus Hanſæ. fol. 365. a.

1403. 6 Februarii. Witlik si alle den ghennen, de deſſen bref ſeen, edder hören leſen, dat Wi Borgermeſtere vnde radmañ der Stede naſcr., alſe *Lub*, *Hamborch*, *Roſtoch*, *Straleſſund*, *Wiſmer*, unde *Luneborch*, vme nuttigheit vnſer Stede, vnde vnſer borge, vnde vmme des gemene beſten willen, eendrachtliken ſlan willen laten, in vnſen Steden, ene *Munte*, dar mede de ene deme anderen vuldoen, vnde ſinen noghe machen, mach. In deſſer wiſe, dat wi willen ſlaen late eene *Wittenpenik* (1) *van IIII pen. lub*, alſo, dat der *pen van IIII pen wegene Mrk ſchal holden IX. pen ſiner ſaye*, dat is *xii* ½ *loet ſynes lodiges ſuluers*, dar ſchalme inſpiſen *iii* ½ *loet coppers*, dar ſchalme van ſcroden, vnde maken, *van der wegen mrk IIII Mrk*, waneir dat alrede muntet is. Vortmer ſcolen de *holen pen* (2) holden *negen loet ſulus*, na der ſaye, dar ſchalme inſpiſen *VII loet coppers*, dar ſchalme van ſcroden vnde maken, *van der wegen mrk III mrk*, waneir dat alrede mutet is. Vortmer de *hellinge* (3) ſcholen hebben *VIII loet ſuluers*, na der ſaye, dar ſchalme inſpiſen *viij loet coppers*, vnde me ſchal dar van ſcroden, vnde maken, *van der gewegen mrk III mrk*, waneir dat alrede mutet is. Vortmer ſcholen de va *Roſtok*, vnde vame *Straleſſunde*, ſlan laten *hole pen* (4) *der III pen ſcolen II lub pen werd weſen*, vnde *de wegen mrk ſchal holden IX loet ſuluers*, na der ſaye. Hir van ſchalme ſcroden, vnde maken, *van der wegen mrk X mrk ſudeſch*, *vnde IX pen* Sund., vnde dit ſchal en iſlik muter van deſſ. vorſcr. Steden hol-

holden in der wiſe, alſe vorſcr. ſteit, vnde me ſchal dat Geld varen, in iſliker ſtad vorſcr., vd des copmās budele, edder vor deme Stapele vp der Mūte, wor me ieueſt wil, up des mūters leuend, vnde en iſlik mūter ſcal ſodañ Gelt like laten ſchroden, vnde wegen, in den cloūe, bi ſinem ede, vnde de Werkman, de dat gelt plecht to ſchrodende, de ſchal ſinen Muntemeſtē ſweren bi ſinem ede, dat he ſodañ Gelt van der ſmeden nicht ſchal antworden, wañeir dat alrede mūtet is, id en holde ſo vele in der ſchrodinge, alſe vorſcr is. vnde werit, dat God vorbede, dat ienich Mūter brokaftich worde in deſſ̄. ſaken, den ſchalme richtē an ſin hogeſte; vnde werit, dat he der ſtad, der munter he were, entworde, alſo dat ſe en nicht vorbringen kunden, ſunder argeliſt, de Stad ſchal den andern Steden beteren IIII^{c}. mr. lūb. Vnde deſſe *pēn van IIII pēn* ſcole hebben, alſe de *Lūb*, den *Lubeſche Arn* an beiden ſiden, de *Hamborgeſchen* ene *Borgh* an beiden ſiden, de van *Roſtok* enen *Grip* an beyden ſiden, de vāme *Sunde* ene *Stralen* up beyden ſiden, de *Wiſmſchen* ene *halūe Oſſencop* vnde ere *ſchilt half* in beyden ſiden, de van *Luneborgh* enen *Louwen* an beyden ſiden; vnde en man ſchal deſſen VI Steden iſeren ſmeden, vnde de ſchal to *Lūb* weſen, vp dat me den pēn bekennen mach; vnde werit ſake, dat de yſere ſnider ſtorue, ſo ſchalme de ſulue punt ſume ene andn ſnide antwordeden, de ſe vortan ſnyde. vortm ſchal en iſlik van deſſ̄ *Stede* beden, dat nen mūter, weſſeler, edder goltſmit, edder yemat anders, graue ſchal ienigerleye mūte yſerne, ok en ſchal nen mūter, weſſeler, goltſmit, edder yemant anders, he ſi wat man he ſi, deſſ̄. vorſcr. pēn vtſchete, vdwege, beſniden, edder ienigleye wys vorergere, bi vorluſt ſines liues. Vortm ſchal de tid deſſer endracht angan to midvaſten negeſtkomende, vnde ſchal vortan waren X jar dar negeſt ſunder middel volgēde, vmme deſſer tid ſcolen deſſ̄. vorſcr. Stede nen ander ſuluer gelt ſlan laten, men alſe vorſcr. is, id enwe, dat ſe mitenander anders wes endrachtliken to rade worden. Vortm ſchal en iſlik Stad bi ere loue des Jares alſo vele wictes geldes ſlan laten, alſe ſe vortbringen kan, ſūder argeliſt, ſunder *holes gel-*

des mach en iſlik Stad ſlan late $\overline{\text{II}}^{\text{c}}$. *lodig. Mrk*, vnde nicht mer. Sunder de van *Lub.* mogen ſlan laten $\overline{\text{III}}^{\text{c}}$. *lodige mrc.* ſodan Geldes. Vortmer is deſſe mute dar up geſad, wanne datme de *lodige mrk koſt vor V mrk. my* 1 ß. vnde dat me gift dem *Muntemeſtere xxvii pen.* ok ſchal en iſlik Stad vorbeden, dat nemat ſuluer vtvore ſchal, he ſi Borger, edder Gaſt, bi vorluſt des Suluers, vnde *L. mrk lub.* vnde werit, dat iemat dar ane vordacht worde, de ſchal ſik des mit ſinem ede vntleddegen, vnde, des to tuchniſſe, ſind vnſer vorſcr. Stede Ingele. mit witſchop gehage an deſſ. bref, de geue vnde ſcr. is to *Wismer*, na Godesbord, MCCCCIII. Jar. in Sunte Dorothee dage der Hilgen Jucvrowen.

Anmærkninger.

1. Wittenpennink.] Paa hver af diſſe Hviide gik 4 Lybſke Penninge, og 3 Hviide gik paa en Lybſk Skilling, eller 48 paa en Mark Lybſk. Den raa Mark blev udmyntet til 4 Mk. Lbſk., eller 192 ſtk. Hvert Stykke vejede da $22\frac{2}{3}$ Eß, og, ſom de vare $12\frac{1}{2}$ lodige (eller $9\frac{3}{8}$ Penning; thi 9 Penning er en Skriver Fejl), ſaa holdt Stykket i ſiint $17\frac{1}{16}$ Eß, og den ſiine Mark var udbragt i $245\frac{12}{27}$ (¾) ſtk. til 5 mk. 1 ß. $11\frac{1}{27}$ ₰ Lbſk. Som da en Mark Solv koſtede 4 Mk. 15 ß, og Mynte-Meſteren fik 2 ß. 3 ₰., var Fordeelen $8\frac{1}{27}$ ₰. paa Marken.

En ſaadan Hviid er værd $4\frac{20}{83}$ ß. Danſke, eller $4\frac{2}{3}$ ß., og derefter en Lybſk Skilling $13\frac{1}{3}$ ß., og en Mark 2 Rdr. 1 mk. $3\frac{1}{3}$ ß.

Da en Rhinſk Gylden 1403. blev ſat paa 13 Skilling Lbſk., ſom forhen er erindret, var Forholdet omtrent $11\frac{1}{7}$.; Thi der gik 82 ß. eller $6\frac{4}{13}$ fl. paa den ſiine Mark Solv i Hviide, og $70\frac{2}{3}$ fl. paa Marken ſiin i Guld (Praun. p. 97), hvilket gior $11\frac{33}{205}$. Ligeledes holdt 13 Skilling Lbſk. $689\frac{13}{16}$ eller 690 Eß ſiin, og en Gylden $61\frac{9}{11}$ Eß ſiin, hvilket gior $11\frac{11}{68}$. Regner man en Gylden for 12 ß., og Marken ſiin i Solv for 80 ß, bliver Forholdet $10\frac{14}{27}$.

2. Holen pennink.] Af Penninge gik 192 ſtk. paa mk. Lbſk., og paa 3 mk. Lbſk., eller den raa Mark i Vægt 576 ſtk., 9 lodige. Hver vejede $7\frac{5}{9}$ Eß, og holdt ſiin $4\frac{1}{4}$ Eß. Den ſiine Mark udbragt i 1024 ſtk. til 5 Mk. 5 ß. 4 ₰. Lbſk. Omkoſt-

Kostningerne vare, som for, 5 mk. 1 ß. 3 ₰. Altsaa Gevinsten 4 ß. 1 ₰. Stykket værd $1\frac{1}{16}$ ß., og derefter en Skilling $12\frac{3}{4}$ ß, og en Mark 2 Rdr. 0 mk. 12 ß.

3. Hellinge.] Af Halfslinge eller halve Penninge, gik 384 stk. paa Mk. Lbsk., og paa 3 Mk. Lbsk, eller en Mark i Vægt, 1152 stk.; De vare 8-lodige. Vejede, som sagt er, Stykket $3\frac{7}{9}$ Eß, og holdt fiin $1\frac{8}{9}$ Eß. Marken fiin blev, i 2304 stk. udbragt just til 6 mk. Lbsk. Fordeelen var 14 ß. 9 ₰. Stykket værd $\frac{17}{36}$ ß., og derefter en Skilling $11\frac{1}{3}$ ß, og en Mark 1 Rdr. 5 mk. $5\frac{1}{3}$ ß.

4. Hole penninck.] 3 Rostockiske eller Stralsundske Penninge, galdt 2 Lybske, hvilket bestorker, hvad tilforn er erindret, at en Sundisk Mark var $\frac{2}{3}$ Lybsk, eller en Lybsk $1\frac{1}{2}$ Sundisk. Disse Penninge vare 9-lodige. Deraf gik 192 stk. paa en Sundisk Mark, og 883 stk., eller 4 Mk. 8 ß. 9 ₰ Sundisk, paa den beskikkede Mark. Hvert Stykke vejede $4\frac{820}{883}$ Eß, og holdt fiint $2\frac{3}{4}$ Eß. Marken fiin i $1567\frac{5}{9}$ stk. udbragt til 8 Mk. 2 ß. $7\frac{5}{9}$ ₰ Sundisk, eller 5 Mk. 7 ß. $1\frac{1}{27}$ ₰ Lybsk. Fordeelen var 5 ß. $10\frac{1}{27}$ ₰. Lbsk. Værdien $\frac{34}{49}$ ß., og derefter en Skilling Lybsk $8\frac{26}{49}$ ß, en Mark 1 Rdr. 2 mk. $8\frac{24}{49}$ ß.

Vurderer man en Hviid for $4\frac{1}{2}$ ß., og anseer de andre Mynt-Sorter som Parter af samme, da udkommer følgende Tavle:

Myntenes

Navne	Forhold	og Værdie.
Mark Lybsk.	1.	2 Rdr. 1 ß. 8 ß.
—— Sundisk	$1\frac{1}{2}$. 1.	1. ß 3. ß 0.
Skilling Lybsk	16. $10\frac{2}{3}$. 1.	0. ß 0 ß $13\frac{1}{2}$.
—— Sundisk.	24. 16. $1\frac{1}{2}$. 1.	0 ß 0 ß 9.
Hviid, Lybsk.	48. 32. 3. 2. 1.	0 ß 0 ß $4\frac{1}{2}$.
Penning, Lybsk.	192 128. 12. 8. 4. 1.	0 ß 0 ß $1\frac{1}{8}$.
—— Sundisk.	288. 192. 18. 12. 6. $1\frac{1}{2}$. 1.	0 ß 0 ß $0\frac{3}{4}$.
Halv Penning, Lybsk.	384. 256. 24. 16. 8. 2. $1\frac{1}{3}$. 1.	0 ß 0 ß $0\frac{9}{16}$.

Da jeg ellers i Aaret 1759. har haft Lejlighed til at lade deels veje, deels tillige prove, adskillige af Stædernes gamle Mynter, meener jeg, det ikke vilde være fremmed, enten for Materien, eller for dette Stæd i min Afhandling, om jeg samme Forsogs Udfald her meddeeler:

I. (a) En Lilie. Moneta Deminen. (b) En Grif. Devs in nomine tvo. Gaaer paa den raa Mark 175 Stokker.

II. (a) Et ℣ paa et slet Kors. Moneta civitatis. (b) En Grif...Roſtokcen..... Paa den raa Mark 149 stk.

III. (a) Meklenborgs Vaaben i et Skiold. Moneta nova Barche. (b) Et kronet Oxehoved i et Skiold, lagt paa et Kors. Den. Magn polens. Paa den raa Mark 110 stk.

IV. (a) En Straale ℣. Moneta Sundens. (b) Et Kors ✠. In nomine tuo Deus. Paa den raa Mark 166. stk.

V. (a) Den Keiserlige flakte Ørn. Moneta nova Lubicens. (b) Et Kors med 4 Roser, een i hvert Qvarteer. Paa den raa Mark 103 stk.

VI. (a) Hamborgs Vaaben. Moneta nova Hamburgen. (b) Et Nelleblad i en Rose, ligger paa et Kors. Signo crucis ſalvemur. Er 8 Lod 1 Green lodig. Paa den raa Mark 115 stk.

VII. (a) Den flakte Ørn. Moneta nova Lubicenſis. (b) En Rose oven paa et Kors. Crux fugat omne malum. Er 9 Lod 2 Green lodig. Paa den raa Mark 111 stk.

VIII. (a) Wismars Vaaben, nemlig et halvt Oxehoved og 2 Bielker i et Skiold. Moneta nova Wismar. (b) Et slet Kors. Civitas Magnopolens. Er 9 Lod 14 Gr. lodig. Paa den raa Mark 103 stk.

IX. (a) Hamborgs Vaaben. Moneta nova Hambvrge. (b) Et Kors med 4 Nelleblade, et i hvert Qvarteer. Dominus Deus benedictus. Er 9 Lod 12 Gr. lodig. Paa den raa Mark 100 stk.

Efter Leibn. Script. Brunsv. T. III. p. 222. sloge Stæderne imellem 1411. og 1461. først saa ringe Mynt, som 10-lodige Schillinge, paa den raa Mark 100 stk. Disse ere uden Tvivl No. VIII. og IX., maaskee og No. V. En saadan Schilling er just værd $6\frac{4}{7}$ Skilling i Danske 8-Skillinger. Der gaaer 10 stk. paa en Dansk Crone til $6\frac{1}{4}$ Forhøjelse paa 100. I Keiserens Mynte-Ordning 1551. tillades frie Gang for Sundiſche Schillinge eller Sechslinge, 173 stk. paa den raa Mark. Disse ere maaskee No. I.

§. 20.

§. 20.

Mynte-Foreening imellem Dronning PHILIPPA og Stæderne.

Origin. chartac. Biblioth. b. Arnæ Magnæi.

Wy *Phylippa*, van Godes gnaden, to *Dennemarken*, *Sweden*, *Norweghen*, *Wenden*, vnde der *Ghoten*, Konynghinne, vnde Hertoghinne to *Pomeren*, vnde Wi, Borgermeſtere vnde Radmanne der Stede *Lubeke*, *Hamborch*, *Luneborch* vnde *Wiſmer*, Bekennen in deſſer jeghenwardyghen Scrift, dat Wy Koninghinne *Phylippa* erbenomet, van ſodaner macht vnde beuelynghe weghen, alſe vns vnſe alderleueſte gnedighe *Here*, in ſinem affweſende, de Ryke vnde Land beuolen heft, vnde na rade vnde vulborde der Redere vnſer Ryke, van des Suluen vnſes gnedighen Heren vnſer vnde der Rike Redere vnde Manſchop weghen, vppe de enen Zyde, vnde Wy Borgermeſtere vnde Radmanne der Stede vorgeſcreuene, van vnſer Stede vnſer vnde vnſer Menheyde weghen vppe de anderen Zyde, in gantzer endracht, vmme des menen beſte willen to beyden ſiden ens geworden ſint, vmme *enen pennygh vnde munte to hope to ſlande*, vnde to holdende, de ghenge vnde gheue weſen ſchal beyde in den Ryken, alſe verne alſe de dar vorkundyghet wert, vnde ok in den Steden vorgeſcreuen, in alle de wyſe alſe hir naſcreuen ſteit. 1424. Søndag for 9 Octobr.

Deſſe *Munt* vnde *pening* ſchal heten en *Soſling* (1), vnde de ſchal gelden der *Lutteken penninge ſoſſe*, de me nu ſlande wert, vnde de *wegen mark* der ſoſlinghe ſcal holden *eluen loet*, vnde *en quentyn*, an Suluere, vnde dar ſchal man vp *ſcroden twe* vnde *vertegheſte haluen worp*, er it wit wert, vnde alſe it wit is, ſo ſchal it holden *twe vnde vertygh worpe*. Deſſes ſchal weſen *IIII ſoſlinghe vor den worp*, vnde deſſen penningh ſchal men ghelik orden vnde ſcroden, vnde Munter ſchal hebben to *remedie III Grenen*, vnder ofte bouen, doch der mit willen nicht to brukende, alſo ſcal id de Munter ſlaen vnde holden vp den Ketel.

Item ſo wille wy hir by ſlaen laten enen *halen lubeſchen penning* (2), to der noet vmme behoues willen vnde ſchedynghe der lude vnde menheyde, vnde vorder nycht. De penning ſchal holden *ſouen Loet* vnde

1 *Quen-*

1 *Quentyn*, *to remedie III Grenen* vnder ofte bouen, doch mit willen des nicht to brukende, alſe vorſcreuen ſteit. Deſſen penning ſchal me ſcroden vppe de *Mark* gheweghen *verde halue mark Lubeſch* vnde wan id wit is, ſo ſchal id holden III$\frac{1}{2}$ *Mark* vnde *twe Schillynghe*. Deſſen vorſcreuenen penning ſchal de Munter ok ſlan vppe den Ketel.

Item de *pennynghe* de alrede gheſlaghen ſynt in deme Rike to Dennemarken, de to *ver penninghen* (3) vorkundighet ſint, der ſchal dat ſtuke gelden der *holen penninghe twe*, de no ſlaghen ſcholen werden, vnde de *Aboſchen* (4) des ghelik.

Item de *holen penninghe* (5) de nv in *Dennemarken* ſynt, dar de *Krone* vppe ſteit, der ſcholt gaen vnde gelden *tew* vor *enen*.

Item de *Gotenſchen* (6) alſo, de me nocht to der tiid ſleit, vnde ſe nv gaen, de ſcholen gelden ghelik, *dren halen penning*, dar de *Krone* vppe ſteit.

Item de *Witten penninghe* (7) de in den vorſcreuenen Steden gheſlagen ſynt, de ſcholen gelden vord an to *ver Lubeſchen*, alſe aldus langhe dan hebben.

Deſſer vorſcreuenen munte vnde penninghe, ſchal de *lodighe Mark ſuluers* gelden *ſouen lubeſche Mark*, ene *ſware engelſche Nobele* (8) *twe vnde vertich ſchillinghe*, *de Krone* (9), de ere *Wicht* heft, *twyntich ſchillinge*, de *Krone*, de to *licht* is, *negenteygen Schillinge*, *Rins Golt* (10) *ene Lubeſche Mark*, *Arnammes Golt* (11) *verteygende haluen Schilling*, *Biſſcoppes Gulden* (12) *drutteygen Schilling*, dar na alle ander Golt, en jewelk na ſyme werde.

Item deſſe vorſcreuene munte vnde penning Suluer vnde Golt ſchal genghe vnde gheue weſen, eneme jewelken deme anderen mede vul to donde, na deme alſo vorſcreuen is, in deme Rike to *Dennemarken*, vnde dar to in *Zweden*, vnde in *Norweghen*, alſo verne, alſe de vorbenomede vnſer gnedighe Here, Wi Koningine *Phillippa*, edder vnſe nakomelinge, dat vorkundighen werden, *ane to Berghen* (13) dat ſteit vppe en berad, alſe vppe der Stede wedder bedent, tuſſchen dat vnde Sunte Nycolawes daghe negheſtkomende, vnde in den vorſchreuenen Steden vnde eren gheboden des ghelik.

Item

Item deſſe nygge penning vnde munte, de me nv ſlande wert in *Dennemarken*, alſe vorſcreuen is, des ſchal de *ſoſling* hebben to teken *dre Lebaren* (14) vppe der enen ſyde, vnde en *Cruſe* vnde en *ee* vppe der anderen ſyde, mit namen, alſe dar to hort, vnde de *holen penning enen Lebaren.*

Item der Stede enen jewelken bliue by ereme teken (15), dat ſe aldus langhe ghehad heft.

Item dat nuͤment van vns to beyden ſyden macht en hebben, deſſe munte vnde penninge to vorergerende, offte to voranderende, id en ſche mit endracht, ſunder alle weghe to vorbeterende, wome deme doen mach, vnde dat de vorbeterynghe, vnde voranderinghe, alle weghe ſta by vnſeme gnedighen Heren, vns *Phillippa* Koninginne vorbenomet, vnde by dem Rederen to beident ſiden, de da alle jar werden komende to *Kopenhavene*, na vtwiſinghe des vorbundes, vnde der toſake. Vppe deſſe vorſcreuene Artikele vnde Stucke ſint *dubbelde ſcrift* gemaket, beide van enen lude, *de ene vte der anderen gheſneden* (16), de wy to beyden ſyden mit openen beſegelden breuen vulteen ſcholen vnde willen, na deme alſo vorſcreuen is, vnde, des to tughniſſe, ſo hebbe Wi *Philippa* erbenomet, van vnſes gnedighen Heren vnſer vnde des Rikes weghen, vnſe Secret, vnde Wi *Tidman Steen*, vnde *Hinrich van Haren*, Sendeboden der Stede *Lubeke* vnde *Wiſmer*, van der ſuluen vorſcreuenen Stede vnde vnſer weghen, vnſe inghe-ſegel vppe beyde ſcrift ghedrucket. Gheſcreuen to *Kopenhauen* na Godes bort Duſent ver hundert in deme ver vnde twyntegheſten jare des Sundaghes vor Sunte Dionyſius daghe des hilligen mertelers.

Dronningens Seigl i rødt Vox neden under udi midten paatrykt; de tvende Sendebuds Seigl i grønt Vox et ſtykke fra ved ſiden for den høire Haand trykt.

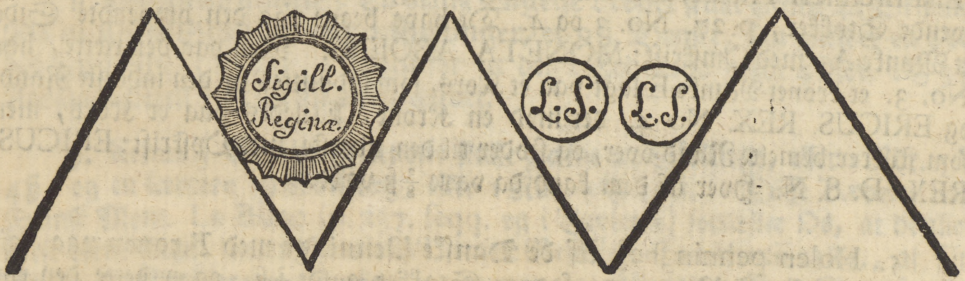

Uden paa ſkrevet
Et breff vm Munten imellem myn Fruwe D. P. oc Stædhernæ.

Anmærkninger.

1. Soslinge] Disse Søslinger, eller halve Lybske Skillinge, hver til 6 Smaae Penninge, vare 11 Lod 1 Qvintin, eller $11\frac{1}{4}$, lodige, og, med Remedio, som var 3 Green, 11 Lod $1\frac{1}{2}$ Green, eller $11\frac{1}{12}$, lodige. Paa den beskikkede Mark, for den kom i Kiedelen, gik $41\frac{1}{2}$ Kast, 4 Stokker i Kastet, eller 166 Stokker. Men, siden det, som Viinsteenen tog bort, var anslaget til 2 Stokker, holdt Marken, efter Hviid-Kogningen, 42 Kast, eller 168 Stokker, hvoraf hvert vejede $25\frac{12}{21}$ Eß, og holdt fiint $17\frac{17}{18}$ Eß. Den fiine Mark blev altsaa udbragt, uden Remedio, i $238\frac{14}{17}$ Stk., til 7 Mk. 7ß $5\frac{3}{7}$ ₰, og, med samme, i $242\frac{10}{19}$ Stk. til 7 Mk. 9ß $2\frac{3}{19}$ ₰. Et Stokke var $4\frac{3}{7}\frac{5}{2}$ ß, eller $4\frac{1}{2}$ Skilling Dønske, værd, og, da den lodige Mark Solv kostede 7 Mk., blev der vundet paa Myntningen 9 Skilling $2\frac{1}{8}$ ₰.

2. Enen halen Lubeschen penning] De huule Lybske Penninge vare $7\frac{1}{4}$ lodige uden, og $7\frac{1}{12}$ med, Remedio. Den raa Mark holdt $3\frac{1}{2}$ Mk. Lybsk, men, efter Hviid-Kogningen, 3 Mk. 10 Skl., eller 696 Stk., hvoraf hvert vejede $6\frac{12}{87}$ Eß, og holdt fiint $2\frac{40}{232}$ Eß. Marken fiin blev udbragt, uden Remedio, i 1536 Stokker, just til 8 Mk., og med Remedio, i $1572\frac{12}{87}$ Stk. til 8 Mk. 3ß $0\frac{12}{87}$ ₰, hvorefter Stokket var værd $\frac{1445}{2088}$ ß (omtrent $\frac{2}{13}$ ß). Regnes hver for $\frac{1}{8}$ af en Søsling, da gielder den $\frac{1}{4}$ß. Paa Myntningen vandtes 19 Skilling.

3. Ver-penninghen] De Danske Firepenninge-Stokker, samt de
4. Aboschen - -] Aboske, skulle gielde 2 af disse Lybske Penninge, eller $1\frac{1}{2}$ Skilling. Af de Abo-ske enkelte Penninge findes hos Assessor Brenner (Eliæ Brenneri Thesaurus Nummorum Sueogothicorum. Holmiæ 1731. 4to) tvende Stokker, p. 27. No. 3 og 4. De have begge paa den omvendte Side et Munke-A, med Omskrift: MONETA ABOENS. Men paa den rætte, har No. 3. et kronet Munke-E lagt paa et Kors, som indsluttes af den inderste Rand, og ERICUS. REX. No. 4. derimod en Krone, liigeledes paa et Kors, men som skiærer bemelte Rand over, og stoder til den yderste, med Opskrift: ERICUS. REX. D. S. N. Hver af dem kand da være $\frac{1}{8}$ ß værd.

5. Holen penninghe] Af de Danske Penninge med Kronen paa, gik der 2 paa en Lybsk Penning, saa at Stokket galdt $\frac{1}{8}$ ß, og er dette den ringeste Sort i denne Mynte-Ordning. Om slige Penninge med Krone paa, men prægede paa begge Sider, melder Bircherod (Thomæ Broderi Birche-

rodii

rodii Specimen antiquæ rei monetariæ Danorum. Hafn. 1701. 4to) p. 127. at de ikke sielden forekomme, og anforer selv een, som paa den første Side har Kronen, med ERICUS. REX. D. S. N., og paa den anden et Kors, med MONETA NESTWED., hvilken findes og i Assessor Johan Lauerentzens prægtige Oplag af Museo Regio, Haun. fol z^{12}, No. 62, og ellers ligner No. 7. hos Brenner, p. 28, hvis Opskrift er: MONETA LUNDENSI.

6. Gotenschen.] En **Gothlandsk Penning** skulle gielde 3 **Penninge** med **Kronen** paa, altsaa $1\frac{1}{8}$ ß. I den Afdeeling om Noblerne har jeg vist, at en Nobel til 403 ß galdt, 1434., 320 **Guter**, hvorefter en Gutes Værdie bliver $1\frac{83}{320}$ ß. eller $1\frac{1}{4}$ ß. Men dette reiser sig til deels af Forholdets Forskiellighed, da der er lagt $11\frac{1}{9}$ til Grund, i stæden for $10\frac{2}{7}$, som i denne Anordning fastsættes. Regner man efter dette sidste Forhold, saa kand en **Nobel** ikke vurderes stort højere, end 370 ß, hvilket giver $1\frac{5}{12}$ ß paa **Guten**.

7. Wittenpenninghe] Stædernes **Hviide** skulle gielde hver 4 **Lybske Penninge** eller 3 ß Danske. Efter Stædernes forhen anforte Mynte-Ordning af 1403. skulle der slaaes Wittenpenninge, $12\frac{1}{2}$-lodige, $245\frac{3}{4}$ Stk. paa Marken fiin, saa at hvert galdt $4\frac{2}{7}$ ß. Ligeledes sees hos Braun. p. 118., at De 1411. sloge samme Mynt, 12-lodig, $277\frac{1}{3}$ Stokker paa Mark fiin, hvert til $3\frac{12}{13}$ ß. Seer man hen til Solvpriisen, som i begge Aarene var 5 Mk., men nu steegen til 7 Mk., saa erfares, at man i disse sidstes Vurdering er gaaet en Middelvei, og har ansat dem noget ringere, end det første, og noget højere, end det sidste Slags:

7 Mk: 5 Mk. = $\begin{cases} 4\frac{2}{7} \text{ ß? f. } 3\frac{1}{7} \text{ ß.} \\ 3\frac{12}{13} \text{ ß? f. } 2\frac{17}{21} \text{ ß.} \end{cases}$

8. Engelsche nobele.] En vigtig **Engelsk Nobel** skulle gielde 42 Skilling. Da en Lybsk Skilling, eller 2 Søslinger, er 9 ß. Danske, saa gielder en **Nobel** her 3 Rdr. 5 ß 10 ß, i stæden for at den i Engelland galdt 4 Rdr. 1 ß 3 ß. Aarsagen dertil har jeg nu nylig anfort.

9. Krone.] En vigtig **Krone** skulle gielde 20 **Skilling**, eller 1 Rdr. 5 ß 4 ß, og en lættere 19 **Skilling**, eller 1 Rdr. 4 ß 11 ß. Disse **Kroner** vare Fransk Mynt. Le Blanc (p. 237. seqq. og i Tavlerne) fortæller Os, at de allerførst bleve slagne under Charles VI., efter Befaling af 11 Martii 1384., af fiint Guld, 60 Stokker paa Marken, og at man slog ikke anden Guld Mynt fra den Tiid af, indtil de første Louis d'Or bleve myntede, under Louis XIII. d. 3 Aprilis 1640.

Disse Kroner bleve kaldede ESCUS COURONNE'S, eller, à la Couronne, undertiden og, slæt og ræt, Couronnes, eller Couronnes de France, fordi der var en Krone over Skioldet, med det Franske Vaaben i, som staaer paa den rætte Side, eftersom Aftrokket hos Le Blanc viser.

Da den Colnske Mark er $\frac{19}{20}$ af den Franske, hvilken sidste altsaa vejer 4581$\frac{1}{19}$ Eß, saa falder paa hvert Stokke af disse Kroner, omtrent, 76$\frac{7}{20}$ Eß, og er da hvert, i Forhold 10$\frac{2}{7}$, 2 Rdr. 4ß. Det kand altsaa ikke være de første Kroner, som her omtales: men enten de af 7 Novembris 1411. til 64 Stk. Mk. fiin, vog, omtrent 71$\frac{1}{2}$ Eß, og værd 1 Rdr. 5 ℔ 8ß, eller de af 1421. d. 26 Aprilis, til 66 Stk. Mk. fiin, vog 69$\frac{9}{12}$ Eß, værd 1 Rdr. 5 ℔ 3ß, og snarere de første, end de sidste. De lættere Kroner kand ikke være andre, end de, som bleve slagne under Charles VII., 1423. d. 28 May, til 68 Stokker paa Mark fiin, hvoraf hvert vejede 67$\frac{1}{3}$ Eß omtrent, og var altsaa 1 Rdr. 4 ℔ 14 ß værd.

Forend jeg forlader denne Materie, er det vel ikke af Vejen at erindre, at i Frankrige 1384. kostede Marken i Guld 65 l. 10 s., og i Solv 5 l. 16 s., saa at Forholdet var 11$\frac{1}{3}$. 1411. galdt Guldet 70 l. Solvet 6 l. 15 s., saa at Forholdet var 10$\frac{1}{3}$. Men det er mærkeligt, at 1421. galdt Guldet 72 l., og Solvet 7 l., saa at Forholdet var net op det samme, som i denne Anordning, nemlig 10$\frac{2}{7}$. Dog steeg det kort efter, neml. 1423., til 11$\frac{1}{3}$, da Guldet kostede 84 l., og Solvet 7 l. 10 s.

10. Rins Golt] En Rhinsk Gylden galdt en Mark Lybsk, eller 1 Rdr. 3 ℔. Af de Rhinske Gylden, som, fra 1409. af, bleve slagne, (Praun p. 97.) gik 72 Stk. paa Marken fiin, følgelig, da den lodige Mark Solv galdt 7 Mk., var Forholdet, som før er sagt, 10$\frac{2}{7}$.

Ved ellers at sammenholde den Ligning imellem Nobler og Rhinske Gylden af 1390., med denne, synes her enten de første at være for høit, eller de sidste for lavt, ansatte; Thi 13: 31 = 16? f. 38$\frac{2}{13}$. og 31: 13 = 42? f. 17$\frac{19}{31}$. Men noget gior hertil, at af de Gylden for 1390. gik 69 Stk., og af de efter 1409., 72 Stk. paa Marken fiin. (72: 69 = 17$\frac{1}{3}$? f. 16$\frac{11}{12}$.) Ej at tale om andre Aarsager. Dog er det vist, at, naar man regner Noblerne paa 30$\frac{1}{3}$ Stk. og de Rhinske Gylden paa 72 Stk. Marken fiin, kommer Noblen, naar Gyldenen skal gielde 16 ß, kun til at staae paa 38$\frac{34}{18\frac{1}{2}}$ ß, men denne, naar hiin skal gielde 42 ß, paa 17$\frac{4}{7\frac{1}{2}}$ ß.

11. Arnammes golt] En Arnheimsk Gylden galdt 13$\frac{1}{2}$ Skilling, eller 1 Rdr. 1 ℔ 9$\frac{1}{2}$ ß. I en Mynte-Foreening mellem de Rhinske Chur-Forster og Staden Cölln, Søndagen Exaudi 1420. (Hirsch. VII. Th. p. 30-33.) findes disse Ord: Item, einen alten Arnhemschen Gulden, der sein Gewicht hat,

hat, der ſoll gelden *XVII* Wißpenning. Om diſſe Hviide forklares i det foregaaende, at de vare 8 Penning ($10\frac{2}{3}$) lødige, og at deraf gik 104 Stokker paa den raa, altſaa 156 Stk. paa den fine Mark. Da nu Marken fin, efter denne Anordning, udbringes kun i 122 Skilling, ſaa kand der, efter den Regning, ikke heller falde meere end $13\frac{1}{2}$ Skilling paa en ſaadan Gylden. (156:122=17? .f $13\frac{23}{78}$.)

Der findes i det geheime Arkiv adſkillige, ved diſſe Tider udgivne, Breve, lydende paa Arnheimſke Gylden, ſaaſom:

1424. have Borgemeſter og Raad, ſaavel til Brüſſel, ſom Zutphen, qvitteret K. Eric, paa nogle Skipperes Vegne, de forſte for twe hondert viif ende veertich Arnhemſche Guldene (311 Rdr. 2 ß), ſamt for en tredie Deel af ſeuen hondert ende ſeſſendertich Arnhemſche Gulden (935 Rdr. 2 ß); og de ſidſte for en tredie Deel af achthundert ende twen Arnhemſcher Guldene (1019 Rdr. 1 Mk. 4 ß.).

Samme Aar d. 28 Junii (Vigil. Petri & Pauli), til Kiobenhavn, har Dronning Philippa faaet en Qvittering af Cort van Vrden paa Symon van Vrdens Vegne for VII^c XLIX Sundiſche Mark, og V Sund. Schillinge, i Ubermnndiſche hwide Penninge, og CII Armſche Guldene (129 Rdr. 3 ß 10 ß), og V Sund. Schillinge.

1433. profeſto Luciæ Virginis (13 Decembris), Grete, relicta Hans Schröders, tilſtaaer at have conductive de Capitulo Eccleſie Haffnienſis fundum cum taberna, tilhørende Eccleſie b. Virginis, a ſummo ponte, dicto Höwbro, occidentaliter verſus mare Haffnis ſituatum, under Vilkor, at hun ſkal give til Afgift quinque *bonos florenos Arnenſes* (6 Rdr. 2 Mk. 2 ß, eller, for ikke at giore den gode Kone Uræt, 6 Rdr. 1 Mk. 13 ß.) pro penſione dicti fundi taberne, vel monetam currentem, dictos quinque florenos valentem.

12. Biſſcoppes-Gulden] Biſkops-Gylden ſkulle giælde 13 Skilling, eller 1 Rdr. 1 Mk. 5 ß. Om dette har været Yttrechtiſke, ſkal jeg ikke kunde ſige. I den forhen paaberaabte Mynte-Foreening af 1420. ere de Yttrechtiſke Gylden gandſke forbudne. De, ſom findes i Wardinernes Indberetning, anlangendes Mynt-Sorterne, til Keiſeren, 1551. (Hirſch. 1 Th. p. 323. ſeqq.) ere alle yngere. Af de ældſte findes hos Joh. Tob. Köhler twende, under No. 1664. og 1665.

13. Ane to Berghen] Hvorfor Bergen ſkulle undtages, er mig uvitterligt; Thi jeg ſeer ikke, at dette kand have havt nogen Sammenhæng med den Anſtalt Kongen havde for, at giore Bergen til en Stabel-Stad (Hvitf. p. 761. ad An. 1431.), for derved at forhindre, at ingen Fremmed maatte ſeile til

Island, Finmarken ꝛc. for at handle, men de alle skulle nødes til at tage de Vahre, som de der søgte, i Bergen. Formodentlig havde Stæderne havt lige saa stor Fordeel derved, som Undersaatterne. Imidlertiid udvirkede Kongen hos Henry VI., at det d. 28 Aprilis 1434. blev de Engelske forbudet at handle andenstæds end paa Bergen (Villam de Northeberne), (Rymer. Foeder. X. 578), og dette blev holdet saa nøje over, at, da Johannes, en Engelsk, 1436. af Paven var beskikket til Biskop i Holum, og han ikke torde begive sig til Landet, førend han havde ladet Tilstanden udspeide ved Skipper Johan May, maatte han selv, tillige med Kiøbmand Johannes Bristowe de Coventre, og Ricardus Weston, Stokfishmonger af London, stille Borgen, hver for 40 Pund, i fald Skipperen foretog sig andet, end hans Ærinde medførte. (Id. X. 645. See og X. 682. til Aar 1438.)

14. Dre Lebaren] Jeg skulle høilig tvivle paa, at der haves nogen Mynt, af K. Eric, med Leoparder paa: Men jeg meener dog at have fundet Spor til dem i de **Lybske Lebarder**, som anføres i K. Karl Knudsens Forordning, givet i Srokholm Lamberti Dag (17 Sept.) 1453., hvilken findes paa Latin hos Brenner p. 32, og hvorudi adskillige fremmede Mynter, indtil videre, taxeres imod den Stokholmske Mynt, saaledes, som nærmere sees i undertegnede Tavle, som jeg derover har forfattet, med hosføjet Vurdering i Danske Penge, efter den **Lybske Lebard**, som jeg anslaaer til $\frac{3}{4}$ ß.

Mynternes Navne	Forhold og	Værd.
Stokholmsk Mark - -	1. - - - - -	1 Rdr. 3 ℔ 0 ß.
- - - Øre - -	8. 1. - - - -	0. 1. 2.
Stædernes Skilling - -	$17\frac{5}{11}$. $2\frac{2}{11}$. 1. - - -	0. 0. $8\frac{1}{4}$.
Dansk Skilling - - -	$19\frac{1}{5}$. $2\frac{2}{5}$. $1\frac{1}{10}$. 1. - -	0. 0. $7\frac{1}{2}$.
Stokholmsk Ørtug - -	24. 3. $1\frac{3}{8}$. $1\frac{1}{4}$. 1. - -	0. 0. 6.
Dansk Hviid, it. Gam̃el Engelsk	64. 8. $3\frac{2}{3}$. $3\frac{1}{3}$. $2\frac{2}{3}$. 1. - -	0. 0. $2\frac{1}{4}$.
Grot, it. Nye Dansk Engelsk	96. 12. $5\frac{1}{2}$. 5. 4. $1\frac{1}{2}$. 1. -	0. 0. $1\frac{1}{2}$.
Stokholmsk. Gothlandsk. it. Stæder Penning it. Lbsk. Lebard	192. 24. 11. 10. 8. 3. 2. 1. -	0. 0. $0\frac{3}{4}$.
Dansk Lybsk - - -	384. 48. 22. 20. 16. 6. 4. 2. 1.	0. 1. $0\frac{3}{8}$.

15. Ere-

15. Ereme teken] Disse Tegn sees af Forordningen 1403. at have været, for Lybek en Ørn, for Hamborg en Befæstning, for Rostok en Grib, for Stralsund en Straale, for Wismar et halvt Oxe Hoved, og for Lyneborg en Løve.

16. De ene vte der anderen gheſneden] Istæden for at man nu omstunder udstæder Hoved-Breve, og lader sig give Gienparter deraf, saa var det i de mindre Tider Skik, at begge Breve, hvoraf hver Part skulle have sit, bleve paa een og samme Tid, og paa eet og samme Papiir, udstædde. De bleve derpaa skaarne fra hverandre, og det paa tvende Slags adskillige Maader. Paa den første Maade bleve de afskaarne i lige Linie, og i saa fald var den Længde, igiennem hvilken Snittet gik, malet eller paaskrevet, paa det at Snittet kunde deele Skriften i to Parter, som siden kunde passes sammen, ligesom det skeer paa vore Banco-Sedler. Saadanne Breve kaldtes Chirographa, hvorom findes adskillige Vidnesbyrd i Du Canges Glossario, saasom: Duplex charta facta eſt de hac re in uno pergameno, quæ diviſa eſt per medium, altera data eſt Gerberto, altera retenta eſt in Monaſterio. — Og, paa et andet Sted: Similis charta data eſt Conſtantio Molendinario — unde *ſciſſa eſt pictura, quæ pingebat utramque.* — Af den Beskaffenhed er det, som Mabillon de Re Diplom. p. 429. anforer af Ludovico VII., Aar 1167., hvorpaa det overskaarne Ord er ~~CIROGRAPHUM.~~

Den anden Maade var, at skiære dem i Tænder, eller Takker, som med denne Anordning er skeet, hvoraf de bleve kaldede Indenturæ, hvilket Ord findes brugt af Ingulfo, som var Skriver hos Wilhelmus Conqueſtor, og døde 1109., i hans Historie ved det Aar 975., og endnu sædvanlig forekommer i det Engelske Sprog. Af saadanne slags Breve har Mabillon ingen seet yngere, end 1344. Altsaa vidner dette Brev at deres Brug saa meget længere har vedvaret.

Forend jeg slutter disse Anmærkninger, kand jeg ikke lade det blive uberort, at, naar man ligner denne Anordning med den af 1403., erfarer man, at Mynte-Foden, endog uden Hensigt til Solv-Priisens Forhøjelse, i denne sidste er forringet, da en Lybsk Skilling efter samme gieldet kun 9 ß Danske, da den burde gieldet $9\frac{3}{7}$ ß. (7 ℔: 5 ℔ = $13\frac{1}{7}$ ß? f. $9\frac{3}{7}$ ß.) Og, da Forholdet tillige er faldet fra $11\frac{11}{27}$ eller $11\frac{1}{2}$ til $10\frac{2}{7}$, saa seer man, hvor meget meere Guldet i dets Priis derved er forringet.

Og hermed vil jeg da slutte, og alleene tilføje en Tavle over ded, i enne Anordning forekommende, Mynters Forhold, og Værdie efter den Danske gangbare Mynt.

Mynt-

Myntenes

Navne	Forhold	Værdie
Engelske vigtige Nobler - -	1.	3 R. 5 ß 10 ß.
Franske vigtige Croner - -	$2\frac{1}{10}$. 1.	1. 5. 4
Franske lætte Croner	$2\frac{4}{19}$. $1\frac{1}{19}$. 1.	1. 4. 11.
Marklybske eller Rhinske Goltgylden -	$2\frac{5}{8}$. $1\frac{1}{4}$. $1\frac{3}{16}$. 1.	1. 3. ℔
Arnammer Goltgylden - -	$3\frac{3}{27}$. $1\frac{13}{27}$. $1\frac{11}{27}$. $1\frac{5}{27}$. 1.	1. 1. $9\frac{1}{2}$
Biskops Goltgylden	$3\frac{3}{13}$. $1\frac{7}{13}$. $1\frac{6}{19}$. $1\frac{3}{13}$. $1\frac{1}{26}$. 1.	1. 1. 5.
Lybske Skillinger -	42. 20. 19. 16. $13\frac{1}{2}$. 13. 1.	℔ ℔ 9.
- - Sostlinger -	84. 40. 38. 32. 27. 26. 2. 1.	℔ ℔ $4\frac{1}{2}$
- - Hviide - -	126. 60. 57. 48. $40\frac{1}{2}$. 39. 3. $1\frac{1}{2}$. 1.	℔ ℔ 3.
Aboske og Danske Firepenninge -	252. 120. 114. 96. 81. 78. 6. 3. 2. 1.	℔ ℔ $1\frac{1}{2}$.
Gotlandske Penninge - -	336. 160. 152. 128. 108. 104. 8. 4. $2\frac{2}{3}$. $1\frac{1}{4}$. 1.	℔ ℔ $1\frac{1}{8}$.
Lybske hvide Penninge - -	504. 240. 228. 292. 162. 156. 12. 6. 4. 2. $1\frac{1}{2}$. 1.	℔ ℔ $\frac{3}{4}$.
Danske hvide Penninge med Krone	1008. 480. 456. 384. 324. 312. 24. 12. 8. 4. 3. 2. 1.	℔ ℔ $\frac{3}{8}$.

B. W.

B. W. Luxdorphs
Indberetning
om
nogle gamle Danske Mynters Prøvelse i Aaret 1764.

Bringer det sin Nytte med sig, at man ved Smeltning undersøger gamle Mynters Lødighed, saa er Sagen derimod ikke frie fra sine visse Vanskeligheder. De beste og rigeste Mynter, hvilke egentlig skulle give Foden tilkiende, ere for den største Deel allerede længe siden omsmeltede, og, som Pythagoriske Sicle, have vandret meere end eet Stempel igiennem. Af de faa, som Ilden kand have sparet, findes ikkun enkelte Stykker hos en og anden Elskere af Alderdommen, og, da Archimedis Forsøg, imod visse andre Forsøgers Natur, bedre lykkes i det store, end i smaat, saa var det lige saa lidet at forlange af Ejeren, at han skulle lade Prægen forderve, for at udfinde Kornet, som af Kong Hiero, at lade sin konstige Guld-Krone omsmelte, for at oplyses om Guld-Smeddens Ærlighed. Af de ringere Slags haves vel større Forraad; men her møder den samme Fortreedelighed ved Vægtens, som hisset ved Gehaltens, Undersøgning. Den vanartige Skaarpe, som indfatter det lidet Solv, de holde, har ej kundet imodstaae Jordens fortærende Rost, hvoraf mange Stykker have mistet over halvparten af deres rætmæssige Tyngde.

Ikke desto mindre, da nogen Oplysning, i hvor liden den end maatte være, er dog altiid bedre, end slet ingen, haver jeg, da en temmelig Mængde af adskillig Slags gamle Danske Mynter ved en Hændelse vare komne til mit Eftersyn, tænkt, at jeg burde giøre et Forsøg paa, om ogsaa denne Skat kunde udbringes til noget?

Den dertil udfordrende Hielp behøvede jeg til Lykke ikke længe at søge efter. Jeg fandt strax hos Vardiinen ved den Kongelige Banque, Velædle Mr. Müller, saa stor Artighed og Reedebonhed i dette fald, at jeg fast undsaae mig ved, som Ubekiendt, uden Indskrænkning at benytte mig deraf; helst da det er et Arbeide, som kræver Tiid og Umage, svækker Øinene paa meere end een Maade, og ikke kand være moorsomt for den, som efter Embeds Medfør daglig dermed skal omgaaes.

Udfaldet af de Prøver, hvilke jeg hidindtil (thi han har lovet mig samme Velvillighed herefter) haver ham at takke for, er det, som jeg nu haver den Ære at meddeele dette høje Selskab.

No. 1. Henføres til Waldemar I. See Bircherod p. 83. og Laverentzens Museum Tab. 25. No. 30. (a) En Konge; thi han har Zepter i den højre, og Æblet, med Korset paa, i venstre Haand. (b) En Biskop, med høj Hue. Den højre Haand opløftet til at lyse Velsignelsen, og i den venstre en Hyrde-Stav eller Lituus.

Disse synes alle at være opkaagte: Men derimod er Prægen desto kiendeligere. De ere $9\frac{1}{2}$-lødig. Vægten er meget ulige. Den der blev prøver, vejede kun 224 Richtpfenninge, eller $14\frac{7}{8}$ Eß. Hvoraf følger, at der skulle gaae $292\frac{4}{7}$ Stk. paa Mark brutto, og $501\frac{27}{49}$ Stk. paa Mark fiin. Stokket skulle holde $8\frac{2}{3}$ Eß fiint Solv, og være $2\frac{1}{7}$ ß værd. Men derimod vejede 72 Stk. 4 Lod, som gior kun 288 Stk. paa Mark brutto, og, naar jeg legger alle Omstændigheederne sammen, troer jeg sikkert at kunde vurdere dem til 256 Stk. paa Mark brutto, som da gior $438\frac{6}{7}$ Stokker paa Mark fiin. Altsaa skulle hvert Stokke veje 256 Richtpfenninge eller 17 Eß, holde omtrent 10 Eß fiint Solv, og være værd $2\frac{1}{2}$ ß.

No. 2. Henføres af Bircherod p. 85. til Sverre, som regierede i Knud den 6tes Tiid. (a) ℟ inden i en Rose. (b) ✕ med 5 halve Maaner, og lige saa mange smaae Runddeele omkring.

Er $3\frac{2}{3}\frac{3}{6}$ (maaskee $3\frac{2}{3}$) lødig. 63 Stk. vejede 4 Lod, men den prøvede 348 Richt-Pf. eller $27\frac{7}{64}$ Eß. Gaaer paa Mark br. $188\frac{28}{87}$ Stk., Mark fiin $828\frac{468}{11397}$ Stk. Stokket holder i fiint $5\frac{1}{2}$ Eß, og er $1\frac{3}{10}$ ß værd.

No. 3. Waldemar den andens. Birch. p. 91. Muf. Tab. 27. No. 41.

a) Inden i: N^{A} D: DAN. Omkring: WALDEMAR. REX.
b) Inden i: R. Omkring: NICHOLA. EPI. alt med Munke-Bogstaver.

Er $3\frac{1}{2}$-lødig. Vejer 342 Richt-Pf. eller $22\frac{21}{128}$ Eß. Mk. br. $191\frac{197}{171}$ Stk., Mk. f. $876\frac{4}{11397}$ Stk. Holder fiin 5 Eß. Værd $1\frac{1}{4}$ ß.

No. 4. Abels. Er maaskee den samme, som findes hos Bircherod p. 97. og er den første i den anden Pille, samt i Museo, Tab. 28. No. 46.

a) Et Kors, i hvis 4 Vinkeler ABEL med Munke-Bogstaver.

b) En

b) En Biskops-Stav imellem 2 smaae Kors, og en liden Ring over den.

Er $3\frac{4}{9}$ lodig. Vejer 288 R. Pf. eller $19\frac{8}{9}$ Eß. Mk. br $227\frac{5}{9}$ stk. Mk. f. $1057\frac{1}{11}$ stk. Holder fiin $4\frac{1}{8}$ Eß. Værd $1\frac{1}{32}$ ß.

No. 5. Eric Glippings. Birch. p. 105. Mus. Tab. 28. No. 51.

a) En Dolk, imellem en sexkantet Stierne og en aftagende halv Maane. Omkring ERICUS REX ✠

b) En Nogle imellem 2 Kloverblade. Omkring: DANORUM ✠

Er $3\frac{8}{9}$ lodig. Vejer 296 R. Pf. eller $19\frac{21}{32}$ Eß. Mk. br. $221\frac{15}{17}$ stk. Mk. f. $910\frac{11}{129}\frac{98}{7}$ stk. Holder fiin $5\frac{4}{7}$ Eß. Værd $1\frac{1}{7}$ ß.

No. 6. Waldemar Christopherſöns. Birch. p 115. Mus. Tab. 28. No. 58.

a) To Piller eller Romerske Cet-Tall, adskilte ved 3 smaae Ringe. Omkring: WALDEMARUS.

b) Et breedt Kors, med en liden Ring i hver Vinkel. Omkring: REX DANORUM.

Er 3 Lod $6\frac{1}{2}$ Green, eller $3\frac{13}{36}$, lodig. 60 Stk. vejede 4 Lod, altsaa Stokket $18\frac{2}{17}$ Eß. Mk. br. 240 stk. Mk. fiin $1142\frac{58}{121}$ stk. Stokket holder kun i fiint $3\frac{5}{7}$ Eß, og kand være $\frac{544}{71}$ ß. eller $\frac{13}{14}$ ß. værd.

No. 7. En Mynt slagen i Lund. Mus. Tab. 25. No. 29.

a) En Dolk, imellem to halve Maaner.

b) Den hellige Laurentii Jern-Rost.

Er $3\frac{78}{18}$ lodig. Vejer 296 R. Pf. eller $19\frac{21}{32}$ Eß. Mk. br. $221\frac{15}{17}$ stk. Mk. f. $1045\frac{731}{2257}$ stk. Holder fiin $4\frac{1}{6}$ Eß. Værd $1\frac{1}{24}$ ß.

No. 8. En Mynt, skal være slagen i Roskilde. Mus. Tab. 25. No. 39.

a) Et dobbelt Kors, og i dets Vinkler: REX. ⁘

b) Et ligedannet dobbelt Kors, i hvis Vinkler fire aftagende halve Maaner.

Er $2\frac{17}{18}$ lodig. Vejer 382 R. Pf. eller $25\frac{47}{128}$ Eß. Mk. br. $171\frac{107}{191}$ stk. Mk. f. $932\frac{2548}{10123}$ (¼) stk. Holder fiin $4\frac{2}{3}$ Eß. Værd $1\frac{1}{6}$ ß.

Da nu denne Prove hermed er til Ende bragt, stod der vel en anden, for mig alleene, tilbage: Men jeg veed ej, om det er mig raadeligt at anstille samme, da jeg forud seer, at jeg ikke slipper saa vel fra den, som Hr. Müller fra sin.

Min Agt er at undersøge, hvad Navn man skal tillegge disse Mynter, eller, hvad de ere slagne til at gaae og gielde for: Og jeg binder mig fornemmelig til No 3. 4. og 5., om hvis Alder ej kand tvivles.

Dette kand Proven ikke lære os: Thi, længe forend de bleve slagne, vare allerede de gyldne Tider forsvundne, da Mynten rigtig forestillede det, den blev udgivet for. Ingen Ting svarede da meere til sit Navn. Fiint Solv var i Waldemar den andens Tid allerede kun 15-lodig. En Mynt, som holdt 12 Parter Kobber mod 4 Parter Solv, kaldtes derfor lige fuldt en Solvpenge. Af en Mark i Vægt, blev, i stæden for 192 Penninge eller en Mark i Tall, udmyntet 2, 3, ja fleere Mark i Tall, og saa fremdeeles.

Det er ustridig Mynte-Ordninger, som her kand give det beste Lys; Men, da det endog er en stoer Slumpelykke, at træffe paa saadanne Mynter, der noje svare til deres Beskrivelse i Anordningerne, hvor meget større Mørke maae man da ikke vandre i, naar man endog maae savne disses Veiledning.

Alle disse Vanskeligheder, og den deraf flydende Frygt for at tage feil, skal dog ikke hindre mig i at fremsætte min Meening. Om ikke andet var, kunde den, maaskee, give fleere Anledning til at eftertænke Sagen nøjere, og jo fleere Sider en Ting bliver betragtet paa, jo snarere kan man vente at faae Indsigt i dens væsentlige Beskaffenhed.

Jeg kand da af alle Omstændigheder ikke rettere slutte, end at disse Mynter skal henregnes under deres Tall, som kaldtes **Penninge**, eller, paa de Tiders Latin, Denarii. Men mit Bevis bliver af det Slags, som i Logica kaldes Demonstratio apogogica: Det er mig ikke saa læt at gotgiøre, at det just er saa, som, at det ikke vel kand være anderledes. At tillegge dem en mindre Værdie, gaaer ej vel an: Thi det forholdt sig med vore **Marker** og vore **Penninge**, som med de Grækers Talenter og Oboler.

— nihil est Obolo - ve minus, majus- ve Talento.
Intet høiere, end **Mark**, og intet ringere, end **Penge**.

At

At sætte dem højere, gaaer maaskee endnu mindre an, i Henseende til den, paa de Tider umaadelige, Priis, som den fiine Mark da skulle være udbragt i.

Den Mynt, som følger næst efter Penninge, op ad at regne, er Hviide, 3 paa En Skilling. Antager man, at saadanne bleve slagne paa den Tid, hvoraf da følgelig 48. skulle gaae paa den raa Mark, saa bliver den fiine Mark udbragt i No. 3. til $18\frac{1}{4}$ ℔, i No. 4. til over 22 ℔, og i No. 5. til næsten 19 ℔. Dette er saa uhørt en Priis i det 13de Aarhundrede, at jeg tor sige, derpaa neppe skal findes Exempel.

Lader man dem derimod blive Penninge, til 192 stk. paa Marken, saa giver den fiine Mark i No. 3. ikke fuldt $4\frac{2}{3}$ ℔. Erindrer man sig der hos, hvad af Erkebiskop Anders Sunesens Oversættelse af den Skaanske Lov klarlig sees, og som jeg i foregaaende Afhandling nærmere haver oplyst, at, nemlig, Penninge paa den Tid vare saa forringede, at der gik 30 af dem, i stæden for 24, paa en Øre, hvilket strax giør, at den fiine Mark ej har kundet udbetales af Mynten for meere, end omtrent for $3\frac{5}{8}$ ℔; og man endelig sætter, at Kongen har maat kiøbe 15-lødig Solv for fiint Solv, saa synes Mynte-Foden i disse Penninge temmelig vel at stemme overeens med Solv-Priisen paa de Tider, da den Skaanske Lov i 5te Bogs 14 Kap. siger, at der skal gaae 3 Mark i Penge paa een Mark Solv, hvilket desuden er en Middel-Taxt, som Loven har sat, i Henseende til at Priisen paa Solv steeg og faldt, ligesom paa andre Vahre. Men her maae jeg dog ikke fordølge en Indvending, som kand gjøres mig i Henseende til Vægten.

Man veed, at en Penning ikke bør veje meere, end $\frac{1}{192}$ Deel af en Mark: Det er saa langt fra, at nogen Mynt plejer at svare til den Vægt, den har Navn af, at man tvertimod næsten altiid finder, at 2, 3, ja fleere, Mark i Tall udbringes af een Mark i Vægt. At disse Mynter ved Brug og Slid, og andre Tilfælde, i saa mangfoldige Aar, intet skulle have tabt af deres Tyngde, er fast ikke troeligt: Og, alt dette uagtet, befindes No. 3. saa overvægtig, at en Mark i Vægt ikke er tilstrækkelig til at frembringe 192 saadanne. Ja af No. 2. gaaer der endnu mindre, nemlig 188, paa den raa Mark.

Hertil kand jeg ikke svare andet, end at det maaskee i Waldemar den andens første Regierings-Aar har været Brug, at slaae Mynterne noget tyngere, paa det at de, endog efter at de vare gangne igiennem Tidens bidende Tand, kunde beholde deres Vægt. Man har altsaa lagt nogle Stokker paa Vægtskaalen,

efter at de ere vejede, men forend Myntemesteren udleverede dem til Undersaatterne, eller til Kiøbmanden, som havde bragt Metallen paa Mynten, for at faae myntet Penge deraf, og disse Stokker have da været et Tilgift.

Sporges der om No. 4. og 5., saa kand jeg ikke andet svare, end, at maaskee har man da begyndt paa at giøre Mynten ringere af Vægt, for at vinde saa meget meere til Slagskat, og at det efterhaanden saaledes uformærkt er tilgaaet, indtil det er blevet kiendeligt, at 1½, 2, eller fleere, Marker i Tall ere myntede af een Vægt-Mark.

Saaledes skulle man da, efter denne min Gietning, for Waldemar den andens Fængsel have myntet Stokker lige efter Vægten, skiønt man ved Gehalten har vidst at rette det saaledes, at den fiine Mark er udbragt til saa meget, som Nødvendigheden og Lejligheden udkrævede.

Efter hans Fængsel har man begyndt, men langsom og uformærkt, at svække Vægten, uden at forbedre Lødigheden, hvilket, som bekiendt, fra den Tiid af, har taget alt for meget Overhaand.

Tryk-

Trykfeil,

som kan være Læseren til Hinder.

S. 8. lin. 17. Undsettelse læs Redsettelse
15. - 2. - - l. de nyere
- - 11. - - l. tilstaae
16. - 35. - - l. de egentlig
26. - 31. - - l. kostbart
30. - 6. saa mange l. saa stor
34. - 6. - - l. Lighed
39. - 3. - - l. *Andreas*
52. - 31. - - l. Seriverius
53. - 26. - - l. Valdemaro
57. not. (g) lin. 13. æc l. æi
62. - 14. - - l. om Last
69. - 2. - - l. henføres den til Aar
70. n. (q) l. 7. 5te B. l. 1ste B.
79. n. (z) l. 9. - - l. Iakothing
87. - 17. - l. Unvanùs, og saaled. p. fl. St.
91. - 23. 1600. - l. 16000.
100. - 6. - - l. Torfæus
106. - 31. - - l. Gregorius 7.
109. - 12. - - l. Strømme
- - 17. - - l. Malmesbury
113. - 16. i - - l. til
118. - 14. 15. - - l. Sigurd Syrr
- - - 25. - - l. sad
119. - 20. - - l. Kesie
127. - 23. - - l. Ilds-Lys
129. - 12. var der l. Varder
143. - 30. - - l. foregivne
146. - 28. - - l. Heste-Kiød
150. - 18. - - l. Men
153. - 13. neden for l. norden for
154. - 12. nde - - l. nd
155. n. (q) l. 2. meget l. noget
157. - 16. han ved l. han veed
162. n. (v) - - l. Marius

S. 165. n. (g) - - l. *Venant.*
173. l. 13. paa de nu værende l. paa, eller nær ved de n. v.
176. - 20. - - l. paa, eller nær ved
- - n. (t) l. 13. - l. Glessaria
177. - 17. - - l. Glesum
180. n. (c) l. 16. - læg til: See dog herom c. 3. §. 19.
182. n. (i) lin. 8. læg til: See herom videre cap. 3. §. 33. n. (e) og §. 29. n. (a).
187. n. (f) læg til: (g) Hist. Nat. L. IV. c. 16.
194. n. (r) l. 3. - - læs: vectæ
197. n. (c) l. 1. - - l. tient
203. n. (y) l. 1. - - l. betragte
207. n. (r) hører til lin. 1. paa følgende S.
210. n. (g) l. 4. - læs: gamle
214. - 10. - - l. Skribenter
217. - 12. - - l. Bastarner
241. - 19. - - l. senere Tilstand
- - n. (s) l. 8. - - l. desuden
246. - 1. - - l. og hvilket
252. n. (b) l. 3. - l. c. 1. §. 16. n. (c).
269. n. (v) l. 6. - l. tentavimus
271. n. (a) l. 1. ey rimeligt l. ey urimeligt
274. - 6. - - l. kaldes
277. - 12. - - l. Svevien
- - - 13. - - l. Peuciner, ligesf. p. f. S.
282. n. (e) l. 3. - - l. Ptolemæi
291. - 9. Havnene l. Havene
293. n. (l) l. 2. - l. om Strækningen
303. - 14. - - l. Halfeyar
309. - 22. - - l. boende
310. - 13. - - l. Æsthier
320. - 15. - - l. Cointus
336. - 1. en Flod l. een Flod

338. S.

S.338. l.8. - - l. flottes
340. - 29. - - l. her alene ville
346. - 15. Christi l. Chresti
355. - 18. - - l. Abalcia
358. - 20. - - l. *Epigia*
377. - 11. - - l. minutiis
398. - 10. - - l. Ecliptiqven
409. - 23. findes l. kiendes
411. - 5. - - l. opstaae
418. - 27. - - l. de første
451. - 10. - - l. Videnskabs
475. - 10. vexet - l. voxet
- - - 14. vis - - l. hvis
484. - 5. - - l. Chermes
485. n. (s) - - l. l. cit.
488. 2. men - - l. mens
503. - 21. - - l. aucun n'a été
508. - 23. - - l. digestiv
515. - 30. - - l. at de lyse Straaler
516. - 2. 900 Gange l. bekomme 900 Gange
- - - 35. - - l. Vand-Hønnen
520. - 18. 1689 - l. 1639.
- - - 23. - - l. Horroxius
544. - 1. skadan - l. saadan
- - - 10. - - l. Micrometer
- - - 22. derpaa l. den paa
557. - 4. vellende l. rullende
558. - 20. - - l. ingen anden Forandring
579. - 34. - - l. hvide
602. - 13. - - l. hvilken sidste
603. - 21. - - l. rundt om
624. - 9. for Stenberki Angelen læs: Stenberk i Angelen.
630. - 10. f. 4 R. M. $2\frac{3}{4}$ ß. l. 4 R. 0 M. $2\frac{3}{4}$ ß.

S.631. l. 4. f. Marken, fiin - l. Marken fiin
632. not. (g^1) l. 5. f. De 1000 Gylden. læs: De 100 Gylden.
633. - 6. à fin. f. Labes - l. Laber.
637. not. (z^3) l. 1. f. ad metatum l. admetatum
639. not. (e^4) l. 2. f. nominatur - læs: nominantur
640. - 26. & not. (k^4) f. Düekman l. Diickman:
642. - 1. & 2. f. schal-mer l. schal, mer
- - - 23. f. drechtlich sv. l. drechtlich sy.
643. - 13. f. *solides* - - l. *solidos*
- - - 14. f. *donariorum* - l. *denariorum*
- - - not. (p^4) f. $67\frac{1}{2}$ M. d. 63 M. d. - l. $67\frac{1}{2}$ M. d.: 63 M. d.
645. not. (†) l. 4. f. had de l. hadde
646. - 10. f. beredden - l. benedden
651. - 9. f. Henry VI. - l. Henry IV.
652. - 10. f. 1166 Rdr. 2 M. l. 1166 R. 4 M.
655. - 5. à fin f. Slesvig og taget, - l. Slesvig, og taget
665. - 10. f. Moltika - l. Moltikæ.
- - - n. (y^6) l. 6. f. ciuictatibus l. ciuitatibus
666. - n. l. 3. f. Summa V^{Im}. l. Summa VI^{m}.
678. - 3 à fin. f. bestaaer og derudi - l. bestaaer derudi
683. - 12. f. qui tum dimittimus. - l. quitum dimittimus
691. - ult. f. Majænstorpæ - l. Mæjænstorpæ.
697. - not. (k^{10}) l. 7. f. suo proditus l. sua proditus
- - - ibid. l. 9. for toties - l. totius
700. - 5. f. vtvore - - l. vtvoren
710. - ult. f. 1 ℔ $0\frac{1}{8}$ ß - l. 0 ℔ $0\frac{1}{8}$ ß.
711. - 3 à fin. f. ded, i enne l. de, i denne